

ઠસ્તુર મેહરજી-રાણા

અને

મોગાલ શાહનશાહ અકબર.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાગિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૮૩૦ વર્ગક

પુસ્તકનું નામ દસ્તુર મહેન્દ્રચંદ્ર

વિષય ૮૪૨૪:૬૨૩૫

DASTUR MEHERJI-RANA.

AND

THE EMPEROR AKBAR,

BEING

*A complete collection of the editorials and
contributions relating to this con-
troversy conducted in the
Indian Press.*

COLLECTED BY

Kharsheedjee Manekjee Shastri (Variman) :

PUBLISHED BY

Ervad Dara S. Dastur Shapur

Dastur-Meherji-Rana.

Printed at the "Lady Northcote Hindu Orphanage K. N. Sailer Press," No. 93, Chinchpokli,
Parel Road, Bombay, by Dhondiba Narayan Vanarase, for Ervad Dara S. Dastur
Shapur Dastur-Meherji-Rana of Navsari, and Published at "Kausbag,"
Lunsikui, Navsari, by Ervad Dara S. Dastur Shapur
Dastur-Meherji-Rana.

દસ્તુર મેહેરજી-રાણા

અને

મોગલ શાહનશાહ અકબર.

એ તકરાર સંબંધી વર્તમાનપત્રો વિગેરેમાં આવેલાં
લખાણોનો સંપૂર્ણ સંગ્રહ.

સંગ્રહ કરનાર

ખરશેદજી માણેકજી શાસ્ત્રી (નરીમાન) :

છપાવી પ્રગટ કરનાર

એર્વેદ દારા સોરાબ દસ્તુર શાપુર દસ્તુર-મેહેરજી-રાણા.

—:૮:—

આ પુસ્તક મુબંબ મધે નં. ૯૩, ચીંચીચોકડી, પરેલ રોડપર “ શ્રી લેડી નૉર્થકોટ
લિંડુ ઓરફનેલ કે. એન. સેકર પ્રેસ ” માં ધોંડીયા નારાયણ વનારસેએ
એર્વેદ દારા સોરાબ દસ્તુર શાપુર દસ્તુર-મેહેરજી-રાણા
માટે છાપ્યું છે, અને એર્વેદ દારા સોરાબ દસ્તુર શાપુર
દસ્તુર-મેહેરજી-રાણાએ શ્રી નવસારી, હુનસીકુધ,
“ કાશિભાગ ” મધેથી પ્રગટ કર્યું છે.

સને ૧૨૮૭ વજહેઝી—૧૯૧૮ ઇસવી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

૭૮૩૦

THIS MEMORIAL VOLUME
IS MOST HUMBLY AND REVERENTIALLY
DEDICATED TO
The Holy Spirits in the Uppermost Heaven
OF
THE MOST REVERED AND SAINTLY
DASTURAN-DASTUR MEHERJI-RANA
OF NAVSARI
AND
ALL PIOUS AND GODLY ZOROASTRIANS
OF THE SIXTEENTH CENTURY A. C.

ગરૈયમાન-મુકામી

નવસારીના અતિ માનવંત દસ્તુરાન-દસ્તુર

શ્રી મેહેરજી-રાણા સાહેબ

તેમજ

ઈસવી. સોળમી સદીનાં

સર્વ પાક, પરહેઝગાર, દીનચુસ્ત

અસ્તેફુસ્તીઆંન જરથોસ્તીઆનાં

અશેા ફરેહરોને

આ યાદગાર પુસ્તક

ઘણીજ નમતા અને દરેક માન સાથે

અર્પણ કર્યું છે.

INTRODUCTION.

The name and memory of Dastur Meherji-Rānā have been for centuries, cherished by his co-religionists in India, and the story of his life is by no means unfamiliar to those European scholars who have taken any interest in the small community of Indian Zoroastrians. The references to him in the Persian and Gujarati writings of the Parsis themselves are by no means few; and it may be said with confidence that the traditional belief about his having been mainly responsible for inspiring the Emperor Akbar with an enthusiastic admiration for the faith and institutions of the ancient Persians, can be traced back to very early times. Dastur Darab Pahlān, who wrote a manual of Zoroastrianism, called the *Khulāse-e-Din*, in Persian verse, in 1059 A. Y. (1690 A. D.), calls him the greatest Dastur of his day, extols his purity and wisdom, and speaks of his achievements as too well-known to stand in need of any description. In a Manuscript of the *Nirang-i Eul-Dādān* (Dhup Nirang), written by Herbad Jamshed Kaikobad in 1078 A. Y. (1709 A. D.), the name of Meherji Rānā is associated with those of Adarbad Maraspand, Nairyosangh Dhaval and other glorified saints of the liturgy. Dastur Shapurji Sanjana, to whom we are indebted for a contemporary account of the Fire Temple consecrated at Navsari in 1134 A. Y. (1765 A. D.), expressly refers to his having gone to the Court of Akbar-shah and given him "many proofs of the truth of the Religion." A little earlier, Anquetil du Perron was told by the Dasturs of Surat, during his stay in that city (1758-1761 A. D.), that Meherji Rānā had been invited to the Imperial Camp at Kānkra Khādy

near Surat, when the 'Great Mogul' was engaged in besieging that town and its citadel (980 A. H.: 1573 A. D.).* Coming to the Nineteenth Century, there is a long list of references in Gujarati by several writers of distinction (Sohrabji Bengali, Dosabhai Framji, Mancherji Hormusji Kama, Bahmanji Patel and several others,) to Meherji Rana's relations with Akbar, in which there is nothing whatever that is improbable. It is common knowledge that Akbar had an extraordinary fondness for hearing the merits of existing creeds canvassed by their most eloquent and learned exponents; and the logomachies and polemical amenities of the *Ibâdat Khîná* are mentioned in greater or less detail by Badaoni, Abul Fazl and several others of his historians. But it is not in the Muhammadan chronicles alone that the fact of Akbar's having assiduously sought the acquaintance of the learned of other persuasions, is explicitly recorded. The Jains have carefully and proudly preserved in their *Pattávalis* the fact of two of their Acháryas having proceeded to the Imperial Court, at the special invitation of that Sovereign; and exactly similar statements are found in more than one contemporary inscription in their places of worship. The French and Portuguese accounts of the Jesuit Missions to the Mogul Court tell how the Emperor bowed, knelt and even prostrated himself before an image of the Crucifixion, kissed and placed upon his head the copy of the Bible presented to him by the Fathers, and repeatedly expressed himself so as to arouse in the minds of those priests sanguine expectations of his proving a convert to their faith. But it is almost equally well known that

---

* *Vide*.—p. 8/16 of No. 18 of the collection of manuscripts of Anquetil Du Perron, in the National Library at Paris, catalogued as follows: "LXXIX. Nelles Acquisitions francaises. 8,874. Mélanges sur les Parsis vol. en 4e de 63 pages". A photo-zincographed copy of this interesting Note is to be found in Dr. J. J. Mody's "The Parsees at the Court of Akbar and Dastur Meherjee-Rana".

It is interesting to note that, in a long set of Persian verses addressed to Akbar's son and successor—the Emperor Jehangir, by Meherjee-Rana's son and successor—Dastur Kaekobad (1621 A. C. ?), the latter refers to this fact about his father's first interview with Akbar, at Surat, in this particular year (1573 A. C.); and adds that the Emperor had asked Meherjee-Rana many questions about the Zoroastrian religion and customs, and that he had then taken them (father and son) along with himself to Agra. For further particulars, *vide* the Introduction in Gujarati (ગુજરાતી) of this book.

he often appeared in the Darbâr with a *Tilak* on his forehead like a Hindu, and even allowed the Brâhmans to tie *Râkhis* round his wrists, on the day on which the performance of that ceremony was customary among the Hindus. The translations or paraphrases of the Mahâbhârat, the Râmâyân and of the Atharva-Veda, which were made by Faizi, Badaoni and other scholars at his instance, testify to his partiality for the mythology and doctrines of the Brahmins; and the latter have returned the compliment by speaking of him as the "World-teacher or Prophet", as in the celebrated letter addressed to Aurangzeb after the re-imposition of the Jazyâ. It is plain, therefore, that there is nothing extraordinary in the Parsi account of this very eclectic ruler having professed his attachment to Zoroastrianism, and worn the external badges of the Creed, after hearing Meherji Rana's exposition of its merits.

But about the name of Meherji, as around those of many other persons of reputation in the religious world, legend and miracle have been busy; and one may even now hear some "simple wight" tell how he possessed the gift of invisibility, and effected his release from the dungeon into which he had been thrown by the Muhammadan Governor of Surat or Broach. A more familiar tale relates how he exposed and put to shame a priest called the "Jagat Guru", who had aspired to convert Akbar to his own faith and acquire an absolute mastery over the Imperial mind and conscience, by making two several suns shine at the same time in the heavens. This seeming "miracle" is said to have been produced by a metallic disc whirled high up in the sky and suspended in mid air by "Art Magic"; and the Parsi Dastur is said, according to the story as it was told to Darmesteter (Le Zend Avesta, Vol. II, p. 644), to have disenchanted the brass plate and brought it down to the earth with a bang, by the recitation of the "Mânthra Spenta" of the Vanant Yasht. This legend is the subject of a *Khiâl* or Hindustani ballad, which is found in a collection of old songs printed in 1867, but which many men past

sixty at that time could recall having frequently heard in the days of their boyhood.†

It is needless to say that this 'old wives' tale' is scarcely worth anything except, perhaps, as an illustration of Indian folklore; and the majority of Parsis of any education have had the candour and good sense to look upon it in no other light. But a small number have often pretended to regard it as a historical fact seriously advanced in proof of the extraordinary merit of Dastur Meherji Rana, and clamorously demanded "a full-dress debate" of its merits. They have, therefore, gone through the farce of making it the subject of a sort of judicial inquiry, and then very solemnly condemned it as unworthy of credit. The fact is, that this "Two Suns' tale" has come in very handy whenever any one had a desire to throw a little dirt on the descendants of Meherji Rana, or cover with cheap ridicule the party to which they happened to belong. It is probably necessary to explain that the priests of Navsari have since 1686-7 A.C. been divided into two sections, of which the smaller and much the least important is composed of the descendants of five persons—Herbads Minocheher Homji, Dada Chandji, Manekji Peshotanji (Rabadi), Kausji Jamaspji (Bhandari) and Meherji Chandji (Kakaria or Kakalia). It is now more than two hundred years since Herbad Minocheher Homji seceded, or as his opponents asserted, was expelled from the Bhagariā Anjuman; but the old hatred has not yet been extinguished, and its smouldering embers blaze out on occasions even, as they did only the other day, in the Anjuman Atash Behram.

---

† For this *Khial vide* "Cutting" No. 132 in this book, p. 292.

Fortunately, a song specially composed in Akbar's time, by Tansen, the celebrated minstrel of the court of Akbar,—and so certified by Maharaja Sir Surendro Mohun Tagore Bahadur, *Mus. Doc. Oren.* of Calcutta, the well-known authority on music in India——has been subsequently discovered, in which the non-Zoroastrian musician expressly refers to the acceptance by God of the long-bearded Parsi Meheriar's (Meherjee's) prayers, recited in the Imperial Durbar, before fire fed with sandal wood, and tells Akbar that he (Meheriar) was the flower of the paradise.

For this important song and the commentary thereon, *vide* "Cutting" No. 132 in this book, p. 293.

Of these Bhagariàs, the descendants of Meherji Rana have been for the last three hundred years and more the acknowledged leaders, and the High-Priests of Navsari have for thirteen generations been chosen from the members of no other family. It is, therefore, easy to understand that anything which could be said against Meherji Rana possessed in the eyes of the opposite party considerable polemical value, and of course no occasion was to be missed of discrediting him and belittling his achievement. Such an opportunity offered itself in 1892, in connection with a Circular issued by the late Mr. K. R. Kama and Dastur Jamaspji Minocheherji; and the Society for the Prosecution of Zoroastrian Research was vehemently urged to lend its name to a searching investigation of the matter; but the real object of the agitation was speedily seen through, and the "engineers hoist with their own petard."

Four years later, another attempt was made under apparently very favourable auspices and with much "pomp and circumstance" at the outset. The noise made was great indeed, but the result not only belied the sanguine expectations of those who had taken the offensive, but proved them to have sustained a disastrous and shameful defeat.

On the 8th day of August, 1896, Mr. R. P. Kakaria, B.A., read before the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society a paper with the innocent-looking title "Akbar and the Parsis." Mr. Kakaria had, for some time before, conceived the ambition of passing for an Oriental scholar and historian. He had, consequently, delivered in 1891, before the same Society a discourse on the "Assyrian Relics" in its possession, which he proved, to his own satisfaction and their wonder, to have been *stolen* about 1847 from the collection made by A. H. Layard. His blunders and ignorance were somewhat harshly exposed at the time, by a writer who gave himself the name J. O. Monkbarns, and Mr. Kakaria had the mortification of having to withdraw his "stolen-property" suggestion altogether, and to patch up and recast the whole paper. He next tried his hand at the "Sack of Somnath", and furbished up

for the instruction of his audience several hackneyed passages from the Persian annalists, which had been used over and again by James Bird, H. H. Wilson, John Dowson and others. The frigid reception of these brochures was not a little disappointing, but our Orientalist was not disheartened. He next took under his special protection the Maratha Shivaji, and tickled his countrymen by vehemently asserting that Grant Duff and Orme, Khafi Khan and Scott Waring, were all wrong, and that Shivaji had not murdered Afzal Khan at all, in the true sense of the word. Shivaji had, it seems, put to use the "Wāghnakh" and the "Bichwah" in the manner he did, merely because the Goddess Bhavāni had commanded him, *in a dream*, to do so, and warned him (*also in a dream*) that the cow-eating Mleccha meant treachery. After having given this remarkable proof of his critical acumen and sound historical judgment, Mr. Kakaria undertook to shed a flood of light on the question of Akbar's "attitude towards Parsism". It was certain that the Parsee religion and "some of its chief doctrines" were known to him, but "how far he was influenced and how much of it he adopted" in his New Faith, was highly problematical. This difficult question he now proposed to solve, and he would communicate to the Society the results of his own researches into the matter. It was true that the subject of the "Ilāhi Faith" had been threshed out by several scholars who had no mean acquaintance with Persian—Vans Kennedy and Wilson, Blochmann and Rehatsek—and it was unfortunately also undeniable that he himself was unable to read or construe a single line in that language. But were there not English translations, and had not Lowe and Blochmann and Dowson given better renderings of all the passages (in Badāoni, the Ain or the Tabaqāt-i-Akbari) than any he could himself have made, even if he had known the language? And, above all, was there not Troyer's invaluable version of the latter half of the Dabistan—that "famous book" which deserved to be called a "veritable encyclopædia of Oriental religions"? And so, Mr. Kakaria, after indulging in a few preliminary flourishes about Birbal and the Brahman Debi and Father Catrou and his own

friend Mr. Archibald Constable, who had but recently secured a manuscript copy of "the complete work of Catrou" (!), plunged into his subject. It appeared, and this was the very *new fact* which Mr. Kakaria had *discovered*, that the Parsees had a tradition about a priest of theirs having been called from Navsari in Guzerat to Akbar's court, and of his having converted Akbar and even invested him with the sacred shirt and thread girdle. This person was named Meherji Rana, and he was said to have "forced upon the Emperor's mind the truth and excellence" of his own religion, by exposing "a Hindoo priest, deeply versed in the arts of magic and sorcery, Jugut Guru by name", who had, by "suspending a large silver plate high up in the sky", produced the optical delusion of two suns shining at the same time.

The lecturer declared that he had been naturally most anxious to find some corroboration of this tradition, and had most industriously searched all the most authentic chronicles of Akbar's reign, for any reference to this Meherji Rana or his performance. For that purpose, he had gone to the "*original sources*" and not relied on the "imperfect translations" of Rehatsek or "the modern compilations" on which Vans Kennedy and others had relied. But he had found no mention of this 'miracle' by any of the Musulman historians. It was very strange that such a remarkable event should have been passed over by every one of them, if it had ever occurred. He was, therefore, forced to conclude that it had never occurred, and he felt bound to say that he even had his doubts about this Meherji Rana's having ever gone to Akbar's Court, at all. His name was not found anywhere in the chronicles; and even if he was one of those Fire-worshippers from Navsari, who were mentioned in the Dabistàn, it was not at all likely that such an "obscure priest from a corner of Gujarat" could have borne a prominent part in the highly-philosophical discussions of the 'Ibàdat Khànà'. It was a great pity that the story was not true, and he was very sorry to have to shatter one of the cherished beliefs of his co-religionists; but as a "critical historian" he felt it

his duty to give his verdict against this Meherji Rana, and to declare that the credit of having explained to the satisfaction of the Emperor the doctrines of Zoroaster, was really due to the Iranian Dastur Ardeshir, and not to Meherji at all.

The parade of authorities, the airs of impartiality and the attitude of a judge who had found the evidence unluckily too strong for his personal prepossessions, were calculated to throw off their guard all but a few keen-sighted scholars who were really conversant with the subject. The first expressions of opinion were, therefore, not at all unfavourable. Some attempts were made, it is true, to traverse one or two of Mr. Kakaria's too-confident *obiter dicta*; but they were feeble and inconclusive, and at best touched only the fringe of the subject. But on the 24th of August, there appeared in the Bombay Gazette a letter over the signature of Edie Ochiltree, Junior, in which the entire question was handled with a controversial ability, a mastery of details and a literary power, which aroused universal admiration. All the facts which Mr. Kakaria had suppressed or distorted, all the blunders he had perpetrated himself, and all the wrong translations he had ignorantly taken on trust from others, were now set forth and commented upon by this writer, with a force and directness which were simply irresistible, and the entire superstructure of assumptions, insinuations and sophisms, which he had raised, melted under the fierce light of Edie's penetrating criticism. Indeed, the "old bedesman" had once more "pricked a bubble", and it had burst. To this formidable indictment Mr. Kakaria never gave any reply, for the simple reason that he found it impossible to do so. Conscious of his defeat and discomfiture on the principal point, he commenced laying stress on a side-issue, and took as his text the universal ignorance and irreligiousness of the Zoroastrians of the sixteenth century. He went all lengths in this course, and had even the presumption to laugh at Dr. Geldner for the credulous ignorance he had displayed in accepting the forged dates of certain Avesta Manuscripts. He further bolstered up his false case by putting forward as

his principal authority the egregious "Qissah" of two so-called travellers named Kàus and Afshàd. But here, again, Ochiltree appeared upon the scene, and in three letters (in which his identity was but thinly veiled under the anagram J. O. E.), smote his opponent hip and thigh, in such a style as to compel him to quit the field.† Meanwhile, the controversy continued to engross the attention of the Parsi Newspapers, which were for months full of attacks on his position. Mr. Kakaria attempted to reply to some of them, and in doing so, allowed his pen to run away him to such an extent as to call Meherji Rana a liar, an impostor, a charlatan, a Cagliostro and a braggart. He was also liberal in bestowing other choice epithets of the same sort on all those who had the audacity and impudence to challenge his assertions. This was too much for the exponents of Parsi opinion; and the *Jám-e-Jamshed*, the *Kaiser-i-Hind*, the *Satya Mitra*, the *Swatantra*, etc., vied with one another in expressing their condemnation of the shifts and devices which Mr. Kakaria had frequently resorted to for saving his face. The solitary exception to this chorus of disapproval was due to the nepotism of the "Bombay Samachar", which maintained its ancient reputation for grandmotherly dulness and inanity, by random and aimless scribbling, which was as "tangential", almost, as poor old Mrs. Nickleby's conversation.

But, while the editors of the Parsi papers were discussing and disputing each in his own way, about the matter, J. O. E. himself was more usefully occupied. It is now scarcely necessary to maintain his disguise, and I may as well say at once, that he was Mr. Shapurshah Hormasji Hodivala, M. A., now Professor of History and Economics at the Baháuddin College, Junagadh, whose deep interest in, and industrious study of, mediæval Parsi history are now matters of common knowledge. In the hope of finding in the ancient

---

† While this controversy was going on, Ervad Minoosheher Pallonjee Kutar, B. A. (L. L. B.), had addressed the well-known Avesta Scholars Drs. West, Geldner and Mills, on this subject, sending them the necessary cuttings from newspapers. They have practically concurred with Ochiltree, and given their studied and detailed favourable opinions, which must prove very useful to other scholars. All these letters have, therefore, been reproduced *in extenso* in this book: vide "Cuttings" Nos. 26, 27, 28, 29, & 30, pp. 73 to 83.

home of Meherji-Ranas some evidence which was more tangible than the vague allusion to the " Navsari Fire worshippers" in Badaóni's History, Mr Hodivala paid a visit to Navsari itself, and succeeded in bringing together a whole armoury of entirely new weapons for the discomfiture of his adversary. In other words, he succeeded in obtaining from the late Ervad Hormasji Behramji Dastur-Meherji-Rana, Desaiji Pestonji Khurshedji, etc., several original documents relating chiefly to the Inam of 200 Binghas which had been originally bestowed upon Meherji Rana, and subsequently increased to 300 Binghas, in behalf of his son Kaikobad. Of these papers, there were several hundreds, and the task of deciphering, interpreting and selecting them was by no means easy. But it was performed single-handed by Mr. Hodivala; and all the most important documents were transcribed and translated for publication in a monograph, which he had, at the urgent request of many friends, undertaken to write on the subject. This promise he was unfortunately prevented from fulfilling by "ill health and other adverse circumstances". Meanwhile, the attention of Miss Menant had been drawn to the controversy raging in the Parsi Newspapers, and she had addressed several inquiries on the subject to Shams-ul-Ulama, Ervad Jivanji Jamshedji Mody, B. A., who in his turn requested Mr. Hodivala to give him the benefit of his special knowledge of the question. After several consultations and interviews, in which the whole case was elaborately explained to Ervad Jivanji and full notes taken of all the literary, historical and documentary evidence which Mr. Hodivala had first laboriously brought together, Ervad Jivanji desired to read a paper on the subject, before the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, if Mr. Hodivala would lend him the most important of the documents which he possessed. This that scholar consented to do with characteristic self-denial. Ervad Jivanji was also furnished by a gentleman who had followed the entire controversy since its beginning, with the greatest zeal and most intelligent interest, an exhaustive collection of "Extraets" from all the Newspapers in which this subject had been mentioned.

Thus primed and fully equipped, Ervad Jivanji set about his task, and read on the 19th of December 1901, in the Society's Rooms at the Town Hall, the elaborate paper on "The Parsis at the Court of Akbar and Dastur-Meherji-Rana", which may be said with truth to contain a most convincing and exhaustive statement of the case for Meherji Rana. All those passages which had been put forward by Ochiltree and others of the protagonists, and which they had for obvious reasons been obliged to quote only in the briefest possible manner, are here set forth in the original, translated and illustrated with an almost over-abundant fulness and superfluity of detail. All the minor arguments to which they had been prevented, for want of space, from doing full justice, or which they had not thought worthy of very serious attention, are here laboriously worked out. All the chronological points in the discussion are, by the mere force of untiring reiteration, made clear to the meanest understanding. Above all, about a dozen of the invaluable documents which were discovered in Navsari are here transcribed and translated and reproduced in facsimile. It is probably true that there are several small points about which scholars would find it hard to agree with Ervad Jivanji; but they are all incidental, and have little or nothing to do with the main issue. And it may be maintained with confidence that this valuable contribution to the Society's Journal is a crushing reply to the fallacies and misrepresentations contained in Mr. Kakaria's paper.

The general feeling after the paper was read appeared to be, as a member expressed it, that Mr. Kakaria had been "pulverised". The latter, however, rose and with his habitual modesty declared that it would be exceedingly easy for him to refute upon the spot every thing that had been said that evening, that he was prevented from doing so only by the lateness of the hour, and that he would take an early opportunity of utterly demolishing the Shams-ul-Ulama. It is now fifteen years since that minatory promise was made, but it has not yet been fulfilled. It is, therefore, not too much to suppose that Mr. Kakaria's protracted silence is

a convincing proof of his impotence, and that he is not ignorant himself of the impossibility of the task.¶

The members of the Meherji-Rana family are not unmindful of their deep obligations to Shams-ul-Ulama Dr. Ervad Jivanji for the labour and pains he has not spared on their behalf; and they will always prize "The Parsis at the Court of Akbar and Dastur Meherji-Rana" as a lasting tribute to their glorified ancestor. Many of them, however, have now for many years felt that an even truer measure of the depth of the Parsi sentiment on the subject of Meherji Rana, and the place which he occupies in the hearts of his countrymen, is to be found in the hundreds of contributions from all sorts of persons and places with which the Parsi Newspapers were overwhelmed after Mr. Kakaria's ill-judged and ignorant attack. They have, therefore, resolved to publish and thus permanently preserve the invaluable collection of Extracts made by Mr. Kharshedji Manekji Shastri (Nariman), which has been already referred to, and to distribute copies of the same in all important centres of Parsi population. They believe it to be a duty that they owe to their deceased ancestor, and their only regret is that they have delayed so long in performing it.

DHADGAON-AKRANI

(KHANDESH),

"*Khordadsal*," 1286 A. Y.:

16th September, 1916 A. D.

Dara S. Dastur Shapur

Dastur-Meherji-Rana.

¶ Having been recently compelled, as it were, to give his decided opinion in this matter, but having not the moral courage to acknowledge his mistakes, Mr. Kakaria has cut a very miserable figure, by trying to insult the intelligence of his readers: vide para 2 of my Foot-Note on "Cutting" No. 34-C in this book, p. 91.

See also the Gujarati Introduction (અભિપ્રાય) of this book, in which this and other new matters have been reviewed at some length.

ADDENDUM.

After the INTRODUCTION was printed, it came to my notice that an important history of Akbar by the well-known historian Mr. Vincent A. Smith, M. A., I. C. S. (Retired), M. R. A. S., was shortly to be published; I therefore considered it advisable to delay the publication of this book, with a view to see what opinion Mr. Vincent holds as regards Dastur Meherji Rana's visit to Akbar's Parliament of Religions. This book has now been published, and it is gratifying to find that the learned author fully endorses the views expressed by Dr. Jivanji Mody. He says:

"Akbar's principal teacher in Zoroastrian lore was Dastur Meherjee Rana, a leading mobed or theologian from Nausari in Gujarat, then the principal centre of the Parsee priesthood in India, whose acquaintance he had made at the time of the siege of Surat in 1573, when the imperial army was encamped at Kankra Khari. Even at that early date Akbar was so eager to learn the mysteries of Zoroastrianism, that he extracted all the information he could from the Dastur, and persuaded him to come to his court in order to continue the discussion. It is not clear whether the Dastur accompanied Akbar on his return to the capital in 1573 or followed him later, but the Parsee scholar certainly took part in the debates of 1578, and went home early in 1579."

He calls Dr. Mody's book "the excellent and convincing treatise", and observes that the author "refutes by an absolute demonstration the shallow criticism of R. P. Karkaria".*

---

* For exhaustive extracts from Mr. Vincent's book vide "Cutting" No. 34-J of this book.

Famous non-Zoroastrian historians and scholars like Dr. Maury,¹ Mr. Beveridge² and others,³ uphold Dr. Jivanji's opinions: and Mr. Vincent's opinion is a coup d'état to Mr. Kakaria's dogmatism. It is but natural that the quiet and unassuming Dr. Jivanji would now come out and take note with "excusable satisfaction" of the favourable opinions of these scholars."⁴

Shams-ul-Ulama, Ervad, Dr. Jivanji Jamshedji Mody, B. A., Ph. D., C. I. E., is a well-known all-round "Athornán" scholar of the "Rome of Parseeism"—the home of Dastur Meherji Rana—gracing with his white turban the chair of the Secretary to the Trustees of the Parsee Panchayat Funds; and I should not miss this opportunity to congratulate him on behalf of the Dastur-Meherjee-Rana family and of the whole *Athornan Anjuman*, for his scholarship having been further appreciated by Government in the recent bestowal upon him of the high title of the "Companion of the Indian Empire", his unostentatious nature having declined to accept a public address from the whole *Athornan Anjuman* of Bombay.

VATCHA'S AGIARI,
Hornby Road, Bombay,
August 14th, 1917 A. C.

Dara S. Dastur Shapur
Dastur-Meherjee-Rana.

1—Prof. Dr. G. Bonet Maury of the University of Paris. For his opinion *vide* "Cutting" No. 34-A of this book.

2—Mr. H. Beveridge, I. C. S. (Bengal) Retired. For his opinion *vide* "Cutting" No. 34-B of this book.

3—Dr. L. Gray of the Columbia University, writing to Dr. Jivanji about his book in November 1903, says: "It is a careful, convincing and interesting study on the Navsari Parsees at the court of Akbar. + + + + It seems to me impossible to doubt your results."

For the opinion of Madame Joachim Menant of Paris *vide* the black-typed portion of "Cutting" No 34-H of this book. This whole "Cutting" is interesting to the Parsees, being the French lady's "stray recollections of a trip" to Navsari.

4—Ervad Jivanji Mody is delighted to review the favourable opinions of these savants in to-day's issue of the *Jam-e-Jamshed*, while making a novel suggestion to preserve the memory of Dastur Meherji Rana in view of this day being his 326th death anniversary; (*vide* Gujarati "Cutting" No. 222)

શ્રી પાક દાદાર હોરમજદની મદદ હોજો!

દીખાયો.

આજ લાંબી મુદતથી આપણા ખોદાપરસ્ત ફિરકાના ખાસોઆમ અને ખુદો ખુઝર્ગમાં એવી એક દંતકથા ચાલતી આવી છે કે, ઇસવી સનેની સોળમી સદીના પાછલા તબક્કામાં, નવસારી કસ્બામાં એક ઘણાજ પરહેઝગાર અને કાબેલ દસ્તુર થઇ ગયા હતા, જેઓનું મુબારક નામ મેહેરજી રાણા હતું. કહે છે કે બહાદૂર બાબરના બખ્તાવર નળીરા જલાલઘિદ્દીન મહમદ અકબરે તેમને પોતાની હુઝુરમાં તેડાવ્યા હતા; અને વખશુરે વખશુરાન રિપતમ જરથુશત્રે “ખુલદ વાવટા-વાળાં બદખ” શેહેરમાં ખરપા કરેલા મઝહયસની મહુજમના કાનુનો અને રાહ રવેશની તેમની પાસેથી વાકેફગારી મેળવી હતી. વળી એમ પણ બોલાય છે કે એ દીન-આગાહ ઉસ્તાદને મોહોડેથી એ પૂરાણા તરીકાની ખૂબીઓ અને ખાસી. અતોનું ખુલ્લું બ્યાન સાંભળીને એ મોગલાઇ ધર્મરાણાની બેતાસુબ અક્કલ તે ઉપર એટલી તો ફિદા થઇ હતી, કે તે તરીકે અખત્યાર કરવાને તેને મન થયું હતું. અને તેમ કરવાની જાહેર નિશાણી તરીકે તેણે થોડીક ઘડી સૂધી શુદરેહ-કુસ્તીના શણગારથી પોતાનાં બદનને આરાસ્તા કીધું હતું; અને વળી ખુદ તેઓ ઉપર પ્રસન્ન થઇને તેઓને બસે વીઘાં ઇનામી જમીનની નવાજેશ કીધી હતી. આ બનાવ ક્યારે બન્યો તે વિષે આપણે સવાલ કરીએ છીએ, તો એ દંતકથાના હિમાયતીઓ જણાવે છે કે તે ઇ. સ. ૧૫૭૮ ઇ.સ. તેની એકુ બે વરસ અગાઉ બન્યો હતો, કેમકે મેહેરજી રાણા શેહેનશાહી દરબારમાં એવી ફત્તેહ ફીરોજ મેળવી આવ્યા પછીજ નવસારીની અંબુમને તેમને વડા દસ્તુરની સત્તા આપવાના બે લેખો કરી આપ્યા હતા, જેમાંના પેહેલાની તારીખ, રોજ ગુવાદ, માહ તીર, સંવત ૧૬૩૫ (તા. ૧૨મી માર્ચ ૧૫૭૮ ઇસવી), અને બીજાની, રોજ મેહેર, માહ દે, સંવત ૧૬૩૬ (તા. ૧લી સપ્ટેમ્બર ૧૫૮૦ ઇસવી) છે.

એ તો એ કથાનો ઇતિહાસીક અને ખરી અગત્યનો ભાગ થયો, પણ જેમ બીજા પરહેઝગારો, ફિલસુફો અને કુદરતના લેહોની કુચીના તલબગારોના બાબમાં બન્યું છે તેમ, મેહેરજી રાણાની કારકિર્દીના એહેવાલમાં પણ કરામત અને અમત્કારનાં તત્વો આમેજ થયા વગર રહ્યાં નથી.

કહે છે કે અકબરની દરબારમાં જમા થયેલા જૂદા જૂદા એતેકાદોના આગેવાનોમાંનો એક, જે “જગતગુરુ” તરીકે ઓળખાતો હતો, તેણે પોતાનોજ ધર્મ સાચો હોવાના પ્રત્યક્ષ પૂરાવા તરીકે, અને પાદશાહનું ડામાડોળ યકીન પોતાનાજ પંથ તરફ ધસડી

લઈ જવા માટે એક તાગડો ઘડયો હતો, અને કોઈ કિસમની હુન્નરમંદીથી એક ધાતુની થાળીને ગગન ઉપર ચઢાવીને ત્યાં લટકાવી રાખી હતી, જેથી રાખેતાના એકજ આકૃતાબને બદલે એ આકૃતાબ આસમાનમાં બિરાજતા હોય એમ લાગતું હતું. કહે છે કે આ તાળુખી જોઈને બીજા બધા ધર્મવાળાઓ દાંડ થઈ ગયા હતા, અને પાદશાહનું પોતાનું મન ભોળવાયું હતું—જાણે તેની રોશન અક્કલ પણ આ બીજા સૂર્યનાં તકલીદી તેજથી અંજાઈ ગઈ હતી; પણ નવસારીથી ગયલા જરથોસ્તી દસ્તુરે, આ અચરતીનું પોકળ ચેતી જઈને, ઇઆ તેને કોઈ જાતની શેતાનીઅત સમજીને, પોતાના પરવરદેગારની બંદગી કરીને તેની પનાહ માગી હતી; જે પછી થોડક વારે પેલી હવામાં લટકાવેલી થાળી જમીન ઉપર આવીને પાદશાહના પગ આગળ પડી હતી, અને પેલા જગતગુરૂની કરામતનું પોકળપણું ઊંઘાડું પડ્યું હતું.

મેં આ કથાના ઇતિહાસીક ભાગને તેના ચમત્કારીક ભાગથી છૂટો પાડ્યો છે. મેહેરજી રાણાને લગતો સવાલ આજે કોઈ પણ અગત્યતા ધરાવતો હોય તો એ ઇતિહાસીક ભાગને લીધેજ છે; કેમકે વીસમી સદીમાં કોઈને કહિવા જવું પડે એમ નથી કે એ એ સુરજની કાહાણી પાછલા વખતમાં અસલ ખરી હકીકત સાથે ભેળાઈ ગઈ છે.

હવે મેહેરજી રાણાનો જમાનો મુકરર કરવા માટે અને તેઓએ ભોગવેલાં માન અને મસ્તબાનો ખરો ખ્યાલ મેળવવા માટે તેમની હૈયાતીમાંજ આવેલી કેટલીક ઇરાની રેવાયતો અને કેટલાક અસલી દસ્તાવેજો ઘણાંજ ઉમદા સાધનો પૂરાં પાડે છે. પણ તેમની કળ બાદ તેમને વિષે એક પારકા ઘણીએ કીધેલો પેહલો ઇશારો, દસ્તુર દારાખ પહાલજીની “ખોલાસે-એ-દીન” નામની કેતાબમાં જડે છે. એ કેતાબ, તેના બનાવનાર પોતે જણાવે છે તેમ, રોજ ખોરદાદ, માહુ શેહેરેવર, ૧૦૫૯ યજદેજરદીને રોજે (ઈ. સ. ૧૬૬૦) લખાઈ રહી હતી. પોતાના પિતા હેરબદ પાહલજી ફરેહુનની ઓળખ આપતાં, દસ્તુર દારાખ અહીં લખે છે કે તેમને નવસારીના વડા દસ્તુર માણેકજી મેહેરનોશજી સાથે ઘણીજ મોહબત હતી, અને એ બેઉ એકજ ઉમ્મરના અને દીનને લગતાં તેમજ દુનિઆઈ ઠામોમાં એકમેકના અચ્છા અને વિશ્વાસુ મદદગાર હતા. એ દસ્તુર માણેક વિષે તેઓ ઉમેરે છે કે, “તેઓ પાક તનના માહિયાર રાણા (મેહેરજી રાણા) ની નસલના છે, જેઓ દુનિઆમાં સૌથી વડા દસ્તુર હતા.” ઇ. સ. ૧૬૬૦ પછી પોણોસો વરસે, ઇ. સ. ૧૭૬૫ માં નવસારીમાં તખ્તનશીન થયલા અંબુમનના આતશમેહેરામનો જે હેવાલ, સુરતવાળા દસ્તુર શાપુરજી મેહેરામજી સંબાણુએ તેજ વખતે લખ્યો હતો, તેમાં પણ એવો એક બીજો ઇશારો હાથ લાગે છે. નવસારીના ગાદીનશીન દસ્તુર સોહરામજી રૂસ્તમજી મેહેરજી રાણાની લીઆકત અને શાએસ્તગીનું ખ્યાન કરતાં તેઓ લખે છે કે, “તેમની નસલ દસ્તુર માહિયારથી છે, જે (માહિયાર) ના બાપ વિષે બાણુવું કે તેઓ નેકી કરનારા રાણા હતા. તેઓએ (માહિયારે) ભલી દીનને રોશન કીધી હતી, (જેથી) ઘણા ગુનહેગારો ઉંધે મસ્તક પડ્યા હતા—તેવણ અકબર-શાહની નજદીકમાં ગયા હતા, અને દીનની ઘણીક દલીલો (સબ્યાઈના પૂરાવા) બહેર

ક્રીધી હતી. તેમનું નામ સઘળે ઠેકાણે બાણીતું છે; અને તે દસ્તુર પાઠ અને પાવત્ર હતા.” આ ખેતો પાછલા જમાનાની છે ખરી, પણ તે ઉપરથી એટલું તો કહી શકાય કે, અકબરી દરબારમાં જરથોસ્તી મજહબની સમજણ આપવા જવાની આ કથા કાંઈ કોઈ પરવારતાએ આજકાલ ઉભી ક્રીધી નથી; અને દસ્તુર શાપુરણ સંજાણના વખતમાં ઇસ્લામે અઢારમી સદીની અધવચમાં પણ આપણા ટોળાના ખબરદાર શખસો માનતા હતા કે તેઓના દસ્તુરે ઘણીક દલીલોથી “દીન ખેહ માજહયસની” ની પાકીજગી અને મોતેખરી વિષે એક પારકી કોમના અઝલમંદ તાજદારની ખાત્રી કરીને પારસી કોમને સોળમી સદીમાં સુખર્ષ ક્રીધી હતી.

મેહરણ રાણાનું નામ ખસેંથી વધારે વરસ ઉપર આપણા ટોળાના એક નામવર તરીકે મથહુર થઈ ગયું હતું, તે એ ઉપરથી પણ જણાય છે કે, યજ્ઞદેજરદી ૧૦૭૮ (ઈ. સ. ૧૭૦૬) માં હેર્મંદ જમશેદ કયકોબાદે લખેલી એક ખોરદેહ અવસ્તાની નકલમાં સમાવેલી “નિર્ગે ખોએ દાદન” (નામ ગ્રહણ) માં “દસ્તુર મેહરણ એરવદ વાછા એદરીઆદ બાદ અનુશેહરવાની” ને ખીજ આગળા જરથોસ્તી નામવરો સાથે યાદ કરવામાં આવ્યા છે. આ ત્રણ શાહુદતો સત્તરમી અને અઢારમી સદીની છે. ઓગણીસમી સદી ઉપર આવતાં પેહેલો ઇશારો તા. ૧૨મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૩૬ ઇસવીનાં “મુંબઇના બંને જમશેદ” માં લખાયેલી એક આરટીકલમાં મારી નજરે પડ્યો છે. પારસીઓનાં એ પૂરાણાં પત્રના અધિપતિએ લખ્યું હતું કે, “સવરગવાસી દસતુરાન દસતુર મેહરણ રાણા (કે તેના પવીતર આતમા ઉપર હજારો હજાર સલામ હોજો) કે તે સાહેબના એક જીવથી પારસીના આખા ટોળાને મોટું માન અને નામીયી આબરૂ શ્રી દીલ્લીના પાએતખતથી મળી હતી, અને જે સાહેબને પારસીના ટોળાના પાંચે પંથકવાલાઓએ પોતાના દસતુર ડેરવીઆ હતા.....”

એ પછી સોળ વરસે, મરહૂમ સોરાબજી શાપુરજી બંગાળીએ “જગત પરેમી” નામનાં ચોપાન્યામાં “અકબરના ઇલાહી પંથ” ઉપર એક રેસાલો લખ્યો હતો, જેમાં તેઓએ મેહરણ રાણા તરફ એક ઇશારો નીચલા બોલોમાં ક્રીધો હતો: “નોશારીથી પારશીનો એક દશતુર શેહનશાહના બોલાવેઆથી તેહના પાએતખત તરફ ગયો હતો.”—(જગત પરેમી, સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૨). ઇ. સ. ૧૮૬૫ માં આપણને એક દીનચારીદાર કદમી શેહીઆ, મરહૂમ મંચેરજી હોરમજી કામાજીને હાથે લખાયેલો એક નાનો નિબંધ મળે છે, જેમાં “જરથોસ્તી ધર્મની ખુબરગી” ઉપર વિવેચન કરતાં તેઓએ જણાવ્યું હતું કે “દીલ્લીના નામવર શેહનશાહ અકબરે પોતાના તેમજ ખીજ ધરમો બાબે પાકી તજવીજ બંને કરીને જરથોસ્તી ધરમને આ તાજદારે પસંદ રાખેઓ હતો, એટલું જ નહીં, પણ તેણે પોતે શહરો પેહેરી કુશતી પણ બાંધી હતી. જેમ દર ધરમનાં શુરૂઓને અકબરે પોતાની દરબારમાં બોલાવ્યા હતા તેમ જરથોસ્તી ધરમની સમજ આપવા સાડ મેહરણ રાણા નામના દસ્તુર તે વેળા દીલ્લી ખાતે શીધારેઆ હતા, એવું આપણે શાંબલેઉ છે” (“સૂર્યોદય,” દક્તર પેહેલું, પા. ૧૧૨—૧૧૪ : જુઓ.

વળી દફતર ખીજી, પા. ૨૧૭) ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં મેહેરજી રાણા વિષે “ મુખ્ય આયુક ” માં કાંઈક લખાણ આવ્યું હતું, જેમાં તેમને “ દાનાધ તથા અશોધ માટે પરખાએત થયલા ” તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યા હતા—(મુખ્ય આયુક, તા. ૧૭-૬-૧૮૬૮).

વળી ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં “ પારસી પ્રકાશ ” ના પેહેલા લાગમાં મરહૂમ ખા. ખા. ખડમનજી ખેહરામજી પટેલે, પોતે કીધેલી જુસ્તેજુને આધારે જરથોસ્તી આલમને બહેર ક્યું હતું કે, દસ્તુર મેહેરજી રાણા તે “ નવસારીની અંજુમને ઠેકવેલા પેહેલ વેહલા વડા દસ્તુર, ”..... “ પાદશાહ અકબરની હજુરમાં તેને જરથોશતી ધર્મને લગતાં ફરમાનો બાજુવાની ખાએસ હોવાથી તે તેને સમજાવવાને નવસારીથી ગયા હતા, ત્યાં કેટલીક મુદત વેર રહી આવ્યા પછી અકબરની શાહનશાહત તરફથી એવણને નવસારીમાં ૨૦૦) વીંધાં જમીન ઇનામમાં આપી હતી. એવણ જ્યારે દીલ્લીથી પાછા આવ્યા તે વારે નવસારીની અંજુમને એવણને પોતાના વડા દસ્તુર બનાવવાનો એક લેખ તા. ૧૨ મી માર્ચ ૧૫૭૬ ને દીને. તથા ખીજી લેખ તા. ૧લી સપ્ટેમ્બર ૧૫૮૦ ને દીને કરી આપ્યો હતો.”—(પારસી પ્રકાશ, પા. ૯). “ પારસી પ્રકાશ ” ની આ નોંધ પછી છ વર્સે (ઇ. સ. ૧૮૮૪) એક ખીજા બાહોશ અને સાવચેત પારસી કલમકશનું મત મરહૂમ મી. ડોસાભાઈ ફરામજી કરાકાની “ The History of the Parsis ” માંથી મળે છે. તેઓએ લખ્યું હતું કે: “ નવસારીના પારસીઓની અગત્યતા વધવાથી અને કમનશીએ મોઝેદાના વર્ગમાં હુમેશ પોતપોતામાં ઠંકાસ ચાલતો હોવાથી, એક લાયક આસામીને વડા દસ્તુર ઇઆ મોઝેદાન મોઝેદ તરીકે ચુંટી કાઢવાનું દફતર ધારવામાં આવ્યું, જે (વડો દસ્તુર) અંધ્યારુઓના ટોળાની સરદારી કરે એટલુંજ નહિ, પણ તમામ અંજુમનને લગતાં ધર્મને લગતાં કામકાજમાં મુખ્ય સલાહકાર અને તકેદારી રાખનાર થઈ શકે. આ અધિકાર માટેની પસંદગી તા. ૧૨ મી માર્ચ ૧૫૭૬ ને રોજે મેહેરજી રાણા નામના પાકીજે અને આલેમ દસ્તુર ઉપર સર્વાનુ મતે ઉતરી હતી. પોતાની પરહેજગારી, વિદવતા, અને ચોખ્ખી (કાઠ વગરની) ચાલચલણને લીધે તેઓએ પોતાના હમવતનીઓનું માન મેળવ્યું હતું, એટલુંજ નહીં, પણ તેઓની કીર્તિ દૂર દરાજ મુલકોમાં પણ પંથરાઈ હતી, અને બાદશાહ અકબરને કાને વટીક પહોંચી હતી; અને તે દાનાવ રાજકર્તાએ તેમને દિલ્લી બોલાવ્યા હતા, કે તેઓ તેને પારસી મજહબના કાનૂનોની સમજણ આપે. અર્થી પાદશાહનાં મન ઉપર જરથોસ્તના મજહબની તરફેણમાં ઘણો સારો છાપ પડ્યો હતો, અને તેણે પોતાની મેહેરજાનીની ઇલાણી તરીકે એ દસ્તુરને ખસેં એકર જમીન ઇનામમાં આપી હતી. ઇ. સ. ૧૫૯૫ માં અકબરે એજ દસ્તુરના દીકરા કેકોબાદ માહિયાર, જેઓ પોતાના બાપનાં મરણ બાદ દસ્તુરની ગાદી ઉપર આવ્યા હતા, તેમને નવસારીમાં ખીજી સો એકર જમીન બખશવાનો હુકમ કીધો હતો.”—(Vol. II, pp. 3-4)

આ નોંધોના જેવીજ ખીજી ઇ. સ. ૧૮૮૯ માં “ આનક ” ચોપાન્યામાં (દફતર ૧૭, પા. ૨૧૩-૨૧૭); ઇ. સ. ૧૮૯૨ માં “ જામે જમશેદ ” માટે મરહૂમ દા. એ. તારાપોરવાળાએ લખેલા “ પારસીઓને મળેલી જગીરો ” ના અહેવાલમાં (જામે

જમશેદ, તા. ૩-૧૨-૧૮૬૨); “તારીખે શાહાને ધરાન”માં (દફતર ખીજી. પા. ૪૧૬-૪૨૨) અને મરહૂમ ખરશેદજી રૂસ્તમજી થાણેવાળાએ, મહારાજા સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ આગળ કીધેલાં એક લાખણમાં આવેલી છે:—

વળી; નવસારીની (વાહડીઆવાળી) ‘નવી અગીઆરી’વાળા બાણીતા મુકદ્દમાના ચૂકાદામાં, નવસારીના મરહૂમ બાહોશ જડજ મીં એચ. એચ. ધ્રુવ ખી. એ., એલ. એલ. ખી. જણાવે છે કે; “વાદીઓ (દસ્તુરજી દારાગજી માહિયારજી, વગેરે)ના વડીલો વડા મેહેરજી રાણા દસ્તુરજી જેવાએ કેટલાક જૈનોના શ્રી પુજ્યોની માફક દીલ્હી વેર જઇ અકબર બાદશાહ તથા ખીજાઓને ખુશ કરી, પોતાને તથા પોતાના ટોળા માટે હક્ક અને રક્ષણો મેળવ્યાં છે, તે ઇતિહાસથી અને આ કામમાં પક્ષકારોએ આધાર રાખેલાં પુસ્તકોથી આશકારા છે, તો આ તેમના બ્રાહ્મણો અને મોઝેદોની આવી બેમુલી સેવાનો બદલો ખીજી રીતે આપવો, અને તેમના સ્થાપીત હકો (vested rights) ઉપેક્ષા કાઢવા વાજખી થશે નહીં.....નવસારીના આ અકાબરો (પેહેલા દસ્તુર મેહેરજી રાણા તથા તેવણના બેટા દસ્તુર કેકોબાદજી) ને દીલ્હીથી માન મળવાથી તેમના કસ્બાને વધારે મોખરે લાવી મૂક્યો.” (જુઓ એર્વદ સો. રૂ. જા. દસ્તુર મેહેરજી રાણાએ પ્રગટ કરેલો “નવસારીની નવી દરેહમેહેરને લગતા કેસનો નવસારીની મુનસફ કોર્ટ, જડજ કોર્ટ અને વડોદરાની વરીષ્ટ કોર્ટે આપેલો ચુકાદો.”—પા. ૭૧) •

સત્તરમી સદીથી શરૂ થતા આ દાખલાઓનો સિલસિલો ટાંકવાની મારી મતલબ વિષે કાંઇ ખોલાસો કરવાની જરૂર છે. એ લખનારાઓના સઘળા વિચારો સાથે હું એકમત થાવું છું, એમ હું કહેવા માગતો નથી. એ ફકરાઓ ઉપર મેહેરજી રાણાની તરફેણના મુકદ્દમાનો મહાર બાંધવા, અને તે નામવર અકબર બાદશાહની હજુરમાં ગયેલા હોવાની હકીકત એવા દાખલાઓ ઉપરથી સાબેત થઇ શકે છે એમ કહેવા કોઇ માગતું નથી પણ ખસે વરસ દરમ્યાન (ધ. સ. ૧૬૯૦-૧૮૯૫) જૂદી જૂદી તરેહનાં મતો અને જૂદી જૂદી કિસમની બાહોશી ધરાવવા માટે બાણીતા થયેલા લાયક આસામીઓનાં લખાણોમાંથી એકઠા કીધેલા ફકરાઓની આ લાંબી માળા વાંચનારાઓની નજર આગળ ધરવાની નેમ એટલુંજ દેખાડવાની છે કે આ કથા કાંઇ આજ કાલની નથી, કે કોઇ બેવકુફે કે આપમતલબીઆએ આજ કાલ કે પાંચ પચીસ વરસ ઉપર ઉભી કીધી નથી. વળી એ ઉપરથી જણાય છે કે પારસી કોમનાં ઘણાંક યુનઠાં અને નુકતેચીન મગજને એ કથાનો તવારિખરૂપી લાગ માન્ય કરવા બેગ લાગ્યો છે.

જરથોસ્તી ઠલમઠશેનો મોટો લાગ એ હંતકથાની સચ્ચાઇ સ્વિકારતો આવ્યો છે, અને જો કે મારા હમદીન અબ્યાસીઓમાંના ઘણાકોની અક્કલ તેની હિમાયત કરતી આવી છે, તો પણ ચોક્કસ ફિરકાઓમાંથી એ ખીનાની સામે કાંઇનું કાંઇ—આજે કાંઇ તો કાલે કાંઇ ખીજુંજ—બોલનારા પણ નીકળી આવ્યા છે. જેમ ખીજી જગ્યાઓમાં અને ખીજા ટોળાઓમાં, તેમ નવસારીમાં અને નવસારીનાં પંથક સાથે તાલુકે રાખવારા

અથારનાનોમાં પણ ચોક્કસ આગળી પાછળી તકરારોને લીધે ચોક્કસ તડાંઓ છે, જેઓ-
 માંથી કેાઇ શખ્સ અવાર નવાર બાહેર પડીને, ભગરસાથ ટોળાના આ સેતારાની કિર્તીને
 અંખ લગાડવાની બેફાયદા કેશોશ કરે છે. એથી ખરેખર જે થાય છે તે એટલુંજ કે,
 આગળા ઠમનસીબ ફેસાહોની યાદ તાજી થાય છે, અને જમાનાના ઘસાડાથી પોતાની
 મેળેજ કરમાઇ જતી અડાવતની જડો આમણુ સામણુ તાણાબાણીનું પાણી પીને એક-
 વાર ફરીથી સજીવન થાય છે. ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં, જામારુપઆશાનાં ખાનદાનના વડી-
 લનું નામ ક્રિયા કામમાં લેતી વખતે તેમને “એર્વદ” નો એલકાળ આપવો કે નહીં,
 તે વિષે નવસારીના ભગરસાથમાં એક નાપસંદ અઘડો બગ્યો હતો. એ અરસામાં
 “મુંબઇ આબુક” માં આવેલી મેહેરજી રાણુને લગતી ખીનાનું ખુલાનું પઠડીને, કેાઇ
 નનામા શખ્સે “જામે જમશેદ” ની કટારોમાં તેઓ ઉપર એક હુમલો કીધો હતો.
 એ શખ્સની પેહેલી તકરાર એ હતી કે, “ રાજનામચા, ” “ તારીએ અકબરી ”
 કે “ આઠને અકબરી ” માં મેહેરજી રાણુનું નામ જોવામાં આવતું નથી, તેથી
 તેવણુ દિલ્લી ગયલા હોવાની વાતમાં ખીલકુલ સમ્બાધ હોવી જોઇએ નહીં.
 વળી અકબરે સુદરહે-કુશતી પેહેરવાની વાતને તેણે એકદમ હસવા સરખી
 જણાવી હતી, અને લખ્યું હતું કે, “ અકબર પોતે ઘણો દાનેશમંદ હતો; જો
 કયુ તે સુદરહે પેહેરીને જરથોસ્તી થાએ તો જહુનુની મુસલમાનો તેના શું હાલ
 કરે તે અંછી પેરે જાણતો હતો.” જામે જમશેદનો એ નુકતેચીન એમ લખતી વખતે
 વિસરી ગયો હતો કે, અકબર જ્યારે ભર દરબારમાં હિંદુઓના જેવો ટીલો કરીને
 આવતો હતો, અને બળેવની રાખડી બંધાવતો હતો, અને બહેરમાં જહરૂકા ઉપર
 ઊભો રહીને સુરજની સેતાયશ કરતો હતો, અને આતશ અને ચેરાગને સેજદો કરતો
 હતો, અને પોતાના અમીરોને તેમ કરવાની ફરજ પાડતો હતો, ત્યારે “ કેાઇ જહુનુની
 મુસલમાનો તેના કેવા હાલ કરશે ” તેનો તેણે કાંઇજ ખેચાલ કે અંદેશો કીધો હતો
 નહીં. આવી ઉપર ટપકેની તકરાર લેવા ઉપ્રાંત, એ લખનાર એક નવેજ રસ્તે ઉતર્યો
 હતો. મેહેરજી રાણુની અસલ હંતકથા તેમની કિર્તીમાં વધારો કરે એવી હોવાથી, તેણે
 કેાઇ ખીજની ગાંઠની એક જૂનીજ કહાણી આ હુમલાની સાથે સાથે અને તેનીજ માર-
 કતે, પારસી આલમના ફાયદાને માટે પેહેલીજવાર પ્રગટ કીધી હતી. આ નવી કહાણી
 પ્રમાણે “ સુરતથી તાલેઆરખાંવાળાઓ, ખાનસાહેબવાળાઓ, સ્તીપંચીવાળાઓ તથા
 તેમની જોડે ખીજ ઘણાક જરથોસ્તીઓ, વેપારનાં કારણસર સરકારની મદદથી દીઢી જઈને
 વસ્યા હતા, અને તેમજ નવસારીવાળા પરખેઆત માકાશાહ ચાંગાશાહનો તાંહાં સંબંધ
 હતો; ઉપલા સાહેબોની શોખતમાં દસતુર મેહેરજી રાણુએ પોતાના લોકોમાં કંઈ ટંટો
 હોવાથી દેશ તજી પરદેશગમન કીધું હતું; ઉપલા વખતમાં પાદશાહ અકબર ખરા ધર-
 મની શોધમાં રોકાયેલો હતો, અને સઘળા ધરમોની તકરાર તથા તેમની ખામીઓની
 શોધ વીદવાનોથી આમણુ સામણુ બેસાદી કરાવતો હતો; આ વખતમાં જે જરંતોશ-
 તીઓ તાંહાં હતા, તેમાંથી ધરમ સંબંધી વધારે વાકેફગાર દશતુર મેહેરજી રાણુ હતા
 એવું હોવાથી તેવોને આગલ કરેઆમાં આવઆ હતા. કહે છે કે દશતુરજીએ

ફારશી ‘શદર’ નામની કેતાબ ઉપરથી ધરમ સમજાવવા માંડેલો હતો. તે મધે લખે છે કે ‘યુબેરગાં જે વસતાવો પાજંદો જંદ; આ મીશરામાં કાલા કીધેલા હરફેના એ શબ્દ પાજંદ ને જંદ એ શું છે, અને એ ભાશા તે કહી, તે બહુવાની પાદશાહે ખાહેશ દેખાડી, તે મરહુમ દશતુરજીએ ઉતર આપેલો કે ઇરાન મધે અમારા કાબેલ શખસો છે તેવો એ લેદ સમજાવી શકશે.’ ઇ. સ. ૧૮૬૮ વાળા એ કલમકશનાં મનમાં એવો કાંઈ ખેળાલ ઠસેલો લાગે છે કે એક દંતકથાને તોડી પાડવાનું સૌથી કાતેલ હથિયાર બીજી દંતકથાજ છે: બાણે હકીમોના કાંલ પ્રમાણે એક દંતકથાનું ઝેર બીજી દંતકથાથીજ વળે છે. બીજા બોલોમાં, કોઈ મરહુમ નરને માટે માન ઉપજાવે એવી કાંઈ કહાણી લોકોમાં ચાલતી હોય, તો તેને ખોટી પાડવાની સૌથી સેહેલી તદ્દબીર એજ છે કે, તેજ કથાને મરડી મોચડીને અને ડોળ ખેડોળ બનાવીને એક જૂદાજ આકારમાં રજુ કરવી, અને તેનું રંગરૂપ એવી તરેહથી ફેરવી નાખવું, કે જે બીના મરહુમને અગાઉ શોભા લગાડનારી હતી તેજ તેમની રૂસવાઈ અને રીશમીંદી કરનારી થઈ પડે. પણ જેમ ઝેરને ઝેરથી મોરવાની તરફીજ કરવામાં ઘણુંક જોખમ રહે છે, તેમ એ કિસ્મતની હુન્નર-મંદીના આ નમૂનામાં પણ એમ બન્યું છે કે એમાં જેટલી લીટીઓ છે, તેટલીજ ભૂલો પણ છે.

મેહેરજી રાણા તાલેઝારખાંવાળાઓ અને ખાનસાહેબવાળાઓના વડવા સાથે દિલ્લી ગયા હતા, એ બીના સરતાપા ગલત છે. એ ખાનદાનોના મૂળ પુરૂષે તો અકબરશાહ બીજી જેહાંન તરફ કુચ કરી ગયા પછી લગભગ એકસો ચાલીસ વરસે (ઇ. સ. ૧૭૪૪ માં) દિલ્લીમાં પેહેલવેહલો પગ મૂક્યો હતો. એ ખાનદાનોની મોટાઈની શરૂઆતની સત્તાવાર કેફીઅત “પારસી પ્રકાશ” (પા. ૪૯)માં મળે છે, જે ઉપરથી રોશન થાય છે કે મેહેરજી રાણા તેમની સોબત ગયલા હોવાની વાત એક અમથી બનાવટ છે. બીજું બધું પણ એજ મીસાલે છે. ઇ. સ. ૧૫૭૨ ની અગાઉ માકાશાહ ચાંગાશાહ જીજતગુજન થયા હતા, તે એકથી વધારે દસ્તાવેજે ઉપરથી સાબેત થઈ શકે છે. વળી અકબરનાં દીવાનખાનાંમાં થયેલી ગોફતેગો અને સવાલ-જવાબો, અને મેહેરજી રાણાએ હાથમાં લીધેલી ચોપડી અને તેવણે ટાંકેલી બેત વિષેની આ સઘળી ખારીક ખાતમી ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં પહેલીજવાર એ લખનારને કોણ આવીને કહી ગયું હતું તે સવાલ પડતો મેલતાં, એમાં સમાયેલી બીના તપાસીએ છીએ તો ખાત્રી થાય છે કે તેમાં કાંઈ વજુદ નથી.

ઇસવી સનેની સોળમી સદીમાં નવસારીમાંજ નહિ, પણ ભરૂચ, હમણ, વગેરેમાં હસ્તુર આસદીન કાકા, કડવા વેકજી. મેહેરખાન માહિયાર, પદમ રામ, બલ કામદીન, અરદેશર જીવા, અને બીજા ઘણાક માબેદો ઝંદ-પાઝંદજ નહિ, પણ સંસ્કૃત અને પેહેલવી લખી-પઢી બહુતા હતા, અને તેઓને હાથે લખાયેલા ઘણાક જૂના નુસ્ખાઓ હજી મોજુદ છે. વળી મેહેરજી રાણાના ખાવા રાણા જેશંગને પોતાને હાથે લખાયેલી એક પાઝંદ જામારખી નવસારીની હસ્તુર મેહેરજી રાણા લાયબ્રેરીમાં સૌ કોઈને જોવાને

માટે ખુલ્લી છે. ત્યારે મેહેરજી રાણા જેવા નર, જેઓને તેઓની ચઢતી લીઆકતને લીધેજ, નવસારીનાં પંથકનો ચાલતો આવેલો રેવાજ તોડીને, ખીજ સઘળા દસ્તુર-મોઝેદો ઉપર સર્વોપરી આપીને વડા દસ્તુર તરીકે પેહેલીજવાર પસંદ કરવામાં આવેલા તેમનેજ ઝંદ શું અને પાઝંદ શું તે પણ ખબર નહિ, તે કેમ માની શકાય વાડું? વળી કહે છે કે અકબરે જે પૂછ્યું હતું તે એજ કે, “ઝંદ શું અને પાઝંદ શું, અને તે ભાષા તે કહી?” ઈઆને અકબરે એ ભાષાઓના કાંઈ નમુના માગ્યા હતા. હવે આપણે સેહેજ દરયાફત કરીએ છીએ તો જણાય છે કે મેહેરજી રાણા તો શું, પણ કોઈ પણ ફારસી પઢેલો મોઝેદ (ખીજ વાતે ગમે એવો બેખબર હોય તોપણ) એવા નમુના આપવાને અશક્ત હોય એમ કદાચજ બની શકે; કેમકે તેવો ઘણી એટલું તો જાણે કે “યથા અહૂ વધરયો” અને “કે મના મઝદા” અને “અશેમ વોહૂ” અને ખીજાં ઘણાંક સાધારણ ભણતરોની ભાષા એક છે; અને સાધારણ રીતે ઝંદ કહેવાય છે; અને “હોવા નામ સેતાયશને” અને “પતેત પશોમાની” વીગેરેની ભાષા જૂદીજ છે, અને ફારસીને મળતી છે, અને તે સાધારણ રીતે પાઝંદ કહેવાય છે: એટલે કે, અકબરે માગેલા નમુના પણ મેહેરજી રાણા આપી શક્યા નહિ, એમ કહેવું કેટલું બેહુંદું છે તે કોઈખી અક્કલમંદ જરથોસ્તી તુરત સમજી શકે. અને વાડું, મેહેરજી રાણાને ઝંદ શું ને પાઝંદ શું તે ખબર નહિ હતું, તોખી તેઓએ દસ્તુર આસાદીન કાકા જેવા ઝંદ—પેહેલવીના પાકા ઉસ્તાદને નવસારીથીજ યોલાવવાની સુચના કરવાને બદલે, છેક “ઈરાનના કાબેલ શખસો”નોજ શું કામ હવાલો આપ્યો? ડાક્ટર ગેલ્ડનરે ઘણીજ ખારીક તપાસ કરીને દસ્તુર આસદીન કાકાનાં ઝંદનાં પુણ્ત જ્ઞાન વિષે ઘણુંજ ઊંચું મત આપ્યું છે, તે આપણે જાણ્યે છીએ; (જુઓ Zend Avesta, Prolegomena, Fasc. Viii, pp. iii, Liv. ખીજાં હિંદુસ્થાની મોઝેદાનાં ઝંદ—પેહેલવીનાં જ્ઞાન વિષે જુઓ West, Pahlvi Texts, pp. xxi, xxxi—xxxii, xxxix—xl; Haug Essays, pp. 95, 106, &c.).

પણ હવે બસ. સુડતાળીસ વરસ ઉપર જે કાચાં સુતરનું ગુચકું આ નવી કહાણીના બનાવનારે ગુચવ્યું હતું તે કેવું તકલીફી અને દમ વગરનું હતું, તે વધારે લંબાણથી બતાવવામાં હવે કાંઈ સાર નથી.

ઇ. સ. ૧૮૬૮ પછી, ખીજ તકરાર સને ૧૮૬૨ માં ચાલી હતી. ચીકાગોવાળી “ધર્મ સંબંધી કૉનગ્રેસ”ની નિમ્નગતમાં “જરથોસ્તી દીનની ખોળા કરનારી મંડળી” તરફથી એક મહેડનજર બહાર પડી હતી, તેમાં ત્રણસે વરસ ઉપર ભરાયલી એવીજ એક સભામાં દસ્તુર મેહેરજી રાણા અકબરશાહની હજુર “પારસીઓના પ્રતિનિધી” તરીકે ગયલા હોવા વિષે તેના સહી કરનારાઓ (મસ્દૂમો શેઠ ખરશેહજી રૂસ્તમજી કામાજી, દસ્તુર જમારપજી મીનોચેહેરજી જમારપયાશાના અને એર્વંદ જમારપજી એદલજી દાદાચાનજી)એ ઈશારો કીધો હતો, તે ઉપરથી એ હકીકત ઉપર શક નાખનારાં કેટલાંક નનામાં ચર્ચાપત્રો “મુબઈ સમાચાર” ખાં પ્રગટ થયાં હતાં, જેનો તેજ વખતે મસ્દૂમ એર્વંદ દાદાભાઈ ખુરશેહજી દોરડીએ રદ જવાબ આપ્યો

હતો, એ ઉપરથી વળી તા. ૧૭ મી ડીસેમ્બર ૧૮૯૨ને દીને એ મંડળની એક સભા મળી હતી, જેમાં શેઠ ખ. રૂ. કામાજી ઉપરાંત એવંદો શેઠેરીઆરજી દાદાભાઈ ભડ્યા, ટેકુમુરુપ અંકલેખ્યા, જીવણજી મોદી, માણેકજી દો. આદરીઆનવાળા, જમ-શેઠજી નાદીરશાહ, નોશેરવાનજી ખરજેરજી દેસાઈ, વગેરે હાજર હતા. એ સાહેબોએ એ દંતકથાને ટેકો આપતી મોજુદ શાહદતોની જુસ્તેજી કરીને, સેવટે સભા તરફથી ઠડાવ કીધા હતો કે એ ‘મહેહનજર’ ઘડી કાઢવાનું કામ “ મંડળીએ સખ-કમીટીને સોંપ્યું હતું, અને તેણે પુખ્ત તલાશ કરીનેજ તે ટહુકેલી છે, માટે તેનાં કામમાં આવવાને સભા વાજબી ધારતી નથી. ”

આ ચૂકાદા પછી, એ વાત થોડાંક વરસ સૂધી વળી પાછી ખોરંગે પડી હતી. પણ ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં રૉયલ એશિયાટીક સોસાયટીની મુંબઈની શાખા આગળ, મી. રૂસ્તમજી પેસ્તનજી કકરીઆ (કકલીઆ), ખી. એ., એ એક રેસાલો વાંચ્યો હતો, જેમાં વળી પાછી એ સવાલની નિસ્પતમાં કાંઈક મનગમતી ગુઠતેચીની ઠરવામાં આવી હતી. આ રેસાલો વાંચવા આગમચ, મી. કકરીઆએ એ બાબદને લગતી કાંઈ પણ હકીકત કોઈ પણ તરફથી મેળવવાની ઇતેજરી “ બમે જમશેદ ” પત્ર મારફતે બહિર કરવાથી, કેટલેક ઠેકાણેથી કેટલાંક કાગળ્યાં એવણને પહોંચાડવામાં આવ્યાં હતાં, અને નવ-સારીની પેહલા દસ્તુર મેહરજી રાણા લાયબ્રેરીના લાયકીવાળા સેક્રેટરી મી. રૂ. કે. મોદીએ તો, મી. કકરીઆ એ બાબદની શોધખોળ કરવા મજકુર લાયબ્રેરીની ખાસ મુલાકાત લેવા જનાર હતા, તેવણના ઉતારાની ગોઠવણ પણ કરી હતી. પણ મી. કકરીઆએ તો બીજેજ રસ્તો લીધો; અને એમાંથી લાપચુ કરીને મેહરજી રાણા વીરૂદ પોતાનું મત એકદમ બહિર કરી દઇ, એમેર અચરતી ફેલાવી. લાપચુકર્તાએ શરૂઆતમાં તો અકગરે બના કીધેલાં “ એબાદતખાનાં ” વિષે, ત્યાં ભેગા મળેલા જૂદા જૂદા મજહૂબોના આગેવાનો વિષે, અને જરથોશ્તી ધર્મે અકબરના વિચારો ઉપર કીધેલી અસર વિષે કેટલીક બાણીતી બીનાઓની ઉપર ટપકેની સમજણ આપી હતી. પછી તેવણે મેહરજી રાણાનાં નામ સાથે જોડાયેલી કથાનો સાર આપ્યો હતો, અને જણાવ્યું હતું કે, ધણીક કાળજીથી શોધખોળ કરવા છતાં તેની કાંઈપણ તવારીખરૂપી શાહાદત કે પૂરાવો હાથ લાગ્યો નથી, અને અકબરના અમલની સંખ્યાબંધ તવારીખોમાં તેની કાંઈ પણ ખબર લેવામાં આવી નથી. પછી “ દબેસ્તાન અલ મબ્દુલ ” નામની કેતાબનો આધાર પકડીને તેવણે જણાવ્યું હતું કે અકબરને જરથોશ્તી ધર્મની ખૂબીઓ સમજાવવા દસ્તુર મેહરજી રાણા નહિ, પણ કેરમાનવાળા દસ્તુર અરદેશર ગયા હતા. પોતાની તકરારના ટેકામાં તેવણે જણાવ્યું હતું કે, અકબરનાં “ એબાદતખાનાંમાં જૂદા જૂદા માર્ગો અને પંથોના ઉપાધ્યાઓ વચ્ચેની તકરારોના જે નમુનાઓ “ દબેસ્તાન ”માં મળે છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે એ ધર્મના પ્રતિનિધિઓ વિદ્વાન શખ્સો હોવા જોઈએ; અને એ તકરારમાં જે જરથોશ્તીએ ભાગ લીધેલો કહેવાય છે તેની દલીલો જખરી બાહોશી અને ખબરહારી દેખાડે છે; અને હું નહિ ધારતો કે ગુજરાતનાં એક ખૂણામાંનો એક અંબણો મોમેદ એવી ચાલાકી અને વાદવિવાદ કરવાની શક્તિ સાથે તે દલીલો રજુ

કરી શક્યો હોય. તેની તકરારો તો પરાયા ધર્મોની ખબર અને તવારિખ અને ફીલસુફીનું બીજું સામાન્ય જ્ઞાન સાબેત કરે છે, જે સઘળું નવસારીના એક અધ્યાત્મમાં મેળવવાની આશા રાખવી ફેાકટ છે, ” હસ્તુર મેહેરજી રાણાને ઉતારી પાડવા સાડ, તેઓનું અને ગુજરાતના સઘળા મોઝેદોનું અજ્ઞાનપણું એવી રીતે, કાંઈ પણ સાબેતી વગર, માની લઈને, તેવણે પછી તેજ પ્રમાણમાં હસ્તુર અરદેશર કેરમાનીને ચહડાવ્યા હતા, અને અરદેશરને છેક કેરમાન વેરથી, તેમની મુસાફરીના ખરચ આપીને બોલાવવામાં આવ્યા હતા, તેથી અરદેશરેજ એ બધું સમજાવ્યું હતું, એમ સમજાવવાની તેવણે કોશેશ કરી હતી. પછી વળી તેવણે ઉમેર્યું હતું કે મેહેરજી રાણા ગયા પણ હોય. તો પણ “તેઓએ શેહનશાહની હજૂર ચાલેલી તકરારોમાં ઝાઝો ભાગ લીધો હોય એમ તો ઠહી શકાયજ નહીં. ત્રણ સદીઓ ઉપર નવસારીમાંજ ધર્મસંબંધી અજવાળાંની જરૂર હતી. અને દિલ્હીને સાડ નવસારી કાંઈ ફાજલ પાડી શકે તેવું હતું નહીં. અકબરે ખાલી હાંસને ખાતર ગુજરાતના પોતાના મુલકમાંથી પારસીઓને બોલાવ્યા હશે; પણ તેઓ પાસેથી કાંઈ ઝાઝું મેળવી શકતો નથી એમ જોઈને, તેને ઇરાનથી બીજાઓને બોલાવવા પડ્યા હતા. હું ધારું છું કે એજ અનુમાન વાજબી છે.”

આ ઉપરથી મુંબઈનાં અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોમાં સામસામી પુષ્કળ તકરાર ચાલી હતી, જેમાં મેહેરજી રાણા તરફથી અનેક ગ્રંથો અને વિદ્વાનો બાહર પડ્યા હતા. મુંબઈ ગેઝેટમાં “Edie Ochiltree Junior” તથા “J. O. E.”ના તખલ્લુસ હેઠળ, ગ્રેજ્યુએટ મી. ઠકરીઆ વીરૂધ્ધ એવાં તો કડાકા અને ઘડાકા કરનારાં કામેલ લખાણો આવવા લાગ્યાં, કે તે લખાણોની ચોમેરેથી તારીફ થવા સાથે તે લખનારનું નામ જાણવાની ઘણી ઇતેજારી ફેલાઈ, અને પ્રોફેસર પીટરસન તથા ડાક્ટર જોન પોલનનાં નામોની અટકળ થવા લાગી હતી. ઠકરીઆએ તકરાર કરવાની એક નવીજ રીતની શોધ કરી તે એ કે, નવસારી તો ગુજરાતને છડે ખૂણે પડેલું હતું. અને “ક્રીસ્તે-એ-કાલિસ વ અફસાહ” નામનાં બનાવટી ભુટીઆનો નામળો ટેકો લઈ જણાવ્યું કે સોળમી

† લાંબા વખતનું જાહેર યથ ચૂક્યું છે કે, આ લખનાર કોઈજ નહિ, પણ જૂનાગઢની બહાઈફીન કોલેજના પ્રોફેસર શાપુરશાહ હોરમજી હોડીવાળા, એમ. એ. હતા જેણે એક ધાંધળ-ધરપચ વગરના, એકમાર્ગી પણ ઘણા બાહોશ અને પાકટ અભ્યાસી તરીકે મશહૂર છે, અને જેણે હાલમાં “જરથોસ્તી દીનની બાળ કરનારી મંડળી” સનમુખ જૂની પારસી તવારિખને લગતાં ઘણાંજ ગ્રંથો ભાષણોની હાર-માળા આપીને મોટી વીખ્યાતી પામ્યા છે. આ અગત્યની તકરારનો છેવટના ફડચે મેહેરજી રાણાની તરફેણમાં કરી તે મરહુમના ખાનદાનના મુદ્દબોનાં મોહડાં કાયમનાં બંધ કરવાનું મુખ્ય માન એજ ઉસ્તાદને ઘટ છે.

† આ “ક્રીસ્તો” હિંદુસ્થાનના ધર્મી જરથોસ્તીઓનું સેરફ લાઇબલ કરનારો છે. તે વાંચતાં જવ કમકમે છે. શેહનશાહી અને કદમી ટોળા વચ્ચે જોગેડી કબીસા સંબંધી નાપસંદ તકરાર વેળા તે બોલો કરવામાં આવ્યા હતા. તેજ વખતે “મુંબઈનાં જમે જમશેદ” ના તા. ૪ થી અને ૧૧ મી જૂન તથા તા. ૧૬ મી જુલાઈ ૧૮૩૨ ના અંકોમાં એ માટે જરૂર પોઝાર ઉઠ્યો હતો: (એ લખાણોની સંપૂર્ણ નકલો માટે જુઓ આ પોપડીમાં આવેલાં લખાણો નંબર ૧૨૩-૨૪-૨૫.)

મતલબ માણસને કેવો આંધળો બનાવે છે, તેનો એક દાખલો એ છે કે, વખતના વહેવા સાથે

સદીમાં ગુજરાતમાં ધરમ સંબંધી “અંધાર” હતું, તેથી મેહેરજીરાણા દિલ્હી જવાની વાત ટકી શકતી નથી! આ તકરારનું પોઠળ ઘણી સરસ રીતે દેખાડવામાં આવ્યું ત્યારે મી. કકરીઆએ જણાવ્યું કે સામેવાળાઓની તકરારમાં વળુદ હશે તોજ તેવણ જવાળ આપશે. (એ તે તકરાર કરવાની “સ્વતંત્ર તવારીખનવેશ અને નુકતેચીન” ની રીત!) તેવણે પોતાની મલખાર હીલની ફરમાસુ લોજીકથી જણાવ્યું કે, “કાઉસનો હેવાલ ખોટો પાડી શકાયો નહીં. તે એટલો તો સીધો અને સચાઈના છાપવાળો છે કે, તે ખોટો હોયજ નહીં.” (જુઓ આ ચોપડીમાં આપેલા ઉતારાના ગૂજરાતી ભાગનો સફે ૪૧, કોલમ ૧ નો છેવટનો ભાગ) પણ મી. રૂ. કે. મોદીએ તેવણનો પીછો છોડ્યો નહીં, ત્યારે મી. કકરીઆ સભ્યતાનો તરીકો ભૂલી જઈને મી. મોદી ઉપર ઘણીજ તોછડાઈથી ઉતરી પડ્યા : ના, એટલુંજ નહીં, પણ પોતાની હારના ખીજવાટનાં પરિણામમાં, “લાલ વાવટો” મૂકીને, છેક “તરીઆ પાવ” ઉપર આવી જઈને, પારસીઓથી પુખ્તયલા એ મરહૂમ મહાત્માનાં પવિત્ર રૂઢને ગરોથમાન બેહેસ્તમાં વગર કારણે એવણે ધુળવ્યું હતું. જે વિશેષણો અને જે ભાષા વાપરતાં એક અસાધુ કે હલકામાં હલકી જાતનો માણસ અચકાય, તે વિશેષણો અને તે હલકી ભાષા સુધરેલી કોમના, યુનિવર્સિટીના એક ગ્રેડ્યુએટ વાપરે, એ કેટલા અફસોસની વાત છે! મી. કકરીઆની આ વર્તણૂકથી મેહેરજી રાણાના કુટુંબીઓનાં અને તેઓના ખેરખા-હોનાજ નહીં, પણ ત્રાહિત જરથોશ્તીઓનાં પણ દીલ બહુ રંજીદા થયાં. પરિણામમાં “કયસરે હિન્દ”, “સ્વતંત્ર”, (હિંદુ) “પંચાંગ” વગેરે પત્રોએ આરટીકલો લખીને અને ચર્ચાપત્રો દાખલ કરીને એ “અપેક્ષાપાત તવારીખનવેશ”ના એવા તો વાવટા ઉડાવ્યા અને એવી તો રેવડી કીધી હતી કે જરથોશ્તી ધર્મ જ પૂર્નજન્મ કબુલ કરતો હોય તો, મી. કકરીઆ એ ઓટકણીઓનો ચચરાટ આવતો જમાને પણ ભૂલી શકશે નહિ.† તોપણ મી. કકરીઆ, તમારો મારીને પોતાનો

લગભગ મરણ પામેલા આ ક્રીસ્તિય નવેસરથી જીવતો કરવાનું નાપસંદ કામ એ તકરારના વીરધીઓએ એક ધરમનાં કામ તરીકે માથે ઉઠાવ્યું. “હાદેસા નાસુ,” કે જેનો એક ભાગ આ ક્રીસ્તો છે, તે છપાવનારના વારસને ખૂણે ખટાળેથી શોધી કાઢી, તેને નામે એની બીજી આવૃત્તી જ. ન. પીટીટ પારસી ઓફિસ પ્રેસમાં છપાવવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી, અને બોળા “દીનના શાહ” (દીનચાશીદાર મરહૂમ પેહેલા સર દીનશાહ પીટીટ, ખેરોનેટ સાહેબ)ને સમલવીને તેવણ પાસેથી નાણાંની મદદ કબુલ કરાવીને, એ પુસ્તક તેવણને અર્પણ કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. પણ છેવટે એ દીન-દોસ્ત શેઠીઆને એ ખરી હકીકત ખુદશી થતાં, તેવણ સાહેબે એ ચોપડી પોતાને અર્પણ કરવા ભામતા બળગતાઓને સખત મનાઈ કરી, એટલુંજ નહિ, પણ એ ચોપડી મજૂર પ્રેસમાં છપાતી પણ બંધ કરાવી હતી

વળી મી. ડોસાભાઈ ફરામજી કરાકાએ પોતાની પારસીઓની તવારીખમાં એ કહેવાતાં “અંધારા” વિષે કાંઈ પણ લખ્યું ન હતું, તેથી તે ચોપડીની નવી આવૃત્તીમાં એ બાબદ દાખલ કરવાને મી. કકરીઆએ તેવણને ભલામણ કરી હતી !

† જુઓ આ ચોપડીમાં આવેલાં “કર્ટીંગ” નંબર 9, 12, 16, 17, 18, 20, ૨૬, ૨૮, ૭૦, ૮૦, ૮૪, ૮૭, ૯૬, ૧૨૦, ૧૬૨, ૧૬૮.

“મી. કકરીઆનું વાંચણ ઉપર ટપકેનું અને લઈ દોર છે; તેવણ તરજુમાંઓ વાંચીને અસલ ભાષા

ગાળ લાલ કરીને, ગરીબ મેહેરજી રાણાવાળાઓએ ક્યાને માટે પોતાને ઠરેલી અપીલના ચુકાદામાં, પોતાનું “અલ્ટીમેટમ” જાહેર કરતાં કહે છે કે; “પણ હવે ખસ. જે મેં લાપણમાં કહ્યું તે પુરતી શોધજોળાનું પરીણામ હું સમજું છું, અને તેમાં ફેરફાર કર્યા વગર હવે તે ‘રીવયુ’માં તેમજ અમારી સોસાયટીના ‘જરનલ’માં પ્રગટ થશે, અને અકબરના ધરમ વીશેની મારી ચોપડી જે વેલા-તમાં પ્રગટ થવાની છે, તેમાં તે એક પ્રકરણ નરીકે રહેશે.”—(“જમે જમશેદ,” તા. ૨૪-૮-૧૮૯૬)† મેહેરજી રાણા વીરધનું પોતાનું મત એવણુ ફેરવે નહીં, તો અમે એવણની દાઢીમાં હાથ ઘાલતા નથી; પણ એટલું તો જણાવવું જોઈએ કે, પોતાનું અસલ લાપણ “ફેરફાર કર્યા વગર” સોસાયટીનાં “જરનલ” વગેરેમાં છપાવવાની જે વાત એવણુ કરે છે, તે તદ્દન ખોટી છે. અસલ લાપણ “ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા”ના તા. ૧૧-૮-૧૮૯૬ ના અંકમાં (જુઓ “કટીંગ” નંબર ૨) છપાયું છે તેમાં અને સોસાયટીનાં જર્નલમાં એ રેસાલો છપાયો છે તેમાં ઘણો ફેર છે. તા. ૨૪-૮-૧૮૯૬ નાં “બોમ્બે ગેઝેટ” (જુઓ કટીંગ નંબર ૬) માં જે જે ભૂલો ખતાવવામાં આવી છે, તે સઘળી સુધારીને સોસાયટીનાં જર્નલમાં મી. કકરીઆએ ગૂંપચૂંપ ઘુસાડી દીધી છે. “ઇન્ડિયન મેગેઝીન”માં પણ તેમજ ક્યું છે.

ઉપલું “અલ્ટીમેટમ” આખ્યા પછી, શોધજોળાના એ ખાંએ જાહેર કર્યું કે: “હવે મારે ખીજે વખતે મેહેરજી રાણાને અકબરે આપેલી કહેવાતી જમીનની સનદની તપાસ લઈ, અને તેના ખરાપણા વંશે, ખીજી વખતે અકબરે આપેલી ત્રાંગાની અને ખીજી સનદો સાથે સરખામણી લઈ જુસતેજો કરી, આ મેહેરજી રાણા વીશેની બાગદ સમાપ્ત કરવી છે.” (જમે જમશેદ તા. ૧૪-૯-૧૮૯૬—જુઓ કટીંગ નંબર ૬૨). “મીઆં મરતે, પણ ટટ્ટીસે લડતે” ત્રાળી કહેવતની અમને યાદ થાય છે. આપણા એ “એમીયન્ટેલીસ્ટ”ને “અલેક્ઝેન્ડર”નું પણ ઠેકાણું આ તકરાર ચાલતી વખતે ન હતું,

સમજવાના ઢોંગ કરે છે; ફારસીનાં અલેક્ઝેન્ડર પણ તેમને આવડતો નથી. કેટલાક પત્રોનાં છાપડે ચઢાવનારાં લખાણથી તેવણુ ઘણા ચટ્ટી ગયા છે; અધુરા ઇંગ્લિશ તરજુમાઓની ઘણીજ ખેલુદી ભૂલો “કાપી દુ કાપી અને માખી દુ માખી” ની સાધારણ કહેવત મુજબ ઉતારી લેવાથી, તેઓનું આ બૂનું ભોપાળું આખરે કુટી ગયું છે; મેહેરજીરાણાંનો ખ્યાલ વટીક સમજી શકવા બેઠલું ભંડોળ પણ એમનામાં નથી, તવારીખથી નુકતેચીનીનાં આંખાં હેડળ એવાંજે એક આગળા જમાનાનાં ફેસાદ તાજે ડ્રીન મેહેરજી રાણા અને તેવણના વાંસેને અપમાન અને હીજુપસ્તી લગાડવાની મતલબ રાખી છે; એવણ મેહેરજી રાણાવાળા અને તેમને મળતા વંશેક ટોળાથી જુદા પક્ષને લગતા હોવાથી તેઓને ધારવા મેળે મેહેરજી રાણા યાને બગરીઆ પક્ષના વીરધવાળા કાંઈક આસામીઆએ ઉશ્કેરીને છાપડે ચઢાવી દીધાથી કે કદમ તેઓએ લંગા વિચાર વગર આ રેસાલો ચીત્રી કાઢી, દસ્તુર મેહેરજી રાણાવાળા દંતકથાને ખાટી દરવાસા જતાં, તે પામદને લગતી અંતક પ્રકારની બેખબરી અને ખીનમાહીતગારીથી પોતાનો રકાશ અને હસી કાઢ્યાં છે, વગેરે, વગેરે” અનેક સચત ટીકા એ પત્રોમાં કરવામાં આવ્યા હતા, તે સઘળા મી. કકરીઆ મૂગા મૂગા ગણી ગયા છે.

એવું તેજ વખતે જાહેર થતીથી, તેવણુને બુકસેલરને ત્યાંથી ફારસી ભાષાનાં વ્યાકરણની ચોપડી ખરીદ કરવી પડી હતી; પણ ઓગણીસ વરસના એ દરમ્યાનમાં તેવણુ એ ભાષા પુરી શીખ્યા છે કે નહીં તે જણાયું નથી; કારણ કે ઉપર આપેલી કબુલાત મુજબ તેવણુ ફરમાનની તપાસ હજી લીધી નથી. ઉપલી ભપડી આપેલી જોઇને ત્રાહીત વાંચનારાઓ તો એમજ સમજ્યા હશે કે, અકબરે મેહેરજી રાણાને બક્ષેલી ધનામી જમીનની વાત ખોટીજ, અને તેથી તેની સનદ બનાવટી હોવી જોઇએ.

પણ હવે બસ. આ સવાલ આવી રીતે વર્તમાનપત્રોમાં ઘણી લાંબી મુદ્દત સુધી પૂરતી રીતે ચરવાયા પછી, એનો છેવટ નીકાલ લાવવા માટે મુંબઇની પારસી પંચાયતના વિદ્વાન, ધુધી સેક્રેટરી, અને જાણીતા અધ્યોક્તાનગ્રહ સમશુલ્ક એલમા (ડાક્ટર) એર્વેદ જીવણજી જમસેદજી મોદી બી. એ. એ રાયલ એશિયાટીક સોસાયટીની મુંબઇની શાખા સનમુખ એ બાબદ ઉપર એક રેસાલો વાંચવા પ્રોફેસર મી. શાપુરશાહ હોરમસજી હોડીવાળા, એમ. એ. ને સૂચના કરી હતી; પણ એ એકમાર્ગી સરમાલ વિદ્વાને તેમ કરવા ના પાડી હતી; તે છતાં એવણુ એ બાબદ ઉપર એક મોટી કીમતી ચોપડી રચવા માંડી હતી પણ કામ કરવું તો પૂરુંજ કરવું એવા નીયમથી, કાંઇ વધુ મળી શકે તેની શોધમાં રહી, ઉતાવળ કરવાનું નાપસંદ કર્યું. તેવામાં મુંબઇમાં આવેલાં મેહેરજી રાણાની બાબતમાં ઘણી ઉલટ ધરાવનાર પારસીઓનાં ખેરખાહ, જાણીતાં ફ્રેન્ચ અભ્યાસી બાનુ, મીસ મેનાએર્ એર્વેદ જીવણજીને મળી, તેવણુ પાસથી એ બાબદ ઘણી ઇતેજારીથી જાણવા માગી; જે ઉપરથી પ્રોફેસર હોડીવાળા સાથે તેવણુની મુલાકાત કરાવવાની ગોઠવણુ કરવામાં આવી હતી, જે નહિ ધારેલી અડચણને સબજે અમલમાં આવી શકી નહીં. પણ એર્વેદ જીવણજીથી કેટલીક વીગત સાંભળતા; મેહેરજી રાણાની બાબદ ઘણી

† શરૂઆતમાં આ તકરાર કરવાની સામી પક્ષની રૂઢીનું સ્વરૂપ જોઇ લઇ, તે વખતે પારસીઓની તવારીખ લખતાં આ વિદ્વાન બાનુ ઉપર એક પત્ર લખી, વર્તમાન પત્રોમાં ચાલેલી તકરારોનાં કેટલાંક “કર્ડીગસ” મોકલી આપી, એવણુને સાવચેત રાખવાની મને જરૂર જણાઇ હતી; જે પત્રનો એ બલાં બાનુએ ધણે મેહેરજીની ભરેલો જવાબ નીચે પ્રમાણે લખ્યો હતો:—

“Paris, 18th Dec. 1896.

“68, Rue Madame.

“DEAR SIR,

“I have duly received your letter of the 7th November and I hope you will kindly excuse me if I have not yet answered it. My father was very ill (influenza) on the very day it reached me; so that it is only last week that I was able to take up my work and read at leisure the interesting cuttings from the Indian papers.

“You are right to say, Sir, that I have sought to obtain information in every quarter and from people of every shade of opinion. I was extremely desirous to have full information about Meherji Rana's visit to Akbar, and I have already written to M. J. J. Modi, my father's

અગત્યની લાગવાથી તે ઉપર એક રેસાલો સહરદુ સોસાયટી સન્મુખ વાંચવા એ બાનુએ એવણને બલામણુ કરી, જે ઉપરથી એ ખેરખાહ અથેરનાનઝાદાએ વિદ્વાન મી. હોડીવાળાને મળી, અને તેઓ પાસેથી સવાલની બારીક વિગતોની બની શકે તેટલી સમજણ લઇને એ કામ માથે ઉઠાવી, તેને છેવટનું પાર ઉતાર્યું હતું.† તા. ૧૬ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૧ ને દિને, “શાહ અકબરની હરબારમાં પારસીઓ, અને હસ્તુર મેહેરજી રાણા” એ મથાળાં હેઠળ વંચાયેલો આ રેસાલો લાંબો અને વિદ્વતા ભરેલો હતો, જેમાં પ્રોફેસર હોડીવાળાએ નવા શોધી કાઢીને ઉઠાવેલા ચારસે વરસના અનેક ઇતિહાસીક જુના કીંમતી હસ્તાવેજોની સાહુહતો તેમજ તવારીખની દલીલોથી પૂરવાર કરવામાં આન્યું હતું કે: શહેનશાહ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવનાર પુરૂષ હસ્તુર અરહેસર કેરમાની ન હતા: એ હસ્તુરને તો બહુ પછવાડેથી “ફરહંગે જેહાંગીરી” નામના શબ્દ-કોષ માટે ખાસ બોલાવવામાં આન્યા હતા: ઇસવી સનેની સોળમી સદીમાં ગુજરાતના પારસીઓમાં ધર્મ સંબંધી અંધારૂ ન હતું: અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવનાર નવસારીના પારસીઓજ—અને તેથી તેઓના

old friend and my faithful correspondent about this matter. I am daily expecting his answer. I have a full confidence in M. Modi's impartiality and sound critical judgment.

“I'll be extremely obliged, dear Sir, if you will kindly send me also such explanation can furnish me with I am a friend of the Parsi community, and take a great interest in matters of such high importance.

“My father and I both join in sending you our sincerest regards.

Yours very gratefully,

“D. MENANT.”

M. DAVAR (? DARA) S. DASTUR.

Wilson College, Chaopatee, Bombay.

† “ટુંકમાં કહું તો હસતુર મેહેરજી રાણાનું નામ ડાટી દેવા માટે કેટલાક ‘હેતના કટકાઓ’ થી અનેકવાર નાના ખાડા ખોદાતા રહ્યા હતા, જેમાં આ વખતનો ખાડો ધણો મોટો હતો; પણ કાબેલ ઇજ્જતેર પ્રો. હોડીવાળાએ તેને એક પાયામાં ફેરવી નાંખી, તેની અંદર સંગીન કોનક્રીટ કરી, પત્થરનો પાયો બાંધી, તેની ઉપર એક મજબુત અને શોભાતી ઇમારત બાંધવાનો પસંદગી પામેલો પલાન તદ્દયાર કરી, એક વધુ ચોમાસું ખવાડવા માટે એ પાયો રાખી મુક્યો હતો; પણ થોડા વખત પછી મુંમઇમાં આવેલી ખેરખાહ, ઉલટમંદ મુસાફર મીસ મેનાની ખાબેસને અનુસરીને એરવદ જીવનજીએ એ ઇમારત બાંધી, તેની ઉપર કીંમતી કોતરકામ કરીને તેને છેવટની ‘શીનીશ’ આપી છે” (જુઓ જામેનમશેદ, તા. ૩-૧-૧૯૦૪).

“આ જાણીતી તકરાર હલી કરી, તેને મકમપણે અનેક રીતે આગળ ચલાવી, નવસારી વગેરે ઠેકાણે શોધખોળો ચલાવી, સઘણું ખોખું તથા કરી મુકવાનું માન પ્રોફેસર હોડીવાળાને ઘટે છે.”

(રાસ્ત ગોફતાર તા. ૧૦-૭-૧૯૦૧).

વડા દસ્તુર મહેરજી રાણાજી હતા: દિલ્હી જવા આગમન દસ્તુર મહેરજી રાણા તેમજ તેવણના બાવા નવસારીની અંબુમનમાં આગેવાન સંસારી દરજ્જે લોગવતા હતા: તેમજ એએનુ ખાનદાન આગમનથીજ બણેલું હતું, વગરે.†

પ્રુદ એક જુદીને જોડેલો મહેરજી રાણા-અકબરનો બણીતો ખેઆલ, જે મુંબઈ, નવસારી, સુરત વગેરે ઠેકાણે ગવાય છે તે ખેઆલ તો ભાડુતી માણસોએ માત્ર ૪૦-૫૦ વરસની વાત ઉપર જોડ્યો હતો, એમ મી. કકરીઆએ જણાવ્યું હતું. પણ આ રેસાલા વખતે એર્વદ જીવનજીએ આજથી છેક ૧૨૪ વરસની વાત ઉપર (૧૧૬૧ ય. જ.; ૧૭૯૨ ઇસવી) લખાએલી એક ચોપડીમાં આવેલું, પ્રુદ શાહ અકબરના યુનંદા અને માનીતા દરબારી ઉસ્તાદ ગાયનકાર મિયાં તાનસેને જોડેલું (“સારંગ” રાગમાં ગવાતું) એક ઘણું અગત્યનું ગાયન* રચ્યું હતું; જેથી સાંભળનારાઓનાં મન

† આ રેસાલો મજકુર સોસાયટીના જર્નલમાં છપાયો છે; (Vol: xxi, pp. 69—245.)

મહેરજી રાણા ખાનદાનીઓ તરફથી પૂરાં પાડવામાં આવેલાં કાગળોમાં જણાવેલી ચોપડીઓનાં નામો હલકાવી નાખીને, અને તે પૂરાં પાડતી વખતે મી. ડ. કે. મોદીએ પ્રુદા દીલથી કાંઈકો પ્રુદાસો ઢાંકી રાખીને, મી. કકરીઆએ મરહુમ વીદાન દસ્તુર એરમજી સોરાબજી મહેરજી રાણા ઉપર ખોટા દસ્તાવેજો ઊભા કરવાનું ગંભીર તોહમત મુક્યું હતું, તેનો ધણેજ સંતોષકારક રદીઓ આપતાં એર્વદ જીવણજીએ, મી. કકરીઆએ કેવી હસવા સરખી ભૂલો કીધી હતી તે દેખાડી આપ્યું હતું. એર્વદ જીવણજીએ આ રેસાલો ખરી લાગણીના ધણા જુરસાથી વાંચ્યો હતો, જે પૂરો થતાંજ એક મિત્રે મી. કકરીઆને કહ્યું હતું કે, “Mr. Karkaria you are pulverised.” (“મી. કકરીઆ, તમારો ચૂરેચૂરો થઈ ગયો છે.”)

આ ટકે મારે જણાવવું નેંધએ કે મી. ડ. કે. મોદીએ અમારાં ખાનદાનના ખેરખાહ તરીકે છેક શરૂઆતથી તે આખેર સૂધી બહુજ મહેનત કરી હતી. મુસ્તકીમ દલીલોની ગેરહાજરીમાં મી. કકરીઆએ એ ભલા અને અતિ શાંત ગ્રહસ્થ તરફ જે તોછડાઇ અને ખરાબ લાગણી બતાવી છે તેથી અમે દલગીર છીએ. અમારાં ખાનદાન તરફથી મી. મોદીએ જે કાગળે મી. કકરીઆને આપ્યાં હતાં, તે કાગળે કામ પૂરું થવા છતાં પણ તેવણે પાછાં વાળ્યાં નહીં; જેથી વકીલની નોટીસ મોકલાવીને તે પાછાં મેળવતાં મી. મોદીનાં લોહીનું પાણી થયું હતું, અને નાહક રૂપિયા ૬૦ ના ખાડામાં ઉતરવું પડ્યું હતું. (જુઓ કટીંગ નંબર ૭૫).

‡ આ સંપુર્ણ ખેઆલ માટે જુઓ આ પુસ્તકનું પાનું ૧૩૨. આ ખેઆલની પેહેલી લીટીમાં થયેલા ફેરફાર માટે સરખાવો પા. ૩૧૨. લીટી ૧.

* આ સંપુર્ણ ગાયન માટે જુઓ આ પુસ્તકનું પાનું ૩૧૨. આ ગાયન પેહેલા સર દીનશાહ માણે-કજ પીટીટ, ખેરોનેટના બપોવાના સસરા માટે ય. જ. સને ૧૧૬૧ માં લખાયેલી એક કેતાબમાંથી ઉતારવામાં આવ્યું છે. આ ગાયન “કચીરી ગાયલ” નામની કેતાબમાં છપાયેલું હોવાનું પેહેલ વહેલું જાહેર કરનાર અને તે વર્તમાન પત્રમાં છપાવનાર નોશાકરા અથોરનાન, “ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” ના બણીતા રીપોર્ટર મી. રસ્તમજી હોરમસજી ખુરશેદજી (મીનોચેર હોમજી) હતા: (જુઓ કટીંગ નંબર ૧૩૨.) આ ખંને નહલોમાં સેહેજ ફેરફાર છે, એમ જણાવવું અગત્યનું થઈ પડશે.

વળી, એક બીજું ગાયન, જે “રાગસ્તાન પોથી” માં છપાયેલું છે, તેને પણ પેહેલું જાહેરમાં લાવનાર એજ ખેરખાહ મી. રસ્તમજી હતા. એ આખાં ગાયન માટે જુઓ આ પુસ્તક પાનું ૨૧૩.

ઉપર ઘણી સારી અસર થઈ હતી. મુદ્દમોનાં મોહડાં બધ કરવાના હેતુથી એર્વદ જીવનજીએ એ ગાયનની નકલ, હિંદી ગાયનના મોટા સત્તાધારી કલકત્તાવાળા મહારાજા સર સુરેન્દ્રા મોહન તાગોર બહાદુર ઉપર મોહલીને તેવણનો અભિપ્રાય પૂછાવ્યો હતો, જેના જવાબમાં સર તાગોરે ઉપલો રેસાલો વંચાવ્યો તેજ દિવસે તારથી (અને પછવાડેથી કાગજથી) જણાવ્યું હતું કે એ ગાયન ઉસ્તાદ તાનસેનનું જ જોડેલું છે: (જુઓ આ પુસ્તકનું પાનું ૩૧૨.)

એર્વદ જીવણજીને વળતો જવાબ આપતાં મી. કકરીઆએ જણાવ્યું હતું કે, મી. મોહીની તકરારનું ખંડણ હું હમણાં હમણાજ કરી શકું; પણ તેમ કરતાં ઘણો વખત નીકળી જશે, તેથી હું તે બીજા પ્રસંગ ઉપર મુલાત્તી રાખું છું; વગેરે. બાદ, મજકુર સોસાયટીની તા. ૧૩-૧૧-૧૯૦૨ ને દિને મળેલી બેઠક વેળા, તેના ઑનરરી સેક્રેટરી રેવરન્ડ (ડૉક્ટર) સ્કૉટે મી. કકરીઆને રહીઓ આપવાની તેવણે આપેલી એ કબુલાતની ચાઠ આપી, ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો હતો કે એક મહિનામાં તેવણ પોતાનો જવાબ રજૂ કરશે. (જુઓ “કટીંગ” નંબર ૧૬૦) પણ એ બીજી કબુલાતને પણ આજે ૧૪ વરસ થઈ જવા છતાં, એ “સ્વતંત્ર તવારીખનવેશ” “અખારા બેહેદીન કાઉશ” કરી ગયા છે, જે ઉપરથી શું અનુમાન કાઢવું, તે વાંચનારજ વિચારી લશે.

વળી, પછવાડેથી મીસ મેનાએ, જાણીતા ફ્રેન્ચ અભ્યાસી આકુએટીલ ડુ પૅરૉને હાથની લખેલી એજ બાબદને લગતી નોંધ પેરિસની નેશનલ લાયબ્રેરીમાં પોતાના જવાબમાં આવવાથી તેનો ખાસ ફેટોગ્રાફ પડાવી, તે એર્વદ જીવણજી ઉપર મોકલ્યો હતો. તે ઉપરથી તેવણે “શાહનશાહ અકબર અને દસ્તુર મેહરજી રાણા વિષે આંકુએટીલ ડુ પૅરૉની નોંધ” એવાં મથાળાં હેઠળ એક બીજા રેસાલો ઉપલીજ સોસાયટી સન-મુખ તા. ૧૩-૭-૧૯૦૩ ને દિને વાંચ્યો હતો, જેમાં તેવણે પૂરવાર કીધું હતું કે: અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવનાર એકલા દસ્તુર મેહરજી રાણાજ હતા, જેવણનીજ સલાહ ઉપરથી, અકબરે પેલી “ફરહંગ” માટે શાહ ગાળાસ પાસેથી કેરમાનથી એક દસ્તુરની માગણી કીધી હતી: અકબર સુરત ખાતે આવ્યો હતો ત્યારે કાંકરાખારી આગળ મેહરજી રાણાને તેની સાથે પેહેલી મુલાકાત થઈ હતી; તેમજ અકબરે કુસ્તી

† દસ્તુર મેહરજી રાણાના ગાદીનશીન દીકરા દસ્તુર કેકાબાદ, જેવણને તેવણના મરહૂમ પીતાને એનાયત કીધેલી બસે વીંધા જમીનમાં બીજા સો વીંધાનો વધારો ખુદ અકબરેજ કરી આપ્યો હતો, તેવણે પોતાના દેશાધિગરા સંબંધી શાહ જોહાંગીરને કીધેલી એક લાંબી ફારસી ચરજમાં આ વાતને ટેકો આપનાર લખાણ મળે છે. પોતાની ઓળખ આપતાં, શરૂઆતમાં દસ્તુર કેકાબાદ જણાવે છે કે ત્યારે શેહનશાહ અકબરે સુરતમાં આવીને તે શેહેર તાબે કીધું, ત્યારે મારા બાવા નેકનામ માહિયારે તે નામદારની મુલાકાત ત્યાં (સુરતમાં) લીધી હતી, ત્યારે તેણે તેવણને દીન ધર્મ (“દીન-ઓ-રાહ”) સંબંધી ઘણું પૂછ્યું હતું. તે તેવણને પોતાની સાથે આપ્યા ખાતે લઈ ગયાં હતાં. તેવણ ખુદા અને નાતવાન હોવા છતાં, પાદશાહનાં તખ્ત આગળ જીવાન જેવા દીસ્તા હતા. તે વખતે આજે ગોલામ પણ પોતાના બાવાની સાથે હતો. અકબરે બે ત્રણ “બેદમત” મારી ઉપર એનાયત કરીને અને સરફરાજ કીધો હતો, વગેરે.

આ વાતને વધુ ટેકો આપતો એક અસલ દસ્તાવેજ સારાં નસીબે હાલ હાથ લાગ્યો છે. આ દસ્તા-

પણ બાંધી હતી, વગેરે.

આ રેસાલો પણ એ સોસાયટીનાં જર્નલમાં છપાયો છે: (Vol. xxi, pp. 537—551.) આ રેસાલો વંચાઇ રહ્યા પછી એ માટે એવંદ મોદીનો ઉપકાર માનતાં, મરહુમ વિદ્વાન શેઠ ખ. રૂ. કામાજીને પણ આખરે ઠપ્પૂલ કરવું પડ્યું હતું કે: “હવે

વેળ માત્ર પાંચ લીટીનો નાનો કાગળ છે, જે પ્રોફેસર હોડીવાળાએ તા. ૧૪-૧૧-૧૯૧૪ ને દિને મુંબઈની જરથોસ્તી દીનની ખોળ કરનારી મંડળી આગળ બાંધણ કરતાં, જહોરમાં બતાવ્યો હતો. ખાળે દરવેશ મહમદ નામના નવસારી પ્રગણાના એક મોઢા અમલદાર ઉપર સુરતથી તેના બાઈએ એક ખાનગી કાગળ લખી જણાવ્યું હતું કે તેની (દરવેશ મહમદની) સુખા પ્રગણાની જગીર, પાદશાહે કાયમ રાખી હતી, અને તે જગીરનું ફરમાન તે પોતે થોડા દહાડામાં મોકલી આપશે. ખીજું માહીયાર રાણા (મેહેરજી રાણા) પારસીની અકબર પાદશાહના અમલદારોએ સીફારસ કરવાથી તેમને પાદશાહ હજુર સુરત બોલાવ્યા હતા, અને પાદશાહે તેમને થોડીક જીજ્ઞાસા જમીન એનાયત કરી હતી. છેવટે ઉમેર્યું હતું કે તમારે કશી ચીંતા રાખવી નહીં. આ કાગળ લખનારની મોહર ઉપર “બંદેએ ખાકસાર મીર બખશીએ શેહસવાર” નું નામ છે, અને જે ઉપર હીજરી ૯૮૦, ઇ. સ. ૧૫૭૨ ની ચોખ્ખી તારીખ છે, કે જે સાલમાં અકબરશાહે પોતે સુરતમાં તશરીફ લાવીને તે શહેરનો મજબુત કીલ્લો સર કર્યો હતો, અને ગુજરાત પ્રાંતમાં પોતાની હકુમત બેસાડી હતી. એ ઉપરથી રોશન થાય છે કે ગુજરાતના આ નવા પાદશાહ સાથે મેહેરજી રાણાને છેક ઇ. સ. ૧૫૭૨ ઉપર ઓળખાણ પડી હતી; (જુઓ જામે જમશેદ તા. ૨૦-૧૧-૧૯૧૪).

આ દેકાણે અંટકું પણ નોંધી લેવું અગત્યનું થઈ પડશે કે, મરહુમ દરદુરજ મેહેરજી રાણાનાં મરણ બાદ, તેમના ગાદીનશીન બેટા કેકોબાદજીનો લાગવમ મોગલાઈ દરબારમાં કેટલો હતો તેનો એક નમુનો બતાવનારો એક બીજો અસલ દસ્તાવેજ પણ પ્રોફેસર હોડીવાળા ઉપલેખ પ્રસંગે જહોરમાં લાવ્યો હતા. આ દસ્તાવેજ પણ એક ખાનગી કાગળ હતો, જેની ઉપર રોજ માહ છે. પણ સને નથી; પણ તે ઈ. સ. ૧૬૦૦ ની આસપાસ લખાયેલો હોવાનું જોઈએ. તે નોરોરવાન બહમન માણક ચાંગા (નામવર ચાંગા આસાના દીકરાના દીકરાના દીકરા)એ લાહોરથી પોતાનાં માતાજી બાઈ ધનાઈ ઉપર લખેલો છે જે ઉપરથી જણાય છે કે, નવસારીના એ દેસાઈ અકબરને કોઈ સબખસર (કદાચ સરકારનું બરણ) જે માટે તેઓ જોખમદાર હતા, તે કોઈ હાદેસાને લીધે નહીં ભરવાના સબખે) લાહોરમાં બંદીખાને નાખવામાં આવ્યા હતા. નોરોરવાન લખે છે કે “કાકા (કેકોબાદ) મેહેરજી (રાણા)એ રાત-દીન જીએ ખ્યાસે પાદશાહની ખીજમત કરીને બરદાશ કરી અમુને મુકાવ્યા. છોડવનાર તો દાદાર છે, પણ તમોએ તેહકીક જણવું કે કાકાજી (કેકોબાદ) ની ચાકરીથી છુટા છીએ.” ત્યાર પછી કેકોબાદજીને ઇનામ તરીકે એક હાટ (દુકાન) લખી આપવા લખ્યું હતું: (જુઓ જામે જમશેદ, તા. ૨૦-૧૧-૧૯૧૪).

આ પણ નોંધી લેવું અગત્યનું થઈ પડશે કે ઉપર જણાવેલું દેશાઈખર પછવાડેથી એજ દસ્તુરજ કેકોબાદજીને હસ્તક આવ્યું હતું. (જુઓ “પારસી પ્રકાશ” પા. ૧૧. એજ બાબત ઉપરનાં મરહુમ દેશાઈજી ખુરોદજી ટેહમુલજીને હાથના જણવા જોગ લખાણો માટે જુઓ “નવસારીના મોઢા દેશાઈનાં ખાનદાનની તવારીખ,” પા. ૬૦ તથા “કીસ્સે આતરાબેહરામે નવસારી”—બાજ ૨ જો, પા. ૧૦૨-૩. વળી જુઓ મરહુમ મી. કરાકાની “History of the Parsis”—Vol. II p. 7; તેમજ જણીતાં ફ્રેન્ચ તવારીખ-નવેશ મીસ મેનાની “Les Parsis” Vol. I. તેમજ, એજ દેશાઈખરાં સંબંધી પારચોજના પટેલીઆઓએ એવજીને કરી આપેલા લેખ માટે જુઓ “પારસી પ્રકાશ” પા. ૧૦).

નસીબ સંજોગે, દસ્તુર—દેશાઈ કેકોબાદને પણ એ દેશાઈખરાંના જ સંબંધમાં તુરંખમાં રહેવું પડ્યું હતું, જે બાબદ એવજી શાહ જેહાંગીરને મીથેલી એક લંબાણ ફારસી અરજીની અનેક નકલો ઉપરથી માલમ પડે

પૂરવાર થયું છે કે મહેરજી રાણાએજ અકબરને ધરમ સમજાવ્યો હતો.” (જામે જમશેદ, વા. ૧૪-૭-૧૯૦૩.—મી. કામાના આખા અભિપ્રાય માટે જુઓ “કટીંગ” નંબર ૧૬૪.)

છે. એ અરજ થોડા વખતમાં છપાઇ પ્રગટ થશે ત્યારે, તેથી પારસી તવારીખના પૂરાણા સફા ઉપર કાંઈક હિવી રોશની પડશે. આ અરજમાં મુખ્ય કરી નીચલી બાબતો છે:—અરજદાર તથા તેવણના બાવા દસ્તુર મહેરજી-રાણાને શાહ અકબર સાથે સુરતમાં મુલાકાત, તથા જરથોસ્તી દીન-રાહ સંબંધી વાતચીત; અકબરે તેઓને પોતાની સાથે આખા ખાતે લઈ જવું; ૩૦૦ વીંધાંની જગીર ઉપાંત, તેણે અરજદારને કરેલી ખીજ નવાજેશો: ક્ષ્ટા પડતી વખતે અકબરે અરજદારને એનાયત કરેલો અમુક આધ્યા: પછવાડેથી તે આજ્ઞાનું તેમના હાથમાંથી બદલાઈ જવું અને તેથી તેની હાંસલ વગેરેના હિસાબનું ખજાનામાં સેપુરફ કરવું—શાહ જેહાંગીર પોતાનાં લશ્કર સાથે કાબુલ ગયો તે વખતે અરજદારનું પોતાના દસ પારસી નોકરો, બે ઘોડા અને એક ઉંટ સાથે, શાહની ખેદમતમાં રહેવું: રસ્તામાં એક ધણુંજ ખરાબ પહોંડવું અઢાણ આવવાથી સઘળાનું થાકી જવું, અને અરજદારના ઉંટનું ખેસી જવું: તે જોઈને શાહનું અરજદારને ઓળખવું, તેવણનો સઘળો હેવાલ પૂછી લઈને, તેવણને એક સારો આધ્યા એનાયત કરવાની ખાહેશ જાહેર કરવી, અને તેવણનું ઉંટ થાકી જવાથી, તેવણે ધીરેથી પછવાડે આવવા માટે ફરમાવવું—પણ શક્તિ તથા વસીલાની કોઠાઈને લીધે, અરજદારનું હજુરમાં પહોંચી નહિ શકાવું—ત્રણ સાલનું લવાજમ (“અલુફે”) તેમને નહીં મળવું: તે બાબત ઘટતા અમલદારને કહેતાં, તેનાથી મળેલા જવાબથી નીરાશ થઈ, મૂઝું ખેસી રહેવું—અરજદાર ઉપર સરકારી વસુલની નીકળતી બાકીની રકમનું, તેવણે પાદશાહનાં લશ્કરમાં મુસાફરીમાં ભૂખમરો પડ્યો તે વખતે ખરચવું—અસલ દેશાઈ મનોચેરશાહના હાથમાંથી દેશાઈગઝં બદલાઈને, તે અરજદારના હાથમાં આવવાનું કારણ; એ દેશાઈગઝં બદલ અરજદારને મળેલું શાહી ફરમાન—પછવાડેથી, સુરત ખાતેના અમુક અમલદારોએ લાંચ રૂશવત ખાઈને, અરજદારને દેશાઈગઝં કરતાં અટકાવી, તેવણને ભારે જંજીર સાથેની તુરંગમાં નાખવું—જઈફીની નાતવાનીમાં, ખાણાં-પીણાં ઉપાંત ખુદરતી હાંતે જવાની બાબતમાં પણ ગૂંજરવામાં આવેલી ભારે સખ્તાઈ સહન કરીને, ત્રણ વરસની લાંબી મુદત સૂધી અરજદારનું તુરંગમાં સખરવું—તેવણને ખાતર તેવણના ભત્રીજાનું લાહોરની તુરંગમાં પૂરાવું—અરજદાર ઘણી લાગણીથી જણાવે છે કે, એા નામવર રોહનશાહ, આએ ખુદો ગુલામ (“ખાણે-ઝાદે-એ શાહે કદીમ ઈનગુલામ.”) તારી ખેદમતનો મને આ નતીજો મળ્યો! મારી પાસે પૈસા નથી, તે હું ક્યાં સૂધી કેદમાં રહું? તારા પૈસા હું મારે ઘેર લઈ ગયો નથી, પણ તારાંજ કામમાં ખરચ્યા છે. તારા અમલદારો લાંચ રૂશવત ખાઈને ખીજઓને સતાવે છે, તેની તપાસ તું નહીં કરે, તો પછી જુલમનો છેવટ કેમ આવશે? હું જઈફ અને નાતવાન છું. પારસીઓમાં હું ઘણો માન મરતબો ધરાઉં છું. તેઓ મારે માટે ઘણી ચીંતામાં છે, અને મારા ક્ષત્રીકારાની ઘણી આતુરતાથી રાહ જોય છે. મારા ક્ષત્રીકારાની ખુશ ખબર સાંભળી તેઓ આતશકહેલમાં જઈને તારે માટે દુઆ ગૂંજરશે.

ઉપલો હેવાલ વાંચતાં કયા પારસીનું હૈયું નહિ પીગળશે? એ મરહૂમ દસ્તુર-દેશાઈ અનેકવાર દીલ્હી ગયલા માલમ પડે છે; અને એવાજુ ગૂંજરીઆ પણ ત્યાંજ હતા, એમ મરહૂમ દેશાઈજ ખુરોદજી લખે છે.

વળી એ દસ્તુરજીએ જહાંગીરના ગાદીવારેસ શાહઝાદા ખુરમ અથવા શાહજેહાંન ઉપર, તે દખણ ફત્તેહ કરે એવી દુઆ ગૂંજરનારો એક “કસીદો” ફારસીમાં લખ્યો હતો, તેની નકલ પણ મોજુદ છે, જે ઉપરથી દીસે છે કે “પારસી પ્રકારો” જણાવેલા એવણનાં મરણના સને (ઇ. સ. ૧૬૧૯) કરતાં પછવાડે એવણ મરણ પામેલા હોવા જોઈએ. ડાક્ટર એર્વિદ જીવણજી મોદી પણ ઉપલા સને ઉપર શક નાખે છે, જેનું કારણ તેવણ જણાવતા નથી.

આ બંને અંગ્રેજ રેસાલા, તેના (વધારા સાથના ગુજરાતી) તરજુમ. સાથે એર્વંદ જીવજીએ, પેહેલા વિષયને નામનાં એક કદાવર પુસ્તકમાં બાહેર પાડ્યા છે.† આ વીદ્વતા ભરેલું પુસ્તક ઘણું રસીલું અને વાંચવા લાયક છે.‡ દસ્તુર મેહેરજીરાણાને તેમજ તેવણના બંને નસીબોને મોગળ દરબાર તરફથી વખતો વખત મળેલાં બગીરનાં અનેક ફરમાનોની તથા બીજા અસલ કીમતી દસ્તાવેજોની આબેહુબ નકલો (photo-litho fac-similes) એ પુસ્તકમાં દાખલ કરવાથી એનું મહત્વપૂર્ણ વધું છે. આ પુસ્તક માટે ઘણા સારા અભિપ્રાયો આપવામાં આવ્યા છે.*

આ પ્રમાણે આ તકરારી બાબતો છેવટે મનમાનતો ફરજો દસ્તુર મેહેરજીરાણાની તરફથી આપેલ છે. “આપણા વીરધીઓ આપણા મદદગાર છે” એ કહેવત આ

† આ વિષયો માહેલા પેહેલાનો ગુજરાતી તરજુમો એર્વંદ જીવજીએ મુંબઈની “જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી” સનમુખ તા. ૧૬-૧૨-૧૯૦૨ ને દિને વાંચેલા રેસાલાનો ઉતારો છે.

“અતરે જણાવવું અગત્યનું યદ્યપ્ત કે મેહેરજીરાણાના બેરખાહોની ખાએમને માન આપીને, પોતાના ઇંગ્લેજ રેસાલાનું ગુજરાતી વાંચન મુંબઈની જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી સનમુખ વાંચવાનું એર્વંદ જીવજીએ નક્કી કર્યું હતું, અને એ બાબતને નક્કી દીવસ પછી વર્તમાનપત્રોમાં છપાઈ ગયો હતો. પણ આ એક ધર્મ સંબંધી સવાલ છે, તેથી તે એ મંડળીમાં લાવી શકાય નહીં, એવો ફીલસુફીબરદો વાંધો છે. અગી આરમે કલાકે લેવામાં આવવાથી, તુરત વેળા એર્વંદ જીવજીને નાસીપાસ થવું પડ્યું હતું. આ વાંધો કેવો એકતરફી અને તકલીફી હતો તે સાધારણ માણસ પણ સમજી શકે! જે રેસાલો રૉયલ એશીયાટીક સોસાયટી જેવાં મહાભારત મંડળ આગળ વંચાવે તે રેસાલો આવી મંડળીમાં જ નહીં ચાલી શકતો હોય, તો પછી એ મંડળીને ‘જ્ઞાન પ્રસારક’ કેમ કહી શકાય? ઠંઠા સ્વભાવના એર્વંદ જીવજીને બદલે કોઈ બીજા બહુચ્છ હતો તે એ મંડળી સાથેના પોતાનો સંબંધ એકદમ છોડી જતે, અને એવા ઉપયોગી સભાસદની ખોટ એ મંડળીને ત્યારેજ માલમ પડતે. પણ એક શુભ કામ કરવાની પોતાનાં દીલમાં હોંસ હોવાથી એર્વંદ જીવજીએ એક નવો ઉપાય શોધી કાઢ્યો; અને એક તદ્દન નવાંજ મથાળાં હેઠળ એજ બાબતો રેસાલો વાંચ્યો, જે સામે અલખત એ મંડળીથી કોઈ પણ વાંધો ઉઠાવી શકાયો નહીં.”—(જીએ બમે જમશેદ તા. ૩-૬-૧૯૦૪).

‡ દસ્તુર મેહેરજીરાણાનાં મુબારક નામ ઉપર અત્યંત શ્રીદા થયેલા આ વિદ્વાન નોશાકશ અબોરનના-ગ્રાહ એ પુસ્તકના દિબાચાના સફે ૧૪ ઉપર જણાવે છે કે:

“આપણાં પુસ્તકોમાં કહે છે કે આપણા કોઈ બલાં કામમાં તે દાદાર અને તે દાદારની ચેહરથી બલાં-ઓનાં અશો ફરોહરો આપણને ચારી દે છે. આ વિષયના સંબંધના મારા અભ્યાસમાં જે રૂઢચાદ દસ્તુરના નામ સાથ, એ વિષયનો સંબંધ છે, તે દસ્તુરના અશો ફરોહરે તે દાદારની મેહેરથી, ગોયા મને ચારી દીધી છે. મને ધણીક સુચનાઓ, ધણીક પ્રેરણા અને ધણીક હોરા હિરમત મળી છે. આંકુએદીલ ફૂ પેરોની હસ્તલેખ નોંધોની શોધ બહુ આવા પ્રકારની એક ન ધારેલી ચારી છે.”

* “બમે જમશેદ” માં પારસીઓને લગતી અનેક અગત્યની બાબતો ઉપર વિદ્વતા ભરેલાં લખાણ કરવા માટે બહુતો થયેલો કલમકશ “અથોરનાન,” “પારસી સાહિત્ય” વાળી બાબતમાં લખે છે કે: “એર્વંદ જીવજી મોહીએ બબલેલી પારસી તવારીખની એક નાદર સેવા દરેક જરથોસ્તી જીવજીને સાચો આભાર જીતી ગઈ છે. શાહ અકબરીની અમર હુકમતની તવારીખમાં પારસી ધર્મના તેજનો જે પ્રકાશ દાખલ થયો છે, તેને ગ્રાંખો પાડવાની મી. રસ્તમજ પેસ્તનજ કકરીઆની ઇતીહાસરૂપી લડત હજી પારસીઓનાં મગજમાં ધુમતી બંધ પડી નથી. દસ્તુર મેહેરજીરાણાનું અમર તવારીખી નામ, જે દરેક પારસી

બાબદમાં ખરીજ પડી છે. આ તકરારથી મોટો ફાયદો એ થયો છે કે, એ મરહૂમ અશો દસ્તુરજીની કીર્તિ નવેસરથી તાજ થઇ, તે જગ આશકારા થઇ છે. એ મરહૂમ ગરોથમાન મુકામી મુરખીનાં અશો રૂઢ ઉપર હજારો હજાર આફ્રીન હોજી ! ! !

હવે ત્યારે આ ચોપડી પ્રગટ કરવાનું કારણ શું છે ? આ જાણીતી તકરારના સંખ-
ધમાં વર્તમાનપત્રો વગેરેમાં આવેલાં લખાણોનાં અસલ “કર્ટીગસ” ની અવ્વલથી તે
આખેર સુધીની એક તકન સંપૂર્ણ ફાઇલ મી. ખરશેદજી માણેજી શાસ્ત્રી (નરીમાન)†
એ ઘણી રંજ અને કાળજીથી તૈયાર કીધી છે, જે ફાઇલ પોતાના રેસાલા વખતે પોતાને
ઘણી ઉપયોગી થઇ પડી હતી, એમ એર્વદ જીવણજી પોતાની ચોપડીના અંગ્રેજી દીખા-
આમાં જણાવે છે.* મી. શાસ્ત્રીએ એ ફાઇલનું કામ હજી ચાલુજ રાખ્યું છે અને

દીલ આજે બહાલ અને માન સાથે જીવતું રાખે છે, જે અનેક પારસી કથાઓ અને લાવણીઓમાં
ખોલાય અને ગવાય છે, તેની સાથે બેઠાયલી જગ આશકારા કીર્તિને જમીનદોસ્ત કરવાની મી. કરીયાની
જેહેમલ ગમ હતું. પ્રથમથીજ અભયબી સાથે જોતો આવ્યો હતું. દસ્તુરજી મહેરજીરાણાની જગને મહેરો
ચઢેલી નામના જે એણી યાય તો પારસી સીકાની બોલબાલા પણ ધી જાય, એ તો દેખીતું છે. પારસી
કીર્તિને એ કલકમાંથી ખચાવવાને એરવદ જીવનજી મોઢી પોતાના બહેલા અચ્યાસી મીત્ર પ્રો. શાપુરશાહ
હોડીવાળાના જખરદસ્ત ટેકા સાથે બહાર પડયા, અને વર્ષોની ચાલુ જેહમેત, રંજ તથા શોખખોળ ધણી
દસ્તુર મહેરજીરાણાની પ્રતીષ્ઠાને તેની અસલ બુલંદીએ પાછી સ્થાપી પારસી તવારીખનો ચળકાટ જળવી
રાખ્યો છે. એવી જહેર સેવાઓની બીજ પારસી અચ્યાસીઓએ કાળજીથી નક્ક કરવી ઘટે છે.”—
(જમે જમશેદ, તા. ૨૬-૬-૧૯૦૩.)

વળી એજ પત્રના તા. ૧-૪-૧૯૦૫ ના અંકમાં, “જરનાલીસ્ટ” ના તખલ્લુસવાળો લખનાર એર્વદ
જીવણજીની કારકીરદી ઉપર ટીકા લખે છે કે, “એરવદ જીવનજીનું યાદગાર પુસ્તક શાને કહેશે ? જે અમે
એ સવાલનો ફડચો કર્યો તો મહેરજીરાણા અને અકબરની તકરારમાં ઝીપલાવી એરવદ જીવનજીએ જે સાહસ-
તોનું તક્સીલવાર પુસ્તક રચ્યું છે, તે એરવદ જીવનજીની મનશક્તિનો સરસમાં સરસ પુરાવો છે.”

વળી, કોલમખ્યા યુનિવર્સીટીવાળા ડૉક્ટર એલ. એ. નવેગ્ગર ૧૯૦૩ માં ન્યુયોર્ક ખાતેથી એર્વદ
જીવનજી ઉપર તેમનાં એ પુસ્તક વિષે લખે છે કે, “It is a careful, convincing and interesting
study on the Navsari Parsees at the court of Akbar x x x x It seems to
me impossible to doubt your results.”

તેમજ રીટાચર્ડ સીવીલીઅન મી. એચ. બીવરીડજ તા. ૧૭-૧-૧૯૦૫ માં પોતાનાં કાગળમાં એર્વદ
જીવનજી ઉપર લખે છે કે “I think there can be no doubt that it was Navsari
Parsees who instructed Akbar.”

† મી. શાસ્ત્રી જાણીતાં “જમે જમશેદ” પત્રના વિશ્વાસુ સીનીયર રીપોર્ટર છે. પોતાના માનવંત બજ-
રજાચ દોળા તેમજ તેના વડા માટે એ બાઈ કેવી ચીવટ અને તિક્ષણ લાગણી ધરાવે છે, તે જાણીતી બીના છે.
એ એરખાહે આ યાદગાર અનુપમ “ફાઇલ” તૈયાર કરવામાં કેટલી બધી મહેનત લીધી છે; તેમજ આ
તકરાર દરમ્યાન અનેક રીતની કેવી મૂગી (લખાણ કર્યા વગરની) મદદ કરી છે, તે હું સારી રીતે જાણું છું.
બીજાઓને તેનો પૂરો ખ્યાલ આવી શક્યો નહિ. તેમજ, આ પુસ્તક છપાવતી વખતે પણ એ કલતમંદ
એરખાહે ઘણી મદદ કરી છે, જે માટે હું એવજીનો ધણો આભારી છું.

“I am indebted to Mr. Kharshedji Manekji Shastri for kindly
placing at my disposal his very interesting file of extracts from papers on
this subject.”—Foot-note on p. 3.

છેવટે તે નવસારીની પેઢલા દસ્તુર મેહેરજીરાણા લગ્યગ્રીમાં લેટ આપવામાં આવનાર છે. આ ફાઇલ એક અનુપમ, કીમતી ઢાગીનો છે, એમાં તો કાંઈજ શક નથી; અને અભ્યાસીઓને તેમજ સાધારણ વાંચનારાઓને પણ તે ઘણીજ ઉપયોગી છે. એશક, એર્વદ જીવણજીવું આ ચાદગાર પુસ્તક ઘણુંજ કીમતી અને નિર્ણાયક (decisive) છે; પણ આ “ફાઇલ” ની અંદરખાનેની કીમત (intrinsic value) જૂદાજ પ્રકારની છે. આ કારણથી આ એક પૂરી “ફાઇલ”ને તેનો બહોળો ફેલાવો કરવા અર્થે છપાવવાની જરૂર છે. આ તકરાર વખતે મેહેરજીરાણાની પક્ષમાં સખત લડત ચલાવનારાં પત્રો માહેલાં નાનકડાં (હિંદુ) “પંચડાં” નાં અધીપતીએ પોતાના તા. ૧૯-૬-૧૯૦૪ ના અંકમાં આ “ફાઇલ” છપાવવા માટે મેહેરજીરાણાના લાગતાવળગતાઓને સુચના કીધી હતી, અને હાલ એ કામ દસ્તુર મેહેરજીરાણાના ગરીબ કુટુંબીઓએ મોટી ખુશીથી ઉપાડી લીધું છે.†

છેવટે, આ તવારીખી તકરાર વખતે અમોને ખરાં દીલથી કીમતી મદદ કરનારા અનેક ગૃહસ્થો તેમજ વર્તમાનપત્રોનો, તેમાં ખાસ કરીને પ્રોફેસર હોડીવાળા. એર્વદ ડાકટર જીવણજી મોદી, મેશર્સ ખરશેદજી શાસ્ત્રી અને રૂ. કે. મોદીનો, તેમજ “મુંબઈ ગેઝટ” “જામે જમશેદ,” “ઠયસરે હિન્દ,” “સ્વતંત્ર,” “સત્ય મિત્ર,” “નવસારી પ્રકાશ” તથા “પંચડાં” નો મારાં બહોળાં કુટુંબ તરફથી આ તકે ખાસ આભાર માનું છું.

ધોળનદી (જિલ્લા પુણા),

રોજ આદર, માહ દએ, સને ૧૨૮૪ ચંદ્રેઝદી;

તારીખ ૧૭ મી જુન, સને ૧૯૧૫ ઈસા.

† પોતાની મૂળ તકરારમાં મહાત થવાથી, પોતાની મતલબને ખાતર પોતાનાજ મરદૂમ નેઆગાનોને કમકમાટ બરેલી રીતે શીદા ચીતારવામાં મી. કકરીઆએ કાઢિસ અફસાહના કારસાનો લૂલો ટેકો લીધો હતો તે કારસો બનાવટી છે, એમ તે છપાયા તેજ વખતે (ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં) જખરો પોકાર ઉડ્યો હતો, અને “જામે જમશેદ”ના ત્રણ અંકોમાં તે માટે સખત લખાણો આવ્યાં હતાં. આ લખાણોના સંપૂર્ણ ઉતારા પણ આ “ફાઇલ”માં સમાવવામાં આવ્યા છે. (જુઓ નંબર ૧૨૩, ૧૨૪, ૧૨૫)

વળી, એર્વદ મીનોચેહેર પાહલજી કુતાર, બી. એ., એલ એલ. બી. એ, અવસ્તાના બાણીતા યુરોપિયન અભ્યાસીઓ ડાકટરો મીલ્સ, ગેલ્ડનર અને વેસ્ટ ઉપર વર્તમાનપત્રોનાં કેટલાંક “કટીંગ્સ” મોકલી, આ કહેવાતાં “અંધારાં” ના સંબંધમાં કેટલાક સવાલો પુછ્યા હતા, તે સઘળાઓના જવાબ મી. કકરી-આની વીરધ આવ્યા હતા. આ સઘળાં કાગળો પણ આ “ફાઇલ” માં સમાવવામાં આવ્યાં છે. (જુઓ “કટીંગ” નંબર ૨૬—૩૦. વળી, એ બધાના ગૂજરાતી તરજુમા માટે જુઓ નંબર ૧૦૭—૧૧૧.)

[વધારો.]

એર્વદ ડા૦ જીવનજી મોદીએ રાયલ એશિયાટીક સોસાયટી સનમુખ પોતાનો પેહલો રેસાલો વાંચવાનું કામ પુરું કીધું, તેજ વખતે મી. કકરીઆએ ઉઠીને લપ-કામાં જણાવ્યું હતું કે, મી. મોદીની વકરાવરનું ખંડણ હમણાને હમણાજ હું કરી શકું, પણ તેમ કરતાં ઘણો વખત નીકળી જશે, તેથી હું તે બીજા પ્રસંગ ઉપર મૂલતવી રાખું છું, વગેરે. પણ તેવણે પોતાની કબુલાત હજી અમલમાં મૂકી નથી, એમ એર્વદ મોદી ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં ઉપલીજ સોસાયટીનાં જર્નલમાં જણાવે છે. (જુઓ અંગ્રેજી “કટીંગ” નંબર ૩૪-C, તથા તે ઉપરની મારી પુટ-નોટ.) પણ એ કબુલાત આજે (તા. ૧૭-૬-૧૯૧૫) હું આ લખું છું, ત્યાં સુધી પાળવામાં આવી નથી. ખરી રીતે જોતાં એ રહીએ હવે કદી પણ આપવામાં આવે એવું દીસ્તું નથી; કારણકે મી. ડી. પે. કકરીઆ, બી. એ. એ આજ બહુ લાંબા વખત ઉપર ઉપલી સોસાયટી સાથેના પોતાનો સંબંધ છોડ્યો છે, જેનું કારણ તેવણે જાહેરમાં મૂક્યું નથી. પોતાની માનીતી આ મહાભારત સોસાયટી, જે તેવણની વીદ્વતા અને નવી શોધખોળ (?) જગપ્રસિદ્ધ કરવાનું એક અગત્યનું સાધન હતી, તેની સાથેના પોતાનો સંબંધ આપણા આ ચટપટીઆ જર્નાલીસ્ટ ગૂપચૂપ, ઢોલ-તાસા વજાડયા વગર, એકદમ, પોતાની રાજીખુશીથી છૂટો કરી નાખે, એ વાત આપણાં ધ્યાનમાં ઉતરવી મુશ્કેલ લાગે છે. ત્યારે એ રાજીનામું તેવણે શા માટે આપ્યું હશે? અને શું તેનું કારણ એ હશે કે, પોતાનાં માનીતાં વાજત્રોમાં ઘણેલાં વીદ્વતાનાં ડાળ અને દેખાડેલી લપકી છતાં, આપણા એ ગ્રેડ્યુએટની, એજ સોસાયટીના પ્લેટફોર્મ ઉપર, એક બીજા “ગૂજરાતને છઠે ખૂણે જન્મેલા મોખેદ” (ડા૦ જીવનજી મોદી) ની સામે થવાની છાતી ચાલતી ન હશે? અથવા કદાચ એમ હશે કે, એર્વદ, સમશ-ઉલ-ઓલમા, ડાકટર જીવનજી મોદી, બી. એ. જેવા વિદ્વાન સ્કૉલરને કાંઈ પણ જવાબ (રહીએ) આપવાનું કામ સાદા મી. ડી. પે. કકરીઆ, બી. એ. પોતાના દરજ્જાથી હલકું સમજતા હશે? કારણ કે, ઉપલી સોસાયટી, કે જે મી. કકરીઆના જેવાજ માત્ર કમચાખ બાહોશ વીદ્વાનોની બનેલી હોવી જોઈએ, તેમાંથી એર્વદ જીવનજી જેવા મેમ્બરોને બાકાત રાખવાની જાહેર સુચના આપબડાઈથી ફગી ગયલા એજ મી. કકરીઆએ કીધી હતી. કાંઈબી રીતે, એજ સ્કૉલર ડા૦ મોદીએ એજ સોસાયટી ઉપર અનેક ઉપકારો કરીને પોતાનો ડંકો વજાડ્યો છે, તેમજ ખુદ યુરોપમાં પોતાની વિદ્વતા માટે કીર્તી મેળવી છે, જ્યારે, બીજા હાથ ઉપર એજ મી. કકરીઆએ, નહિ જણાયલાં કારણથી, એજ સોસાયટીમાંથી ગૂપચૂપ રૂપસદ લીધી કે, એ જમાનાની તાસીર (irony of fate) નહિ, તો બીજું શું કહેવાય?

આટલું છતાં, આખરે મી. કકરીઆને પોતાની ચૂપકીદી એક રીતે તોડવી પડી છે, અને તેજ કારણથી આ વધારો લગાર સખ્ત શખ્દોમાં મને લખવો પડ્યો છે. આજ થોડો વખત થયો, એવણે જાણીતાં પારસી પત્ર “જામે જમશેદ”માં પોતાને નામે “જરથોસ્તી ન્યાયાગાનોની લલી યાદ”નાં મથાળાં હેઠળ જાણીતાં મરહૂમ જરથોસ્તી-ઓના હેવાલ તેઓની બાજને દિવસે લખે છે. આ બાબદ કાંઈ નવી નથી. એજ પત્રમાં એજ બાબદમાં અગાઉ જે લખાણો આવ્યાં છે, તેમાં મી. કકરીઆ પોતાના ફાંટા પ્રમાણે

વધઘટ કરે છે,† અને મરહુમ પહેલા દસ્તુરજી મેહેરજીરાણા તરફની એ લખનારની વલણ કેવી છે, તે તો જાણીતી વાત છે; તેથી એ મરહુમને વખાણનારા માહેલા કેટલાક ખરેખાહો, મી. કકરીઆ એ મરહુમ દસ્તુરજીની બાજનો હેવાલ કેવો લખશે, તે જાણવાને ખુદરતી રીતે ઘણા આતુર હતા. એ હેવાલ નીચે પ્રમાણે છે:—

રોજ ૮મો દેપાદર, માહા ૧૨મો અસપંદાદ શેહેનશાહી;

૧૨૮૪ યઝદેજરદી.

રોજ ૩જો અરદીબેહેસત, માહા ૧ લો ફરવરદીન કદમી

૧૨૮૫ યઝદેજરદી.

તાં ૧૫ મી આગસ્ટ ૧૯૧૫ ઈસવી.

કદમી રખીથવન ઈજવાનો દીવસ.

“ દસ્તુર મેહેરજી રાણા.

(?—૧૫૯૧).

મરણ તાં ૧ લી નવેમ્બર ૧૫૯૧ (૯૬૦ યઝં)

૩૨૪ મા વરસની બાજ.

“ નવસારીના આ જાણીતા પહેલા દસતુરના બાવાનું નામ રાણા જેસંગ હતું, પણ પોતાના કાકા વાચ્છા જેસંગના પાલક થવાથી એવણનું નામ મેહેરજી વાચ્છા તરીકે પણ દીનઆઇનની કીયામાં લેવાય છે.

“ મરહુમને તાં ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૫૮૦ ને દીને નવસારીની અંબુમને પોતાના વડા કીધા હતા, અને એવો બંદોબસ્ત કીધો હતો કે તેવણની રજા વગર કોઇથી મોખેદે અગીયારીને લગતાં કામો કરવાં નહીં. વડા દસ્તુર તરીકેનો અંબુમને બક્ષેલો આ હક મરહુમના કુટુંબમાં હજી ચાલુ છે.

“ મરહુમ વીશે એવું મનાય છે કે એવણ શેહેનશાહ અકબર (૧૫૪૨-૧૫૬૫*-૧૬૫૬*) ની દરબારમાં જઇને એ નામીયા

† આજે વરસો થયાં, એજ વર્તમાન પત્રમાં એજ બાબદનાં લખાણો “ આજનું પારસી ફેલ્ડર ” એવાં મથાળાં હેઠળ, તે લખનારનાં નામ વગર આવતાં હતાં, તેને મી. કકરીઆએ આ સાલથી નવાં મથાળાં હેઠળ, સેહેજસાજ ફેરફાર કરીને, પોતાને નામે ચાલુ કર્યો છે. અગ્રાઈથી ઢોળકડાં વગડાવીને, આ (મૃત્યુકના) “ યાદગાર ” કૉલમના, એકપુરા અને આપઅપત્યાર અધીપતી હોવાનું મોટું માન ખાટવાનું, એટલે અસલ રૂઢીમાં કાંઈ પણ નહું તો દેખાડવું જોઈએ, તેથી એ સુધારકે કેટલાક કમનસીબ બેહસ્તીઓને બીલકુલ રખસદ આપીને, કેટલાકોની તસ્વીર નહિ છાપીને, તેમજ વળી કેટલાક નસીબદારોને બેહસ્તના નીચલા તબક્કા ઉપરથી ઉપલા તબક્કા પર લાવીને, પેકી મીનોઇ જોહાનમાં હોહા (sensation) મચાવી મુકી છે. અગ્રાહ પોતાની તારીફમાં લખાયેલી ચાર-પાંચ લીટીઓના હેવાલના પ્રતાપે જે કેટલાક ન્યાયાગાનો બેહસ્તમાં શાંતિમાં સૂતા હતા, તેઓને એકદમ ત્યાંથી રખસદ આપવાને આ “ iconoclast ” એ મોડીજ પરવા કીધી છે. આ બાબદમાં અમુક દાખલાઓમાં સરખામણી કરવાનું કામ ઘણું નાપસંદ કરવા જોગ હોવાથી, વધુ લખવું સલાહકારક નથી; પણ એટલું તો જણાવવું જોઈએ કે ઢંગધડા વગરના આવા ફેરફારોથી લાગતાવળગતાઓનાં દીલ કચવાય છે.

* [આ બંને સને ખરા નથી. અગદ કરનાર.]

રાજકરતાને આપણો જરથોસ્તી ધરમ સમજાવવામાં મદદ કરી હતી. અને તેને માટે એવણુને ૨૦૦ વીંધા જમીન નવસારી આગળ ગેલ-ખરી મધે ઈનામમાં મળી હતી. જો એ માન્યતામાં વળુદ હોય તો, મેં આગળ આ કોલમમાં કહ્યું હતું તેમ, આપણે પારસી તરીકે ખુશી થવું જોઈએ છે. ”

શાઆશ ! “ નોશાકરો એં ટાળ ” એ કહેવત, ધોળાંપર કાળું કરીને ધોળી પાઘડી-વાળાઓ (મોખેદો) ને ધીક્કારનાર આ નોશાકરો અથોરનાન (“ કકરીઆ ”) એ ખરી પાડી છે. આવું બન્ને-બાળેકા જેલ જેવું લખાણ કરીને એ લખનાર શું કહેવા માગે છે ? પોતાનોજ કકો ખરો કરાવવાની પેરવી કરવામાં, વાંચનારાઓની સમજ-શક્તિને હુંબગ બનાવી અપમાન કરવા જતાં, એ લખનાર પોતાનોજ જાહેરની હસી અને ધીક્કારમાં લાવી નાખે છે, એમ તેણે જાણવું જોઈએ. આ તે આપણા એ “ એકપૂરા તવારીખ-નવેશ ” અને “ અપક્ષપાત નુકતેચીન ” ની લગભગ વીસ વરસ સૂધીની જીવંતોડ મેહેનત અને તવારીખી શોધખોળનું પરિણામ ! હજી તો “ આપણામાં એવી માન્યતા છે ” (!) ત્યારે માન્યતામાં “ વળુદ ” છે કે નહિ, તે નક્કી કરવાની એ “ તવારીખ નવેશ ” ની ફરજ ન હતી ? હાલ, એ લખનાર વળી એક ‘ પગલું ’ આગળ વધ્યો છે, અને લખે છે કે “ એવું મનાય છે કે..... ધરમ સમજાવવામાં મદદ કરી હતી. ” ત્યારે એ ધરમ સમજાવનારો મુખ્ય પુરૂષ તે દસ્તુર મેહેરજી રાણાના બેહેદીન નોકરો માહેલો કોઈ હશે ! એવું જીવનજી મોદીની તકરારનું હમણા ને હમણાજ ખંડણ કરી નાખુ, એમ રોયલ એશિયાટીક સોસાયટીના પ્લેટફોર્મ ઉપર દફાંસ મારનાર, તેરવરસની ચૂપકીટી પછી આવેા પોતાનો રકાસ કરે એ ઘણુંજ દયાજનક છે.

બેહેસ્તી ન્યાયાગાતેના “ જામે જમશેદ ” માં આવેલા આગળા હિવાલોનાં પેટાં કુળાત્તને તવારીખી નવીન શોધ કરેલી હોવાનું માન ખાટવાના અલખરાથી, હાલનો એ લખનાર કેટલાક હિવાલોમાં ટાહેલાં કરતાં લખે છે કે, મરનારનાં કાકાએ ફલાણું કીધેલું; મરનારના ભત્રીજા આવા હતા; મરનાર ફલાણા ફલાણાના છોકરાના ઝાકરાના છોકરા થાય; મરનાર વિષે તેવણનાં મરણ વખતે “ જામે જમશેદ ” માં ફલાણું લખાણ આવેલું, વગેરે, વગેરે; પણ દસ્તુરજી મેહેરજીરાણાને એનાયત થયેલી “ મદદ-મઆશ ” ની મોગલાઈ જાગીરનું અસલ ફરમાન, જે ડાકટર જીવનજીએ પોતાના રેસાલાનાં વાંચન વખતે જાહેરમાં બતાવેલું, અને જેની આબેહુળ નકલ (“ ફોટો-લીથો ફ્રક-સીમીલી ”) તેવણની ચોપડીમાં છપાઈ છે; તેમજ જે ફરમાનને, અકબરે બીજાઓને આપેલી જાગીરોની સનદોની સાથે સરખાવી જોઈને, તેનાં ખરાંપણાની કસોટી કરી જોવાની ભપકી આપવામાં મી. કકરીઆએ આંચકી ખાધી ન હતી, તે દસ્તાવેજની નોંધ વટીક નેવણે એ હિવાલમાં લીધી નથી. વળી, એ મરહૂમ દસ્તુરજીને નવસારીની અંજીમને દસ્તુરી બદલ કરી આપેલા જે અસલ લેખો મોજુદ અને છપાયેલા હોવા છતાં, તે માહેલા એકની નોંધ પણ એ સુધારક લખનારે લીધી નથી.

દસ્તુર મેહેરજીરાણાને લગતી તકરાર વખતે મી. કકરીઆએ “ જામે જમશેદ ” માં વીરૂધ્ધમાં સખત લખાણો કર્યાં હતાં, તેજ પત્રમાં ત્યારપછી, દરસાલ એ બેહેસ્તનશીનની બાજીને દિવસે આવતું લખાણ ગયે સાલ તા. ૧૫-૮-૧૪ ને દિને, નીચે પ્રમાણે આવ્યું હતું:-

ગાજનું પારસી કેલેન્ડર.

રોજ ૮ મો દેપાદર માહા ૧૨મો અસપંદાદ શેહેનશાહી, ૧૨૮૩,
રોજ ૩જે અરદીએહેસત, માહા ૧લો ફરવરદીન ઠઠમી સને
૧૨૮૪ યઝદેજરદી

તેહેવાર—

ઠઠમી રપીથવન ઇજવાની ફીયા.

ખાજ—

નવસારીવાળા મરહુમ પહેલા હસ્તુર મેહેરજીરાજી.

તેવણની ૩૨૩ મી ખાજ.

મરણ તા. ૧-૧૧-૧૫૯૧.

હીંદ સરજમીનની સર્વથી પુરાણી હસ્તુરી ગાદીના નવસારીની સમ-
સત અંબુમને ઠરાવેલા પહેલા વડા હસ્તુર. એવણુ દીલ્હી તરફ પાઠ-
શાહ અકબરની હજુરમાં તેને જરથોસ્તી ધર્મને લગતાં ફરમાનો
જાણવાની ખાહેસ હોવાથી તે સમજાવવાને નવસારીથી ગયા હતા.
ત્યાં કેટલીક મુદતવેર રહી આવ્યા પછી અકબરની શેહેનશાહત
તરફથી એવણુને નવસારીમાં ૨૦૦ વીઘાં જમીન ધનામમાં આપી
હતી. એવણુ જ્યારે દીલ્હીથી પાછા આવ્યા ત્યારે નવસારીની
અંબુમને એવણુને વડા હસ્તુર બનાવવાનો એક લેખ તા. ૧૨ મી
માર્ચ ૧૫૭૯ ને દીને તથા બીજો લેખ તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૫૮૦ ને
દીને કરી આપ્યો હતો. એ મરહુમ હસ્તુર સાહેબની યાદમાં દર વરસ
નવસારી, મુંબઈ વગેરે ઠેકાણે ખાજ, જશનની ફીયા કરવામાં આવે છે.

ઉપલું લખાણ મી. ઠકરીઆએ આ સાલ ફેરવી નાખીને, છાણમાં તરવાર મારીને
મોટી બહાદુરી કીધી છે. આવું લખાણ કરવાનાં એ કારણો અટકળી શકાય. એક તો
એ કે, પોતે અગાઉ લાંબી લાંબી દંફસો મારેલી અને ભપકી આપેલી, તેથી પોતાની
ભૂલ (હાર) ઠપ્પલ કરતાં એવણુને શરમ લાગી હશે; અથવા તો બીજું એ કે, પારસી
લાગણી એ બાબદમાં પાછી ન ઉશ્કેરાય એવા હેતુથી, તેવણે નાનાં બચ્ચાંઓને સમજાવવા
જેવું એ લખાણ કીધું હશે. ખોટાંમાંથી ખરું તારવી કાઢીને તક ને ફડ રોકડું પરખાવી
દેનાર, અને ફક્ત સચ્ચાઈને ખાતર પોતાના મરહૂમ વડીલોની પણ અટકળી ઉતારનાર,* આ

* હિંદુસ્તાનના જરથોસ્તીઓની પહેલી વહેલી (હેયાત) તવારીખ “કીરસે-સંજાણુ”ના લખનાર
મરહૂમ હેર્બર્ટ બેહમન કયકાબાદને ખોટા પાડી, જૂની તવારીખની નવી શોધ કરવાનું માન ખાટી જવાની
હોંસમાં, મી. ઠકરીઆએ એ બેહેસ્તી હમવતની માટે કીધેલા દીકાની ભાષાથી ધણું દીલ કચવાયાં હતાં.
“અલેફ-એ” પણ નહિ જાણવા છતાં, ફારસી અને અરેબીક ભાષાઓના અભ્યાસી હોવાનું ડોળ ધાલનાર,
અને કાચા, ભુલભરેલા તરજુમાઓ ઉપર આધરો આધાર રાખી દોડધામ કરનાર આપણા આ ધરપટ્ટીઆ
‘બ્યારીએટેલીસ્ટ’ એ આ બાબદમાં પણ કેવી કચુંબર કરી હતી, તે અવસ્તાના જાણીતા જુવાન અભ્યાસી મી.
શાપુરજી કાવસજી હોડીવાળા, બી. એ. એ, “ગતમે જમરોદ”માં ધણું સરસ રીતે બતાવી આપ્યું હતું.

સચ્ચાઈના સાપીએ નો, પોતાની હુમેશની તમે મુજબ ખોદાને હાજરનાજર બાણીને, પોતાનું છેવટનું મત (“અલ્ટીમેટમ”) જાહેર કરી દેને, મોટો ઘઠાકો કરીને પોતાની નામના વધારવી હતી. ઘણાઓ એવીજ આશા રાખતા હતા કે, આવી ન ધારેલી કુંદર ટક હાથ આવવાથી મી. કકરીઆ પોતાની હોલાના ઘોડાના જેવી ચાલ જરૂરજ ચલાવશે. એમ કરીને સૂતેલો સાપ પાછો જગાડવાની હિંમત એ લખનારમાં જો હવે નહતી, તો એ બાબત ઉપર સદાખંડજ ઢાંકણું વાળીને, સેતાન ડાખો કરવો હતો. તેમ કર્યું એવણની “પૉલીસી”ને અનુસરતુંજ હતું. કેટલાક બેહેશ્તી ખુઝરગોના હેવાલોને મૃત્યુકના આ “એડીટર” વગર કારણે રૂખસદ આપી છે. તો પછી જે બહેસ્તીને અગાઉ એવણે “an obscure priest in a corner of Guzerat”—“a charlatan priest”—“a Cagliostro,” વગેરે ઉપમાઓ આપેલી† અને જેવણને માટે વર્તમાનપત્રોમાં લાંડ લાપા વાપરવામાં પણ પોતે આંચકી નહીં આધેલી, તે બેહેસ્તીનો હેવાલ એ કાલમમાં મુદ્દલ આવતે નહિ તો તેમાં ખોટું શું હતું?† ખરી રીતે જોતાં તો એ હેવાલ સદાખરો આવવો જોઈતોજ ન હતો, અને અમાં એ બેહેસ્તીને “જાણીતા પહેલા દસ્તુર”* તરીકે ઓળખાવવાજ ન હતા. પણ ધીરજથી વિચાર કરતાં એવું અનુમાન થાય છે કે, મી. કકરીઆ એટલા ભોળા નથી; પણ “જામે જમશેદ” ના ભલા અને ખરૂં પારસી ખમીર ધરાવનારા માલેકો એવણની આડે આવ્યા હશે; એટલુંજ નહિ પણ મી. કકરીઆનાં આ હુંલા લંગડાં લખાણ તરફ ખુદ્દી નાપ સંદગી ખતાવવા અને જાણે તેવણને લપડાક લગાવવા અર્થે, એ ભલા હમદીનોએ ત્રીજેજ દિવસે (વચ્ચેલો દિવસ રવિવારનો હતો) પોતાના ખાસ “એડીટોરીયલ” માં નીચલું લખાણ પ્રગટ કર્યું હતું:—

† આ ગલાચ, પાપી રાખ્દો આજે ૧૯ વરસ પછી અત્રે ટાંકતાં માફ દીલ કમકમે છે. એની પાછી યાદ ફાવવા માટે હું લાગતા વળગતાંઆનાં નમ્ર માફી ચાહું છું. એમ કરવાની મને ફરજ પડી છે; પણ એનો જુએ તો વગર શકે એ પહેલા વાપડનારને શીરજ રહેશે.

‡ ખુઝર્ બગરીઆ અથોરનાર મરહુમ એર્વદ એદલજ ખરનરજ મુદલાં, જેવણે પોતાને રહેલા માટે ખાસ બાધેલો બંગલો, પોતે તે એક પણ દિવસ વાપડ્યા વગર, એક બોલે ધર્મોદા આપી દઈ, નવસારીની પારસી જનરલ હોસ્પિટલ હસ્તીમાં આણી હતી. અને જેવણે લગભગ રૂપિયા એક લાખની સખાવત કરી છે, તેવણના મરણ વખતે તેવણની તારીફમાં ખુદ જામે જમશેદમાં તેવણની તસ્વીર સાચનું માઆફલ લખાણ આપું હતું, તેવણનો હેવાલ ત્રાહેત ગૃહસ્થે લખી મોકલવા છતાં, એજ પત્રમાં મી. કકરીઆએ શા સાફ બીલકુલ પ્રગટ કર્યો નથી, એ એક બેદ બરેલી બાબત છે.

* મરહુમ દસ્તુરજ મહેરજરાણાના આ વોરાધીએ એ મરહુમ માટે હાલ આ રાખ્દો વાપડ્યા છે, એટલુંજી ગણીમત અને “નહિ મામાના કાણા મામા” છે, એમ જણાવી એક મહેરખાન ખેરખાહ એ બાબદ ઉપર માફ ખાસ ક્યાન ખેંચે છે, પણ હું કહું છું કે એ ગૃહસ્થ બૂલ કરે છે. મામા કાણા નથી, પણ તેમની બંને આખો ફુટેલી છે. એતો નાનાં બચ્ચાંઓને સમજવવાની વાત છે. આખાં લખાણનો સંબંધ (context) જોતાં, એ રાખ્દોની કીંમત કાંઈજ નથી. તેની કાંઈખી કીંમત જો હોય, તો પણ તે “ધખો.મારીને સલામ કરવા” અથવા “માયું કાપીને પાધડી પહેરાવવા” ખરોખર છે એટલું પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે, “જાણીતા” રાખ્દ અકેકથી ઉલટા બે અર્થમાં વપરાય છે

**“નવસારીવાળા પહેલા દસ્તુર
મેહેરજી રાણાની ૩૨૪ મી બાજ.**

“પારસીઓ આ દેશમાં આવવા પછી નવસારીની સમગ્ર અના-
બુમને એકદીલીથી પસંદ કરી નેમેલા અને આખા હીંદના જર-
થોસ્તીઓએ સવીકારેલા, હીંદ સરજમીનની સરવથી પુરાણી દસ્તુરી
ગાદીના પહેલા વડા દસ્તુર, એઓ સાહેબની ગઇ કાલે ૩૨૪ મી
બાજ ગઇ છે. એ મરહુમની યાદમાં નવસારી, મુંબઇ, વગેરે,
ઠેકાણે દર વરસ બાજ જશનની ક્રીયા કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે
ગઇ કાલે મુંબઇમાં મરહુમ દાદીશેઠનાં આતશ બેહરામના કમવા-
ઈંડના હોલમાં જસન અને રાતનાં બાણું થયું હતું.

“એવણુ દીલ્હી તરફ પાદશાહ અકબરની હબુરમાં, તેવણુને
જરથોસ્તી ધરમને લગતાં ફરમાનો જાણવાની ખાએશ હોવાથી,
તે તેમને સમજાવવાને નવસારીથી ગયા હતા. ત્યાં કેટલીક મુદત-
વેર રહી આવ્યા પછી અકબરની શેહેનશાહત તરફથી એવણુને
નવસારીમાં ૨૦૦ વીધાં જમીન ઇનામમાં મળી હતી. એવણુ
દીલ્હીથી પાછા આવ્યા ત્યારે નવસારીની અંબુમને એવણુનો દરજ્જો
અને કાબેલીયત જોઈ, એવણુને પોતાના વડા દસ્તુર બનાવવાનો
એક લેખ તા. ૧૨ મી મારચ ૧૫૭૯ ને દીને. તથા બીજો લેખ
તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૫૮૦ ને દીને કરી આપ્યો હતો.”

(તા. ૧૬ ૮-૧૫)

ઉપલું લખાણ, “આજનું પારસી કેલેન્ડર”નાં મથાળાં હેઠળ આગળ આવેલાં લ-
ખાણુને લગભગ મળતુંજ છે; અને તેમાં વધારવામાં આવેલા (હુમેએ કાળા કરેલા) શબ્દો
“એવણુનો દરજ્જો અને કાબેલીયત જોઈ” અર્થસુચક છે.

ત્યારે શું આપણા સ્વતંત્ર અને “indefatigable” મી. કકરીઆ એક દેશી
વર્તમાનપત્રના અધીપતી આગળ લાઇલાજ થઇ ગયા? “દર ઇન ચે શક?” રૉયલ
અશિઆટીક સોસાયટી સાથે “કદ્દી કરીને” પરવારતા બેઠેલા આ લેખક આ પારસી
પત્રના માલિકો સામે ચીંચી કરે તો, મૃત્યુકના આ મહાભારત કોલમ “ઝંડીટ” કરીને,
બેહેશ્ત હોજખમાં હોહા કરાવવાની કીર્તિ (?) ખાટવાની ટક, અને પોતાના ઢાલકડાં
વગાડવાનું બાકી રહેલું એક પુરું સાંધણુ પણ જતું રહે; તેથી નાચારીએ, પોતાના પગ
અક્ષાળીને એવણુને મુગું બેસવું પડેલું લાગે છે !

મી. કકરીઆએ ક્રીધેલી તવારીખની “કયુન્ડર” નો એક વધુ હાખલો અને
આપવો જરૂરનો છે. મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણુને બક્ષેલી જાગીરનાં ૨૦૦ વીધામાં
૧૦૦ વીધાનો વધારો શાહનશાહ અકબરે એ દસ્તુરજીના ગાદીનશીન બેટા દસ્તુર
કયકોબાદને કરી આપ્યો હતો, એ વાત મી. કકરીઆએ જગાડેલી તકરાર દરમ્યાન
એકસો અને અગીઆર વખત બીજાઈ ગઇ છે; છતાં ‘જામે જમશેદ’ ના મૃત્યુક

કાલમના આ સુધારક લખનારે, તેના તા. ૧૬-૮-૧૫ના અંકમાં લખ્યું છે કે “ મરહૂમ (દસ્તુર કયકોબાદ-મેહેરજી) ને દીદલીની દરબાર તરફથી ત્રણસો વીંધા જમીન મળી હતી.”

પણ સમર, ધીરજથી વિચાર કરતાં એવું અનુમાન થાય છે કે, આ કહેવાતી ભૂલ મી. કકરીઆએ જાણી જોઈને કરી છે; કારણ કે “ પારસી પ્રકાશ ” માં જણાવેલી અને ડાક્ટર જીવનજી મોદીનાં યાદગાર પુસ્તકમાં અસલ હસ્તાવેજથી પુરવાર થયેલી આ બીના મો. કકરીઆ જો કબુલ રાખે, તો દસ્તુર મેહેરજીરાણાને મળેલી ૨૦૦ વીંધાની અસલ જાગીરની વાત પોતે કબુલ રાખેલી ગણાય, તો પછી પોતેજ ઠરકર ભુસ થઈ જાય !

પણ હવે ખસ. દસ્તુર મેહેરજી રાણાના અથવા તેવણના ખાનદાવાળાઓનાં સંબંધમાં “ ઇતસાફ ” અથવા અપક્ષપાત લખાણની આશા મી. કકરીઆ તરફથી રાખવી તે પથ્થર સાથે માથું ઝીકવા બરોબર છે. (મરહૂમ દસ્તુર કયકોબાદનાં હેસાબગરાં સંબંધી મી. કકરીઆ જે લખે છે તેથી ખોટુંજ છે, જે બીજે ઘટને ઠેકાણે ખુલાસાવાર હેખાડી આપવામાં આવશે.)

[દસ્તુર-મેહેરજી-રાણાવાળી ફતકયા, જેની લેખીત નોંધ એ બતાવ પછી સુમારે ૧૮૫ વરસે લેવામાં આવી છે તે માનવાને મી. કકરીઆ સાફ ના પાડે છે, જ્યારે ક્રીસ્ટે-એ-સંજાનમાં જણાવેલી ૮૦૦ થી ૯૦૦ વરસની ઘણીજ જૂની ફતકયાને તેવણ ઘણીજ ઉકમાઈથી વજન આપે છે, એટલું અત્રે નોંધી લેવું જરૂરું છે.†]

ઘડબામ—અકરાણી (ખાનદેશ),
ખોરદાદસાલ, સને ૧૨૮૫ યમદેજર્દી;
પા. ૧૭ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૫ ઇસવા. }

એર્વંદ દારા સોહરાબ દસ્તુર શાપુર
દસ્તુર-મેહેરજી-રાણા.

† મી. ડ. બ. પેમાસ્ટરે ઇ. સ. ૧૯૧૫ માં પ્રગટ કરેલી “ ક્રીસ્ટે સંજાન ” ના અંગ્રેજી દિબાયામાં મી. કકરીઆ લખે છે કે:—“ It was composed eight or nine hundred years after our ancestors had settled in Sanjan, and therefore cannot have much historical authority for the events it narrates. * * * * But if there was no written history, there certainly was historical tradition about those early days handed down by word of mouth throughout all those centuries. And it is from this old tradition that was current in his own times that Bahman compiled this story. This tradition seems to have been embodied in a learned Dastur who related it to Bahman * * * * ”

DASTUR MEHERJI RANA.

AND

THE EMPEROR AKBAR.

A complete collection of the controversy
conducted in the press.

No. 1.

(*The Times of India*, 24th December
1892.)

In *Akbar's Dream*, a beautiful little poem which gives its name to his posthumous volume of verse, Tennyson has chosen for poetical treatment the very interesting subject of Akbar's religious opinions, whose originality and liberality mark out that great monarch from the whole host of the Mahomedan rulers of this country. It has been remarked by Gibbon that, though the title of "the Great" has been bestowed by history upon several rulers, yet in the case of Charlemagne alone has it been actually embodied in the name. But Akbar is another instance of this, for this name, by which Jelal-ud-Din Padshah is universally known, means "the greatest." And he was great not only by reason

of his brilliant conquests and the military lustre which he shed on the throne of the Moghuls, nor even on account of his far-reaching political and financial reforms. What gave him his chief claim was a religious policy tolerant and enlightened beyond the prevailing conceptions of his time and people. In this respect he was in advance not only of the great Oriental conquerors and rulers, but of some renowned potentates of the West. It was but natural that the great but fanatic Mahmud of Ghazni should use his conquests as instruments for extirpating the "infidels;" and thus, though a greater general and conqueror, he stands on a lower pedestal than Akbar. Akbar's religious toleration and openmindedness might have put to shame the bigotry of such a monarch as Louis le Grand, who came on the scene one century later than Akbar. Perhaps

Alexander the Great, who had also like him to rule over peoples of alien religions, approaches nearest to him in the matter of religious toleration; but Alexander's toleration was owing to religious apathy rather than to enlightenment, whilst Akbar was tolerant to all religions and sects from conviction, and was very keenly interested in religious inquiries. Of all Eastern monarchs he was the only one who refused to acquiesce in the religious opinions of his fathers, and with an open mind proceeded to examine all religions to find out the true one. He used to the full his splendid opportunities as the paramount ruler of the land, renowned from the earliest times for metaphysical and religious inquiry, and the birth-place of two of the three greatest religions of the East. He had a building erected in Futehpur-Sikri, his new capital, called the Ibadatkhana, or prayer-house, in which he assembled the learned of all faiths, without distinction or prejudice, from the remotest parts of the world, and encouraged the exponents of every religion to expound their peculiar doctrines and refute those of their opponents. There in the Ibadatkhana were to be seen sitting side by side with the Ulamas of the Mahomedan faith, the spokesmen of the various sects of Brahmanism, the champions of the Jewish along with the Christian faith, the exponents of the Zoroastrian system with the philosophers of the Sufi sect. Regular meetings of these learned men were held on Friday evenings, and Akbar gene-

rally sat for whole nights listening to and sometimes taking an active part in the philosophical and religious discussions.

Besides these regular meetings, Akbar often held private meetings, where he carried on discussions with the exponents of each religion separately in order to learn its excellences, because the Friday discussions chiefly brought out, by negative arguments, the weak points only of each system of belief. He sent for some Christian priests from Goa, and three Jesuit Fathers—Rodolph Aquaviva, Monteserat, and Enriques—were sent by the Portuguese authorities to expound the sublimity of their faith, and to instruct Akbar in its elements. Through these, and especially through Father Rodolph, he came to have very great respect and awe for Jesus and the Virgin Mary, whose images, according to Catrou (who based his history of the Moghuls on the contemporary memoirs of Manouchi, a Venetian physician of the Moghul court), he kept in his private apartments, and even adored. He also called a learned priest of the Zoroastrian faith from Kerman in Persia, named Ardashir, as we are informed by Mohsan Fani, the probable author of the *Dabistan*. He also invited some "fire-worshippers who came from Naosari in Guzerat," as is noted by Abdul Kadir Badaoni, who is the chief, and indeed almost the sole authority for the changes in the religious opinions of Akbar. It may be here noted that there is

a tradition among the Parsees of Naosari that one of their number, Mehri Rana, had gone to Akbar's court, and had so far succeeded in persuading him of the truth of the Parsee religion as to have actually converted him. But there is no reliable historical evidence whatever that Mehri Rana ever went to the Moghul court, much less that he had converted the royal inquirer. But that Akbar had a strong leaning towards the Parsee religion is evident from all the histories of his reign. Abul Fazal says in his celebrated *Ain-i-Akbari* that the Parsee calendar was adopted throughout the country, and Parsee feasts were ordered to be celebrated, especially on those days the names of which coincided with the name of a month. But the chief thing which Akbar may be said to have adopted from this religion was sun-worship and fire-worship, both of which, however, are also to be found in the Hindoo religion. According to Badaoni, he ordered Abul Fazal, his Prime Minister and confidant in religious matters, "to make arrangements to maintain fire constantly in the palace during the day and night, according to the manner of the ancient kings of Persia, whose fire-temples were perpetually kept up, because it is a sign of the signs of God and a light of His lights; and the Homa, which is a species of fire-worship, had been practised by him from the prime of his youth in company of the daughters of Hindoo Rajahs in the interior of the Harem."

The same historian says that on the twenty-fifth anniversary of his accession, he publicly adored the sun and also fire, and the courtiers made it their duty to rise up when lights and lamps were lit.

What Akbar's religion really was it is rather difficult to ascertain, as the historians from whom we should expect reliable information on this point are either silent or unsatisfactory. It is clear, however, that Akbar was profoundly dissatisfied with Islam and its doctors on account of their exclusiveness and fanatic intolerance. He even in the latter part of his reign repudiated what was up to then the State religion, and dispersed the Ulama or the assembly of its chief divines. It was evident that his sympathies were not on the side of such a narrow and fanatic creed as would condemn to eternal perdition all those who rejected its formulas. This attitude of his was noted with great regret and disgust by all sincere Mahomedans, and nearly all the chroniclers of his reign who were of this class are studiously silent on the point. Ferista, the best of the historians of Mahomedan rule in India, has nothing whatever to say about this phase of Akbar's character. The author of the *Tuhak-i-Akbari* merely mentions his fondness for religious disputes, but does not mention the results at which he arrived. Abul Fazal, who was Akbar's mentor in this matter especially, and from whom we should have expected great enlightenment, vouchsafes but scanty

information, and stimulates rather than satisfies our curiosity. The only authors who treat the subject fully are Abdul Kader Badaoni, a learned man at the court of Akbar, to whose history we have already referred, and Mohsan Fani, who has given us in his learned work, *Dabistan*, specimens of several of the discussions carried on by the champions of various religions in the *Ibadatkhana*. Mohsan Fani flourished about half a century after Akbar, and has derived his information chiefly from the former writer, who thus is our sole source of information; and later writers like Vans Kennedy, Professor Wilson and Rehatsek have had to depend on him alone. From his history, the celebrated *Tarikh-i-Badaoni* it appears that Akbar studied all religions in order to found a new one of his own on eclectic principles. This was the celebrated "*Toydhyd Elahy Akbar Shahy*," or the Divine Monotheism of Akbar Shah, whose chief principles have found an exquisite poetic voice in this posthumous poem of Tennyson nearly three centuries after their promulgation. Akbar maintained that we ought to worship one God, who manifests Himself to every one in the light of pure reason and needs no special revelation. Every one may worship this one God, of whose existence and unity he can be satisfied by rational argument alone, in the way he likes best. Forms of worship he held to be but secondary, and not affecting the main object, which is to serve God and seek Him for our future happiness by practising virtue and

shunning vice. It was best, he said, if one can contemplate God in the ideal without any visual or material symbol of Him before his mind. But as this can be done by philosophers alone, and as the common people require some symbol of God to help them to fix their minds upon Him, he recommended that the sun should be such a symbol. As the poet expresses it—

" Let the Sun

Who heats our earth to yield us grain
and fruit,

And laughs upon thy field as well as
mine,

And warms the blood of Shiah and
Sunnee,

Symbol the Eternal ! "

He had no priests, no public worship, no temples. Such a religion, it may be judged, was too pure and ideal for the common people. It wanted some alloy to make it current coin. The result was that in spite of Akbar's great influence he could not obtain many disciples, and his new religion went at no time beyond the Court, where, too, it was confined to his intimate friends and some flatterers. In the list of his followers given by Blochmann from Badaoni and Abul Fazl there are only eighteen names. Akbar's successor undid his work entirely, and the "*Divine Faith*" shared the fate of so many other new religions both before and since those awakening days. There was even a reaction from Akbar's policy, and his benevolent and politic tolerance of all creeds and sects was followed by

the bigoted persecution which reached its climax under his great-grandson, and helped chiefly to undermine the splendid heritage of the Moghuls. But *Akbar's Dream* has found its realization in the policy of a Government which, whatever its shortcomings may be, has religious tolerance for the immoveable foundation of its rule. And Tennyson's poem concludes with Akbar's prevision of this continuation and completion of his noble work by a foreign race:—

“ I watch'd my son,
And those that follow'd, loosen, stone
from stone,
All my fair work.

But while I groan'd,
From out the sunset pour'd an alien
race
Who fitted stone to stone again, and
Truth,
Peace, Love, and Justice came and
dwelt therein,
Nor in the field without were seen or
heard
Fires of Suttee, nor wail of baby-
wife,
Or Indian widow; and in sleep I
said,
“ All praise to Alla, by whatever
hands
My mission be accomplish'd ! ”

No. 2.*

(*The Times of India*, 11th August 1896)

AKBAR AND THE PARSEES.

When the Emperor Akbar, disgusted with the intolerance and exclusiveness of the faith of Islam professed by his fathers and by the State,

started on an earnest enquiry of the best religion for men, he resolved to examine all the existing creeds that he could, and bestow patient toil on the discovery of the truth. If he could not discover any one among the existing religions which could satisfy his need, he rightly resolved to find out the true elements in each, and combining them together to set up a new faith. For this purpose he assembled the representatives of many sects and various creeds at his court, and built a special palace for their meetings, called the Ibadat-Khana, at Fatehpur-Sikhrī. There he himself presided over their discussions, encouraging every one to come out with his views without fear of repression. All the great religions of the world were represented before the Emperor. First and foremost was, of course, Islam, the nominal State religion, whose learned doctors naturally disliked such discussions and had scant sympathy with the enlightened object of their Emperor. They had, however, to be present and argue as best they might and could the excellence of their religion above all others and refute the claims of rival creeds. Used hitherto to special favour at court and to look down upon these creeds with contempt and intolerance, they did not always behave well under these novel circumstances, and betook themselves to strange methods of defence. This led on occasions to great confusion and uproar when the

*[The paper under dispute, read by Mr. Kakaria before the B. M. R. A. S., on 8th August 1896.]

meetings had to be adjourned to let the heated passions cool down. Even the Emperor's presence was at times not respected, and the bigoted Ulamas taunted and threatened his trusted advisers like Abul Fazl, Fairi, and Bir Bal, whom they held responsible for all his religious vagaries, in the face of their Royal master. One of these, a grandee, named Shahbaz Khan, once said openly to Bir Bal at one of these meetings: "You cursed infidel, do you talk in this manner? It would not take me long to settle you!" Whereupon the Emperor scolded him in particular and all the other Ulamas in general, saying, "would that a shoeful of excrements were thrown into your faces!" (Badaoni, *Muntakhab al-Tawarikh*, Cal. Ed. Vol. II., p. 273).

Then there were the expounders of Hinduism, the faith of the vast majority of Akbar's Indian subjects. He listened attentively to their doctrines and favoured their views. He not only discussed with them in public, but saw them privately in his palace, and was influenced much by them. The historian Badaoni gives a curious instance of how the Emperor used to receive these men. "A Brahman, named Debi," says he, "who was one of the interpreters of the Mahabharatta, was pulled up the walls of the castle sitting on a *charpoi* till he arrived near a balcony which the Emperor had made his bed-chamber. Whilst thus suspended he instructed his Majesty in the secrets and legends of Hinduism, in the manner of wor-

shipping idols, the fire, the sun, the stars, and of revering the chief gods of these unbelievers." (Badaoni, Cal. Ed., Vol. II, p. 257. Lowe p. 265). Akbar's surroundings, his Rajput wives, his Hindu advisers, and generals like Todar Mal and Bir Bal, his taste for Sanskrit literature and philosophy, which he had translated into Persian, made him lean considerably towards Hinduism. Buddhism also was brought to his notice and had also influence upon him. Professor Max Muller says that "Abul Fazl, the minister of Akbar, could find no one to assist him in his enquiries respecting Buddhism." (*Introduction to Science of Religion*, p. 24.) But Badaoni says distinctly that "Samanas" were interviewed by Akbar along with the Brahmans. Now these "Samanas" are rightly interpreted by Professor Cowell and Mr. Lowe as Buddhist ascetics, "Sharmanas," in fact. Max Muller himself seems to have conjectured this, as he puts this query to this word of Badaoni on p. 90. "Is not Sumani meant for Samana, i. e. 'Shramana'?" The cause of his hesitation seems to be the misinterpretation of Blockmann, who, following Arabic dictionaries, calls them "a sect in Sind, who believe in the transmigration of souls (*tanasuk*)." (*Aini-Akbari*, Vol. I. p. 179).

Besides Mahomedans, Hindoos, and Buddhists, Akbar had taken great care to have the representatives of the great Christian faith, of which he had heard. He requested the Portu-

guese authorities at Goa to send him missionary priests who could expound the mysteries of their faith. Learned and pious priests were accordingly sent from Goa to Akbar's court. An account of their travels and mission may be read in Hugh Murray's "Discoveries in Asia" (Vol. II). But the best account of what they did at the Moghul court and of their influence on the Monarch is doubtless in the work of the Jesuit Father Catru who based his "History of the Moghul Empire" on the MS. Memoirs of the Venetian physician Manucci, a resident for 48 years at the Moghul court. Akbar's attitude towards Christianity is a very interesting problem, not free from uncertainty and doubt and may be treated on another occasion. The Mahomedan historian notes that, "Learned monks also came from Europe, who are called *Padre*, and have an infallible head, called *Papa*, who is able to change religious ordinances as he may deem advisable for the moment, and to whose authority kings must submit, brought the Gospel and advanced proofs for the Trinity. His Majesty firmly believed in the truth of the Christian religion, and wishing to spread the doctrines of Jesus, ordered Prince Murad to take a few lessons in Christianity under good auspices, and charged Abul Fazl to translate the Gospel," (Badaoni Vol. II., p. 260, Lowe p. 267).

There were, moreover, Jews, Sufis, Shiahs, Hanefites, and various other religious and philosophical sects, re-

presented before Akbar, who wanted to have all, theologian and philosopher, orthodox and heterodox, heretic and schismatic, rationalist and mystic, every shade of opinion, every ray of light that he could obtain.

There was one religion which was distinguished by its great and hoary antiquity as well as its purity, which, if it could only attract the Royal inquirer's notice, could not but influence him greatly owing to its conformity with much of Akbar's object. That was the ancient religion of Zoroaster, which, after a long spell of persecution, had been driven out of its home in Persia to seek a shelter in a corner of Akbar's dominions. His religion was historical and must have forced itself on his notice in several ways.

"Notwithstanding their paucity and political insignificance their opinions exercised considerable influence on the great minds of India towards the close of the 16th Century:" Count De Noer, *Emperor Akbar*, Vol. I., p. 21.

What Akbar did to get acquainted with this religion, and what was his attitude towards it, are the questions we will consider on the present occasion. That he came to know this religion and some of its chief doctrines is certain. But how far he was influenced by it, and how much of it he adopted in the new faith that he constructed, is problematical. There is a tradition among the parsees themselves that a high priest of theirs had been called from Nowsaree in Gujarat to Akbar's court under strange circum-

stances, and that he so far succeeded in forcing upon the Emperor's mind the truth and excellence of his religion as actually to convert him to the Parsee faith by investing him with the sacred shirt and thread-girdle, *sudreh* and *kusti*, the outward sign of adopting that faith. The circumstances under which this priest, whose name was Mehrjee Rana, was called to Akbar's court, were these exceedingly strange ones according to the tradition. A Hindoo priest, deep in the arts of magic and sorcery, Jugut Guru by name, once performed a miracle in the presence of the Emperor and his court by sending up and suspending a large silver plate high in the sky which looked like another sun shining in the heavens, and challenged the professors of all the religions assembled to take this new sun down and show the power of their faiths. Akbar, of course, called upon the Ulamas to do this and refute the Hindoo. But they could not do it themselves. Hence they were in anxious search of some one who could do this and disgrace the infidel. They were told that a priest in Naosari could do this, if he were called. At their suggestion Akbar sent for him. He came, he saw, he conquered. By reciting his prayers and by other incantations he broke the power of the Hindoo's magic, and the pseudo-sun came down, plate as it was, and fell at Akbar's feet! Akbar was astonished as well as he might. The Parsee priest was received with awe. He expounded

his faith to Akbar and convinced him so well as to make him a Parsee! This is the Parsee tradition cherished for three centuries by the people and circulated in various poems in prose and verse. There are poems about this triumph of Meherjee Rana, sang by Khialis or itinerent minstrels in Gujarat and elsewhere, who are, it must be said, not Parsees themselves.

But now as to the validity of this tradition. After a diligent search I can find no historical proof of it whatever. None of the numerous great histories of this reign notice it at all; and it need hardly be said that it such a highly improbable, if not impossible, event happened at all, it must have been mentioned and detailed by the writers who are generally very fond of relating the marvellous. Badaoni who mentions many other so-called miraculous or thaumaturgic feats of *jogis* and Mahomedan saints, as for instance that of the *Anuptalao*, the lake filled with copper-coin, does not say a word about this. There is nothing of it in the *Dabistan*, the other great authority for Akbar's religious history. Neither the Akbar Namah of Abul Fazl, the official history, nor the Tabaket-i-Akbari of Nizam-ud-din mention it. Nay, not even the name of Meherjee Rana, the Parsee priest, occurs anywhere in any historical work as having gone to Akbar's court at all.

A paper has been put into my hands by the present descendants of this Meherjee Rana who still live in Naosari, in which what are called historical authorities* are given for the above-

---

* [Mr. Kakaria has perverted the names of the books: *vide* latter portions of "Cuttings" Nos. 31 & 34—C (1) of this book.—The Editor.]

mentioned tradition. The writer quotes what purports to be passages from three famous historians of Akbar, viz., Badaoni, Abul Fazl, and the author of the *Tabakat-i-Akbari*, in each of which the tradition is fully and emphatically mentioned. But strange to relate I do not find just those passages in these historians ! They are conspicuous by their absence in the editions of Badaoni and Abul Fazl, published by the Bengal Asiatic Society in the *Bibliotheca Indica* ! The copyist says that they are to be found in the copies at Agra, from which a Mahomedan Munshi had transcribed them for the information of the Parsees. But this may be dismissed as an instance of interpolation on the part of that Munshi to please the Parsees. If passages are wanted in Persian MSS., there is nothing so sure as that they will appear any how ! One who has any experience of Persian historians and the MSS. will readily understand this. Sir Henry Elliot, who knew them all intimately, mentions several instances of impudent and interested frauds by Persian compilers, and warns us to be on our guard against "the blunders arising from negligence and ignorance; the misquoting of titles, dates and names; the ascription to wrong authors; the absence of beginnings and endings; the arbitrary substitution of new one to complete a mutilated MS; the mistakes of copyists; the exercise of ingenuity in their corrections, and of fancy in their additions." (*Historians of India*, Vol. I., p., 11., Ed. 1848. Vol. I., p. 18, Ed. Dowson, 1867.)

Let us now look to the historical sources for the reign of Akbar about his relation to the Parsees. Abul Fazl as is well-known has only one short chapter Ain 77, Book I., on Akbar's religious opinions. He does not dilate on them in this great work, because he meant to write a special treatise on this subject. But that treatise was never written. The fullest account of his religious views may be obtained, and their progress traced in the great work of Abdul Kader Badaoni. The only passage in his whole work where he mentions the Parsee religion is this:—"Fire-worshippers also came from Naosari in Gujarat, proclaimed the religion of Zardusht as the true one, and declared reverence to fire to be superior to every other kind of worship. They also attracted the Emperor's regard, and taught him the peculiar terms, the ordinances, the rites and ceremonies of the Kaianians. At last he ordered that the sacred fire should be made over to the charge of Abul Fazl, and that after the manner of the Kings of Persia, in whose temples blazed perpetual fires, he should take care it was never extinguished night or day, for that it is one of the signs of God, and one light from the many lights of His creation." (II. 261, Cal. Ed.; W. Lowe, p. 269.)

The author of the "Dabistan," the famous book on the various religious and philosophical sects of the time in Asia, which may be called a veritable encyclopædia of Oriental religions, gives a fuller and more detailed account. "In like manner," he says,

" the fire-worshippers, who had come from the town of Naosari, situated in the district of Gujrat, asserted the truth of the religion of Zoroaster, and the great reverence and worship due to fire. The Emperor called them to his presence, and was pleased to take information about the way and lustre of their wise men. He also called from Persia a follower of Zardusht, named Ardeshir, to whom he sent money; he delivered the sacred fire with care to the wise Shaikh Abul Fazl, and established that it should be preserved in the interior apartment by night and day, perpetual henceforth according to the rule of the Mobeds, and to the manner which was always practiced in the fire-temples of the Kings of Ajem, because the *Ali Set* was among the sentences of the Lord, and light from among the lights of the great Ized. He invited likewise the fire-worshippers from Kirman to his presence and questioned them about the subtleties of Zardusht's religion; and he wrote letters to Azer Kaivan who was a chief of the Yezdanian and Abadanian, and invited him to India; Azer Kaivan begged to be excused from coming, but sent a book of his composition in praise of the self-existing being, of reason, the soul, the heavens, the stars, and the elements as well as a word of advice to the King; all this contained in fourteen sections; every first line of each was in Persian pure *deri*, when read invertedly it was Arabic, when turned about, Turkish, and when this was read in reversed order, it became

Hindi." (Troyer and Shes, Vol. III., p. 95.6).

This shows clearly that the priest Ardeshir of Kirman took a prominent part in leading Akbar to Parseism. The discussions between the various religious and philosophical sects were carried on with ability, and to judge from the specimens of them that we have in this Dabistan, the representatives must have been learned men. The arguments brought forward by the Zoroastrian show great acumen and knowledge, and I do not think an obscure priest in a corner of Guzarat could have been able to adduce them with such skill and dialectical ability. They show a knowledge of other general information about history and philosophy which it is vain to look for in a priest of Naosari. Ardeshir was on the contrary known as a learned doctor of Zoroastrianism and he was considered of importance enough to be invited all the way from Kerman in Persia, and it is recorded that money for his travelling expenses was sent by Akbar. Another circumstance also points to this. Ardeshir was invited some years after Mehrji Rana is supposed to have gone to the Mogul Court. This shows that Akbar must have been dissatisfied with the priests from Naosari whom Badanoi mentions and seeing that they could not teach him much, had to go further afield and invite Ardeshir and other Parsees from Kerman. Mehrji Rana may have gone to Akbar's Court, as his family possesses a grant of 300 acres of land from the Mogul Court, said to have

been given by Akbar to Mehrji on his departure from Delhi. But that he took any great part in the religious and philosophical discussions that took place in the Emperor's presence cannot be maintained. Naosari itself stood in need of religious enlightenment three centuries ago, and could not be supposed to spare much of it for Delhi. Akbar must have out of curiosity called Parsees from his own province of Guzarat for information, but seeing he could not get much out of them he had to call others from Persia. This, I think, is a legitimate inference.

Now let us turn to the influence of the Parsee religion upon Akbar. That he studied it deeply and was struck by it is clear. But what did he adopt of it, when he constructed his *Tauhid-i-Ilahi*, his "Divine Monotheism" upon the good that he found in the existing religions. As I have shown elsewhere Akbar at first established a pure and simple monotheism without any symbols and any rites. But later on when he saw the necessity of outward visible symbols to express the inner ideas he took the Sun for his great symbol of God. As Tennyson makes him say:-

Let the Sun
Who heals our Earth to yield us
grain and fruit,
And laughs upon thy field as well as
mine,
And warms the blood of Shiah and
Sunnee
Symbol the Eternal!

This veneration for the Sun he may be said to have taken from the

Parsee religion which, as is well known, venerates the Sun as the great symbol of the Eternal. Father Catrou ambiguously says in his rare work. "He adopted from the Pagan worship, the adoration of the Sun which he practised three times a day; at the rising of that luminary, when it was at its meridian, and at its setting." (*Moghul Empire*, p. 121.) Hinduism had also something to do with this inclination of Akbar towards sun-worship. Badaoni says that Bir Bal gave him this. "The accursed Bir Bal tried to persuade the Emperor, that since the Sun gives light to all, and ripens all grain, fruit and products of the earth and support the life of mankind, therefore that luminary should be the object of worship and veneration; that the face should be turned towards the rising and not towards the setting sun [*i.e.*, towards Mecca, like the Mahomedans] which is the west; that man should venerate fire, water stones and trees, and all natural objects, even down to cows and their dung; that he should adopt the sectarian mark and Brahmanical thread. Several wise men at Court confirmed what he said by representing that the sun was the "greater light" of the world, and the benefactor of its inhabitants, the patron of kings, and that kings are but his vicegerents. This was the cause of the worship paid to the sun on the *Nauroz-i-Jellali* and of his being induced to adopt that festival for the celebration of his accession to the throne. (Vol.

II 260 Lowe, p. 268) Thus as in everything else so in this Akbar combined several things together. Tennyson's Hymn to the Sun is a beautiful embodiment of Akbar's ideas about it and may be quoted:—

Once again thou flames't heavenward,
once again we see thee rise.

I

Every morning is thy birthday
gladdening human hearts and
eyes.

Every morning here we greet it,
bowing lowly down before thee,
Thee the Godlike, thee the change-
less, in thine everchanging skies.

II

Shadow-maker, shadow-slayer arrowing
light from clime to clime,

Hear thy myriad laureates hail thee
monarch in their woodland rhyme.

Warble bird, and open flower and,
men, below the dense of azure

Kneel adoring Him the Timeless the
flame that measures Time!

This is also to be found in the other thing that he may be said to have taken from the Parsee religion, the veneration of fire. We have seen how he ordered Abul Fazl to take charge of the sacred fire and to feed it continuously, thus keeping it always burning as in the fire-temples of the Persians. But the Hindoos, too, have a kind of fire-worship and Akbar must have been influenced by them too in this Badaoni mentions the fact that "from early youth in compliment to his wives, the daughters of the Rajahs of Hind, he had within the female apartments continued to burn the *hom* which is a ceremony derived from sun-worship." (Vol II

p. 261, Lowe p. 269.) I think Badaoni's learned translator Mr. W. H. Lowe, is wrong in his note in this *hom* when he says it is "the branch of a certain tree offered by Parsis as a substitute for *Soma* juice" (p. 269 note.) The *hom* ceremony of the Hindoos is as Blochmann rightly notes here a kind of fire-worship; and has nothing to do with the Parsee mystic "*hom*" juice, which figures in some of their sacred rites. Fire-worship, therefore, like Sun-worship Akbar must have taken from the Parsee religion and partly also from the Hindoo. The pious care with which he ordered the fire to be kept burning is of course peculiar only to the Zoroastrians who are unique in this matter. The Hindoos offer sacrifices to the god of fire but are not so solicitous about keeping it pure and always burning.

Another matter in which Akbar was brought into connection with the Parsees and influenced by was the Calendar. Being disgusted with everything Mahomedan he tried to get rid of as many institutions and opinions connected with the established faith as he could. One of the chief of these was the Mahomedan lunar Calendar which was in vogue for a long time in India. He altered it and adopted the Parsee Solar Calendar with the old Persian names of the months and days, Farvardin, Ardibehesht &c. and Hormazd, Bahman, &c. The Era he changed also making it like the ancient Persian kingly era begin with his access-

sion. According to *Ain-i-Akbari*, Bk. III. intro: Akbar changed the Era and established his Ilahi or Divine era after the Parsee model in A. H. 992 or A. D. 1584 (Jarrett, Vol. II., p. 1 and 31.)

The fourteen sacred festivals of the Parsees were adopted by him. "It was a Parsee custom to hold festival on each day the name of which coincided with that of the current month. Thus Farwardin was the name of the first month of the Ilahi year and also of the 19th day every other month. These feast days, therefore, were 19th Farwardin; 3rd Ardi-behesht; 6th Khurdad; 13th Tir; 17th Amirdad; 4th Sharivur; 16th Mehr; 10th Aban; 9th Adar; 8th, 15th, 23rd Deh; 2nd Bahman; 5th Aspandar-mad." (Count de Noer II., p. 268. *Ani-I-Akbari*. Vol I., Blockman, p. 276.) "When his Majesty," says Abul Fazl, "was informed of the feasts of the Jamsheds, and the festivals of the Parsee priests, he adopted them and used them as opportunities of conferring benefits." Of these the greatest was the Naoroz or New Year's day's feast which commenced on the day the sun entered Aries and lasted till the 19th day of the month Farwardin.

But this new Era and new Parsi Calendar was abolished, like most innovations of Akbar, by Aurang-jib in the very second year of his reign. (Khafi Khan, apud Elliot and Dawson, Vol. VII, p. 241.)

In complimenting the lecturer on his able and instructive lecture, to which he, in common with all the gentlemen present, had listened with the deepest attention, Dr. Pollen said he could not avoid expressing some regret at the way in which the interesting legend from Naosari had been shattered. The fact that the incident of the Jogee's simulated sun and its destruction by the Naosari priest had not been noticed by any of the contemporaneous historians was no proof that the miracle had not really happened. The best authenticated miracles of the Christian and other religions had been passed over in complete silence by the recognised and accredited historians of the times in which they were alleged to have taken place. With regard to the worship of the Sun and Fire as symbols of the diety, Dr. Pollen said these signs and symbols were common to nearly all religions. In the Christian church the eastward position was indicative of reverence towards the rising sun, and the sacred fire of ancient Rome was still kept burning in the Vatican. Symbols were always helpful. The danger lay in making the symbol a finality instead of making it lead the thoughts beyond the symbol to the thing symbolized. Dr. Pollen altogether refused to believe that Akbar "despised" the creed in which he had been born and bred. Like all thoughtful men, the Emperor was no doubt dissatisfied with the traditions that encumbered the creed and made it of no effect. He there-

fore sought to remove these traditions, and, in doing so, sought help from other creeds. He desired to worship the Invisible in sincerity and in truth, and, recognising the sublimity of the central truths of Zoroastrianism, strove, as Tennyson beautifully puts it, to adore "The Time-less in the Flame that Measures Time." Again congratulating the lecturer on his most interesting paper, Dr. Pollen moved a vote of thanks, which was seconded by Dr. DaCunha and carried with acclamation.

The Chairman, in offering the thanks of the Society to Mr. Karkaria, said he hoped that he would continue to give similar interesting lectures to the Society.

No. 3.

(*The Times of India*, 12th August 1896)

AKBAR AND THE PARSEES.

TO THE EDITOR OF THE TIMES OF INDIA.

Sir,—Dr. Pollen spoke in such kind terms of what I had to say about this subject before the Asiatic Society that it would be ungracious in me to criticise him. But grateful as I am to him for the kind words in which he moved the vote of thanks, I must say that I really do not know whether to take seriously one or two assertions he made on the occasion, or to consider them as mere *obiter dicta*. About the Naosari Parsee tradition let me say that as a Parsee I am myself very sorry to see it vanish. But I could not help it. I could not stultify myself by

supporting it in the teeth of the evidence against it. Dr. Pollen puts forth a conjecture—for it is nothing but a conjecture—that the alleged miracle may have happened and yet not have been recorded by the historians. And he adduces the argument that "the best authenticated miracles" of the Christian religion have not been recorded by the recognised and accredited historians of the times. I agree with Dr. Pollen in this that if a miracle be "best authenticated" it may be believed even if the recognised and accredited historians of the time do not mention it. But in the case of this Naosari miracle there is not only no "best authentication," but no authentication at all. The early Christian miracles are recorded, if not by the classical historians of the times, by the Evangelists, and however these writers may be criticised, they certainly furnish an authentication and vouch for the truth of them. but there is nothing of this sort in the case of the alleged miracle at Akbar's Court. This miracle does not fall within Dr. Pollen's category of "best authenticated" miracle left unrecorded by the historians of their time.

Then there is another essential difference between the present case and the early Christian miracles. It is true the recognised historians are silent about the miracles of Christ. But then they are silent, not only about these miracles, but about the whole subject of the rise of Christianity and the life of its founder. Tacitus, the greatest historian of the period, refers to the

whole subject, as is well known, in a few lines in the 44th chapter of Book XV. of his *Annales*, where he contemptuously speaks of a "certain person named Christ who was put to death for his hateful superstition." Tacitus lived more than 80 years after the events he described so cursorily and contemptuously. But the strictly contemporary writers of the time of Christ say nothing at all. Now, what is the case with the great historians of Akbar. Both Abul Fazl and Badaoni mention the subject of his religious views, and the latter especially goes into full details about them. The author of the *Dabistan*, who flourished about half a century after Akbar, is even more minute. And yet they do not mention this marvellous event, said to have happened at the court in the presence of all. Can this silence of these historians be compared to the silence of the classical historians about the miracles of Christ? And can the same inference be drawn from these two cases which are thus radically different?

I will not touch the question of the *a priori* improbability, if not impossibility, of such a feat as this one attributed in this tradition to the Hindoo *jogi* and the Parsee priest, *viz.* the violation of the law of gravitation. This would lead me into the question of wonders and miracles, their existence, proof, credibility, etc; and it is not desirable that I should do it here, though Dr. Pollen seems to see nothing of the inherent improbability of the alleged

wonder or miracle. I may refer to Dr. Arnold's excellent remarks on this subject of wonders and miracles in history in his *Lectures on Modern History*, p p. 99-107.

About the other remark of Dr. Pollen I will only assert that I did not say that Akbar "despised" the creed in which he was born. What I said was he was "disgusted" with Islam, and especially its intolerance and exclusiveness. Anyone who reads Badaoni's history will come to the conclusion that Akbar was really disgusted with Islam, if not something more. It will be shown when I come to the subject of "Akbar and Islam." Meanwhile I will quote a few sentences from Badaoni, who was himself a staunch, if not a bigoted Mahomedan, which will clearly show Akbar's disgust, almost amounting to contempt, for the religion of his birth. "His Majesty collected anything which people can find in books, with a talent of selection peculiar to him, and a spirit of enquiry *opposed to every [Islamic] principle*," (Vol. II., p. 256.) On the next page he says: "His Majesty listened to every abuse which the courtiers heaped on our glorious and poor faith which can be so easily followed; and eagerly seizing such opportunities, he showed, in words and gestures, *his satisfaction at the treatment which his original religion received at their hands.*" "Some bastards wrote treatises in order to revile and ridicule our religious practices, of course with proofs. *His Majesty liked such productions*, and promoted the authors" (p. 306). There

are many other passages which can be quoted, but I refrain from doing that just at present.—Yours,&).

R. P. KARKARIA.

No. 4.

(*The Bombay Gazette 15th August 1896*)

AKBAR AND THE PARSEES.

TO THE EDITOR OF THE BOMBAY GAZETTE.

SIR,— It is certainly not correct to say that Akbar despised, or, in the stronger words insisted on by a Parsee lecturer, was “disgusted with” Islam. When Abdullah Khan Uzbek, the ruler of Turan, wrote to Akbar making enquiries as to the truth of the rumours of Akbar’s unbelief that had reached him, the reply of the great Emperor to the Uzbek chief indited by the pen of Abul Fazl, and forming one of the most pleasing productions of the Persian Literature (Rukaati-Abul-Fazl, pp. 11-14) lays bare his religious sentiments, while it denies the falsity of the charge of heresy laid against him by rumour in the following memorial lines:—

Quila innal Ilaha zu waladin

Quila innar Rasula quad Kahana

Ma najal Lahu war Rasulo Maan

Min lisanil wara fa Kaiifa ana?

Men have accused Allah of begetting a son;

Men have charged the Prophet with black magic.

Verily, if Allah and his Prophet have not escaped the tongue of human calumny

How can I?

In the course of this letter Akbar makes more than one avowal of the strength and sincerity of his belief in Islam, and often and emphatically rejects the charge of apostasy laid at his door by the voice of self-interest and bigotry. “On the principle,” he writes, “of the Arabic maxim that ‘faith and dominion are twins,’ the increase of the empire under me and the daily exaltation of the banners of my dominion, are arguments convincing enough of the greatness of my faith in Islam.” “I have,” he observes in another place (Id, p 14) “made countries the soils of which were never trodden by the hoofs of the cavalries of victorious sultans and regions where the swords of the armies of conquering Khakans (kings) had never gleamed since the dawn of the sun of Islam in the homes of the Faithful, and have turned their temples of unbelief into places of devotion for true believers.” He expresses later on the hope, “under the Convoy of Divine favour to root out from the coasts and the islands of the Salt Sea the Frankish infidels who have stretched forth the hand of rapine against the pilgrims of the two Holy Temples (Makkah and Madinah). May Allah increase their glory !” These surely, cannot be said to be the words of a man “disgusted” with Islam. Considering that Akbar was a far greater and more powerful monarch than the petty Uzbek “Sipah Salar” of Turan, to whom these words were addressed, there can be no question as to their genuineness. There was no need for Akbar to have been

hypocritical with Abdullah Khan. It would be something like England in all her might and glory stooping to equivocate or quibble about her religious belief with Belgium or with Saxony. Now what Akbar was really disgusted with was the wholesale murders and plunder of the properties of helpless widows and orphans (Sir Henry Elliot's *Musalman Historians*, v. 542, Note I.). The greed for pelf (Id. 536-537), the mean trickeries, the sordid avarice, the criminal oppressiveness (Id, 520) that were practised in the name of Islam by one of the highest but most corrupt of its religious dignitaries, and with the base bickerings and petty squabbings of a coterie of narrow minded Muslim divines. Akbar had too "excellent an understanding and was too earnest a searcher after Truth" to be "disgusted" with any religion, much less with Islam. He was illiterate, and, as the lecturer correctly said, from his youth to old age could neither read nor write. But (as Dr. Pollen contends) he was, nevertheless a highly educated and perfectly cultivated man (*Tuzuk-i-Jehangiri*, Sir Sayad Ahmed's Edition, p. 14.) He had raised around himself a storm of controversy and angry discussion. "People (Badaoni in Elliot, v. 527) night and day did nothing but enquire and investigate" around him. Profound points of science and subtleties of revelation, curiosities of history, wonders of nature, of which large volumes could only give a summary abstract, were constantly discussed before him." It was no

wonder, then, that "doubt on doubt crowded upon him, and the object of his search was lost" (Badauni in Elliot v, 527). Any man so circumstanced would have found himself lost in this maze. A writer in the *Oriental Quarterly Magazine* (I, 51) has alleged that "the enemies of Islam took this opportunity of the Emperor's mind to augment his disgust and dissatisfaction, and these impressions becoming progressively more intense he lost in the course of five or six years every particle of his original belief." That the Emperor did so, however, is, I contend, belied both by his acts and beliefs, and for the following reasons :—

It has been admitted by all observant historians that the object of Akbar in founding his *Din-i-Ilahi* or Divine Faith was not so much religious as political. He wished to weld together the divergent opinions and various creeds existing side by side in his extensive empire into one harmonious whole. His son and successor says in his memoirs: "In his guarded dominions, which are on all sides conterminous with the Salt Sea, the holders of the contrary faiths and multifarious opinions, true and false, find place. The way of obstruction is closed. The Sunni with the Shiah prays in one mosque, and the Jew performs his devotions with the Christian in one Church (*Tuzuk-i-Jehangiri*, Persian Text 16.) This was the great aspiration of Akbar and the mainspring of most of his actions. Yet, so far from his giving up Islam or "being disgusted" with, it in his great declaration

promulgating his authority as the Imami-Adil, or just leader in matters sacred and secular, Akbar prefaces it with citations from the Kuraan, and moreover states that no order passed by him which could be proved or shown to be in opposition to the Kuraan "shall be binding or imperative on any man." (Badauni in Elliot, (v. 532.) We also see that in spite of all his free thinking, Akbar's faith in Musalman saints, notably the Khwajah of Ajmer, and Sheikh Salim Chishti of Fatehpur Sikri, remained unshaken. He once performed a pilgrimage on foot from his capital to Ajmer (Tabakat-i-Akbari, Elliot, v. 334), and never broke his vow of performing an annual pilgrimage to that shrine (Id. 400-406). The shrine of Sheikh Farid Shakar Ganj at Ajodhan in the Punjab was also an object of no less devotion to the Emperor (Id. 336). Most of the inscriptions on the public buildings raised by, or in the reign of, Akbar, are instinct with the soundness of his faith in Islam. The inscriptions, notably on the gate of Fatehpur Sikri, though it breathes a spirit of pious sufism, is not the less Islamic in tone (Tuzuk 4).

Instances can be multiplied ad infinitum, and will be quoted if occasion requires. I therefore, with Dr. Pollen, can confidently deny the assertion that Akbar either "despised" or was "disgusted" with the religion in which he was born and bred.—Yours, &c.,

ABUL GHALIB.

No. 5.

(*Kaiser-e-Hind*, 23rd August 1896.)

We more than once observed in Mr. Karkaria's these columns that it is **Dogmatism on the Mherji Rana Tradition.** always a pleasure to read the *literary* papers which Mr. Karkaria from time to time contributes to the Bombay branch of the Royal Asiatic Society. He is wellknown for his special historical studies. His paper on the fallacy of the tradition of the nail theory regarding Shivaji and Afzul Khan was an excellent specimen of historical research into the authenticity of popular reminiscences. History is nothing if not absolute accuracy itself. And Mr. Karkaria seems to have well grasped this fundamental axiom of History. We are, therefore, pleased to read a fresh historical paper from his pen, though we are constrained to observe that in the present case, there is more of papal dogmatism than historical impartiality. Akbar was undoubtedly eclectic in matters spiritual. He was inordinately fond of learned disquisitions with scholars deeply versed in the tenets of various religions. He used to hold what we may call a kind of religious congress where erudite representatives of each creed pointed out the merits of it and exposed to view the demerits of the rest. Zoroastrianism seems to have had the greatest fascination for that emperor. And the story is current, aye even it is sung in rhyme, that a certain "Dustur," named Mehrji Rana, was able to bring down by the chanting of certain Zoroastrian hymns, a false

sun which curiously enough was alleged to have been fixed in mid-heaven by the magic of a Hindu ascetic. The scientific improbability of the thing is so palpable that we need not deign to harp on it. It is just possible that for a few minutes the ascetic used to perform an optical delusion which passed for a miracle in that unscientific but credulous age. There is no inherent improbability in it. The so-called miracle may or may not have been performed. And Mherji Rana may or may not have, by his chanting of spiritual verses, cast the miracle to the wind. Assuming the incident to be true, it is easy enough to understand that its triviality was palpable enough to be treated with contempt by the contemporary historians at Akbar's court. This would account for its nonreference, as stated by Mr. Karkaria in his paper. On the other hand it is not infrequent that an acting personage is apt to magnify his own performance before royalty, specially when it is related at a distance of hundreds of miles away from the seat of royalty itself. We are loth to accept Mr. Karkaria's theory that no such incident could have occurred. As there is no smoke without fire, so there cannot have lived a tradition for over two hundred years without some occurrence of the kind having taken place. The tradition has been preserved in prose and rhyme. There is no inherent improbability therefore in the circumstance. Mherji Rana on his return must have magnified the incident, which may have

been most trivial and not worth noting, into a big affair and endeavoured thus to cheaply earn *kudos* for himself of his grand doings at the court of the great emperor. On the side of Akbar's historians its triviality may have prompted them to take no notice of it whatever. On the side of Mherji Rana, it may have been that the motive was to pose himself as having performed some wonderful feat merely by spiritualism. Mherji may have been a spiritual braggadocio who wanted to make some capital for himself out of his visit to Akbar. What was more easy than to tell a stirring traveller's tale, which he knew none would care to verify. He wanted to add, perhaps, to his self-importance by magnifying an occurrence of a character scarce worth noticing. There must be a germ of the episode. And in all probability, it developed it into a myth with this germ as a basis. Are not most of the Greek myths based on a substratum of some historical fact? In the present case, the tradition supports the incident. It may have been most trumpery and not worth noticing. But it is too dogmatic for Mr. Karkaria to brush it aside as absolutely without foundation.

No. 6.

(*The Bombay Gazette*, 24th August 1896.)

AKBAR AND THE PARSEES.

TO THE EDITOR OF THE BOMBAY GAZETTE.

SIR,—Why was the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society esta-

blished? Was it to serve the purpose of an ordinary circulating library? Or was it to provide, in consideration of an annual *douceur* of fifty rupees, facilities for exhibiting and advertising the vamped-up wares of any member who had a quant. suff. of temerity? Or was it again—to use the words of old Sandie Mackay—to enable every chick who had found a grain of corn to run out cackling with the shell on his head, and tell it to all the world, as if there never was barley grown on the face of the earth before? Mr. Karkaria's paper on "Akbar and the Parsees" has led me to ask these questions. If there is any subject in Indian History which has been threshed out by many men of "real" learning, it is that of Akbar's religious faith. Seventy years ago (1818), Captain Vans Kennedy read a paper before the Bombay Literary Society on Akbar's new religion. His essay contains an excellent description of the character and development of Akbar's innovations, and he also gave, for the first time in English, a translation of the arguments which the author of the "Dabestan" puts into the mouths of the professors of different religions. Vans Kennedy had not before him the full text of Badaoni. All that he knew of that writer's opinions was at secondhand from another work, called the "Gul-i-Rana." Consequently, Horace Hayman Wilson wrote in 1824, another most valuable essay in which all the material facts in Badaoni are marshalled with a

fidelity, lucidity and skill quite worthy of the continuator of Mill. In 1866 again, Edward Rehatsek published in our own city a little brochure containing translations of all the passages in Badaoni which bear on that change in Akbar's belief which culminated in his "Divine Monotheism." The labours of Shea and Troyer, Blochmann and Lowe are better known and need no special mention. Where then, I ask, was the necessity of writing another paper on the subject? Has Mr. Karkaria cited any authority, or even any single passage of importance, which had been neglected by his predecessors? Has he summarised the results of their investigations better? or is it that "his" English is more "engaging" than Wilson's and Vans Kennedy's? Has he done anything more than "conveyed" bodily to his pages the identical facts and statements which had been handled more skilfully by his betters? One proof of all this will suffice. Mr. Karkaria's principal authorities are Badaoni and the Dabistan. Five out of the six passages which he quotes from the former have been cited by Wilson in his paper (Rost's Ed. of Wilson's Works, Vol. II., pp. 379-400). The picturesque description of the Brahman Devi on his Charpoi occurs on p. 384, the allusion to the Padres on p. 387, the most interesting reference to the fire worshippers of Nausari on p. 389, the argument of Birbal in favour of sun-worship on p. 388, and the mention of Hom on p. 389. The only one which does not appear in this list

is that about the "bootful of excrements" which Wilson had the good taste to omit, and which is neither important, edifying, nor savoury. So that we have in the compass of five pages in Wilson, the identical facts and statements which Mr. Karkaria says he has extracted from Badaoni. It is true that Wilson does not quote Tennyson, but most people will agree that tags of poetry, however excellent, are not essential in an "original" historical essay.

I will now, with your permission, proceed to criticise in detail Mr. Karkaria's lucubration, and to point out the numerous errors into which, in spite of all this excellent guidance, his half-knowledge has led him. The introductory tall-talk about Henri Quatre may be passed over with the remark that such historical parallels, even when sound, are rather curious than informing, and certainly not urgently called-for in a paper read before a society established for encouraging "original" research in "Oriental" Literature. The general remarks about the religious condition of the time may be found in every good History of India. When Mr. Karkaria conjectures that Max Muller's hesitation about identifying the "Samanas" of Badaoni with the Sanscrit, "Shramana," and therefore with Buddhists, arose from a misinterpretation of Blochmann's, he is evidently out of his depths. Mr. Karkaria appears to be ignorant that the Sanskrit "Shramana" is capable of more than one meaning. It signifies according to

Monier Williams, "one who makes efforts or exertions, one who performs acts of penance and austerity, an ascetic, a religious mendicant, a Buddhist ascetic." If Mr. Karkaria will refer to H. H. Wilson's paper on "Buddha and Buddhism" (Works, ii. pp. 312-315), he will find that "Sramana" is not exclusively the designation of a Buddhist; it is equally that of a Brahmanical ascetic, and its use does not positively determine to which class it is to be applied." Further, Wilson, remarks that the "Sarmasai" of Megasthenes and Clemens of Alexandria are not Buddhists but Brahmins. But in Porphyry and Cyril, "Samanai" is employed to designate Buddhists. Sprenger again in a note to his translation of Masudi's "Meadows of Gold" (pp. 319-320) quotes the "Mefatih-ul-Ulum," in which "Samanean" are identified with Buddhists. Rehatsek points out that although Tibetans are mentioned as having come to the Court of Akbar, "it is not certain whether Buddhists are really meant." (Op. cit. p. 20 note). Mr. Karkaria will thus perceive that the question is not so easy as he thinks, and that MaxMuller's hesitation is really due not to Blochmann's error, but to the double meaning which "Sramana" bears in Sanskrit. The digression about Akbar's relations to Christianity and the parade of historical authorities, which Mr. Karkaria expects to turn to account in manufacturing another paper, are manifestly irrelevant, and these defects cannot be said to be redeemed

by the revelation of the intimacy existing between Mr. Karkaria and Mr. Constable. Coming to the legend itself, which Mr. Karkaria has utilized as a peg whereon to hang his yarn, he is evidently ignorant that when he describes Meherji Rana's rival as a "Hindu priest, Jugut guru, 'by name,'" he is committing a blunder. "Jugut-guru" is not a personal name, but a titular designation of the occupant of Sankaracharya's spiritual 'gadi.' It is the title by which the pontiff (so to say) of a very large number of Hindus has continued to be known for centuries. In the "khiyal" which embalms the legend, the "Jugut-guru" is evidently mentioned as the most doughty champion of Hindu religion and Hindu science. As Akbar "collected the opinions of every one, especially of such as were not Mohammedans," (Badaoni, apud Elliot and Dowson, V., p. 527), it is most unlikely that he would omit to invite the Jugut-guru, a sort of Hindu Pope—a "guru" (teacher) of world-wide authority. Now let us see what Mr. Karkaria has done to enlighten us on this part of the subject. All that he says comes to this, that the story is not mentioned in the historians. Poor man, what can he do? He, as a critical historian destined to reconstruct and rewrite the annals of his country, is not going to "stultify" himself by vouching for it in the absence of all mention in his authorities; as if, even in case Mr. Karkaria had found "this highly improbable if not impossible event"

described in a thousand and one histories, anyone in his senses would have believed that two suns actually "appeared in the heavens" for days together.

We now come to the passage in the Dabistan, (about the fire worshippers from Naosari), which is an amplified reproduction of that from Badaoni. Here we have a test of Mr. Karkaria's Persian Scholarship. There are at least two errors in Shea and Troyer's translation, which Mr. Karkaria, the critical, cites with a confidence almost child-like. It happens that one of these two errors is responsible for making absolute nonsense of the original. We may trust Mr. Karkaria to tell what he "thinks" of a doubtful error on the part of Blochmann, or an 'undoubted one on that of the "learned translator of Badaoni," when he has had a "wrinkle" from someone more knowing than himself, but when it comes to correcting a real blunder, out of his own head, Mr. Karkaria is as silent as the grave. Will he tell us what he understood by "Iti set" being "among the sentences of the Lord?" Sentences of the Lord indeed? Is it fire that is a sentence of the Lord? or is "Iti set," a verse of the Koran? Had Mr. Karkaria, who has a nervous dread of omitting to mention the number of the corresponding page in the "Persian" text of Badaoni (lest people should think that he was unable to read that language), been capable of understanding the Dabistan in the original, he would have seen that the true reading is

"Ayati ast az ayat-i-Khodawand," that is, "It (Fire) is a 'sign' out of the 'signs' of the Lord," and the other error, I will leave to Mr. Karkaria, as it is one that any school-boy can find out for himself.

And now I come to Mr. Karkaria's reasons for holding that Meherji Rana could not have taken any prominent part in instructing Akbar, and that it was Ardeshir of Kerman, who led the "Shahinshah" to Parseeism. Now, there is no doubt that Meherji Rana went to Akbar's Court about 1578. The Sanad for the first Jaghir of two hundred Bighas bears that date. It is also certain that Meherji Rana was by the unanimous consent of the Anjuman of Naosari elected its Dastur on 12th March 1579, and confirmed on 1st September, 1580 (Parsi Prakash, Vol. i. pp. 8-9. Dosabhai Framji, Vol. ii. pp. 3-4). Meherji Rana died in 1591, and in 1595 the old grant of 200 bighas was confirmed in favour of Kaikobad, Meherji's son and successor, who had an additional grant of 100 bighas, conferred upon him personally (Parsi Prakash, i. p. 9, and note). All this munificence to father and son would be inexplicable if Akbar had been "dissatisfied" with Meherji or his son. The facts above cited on the authority of the Parsee Prakash (whose author quotes the manuscript records on which they are based), receive independent confirmation from Badaoni himself, who, it is most important to note, mentions the fire-worshippers of Naosari under the events of the year 1578, and who dis-

tinctly asserts that "on the New-Year festival of the 25th year after his accession, he (Akbar) prostrated himself both before the sun and before the fire in public, and in the evening the whole court had to rise up respectfully when the lamps and candles were lighted" (apud Elliot and Dowson, V., p. 531, also Rehatsek, p. 27). Badaoni is altogether silent about Ardeshir, and the reference to him and to Azar-Kaivan occurs only in the amplified version of the "Dabestan." Badaoni admits that the fire-worshippers "biassed the Emperor in their favour" (Rehatsek, p. 26, Elliot and Dowson, p. 530), yet he does not know anything of Ardeshir, or his influence, and good reason, for his History comes to an end in 1595-6. (Elliot and Dowson, V., p. 479), while it can be proved by documentary and other evidence that Ardeshir came to India only in 1597 (Parsi Prakash, i., p. 10). Mr. Karkaria admits that Ardeshir "was invited some years after Meherji Rana," and, if according to Badaoni, Akbar publicly adored the sun and fire, "directed that the sacred fire should be made over to the charge of Abul-Fazl" and "adopted the Naurozi-Jalali for the celebration of his accession to the throne" (Elliot and Dowson, V., pp. 530-1) "in the 25th year of his reign," how can it be said that Ardeshir, "who did not arrive till the 42nd," was the person who "led Akbar to Parseeism?" The "leading to Parseeism" had been already brought about, according to

Mr. Karkaria's own authority, nineteen years before. According to the "Dabestan," Akbar invited not only Azarkaiwan, but also other "fire-worshippers from Kerman," besides Ardeshir (iii. p. 95-6). Are we then to adopt Mr. Karkaria's method of reasoning, and say that he did so because "he could not get much out of" Ardeshir either? The fact is that Akbar invited Ardeshir, not because he was dissatisfied with Meherji Rana, but because in 1597 (nineteen years after Meherji Rana's visit) he appears to have had another accession of zeal in favour of Zoroastrianism. Meherji Rana was not then in the land of the living, having departed six years before (1591) to the "bourne from which no traveller returns" to Nausari or to Delhi either.

Mr. Karkaria further asserts that the arguments brought forward by the Zoroastrian in the "Dabestan" show "great acumen and knowledge," and he does not "think that an obscure priest in a corner of Guzerat could have been able to adduce them with such skill and dialectical ability." Now, this is a very strange statement as coming from a critical historian. I have read with the greatest attention the whole section on the "Dabistan" on the "Dispute of the people of Different Religions" (iii. pp. 50-105). The author makes the follower of Zerdusht stand in a corner and open his mouth but once during the whole debate, and then only to utter a sentence of two lines. "Maintain all this," he said to the philosopher,

"but do not deny miracles in general, for our prophet, too, ascended to heaven" (iii. p. 73). This precious dictum is the solitary authority (unless Mr. Karkaria in desperate straits presses into his service another equally insignificant and inconclusive passage on p. 93) for the tirade about acumen and dialectical ability and knowledge of other religions and of history and philosophy. May I not with good reason exclaim, commend me to Mr. Karkaria for an honest historian, commend me also to him for a subtle logician! For his argument comes to this. The follower of Zerdusht in the Dabistan was possessed of all these gifts (an unwarranted assertion): Meherji Rana, born in a corner of Guzerat, had not and could not have had them (another gratuitous assumption). Therefore Meherji Rana did not take "any great part in the religious and philosophical discussions that were carried on in the Emperor's presence."!!!

Here, Sir, I will conclude. I have pointed out that the same subject has been more skilfully handled by others, and that there is nothing new in Mr. Karkaria's paper except the old wives' tale with which every Parsee urchin is familiar. I have shown that Mr. Karkaria has not grasped the pith of the controversy about "Samaneans;" I have demonstrated his ignorance of the meaning of such a common Hindu title as "Jugat-guru;" I have proved that he is incapable of testing the accuracy of any translation from the Persian; I have exposed the futility of the

reasoning he has employed to discount Meherji Rana's influence; and lastly, I have convicted him of making assertion on the authority of the "Dabistan" for which there is not the slightest warrant in that work.

ED. OCHILTREE, Junior.

Bombay, August 19.

No. 7.

(*The Times of India*, 25th August 1896.)

MR. KARKARIA ON "AKBAR AND THE PARSEES."

TO THE EDITOR OF THE TIMES OF INDIA.

SIR,—By giving publicity to Mr. Karkaria's learned lecture on "Akbar and the Parsees" in your issue of the 11th instant, you have done no small kindness to the Parsees in general as well as to all those who have any interest in the religious concerns of this small but enterprising community. But Mr. Karkaria is either mistaken or misinformed with regard to some of his views, and in the interests of truth and justice, I ask you to insert this letter. Mr. Karkaria has chosen to be sceptical with regard to Dastur Meherjee Rana of Naosari having expounded the principles of Parseeism to Akbar. He goes on to search out historical sources in connection with this great name.

The fact is that the "Dabistan," the History that embodies these religious arguments actually mentions what was adduced by each individual

sect without at all giving the names of the *learned Doctors* who represented each sect. It puts forth the controversies as advanced by the Shia, the Suni, the Jew, the Christian, the Hindoo, the Zoroastrain &c.

It is no doubt an acknowledged fact that all these accounts came to be published later on, and that the original writers thereof were only Mahomedans, whose fanaticism in those times cannot be questioned. It is no way "improbable" that the blind religious zeal of the times must have induced the composers to omit altogether the history of the miraculous tradition regarding Meherjee Rana and anything calculated to be in favour of the Parsees.

The author of the famous *Tawarikhe-Mamaleke Hind* gives an open vent to his feelings in the words "Birbal and the unbelieving (Kafir) Parsees led away the heart of Akbar." This is but typical of all the Indian Historians of the day.

When the learned Doctors of Islam that had to take part in the discussions, the Historians of the period, Akbar's descendants and his very son and successor Jehangir, were all so openly opposed to Akbar's religious movements, it is altogether useless to expect them to write anything conducive to Parseeism. Saadi's well-known tale of the Painter and the Tiger need not be repeated here.

As to priest "Ardeshir of Kirman" he is known to have visited Akbar seven years after the death of

Meherjee Rana a fact established from the date of a letter he had written from Delhi to Dastur Kamdin of Broach, and during Ardeshir's stay at Delhi the Emperor is known to have died.

Dastur Aspandiarjee Kamdinjee has edited a book entitled "An account of the Kabisa" in which he openly states, that the work allotted to Dastur Ardeshir by the Emperor was to prepare a Dictionary of Zand, Pazand and Avesta terms, a work which was completed under Emperor Jehangir and issued under the title of *Farhang-e-Jehangiri*. This shows that Dastur Ardeshir had taken no part in the religious disputations of Emperor Akbar. Because if he had, the Dastur of Broach would not have failed to mention so important an event in his "Kabisa."

The passage of "Dabistan" so faithfully quoted but so erroneously interpreted by Mr. Karkaria on the contrary *supports* the traditional conclusion that Akbar had received his instructions of Zoroastrianism from the *priests of Naosari*.

It distinctly states as Mr. Karkaria puts it:—

"In like manner, the fireworshippers, who had *come from the town of Naosari* situated in the district of Gujerat asserted the truth of the religion of Zoroaster, and the great reverence and worship due to fire. The Emperor *called them to his presence and was pleased to take information about the way and lustre of wise men,*

He also called from Persia a follower of Zardusht, named Ardeshir, to whom he sent money."

The omission of the name and doings of Meherjee Rana, so natural to Mahomedan writers; The *Separate Epochs* that mark the individual careers of Meherjee Rana and Ardeshir; the unmistakable words used in the "Kabisa" as to the charge of the lexicon entrusted to Ardeshir by the Emperor; the legend about Meherjee Rana observed among the Parsees with religious reverence and handed down among them from father to son and versified by their learned men since Meherjee Rana's death, the plain passage in the "Dabistan" quoted by Mr. Karkaria, the lecturer's quotation from "Badowni" which runs:—"Fire worshippers also came from Naosari..... They also attracted the Emperor's regard and taught him &c." the grant of 300 acres of land possessed by Meherjee Rana's family from the Mogul Court, all these facts go to prove with one voice that Akbar was led to Parseeism by the "Fireworshippers from Naosari" and not by Ardeshir and that the fire worshippers from Naosari were none other than Dastur Meherjee Rana of Naosari and his suite.

It has pleased Mr. Karkaria to refuse to believe that "an obscure priest in a corner of Gujerat could have been able" to conduct so ably those learned debates in favour of Zoroastrianism. I shall thank Mr. Karkaria to point out to me from what

“ *Historical Sources* ” he has derived his curious belief that in those times there was no learning in Naosari. Mr. Karkaria forgets that in those times the whole Parsee population was confined to Gujrat only. There was no wonder that three hundred years ago Naosari had the honour to produce a learned and pious Dastur as Meherjee Rana. Even as far back as nine hundred years ago there flourished a great man as Dastur Neriosang Dhawal who translated the Avesta into Sanskrit. Am I to suppose he had done this without learning? Then again we had Faredoon Hom, Ashdin Kaka, Dastur Darab Palan, his father Palan Faredoon, and Dastur Jamasp-Asa, the founder of the Jamaspasa family, who flourished after Meherjee Rana and who were all colossuses of learning like Meherjee Rana. Can Mr. Karkaria refute this fact?

Dastur Darab Palan in his “Kholase Din” and Dastur Shapoorjee Maneckjee Sanjana in his “Kisse-e-Sanjan,” openly mention Dastur Meherjee Rana as a *great Dastur*. Can Mr. Karkaria venture to say there is no truth in this?

Lastly I must not forget to express to the great scholar Dr. Pollen the earnest and fervent thanks of all right thinking Parsees, of the Meherjee Rana family and of my humble self for his impartial and learned criticisms on Mr. Karkaria’s lecture and thus doing a merited justice to Dastur Meherjee Rana of Naosari.

PESTANJEE NASSARWANJEE
DASTUR MEHERJEE RANA,
Naosari, 23rd August, 1896.

No. 8.

(*The Times of India, 28th August 1896.*)

MR. KARKARIA ON AKBAR AND THE PARSEES.

TO THE EDITOR OF THE TIMES OF INDIA.

SIR,—I am glad of an opportunity of recurring to the subject of Akbar and the Parsees, as I see that it has attracted wide notice. I am glad also to consider the arguments brought against my view. But I am very sorry to say that the arguments brought forward by Mr. Meherji Rana of Naosari, though courteously worded, are as inconvincible and futile as the spiteful and angry nonsense spouted out in your contemporary by the bile of a criticaster, who is as notorious for his petty jealousies as for the various disguises in which it pleases his heart to masquerade; but because courteous they do not merit the contempt which the latter richly deserved.

I said that the *Dabistan*, though it mentions all the important facts about the religious discussions at Akbar’s Court; does not mention this Meherji Rana nor his so-called miracle. I contend that if this miracle had been performed it must most assuredly have been mentioned, as the author mentions so many other such marvels as to be censured by his fair and appreciative translator, M. Anthony Troyer, “Mohsan Fani believed,” says he, “some strange stories of miracles, and viewed with astonishment tricks of jugglers, which he relates with serious credulity, strangely contras-

ting with his usual good sense, sagacity and judgment. Thus, he presents to us a man standing on his head with his heels in the air during a whole night, others restraining their breath during a whole night, and remaining immovable during two or three days! He speaks of the miraculous effects of austerity, such as being in different places at the same time, resuscitating the dead, understanding the languages of animals, vegetables and minerals, walking on the surface of water, and through fire and air, commanding the elements, leaving and reassuming the body; and the like." (Preliminary Discourse to the *Dabistan*, vol. I, p. clxxxv). It is such a writer so excessively fond of the miraculous, who, when he is just on the very subject of the doings of the Parsees from Naosari at Akbar's Court, does not mention any miracle worked by any of them. What does it show? Certainly that nothing of the sort happened.

Your correspondent says that no names of any one are mentioned in the *Dabistan*, and, therefore, not of Meherji Rana. But the name of Ardeshir of Kerman is distinctly mentioned and in connection with religious enlightenment. I shall quote the passage again: "Akbar also called from Persia a follower of Zardusht named Ardeshir to whom he sent money; he delivered the sacred fire with care to the wise Shaikh Abul Fazl, and established that it should be preserved in the interior apartment by night and day, according to the rule of the Mobeds," etc. (Shea and Troyer, vol. iii,

p. 95). Still, in the face of this, your correspondent makes bold to assert that Ardeshir was called only for some Zend words for Akbar's Dictionary. To do this is simply childishness. Then again to turn his argument against himself, if Ardeshir's name is mentioned by the author of the *Dabistan*, who is very sparing in mentioning names, for the trivial work he did for the Dictionary, would he not have mentioned Meherji Rana's name, and not only mentioned but given details about him if he had performed the astounding miracle attributed to him and taken such a prominent part in the philosophical and religious discussion as is alleged?

Then there is the strange charge of fanaticism brought against the author of the *Dabistan*. "It is no doubt an acknowledged fact," says your correspondent "that all these accounts came to be published later on, and that the original writers thereof were only Mahomedans, whose fanaticism in those times cannot be questioned." Now this, said of the author of the *Dabistan*, is simply nonsense and gross ignorance. I wonder whether a man, who says this, has ever even opened the *Dabistan*. If anything, it is biased in favour of the Parsees and their religion, so much so that the writer, whoever he may have been, is called a person "with strong Parsee tendencies" by a competent authority, so much so that some Parsee scholars have held that it was written by a Parsee himself. The account, which he gives of the Parsee religion and

which takes up a large part of the whole work, is certainly very favourable if not flattering to the followers of that religion. Some of his chief authorities are works by learned Parsees of Persia, and his friends were of that religion. Yet here is a person who comes forward to accuse him of fanaticism and put him in the same category as other Mahomedan writers! His sense of historical evidence may be gauged from his putting against the explicit statement of the *Dabistan* that Ardeshir was called to take part in religious disputes the irresponsible statement of a priest who flourished centuries after in Gujarat, that Ardeshir was called all the way from Persia in order to contribute a few Zend words in a Dictionary!

Then there is the curious statement that the legend about Meherji Rana is "observed among the Parsees with religious reverence and handed down among them from father to son." But let me say that Parsees are not such boobies as to believe in such yarns woven by interested parties. They are too shrewd and soberminded to believe this and similar so-called miracles performed by men without any credentials from heaven. Who is it that reverences Meherji Rana? He is looked upon as a mere priest of those bygone ignorant times. A Parsee paper said only the other day that Meherji Rana was a braggadoccio, who talked big about what he had done at Delhi to the poor and ignorant folk at Naosari and set this absurd tradition going.

Now let me come to the state of knowledge and learning among the Parsees in Meherji Rana's time. I put it very mildly when I said that an obscure priest in a corner of Gujarat was incompetent to explain his religion at Akbar's Parliament of Religious attended by so many wise and learned doctors of the other faiths. Now I shall go a little further into the matter and say something about the "colossuses of learning like Meherji Rana." First of all this Meherji Rana was not a Dastur or high priest when he went to Delhi. He was then only a common priest undistinguished from the common herd of priests. He was made a Dastur only after his return from Delhi and his boasting about his doings there. (*Parsi Prakash*, p. 9) The Parsee *Revayets* enable us to know the state of knowledge among the Parsees of Gujarat in the fifteenth and sixteenth centuries. And what do they show? So far are they from revealing to us any "colossuses of learning," that they lay bare a state of the grossest ignorance about religion and even its most ordinary and elementary observances. It is a matter of notoriety among Parsees that for centuries their ancestors in Gujarat knew nothing about their religion. The famous Danish Avesta scholar, Westergaard, who had made a special study of Parsi, religious MSS. and had gone to various places in Gujarat in search of these, said that ignorance of their religion was the prevailing defect of the Parsees in Naosari and Gujarat during the last several centuries and

up to the present. (*Avesta*, vol. I, p. 5) The author of the *Parsi Prakash*, my painstaking and laborious friend Mr. B. B. Patel, says under the year 1478: "After their arrival in India from Persia, the Parsees day by day grew in ignorance of their religion and ancient customs and traditions, and in religious matters they were very unenlightened." Their ignorance was so great that they at last tried the expedient of sending messengers to Persia asking information about religious matters from the Zoroastrians in Persia who were kind enough to answer these queries. The first letter of religious information thus received was in 1478 and is very curious. In it information is given about the most elementary points of religious observances in which the Parsees of Naosari and Gujarat were found wanting. And such is the ignorance of the priesthood of Naosari about their sacred languages and writings that the Dasturs of Persia recommend them to send "a couple of priests to Persia in order to learn Pahlavi and thereby be better able to know their religion and its practices." (*Revayet of Barjor Kamdin*, p. 355. MS. Mulla Firoze Library No. 353.) Even as late as 1725 three Dasturs of Gujarat, including one of Naosari and another from Surat, the famous Dastur Darab who in his turn taught Anquetil Duperron, were taught the Zend and Pahlavi languages by a priest from Persia named Jamsap Vilayati. (Westergaard, *Avesta* I, p. 5). After 1478, frequent letters were sent to

Persia, and the answers received from the Persian Dasturs were recorded and treasured up in what are called the *Persian Revayets*. For instance, in a letter sent in 1527, the famous "Ardai Viraf Nameh," which contains the Parsee traditional representation of heaven and hell, was transmitted to India as no copy existed there of even this famous book (*Revayet of Kamdin Khambatti*, p. 67). In 1559, many more books were asked for from Broach and sent them by Dasturs of Persia (*Revayet of Barjor Kamdin*, p. 343). Even as late as 1627, a copy of the "Vispered" was asked from Persia (*Revayet of Darab Hormuzdyar*, p. 455). Now, if "colossuses of learning" existed in Naosari and Gujarat, where was the necessity of all this correspondence begging for information and books from Persia? To tell you the truth, these "colossuses" exist only in the imagination of your correspondent and other interested persons. I am thankful to the learned librarian of the Mulla Feroze Library, our excellent Zend Scholar Erwad Sheriarji Bharucha, for his kindness when I was consulting these MS. Revayets treasured up in that Library.

There is still stronger contemporary evidence of the state of gross ignorance of Parsees, priests and laity alike of Naosari and other parts of Gujarat, in the sixteenth century, the very age of this so-called "colossus of learning," Meherji Rana. This is in a book written in the thirties of the sixteenth century, about 1535, by a

Parsee from Hormuzd in Persia, giving a straightforward and true account of what he saw during his travels in Naosari and the neighbouring cities of Gujarat. He was accompanied by another Persian, and both of them were merely lay merchants and not very learned at all. Yet even they were shocked at the grossest ignorance of their faith in which the Parsees of Gujarat were then hopelessly steeped. These did not even know the most elementary facts of the faith they professed, and this Persian Parsee makes the melancholy observation that they were no better than the *durvands* or non-Zoroastrians around them,—most of them had not even the sacred thread and shirt, considered so very indispensable by every true Zoroastrian, about them! Nay, the Parsees of Gujarat knew their pitiable condition, and acknowledged it in the letter of invitation they sent to this Persian, whose name was Kaoos, in these penitential words: "Though you are laymen, you are our priests; for our laity in India do not know their religion, and our faith is corrupted by our having gone astray. And all our laity have accepted the ways of *durvands* or infidels, and *there are none here to aid us in religious knowledge.*" This was written by the leader of the Naosari society which was supposed to contain our pretended "colossuses of learning." I shall not quote further from this interesting—but interesting to me as a Parsee in a very melancholy way—account in Persian called the "Kissa-eh-Kaoos-v-

Afshad," which is also to be found in the first part of a book called the *Hadesa Nameh*, or an "Account of the former evil days of the Parsees." The distinguished and learned Parsee scholar of the beginning of this century, Mulla Feroze, accepts as quite true this account of Kaoos, and quotes it in the preface to his learned treatise *Avjeh Din*. No doubt can be reasonably thrown on this narrative of the Persian traveller. In truth, it furnishes a gloomy picture of the degraded state of our people in Gujarat in the middle of the sixteenth century. *Ex uno disce omne.* This is typical of several centuries. Neriosang Dhawal, who flourished ages and centuries before Meherji, was no doubt a learned doctor of our faith. But what a poor argument, that because he was learned, another man who flourished more than five hundred years after him should also have been learned!

Finally, I may say that the case for poor Meherji Rana must be desperate when so much is made of a single sentence of Dr. Pollen's which is magnified into "his impartial and learned criticisms." I do not see how this "merited justice to Meherji Rana" has been done by the learned Doctor. But if he really thinks so, he is welcome to the "earnest and fervent thanks of all right thinking Parsees, of the Meherji Rana family and of my humble self!" Right-thinking Parsees, at any rate, whatever the "Meherji Rana family" and his "humble self" the correspondent may think, will not thank anyone who will

try to bolster up a false and lying legend. I have done enough to show that this Meherji Rana was a common priest of the time, not possessing the ability and learning requisite for taking part in the philosophical discussions in Akbar's Ibadat-Khana; and that the Zoroastrian representative there was the Persian priest Ardeshir, wisely called by Akbar from Persia, the very place where in these very times the Parsis of Gujarat themselves looked for knowledge of their religion and obtained it in dribbles—Yours, &c.

R. P. KARKARIA.

August 26.

No. 9.

(The Independent, 30th August 1896.)

Mr. R. P. Karkaria would pardon us when we say that he has cut a miserable figure, one which we had never expected from a diligent student of historical researches like him, in his recent efforts at reading an 'historical essay' before the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society on "Akbar and the Parsis." The subject selected was indeed an interesting one. It is a subject which although fully exhausted by different historians and essayists in one way or another in years gone by, has still a charm of its own with it, so that whenever new critics approach the worn out topic, the interest in narration is naturally sustained. The old story, though told over and over again, never displeases the hearers, hence it is that the above

Society must have permitted the young Parsi graduate to handle it in his own engaging way, so that the members present may pass an hour and a quarter pleasantly if not altogether profitably. But an historical essay read before a learned body is not, we submit, simply meant to while away a good afternoon. That is not its chief aim. The aim of giving out learned discourses is a far reaching one. It is to make a larger and a critical body of the general public to understand in a better and more convincing manner things pertaining to history, tradition, mythology, philosophy and over which much doubt might be existing or different interpretations of conflicting character are placed. A thorough searcher after truth and one who fully understands the subject with which he may have identified himself for the time being in all its bearings, can alone be respectfully heard and his words can alone carry weight with the outside public. Again an historical researcher or one who lays claim to such a title, must be a man of much dispassionate thought, of perfectly calm judgment and strictly impartial mind, without any bias or prejudice towards men and things he has to deal with, and only bent upon giving the ripe fruit of his exhaustive researches in a way which may at once satisfy those before whom his experience is placed, that he has not the slightest selfish motive to serve, not the least ugly hero worshipping to fulfil, not the faintest idea unworthily belittling the importance of

any historical tradition to accomplish, in short, who is above board and of whom it can not be even whispered that his research was directed with any purpose in view of lowering down or humiliating this party or clan at the expense of that or the other. In an historical essay on old traditions or legends, the essayist is required by canons of wholesome criticism to be at once courteous in his tone and sedate in his temper while alluding to men and subjects of the past with that feeling of reverence even for those whose claim to everlasting fame or regard he may be constrained to question or even to condemn. Now what has led us to characterise Mr. Karkaria's recent essay as miserable is this, that he seems to have imported in his paper that view of animus so glaringly shocking as to condemn him at the first sight of being overpowered with a zeal to humiliate and insult a character which plays a prominent part in his paper. Those of our readers who have read his insulting taunts later on in connection with Dustur Meherji Rana in a vernacular daily, will no doubt bear out what we say. He has used such epithets to that old departed Dastur of sacred memory as to make the blood boil of those who still revere him as the first Parsi to go from Gujerat to Delhi, who had performed an astounding miracle and led Akbar to Parseeism. The first part of Mr. Karkaria's paper which relates to the religious views of that noble Mogul Emperor has nothing uncommon with it. That subject has been ably threshed out by

many previous writers, but what we and others object to is the second part, where in trying to kill the tradition of the miracle of Meherji Rana, he has so far gone beyond the mark as to absolutely stamp his essay as chiefly manufactured for the purpose of lowering down that priest. People in Naosari and also here firmly believe that Dustur Meherji Rana had at the express call of Akbar gone from Naosari to Delhi, attended the Emperor's court there, brought down by muttering some sacred words of the Avesta the second and a false sun which was made to appear by a Hindu *Jogi* in the sky through black science, pleased the Emperor with his high learning, convinced him of the greatness of the Zoroastrian religion and ultimately led him to Parseeism. Now Mr. Karkaria who as a Naoshakara seems to belong to the party in opposition to the one which adores Meherji Rana, has allowed his prejudice to prevail on his better judgment so far that while trying to falsify that tradition, he has unguardedly allowed himself to be offensive towards that Dustur. The common epithet of 'Erwad' or 'Dustur' which is always used as a prefix by way of courtesy whenever speaking of a Parsi Priest is nowhere to be found in his essay, which at once shows how the name of Meherji Rana pricks him. But that is not all. He calls him an obscure priest, of little learning (although he has not proved that fact so far as that priest was concerned,) laughs at the idea that such a poor priest could have ever

performed a miracle, supports his argument by stating that no account is found anywhere to substantiate that assertion, ridicules the story of Dustur Meherji Rana being the first Parsi to impress Akbar with the purity and nobility of the Zoroastrian faith and in absence of any valid reasoning has gone the length of proving his lame case by bringing in the defence that the religious condition of the Parsis in Gujerat at the time Meherji Rana is said to have performed the miracle and instilled for good the tenets of Zoroastrianism in the mind of Akbar, was such as not to bring forth a single man who can satisfy that mighty potentate's religious doubts and that not Meherji Rana, but a Persian priest named Ardeshir of Kerman was the person who had led Akbar to Parseeism.

* *

Now, let us examine his defence by the light of searching examination. Dustur Meherji Rana may have been an obscure priest till he went to Akbar's court, but previous obscurity, we emphatically say, is no disqualification for further publicity and fame. No one knew—not this writer even—when Mr. Karkaria passed his B. A. examination in *second* class, that the “germs” of future literary eminence were lying in him. Those few who knew him, took him for an obscure graduate, destined to pass his days at the desk of a Government office or a private firm. But when the unpublished lectures of Carlyle, most cleverly

edited by him saw the light of day, people came to know and appreciate his literary bent of mind. We say literary advisedly, for Mr. Karkaria is unfit for any other line than that alone. Did not that book of his then first bring him out of obscurity? He can not deny that and also the auspicious circumstances under which his fortune was first unsealed. Well, if he can not deny *his* obscurity, he is simply catching at straws in making us believe that Dustur Meherji Rana's obscurity was the greatest obstacle in preventing him from cutting that figure in Akbar's Court which has made his name famous. That Dustur had gone to Akbar's Court can not be gainsaid. That fact is as certain as the evening following the morning. He went there about 1578 and must have there satisfied Akbar, otherwise that monarch could not have given him in true oriental fashion, two hundred bighas of land as gift in Naosari, a *sanad* of which even exists to this day. Again, this is also a fact positive and quite at hand for verification that Meherji Rana on his return to his native place was unanimously elected the Dustur or High Priest of the Parsis of Naosari, which shows that the Anjuman there was impressed with the credit he had achieved at the Emperor's Court. If Dustur Meherji Rana who died in 1591, did not take any great part in influencing Akbar's religious views, how did Akbar come to worship Fire and Sun like a Zoroastrian in the 25th year of his reign, which fact is confirmed by Badaoni on whom Mr. Kar-

karia strongly relies? Mr. Karkaria says, it was not Meherji Rana but Ardeshir of Kerman, who influenced the mind of Akbar. Now, if this is to be accepted as true, what was the date of the arrival of the latter in India? The latter came many years after the demise of Dustur Meherji Rana and went to Delhi in the 42nd year of Akbar's reign. If it is to be believed that he led Akbar to Zoroastrianism in the 42nd year of his reign, then Badaoni must be false in stating that Akbar showed open tendency towards Zoroastrianism in the 25th year of his realm. Thus, Mr. Karkaria has failed to prove his case to the satisfaction of those who had expected something better from him in this respect, and the prejudice, nay contempt that he has shown towards the venerable man, who died some three hundred years ago, quite incapacitates him for treating this subject in a manner and method befitting an impartial student bent after historical research. We don't belong to Meherji Rana's faction. This writer does not even belong to the priestly class, so the charge can not be laid at our door that we are more or less partially influenced on that score. We don't worship Meherji Rana. We don't extol him to the seventh heaven and call him the greatest man of his time. But at the same time, he is not to be shabbily treated. What we say is this, that he was known as a leading priest of Naosari, that the tradition regarding him has some foundation, that he had secured the good opinion of Akbar and

that he was liked and loved in his own time—a time when religious knowledge being at a very low ebb in Gujerat amongst the Parsis, it is quite natural that with the fair knowledge at his command, Dustur Meherji Rana must have risen superior to the occasion.

No. 10.

(*The Times of India*, 23rd Sept. 1896.)

Yet another legend smashed, another delusion dissipated, by criticism. It is surely an iconoclastic age we are living in. It was the other day that the legend of the impostor Meherji Rana, an obscure and ignorant Parsee priest who had been falsely reputed to have worked a miracle at Akbar's Court and to have converted that monarch to Zoroastrianism, was mercilessly shattered by an able and impartial historian before the Asiatic Society and in our columns. And now in the current *Contemporary Review*, Professor Dicey employs precisely the same critical method as Mr. Karkaria in exposing the fallacy of a legend connected with Pitt. Round Pitt's name and memory have collected a series of legends, all more or less baseless, though flattering. Macaulay in a fine paragraph on this subject, at the end of his masterly biography of Pitt, hoped that "this mythical Pitt who resembles the genuine Pitt as little as the Charlemagne of Ariosto resembles the Charlemagne of Eginhard" has had his day. But this hope has not

A Legend of
Pitt's Prophecy.

quite been fulfilled. The mythical Pitt still lives and flourishes. The very last words with which he departed from this life have been put into his mouth, though they were never uttered by him. These famous words, "O my country! how I love my country," however creditable to Pitt's patriotism were, it is now proved, not the words he uttered on his death-bed. The real last words were these much more commonplace ones: "I think I could eat one of Bellamy's pork pies!" Disraeli learnt this from the very Bellamy whose culinary skill had thus the honour of being remembered by the illustrious statesman in his last moments. Lord Rosebery has given Disraeli's account in an appendix to his brilliant monograph on his predecessor. But Lord Rosebery has shown himself careless in adopting another statement about Pitt's last days. Talking of the effect which the crushing reverses of Austria at the hands of Napoleon had upon his health and life he says: "But even in the wreck of his life, his intrepid foresight survived. Nothing, he said, but a war of patriotism, a national war, could now save Europe, *and that war should begin in Spain.*" If this be true, Pitt must have been a great prophet, who had actually foretold the real course of affairs in Europe several years before they showed any signs of happening, and pointed out the precise quarter from which the blow was to descend on Napoleon's supremacy. To predict in 1805 that Spain would begin a national war against France, and that

this war would save Europe, was really prophetic. But was it said by Pitt in 1805? Professor Dicey, after a critical examination of the source of this statement, comes to the conclusion, from which it is not possible to differ, and in which Mr. Gladstone in a note concurs, that Pitt did not say, and could not have said, anything of the sort. Rosebery does not give his authority for this statement, nor does the writer in the "Dictionary of National Biography," who says the same thing. But the new Professor of Modern History at Cambridge, whose historical erudition is immense and probably unrivalled, gives greater details of it, with the remark that he scarcely hesitates to call it "the most astounding and profound prediction in all political history, where such things have not been rare." Lord Acton, moreover, gives as his authority, in the inaugural lecture which he has published with a huge network of notes and references, for which, if even for nothing else, the book should prove invaluable, the Spanish history of the Peninsular War by a Spaniard, Count of Toreno, who was a diplomatist of great repute and intimate with the English politicians of that time, especially Wellington, Castlereagh and others. Toreno relates that Pitt uttered this prophecy at a dinner in the autumn of 1805, when he first received the information about the capitulation of Ulm, and then he gives his authority for it. "We have heard this in England from several of those who were present; Don Miguel de Alava had

heard the same several times from the Duke of Wellington, and the said Duke related the occurrence at a diplomatic dinner given by the Duke of Richelieu in 1816, and at which the Ambassadors and Ministers of the whole of Europe were present." This seems at first sight strong evidence, but it is on the face of it very round-about and merely hearsay. Now there are two considerations which prove fatal to it. The first is, that in order to be true, Pitt must have heard the news of the fall of Ulm whilst entertaining friends at a dinner. Professor Dicey shows by reference to the contemporary account of Lord Malmesbury that this was not the case at all. This is enough to make the legend of prediction fall to the ground. The other consideration is that none of the many biographers of Pitt and writers of the time mentions this the most astounding prediction in history and important event in Pitt's life. Professor Dicey's argument from the silence of these writers may be quoted, as it may interest people here just now when a precisely similar argument was used by Mr. Karkaria in disposing of the legend of that impostor Meherji Rana, who now deserves to be called the Cagliostro of Naosari. The prophecy, according to Toreno, was known to several persons. "The man who told it to Toreno must have told it to scores of others. Why then is it never mentioned by Macaulay, by Croker, by Greville? Why, above all, has it escaped the attention of Stanhope? Everyone of these writers was fond of

anecdotes; each one of them was in a position to hear all the current reports about either Pitt or Wellington. They all belonged to a generation to whom Pitt and the Duke were the most remarkable of national heroes, yet each of them seemingly either forgot or had never heard of an occurrence which linked together the career of the statesman and the general. What is the natural inference suggested by this extraordinary silence? It is surely that either Toreno's story was unknown to all the men best acquainted with the career of Pitt, or that, if known, was not believed by them to be true." The conclusion is irresistible. Thus is another legend shattered. However sentiment may be shocked by such historical criticism, it all makes for truth, and as such should be welcomed. Nothing can avail against it; and attempts like the puerile and frantic ones of the interested and ignorant partisans who try to bolster up the lying legend of the charlatan priest of Naosari are bound to fail and to bring ridicule on those who make them.

No. 11.

(*The Bombay Gazette*, 30th Sept. 1896.)

AKBAR AND THE PARSEES.

TO THE EDITOR OF THE BOMBAY GAZETTE.

SIR,—I should not have thought it at all necessary to reply to Mr. Karkaria after the unanswered and unanswerable critique of his paper in the "Gazette." But I perceive that

Mr. Karkaria's real object in writing his letter of the 27th ultimo is to obscure the real historical issue, and to cover his undoubted defeat by raising a lot of dust around an unimportant and irrelevant point. Mr. Karkaria having been signally routed on the basis of his own historical authorities (Badaoni and the Dabistan), takes shelter under a so-called argument from probabilities, which may be stated thus: The Zoroastrian advocate in the Dabistan discovers 'great acumen and dialectical ability,' and Heaven knows what besides: Meherji Rana born in an obscure place of Gujerat, could not have possessed these gifts, because all the Parsees of Gujerat in those days were ignorant of religion, as well as of everything else. Therefore, Meherji Rana could not have achieved anything at Delhi, and the merit of leading Akbar to Parsism must rest with Ardeshir. Now the major of this syllogism has been already knocked on the head, and it has been conclusively proved that there is no warrant for such a statement in the Dabistan itself, so that even if Mr. Karkaria is able to establish his minor, no conclusion can possibly be drawn therefrom. And, after all, what does this talk about centuries of "ignorance and darkness" really mean? Supposing that the Parsees of Gujerat were *generally* ignorant, has Mr. Karkaria the hardihood to tell us to forget all the lessons that we have learnt from history and biography, and deny that here and there men have stood forth as bright

stars of light in the darkest of times? I am almost ashamed, Sir, of taking up your space to repeat this simple truism, but Mr. Karkaria's desperate sophistry compels me to do so. Now to take up the most important point first: Mr. Karkaria was never more mistaken in his life than in asserting that the fact of Ardeshir's having been "called all the way from Persia, in order to contribute a few Zend words in a dictionary," rests upon the "irresponsible statement of a priest, who flourished centuries after in Guzerat." Aspandiarji Kamdinji, the "irresponsible priest" referred to, certainly did not invent it out of his own head. Well then, where did he find it? Why, in the very best authority, the Farhang-i-Jehangiri itself, in the identical dictionary which Ardeshir helped to compile, in a work which was written and practically completed during Akbar's reign (Stewart's Catalogue of Tippoo Sultan's Library, p. 129), that is to say, long before the Dabistan itself, by a person who knew Ardeshir himself most intimately, and who had not (like the author of the Dabistan) merely heard of him from others after an interval of at least fifty years. If Mr. Karkaria will refer again to Blochmann's paper on the "Persian Lexicographers," in the Bengal Asiatic Society's Transactions (Pt. I., No. I., 1868), he will find two passages cited by that scholar from the Dictionary, in the first of which the author, Mir Jamal-ed-din, says that "he knew an old Persian, a Zoroastrian, who possessed

some parts of the Zend Avesta." He adds, that as he had "a passion for collecting Persian words, and as no book enjoys greater authority for Persian than the Zend Avesta, he often met him for the purpose of investigating some words," and indeed, he further states that "most of the Zend words in the Khátimah (supplement) of his dictionary had been extracted by the Zoroastrian from the Zend Avesta." (Blochmann, p. 14, *Farhang-i-Jehangiri*, *sub-voce*, Azar). The Calcutta scholar rightly conjectures that this friend was Ardeshir, and the question is set at rest by the second passage in which our lexicographer asserts that he has ascertained the meaning of the word "Barsam," from a Magian, named Ardeshir, who was very well-versed in his religion, who was described or regarded as a Mobed by (other) Magians, and whom His Majesty, Arsh Ashiání (lit. dwelling in the Empyrean, i. e., Akbar) sent sums of money to, and invited from Kerman, especially for the purpose of ascertaining the meanings of Persian words" (Ibid, *Farhang-i-Jehangiri*, *sub-voce*, "Barsam"). Mr. Karkaria will, I hope, perceive that what he calls the "explicit statement of the Dabistan" is mere hearsay evidence, compared to this direct, emphatic, and indisputable testimony of a contemporary who knew Ardeshir himself, who was a courtier and a favourite of the Emperor's (*Ain-i-Akbari*, I p. 226), and, who had every means of knowing the truth at "first hand." It may be also hoped that in that case

Mr. Karkaria will show that *his* "sense of historical evidence," at least, is yet sound, by admitting at once that Ardeshir's claim to have achieved the conversion of Akbar must be now relegated to the limbo of crude, patched-up and exploded theories. I dare say, some wise people will yet assert that this work of "contributing a few Zend words in a dictionary" is much too trifling to invite a man from Kerman for, but we know that Akbar at any rate did not share these views. The historian Baduoni, indeed, tells us "that many a word was investigated in Akbar's Majlis-i-khás, the Emperor himself evincing that taste for the study of words which Mahomedans so eminently possess" (Blochmann, p. 12). It is also to be remembered that this great *Farhang* is the very first Persian lexicon in which Zend and Pazend words were systematically explained. It is therefore not at all a matter for astonishment that the Emperor, who had a genius for these philological inquiries, and who, besides, spent large sums on buying books to facilitate the task of Mir Jemal-ed-din, should have sent money to Ardeshir, and invited him to Delhi for clearing up the difficulties about ancient Persian words. We might take it, that this is the last nail in the coffin of Mr. Karkaria's favourite theory about Ardeshir. May it hereafter rest in peace !!!

To proceed to Mr. Karkaria's contention about Parsee ignorance, which is substantially this: The Parsees of Gujerat received in 1478 "letters of information on religious subjects,"

and were "recommended to send a couple of priests to Persia in order to learn Pahlavi." In 1527, 1559, and 1627 they obtained copies of some religious books (e. g., the *Viráfnámeh* and the *Vispered*) from Persia. These letters, Mr. Karkaria imagines, are concerned "with the most elementary points of religious observances, in which the Parsis of Gujarat were found wanting." Therefore, Mr. Karkaria will have us believe that the questioners were densely ignorant, that they had not a single learned Dastur among them in all India, and that, consequently, Meherji Rana himself was so ignorant that he could not have by any possibility taken any part in instructing Akbar in the principal articles of Zoroaster's faith. Now, what is the real character of these Revayets? According to Mr. Karkaria's "laborious and painstaking friend, Mr. B. B. Patel," there is a whole series of them, stretching uninterruptedly from 1478 to 1673. Nariman Hoshang was the first to be sent to Persia with a budget of spiritual puzzles in 1478, and he went a second time in 1486. An unnamed messenger was despatched with another sheaf of questions in 1511, and a man, called Kama Asa, in 1527. The people of Cambay sent Aspandiar Yazdiar in 1535, and Kamdin Shapur in 1559, for obtaining answers to some doubts of theirs. We have a Revayet going under the name of Kaus Mahiyar in 1601, and three others bearing that of Bahman Aspandiar in 1627. During the next forty-six

years we have four more packets of interrogatories, and the replies thereto, the last on the list bearing the date 1673 (*Parsee Prakash*, pp. 6-18). Mr. Patel also takes note of a Revayet of Aspandiar Sohrab's, which is without date, but which must have been written before 1644, (*Parsee Prakash*, p. 843). What, then, are we to infer from the fact that thirteen times during less than two hundred years the Parsees of Gujarat sent to Persia for solutions of religious problems? Does this anxious and repeated desire to ascertain the traditions, practices, opinions, and ceremonial methods of their co-religionists in the fatherland, and the cradle of their ancient faith, merely indicate "a state of the grossest ignorance" on their own part? Are we to believe that they continued to ask their instructors the same puerile questions about "the most ordinary and elementary matters" for two hundred years together? Granting that they were very ignorant in 1478, are we to think that there was no improvement upon the old state of things during the hundred years which elapsed between the first Revayet (1478) and the date of Meherji Rana's departure for Delhi (1578)? Are we to imagine that the praises bestowed in 1531 by the author of the *Kisseh-Kaus-wa-Afshád*—Mr. Karkaria's much vaunted authority—on Manek Changa and his son, Bahman, for restoring the old faith to its purity, and for being zealous, religious reformers, possessing as much power as piety, altogether the undeserved adulation of his generous hosts?

The truth is, that all the trouble and pains which the Gujerat Parsees took for two centuries without intermission indicate not ignorance of or apathy for religion, but the very reverse. In duly appraising the zeal which instigated their efforts, we must not lose sight of the fact that journeys to Persia in those days were not globe-trotter's holiday trips, that they were very expensive, that the Indian Parsees were not then over-well supplied with the goods of this world, and could not have furnished the "sinews of war" to their deputies, without considerable self-sacrifice. If we look at these Revaets with an unbiassed mind, we see proofs in them of an extraordinary desire for religious knowledge, of a period of spiritual revival and of an earnest longing to conform in the minutest points to the Prophet's injunctions and ordinances which the exiles supposed had been preserved more carefully in the old country. This is certainly the right view of the matter, and it has the authority of the scholarly writer of the excellent account of the Parsees in the "Bombay Gazetteer," who speaks, and rightly too, of Changa Asa, the Parsee notable who transferred the sacred fire of Sanjan from Bansda, and installed it at Navsari, and who also inaugurated this system of sending messengers to Persia in 1478, "having stirred among the Parsis the old missionary spirit." (Thana, Pt. I. p., 253). Mr. Karkaria having picked out from the Parsee Prakash a stray fact or two about wooden biers

and brick dokhmas having been employed about 1478, characteristically asks us to run away with the notion that the Parsees were very ignorant, and what is more, that they continued in the same hopeless and unregenerate state, a hundred years after, even in Meherji Rana's time. Whereas, it is notorious that things improved considerably in the sixteenth century—the very century in the latter half of which Meherji flourished. For instance, a stone Tower of Silence was erected at Ankleshwar before 1517, that is, fourteen years before the arrival of the boastful Kaus (Parsee Prakash p. 7). Manek Changa built in 1531 a Dokhma of red stone at Navsari, and another tower of the same irreproachable material was constructed in Cambay some time before 1535, (Ibid, p. 8), that is to say, forty years before Meherji Rana the Parsees of Gujerat had (as was to be expected of a race, which has always set wrong things right, when pointed out) wiped off the reproach of brick towers in all their principal centres. The same improvement is to be noticed in the other matters of religious ceremonial. Mr. Karkaria merely evinces the dogmatism of a sciolist by the dictum that priests as well as laymen "were found wanting in the most elementary religious observances;" yet his own authority, Kaus, admits (though somewhat grudgingly) that both Ramyar, the Dastur of Broach, and his son, Padam, were acquainted with the true religion (p. 27) and Mulla Kaus Rustum Jalal, the father

of the celebrated Mulla Firoz, who was certainly never disposed to give undue praise to the Indian Parsis, speaks of this Ramyar as a "Mobedan Mobed, a master of priests as well as laymen, the famous teacher of the ceremonies of the Urvisgah to all the Mobeds of India."—Yours, &c.

PESTANJI NUSSARWANJI
DASTUR MEHERJI RANA.

Navsari, Sept. 13.

No. 12.

(*The Independent*, 4th October 1896).

NOTES BY THE WAY.

"MEHERJI RANA on the brain," that is the condition in which poor Mr. R. P. Karkaria is found at the present time—at a time when the powerful dose given him by the opposite side has thrown him into an utter state of collapse, grinding his teeth in impotent rage and when incapacitated all round, this much petted but much spoilt child of literature simply frets and fumes at the mouth, parading that shocking sight of sheer helplessness to which we wish some able doctor who may be in a position to perfectly diagnose his malady should now in all humanity come out to put an end, by applying such last but drastic remedy as he may deem fit and which may be conducive to the good of this prophet of Nepean Sea Road, who in leading the unhappy

but self-imposed life of rigid celibacy has no one to comfort him in his lonely home save his book and his solitary cook. Mr. Karkaria seems to be developing in him the germs, of course not of bubonic plague, but of that which is always unbecoming in a man who calls himself a searcher after truth, viz. of misrepresentation, false reasoning, and deliberate jumps in the region of grossest perversion; and it is quite necessary that for his good and the good of the public who is surfeited with his immature knowledge on many a topic he has already handled, that these evil germs should be eradicated in time with a strong hand, and that he should be shown once for all that spite, childishness and meanness which glare out from each and every line of his essay on Dastur Meherji Rana as well as in the controversy on it in which he had heartily taken part simply to identify himself as a foul tongued critic, dis-entitles him for that position which he tries to seek in the galaxy of literary men, much more in that of "impartial and able historians," in the Western Presidency.

* * *

If there is one thing more than another from which a historical searcher should remain far aloof as he would from lepers, it is unseemly abuse. But Mr. Karkaria has shown to the lookers on, that he is a man who if it suits his purpose may take out from his pocket any amount of anilines to produce various colours and that he can even stoop down to talk

Billingsgate and that he possesses a store of vulgar expressions which his very education should have prevented him from making a dirty use of. We had at least hoped that for his own quiet he would forget Meherji Rana and everything connected with him on which he looks with jaundiced eyes. But no. The sting of defeat impels him to further action! In an article published in the *Times of India* of Wednesday week last, headed "A Legend of Pitt's prophecy" and about which there is not a shadow of doubt to believe that it has emanated from the pen of Mr. Karkaria, who is a contributor to that journal—in that article while speaking of a legend connected with that English politician of the past, Mr. Karkaria's spite had mischievously led him to drag, by hook or by crook, the name of the venerable Dastur simply to vilify him without rhyme or reason. Many there are of the readers of our contemporary who, we are assured, are much pained at the undue liberty given by its conductors to this hare brained youth to insult and annoy the party out of factious motive—he, as is well known belongs to the opposite sect—by making the journal his instrument. The conductors of the *Times of India* are well intentioned men themselves and they would never allow Mr. Karkaria to make their paper a tool of revenge in his hands in any particular respect, if once they are put on their guard. And we at once admit that if they had understood the feelings existing between

their contributor and the Meherji Rana Party, they would not have in all consciousness allowed him to call that venerable priest "the impostor Meherji Rana, an obscure and ignorant Parsi Priest, who had been falsely reputed to have worked a miracle" and so forth. It will be a news to our contemporary when we say that the Parsi priestly (as well as lay) class demurs at the most impudent appellation he has applied to that Dastur calling him the "Cagliostro" and charlatan priest of Naosari and this opinion of ours will be borne out if our contemporary takes the trouble of investigating impartially into the matter. Not that "sentiment" is "shocked" by his so called historical criticism, but because he has based his whole structure of an essay on Meherji Rana on perverse reasoning, plausible argument and misrepresentation, which has not stood the test of true facts advanced by the other side. Criticism if it at all "makes for truth" must be welcomed in this searching age of ours. This is not the time of upholding happy cherished notions connected with legends of yore if they are once shattered to the wind by the closest historical scrutiny. But it is also absolutely indispensable that the scrutiniser, or in other words, the historical searcher after truth must be above suspicion like Cæsar's wife. Can that be said of Mr. Karkaria with all his pretension of an impartial critic? Can it be said of him that he had taken up this subject in question with

the strict intention of enlightening the Parsi community in particular and the public in general. The way in which he has approached it and treated, wholly falsifies that assertion and that such is the case is spoken broad cast in his own community. We had had our say the other day on this topic and so we had no mind to reopen the controversy. But when Mr. Karkaria has liked not to hold silence and is still "throwing stones from a glass house," we had to revert to it to-day, with this aim in view that some one of our highly accomplished Parsi graduates who may be perfectly conversant with the true facts of the Meherji Rana legend, should in the name of decency and truth now come out to confute Mr. Karkaria on each and every conclusion he has wrongly drawn in his essay. Materials are ample if for upholding the historical truth of the legend a courageous man comes out to read another and truthful essay on Meherji Rana. It will be a treat in itself if one evening the Bombay public were to be called to hear it at one of our public Halls. And no one in our estimation is more fit to take up this task than Mr. S. H. Hodiwala M. A., who, we know, has a value of his own on what 'stuff' Mr. Karkaria possesses. We don't know whether Mr. Karkaria is appointed an University Examiner in *History* this time, or has been shown the clean way out; but if the former be the case, it is the duty of the Syndicate to keep a close watch lest in his present state of dis-

comfort, i. e. with Meherji Rana on the brain, poor devils of the candidates may not be victimised.

No. 13.

(*The Bombay Gazette, 8th October 1896.*)

THE CULTURE OF ISLAM.

TO THE EDITOR OF THE "BOMBAY GAZETTE."

SIR—Your contemporary must be indeed hard put to it for leaders, when it allows its columns to be filled up by such *banalities* as those which took away the breath of most of its old readers, on Saturday last. That a man, after having talked the veriest twaddle about Oriental literature and Musulman obscurantism, should patronisingly promise to remove in a future article the general ignorance about the "little-known activity of Islam," is simply monstrous. I very much doubt whether pretentious ignorance could go any further? "Little-known activity of Islam" indeed! Why, anyone who cares to look into any tolerably good history of philosophy will know ten times more about the progress made by the Arabs in science and philosophy, than he will ever learn from a hundred articles from such a scribe. But if this had been the only fault of that vapid effusion, I should not have troubled you about the matter. What I complain of is the utterly unscholarlike ostentation with which its writer quotes a recondite and difficult Arabic work, which he has evidently never read, which I am confident he is unable to read, and which I should think is

scarcely obtainable in Bombay. I refer to the long passage of seventeen lines pompously cited from the *Bahar-ul-Anwar*. The fact of it is that the whole thing is transferred without acknowledgment and with unabashed effrontery from Syed Ameer Ali's *Life and Teachings of Mohammed*, p.p. 531-532. Most people who have any idea of the rudiments of literary ethics will admit that it is high time for this sort of thing to be stamped out with vigour when it finds its way into one of our first-class journals. Sir H. M. Elliot, writing in 1849, stated that of "the great difficulties which beset" the historical inquirer in this country, the chief arises from "a defect in the national character," viz., the intense desire for parade and ostentation, which induces authors to quote works they have never seen, and to lay claim to an erudition which the limited extent of their knowledge does not justify. (Index, p.p. IX-X). I perceive that Mr. Karkaria has quoted with approval some parts of this passage in his paper on Mahmud, and as even our "only historian" and "impartial critic" is not utterly guiltless on the same score, I am inclined to believe that Sir Henry has put his finger on a real plague-spot in our moral constitution, and that it is all the more necessary to adopt drastic measures to expel this poison from our intellectual life. But this, Sir, is not all. The writer, from his halting periods and certain solecisms, is evidently a native of India, and yet, with the same pretension which made him appropriate and

pass off another man's learning for his own, he makes believe to be an Englishman, and with ludicrous impropriety speaks of England and of Oxford, as if he had been born in the one, and educated at the other. As if all this were not enough to make a bad article worse, he indulges in a lot of irrelevant divagation about the "niggardliness shown by the State authorities" of our day towards Oriental literature, and contrasts, in happy ignorance of the substantial aid which the various Presidency Governments, as well as the Government of India and the Secretary of State, have rendered within the last forty years to genuine scholarship, the "munificence of the East India Company" with that "niggardliness." I think the mere mention of a few works which the Secretary of State alone, has patronised or subsidised will be a sufficient answer to this reckless charge. Dr. Trumpp's edition of the *Adi Granth*, the three last volumes of *Max Muller's Rig-Veda*, *Wollaston's English-Persian Dictionary*, *Mills' Gathas*, *Monier Williams' Sanscrit Dictionary*, *Badger's English-Arabic Lexicon*, *Aufrecht's Catalogus Catalogorum*—all these and many more will remain not only as monuments of ripe scholarship, but of judicious State patronage.*—Yours, &c.,

TAFARAMCHAN.

---

* This letter has been incorporated here, as it has bearing on the subject matter dealt with in No. 16.

No. 14.

*(The Bombay Gazette, 9th October 1896).*MEHERJI RANA AT AKBAR'S
COURT.

TO THE EDITOR OF THE BOMBAY GAZETTE.

SIR,—Lord Kenyon has, in a famous and oft-quoted judgment, truly said that the most useful part of history would be excluded, if it was not allowed to canvass the conduct of a dead person or to contrast the conduct of a bad man with the good even after ages have passed. Of course, it is to be understood, that this is done with impartiality and fairness. It can hardly be said, however, that the writer in your contemporary, who of set purpose, drags in a venerable name in season and out of season, for no other object than that of "vilifying the memory" and "insulting the posterity of a dead man," and of exalting and comparing himself with Professor Dicey, is doing anything "making for either truth," fairness or impartiality. It is evident, Sir, that in the "all-atoning name" of historical criticism and under the pretence of "shattering" legends of which he himself has asserted, that the "Parsees are not such boobies as to believe them," he is simply raking up the embers of old feuds and paying off old scores. If the Parsees of our day are "too shrewd" to pin their faith upon "so-called miracles performed by men without any credentials from Heaven," where was

the necessity of writing column after column of patched-up argument, baseless assertion, and idle invective, merely to prove (for the benefit of the already incredulous Parsees) that "two suns did not appear in the heavens on the same day." Are we to think that the writer has been all this time performing the unnecessary operation of flogging a poor dead horse?

The ostensible pretext for the effusion which appeared in your* columns on the 23rd ult., is an article of Professor Dicey's, in which that scholar is said to have employed "precisely the same critical method" and to have used an "argument precisely similar" to that with which a certain "able and impartial historian" (!!) is represented to have "shattered" the "lying legend" of Meherji Rana. If the Oxford Professor had, in citing passages from a contemporary record, omitted all reference to its most important parts, if he had been painfully accurate and careful in transcribing the nonsense of a translator and gross-

---

* The word 'your' in the above letter deserves notice. Taking advantage of an Englishman's ignorance of or indifference to an obscure question of Parsi history, some one succeeded in inducing the Editor of the "Times of India" to publish a leader vilifying Dastur Meherji Rana. On the editor's attention being drawn to the matter, he promised to give the other side a fair hearing, accepted R. A. D's letter, and had it even put in type. Subsequently, however, he found it was "too strong" and declined to make room for it. A proof copy was then obtained and sent to the "Bombay Gazette," but the word "contemporary" which ought to have been inserted after "your" was inadvertently omitted.

ly careless in matters of fact, if he had been so "superbly ignorant" as to confound a personal name with a title, the comparison might have perhaps been said to hold, in a certain sense and *a longo intervallo*. But as Professor Dicey has done none of these things, (and I beg pardon even for having supposed him capable of them), it is simply impertinent to mention him in the same breath with our critic of the Bombay Asiatic Society. And I should like to ask the writer but one question. Now that William Pitt is proved to have called on his death-bed for "Bellamy's pork-pies," instead of upon his beloved country, and that it is demonstrable that the story of his having made "the most astounding and profound prediction in all political history," is but a "lying legend," why does not our "only historian" dub, Pitt, also an "impostor" and a "charlatan" for having been "falsely reputed" to possess miraculous prophetic insight? Why is poor Meherji Rana to have the monopoly of such vile epithets? Is it allowed to call any one who is "falsely reputed" to have done or said anything, an "impostor" and a "charlatan"? There is hardly a great name in history or biography with which some apocryphal tale is not associated. Is it fair, is it critical, to assume that all these laudatory accretions necessarily originated in the vanity, ambition or worse of the subjects themselves, and then to rechristen them "impostors" and "Cagliostros," even in this

"iconoclastic age"? The fact is that to indulge in this sort of language is as improper in the case of Meherji Rana, as it would be impudent in the case of England's "silver-tongued orator." An "impostor," says Crabb, is "one who studiously deceives by putting on a false appearance." A "charlatan" according to another authority, is "one who prates much in his own favour and makes unwarrantable assertions." Is there a tittle of evidence for supposing that Meherji Rana ever pretended to have "worked a miracle" at Akbar's Court? Has the writer got anything to show that either in speech or writing he ever preferred such a claim? Has he any proof that the tradition preserved in the "Khiyal" is due in the first instance to Meherji Rana himself and none other? How then can it be said that Meherji Rana was an impostor any more than William Pitt, or any other great man of whom posterity chooses to tell and repeat "fictions"?—Yours, &c.,

R. A. D.

No. 15.

(*The Times of India*, 24th October 1896.)

Anquetil
Duperron.

Mr. Beveridge's article in the *Calcutta Review* on Anquetil Duperron calls attention to that now almost forgotten scholar, who has the credit of having laid the foundation of an intelligent study of the religion of the Parsees

in Europe and for the matter of that, in Asia also. Seeing a few leaves of one of their religions books in a museum, he was seized with a desire, which grew into the ruling passion of his life, to learn the strange language in which these leaves were written, and to be the first interpreter to his own people and the world of the sacred lore of Zoroaster. Finding that he could do this only by undertaking a long and perilous voyage to India, the land of the refugee Parsees, and learning at their hands, he resolved to do this, but as he had no money for such a costly journey, he enlisted as a soldier in the French Indian army. He arrived in 1754 after a tedious and dangerous voyage, and at once set about finding the means to achieve his object. The difficulties that he had to overcome were immense; he had to fight not only against sickness and poverty, but also against the prejudices, avarice and ignorance of his Parsee instructors in Surat. But Anquetil was equal to the occasion, and surmounted all obstacles. As Haug says "his zeal and ardour are almost unparalleled in the history of scholarship." He remained six years in India, and learnt all that he could get out of the Parsee priests, who were themselves, with a very few exceptions, steeped in ignorance. These few exceptions were Zoroastrian priests from Persia, having come to India and taught some of the sacerdotal class here. Anquetil's own teacher in Surat, Dastur Darab, owed his knowledge of the Parsee religious lore to Dastur

Jamasp Vilayati, who had come to India in 1720, from Kerman in Persia, the very place whence a century and a-half earlier, Akbar, it may be remembered, had specially called a Zoroastrian priest, Ardeshir, to expound to him the Parsee religion when he could learn nothing about the *Zend Avesta* from the ignorant priests of Gujarat. In the preliminary discourse extending over the whole first volume of his *Zend Avesta*, Anquetil has given a detailed account of the Parsees of Gujarat, their history, knowledge, and habits, and in this he well brings out their state of ignorance in bygone times. Anquetil says that Jamasp of Kerman above referred to found "ignorance the predominating vice of the Parsees of India, to remedy which he chose three disciples whom he taught Zend and Pehlvi." One of these disciples taught Anquetil in his turn. This goes some way to explain the previous unwillingness of the Parsee priests to impart their knowledge to Englishmen. Fraser of Surat had tried to learn the Parsee religion from the priests there at the beginning of the eighteenth century, and we know that he failed in his attempt. We may conclude, from what we gather from Anquetil and from other sources, that those priests then knew very little themselves, and knowing that they could not teach anything, prudently held aloof and pleaded religious scruple. Jamasp had come from Persia after Fraser, and the priests of Gujarat had in the meanwhile learnt something from him.

One of them was glad to sell his knowledge to Anquetil upon terms which the poor French scholar found at times very hard. This Jamasp of Persia, says Anquetil, brought several Parsee religious books for the first time to India, and among them the *Farokhshi*, an important prayer, from which it appears that the Parsees here had done without it for a very long time. The *Vendidad* is one of the most important sacred books of the Parsees, and its use is most frequent in their ritual. Now, according to Anquetil, the Parsees had lost the copy of this sacred book which they had originally brought with them from Persia, and had to do without it for a very long time till a priest from Seistan in Persia gave them a copy of it in the fifteenth century; and they made two transcripts from this Seistan manuscript. "And it is from these two copies that all the Zend and Pehlvi Vendidads of Gujarat are derived." It was not only their sacred books that, according to this French scholar who is confirmed by other authorities, the Parsees of Gujarat obtained from Persia. They obtained from time to time all their knowledge even of the elements of their religion from Persia. Anquetil says that a wealthy Parsee of Navsari "distributed his riches among the poor, furnished the Parsees with *sudra* and *kusti*, and tried to bring back to the exact observance of the law of Zoroaster the people whom ignorance and troubles had led into many errors. To do this success-

fully he wrote to the Dasturs of Kerman, asking their advice on various points of the law which had been neglected in Gujarat. Later on, when any doubts arose, the Dasturs of India followed the example of Changa Shah, and wrote to those of Persia, and the answers of these latter form the works which bear the name of *Revaet*, that is report, tradition, history." The first part of what the Frenchman says here confirms the testimony of that curious and authentic narrative of a Persian traveller in Gujarat in the sixteenth century as regards the degraded and ignorant condition of the followers of Zoroaster in India in those days, which has recently been unearthed and quoted in our columns in illustration of a curious chapter of Parsee history. So things remained till almost our own days, for Westergaard in 1840 found the same ignorance as Haug did in 1860. The latter says in the introduction to his German Gathas that the Parsee dasturs were quite ignorant of Zend grammar. All this which we have gleaned from Anquetil and elsewhere, about the condition of the Parsees, need not surprise us, for they were then a down-trodden people among unsympathetic and intolerant alien rulers. It is only under the British rule that they have obtained knowledge, secular as well as religious, and with it, its natural concomitant influence; and they cannot be too grateful to the rule that has made all this possible for them.

No. 16.

(The Bombay Gazette, 30th Oct. 1896.)

ANQUETIL DUPERRON AND
THE PARSEES.

TO THE EDITOR OF THE "BOMBAY GAZETTE."

SIR,—A fortnight ago your correspondent "Taframchan" in holding up to public scorn the writer of an article in your contemporary for borrowing a long passage from Mr. Ameer Ali's "Life of Mahomed" lamented that a first-class journal "should be so hard put to it" for matter as to make the most of contributions even from a person capable of passing off another man's erudition for his own. On that occasion, it was the "Literary activity of Islam" that was turned to account for making a display of spurious learning. On Saturday last, the name of poor Anquetil duPerron was dragged in for another exhibition of an ignorance almost encyclopædic in its range, and the reading public was treated to an English paraphrase of a critique on the Frenchman which had appeared six days before in a Gujrati daily. Verily, your contemporary must have fallen on evil days when it can be found willing to give the place of honour to the leavings of a vernacular paper. So much for the literary history of this screed. Its contents may be best described as a veritable blunderland. The crop of these blunders is indeed so large, that one is induced to suspect that the writer was making them benevolently and of set purpose (as professors of

languages do in their exercises) in order that his readers might form their "intellectual muscles" in setting them right and qualify themselves ultimately for editorships and memberships of learned societies even like himself. In the first place, these readers are obliged to "gaw through a thick shell of misprints" and words and lines transposed in the most absurd fashion, only to find a rancid kernel of meaning after all. But I do not complain of this. Nor do I lay much stress on the fact that this superbly iconoclastic and legend-smashing scribe has not spared even Priscian's head in talking of "Parsee priests who were themselves, with a few exceptions, steeped in ignorance. "These few exceptions," he continues, "were Zoroastrian priests from Persia *having* come to India and taught some of the sacerdotal class here." We are first told that the "few exceptions" were Indian Parsees (like Darab, &c.) and we learn to our dismay in the very next line, that they were "Zoroastrian priests from Persia *having* come to India!" It would appear that this writer's studies have not yet led him into those arcana where we are inducted into a knowledge of the occult sympathies existing between nouns and verbs and participles, but this would be hardly worth noticing in this country if it were not the fact that the article has appeared, not in a *native* paper, but in a first-class journal conducted by *Englishmen*. And now to some of the more important errors. First of all, then,

Anquetil did not arrive in India in 1754. He did not leave Paris till the 7th November of that year, (*Zend Avesta*, Tome premier, Pt. i. p. viii.), nay he did not go on board the steamer till 24th February, 1755, (p. xi) and he landed at Pondicherry only on the 10th August, 1755, (p. xxi). It is altogether untrue to say that Jamasp "came from Persia *after* Fraser," and that the Parsee priests "prudently held aloof" from teaching the Scotchman Zend and Pahlavi, because their own ignorance had not yet been dispelled by the advent of the Iranian Dastur. The fact is that Fraser actually arrived long *after* Jamasp, and not before him. Anquetil's own words are clear and emphatic enough on the point. Having said that George Bouchier, an Englishman, was the first to receive a copy of the *Vendidad Sade* from the hands of the Parsees of Surat in 1718, and that the book was brought to England only in 1723, Anquetil adds, "*Long after (longtemps apres)*, a Councillor of Bombay, Mr. Fraser, a Scotchman, known by the life which he had given of Tamaskoulikhan, went to Surat in search of the works of Zoroaster, which he thought he would be able to collect at that place, &c." (*Z. A. I.* p. v., K. E. Kanga's *Extracts*, tr. p. 3). Now Jamasp arrived in India in November 1720, and left for Persia in October 1721, (*Parsee Prakash*, pp. 23-24. quoted from Avijeh Din, pp. 12-14). It is clear, therefore, that Fraser who wrote the *Life of Nadirshah*, which

Anquetil refers to, only in 1742, and who was appointed member of Council long after that date, failed to obtain "the key to the *Zend Avesta*," not because the Parsee Dasturs "knew little themselves," for Jamasp had already arrived and taught the famous three all that he knew of Zend and Pahlavi during less than eleven months, although Anquetil himself *maugre* his "unparalleled zeal and ardour," and, "his indefatigable industry," took five years to merely lay the foundations of his knowledge of those ancient tongues. The argument therefore from Fraser's failure is knocked on the head, for the dates are too strong for it, and those who know French will at once see that this preposterous mistake is due to our critic of Borah Bazaar Street, having interpreted *apres* to mean "*before*," and not "*after*." Anquetil has been quoted to prove that "ignorance was the predominating vice (?) of the Parsees of India." Now it is no disparagement to the great pioneer of Zend studies in Europe to say that his opinions have very little weight with modern Zendists, and that it has become a rule with them to scrutinise minutely his statements before accepting them. Now it happens that this sentence is part of a dissertation "on the quarrels which arose among the Parsees of India." (*Kanga* p. 25, *Z. A. I.* pp., cccxiv-cccxxviii) and Anquetil before beginning it, takes care to let us know that what he has said of the *Vendidad* brought by Ardeshir, of the letters written by

Changa Shah to the Dastours of Kirman, and what he is now going to report about the quarrels which arose among the Parsees of India,—he has got from the Parsi Dasturs with whom he had conversed. (viz. Darab and his son Kaus.) (Kanga, pp. 24-5, Z. A. cccxxiv.) He himself had perhaps a suspicion that they were partisan statements, and he has therefore told us from whom he derived them. Now it must be remembered that Darab was the high-priest of the then recent Kadmi schism, which had come into being, principally through the exertions and opinions of Jamasp and Darab. Every Parsi knows that those sectaries in their fanatic zeal to discredit their opponents, the Shahan-shahis, and to justify their secession, extolled everything Iranian to the skies, at the expense of everything Indian, and flung about the most reckless charges of ignorance, impurity and irreligion, against their own ancestors. It was naturally Darab's cue to follow the same line in his conversations with Anquetil, to exalt his master and indirectly himself, and to represent to the Frenchman that he alone of all Dasturs in India held the true key to the Pahlavi, and was the only person capable of initiating him into the "sacred lore of Zoroaster." What we know from Anquetil himself of Darab's greed, insincerity and tergiversation, ought, to put it mildly, put us on our guard against pinning our faith in any statement like the one before us, which Anquetil merely reports on the authority of his

Kadmi teacher. The truth is that "during the seventeenth and eighteenth centuries," as Mr. Campbell puts it, "the Gujarat Parsees made steady progress, not only in wealth and influence, but in the knowledge of their religion and of their sacred languages." (*Bombay Gazetteer*, XIII, pt. i., p. 255.) Even in the seventeenth century there were many Dasturs, like Darab Pahlavi and others, who could have held their own with Jamasp and his disciples, and who have, moreover, left behind them some excellent works. I will refer further to the subject to-morrow.—Yours, &c.

Oct. 27.

J. O. E.

No. 17.

(*The Bombay Gazette*, 31st Oct. 1896).

ANQUETIL DUPERRON AND THE PARSEES.

II

TO THE EDITOR OF THE "BOMBAY GAZETTE."

SIR,—When our self-styled apostle of "historical criticism," (which to judge from his writings, must be a rancorous something "miscalled by the noun and misqualified by the adjective)," swallows Darab's assertion as to the Parsees of India having done without the Farokhshi for a long time, until Jamasp brought it with him from Iran in 1720, he is merely repeating by rote an unverified statement. It is evident that he imagines, it will serve to prove his pet theory of Parsee ignorance in the sixteenth

century, but what it really does, is to provide another demonstration of his own. It is true that Jamasp himself has preferred the claim in the postscript to K 13, and also in a note on the fly-leaf of a Pahlavi glossary in the Mulla Firuz Library. Westergaard refers to the pretension in a note to p. 5 of his Preface, and in another note to p. 15, gives his opinion in the following words:—"Although it is evident to me, that all manuscripts of this Yasht, the nine Indian as well as the two Persian, descend from the same original, and though we should have expected from the statement of Jamasp to find some actual transcripts of K 13, yet all the eight other Indian copies appear to me to be quite independent of K 13, or at least to have also used another original, which however, might have been the very copy brought to India by Jamasp." I may say here that K 13, is the copy of the Farokhshi or Fravardin Yasht, which Jamasp made at Surat in 1721. Thus we see that the Danish scholar after a critical examination of the manuscripts at his disposal, *hesitates* to endorse the claim made by Jamasp, and he is not sure that the Indian copies he has seen, are not derived from a source altogether independent of Jamasp's copy. Westergaard who wrote in 1854 would have been more positive if he had had before him all the available evidence in India, which is such as to completely dispose of the claim advanced in Jamasp's favour. For Indian manuscripts of the

Farokhshi are actually in existence which were written long before 1720. Mr. M. R. Unwalla announces that he possesses a volume containing the Aban, Meher, *Fravardin* and *Zamyad Yashts*, which with a Pazand-Prakrit Mainyo-Khirad was written at Damaun in A. D. 1554, by Jal Kamdin. The volume was shown to the gifted Darmesteter when he was here, and there is no question of its being 166 years older than the transcript of Jamasp, which has been trotted out absurdly enough to prove Parsi ignorance. Mr. Unwalla also possesses a Khordeh Avesta containing the *Fravardin Yasht*, which was written by Jamshed Kaikobad in 1709, eleven years before Jamasp's arrival. But these are not all. Of the sixteen manuscripts collated by Geldner for the text of the Farokhshi which he has given in his *edition définitif* of the Avesta, three are perhaps the most remarkable, viz., whose which he designates F 1, E 1, and Pt. 1. All these three Khordeh Avestas contain the Farokhshi, or Fravardin Yasht, and were written in India long before 1720. F 1 was copied at Navsari by the famous scribe Asadin Kaka in 1591. "This neatly and very correctly written manuscript," says Geldner, "is the oldest that contains all the Yashts, and as being the ancestral manuscript of most of the Yasht copies, it is of great value." (Fase. viii, Prolegomena, p. iii.) It is the parent of the majority of Yasht manuscripts, and it is also the very original by which, Westergaard with

true critical sagacity conjectured that his eight Indian copies had been influenced. Dastur Peshotanji Byramjee Sanjana is the possessor of two other Indian Khordah Avestas, both of which contain the Farokhshi. The date of one of them, E I, cannot be precisely known, but it was certainly written in the seventeenth century, (ibid p. xliii). The other contains a colophon to the effect that it was transcribed by Darab, a descendant of Hormazdyar Ramyar in 1625 at Surat. (ib. p. xii.) Thus we possess at least five Indian manuscripts, all of them written before 1720 which contain the Farokhshi. Jamasp's claim therefore is utterly untenable, and only shows, as Geldner puts it, "how little the Khordah Avesta transmission was in touch with the Yasht transmission, for at the time of Jamasp and Rustamji the thirteenth Yasht (the Fravardin) "was in existence in the Indian Yasht manuscripts" (ibid, p. xlv. note).

Similarly, when it is attempted to prove that the Parsees were very ignorant, because they are supposed to have lost in the fourteenth century, the copy of the Vendidad which they had originally brought with them from Persia, and to have remained without that "important sacred book," until a priest from Seistan gave them a copy of it in the fifteenth century, the writer is repeating with a carelessness so gross as to be beyond even the hopes of a literary opponent, an half-understood tradition reported by Anquetil on the

authority of Darab. The fact of the matter is, and Westergaard has proved it and all Zendists are unanimous about it, that Darab does not appear to have understood the postscript of the famous codex K 1, written in 1323. It appears from this that all the extant copies of the Vendidad with Pahlavi are descended from a copy which was made in Yazd (Seistan) in A. Y. 554 (A. D. 1184) by Ardeshir Bahman. A Herbad Mahyar who travelled from India to Persia and remained there for six years copied this manuscript and brought it with him to India some time between 1184 and 1323. This copy of Mahyar's was again transcribed by Rustam Mihirapan, about 1270 and from this, the oldest manuscript now in existence was copied at Cambay in 1323 in the very century in which it is alleged the old Vendidad was lost. In other words, the Vendidad of Ardeshir of Seistan which is said to have come into the hands of the Indian Parsees only in the *fifteenth* century was actually written in the *twelfth*, and it is further certain that no such copy was lost in the fourteenth century, for the oldest manuscript that we possess was written in that very century. (Westergaard, Preface, pp. 3-4 note, Haug, Essays, 1878, pp. 94-5.) These facts therefore utterly disprove the statement that the Parsees had no Vendidad until the fifteenth century, and the inference sought to be drawn therefrom must fall to the ground. Of the braggart nonsense about the "curious

and authentic narrative" which is said to have been "recently unearthed," I will only say that it does not "illustrate a curious chapter in Parsee History," but the extent to which a defeated controversialist will go when in desperate straits for an argument. It is rather late in the day now for anyone to bolster up the traveller's tale of the Irani Kaus. Its extravagance and exaggerations and the circumstances under which it came into existence leave little doubt that it is a modern work of no authenticity, of which there is not a single copy of the seventeenth or even of the eighteenth century anywhere in existence.

Oct. 27.

J. O. E.

No. 18.

(*The Bombay Gazette*, 5th Nov. 1896.)

PARSEE IGNORANCE IN THE XVITH CENTURY.

TO THE EDITOR OF THE "BOMBAY GAZETTE."

SIR,—During a recent controversy, the embers of which are still glowing, it has been repeatedly asserted that the Parsees of Gujerat were densely ignorant, because in 1478 and later years they received certain 'letters of information on religious subjects' from Persia, which are called 'Revayets.' These Ravayets, it is said, 'deal merely with the most elementary points of religious observances,' and it is therefore argued that but for them, the Parsees would have remained without 'any knowledge even of the elements' of their faith. It will

be therefore to some purpose to examine the real character of the contents of these compositions, and see if they are concerned only with matters 'elementary.' Unfortunately, their great bulk forbids anything like an exhaustive analysis in a daily paper. Anquetil's copy of what he calls the 'Great Revayet' was a formidable tome of 886 pages, the mere headings of the chapters of which occupy seven sides in the second part of his first volume. I must, therefore, content myself with citing the well-weighed opinions of Avestaic scholars of acknowledged merit, against the fantastic dogmatism of a self-styled critic. According to Martin Haug then, the subjects generally explained in the Persian Revayets, are 'sins and good works, the proper treatment of corpses, and other kinds of impurity, with the proper modes of purification, the proper use of the sacred thread and shirt, other customs and rites, with the reasons for reciting each of the Gathas, and details of the extent of those hymns.' (Essays, 3rd ed. p. 106.) In another place, the same great Zendist says that they are 'miscellaneous collections of memoranda and decisions regarding ceremonial observances, and other religious matters' (p. 93. note). They comprise, moreover, translations of passages from the religious books, both in Persian verse and Pazand (p. 126 note). Among these are versions of the Arda-Viraf-nameh, the Jamaspi, the Mino-khirad and the two Saddars. (Anquetil I. 2. pp. xxv-

xxxii). Next perhaps to the Dinkart, which has been felicitously called by Darmesteter the *Summa Theologiae* of Zoroastrianism, we are most indebted to these Revayets for the longest accounts of the twenty-one Nasks. The Revayet of Bahman Aspandiyar is so far from treating elementary matters that it contains discussions upon the Fargards of the Vendidad, and lays down the law about the complicated and delicate ceremonial attendant upon the erection of a Dokhma, and about the impurity incurred by contact with dead matter. (Parsi Prakash. p. 843). Dr. Sachau describes this part of the Parsi writings as 'a sort of Talmudic literature,' and adds that the Revayets are made up of digests of religious rules for the casuistry of common life, and dogmatic and legendary treatises, like the Shayast-la-shayast, the Suddar, the Ullemai Islam, the Jamasp-namah, &c. (Contributions to the Knowledge of Parsi Literature, Journal of the R. A. S., 1870, p. 234.) Anquetil himself, who has been of late patted on the back very often by our critic, says of them that 'they present in the greatest detail the theology of the Parsees, their morality and all the practices of their religion' (Z. A. I., 2, p. xxv.) If these responses and decisions are of an elementary character, as we are told to believe, and if it is a necessary inference from their contents that the persons to whom they were addressed, were immersed in ignorance, we cannot understand why the gifted Darmesteter should acknowledge that they had given him

valuable information as to the traditional meaning of *doubtful* passages. (Vendidad S. B. E. IV. p. ci.). Nor can we see, why these same responses should in that case be quoted and referred to more than sixty times by the most learned Pahlavi scholar of our day, Dr. West, in the first three volumes of his translations in Max Muller's series, for the express purpose of making day-light, so to speak, in the dark passages of his obscure texts. The fact is, and most Parsees at least will have seen it by this time, that these Revayets treat of the same subjects as, and deserve to be called 'elementary' no more than, the Vendidad or the difficult and technical Pahlavi work called the Shayast-Lashayast. (Haug, Essays, p. 106. West, S. B. E. V. p. lxxvii.) They are actually an encyclopaedia of traditional lore, and a goodly quantity of the casuistry of Parsee ceremonialism lies buried in them. They are really a kind of *Responsa Prudentum*, answers of the Iranians learned in the Law, to the moot cases proposed by their brethren of Hindustan. Mr. Campbell has grasped the pith of the matter, when he says, *pace* Anquetil, that "it had become the practice after Changa Asa, to consult the Irani Dasturs, whenever a Schism or difference arose about *doubtful points of religious practice*." (Bombay Gazetteer, Thana, Pt. i., p. 254.—Kanga's Extracts, p. 24). Even after the period of the regular Revayets, this practice continued, and during the first years of the Kadmi Schism, the Kadmi

Dastur Darab (whom it is now the fashion to extol at the expense of some of his betters), took the lead in sending the father of Mulla Feroz to Persia in 1768, with a string of seventy-eight questions about the points in dispute between the two sects. (Parsi Prakash, pp. 46, 58). The learned Dastur Jamasp Asa is also said to have taken a similar step about 1721. (p. 39 *ibid*). Are we then to infer that both these Dasturs were anxious to have the opinions of the Iranian hierarchy, merely because they themselves were grossly ignorant? If any Parsee imagines that this charge of ignorance against his ancestors is a discovery of our own days, he is much mistaken. The Kadmi sectaries in the latter half of the last, and the beginning of the present century, rang innumerable changes upon it, to discredit the Shahanshahis, and the Parsee must be ill-informed, indeed, who is not aware that this sort of game has been long since played out, and that he who repeats the old canards "does not strive to hurt, but to make a noise." The Kadmis may have had the truth on their side in some questions, but the truth was so "dashed and brewed" with fiction and exaggeration in their polemics, that no Parsee scholar accepts any of their statements without carefully weighing and winnowing them. As to this particular accusation of universal ignorance, the sting in its tail has been extracted and itself rendered innocuous, by Martin Haug. "Parsee writers," he says "may

probably *exaggerate the ignorance of their forefathers* in India, as it was during these dark ages that one of their priests, the famous Neriosangh Dhawal, was able to translate their religious books from Pahlavi into Sanscrit, . . . translations which exhibit a knowledge of the original Pahlavi, that is hardly yet surpassed by modern Dasturs." (Essays, 3rd Ed. p. 55). As if to make this more emphatic, Mills says that "we have very *positive evidence* that Neriosangh was not the *only Parsee of his time who wrote in Sanscrit*. The various readings in the translations of the Yasna leave little doubt that Neriosangh's successors often ventured on emendations of his text." (Gathas, p. xvii.) Spiegel has further proved that Neriosangh's translation of the Yasna goes only so far as the forty-seventh Ha, and that the work was continued by the hand of Hormazdyar Ramyar. Now Neriosangh is placed by the *majority* of Avestaic scholars in the fourteenth or fifteenth century. (Mills, p. iv. Haug, p. 56). Neriosangh's successors, who wrote in Sanscrit, must have therefore lived about the sixteenth, that is to say, in the very century which saw the birth of the much-reviled Meherji Rana. We have further evidence of the fact that even in those ages, supposed to be so dark, there were Parsees possessing a knowledge not only of Sanscrit, but of Zend and Pahlavi, in the numerous ancient manuscripts of our religious texts. Not to lay much stress upon

the four famous codices of the Yasna and the Vendidad produced at Cambay and elsewhere in 1323-4, or the three miscellaneous collections of Pahlavi texts written in the last quarter of the 14th century, or Mr. Unwala's Khordeh Avesta of 1352, (Geldner, Fasc. viii. p. v.) or the Pazand-Sanscrit Arda Viraf of 1410, we have a large number of old copies made in Gujerat, in the very century with which we are concerned, viz., the sixteenth. First of all, then, it is interesting to note that Meherji Rana's own father, Rana Jaisang, is responsible for a Pazand Jamaspi, which contains a Persian postscript in the Naskhi character, to the effect that it was written at Navsari in 1504. The oldest copy of the Pazand-Sanscrit Mainyo-Khirad was written at Navsari in 1520 for the priest Bahram Pahlān, ancestor of the Polia Desais of that town (West, Pahlavi Texts, iii. xxi. Hang. p. 106). The important codex K 43, which Westergaard brought from Persia, and which is one of the two manuscripts containing the original Pahlavi text of the Mainyo-Khirad, was written in 1569, in India, and went over to Persia "from the realm of the Hindus." (West. iii. pp. xviii-xxix). Mr. Unwala possesses a Pazand-Prakrit Mainyo-Khirad written at Damaun in 1554, by Herbad Jal Kamdin. A copy of Neryosangh's Pazand-Sanscrit version of the "Shikand-Gumanik Vajar" appears to have been written at Navsari about 1568, by a famous priestly scribe, named

Asadin Kaka. (West iii. pp. xxxi-xxxii.) The Navsari public Library contains a Khordeh Avesta by the same hand. Of another Yasht codex from the same priest's pen (A.D. 1591) Geldner says that it is "very neatly and *correctly* written," and that "not a single one of the maiden manuscripts has furnished such a number of new readings as the Asadin manuscript." (Fasc. viii. Proleg. pp. iii. and xlv.) Dastur Hoshang Jamasp is the owner of a Yasna Sadah which Geldner pronounces to be very correct, and to be about 400 years old, i. e., to belong to the sixteenth century. Dastur Jamaspji possesses another very ornamentally written manuscript of the same collection of prayers, of about the same age. (Fasc. viii. pp. iii. iv.) Of the Pahlavi Vendidad, we possess a copy written by Ardeshir Ziva at Broach in 1594, and the Bombay University Library possesses another Indian copy of the same "important sacred book" which Hang conjectures to be of the same age. (Essays, p. 95.) Every scholar in fact knows that Pahlavi and Pazand manuscripts of the sixteenth century are comparatively numerous. May we not ask the meaning of these facts? May we not ask why so many of these copies were taken at Navsari? May we not ask why these copies should have been so carefully multiplied, if the ignorance in Gujerat was so universal that no one, whether priest or layman, could read or understand them? Perhaps,* it will be said that merely copying manuscripts

requires no knowledge of the language on the part of the scribe. This is certainly not strictly true, but even if it were, what can be the object of having works copied if nobody can make any use of them? What, in short, to employ a term once famous in the schools, can have been the "final cause" of these copies? In our own enlightened times, we can imagine a person buying cartloads of books for purposes of ostentation or of house-decoration, but this sort of affectation can hardly be believed of "an ignorant and degraded population." Besides, the colophons of many of these transcripts contain express statements as to their having been made by priests for their own use,—a fact which certainly militates against this theory of universal ignorance. But this is not all. We have something more than mere copies of the sacred texts. One of the most interesting of these old manuscripts contains the Persian text of the *Saddar* written in Avesta characters, with a Gujarati translation, made by a priest, Rama, at Broach, in 1575. The *Kisseh-i-Sanjan*, composed in the last year of the sixteenth century, by a priest of Navsari, though it is not evidence of any great knowledge, is certainly proof of a desire on the part of the race to reduce its history to writing, and of some talent for writing Persian verse. A metrical Persian paraphrase from the *Pazand* of the *Mainyo-Khirad*, made in 1612, for which we are indebted to a certain *Marzaban*, points to the same conclu-

sion. These efforts were really the earliest manifestations of a kind of literary activity whose ampler fruits we possess in the works of Hormazdyar and his son Darab, of Rustam Peshotan and many others in the next century. (*Parsi Prakash*, p. 16, note 2). Here, Sir, I will conclude. I hope I have proved that the Revayets are no proof of Parsi ignorance, and that in the sixteenth century there were certainly some Parsi priests in existence who were reasonably well-acquainted with the language and contents of their scriptures, and who could have explained to any well-disposed stranger, the principal articles of the Zoroastrian creed. Of Zend grammar and comparative philology they may have been ignorant, but in this they only resembled all their contemporaries, and most of their successors, Ardeshir of Kerman, and Jamasp Vilayati, and Mulla Feroz included.—Yours, &c.,

Bombay, Nov. 3.

J. O. E.

No. 19.

(*The Times of India*, 28th Nov. 1896.)

By the publication of the splendid quarto at Stuttgart last month of the "Avesta, or Sacred Writings of the Parsis," Germany has once more laid the Parsis under obligation. That a critical edition of the sacred texts of the Parsi religion should come from distant Stuttgart sounds straneg,

especially when the manuscript codices on which Dr. Karl Geldner, the present editor, has based his work are all of Indian and Persian origin, many of them having been sent expressly from here for his use. We hear now and then of Parsi religious scholarship, and its praises sounded by stray European scholars, chiefly with the charitable object of encouraging their minor efforts. Even honorary academic degrees are bestowed on some of them: that is not because the recipients are possessors of learning, but of valuable manuscripts. The learned world knows of no work of real importance in their religion written by the Parsis in India. Surely, if there is scholarship here a critically collated text of their sacred scriptures based on their own codices available here would have been forthcoming from their own hands. But even this has now been given to them from Europe, like all their other religious literature during the last hundred and twenty years. An enthusiastic Frenchman, Anquetil Duperron, gave the world the first tentative translation of their sacred books; another distinguished Frenchman, Burnouf, first put the study of their sacred language on a philological and scientific basis. It was also a gifted Frenchman, Darmesteter, who produced a final scientific translation of the Avesta so far as our present state of knowledge permits. It was a Dane, Westergaard, who published the *editio princeps* of the Avesta texts, and it was another Dane, the learned Rask,

who had previously come to Bombay and collated valuable materials used by his successors. Of Germans there is a whole procession of scholars beginning with Kleuker and closing with Spiegel and Haug, Justi and Wilhelm, Dahlmann and Geldner, who have all rendered signal service to the ancient religion of Zoroaster. England and America have contributed by the labours of Mills and West, Whitney, and Jackson. The Parsi religion has thus been dependent on foreigners for its sound exposition and literary apparatus during this century.

In former times also the followers of this religion depend on their foreign brethren in Persia for the knowledge of their own sacred lore. As late as the end of the fifteenth century their priests did not know their ancient sacred languages, and the priests in Persia invite them "to send one or two from their body to them to learn these and enlighten their countrymen in their return," as is recorded in the first manuscript Persian Revaet. At the close of the sixteenth century the greatest Mogul Emperor of India had to call a learned priest from Kerman, in Persia, when he was dissatisfied with the Parsis of Naosari in Gujarat, among whom was the impostor, Mehrji Rana. A learned priest, Jamasp, from Persia, found "ignorance the prevailing vice of the Parsis in India" when he visited them in 1721, and to remedy this state to some extent, he imparted his knowledge to three disciples, one of

whom became later the teacher of Duperron. The visit of this Jamasp formed an epoch, as remarked by Westergaard, among the Parsis of India. It was he who gave to them the Fravardin Yasht, a very important part of their liturgy, which, notes our editor, Dr. Geldner, "was lost in the Indian Khorda Avesta in transmission." He "presented this Yasht which he had brought with him," from Persia. The Vendidad, another very important part of the Avesta, was also lost by the Parsis in India, and this too was given them by a priest from Sistan, in Persia. The Persian Zoroastrians showed great solicitude and care in preserving their sacred books, and their manuscripts are much superior to those of the ignorant scribes of Gujarat. Dr. Geldner bears emphatic testimony to this. "An exception which lends a ray of sunshine amid the dreary work of collating and examining the Khorda Avesta MSS. is made by the MSS. of Iranian extraction. Beside being better prepared than the Indian manuscripts, they also presuppose a more solid written and oral tradition."

It is a matter of regret that for this which will remain for some time to come the *editio definitif*, Dr. Geldner was not able to procure more Iranian codices for the purposes of collation, and had in many cases to rest satisfied with the imperfect Indian copies. One point in which Dr. Geldner's work is reasonably

open to question and cavil is his easy assumption of the dates of the various Indian manuscripts sent to him. The falsification of dates in order to render spurious later books of greater interest and value by ascribing to them a false antiquity is not unknown even in Europe; whilst in the East it is common enough. Of several manuscripts the colophons have been lost and replaced by later ones; the dates contained in these should be considered very doubtful. Of one codex the editor says: "The colophon has been renewed by a second hand, but copied at all events from the original which is gone; it bears the date A. D. 1625." How can we be sure that the second hand did not tamper with the date in order to render his copy more valuable? The forging and smoking of documents and books to make them look old and authentic is very common in this country, and numerous instances turned up during the famous Inam Commission inquiry. District officers and judicial functionaries know this very well. In the "Reminiscences of a District Police Officer" Mr. A. T. Crawford bears emphatic testimony to this kind of fraud. Even nowadays, the courts of law are no strangers to such concoctions. Dr. Geldner has, therefore, we believe, made a serious mistake in implicitly assuming the correctness of the dates he found attached to the books sent to him. But perhaps he could not help doing this under the circumstances.

No. 20.

(*The Bombay Gazette*, 7th Dec. 1896.)

GELDNER'S AVESTA.

TO THE EDITOR OF THE "BOMBAY GAZETTE."

SIR,—The unbelieving Jew of old was wont to question if anything good could ever come out of Nazareth. The Parsees, too, have at least one sciolist among them who will not believe his community capable of anything good. His latest exploit has been to make an unseemly attack upon the best of our modern Dasturs, under cover of reviewing the "Avesta" of Dr. Geldner. Having railed against the moderns, "the method of his malice" hurries him to attempt the like against a distinguished and venerable ancient, viz., Meherji Rana; the old trash from the Revayets about the ignorance of the Parsees, and the baseless assumption about Ardeshir of Kerman are then repeated with an obstinacy which excites our pity, and almost tempts up to forgive the defeated controversialist, who seems to imagine that his only hope now lies in reiterating in a confused, disconsolate, under-ground manner, the old scurrilities against the object of his hatred. Our critic now admits that among the Parsis who, according to Badaoni and the Dabistan, went from Navsari to Akbar's court, was Meherji Rana, but he now cloaks his hostility under the pretext that Akbar was dissatisfied with the Navsari Parsis, and invited Ardeshir in consequence. Now, the facts are the very reverse.

Badaoni says explicitly enough, that "they proved to his Majesty the truth of Zoroaster's doctrines * * * and impressed the Emperor so favourably that he learned from them the religious terms and rites of the old, Parsis, etc.," and he adds that "from the New Year's day of the 25th year of his reign (A. D. 1580), his Majesty openly worshipped the sun and fire by prostrations, etc.," (Blochmann's trans. in the *Ain-i-Akbari*, Vol. I., p. 184). In other words, according to this reliable contemporary witness, Akbar instead of being dissatisfied with Meherji Rana was very "favourably impressed" by him, and this is conclusively proved by the Jaghir of two hundred bighas, which he conferred upon Meherji, at a time when, according to Badaoni, Akbar was doing his best to cut down such grants, and "obstacles were raised to the possession of every jarib of ground." These two hundred bighas were subsequently increased to three hundred, and re-granted to Kaikobad, the son of Meherji, in 1595, four years after the latter's death, as a further mark of the learning and worth of the deceased high-priest. Akbar and his son Jehangir continued to befriend this son of Meherji's, as is proved by numerous Firmans and Parwanahs from the Subahs of Gujerat and other officers of the Mogul Court which still exist. It must be borne in mind that Jaghirs of this type were conferred only upon the "Arbab-i-Istahajq," i. e. on the deserving, the learned, the pious or the

gentle, whom the Emperor, "in his care for the nation," provided for in this manner, because he considered that "conferring benefits" upon them was (to use the words of Abul Fazl) to perform "an act of divine worship." Moreover, the fact that the firman of Kaikobad's enhanced Jaghir of three hundred bighas proves that up to two years at least before Ardeshir's arrival (in 1597), for the purposes of the Dictionary of Jemal-ed-din Anju, Akbar had had no cause of dissatisfaction with the Dastur or his son. Nay, Akbar confirmed the grant under certain exceptional circumstances in 1603, and his son Jehangir did the same soon after his accession in 1606. I will not pursue the writer further through the obscure and tangled wood of his blunders about Ardeshir and the Vendidad said to have been given to the Parsis in the 15th Century, or the Fravardin Yasht. But when he tries to quote Geldner himself in support of the claim of Jamasp which that scholar has rejected—his disingenuousness in interpolating a word in the quotation from Geldner, and omitting a decisive footnote, deserves to be exposed. On p. XLV. of his "Prolegomena." Geldner says: "The favourite Yasht of the Iranian Khordah Avestas is the Fravardin Yasht, which was lost in the Indian Khordah Avesta transmission." Here our critic, presuming on his readers' distress, has interpolated the word "in" between "Avesta," and "transmission," so as to completely alter the sense of the

passage. But he has not stopped here. He has also omitted the footnote which decides the whole question against him, and which is as follows: "Of the remarks under K 13 the incident there told (as to the claim of Jamasp)," shows how little the Khordah Avesta transmission was in touch with the Yasht transmission, for at the time of Jamasp and Rustamji, the Thirteenth Yasht (the Fravardin) was in existence in the Indian Yasht Manuscripts." Your readers will thus see that our historical critic has not quoted Geldner, but merely out-faced him. After having spent his first onset on Parsi scholars, it was to be expected that he would not fail "to exalt his horns" against Dr. Geldner himself. According to this writer (who is ignorant even of the Zend and Pahlavi alphabets), Dr. Geldner has been too credulous in admitting the testimony of the Colophons of manuscripts as to their dates. He will have it that the copyists deliberately antedated their manuscripts merely to cheat posterity, and afterwards kept them before the fire or smoked them to make them look old. If this writer had taken the trouble to read and understand Dr. Geldner's "Prolegomena" before reviewing his work he would not have accused that scholar of being the dupe of such petty tricks. He would in that case have seen that he enters into exhaustive analyses and comparisons of the various locutions and manuscripts, and employs their similarities and differences to trace independently the genealogies of the different codices. So far from "implicitly assuming"

the dates, he has checked the statements of the colophons with scholar-like care, and has left them undisturbed merely because he found that the internal evidence tallied with the assertions of the copyists. To quote only one instance, he has examined minutely the ancestors, congeners, and descendants of the identical manuscript of the Khordah Avesta of 1625, which belongs to Dastur Peshotanji, and which our critic brings forward to support his absurd conjecture about forged dates. That examination extends over five pages (pp. XL-XLIV.), and its result only proves that the date is quite correct, and does not require to be interfered with. In fact, the writer could not have chosen a more unhappy illustration, and doubts and insinuations of this reckless character are worthless except to put shallow-witted folk in some conceit with themselves and pamper the sense of their own intellectual acuteness.—Yours, &c.

J. O. E.

No. 21.

(*The Times of India*, 21st June 1897.)

THE PARSEE THANKSGIVING CEREMONY.

In response to the invitations of the Trustees to the Parsee Punchayet funds, over one thousand Parsees, and about 200 Parsee priests among them, assembled yesterday afternoon in the hall of the Wadia Atashbehran, at Dhobi Talao, for the purpose of offer-

ing special prayers on the occasion of the Queen-Empress's Diamond Jubilee. Four Dastoor, namely, Jamasji Minocherjee, Peshotanjee Beheramjee, Khoorshedjee Bejonjee, and Dossabhoy Sorabjee, (the latter gentleman being a representative of the Meharjirana family of Navsari), officiated at the ceremony, in the celebration of which the whole of the Parsee priests present, and most of the laity, took part. Among those present were:—Sir Dinshaw Mr. Petit, Bart., Mr. Hormusjee Edaljee Allbless, Shams-ul-Ulma Ervad Jivanjee J. Modi, Mr. D. R. Chichgar, Ervad Edaljee Kersaspjee Antia, Mr. Nowrojee J. Gamadia, Mr. Muncherjee H. Jagose, Mr. B. B. Patel, and Mr. K. R. Cama. After the Jasan ceremony was over, a special prayer in Zend, composed by Dastoor Peshotanjee, was offered, invoking blessings and happiness on her Most Gracious Majesty, the whole of the assembly standing during the time the prayer lasted. Ervad Jivanjee J. Mody, secretary to the Parsee Punchayet, then thanked the assembled gentlemen for having responded to the call of the Trustees of the Punchayet, and next proceeded to exhort the Parsee community in a stirring speech, delivered in Gujarati, for not only their unflinching loyalty to their august Sovereign Lady the Queen-Empress, but to her representatives in Governments and Administrations, reminding them that, although comparatively speaking the Parsees were a small community, they have enjoyed

unparalleled prosperity and security during the sixty years of the Queen's reign. These sentiments having been loudly applauded by the assembly, Ervad Jivanjee read the following telegram which was to be forwarded in the name of the Parsee community of Bombay, by Sir Dinshaw M. Petit, to Lieutenant-Colonel Sir A. J. Brigge, Private Secretary to Her Majesty:—"Parsee community of Bombay assembled at their Fire-temple to say thanksgiving prayers on Jubilee Day, humbly beg to leave to offer their loyal, heartfelt congratulations to Her Majesty. May God bless Her Majesty with health and happiness." The message having been approved of by the whole of the Anjuman assembled in the *Jasan*, the proceedings were-brought to a close amid cheers and demonstrations of joy.

No. 22.

(*The Times of India*, 18th Dec. 1897.)

TO THE EDITOR OF THE TIMES OF INDIA.

Sir,—The days are gone by when the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society could be called with a reasonable approximation to the truth "a learned Society," but it is still generally admitted to be a body of well-educated gentlemen, having in its charge what is perhaps the largest collection of books in India. We all know, again, that it has capable secretaries and a committee of management composed of gentlemen of weight and position. It is therefore a matter

of very great regret that in the recently issued volume of its Journal, a paper has been allowed to be printed, which was proved at the very time that it was first read in August, 1896, to be nothing more than a repertory of blunders, misstatements and misrepresentations. But this is not all. The writer of this paper on "Akbar and the Parsees" has been permitted to circulate through the journal a number of reckless assertions and insinuations which are tantamount to accusing of forgery an estimable Parsee scholar, who is unable to defend himself owing to age and blindness. As I happen to have a personal knowledge of the matter in connection with which this attack has been made on the blind old scholar, Dastur Eruchji Sohrabji Meherji Rana, I shall, with your permission, narrate the true facts of the case. On the 30th of May, 1896, Mr. R. P. Karkaria wrote a letter to the *Jame-Jamshed*, saying that he was writing a paper on Akbar's relations to Parsiism, and that he contemplated discussing the evidence for the tradition about Meherji Rana in it. He therefore publicly invited all those who had *any writings or evidence* pertaining to the matter, to communicate the same to him. Upon this, I wrote to some friends at Navsari, and among them to Mr. P. N. Dastur, the grandson of Dastur Eruchji. That gentleman sent me copies of all sorts of extracts from books printed as well as written, and of other papers and documents bearing on the subject. Among these were

copies of three passages, which purported to have been taken from three histories, which were called respectively, the *Waqiat-i-Akbari* of Abdul Kadar Badaoni, the *Tarikh-i-Mahnameh* of Sheikh Abul Fazal, and the *Tabaqqat-i-Akbari* of Moulvi Abdun-Nabi Sistani. These extracts had been originally procured in the sixties for Dastur Eruchji by a Poona friend, from a man who called himself Kazi Habibulla Khan of Delhi. Now Dastur Eruchji, who is an excellent Zend and Persian scholar, and who, having been in charge of the Mulla Firoz Library, had a familiar acquaintance with Persian literature in almost all departments, was aware that the work of Badaoni that we possess goes under the name of the "*Muntakhab-ut-Tawarikh*" and not of "*Waqiat-i-Akbari*." Similarly he knew that the great history of Abul Fazal is called the "*Akbar Nameh*" and not the "*Tarikh-i-Mahnameh*," and that the *Tabaqqat-i-Akbari*, with which we are familiar, was written by Sheikh Nizamudin Ahmed and not by Moulvi Abdun-Nabi Sistani. These were discrepancies calculated to excite the suspicions of any scholar, but Dastur Eruchji knew at the same time, that many Persian works have not only two but three or four alternative titles, and that different authors often quote the very same works by different names (see Elliot and Dawson, *passim*). He himself, however, carefully looked through the various printed editions of Badaoni, the Ak-

bar Nameh and the *Tabaqqat*, and even obtained access to some manuscript copies of those works, but he failed to verify the extracts. Accordingly he had the matter represented to the Moulvi, who replied that the printed editions were incomplete in many respects, and that he had cited the paragraphs from certain manuscripts to be found in Agra. Dastur Eruchji had then no means of arriving at the truth of the matter, by personal inquiry, but he bore it in mind all the same, and like the honest lover of truth that he has always been known to be, he asked his grandson to make searching inquiries at Agra, during the latter's five years' stay in Northern India, between the years 1886-1892. Mr. P. N. Dastur, however was equally unsuccessful, and it was then only that both gentlemen came to have strong doubts of the Kazi Habibulla's *bona fides*. When Mr. Karkaria publicly asked for all available materials for forming a judgment, these extracts were not kept back from him, but Mr. P. N. Dastur, in sending them through me, made it a point to ask me to inform Mr. Karkaria of the conditions under which they had been procured for Dastur Eruchji, and of the subsequent failure that both had met with in verifying them. Consequently, when I took the papers to Mr. Karkaria, I told him the whole thing, and even placed my friend's original letter of warning in his hands. Your readers will thus see that every thing was fair and above board, and that there was

not the shadow of an attempt to put him off his guard, or to palm off upon him as genuine passages of suspicious authority. Those passages had been included in the packet only because Mr. Karkaria had asked for *all* available evidence, and perhaps also in the hope that he might be able to succeed where Mr. P. N. Dastur and his grandfather had failed. At any rate he had received a distinct warning. The worst of the matter, however, is that Mr. Karkaria, in the paper that he originally read before the Society, contented himself with saying that the passages might be “dismissed as an instance of interpolation on the part of that Munshi, to please the Parsis.” That is to say, he did not then dare to say, a word against Dastur Eruchji in the presence of Mr. K. R. Cama and other members of the Society, many of whom knew the Dastur. But in the edition of the paper which, thanks to the animadversions of Edie Ochiltree and others, he has been able to bring out in a considerably improved form, he has been allowed to smuggle in a few words to the effect that the extracts were “very likely a forgery by the copyist himself,” that is to say, by Dastur Eruchjee. Now this is nothing but an insinuation of the most wanton character, and it is a great pity that this interpolation was allowed to be made in the original paper a year and a half after it had been read. All who are acquainted with Dastur Eruchji will treat with contempt such a malicious invention, but I may say for the benefit of those

who do not know him, that the papers which the Munshi gave to Dastur Eruchji are still in his possession, and that the handwriting, &c., leave no doubt that these passages are forgeries, and that Dastur Eruchji was innocent of any such trick.—Your, &c.,

R. K. MODI.

Bombay, 14th December.

No. 23.

“ERRORS IN MR. K. R. KAMA’S
‘YAZDEZERDI TARIKH.’”

BY

Ardeshir Sorabji Dastur Kamdin.

As Hadesa Nameh was discarded in 1832 as having been got up, the Roz Mah or Tithi and the day of the week in Kisae Sanjan are evidently mutilated.

It is a pity that Hadesa Nameh is quoted in “Tarikhe Shahne Iran.” I would suggest the author to expunge that portion from it in his 2nd edition. When the so called heroes of this book found every thing wrong in India, how was it that they could not find the difference of one month? This single fact makes the story put into their mouths unbelievable.

No. 24.

(*Advocate of India*, 18th Dec. 1897.)

The Asiatic
Society’s
Journal.

The recently issued number of the Journal of our Asiatic Society begins with a paper by Mr. R. P. Karkaria on “Akbar and the Parsees”

which was read before the Society on the 8th of August, 1896. There follow three papers which were all read in the latter half of last year. A blight would seem to have fallen then on the activity of the Society, as on so much else in Bombay at that sad time. For the remaining and concluding paper was not read until the 17th of June, 1897. The number contains a report of the Proceedings of the Society, from which, however, we observe that some papers read in the interval have not been considered worthy of a place in the Journal. This is as it should be. The procedure in that matter has been in the past far too lax, with the result that papers of real value have been prejudiced by their surroundings. We hope the reform will continue. It is not absolutely necessary, though it is of course desirable, that the Society should publish a volume of original research every year. But it should not publish intellectual rubbish because it cannot for the moment get anything better, and there has been a little too much of that policy in recent years. We must let Mr. Karkaria's paper alone in view of the attack made on the writer by Mr. R. K. Modi in this morning's *Times of India*.* That the Emperor Akbar ingeniously coquetted with all the religions current throughout his vast empire has been long known, and is not so singular a fact as it is often represented to be. Most Indian monarchs have done the same thing. Our own Queen, to take an illustration from another quarter,

changes her views on the important question of church government when she crosses the Tweed. We may remark in passing that there seems no reason whatever to hold with Mr. Karkaria that Akbar took his worship of the Sun from the religion "distinguished by its great and hoary antiquity as well as its purity" of the Parsees. The worship of the Sun is indigenous in India. The Rigveda is full of it. In fact one might go further and say that it would almost appear to be part of human nature. It is told of Mirabeau that as he lay dying, watching the Sun rise for the last time, he was heard to mutter, "*Si ce n'est pas la Dieu, c'est moins son cousin germain.*" He did not get that from the Parsees. He got it where the man got it who composed—how many thousand years ago no one knows—the verse which has been the morning prayer of the Brahmin through countless generations.

The next paper is a "Historical Survey of Indian Logic" by Mr Mahadev Rajaram Bodas, the learned son of a learned father. It does not lend itself to our purpose and we must be content to call attention to it as a valuable piece of work in an almost wholly unexplored field. The Indian has been a logician from the beginning. He has mixed the subject up with his views about eternal salvation in a way that has proved infinitely distracting to the European enquirer. Why it should be so is not apparent to the Western mind, but it would appear to be the fact that

every religion here had a logic of its own. Another difficulty the European has is that he is introduced to the subject through modern writings which, as Mr Bodas courageously maintains, are full of scholastic nonsense. We have begun, Mr. Bodas thinks, at the wrong end. It is as if we studied Thomas Aquinas and Duns Scotus, and never looked at Aristotle. The Indian Aristotles—half a dozen of them—are extant; and Mr. Bodas wants us to try to understand them before picking holes in their monumental works. He believes that a history of Indian logic can be written, and his paper certainly is an interesting attempt to make a beginning. In the short paper that follows—the only paper not written by a native scholar in this number—the Rev. Mr. Abbott gives a translation of the inscription on the “Three Gateways” at Ahmedabad. It is an order by the Gaikwar of the day passed on a petition asking that for the future daughters should be allowed to inherit the estate of a man who died sonless. The petition was granted, and the order was to be engraved on stone, and placed in a prominent position in the bazaar. The last sentence in this interesting document supplies an illustration of the catholic spirit of rulers with regard to religion which we noticed a moment ago. It sets out that if any one says a word against this order “if he is a Hindoo, Shri Mahadev will enquire into it; if a Musalman, God and the Prophet will enquire into it.”

We can do little more than name the two remaining papers in this number of the Society's Journal. The first of them strikes us as exceptionally interesting and important. In it Mr. Rajaram Ramkrishna Bhagwat gives us from two old Vedic texts a summary of the rules and procedure under which the indigenous races of India were received into the Brahmin faith. They are referred to as “vratyas,” and as the writer of this learned and ingenious paper points out, the process to which these old rules refer has been carried out with such complete success that the “vratyas” as a race have completely disappeared. They were not uncivilised savages, as is clear from the following old and very quaint description of them. “The vratyas are those who wear a turban on their heads, which they put on one side. They carry a whip in their hands and a small bow without arrows, by which they make depredations and trouble people. They ride in carts with bamboo seats, without cover and drawn by horses or mules. They wear on their bodies white garments with black borders or garments made of wool with red stripes of sheep skins. They use silver coins.” The old ritual into which Mr. Bhagwat has dug with such success is full of directions for the reception into the orthodox faith of converted vratyas, or of orthodox believers, who by long residence in the country of the vratyas were held to have lost their original sanctity. In the last paper of a num-

ber on which we can conscientiously compliment the Society, Mr. Jivanjee Jamshedjee Modi offers some interesting illustrations of the similarity between the beliefs of the ancient Egyptians and those of the ancestors of the Parsees on the subject of the future of the soul. We are not sure that the similarity, when established, proves anything in particular, but the details which Mr. Modi gives make interesting reading.

No. 25.

AKBAR AND THE PARSIS.

(*The Times of India*, 22nd Dec. 1897.)

TO THE EDITOR OF THE TIMES OF INDIA.

Sir,—The ghost of Mehrji Rana is again up and about. One would have thought that after the triple burial service performed over him—first in the Town Hall and the daily papers here last year, then in the *Indian Magazine* in London and the *Calcutta Review*, and now in the *Journal* of our Asiatic Society, the ghost of that obscure priest of Naosari had been laid. But no! he is still wandering about, “unhousel’d, disappointed, unanel’d,” haunting certain people’s imaginations and making them say and do astonishing things. In treating of the subject of Akbar’s New Religion, I had to consider the influence of the Parsi religion upon him, and in this latter connection I had to inquire into the Mehrji Rana legend. It was my duty to find out

the person who expounded the Parsi religion to that great monarch. My enquiries led me to the discovery of the real scholar, Ardeshir of Kerman, who deserves that credit, and to reject the absurd tradition about the Mehrji Rana legend. And I dared to speak the truth in no uncertain terms, though I was sorry to be obliged to dissolve a myth flattering to the vanity of some of my people.

“How oft it pains historians to relate
The truth which Truth obliges them to state.”

But truth is proverbially unpalatable, and this particular truth was specially unpalatable because some had come to have a vested interest in keeping alive the legend. His family have fostered a regular cult of Mehrji Rana out of whose pretended greatness and thaumaturgic feats they have always made capital. It was natural that they should be wrath at the exposure and try to bolster up the legend. They tried to move heaven and earth to save themselves from the inevitable consequence of the exposure of the legend. If they had confined themselves to legitimate criticism of my arguments I would have nothing to say. There is my article in the *Calcutta Review*, there is my paper in the *Journal* of our Society, full of references for every statement that I have made to the original authorities, and bristling with footnotes. Let them tackle those and refute the arguments. They have not done it; they could not do it.

Their signal failure in the attempt to stifle historical enquiry when it

went against them have taught them wisdom and silence. They have given up the real issue and are silent about the main point. But now after having abused me they begin to abuse the Asiatic Society for the sin of encouraging historical criticism. It is not a "learned society," it has no "scholarship," &c.

Now as to the forged passages by which I was tried to be imposed upon by interested persons. It is acknowledged now, it will have been seen, that the passages given to me by your correspondent are forged. The only question now is, who forged them? To me this was quite a minor point. I did not care to fix the crime on the real culprit. I merely said: "But this may be dismissed as an instance of interpolation on the part of that Munshi, very likely a forgery by the copyist himself." Now, when the paper containing the forged passages was brought to me nothing was said about the copyist, nor does the paper contain any name of this copyist. The "blind old" priest of Naosari who, it is now said, was this copyist, is once mentioned by name in that paper in the third person. But whoever was the copyist, he does not mention in the paper that these passages were forged, much less forged by a Munshi. On the contrary, in the paper it is said that the three historical books from which the passages were purported to have been taken "are existing in the library at Agra." No note whatever is ap-

pended by the copyist to these passages. He has arranged his paper in the form of proofs, which he has numbered. And these three passages form "proofs Nos. 6, 7, and 8." He boldly states, "Abdul Kader Badaoni writes thus ....., " "Abul Fazl writes thus.....," The Kazi Habibula Khan, who is mentioned by your correspondent as the forger of these passages, is not mentioned in connection with them at all in the paper given to me, but in quite different connection as the writer of another Persian account, for which this Kazi does not give any authority of any Persian historical work. To this account of the Kazi, the copyist appends a note to the effect that it was bought from him in Poona by the late Rustomjee Jamshedjee Jijibhai, and was once in the possession of Dastur Temuljee Hojdar of Poona, but that he did not know what had become of it since. In the letter of Mr. P. N. Dastur also, to which your correspondent refers, and which is now before me, nothing whatever is said about this Kazi having forged the three passages from the Persian historians. On the contrary, he only says he could not find these historical books during his travels for verifying them. By the way, it is very queer that such famous books as *Tabakat-a-Akbari*, *Akbar Namah* and Badaoni's *Tawarikh* could not be found by this person in North India, where he was travelling! How then could he be sure that this Kazi was the forger. If, as your correspondent

says, "The papers which the Munshi gave to Dastur Erachji are still in his possession, and that the hand-writing, etc., leave no doubt that these passages are forgeries," let them be produced publicly and proved to be the real forgeries of this Kazi Habibnla. When that is done I shall be glad to exculpate altogether the copyist. But not before that

Certain passages were given to me in what purported to be so many "proofs" for the Mehrji Rana legend, and it was boldly written that they were taken from three famous historical works "to be found in the library at Agra." Now when these passages were not found in any copies of these famous histories, I could not but conclude that they were forged; and whom should I suppose to be the probable culprit but the copyist? The copyist's duty was to mention whence he got these passages if they were given him by another. But he does nothing of the kind here. It is only now that your correspondent throws the guilt of forgery upon the Kazi. But I think this is in the very face of it very improbable. The forged passages are very laudatory of the Parsis and their religion; and it is not likely that a Mahomedan Kazi should forge such things, and, moreover, attribute them to such a staunch, almost bigoted, Mahomedan historian as Badaoni. However, let this Kazi's forgery, as I say, be proved by your correspondent, and we shall all then believe it.

There are other points which also throw doubt on this. Is it possible that this copyist, who is now said to be an "excellent Persian scholar having a familiar acquaintance with Persian literature," and who was in charge of a large Persian library, should not have found out during thirty years that these passages were forgeries? And if he did find it out, why, in the name of common sense, did he put them in the paper sent to me as "Proofs, Nos. 6, 7, 8," without any note of warning or anything showing their real character? Why, then does he say in the paper, that these historical books exist in the library at Agra? Nor is it the fact that this is the first time that these forged passages were used as "proofs" when given to me: They have been very frequently used before now. These same forged passages are inserted in the book of so-called original documents placed in the Mehrji Rana Library at Naosari, which has been lying there, I am told, for more than thirty years. These same passages were used, I find, five years ago in a controversy carried on in the *Bombay Samachar* by the partisans of the family. The blind old priest of Naosari is thus responsible for the currency of these forged passages for more than thirty years. And so long as he does not prove that the Kazi, as is now alleged, or anybody else, is the fabricator of them, he should be held responsible.—Yours, &c.,

R. P. KARKARIA.

December, 21.

No. 26.

Hornby Road,
Vatcha's Fire Temple, Fort,
Bombay, 15th April 1898.

Respected Sir,

I do not know whether you are aware that there is current among the Indian Parsees, a tradition to the effect that a Dastur from Navsari, named Meherji Rana was invited to his court about 1578 by the Emperor Akbar to explain to him the tenets of the Faith, and that the Great Moghul was so favourably impressed by his answers that he adopted some of the most remarkable peculiarities of Zoroastrianism into his New Religion, and even presented the Dastur with a Jagir. It is also said by some people that the Dastur was pitted against a Hindu Priest, who knew the "Arte Magick" and who in virtue of such knowledge, exhibited to the Emperor, two suns instead of one shining in the Heavens, by suspending aloft a bright brass plate (a concave mirror?). It is said that Meherji Rana detected the trick and exposed the soi-distant miracle. Now it goes without saying that this tale is only a later accretion round the genuine tradition, and it may be safely asserted that no intelligent Parsee of our days pins his faith in it, at least in its present form. But many an able Parsee writer has, all the same, accepted as an historical fact, the story of the Dastur having gone to the court of Akbar and of his

having "initiated him into the doctrines of Parseeism," (as the gifted Darmesteter puts it in the Introduction to his French translation of the *Avæsta*, vol. I. p. lvi). Recently, however, the whole subject was again opened, and a lively controversy was the result. You will be able, Sir, to form from the cuttings herewith forwarded, an opinion as to the merits of the matter, and will be perhaps able to say whether the extracts from Badaoni, the Dabestan and the Farhangi Jehangiri, when read in the light of the facts adduced by Edie Ochiltree &c., support the tradition or not. I might be permitted to add only one thing *viz.*, that there is not the slightest doubt that the Jagir was granted to the Dastur, and I may also say, that a whole series of documents relating to the matter will shortly be published to demonstrate that fact. If the matter had stopped there, however, I should not have taken the liberty of addressing you. But, after a time, the discussion drifted into other channels, and the Musalman writers were abandoned when it was found that their testimony went in favour of Meherji Rana rather than against him. The new argument was briefly this. Meherji Rana was only "an obscure priest in a corner of Gujrat," and as such he could not have been competent enough "to explain his religion at Akbar's Parliament of Religions," because, forsooth, all the Parsees of those days were "grossly ignorant about their religion and even of its

most ordinary and elementary observances." A few chance passages from the Ravayets were cited in support of this theory, and it was also maintained that the questions put by the Indian priests to the Iranian Dasturs were all about matters elementary, and demonstrated their incapacity and want of knowledge. It was further asserted that a book called the "Kisseh-i-Kaus-Wa-Afshâd" afforded some "telling contemporary evidence" on the point. Now, there is no doubt that this tale is only a forgery of the times of the Kadmi-schism, and it is well known to Parsee scholars that its authenticity was openly challenged when it was printed for the first time in 1831. Later on, our critic went a bit further, and maintained that the Parsees of Gujrat were equally ignorant even in the 18th Century, and the authority of Anquetil and Jamasp Vilayati was adduced in proof of their incapacity, and a good deal was made of the claim of Jamasp to have brought the Farvardin Yasht for the first time to India in 1721. All these contentions were refuted at the time, but the Parsis are still anxious to have an authoritative opinion on the matter, and they would feel exceedingly obliged, if you will be good enough to reply to the following questions :—

(1) Were the Indian Parsee Priests of the last quarter of the 16th Century (for Meherji Rana is said to have gone to Akbar's court

about 1578) so densely ignorant and so universally incapable that not a soul could have been found among them equal to the task of explaining to the inquisitive monarch the principal doctrines of Zoroastrianism?

(2) Were there any Parsee priests in those days who had a fair knowledge of Zend, Pehlavi, Pazand and Sanskrit (of course according to the traditional method)?

(3) Do the Ravayets deal only with questions so elementary as to prove that the questioners were "densely ignorant" of the foundations of their faith?

(4) Are not large parts of these Ravayets rather concerned with the difficult and doubtful points of doctrine or ceremonial, and do not these casuistical disquisitions show that the Parsis of those days were not so ignorant or indifferent as is supposed?

(5) Was the Farvardin Yasht first brought to India by Jamasp? Does it not exist in a number of Indian Manuscripts written before 1721?

This letter, sir, has grown very long, and I know that I have no right to expect that a scholar of your universal reputation and multifarious occupations will read or reply to it. But all the same, I hope that you will add to the obligation you have already conferred on the Parsee community, by sending the answers to

these questions at your earliest convenience.

I remain, Sir,

Your most obedient and obliged

humble Servant,

Sd. Mancherji Pallanji Kutar.

To, (1) Dr. L. H. Mills,

c/o Messrs. Brown, Shipley Co.

Lothbury, London.

(2) Dr. Karl Geldner,

University of Berlin,

Berlin, Germany.

(3) Dr. E. W. West,

Maple Lodge, Watford,

Herts, England.

(The above letter was addressed to these three savans of Europe).

No. 27.

Replies. I.

May 12th 1898.

(Permanent Address) :—Maple

Lodge, Watford,

Herts, England.

Dear Sir,

Being away from home and my books, I am unable to reply properly to your letter of 15th April until after my return, perhaps a fortnight hence, when I will see what trustworthy evidence exists on the subjects you enquire about.

So far as I clearly recollect, there may be something to say on both sides of the questions. If I am not mistaken, the replies of the Iranian Dasturs, brought to India by Nareman Hoshang, in the last quarter of the 15th Century, indicate that he had told them that the Indian Dasturs had very little knowledge of the Pahlavi, and were in doubt as to several details of their ceremonial customs. But, singularly enough, some of the documents they sent seem to have been Persian written in Avesta characters, indicating that they supposed the Indian Dasturs could read the Avesta, even if they could not understand it. And looking to the corrupt state of the Pahlavi colophon of this Revayat, as transcribed in Darab Hormazdyar's Revayat in the 17th Century, I am inclined to think that the Indian Dasturs' knowledge of Pahlavi must have been in its worst state about 200 years ago.

Professor Geldner, in the Prolegomena to his new edition of the Avesta texts, has, I think, already pointed out that the Farvardin Yasht had been known in India long before 1721; very likely, not in Surat (to which place it was then brought by Jamasp of Kirman), but somewhere else.

The Emperor Akbar is known to have been a free-thinking enquirer into all religions he heard of. So the reports about his enquiries into the Parsi religion, are, no doubt,

based upon actual events ; and any Parsi records of them are both interesting and valuable, if they are nearly contemporary. Why does not the Parsi Panchayat, before it is too late, obtain complete copies of all Memoranda of Events, noted down at the time of occurrence, by Heads of Families, priests, and others, more than 70 years ago ? I understand it was usual to make such Memoranda, but, as the practice has nearly died out, they will soon all be lost. The Panchayat should look upon such Collections as valuable national records, to be preserved by all the means in their power. And when the owners will not part with them (they should not be really urged to do so, if they feel any interest in them), they might be induced to allow certified copies to be made for the Panchayat Record Office. No Record of an event can be more trustworthy than one written down by an eye-witness immediately after it has occurred. And, as long as such Records exist, it would be a thousand pities that they should be destroyed for the want of any one to care for them ; for they form the basis of all history. The Parsi Prakash has drawn many details from such documents, sufficient to show that much material information might be obtained by systematic enquiry and influence.

Yours truly,
Sd. E. W. West,
Mancherji Palanji Kutar, Esq.

No. 28.

II.

119 Essex Road, Oxford,
May 25th 1898.

My Dear Sir,

You may quote entirely in the affirmative as to your scholarly, judicious and moderate questions. Neryosang himself goes back nearly or quite to the date to which you allude. There are some who even follow Neryosang without restraint—as my late colleague Darmesteter did. So the Pehlvi translations antedate Akbar, and Neryosang's Sanskrit translation of them proves a previous traditional knowledge centuries older. Neryosang could not have learnt without predecessors.

Excuse a short (letter). I say “Yes” decidedly, a highly intelligent traditional knowledge existed among Parsi priests at the time of Akbar and before and after. And Akbar would certainly not have been so foolish as to get a Parsi who knew nothing to inform him.

Yours most sincerely and with thanks,

Sd. L. H. Mills.

I am greatly pressed.

No. 29.

III.

(Second letter from Dr. West.)

Maple Lodge, Watford,

June 10th 1898.

Dear Sir,

Your letter of 15th April with eight News-paper cuttings from the

Bombay Gazette and three from the Times of India, was received by me when I was absent from home and my books, and therefore unable to reply earlier than the present time.

I have carefully read the contents of the News-paper cuttings, and need only say that my opinions, regarding the matters in dispute, practically coincide with those expressed by the writers whose signatures are Ed. Ochiltree, Junior, and J. O. E.

That Meherji Rana went to Delhi about 1578 seems well attested by the grant of a Jagir to him at that time ; but the traditional miracle attributed to him is undoubtedly a myth which no educated Parsi of the present day can really believe (that is, it may be a misunderstanding or misinterpretation of some more probable facts.) It would be easy to understand that the Parsi's veneration for the sun would be ridiculed by the other religious disputants ; more probably by the Mahomedans and Romish priests than by the Hindus. And what more annoying form of ridicule could be devised than to suggest the ease with which a clever Hindu Juggler could produce any number of imitation suns ? Such a suggestion without any attempt to carry it out, would be quite sufficient to produce a myth shortly after Meherji's return to Navsari.

What is the present form of this myth seems doubtful ; Mr. R. P. Karkaria speaks of an imitation sun which could have hardly deceived a child. While Professor J. Darmesteter, in his introduction to the

Vanant Yasht (see his French Translation of the Zend-avesta, vol. II, p. 644) describes the myth as follows, on the authority of Mr. Pestonjee Nusserwanjee:—"A magician of Delhi, an accomplice in certain political conspiracies, had produced the cloud which obscured the sun ; and Meherji Rana dissipated it by reciting the Vanant Yasht." In India I have noticed that the heat of the sun itself, without any assistance, often dissipates all approaching clouds before they can pass between it and the earth.

Regarding the alleged ignorance and incapacity of the Gujerat Parsis, both priests and laity, in the 16th. Century, I believe that such an accusation would be a gross exaggeration of the actual facts. It appears to be based upon certain statements made in the Revayets brought by Nareman Hoshang from Iran in 1478 and 1486. Strictly speaking, these were written about a century before the time of Meherji Rana, but it will be instructive to consider how far they were correct in their own time.

One of the Iranian scribes of the Revayet of 1478 wrote in Persian as follows:—"For this reason I have not written these things in Pahlavi writing, inasmuch as Nareman Hoshang said and declared that perhaps (magar) priests and laymen of the Mazda-worshippers of Navsari, Kambay, Broach, Surat and Anklesar may not be understanding Pahlavi writing. He said there are laymen of these towns, and even priests, who perchance do not understand Pahlavi writing."

But the earlier part of the same Revayet contains a Pazand Colloquy between Zarathust and Ormazd, written in Avesta characters, also some extracts from the Gathas in Avesta and Pazand, as well as occasional Pahlavi phrases, with plenty of Persian. This free use of Avesta and Persian writing, and even some Pahlavi, clearly shows that the Iranian scribe had no real fear of not being understood by the Indian Parsis (whose vernacular was old Gujrati, and to whom even Persian was a foreign language) unless he used too much Pahlavi.

With regard to the questions taken to Yezd by Nareman Hoshang, it seems to me (judging from the replies to about forty, which may be found scattered about in various parts of Darab Hormazyar's Revayet collection) that the queries propounded by the Indian Parsis do generally imply not so much any ignorance on the part of their priests, as an increasing reluctance on the part of the laity to comply with their teachings and decisions. The laity living among those of other religions, would naturally find many of the precautionary observances and customs, enjoined by their own priesthood both troublesome and oppressive. Under such circumstances, the priests and more conservative elders would at last find it necessary to refer the principal matters in dispute to their brethren in Iran, so as to have their opinion to quote among their own more unruly members.

If the Indian Parsi Priesthood had been really ignorant and indifferent

about their religion, they would not have undertaken the trouble and expense of referring such matters to a higher Court of Appeal, such as the Iranian Priesthood must have appeared to be, to the Indian Parsis. And the questions, thus referred, seldom involve any of the great fundamental dogmas of the Parsi religion, but are nearly always confined to details of ritual and purification, or to matters of casuistry.

The same may be said of all the other Revayets and writings which were obtained from Iran, from time to time, during the next two centuries. They all indicate the deep interest which the Parsi priests and laity took in the preservation of their religion, and in obtaining copies of rare MSS. from Iran.

The circumstances under which the Parsis first settled in Gujerat, were certainly not propitious for the preservation of learning. Emigrating from Persia probably as a company of traders, with their families, attendants, and dependants, they had to compete for a livelihood with the frugal and industrious race, among whom they had settled. No doubt a few priests must have accompanied them, and brought with them the apparatus and MSS. necessary for ordinary worship, such as the Khordeh Avesta and Vendidad Sadeh; but their means of study and education must have been limited.

The date of the arrival of the Parsis at Sanjan is very uncertain. The Parsi Prakash mentions A. D. 716, 745-806, and 720 as having been suggested; but Manushchihar, the

supreme Dastur of Iran in A. D. 881, who mentions (in his Epistle II, viii, 5) that he might have "to wander forth by water even to China," does not speak of India, as he would probably have done if many Parsis had been there at that time. On the other hand, some Parsis engraved their Pahlavi signatures as witnesses to a copper-plate grant in Southern India, probably before A. D. 850; but they may have been resident traders from Persia. And at any rate, the Parsis who inscribed their Pahlavi signatures at the Kanheri Caves, with dates corresponding to A. D. 1009 and 1021, may have come from Sanjan.

Another date, which is difficult to settle with certainty, is that of the celebrated Neryosang Dhaval, who is universally admitted to have been the most learned of the old Indian Parsi priests. His incomplete translation of the Pahlavi Yasna into Sanskrit is a convincing proof of his extensive knowledge of both languages, at a time when every translator had to compile his own lexicons and grammars. He also translated some of the Khordah Avesta into Sanskrit, and produced a Pazand-Sanskrit version of the Pahlavi Minokhird, which is much superior to a similar version of the Pahlavi Arda-Viraf by a later hand.

The simplest mode of approximating to the date when Neryosang flourished seems to be afforded by the pedigree of the Broach Dasturs, dated A. D. 1889, which gives nineteen generations backwards from 1838 to

the birth of Peshotan Ram probably between 1373 and 1382, as he wrote an old surviving MS. in 1397, when he must have been a young man, because his father wrote another one as late as 1410. These nineteen generations in 465 or 456 years imply $24\frac{1}{2}$ or 24 years for each generation. In the colophon of the MS. of 1397, the genealogy of Peshotan is carried nine generations farther back to Hormazdyar, who was contemporary with Neryosang; but three of these generations have been omitted in the English translation of the book of Gosht-i-Fryano, by mistake, as may be seen from the Pahlavi text. These nine generations, if they were of the same length as the later nineteen, would have extended over 221 or 216 years, and have gone back to A. D. 1152 or 1166 as the date of the birth of either Hormazdyar or Neryosang. So, from these data, we may assume that Neryosang flourished in the latter end of the twelfth century A. D. And as the Indian Parsis seem unable to trace the names of their priesthood more than three generations farther back, or hardly to A. D. 1100, we must suppose that several names have been lost.

Neryosang was, no doubt, a priest of exceptional learning, with whom hardly any of the older Parsi priests in India can be fairly compared; but many others were learned and painstaking priests, especially those who compiled the encyclopedical Revayets and carefully copied MSS; indeed, very few appear to have been in any

way incompetent. If we may compare Neryosang in India with such Iranians as Manushchihar, who wrote the Dadistan-i-Dinik, and Atur-farnbag and Aturpad, who compiled the Dinkard, we may certainly compare the great majority of the Indian Dasturs with the great majority of the Iranian Dasturs for competent knowledge and efficiency. With regard to any deficiency in knowledge of Pahlavi, we must recollect that Pahlavi was the vernacular writing of all Iranians till near the end of the ninth century, and continued in use among their Parsi priests for some centuries longer; while in India the priests had to adopt other vernaculars for daily use, which interfered very much with their Pahlavi and Persian studies.

When we find Indian Dasturs asking those in Iran for particular MSS., we are not entitled to imagine that these MSS. did not then exist anywhere in India, but merely that they were not in the possession of the particular Dasturs who applied for them. Thus we find from the Colophon of a MS. of the Farvardin Yasht (Avesta text written in Persian characters), now in the Haug collection at Munich, that Jamasp Hakim was sent from Yazd to Surat with replies to questions, a supply of Hom and Vars, and an Avesta MS. of the Farvardin Yasht which the Surat congregation did not then possess. On arrival at Bombay in 1722, he heard that Rustamjee Manekji, to whom he was travelling, had died nearly two years before.

Proceeding to Surat, he delivered the documents and MS. which he had brought, and stopped about six months near Bombay, when returning home, in order to transliterate the Avesta text of the Farvardin Yasht into Persian characters, which is the MS. now at Munich. From this Colophon it has been erroneously assumed that the Farvardin Yasht was first brought to India by Jamasp Hakim in 1722. But Professor Geldner, in the course of his researches, has discovered three MSS. written in India, which are independent of Jamasp's MS, and yet contain this Yasht. These are F1 written by Asadin Kaka in 1591, Pt.I written in 1625, and E1 whose copy of Farvardin Yasht is evidently based upon that in F1. The greater part of the Colophon of F1 has been rewritten at a later date, because the last folio was worn out, but some of the earlier lines of the original Colophon still remain attached to the end of the text, and have been accurately copied by the second writer; the hand-writing of this MS. has also been compared with that of Asadin's MS. Ak2 of the Shikand-Gumani, written 21 years later, and the two writings are very much alike. The Colophon of Ptl has also been rewritten. E1 is more modern, but its Farvardin Yasht was copied from F1, and not from Jamasp Hakim's MS. So we must conclude that this Yasht had been at Navsari more than 131 years before Jamasp brought it to Surat. But I am not aware of its first arrival in India being recorded in the Revayets.

If the Parsis will only read and study Professor Geldner's *Prolegomena* until they understand them, they will have little apprehension of his being led astray by false colophons, even if they existed, which is so rarely the case in Parsi MSS., that I do not remember to have met with a single one in my thirty years' experience. Readers sometimes misunderstand them, but that is from want of experience. Philologists, like scientific men in general, are accustomed to be sceptical of first impressions until they have thoroughly cross-examined them and considered all possible chances of error.

There are some circumstances, connected with the relative position and intercourse of the Iranian and Indian Parsis, that require more attentive and impartial investigation than they have hitherto received. It appears from the Epistles of Manuschihar, that in A. D. 881, or 230 years after the death of the last Parsi king of kings, there were still considerable Zoroastrian communities in Iran. Manuschihar himself was the supreme high priest and special controller of those in Pars and Kirman, and he mentions Shiraz, Sirkān, Kirman, Rai and Sarakhs as still being headquarters of the old faith. These cities were distributed over the greater part of Persia, and we know, from the oldest colophon of the Pahlavi Vendidad, that a Zoroastrian Community was also living in Sagastan in A. D. 1205. The Parsis were therefore numerous and prosperous

in Iran, while their brethren were struggling to establish themselves in India. Down to the end of the ninth century, as we learn from the Dinkard, books VIII and IX, they still preserved in Iran nineteen Nasks of their sacred literature, out of the original twenty-one; while in India, as we have seen, they had to be content with three in the imperfect state absolutely necessary for ordinary worship.

From the tenth to the fifteenth century, so far as I am aware, Parsi history is almost a blank. What do we know of it, except the long visit of Parsis to the Kanheri Caves in A. D. 1009 and 1021; arrivals of priests at Navsari in 1142 and 1215; the return of Mahyar in 1205 to Uchh in the Panjab, with a Pahlavi Vendidad MS., after residing 6 years in Sagastan; the arrival of the Iranian priest Rustam Mihrapan after 1269, and his writing a Visperad at Anklesar in 1278; also of his great-grand-nephew Mihrapan Kai-Khusro, who wrote two Pahlavi Yasnas, two Pahlavi Vandidads, and some other MSS. in 1323 and 1324, for Chahal Sang of Kambay, a deceased Parsi of whom no other record but some five of Mihrapan's colophons has yet been found; and the building of a brick dokhma at Broach in 1309? We may suppose that earlier Rivayets than that of 1478 must have been received in India. Is there no trace of them in the records or registers of remarkable events, the so-called Fihristis or Bar-mâsias, that used to be kept by many Parsi priests in India?

In A. D. 1478 the surviving Rivayets commenced, and it soon becomes evident that the Parsis in Iran had lost much of their influence, while those in India were improving their position. In 1511 four Iranian traders brought a Maktub to Gujerat, in which the Iranian Parsis estimate their own population in Sharfabad and Turkabad at 400, in Yezd at 500, in Kirman at 700, and Sistan at 2700, and in Khurasân at 1700. individuals (*nafar*). Supposing that *nafar* means "father of a family", this total of 6000 *nafar* would imply a total Parsi population, in the districts mentioned, of between 25,000 and 30,000, probably no more than then existed in India.

If the Indian Dasturs of those times are to be blamed for inefficiency because they made enquiries to ascertain if the customs and traditions of the Iranian Dasturs were the same as their own, how much more are the latter to be blamed for allowing nine-tenths of their sacred literature, the Nasks, to be lost and destroyed between the tenth and fifteenth centuries? No doubt, those were troublous times for Dasturs in Iran, but they did not all become ignorant, for many valuable MSS. were copied by some of them; though the most important were neglected and remained uncopied, from sheer want of energy, until they disappeared. And when the Indian Dasturs enquired about the Nasks in 1478, they could only obtain a very brief statement of their

general contents, which was only partially trustworthy.

Is it not owing to a similar want of energy that the modern Parsis, with all their education, enterprise, and common sense, have allowed, and are still allowing, the gradual destruction of many old documents, in the shape of Fihristis and other memoranda of old members of their community, which would constitute the sole material for much of their history, if complete copies of them were collected and preserved, by their own official leaders, for the future information and use of their community?

I think you will find replies to all your questions in this letter, though not in the same order as you adopted; and you will see that it has been necessary to state the reasons for my opinions at some length. You are at liberty either to publish this letter, or to use it otherwise, as you please; and if you wish for the newspaper cuttings to be returned, kindly let me know.

Yours very truly,

(Sd) E. W. WEST.

To,

MANCHERJI PATAANJI

KUTAR, E-gr.

No. 30.

IV.

Berlin, 25-8-98,
Bandelst 45 N W.

Respected Sir,

Thanking you for your letter dated April 15 and the cuttings, I must beg

you to excuse my late answer to your questions.

Considering the want of reliable sources it is not easy to give a safe judgment as regards the state of knowledge of the Indian Parsee Priests in the 16th to 18th centuries. Anquetil's judgment is of no value. He possessed an extremely superficial knowledge of the Zend and Pahlavi languages and may have put many questions to his teacher that even the best Dasturs were unable to answer, and consequently his judgment could not be but overhasty.

Among the copyists of MSS. of the 16th and 17th centuries were a number of very conscientious ones; but I doubt that their knowledge of the Avesta texts themselves was very extensive. As a traditional Grammar and real schools for priests in India were entirely wanting, the texts became naturally more and more difficult of interpretation for the Indian Parsees. A substitute was found in the Pahlavi translation and in the whole Pahlavi literature. The Avesta does not always give a clear and perfect picture of Zoroastrianism. That was reserved to the Pahlavi literature.

However it admits of little doubt that in the 16th century there were Dasturs who understood Pahlavi thoroughly. It may be that such Dasturs lived in the obscure corners of Gujerat. With Brahmins and Jews it is also often the case that the real traditional knowledge lived on in

corners. In certain Indian Dastur families the knowledge of Pahlavi must have remained traditional. Where otherwise—to mention only one—could the venerable Dastur Hoshangji in Poona, the teacher of the Europeans, have acquired his knowledge of the Pahlavi? Consequently a learned Pahlavi scholar was very well able to explain the Doctrines of Zoroaster to the Great Mogul in a convincing manner.

The Revayets, too, do not always treat elementary subjects, but often such with very important questions, cf *Sacred Books of the East*, Vol. XXXVII, 419f. They frequently give the authoritative decisions of the learned Dasturs in Iran. It is reported that Jamasp brought the Farvardin Yasht to India in 1721, which was said to have been lost there. This loss can only refer to certain congregations, and not to the Parsees of India in general. The fact is that this Yasht existed in India at that time in several copies and partly in a better state than the Persian MS. gave, but it was probably kept secret by the owners.

Palaeographical and text-critical reasons leave no doubt that the MSS. that I have denominated F1 and Pt 1 are in reality as old as the colophons testify.

I remain, Sir,

Your most obedient,

(Sd.) K. F. GELDNER.

No. 31.

(The Times of India, 21st Dec. 1901.)

ROYAL ASIATIC SOCIETY,

THE BOMBAY BRANCH.

A meeting of the above branch was held on Thursday, Mr. James MacDonald, one of the Vice-Presidents, occupying the chair. Mr. Jivanjee Jamsetjee Modi read a paper on "Parsees at the Court of Akbar and Dastur Meherjee Rana," and exhibited a number of valuable original documents referred to in the paper. Mr. K. R. Kama, in moving a vote of thanks to Mr. Modi observed that as Mr. Modi had controverted the views expressed by Mr. R. P. Karkaria in the paper he contributed to the Society in 1896 on "Akbar and the Parsees," Mr. Karkaria would naturally desire to reply. But as the hour was late he thought it would be desirable to postpone the discussion to a future meeting. This was agreed to, and the vote of thanks passed by acclamation.

The following is an abstract of the paper read:—It is difficult to say what the religion of King Akbar exactly was. Comte de Noer calls it Parsee—Soufi—Hinduism. Many scholars say that Akbar was, to a certain extent, influenced by Zoroastrianism, and that in his new religion he took many elements from that religion. Now the question is, Who were the Parsees that took part in the religious discussions at his court from 1576 to 1579 and influenced Akbar?

Mr. R. P. Karkaria, in a paper read before the Society in 1896, said it was the Parsees of Persia, with Ardeshir at their head, who took part in the discussions and influenced King Akbar. The object of my paper is to show that it was the Indian Parsees of Navsari, with Meherji Rana at their head, who attended the meetings of discussions and influenced Akbar. Badaoni mentions the event of the coming of Navsari Parsees in the events of 1578-79 as a past event. The Dabistan also says the same thing, but adds that likewise Ardeshir was called from Persia by Akbar. The Farhang-i-Jehangiri assists us in fixing the date of the arrival of Ardeshir, who, the book distinctly says, was specially called by Akbar for assisting the author. The author says it was at the time of Akbar's visit to Kashmir about 1592 (1000 Hijri), that the King gave him orders to write it. So it is clear that Ardeshir, who was specially sent for, for that book must have come after 1592, i. e. about thirteen years after the close of the religious discussions—eleven years after the year (1581 A. D.) when, according to his historians, Akbar openly adopted several Parsee forms of worship, and one year after the death of Meherji Rana. Thus we find that it was the Navsari Parsees who attended the discussions as Badaoni clearly notes. Ardeshir came to India a long time after the event. The Tarikh-i-Memalik-i-Hind and the Akbar-nameh also place the discussions in the 23rd year of the King,

when Ardesir had not come to India. Now the question is, Who was the leader of the Navsari Parsees? Several facts show that it was Dustur Meherjee Rana, the leader of the priesthood of that town. I produce original documents of 1570, of 1572, and the oldest copies of the Revayats from Persia, one of them from our University library and supposed to be written in 1679, all of which tend to show that Meherjee Rana was the leader of the Navsari priests. I also produce other old manuscripts, all more than two hundred years old, which show that even Meherjee Rana's father was a leading priest of Navsari. These old documents show that it is not true that Meherjee Rana was an obscure priest, as alleged, and was not capable to explain his religion to Akbar. I also produce two original *firman*s by King Akbar himself given in the 40th and 48th years of his reign to Dustur Kaikobad, the son of Meherjee Rana, for a grant of 100 bingahs of land given to him in addition to 200 bingahs given to his father. Dustur Meherjee Rana's name is clearly mentioned as the recipient of 200 bingahs from Akbar. I produce two other original documents of Akbar's reign which support the first two *firman*s of King Akbar. These *firman*s bear Akbar's seals. Land was given to Meherjee Rana according to tradition, for his services in the meetings of religious discussion and in the Court of Akbar. I produce two other original documents by

the Navsari priests, dated 1579 and 1580, formally acknowledging Meherjee Rana as their head. This was immediately after his return from Delhi. I also produce an old Avesta prayer book written in 1710 wherein the name of Meherjee Rana is commemorated in the sacred prayer as one of the departed worthies of Navsari. Again we have old songs and ballads connecting Meherjee Rana's name with King Akbar. It is alleged that such songs were composed only a generation or two ago. But I produce an old manuscript book written in 1791, which contains a song referring to Meherjee Rana's visit to the court of Akbar. Even if the date of this old book had been missing, the names in the Colophon would fix its old date. It was written for one Jamshedjee Kookajee, who, we learn from Khan Bahadur Bomanjee Patel's *Parsee Prakash*, was the father-in-law of the great great grandfather of the present Sir Dinshaw Maneckjee Petit, and lived from 1745 to 1810. Let us note that the manuscript is 110 years old. So the song must have been composed much earlier. The song was composed by Tansen, who was the well-known musician of Akbar. I have submitted the song to Maharaja Sir Surendranath Tagore, of Calcutta, who is an expert of great reputation in our Indian music, and he certifies that this is a song of Tansen himself. This is then contemporary evidence about Dastur Meherji Rana's influence upon King Akbar. Again

we have the verses of Dastur Sha-poorjee Sanjana, who lived from 1735-1805, which mention the fact of Meherjee Rana explaining Zoroastrianism to Akbar. It is alleged that Meherjee Rana's name is not mentioned by Mahomedan historians, so his visit to the court of Delhi is doubtful. But we do not find in the works of those historians, the names of all the Christian missionaries mentioned by father Catrou as having visited Akbar's court. Only one name is mentioned—that of Father Rudolf. Are we, therefore, to doubt the fact of their having gone to Akbar's court? Mr. Karkaria has done a gross injustice to the present descendants of Dastur Meherjee Rana. He said in his paper: "A paper has been put into my hands by the present descendants of this Meherjee Rana, who still live in Naosari, in which what are called historical authorities are given for the above-mentioned traditions. The writer of this quotes what purport to be passages from the famous historians of Akbar, viz. Badaoni, Abul Fazal, and the author of the *Tabakat-i-Akbari*, in each of which the tradition is fully and emphatically mentioned! But, strange to relate, I do not find just these passages in these historians. They are conspicuous by their absence in excellent editions of Badaoni and Abul Fazl published by the Bengal Asiatic Society in the *Bibliotheca India*." I produce here those very papers, which were placed in the hands of Mr. Karkaria, and

fortunately initialled at his instance, by Mr. Dossabhoy Framjee and Mr. Kaikhushru N. Kabrajee. I find from these papers that the books named by Mr. Karkaria are not at all mentioned there! The author mentioned there is not Badaoni, whose work *Muntakhab-ul-Tawarikh* is published in the *Bibliotheca India*, but one Abdul Kadir Badlani and his work is mentioned as one *Vakaat-i-Akbari*. The second author mentioned there is not Abul Fazl whose *Ain* and *Akbar-Nameh* are published by the Bengal Asiatic Society, but one Abul Fazl whose work is mentioned as *Tawarikh-i. Mahanameh*. Thirdly, the *Tabakat-i-Akbari* referred to in the papers is not the well-known work of Nizam-ud-Din, but one of one Abdul Nabi Seistani. It is strange to see, that thus Mr. Karkaria has given names of books which are not at all to be found in the papers supplied to him by the descendants of Meherjee Rana and initialled by the above named well-known citizens. In conclusion, my best thanks are due to Dastur Darabjee Mahiarjee of Navsari, Professor S. H. Hodiwalla, Mr. Maneckjee R. Unwalla, and to the Naosari Meherjee Rana and Mulla Feroze libraries for placing old *firman*s, letters, and manuscripts at my disposal.

No. 32.

(*The Voice of India* 18th April 1903)

The last number of the journal of the Bombay Branch of the Royal

Asiatic Society has been enriched with uncommonly interesting matter. Mr. Jivanji J. Modi leads off with an elaborate paper—"Parsis at the Court of Akbar." This is an old theme, but Mr. Modi throws a good deal of new light on it and tries to be as convincing as it is possible to be on such a subject, as to which it is difficult to say where tradition ends and history begins. For Parsis the paper is of absorbing interest. The Shaheer Dialect of Arabic is a treatise by Lt.-Colonel Jaykar and likely to interest our Mahomedan friends. Of wider interest is the Rev. Dr. Taylor's paper on the coins of the Gujarat Saltanat, evincing close study and patient research. "Dhar and Mandu," by Captain E. Barnes, is a living, speaking picture in parts of those far-famed cities of Central India. We do not remember having read such a graphic account of Mandu since the publication of Hope's valuable monograph. Attention may also be called to Mr. D. R. Bhandarkar's epigraphic notes and questions, another subject of wide interest, and also to his clever little paper on the Gurjars.

No. 33.

THE DIN-I-ILAHÍ OF AKBAR.*

WHAT INDIA WOULD HAVE BEEN IF
AKBAR'S MIGHTY DREAM WAS REALISED.

Parsi Priests at the Court of Akbar.

THIS desire to set himself up as the

* From an article by Dr. Nishikanta Chatterdhayar, Ph. D., in the "Hindustan Review," Allahabad. (Of the month of March 1908.)

prophet of a new religion was further strengthened in Akbar's mind by the Mahdavi movement which had taken a definite shape during the first century preceding the Millennium of Islam through the teaching of Mir Syed Muhammad of Jaunpore, Sheikh Alai of Bengal, and a host of others in different parts of India. Sheikh Mubarak, the father of Faizi and Abul Fazl, was a zealous adherent of this new movement and would have paid for it with his life, but for the kind intercession, as I have already mentioned, of Khan-i-Azam Azeem Mirza Koka who recommended him to the Emperor. The Mahdavis asserted, that the latter days of Islam were to be marked by a general decadence in political power and in morals, which, on reaching its climax, is to be followed by the appearance of *Imam Mahdi* or the *Sahib-i-Zaman*, i.e., *The Lord of the Period*, who will restore the sinking faith of mankind to its original purity. Some of the Mullahs and courtiers pretended to prove from old documents and hoary traditions that Akbar was the anticipated *Sahib-i-Zaman* or the twelfth Imam. The twelfth Imam would also have many wives, shave his beard, and reconcile all the differences in the 72 sects of Islam. This idea of the restorer of the Millennium was revived during the discussions at Fatehpur Sikri with this important modification, however that Akbar himself was pointed out as the prophesied Imam. This new feature had Akbar's full approval and exercised a very decided influence

on the progress of the new Faith. He ordered Abul Fazl to compile a *Tawarikh-Alfi* or "A History of the Millennium." This history was to represent Islam as having existed through its pre-destined term, and was now nearing its very end. It had already existed one thousand years (Alfi) and had done its work. This history begins with events subsequent to the death of the Prophet of Islam, and ends abruptly with the reign of Umar-ibn-i-Abdul Malik (A. H. 99). The years are reckoned from the death of the Prophet, and not from the Hijr. His Majesty was now (1582) convinced, that this Millennium was drawing near. The first order that was passed was that the coinage should show the era of the Millennium. The era of the Hijra was abolished. On copper coins and gold mohurs the era of the Alfi or the Millennium was used, indicating that the religion of Muhammad was to last one thousand years and then to be superseded by a higher and a truer faith. Besides the *Kalma* referred to above, the new Religion which might be designated as a sort of eclectic Unitarianism, had a dash of mysticism about it which was symbolised by rites and ceremonies, chiefly borrowed from the Parsis and the Hindos. The Parsi and Hindu leanings of the Emperor were well-known. A new era, called the *Tarikh-i-Ilahi*, beginning with the vernal equinox was reckoned and the names of the months were Parsi. *Tarikh-i-Ilahi* is still in vogue in Hyderabad

(Deccan), and the so-called Fasli months that are still used in all State records are the same Zoroastrian months that were introduced by Akbar more than three centuries ago. Would to God, Akbar's era, Akbar's *Din-i-Ilahi* were also the religion of this State! Would it not then be a truly *Ideal State*, and a really resuscitated miniature of Akbar's Empire?

A band of Mobeds and Dasturs, headed by Meherji Rana, had arrived from Nowsari in Guzerat and had explained to the Emperor the esoteric sense of the rites and tenets of the Zoroastrian faith. At the *Jamshedi Nauroz*, which was changed into Nauroz-i-Jalali, a great feast was given every year. Zoroastrian festivals became quite fashionable. His Majesty also adopted different suits of clothes of seven different colours, each of which was worn on a particular day of the week in honour of the seven colours of the seven planets. On the same auspicious day, *i. e.*, the Nauroz-Day, a *Minabazaar* was held where ladies of the harem kept the stalls. Marriage-contracts and betrothals were often arranged here. Some of you will probably recollect that it was at one of these *Minabazaars* that youthful Selim first met, and was fascinated by the graces and charms of the lovely Meher-un-nisa subsequently known as Nur Jahan or the Light of the World. Two years ago during the Prince of Wales' visit to India, a similar *Minabazaar* was organised by Lady Minto in Calcutta.

I wonder if that *Minabazaar* of Calcutta reminded any of the visitors and patrons of the Fair, and especially the Amir Habeeb-ul-lah Khan who played such a conspicuous rôle in it, of the magnificent *Minabazaars* held by Akbar at Agra, Delhi and Lahore, more than three centuries before. From the New year's Day of the 25th year of his reign (1580), His Majesty openly worshipped the Sun and the Fire by prostrations, and the courtiers were ordered to rise when the candles and lamps were lighted in the palace. Some of the Hindu rites and customs were also adopted. The *Hom* ceremony, which is common both to the Hindus and the Parsis, was daily performed, in the inner apartments of Akbar's chief queen Jodhbai, the mother of Jahangir.

No. 34-A.

[*Extract from a paper entitled "La religion d' Akbar dans ses rapports avec l' Islamisme et le Parsisme"* (The Religion of Akbar in its relations with Islamism and Parseism)† read by Prof. Dr. G. Bonet Maury of the University of Paris, at the International Congress of the History of Religions, at Basel, which met from 30th August to 2nd September 1904.]

ETAT DU PARSISME DANS L'INDE.

Les Parsis descendent d'un petit groupe de Persans, qui, après la conquête Musulmane, quittèrent l'Iran plutôt que de renoncer à la religion de Zoroastre. Après bien des vicissitudes, ils abordèrent sur la côte du Gouzerat, dans le district de Sanjan (785) et furent autorisés à y résider à certaines conditions.

Les principales étaient qu'ils adopteraient la langue du pays, que leurs femmes se conformeraient aux usages des femmes Hindoues et qu'ils feraient connaître leurs rites et coutumes au Rajah de Sanjan. Au quinzième siècle, par suite de l'invasion Musulmane, les Parsis s'enfuirent, emportant le feu sacré dans les montagnes de Bahrouit. De là, au bout de vingt-cinq ans, un Parse le rapporta à Naucari (1516). Il est probable que c'est à l'occasion du

---

† ["Published in Verhandlungen des II. Internationalen Kongresses für Allgemeine Religionsgeschichte in Basel, 30 August bis 2 Sept. 1904" — p. 294. This book was kindly supplied by Naib Dastur Rustamji Edalji Peshotan Sanjana, B.A., who had the honour of being invited at the Congress, where he read his paper on "Ahura-Mazda in the Avesta." — THE EDITOR.]

siège de Surate (1573) qu'Akbar entendit parler de ces réfugiés Persans. Ayant établi son quartier général à Kakri-kari, il y manda le Dastour Meherji-Rana, chef de la colonie Parse de Naucari qui l'initia à la loi de Zoroastre et aux rites Mazdeens. Mon. Modi, a démontré à l'aide de firmans de la chancellerie d'Akbar, de chants populaires et d'une note d'Anquetil-Duperron, que ce furent des Parsis du Guzerat et non pas ceux restés en Perse qui furent en rapport avec le grand Mogol. *

Cette thèse est conforme à l'assertion de l'auteur du Mountakab-al-Tavarik: Il vint de Naucari à Delhi des Parsis qui enseignèrent à l'empereur la doctrine de Zoroastre."

* V. J. J. Modi: Mémoires cités. La note d'Anquetil a été découverte à la Bibliothèque Nationale de Paris, et transcrite par Mlle. D. Menant, l'orientaliste distinguée auteur de la meilleure histoire des Parsis que nous ayons en Français. 1er vol. paru en 1902. IIme vol. en préparation.

(TRANSLATION.)

STATE OF THE PARSIS IN INDIA.

The Parsees descend from a small group of Persians, who, after the Musulman conquest, left Iran rather than renounce the religion of Zoroaster. After many vicissitudes, they landed on the coast of Gujarat in the district of Sanjan (785), and were authorized to reside there on certain conditions.

The principal (conditions) were that they should adopt the language

of the country, that their women should conform themselves to the usages of Hindu women, and that they should make the Raja of Sanjan acquainted with their rites and customs. In the fifteenth century, in consequence of the Musulman invasion, the Parsees ran away, carrying the sacred fire in the mountains of Bahrout. From there, at the end of twenty five years, a Parsee carried it (the sacred fire) to Navsari (1516). It is probable that, it was on the occasion of the siege of Surat (1573), that Akbar heard of these Persian refugees. Having established his head-quarters at Kakri-Kari, † he sent for Dastur Meherji Rana, the chief of the Parsee colony of Navsari, who initiated him to the law of Zoroaster and to Mazdian rites. Mr. Modi has shown, with the aid of firmans of the Court of Akbar, of the popular songs, and of a note of Anquetil du Perron, that it were some Parsees of Gujarat, and not those who had remained in Persia, who were in relation with the great Mogul. *

This theme is in conformity with the assertion of the author of Mountakab-al-Tavarikh: "There came from Navsari to Delhi some

† [Kānkra-Khāri ("કાંકરા-ખારી")—now well known on account of the Railway Station of this name, built on the Tapti Valley Railway—THE EDITOR.]

* V. J. J. Modi: Memoires quoted. The note of Anquetil has been found at the "Bibliothèque Nationale" of Paris, and transcribed by Miss D. Menant, the distinguished Orientalist author of the best history of the Parsis which we have in French. The 1st. Vol. appeared in 1902: 2nd. Vol. in preparation.

Parsis, who taught the Emperor the doctrine of Zoroaster."

No. 34-B.

[*Extracts from an Article on Akbar, by Mr. H. Beveridge, I. C. S. (Bengal), Retired, in "The Encyclopædia of Religion and Ethics," Vol. I, p. 273.*]

Indeed, it were Parsis from Navsari in Gujrat and from Persia who taught Akbar. Upon this point, the interesting article on "The Parsis at the Court of Akbar", by Jivanji Jamshedji Modi, Bombay Branch of the R. A. S. (1902) may be consulted.

* * * * *

Evidently, Persia and the old Persian religion had a strong influence over him. Parsis came to him from Navsari in Gujarat; and he also sent to Persia and fetched a learned Zoroastrian named Ardeshir.

No. 34-C.

[*Extracts from a paper entitled "A glimpse into the work of the B. B. R. A. Society, during the last 100 years, from a Parsi point of view", by Shams-ul-ulma, Errad (Dr.) J. J. Modi, Ph. D.*, published in "The Centenary Memorial Volume of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society" (1904 A. D.), pp. 275, 283 & 285.*]

(1)

Journal, B. B. R. A. S., Vol. XIX, pp. 289—305, 8th August 1896.

This paper gives an account of "the earnest enquiry," which Akbar made "after the best religion for men", and of his attempt "to set up a new faith,"¹ as described by Badaoni in his *Muntakhah-al-Tawarikh*, and by Abu Fazl, in his *Akbar-nâmoh*. While referring to the influence of the religion of the Parsees on Akbar, Mr. Karkaria exa-

¹ *Journal, B. B. R. A. S., XIX, p. 289.*

[*In the preface of this paper, published as a separate volume, Dr. Modi says as follows:—

"The Bombay Branch of the Royal Asiatic Society" was founded in November 1804, under the name of 'The Literary Society of Bombay.' So, it completed its 100 years in November 1904. It celebrated its Centenary in January 1905. Of the several ways in which it was sought to celebrate the Centenary, one was to issue a 'Centenary Memorial Volume.' On 15th October 1903, the Committee of Management asked Mr. Khurshedji Rustomji Cama and myself to prepare a part of the volume dealing with Parsee subjects. Mr. Cama kindly left the work to myself, and this book is the result of that work.

"On 17th January 1905, the opening day of the Centenary celebrations, a summary of this paper was read at the rooms of the Society in the Town Hall, under the title of 'A glimpse into the work of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, during the last 100 years, from a Parsee point of view.' To draw the attention of a large number of persons particularly interested in the subject, a great part of the paper was read before the 'Zarthoshti Dinni Khol-karnari Mandli' ('The Society for inquiring into Zoroastrian Studies'), at its meetings held on 27th August, 2nd and 24th September, 1st, 8th, 22nd and 29th October, and 19th November, 1904. The meeting of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society on the 17th of January 1905, and all the above-mentioned eight meetings of the above *mandli*, were presided over by Mr. K. R. Cama—the guide, friend and philosopher of students interested in Iranian subjects in Bombay."—THE EDITOR.]

mines the tradition among the Parsees, that Dastur Meherji Rana of Naosari had explained to Akbar the religion of the Parsees, and not only decides against the tradition, but says, that the Dastur was an obscure priest and not able to explain the religion to Akbar. This paper has received a reply from me in two papers, entitled "The Parsees at the Court of Akbar and Dastur Meherji Rana"²; and "Notes of Anquetil Du Perron (1755-61) on King Akbar and Dastur Meherji Rana."³ As I have said in the first of my above two papers, "this is not the first time that doubts have been raised against Dastur Meherji Rana's mission to the Court of Akbar. Unfortunately, latterly there has been a division of parties among the priesthood of Naosari. Some are opposed to the family of Meherji Rana and its associates. Some of them have, ere this, raised such doubts, several times, in some of the Gujarati papers. But it was for the first time, that the question was transferred by the above-mentioned paper to the platform of this Society."⁴

A good deal of want of courtesy is shewn in this paper by its author to

2 *Journal*, B. B. R. A. S., XXI, pp. 69-245.

3 *Ibid*, pp. 537-551.

4 *Journal*, B. B. R. A. S., XIX, pp. 71-72

Dastur Meherji Rana. Not only that, but the same kind of discourtesy is extended to the living members of the Meherji Rana family, and gross injustice done to them. He has perverted the names of the books stated in the papers, that were passed into his hands by some members of the family. I repeat what I have said in one⁵ of my above papers of reply: "To say the least, this is very unfair, and I beg to say, that Mr. Karkaria, if not for his own sake, for the sake of the Society in whose Journal he has published this libel, owes an explanation to the members of the family of Dastur Meherji Rana, who, he thinks, have made 'a pretended claim' for their ancestor." No explanation has come yet,[†] and it is a pity that the pages of the Journal of the Society have been allowed to remain sullied in this way. The controversy raised by this paper was soon transferred, again, to the daily papers of Bombay, and party spirit ran high. The hospitality of their editorial columns, extended to their contributor by the two well-known Bombay English dailies, was equally abused, and the Dastur, who was termed "an obscure priest in a corner of Gujarat" in the above paper, was abused as a

5 *Journal*, B. B. R. A. S., XXI, p. 157.

† [None has come till the 15th of August 1915—the day on which I examine this proof. In fact, none is likely to come at all, now, since Mr. R. P. Kakaria, B. A., has long ago, for reasons known to himself, but not made public, severed his connection with the society. Was this our Graduate of the Bombay University obliged, against his will, to resign his membership because, in spite of all this show of learning and dogmatism in his favourite journals, he could not face on the society's platform another "Parsee priest born in a corner of Guzerat," who had already "pulverised" him, as was remarked by a friend of his (Mr. K's), in the Town Hall, just after Errad Jivanjee Modi finished reading his paper?

charlatan and an impostor.

* * * *

(2)

*Journal, B. B. R. A. S., Vol. XXI,
pp. 67-245, 19th December 1901.*

As said above,* this paper of mine is a reply to Mr. R. P. Karkaria with reference to a part of his paper

on "Akbar and the Parsees." The main questions were: (a) who were the Parsees, who influenced Akbar in the

matter of his new religion, and (b) who was the leader of the Parsees? I have treated the whole subject under three heads.

I. Firstly, I have tried to prove, that it was the Naosari Parsees who influenced Akbar. II Secondly, I have tried to prove that it was Dastur Meherji Rana, the leader of the Naosari

Parsees, who influenced Akbar. III. Thirdly, I have examined the objections that have been raised to these facts. In the appendix, I have given the photo-litho facsimiles of some of the documents referred to in the body of the paper, with their texts and translations.

An outline of this paper and of a subsequent supplementary paper on the same subject, based on the notes of Anquetil Du Perron, has been published in the "Revue de l' Histoire des Religions." The subject of the religion of Akbar has been recently treated in a paper, before the Congress of the History of Religions, held at Bual in August 1904, by Mon. G. B. Maury,* whose translation of Comte de Noer's work (*L' Empereur Akbar, par le Comte de Noer*) I have quoted in my paper.

* [An extract from this paper, along with its translation, is given in number 34-A above.—THE EDITOR.]

* Vide p. 275.

After writing the above, I find that Mr. Kakaria has had, at length, to break his silence in the matter, when taking a note of Dastur Meherjee Rana's death—anniversary, in the issue of the "Jam-e-Jamshed" of 14 8-15. He says that it is believed ("મરહુમ વિશે એવું મનાય છે") that the deceased (Dastur M. R.) had gone to Akbar's court, and assisted ("ધરમ સમજાવવામાં મદદ કરી હતી") in expounding to him the Zoroastrian religion, for which he was granted 200 Binghas of land; and that, if there be any truth in this belief ("જો એ માન્યતામાં વળતું હોય તે"), the Parsees, as such, should be glad, as already stated by himself, in this journal (during the Meherjee-Rana Controversy).—Now, what does he mean by making this puerile attempt to show that he was in the right? He should know that, by thus trying to humbug and insult the intelligence of his readers, he is only exposing himself to contempt and ridicule. If this "our only historian" and "impartial critic" has not the courage and gentlemanly candour to admit his defeat, should he not have better kept quiet as uptil now? Or, does he make these concessions grudgingly and against his will, in obedience to the desire of the proprietors of the journal, who, just two days afterwards, signified in an editorial their acceptance of Errad Dr. Modi's conclusions? For, it is by their favour that Mr. R. P. Kakaria, B. A., has the honour to be the sole, editor of this "memorial" (obituary) column, and has got the opportunities, he seeks and dearly loves, of making by his "iconoclastic spirit and "love of truth", a sensation" not only in this, but in the other world also.—THE EDITOR.]

(3)

*Journal, B.B.R.A.S., Vol. XXI.,
pp. 537-548, 13th July 1903.*

This paper is a supplement to my
above-mentioned paper¹

"Notes of An-
quetil Du Per-
ron (1755-61),
on King Akbar
and Dastur Me-
herji Rana." Miss D. Menant of Paris,
By Jivanji Jam-
shedji Modi. who takes a great inter-
est in the history of the

Parsees, and whose book "Les
Parsis" is well known, while looking
into the Manuscript Notes of Anquetil
Du Perron, who had visited India
from 1755 to 1761 A.D., came across
some notes by that traveller and
scholar, on the subject of Akbar and
Meherji Rana. She drew my atten-
tion to them, and at my request,
kindly sent me a photograph of these
Notes, which I have reproduced as an
Appendix to this paper. These
Notes were an important find, bearing
out the following six points, that I had
tried to prove in my previous paper:—

"1. That Ardeshir, who is spoken
of by the Dabistan, written long after
Akbar's time, as having come to
Akbar's Court, had come to India,
long after the religious discussions
were closed, and long after Akbar
had adopted the visible forms of
Zoroastrian worship and Zoroastrian
calendar and festivals, and so, he had
no hand in influencing Akbar towards
these things.

"2. That Ardeshir had specially
come for the purpose of the dictionary,

known as the Farhang-i-Jehangiri,
and not for the purpose of taking
part in the religious discussions at the
Court, nor for the purpose of explain-
ing to the king, the religion of Zoro-
aster.

"3. That it was the Naosari
Parsees, who had attended the Court
of Akbar to take part in the religious
discussions, which took place there in
1576-79.

"4. That Dastur Meherji Rana
was a leading Parsee of Naosari, and
that, as such, he headed the party
from Naosari.

"5. That he explained the Zoro-
astrian religion to king Akbar.

"6. That if King Akbar put on
sudreh and *kusti* (i.e., the sacred
shirt and thread), as referred to in
some of the songs, which speak of
Dastur Meherji Rana's visit to the
Court of Akbar, there is nothing to
be wondered at, especially as he had
put on the sacred symbols of other
religions, such as Hinduism and
Christianity.²"

No. 34-D.

[*Extracts from an Article in
"The Advocate of India," dated
Wednesday, January 17, 1900.*]

A belated volume of the Bombay
Gazetteer, just issued,

An account of the Maho-
medans and Parsis. deals with the population
of Gujarat, and gives an

account of the Maho-
medans and Parsis of this part of

1. Vide p. 293, above.

2. Journal, B B R. A. S., Vol. XXI,
p. 539.

Western India. In the first portion, very useful information is given about the various sects and communities into which the Gujarat Musalmans are divided. The section treating of the Khojas is particularly interesting; and the religious tenets, as well as the spiritual obedience to Aga Khan of this well-known sect, are clearly explained. * * *

The Khojas lead to that other very interesting race, the Parsis. Their account is the least satisfactory part of the volume, which may be accounted for by the premature death of Sir James Campbell's principal assistant in compiling it, our late Income-Tax Collector, Mr. K. N. Seervai. The short historical chapter incorporates the usual information obtained from old Anglo-Indian travellers like Fryer, Herbert, Ovington and others, which has become almost hackneyed in quotation. We miss notices of the early Parsis in Gujarat by many important eye-witnesses, whose works are not easily accessible, but which should be found in a work like the present. The earliest notice of the Parsis in Bombay, which dates a few years after our occupation of the island in 1671—that by Streynsham Master, Governor of Surat, and which is most interesting—is not given here. The late Sir Henry Yule published Master's letter, for the first time, from the records, in his valuable edition of Hedges' Diary for the Hakluyt Society. After describing the manners and customs

of the Parsis, Master says that "they are lately come on the island, since the English had it, and are most of them weavers and have not yet any place to do their devotion in or to bury their dead." One strange piece of information we find here is about Akbar. "Akbar *according to Portugues accounts,"* it is said here, "was invested with the sacred shirt and girdle, and in return †granted the Gujarat priest an estate near Navsari."† This means that the great Mahomedan Emperor actually became a Parsi, and was converted to that faith according to its ceremonies. If this was the case, history is curiously silent about such an important event in Akbar's reign.

* * * *

[*—*. These words are striking; but, unfortunately, no particular authority is quoted.—THE EDITOR.]

[†—†. This is not the proper quotation. The original runs thus: "Granted the Gujarat priest *Meherjee Rana*, an estate at *Ghelkhari* near Navsari, and his descendants have since (A. D. 1530—1538) been the chief priests at Navsari."]. Thus, the words italicised by me are missing in the quotation in the article. These words are most important; and the quotation is mutilated, undoubtedly with a set purpose. Presumably the writer of the article is a Parsee—an Anti-Meherjee-Rana. Nay, from the tone of the latter part of the article (omitted here), in which an uncalled-for and unfavourable account of the *Bhagarias* has been given as against the opposite sect, it is clear that the writer is an Anti-Bhagaria, too. Most probably, he is Mr. R. P. Kakaria himself.—THE EDITOR.]

No. 34—E.

*"The Parsi", September**1905, page 350.*

The First Dastur Meherji Rana—
A good suggestion—A large gathering of the Parsis celebrated the other day, at the Albless Bag, the anniversary of Dastur Meherji Rana, the famous High Priest of Naosari, who was invited to the court of King Akbar in about 1575 A. D. The manuscript notes of Anquetil Du Perron, the celebrated traveller and scholar, who visited India in the middle of the 18th century, brought to light in 1903 by that talented French lady, Miss Menant, have thrown a good deal of light upon the historical question of the visit of this Dastur to the court of Akbar. He was the learned son of a learned father, Rana Jeshang, whose two manuscripts, dated 1504 and 1546, have fortunately come down to us. In the Revayat of Kāus Kāmdin, dated 1553 A.D., he is mentioned as a leading priest of Naosari. In two local documents of Naosari, dated 1566 and 1570 A.D., he signs at the head as a leader of the Parsi priests. In a letter from Persia brought by Faredun Murzban in about 1570, he is acknowledged as a leading high priest of Naosari. By a document dated 1573 A.D., he was placed in possession of some land for religious purposes. When Akbar came to Surat, encamped at Kankra Khari near Surat as noted in Anquetil's

notes and desired to know something about the Parsis, whom he perhaps saw in large numbers at Surat, this Dastur was introduced to him as the leading and learned high priest of the Parsis. This introduction led to his being called at the Royal Court at Delhi in about 1578. On his return from there, though already their leader, he was formally acknowledged as such, by the priests of Naosari, by documents, dated 1579 and 1580. In a letter, dated 1590 A.D., addressed to the Parsis of Div in Kathiawar by another learned priest Asdin Kaka, he is referred to as their leader. He died in 1591 A.D.

If the Parsis would preserve the pious memory of so great a Dastur we would associate ourselves with the desire expressed by Mr. H. Gardner of the Statuary and Granite Co. of London in his short account of the Persian sculpture, and say with him, that "a grand panel could be created to immortalize the meeting of the Mogul Emperor Akbar and the illustrious Dastur (High Priest) Meherji Rana, whose name is a household word in every Parsi family, which could decorate the wall of the Fire Temple." Let the Naosari priests raise a Rupee subscription among themselves and their friends and send for such a panel, which can be placed either in the Bombay Anjuman Fire Temple or in the Naosari Fire Temple.

No. 34-F.

[*Extract, being an extension of*
"Cutting" No. 34-B.]

In the *Dabistan-al-Mazahib*, a singular work written in the time of his grandson Dara Shikoh by a Sufi who apparently professed Muhammadianism, but was at heart a Parsi or a follower of the Dini-i-Ilahi of Akbar, we have what purports to be a specimen of the disputes which were carried on in the Ibadathana, *but they are probably imaginary. For real accounts of them, we must go to Badayuni and Abul-Fazl.** The chapters in the "Ain" (Blochmann's tr.) which bear on the point are the "Ain" 18 of the 1st book, on "Illuminations," and "Ain" 77 of the same book, on "His Majesty as the Spiritual Guide of the People." To the latter there is a short supplement entitled "Ordinances of the Divine Faith." There are also two valuable chapters on the subject, in the

---

*[The italics are mine. This is the opinion of Mr. H. Beveridge, the well-known Persian scholar. Contrast this with what Mr. Kakaria says in his lecture. He calls the *Dabistan* "a veritable encyclopedia of Oriental religions," and says: "The discussions between the various religions and philosophical sects were carried on with ability; and to judge from the specimens of them that we have in this *Dabistan*, the representatives must have been learned men. The arguments brought forward by the Zoroastrian show great acumen and knowledge; and I do not think that an obscure priest in a corner of Guzerat [that is, Dastur Meharjee Rana] could have been able to adduce them with such skill and dialectical ability." ("Cutting" No. 2, pp. 9-10.)—The Editor.]

third volume of the historical part of the *Akbar-Nameh*. The gist of them is Monotheism, but, then, this was combined with a worship of light and fire, especially as represented by the sun, which is not to be distinguished from the religion of the Parsis. Indeed, it was Parsis from Navsari in Gujerat and from Persia, who taught Akbar. Upon this point, the interesting article on "The Parsis at the Court of Akbar" by Jivanji Jamshedji Mody, Bombay Branch of the R. A. S. (1902 f) may be consulted.

No. 34-G.

[*Extracts from "AKBAR, EMPEROR OF INDIA" by Dr. Richard Von Garbe, Rector of the University of Tubingen; translated from the German by Lydia G. Robinson, and reprinted from "THE MONIST" of April, 1909.*]

Akbar left no means untried to broaden his religious outlook. From Gujerat he summoned some Parsees, followers of the religion of Zarathustra, and through them informed himself of their faith and their highly-developed system of ethics which places the sinful thought on the same level with the sinful word and act: (pp. 28-29.)

The ethics of this religion (Dini-Ilahi) comprises the high moral requirements of Sufism and Parsism: complete toleration, equality of rights

among all men, purity in thought, word and deed. The demand of monogamy, too, was added later. Priests, images and temples,—Akbar would have none of these in his new religion; but from the Parsees he took the worship of the fire and of the sun, as to him light and its heat Seemed the the most beautiful symbol of the divine spirit: (pp. 37-38.)

No. 34-H.

[*Excerpt from "Stray Recollection of a Trip to India" (1900—01 A. C.), by Madame Joachim Menant (Paris), published in the "East and West" number of September, 1916, pages 838-43.]*

NAUSARI.

Our next halting place was Nausari, the "Rome of Parseeism", as it is called. We were received there by the late lamented Jamshedji Tata, and I must say the kind welcome we received there was in large measure due to him.

Once more, I open our note-book.

"30th Dec.—Lunsiqui.—Arrived this morning by an early train; station full of priests in their white garments; among them some of our Bombay friends who have come to spend the Xmas holidays with their family. Mr.....* the Avesta scholar, took us in his comfortable *shigram* to Mr. J. Tata's place in Dasturvada; but instead of keeping us in town, Mr. Tata has accommodated us in a charming sum-

mer-house at Lunsiqui, close to the beautiful park where he has built his modern villa. We spent the day in a most delightful *far niente* under the cocoa trees, mango trees, palm trees and tamarinds, among which the gardener has smuggled some foreign species. The whole country seems to be fertile and to deserve the surname of the "Garden of Gujarat". It is commonly said that a stone planted at Nausari bears fruit. We enjoyed our afternoon nap in these shady orchards which Anquetil Duperron has described as being infested with troops of monkeys. Those mischievous animals have vanished, thank God; but the charm of refreshing verdure still subsists. Our bungalow is built after a plan quite different from that of the houses of Dasturvada, with their clay walls and old-fashioned verandah. It is preceded by an avenue of cocoa trees, and hidden among shrubberies of plam trees; on the left stands a large dining-room, in the Persian style, its roof supported by light columns. It is the place where family meets on holidays to drink toddy, one of the attractions of Nausari. People say it is very palatable. I have tasted it at Umbargaon, and I am obliged to confess—I hope my parsee friends will excuse me—that I do not share Lord Rosebery's opinion, and am not an appreciator of toddy.

"Under the trees, temperature is exquisite, and I am quite convinced that the climate of Nausari is healthy

---

*[The well-known late *Ervad Edaljee Kersaspjee Antia*.—The Editor.]

and invigorating. We have taken our evening meal with Mr. Tata and some friends in his big pavilion, and have come back on a lovely moonlit night, servants holding lanterns, which reminded us of the old regulations of the Parsis, obliging ladies after sunset to be always accompanied by torch or lantern-bearers. Now we go to bed in complete security and happiness."

The day after, early in the morning, friends came to fetch us for sight-seeing. I have nothing to say of Nausari—the Mahratta town—neither of the palace of the Gaekwar, nor of the bustle of the streets and local industries. I have scarcely cast a glance at them. All our interest was centred in Motafalia, the Parsi head-quarters, the place where a small colony coming from Sanjan settled, let us say, in the XIIth century, and found it so good, so much like one of their best Mazenderan localities, known as Sári, that they gave its name, and called the new place *Nav-sari* (New Sári); at least, this is the Parsi tradition. From that time, they have continued to reside there, keeping faithfully their social customs and priestly organisation. It is even said that as early as the XIIth century, Nausari was a sort of Parsi fief, the head of the community enjoying considerable power; neither the Mohammedan nor the Mahratta rule

has altered its character. The streets and houses have retained their archaic aspect, and the stranger feels really impressed by it. The priestly class still continues to acknowledge as leader a descendant of the famous Meherji Rana*, the learned Dastur who explained to Emperor Akbar the tenets of the Zoroastrian faith. The Head Dastur then was the respected Darabji Mahiarji†, a real personage even at the Durbar; for he was allowed such old-fashioned honours as the parasol and other Oriental distinctions. He received us in rooms on the ground floor of his antique residence in Dasturvada, surrounded by his son, his son's young fiancée and a bevy of young priests. According to the usual etiquette, he garlanded us with those delightful strings of scented flowers, so soft and elegant, from which issued small gold and silver threads; and before leaving we were besprinkled with rose water contained in a chiselled *gulabdan*. We had met him in the morning at a most peculiar ceremony, the "Návar" procession, the only part of the initiation of a Zoroastrian priest, in which *Juddins* or unbelievers are allowed to share.

---

* This fact was ascertained by our clever friend Dr. J J Modi, at the earnest request of my daughter, † who, even before her voyage to India, had taken a deep interest in the question and exchanged views with Dr. Modi.

† The Dastur died in January, 1907.

---

† [Mademoiselle D. Menat, the wellknown author of "Les Parsis." In her kind letter addressed to me, dated 18-12—1896, she says that she is a friend of the Parsi community. This letter is printed in a Foot-note on pp. 13-14 of the Gujarati Introduction (દીપિકા) of this book.—THE EDITOR.]

The young man after having submitted to the prescribed purifications and retreat, had returned to his parent's home, and on that very day he was to be taken to the temple where he had to be admitted to the final ceremonies.

We went to his house; the guests were already seated on long rows of benches placed in the streets; we were invited to sit on a sofa in a verandah opposite. Yards of white cloth covered the ground on which a host of priests, like true Orientals, were comfortably squatting, while flowers, *attar* and *pan-supari* were distributed. The scene was extremely animated; yet everything went on beautifully, in perfect order and with great respect for the protocol. Not a single European dress marred the effect; nothing reminded us of the date nor destroyed the illusion that we, modern *memsahibs*, were present at a ceremony which for so many centuries had been conducted in these same narrow thoroughfares of Nausari. At last, the Dastur came, in state, looking very grand in his white garments, a shawl thrown over his shoulder. The candidate, in pure white also, issued from the inner apartment escorted by his family. Friendly and smiling faces were seen peeping out from the small windows of the neighbouring houses. The bright-coloured *saris* of the ladies threw, here and there, a bright radiance on that mass of dazzling whiteness. Then the Dastur beckoned

with great dignity the procession to move; we obediently followed; but, arrived at the temple, the door was shut upon us, poor unbelievers!

It is certainly one of the most striking ceremonies which it has ever been my good luck to witness. I let my daughter see many others, and did not accompany her to the libraries, or to the compound of the Tower of Silence, Barashnum-gah, etc. She was so deeply interested that she looked absent-minded and even cross, and did not want me at all. It is just so when people are realising a long-anticipated joy; so that I took a well-earned rest in my cool bungalow and felt extremely happy for her sake, and more grateful than I can say for the kind reception offered by such excellent and obliging friends.

Next day, 1st of January, was well employed. I have to note especially the art of weaving the *Kusti* or sacred thread, on Mr. Tata's *olla*. It is the chief industry of the women of Nausari with that of the making of the *daroon* (sacred cakes). Mrs. Jamshedji Tata kindly explained to us the process, while some nice-looking and clever girls were working under her guidance; then, good-humouredly, remembering that she also was a priest's daughter, she sat before the archaic loom and swiftly set the shuttle in motion. Dear lady, how well I remember her sweet face and kind welcome! She gave me a *kusti*, an exquisite one, so white and

so fine! I treasure it among my most precious souvenirs.

The purity of type of the Nausari population is most remarkable, but it did not surprise us. Travellers have always spoken very highly of the beauty of the Parsi ladies and extolled the whiteness of their complexion. We had been already impressed by the sturdy appearance of our good villagers, contrasting with the rather sickly air of the Bombay Parsis. At Nausari, the race is still more vigorous; it can easily be explained by the fact that the bulk of the colony belongs to the priestly class, among which marriages with foreigners are strictly forbidden, but only consanguineous unions prescribed, and the custom is still followed. We had the unique opportunity of attending a social gathering which allowed us to make comparisons, the distribution of prizes at the girls' schools established by the ladies of the Tata family, in Mr. Tata's park. The pupils took their places in the shady avenues, the guests round a large table loaded with books, which I had the pleasure of handing conjointly with the Dastur to the dear little "laureates." When the list was exhausted and little pieces of music performed, the young people dispersed in the park, while servants unrolled yards of cotton cloth on the ground and disposed the lunch on plantain leaves.

The gathering broke up at last, a small group of friends only remained

and disported themselves. Of course, our Western customs were totally discarded; for my part I thoroughly enjoyed the charming popular dance of Gujarat, accompanied by *garbás*, so much, indeed, that I could not help beating time and joining in the burden. When dusk came, lamps and torches were lighted in the bungalow and on the verandah, and the ladies continued to turn round and round, clapping hands and singing. Meanwhile, along the avenues and the clusters of trees, gracious forms were moving, enveloped in the golden light spread on the whole scene by a glorious sunset, and late in the night our ears were still rejoiced by far-away and sweet strains!

No. 34-J.

[*Extracts from "Akbar—The Great Mogul, 1542-1605," by Vincent A. Smith, M. A. (Dubl. et Oxon.); M. R. A. S.; Late of the Indian Civil Service, author of "The Early History of India," "A History of Fine Art in India and Ceylon", etc. (Oxford, 1917), pp. 161-65 & 478.*]

The discussions in the house of worship were continued vigorously during 1578-9 with increasing acerbity, degenerating at times into open quarrelling. Two parties among the Muslim doctors] formed themselves, one headed by Makhdumu-l-Mulk and the other by Shaikh Abdun-Nabi, the Sadr-i-sudur.

Acrimonious
debates on
religion.

Akbar found it hard to keep the peace, and on at least one occasion lost his temper. Gradually, he was becoming wholly estranged from the faith of his youth, and was directing his energies to the evolution of a new religion, which would, he hoped, prove to be a synthesis of all the warring creeds and capable of uniting the discordant elements of his vast empire in one harmonious whole. The differences between the two parties of the Ulama, one of whom denounced as heretical notions declared by the other to be the truth, confirmed Akbar in the opinion that both parties were in error, and that the truth must be sought outside the range of their brickerings. He now consulted the adherents of other religions, Hindus, Jains, Parsees and Christians, and no longer confined himself to the vain attempt at arbitrating between the various Muslim Schools of thought. As Abu-l-Fazl expresses it, 'The Shahinsha's Court became the home of the inquirers of the "seven climes," and the assemblage of the wise of every religion and sect.'¹

His relations at this period with Parsees, Jains, and Christians will now be described in some detail.

1. *A. N.*, iii, 366. The Author classifies the members of the assemblage as Sufis, philosophers, orators, jurists, Sunnis, Shias, Brahmans, Jatis. Siuras, (soil. two kinds of Jains), Charbaks (soil. Charvaka or Hindu materialistic atheists), Nazarenes (Christians), Jews, Sabians Christians of St. John), Zoroastrians, and others.

The Siuras or Sewras were Svetambara Jains. Yatis are considered to be unorthodox (Stevenson, *The Heart of Jainism*, 1915, p. 232). Akbar does not seem to have known

Akbar probably found more personal satisfaction in Zoroastrianism, the religion of the Parsees, than in any other of the numerous religions examined by him so critically in his odd, detached manner. The close connection with Persia always maintained by his family and his manifest preference for Iranian rather than Mogul (Uzbek & Chagatai) officers predisposed him to look with a favourable eye on the creed and religious philosophy of Iran.

The fit of religious frenzy which assailed Akbar at the beginning of May 1578, was a symptom of the intense interest in the claims of rival religions which he manifested in 1578-9 prior to the signing of the 'infallibility' decree in September of the latter year. Discussion in his 'parliament of religions' was fast and furious. About that time, probably in the latter part of 1578, the Zoroastrians found their opportunity for giving the emperor further instruction in the mysteries of their faith, with so much effect that he was regarded by many as having become a

any Buddhist scholars. Abu-l-Fazl met a few Buddhists at the time of his last visit to Kashmir, but 'saw none among the learned'.

He observes that 'for a long time past scarce any trace of them has existed in Hindustan' (*Ain*, Vol. iii, P. 212). The statements in E. & D., vi, 39, and von Noer, I, 326n, that Buddhists took part in the debates are erroneous. The passages cited really refers to Jains. Abu-l-Fazl briefly describes the Charvaka or Nastika doctrine (op. cit., p. 217.)

convert¹. He is said to have worn the sacred shirt and girdle which every Parsee must wear under his clothes, just as, at a little later date, he appeared in public with Hindu sectarian marks on his forehead, and also adopted the use of Christian emblems.

Akbar's principal teacher in Zoroastrian lore was Dastur Meherji Rana², a leading *mobed* or theologian from Nausari in Gujarat, then the principal center of the Parsee priesthood in India,* whose acquaintance he had made at the time of the siege of Sarat in 1573, when the imperial army was encamped at Kankra Khari. Even at that early date, Akbar was so eager to learn the mysteries of Zoroastrianism that he extracted all the information he could from the Dastur, and persuaded him to come to court in order to continue the discussion. It is not clear

whether the Dastur accompanied Akbar on his return to the capital in 1573 or followed him later, but the Parsee scholar certainly took part in the debates of 1578 and went home early in 1579.

His eminent services rendered at court to the religion of his fathers justly won the gratitude of his colleagues at home, who formally recognised him as their head, an honourable position which he held until his death in 1591. His son who succeeded him also visited Akbar. Old Parsee prayer-books of the eighteenth century are extant which include the name of Dastur Meherjee Rana among the most honoured benefactors of the Zoroastrian faith.

Akbar rewarded him by a heritable grant of 200 *Bighas*† of land as subsistence allowance (*madadi-maash*), which after his death was increased by one half in favour of his son.

† 1. 'The sun, the sun! they rail at me, the Zoroastrian' (Tennyson, 'Akbar's Dream'). Blochmann says that 'Akbar, though a Sufi in his heart, was a Parsee by his rites' (J. A. S. B., part i, vol. xxxvii, N. S. (1868), p. 14).

2. The correct spelling is Mah-yar-ji.

* 'Nausarinum caput, et sedes est, quo-

rundam hominum qui se Persas, et Jexenos vocant, ex Jeze Persiae civitate, genere Gaberaei, quos Lusitani Cuarinos vocant' (*Commentarius*, p. 548).†

‡ The *bigha* of Akbar was a little more than half an acre, but its exact area is not known.

† [Translation—Nausari is the chief seat of certain people who call themselves Persians or Jexenians, from the twon of Jeze in Persia; (they are) by race Gabers, whom the Portuguese call "Cuarinos."]

Commentarius is the abbreviation used by the author for *Mongolicae Legationis Commentarius*, by Father A. Monserrate, ed. Hosten, *Memoirs*, A. S. B., 1914.

A. N. is the abbreviation for 'Akbarnama' of Abu-l-Fazl, trans. Beveridge, Chalmers, and E. & D.

Ain is the abbreviation for *Ain-i-Akbari*, by Abn-l-Fazl, trans. Blochmann and Jarret.

E. & D. is the abbreviation for 'The History of India as told by its own Historians,' by Sir H. M. Elliot and Professor John Dowson, 3 vols., 1867—77. THE EDITOR.]

The deeds of grant are in existence. The Dastur taught Akbar the peculiar terms, ordinances, rites, and ceremonies of his creed, laying stress above all things on the duty of reverencing the sun and fire. A sacred fire, prepared according to Parsee rules, was started accordingly in the place and made over to the charge of Abu-l-Fazl, who was held responsible that it should never be extinguished.

From the beginning of the twenty-fifth year of the reign (March 1580), Akbar began to prostrate himself in public both before the sun and before fire, and when the lamps and candles were lighted in the evening, the whole court was required to rise respectfully. The reverence for artificial lights thus inculcated finds expression in his recorded sayings, one of which is: 'To light a candle is to commemorate the (rising of the) sun. To whomsoever the sun sets, what other remedy hath he but this?'

Akbar's devotion to the fire cult partly explains, though it does not justify, the passionate ferocity which he displayed on one occasion in or about A. D. 1603. * * * *

The Parsee propaganda was supported by the zeal of the Hindu Raja Birbal, an ardent sun-worshipper, from another point of view, and it also fitted in well with the practices of the Hindu ladies in the zenana who had their burnt offerings (hom) after the Brahmanical fashion.

A few years later (1589), Akbar carried further his compliance with Parsee ritual by adopting the Persian names for the months and days and celebrating the fourteen Persian festivals. But he stopped without ever reaching the point of definitely becoming a Zoroastrian. He acted in the same way with regard to Hinduism, Jainism and Christianity. He went so far in relation to each religion that different people had reasonable ground for affirming him to be a Zoroastrian, a Hindu, a Jain, or a Christian. †

Nevertheless, he could not bring himself to accept frankly any one of the four creeds, however much he might admire certain doctrines of each, or even practise some parts of the ritual of all four. He always cherished his dream of imposing on the empire a new and improved religion of his own, which should include the best parts of all those named besides others; and, when at last he felt his throne secure in 1582, the only religion to which he could be said to adhere was that of his personal invention, the *Tauhid Ilahi*, or Divine Monotheism, with himself as Pope-King.‡

---

† Badaoni, with reference to the time about 1581, goes so far as to say that 'His Majesty firmly believed in the truth of the Christian religion' (II, 267). The statement may be true for that time when the influence of Aquaviva was strongly felt.

‡. The leading authority for Akbar's relations with the Parsees is the excellent and convincing treatise by J. J. Modi, entitled *The*

Appendix D-Bibliography.

* * * * *

The Parsees at the Court of Akbar
 and *Dastur Meherjee Rana*
 8-Modi. by Jiwanji Jamshedji Modi,
 Bombay, 1903, is a book deserving

separate mention as being a fully documented discussion of the relations of Akbar with the Parsees. The author refutes conclusively certain erroneous opinions advocated by Karkaria in his paper 'Akbar and the Parsees' (*J. Bo. Br. R. A. S.*, 1896).¹

Parsees at the court of Akbar and Dastur Mehrjee Rana; Bombay, 1903. The Author, who presents many previously unpublished documents in both text and translation, proves conclusively that Akbar's partial conversion to Zoroastrianism was the work of the Dastur from Nausari, begun in 1573 and continued to 1578-9. He deals fully with the testimony of Balaoni (Lowe, p. 268) and other authors; refuting by an absolute demonstration the shallow criticism of R. P. Karkaria in 'Akbar and the Parsees' (*J. Bo. Br. R. A. S.*, 1896.). Dates render untenable Karkaria's view that the Parsee lore of Akbar was obtained from Ardeshir, a Persian scholar who was summoned to his court at Lahore. Ardeshir, who was sent by Shah Abbas the Great, came for the sole purpose of helping Mir Jamalu-d-din in the compilation of a dictionary of old Persian, which appeared in 1608-9, after Akbar's death, under the title *Farhang i-Jahangiri*. His Indian labour extended from 1593 to 1597, many years after Akbar had absorbed all the Zoroastrianism which he was inclined to accept. Modi's conclusions are supported by ample documentary evidence. The essay in the same volume entitled 'Notes of Anquetil du Perron (1755-61) on King Akbar and Dastur Meherji Rana adds certain material and interesting details. For life of Mir Jamalu-d-din see *Asn*, vol. I, p. 456, No. 164. He attained the rank of 'Commander of 4,000' under Jahangir. The *Farhang* is described by Blochmann in *J. A. S. B.*, part i, vol. XXXVII, A. S. (1868), pp. 12-15, 65-9. Akbar took a lively interest in the work, which occupied the Mir for thirty years. It is of high value because it gives the explanation of ancient Zoroastrian words.

1. Other papers by Karkaria are—'The Religion of Akbar' (*As. Qu. Rev.*, January 1898); 'Akbar, his religious Policy' (*Cal. Rev.*, January 1906); 'The Death of Akbar, a Tercentenary Study' (*ibid.*, October 1903); and 'Akbar's Tomb at Secundra' (*ibid.*, January 1908). They are not of much value.

દસ્તુર મહેરજી રાણા

અને

મોગલ શહેનશાહ અકબર.

એ તકરાર સંબંધી વર્તમાનપત્રો વિગેરેમાં
આવેલાં લખાણોનો સંપૂર્ણ સંગ્રહ.

નાં ૩૫.

જામે જમશેદ.

(તા. ૩ જાન્યુઆરી સને ૧૮૯૨)

ચીકાગોના પરદરશન વખતે ધરમ સંબંધી
કૉન્ગ્રેસ અને એરવહ જીવજીત મોદી.

“આવતા સાલના એપ્રિલ માસમાં અમેરીકાનાં ચીકાગો શહેરમાં ભરાનારાં મોટાં પરદરશનને ટાંકણે જુદા જુદા ધરમોના પરતીનીધીઓની જે મોટી કૉનગરેસ મળનાર છે તે કૉનગરેસમાં જરથોસ્તી ધરમના એક પરતીનીધી તરીકે હાજર થવાને એરવહ જીવજીત જમશેદજી મોદીને થએલાં નોતરાંની વીગતથી વાંચનાર વાકેફ છે. એરવહ જીવજીતને એ કૉનગરેસમાં હાજર થવાની જોગવાઈ કરી આપવા માટે જોઈતી આશરે રૂપીઆ ૫૦૦૦ ની રકમ મેલવવાને જરથોસ્તી દીનની ખોલ કરનારી મંડલી તરફથી હાલ નીચલું સરકયુલર બાહર પાડવામાં આવ્યું છે, અને એ સરકયુલરની રૂએ જે રકમ એ ફંડ માટે અમારી ઉપર મોકલ-

વામાં આવશે તેની પોંહચ ખુશીથી અમારાં પત્રમાં સવીકારી અમે ઘટતે ઠેકાણે પોંહચાડીશું. એ ધરમ સંબંધી કૉનગરેસમાં એરવહ જીવજીત મોદી એક યોગ્ય જરથોસ્તી પરતીનીધી નીવડશે એમ સલામો એક મતે ધારે છે. જરથોસ્તી દીનની ખોલ કરનારી મંડળીનો સરકયુલર નીચે મુજબ છે.—

“આવતા સાલમાં અમેરીકા ખાતે ચીકાગો શહેરમાં ભરવામાં આવનારાં દુન્યાનાં મોટાં પરદરશનને ટાંકણે જુદા જુદા ધરમોના પરતીનીધીઓ એક મોટી કૉનગરેસમાં મળનાર છે. જ્યાં તેઓ પોતાના ધરમની ખુબીઓ જાહેર કરશે, અને બીજા ધરમથી વાકેફ થશે. એ મીજલસમાં સામેલ થવાને અને તેનાં કામકાજમાં જોડાજર થાઈ ભાગ લેવાને અને ત્યાં જરથોસ્તી ધરમ બાબે એક રેસાલો વાંચવાને એ કૉનગરેસના પરખુબ તરફથી એરવહ જીવજીત જમશેદજી મોદીને ખાસ નોતરું આવ્યું છે. વળી તેવણને તે કૉનગરેસની

સલાહકાર મંડળી (Advisory Council) ના એક સલાહકાર નેમ્યા છે. એરવદ જીવન-જીવે એ નોતરં અને નેમનુંકનાં પતરો જરથોસ્તી દીનની ખોલ કરનારી મંડળી ઉપર મોકલી, જે મંડળી એ બાબે એવણને મદદ કરવાને પગલાં લેતો પોતે પારસીઓના પરતીનીધી તરીકે હાજર થવાને ખુશી ખતાવી છે. તે ઉપરથી એ મંડળીએ ઠરાવ કરી અમો નીચે સહી કરનારાઓને (દસ્તુર જમાસપણ, મી. ખ. રૂ. કામા તથા મુનસી એરવદ જમાસપણ હાદ્યાનજી) એ બાબે ઘટતાં પગલાં ભરવાને સોંપ્યું છે. એરવદ જીવનજી એક વખતે સરોકહોમ ખાતે મલેલી ઓરીઅનતલ કોનગરેસમાં ભાગ લેઈ આવી જેમ મુસાફરીનો તેમ યુરોપીયન વીદવાનોની મીજલસોનો અનુભવ મેલવી આવ્યા છે. જે એવણને આવે નવાં કામ માટે લાયક દેખાડે છે. આપણા પારસીઓ હીંદુસ્તાન આવ્યા પછી આવે ખીજી મીજલસ મલશે, જેમાં જુદા જુદા ધરમના પરતીનીધીઓ પોતાના ધરમના નીયમો સમજાવવાને લેગા મલશે. પહેલી એવી મોટી મીજલસ અકબર ખાદશાહના વખતમાં દીલ્લી શેહર ખાતે મળી હતી. જેમાં પારસીઓના પરતીનીધી તરીકે દસ્તુરજી મહેરજી રાણા ખીરાજ્યા હતા. આ અમેરીકા ખાતેની મીજલસ એથી મોટા પાયા ઉપર મલસે અને તેમાં પારસીઓના એક પરતીનીધી પોતાના ધરમની ખુબી સમજાવવાને હાજર થાએ તેમાં પારસી ટોલાને માન છે. જ્યાં સરવે ધરમોના પરતીનીધીઓ હાજર થશે ત્યાં આપણા જરથોસ્તીઓના એક ધરમગુરૂ હાજર થવાથી આપણા ધરમને પરખ્યાતી મળશે અને તેની તવારીખમાં નોંધ રહી જશે. કારણ એવી મોટી મીજલસો જવલેજ મળે છે. એ મુસાફરીથી અને એવી ધરમ સંબંધી મોટી મીજલસમાં સામેલ થવાથી

જે જ્ઞાન મળશે તેનો લાભ એરવદ જીવનજી પોતાના પાછા ફરવા પછી આપણને આપવાની ધારણા રાખે છે.

“એટલા માટે જરથોસ્તીઓને આ લખવાથી અરજ કરવામાં આવે છે કે તેઓએ આવે લલાં કામમાં પોતાથી ખનતી મદદ કરવી. આ મુસાફરીનો ખરચ આશરે રૂ. ૫૦૦૦૦ ધારવામાં આવે છે તે માટે જે સાહેબોએ મદદ કરવી હોય તે સાહેબોએ પોતાની રકમો ઉપલા ૩ સાહેબોમાંથી કોઈ પણ ધણી ઉપર મોકલવી. તા, ૧ લી ડીસેમ્બર ૧૮૯૨.

(સહી) જમાસપણ દશતુર મીનાચેહરજી
જમાસપ આશાના

” ખ. રૂ. કામા

” જમાસપણ એદલજી હાદ્યાનજી.

નાં ૩૬.

મુખ્ય સમાચાર.

(તાં ૧૦ મી ઑગસ્ટ સને ૧૮૯૬)

“શાહનશાહ અકબર અને પારસીઓ” એ વીષયપર મીં રૂસ્તમજી પેસ્તાનજી કરકરયાએ ગઈ પરમ દીને આપણું લાપણુ-પહેલા મહેરજી રાણા દસ્તુર વીચે પારસીઓ વચ્ચે ચાલતી આવેલી વાતો નાપાયદાર છે એમ જણાવી તે માટે તેઓએ દેખાડેલાં કારણો.

“શાહનશાહ અકબર અને પારસીઓ” એ વીષયપર મીં રૂસ્તમજી પેસ્તાનજી કરકરયાએ, રાયલ એશયાટીક સોસાયટીની મુખ્યવાળી શાખાની ગઈ પરમ દીને સાંજે મળેલી એક સલા આગળ, એક નીબંધ વાંચ્યો હતો. શાહનશાહ અકબરે દુનીઆના જુદા જુદા મુખ્ય ધરમો વીચે ખુલાસો

મેળવવાની અને તે સઘળામાંથી સઘળું સાડું વીણી કહાડી એક નવો ધરમ ઉભો કરવાની ઇચ્છાથી સઘળા ધરમવાળાઓને પોતાની દરબારમાં કેવી રીતે એકઠા કરયા હતા, અને ત્યાં કેવી રીતે તકરાર ચલાવવામાં આવતી હતી, તે વીંચે શરૂઆતમાં તેઓએ કેટલોક ઇસારો કર્યો હતો. તે પછી વીંચ-યની મુખ્ય બાબતપર આવતાં તેઓએ જણાવ્યું કે,

મેહેરજી રાણા અને જગતગુરૂ વીંચેનો કીરસો.

એ સઘળા ધરમોમાં એક ધરમ તેનાં ઘણાં પુરાતનપણાં અને તેનાં ખાલેસપણાંને લીધે, શાહનશાહની બાણમાં તે આવતાં, તેની ઉપર તેણે રાખેલા હેતુના સંબંધમાં ઘણી અસર કરયા વગર રહે એમ હતુંજ નહીં. તે ધરમ પેગમબર જરથોશતનો સ્થાપેલો હતો, અને તે ધરમ પાળનારાઓને લાંબો વખત પોતાનાં વતનમાં જીલ્લામાં અમયા પછી અકબરના રાજ્યના એક ખુણામાં આંત્રો લેવા જવાની ફરજ પડી હતી. એ ધરમ ઇતીહાસમાં મશહૂર થયેલો હતો અને તેથી જુદી જુદી રીતે શાહનશાહનાં ધ્યાનપર તેના વીંચેની ખબર આવેલી હોવી જોઈએ. “શાહનશાહ અકબર” વીંચેનાં પોતાના પુસ્તકના પેહેલા ભાગમાં પાને ૨૧ મે કાઉંટ ડી નોયર લખે છે કે, “એ ધરમવાળાઓ સંખ્યામાં તથા રાજદવારી સ્થિતિની બાબતમાં ઘણા નીરજીવ હતા, છતાં તેમનાં ધરમ સંબંધી મત ૧૬ મી સદીની આખેરનેસુમારે હીંદુસ્તાનમાંના મોટા વીચારવતો ઉપર ઘણી અસર કરી શક્યાં હતાં.” આ ધરમ વીંચે વાકેફગારી મેળવવાને અકબરે શું કર્યું હતું અને તેના તરફ તે કેવી વળણુ ધરાવતો હતો, તે સ્વાલ આજે આપણે તપાસવાનો છે. એ ધરમ અને તેના કેટલાક મુખ્ય કાનુનો

વીંચે તેણે ખબર મેળવી હતી તે ચોક્કસ છે. પણ તેથી તેનાપર કેટલે દરજ્જે અસર થઈ હતી, અને જે નવો ધરમ તેણે ઉભો કર્યો હતો તેમાં તેણે કેટલે દરજ્જે તેનો ઉપયોગ કર્યો હતો, તે અનીશ્ચીત છે. પારસીઓ વચે એક એવી કથા ચાલે છે કે, તેમના એક દસ્તુરને નવસારીથી અબજોબ જેવા સંજોગો વચે અકબરની દરબારમાં બોલાવવામાં આવયા હતા, અને ત્યાં તેઓ પોતાના ધરમની ખુબી અને સચાઈ વીંચે અકબરનાં મનપર એવો સરસ છાપ બેસાડી શક્યા કે, તેઓએ તેને પારસી ધરમમાં વટલાવી સુદરેહ કુસ્તી પેહેરાવવાની નવજોતની કીયા કરી હતી. આ દસ્તુરનું નામ મેહેરજી રાણા હતું, અને જે સંજોગો વચે તેમને અકબરની દરબારમાં બોલાવવામાં આવયા હતા તેનું વરણુન નીચે પ્રમાણેનું નવાઈ સરખું એ કથા સમજાવે છે. બહુ વીંચ્યામાં પ્રવોણુ ગણાતા જગતગુરૂ નામે કેાઈ હીંદુ બ્રાહ્મણે શાહનશાહની હજુરમાં એક અમતકાર કર્યો હતો. રૂપાની એક થાળી હવામાં ઘણે ઉંચે આકાશ તરફ અધર લટકતી તેણે કરી, અને આકાશમાં જાણે બે સુરજ પ્રકાશતા હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો. એટલું કરી અકબરની દરબારમાં ભેગા મળેલા જુદા જુદા ધરમવાળાઓને તેણે નોત્રું કર્યું કે જો તમારામાં હીમત હોય તો આ નવા સુરજને ઉતારી પાડી તમારા ધરમની ખુબી દેખાડી આપો. અલબત્તે અકબરે તેની માગણી પ્રમાણે અમલ કરી બતાવવા સઘળા એલમાઓને ફરમાવ્યું, પણ તેઓ પોતે તેમ કરી શક્યા નહીં. આવું કાફરી કામ કરનારને નામોશીમાં મેલવાને અને તેની માગણી પ્રમાણે અમલ કરવાને શકતીવાન એવા કેાઈ નરની શોધમાં તેટલા માટે તેઓ ઇતેબરીથી પડ્યા. તેમને જણાવવામાં આવ્યું કે નવસારીમાંના એક દસ્તુરને જો બોલાવવામાં આવે તો તેઓ એ

કામ કરી આપશે. તેમની સુચનાથી અકબરે તે દસ્તુરને બોલાવી મંગાવયા, અને તેઓએ ફતેહ મેળવી. માંથ્રવાની ભણીને તેઓએ પેલા હીંદુની બહુ ધં શક્તી તોડી નાખી, અને પેલો બનાવટી સુરજ અકબરના પગ આગળ આવીને પડ્યો ! અકબર તેથી બહુજ અજબ થયો. પેલા દસ્તુર તરફ તે સાનંદાશ્ચર્યથી જોવા લાગ્યો. તેઓએ પોતાના ધરમની સમજ તેને આપી અને તેની એટલીબધી ખાતરી થઇ કે તેણે પારસી ધરમ અખત્યાર કર્યો ! પારસીઓ વચે ચાલતી કથાનો આ સાર છે, ત્રણ સદી જેટલો વખત થયો તેમના વચે તે ચાલતી આવી છે, અને તે માટે તરેહવાર લખાણો કવિતામાં તથા સાધારણ ઇબારતમાં કરવામાં આવયાં છે. મેહેરજી રાણાની આ ફતેહ વીષેની કવીતાઓ ગુજરાતમાં તથા બીજી તરફ ફરતા ખયાલીઓ ગાય છે, પણ તે ખયાલીઓ પોતે પારસી નથી એમ કહેવું જોઈએ.

એ કથા નાપાયદાર ગણવાનું કારણ-
કોઈ પણ ઇતીહાસમાં દસ્તુર મેહેરજી
રાણાનું નામ મળતું નથી.

પણ હવે એ કથામાં કેટલી સચાઇ છે તે જોઈએ. ઘણીએ શોધ ચલાવવા છતાં તે વીષે કાંઈ પણ પુરાવો ઇતીહાસમાંથી મને મળતો નથી. આ શાહનશાહના અમલ વીશે લખાયેલા સંખ્યાબંધ ઇતીહાસોમાંના કેાઇમાં પણ તે બાબત બીલકુલ ઇશારો નથી; અને કહેવાની જરૂર નથી કે આવો અશક્ય નહીં તો ઘણોજ અસંભવીત બનાવ જો બન્યો હોત તો ચમતકારોનું વરણન કરવા માટે સાધારણ રીતે ઘણો શોક ધરાવનારા લખનારા તે વીષે ઇશારોજ કરવાને નહીં પણ વીગતે હકીકત જણાવવાને ચુકત નહીં. બહાઉનીએ પોતાના પુસ્તકમાં હીંદુ જોગીઓ

અને મોહમેદન પીરોએ કરી બતાવેલા બીજા ઘણાક ચમતકારોનું વરણન કર્યું છે; હાખલા તરીકે ત્રાંખાના સીકઓથી ભરેલા અનુપ તળાવ વીષે તેણે લખ્યું છે પણ આ બાબત તે બીલકુલ જણાવતો નથી. અકબરના અમલના ધરમ સંબંધી ઇતહાસ માટેની બીજી મોટી સત્તા દબીસ્તાનમાં પણ તે વીષે જણાવેલું નથી. અકબરના હુકમથી અબુલ ફાઝલે લખેલા સત્તાવાર ઇતીહાસ અકબરનામાં કે નીઝામુદ્દીનવાળી તખકકાતે અકબરીમાં પણ તે જણાવેલું નથી. એટલુંજ નહીં પણ કેાઇબી ઇતીહાસમાં દસ્તુર મેહેરજી રાણાનું નામ વટીક મળતું નથી.

પાછળથી ઉભો કરવામાં આવેલો
જણાતો એક દસ્તાવેજ.

મેહેરજી રાણાના નવસારીમાં વસ્તા હમણાના વારસો તરફથી મારા હાથમાં એક દસ્તાવેજ મેલવામાં આવ્યો છે. જેમાં ઊપર જણાવેલો કથાના ટેકામાં ઇતીહાસને લગતી કહેવાતી ચોક્કસ સત્તાઓનાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે. એ કથાને લગતી સંપુરણ વીગત આપનારા ચોક્કસ ફકરા તેમાં ટાંકવામાં આવ્યા છે, અને તે અકબરના ત્રણ નામીયા તવારીખનવેસો બહાઉની, અબુલ ફાઝલ, અને તખકકાતે અકબરીના કરતાના લખાણોમાંના છે એમ જણાવવામાં આવે છે. પણ અબજબીની વાત એ છે કે એ ત્રણેના ઇતીહાસમાંથી એજ ફકરાઓ મને મળતા નથી ! બહાઉની તથા અબુલ ફાઝલના જે ઇતીહાસ બંગાલની એશીઆટીક સોસાયટીએ પ્રગટ કર્યા છે, તેમાં એ ફકરાઓ બીલકુલ પણ દેખાતા નથી ! મને એ નકલ આપનાર જણાવે છે કે, આમાં ખાતેની એ ઇતીહાસની નકલોમાં તે આપેલા છે, અને એક મોહમેદન મુનશીએ પારસીઓની બહુ માટે તેમાંથી તે ઉતારી મોકલ્યા

છે. પણ પેલા મુનશીએ પારસીઓને રાજ કરવાને ખાતર તે ઊલા કર્યા હશે, એમ જણાવી તેને આપણે બાબુએ મેલશું. હાથનાં લખેલાં ફારસી પુસ્તકોના સંબંધમાં બાણીતી વાત છે કે તેમાં કોઈ બાબત અસલમાં નહીં હોવા છતાં કોઈ પણ રીતે તે મળી આવવાની ! ફારસી તવારીખનવેસો અને તેમના હાથની લખેલી નકલોનો અનુભવ ધરાવનારાઓ સેહજમાં તે સમજી શકશે. તેમની નકલો પરથી નકલ ઉતારનારાઓ સ્વાર્થને ખાતર અંદર કેવાં ગાળાં મારતાં આવયા છે તે વીષે સર હેનરી એલ્યટ જાતી અનુભવથી કેટલાક દાખલા આપે છે, અને તે બાબતમાં ઘણી સંભાળ રાખવા તે આપણને ચેતવે છે. તેના જણાવવા પ્રમાણે નકલ ઉતારનારાઓ તરેહવાર ભુલો કરવા ઉપરાંત પોતાની તરફથી કેટલીક વાર અંદર વધારા કરે છે અને વળી ડાહ્યા થઈને અસલ લખનારનું લખાણ સુધારે છે.

અકબરે ધરાનથી બોલાવેલા દસ્તુર અર-દેશર સીવાય બીજા કોઈ પારસીનું નામ અકબરના તવારીખનવેસો આપતા નથી.

અકબરના પારસીઓ સાથના સંબંધ વીષે ઈતિહાસમાં શું હકીકત મળે છે તે જોઈએ. બાણીતી વાત છે તેમ અબુલ ફાઝલે તો અકબરના ધરમ સંબંધી વીચારો વીષે માત્ર એકજ નાનો બાબ (પુસ્તક ૧ હુ, અધન ૭૭) લખ્યો છે. પોતાનાં આ મોટાં પુસ્તકમાં તે વીષે વીગતે તેણે લખ્યું નથી, કેમકે તે વીષે એક ખાસ પુસ્તક લખવાનો ઇરાદો તે રાખતો હતો. પણ તે ખાસ પુસ્તક તેણે લખ્યું નહીં હતું. અકબરના ધરમ સંબંધી વીચારોનો સંપૂર્ણ હેવાલ અબુલ ફાઝલ કાદર બહાઉનીનાં મોટાં પુસ્તકમાં આપેલો છે. તેના આખાં પુસ્તકમાં પારસી ધરમ વીષે માત્ર નીચલો ફકરો મળે છે.

આતશ પરસ્તો પણ ગુજરાતમાંના નવ-સારી ગામથી આવયા હતા. તેઓ જણાવવા લાગ્યા કે જરથોસ્તનો ધરમજ સાચો છે, અને આતશની પરસ્તેશ બીજી કોઈ પણ પરસ્તેશ કરતાં વધારે ચહ્હતી તેઓ જણાવતા હતા. શાહનશાહનું ધ્યાન તેઓએ પણ પોતાની તરફ ખેંચ્યું, અને તેને તેઓએ કયાનીઓના ધરમ સંબંધી કીયા કામો અને ફરમાનો શીખવ્યાં. સેવટે તેણે હુકમ આપ્યો કે પવીત્ર આતશને અબુલ ફાઝલને હસ્તક કરવો, અને ધરાનના પાદશાહો પોતાની દરેમહેરોમાં જેમ તેને હમેશ રોશન રાખતા તેમ તેને રાત દીવસ રોશન રાખવા અબુલ ફાઝલને તેણે ફરમાવ્યું, કેમકે ખોદાતાલાની તે એક નીશાન છે અને તેની પેઠા કરેલી ઘણી રોશનીઓમાંની એક તે છે.

એશીઆના જુહા જુહા મજહૂબો અને શીલસુપ્રીઓ વીષે ખુલાસો આપનારી બાણીતી કેતાબ દબીસ્તાનનો લખનાર વધારે સંપૂર્ણ અને વધારે વીગતે હેવાલ આપે છે. તે જણાવે છે કે,

એજ પ્રમાણે ગુજરાત જીલાનાં નવ-સારી ગામથી આવેલા આતશ પરસ્તો જરથોસ્તના ધરમની સચાઈ જાહેર કરવા લાગ્યા તથા આતશની પરસ્તેશ કરવાની તથા તેની વખાણ ગાવાની જરૂર સમજાવવા લાગ્યા. શાહનશાહે તેમને પોતાની હબુરમાં બોલાવ્યા અને તેમના દાના પુરૂષોની રીતભાત અને કીરતી વીષે તેમનાથી ખબર મેળવવાની ખુશી બતાવી. તેણે વળી ઇરાનથી આવવા જવાનો ખરચ આપીને અર-દેશીર નામે એક જરથોસ્તીને બોલાવી મંગાવ્યો; દાનાવ શૈખ અબુલ ફાઝલની સંભાળ હેઠળ પવીત્ર આતશ તેણે રખાવ્યો અને હુકમ કર્યો કે મોખેદોના કાનુન પ્રમાણે તથા અજેમના પાદશાહોના આતશ

કહેહોમાં જે રીતે હ'મેશાં તે રાખવામાં આવતો તે રીતે રાત અને દીવસ માહેલાં દીવાનખાનામાં તેને રેશન રાખવાનો હુકમ આપ્યો. વળી કીરમાનથી કેટલાક આતશ-પરસ્તોને બોલાવી મંગાવી જરથોશતના ધરમના લેહો વીષે તેમને તેણે સવાલો પુછ્યા હતા; અને યજ્ઞદાનયન તથા આળાદાનયન ટોળાના વડા આઝર કયવાનપર કાગજ લખી હીદુસ્તાન આવવાનું નોતડું તેણે મોકલ્યું. આઝર કયવાને તેના જવાબમાં પોતાથી આવી નહી શકાવા માટે માશી ચાહી પણ બોદાતાલા, અકલ, આતમા, આકાશ, સેતારા, અને તતવો વીષે તેમજ પાદશાહને નશીઅત આપનાડું પોતાનું તથ્યાર કરેલું એક લખાણ મોકલાવી આપ્યું.

ઈરાનવાળા દસ્તુર અરદેશીરેજ અકબરને પારસી ધરમ શીખવયો હતો-નવસારી-માં તો ત્રણ સદીની વાતપર ધરમ સંબંધી સઘળું અંધારું હતું.

આ ઉપરથી ખુલું દેખાય છે કે, કીરમાનવાળા દસ્તુર અરદેશરે અકબરને પારસી ધરમ તરફ ખેંચવામાં આગેવાન લાગ લીધો હતો. અકબરની દરબારમાં લેગા મળેલા બુદ્ધા બુદ્ધા ધરમે અને ફીલસુફીઓના પંથને લગતાઓ વચ્ચે ઘણી બાહોશી સાથે તકરાર ચલાવવામાં આવતી હતી, અને તે તકરારના જે નમુના દખીસ્તાનમાં આપ્યા છે તે ઉપરથી વીચાર કરતાં માલમ પડે છે, કે તે કરનારાઓ કાબેલ હોવા જોઈએ. તકરારમાં લાગ લેનાર જરથોશતીએ જે દલીલો તે વખતે રજુ કરી હતી તે ઉપરથી તે ઘણો બાહોશ અને લજ્જેલો માલમ પડે છે, અને હું નહીં ધારતો કે ગુજરાતનાં એક ખુણામાંના એક પારસી દસ્તુર તેવી ચાલાકી અને વીદવતા સાથે તે રજુ કરી શક્યો હોય. તે તકરાર કરનારે બીજા ધર-

મોનું તથા ઇતીહાસ અને ફીલસુફીનું સામાન્ય જ્ઞાન એટલું બધું દેખાડ્યું છે કે તેવું જ્ઞાન નવસારીના એક દસ્તુર પાસે મેળવવાની આશા રાખવી ફાકટ છે. બીજા હાથ પર એક વીદવાન જરથોશતી દસ્તુર તરીકે અરદેશીર જાણીતા થયેલા હતા. અને તેમને એટલી મોટી અગત ધરાવનારા સમજવામાં આવ્યા હતા કે છેક ઇરાનના કીરમાન શેહેરથી તેમને બોલાવવામાં આવ્યા હતા, અને તેમની મુસાફરીનો ખર્ચ અકબરે મોકલી આપ્યો હતો તેની પણ નોંધ લેવામાં આવી છે. બીજા પણ એક સંજોગ આ બાબતના સંબંધમાં અગતનો છે. મેહેરજીરાણા મોગલ દરબારમાં જે વખતે ગયેલા ધારવામાં આવે છે, તે પછી કેટલેક વરસે અરદેશીરને બોલાવવામાં આવ્યા હતા. તે ઉપરથી દેખાય છે કે નવસારીના જે આતશપરસતો વીષે બદાઉની લખે છે તેમનાથી અકબરને સંતોષ મળ્યો નહીં હતો, અને તેઓ ઝાઝું શીખવી શકે એમ નથી તે જોઈ વધારે દુર નજર પોહિંચાડવાની અને કીરમાનથી અરદેશીર તથા બીજા પારસીઓને બોલાવવાની જરૂર તેણે વીચારી હતી. મેહેરજીરાણા અકબરની દરબારમાં ગયા હશે, કેમકે તેમનાં કુટુંબ પાસે મોગલ દરબાર તરફથી મળેલી ૩૦૦ એકર જેટલી જમીન છે, અને એમ કહે છે કે મેહેરજી દીલીથી ઉપડ્યા તે વખતે તે તેમને અકબરે આપી હતી. પણ શાહનશાહની હજુરમાં ચલાવવામાં આવેલી ધરમ તથા ફીલસુફીને લગતી તકરારોમાં તેઓએ કેાં મોટો લાગ લીધો હતો એમ કહી શકાય નહીં. ત્રણ સદીની વાત ઉપર ખુદ નવસારીમાં ધરમ સંબંધી અંધારું ફરી વળેલું હતું એટલે ત્યાંવાળાઓ દીલીમાં અજવાળું પાડવા બંધ એમ ધારી શકાય નહીં. અકબરે પોતાની જાણસાથી ગુજરાતથી ખબરો મેળવવાને પારસીઓને બોલાવ્યા હશે,

પણ તેમની પાસે ઝાઝું મેળવી નહીં શકાશે એમ જોઈ ધરાનથી બીજાઓને બોલાવી મંગાવવાની ફરજ તેને પડી હતી. વાજબી અનુમાન એજ કાઢી શકાય.

નાં ૩૭.

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૧૧ મી ઑગસ્ટ સને ૧૮૬૬.)

પુરશેહને બોદાતાલાના કીબલેહ તરીકે ગણવાનો વીચાર જેમ પારસીઓ તેમ હીંદુઓ પાસે પણ અકબરે મેળવ્યો હતો.

પારસી ધરમે અકબરપર કેવી અસર કરી હતી તે હવે આપણે જોઈએ. તેણે તેના ઉડા અભયાસ કર્યો હતો, અને તેનાપર તેથી અસર થઈ હતી, તે તો ખુદ્દુ છે. પણ જુદા જુદા ધરમોમાંથી સાડું વીણી કાઢીને તેણે પોતાનો નવો ઇલાહી ધરમ સ્થાપ્યો, ત્યારે પારસી ધરમમાંથી તેણે કેટલા ભાગનો ઉપયોગ કર્યો હતો ? બીજી તરફ મેં દેખાડ્યું છે તેમ પ્રથમમાં અકબરે તદ્દન ખાલેસ અને સાદો એક ઇશ્વરી ધરમ કાંઈ પણ ક્રીયાઓ કે કીબલેહ વગરનો સ્થાપ્યો હતો. પણ ભીતરના વીચારો બાહાર પાડવા માટે નજરે જોઈ શકાય એવા કીબલેહની જરૂર છે એમ તેને લાગ્યું, ત્યારે બોદાતાલાનાં મોટા દેખીતા કીબલેહ તરીકે સુરજને તેણે પસંદ કર્યો હતો ક્વા ટેનીસન અકબરના મોહોડામાં શબ્દો મેલે છે તેમ,

Let the Sun
Who heats our Earth to yield us grain
and fruit.

And laughs upon thy field as well as
mine,

And warms the blood of Shiah and
Sunnee

Symbol the Eternal!

અર્થ—આપણને અનાજ તથા મેવો પુરો પાડવા માટે જમીનને ગરમી આપનાર, તારાં અને મારાં ખેતરને ખુશનુમા બનાવનાર, શીઆ તેમજ સુન્નીને તનદરેસ્ત બનાવનાર પુરશેહને તે હમેશગીના સાહેબનો કીબલેહ થવા દેવો !

એમ તેણે ઠરાવ્યું હતું. સુરજને માટેની માનલરેલી આ લાગણી પારસી ધરમે તેનામાં ઉત્પન્ન કરેલી કહી શકાય; કેમકે આ જાણીતી વાત છે કે, હમેશગીના સાહેબના મોટા કીબલેહ તરીકે સુરજને લેખી તેને એ ધરમ માન આપે છે. કાધર કાતર પોતાનાં નામીયાં પુસ્તકમાં લગાર લેદ લરેલી રીતે લખે છે કે, “ પારકા ધરમવાળા પાસેથી સુરજની ભકતી કરવાની રીત તેણે અખત્યાર કરી હતી; અને તે પ્રમાણે દીવસમાં ત્રણ વખત સુરજ ઉગે તે વખતે, મધ્યાન બપોરે, અને સુરજ અસ્ત પામે તે વખતે તે ચાલતો હતો. ” સુરજની ભકતી કરવા તરફ હીંદુ ધરમે પણ તેને વળણ આપી હતી. બદાઉની એમ જણાવે છે કે, ખીરબલ તેને એ વળણ ઉપર લઈ ગયો હતો. તે કહે છે કે, “ લીઆનતી ખીરબલે શાહનશાહને સમજાવવાની કોશિશ કરી કે, સુરજ સઘળાંને રોશની આપે છે તથા તમામ અનાજ, મેવા તથા જમીનની ઉત્પત્તિઓને પાકપર લાવે છે, તથા માણસની જીંદગીને તકવીઅત આપે છે, માટે રોશનીના એ ગોળાની ભકતી કરવી તથા તેની વખાણ ગાવી જોઈએ; ઉગતા સુરજ તરફ અને નહીં કે આથમતા સુરજ (એટલે મહોમેદનોની માફક મકા) તરફ યાને પશ્ચીમ દીશા તરફ મોહોડું કરવું; માણસે આતશ, પાણી, પથર અને ઝાડોને તથા સઘળી કુદરતી ચીજો, ગાય અને છાણ વટીકને માન આપવું; માથે ચાંદલો કરવો, અને બ્રાહ્મણોની માફક જનોઈ પેહેરવી. ફરખારમાંના

કેટલાક દાનાવ પુરૂષો તેને ટેકો આપી કહેવા લાગ્યા કે સુરજ દુનીઆની 'વધાર મોટી રોશની છે,' દુનીઆના રહેવાસીઓને સુખ આપનાર, તથા રાજાઓનો મુરખી તે છે; રાજાઓ તેના સુખા જેવા છે. 'નવરોઝે જલાલી' ને દીવસે એજ કારણથી સુરજની ભકતી કરવામાં આવતી હતી, અને એજ કારણથી પોતે રાજ્યાભીષેક થવાના વારસીક દીવસનો તહેવાર એજ દીવસે પાળવા તેણે ઠરાવ્યું હતું." આ પ્રમાણે ખીજી બાબતોની માફક આ બાબતમાં પણ કેટલીક ચીજો અકબરે સાથે મેળવી દીધી હતી. સુરજને વિષે અકબર કેવા વીચાર ધરાવતો હતો તે ટેનીસનની તે વીષેની કવીતા અછી રીતે સમજાવે છે, અને તે અહીં ઉતારી લઇ શકાશે.

I

Once again thou flamest heavenward,
once again we see thee rise.

Every morning is thy birthday glad-
dening human hearts and eyes,
Every morning here we greet it, bow-
ing lowly down before thee,

Thee the Godlike, thee the changeless,
in thine ever-changing skies.

II

Shadow-maker, shadow-slayer, arrow-
ing light from clime to clime,
Hear thy myriad laureates hail
thee monarch in their woodland
rhyme.

Warble bird, and open flower, and
men, below the dense of azure
Kneel adoring Him the Timeless, the
flame that measures Time !

૧.

ફરી એકવાર આઠાશ તરફ તું પ્રકાશે
છે, ફરી એકવાર તને ઉગતો અમો
જોઈએ છીએ. દરેક સવાર તારી વરસગાંઠ

છે અને ધનસાનના જીગર તથા આંખો
તેથી ખુશ થાય છે; દર સવારે તારી સન-
મુખ નમનતાદથી નમીને તને અમો આવ-
કાર દબાવે છીએ, તું જે ખોદાના જેવો
છે, અને હમેશ જુદું રૂપ લેતાં રહેતાં
તારાં આકાશમાં તું અચળ રહે છે.

૨.

તું યોગો ઉત્પન્ન કરનાર તેમ અંધ-
કારને તોડનાર છે, અને દેશ પ્રદેશ રોશ-
નીનાં ફીરણો તીરની માફક તું ફેંકતો રહે
છે. તારી વખાણ ગાનારા જે હજારો કવીઓ
તને કુદરતની બળીહારીને લગતી પોતાની
કવીતાઓમાં પાદશાહ તરીકે સ્વીકારે છે.
તેઓ તરફથી થતી તારી વખાણ તું સાંભળ.
ઓ પક્ષીઓ તમો ગાવો, પુલો તમો
ખીલો, અને માનવીઓ તમો બહુ રંગના
આસમાન હેઠળ ઘુંટણમંડ્યે પડી વખતનાં
સંબંધમાં કંઈ પણ હદ નહીં ધરાવનારને,
વખતનું માપ આપનાર રોશનીને વખાણો.
આતશની આરાધના અને તેને ઈબ્લેહ
ગણવાનો વીચાર પારસીઓ તેમજ હીંદુ
ઓ પાસેથી અકબરે મેળવ્યો હતો.

આતશની આરાધના કરવાનો વીચાર
પણ તેણે પારસી ધરમમાંથી લીધેલો કહી
શકાય. પવીત્ર આતશની જતન કરવા, તેને
જથુકનો ખોરાક આપવા, અને ધરાની-
ઓના આતશકદેહોમાં રાખવામાં આવે છે
તેમ તેને જથુક રોશન રાખવા, અખુલ
ફાજલને તેણે હુકમ આપ્યો હતો તે આપણે
જોઈએ છીએ. પણ હીંદુઓ પણ આતશની એક
જાતની પુજા કરે છે અને તેમનાથી પણ
આતશની આરાધનાની બાબતમાં તેનાપર
અસર થયેલી હોવી જોઈએ. બહાઉની જ-
ણાવે છે કે, " નાની વયથી શાહનશાહે
પોતાની રાણીઓનાં માનને ખાતર પોતાનાં
જનાનખાનામાં હોમ બાળવાની કીયા ચાલુ
રખાવી હતી. એ રાણીઓ હીંદુ રાજાઓની

હીકરીઓ થતી હતી, અને એ ક્રીયા સુરજની પુનને લગતી ક્રીયામાંથી નીકળેલી છે." બદાઉનીનાં પુસ્તકનો તરજુમો કરનાર વીહવાન મીં ૦ ડબ્લ્યુ. એચ. લોએ આ હોમને માટે નોંધ કરી છે કે, તે "સોમના રસને બદલે પારસીઓ તરફથી વાપરવામાં આવતી એકસ ઝાડનો ડાંખળી છે." પણ હું ધાડું છું કે તેમાં તે ભુલ કરે છે, અને બલાકમેન જણાવે છે તેજ ખરું છે કે, એ તો એક પ્રકારની આતશની પુંજ છે, અને તેને પારસીઓની હોમ ગાળવાની ક્રીયા સાથે કશો સંબંધ નથી. સુરજની ભકતી માફક આતશની ભકતી કરવાનો વીચાર પણ અકબરે થોડો પારસી ધર્મમાંથી અને થોડો હીંદુઓ પાસે મેળવ્યો હતો. આતશને પવીત્રાઈથી અને જતનથી રોશન રાખવાને તેણે આપેલો હુકમ અલબતાં જરથોશતીઓના વીચારને મળતો છે, કેમકે તેવી રીતે તેને હંમેશા રોશન રાખવાનો ચાલ એકલો તેમનામાંજ ચાલે છે. હીંદુઓ અગની દેવને બળીદાન આપે છે, પણ તેને સ્વચ્છ તથા હંમેશા રોશન રાખવાને પારસીઓ જેવી ડાળાળ તેઓ ધરાવતા નથી.

વરસની ગણતરી અને રચનાની ગોઠવણ પારસીઓના જેવી તેણે કરી હતી

જે બીજા સવાલની બાબતમાં અકબર પારસીઓના સમાગમમાં આવ્યો હતો, અને જે સવાલના સંબંધમાં પારસીઓએ તેનાપર અસર કરી હતી, તે પંચાગને લગતો હતો. મહોમેદન ધર્મને લગતા જે વીચારો અને ક્રીયાઓ તેને અણુગમતાં લાગતાં હતાં, તે તણ દેવાની તેણે બનતી કોશિશ કરી હતી. એવા વીચારો અને ક્રીયાઓમાં એક મુખ્ય મહોમેદનોનું ચાંદસાતી વરસ સંબંધી હતી. એ પંચાગ આખાં હીંદુસ્તાનમાં લાંબા વખતથી ચાલતું

આવ્યું હતું. તેણે તે બદલા નાખ્યું અને તેને બદલે સુરજની ચાલનાં વરસનું પારસી પંચાગ ચાલું કરી પારસીઓની રીત પ્રમાણે મહીનાઓને ફરવરદીન, અરદીબેહેશત, વગેરે તથા હીવસોને હોરમજ્દ, બહમન, ઇત્યાદી નામ તેણે આપ્યાં હતાં. સને પણ તેણે ફેરવી નાખ્યો, અને ઠરાવ્યું કે; અસલી ધરાની પાદશાહોમાં ચાલતું હતું તેમ તે ગાદીએ આવ્યો ત્યારથી નવો સને ચાલુ કરવો. આદિને અકબરી (પુસ્તક ૩ મું, હીમાચો) પ્રમાણે અકબરે ચાલતો આવેલો સને ફેરવી નાખી પારસીઓની રીત પ્રમાણે પોતાનો ઇલાહી સને, હીઝરી સને દ્વર અથવા ઇ. સ. ૧૫૮૪, માં ચાલુ કર્યો હતો. (બુઓ જરેતનો તરજુમો, પુસ્તક ૨ નું, પાનું ૧ અને ૩૧.)

પારસી જસનોને અકબરે પોતાના નવા ધર્મના એક ભાગ તરીકે ઠરાવ્યાં હતાં.

પારસીઓનાં ચઉદ પવીત્ર જશનો પણ તેણે પોતાના ધર્મમાં દાખલ કર્યાં હતાં. પારસીઓ જે હીવસે રોજ અને મહીનાનું નામ એક આવે છે તે હીવસે જસન કરે છે, અને તે રેવાજ તેણે પણ સ્વીકર્યો હતો. દાખલા તરીકે તેનાં ઇલાહી વરસના પહેલા મહીના અને તેના ૧૬ માં હીવસનું નામ ફરવરદીન છે, અને તેથી એ હીવસને તે તેહેવાર ગણતો. એજ કારણે માહ અરદીબેહેશતના ત્રીજા રોજે માહ ખોરદાદના છઠા રોજે, માહ તીરના તેરમાં રોજે, માહ અમરદાદના સાતમા રોજે, માહ શેહેરીવરના ચોથા રોજે, માહ મેહેરના સોલમા રોજે, માહ આબાનના દશમા રોજે, માહ આદરના નવમા રોજે, માહ દેના આઠમા પંદરમા અને તેવીસમા રોજે, માહ બહમનના બીજા રોજે, અને માહ અસ્પનદારમહન

પાંચમા રોજ તેણે જસન ઠરાવ્યાં હતાં. (જેવો કાઉંટ ડી નોયરનું પુસ્તક લાગ ૨ જો, પાનું ૨૬૮, આઈને અકબરીનો ખલાઠમેનનો તરજુમો લાગ ૧ લો પાનું ૨૭૬; અને દ્વેસ્તાન, પાનું ૬૬.) અબુલ ફાઝલ જણાવે છે કે, “ જમશેદ પાદશાહે સ્થાપેલાં તથા પારસી ધરમગુરૂઓનાં જસનો વીધે નામદાર શાહનશાહને ખબર આપવામાં આવી, ત્યારે તેણે તે સ્વીકાર્યાં અને તે જસનોના દીવસોને પોતાની તરફથી નવાજેશ કરવા માટે તેણે મુકરર કર્યા.” એમાંનો સર્વથી મોટો દીવસ નવરોઝ અથવા નવાં વરસના તેહેવારને લગતો હતો. મેશ રાશીમાં સુરજ દાખલ થતાં એ તેહેવાર શુરૂ થતો અને તેની ધામધુમ ઓગણીસમાં દીવસ ફરવરદીન સુધી ચાલુ રહેતી. પણ આ નવો સને અને નવું પારસી પંચાંગ, અકબરના ઘણાખરા સુધારાઓની માફક, ઔરંગઝેબે પોતાના અમલનાં બીજાં વરસમાં રદ કર્યું હતું.

નાં ૩૮.

જામે જમશેદ.

(તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટ સને ૧૮૬૧.)

શેહનશાહ અકબર અને પારસીઓ.

મીં ૩૨ સતમજી પેસતનજી કરકરયાએ ગયા સનીવારે સાંજના રોયલ એશીયાટીક સોસાયટીની મુખ્યની શાખા સનમુખ, ટાઉન હાલમાં આવેલાં તેનાં દીવાનખાનામાં, શેહનશાહ અકબર અને પારસીઓ ” એ બાબદ ઉપર એક વીશય વાંચ્યો હતો, જેનો અગતનો સાર અમો નીચે રજુ કર્યો છીએ:—

બધા ધરમોમાં માણસજાતને સઉથી સરસ રીતે અનુકુલ પડે એવો ધરમ કયો તે શોધી કાઢવાની નેમથી અકબરે તપાસ

ચલાવવા માંડી હતી. તેણે ઠરાવ કર્યો હતો કે, જુના ધરમોમાંથી કોઈથી એક ધરમ બધી વાતે મન માનતો નહીં જણાય, તો પછી બધા ધરમોની મુજબ ખુબીઓમાંથી સરસ ચીજો ચુંટી કાઢીને તે લેગી કરી એક નવો ધરમ સ્થાપવો. આ નેમ પાર પાડવા માટે તેણે ઘણાક ધરમોના પ્રતીનીધીઓને પોતાની દરબારમાં લેગા કરી તેઓ સાથે મસલત ચલાવવા માંડી. એ મસલત માટેની સલાઓ લેગી કરવા ખાતર એક ખાસ મેહેલ તેણે ફતેહપુર સીખરી ખાતે બંધાવ્યો હતો, જે મેહેલ ઇબાદતખાનાને નામે ઓળખાતો હતો અને ત્યાં મળતી સલાઓમાં તે પોતે પ્રમુખ તરીકે બીરાજતો હતો. ઇસલામી ધરમગુરૂઓને આ બાબદની તકરાર ચલાવવાનું કામ બીલકુલ પસંદ ન હતું અને પારસા ધરમવાળાઓને સેહેજબી વજન મળે તે તેમને મનથી બહુ ખોટું હતું. તેઓ તકરાર કરતાં ઉસકેરાઈ જતા હતા અને તેથી વારંવાર સલામાં ગડબડ અને ફીસાહ મચી રહેતાં હતાં, જેવે સમયે ઉસકેરાયલા આસામીઓને ઠંડા પાડવા ખાતર સલા મુલતવી રાખવામાં આવતી હતી. અનુની મુલ્લાઓ પ્રમુખ તરીકે બીરાજેલા શહેનશાહની હાજરીની વટીક દરકાર કરતા નહીં હતા અને અકબરના મુખ્ય અને માનીતા સલાહકારો અબુલફઝલ, ફેઝલી અને બીરબલને તેઓ તાના મારતા હતા કે, આ બધી ખટપટ તેઓએ જગાડી છે અને નવા નવા ધરમોનાં વેઝાં મારવાને તેઓએ બાદશાહને ઉસકેર્યો છે. એકવાર એક મુલ્લાએ ખુલ્લી રીતે બીરબલને ગાળો દઈ કહ્યું કે, “ આ કમબખત કુકર, આવી આવી વાતો કરવાની તું કેમ હીમત કરે છે ? હું એક પળમાં તારો આંકો લાવી નાખીશ.” આ ચાલ માટે તેને તેમજ એ તકે તેની સાથનાઓને બી ઠપકો આપવા

માટે બાદશાહે કહ્યું કે, “તમારાં મોં ઉપર એક ખાસડું ભરીને નરક નાખવું જોઈએ.” હીંદુ ધરમગુરૂઓ પોતાના ધરમ વીશે સભામાં સમજ આપતા હતા તે બાદશાહ ધીરજથી ધ્યાન દબને સાંભળતો હતો અને તેમની તકરારોને ટેકો વટીક આપતો હતો. હીંદુ ધરમગુરૂઓની વાતો જાહેરમાં સાંભળવા ઉપરાંત બાદશાહ તેમને ખાનગી રીતે પોતાના મહેલમાં તેડીનેથી તેમની સલાહ સુચના ઉપર ધ્યાન પુગાડતો હતો. તવારીખકરતા બદાવની કહે છે કે, “બાદશાહ પોતે પોતાના મહેલની અગામી ઉપર સુતો હતો અને તે વખતે દેખી નામે બ્રાહ્મણને એક ચારપાઇ ઉપર બેસાડીને મહેલની નીચેથી બાદશાહની સુવાની અગાસી સુધી ખેંચી લેવામાં આવતો હતો અને દેખી અગાસી આગળ હવામાં અધર લટકતી હાલતમાં બાદશાહને હીંદુ ધરમ તથા ફિલસુફીઓ સમજાવતો હતો.” બાદશાહ અકબરની ઘણીક રાણીઓ રજપુત જાતની હતી, તોડરમલ, બીરબલ વગેરે જેવા તેના મુખ્ય પ્રધાનો અને સરદારો જાતે હીંદુ હતા. બાદશાહે તરેહવાર સંસકરૂત સાહીત્ય તથા ફિલસુફીઓના ફારસી તરજુમા કરાવ્યા હતા એ સરવે કારણોને લીધે હીંદુઓ તરફ તેમની દીલસોળા ઝાઝી હતી બુદ્ધ ધરમ વીશેથી બાદશાહે કાંઈક જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. મેક્ષમુલર કહે છે કે, અબુલ ફઝલે બાદશાહ તરફથી બુદ્ધ ધરમને લગતી માહિતી મેળવવાને તજવીજ કરી હતી. પણ તેને એ બાબદમાં કોઈની મદદ મળી શકી નહીં. પણ તવારીખકરતા બદાવની કહે છે કે, “બ્રાહ્મણો ઉપરાંત સમાનસોને થી બાદશાહ પોતાની મુલાકાતે તેડી તેઓ સાથે વાહવીવાહ કરતો હતો.” આ સમાનસ બોલ ખરી રીતે “શ્રમાનસ” છે, જે નામે બુદ્ધ ધરમ પાળનારા ભોગીઓ બોળા ખાય છે. મુસલમાન, હીંદુ તથા બુદ્ધ

ધરમના ઉપાધ્યાઓ ઉપરાંત ખ્રીસતી ધરમના પ્રતીનીધીઓનેથી પોતાની દરબારમાં બાદશાહે તેડાવ્યા હતા. તેણે ગોઆના પોર્ટુગીઝ સત્તાવાળાઓને લખીને અરજ કરી હતી કે, થોડાક ખ્રીસતી મીશનરીઓ દીલ્લી ખાતે મોકલી આપવા. ગોઆના સત્તાવાળાઓએ કેટલાક બહુ ધરમી પાઠરીઓને બાદશાહ પાસે મોકલી આપ્યા હતા. કેટલાક મુસલમાન લખનારાઓ જણાવે છે કે બાદશાહ ખ્રીસતી ધરમથીથી ખુશ થઇ ગયો હતો અને એ ધરમનો ફેલાવો કરવાની આશામાં પોતાના ગાદીવારસ શાહજહાને થોડીક ખ્રીસતી ધરમની તાલીમ આપી હતી તથા અબુલફઝલ પાસે બાઇબલનો તરજુમા કરાવ્યો હતો. પણ અકબરના ધરમ સંબંધી સુધારાના વીચારોને ઘણી વાતે અનુકુલ પડતો આવે એવો ધરમ જરથોસતી હતો. અકબરે એ ધરમની મુખ્ય બુખીઓ વીશે જ્ઞાન મેળવ્યું હતું, એટલું તો નકી છે, પણ તેણે એ ધરમનો અભ્યાસ કેટલી હદ સુધી કર્યો હતો, તે ચોક્કસ કહી શકાતું નથી.

પારસીઓમાં એવી દંતકથા ચાલે છે કે દસતુર મેહેરજી રાણાએ નવસારોથી દીલ્લી જઈને જરથોસતી ધરમની સચાઇ વીશે બાદશાહની એટલી બધી ખાતરી કરી આપી હતી, કે જેથી બાદશાહે જાહેર રીતે સુદરેહ કુસતી પહેર્યાં હતાં. આ કથામાં જણાવવામાં આવે છે કે, જગતગુરૂ નામે એક બહુ કાબેલ હીંદુ જાદુગર આકાશમાં પોતાના હુનરને જોરે એક રૂપાની થાળી ચઢાવી દીધી, જે થાળી જાણે બીજા સુરજ હોય એવી રીતે પ્રકાશતી હતી. આ થાળી પાછી જમીન ઉપર નીચે ઉતારી આપવાને તેણે સરવે ધરમવાળાઓને એલેજ કરી. બાદશાહે ઇસલામી ધરમગુરૂઓને કહ્યું

કે, તેઓએ આ કામ બબ્બી પોતાની સચાઈ દેખાડવી. પણ તેઓ તેમ કરી શક્યા નહીં. આથી તેઓ ઘણા ગભરાટમાં પડી ગયા. તેવામાં તેમને ખબર મળી કે, નવસારીવાળા દસતુર મેહરજીરાણા એ કામ બબ્બી શકશે. આથી તેઓએ બાદશાહને સલાહ આપી કે, મેહરજીરાણાને તેડાવવા. બાદશાહે તરત તેમને તેડાવ્યા અને તેવણે સેહેજવારમાં બંદગી કરીને જગતગુરૂની બહુ ઓવી સફાઈથી તોડી નાખી કે આકાશમાં સુરજનું રૂપ લઈને ચઢી એઠેલી પેટી થાળી ઉતરીને બાદશાહના પગ પાસે આવી પડી. સરવે કોઈ મેહરજીરાણાના પ્રતાપ જોઈ હેરાત પામ્યા અને બાદશાહે ખુશીથી જરથોસતી ધરમ સ્વીકાર્યો. આ કથા આજ ત્રણ સદીઓ થઈ પારસીઓમાં ચાલે છે અને મેહરજી રાણાનાં વખાણમાં તરેહવાર ખયાલો, કવીતાઓ વગેરે ગુજરાતમાં ઘણી તરફ ગવાય છે. એ ખયાલો પારસીઓ નહીં પણ બીજા જાતવાળાઓએ જોડ્યા હતા. પણ આ કથાની સચાઈ વીશે અથાગ મહેનત લેવા છતાં મને તવારીખમાંથી કશોખી પુરાવો મળ્યો નથી. અકબરના અમલની તવારીખના સંખ્યાબંધ પુસ્તકોમાંથી એકબી પુસ્તકમાં આ કથાના જનાવ વીશે સેજગી ઇસારો નથી. દખ્ખીસતાન, અકબરનામા, તબાકતે અકબરી, વગેરે કોઈબી પુસ્તકમાં એ કથા વીશે કંઈ લખ્યું નથી. બહાવની પોતાની તવારીખમાં જોગીઓના અમતકારો વગેરેની તરેહવાર વાતો લખી ગયો છે, પણ આ નવાઈ સરખા જનાવ વીશે તે કંઈ લખ્યો નથી.

અબુલ ફઝલના તવારીખના પુસ્તકમાં પારસીઓ વીશે માત્ર નીચલો ફકરો જોવા માં આવે છે:—“ નવસારીથી આતશ પરસ-તોખી આવયા હતા. જેઓ જણાવતા હતા કે, જરથોસતી ધરમ સાચો છે. અને

આતશને માન આપવું, એજ બંદગી કરવાની સઉથી સરસ રીત છે. તેઓખી બાદશાહની મેહરખાની મેળાવી શક્યા હતા અને તેવણે અસલી ઇરાની બાદશાહો પેઠે આતશ રોશન રખાવવાને માથે લઈ આતશના કેમલાની સંભાળ અબુલ ફઝલને સોંપી હતી. ”

એશયાના જુદા જુદા ધરમોને લગતાં પ્રખ્યાત પુસ્તક “ દખ્ખીસતાન ” માં વધારે સારી રીતે એ વીગત આપી છે, તેમાં જણાય છે કે, બાદશાહે કેરમાનથી બોલાવેલા અરદેશીર નામે દસતુરે બાદશાહને જરથોસતી ધરમની સમજ આપી હતી. બાદશાહની ધરમ સમાજમાં ચાલેલી તકરારોના હેવાલ ઉપરથી જણાય છે કે, એ સભામાંના જરથોસતી સભાસદની તકરારો બહુ કાબેલતભરી અને જરથોસતી ઉપરાંત બીજા ધરમો તવારીખ, ફીલસુફી વગેરેનું લંડોળ ધરાવનારી જોવામાં આવે છે. હું નહીં ધારતો કે નવસારી જેવાં ગુજરાતનાં ખુણાંમાં પડેલો કોઈ ધરમગુરૂ આવી કાબેલત બતાવી શક્યો હોય બીજા હાથ ઉપર અરદેશીર મોટો કાબેલ વીદવાન હતો અને તેની મોટી વીદવતાને લીધેજ, બાદશાહે મુસાફરી ખરચના પર્ખસા મોકલી આપીને તેને ઇરાનવેરથી તેડી મંગાવ્યો હતો. જે વખતે મેહરજી રાણા નવસારીથી દીલ્લી ગયલા ધારવામાં આવે છે, તે વખત પછી કેટલેક વરસે અરદેશીરને તેડાવવામાં આવ્યો હતા. તે ઉપરથી દીલ્લી છે કે, બાદશાહને નવસારીથી આવેલા મોખેદો પાસથી કંઈ ઝાઝું શીખવાનું મળે નહીં એમ લાગ્યું હશે તેથી તેઓએ કેરમાનથી અરદેશીરને તેડાવ્યા. મેહરજી રાણા કદાચ અકબરની દરબારમાં ગયા હશે, કાંકે તેમના વારસો પાસે મોગલ દરબાર તરફથી મળેલી ૩૦૦ એકર જમીન જેટલી જાગીરની સનદ છે.

પણ તેવણે કાંઈ ધરમ સંબંધી તકરારોમાં અગતનો ભાગ લીધો ન હોય. નવસારીના પારસીઓમાં પોતામાંજ તે વખતે ધરમની માહિતીની એટલી બધી ખુટ હતી, કે બીજાઓને તેઓ કાંઈ અંજુ શીખવી શકેજ નહીં.

આટલું તો ખરું કે, અકબર પારસી ધરમ ઉપર બહુ ખુશ થઈ ગયો હતો અને એ ધરમનો તેણે ઉંડો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેણે પોતાના નવા ધરમમાં આતશ તથા સુરજને કેબલા તરીકે માન આપવાની ગોઠવણ દાખલ કરી હતી. તેણે પારસી રોજ મહા પ્રમાણેનું પંચાગ ચાલુ કર્યું હતું. પારસીઓના ચક્ર પરીત્ર તેહવારે તેણે પાળવા માડ્યા હતા.

અકબરના અમલના બીજા ઘણાક સુધારાઓ પેઠે પારસી પંચાંગની ગોઠવણ બી અઉરંગઝેબે પોતાના અમલમાં રદ કરી હતી.

અત્રે મીં કરકરયાનો રસીલો વીશય પુરો થતાં મુંબઈના કલેક્ટર ડાક્ટર પોલને ભાશણકરતાનો ઉપકાર માનવાની દરખાસ્ત કરતાં જણાવ્યું કે મીં કરકરયાનું ભાશણ રસીલું અને જ્ઞાન આપનાર છે. મેં તેવણનું ભાશણ પુરું ધ્યાનથી સાંભળ્યું છે. તેવણ તરફથી આવ્યારતો એક બોલ પણ નહીં ચુકી જવું તેની મેં સલાહ રાખી હતી અને મને એ ભાષણ સાંભળવામાં મજાદ મળી છે. તેવણે જણાવ્યું છે કે શેહિનશાહ અકબર લખી વાંચી શકતો નહીં હતો. તેવાં જ્ઞાનની ખુટ છતાં પણ અજબ જેવું છે કે તે પોતાના જમાનાનો એક મહાન વીદવાન નર થઈ ગયો છે. નવસારીની મેહેરજી રાણાવાળી રસીલી દંતકથા વીશે મીં કરકરયા બહુ કઠણાઈથી બોલ્યા છે. પણ એ કથામાં જણાવવા જેવું કાંઈ બન્યું હોય એ બનવા

જોગ છે. સુરયની માફક ઉંચે રાખેલી થાલી મેહેરજી રાણાએ, દંતકથામાં જણાવવા મુજબ પોતાની શક્તીનાં બળે તોડી પાડી તેનો ચુરેચુરો કર્યો હોય, તે પણ બનવાજોગ છે. તેવો મોજેજો મેહેરજી રાણા એ કરી બતાવ્યો હોય, તે પુરવાર કરનારો સાહદત તવારીખમાં નોંધાયેલી નથી. એમ ભાષણકરતા કહે છે. પણ બનવાજોગ છે કે, તેવો મોજેજીની નોંધ લેવાનો તે વખતના તવારીખનવેશોએ દરકાર કરી નહીં હોય. આપણા વડવાઓના વખતમાં તરેહવાર મોજેજીઓ અનેલા જણાયલા છે, જે વીશેની નોંધ તવારીખના પુસ્તકોમાં નોંધાયેલી જોવામાં આવતી નથી. અકબરને પોતાના સવધરમ ઉપર એતેકાદ નહીં હતો, એ માનવાની હું સંદેહ ના પાડું છું, જે કે બનવા જોગ છે કે તેમાં પોતાને નજર પડેલી ખામીઓ દુર કરવાની મતલબથી તેમાં સુધારો કરવાને તેણે યતન કર્યો હોય. સુરયની પુંજ કરવી દરેક ધરમમાં સાધારણ છે. આપણે પોતે પણ ઉંગતા સુરય તરફ મોહો કરી ઉભા રહેવાને ખાસ કોશેશ કર્યે છીએ. કેથલીક દેવળોમાં, આતશને જથુકના બળતા રાખવામાં આવે છે. આ સઘળાં ઉપરથી આપણે એવાં અનુમાન ઉપર આવી શક્યે કે, અકબરે સઘળા ધરમોની તપાસ કરી, તેઓમાં કેબલા તરીકે વપરાતી ચીજો પોતે અખતયાર કરી લીધી હોય (તાલીઓ).

ડાક્ટર કુનાહિ ઉપલી દરખાસ્તને ટેકે આપ્યો હતો જે તાલીઓ વચે પસાર થવા બાદ સલા બરખાસ્ત કરવામાં આવી હતી.

નાં ૩૯.

જામે જમશેદ

(તા. ૧૫ મી આગસ્ટ ઇ. સ. ૧૮૯૬.)

અકબર પાદશાહ તથા પારસીઓ

જામે જમશેદના અધીપતી જોગ—

સાહેબ,

મીં કરકરીયાએ ઉપલી ખીના ઉપર લાશણ આપયું તેમાં તેઓ નવસારીવાળા દસતુર મેહેરજીરાણા વીશે ઘણીજ સખતાઇ થી વરતયા છે. તેઓએ એ દસતુરને દસતુરનું નામ આપવાનું પણ વાજખી જોયું નથી. સાબાશ છે ડાકટર પોલનને કે તેઓએ એ દસતુરનો ખયાવ કર્યો છે. હું મીં કરકરીયાનાં લાશણ ઉપરથીજ પુરવાર કરીશ કે દસતુર મેહેરજીરાણાએ દીલ્લીની દરબારમાં અચ્છો લાગ બજાવ્યો હતો. મીં કરકરીયા પોતેજ કહે છે કે અબુલ ફાઝલે પોતાના પુસ્તકમાં પારસીઓ સંબંધી ઘણું થોડું એટલા માટે લખ્યું છે કે, તેઓનો વીચાર પારસીઓની બાબદ વીશ એક જુદું પુસ્તક લખવાનો હતો પણ તેના અકાળ મરણથી તે લખાયું નથી. એજ ખીના સામેત ઠરે છે કે જે તે જુદું પુસ્તક લખાયું હોત તો કાં નહી તેમાં મજકુર દસતુર વીશે લખાણ ખીના છપાતે? વળી મીં કરકરીયા પોતેજ કહે છે કે બેદાઉનીની ચોપડીમાં લખેલું છે કે “ નવસારીથી પારસીઓ દીલ્લી આવયા હતા, અને જરથોસ્તી ધરમ સજાવ્યો હતો, અને કોઇખી જાતની પરસતેસ કરતાં આતશની પરસતેસને વધુ મરતો ઘટે છે એવું તેઓએ જણાવ્યું હતું, અને તેઓએ અકબર પાદશાહનું માન ખેચી લીધું હતું, અને

કેઆની લોકોની રાહરસમ, કૃતવા તથા ક્રીયા કામ શીખવયું હતું. આખરે શેહેનશાહે પવીતર આતશને અબુલ ફાઝલની સંભાળમાં સોંપ્યો, અને તેને હુકમ કર્યો કે તેને સદા રોશન રાખવો, કારણ કે તે ખોદાની નીશાન છે, અને ખીજી રોશનીઓમાં તે પણ એક રોશની છે.” એટલા ઉપરથી સામેત થાય છે કે દસતુર મેહેરજીરાણાએ અકબર પાદશાહનાં મન ઉપર અછી અસર કરી હતી અને ૩૦૦ એકરનો વજીરો તેઓ મેળવવાને શક્તિવાન થયા હતા. પણ જે મીં કરકરીયા કહે છે કે અકબર પાદશાહ દસતુર મેહેરજીરાણાથી સંતોશ પામયા નહીં હતા, તે ભુલભર્યું ઠરે છે. મીં કરકરીયાની તકરાર એવી છે કે જે અકબર પાદશાહ દસતુર મેહેરજીરાણાથી સંતોશ પામયા હોત તો કેરમાનથી દસતુર અરદેશરને બોલાવતે નહી. પણ કેરમાનથી દસતુર અરદેશરને અકબર પાદશાહે બોલાવયા તે કાંઈ સામેતી નથી કે મજકુર પાદશાહ દસતુર મેહેરજીરાણાથી નાસીપાસ થયા હતા. દસતુર મેહેરજીરાણા દીલ્લીની દરબારથી પાછા ફરયા બાદ અકબરને ખબર પડી કે કેરમાનમાં એક કાબેલ દસ્તુર છે તે વીદવાન છે, તેથી તે દસતુરને પણ પછવાડેથી વધારે તેલકીક કરવા અકબરે બોલાવયા હતા, અને તેઓએ પણ દસતુર મેહેરજીરાણા માફક આતશ તથા સુરજની પરસતેસનાં ચહ્વીયાતાંપણાં વીશે અકબરની ખાતરી કરી હતી. માટે મીં કરકરીયા એવું અનુમાન કહાડે છે કે, અકબર પાદશાહ દસતુર મેહેરજીરાણાથી નાસીપાસ થયા હતા, તે તદ્દન ખોટું ઠરે છે.

મુખબ તા. ૧૪ આગસ્ટ ૧૮૯૬

લા. અ.*

* આ અને ખીજાં જે લખાણ અ. ની સહી સાથે આપ્યા છે તેના લખનાર મહુમ અરદેશર રોશાયજ દસ્તુર કામદીનનાં હોય એમ માનવામાં આવે છે.

નાં ૪૦.

સત્ય મિત્ર.

તથા

હુખ મજ્જદયસ્તનામ.

(શનિવાર, તા. ૧૬ મી આગસ્ટ સને ૧૮૯૬.)

અકબર પાદશાહ, પારસીઓ અને હસ્તુર
મેહરજી રાણા વીષે મી. કરકરયાનું
કીમતી સાપણ.

મી. હસ્તમજી પેસ્તનજી કરકરયાનું
આલાક લેખનું અને શોધક બુદ્ધિએ, તવા-
રીખ સંબંધી એક વધુ ગુચવાડાપર નવું
અજવાણું નાખ્યું છે. હીંદુસ્તાનના નામીયા
મરાઠા રાજકર્તા શીવાજીની તવારીખ ઉપ-
રથી તેવણ હવે એજ દેશના માહન મુસ-
લમાન રાજકર્તા અકબરની તવારીખપર ઉતર્યો
છે; અને હીંદીઓને જીગર સમાન વાહલી
એ તવારીખને લગતા એક લાંબા વખતના
ગુચવાડાની સફાઈ તેવણે બહુ કામેલીઅ-
તથી કરી આપી છે. અકબરના કીર્તી-
લેખના અંમલને સહુથી ચલકતો સફા,
તે નામદારે કીધેલી જુદા જુદા ધર્મોની
તપાસનો છે. તેના સંબંધમાં સાધારણ
રીતે એવું મનાતું આવ્યું છે, અને તવા-
રીખનાં પુસ્તકો તેને ટેકો આપે છે કે,
અકબર પોતાના ધર્મથી પુરતી રીતે સંતોષ
ન પામ્યાથી, તેમજ જુદા જુદા ધર્મોથી
જુદાઈ પકડી બેઠેલી પોતાની જુદી જુદી
કોમની પ્રજાને એકત્ર બનાવવા માટે સર્વ
માન્ય એવો એક નવો ધર્મ ઉલો કરવાની
તેને જરૂર જણાયાથી, તેણે જુદા જુદા
ધર્મના ઓલમઓ તથા ધર્મગુરુઓનો
એક ખાસ મેલાવડો કરી, તેઓ વચ્ચે
વાહવીવાહ ચલાવી, તેઓ પ્રત્યેકના ધર્મની
ખુબી ખામી જાણી લીધી હતી, અને
શેવટે તેવા સધલા ધર્મોનાં મુલતત્ત્વો તારવી

લઈ તેના પાયાપર “ક્રીસે એલાહી” નામે
પોતાનો એક નવોજ ધર્મ ઉત્પન્ન કરી, તે
પાલવાનું કામ સહુ કોઈની મુન્સફીપર
છોડ્યું હતું. આ વાત સામે કોઈ તરફથી
કશો સવાલ ઉઠાવવામાં આવ્યો નથી; તો
પણ પારસી કોમમાં છેક અકબરના વખ-
તથી એવું મનાતું અને ઓલાતું આવ્યું
છે કે, એ પાદશાહની આ ધર્મ સંબંધી
તપાસમાં જરથોસ્તી ધર્મ સર્વોપરી તથા
સર્વોત્તમ જણાયાથી તેણે, જે જાહેર રીતે
નહી તો છુપી રીતે પણ, તેજ ધર્મ પાલવા
માંડ્યો હતો; તે અહીં સુધી કે, તે નામદારે
સુદરેહ કુશ્તી, જે પારસી ધર્મની નીશાન
છે, તે પોતાનાં આંગપર રાખી હતી, અને
આતશ જે પારસીઓનો કેબલો છે, તેને
પોતાના કેબલા તરીકે માન્યો હતો. અક-
બરને આ રીતે જરથોસ્તીપણનો પુજારી
બનાવવાનું માન, તેઓ તે વેલાના ગુજ-
રાત પ્રાંતના નવસારી કસબાના એક બુઝોગ
પારસી ધર્મગુરૂ નામે હસ્તુર મેહરજી
રાણાને આપતા આવ્યા છે. અગરજે
મરહુમ હસ્તુરજી સાહેબ મેહેજી રાણાએ
એ કામ બજાવ્યું હોય, તો તે એક મો-
જેબ સરીખું છે; અને ખરેખર તે જુના
વખતથી પારસીઓ એમ પણ કહેતા
આવ્યા છે કે, મેહરજી રાણાએ એક મો-
જેબ પણ અકબરને કરી બતાવ્યો હતો.
તે એવી રીતે કે, જગતગુરૂ નામના એક
હીંદુએ જાહુઈ બલથી આકાશમાં જે એક
સોનેરી થાલ ચઢાવી બે સુરજ બનાવ્યા
હતા, તે થાલને પોતાનાં અવસ્તાઈ મંત્ર
(માથ્ર)થી જમીન દોસ્ત કરી નાખી,
એ પરહેજગાર અશો જરથોસ્તી મદે અક-
બરનાં દીલપર, જેમ પોતાની કામેલીઅત
વીષે તેમજ પોતાના ધર્મની મોબતરી વીષે,
સર્વોત્તમ છાપ બેસાડ્યો હતો. પણ આ
વાતને તવારીખ પુસ્તકોનો કશો ટેકો નથી;
તે માત્ર એક હંતકથા છે, અને ખ્યાલીઓના

ખ્યાલો તથા કવીઓની કવીતાઓ એ તેના ફેલાવામાં મોટી મદદ કરી આપે છે. દાખલા તરીકે,

મેહરજી રાણા બડાજી સ્થાણા
પુરા બંદા ખોદાકા,

અકબર બાદશાહ સુદરાહ પહેના
દેખો તમાશા મજહુબકા. ધત્યાદી.

એ ખ્યાલ નવસારી, સુરત વગેરે ગુજરાતનાં શેહરો તથા ગામોમાં, અકસર કરી પારસી કુટુંબોમાં, એક મુદ્રા લેખ જેવો સાધારણ થઈ પડ્યો છે, અને આપણે પોતે પણ છેક અચપણથી તે સાંભલતા અવ્યા છે. પણ તવારીખના સખલ આધાર વીના કેટલાકે, અકસર કરી દસ્તુર મેહરજી રાણાનાં ખાનદાનના પ્રતીપક્ષીઓ તેના સામે આગલા વખતથીજ શક બતાવતા આવ્યા હતા. ત્યારે, આજનો જમાનો, જે ખરૂં જોતાં “ચુનોચેરા” નોજ જમાનો છે, એટલે કાં, કેમ, અને શા માટે એવા સવાલો પુછવાનોજ વખત છે, તેમાં એ બાબત તવારીખની કસોટી વીના જેમની તેમ પસાર થઈ જાય એ બનવા જોગ ન હતું. તે પ્રમાણે, મીં કરકરયાનું લક્ષ, અકબરની તવારીખના અભ્યાસ વચે, એ સવાલ તરફ ખેંચાયું, અને તેવણે પોતાની હંમેશની શોધક બુદ્ધી પ્રમાણે તેની તલાશ કરી, તેમાંથી સચાઈ શોધો કાઢવાની તજવીજ કીધી. મીં કરકરયાની પીછાણ અને હરેક જાહેર સવાલ હાથ ધરતાં તેની સચાઈ નીમલ દીલે ફક્ત સચાઈનેજ ખાતર શોધવાની તેમની વલણ, એ બંને ઉપરથી અમે માનીએ છીએ કે, એ તલાશ તેવણે જેટલી મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાને ધન્સાફ આપી, જો બની શકે તો તેમને લગતી દંતકથાને મજબુતી આપવાના હેતુથી કીધી હશે, તેટલી બીજા કોઈ હેતુથી કીધી નહી હશે; અને તેથીજ તેમની એ તપાસને વજન

આપી તેની ખબર લગાર લંબાણથી લેવાની અમે અગત્યતા વીચારી છે.

પણ, કમનસીબે, મીં કરકરયાની તપાસ, દસ્તુર મેહરજી રાણાવાલી પુરાતન દંતકથાના લાલમાં ઉતરી નથી, તેવણે એવાજ શેવટપર આવ્યા છે કે, એ દંતકથા તે દંતકથાજ છે, અને તેને તવારીખ રૂપી કશો આધાર નથી, અને તેટલા માટે તે માનવા જોગ નથી. તેમના જણાવ્યા પ્રમાણે ઘણામાં ઘણું એટલુંજ બન્યું હોય કે, એ મરહુમ દસ્તુર સાહેબ દીલ્લી ખાતે અકબરની દરબારમાં ગયા હોશે, કારણ તે વેલા, બલકે તેની ધર્મ સંબંધી શોધખોલનાજ હીંગાસમાં નવસારી ખાતેથી પણ કેટલાક પારસીઓ ત્યાં જવાની મોગમ નોંધ અકબરની તવારીખને લગતાં પુસ્તકમાંથી મલી આવે છે મીં કરકરયાએ આવાં શેવટપર આવવા પહેલાં ખુદ એ દસ્તુરજીનાં ખાનદાનના હાલના હયાત પુરોષોથી પણ પુછપરછ ચલાવી, તેમના કે તેમના એ માનવંત વડીલ વીશે ચાલતી આવેલી વાતના ટેકામાં જો કાંઈ મજબુત આધાર હોય તો તે બતાવવાની તેમને જોગવાઈ આપી હતી. માત્ર એકજ વાત હતી આપણાં મનમાં ફગદગો રાખે છે, અને તે વાત, મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાને પાદશાહ અકબર તરફથી મલેલા “ઘેલખડી” નામના ધનામી મોટા વજીરની છે. એ વજીરે નવસારી કસબાની પડોસમાં હાલ અંગ્રેજી વીજલપોર ગામની હદમાં ૩૦૦ વીંધાનો મોટો વીસ્તાર રોકે છે, અને તેની આવક આજે પણ એજ દસ્તુરના વંશજે વહેંચી ખાય છે. એ વજીરે તેમને શા માટે મલ્યો હતો તેનું નક્કી કારણ જણાયું નથી એ ખાનદાનવાલાઓ માનતા આવ્યા છે, અને સાધારણ રીતે પણ એમજ મનાતું આવ્યું છે કે, દસ્તુર મેહરજી રાણાએ બળવેલાં મજકુર મોટાં કામનાં

ઇનામ તરીકે પાદશાહ અકબરે તે તેમને બખ્શીશ આપ્યો હતો. નવસારી ખાતે એજ રીતે “વધદ”નાં તેમજ “દોરડી”નાં ખાનદાને પણ વજીર મલેલા છે, જેમાંના વધદનાં ખાનદાનના વજીર વીષે એવું કહેવામાં આવે છે કે, તેના એક વડીલને તેની વધદક કુષલતા માટે તે ઇનામમાં આપવામાં આવ્યો હતો. ત્યારે મેહરજી રાણાને પણ ઘેલખડીના વજીર કોઈ વાતનાં ઇનામમાં કાં નહીં મલ્યો હોય? અને તેમનો દસ્તુરી અધીકારધ્યાનમાં લેતાં, તે ઇનામ તેમની ધર્મ સંબંધી રાહનુમા-ઇનું નહીં તો બીજું શાનું મલે? પણ તે દેખાડવાનું અથવા તેની જોસ્તેજો કરવાનું કામ, એ ખાનદાનના વંશજોનું છે. તેઓ આજ પછેસે ટકે તેમજ બીજી રીતે પણ સારી હાલતમાં છે. તેઓમાંના એક ખુઝારગ ગ્રહસ્થ દસ્તુર એરચજી સોહરા-બજી પોતાની ફારસી ભાષા વગેરેની કાબેલીઅત માટે તેમજ જુના વખતના લેખ-પોટની માહિતી માટે સારી પેઠે મશહુર થયેલા છે; અને દસ્તુર દાસબજી માહીઆરજી નવસારી પંથકની દસ્તુરી ભોગવવા જોડે પોતા પાસે જુના વખતના લેખપોટનો એક સારો ભંડાર ધરાવે છે. તેઓ અને તેવા બીજા સાહેબોની ફરજ છે કે, આ બાબતમાં વધુ જોસ્તેજો ચલાવી પોતાના મરહુમ માન પામેલા મુરગી દસ્તુર મેહરજી રાણા અકબરના સંબંધમાં શું, કેટલો અને કેવો ભાગ બજાવી ગયા છે તે શોધી કાઢવું, અને તે જાહેરમાં મેલી જો બની શકે તો તે મરહુમનાં નામને મલેલી, પણ હાલ અંખી પડેલી, કીર્તીને પાછી તેજ કરી દેખાડવી.

મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાની વાત બાજુ રાખી બીજી રીતે જોતાં મીંઠ કરકર-યાનું ભાષણ, પારસીઓના બાબમાં હજી

ગરૂરી લેવા જોગજ નીવડ્યું છે. તેમના જણાવ્યા પ્રમાણે, બરાબર જોલતાં તેમની શોધજોલની શાહદત પ્રમાણે, એકવાર નવસારીના દસ્તુર મેહરજી રાણાથી નહીં હોય તો બીજી તરફથી પણ પાદશાહ અકબરની એટલી તો ખાતરી થઈ હતી કે, જરૂરથી ધર્મ ઘણો ઊતમ છે; અને તેની અસર તે નામદારનાં મનપર એટલી હદ સુધી થઈ હતી કે, તેણે તેનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો હતો, અને પારસી ધર્મની જોડવાણ પ્રમાણે પોતાના નવા સ્થાપેલા ધર્મમાં પણ તેણે આતશ તથા સુર્યને કેળવવા તરીકે ગણેલા હતા, તથા પારસી રોજમાહ પ્રમાણેનું પંચાંગ ચાલુ કરવા જોડે કેટલાક પારસી તેડવારે પણ પાલવા માંડ્યા હતા. પારસી ધર્મ તેને સરસ રીતે સમજાવે તેનાપર તેની એવી અસર કરનાર, ઇનામનાં કેરમાત શેહરનો દસ્તુર મરહુમ અરદેશીર હતો, જેની કાબેલીઅત મશહુર છે, અને જેને અકબરે ખરચ આપીને ખાસ રીતે જોલાવ્યો હતો, અને તેના વીષેની શાહદતો અકબરની તવારીખનાં પુસ્તકોમાંથી મલી આવે છે. મીંઠ કરકરયાનું આ ભાષણ, તેમનાં આગલાં એવાં બીજાં ભાષણોની પેઠે જેટલું કાબેલીઅતભર્યું તેટલુંજ અપક્ષ-પાટ પણ છે, અને તે તેમના તવારીખ સંબંધી ઉંચા ભંડોલની એક વધુ ગવાહી રજુ કરે છે. તેમની એવી કેશોશ માટે તેમને શાળાશી આપતાં અમે તેમને એક અગત્યની સુચના કરવાની છુટ લઈએ છીએ. જે ગુચવાડો આપણને મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાની તવારીખ યા દંતકથાના સંબંધમાં દેખાતો આવ્યો હતો, લગભગ તેવાજ તરે-હવાર ગુચવાડા પારસીઓ હીંદુસ્તાન આવ્યા પછીની તેમની તવારીખમાં રહી ગયેલા છે. મીંઠ કરકરયા જો તેપર ધ્યાન આપી તે ગુચવાડા દુર કરી તે તવારીખને ખરા

આકારમાં રજુ કરવાની કોશિશ કરશે, તે તેઓ પોતાના જાતભાઈઓ પર એક મોટો ઊપકાર કરશે. તેઓ પારસી હાવાથી એ કામ જેટલું તેમની કરજને ખેતુ થશે, તેટલું ખીજું થશે નહીં. પોતાના શોક, બાહોશી અને સાધનો વડે જેટલા તેવણ એ કામ બજાવવાને લાયક જણાય છે, તેટલા ખીજા કોઈને અમે જોઈ શકતા નથી; અને તેથીજ એ કામ ઊઠાવી લેવાની તેમને ભલામણ કરવાની આ તક અમે લીધી છે.

નાં ૪૧

સ્વતંત્ર

(તા. ૧૬ મી ઓગસ્ટ સને ૧૮૮૬.)

AKBAR AND THE PARSIS.

એક અસલી દંતકથાનું એક અથો-
રનાને કીધેલું ખુન!—દસ્તુર મેહરજી
રાણા અને અકબર—વીદ્યા અને તેને લગતી
શોધખોળના આગળ વધતા આજના જમા-
નામાં અસલી કથાઓ અને લોકવાક્યાઓની
બારીકમાં બારીક તપાસ શોધક ખુદીવાળા
આસામીઓ અક્કલ હુશ્યારીથી કરીને તે
કથાઓ અને લોકવાક્યાનાં પોકળ વારંવાર
કેવી ઝમઝમ સાથે દેખાડી આપે છે—જેવા
તે કથાઓ વગેરેને કેવી ખોટી પાડી આપે
છે—તેનો અચુક ખ્યાલ આગલે શનીવારે
અત્રેની રાયલ એશ્યારીક સોસાયટીની
એક સભામાં મી. આર. પી. કરકરયા ના-
મના સાહીત્યના શોખીન એક ઉદ્યોગી પારસી
પ્રેડ્યુઅરે “શાહનશાહ અકબર અને પાર-
સીઓ” વાળા વાંચેલા નીખંધ ઉપરથી
મળે છે. આ નીખંધમાં મજકુર પ્રેડ્યુઅરે
એક હાથ પર શાહનશાહ અકબરની જુદા
જુદા મુખ્ય ધર્મો વાંચે ખુલાસો મેળવવાની
અને તે સઘળાઓમાંથી નવું, જાણવા જોગ
અને પોતાની વિચાર શક્તિને અનુકુળ

તારવી કાઢવાની બાહેશનું તેમજ જરથોસ્તી
ધર્મ તરફની તેની સારી લાગણીનું એક જા-
ણવા જોગ ચીત્ર દોર્યું હતું, કે જે વીશે હિન્દી
ઇતિહાસ ઉપરથી પણ આપણે પુરતા વાકેફ
થયલા છીએ, જ્યારે ખીજા હાથ ઉપર
મી. કરકરયાએ શાહનશાહ અકબર અને
પારસીઓ સાથે જોડાયેલી એક વાત જે
અત્યાર તલક પારસીઓ—અકસર કરી
અથોરનાન પારસીઓ—બરી માનતા
આવ્યા છે, તેનેથી ઘણીક મુસ્તકીમ દલી-
લથી ખોટી પાડી છે. પારસી વાંચનારઓ
આટલું તો બચપણથી ખરી યા ખોટી રીતે
ખોલાતું જાણતા આવ્યા છે કે, પેહલા
દસ્તુર મેહરજી રાણાને અકબરે પોતાની
દરબારમાં ખાશ ખોલાવ્યા હતા, ત્યાં તેઓએ
એક ઘણો ધ્યાન ખેંચનારો મોજેજો કરી
દેખાડ્યો હતો, અને તેથી અકબર એટલો
બધો ખુશ થઈ ગયો હતો કે તેવણે મેહરજી
રાણાને હાથે પોતાને જરથોસ્તી દીનમાં
લેવડાવવાની નવજોત ક્રિયા પણ કરાવી
હતી. લોકોમાં ચાલતી કથા મુજબ, પેહલા
દસ્તુર મેહરજી રાણાનું અકબરની દરબારમાં
જવું એથી થયું હતું કે, જગત ગુરુ
નામના જાદુઈ વીદ્યામાં પ્રવીણ ગણાતા
એક બ્રાહ્મણે પોતાના ધંત્રમંત્રથી એક થાળી
હવામાં બહુ ઉંચે લટકતી કરી આકાશમાં
જાણે બે સુર્ય પ્રકાશતા હોય એવા અદ્ભુત
દેખાવ અકબર અને તેના દરબારીઓ સમક્ષ
કરી દેખાડ્યો હતો, અને સાથે સાથે ચેલેંજ
કીધી હતી કે કોઈનામાં પણ તાકાત હોય
તો તે તેને પોતાના એલમનાં બળે “ નવા
સુર્ય ” ને લોંચે પાડી આપવો. આ ચેલેંજ
અકબરના ઇસલામી દરબારીઓ વટીક ઉ-
પાડી લેવાને અશક્ત થઈ પડ્યા હતા, જેથી
મજકુર બ્રાહ્મણની જાદુઈ શક્તિને તોડવાને
બહારથી કોઈ લાયક પુરૂષને તેડી મંગાવવા-
ની હોડાહોડી ચાલી રહી, જેટલાં નવસારીમાં
તે વેળા વસ્તા પહેલા દસ્તુર મેહરજી રા-

ણાની ખુબીઓની વખાણ છેક દીલ્લી વેર ગયાથી તેવણને આ ચમત્કારનો ભર્મ તોડવા બોલાવી મંગાવ્યા; સીઝરના બોલોમાં કડીએ તો, દસ્તુર મેહરજી રાણાજી તે નોત્રાને માન આપીને આવ્યા; તેઓએ પવીત્ર માથવાણી લણીને પ્રાહમણની બહુ અસર તોડી અને પેલો “બનાવટી સુર્ય” અકબરના ઘર આગળ ગબડી પડ્યો, જેથી ખુશી થઈ અકબરે એ દસ્તુરજીને હાથે સદરો કુસ્તી પહેરી જરથોસ્તી ધર્મ અખત્યાર કર્યો. આજ ત્રણસો વર્ષ થયા આ વાત ચાલતી આવી છે, તેની સ્વચ્છ આજેળી નવસારી બહાર વસ્તા ઘણા અથોરનાનો તથા બેહદીનો કબુલ રાખે છે, પણ મીં કરકરયા જેવણ પોતે એક અથોરનાન છે, તેવણે તે વખતના ઇતિહાસ, તવારીખ અને બીજી ખબર અંતરોમાં ખુદકી મારી હાલ અચુક જણાવયું છે કે, આ સઘલું બનાવટી છે, એ કથા પાયદાર ગણવાને કશી મુસ્ત-કીમ શાહદત કેથેથી મળતી નથી, અકબરના ત્રણ કાબેલ તવારીખનવંસો અખુલ કાઝલ બહાઉની વગેરેના ઇતિહાસમાંથી તેમજ બીજા સાધણેથી તપાસ કરતાંબી દસ્તુર મેહરજી રાણાના ચમત્કારની વાત શું, પણ તેમનું નામ વટીક મળતું નથી, જેથી એ કથા ફક્ત તર્કથી ઉભી કીધેલી અને તેટલા માટે મુદ્દલ માનવા નહીં બેગ તેઓ લખે છે.

નાં ૪૨

સ્વતંત્ર

(તાં ૧૬ મી એગસ્ટ સને ૧૮૯૬)

WHAT IS THE TRUE
EXPLANATION ?

અકબરની ફરખારમાં કયો દસ્તુર ગયો હતો ?—સવાલ એ ઉઠે છે કે મેહરજી રાણાજીના નવસારીમાં વસ્તા હોવાત વારસો એ વિશેની શાહદત ધરાવવાનો જે

દાવો કરે છે તેનું કેમ ? અહીંમાં મીં કરકરયા ને વારસોને બીચારાઓને સેવટના તિરાશ કરવાને પુરતી દલીલથી બહાર પડ્યા છે. તેઓએ પોતાના નીબંધમાં વાંચી સંભળાવ્યું છે કે, મેહરજી રાણાના વારસો જે પુરાણા કહેવાતા દસ્તાવેજ ઉપર આધાર રાખે છે, તે અકબરના વખતનો કે તે મહાન શાહનશાહની મંજૂરીઆતનો નહીં પણ પાછળથી ઉભો કરવામાં આવેલો છે, કાંકે જોકે તે દસ્તાવજમાં મેહરજી રાણાએ કીધેલા ધારવામાં આવતા ચમત્કારની વીગત આપનારા ચોકસ ફકરાઓ ટાંકવામાં આવ્યા છે અને તે ફકરાઓ અકબરના ત્રણ જાણીતા ઇતિહાસકર્તાઓના ઇતિહાસમાંથી લીધેલા જણાવવામાં આવે છે, પણ ખેદભર્યું એ છે કે તે ત્રણેના ઇતિહાસમાંથી તે વીશેનો એક ઇસારોબી મીં કરકરયાને મળી શક્યો નથી ! જેથી મીં કરકરયા માને છે અને પારસી લાઇઓની તેમજ સર્વ ઇતિહાસના શોખીનોની ખાત્રી કરવા માંગે છે કે, મજકુર દસ્તાવેજમાં ટાંકેલા ફકરાઓ કોઈ માહમેદન મુનશીએ પારસીઓને રાજી કરવા કીજે પોતાનાં લેખમાંથી કાઢી ઉતારી મોકલ્યા હશે, કે જે જાતની ખોટા ફરાકા મારવાની તમેહ ફારસી તવારીખનવંસોમાં સાધારણ હોય છે. અહીંયા ત્યારે બીજે સવાલ ઉઠે છે કે, જે મેહરજી રાણા દીલ્લી ન ગયા તો અકબરે પુરાણા જરથોસ્તી મજહબનો ખુબીઓ જાણી ક્યાંથી ? અકબરના મનપર જરથોસ્તી મજહબની ખુલ્લાં, ફીલસુફી અને ખુબીએ સારો છાપ બેસાડ્યો હતો એ તો પ્રવાર થયેલી વાત છે, પણ વાંધો એટલોજ છે કે તે છાપ બેસાડનાર કોણ મહાન જરથોસ્તી હતા ? દસ્તુરજી મેહરજી રાણા કે કોઈ બીજા ? મીં કરકરયાએ એ દસ્તુરજી વીશેની તર્ક તદ્દન ખોટી ડેરવી છે, ત્યારે તો ખરા પુરુષને શોધી કઢવા આપણે બીજી ગમ નજર ફેંકવી જોઈએ, અને અહીંયાંબી મીં કરકરયાએ

અગતનો ખુલાસો પારસી ફીરકા સમક્ષ
ધર્યો છે. એ ખુલાસો એટલીજ મતલબનો
છે કે, કેરમાનવાળા કાબેલ દસ્તુરે અકબરને
જરથોસ્તી મહજબ તરફ સારી લાગણીથી
જેનારો બનાવ્યો હતો અને એ મહજબની
ભેદી ખુબીઓ તે નામદાર શાહનશાહ સમક્ષ
રજુ કરી ધર્મ સંબંધી એતેકાદ વીશે તેનાં
ગુચવાયલાં મનનું સમાધાન કીધું હતું તે
એળસોજ જરથોસ્તી અકબરની દરબારમાં
પધાર્યો હતો અને તે વીશે બીજો કોઈની
નહી, કાંકે અકબરનાં તવારીખનવેશોએ
તેવા કોઈપણ બીજા દસ્તુરનું નામ પોતાની
કેતાબોમાં આપ્યુંજ નથી. એમ તો નહીજ
કહેવાશે કે તે તવારીખનવેશો દસ્તુર મેહરજી
રાણા તરફ યા પારસી મહજબ સંબંધ
તેમ કાંઈ શત્રુવત ધરાવતા હતા અને તેથી
તેમનું અયાન કરવા બુદ્ધી ગયા છે. અગર-
જે તેમ હોય તો તેઓ દસ્તુર અરદેશરનું
વરણુનબી ત્યારે આપવાના અખાડા કરી
બતાવે. વળી એ તવારીખનવેશોમાંના એક
મશહુર બદાઉનીએ નો હિન્દુ જોગીઓ
અને ઇસલામી પીરોએ અકબરના વખતમાં
કીધેલા અનેક અમલકારોનું અયાન પુરતી
વીગત સાથ પોતાની કેતાબમાં આપેલું છે,
પણ મેહરજી રાણાજીના અમલકાર વીશે તો
તેમાં શબ્દ વરીક મળતો નથી. એ પરથી
ત્યારે મીં કરકરયા જે એવાં અનુમાનપર
આવ્યા છે કે નવસારીવાળા મેહરજી રા-
ણાજી અકબરની દરબારમાં ગયા નહીજ
હતા, તે સાથ કેટલાકે અસલી યાદગાર
કથાઓ તરફના પ્રીતિવાવ છતાંબી મળતા
થયા વીના નહી રહેશે. એ રીતે પહેલા
મેહરજી રાણાને લગતી એક અસલી કથાનું
નવસારીની બાકમાં પેદા થયલા એક શીખે-
લા અધ્યારનાને જે રીતે ખુન કીધું છે તેથી
અધ્યારનાને બાઈઓ વગેરે નાખુશ થાય
એ ખુદરતી છે, પણ તેઓએ એટલીજ
ધીરજ લેવી કે એ કથા ત્રણ સદીમાં એટલી

ફેલાઈ ગયલી છે કે તે મીં કરકરયાના
ફટકાથી સહંતર નાશ પામનાર નથી; પણ
હજી પછી આવનારી ઓલાહમાંબી રહેશે.
વળી તેઓએ એટલુંબી યાદ રાખવું કે આ
જમાનો સાહિત્યની શોધ ખોલતો છે અને
વેલાયતમાં મહાન નાટકગુરુ શેક્સપીયર
કૃત લખાણો વીશે જ્યારે સંદેહ લઈ જવામાં
આવે છે, તેનો કર્તા શેક્સપીયર ન હતો,
ત્યારે દસ્તુર મેહરજી રાણાજીને લગતી થોડા
આધારની કથા નહિ માનવાને આજના
વખતમાં સહમજબવામાં આવે તો ઝાઝું
અચરતી ભરેલું ગણાવુંજ જોઈએ.

નાં ૪૩

જામે જમશેદ.

(તાં ૧૭-૮-૧૮૯૯)

અકબર બાદશાહ અને પારસીઓ.

જામે જમશેદના અધીપતી જોગ—
સાહેબ,

તમારા આજના અંકમાં ઉપલાં મથાળાં
હેઠળ પ્રગટ થયેલું “અ” ની સહીનું ચરચા
પત્ર મેં વાંચ્યું છે. મીં કરકરીયા પોતાનાં
ભાશણમાં એટલું તો કબુલ કરે છે કે, નવ-
સારીથી પારસીઓ દીલ્લી દરબારમાં ગયા
હતા. જે નવસારીના પારસીઓ ગયા હોય
તો તેઓમાં પહેલા દસ્તુર મેહરજી રાણા
પણ હોવાજ જોઈએ, કારણ કે એ મરહુમ
દસ્તુરને અકબર બાદશાહ તરફથી ૩૦૦
એકરની મોટી જગીર મળી હતી. હવે જે
મીં કરકરીયા જણાવે છે તેમ દસ્તુર
મેહરજી રાણાએ અકબર બાદશાહની ધરમ
સંબંધી બાબદમાં ખાતરી નહી કરી હોય
તો તેઓને એ બાદશાહે જે જગીર બક્ષી
તેનો સબબ શું હશે તે મીં કરકરીયા
જણાવશે? અકબર જેવો મક્કમ ઠરાવનો
શેહેનશાહ પોતાની મતલબમાં નીશકળ થયા
પછી આવી બક્ષેસ કરે એ માનવા જોગ
નથી. મીં કરકરીયા પોતાના ભાશણમાં

એમ પણ જણાવે છે કે ગુજરાતના લોકો તે વખતે એટલા લાણેલા ન હોય કે જેવો મોજેજો દસતુર મેહરણ રાણાએ કર્યો હતો એમ કહેવાય છે તેવો કોઈ કરી શકે. જો તેમ હોય તો મીં કરકરીયા પછવાડેથી જણાવે છે તેમ નવસારીના પારસીઓએ જે માન અકબર બાદશાહ તરફથી ખેંચી લીધું હતું તે શા સબબથી હશે? દસતુર મેહરણ રાણાને જાગીર મળી હતા, તે ચોક્કસ હોવા પછી અકબર બાદશાહે, જો બીજા કોઈ પારસીઓ નવસારીથી ગયા હોય તો, તેઓને કાં નહીં કાંઈ જાગીર બક્ષી ને દસતુર મેહરણ રાણાનેજ કાં બક્ષી તનો પણ મીં કરકરયાએ ખુલાસો કરવો જોઈએ છે. મીં કરકરયાના કહેવા મુજબ દસતુર મેહરણ રાણાથી નીશાફા થવાથી અકબરે દસતુર અરદેશરને કેરમાનથી બોલાવવા હતા એમ ઠરતુંજ નથી. એક કામેલ માણસ પોતાનો અલયાસ વધુ ને વધુ આગળ ચલાવવાને હંમેશા ખાતી હોય છે, તેમ બાદશાહ અકબરે જ્યારે દસતુર મેહરણ રાણાની વાત સમજી હશે ત્યારે વધુ જ્ઞાન મેળાવવાને તેઓને જીજ્ઞાસા થઈ હશે, અને તેથી તેઓએ દસતુર અરદેશરને બોલાવવા હશે, એમ કાં ન બને ?

લા. મેહરણરાણા.
મુંબઈ, તા. ૧૫ મી આગસ્ટ ૧૮૯૬.

ના. ૪૪

અખબારે સોદાગર, સમાચાર

દરપણ, તથા મુંબઈ ચાખુક.

હુનીયામાં વેપારથી દરવીય વધે છે અને માણસોનાં સુખમાં વધારો થાય છે.

(તા. ૧૮ મી આગસ્ટ ૧૮૯૬ ને વાર લોમ.)

“શેહનશાહ અકબર અને પારસીઓ” વીષે મીં કરકરયાનું લાપણુ-મરહુમ દસતુર મેહરણ રાણાનાં કામ વીષે મત ભેદ.

“શેહનશાહ અકબર અને પારસીઓ” વીશે મીં ૩. પે. કરકરયાએ

“રાયલ એશીઆટીક સોસાયટી” ની અતરેની શાખામાં કીધેલાં ભાશણની અગત અમે ગયે અઠવાડિયાએ આ પતરમાં આપી ગયા છીએ. તે ઉપરથી વાંચનારાઓએ જોઈ લીધું હશે કે, શેહનશાહ અકબરે પોતે કરાવેલી જુદા જુદા ધરમોની તપાસમાં જરથેશની ધરમ તેને સરવોતમ લાગે હતો, અને તેથી તે ધરમના કેટલાક કાનુનો તેણે સ્વીકાર્યા હતા, એવું મત એ કામેલ ભાશણ કરતા ધરવે છે. એ મતના ટેકામાં તેઓએ કેટલીક મજબુત કેતાબી શાહદતો રજુ કરી છે, જેથી તેની સચાઈ સામે સુખન લઈ જવાને આપણને કારણ રહેતું નથી. પણ અકબરના દીલ ઉપર જરથેશતી ધરમ વીશે એવો ઉંચો છાપ કોણે માર્યો હતો? આ સવાલ મુદ્દાનો છે; અને તે જેટલા અગતયનો તેટલોજ ગુચવાડા ભરેલો પણ છે. કારણ એ કે, તે વીશે લગાર હેરફેર વાતા તથા મતભેદ ચાલતા આવે છે. હિંદુસતાનના પારસીઓમાં, મુખ્યતવે નવસારી પંથકને લગતા વલગતા પારસીઓમાં, એવી વાત ચાલતી આવી છે કે, અકબરનાં મનપર એ છાપ મારનાર પુરૂશ મરહુમ દસતુર મેહરણ રાણા હતા, જેઓ નવસારી પંથકના લગર સાથના પેહેલા અને વડા ધરમગુરૂ થઈ ગયા છે, અને જેમને એ કામના બદલા અથવા ધનામ તરીકે શેહનશાહ અકબર તરફથી ૩૦૦ વીંધાંનો એક વજીફા પણ મલ્યો હતો. જે આજે પણ તેમના વંશજોના હસતકમાં છે. પણ એ વીશે કશી તવારીખી શાહદત મલતી નથી. માતર તેવી દંત કથા ચાલતી આવી છે, કે જે દંત કથા ઉપરથી લાવણીઓ વગેરે જોડાઈને લાંબા વખતથી ગવાતી આવી છે. અકબરના વખતમાં લખાયેલી કેતાબોમાં એ વીશે જે કાંઈ ઇશારો મલે છે તે એટલોજ કે, અકબરને પોત પોતાનો ધરમ સમજાવવાને જેમ બીજા

ધરમવાલાઓ આવયા હતા, તેમ નવસારી ખાતેથી આતશ પરસતો (પારસીઓ) પણ આવયા હતા; તેઓએ પોતાના ધરમને શરેશટ જણાવવા માંગ્યો હતો, અને તેઓ પણ તે પાઠશાની માયા મેહરબાની મેલવી શક્યા હતા. પણ તે પારસીઓ કોણ, તેમનાં નામ નીશાન જેમ મલતાં નથી, તેમ તેઓ પોતાનાં કામમાં કેટલે દરજ્જે ફતેહમંદ ઉતર્યા હતા, તે પણ તેની જોડે જણાવ્યું નથી. તોપણ ચાલતી આવેલી વાતો ઉપરથી, તેમજ મજકુર ધનામી વજીફાની હસતીથી, આપણે એટલું તો વગર શકે કહી શકીશું કે, અકબરને પોતાનો ધરમ સમજાવવા માટે નવસારીથી ગયલા પારસીઓ તે મરહુમ હસતુર મેહરજી રાણા અને બીજા કોઈ તેમના જોડયાજ હોવા જોઈએ. મજકુર ભાસણ કરતા મીઠા કરકરયા પણ એ વાત બનવાજોગ ધારે છે; પણ તેમનું ખરું મત એવું છે કે, અકબરને જરથોશતી ધરમ તેની ખરી બુલંદીમાં સમજાવી તેના તરફ તેનું હૈલ ખેંચનાર પારસી ધરમગુરૂ આ હસતુર મેહરજી રાણા ન હતા. ભાસણકરતાની તપાસ અને મત પરમાણે એ મોટું કામ તો ધરાનવાસી હસતુર અરદેશર જેવા પારસી ધરમગુરૂએ બજાવ્યું હતું, કે જેમને અકબરે ખાસ રીતે ખરચ મોકલીને હીંદુસતાન બોલાવયા હતા, અને જે વીરોની શાહજહાં દબેશતાન જેવી કેતાબમાંથી મલી શકે છે, બીજી રીતે કહેતાં ભાસણ કરતાનાં મત પરમાણે, હસતુર મેહરજી રાણાએ આ બાબતમાં કશું કામ બજાવ્યું નથી, અને તે બજાવવા સંબંધી જે દંત કથા ચાલતી આવી છે તે ખોટી છે.

જે સાધનો વડે તેઓએ આ તપાસ ચલાવી છે તે જોતાં, તેઓ આ કરતાં જુદાં મત પર ચલખતે આવી શકે

નહી. હસતુર મેહરજી રાણાનાં પરાકરમની વાતને તવારીખનો ટેકો નથી એ વાત પરથમથીજ જાણીતી છે અને ભાસણ કરતાએ વધુ શોધખોળ કરી તેજ પરીણામ દેખાડ્યું છે તો તેમાં નવાજ કશી લાગતી નથી. પણ તેમનાં ભાસણની શેવટે તેમનો ઉપકાર માનવાની દરખાસત કરતાં મુબઇના કલેક્ટર ડાક્ટર પોલને તેમનાં મતથી જુદા પડી એવો અલીપરાય આપ્યો હતો કે દંત કથામાં બોલાતું આવ્યું છે તે પરમાણે હસતુર મેહરજી રાણાએ એ કામ બજાવ્યું હોય, એ નહીજ બને એમ નથી. ડાક્ટર પોલને આગલ વર્ષીને જણાવ્યું હતું કે, દંતકથામાં જગત બહુ નામના હીંદુએ બહુધથી આકાશમાં બીજો શુરજ બનાવેલો તેને મેહરજી રાણાએ પોતાનાં પવીતર ભણતરથી તોડી પાડવાનો જે મોજેજો દેખાડેલો કહે છે, તે પણ બનવાજોગ છે. તવારીખમાં તેની શાહજહાં મલતી નથી તે વીશે એ વીદવાન ગરહસથ એવું કહે છે કે, એવી વાતની નોંધ લેવાની તે વખતના ધંતીહાસ કરતાઓએ દરકાર કરી નહી હોય. તેના ટેકામાં તેણે એવું જણાવ્યું હતું કે, આગલ આપણા વડીલોના વખતમાં તરેહવાર મોજેજો બનેલા જણાયલા છે, પણ તેની કશી નોંધ તવારીખનાં પુસ્તકોમાં લેવાઈ નથી. આ જાણીતી વાત છે કે, તવારીખનાં પુસ્તકોમાં હમેશાં સઘલાજ બનાવોની નોંધ આવે છે એવું કશું નથી તેમ તવારીખની એકે એક નોંધ હમેશાં ખાતરી ભરેલીજ હોય છે એમ પણ નથી. તવારીખમાં નહી નોંધાયલી એવી કેટલીક વારતા પાછલથી ખરા બનેલા બનાવ તરીકે રજુ થાય છે, તેમ તવારીખમાંની કેટલીક નોંધ ખોટી પડવાના બનાવો પણ બન્યા છે. દંતકથા જોકે સામનય રીતે ભરૂંશો મેલવા જોગ ગણાતી નથી, તો પણ આટલું તો કબુલ કરવામાં આવે

છે કે, તે હમેશાં ખોટીજ હોતી નથી. તે અસલ ખરા બનેલા બનાવો ઉપરથી જનમ પામે છે, અને શરાહ્યાત તથા અલંકારથી તેનું અસલ સ્વરૂપ ફરી જાય છે. મેહરજી રાણાના સંબંધમાં પણ તેમ બન્યું હોય તો તેમાં નવાઈ નથી. એ દસતુરજીની અકબરના સંબંધની વાતને જ્યારે તવારીખનો ટેકો નથી, ત્યારે દંતકથાનો ટેકો છે, અને તેથી તવારીખનેજ આધારે કામ લેનારાઓ જેમ તેને ખોટી માને તેમ દંતકથાપર બરૂંશે. મેલનારાઓ તેને ખરીપણ માને. એ સહુ સહુના વીચાર અને માનવાની વાત છે તો પણ અમે ફરીથી કહીશું કે, દસતુર મેહરજી રાણાં અકબરને જરથોશતી ધરમ સમજાવવા માટે તેની દરબારમાં ગયા હોય અને તેના સામે શક રાખવાને આપણને મજબુત કારણ નથી; પછી તે કામ બળવામાં તેઓ ફાવ્યા હોય કે નહીં હોય. તેઓ તેમાં નહીજ ફાવ્યા હોય એમ માનવાના ટેકામાં મીં કરકર્યાની એક દલીલ એવી પણ છે કે, તે વખતે નવસારીના પારસીઓમાં પોતામાંજ ધરમ જ્ઞાનની એટલી બધી ખુટ હતી કે, ખીજાઓને તેઓ જાણું શીખવી શકે નહીં. પણ ત્યારે સવાલ ઉભો થાય છે કે, શુ તે વેલા ઇરાનના પારસીઓની હાલત તેમના આ લાઈખંધો કરતા ચઢતી હતી? આપણે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી તો, તેઓ તે વેલા ઇસલામી અમલના જુલમાતમાં સખત રીતે કચડાતા હતા. અને તોપણ ત્યાંના તે વેલાના દશતુર, અકબરને પોતાનો જરથોશતી ધરમ એટલી હદ સુધી સમજાવી શક્યા, કે તે પાદશાહની આસથા ઘણે દરજ્જે તે ધરમ ઉપર બેઠી, એમ મીં કરકર્યા પોતેજ જણાવે છે. મરહુમ દસતુર મેહરજી રાણા કદાચ આપણે ઈચ્છીએ તેવું બોહલું ધરમ

જ્ઞાન ધરાવતા નહીં હોય, પણ તે વેલાના તેમનાં વતનના ખીજા કોઈ પણ અથોરનાનો કરતાં તો તેઓ વધારે ભંડોલ અને વધારે પરહેજગારી ધરાવતા હોવા જોઈએ, કેમકે તેમને તેઓએ પોતાને માથે દસતુર બનાવ્યા હતા, કે જે સ્થાપન થયત્તી દસતુરી ગાત્રી હજી તેમના વંસનોજ હસતકમાં છે. દુકમાં, અમારા કહેવાની મતલબ એજ છે કે, દસતુર મેહરજી રાણાંની અકબરના સંબંધની ચાલતી આવેલી વાત તવારીખમાંથી મલતી નથી તેટલા માટે તેને એકદમ ખોટી માની લેવાના કરતાં, તેની સચાઈ મેલવવા માટે હજી ખોટી થવું બેહતર ગણાયે.

નાં ૪૫

જામે જમશેદ.

(તા. ૧૯ મી ઑગસ્ટ સને ૧૮૯૬.)

શેહેનશાહ અકબર અને પારસીઓ.

જામે જમશેદના અધીપતી જોગ—
સાહેબ,

આપનાં પ્રખ્યાત પત્રના ગઢ તા. ૧૧ મીના અંકમાં મીં આર. પી. કરકરીયાનું “ બાદશાહ અકબર અને પારસીઓ ” વીશેનાં ભાશણની પ્રગટ થયત્તી વીગતો મેં બહુ ધ્યાનથી વાંચી છે અને તેને લાગતો કેટલોક ખુલાસો કરવાની રજા માગું છું.

શેહેનશાહ અકબરની દરબારમાં ધરમને લગતી જે તકરાર થઈ છે, તે “ હમેસતાન ” કેતાબમાં “ દર બહસે એદીયાન ” વાળાં પ્રકરણમાં પ્રગટ થઈ છે, તે વાંચતાં માલમ પડે છે કે કોઈપણ ઠેકાણે તકરાર કરનારા એલમાઓનાં નામ લીધાંજ નથી, જેમકે મુસલમાનોમાં શીઆ અને સુનીજ લખ્યું છે. વળી ચાહુદી ઇસાઈ, તુરક, પા-

રસી, હીંદુ, વગેરે અધેઅધ લખ્યું છે. દાખલા તરીકે જ્યાં પારસીએ તકરારમાં લાગ લીધો છે, ત્યાં નીચે પ્રમાણે લખેલું છે:—“જરથોસતી દર ગુસે ઇસતાદેહ બુદ ગોકૃત ઇનકારે મોજેબત—મકુન કે પેગ-બરે મા નીજ બર આસમાન રક્ત.” એ વાક્ય ઉપરથી ખુદલુ જણાય છે કે, કોઈ પણ પારસીનું નામ કેથે લખવામાં આન્યું નથી. અત્રે જણાવવું જોઈએ કે એ કેતાબો-લખનારા મુસલમાનો હોવાથી અને બાદ-શાહના સઘળા ધરમોની તકરારથી નારાજ હોવાથી, પારસીઓ અને તેઓના ચમત-કારો વીશીની વાત લખી નથી. “તવારીખે મમાલેકે હીંદ” માં લખેલું છે કે “બીર-બલ અને અકસર કરી કાકર પારસીએ બાદશાહનું દીલ ફેરવ્યું.” મીં કરકરયા કહે છે કે, બાદશાહે અરદેશર કેરમાનીને પદ્મસા મોકલી ઇરાનથી તેડી મંગાવ્યો હતો, તેથી એમ માલમ પડે છે કે, દસતુર મેહે-રજીરાણાથી અકબર સંતોશ ન પામવાથી અરદેશરને બોલાવ્યો હતો. પહેલે આપણે દસતુર મેહેરજીરાણા અને અરદેશરનો સને તપાસ્યે. દસતુર મેહેરજીરાણા સને ૯૬૦ યજ્ઞજેન્ઝરી અને હીંજરી સને ૧૦૦૮ માં ગુજરી ગયા અને અરદેશર હીંદુસ્તાનમાં સને ૯૬૭ યજ્ઞજેન્ઝરી એટલે દસતુર મેહે-રજીરાણા ગુજરવા પછી સાત વરસે આવ્યો હતો, જે બીના અરદેશરે દીલ્લીથી ભર-ચવાળા દસતુર કામદીન ઉપર જે કાગલ લખ્યો છે તેની તારીખ ઉપરથી સાબેત થાય છે. હવે અકબર બાદશાહ “જેબ-હેતોલ તવારીખ” નામની કેતાબમાં લખવા પ્રમાણે હીંજરી સને ૯૬૩ માં તેખત ઉપર બેઠો, ત્યારે તેની ઉંમર ૧૩ વરસ આઠ મહીના અને ૨૮ દીવસની હતી, અને તે ૫૧ વરસ એ મહીના અને ૯ દહાડા બાદશાહી કરી સને ૧૦૧૪ હીંજરીમાં મરણ પામ્યો હતો. એ બા-

દશાહે આગલા ઇરાની બાદશાહોની રસમ મુજબ પોતે જે દીવસે ગાદી ઉપર આવ્યો તે દીવસથી પહેલો સને ગણવા માંડ્યો અને પોતાને ગાદીએ બેસવાનાં ચોવીસમાં વરસે ધરમની સમાજ બનાવી અને જે વરસમાં અરદેશર હીંદુસ્તાન આવેલો જણાયો છે તે વખતમાં ધરમને લગતી તકરારો તદ્દન નહીં જેવી થઈ ગઈ હતી, અને અરદેશરના આવયા પછી બાદશાહનું મરણ થયું. (દસતુર અસ-પંદયારજી કામદીનજીવાળી કબીસાની હકીકત) મીં કરકરીયાને ખબર ન હશે કે અકબરે અરદેશરને બોલાવ્યો હતો તે તો “ફરહંગે જહાંગીરી” નામની ચોપડી જે હાલમાં મોબુદ છે, તેમાં જંદ પાજંદ અને અવસ્તાની લોગાત દાખલ કરવાને બો-લાવ્યો હતો. દસતુર અસપંદયારજી કામ-દીનજી પોતાની કબીસાની હકીકતની ચો-પડીમાં લખે છે કે “અરદેશર હીંદુસ્તાનના બાદશાહ અકબરની નજદીક આવ્યો, તેને બાદશાહે હુકમ કર્યો જે અસલ તમારા બાદશાહોની કદીમ તેહકીક ચાલ હોય તે લખીને કેતાબ બનાવે. પછી બાદશાહે પોતાના શેહેરના ઉસતાદ મુસલમાન લો-કોને હુકમ કર્યો કે, તમો દસતુર અર-દેશરની સાથે રહીને તમામ ફરહંગોની કેતાબો એકઠી કરીને કેતાબ એક મારા નામથી બનાવો તેમાં તમામ લોગતોનો ખુલાસો લખીને કેતાબ તકયાર કરો.”

મીં કરકરીયા વધુ એમ કહે છે કે “દ-બેસતાન” માં લખ્યું છે કે બાદશાહે કેર-માનથી બોલાવેલા દસતુર અરદેશરે બાદ-શાહને જરથોસતી ધરમની સમજ આપી હતી, તો તે કેટલું વજનદાર છે તે ખુદ ફારસી ફકરાના નીચલા સુધ ગુજરાતી તર-જુમાથી જણાશે, કે જેમાં ફક્ત અરદેશરને બોલાવ્યો એમજ છે અને જેમ મીં કર-કરીયાએ ભલતુંજ થોડી બેસાડ્યું છે કે અરદેશરે ધરમ સમજાવ્યો તેમ નથી:—

“એજ પ્રમાણે નવસારી ઠસઓ કે જે ગુજરાતમાં છે તથાથી આતશપરસતો આવ્યા હતા. તેઓ જરથોસતી દીનને ખરી અને આતશની બંદગીને બુદ્ધિરંગ કહેતા હતા. અકબરે તેઓને પોતાની નબદીક બોલાવીને ક્યાંનીઓની રાહ રવેસથી વાકે-ફગારી મેળવી હતી, અને વળી અરદેશીર નામના એક જરથોસતી દાનાવને પદ્મમાં મોકલી ધરાનથી લાવ્યા હતા, અને આતશને તમામ બુદ્ધિરંગીથી શેખ અબુફજલ નામના દાનાવ નવાબને સોંપ્યો હતો અને ઠરાવ કર્યો હતો કે, મોબેદોની રીત પ્રમાણે ધરાનના મુલકમાં આતશકદેહો હુમેશા કાયમ હતાં, તેમ રાત દહાડો હુમેશા મારાં અએવાનમાં સંભાળ રાખે. કારણકે આતશ બોદાતાલાની મોટી બક્ષેશોમાંની એક બક્ષેશ છે, અને બુલંદ બોદાતાલાના નુરો માંહેલું નુર છે.”

ઉપલા ફારસી ફકરા ઉપરથી ખુલ્લું જણાશે કે મીં કરકરીયાના કહેવા પ્રમાણે નહીજ, પણ નવસારીવાળાઓની તરફેણમાંજ એ ફકરાનો અર્થ ઉઠે છે. જ્યારે આવી ખુલ્લી રીતે નવસારીથી જરથોસતીઓ ગયલા જણાયા છે ત્યારે દસતુર મેહરજીરાણા સીવાય કોણ ગયા હતા, તે જ મીં કરકરીયા જણાવશે તો વધારે અજવાળું પડશે. એક બીજા અંકમાં હું વધુ બોલીશ.

હું છું, તમારો સેવક,

પેસ્તાનજી નસરવાનજી દસ્તુર મેહરજીરાણા.

નવસારી, તા. ૧૭ મી આગસ્ટ ૧૮૯૬.

નાં ૪૬.

બમે જમશેદ..

(તા. ૨૦ મી આગસ્ટ સને ૧૮૯૬)

શેહેનશાહ અકબર અને પારસીઓ.

બમે જમશેદના અધીપતી બેગઃ—

સાહેબ,

મીં કરકરીયાના ઉપલાં મથાળાંનાં લાશણના અગતના સીધાંતાનું ખાટાડું, ગધ

કાલના મારાં પત્રમાં, મેં બતાવવાની કોશેશ કરી હતી અને આજે એ સીધાંતો વધુ ખોટાં પાડી આપવા માટે તમારી પાસે થોડીક જગા માગું છું. મીં કરકરીયા દસતુર મેહરજીરાણાની કાબેલીયત વીશે તથા તે વખતના મોબેદોનાં જ્ઞાન વીશે જે બોલે છે, તેને માટે તેઓ કઈ તવારીખનો આધાર બતાવે છે તે તદ્દન અધારામાં રહી ગયું છે. માટે મીં કરકરીયાને મારી અરજ છે કે, જેમ બીજી બાબદોના કતીહાસીક દાખલા આપ્યા છે તેમ એ બાબદમાં પણ આપે તોજ અજવાળું પડશે. એ બાબદ દેખાઈતી નજરે કેટલી ખોટી છે તે મારે જણાવવું જોઈએ કે, તરણસો વરસ ઉપર શું પણ દસતુર નેરયોસંગ ધવલના વખતથીજ ધરમનું જ્ઞાન તે વખતે કેટલું બધું હતું તેના ઘણા દાખલા છે. ખુદ દસતુર નેરયોસંગે યજ્ઞશને વગેરેના સંસ્કરૂતમાં તરજુમા કરેલા હતા, તેમજ તેવણ પછી થઈ ગયલા નામીયા પુરૂશોમાં ફરેદુન હોમનું નામ પણ કેટલું બાણીતું છે. લગભગ દસતુર મેહરજીરાણાના વખતની નજદીકમાં આસદીન કાકા નામે પણ જે પઢેલા પુરૂશ થઈ ગયા છે તે પણ મીં કરકરીયાના કહેવા પ્રમાણે અમથાજ હશે. વળી પ્રખ્યાત દસતુર દારાળ પાહાલજીના બાપ પાહાલજી ફરેદુન અને તમો તરફવાળા તથા પુના અને દબણ તરફ મશહુર થયલા દસતુરોનાં ખાનદાનના વડવા દસતુર બમાસપ આસા શું થોડા ભણેલા હતા? અને તેવણ પણ નવસારીનાજ હતા કે નહી? ત્યારે તે વખતે નવસારી જેવાં ખુણે પડેલાં એક ગામમાંથી એવા વીદવાન પુરૂશો ક્યાંથી આવ્યા? હું કહું છું કે હમણા નવસારીના દસતુરો જેટલા ભણેલા છે તેના કરતાં તો તે વખતે એટલું બધું જ્ઞાન હતું કે, દસતુર મેહરજીરાણા અને તયાર પછીના દસતુરોનો બધો વહીવટ લખાણ પઢાણ વગેરેનો

ફારસોમાંજ ચાલતો હતો એટલુંજ નહીં, પણ તે વખતે ધરમને લગતી જે તકરારોના સવાલ જવાબો ધરાન અને હીંદુસ્તાનના જરથોસ્તીઓ વચ્ચે થતા હતા, તેમાં સરવેથી પહેલી સહીઓ નવસારીવાળા કરતા હતા અને કેટલાક દાખલામાં તો ખુદ દસતુર મેહેરજી રાણા અને એઓના બાવા રાણા જેસંગનીજ પહેલી સહીઓ છે. તેઓ પછીજ ભરૂચ, ખંભાત, વગેરેના જરથોસ્તીઓ સહીઓ કરતા હતા. મીં કરકરીયા લખે છે કે નવસારી જેવાં ખુણે પહેલાં ગામનો એક મોઝેદ શું સમજાવે? પણ તે વખતે બધી જરથોસ્તી વસતીજ ગુજરાતમાં હતી, અને તમામ જરથોસ્તીઓ તરફથીજ દસતુર મેહેરજીરાણા ગયા હતા, નહીં કે એકલાં નવસારી તરફથીજ. દસતુર મેહેરજીરાણાની કીરતીનાં વખાણ અમો કુટુંબીઓજ કરતા નથી, પણ કાબેલ પુરૂશો પણ તેઓ મારે લખી ગયા છે. મરહુમ દસતુર દારાબ પાહાલણે પોતાની બનાવેલી “ખોલાસે દીન” કેતાબમાં નીચે પ્રમાણે ફારસી બેત લખી છે:—

બેત.

જે નસલે પાક તને માહીઆર રાણા કે દસતુરે મોહીન ખુદ ઓ બ હુન્યા. એટલે (તે) પાક તનના માહીઆરરાણાની નસલનો છે કે તે માહીઆરરાણા હુનીયામાં મોટો દસતુર હતો. વળી દસતુર શાપુરજી માણેકજી સંજનાએ પારસીઓ ધરાંનથી હીંદુસ્તાનમાં આવયા, તે વીશે ફારસી બેતોમાં તવારીખ લખી છે, તેમાં તેવણ લખે છે કે:—

બેત.

કે નસલે ઓસત અજ દસતુરે માહીઆર બેદાની બાબે આં રાણા નેકો કાર હમેશે દીને બેહેરા જલવે દાદેહ ગુનેહગારાંન નેગુન સર શુદ જીયાદેહ બ નજદીકે શેહે અકબર રફ્તે ઓ ખુદ, બસી બુરહાને દીન બહેર બેકદ ઓ, કે નામે ઓ હમાંજ હસ્ત બહેર મરઆન દસતુર ખુદ ઓ પાક તાહેર.

એટલે (તે) દસતુર માહીઆર રાણાની નસલથી છે અને તે માહીઆરના બાપનું નામ રાણા કરીને હતું, તેણે હમેશ બેહેતર દીનને રોશની આપી હતી, જેથી ઘણા ગુનેહગારો ઉંઘા પડ્યા હતા અને તે અકબર ની નજદીક ગયા હતા અને દીનની ઘણી દલીલો બહેર કરી હતી, કે તે ખાસ દસતુર પાક અને પત્રીત્ર હતા, કે તેનું નામ સઘળી જગોએ બહેર થયલું છે.

હવે મારે છેલ્લે એટલું જણાવવું બેઠયે કે આ મારા ખુલાસાથી સઘળા વાંચનારાઓને રોશન થશે કે, જેમ મીં કરકરીયાએ સમજાવવાની કેશેશ કરી છે તેમ નથીજ. હું ધારું છું કે મીં કરકરીયા જો એક ભગરયા હતો તો આવી સખતાઈ વાપરતે નહીં. પણ તેથી કાંઈ દસતુર મેહેરજીરાણાની કીરતી ઓછી થતી નથી. છેલ્લે ડાકટર પોલન જેવા એક વીદવાને મીં કરકરીયાનો ઉપકાર માનતાં જે ખુલાસો કર્યો છે, તેને મારે બહેર રીતે તેઓનો ઉપકાર માનવાની મારે આ તક જવા દેવી નહીં બેઠયે. હું છું, તમારો સેવક,

પેસતનજી નશરવાનજી દસતુર મેહેરજીરાણા.

નવસારી, તા. ૧૮ મી આગસ્ટ ૧૮૯૬.

નાં ૪૭.

મુંબઈ સમાચાર.

(તાં ૨૦ મી આગસ્ટ સને ૧૮૯૬)

દસતુર મેહેરજી રાણા શેહેનશાહ અકબરની દરબારમાં ગયા હતા અને તે નામદારે તેમને બગીર ઈનામમાં આપી હતી એવી બીનાના ટેકામાં મેહેર વધ નામે હકીમ પણ તેજ વખતે ત્યાં ગયલા તથા તેમને પણ બગીર મળેલી હોવાની જણાવવામાં આવતી બીજી બીના.

મુંબઈ સમાચારનાં એધીપતી બેગ.

સાહેબ,—દસતુર મેહેરજી રાણા અને જગતગુરૂ એ બાબત ઉપર મીં કરકરીયાએ

ક્રીષેલું ભાષણ જે તમારાં ગયાં અઠવાડ્યાનાં પત્રગી અંદર આવયું હતું તે વાંચીને, હું ધારૂં છું જે, આપણા ધણાખરા હમ-વતનીઓ (મોટા ફળીઆના અથોરનાનો અને બેહેદીનો) લગાર અજાયબ થયા હશે. ત્રણસો વરસ થયાં ચાલતી આવેલી એક fact (ખરી હકીકત) લોગ ચોઘડીએ તવારીખની અંદર નથી; વાસ્તે મીંઠ કર-કર્યા કહે છે કે એ બાબત પાયદાર કહેવાય નહી. હવે સાહેબ, જેમ દસતુર મેહેરજી રાણા વીંબેની એ બાબત સત્તાલરેલી છે તેજ પ્રમાણે અને તેજ વખતે એક બેહેદીન “ મેહેર વઘદ ” વીંબેળી છે. તે એ જે જ્યારે દસતુર મેહેરજી રાણા શાહ અક-બરની દરબારમાં દીલીમાં હતા તે વખતે પાદશાહના ઘર સંસારમાં કોઈ માણસ બીમાર પડ્યો, અને તેની દવાદાર કરવા સારૂ દસતુર મેહેરજી રાણાએ નામદાર શાહ અકબરને અરજ કીધાથી, દીલીથી નવસારીમાં તે વખતના પારસી હકીમ “ મેહેર વઘદ ” ને બોલાવયા હતા. તેવણે ફતેહલરેલી રીતે પાદશાહનાં કુટુંબમાં તે બીમારને સાજો કીધો. પાદશાહ ઘણો ખુશ થઈ ગયો. ને તેવણેની એક જાગીર (જ્યારે દસતુર મેહેરજી રાણાને આપી તેજ વખતે) આપી હતી; ને જેમ દસતુર મેહેરજી રાણા ના વારેસો આજ સુધી તે જાગીર લોગવ છે તેજ પ્રમાણે એ બેહેદીન મેહેર વઘદના વારેસોળી હજી સુધી લોગવે છે. હું હવે સવાલ કરીશ કે તવારીખમાં એમ કયાં લખયું છે કે એક ગામડેથી દીલી સુધી એક પારસી હકીમને બોલાવી મંગાવીને દરદનો ઇલાજ તે હકીમ પાસે કરાવયો, ને પાદશાહે તેના બદલામાં તે હકીમને વંશપરંપરા જાગીર બખશી? એ મેહેર વઘદના ખાન-દાનનો એક ગૃહસ્થ આપણી ટાપુના જા-ણીતા શેહેરી અને કારપોરેટર મીંઠ બમનજી પેસ્તાનજી માસ્તર છે. તેવણ કહાચ કહી

શકશે જે તેવણના વતનમાં તેવણની જા-ગીર હજી સુધી એ પાદશાહના વખતથી અરપન થયેલી છે.

આગલા વખતમાં કાંઈ સુધારો કે વરત-માનપત્ર જેવાં સાધનો નહીં હતાં, ને તે સાથે તવારીખ લખનાર કેટલીક બાબદોથી અંજાણો હોય, અથવા જાણુયા છતાં કોઈ પ્રકારના અભાવ અથવા અણગમાથી ઘટતી ખીનાઓ પોતાની નોંધમાં નહી લીધી હોય તે સારૂં એવું નહીં પુરવાર થાય જે મેહે-રજી રાણા અને બેહેદીન મેહેર વઘદ દીલી નહીં ગયલા હતા.

જે આ બાબત ગયાં ૪૦ વરસની વાત-પર ભાષણના આકારમાં વરતમાનપત્રમાં જાહેર થઈ હોત, તો તે વખતે એ ચાર ખુજરોગ અથોરનાનો અને બેહેદીનો હતા જેઓ બરાબર પુરવાર કરી શકતે એટલી હકીકત ધરાવતા હતા; પણ તે લોકો ગુજરી ગયાથી આજે આ લખનારનાં ધ્યાનમાં કોઈ તેવો ખુજરોગ અથોરનાન અથવા બેહેદીન ઓળખનો રહ્યો નથી તેથી તે દલગીર છે.

એં ૬૦ ૫૦

નાં ૪૮.

જામે જમશેદ.

(તાં ૨૨ મી ઓગસ્ટ સને ૧૮૬૬.)

અકબર પાદશાહ તથા પારસીઓ.

જામે જમશેદના અધીપતી જાગ—

સાહેબ,

ઉપલી ખીનાપર મીંઠ કરકર્યાએ ભાશ-ણ આપયું તેમાં તેઓએ જણાવયું છે કે, અકબર પાદશાહના વખતમાં હીંદુસતા-નમાં દીનનો એલમ કોઈ જાણતા નહી હતા. પણ નીચલી ખીનાઓ ઉપરથી માલમ પડશે કે, ભરૂચમાં આગલા વખતમાં

કદીમ જખાનો જાણનારા હતા. દસતુર જ-
મશેદ દસતુર કામદીન સુમારે સંવત ૧૭૫૦
(ઈસવી ૧૬૯૪)માં ભરૂચ ખાતે વડા દસતુર
હતા. એઓ દસતુર અસફંદીયાર દસતુર
કામદીનના આપના બપાવા થાય. એ-
ઓએ આપણી કદીમ જખાનો જંદ પેહેલ-
વી તથા ફારસીનો સારો અભ્યાસ
કરેલો હતો, અને પોતાના વખતની ભરૂચ-
ની જંદ પેહેલવી મદરેસાના વડા શીક્ષા-
શુરૂ હતા. સંવત ૧૭૬૮ (ઈસવી ૧૭૧૨)
માં નવસારીવાળા દસતુર જમાસપ આસા
(દસતુરે હોશગજી તથા જમાસપજીના વ-
ડવા) મજકુર દસતુર જમશેદ પાસે પેહેલવી
ભાશાનો અભ્યાસ કરવા ભરૂચ ગયા હતા.
ભરૂચવાળા દસતુર કામદીન દસતુર ફનદામ
(પદમ) જેઓ અકબરના વખતમાં થઈ
ગયા હતા, તેઓના ૧ દીકરા બેહરામ વીશે
મુદલાં ફીરોઝજીના બાવા કાબુસ જલાલ
જણાવે છે, તેમ મજકુર બેહરામ પો-
તાના વખતમાં ઘણા કાબેલ પુરૂશ હતા.
સુરતના બેહદીન બહુમન અસફંદીયાર ઇરા-
નથી ઇસવી ૧૬૨૬ માં કેટલાક સવાલોના
જવાબનું કાગલ લાવયા હતા, તેમાં વડા
દસતુર તરીકે અકબરના વખતમાં થઈ ગય-
લા ભરૂચના દસતુર કામદીન ફનદામ (પદમ)
નું નામ જોવામાં આવે છે. દસતુર અરદે
શર નોશેરવાન કેરમાનીએ ઇસવી ૧૫૯૭
માં દસતુર કામદીન ફનદામ ઉપર કાગલ
લખ્યો હતો.

ભરૂચવાળા રામયાર કાહાનાન જેઓ અ-
કબરની આગમજ એટલે આશરે ૩૫૦ વર
સો ઉપર થઈ ગયા છે, તેઓ વીશે મુદલાં
ફીરોઝજીના બાવા કાબુસ જલાલ જણાવે છે
તેમ મજકુર “રામયાર, મોબેદાન મોબેદ,
સઘગા મોબેદો અને હેરબદોના ઉસતાદ,
હીંદુસ્તાનના તમામ હેરબદોને ઉર્વીસગા-
હને લગતું પવિત્ર કામ શીખાડનાર અને

હીંદુસ્તાનના જેળી શેહરોમાં જરથોસ્તી-
ઓની તે વખતે વસતી હતી તેમાં મોબેદીના
કામને રીવાજ આપનાર એક નામીયા
ઉસતાદ હતા.”

ભરૂચવાળા કાબેલ ઉસતાદ પેશોતન રા-
મના હાથની ઇસવી ૧૩૬૭માં “ગોસત ફરી-
યાન” વાળી પેહેલવી કેતાબ લખેલી હાલ
મોબુદ છે. મેં દસતુર મેહરજી રાણાના બ-
ચાવમાં થોડા દીવસ ઉપર તમારાં પત્રમાં
મારું ચરચાપત્ર છપાવ્યું હતું, તે ઉપરથી
વાંચનારે જેવું હશે કે, નવસારીમાં દસતુર
મેહરજીરાણા કાબેલ પુરૂશ થઈ ગયા હતા,
અને તેઓએ અકબર બાદશાહના મન ઉપર
અચ્છી અસર કર્યાથી, ૩૦૦ વીધાનો વજ-
ફા તેઓ મેલવવા પામયા હતા.

હવે આજથી છેક આશરે ૭૫૦ ઉપરની
એક શાહદત આપીશ, મોબેદ શાપુર મોબેદ
શેહરીયાર સાથે, મોબેદ નેરીઓસંગ ધવલ
તથા મોબેદ હોરમજદીયાર એરવદ રામીયા-
રના નામો, દરેક જગ્યાએ થતી આફરીંગા-
ન તથા ધુપ નીરંગની કીયામાં લેવામાં
આવે છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે, એ
શખસો પણ પરખયાત પુરૂશો થઈ ગયા
છે, ઉપલા અનેક દાખલાઓ ઉપરથી સાફ
માલમ પડે છે કે, અકબર બાદશાહના
વખતમાં તો શું પણ તેની ઘણી સદી આગ-
મજ પણ હીંદુસ્તાનમાં દીનનો એલમ
આશકારા હતો. હું ધારૂં છું કે હાલેસા
નામાની ચોપડી ઉપરથી જેમ ણીજઓ
બુલાવો ખાય છે, તેમ મીં કરકરીયાએ
બુલાવો ખાધો છે. ‘તારીખે શાહને ઇરાન’
જેવાં કીમતી પુસ્તકમાં એ નામાની ણીના
દાખલ થયેલી જોઈ ખેદ ઉપજે છે.

હવે એ તો અકબરથી આગલા વખત-
ની વાત થઈ. તયાર પછી પણ દસતુર ફરે-
હન દસતુર જમશેદના વખતમાં પણ એ-

ટલે ઇસવી ૧૭૪૯ માં ભરૂચમાં જન્મ પહેલવી મહરેસા હતી તેજ પ્રમાણે દસતુર કામદીન દસતુર ફરેદુનના વખતમાં પણ એટલે ઇસવી ૧૭૫૪ માં ભરૂચમાં જન્મ પહેલવી મહરેસા હતી, અને એવી મહરેસા લાંબી મુદત સુધી ચાલુ હતી. અને તે વખતના દસતુરે કેવા લણેલા હતા, તેનો એકજ દાખલો હું આપીશ. એક વખત ભરૂચના દસતુર ફરેદુન દસતુર જમશેદ બબરમાંથી જતા હતા, તે વખતે એક પારકા ધરમવાળો બોલ્યો કે “આ કાફર બચ છે.” આ સુખન સાંભળતાજવાર એ દસતુર, તરતજ નીચલી બેત જોડી કાઢીને, બોલ્યા હતા:—

શખસી કે આસમાન મનુવવર કરહે અસત,
હર ફીરકેરા બદિને ખુદ રેહબર કરહે અસત;
અએ ખાજે, બેરવ, બદીને ખુદ કાયમ બાશ.
કેબ ફીકરે ગબરે, કાફરો, ચહુદ કરહે અસત;

અરથ:—“ખોદા તાલા, કે જેણે આકાશને નુરોથી ભરપુર કર્યું છે તેણેજ હરેક કોમને પોતાની દીન ઉપર કાયમ કરેલી છે; માટે અએ ભાઈ, તું પોતાની દીન ઉપર કાયમ રહે, અને બીજાઓની પરવા ના કર, કારણ કે ગબર, કાફર અને ચહુદની ફીકર તેજ સાહેબને છે.” ઉપલી બેતે તે અપશબદ બોલનારને તેમજ તેની પાસે બેઠેલા તેના બીજાગોઠ્યાઓને શરમમાં નાખ્યાહતા જેથી તે અપશબદ બોલનારને તેનાં પોતાનાજ બાતલાઈઓના ધીક્કારમાં આવવું પડ્યું હતું. રાહનુમાય સલા વડાઈ લે છે કે, તેઓની મંડળીના પરતાબથી હીંદુઓની કેટલીક રસમો, જેવી કે ચોખીયાર, રાંદેલ, છડી વગેરે જરથોસતી ધરમથી વીરૂધ્ધની માનતાઓ દાખલ થયલી નીકલી ગઈ છે. પણ દસતુર જમશેદ દસતુર કામદીનના વખતમાં એટલે ૨૦૦ વરસો ઉપર ભરૂચખાતેના જરથોસતીઓમાં એવી કેટલીક રસમો દાખલ થઈ હતી, તે છોડી દેવાનો તથા સખત બં-

દોખસત થયો હતો અને જો કોઈની જરથોસતી એવી મના કરેલી પારકા ધરમની રસમ પ્રમાણે ચાલે, તો તેનું ઘર નાતબાહેર મુકવાનો ઠરાવ થયો હતો. એવો ઠરાવ છતાં એક પહરેજગાર બેહેદીન નામે સોરાબજી દાવરના ઘરનાં બધરાંઓએ પોતાના ધરધણીથી છુપી રીતે પેટીમાં સંતાડીને રાંદેલ છડી ભરી હતી. તે વાતની ખબર તે દાવરને પોતાનેજ પાડવાથી તેઓએ પોતાનું જ ઘર પોતેજ નયાતબહાર થયલું જણાવ્યું હતું. મજકુર દસતુરે એ બાબતની તેહેકીક કરી, પછી તેઓએ અંબુમન ભરીને તે દાવરને બોલાવયા. દાવરે કબુલ કર્યું કે તેના ઘરની આરોતોથી ભારી તકસીર થઈ હતી, તેથી અંબુમન જે ઠરાવ કરે તે તેને કબુલ છે. એ તકસીર પહેલી હોવાથી તથા દાવરે પોતે તે વાત બહિર કરેલી હોવાથી, ઠરાવ થયો કે દાવર તથા તેના ઘરનાં સરવે માણસો બરસનુમ નાહે અને ૩૧ દંડોના લઈને દાવરનું ઘર નયાતમાં લે. તે મુજબ દાવરે કર્યું. બીજે ઠરાવ થયો કે હવે પછી કદાપી કોઈ એવું કામ કરશે તો તેને ૩૧૨૫ ગુનેહગારીના આપવા પડશે, તેથી એવો તરાસ પડી ગયો કે કોઈએ ફરીથી ચોખીયાર રાંદેલ કે છડી ભરી નહી.

લા ૦ અ ૦

મુંબઈ, તા ૦ ૧૮ મી આગસ્ટ ૧૮૯૬.

ના ૦ ૪૯.

કચસરે હિન્દ.

(તા ૦ ૨૩ મી ઓગસ્ટ સને ૮-૧૮૯૬.)

દસતુર મેહરજીરાણા વિરૂદ્ધ મી ૦
કરકરીયા.

MR. KARKARIA AND THE MEHERJI RANA
TRADITION.

મી ૦ ફસ્તમજી પેસ્તનજી કરકરીયા
ઇતિહાસના જબરા શોખીન પુરવાર થયા

છે અને તવારીખ વાંચવાના પોતાના ચાહુ શોખને આધારે બાજે વખતે જ્યારે પણ તેઓ તવારીખરૂપી વિષયો બાહર પાડે છે, ત્યારે તે સાડું ધ્યાન ખેંચનારા થઈ પડે છે. આ ઉપરથી એ જવાન પારસી ટ્રેન્યુએટને લલામણુ કરેલી ખોટી નથી કે રાજદ્વારી બાબતો વધુ અનુભવિ અને ઠરેલ મગજના આસામીઓના અસ્તક રહેવા દઇ તેઓ જો પોતાની ઉપલી માનીતી બાબતનેજ વળગી રહેશે, તો પ્રગતી નજરમાં વજન મેળવવાને તેઓ સામર્થવાન થશે. આપણી રોયલ એશીયાટીક સોસાયટીની સલા સનમુખ આગળાં અઠવાડયામાં તેઓએ “શાહાન-શાહ અકબર અને પારસીઓ,” એ વિષય ઉપર જે રસાલો વાંચ્યો હતો, તે અમોએ ધ્યાનથી ગોખ્યો છે અને જોકે તેઓની મુખ્ય બાબત સાથે અમો એકમતતા થતા નથી, તોય તે વિષય પાછળ મીં કરકરીયાએ લીધેલા શ્રમ કીજે તેમને શાબાશી ઘટે છે. પોતાના એ વિષય દરમ્યાન મીં કરકરીયાએ એક અસલી જરથોસ્તી કથાને ખોટી ઠરાવવાની કોશિશ કરી છે, તેમાં અમને લય છે કે, તેઓ પુરતા ફત્તેહમંદ ઉતર્યા નથી. ઘણાખરા જરથોસ્તી વાંચનારાઓને અકબરની દરબારમાં હસ્તુર મેહેરજીરાણાએ કરી દેખાડેલા એક ચમત્કારની ખીના યાદ હશે. કહે છે કે એ બાહોશ મોગલ શેહનશાહના અમલ દરમ્યાન ધર્મના ફીલસુફોને મેળાવડો હુમેશાં થતો હતો, તંવે એક પ્રસંગે એક હિન્દુ “બહુગર” એકને બહલે બે સૂર્ય આકાશમાં પ્રકાશતા દેખાડ્યા હતા ! યાને તેણે આંદીની એક ઠાલી પોતાના ધલમના જોરથી હવામાં એવી અદ્ધર અટકાવી રાખી હતી કે તે ઉપર સૂર્યનો પ્રકાશ પડતાં એક ખીજા સૂર્ય મીસાલજ તો ઠાલી ચલકતી હતી. મજકુર હિન્દુ “બહુગર” એવી શસ્ત મારેલી કેહવાય છે કે કોઇથી ધર્મવાળાઓ એ ઠાલીને નીચે પાડી શકે નહીં. ઘણાથી

કુશળ ધર્મશાસ્ત્રીઓએ મહેનત કરી, પણ કોઈનું વળ્યું નહીં, ત્યારે, કથામાં જણાવવા મુજબ, નવસારીવાળા હસ્તુર મેહેરજીરાણાએ ચોક્કસ જરથોસ્તી ભણતર ભણી તે ઠાલીને શાહાનશાહ અકબરના પગ આગળ લાવી નાખી. આ લાંબા વખતની કથા છે, સદીઓ થઇ તે બોલાતી આવી છે, કહો કે તે ઉપર લાવણીઓ જોડાઈ છે અને વાર્તાઓ પણ લખાઈ છે. પરંતુ મીં કરકરીયા તે સાચી માનવા ના પાડે છે. તેઓ જણાવે છે કે તેઓએ ઘણી શોધ કરી, જેટલાં મળ્યાં તેટલાં અસલી તવારીખનાં વાંચણો વાંચી જોયાં, પણ કેથે એકબી ઠેકાણે એ કથાની સચ્ચાઈની સેહેજબી ગવાહી મળતી નથી. અકબરના વખતમાં તવારીખનવેશો મોટા થઇ ગયા છે, તેઓમાંનો એકબી એ કથા માટે એક લાઝન પણ લખી ગયો નથી એટલુંજ નહીં, પણ તવારીખમાં જે જરથોસ્તી મોબદો નવસારીથી દીલ્લી ગયા હોય તેમનાં નામ પણ કેથેથી મળી આવતાં નથી. મીં કરકરીયાની આ દલીલ મુસ્તકીમ છે; પણ તે ઉપરથી એઓ જે સાર કાઢે છે કે એ કથામાં સચ્ચાઈનો સેહેજબી અંશ નથી, તેટલી હદે ચોક્કસ બનવાને અમો હજી સ્ત વિચારતા નથી. આપણે એમ કહીશું નહીં કે એ કથા ખરીજ છે; મગર તેજ વખતે એટલુંબી કહેવાની મીં કરકરીયાની માફક હીમત કરીશું નહીં કે તે જોડી કાઢેલી છે. બનવા જોગ છે કે અસલી ધલમના આધારે એવી ઠાલી હવામાં લટકાવવાને કોઈ બહુગર શક્તિવાન થયોબી હોય અને હસ્તુર મેહેરજીરાણા પણ દરબારમાં હાજર થયા હોય. તેઓએબી કાંઈક ધલમ દેખાડ્યો હોય, પણ તેમાં હુમેશ બને છે તેમ સરાહધાત કરી એક જમાનાથી ખીજા જમાનામાં વધુ સરાવેલાં રૂપમાં તે કથા મનાતી આવી હોય.

તવારીખમાં દરેક અગતના બનાવની નોંધ હોવી જોઈએ એ વાસ્તવીક છે, પણ કાં નહીં એ ધાર્મિક બાબદને તવારીખનવેશે ઇતિહાસમાં બાળવી રાખવાને દરૂસ્ત વિચાર્યું ન હોય. જે બનાવ સદીઓ થયાં મનાતો આવેલો, જે માટે ગીતો જોડાયેલાં અને રસિક વાચણો લખાયેલાં, તેવા બનાવની હરેતીજ ન હોય તેટલી હદે જવાનું અમને દરૂસ્ત લાગતું નથી અને તેથીજ મીં કરકરીયાના અલીપ્રાય સાથે એકમત થતાં અમને આંચકી લાગે છે. મીં કરકરીયા તવારીખના અલી યાસી છે, તો તેઓ જાણતા હશે કે અસલી ગ્રીક અને રોમન કથાઓ પણ જે આકારમાં હાલ રજુ થાય છે, તે આકારમાં સાચી મનાતી નથી; તેમાં પણ સહરાહવાતનો પુષ્કળ અંશ હોય છે; તેજ મીસાલ આ મેહેરજીરાણાવાળી કથામાં પણ રફતે રફતે સહરાહવાત થતી આવી હોય એ બનવા જોગ છે. માટે એ બાબદમાં ચોક્કસ એક યા બીજી બોર્ડુએ મત આપવામાં દહાપણુ સમાયલું અમો વિચારતા નથી. તોય એવી બાબદો ઉપર ચુનોચરા થયેલી જોવાને આપણે રાજી થઈશું અને મીં કરકરીયાના વિચારોને તોડનારી ઇતિહાસીક દલીલો કોઈ બીજા ભણેલા શેઠો તરફથી બહાર પડવાથી એ બાબદમાં મનનો વધુ ખુલાસો થવાનો સંભવ રહે છે. તેમ છતાં મીં કરકરીયાનાં તવારીખનાં વાચણુ અને તેમની તે પાછળની ઝહેમત સ્તુતિપાંત્ર છે અને શરૂઆતમાં જણાવવા મુજબ જો એ ઉલતમંદ જવાન એ હદમાંજ પોતાની કાળજીને દોરવી રાખશે, તો તેમના એવા ઇતિહાસીક વિષયો બેશક ગોખવા લાયક વાચણુ તરીકે જાળવાઈ રહેશે.

નાં ૫૦

જામેજમશેદ

(તા. ૨૪ મી ઓગસ્ટ સને ૧૮૬૬)

શેહેનશાહ અકબર અને પારસીઓ
વીશે મીં કરકરીયા

જામે જમશેદના અધીપતી જોગ—
સાહેબ,

ઉપલી બાબદને લગતાં મારાં છેલ્લાં ભાશણુનાં સંબંધમાં તમારાં પત્રમાં કેટલાંક ચરચાપત્રો પ્રગટ થયાં છે, તે વીશે થોડા બોલ બોલવા માગું છું. મેહેરજીરાણાવાળી હંતકથા વીશે મારા જોવામાં નહીં આવેલી સાહદતો જોવા હજી પણ હું ખુશી છું. પણ મને દલગીરી સાથે જણાવવું પડે છે કે મારો લીચાર ફેરવવાનું મને કારણ મળ્યું નથી અને કાંઈથી સાહદતો મળે એ અશક્ય લાગે છે. મેં જે મારાં ભાશણુમાં જણાવ્યું છે તે પુરતી શોધખોળ પછીજ હતું અને તેને ફેરવવાની કાંઈ અગત હીસ-તી નથી. મેહેરજીરાણાવાળા કહેવાતા મો-જેજ અને તેમની કહેવાતી કાબેલયત વીશે પુરાવા મળે તો સાડું અને તે હું ખુશીથી ધ્યાનમાં લઈશ. પણ એવા પુરાવા તરીકે એઓના કુટુંબી યા કોઈ બીજાઓએ, ખોટા તવારીખમાં ઘુસાડેલા ફકરા, હિભાં કરેલાં લખાણો, મોબેદોની ગપીસગી, ભલતાજ ફારસી બેતો, દોહરા ને છપા ને કલગીર ને તોરાવાળાના ખયાલો, વતરોગે, મહાભારત “ સાહદતો અને પુરાવાઓ ” ની મારી તથા વાંચનારી આલમ ઉપર નવા-જેસ કરવાની તસદી લેવી નહીં ! મેહેરજી-રાણા વીશેની કાહાંણી તોડાયાથી અલબત્ત તેઓના હાલના કુટુંબીઓને દલગીરી લાગે એ કુદરતી છે. અને તેઓની એ દલગીરીમાં મારી દીલસોજી છે. પણ ખરૂં તે ખરૂં અને

ખોટું તે ખોટું ; ખોટાનું ખરૂં કહી થવાનું નથી, તેમજ ખરાંનું ખોટું થવાનું નથી. મેહરજીરાણાને નહીં, પણ અરદેશર કેરમાનીનેજ અકબર શેહેનશાહને આપણો ધરમ સમજાવવાનું માન ઘટે છે અને એ કેરમાની દસતુરનું માન કેઈ બીજાની છીનવી લેવાશે નહીં. તવારીખનાં દફતરો પરથી સઘળાઓ એજ અનુમાન કહાડશે અને કેટલાક મોટા ઓલમાઓએ જેમકે નામીયા પ્રોફેસર મેક્સમુલરે પણ એ મારા જેવુંજ અનુમાન કહાડ્યું છે. મેક્સમુલર કહે છે કે;—

“ We have the Zend Avesta, the sacred writings of the so-called Fire-worshippers, and we possess translations of it, far more complete and far more correct than any that the Emperor Akbar could have obtained from Ardeshir, a wise Zoroastrian, whom he invited from Kirman to India.”—(Science of Religion. p. 24.)

અરદેશર કેરમાનીથીજ અકબરે જઈ અવસતા સમજવાની આશા રાખી હતી એ આ ઉપરથી ખુલ્લું જણાઈ આવે છે. બેહિસતી મેહરજીરાણાને તો અહીયાં બીલકુલ યાદબી નથી કર્યા, અને જો કહેવાતો જખરો મોજેજો એવણે ખરેખર કર્યો હતો, તો શું એવણનું નામ અકબરની તવારીખમાં પંકાઈ નહીં જતે? અરદેશર કેરમાનીએ જઈ બોલો અકબરની ફરહંગમાં મુકવામાં મદદ આપી હતી તે મને સારી પેઠે રેશન છે, અને મેં જે ચોપડી (ખંગાળ એશીયાટીક સોસાયટીનું જરનલ વાલમ ૧૮૬૮) ટાંકી હતી, તે તમારો નવસારીવાળો ચરચાપત્રી જો જોતે અને વાંચ તે, તો એવું અનુમાન નહીં કરતે કે એ બાબદ મને ખબર નહીં હશે. એનાં લખા-

ણુપરથી ખુલ્લું દીસે છે કે એણે માફ ભાશણ આપું સાંભળયું તેમજ ધ્યાનથી વાંચ્યું નથી, અથવાતેને વાંચી સમજવાની શક્તી નથી. એવા ટીકાકારને જવાબ આપવો હું ગણીમત ગણતો નથી. પણ અરદેશરે જઈ બોલો “ ફરહંગે જેહાંગીરી ” માં મુક્યા છે તેથી એ નવાઈ જેવી તકરાર લાવે છે કે એ દસતુરને તો એ જઈ બોલો મારેજ બોલાવ્યો હતો ! એની શું સાહદત છે ? “ દબેસતાન અલ મજહીબ ” વાળો એટલું ખુલ્લું કહે છે કે ધરમની તકરારની બાબદમાંજ અરદેશર આવ્યો હતો. અચરતીની વાત એ છે કે એ ફકરો એ લખનાર ટાંકે છે અને તે છતાં એનો ભાવાર્થ સમજતો નથી. મેં ભાશણમાં કહ્યું તેમ નવસારીમાં ત્રણ સદીપર અંધારું હતું. પણ હવે મને લાગે છે કે ઓગણીસમી સદીને છેડે પણ ત્યાં ઉજરડું ફેલાયું નથી ! જે ગમે તે ચોરંગા મારવા, ભલતી ભલતી લાંબી લાંબી તકરારો કરવી, અને ખરી વાત વીસારી મુકવી એ તે તરફની તકરાર ચલાવવાની રૂઠી ઘણાઓને માલમ હશે. પણ હવે વખત બદલાયો છે. હવે તો દરેક બાબદ વીશ સાહદતો અને મજબુત પુરાવાઓ જોઈએ છે, ચોરંગા અને ગપાસપા ચાલતા નથી, એ સઘળાંની ખબર હવે નવસારીમાં પણ થવી જોઈએ છે, તમારા ચરચાપત્રીની તકરાર તો જુવો ? નેરયોસંગ ધવલ નામે ખરેખર એક કાબેલ અને વીહવાન દસતુર અને ઓલમા મેહરજીરાણાની અગાઉ સેંકડો વરસો ઉપર નવસારીમાં થઈ ગયો (એ નેરયોસંગ નક્કી ક્યા જમાનામાં થઈ ગયો, તે એ નવસારીવાળો કહી શકશે ?) તેથી નવસારી વાળા મેહરજીરાણા પણ બહુ કાબેલ હોવા જોઈએ ! વાહવાહ ! મીઠું મેહરજીરાણા, તમો જખરા તકરારી ! ત્યારે તો તમારાજ કહ્યા પ્રમાણે ત્રણસો વરસપર નવસારીમાં

મેહેરજીરાણા કામેલ થઈ ગયા અને મોજે-
ને કરી બતાવયો, તો હાલ તમે નવસારી-
વાળા મીઠા મેહેરજીરાણા પણ બહુજ કામેલ
અને મોજેજી કરનારા હોવા જોઈએ ! તકરાર
નો મોજેજી તો તમે આ “જામે જમશેદ”
માં કરી બતાવયો ખરો ! તમે આસમાનપર
સુરજ અને ચાંદ ચહકાવનારા નહીં, તોળી
“હથેલીમાં ચાંદ” બતાવનારા દીસો છો !
વાઈ તમારા મેહેરજીરાણા એવા જખરા
કામેલ હતા, નેરચોસંગ ધવલ જેવા કામેલ,
ત્યારે કાંઈ તેવજીનાં લખાણ કે તરજીમા
કે સરેહ કે કાંઈપી તેવજીનું છે તમારી પાસે
કે કેથેળી ? નેરચોસંગનું તો ધરમ વીશેનું
બહુ કામેલ લખાણ છે તમારા મેહેરજી
રાણાનું ક્યાં ગયું ? ખોટી તકરાર કરવાનું
છેડી દઈ એની શોધમાં નીકળો અને
પુણેખટોળે કાંઈ હોય તો શોધી કહાડી
તમારા વડવાની ખરી રીતે નામના બતાવો.
ખોટી રીતે ઠીંગડાં મારી કોઈ ખીજા અશો
નરની કીસ્તી તેવજીને માથે મુકવાની
તજવીજ કર્યાથી ખાલી બીચારા તેવજીનું
ફક્ત કમકમતું હશે તેનો તો ખ્યાલ કરો.

હું “લગરચો” હતો તો મેહેરજીરાણા
પર સખત નહીં થતે, એ વળી નવાઈ જેવી
તકરાર છે ! પહેલે તો હું મેહેરજીરાણાપર
સખત થયોજ નથી. મેં તો તેવજી જેવા
હશે તેવાજ દેખાડ્યા છે. બીચારા તેવજી
નવસારીના તે વખતના—અને હું કહું કે
આ વખતનાળી ?—ખીજા મોખેદો જેવા
એકલા અને ખાઈપીને તનદરેસત કરનારા
અને કીયાકામ કરનારા હશે. ખાલી મોજેજી
કરવા, સુરજ ને ચાંદ આસમાનપર
ચહકાવવા ને ઉતારવા, અને ધરમની
શીલપ્રતીક તકરાર કરી આમનસામન
ખીસતી અને મહામેદન સામે બાથ લેવી
તે તો બીચારાપર ખોટું તોહોમત જોડી
કહાડવામાં આવ્યું છે ! એવી બાબદોથી

તેવજી બીચારા તદન નીરદોશ હતા ! તેવજી
દીલ્લીની દરબારમાં ગયા ત્યાંસુખી તો
એક સાધારણ મોખેદ હતા તેવજી કાંઈ તે
વખતે દસતુર હતાજ નહીં. પછી દીલ્લીથી
આવયા પછીજ તેવજીને દસતુર બનાવેલા
કહેવાય છે અને એ કુદરતી છે. (જુવો
“પારસી પ્રકાશ” પુ-૯) દીલ્લી ગયા
એટલે એવજીને નવસારીના ગીબ અને
અલણ કસબામાં બાવ વધયો. પછી દીલ્લી-
માં ગમે તે કર્યું હેય. દરબારમાં એક પુણે-
ખી કાં નહીં પડ્યા હોય, તોખી સંવદેશમાં
આવીને તો લાંબી લાંબો વાતો કરી હશે. કે
અમે એમ કર્યું ને અમે તેમ કર્યું, ને
બીચારા લોળા નશાકરના સમજ્યા કે
ખરેખર કાંઈ “વાલ માર્યોજ” હશે, તેથી
દસતુર બન્યા ! દસતુર પુલ આજે કેમ
બને છે અને બનાવે છે તે આપણે જોઈએ
છીએ ને જાણ્યે છીએ આપણા “લાલીયા
પરાપર” નોકરો મુખર્ધમાં આપણે ત્યાં
શું દરજ્જે લોગવે છે તે આપણે જાણ્યે
છીએ. પણ તેઓ લાકાં, સંજાન, નવસારી,
વગેરે પોતાનાં ગામમાં જઈ પોને મુખર્ધમાં
એમ કર્યું અને તેમ કર્યું કરીને શું
એક મોટા “આલીસર” હોય તેમ ગામનાં
લોળાં લોકો આગળ ફાકા મારે છે, તેથી
ઘણાઓને ખબર હશે તેમજ નવસારીથી
દીલ્લી ગયલા મોખેદો પાછા આવી દીલ્લી-
માં શું એક જાહોજલાલી લોગવા હોય
તેવો દેખાવ કરી લોળા નશકરનાને
લોળવેલા લોગે છે. પણ બીચારાઓના
નામ વટીક દરબારની તવારીખમાં નથી
તે તેઓને ખબર હતી ? પણ હવે
બસ. જે મેં ભાષણમાં કહ્યું તે પુરવી
શોધ ખોળવું પરીજામહું સમ જુ' છું,
અને તેમાં ફેરફાર કર્યા વગર હવે તે
“રીવયુ”માં તેમજ અમારા સેનામંત્રીનાં

“નિરસ”માં પ્રગટ થશે,* અને અક-
ખરના ધરમ વીરોની મારી ચોપડી જે
વેલાતમાં પ્રગટ થવાની છે, તેમાં તે
એક પ્રકરણ તરીકે રહેશે. સેવકે ડાકટર
પાલનના વીચારો તમારો ચરચાપત્રી
સમજેલો લાગતો નથી. નહીં તો તેનું
નામ એ એવી રીતે લેતે નહીં. જેમ
કેટલાક તારાઓની રોશની આપણને
પુમતાં વરસો લાગે છે તેમ નવસારીમાં
જ્યાં મુંબઈનાં ઉજરડાંને હજી વરસોનો
બીજાં લાગશે !

સેવક તમારો,
રસ્તમજ પેઠ કરકરીયા,

નાં ૫૧

જમે જમશેદ

(તા. ૨૪મી ઓગસ્ટ સને ૧૮૯૬)

હરિસાનામાનો નાટક બજા બતાવનારા
એ ઇરાનીઓ વીરો.

જમે જમશેદના અધીપતી જોગ-
સાહેબ,

જેઓએ હરિસાનામું વાંચ્યું હશે
તેઓએ જોયું હશે કે આશરે ૩૦૦
વરસોની વાત ઉપર એ ઇરાની પારસીઓ
હીંદુસ્તાનમાં આવી ગયલા કહેવય છે.
અને વચ્ચે સેડેજ રકમ બાબત કુટકાટ
પડેલી તેઓ તેમાં જણાવે છે. તે વખતે
જ્યાં જ્યાં પારસીઓની વસ્તી હતી ત્યાં
ત્યાં બધે ઠેકાણે તેઓએ મુસાફરી કરેલી
તેઓ જણાવે છે, અને જેથી ઠેકાણે

તેઓ ગયા ત્યાં પારસી મરદો ત્યાં
ઓરનો વીરો એટલું તો શીદા થીજ
તેઓએ ચીતાર્યું છે કે, તેમાંના બેલો
લખવાને મારી કલમ શરમાય છે. હુંકમાં
હું એટલુંજ લખીશ કે બધે ઠેકાણે
તેઓએ તમામ પારસી મરદો તથા
ઓરનોને હલકી વરણના દુરવઠો કરતાં
પણ નપેટર ગણ્યાં છે. છેલ્લે તેઓ
નવસારી આવેલા જણાય છે. ત્યાંપણ
બધું તેઓએ કાળું કાળુંજ દીકું પણ
તેઓને ત્યાં એક શ્રીમંત પારસી ગ્રહસ્થ
હાથ લાગ્યા, જેઓની મારફતે તેઓ
ત્યાંના મરદો તથા ઓરનોને દીનની
રાહ ઉપર લાવવા પોતાને શક્તિવાન
થયલા જણાવે છે. આટલું લખ્યા પછી
હું એક અગત્યની બાબત ઉપર
આવીશ. જો તેઓ ખરેખરા જરથોસ્તીઓ
અને તેથી દીનની રાહ ચાલનારા
જરથોસ્તીઓ હતા તો તેઓ બંદગી
ગુજરતા હોવા જોઈએ. અને ઇરાની રોજ
માહા લણુતા હોવા જોઈએ અને તેઓ
બધેબધ ફરેલા પોતાને જણાવે છે, તો
હીંદુસ્તાનમાં કયો રોજ માહા ચાલતો
હોતો તે પણ તેઓએ જણવું જોયે.
તમારાં આજના પત્રમાં મારો ચરચાપત્ર
છપાયો છે તે ઉપરથી જોઈ જોવાને બનતી
કે ૩૦૦ વરસો ઉપર તથા તેની આગમજ
તેમજ તેની પછી હીંદુસ્તાનમાં દીનનો
એલમ આશકારા હતા. ત્યારે સવાલ
ઉઠે છે કે પેલા ઇરાનીઓને રોજ
માહા વીરો ૧ મહીનાનો તક્ષવટ કેમ
માલમ પડ્યો નહીં ? બીજા મુધાસરો
તેઓએ દાખલ કરાવેલા જ્યારે તેઓ
જણાવે છે, ત્યારે આ સઉમી અબત-

* આ વાત યોદી છે. અસલ બાપણ જે Times of India ના તા. ૧૧-૮-૧૮૯૬ ના
અંકમાં (જુઓ નંબર ૨) છપાયું છે તેમાં અને સોસાયટીનાં જર્નલમાં એ રેસાએ છપાયો છે તેમાં
છે. તા. ૨૪-૮-૧૮૯૬ ના Bombay Gazette (જુઓ નંબર ૬) માં જે જુલો બતાવવાનાં આવી
છે, તે સઘળાં મુધાસરો સોસાયટીનાં જર્નલમાં માં કરકરીઓએ ફસાદી દીધી છે. વળી નહીં
Indian Magazine.

જેની બાબત તેઓને કંઈ સુધી નહીં હશે? જા? મને તો એવું લાગે છે કે એ “હાદે સામામા” ઉપર જેઓ લડેલા રાખે છે તેઓ ભુલ કરે છે, અને મારી અદના સુખના અંધી છે કે એ નામા ઉપર લડેલા મુઠવામાં હવે પછી વધારે સંભાળ જરૂરી રીતે રાખશે.

લાં ૨૨ અ.

મુખ્ય, તાં ૨૨ મી આગસ્ટ ૧૮૯૬.

નાં ૫૨

જામે જમશેદ.

(તાં ૨૬ મી આગસ્ટ સને ૧૮૯૬)

શહેનશાહ અકબર અને પારસીઓ.

વીશે મીં કરકરીયા.

જામે જમશેદના અધીપતી ભાગ—
સાહેબ,

દસતુર મહેરજીરાણા વીશેની તકરારે તમારાં પત્રમાં મેં ધ્યાનથી વાંચી છે. ને તે ઉપરથી હું જે અનુમાનો ઉપર આવ્યો છું, તેને તમારાં પત્ર મારફતે જાહેર કરવા હશે.

પહેલે તો મીં પે. ન. દસતુરે આવું લખવુંજ ન હતું કે, “ મીં કરકરીયા જે એક લગરીયા હતે તો આવી સખતાઈ વાપરતેજ નહીં.” લગરીયા અને મીનોચેહર હોમજીની સાથવાળાઓની વાત વચમાં લાવવીજ ન જોઈતી હતી. એક વીદવાન અભયાસી પોતાને ખરે લાગતો અલીપ્રાય બહાર પાડે, તો નાતજાતના તક્ષવતની લામણીથી કરે છે, એમ માનવુંજ આજના જમાનામાં બેઠું છે. પણ તે ઉપરથી મીં કરકરીયાએ જે લાંબો અસહાયતા

ભર્યો જવાબ ઘડી કાઢ્યો છે, તે વધુ ખેદકારક છે. અલખતાં પિતે મહેનતે લઈ બહાર પાડેલા વીશય ઉપર અમમાણીક-પણાનો કલંક લગાડેલા જોઈ તેવલતું જવાન લોહી ઉશકેરાઈ આવ્યું હશે ખરું, પણ તેની કુમમાં તેવલ પાક ફસ્તુર મહેરજીરાણાને એક “ ગોટપીટ સોટપીટ ” કરતા લાલીયા સાથે સરખામણી કરવા ઉતરી પડ્યા છે, એ સમજીઓની નજરમાં ઘણું કઠંગુ લાગે છે. અવલનો પહેલો વીશય મેં નયુસપેપરમાં વાંચ્યો; ત્યારથી મને પણ લાગું કે, એવણે તે રૂઢશાદ દસતુર વીશે માનથી બોલવાની અછી તસદી લીધેલી ન હતી, તે કયાં સુધી કે “ મહેરજીરાણા ” નામ આગળ અવણ એકળી વખત દસતુર બોલ વાપર્યો હોય એવું મને હાલ યાદ નથી. જ્યારે એમ છે ત્યારે મીં પે. દસતુરને પણ જરા ખભરાત લાગે હોય તેમાં નવાઈ નથી. મીં કરકરીયા એવું માનતા હોય તેમ લાગે છે કે “ દમેસતાન ” માં જે આમના સામન જીકરી પાઠશાહની દરબારમાં ચાલેલી હતી તેનું બયાન આવેલું છે, તે ચલાવવાનું પાણી દસતુર મજકુરમાં ન હશે, કરણ તે વખતે આપણા દસતુર મોમેદો અટલા લણેલા ન હતા. આ બાબદમાં તમારા “ અ ” ચરચાપત્રીએ તે વખતે એલમનું જોર હતું, તથા હાદેસાનામા ઉપર ભરોસો ન રાખવા વીશે જે લખાણો કર્યાં છે, તે બતાવવાને બસ છે કે ગુજરાતમાં તે વખતે એલમ જાહેર હતો, ને પારસીઓ એક અધરામાં ન હતા. મેં “ દમેસતાન ”ની તકરાર આગળ વાંચેલી હતી, અને હમણાજ પાછો વાંચી ગયો છું, તે ઉપરથી જણાય છે કે તે મુખ્ય કરીને શીઆ અને સુની મુસલમાનો તથા તેઓનેજ મળતા ધરમેવાળા યહૂદી અને ખ્રીસ્તી-

એ વચે તે વધુ હતી. જરથોસ્તી ધરમને લગતાં ફક્ત થોડાં વાક્યો જોવામાં આવે છે, ને તેથી ફક્ત ત્રણ વખત જુઓ ઇંગ્લેન્ડ “દમોસતાન”ના ત્રીજા વાલમના પાના ૭૫, ૮૩, ૮૪ અને તે તકરારની કાંઈ હમ જેવી નથી કે જેથી જણાય કે, નવસારીની તે વખતની હાલત પ્રમાણે કે, તે વખતનો એક શીખેલો દસતુર ભાગ ન હોઈ શકે. હું આગળ વધીને કહું છું કે મેહરજીરાણાને જે શીખેલામાં ગણ્યે, તે જરથોસ્તી ધરમ વીશે જે ઇસારાઓ “દમોસતાન”ની ઉપડી જીકરીમાં સમાવેલા છે, તે વખતનો એક સાધારણ ખેડેદીન બી કદી શકે તેવા મેહિલા છે. “દમોસતાન”માં અરદેશર કેરમાનીનું નામ આપેલું છે, ને દસતુર મેહરજીરાણાનું નથી, તે ઉપર મીંઠ કરકરીયા મદાર બાંધે છે, પણ મારા જુદાજ અભયાસને લીધે “દમોસતાન” મને વારંવાર જોઈ પડે છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે “દમોસતાન”નો બનાવનાર યોગવીદ્યા ઉપર પ્રીતિ થયતો હતો, અને તેણે છેલ્લા જરથોસ્તી યોગી હજારત આજરકવાન તથા તેવણના સાગરેદો વીશે “દમોસતાન”માં પાનાનાં પાના બારેલાં છે, તેથી અરદેશર કેરમાનીનું નામ તેને મોઢે રમી રહેલું હતું. દસતુર મેહરજીરાણા સાહબનું નામ અકબરના વખતમાં લખાયેલા ગ્રંથમાંથી તેને ન મળ્યું હોય તેથી તેણે દાખલ ન કર્યું હોય, તોથી તેણે પાને ૮૫ મે “ગુજરાત પરગણાનાં નવસારી ખાતેથી આતશપરસતેશો” આવેલા જણાવ્યા છે તથા લખે છે કે “તેઓએ જરથોસ્તના ધરમની વાત ચોકસાઈથી જણાવીને આતશને મોટું માન તથા પુજા ઘટે છે તે જણાવ્યું.” આટલીજ વાટ ફક્ત મેહરજીરાણા સાહેબની તરફથી માટે બસ છે. હું જોઈને ઘણો દલગીર છું કે આવી સાદી

વાત મુઠી હાથ બાધ કરકરીયા મોજેબને વધુ મોતેબરી આપી, મોજેબની વાત હસી કાઢી, તોડી પાડી, દસતુરજી મજબુરનાં માનને હીણું લાગે તેથી ભાશા વાપરવા દોડી ગયા છે એક મોટા માણસના મરણ બાદ તેઓના પરાક્રમેને વધારી દેવામાં આવે અને તેને મોટો જોધા બનાવી દેવામાં આવે છે, એ સાધારણ વાત છે, તો કેમ જણ્યું કે આસામી નપર થાળી ચઢાવવાની વાત તેવણ પછી લોકોએ જોડી કાઢેલી ન હોય? જે આપણે એમ કબુલ કર્યે કે તેવણની પરીત્રાઈ, તેવણની જમાના પ્રમાણેની વીદવતા અને તેવણને મળેલાં માન અકરામથી અંગાઈ જઈને તેઓ પછી આવનારાઓએ તે વાત જોડી કાઢેલી હતી, તો ભાઈ કરકરીયા અંગણપણે તે બહેસતી દસતુરજીને કેટલો ગેરબનસાફ કરે છે, જે તેઓને લાલીયા “આલીસર” સાથે આડકતરી રીતે સરખાવાની તકરારમાં આવે છે.

મીંઠ કરકરીયા જેવા આજની કેળવણી પામેલાએ મોજેબઓનાં વાત લખવીજ જોઈતી નહતી. તેવણ એ વાત લાવી દસતુર ખાનદાનની મોટાઈને ફટકો લગાવનાર પડેલા આસામી ગણાવા માગતા હોય તો તેમાં તેવણની ભુલ છે. એ વાત એક દાંતકથા તરીકે હતી અને તે માનવી નહીં માનવીતેદરેક જમાનાના સમજુઓનું કે કામ હતું. મીંઠ કરકરીયા કહે છે કે અકબરના વખતમાં બનેલા બીજા મોજેબઓનું દાસતાન મળે છે, અને બે સુરજનુંજ કેમ નહીં મળતું? હું કહું છું કે ભાઈ એ મોજેબે બન્યોજ ન હશે, તેથી તે વખતના તવારીખ નવે શોએ તે લીધો ન હશે. એ તો પાછળથી જોડાયો હશે ને તેથી તેનો ખયાલો અને ટપાઓમાં સમાવેશ થયો. પણ એવા ખયાલો અને ટપાઓનું ખંડન કરવાને જે તમેજ તેઓને ઉકમાઈ આપવા નીકળ્યા.

માઠ કરકરીયા કહે છે કે દસતુર મેહેરજીરાણીથી ખાતરી થઈ ન હશે, તમારેજ તેવણે પદ્મ મોકલી ઇસનવેરથી અરદેશીરને બોલાવ્યા કે? વળી એવ-જનાજ બાથણમાં આપણે આગળ વાંચ્યે છીએ કે, ગોવા ઉપરાંત યુરોપથી કાબેલ પાદરીઓ આવતા રહ્યા હતા. કંઈ? યુરોપવેરથી કાં આવ્યા, ને યુરોપથી આવેલા પાદરીઓએ શહેનશાહને શું વલ્લાવયો? જે માણસનામા જ્યારે ધરમ સંબંધી ગુચવાડો ઉભો થાય છે, ત્યારે જ્યાંથી પોતાના મનનું સમાધાન થાય, તે ચીજ શોધવાને તે ઘણાં કાંકાં મારે છે. ગોવાના પાદરીઓ કરતાં તેને લાગુ હશે કે ખુદ યુરોપથી મોટા પાદરીઓને બોલાવી જવું તેઓ કાંઈ મારા મનનું ખોટી ધરમ વીશે સમાધાન કરશે? તેવોજ વીચાર અકબરને પારસીઓ વીશેળી આવ્યો હોય, કે જોઈયે ખુદ ઇરાન વેરથી તો બોલાવી જુઓ, ત્યાંથી આપણને શું અજવાળું મળે છે તે જોઈયે. હુંગી માનું છું કે હજરત આજરકેવાનના ચેલા હોવાથી અરદેશીર વધુ હુશીયાર હશે, પણ તેથી મેહેરજીરાણીની પોતાની નીતી, કાબેલીયત અને શક્તી ઉપર સખુન જતો નથી, કારણ અરદેશીર કેરમાનીએ કાંઈ વધુ કહેલું જણાતું નથી. ફક્ત એજ કે ત-વારીખમાંથી તેવણનું નામ મલી આવે છે. “નવસારીમાં ત્રણ સદીપર અંધારું હતું,” તેથી ત્યાંના મોઝેદ મેહેરજીરાણીમાં પાણી હોયજ નહીં ને “પદ્મસા મોકલી ઇરાનવેરથી અરદેશીરને તેડાવી મંગાવ્યા,” માટે તેવણ બણેલા હોવાજ જોઈયે, એવા આગલા ઠસી ગયલા વીચારે સુખીનેજ મીં કરકરીયા પોતાનો રેસાલો જમાવ્યા બેઠેલા હોય એવું મને લાગે છે.

જેમ ખીસતીઓ પોતાની તારીફ કરી ગયા છે, ગુજરાતમાં મેહેરજીરાણી તારીફ જળવાઈ રહીલી છે, તેમ ઇરાનીઓમાં અરદેશર કેરમાનીની છે. કચેક કોમ પોત પોતાનું લાણે, પણ તેમ લાણતાં સંભાળ રાખવી કે, તેથી બીજાનાં કામને નુક-સાન થાય નહીં.

મીં કરકરીયા મેહેરજીરાણીવાળાઓ પાસે દસતાવેળ સાહુદતો માગે છે, તે સાહુદત કેવી હોવી જોઈયે તે હું અજાણ શકતો નથી. શું મેહેરજીરાણી પોતાને હાથે લખી ગયા હો “કે હું ગયા હતો કરીને” તે ચાલતો? મીં પ. ન. દસતુર આપણા કરતાં મેહેરજીરાણી વધુ નજદીકમાં ચલ ગયલા જે દસતુરનાં નામની સાહુદત ટાકે છે, તે પર ધ્યાન પુગાડવું જોઈયે. સાહુદતો શું તે મલી તરફનીજ જોઈયે, તે આસપાસની બી-જોઈયે. તેમાં એક એ છે કે મરહુમ દસ-તુરના છોકરા કેકોબાદજીએ શાહ જહાંગીરને કરેલી અરજીને એક ખરડો છે જે અરજી ઉપરથી જહાંગીરે ૧૦૦ વીલાં વધુ જાગીર બક્ષી હતી. શું તે અસલ અરજી કરનકેને હાથનાજ દસતા તેવણે પોતાના ફરજ હો માટે મુકી જવા હતા? તેવણની અરજી પરથી બીજાઓએ કરેલી નકલોજ રહે, બધા આસપાસના સભાઓ ધ્યાનમાં લેતાં મને એમજ લાગે છે કે, મીં કરકરીયાને “નવસારીમાં અંધારું” જણાવાથી તેવણ મેહેરજીરાણી સાહેબ તરફ જેવા ધ્યાનીએ તેવા અપક્ષપાત નીવડયા નથી.

સેવક તમારો

કે. કે. મી.

સુબા, તાં ૨૫ મી. મી. ૧૯૧૬.

મીઠા પક

બધે જમશેદ.

(તા. ૨૨ મી એપ્રિલ સને ૧૮૫૬)

અકબર અને પારસીઓ વીશે મીઠા

કરકરીયા-ગુજરાતમાં ગણ સહીપર

પારસીઓની હાલત.

બધે જમશેદના અધીપતી જોગ-
સાહેબ,

નવસારીવાળા મેહેરજીરાણા અકબરની
હરબારમાં ધરમ સમજાવવાને અશક્ત
હોય એવું કહેવાને મારું જોકે મુસતફીમ
કારણ એ મેં જણાવ્યું છે કે નવસારી
રાજા મેહેરજીરાણાના વખતમાં એટલે
આજથી ત્રણસો સાડીત્રણસો વરમ ઉપર
ધરમ સંબંધી બાબત વીશે અંધારું હતું.
એ અંધારું અને અજ્ઞાનપણું કેવું ઘેર
અને અંધારું હતું તે હું આજે તમારા
વાંચનારાઓને બતાવવા માંગું છું. મેં
એ બાબત મારા ભાણેશમાં ઇસારો કરી-
નેજ જવા દીધી, કારણકે હું ધારતો હતો
કે, એ વીશે ઝાઝો શક લોકોના મનમાં
ન હશે. પણ હું હમણા જોઉં છું કે,
કેવલાકે એવી ખોટી તકરાર લાવે છે કે
નવસારીમાં અને ગુજરાતમાં મોટા શી-
ખેલા અને કામેલ ઉસતાદો તે વખતે
હતા. માટે મારે હલગીરી સાથે તે વખ-
તના નવસારી અને ગુજરાતના પારસી-
ઓની હાલતને માઠો ચીતાર આપવો
પડે છે.

ધરમ વીશે અજ્ઞાનપણું પંદરમી અને
સોળમી સદીમાં ગુજરાતના પારસીઓમાં
એટલું ફેલાયલું હતું અને તેઓમાં ધરમ
વીશે સાધારણ જ્ઞાન ધરાવનારા પણ એટલા

મોટા. બહુકે નહીં સરખા હવા કે, બહુવી
બાબતો વીશે પણ પારસીઓએ ક્રિષ્ણ
ગુજરાતમાં ધરાવે કાગલો સાથે કાગલો
મોકલતા પડતા હતા અને ધરાવનાર હમ-
તુરો જે જવાબ આપે તે પ્રમાણે આલતા
અને તે જવાબને સાચવી રાખતા. એ
સમજા ધરાવના જવાબો અને ધરમ
સંબંધી જ્ઞાનના કાગળો “રેવાયતો”માં
હાલ મોજુદ છે. મારા મહેનતુ મીઠા
મીઠા બહુમંજી પટેલ જે કંઈ છે કે,
“ધરમથી જરૂરોસતીઓ હિંદુસ્તાનમાં
આવયા પછી તેઓમાં દીવસેદીવસ પોતાના
ધરમ તથા રીવાજોને લગતું અજ્ઞાનપણું
વધતું ગયું, અને ધરમ સંબંધી બાબ-
તોમાં તમને નાવાકફીઓ” હતી. એ
ખરેખર સાચું છે, રેવાયતોના અભ્યાસથી
એ ખરું બતાવી શકાશે. ગુજરાતના પા-
રસીઓ કેટલા અબાણુ અને ધરમ વીસરી
ગયલા હોવા જોઈએ તે આ ઉપરથી
જણાશે કે, ધરાવના દસતુર અને મોખેદો
૧૪૭૮ માં ગુજરાતના કાસદથી જાણીને
અજમ થઈ ઇમકમયા કે, “તમારી તરફ
નસાને જુદીના કચકે છે તથા અંજાત
અને અંકલેશરમાં તો લાકડાની કરકતી
વાપરે છે!” ધરમ વીશે એટલું તો અ-
ંધારું હતું કે તેઓ ગુજરાતના પારસીઓ
ને ભલાનણુ કરે છે કે “અગર મેહેર-
જીરાણો અહીં તમારી તરફથી આવે અને
પહેલવી શીખે, તો તમાને દીનગી શક
બરાબર માલમ પડે” (ખરજેર કામદી-
નગી રેવાયત, પાનું ૫૩૫, મુદ્દાહીશીઝ
કેનાખાનું, નાં ૩૫૩. એ કેતાબખા-
નાના કામેલ લાઇબ્રેરીયન એરવઢ શેહે-
રીયારજી ભર્યાએ તસદી લઈ મને એ
ચોપડીઆ બતાવી, તે માટે તેઓ નો હું
ઉપકાર માનું છું.) પહેલવી ભાષા ગુ-
જરાતમાં ઠાંધને ખબર નહીં હતી, એ
આ ઉપરથી સાબેત થાય છે. તમારે

ક્રમાં હતા કહેવાતા કામેલ નવસારી અને ગુજરાતના હમતુરો અને આલમચો ? તેઓને જો ધરમ વીરો ખખર હોતે તો છેક ધરાન જેવા દુરદરાજ અને બીકટ મુસાફરીવાળા મુલકમાં ધરમ સાધારણ બાબતો વીરો ખખર મેળવવા ગુજરાતના પારસીઓ કાસદો મોકલ્યા ? ઇંટનું બાંધેલું કામનું જરથોસ્તી ધરમ પ્રમાણે ના રવા છે તેટલી જા ગુજરાતના પારસીઓને ખખર ન હતી અને જ્યારે ધરાનથી જરથોસ્તીઓ અહીં આવ્યા, ત્યારે તેઓ જોઈને કંથવાયા અને જ્યારે સમજ પાડી ત્યારે પથરના દેખનાં બાંધવાનાં અગ્નિના પારસીઓને છેક સન ૧૫૩૫ ને અ.શરે સુધ આવી, અને એ જાણી ધરાનના જરથોસ્તીઓ ખુશ થયા. મહેરજીરાણના જમાના પછી અરથી બની અંટલે ૧૬૨૭ માં પણ એવા રીતે કાગળો ધરાન મોકલવામાં આવ્યાં હતાં, અને એ વરસમાં “વીસપરદ” ના કેતાબ ધરાનથી નવસારી મેકલવામાં આવી (કારાખ હોરમજદધારની રેવાયત પાં ૪૪૬, મુલકા પ્રીરાઝ કેતાબ ખાનુ નાં ૩૫૦) ૧૭૦ માં તેમજ ૧૬૭૩ માં જા એવા કાગળો ધરાનથી મળ્યા હતા. છેક ૧૭૨૧ માં જામાસપ વીલાયતી તામના ધરાનથી આવેલા મોમેદને હાથ ગુજરાતના ત્રણ શેહરનાં ત્રણ મેટા હન તુરો-નામે નવસારીવાળા હમતુર જામાસપ આયા, ભરૂચવાળા અંક હસતુર જ માં બહમનજી પટેલ ધારે છે કે, હસતુર કામ-દીનજીના આવા હશે તે, અને સુરતવાળા હસતુર કારાખ, જેણે નામીયા આંકટીલ કુ પેશિ ન જઈ પહેલવી પાછળથી શીખ હતા તે અંકજો જઈ પહેલવી શીખયા. વળા હું પૂછું કે, ક્યાં હતાં ખુદ ગુજરાતના નામીયા મિથાંતા હસતુરો અને આલમચો ? કે એક પારસી ધરાનના મોમેદને હાથ ગુજરાતના પારસી અવસતા ભાશા શીખ્યા ? (પારસી

પ્રકાશ પાં ૨૪ આંકટીલ કુ પેશિ, અવસતા પું ૧ પાં ૩૩૦) હસતુર જામાસપમા-સાના હસતુર પાહલન ફરેદુનના સાગરેદ હતા (પારસી પ્રકાશ પાં ૩૧) તે છતાં જામાસપ વીલાયતી ધરાની પાસે જઈ પહે-લવી શીખ્યા એ શું બતાવે છે ? નામીયા અવસતા વીહવાન પ્રોફેસર લેસ્ટરમાસ્ટ મળ્યું એમજ કહે છે. તે છેક અદારથી સહી વીરો બોલે છે કે,

Ignorance was then a prevailing fault among the Parsis of India. To remedy this Jamasp turned some disciples, Darab in Surat, Jamasp in Naosari and a third in Broach whom he taught Zand and Pahlavi.” (Avesta Vol. 1 p. 5)

હવે હું સોજામી મહી નાં ખુદ તેજ વખતના એક ધરાની મુસાફરને હાથે ગુજરાતના પારસીઓનાં અરથી હાલત ચીતરાવ-લી બતાવવા માગું છું. સને ૧૫૩૦-૩૫ નં આનરે કાઉસ નામનો એક ધરાની મેહ-દીન હોરમજદ બંદરેથી વેપારને અરથી હીદુસતાન અવવા અકબદ નામના બીજા ધરાની આથે નીકળ્યો, પાંચ વડાણ ભાગ વાથી દીવ બંદરે લાચારીમાં ઉતર્યો, અને ત્યાં ઘણા મહીના રહ્યો. એક ધરાની જર-થોસ્તી દીવમાં છે એવી ખખર નવ-સારીમાં થવાથી ત્યાંના તે વખતના મુખી માનકચાહ આંત્રાશાહે ઉમંગથી તેને તેડું મોકલ્યું. કાઉથ પોતાના સાથી સાથે ગુજરાતનાં શેહેરો કરતો કરતો નવસારી ગયો અને ત્યાં જે જે બેસું તેના હેવલ તેણે લખ્યો છે અને હાલ મોબુદ છે જેનું નામ “ક્રીસે કાઉસ વ અકબદ” છે. તે વાચવાથી અંક જરથોસ્તી તરફ મને બેહદ દહગીરી ઉપણ, જેવી દહગીરી મળવા જરથોસ્તી વાંચનારને ઉપણ હશે, અને જે

દુઃખમાં હું અતરે દલગીરી સાથે ટાંકે છું તે મસ્જીદ તમારા વાંચનાર ભ્રેશે કે નવસારી ને પીળાં ગુજરાતના શેહેરોમાં પારસીઓ કેવા પ્રસ્થાપી એવા કેટલાં અને તેથી ઉલટીરીતે ચાલનાર હતા. કાઉસ જો કે સાધારણ બેહેદીન હતો, તેથી નવસારીવાળાઓએ નીચે મુજબ તેને કાકલુદીથી તેડું મોકલ્યું:—“તમે ખોટાવાના મોકલેલા છેઓ. તમે બેહેદીન નથી, તમે અમારી નજદીક મોખેદોની મસાલ છેઓ, કાંચજે આ મુલકના ચાને શ્રી હીંદુસ્તાનના બેહેદીનો દીનની રાહ નથી બાણતા, અને ગુમરાહીથી દીન ખગમ થયલી છે. અને તમામ બેહેદીનોએ દુરવંદની રાહ કબુલ કરેલી છે, અને દીનમાં કોઈ તેનાને મદદ કરનાર નથી.* ...અમારી તરફ કોઈ બેહેસતમાં જવાની રાહ ચાલતું નથી, અને અતરેના બેહેદીન તમામ દુરવંદમાં કાંઈ તકાવત નથી જો તમે અતરે આવો તો તમારા આવયાથી જરયાસતી દીન બીજી મરતબે તાજ થશે. અમરજો તમે નહીં આવશો તો અમારી અંબુમન હવે પછી જે કાંઈ ગુનાહ કરશે, આજથી તે રસતાખેજ લગી, તે ગુનાહ તમે પેસારાઓની ગરદન પર રહેશે.” કાઉસ અને તેનો સાથી નવસારી જવા નીકળ્યા. પહેલે ખખાત પુગા અને કાઉસ લખે છે કે “તે શેહેરમાં બેહેદીનોને જોયા તે બેહેદીનોથી દુરવંદોનો ટોળો બેહેતર હતો, અને જે પાકી આપણી દીનમાં જાયજ છે તે પાકી તે બેહેદીન લોકોમાં કાંઈ નહીં હતી, તે વાતનો ખાદા સાહેદ કે...તેનાની ખસલત તમામ બેદીની હતી અને તેનાની ચાલચલણ સંરવે હીંદુની મીસાલ હતી...

અને તે લોકોને ખોટાની દીનની એક જબ ખરાખર ખબર નહીં હતી, અને મજાંની દીનથી તમામ તે લોકો બુદ્ધિ પડી ગયલાં હતાં.” લડ્યામાંથી એમજ હતું:—તે જોના બેહેદીનોથી દીનથી બીજકુલ બે ખબર હતા, અને તમામ તે લોકોએ હરે મનની ચાલ પકડેલી હતી, અને યજાંની દીનની રાહ તમામ મુકી બીધેલી હતી, અને તેનાનું ખાવું તથા પહેરવું તમામ નસાનું હતું, અને નસો તેનાનાં ખાધાથી બુદ્ધિ નહીં હતો... અને તે જગાએ એક હેરમદ શંદામ નામનો હતો અને તેનો સરકરાજ ખાપ રામયાર નામનો હતો (પદમ રામયાર?) અને તેને દીનની થોડીક ખબર હતી. પણ દીનનાં લેદની વાતો કહેવા જોગ તે લોક નહીં હતા. “અંકલેમરમાંના પારસીઓ “કરતાને દેવોનો ટોળો જલો અને તે બેહેદીનોનાં ઘર કરતાં દોખમું ઘણું પાક હોય.” સુરતના બેહેદીનોને “એક જબ ખરાખર દીનની ખબર નહીં હતી: અને તે શ્રી સુરતવાળા લોકોનેથી મેં તમામ જોયા, ને તેઓને જોવાથી મને કુરાપો લાગ્યો.” હવે તે નવસારી પુગો અને તેના મુસાફરીના હવાલમાં નવસારી વીશે લખે છે ને એક ઘણા અબાણ જેવા ટોળાનો ખ્યાલ આપે છે. “હીંદુસ્તાનમાં દીન વેરાન થયલી હતી.” એ વીશે તે લખે છે. પાધરું સદરા કુસતીનું બી નશાકરાઓનું ઠેકાણું નહીં હતું અને ઉઘાડે પગે પારસીઓ ફરતા હતા તે કાઉસ કહે છે, અને તેણે તાકીદ કર્યાથી માન્ય શાહે મોખેદોનો “ખોલાવીને કહ્યું” કે જલદી અને સેતાબીથી તમે કુસતી વણી લાવો † અને મોચીઓને ખોલાવીને કહ્યું

* એક બારથી એમની ખારીએ કે એ ક્રીસ્ટો ખરો છે, તો પણ અવોસ્તાન વર્ગને તો તે લાજ પડતે વધીજ. તેમાં મોખેદો અને બેહેદીનોને બુદ્ધિ પ્રાપ્તમાં આવ્યા છે. કલાણું બેહેદીનો નથી કરતા પણ કલાણું ગુનાહ બંદુ કામ બેહેદીનો કરે છે અમ ખુદુ લખે છે. અમ તો આજેની ગામડામાં કોલેક ટેકલિ બેહેદીનો બુદ્ધીનો સાથે રહે છે.

† ત્યારે એ કુસતી કાણે જલદી વણી? અધીઆવનાંજ બેરાંઓએ. ત્યારે અધીઆવનો આવાં તોલમીમાં મેં આવી રાકે?

જે તમે જોડા સીવી લાવો...કુસતી અને જોડા આપી લોકોને કહ્યું જે કુસતી ખાંધવાનો અને જોડા પહેરવાનો ખોટાતાલાનો હુકમ છે, વાસતે તમે ઉતાવળેથી કુસતી ખાંધો અને જોડા પહેરો અને માનકાશાહે હુકમ કર્યો જે કોઈ વગર કુસતીએ અને ઉઘાડે પગે જમીન ઉપર ચાલે તેને પકડી અમોને વગર પુછવે અને કહેવે તેના પગ કાપવા." વળી તેઓ એટલા અધરમી હતા કે રવાંનોને દુરવંદો પાસે ઉંચકાવતા હતા. કાઉસે માનકાશાહને કહ્યું કે 'દુરવંદોને હાથ રવાંન ઉંચકાવીને દોખમે પહોંચાડ્યે તે ભુંડી ચાલ કાઢી નાખીને જોડેદીનોને હાથે ઉંચકાવીને રવાંનોને દોખમે પહોંચાડ,' અને માનકાશાહે તે મુજબ સુધારો કરાવ્યો અને દોખમું ધંટનું ધરમની રીતથી ઉલટું હતું, તે કહાડી નાંખી પાકા પથરનું પહેલવહેલું બનાવ્યું. એ સઘળું નવસારીમાં ૧૫૩૦ ની આશરે ચાલતું હતું, એટલે મેહરજીરાણા થોડુક આગમજ.† એ શીહા ચીતર શું બતાવે છે તે હું વાંચનારનેજ વીચાર કરવાનું સોપું છું. હું એ સઘળું બતાવવાને નાખુશ હતો, પણ બ્યારે મેહરજીરાણા કાબેલ દસતુર હતા અને નવસારી તેમજ ગુજરાતમાં જબરી કાબેલયત પારસીઓમાં હતી એવી વડાઈ લઈ મારી તકરાર તોડવાની કોશેશ થાય છે, ત્યારે મારી ફરજ છે કે એ બતાવવું. કાઉસનો હેવાલ ખોટો પાડી શક્યો નહી. તે એટલો તો સીધો અને સચાઈના છાપવાળો છે કે, તે ખોટો હોયજ નહીં નામીયા વીલવાન મુદલા ફીરોઝ ખીન કાઉસ પણ

કાઉસના એ હેવાલને ખરો ગણી પોતાની "અવીજેહદીન" નામની પ્રખ્યાત અને વીલવાન કેતાબમાં ટાકી બતાવી દેખાડે છે કે, નવસારીમાં તેમજ ગુજરાતમાં પારસીઓ કેવી રીતે અધરમી બની ગયા હતા. હું એવણના ફકરા ટાંકતો નથી પણ વાંચનારને એ કેતાબનો દીખાવો પા. ૨-૯, વાંચવા લલામણુ કરું છું. કાઉસને ગુજરાતના પારસીઓ સામે કાંઈ વેર નહી હતું. ઉલટું માનકાશાહની હોલત અને હકુમતની તે તારોફ કરે છે, અને એ કાઉસના હેવાલને મેં રેવાયતોમાથી બતાવ્યું તેમ મજબુત ટેકો મળે છે. નવસારી તેમજ ગુજરાતમાં સદીઓ સુધી બહુજ અધારું હતું અને દીન ધરમ બીલકુલ વીસરાઈ ગયલો હતો, અને કાબેલ શખસોની અછત હતી. એ સઘળું હવે કબુલ કર્યાથી કાંઈ પારસી ફીરતી ઓછી થતી નથી. ઉલટું આપણી હમણાની સારી હાલતને માટે એથીતો વધારે સાબાશી ઘટે છે. મારા માનવંત મીત્ર શેઠ ડોસાલાઈ કરાકાએ પોતાની પારસીઓની તવારીખમાં એ અગાઉની હાલત વીશે લખ્યું નથી, પણ એવણની ચોપડીની નવી આવૃત્તીમાં જરૂર એ ખુટ પુરી પડશે, એવી ખાતરી રહે છે.

સેવક તમારો,

રસતમજ પે. કરકરીયા.

મુંબઈ, તા. ૨૭ મી ઓગસ્ટ ૧૮૯૬.

નંબર ૫૪.

THE

RAH-E-ROSHAN

A MONTHLY JOURNAL DEVOTED TO
**Zarathushtrian Religion
and Philosophy.**

DEALING ALSO WITH THE

Sacred Usages and Social Customs
of the Parsis.

*It presents abstruse subjects in a
popular form, elucidating them
by the light of modern Science
and ancient Occult
Teachings.*

રાહે રોશન.

(જુન-જુલાઈ ૧૮૯૬)

નોંધ અને નુકતેચીની.

“ પારસીઓ અને પાદશાહ અકબર ”
વિશેનું મીંડુસ્તમણ પેસ્તનણ કરકરયાનું
ભાષણ, હીંદુસ્થાની જરથોસ્તીઓની તવારી-
ખના એક અગત્યના બનાવને લગતું
હોવાથી, તેઓનું વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવું જ
હતું, કે જેને પોતાના કેટલાક વિચારોથી
ભાષણકર્તાએ વધારે ખેંચાણકારક બનાવ્યું
એમ કહેવું ખોટું નથી. ત્રણ સદી અગા-
ઉના એક અગત્યના અને જરથોસ્તી મઝ-
હબની કીર્તી વધારનારા બનાવ બાબે
આજના જરથોસ્તીઓની યાદદાસ્ત તાણ
થાય એવી ઉપયોગી બાબત હાથ ધરવા
માટે મીંડુ કરકરયાને શાખાશી ઘટે છે.
પોતાના વિષયને રસીલા એહસાલ રૂપે રજુ

કરવામાં ભાષણકર્તા બેશક ફતેહમંદ ઉતર્યા
છે; પણ એ એહવાલને આધારે જે મુખ્ય
અનુમાન પર તેવણ આવ્યા છે તેમાં તેઓ
ફતેહમંદ ઉતર્યા છે એવું અમે કહીશું નહીં.

અબદુલ કાદર બદાઉનીના પુસ્તકમાંથી
જે ઉતારો મીંડુ કરકરયાએ પોતે આપ્યો છે,
તે ઉપરથી એટલું તો સાફ પુરવાર થાય છે
કે, નવસારીથી જરથોસ્તીઓ (બદાઉની
પ્રમાણે “ આતશપરસ્તો ”) દીલ્હી ગયા
હતા; અકબરને જરથોસ્તી દીન વિશે પહેલી
વાકેફી આપનાર એજ નવસારીવાસીઓ
હતા; તેમજ તેઓનાજ ઉપદેશથી અસલી
ઇરાની એટલે જરથોસ્તી રીત મુજબ આ-
તશને સદા રોશન રાખવાનો અકબરશાહે
હોકમ કીધો હતો. આ નવસારીવાસી જર-
થોસ્તીઓમાં—જે એક કરતાં વધુ અકબરની
દરબારમાં ગયલા સાબેત થાય તો—દસ્તુર
મેહેરણ રાણા મુખ્ય હતા એમ ધારવું,
સઘળી વિગતો જોતાં, ખોટું કહેવાશે નહીં.
આ પ્રમાણે, દસ્તુર મેહેરણ રાણાએ અક-
બરશાહને જરથોસ્તી દીન સમજાવીને તે
ઉપર તેનું ઈમાન સાબેત કીધું એવી જે
ત્રણસો વરસ થયાં હંતકથા ચાલે છે તે ખરે-
ખર પાયદાર ઠરે છે. પાદશાહ અકબરે
થોડાંક વરસ પછી ઇરાનથી દસ્તુર અરદે-
શરને તેડાવ્યા હતા તે ખીના ઉપરથી એવું
અનુમાન કરવું વાજબી નથી કે દસ્તુર
મેહેરણ રાણા જરથોસ્તી દીનની જિંદગી
સમજ અકબરને આપવાની શક્તિ ધરાવતા
નહીં હતા. જેમ ખીજા ધર્મોના એક કરતાં
વધારે પ્રતિનીધીઓ તેની દરબારમાં હતા
તેમ જરથોસ્તી ધર્મના દસ્તુર મેહેરણ રાણા
જેવા હીંદુસ્થાની પ્રતિનીધી ઉપરાંત એક
ઇરાની પ્રતિનીધીનેથી બોલાવવાની તેણે
અગત જોઈ હોય વળી તે વખતની રાજ-
દરબારી ભાષા ફારસી હોવાથી, દરબારીઓ
સાથે ફસાહતથી વાહબવાદ અલાવવાનું

અથવા જરથોસ્તી દીનને લગતું કોઈ ખીભું
ખાસ કામ ધરાની દસ્તુરને સોંપ્યું હોય તે
બનવા ભ્રમ છે; પણ તે રૂઢશાહ દસ્તુર
અકબરને પોતાનો ધર્મ સમજાવવાને
અશક્ત હતા એમ, મજબુત સાબેતીની
ગેરહાજરીમાં, માનવું અશક્ય થઈ પડે છે.

અકબરે ચલાવેલી ધર્મ સંબંધી વાદ-
વિવાદો તથા તેણે સ્થાપેલા “ધલાહી”
ધર્મને લગતી હકીકતોના તેના કાબેલ દર-
બારીઓનાં લખાણો તરીકે જે પુસ્તકો હાલ
જણાયલાં છે તેઓને તદ્દન ભરોસાભરેલી
તવારીખી શાહદત ગણવા અગાઉ, તેઓ
મધેનાં લખાણો અસલ તેમજ સંપૂર્ણ છે
તે તેહકીક થવાની દેખીતી જરૂર છે. આ
બાબતમાં એવી ખાતરી કરવાની જરૂર
મુખ્યકરીને બે સબખોને લીધે માલમ પડે
છે. પેહલો સબખ એ કે અકબર પછી
ગાદીએ આવનાર શેહનશાહો, અને ખાસ
કરીને ઐરંગઝેબ એક મોટો ઇસ્લામી
ધર્મી હતા, જેણે પોતાની સત્તાનાં બંને
અકબરના મઝહબી સુધારાઓનો અંત
આણ્યો હતો. માટે એવી ભારી તાસુખી
ધરાવનાર પાઠશાહ, જે અકબરના ધલાહી
પંથને ઉખેડી કાઢવાને અચકાયો નહીં તે,
પોતાના ઇસ્લામી મઝહબને ભોગે ખીબ
મઝહબોની કીર્તીનાં લખાણો અસલ હાલ-
તમાં ચાલુ રેહવા દે, અથવા તેઓમાં ફેર-
ફાર કરાવવા જેટલી તાસુખી નહીં બતાવે,
એવું માનવાનું કીયું મજબુત કારણ છે ?
અકબરના મઝહબી સુધારાઓને લગતાં
લખાણોની અસલીયત તેહકીક કરવાની
અગતનો ખીબે સબખ મીં કરકરયા પોતેજ
પુરો પાડે છે કે, એ વખતના તવારીખન-
વેશો તથા નકલ કરનારાઓ સચાઈને
બળગી નહીં રેહતાં પોતાને મનગમતા વધારા
બટાડા કરતા હતા. એ વિશે મીં કરકરયા
પોતે જ્યારે ખાતરી ભરેલા છે, ત્યારે અક-

બરનામા, ઇં, પુસ્તકોની મોબુદ નકલો-
માંનાં લખાણો અસલ તથા સંપૂર્ણ છે
એમ માનવાને બદલે આપણે સલામતી
સાથે એવું અનુમાન કરી શકીએ કે જે
દસ્તાવેજો દસ્તુર મેહરબ રાણાના કુટું-
બીઓ પાસે હાલ છે તે અકબરશાહના વખ-
તનાં લખાણોની એકાદ અસલ નકલમાંના
ખરા ઉતારા હોય. અત્યારસુધી રબુ થયેલી
સઘળી વિગતો ઉપરથી આપણે એજ સેવટ
ઉપર આવી શકીએ છીએ.

નાં ૫૫.

બમે જમશેદ.

(તા. ૩ જાન્યુઆરી સને ૧૮૯૯)

ગુજરાતમાં ૩ સદીપર પારસીઓની
હાલત વીશે મીં કરકરીયા.

બમે જમશેદના અધીપતી ભ્રમ—
સાહેબ,

ગયા સનીવારના તમારા અંકમાં મીં
૩૦ પેં કરકરીયાનો પત્ર છપાયો છે, તે
મેં વાંચ્યો છે. તેમાં રવાયતો, ઇરાનથી
વીસપરદની કેતાબ નવસારીમાં આવી,
પ્રોફેસર વેસ્ટરગારડનું મત તથા કાઉસ
અફસાહના કીસા ઉપર તેઓએ આધાર
રાખ્યો છે તે મેં જોયો છે. આ વીશે
થોડુંક બોલવાની મને રબ આપશે. માઝ
કહેવું આગળ ચલાવું તે આગમજ પ્રથ-
મમાં મારા કાબેલ મીં શેઠ અં સોં
દસ્તુર કામદીનનો ઉપકાર માનવાની રબ
લઈ છું, જેમણે કેટલાંક તારીખો સુધાંનાં
સીધાંતો મારા હાથમાં મુક્યાં છે.

જ્યારે ઇરાનવાસીઓને ખબર થઈ કે,
હીંદુસ્તાનમાં ખી જરથોસ્તીઓ વસે છે,

તયારે તેઓને ઘણી ખુશી ઉપજી, તેમ જત્રેના રહેવાસીઓને પોતાનાં અસલ વત-
નથી આવેલા હુમદીનભાઈઓને જોઈ ઘણી
ખુશી ઉપજે અને તેઓ ધરાનમાં બધા
શીખેલા હોય એમ માની લે તેમાં નવાઈ
નથી. ખરી વાત છે કે હિંદુસ્તાનથી કાસદો
મોકલી ધરાનથી કેટલીક બાબદોની પુછ-
પરછો કરી હતી. પણ તે ઉપરથી એમ
ઠરતું નથી કે, હિંદુસ્તાનના બધા પાર-
સીઓ હલકી વરણના બધા દુરવદો ઠરતાં
નપેતર હતા. કાબેલોને સવાલો પુછવાને
વાસતે કાબેલયતનું જોર જોઈયે છે. એક
માણસ બોલે ચાલે તે ઉપરથી તેનામાં પાણી
કેટલું છે, તે ફક્ત વાતચીતપરથી જણાઈ
આવે છે, તેમ અત્રેથી મોકલવામાં આવેલા
સવાલો કેવા દાનાઈભરેલા અને દીનઆઈ-
નનાં કામોથી માહીતગાર શખસોના હાથથી
લખાયલા હોવા જોઈયે, તે સવાલોનાં રૂપ
જોયાથીજ ખાતરી થશે. અત્રે બેઠેલી
પારસી પચાંગ ગોઠવનારી કમીટીએ પહેલી
બારીની બેઠકોમાં નકી વીચાર ઉપર આવેલી
છે કે, એ તકરાર બાબે યુરોપીયન ઓલ-
માઓનાં મત પુછાવવાં, તો તે ઉપરથી
ત્રણસો વરસ રહીને કોઈ યુરોપીયન આપણા
બચાંઓને તાણો મારવા નીકળશે કે,
“તમારા વડવાઓ ૧૯ મી સદીની આખે-
રીએબી અંધારામાં હતા, કે યુરોપવેરથી
અમારાં મત મંગાવેલાં છે,” તે શું વાજબી
કહેવાશે ? એ તો સરેસતોજ છે કે, અકેકને
પુછીને મજબુતી મેળવતા જવું. વળી
જેઓએ રેવાયતો વાંચી હશે તેઓએ
જેયું હશે કે, તેમાંની કેટલીક બાબદો
અવસતાના ફરમાનથી ઉલટી છે અને તે
આજના જરથોસતીઓ હશી કહાડે તેવી છે.
તેથી આર જણાય છે કે આશરે ૩૦૦
વરસ ઉપર ધરાનમાં દીનનો એલમ ઘણો
જાહેર ન હતો. એક ઠેકાણે ધરાનીઓ લખે
છે કે, “મુસલમાનોના જુલમથી અમે

એવા તો કચકાયલા છીએ કે અમારું દીનનું
કામ હાલ હવાલ એટલે સાચનાસાચ
ચાલે છે.”

નવસારીમાં વીશપરદ કેતાબ ધરાનથી
આવી તેથી એવું સાબેત થતું નથી કે,
નવસારી તથા ગુજરાતમાં એ કેતાબ ન હતી.
આજેબી ધરાનના જરથોસતીઓ પાસે કેટ-
લીક યશતો નથી. એવણ કહે છે કે “છેક
૧૭૨૧ માં જમાસપ વીલાયતીએ આવી
ત્રણ દસતુરોને જઈ પેહેલવી શીખવી. આ
ઉપરથી એમ ઠરતું નથી કે તે વખતના
દસતુરો તથા મોબેદો કાંઈજ જાણતા નહી
હતા. આજે ત્રીસ વરસની વાત ઉપર શેઠ
ખૃ ૩૦ કામાજી જરમનીથી ફાઈલોલોજને
કાયદે જઈ શીખી આવી કેટલાક આથો-
રનાન જવાનોને પોતાનો એલમ શીખવ્યો,
ને તેનાં ફળ તરીકે એરવદો કાવસજી કાંગા,
શેહેરીયાદજી ભરૂચા, તેમ અંકલેયારીઆ,
એદલજી આંટયાને જોઈએ છીએ. તો આજ
પછી શું બે એક સદીઓ પછી એકાદ
બેઠેદીન મોબેદોને તાના મારવા નીકળે કે,
અમારા બેઠેદીને તમોને જઈ, પેહેલવી
શીખવેલી તે શું બરાબર ગણાશે ? ભરૂ-
ચમાં ૨૦૦ વરસોની વાત પર એક જઈ
પેહેલવી મદરેસા હતી, અને તે લાંબો મુદ્દત
સુધી ચાલુ રહી હતી. આજે મુંબઈમાં એ
પુરાતન લાશાઓ શીખવવાની બે મકતબો
છે. તેથી એમ નથી ઠરતું કે આગલા વખ-
તમાં જરથોસતીઓ દુરવદ જેવા હતા, અને
હમણાં આ બે મદરેસાઓને લીધે તેઓમાં
દીનદારી આવી છે. દીનદારીને અને લાશા-
ઓની માહીતીને અકેક સાથ ઘણું લાગતું
વળગતું નથી. જમાસપ વેલાયતીએ છેક
૧૮ મી સદીમાં પેહેલવી, જઈ ત્રણ
જણાઓને પેહેલવેલી શીખવી; તો ૧૩૬૭
માં ભરૂચવાસી પેશોતનરામે ગાશતફરી-
આન પેહેલવીમાં લખી છે તેનું શું સમજવું ?

સોળની સદીમાં કાઉસ અફસાહ નામે એક ખેડેદીન બીજા હમશરીક સાથે હીંદુ-સતાન આવેલો કહેવાય છે. એ કીસસાનો ગુજરાતી તરજુમો ૯૦ સ૦ ૧૮૩૧ માં છપાયો છે. એટલે આજથી ફક્ત ૬૫ વરસો ઉપર ઠળીસા સંખંધી દસતુરજી મુદલાં શ્રીરાઝના વખતમાં જુમખેસ ચાલતી હતી, તે વખતનો એ હીગામ છે. એ કીસસો બાહર પડ્યો તે વખતે ગુસસા સાથે શેહે-નશાહીઓમાં જોસલરી તકરાર ચાલી રહી હતી કે, કહમીઓના આગેવાનો તરફથી મગજમાંથી એ કીસસો જોડી કાઢી તેનો તરજુમો ઠળીસાની અને કહમીઓએ અખ-તયાર કરેલા કેટલાક નવા રીવાજો—જેવા કે છેકરીઓનું નામ બાપ સાથે લેવું તે-વા વખતમાં—પોતાના બોલવાને ટેકો આપવા માટે પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો. પોતાની મતલબ હતી તેથી હીંદુસતાનના આગલા જરથોસ્તીઓ ઉઘાડે પગે ફરતા હતા, સહરાકુસતી જેવું જાણતા ન હતા, પોતાનાં રવાંનાં દુરવંદો પાસે ઉંચકાવતા હતા, અને તેઓના ઘરની હાલત દોખમાં કરતાં પણ નપેતર હતી, એવો કહાંણી જેવો ચીતાર કાઉસ અફસાહનાં ઓથા તળે બાહર પાડવામાં આવ્યો હતો. આ કીસસાને કોઈ બી તવારીખનો ટેકો નથી તે છતાં મી૦ કરકરીયા જેવા બાહોશ અને અખરુદાર નુકતેચીની એવી વાતો કેમ માને છે, તે મને ઘણી અજાયબી લાગે છે. ઉતર હીંદુ-સતાનની એક ચોપડીમાંથી દસતુરજી મેહે-રજી રાણાનું નામ મળી આવ્યું છે, તો તે માટે કહેવા નીકળ્યા છે કે તેમાં આ લડત પાછળથી ઘુસાડી દીધેલી હશે, કારણ તેને બીજી ચોપડીઓથી ટેકો મળતો નથી, તો આ ચોપડી જેનું નામજ કીસસો કરી છે, તેમાં સમાવેલી વાતો તદ્દન કલ્પિત છે એમ કોઈ સમજી વાંચનાર કહી શકે

તેપર એવણે એટલો બધો વીશ્વાસ કેમ મુકી દીધો, તે બીના મનમાં ગુચવાડો પેદા કરી આગલા મારા વસવસાને મજબુતી આપે છે કે, એવણનાં મનમાં ઠમેલા ચોક્કસ વીચારોને પકડી રાખીનેજ એવણ પોતાનું કામ કરે છે. ખરી વાત તો એ છે કે ઇરા-નના જરથોસ્તીઓ જીલમને લીધે સહરો કુસતી પહેરી શક્તા ન હતા, અને ત્યાંનાં ગામડાંના પારસીઓ પોતાનાં રવાંનોને અવલમંજલ કેમ પહોંચાડે છે, તેની જો એવણ લાઈ ખખર કહાડશે તો માલમ પડશે કે, જે ચીતાર ખરેખરો ઇરાનનો છે, તે મતલબનેસર હીંદુસ્તાનના પારસીઓને લાગુ કરી દેવામાં આવ્યો છે.

મી૦ કરકરીયા લખે છે કે “ ઇરાની જરથોસ્તીઓએ સમજ પાડી તયારે પથ-રનાં દોખમાં બાંધવાની અહીંયાના પારસી-ઓને છેક ૧૫૩૫ ને આશરે સુધ આવી.” પણ લગ્નમાં ૧૩૦૯ માં પથરનું દોખમું બંધાયું હતું તેનું કેમ ? એ તો ગામેગામ વાળાઓની જેવી શક્તી તે માફકતેઓ કરતા હતા. આજેબી ફંડ પુરતું ન થવાથી બદને-રાવાળા જરથોસ્તી લાઈઓને પથર સાથે ઇંટનું કામ લઈ એક દોખમું પોતાના ગામમાં ઉભું કરવાની ફરજ પડી છે. નવસારીની અંજુમનના આગ્રહથી ૧૪૧૯ માં વાંસડેથી નવસારીમાં ઉઘવાડાવાળા આતશબેહેરામ લાવવામાં આવ્યા હતા. હવે જો નવસારીની અનજુમન દુરવંદો કરતાંબી નપેતર હતો, તો તેઓને એ આગ્રહ કરવાનું કામ શું ? એ ઉઘવાડાવાળા અને નવસારીના મોખેદો વચ્ચે દીનઆઈનના કામ કરવા બાબે જે સમજુતીઓ થયેલી છે, તે વાંચવાથીજ માલમ પડશે કે, ધરમ સંખંધી તેઓની લાગણી કેવી ચીવટ હતી. એવી લાગણીના માણસો શું સહરા કુસતી વગર ફરે ? ને પોતાના વહાલાં-ઓની લાસ દુરવંદ પાસે ઉંચકાવે ? મને

અન્ય લાગે છે કે તવારીખના ટીકાકારમાં પસાર થતા મીઠા કરકરીયાએ આ કીસસાને જરાબી શકની નજરથી ન જોતાં સામનો તેને ખરો કહેવા નીકળ્યા છે. એવણુ લાઈ આ કીસસાને ખરો માને છે, અને તેનાં કારણમાં જણાવે છે કે, મુલ્લાં શીરોઝએ પણ તે ખરો માન્યો છે. પણ મુલ્લાં શીરોઝએ સાહેબના બાવા શું કહે છે તે જુઓ. તેવણુ સાહેબ લખે છે કે, આજથી ૨૭૫) વરસો ઉપર થઈ ગયલા ભરૂચના બેહેરામ કામદીન પોતાના વખતમાં એક કાબેલ પુરૂશ હતા, અને આજથી ૩૫૦) વરસો ઉપર થઈ ગયલા રામચાર કાહાનન વીશે તેવણુ લખે છે કે, “રામચાર, મોબેદાનમોબેદ, સઘળા મોબેદો અને બેહેદીનોના ઉસતાહ, હીંદુસ્તાનના તમામ મોબેદોને ઉરવીશ ઘાહતું કામ શીખવનાર એક નામીયા ઉસતાહ હતા.” આજથી ૫૦૦) વરસો ઉપર આસા માહીયાર તથા મોદા તથા આજથી ૬૨૫) વરસો ઉપર થઈ ગયલા કાકા ધનપાલ તથા કાકા પાહલન નવસારી આવયા હતા, અને ભાગમાં નવસારીના બેહેદીનોને તયાંનું કામ વહેંચી લીધું હતું. હવે જો નવસારીના બેહેદીનોને ધરમપર એકીન ન હતે, તો તેઓ કુયાકામ કરાવતેજ શું કામ? વળી એ ૧૫૩૦ ને સુમારે આવનાર આસામી કાઉસે બધે બધ ફરી તેઓના રીવાજો, કાફરી એકીન, નસાના ખાવાના વટીકની ઢીંગ કહાડી છે, ને તેમાં સુધારો કરાવ્યો, તો તેઓને ગુજરાતી પારસીઓના ભણતરમાં ૧ માસનો ફરક કાં ન જણાયો, ને તે વીશે તેઓની સુધ કાં ન કિઘાડી? કદાચ મીઠા કરકરીયા કહેશે કે ગુજરાતના પારસીઓ તે વખતે ભણી ગણી બહુતા ન હતા, તેથી દીનદાર કાઉસના સમજવામાં તે રોજ માહાની વાત આવી નહીં, તેથી તે

એમજ સમજેલો કે એ લોકનો રોજ માહા ધરાનીઓના જેવોજ હશે. પણ જેમ દસતુરજી મુલ્લાં શીરોઝએ પોતાના ટોળાના ફેરવાયલા રીવાજોની મતલબ ખાતર આ કીસસો ખરો માની લીધો છે, તેમ લાઈ કરકરીયાએ દસતુર મેહેરજી રાણાને એક નાચીજ કરાવવા માટે કીસસો ખરો માની લીધો છે. આજથી ૩૦૦ વરસોની વાત ઉપર પારસીઓ સદરો કુસતી પહેરતા ન હતા, તેઓ પોતાના રવાંનોને દુરવંદો પાસે દોખમે ચઢાવતા હતા, એવાં જે તોહોમતો તે નવસારીની પારસી અંબુમન ઉપર એક હરડતું લાઈબલ છે, અને તેવણુ પોતાના ચરચાપત્રની આખેરીએ શેઠ ડોસાલાઈ ફરામજીની પારસીઓની નોકળનારી તવારીખની નવો આવડતીમાં આ કીસસાને દાખલ થયેલો જોવા ધ્ય છે. શેઠ ડોસાલાઈ ફરામજી યુજરગીએ પહોંચેલા છે, તેવણુની નસોમાં જવાનોનું ઉછાછળું લોહી દોડતું નથી, માટે સરવંને આશા રહે છે કે, શેઠ ડોસાલાઈ એવણુ લાઈનું માને તે આગમજ આપણા ટોળાના સમજી શીખેલાઓનું મત લેશે.

સેવક તમારો,

૩. કે. મોદી.

મુંબઈ, તા. ૨ જી અપ્રેમબર ૧૮૯૬.

ના. ૫૬

જામે જમશેદ.

(તા. ૪ થી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૬.)

ગુજરાતના ૩ સદો ઉપરના પારસીઓની હાલત વીશે મીઠા કરકરીયા.

જામે જમશેદના અધીપતી જોગ-
સાહેબ,

તકરારની ગરમા ગરમીમાં તપી જઈને મીઠા કરકરીયાએ દસતુર મેહેરજી રાણા

અને ત્રણ સદી ઉપરના ગુજરાતના પાર-
સીઓ વીશે જે ચોક્કસ વિચારોની નોંધ
તવારીખમાં જાળવી રાખવાનું “અલ્લી-
મેટમ” પોતાની સામી બાબુવાળાઓને
આપ્યું છે, તે ઉપર તેવણ લગાર ધીરજથી
પાછો વિચાર કરશે, એમ આપણે આશા
રાખીશું. મીંઠ કરકરીયા એક બાંહેશ
અને ઉદ્યોગી અસહી બાબદોના લખનાર
તરીકે દેશ પરદેશમાં વળણવા માંડ્યા
છે. તેવણ જેવા એક જવાન અભયાસી
માટે તેમની કેમ અને તેમનો આયોરનાન
ટોળો બેશક મગર છે, માટે તેવણને
પોતાની એ કીરતી ટકાવી રાખવા ખાતર
હું સુચના કરું છું કે પેલા શરમાળ આ-
યોરનાનજદા મીંઠ ૩ કા. મોદી જે
“જવાનીના ઉછાછળા લોહાડા,” વીશે ઇસારો
કરે છે, તે લોહી ઉપર સેહેજ લગામ
રાખીને કામ લેવું, કે જેથી તેવણ પો-
તાના અથાગ અભયાસની શોભામાં ચોરખી
વધારો કરી શકશે. ચંચળ મનશક્તીના
અને કીરતીવંત માણસોને વટીક, ઘણીવાર
જવાનીના જોસા વખતે ઉતાવળમાં કરો
દીધેલાં કામો માટે પાછળથી પસતાવું પડે
છે. આથી મીંઠ કરકરીયાને તેમના ભહું
ચાહનાર દાખલ લલામણ કરું છું કે,
“શીવાજીની યાદગારી ને ઇનસાફ અપા-
વનાર તવારીખનવેશે પોતાના હુમળત અને
હુમવતની દસતુર મેહેરજીરાણા તથા તેવ-
ણના જમાનાના બીજા નોસારીવાસી જર-
થોસતીઓની યાદગારીને ગેરઇનસાફ કર્યો
હતો” એવો કલંક પોતાને માથે આવવા
દેવો નહીં. તવારીખનવેશે, અકસર કરી
મીંઠ કરકરીયા જેવા લોકોનો વીશવાસ
જીતી લેનારા તવારીખનવેશેએ બહુજ
શાંત અને છેકજ અપક્ષપાત મગજ
રાખીને દરેક બાબદ ઉપર મત બાંધવું
જોઈએ, નહીં તો નાની સરખી કસુરને લીધે
તેઓના બાંહેળા અભયાસ અને અથાગ

મેહનત પાણીમાં જવાની ચીંતા રહે છે.
એક તવારીખનવેશનાં એક લખાણમાં
પાછળથી કાંઈ ભુલચુક જણાઇ, એટલે
તેનાં બીજાં લખાણોની સચાઇ વીશેબી
તેની પાછળના જમાનાના લોકોને વહેમ
પેદા થાય છે.

ગુજરાતના ૩૦૦ વરસ અગાઉના પાર-
સીઓની હાલત વીશે કાંઈબી નહીં અહીં-
પ્રાય પુસતકનાં રૂપમાં જાહેરમાં મેલવા
પડેલાં ધીરજથી બંને બાબુઓનું પુરતું
સાંભળવાની જરૂર છે. છાપા અને વીદ્યા
હુનરની બળીહારીના આજના વખતમાં
વટીક, કેટલાંક વરતમાનપત્રો અને ચોપડી
ચોપારનાંઆંઆં એવાં પ્રગટ થયેલાં છે, કે
જેમને આધારે આજના પારસીઓની
તવારીખ સો કે બસો વરસ પછી જો કોઈ
તવારીખનવેશ તપાસવા બેશશે, તો તે
ભુલથાપ ખાઇ જશે. જો તમારાં જેવાં
ગુજરાતી દરરોજનાં વરતમાનપત્રો તથા
મીંઠ બહુમનજી પટેલ જેવા ઉદ્યોગી
તવારીખનવેશનાં “પારસી પ્રકાશ” ના
પુસતકો પડતાં નાખી, આવતા જમાનાનો
કોઈ તવારીખનવેશ, બીજાં કેટલાંક ભુલ-
થાપ ખવાડનારાં વરતમાનપત્રો કે ચોપડી
ચોપાનીઆંનો અને કહાણી કીસસાઓનો
આધાર લેશે, તો ૧૯ મી સદીના પારસીઓ
વીશે તે એવાં અનુમાન ઉપર આવશે
કે, “તેઓએ અવસતા ભાશામાં બહુગી
કરવાનું છોડી દીધું હતું”, ગુજરાતી
ભાશામાં ગાયન રૂપી બહુગીઓ તેઓ
ગાતા હતા, બાજરોજગાર કરવાનું માડી
વાળ્યું હતું, બધી વાતે ઇંગ્રેજ રહા-
રસમને તેઓએ ધારણ કર્યાં હતાં,
અને ઇંગ્રેજો, અથવા બરાબર બોલતાં
વટલેલ દેશી પ્રીસતીઓને મળતી જીંદગી
૧૯ મી સદીના પારસીઓ ગુજરાત હતા,”
વગેરે. ઉપહું ચીત્ર થોડાંક મુઠીભર પાર-
સીઓનેજ માત્ર લાગુ પડશે, પણ લવીશમાં

પુરતી તપાસ વીના એકતરફી હકીકત તપાસનારાઓ તે આખી પારસી કોમને લાગુ પાડી શકશે. જો મીંડ કરકરીયા ફરસુદને વખતે એકાદ બે કલાક આજનાં વખતનાં કેટલાંક વરતમાનપત્રો અને ચો-પાનીઆઓની ફાઇલો ઉપરટપકેથી ઉલથાવી જશે અને લેલાગુ લખનારાઓને હાથે લખાયલી “સંસારી વારતાઓ”ના મોટાં નામનાં ઓઠા તળે લખાતી ખોટે રસતે દોર-વનારી વારતાઓ વાંચશે, તો તેવણને જણાશે કે, એ લખાણો આવતી ઓલાદને માટે કેવાં બુલથાપ ખવાડનારાં છે. આજના આગળ વધેલા વખતમાં જો આવાં ખોટે રસતે દોરવનારાં સંખ્યાબંધ લખાણો મળી આવે, તો ૩૦૦ વરસ અગાઉના પછાત જમાનામાંથી કાં નહીં તેવા એકતરફી લખણો લખાયાં હોય ? મીંડ ૩. કે. મોદીએ આ ચરચામાં શાંત મગજ અને સ્વતંત્ર લા-ગણીથી “જામે”માં જે લખાણો કર્યાં છે, તે ઉપર ધીરજથી મીંડ કરકરીયા વીચાર કરશે અને પોતાની એક અપક્ષપાત તવારીખનવેશ તરીકેની કીરતી ઉપર ક-શોખી કલંક આવવા દેશે નહીં.

લાં ૩સતમખાન,
મુબંધ, તાં ૩ જી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૬.

નાં ૫૭
જામે જમશેદ.

(તા. ૫ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૬)

ગુજરાતના ૩ સદીપરના પારસીઓની
હાલત વીશે મીંડ કરકરીયા.

જામે જમશેદના અધીપતી જોગ—
સાહેબ,

તમારો ચરચાપત્રી મીંડ ૩. કે. મોદી—
જેવણ હું બુલતો નહીં હોવું તો મારી આ-

* જુઓ નંબર ૬૦.

ગળ મહેરજીરાણા કુટુંબ તરફથી તવારીખ-માં ઘુમાવેલા ખોટા ફકરાઓની સાહુકો લાવયા હતા* તેવણ—મને “ખાહોશ નુકતેચીની” ગણવાનું માન આપે છે તે, જોકે મને આવા માનની એ તર-ફથી જરૂર નથી. તોપણ હું સવીકારું છું. પણ ઘણો દલગીર છું કે, મારાથી એના બહલામાં એવણને ચરસપરસની રીત મુ-જબ એવું માન ખરી રીતે અપાતું નથી. હું જો એવણને તવારીખના એક નુકતેચી-ની કહું તો સચાઈથી ઘણો વેગળો મને જવું પડે. એવણનાં ચરચાપત્ર ઉપરથી સરવેની ખાતરી થઈ હશે કે, સઘળાથીજ તવારીખના નુકતેચીની થવાતું નથી, અને એમ ટીકકાકાર થવાનું સહેલ નથી જે મેં “હા” કહ્યું તેનું મીંડ મોદી “ના” કહે છે અને મારા “ના” ની એવણ “હા” કહ્યા પછી કારણો તો વાંચનાર પોતાની ગાંઠના મુકે તેજ તો ! એવી “નુકતેચીની” ને જવાબ શું આપવો તે સમજ પડતું નથી અને હું તસદી પણ નહીં લેવાનો હતો, પણ જ્યારે તમે એ પત્ર છાપ્યું છે, ત્યારે હું સહેજ બતાવીશ કે પત્રમાં “હા” ને “ના” સીવાય બીજું કશું નથી. વળી બીજું કારણ મને એ પત્રની તકલીફી ઉ-ઘાડી પાડવાનું એ છે કે બમે જનાઓ, અને તેથી વળી “કાબેલ મીત્રો” જેહમત ખેંચી “તારીખ સુધીના સીધાતો” બહાર લાવયા છે ! ત્યારે જરા વાંચનારે તેની તપાસ લેવી જોઈએ. ”

તમારા ચરચાપત્રીએ, વડી મુજબ “કી-સસે કાઉસ” ઉપર પોતાની કાબેલ્યતનો મારો ચલાવ્યો છે. અને એ મારો પેલી નામીચી કપ મેકરની પેટંટ “ગરબખંટ” નો છે. એ કીસો ખોટો ઉલો કરેલો છે, એ કાંઈ તવારીખ નથી, વગેરે. માત્ર બોલીનેજ

તમારો ચરચાપત્રી અટક્યો છે. પણ ખોટો શી રીતે અને શું કારણોસર તેનું તો કાંઈ નામ નીશાન નહીં દીસતું. નવસારીવાળા-ઓના હીમાયતી તરીકે નોકળયા છે, પણ એ હીમાયત કરતાં તમારો ચરચાપત્રી ભુલ્લી ગયલો દીસે છે કે, મુંબઈ તે કાંઈ નવસારી નથી, અને “જામે જમશેદ” ની કટારો તે કાંઈ અગીયારીનો ઓટલો નથી, કે જે ગમે તે ફરાકા મારે તે ચાલે.

મીં મોદી કહે છે કે “કીસસે કાઉસ” તો કદમીઓએ શેહેનશાહીઓને ખરાબ લગાડવા કબીસાના હીંગામ ઉપર, આજથી ૬૫ વરસ ઉપર, પોતાના મગજમાંથી ખોટો ઉલો કર્યો હતો. એ અતીશય ગંભીર તોહોમતના ટેકામાં એક પશુતકરાર લાવેલી હું જોતો નથી. “એવો કહાણી જેવો ચીતાર કાઉસ અફસાહના ઓઠાં તળે બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો,” ૧૮૩૧ માં. હવે ખરી વાત શું છે તે જોઈએ. ૧૮૩૧ માં તો એ ‘કીસસા’ નો બીજીવારનો ગુજરાતી તરજુમો છપાયો હતો. એ બીજીવારનો તરજુમો કરનાર, હસતુર ફરામજી અસ-પંદીયારજી રગાડી, પોતાના દીખાચામાં લખે છે કે, એની નજદીક ૫૦ વરસ આગમજ ૧૧૫૩ યઝદેજરદી ને ૧૭૮૩ ઇસવીમાં એવરહ એહલજી નવરોજજી આંતીયાએ એનો ગુજરાતી તરજુમો કર્યો હતો (હા-દેસાનામુ પા. ૯) ત્યારે કબોસાના હીંગા-મની અરધી સદી આગમજ તો એ ફારસી કેતાબનો ગુજરાતી તરજુમો મોજુદ હતો. એટલે એ કબોસાની જુમખેસ વખતે ખોટો કદમીઓએ ઉલો કરેલો કેમ હોય? બીજું, એનો ૧૮૩૧ માં તરજુમો કરનાર કાંઈ

કદમી નહીં હતો. તે તો ચુસત શેહેનશાહી હતો. ત્રીજું, જો કદમીઓએ શેહેનશાહી-ઓને ખરાબ લગાડવા એ ઉલો કર્યો હોય તો એમાં નેમ શું હોય તે બીલકુલ દીસતું નથી. જે વખતનું એ કીસસો બયાન કરે છે તે વખતે એટલે ૩૫૦ વરસ ઉપર કાંઈ શેહેનશાહી ને કદમી એમ બે ટોળા હતા નહીં, ત્યારે તે વખતના ગુજરાતના જર-થોસતીઓ તે શેહેનશાહીના તેમજ કદમી-ઓનાબી વડાવા હોવા જોઈએ, અને તેઓ-ને ખરાબ લગાડવાથી તો કદમીઓનેજ ઉલટું ખરાબ લાગે. ચોથું, તમારો ચરચા-પત્રી કહે છે કે, કાઉસને “ગુજરાતી પારસી ઓના લણતરમાં એક માસનો ફરક નહીં જણાયો.” તેથી એ કીસસો ખોટો ઉલો કરેલો! એનો જવાબ સેહલો છે. એક મુસાફર ટુકો હેવાલ લખે તેમાં બધી ચીજ તે કયાંથી લખે? અને જ્યારે લણતરજ તંને ખરાબર કેથે દીસયાં નહીં ત્યારે એક માસનો ફરક તે કયાં જોવા બેસે? જે ગંભીર ખામીઓ કાઉસે ગુજરાતના પારસીઓમાં જોઈ તે સાથ સરખાવતાં વખતની ગણતરીની ખામી એટલી તો નજીવી હતી કે તેને નોંધવાની દરકાર નહીં કરી હોય. શુ તમારો ચરચાપત્રી એમ કહેવા માગે છે કે, એક મુસાફરે બધોજ હેવાલ ચીપી-ચીપીને આપવો, ને જરાબી એકુ બાબદ રહેવા દીધો તો તેનો હેવાલ ખોટો? પાંચમું, વાર જો કદમીઓએ એ કીસસો “ખોટો” પોતાના બોલવાને ટેકો આપવા માટે પ્રગટ કર્યો હોય એમ ધાર્યે તો તેઓ ખરેજ મુરખ હોવા જોઈએ કે તેની અંદર પોતાની મુખ્ય નેમ જે

* મુલ્લાં ફીરોજ પોતાની કેતાબ “અલીજેહ દીન”ના ૧૨ માં પાનામાં લખે છે કે “આબલા રસમી દરતુરો હાલના કરતાં કાબેલ હતા.” વળી ૩૦૪ માં પાનામાં લખે છે કે “આપણા આગલા દસ્તુરો હાલનો દીનકારી સમજતા હતા.”

હતી તેજ અંદર મુકવાને વીસરી ગયા ! તે નેમ ગુજરાતના પારસીઓ ગણતરીમાં એક માસ બુલયા છે તે બતાવવાની હતી ત્યારે તો જરૂરજ તેઓ એ કાઉસનાં મોઢામાં એમ મુકતે કે “ મેં જોયું કે ગુજરાતવાળા પારસીઓ ઈરાનની અમારી ગણતરીથી એક માસ બુલેલા છે.” તેઓએ જો “ પોતાના બોલાવાના ટેકામાં ” કીસસો ખોટો ઉલો કરવાની મેહેનત લીધી ત્યારે તો જરૂરજ એમ કરતે. કદાચ તેઓ કીસસો લખતાં લખતાં પોતાની મુળ નેમજ વીસરી ગયા હશે ! છદું, મેં નામીયા દસતુર મુલ્લાંશીરોજની સાહદત આ કીસ-સાના ખરાપણા વીશે ટાંકી તેનો જવાબ તમારો ચર્યાપત્રી બહુજ વીચીત્ર આપે છે. મુલ્લાં શીરોજે તો એમ કહ્યું “ પણ તેવણુના બાવા શું કહે છે તે જુવો ! ” દીકરાની સામે બાવાને તકરારમાં લાવવાની આ રીત પેલી ઇસપનીતીની વરૂની વારતા યાદમાં લાવે છે. વરૂએ બકરાંને કહ્યું કે “ તેં નહી તો તારા બાપે તો મને ગાળ દીધી હશે ! ” વારૂ એ રહ્યું. પણ દસતુર મુલ્લાં શીરોજના બાવા એવું ત શુ કીસસે કાઉસ વીશે કહે છે તે તો સમજ્યે. પણ ખરેખર બીચારા એ બાવા મુલ્લાં કાઉસને ખાલી વચમાં લાવવામાં આવયા છે. તેવણુ કાંઈની એ કીસસા વીશે કહેતા નથી. તેવણુ તો, તમારા ચર્યા-પત્રીનાજ કહ્યા મુજબ એમ કહે છે કે, “ રામચાર મોબેદોને ઉરવીસઘાહનું કામ શીખવનાર એક નામીયા ઉસતાદ હતા.” તેથી કીસસે કાઉસે ખોટો ઉલો કરેલો કર્યો, અને મુલ્લાં શીરોજની ખોટા અને સેવકની ખોટો ! અને તેથી તમારા ચર્યા-પત્રી ખરા, અને તેથી નશાકરાઓ ઉ સદીપર જગરા હુશીઆર હતા, અને તેથી મેહરજીરાણા અકબરની દરબારમાં જગરી

નામના મેળવો આવયા ! Q. E. D. ! એ “ સીધાંતો ” જખરી ! એ “ લાભક ” બી જખરી. એ તમારો ચર્યાપત્રી કોઈ ત્રણ સદીપરના નવસારીના નામીયા કાબેલ દસતુરાન દસતુર કોઈ “ કાકા ધનપાલ ” ની “ તેક્ષટબુક ” માથી શીખેલો લાગે છે !

રામચાર ઉરવીસઘાહનું કામ શીખવનાર ઉસતાદ હશે, એ કોણુ ના પાડે છે ? મેં તો આગલથીજ કહ્યું હતું કે, નવ-સારીના મોબેદો “ ઉરવીસઘાહ ” ને બીજી સઘળી ક્રીયાનું કામ બણતા હતા, અને તેમાં માહીતગારબી હતા. તેની વાતજ નથી. અહીં તો કાબેલયતની વાત છે. આજેબી ક્રીયા કામ કરનારા જખરા મોબેદો છે, જેઓ અવસતા લાશાનો એક બોલબી બણયા વગર નીરંગદીનની બીકટ ક્રીયા કલાકના કલાક સુધી પોપટ માફક સડસડ વગર સમજે લણતર લણી મોબેદોમાં નામના મેલવે છે, અને એ મોબેદોના નામીયા ઉસ્તાદોબી આજે છે, જેઓ નીરંગદીનની ક્રીયા વખતે પુર દમામમાં અને ગંભીરપણે બાબુએ બેસી બાંગ મારી પોતાના શીશયને “ કાબા હાથપર બવોજી ” “ કુલીઉં પાણીમાં બોજોજી, ” “ નેરંગ લેવોજી ” વગેરે મુચના કરે છે. પણ એ ઉસતાદ અને ચેલાઓ ક્રીયા કામમાં માહીતગાર હોય તેથી ધરમજ્ઞાનમાંબી કાબેલ થઈ ગયા કે ? ત્યારે ચીકગોના ધરમ સમાજમાં જર-થોસતી ધરમ હુનીયાના ભેગા મળેલા વીહવાંનાને રામબવવા એવા કોઈ “ કાકા પાહલન ” ઉસતાદને કાં નહીં મોકલયો ? તે ખરાખર રામજ પાહલ અને પાર-ગીઓની કીરતી દુરદરાજ દેશમાં વધારતે !

“ આ કીસસાને કોઈબી તવારીખનો ટેકો નથી ” એથી એ ખોટો એમ તમારો

અરચાપત્રી જણાવે છે. ત્યારે શું તેવણુ એમ કહેવા માગે છે કે કેમએક વખત માટે જો એકજ તવારીખની ચોપડી હોય તો તે માનવી નહીં. એ “નુકતેચીની” બી જબરી. અવસતાના અસલ જમાનાની આપણી પાસે કાંઈબી તવારીખની નોંધ હોય તો તે જંદ અવસતાના કેટલાક ભાગો છે. જરથોસ્તના જમાનાના તો માત્ર ગાથાના બહુજ નાના છુટાછવાયાં લખાણો છે. તેને કાંઈબીજી તે વખતની તવારીખોનો ટેકો મળતો નથી. તે તો તે જમાનાના એકલાંજ લખાણો રહી ગયાં છે માટે ત્યારે તો તમારા અરચાપત્રીની તકરાર મુજબ તેથી ખોટાં ઉભાં કરેલાં! વાડું, એ કીસસાને તવારીખનો ટેકો કાં નથી? મેં બતાવ્યું તેમ રેવાયતોનો ટેકો છે, અને રેવાયતો ને તવારીખ નહીં શું? એ કીસસામાં કાઉસ રવાંનને ઠરકટીપર નાખી દુરવંદો પાસે ગુજરાતના પારસીઓ ઉચકાવતા હતા એમ કહે છે. તેજ બરાબર, બરબેર કામદીનની રેવાયતમાં ધરાનના જરથોસ્તીઓ નવસારીવાળાને કહી સમજાવે છે. “વળી અમેએ સાંભળ્યું છે કે તમારી તરફ નસાને બુદ્દીનો ઉચકે છે, તથા ખંખાત અને અંકલેસરમાં તો લાકડાની ઠરકટી વાપરે છે,” (બરબેર કામદીનની રેવાયત પાનું ૩૩૫, બુવો પારસી પ્રકાશ, પાનું ૬). એ ૧૪૭૮ માં લખાયલું છે. એ તવારીખનો ટેકો થયો કે શું થયું? કાઉસ ઇંટના દોખમા વીશે લખે છે તે દોખમા વીશેબી તવારીખની સાહદત છે અને એ પોતાના કીસસામાં નવા પથરનાં દોખમા વીશે પોતે સુઝ પાડેલું જે જણાવે છે, તે દોખમું આજે હજી નવસારીમાં મોબુદ છે અને તે મનોચેરશાહનાં દોખમા તરીકે ઓળખાય છે (પારસી પ્રકાશ પા. ૭). ભરૂચમાંબી “પટી વેજલપોરની

સીમમાં કાળી તળાવડી આગળ એક ઘણું પુરાણું અને નાશ પામેલું ઇંટનું દોખમું છે.” એમ પારસી પ્રકાશ કહે છે (પા. ૪) ખંખાતમાં પણ ઇંટનાં દોખમાની નોંધ છે. એની આગમજ (૧૫૩૫ ની આગમજ) ખંખાતથી ૩ કોશ દુર નગર નામે હાલ કસબો છે, ત્યાંની “ખાબ કીદર” નામની દરીયે કીનારે આવેલી જગ્યાપર અસલમાં કહે છે કે એક ઘણું જીનું દોખમું ઇંટનું બાધેલું હતું, પણ હાલ તેની કશી નીશાન માલમ પડતી નથી.” (પારસી પ્રકાશ પાનું ૮) સને ૧૫૩૫ વાળી હોરમજદીયાર ફરામ-રોજની રેવાયતમાં ધરાનના જરથોસ્તીઓ ખંખાતમાં પથરનું દોખમું પહેલવહેલું બંધાયું તે વીશે ખુશાલી બતાવે છે. એ સઘળાને કીસમે કાઉસની તવારીખમાંથી ટેકો મળે છે. ધરાની કાઉસનો હેવાલ ફારસીમાં “કીસસા” ને નામે ઓળખાય છે તેથી તમારો અરચાપત્રી કહે છે કે, “આ ચોપડી જેનું નામજ કીસસો કરી છે, જેમાં સમાવેલી વાતો તદન કલપીત છે.” એ હસવા જોગ ભુલ છે. ફારસી “કીસસો” ને તેના પાછળથી ગુજરાતીમાં ફેરવાઇ ગયલા અરથ સાથે ભેળી નાખવાની ભુલ તમારો અરચાપત્રી કરતો દીસે છે. “કીસસા”નો પહેલો અરથ હેવાલ, તવારીખ વગેરે થાય છે, અને નહીં કે કહાણી અને કલપીત વાત, એ કોઈબી ફારસી અલયાસી કહી શક્યો. તમારા અરચાપત્રીએ બીજી ભલતું ભલતું પોતાના પત્રમા ઘણુંક ઘુસાડી દીધેલું છે કે જેને મુળ બાબદ સાથ બીલકુલ લાગતું વળગતું નથી. જેમકે, નવસારીના બેહિદી-નોને તયાનું કામ મોખેદોએ પાંચ છ સદીપર વહેચી લીધું, વગેરે. એ પથકની વહેચણીને નવસારીના પારસીઓની કાળેલયતની સાથે શું લાગેછ વળગેછ તેતો એ અરચાપત્રીજ

બાણે. તમારો ચરચાપત્રી પુછે છે કે, ૧૩૯૭ માં “ ભરૂચવાસી પેસોતન રામે ગોસતકરીઆન પહેલવીમા લખી છે તેનું શું સમજ વુ ? ” તેનું સમજવું એ કે એ તદ્દન ખોટી વાત છે. એ ગોસતકરીઆન પહેલવી કે-તાખ ભરૂચવાસી “ પેસોતન રામે ” ૧૩૯૭ માં લખીજ નહીં હતી. એ કેતાખ તો તેની ઘણા આગલા વખતની રચાયલી છે, અને એક ભરૂચવાસીને તેના કરતા ઠોકી ખેસાડ-વો એ કેવળ ખોટું છે. એ ગોસતકરીઆન કેતાખ હીંદુસ્તાનમાં લખાઈજ નથી, તે તો ધરાનમાં ખીજી નામીચી પહેલવી કે-તાખો માફક લખાયલી છે, અને જો કે એ-ની ધરાધર તારીખ માલમ નથી, તોખી તે ઘણી જુના વખતની લખાયલી છે (જુવો. હાઉગવસટ અને હોશંગજી દસતુર, “અરદ-એ વારાફની કેતાખ ” દીખાચો પા. ૭૬) ૧૩૯૭ જેમાં તમારો ચરચાપત્રી એ કેતાખ લખાયલી કહે છે તેની લગભગ ૮૦ વરસ આગમજ તો એ કેતાખની અસલ પરથી એક નકલ મેહુરવાનએ કેખશરૂએ મેહુરપાનએ અસપેંદ્યાદએ મેહુરપાનએ મરજ-ખાનએ ખેહુરામ નામના મોખેદે અરદા-એ વીરાફની સાથે એક પોથીમાં કરી હતી. એ નકલ કરનાર ધરાધર દહાડો વાર આપે છે કે, પુરી કરી રોજ રસને માહા દે, યજદે-જરદી ૬૯૦ એટલે ૧૩૨૦. (હાઉગ, પારસી ધરમ વીશે રેસાલા પા. ૫૬)

પણ ખસ. વધુ લખાણ કરવાની અગત નથી મને એટલો લખાણ જવાબ આપવો ખચીતજ પરવડે નહીં, પણ એ ખાખદ એટલી ધતીહાસના રસથી ભરપુર છે, કે એક વખત હાથમાં લીધી તો ધરાધર તેને ધનસાફ આપવા ખાતરજ મેં આટલું લખ્યું છે. તમારો એ ચરચાપત્રી અથવા કોઈ ખીજા ચરચાપત્રી તવારીખનું સાફ લંડોળ તેમજ ધતીહાસીક નુકતેચીની કર-

વાની રૂઢીથી—નવસારીની પેંટ નહીં હો-ખોતાને વાકેફ દેખાડે નહીં, ત્યાં સુધી હું હવે તકરારમાં ઉતરવાને હરસત સમજીશ નહીં.

સેવક તમારો,
રસતમજ પે. કરકરીયા.

નાં ૫૮

સત્ય મિત્ર

તથા

હખ મજદ્યસ્નનામ.

(રવીવાર, તા. ૬ ઠી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૬.)

ત્રણ સદી ઉપર ગુજરાતના પારસીઓની ધર્મ જ્ઞાનની હાલત કેવી હતી તે વીષેની ચરચા.

આપણા કાખેલ લેખક અને તવારી-ખના મેહનતુ અભ્યાસી મીં રસ્તમજ પેસ્તનજી કરકરયાના “ અકબર અને પારસીઓ ” વીષેના નીખંધ અને તેના ઉપર ચાલુ થયલી તકરારથી જેમ નવસારી-વાલા મરહુમ દસ્તુરજી સાહેબ મેહરજી રાણાને લગતી ખાખતપર નવું અજવાલું પડ્યું છે, તેમ તેમાંથી એક તદ્દન નવો અને હીંદુસ્તાનના પારસીઓની તવારીખ સાથ નીસખત રાખનાર વધુ અગત્યનો સવાલ પણ ઉભો થયો છે. તે સવાલ આ છે કે, સદરહુ દસ્તુરના વખતમાં, યાને આજથી ત્રણસો વરસ ઉપર, નવસારીના તેમજ ગુજરાતનાં ખીજાં શેહરોના પારસીઓની ધર્મ જ્ઞાનની હાલત કેવી હતી ? મીં કરકરયાનો અભીપ્રાય એવો છે કે, તે વેલા ત્યાં “ ધર્મ સંખંધી ખાખદ વીષે અંધારૂ ” પણ “ ઘોર અને સંપુર્ણ હતું. ” અને એ

વાતને તેવણે, દસ્તુર મેહરજીરાણા, શેહન-
શાહ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવી
નહી શક્યા હોય તેનાં, પોતા તરફનાં એક
વધુ કારણ તરીકે પણ રજુ કીધેલી છે.
ખીજા હાથપર, તેમની સામે ઉતરેલા આ
તકરારમાં ભાગ લેનારાઓ, જેઓ દસ્તુર
મેહરજી રાણાનેજ પારસી ધર્મ અકબરને
સમજાવનાર તરીકે માને છે, તેઓ મી-
કરકરયાનાં આ સીદ્ધાંતનો ઇન્કાર કરે છે.
અને એવું જણાવે છે કે એ વખતમાં,
એટલુંજ નહીં પણ તેની આગલના તેમજ
પાછલના વખતમા પણ, નવસારીમાં તેમજ
ગુજરાતનાં ખીજા મથકોમાં, મુખ્યત્વે
ભરૂચ શેહરમાં, પારસાઓ સાડું અને
જોધતું ધર્મ જ્ઞાન ધરાવતા હતા. બંને
તરફથી પોતપોતાનાં બોલવાના ટેકામાં
દાખલા દલીલો રજુ થયા છે; અને તેમાંથી
કોનું માનવું ને કોનું નહીં તે વાંચનારી
આલમની મુન્સફીપર રહ્યું છે, બલકે તેને
માટે તે કામ લગાર ગુચવાડા ભરેલું થઈ
પડ્યું જોઈએ. આ સવાલ પારસીઓ માટે
મોટી અગત્યનો છે. તે પક્ષાપક્ષીનો
નથી; પણ સર્વે પંથ, સઘલા વીચાર
આચાર અને તમામ વર્ગના પારસીઓ
માટે એક સરખી અગત્યનો છે, અને તેનો
ફકરો તેવીજ રીતે થવો જોઈએ છે. પણ
અમે દલગીર છીએ કે, હમણાં પારસી
તકરારીઓ જેમ ખીજા એવા ટોલાના
સામાન્ય લાભના સવાલોને પણ પક્ષા-
પક્ષીનું રૂપ આપી તેમને નાહક ચીવટ
બનાવી મેલે છે, તેમ આ સવાલના સંબંધ-
માં પણ બન્યું છે; અને એક પક્ષ જ્યારે
આંખ વીચીને તેની એકજ બાજુ જોય છે
અને દેખાડે છે, ત્યારે ખીજો પક્ષ ઉંધરમાપ
તેની બીજી બાજુજ જોય છે અને દેખાડે
છે. સચ્ચાઈ શોધવાની અને અપક્ષપાટ
શેવટ આણવાની એ શુદ્ધ રીતી નથી. ખરી
રીતી આ છે, અને તે આ તેમજ એવા

ખીજા સવાલોપર ચુનોચેરા ચલાવનારા
અમારા જાતલાઈઓને એજીતીઆર
કરવાની અમે વીનંતી કરીએ છીએ, કે
હરકોઈ સવાલની બંને બાજુ જોઈ તથા
દેખાડીને તેમાંથી સચ્ચાઈ શોધવાની કોશિશ
કરવી.

ત્રણસો વરસપર ગુજરાતના પારસી-
ઓની ધર્મ જ્ઞાનની હાલત કેવી હતી, તે
વૌંચેની બંને બાજુની તકરાર તથા દાખલા
દલીલો જોયા પછી અમે એવાં અનુમાનપર
આવીએ છીએ કે, તે હાલત અંધકારની
નહીં હતી; પણ તેઓમાં દીનદારી અને
પરહેજગારી જોડે ધર્મ જ્ઞાન પણ ચાલતું
હતું. અલબત્તે તે ધર્મ જ્ઞાન તે જમાના
તથા તે વેલાનાં સાધનોને છાજતુંજ હોવું
જોઈએ. આજનાં જ્ઞાન અને વધારાની
સરખામણી તેની સાથે કરી શકાય નહીં,
અને કરવી બેજા છે. દુન્યાનો આ તો
સરસ્તોજ છે કે, એક ટોલો મોટા હાદેસા-
માંથી પસાર થયા બાદ તેની પાછી ચઢતી
રફતે રફતે અને પેદરપે થાય છે; અને તેજ
પ્રમાણે ગુજરાતના પારસીઓના સંબંધમાં
પણ બનેલું જણાય છે. જેમ તેઓની દુન્યા-
ઈ સ્થિતી તેમ ધર્મ જ્ઞાનની સ્થિતી પણ
એજ રીતે વધતી અને ખીલતી આવી છે.
ત્રણસો વરસના વખત કરતાં બસો વરસપર,
અને તે પછી એકસો વરસપર તેમનું તે
જ્ઞાન વધ્યું હતું; અને આજે અત્રેજી
રાજ્યથી મલેલી છાપખાનાં વગેરેની સગ-
વડોથી બહુ મોટાં પ્રમાણમાં વધી ગયું
છે. ફંદલાલોજીના એલમે તેને નવી ગતી
આપી છે, અને તેથી પણ વધુ ગતી હવે
થીઓસોફીના એલમ આપવા લાગ્યો છે.
પણ તેથી આપણે આપણાં હાલનાં ધર્મજ્ઞાન
માટે ગરૂરી લેવાની, કે આપણા બસો
ત્રણસો વરસ આગમજના વડીલોના જ્ઞાનની
ઠેકડી કરવાની નથી. જો મામલો હમણાંનાં

જેવોજ ચાલુ રહ્યો, તો હવે પછી ચાર પાંચ દાહકમાં એવું ધર્મજ્ઞાન પ્રકાશશે, કે જેના લઘુકા આગલ હાલનું આપણું ધર્મજ્ઞાન પણ કદાચ અધારાને મલતું લાગશે ! આ ટીકા અમે એટલાજ માટે કરીએ છીએ કે, એક જમાનામાં ધર્મનું જ્ઞાન કેવું હતું તે, તે વખતની હાલત ધ્યાનમાં રાખીને તપાસવું જોઈએ. ત્રણસો વરસની વાટપર અને તેની આગલ પાછલના વખતમાં ગુજરાતના પારસીઓમાં મોઝેદી પેશો અને તેને લાયકનું શીક્ષણ પુરતી અને પકડી રીતે જાણેજ હતું. તે શીક્ષણ, તેમની દીનદારી અને દીનના મોટાં પાવ મેહલનાં કામોનો અંમલ બજાવવાની શક્તી દેખાડે છે. તેની મુખ્ય સામેતી એ છે કે, છેક તેની આગમજના વખતથી મોઝેદો પેહડી દર પેહડી નાવર મરાતળ થતા આવ્યા છે, જેની સત્તાવાર નોંધ તેમની “ ફેરરેસ્તો ” માં જલવાઈ રહેલી છે. તે ઉપરાંત, તેમનામાં અવસ્તાના અર્થો અને પેહલવીનું પણ જ્ઞાન હતું; પણ તે આજથી અરધી સદીની વાટ ઉપરના આપણા વડીલો જે રીતે જાણતા હતા તેજ રીતે તેઓ પણ જાણતા હતા. તે જ્ઞાન વડી તેમનામાંના દસ્તુરોજ ધરાવતા, અને તેને બનતાં લગી પોતાનાં ખાનદાનમાંજ જાલવી રાખવાની તેઓ કોશિશ કરતા હતા. પણ, જામે જમશેદના “ અ ” ની સહીના કાબેલ ચરચા પત્રીએ દેખાડ્યા પ્રમાણે, ભરૂચમાં તો એથી પણ ચઢતી હાલત હતી. ત્યાં જંદ અને પહેલવીની તાલીમ આપવા લેવાને ખાસ મહરેસા ચાલતી હતી, જેનો પેહલો સને ઇસવી ૧૬૯૪ નો, એટલે આજથી ખસો વરસ ઉપરનો મલે છે, અને જે મહરેસાના શીક્ષાગુરૂનું પદ ભરૂચના તે વેલાના મરહુમ દસ્તુરે ભોગવતા હતા. ફારસી એલમ તે વેલા, મોગલાઈ રાજ્યના પ્રતાપે પુર બહારમાં હતો; અને તે જેમ તે

વેલાના દસ્તુર દાવરો તેમ ખીજા શોફીન પારસીઓ પણ શીખતા હતા; બલકે તે વેલા તેમનાં ખત પતરો તથા ધર્મ સંબંધી સવાલ જવાબોનો વ્યવહાર ફારસીમાંજ ચાલતો હતો. સંસ્કૃત અભ્યાસ પણ તે વેલાના પારસી દસ્તુરોમાં જાણેજ હતો; અને તે તેઓ મુખ્ય કરી અવસ્તાના મરહુમ દસ્તુર નેર્યોસંગના સંસ્કૃત તરજુમાને કારણે તેમજ જોતીશાંને અર્થે શીખતા હતા. પણ એ એલમ, દસ્તુરો અને તેવા ખીજા થોડાઓનીજ હદમાં પ્રસરી રહેલો હતો. બાકીનાઓમાં, મોઝેદો પોતાના પેશાની રૂએ અવસ્તાનાં તમામ ક્રીયા લઘુતર જાણતા, અને તેનો અંમલ પુરતી દીનદારી અને પરહેજગારીથી કરતા. અલબત્તે તેના અર્થ તે મોઝેદો જાણતા ન હતા, કે જેમ આજના મોઝેદો પણ જાણતા નથી. તે વેલાના બેહદીનો તો ઘણું કરી એ સઘલાંથી બેનસીબ હતા, અને ધર્મ સંબંધી તમામ બાબતનો તેમનો આધાર અથોરનાન યોલાપર હતો. ગુજરાતના તે વેલાના દસ્તુર દાવરો મજકુર એલમો જાણતા હતા તેની સામેતીમાં તે વેલાના દસ્તુરોને હાથનાં લખાંચલાં જંદ, પેહલવી, ફારસી તથા સંસ્કૃત પુસ્તકો મલી આવે છે. જામેના “ અ ” ચરચા પત્રીએ તેમાં આ એક નવા અને જાણવાજોગ દાખલાનો ઉમેરો કર્યો છે કે, ભરૂચવાલા કાબેલ ઉસતાદ મરહુમ દસ્તુર પેશોતન રામના હાથની ઇસવી સન ૧૩૯૭ માં લખેલી પેહલવી “ ગોસતફરીઆન ” કેતાબ મોબુદ છે, કે જે વખત અકબરના કરતાં પણ જુનો, એટલે આજથી ૫૦૦ વરસ ઉપરનો છે. વડી મોઝેદોને શીખવા તથા પઢવા માટેના વંદીદાદ ઇજાજનેના, જુદા જુદા વખતમાં લખાયેલા દસ્તુરોને હાથના જે પોથાઓ મલી આવે છે, તેઓ મધે તમામ પરગરદોની ઉપર તેઓ પોત-

પોતાનાં જોડેલાં ફારસી બેતો લખી ગયલા છે, કે જે બેતોમાં તેઓએ ઘણું કરી પ્રત્યેક પરગરહોના અરથોનો ટુક સાર આપેલો છે. જેઓ એમ કહે છે કે, તે વેલા અતરે જ'દ પેહલવીનું જ્ઞાન હતુંજ નહી, પણ તે ઇરાનના દસતુરોથી તેમને મધ્યું હતું, તેઓ આથી ભુલ કરતા ઠરે છે. એક બારગી તેમની એ વાત તકરારને ખાતર કબુલ રાખીએ; તો સવાલ ઉઠે છે કે, શું સંસકૃતનું જ્ઞાન તથા અવસતાનો સંસકૃત તરજુમો પણ ગુજરાતના તે વેલાના દસતુરોને ઇરાનના દસતુરો-એજ શીખવ્યો હતો? તેમ તો કહી બનેજ નહી. તે તો તેઓનો-ગુજરાતના જરથોસ્તીઓનો-પોતાનાં મથકનોજ એલમ હતો, અને તે એલમમાં પણ અવસતાના અરથો જાણવાનું સાધન-અવસતાનો સંસકૃત તરજુમો-થયલો મોજુદ હતો, અને તે તેઓમાં વંશપરંપરા શીખાતો આવ્યાથીજ અત્યાર સુધી જલવાઇ રહ્યો છે.

ત્રણસો વરસપર ગુજરાતના પારસીઓમાં ધર્મજ્ઞાનનું અંધારું જણાવતાં, તેના ટેકામાં મોટો આધાર, “દેવાયતો” નો તથા “કીરસે કાઉસ વ અફઝાદ” નો લેવામાં આવે છે. દેવાયતો મુખ્ય કરી, ગુજરાતના દસ્તુર દાવરોએ ધરમ સંબંધી બાબતની જે પુછપરછ વારંવાર ઇરાનના દસ્તુરોથી ચલાવેલી, તેના સવાલ જવાબોથી રોકાયેલી છે; અને તે ઉપરથી એવો સાર કાઢવામાં આવે છે કે, અહીંના દસ્તુર દાવેરામાં ધર્મજ્ઞાનનું અંધારું હોવાથી તેઓ ઇરાન વેરથી ખુલારા મંગાવી અજવાણું મેલવતા હતા. અમે ધારીએ છીએ કે, એ પુછપરછની મતલબ જુદીજ છે. અહીંથી ઇરાન સવાલો પુછાવવાની વાત ખરી છે; પણ તે સવાલો એટલા માટે નહી પુછાતા હતા કે, તેઓ ધર્મની વાત જાણતા

ન હતા. પણ તે, કાંઈ નવું અને વધુ જ્ઞાન જે મલી શકે તો મેલવવા, તથા ઇરાનના પારસીઓની રાહોરશમથી વાકેફ થવા, અને જે કદાચ પોતામાં કાંઈ ભુલ ચાલતી જણાય તો તે સુધારવાના, વાજબી, વ્યવહારીક અને વીદવાનોને છાજતા હેતુથી ચલાવતા હતા. ઇરાન પોતાનું અને પોતાના ધર્મનું અસલ વતન હોવાથી, તેમને સ્વભાવીક રીતે તેના તરફ માન અને ઉંચી વીચાર રહેવો જોઈએ, અને તેથી તેઓ ત્યાંના પોતાના જાતલાઈ-ઓને મોટપણુ આપી સવાલો પુછાવે, તેમાં નવાઈ કશી નથી. આજે આપણું મુખ્ય શેહરમાં પારસીઓ ધર્મ સંબંધી જ્ઞાનમાં પોતાને ઉંચી ઠેંચે પહોંચેલા સમજે છે, તે છતાં અહીંથી પણ વારંવાર યુરોપના ઓરીએટલ સ્કાલરોને સવાલો પુછાવી, પોતાને લાગતી ચોક્કસ પ્રાંતીઓ લાંજવાની તેઓ કોશેશ કરે છે. હમણાજ મી૦ કાપ્રાજીવાલી “નવરોજ કમીટી” એ પારસી વરસની તકરારના સંબંધમાં તેમનું મત મંગાવવાનો ઠરાવ કર્યો હતો, જે ચોક્કસ સળગે માંડી વલાયો છે. એની આગમજ એજ બાબતના સંબંધમાં તેમનાં મતો મંગાવી તે છાપીને, લાઈબ્રેરી મુખ્ય સમાચારે એક જરૂરની ખુટ પુરી પાડી હતી. તેની આગમજ પણ કેટલીકવાર તેમનાં મતો મંગાવવામાં આવ્યાં હતાં. પણ એ ઉપરથી એવું કોણ માનશે કે, મુખ્યના પારસીઓમાં ધર્મ જ્ઞાનનું અંધારું છે? અને આજથી ત્રણસો વરસ પછી એના આધારે જે કોઈ એવું સાબેત કરવા નીકલે કે, મુખ્યના ૧૬ મી સદીના પારસીઓ ધર્મ જ્ઞાનમાં બોડડ હોવાથી તેમને યુરોપીયન વીદવાનોની સલાહ પુછવી પડતી હતી, તો તે કેવું બેવકુફાઈ લરેલું લાગે? ખરું છે કે ઇરાનમાં સવાલો પુછાવનારા ગુજરાતના પારસીઓ તે પુછપરછ કરતાં

પોતાને બહુ કમીના જણાવી તેમ કરતા હતા; પણ તે માત્ર તેમની નમ્રતા અને તે વેલાની લખાણ પોતાણની એક “ફેશન” બતાવે છે. એમ તો ખુદ ધરાનના જર-થોસ્તીઓ પણ તેવું, બલકે તે કરતાં વધારે કમીનાપણું તથા પોતાની નાચારી બતાવવાથી પછાત પડ્યા નથી; જે વીષેની સામેતી નરીમાન હોશંગ મારફતે મલેલા તેમનાં જવાબનામાંમાંના નીચલા ફકરાથી મલી આવે છે:—

“અમારે ઉપર મુસલમાનોના બુલમ ઘણો છે. કેહી મીશાલે કે એહેવો બુલમ બેહાકતાણનો નહી. તથા અફરાશીઆળ તુરકીનો નહી. તથા તુર બરાતુરનો નહી. તેહેવો વધુ બુલમ અમારે ઉપર છે. તેથકી અમારે હાથ દીનનું કામ ચાલતું નથી. વાશતે ચાર નાચાર ચલાવીએ છઇએ.” [બુઓ “કહીમ તારીખ પાર-શીઓની કશર” સફ્રે ૧૨૦]

આ ફકરામાં કાલા શબ્દો અમે કીધેલા છે. એ ફકરો ધરાનના તે વેલાના જર-થોસ્તીઓની હાલત, તેમના હીંદવાસી બતલાઇએ કરતાં નબેતર દેખાડે છે, અને ધરાનનો રાજ મામલો જોતાં તે તદ્દન સ્વભાવીક છે. હીંદના પારસીઓ તે વેલા ગમે એવા નબલી સ્થીતીમાં હોય, તો પણ ધરાનીઓના જેવા તો નહીજ. આર તેઓ તેમના કરતાં, સઘલી બાબતમાં, અકસર કરી દીનદારી તથા ધર્મ જ્ઞાનની બાબતમાં, વધારે ચઢતી સ્થીતીમાં હોવા જોઇયે. અને તેવા હતા, તેની સામેતી ખુદ એજ ધરાનવાસી જવાબ મોકલના-રાઓના નીચલા ખુલ્લાં દીલના પ્રમાણીક એકરારમાંથી મલી આવે છે:—

“શદ હબર આફરીન હાજે તમે જે જરથોસ્તી ટોલો છે તે ઉપર. કે આજ દીન

સુધી અમોને એહેવી ખબર નહી હતી જે તમે હીંદોશતાંનમાંમાં એહેવો ટોલો શામેત દીન શાથે છો. તેથી હમારો જીવ ઘણો ખુશહાલ થાઓ.” [એજ.]
(અધુરું છે.)

નાં ૫૯.

જામે જમશેદ.

(તાં ૮ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૬૬.)

ગુજરાતના ત્રણ સદી ઉપરના પારસી-ઓની હાલત વીશે મીં કરકરીયા.

જામે જમશેદના અધીપતી જોગ—

સાહેબ,

શેહેનશાહ અકબર અને પારસીઓ વીશે મીં રૂસ્તમજ પેસતનજ કરકરીયાએ આપેલાં ભાશણ વીષે કેટલીક ચરચા ઉત્પન્ન થઇ છે. નવસારીથી દસ્તુર મેહેરજીરાણા (કે જેમના બાપનું નામ વાછા હતું) અને કેટલાક પારસીઓ અકબરની દરબારમાં ગયા હતા અને તેઓએ આતથના કબલા, વગેરે વીશે શેહેનશાહને સમજ આપી હતી, એટલું તો ભાઇ કરકરીયાએ આપેલી વીગતો ઉપરથીજ સીધ થાય છે. પણ દસ્તુર મેહેરજીરાણા અને તેવણના વખ-તના ગુજરાતના પારસીઓનાં જ્ઞાન વીશે એ ભાઇ શક બતાવે છે. જેઓએ દીલ્લીની દરબાર સુધી જેહેમત ખેચતા જઈને પોતાના ટોળાની સેવા બજાવી તેવા ભલા અશો નરોની યાદગારી માન સાથે જાળવી રાખવાને બદલે તેઓના કામને “સુરતી લાદ્યાઓની ડફાંસ” જેવું જણાવવું, એ આજના કેળવાયલા જવાનો કેલવણીના છુટાપણાને અનુસરતુ ગણતા હોય તો ભલે,

પણ સમજીએને એવા ટીકકા ઉછાછળાપણા જેવા લાગે છે. મરહુમ મેહેરજીરાણી અગાઉ નવસારીમાં એકજ વડા દસ્તુર તરીકે કોઇ ગણાતો નહતો પણ ભગર સાથના ભાગીદારો ચોક્કશ કામો વહેંચી લઈને ચલાવતા હતા એમ “પારસી પ્રકાશ” ઉપરથી જણાય છે. પણ દસ્તુર મેહેરજીરાણાએ પારસીઓની બળવેલી સેવાઓના બદલામાં અંબુમને તેવણને વડા દસ્તુર નેમયા હતા જે દસ્તુરી આજ સુધી તેવણના કુટુંબમાં ચાલુ રહી છે. હરેક મોટા બનાવો તથા મહાપુરૂષોનાં સાહસીક કામો વીશે વખતના વહેવા સાથે તરેહવાર હંતકથાઓ અને કીસસાઓ જોડાય છે, અને તમજ મેહેરજીરાણાના બાળમાંથી બનયું હોય, તો તેમાં નવાઈ નથી. હીંદુસ્તાનના પારસીઓ આગલા વખતમાં તદ્દન અજ્ઞાન હતા એમ કહેવાના ટેકામાં મીંઠ કરકરીયા ધરાની કાઉસ અફસાદનો કીસસો સાહજત દાખલ ટાંકે છે, પણ તે કીસસામાં જણાવયા જેવી હાલત જો તે વખતના પારસીઓનો અરેખરજ હતો, તો આજે હીંદુસ્તાનમાં પારસીઓનું નામ વટીક બાકી રહ્યું ન હતો. મજકુર ધરાનીના કહેવાથીજ નવસારીવાળા તે વખતના બેહેદીન અકાબર માણેકશા આગાશાહે કુસતીઓ વણાવી અને જોડા સીવાડયા, એવી વાત આજના વખતમાં એક બચું વટીક ખરી માનશે નહીં. જેઓ ધરમની બળવણી ખાતર પોતાનું વતન, ધરખાર અને સરવે તજીને, તરેહવાર મુસીગતો ખમતા પરદેશમાં આવી વસ્યા તેઓ તેજ ધરમની સહથી અગતની સુઢરેહ તથા કુસતી જેવી ચીજ તજી દે, એમ કદીખી માની શકાય? મજકુર ધરાની જેઓ વીશે આમ કહે છે, તેઓ કોઇ પારસી નહીં, પણ ઉતરતી શાતીના હીંદુઓ હશે. તે વખતના પારસીઓ પોતાના ધરમની તથા પોતાની શેહેનશાહી બોલાવની મોટા-

ઇનું જાતી અલીમાન બળવવા ખાતર, કોઈખી હલકો ધંધો અખતયાર કરવાથી પહરેજ રહ્યા હતા. વળી ધરમ ઉપર તેઓને એટલો બધો એતેકાદ હતો કે, કેટલાક ખારીક સવાલોનો ખુલાસો તેઓ છેક ઇરાનવેરથી પુછાવી મંગાવતા હતા. પણ આમ ખુલાસો પુછાવવાથી કાંઈ તેઓ અજ્ઞાન ઠરે નહીં. પરાયા પરદેશમાં ધરમ સંબંધી બાબતો વીશે કાંઈખી શક પડે તો તે વીશે પોતાના અસલ વતન તરફથી ખરો ખુલાસો મેળવી, માત્ર તેઓ પોતાનો શક હર કરતા હતા. એમ તો આજના પરદેશવાસી પારસીઓ એવા ખુલાસાઓ મુંબઈથી મંગાવે છે, પણ તેથી કાંઈ તેઓ પોતાનો ધરમ ભુલી ગયલા ગણાય નહીં. કળીસાની તકરાર વખતે બેઉ બાબુવાળાઓ એક બીજા ઉપર ખોટા દસ્તાવેજો ઉભા કરવાનું તોહીમત મેલતા હતા, જેવા દસ્તાવેજોમાં કાઉસ ઇરાનીવાળો કીસસોખી એક હતો. એજ કીસસામાં મજકુર માણેકશાહની દરખારનું વરણન, તે કોઈ મોટા રાજવંશીની દરગાહ હોય એવી રીતે કચ્યું છે અને જણાવયું છે કે, તેવણ સોના, રૂપાની ખુરસી ઉપર બેસતા હતા. જો નવસારીના અકાબરની હાલત તે વખતે આવી બહોજલાલીભરેલીજ હોય, તો નવસારી તે વખતે હીંદુસ્તાનના પારસીઓનું સરવોપરી મથક હોવું જોઈએ અને તયારે તો તયાંના ધરમગુરૂઓખી બીજી તરફ કરતા વધારે સમજી હોવા જોઈએ. નવસારીની તે વખતની મોટાઈની સાબેલી એટલાં ઉપરથી મળે છે કે, ઉદવાડેવાળા આતશબેહરામ સાહેબખી બીજી કોઈજગા લાયક નહીં જણાવાથી, નવસારી લાવી રાખ્યા હતા. વળી નવસારીનાજ પ્રખ્યાત ખાનદાનવાળાઓ, જેવા કે મેહેરજીરાણા, બમાસપઆશા, દારાબ પહાલન, વગેરે ખાનદાનવાળાઓ આજેખી વડા પંથકના અને વડી હરેહમેદરને તાબેના ગણાય છે,

આગલા કેટલાક પારસીઓ વીશે એક ઈરાનીએ જે કાંઈ લખ્યું હોય તેથી બધા-ઓનેજ તેવા ગણવા નહીં ભેદ્યે. એમતો આજના વખતમાંથી કેટલાક પારસીઓ ચીફ્ટ પીચે છે, ઉઘાડે માથે ફરે છે, કુસતી પાદીઆબ કરતા નથી, ગુજરાતમાંની કીયા કરવા ના પાડે છે, અવસતાનો ધનકાર કરે છે વગેરે, તેથી કાંઈ બધાજ પારસીઓ તેવા ગણાય નહીં. આગલા લાચારીના વખતમાં કદાચ ગામડાંઓમાં કેાંઈ પારસીઓએ અડચણ વખતે ગેહાનને બદલે કરકટી વાપરી હોય, પરંપરાની તંગી તથા ગુજરાતમાં પથરાની અછત હોવાથી ઇંટનાં દોખમા બાંધ્યાં હોય, તો તેમાં અજબ થવાનું કાંઈ નથી. આજેથી કેટલાંક ગામડાંઓમાંથી રવાનાને લાકડાંની ગાડીઓમાં લાવવાં પડે છે. વગી આજના જેવા ચઢતા વખતમાંથી કેટલેક ઠેકાણે પારસીઓને પોતાના રવાના જમીનમાં ડાટવાં પડે છે, તો તે કરતાં તો ઇંટનાં દોખમાં બેહેતર ગણાય.

સેવક તમારો,

બેહરામજી ખરશેદજી દારડી.

મુંબઈ, તા. ૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૬.

ના. ૬૦.

બમે જમશેદ.

(તા. ૧૦ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૬)

ગુજરાતના પારસીઓની ૩ સદી પરની હાલત વીશે મી. કરકરીયા.

બમે જમશેદના અધીપતી બેગ—

સાહેબ,

તમારા ગઈ તા. ૫ મીના અંકમાં મી. રૂસ્તમજી પે. કરકરીયાનો કાગલ છપાયો છે, તેમાં તેવણ જણાવે છે કે, હું

તેવણ આગળ “ મેહેરજીરાણા કુટુંબ તરફથી તવારીખમાં ધુમાવેલા ખોટા ફકરાઓની સાહકતો ” લઈ ગયો હતો. તમને યાદ હશે કે, ત્રણ મહીનાની વાત ઉપર એવણે તમારા પત્ર મારફતે સરવેને બહેરમાં અરજ કરી હતી કે, મેહેરજીરાણા હસ્તુરને લગતી કાંઈથી સાહકતો, લખાણો, વગેરે પુરાં પાડવામાં આવશે તે એવણુ ઉપકાર સહીત સ્વીકારશે. એવણના આ લખાણથી મારા મીત્ર નવસારીવાસી ભાઈ પેશોતન નશરવાનજી હસ્તુર ઉપર લખાણ કરી મેં મંગાવ્યું, તથા અત્રેવાળા હસ્તુર જમશેદજી સોરાબજી પાસેનું લખાણ લઈ આ ભાઈને પુરાં પાડ્યા. જ્યાંથી કાંઈ લખાણ મળે તે એકઠું કરી આ સાહેબેએ સાચવી રાખેલું હતું, તે એક નુકતેચીન તવારીખ લખનારનાં કામમાં આવે એવા હેતુથી તેઓએ તે બધું મને આપ્યું. અને તેમ કરતી વખતે નવસારીથી ભાઈ પેશોતને આવી મતલબનું લખ્યું હતું કે “આ કાગળોમાં જે ત્રણ કેતાઓની સાહકત ટાંકી છે, તે વીશ મારા ઉભર હીંદુસ્તાનના વસવાટ વખતે મેં જોળ કરી પણ તે કેતાઓ મને જડી નથી એમ શેઠ કરકરીયાને કહેજો.” અને આ ભાઈનું પ્રમાણીક કાગજ મેં એવણને વંગાવ્યું હતું. આવું ખુલ્લે ખુલ્લું એવણને કહેવા છતાં એવણ પાછળથી તે મેળાવો આપનારને બદનામ કરવા નીકળે, તે ઉપરથી મને લય મેં કે ભવીશમાં એવણની માંગણી ઉપર કોઈ ઇતબાર લાવી હાથે કરી ફજેત થવા ન જશે. મેં કાંઈ એવણને ખયાલ ટપાના પવાડા લઈ જઈ ન આપ્યા હતા, તેતો બીજા ધણીએજ એવણને પુરા પાડ્યા હતા. સારાં માણસની રીત છે કે જે આવે તે ઉપકાર સાથ લેવું ને નકામું હોય તે રદ કરવું. એજ ભાઈએ પોતાની શીવાજીવાળી તવારીખમાં

શીવાજીપર ધળેલા હતા, તેથી બધા સુધા તવારીખનવેશોને દીન દુશ્મન અને વેહ-માયલા ગણી, એક મરાઠા ચોપાનીઆ ઉપર અને તેઓમાં ગવાતા પવાડાઓ ઉપર પોતાનો આધાર બાંધ્યો છે. મરાઠાઓના બયાલ ટપામાં એવણુને શીવાજી વીશે સાહુદત મળી, અને પોતાના દીન દસતુર વીશે બયાલ ટપા બાદ કરતાં આસપાસની બીજી સાહુદતો છતાં તેવણુના જવાના વીશે એવણુને બધું અંધાડું જ જણાયું. કેવી કીસમની નુકતેચીન !

ઉતાવળમાં પોતાના હાથમાં જે આવી ગયું, તેપર પુરેપુરો મદાર બાંધી લેવો એ પણ ખોટું છે. પણ સદીની વાતપર ગુજરાતના પારસીઓમાં અંધાડું હતું, તેના ટેકામાં પણ કાઉસ વ અફસાહનો કીસસો લાગ્યા હતા. મેં એ ચોપડીને બનાવટી કહી દેખાડ્યું કે એનું નામજ બતાવે છે કે તે એક જોડી કાઢેલી વારતા છે. કીસસાનો મીનીંગ તવારીખ ઉપરાંત જોડી કાઢેલી વારતાનો થાય છે. જુવો રીચરડસનની તથા મોલરી ફઝલેઅલીની ડીક્શનરીઓ. આ કીસસામાં માણેકશાહની ગાડીઓ અને અરબી ઘોડાઓ, તેવણુની બેસવાની સોનેરી ખુરસી, તેવણુ આગળ સોનું તથા રેશમી કપડું સરવે ઘાસ મીસાલ હતું. અને રેશમી તાકાને તાકા લોકોને ભેટ કરતા હતા, તેની ખુજરગી અને કઊવત અમસાસપંદોનાં જેવું હતું, અને તેની ખીદમતમાં બેસો દેવાને ગોચા આસમાન વાંકુ થયું. એ શું કોઈ બરજોરનામું વાંચતું હોય તેવું નથી લાગતું ? માડું કહેવું એ છે કે કદમી સાહેબોએ અસલી પારસીઓથી જુદા પાડી જ્યારે પોતાનું ભણતર, રાહ-રસમ વીગેરે ફેરવ્યું, ત્યારે જુદી રીતવાળાઓને તાણે મારવા માટે આ ચોપડી બનાવી કાઢેલી હતી. આ ચોપડી ભલે

૧૮૩૧ માં છપાયેલી હોય ને તેનો થોડો તરજુમો ભલે ૧૧૨ વરસની વાતપર થયેલો હોય, પણ છેક ઇ. સ. ૧૭૨૧ થાને ૧૭૫) વરસપર જમાસપ વીલાયતીએ એ સવાલ ઉભો કર્યો, ત્યારથી એ ચરચા ચાલુ છે, ને ૧૭૨૧ ને ૧૮૩૧ ના વરસોના અરસામાં એ કેતાબ જેમ જણાતું ગયું તેમ થોડી થોડી યા બધી ઉભી ઠરવામાં આવેલી છે. એ કીસસો જો અસલજ હતો તો આપણા નેઆગાનોને નકલો કરી લેવાનો ઘણો શોખ હતો તો એની આજે પુશકળ નકલો મળી આવતે, પણ એની નકલો એકુએ ઠેકાણા સીવાય બીજે કેથેબી હોય તે જણાતું નથી. એજ બતાવે છે કે તેના બનાવનારે રખે તે તરતની લખાયેલી પકડાઈ આવે એવા હેતુથી તે જમાનાના કોઇબી ભણેલા આસામીને બતાવવાના અખાડા કરી જઈ, તેના પાનાં જુનાં થવા બાદ તરજુમો કરનારાનાં હાથમાં મેલવામાં આવ્યા છે. એની વધુ નકલો હતીજ નહીં. એ દીખાયાનું ૧૪ મું પાનું વાચતાં જણાય છે, જેમાં તેવણુ લખે છે કે “એ ગુજરાતીની કેતાબ વાંચવાથી જે સાહેબને શક પડે તો તે ફારસી કેતાબો (હાદેશાનામુ-કી રસે સંજન-અને કાઉસ અફસાહનો કીરસો) હાલમાં સેવક પાસે હાજર છે તે તપાસી જુઓ. ” કીસસે સંજનની ઘણી નકલો મળી આવે છે, પણ કાં નહીં આ કીસસાની તેમ મળતી ? આ કીસસાને મળતું કાંઈક લખાણ એક રેવાયતમાંથી મળી આવે છે. એ બાબદ તેની તરફેણમાં જતી જણાવવામાં આવે છે, પણ એક જોડા કહાડનાર હોય તે તદ્દન ગલત લખે તે આગમજ પોતાના ટેકામાં જતી કોઈ સાહુદત હોય તેના આધારને અનુસરતુંજ લખે તો તેનું જરાબી મનાય. હાથની લખેલી ચોપડીઓમાં વાંધાભરેલા ફકરાઓ કેમ ઘુસી જાય છે, તે વીશે મી. કરકરીયાએ પોતાનાં

લાશણમાં ઇસારો કરેલો છે તો ખરબેર કામદીનની રેવાયતમાં એવા વાંધાભરેલા ફકરાઓ કેાઈ મતલબીએ ઘુસાડેલા હોય તેમાં નવાઈ શી ? મહેરજીરાણા વીશે આગ્રા ખાતાની ચોપડીમાંનો ફકરો ઘુસાડેલો છે. (જુઓ લાશણ) એમ એવલુનું કહેવું છે તેમ રેવાયતમાંથી ફકરા ઘુસાડેલા છે તે એવલુ કાં ન માને ? એક ભણેલા બુજ-રોગ દસતુરની આ બાબદમાં મુલાકત લેતાં તેવણે પોતા પાસેનો એક રેવાયત કઢી બતલાવી કે, તેમાં એક મતલબયાએ પોતાનો સખુન ઉપર રાખવા માટે રેવાયતની ચોપડી સાથે ચેડાં કાઢેલાં હતાં. ભાઈ કરક-રીયા લખે છે કે, ૧૮૩૧ માં છપાવનાર તો એક ચુસત શેહનશાહી હતો. હા, તેમ હતું, પણ તેવણે સાહેબની સઘળી દીલ-સોજી કદમીઓ તરફ હતી એ પુરવાર થયેલી બીના છે. કારણ એજ ચોપડીને પાને ૬૫ તથા ૧૨૧ મે તેવણે કબીસાના મોટા હીમાયતી બેહેસતી ભરૂચવાસી દસતુર અસપદીઆરજીની બુલો નોટમાં બતાવી આપે છે. એક ખોટું લખાણ કરનારને બાહોશ હોય તો જે બાબદસર તે લખવાનો હોય તે પેટાંમાં લાવયા વગરજ આસપાસથી વાંચનારનાં મનપર તેની અસર ઉપજાવી શકે તેમ આ ચોપડીનો તરજુમો જોઈ એક શેહનશાહીથી થયેલો છે, તોયે તેમાં કદમીઓની સામેલગીરી ઉપત્રી નોટો ઉપ-રથી તેમજ પાને ૨૧૦ મે “ તે લોકોને રોજગાર દીસો આજ લગી રોજ ૨૧ ને માહા ૧ પેહેલે રસમીને દીને. ” આવા વાક્યમાં રસમી બોલ આવયો છે. જો તર-જુમો કરનાર ચુસત શેહનશાહી હતો તો તે એ કબાસત પોતા તરફથી લખે છે, તયાં આવે બોલ કદી વાપરતે નહી. વળી તર-જુમો કરનાર બતે શેહનશાહી છતાં પોતાની

વલણ તદ્દન કદમીઓના રીવાજો તરફ હતી, તે આ ઉપરથી માલમ પડે છે જે એવલુને કોઈ બેહેદીને સવાલો પુછયા છે તે તદ્દન કદમીઓની રાહરસમને મળતા આવયા છે. જુઓ પાને ૨૧૪ થી ૨૩૧.

વળી આ કેતાબ બુજરાતના જરથોસ્તી-ઓની ખોડખાપણ કાઢીને એવી તો અચ-બુચ બંધ થઈ જાય છે કે, એ ઉપરથી શક જાય છે કે તે બનાવટીજ છે, અને એવો શક તરજુમો કરનારને આવેલો હોય, એવું દીખાચાને પાને ૧૪ મે સાફ જણાય છે, પણ તેમ ન હોય તોથી કદમીઓના દસતુરોની તરફેણમાં રડીને એવણે તરજુમો કર્યો છે, એતો ખુદલું જણાઈ આવે છે.

સાહેબ, લખવાનું ઘણું છે, પણ અસલ એલમ હતો તેના પુરાવામાં બેજ બાબદો આપી રૂખસદ લઈશ. તે એ કે ૪૯૯ વરસની વાતપર “ગોસતફરીઆન” કેતાબના લખનાર પેશોતનરામ પેહેલવી બાણુતા હતા, કારણ મારા લલા મીત્ર એરવદ મા. રૂ. ઉનવાળાએ મને કેટલીક પુરાણી કે-તાઓ દેખાડી તેમાંની એક “ ગોસત-ફરીઆન ” ની નકલપરથી જણાય છે કે પેશોતનરામ પેહેલવીમાં સરનામું ૧૨-૧૫ લાઈનનું કરેલું છે. હવે સાહેબ, આપણે જણ્યે છીયે કે ચોથા ધોરણનો ઇંગ્રેજી શીખેલો છોકરો ચાર લાઈન બરાબર લખો ન શકે, તેવું તે ઇંગ્રેજી જાણે છે એમ કહેવાય છે, તો ૧૨-૧૫ લાઈન પોતા તરફથી લખનાર તે ભાશા જાણુતાજ ન હતા એમ કેમ કહેવાય-કેાઈ કહે કે હું પેહેલવી અમથી વાંચી જાણું છું પણ તેનો અરથ સમજી ન શકું તેમ અસલવારેના લખનારાઓનું સમજવું. સાહેબ, પેહેલવી જાણુનારા અને શીખવનારાથી મેં એ વાતની તેડકીક કરી તો જણાયું કે તેમ ખતવું મુશકેલ છે. તેવો શખસ એકકે

અક્ષર વાંચે પણ તેનાથી શબ્દ તો વંચાયજ નહી, કારણ ભાશાનું બંધારણ એવજ છે, તે લખનારને થોડી ઘણીની ભાશાની માહિતી હોવીજ નેઈયે.

સંવત ૧૬૧૦ ચાને આજથી ૩૪૨ વરસની વાત ઉપર એરવદ કામદીન સુત એરવદ બલ નામના બેહીદીને દીવ બંદરમાં “મીના ખેરદ” નો તરબુતો નેરીયોસંગના સંસ્કૃત ઉપરથી પ્રાકૃતમાં કરેલો છે. એ બતાવે છે કે અસલમાં તદ્દન અંધારું ન હતું, પણ એલમનો શોખ કોઈ કોઈમાં હતો.

ઇં સં ૧૮૫૨-૫૪ માં છપાયલાં વેસ્ટરગારડના પુસ્તકના અવસતાના ઉચારો શુધ ગણાય છે, ને તે પ્રમાણે એરવદ કાવસણ કાંગાએ પોતાની ચોપડીમાં ઉચારો આપ્યા છે. પણ આજે ૨૧૬ વરસપર લખેલી એક લખવાની ચોપડી મને ઉપલા એરવદ માણેકજીએ દેખાડી તેમાં આબાદ વેસ્ટરગારડનેજ મળતા ઉચારો જણાયા. એ રીતે સાહેબ, કાંઈ માયના પુતો આગળ ગુજરાતમાં વીદ્યાના પુજારીઓ થઈ ગયા હશે, તોય તકરારની સેવટે આટલું ગનીમત છે કે મીં કરકરીયા આગલા જરથોસ્તી-ઓને છેકજ ઇદતર અને ઓદીન ગણતા હતા, તે પછી પોતાનાં છેલ્લાં કાગજમાં તેઓને દીનદાર ગણે છે અને લખે છે કે, “મેં તો આગળથીજ કહ્યું હતું જે નવ-સારીના મોખેદો ઉરવીસઘાહ ને બીજી સઘળી કીયાનું કામ જાણતા હતા, અને તેમાં માહીતગારબી હતા.” મારા મુરબી નેઆગાનેને આટલોબી ઇનસાફ મળેલો બેધ હું ખુશી છું.

મીં કરકરીયા પોતાના જવાબના છેલ્લા ભાગમાં કહે છે કે, મારી અથવા બીજા કોઈની તકરારમાં કાંઈ વળુદ હશે તોજ

જવાબ આપવાની તેવણ તસદી લેશે, પણ આ ઠેકાણે એવણ ભુલ કરે છે. તકરારમાં વળુદ છે કે નહી, તે જોવાનું કામ બહુર આલમનું છે. તકરાર કરનારી પક્ષો એક તરફી વીચારમાં આગમજથી ગુચવાઈ ગયલી હોવાથી પોતાની વીરૂધનું કાંઈ તેઓને સુઝે નહી.

સેવક તમારો,

૩૦ ફેબ્રુઆરી.

સુબઈ, તાં ૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૬.

નં ૦ ૬૧.

સત્ય મિત્ર.

તથા

હાથ મજદયસ્તનામ.

(તાં ૧૩ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૬.)

ત્રણ સદી ઉપર ગુજરાતના પારસીઓની ધર્મ જ્ઞાનની હાલત કેવી હતી તે વીષેની ચરચા.—૨.

ગુજરાતના દસ્તુરોએ ઇરાનના દસ્તુરો-પર સવાલો મોકલી તેના જવાબ મંગાવયા તેથી ગુજરાતમાં ધર્મ જ્ઞાનનું અંધારું હતું એમ માનવાની વીરૂધ જે જે ટીકા અમે કર્યા છે, તેમાં એક વધુનો ઉમેરો કરવાનો રહ્યો છે. એ સવાલ જવાબોથી ધર્મ સંબંધી કેટલીક છુટક બાબતોની માહિતી મલી શકે છે ખરી; પણ તે કાંઈ અવસ્તા અને પેહલવીના સીલસીલા બંધ અર્થો શીખવતા નથી. ત્યારે સવાલ ઉઠે છે કે, ગુજરાતના તે વેલાના દસ્તુર દાવરો તે અર્થ ક્યાંથી અને કોના પાસે શીખ્યા હતા? ઇરાનીઓ પાસે તો નહીજ. કાંકે તેની કશી શાહદત નથી, અને તે કાંઈ રેવાયતની પેઠે સવાલો પુછાવીને દુર બેઠાં શીખી શકાય નહી. બીજા હાથપર તેઓમાં જંદ પેહલ-

વીની મદદેસા હતી, અથવા તેના અર્થો શીખવાનાં શાધન હતાં, અને તે અર્થો તેઓ જાણતા હતા, તેતો આપણે છેલ્લા અંકમાં જોઈ ગયા છીએ. સન ૧૭૨૧ માં-આજથી પોણી બસો વરસ પર-એટલે મજકુર વખત પછી સવાસો વરસની મુદત રહીને, ધરા-નથી જમારપ વેલાયતી નામના એક કાબેલ દસ્તુર આ દેશમાં આવ્યા હતા, અને તેમની પાસે સુરતવાલા દસ્તુર દારાબ (ઉરફે કુ-માના દાદદાડ) તથા નવસારીવાલા દસ્તુર જમારપઆસા અને ભરૂચના એક દસ્તુર મઝી ત્રણ જણે તાલીમ લીધી હતી. તે ઉપરથી મીંઠ કરકરયા એવો સાર કાઢતા દીસે છે કે, એ જમારપ વેલાયતીથી ગુજરાતના દસ્તુરોમાં અવસ્તા પેહલવીના અર્થનું જ્ઞાન ફેલાયું હતું. પણ તે અનુમાન બી, રેવાયત ઉપરથી કાઢેલાં તેમના અનુમાનનાં જેવુંજ ભુલ ભરેલું લાગે છે. જો એકવાર એમ સાબેત થયું કે જમારપ વેલાયતીની આગમજ અત્રે ધર્મનો એલમ જાણેજ હતો તો પછી તે જમારપથીજ તે એલમ અત્રે ફેલાવાની વાત પોતાની મેલે લાગી પડવી જોઈએ. એટલું છતાં અહીંના ત્રણ નામીયા દસ્તુરો તેની તાલીમ હેઠલ ગયા, તા તેનું કારણ એવું નથી સમજવાનું કે તેઓ તે એલમ જાણતા નહી હતા. પણ જમારપ વેલાયતીનાં મોટાં નામથી, અને જો મલી શકે તો તેનાથી કાંઈ વધુ જ્ઞાન મેલવવાના વીઢવાનેને છાજતા એસદારથી, તેઓએ તેમ કીધેલું હોવું જોઈએ; કે જે પ્રમાણે આજે પણ બને છે. અમે માત્ર આ અનુમાનજ કરતા નથી, પણ તેનો દાખલો પણ મલી આવે છે. જમારપ વેલાતીના આ ત્રણ કહેવાતા સાગરેદોમાંના એક દસ્તુર જમારપઆસા, તેની આગમજ ધર્મનો એલમ નવસારીના દસ્તુર પહાલન ફરેહુન આગલ તેમજ ભરૂચ જઈને ત્યાંના દસ્તુર પાસે હાસેલ કરી ચુકેલા હતા; અને

તે એલમમાં તેઓ એટલા તો પ્રવીન થયલા હતા કે, અવસ્તાના અર્થની ચોકસ બાબતમાં તેવણે ખુદ જમારપ વેલાયતીની ભુલ ભાંજ હતી, અને તે ભુલ તે ધરાની દસ-તુરે પ્રમાણીકપણે તુરતજ કબુલ કીધી હતી. તે એ કે, જમારપ વેલાતીએ પોતાના કાનમાં કલી પેહરેલી હતી, જેનું કારણ જમારપ આસાએ ખુજતાં તેણે એવું જણાવ્યું હતું કે, જરથોસ્તી દીનદારે કાનમાં કલી પહેરવી એવું દીનનું ફરમાન છે; અને પછી તેના ટેકામાં તેણે ઉસ્તવદ ગાથાના “ અદક્રવજશીઆ ” નામના હાનો શરૂઆતનો ફકરો તેના પોતા તરફના અર્થ સાથે રજુ કર્યો હતો. જમારપ આસાએ તે અર્થને ઝોટો પાડી તે ફકરાની ખરી મતલબ એવી સમજાવી હતી કે, જરથોસ્તી દીનદારે દીનની વાત સાંભળવા માટે પોતાના કાન ખુલ્લા રાખવા જોઈએ; અને તે અર્થ જમારપ વેલાતીએ બાહલ રાખી તુરતજ પોતાના કાનમાની કલી કાઢી નાખી હતી. દસ્તુર જમારપઆસાની કાબેલીયત એટલાંમાંજ અટકતી નથી. જંદ પેહલવી ઉપરાંત ફારસી એલમ અને હેકમતની બાબતમાં તેવણે એટલા પ્રવીન હતા કે, તેવણે (તેમજ તેમના બેટા જમશીદે પણ) બેત બાજીમાં તેની કેટલીક નામીયી કેતાઓ બનાવેલી છે; અને વલી જ્યારે તેવણ (જમારપઆસા) ભરૂચ હતા ત્યારે દીલીથી ત્યાં આવેલા એક સરકારી ઓધેદારે તેમની કાબેલીઅતપર ફીદા થઈ તેમને પોતા જોડે દીલી લઈ જઈ ત્યાંના શેહનશાહના એક મુનશીનો અધીકાર બખશાવવાની બાહિશ દેખાડી હતી, જે એ મરહુમ દસ્તુરે તુરતજ ઉંચકી લીધી હતી, પણ તેમના પીતા મરહુમ મોબેદ આસાજી, જેઓ તે વેલા હઈયાત હતા, તેઓને નહી ગમ્યાથી તેવણે તકાલ ભરૂચ જઈ લાગી પોતાની મુરખીગીરીની સતારથી તે વાત ભાંજ પાડી હતી.

આજથી ત્રણસો વરસ પર ગુજરાતના પારસીઓમાં ધર્મના એલમનું તથા દીનદારીનું અંધારૂં નહીં પણ ઉજેરડું હતું, તેની તરફેનમાં ઉપલી, તેમજ અમે છેલા અંકમાં જણાવેલી વાતો એટલી તો ખુલી અને મજબુત છે, કે તેની આગલ “ ક્રીસ્તે કાઉસ વ અફસાદ ” માં ગુજરાતના પારસીઓ વીધે અપાયેલા સીધા ચીતાર આપો-આપ જાંખો પડી જાય છે, અને તે દલીલ પર વધારે ચુનોચેરા કરવાની જરૂર થોડીજ રહે છે. આ ક્રીસ્તો લખનાર કાઉસ અને તેનો જોડયો ઇરાની લાઈબ્રેરિય ઇસ્વી સન ૧૫૩૦ માં, એટલે આજથી ૩૬૫ વરસ પર ઇરાનથી ગુજરાત આવેલા કહેવાય છે; પણ તેની બાવણ વરસ આગમજ, યાને સન ૧૪૮૮ માં તો ગુજરાતના પારસીઓ ઇરાન ખાતે સવાલો પુછાવી જવાયો મંગાવવાનું મંડાણ કરી ચુક્યા હતા. વલી એજ ડીંગામમાં એટલે કાઉસ અફસાદ અતરે આવ્યા તે શુમારે, ભરૂચ ખાતે દસ્તુર રામ કાહાનાન નામે કામેલ ઊસ્તાદ હોવાની વાત આપણી આગલ રજુ થઈ છે, અને તે પણ મરહુમ મુલ્લાં કાઉસ જેવા શેહનશાહીઓની વીરૂધ પક્ષના પણ કામેલ કદીમી દસ્તુરની શાહ-હત સાથે. વલી એથી પણ ૧૩૫ વરસ આગમજ ભરૂચવાસી પેશુતનરામને હાથની લખેલી (નહીં કે બનાવેલી) પેહલવી “ ગોસ્તફરીયાન ” કેતાબ મોજુદ છે. તેની પણ આગમજના વખતથી ગુજરાતના મોખેદો ખેહીનોને ત્યાં જજમાન વૃત્તી ચલાવતા અને તે માટેના લાગ હીસા નક્કી કરતા હતા, તેમજ નાવર મરાતબ થવા ઉપરાંત નેરંગદીન વગેરે મોટાં કીયા કામો કરતા હતા, તેના લેખપોટો મઢી આવે છે. જે જગાએ અને જે વખતે સાદું પારસીપણુંજ નહીં, સાધારણ મોખેદીજ નહીં, પણ દીનદારીના ઊંચામાં ઊંચા તરીકાનાં

પાવ મહેલનાં કામો વટીક ચાલે, તથા જ્યાં અને જ્યારે દીનનો એલમ જાણનારા ધરમગુરૂઓ મલો આવે, તે જગાએ અને તે વખતમાં “ ક્રીસ્તે કાઉસ અફસાદ ” પ્રમાણે, પારસીઓ ઉઘાડે પગે ફરે, સુદરા કુસ્તી વગર ચલાવે, નસાની પરહેજ નહીં કરે, ટુકમાં જુદદીન બલકે બદકારને અવતારે વખત કાઢે, એ કેમ બને ? એ વાત શું એક બીજાથી ઉલટી નથી ? અને એ ક્રીસ્તો કલપીત નહીં તો, જુલાવો ખાધેલો અથવા શરાહુધાત ભરેલો શું લાગતો નથી ? મીં કરકર્યા પોતે પણ આટલું તો કબુલ કરે છે કે, તે વેલા, બલકે તેની આગમજથીજ ગુજરાતના પારસીઓમાં નેરંગદીન સુધીનો ચક્રતામાં ચઢતો “ ઊરવીસધાહ ” નો અંમલ ચાલતો હતો. તો જ્યાં અને જે વખતે એવો પરીત્રાધથી પુર અને ખારીકી ભરેલો અમલ ચાલે, ત્યાં અને ત્યારે તે પારસીઓ સુદરા કુસ્તી વગર ફરે, ઊંઘાડે પગે ચાલે, ઇત્યાદી, એશું બનાવા જોગ છે ? શું તે મોખેદો “ ઊરવીસધાહ ” નાં કામો સુદરા કુસ્તી વીના અને ઊંઘાડે પગે કરતા હતા ? જે મોખેદો લણતરના અડકેક શખ્દના મત ફેર માટે જુમ્મેશ ચલાવે, તેઓ શું દીનનાં અને મોખીદીનાં કામમાં મજકુર ક્રીસ્તામાં જણાવ્યા સરખું જુદદીનને વીસરાવે તેવું અલેખડ ચલાવતા હતા ? તેમ કદી બનેજ નહીં. એ બંને વાત એકમેકથી એટલી ઉલટી છે કે, એકને ખરી માનતાં બીજી પોતાની મેલે ખોટી ફરે છે; અને શેવટે આપણને એવાંજ અનુમાન પર આવવું પડે છે કે, તે વેલાના પારસીઓ, ખસુસ કરી તે વેલાના અથોરનાનો એ ક્રીસ્તામાં ચીતારેલા જેવા ખેદીની ભરેલા નહીં, પણ દીનદારી અને પરહેજગારી ધરાવનારા હતા. વલી તેમાં ઇંટના દખમાં તથા લાકડાનો કરકદો વાપરવાની જે વાત આવી છે, તે તે વેલાના

પારસીઓની બેઠીનીના કરતાં તેમની નાણાં સંબંધી તંગદસ્તી વધારે દેખાડે છે. એમ તો આજે પણ એવા દાખલા ક્યાં નથી મળી આવતા? આજે પારસીઓ પછસે ટકે સુખી છે, કેલવણી તથા સુધારામાં આગલ વધેલા કહેવાય છે, તે છતાં આજે દુરનાં મથકોપર વસનારા જરથોશ્તોઓ દખમાંની ગેરહાજરીમાં “ચેતારા” પર રવાન ચઢાવે છે; કોઈ કોઈ ઠેકણે તો પારસી લાશને દાટવામાં પણ આવે છે. વડી રાણવાડા વગેરેનાં ગામના કેટલાક પારસીઓ છડે ચોક જુદહીન સોઓને રાખીને તેમનાથી બચડવાલ થાય છે. પણ દુર ક્યાં જઈયે? આજે ખુદ આપણા મુંબઈ શેહેરમાં સંખ્યાબંધ પારસીઓ ફરંગી પોશાક પેહરી “ટોપસા”ને અવતારે ફરે છે; જુદહીન હાટેલો વગેરેમાં છડે ચોક જુદહીનોની સાથે ત્યાં બેસીને છરી કાંટા વડે નહીં ખપતુંબી લોજન જમે છે; કેટલાકો માથે બોડે ફરે છે; કેટલાકો બીડી પીએ છે; ઘણાખરાઓ આતશ બેહરામ તથા અગી-આરીને તદ્દન નીવારી બેઠેલા છે; કેટલાકો સુદરે કુસતી રાખતા હોય તે વીંશે પણ શક છે; કેટલાકો પોતાનાં ઘરમાં દસ્તાનનાં પર-હેજી મુદલ પાલતા નથી; ઇત્યાદી, ઇત્યાદી. આ ચીતાર શું થોડો સીધા છે? તે પારસીપણથી ઉલટો અને જુદહીન લોકોને મલતો શું નથી? ધારે કે આજથી ત્રણસો યા સાડી ત્રણસો વરસ પછી પારસીઓના એક ભાગનું આ સોહા ચીત્ર કોઈ જાય, અથવા તેવા હેવાલ વાંચે, ને તે જ એમ ઠંહે કે, ઓગણીસમી સદીની આ-બેરીનાં પારસીઓમાં દીનનો એલમ નહીં હતા; કાંકે તેઓ દીન ડુબાઉ હતા; તેઓ ફરંગી બની ગયા હતા; ઇત્યાદી, ઇત્યાદી, તો શું તે ખરું ગણાયે? એની મુન્સફી અમે વાંચનારાઓનો સારી સમજ ઉપરજ છોડીએ છીએ. એ દાખલો ધ્યાનમાં રાખાને

જે તેઓ કાઉસ અફસાહના કીસામાંનાં સીહા ચીત્રપર વીચાર કરશે, તો તેઓ તની વીરૂધનાં સીવાય બીજાં અનુમાનપર આવો શકશે નહીં. એકત્રો આ કીસ્સોજ છે, કે જેમાં સાડી ત્રણસો વરસ ઉપરના પારસીઓનું ચીત્ર એટલું હલ બાહર સીધા દોરેલું છે. બાકી તે સીવાય બીજી શાહદતો, તે પારસીઓની તરફેનમાં એટલી બધી બાય છે, કે તેમને દીનના એલમમાં જ કે ચોક્સ દરજ્જે, તો પણ દીન ઇમાનમાં તો પુરતે દરજ્જે, મજબુત અને આગલ વધેલા દેખારી આપે છે. તેમનો એલમ આજના આપણા એલમથી ઉતરતો હોય, પણ તે-મનું દીન ઇમાન, પાકી પરહેજગારી અને તેમને! મોબેદી અમલ તો આપણાથી ઘણે દરજ્જે ચઢતાં હતાં, અને તેટલા માટે તેઓ આપણાં કરતાં વધારે માનવંત અને વધારે પુણ્ય પ્રતાપી થઈ ગયલા ગણાવા જઈએ. મીંઠ કરકર્યા તેમના મોબેદી અમલને વજન આપવાને ના પાડે છે; બલકે તેનો ઠેકડી કરવાને મુનાસેબ સમજે છે. પણ અમે તેથી જુદોજ વીચાર ધરાવીએ છીએ. ખરું છે કે, તે મોબેદો પોતે જે કીયા લણતર કરતા તેના અર્થ બણતા ન હતા, પણ તેટલાજ માટે તેમનો તે જાતનો અભ્યાસ નકામો ગણાયે નહી. તે પણ ધર્મના એલમનાં એક ભાગજ ગણાવો જઈએ; અને તે ભાગ એવો છે, કે જે પારસીઓનાં અસલ કીયા લણતરે જાલવી રાખવાના કીલ્લા સમાન થઈ પડેલો છે. તે વડે તેઓ ધર્મનો ઉંચામાં ઉંચો “અમલ” કરી ગયા છે, અને અમલ એ હરકોઈ ધર્મ પાલવાનું ખાસ લક્ષણ છે. આજે આપણામાં જ્યારે ધર્મનો એલમ ફેલાયો છે, ત્યારે ધર્મનો અમલ ઘટતો ચાલ્યો છે, અને એ બાબતમાં તો આજે આપણે સામા તેમનાથી પછાત જઈએ છીએ. જે અમલ વડે પારસી બાલકો

પારસીપણમાં દાખલ થઈ શકે, જે વડે તેમનાં સંસારી જોડાં સંધાય, ગુજરેલાં-ઓનાં હાડ ઠેકાણે પડે, તે ગુજરેલાંઓની આરાધનાની ફરજ અદા થાય, તેમનાં ધર્મનાં મકાનો સ્થાપન થાય; ટુંકમાં, જે અમલ વડે પારસીઓનું પારસીપણ ચાલે તે અમલ અને તે કરનારાઓ કદી પણ ઉતરતાં ગણાય નહીં. તે અમલ, અલબત્તે, તે વખતના પારસીઓ તેનાં ભણતરના અર્થ જાણ્યા વગર બજાવતા હતા, પણ તે માટે તેઓ દોષને પાત્ર ગણાશે નહીં, કેમકે તે વેલાની તેમની સ્થિતિ તેટલી બાબતમાં તેમને પછાત રાખે તેવીજ હતી. જો આજના કેલવણી, સુધારા, દોલત વગેરેમાં આગલ વધેલા ગણાતા પારસીઓ, પોતાની સઘડી પતરાળ અને બાહરી સગરડો છતાં એજ અગત્યની બાબતમાં હજુ પછાત પડી રહ્યા છે; એટલે આજના મોઝેદો વટીક કીયા ભણતરો તેના અર્થ જાણ્યા વીનાજ કરે છે, તો ત્રણસો વરસ ઉપરના પારસીઓથી તેટલી બધી આશા રાખવી ફાકટ છે, તેમના વખતની હાલત, સાધન અને જોગવાઈ પ્રમાણે, તેઓથી જે આશા રાખી શકાય તેટલું સઘળું, બલકે તે કરતાં વધારે, તેઓ બજાવી ગયા છે; અને તેજ સાદા, સંતોષી, સદગુણી અને દીનચુસ્ત પારસીઓ છે, કે જેઓએ, ધર્મના બચાવને ખાતર પોતાનું ખ્યાડું વતન ઈરાન છોડી હિંદ સરજમીનમાં નાહાસી આવેલા પોતાના દીનદાર વડીલોના કદમ, વચન તથા દાખલા પર વફાદારીથી ઉસ્તવાર રહી, પોતાનો ધર્મ બલવવા તથા બચાવવાનાં કામને સરજમ બતાવી, તે ધર્મને જીવતો બગતો રાખ્યો છે, અને તે ધર્મને એક સર્વોત્તમ વારસા તરીકે આપણને આપણા વીશ્વાસપર તેઓ હવાલે કરી ગયા છે. તેઓ તેટલા માટે, આપણાં માન અને વખાણનેજ નહીં, પણ આપણાં એહસાન અને તાબેદારીને પણ લાએક છે.

નાં ૧૨.

બમે જમશેદ.

(તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૬૬.)

ગુજરાતના પારસીઓ વીશે
મી. કરકરીયા.

બમે જમશેદના અધીપતી જોગ—
સાહેબ,

“ ક્રીસસે કાઉસ વ આફસાદ ” હજુરતો જોટો પાડીને બનાવવી ઉભો કરેલો પુરવાર થઈ શકતો નથી, તેટલે તમારો ચરચાપત્રી વળી બીજું ઇતિહાસીક કામ માથે હોરી લે છે અને તે એ કે રેવાયતોમાં જે જે એ ક્રીસસાને ટેકો આપનાર છે તે સઘળું ઘુસાડેલું છે ! ક્રીસસે કાઉસ એની સામે બચ છે તો કહે છે કે એ ક્રીસસો જોટો ઉભો કરેલો ! હવે રેવાયતો એની સામે બચ છે તો કહેવા નીકળ્યા છે કે રેવાયતોથી જોટી અને ફકરા ઉભા કરી ઘુસાડેલા ! એ કેની વીચીત્ર અને હસવા સરખી તકરારની રીત અને તેનાં કારણો અને પુરાવો તો કેથે દીસતા નહીં ! ક્રીસસે કાઉસ બનાવવી નથી, તે વીશે મેં અનુક્રમે બતાવેલી દલીલો એ ચરચાપત્રી તોડી શક્યો નથી, તે તો સઘળી એમનીએમ ઉભી છે. એ કબુલ કરે છે કે “ ક્રીસસોનો મીનીંગ તવારીખ ઉપરાંત જોડી કહાડેલી વારતાનો છે. ” ત્યારે કયાં ગઈ એની તકરાર કે “ જે ચોપડીનું નામજ ક્રીસસો એટલે કહાણી કથા છે ” તે કેમ માનવી ? મેં પણ એમજ કહ્યું કે ક્રીસસાનો મીનીંગ પહેલો તવારીખ છે. જો દરેક “ ક્રીસસો ” નામ ધરાવનારી ચોપડી જોટી કહાણીની ગણાવી બેઠયે તો “ ક્રીસસે સંજન ” વીશે શું એ ચરચાપત્રી કહે છે ? એ “ ક્રીસસા ” ઉપર તો પારસીઓ હિંદુસતાનમાં આવયા પછીની પોતાની સઘળી તવારીખનો મહાર બાંધે છે

તયારે એવી સઘળી “ જોડી કહાડેલી વારના, ” “ કહાણી કથા ” ઇત્યાદી કે શું ? ક્રીસસે કાઉસમાંની ભાશા અલંકારીક છે અને એવી ભાશા લખવાનો ફારસીમાં તવારીખવાળાઓનેથી ચાલ હતો, તે ચર-આપત્રી જાણતો હોવો જોઈએ. માણેકશાહની ગાડી, ઘોડા અને બીજી ચીજોનું વરણન કરતી વખતે એ માતર ફારસી લખનારાઓની જાણીતી અલંકારીક ભાશા વાપરે છે, જે બીજા સુધા તવારીખનવેસોમાંથી આવે છે. તેથી એનો ક્રીસસો બનેલા બનાવો વીશે ખોટો કેમ ઠરે, તે સમજ પડતી નથી. પણ એની સામે મજબુત તકરાર તો આ છે કે જો એ ક્રીસસો કદમીવાળાઓએ ખોટો ઉલો કર્યો હોય તો તેઓએ હાથે કરીને આવી ભાશા કાં કાઉસનાં મોઢામાં મુકી હોય ? જો એવી ભાશાથી તમારો લખનાર કહે છે તેમ આખો ક્રીસસો ખોટો ઠરતો હોય, તયારે તો બનાવટી ઉભા કરનાર તો જરૂર એવી ભાશામાં તે પકડાઈ આવશે માટે કદીથી વાપરતે નહીં. પણ એ સઘળાં કાંકાં મારવાની તકરાર છે.

વળી બીજી તકરાર એ ક્રીસસો ઉલો કરેલો છે તે માટે એ લાવવામાં આવી છે કે, “જો ક્રીસસો અસલજ હોતે તો આપણા નેઆગાનેને નકલો કરી લેવાનો ઘણો શોખ હતો, તો એની નકલો આજે પુશકળ મળી આવતે, પણ એની નકલો એક બે ઠેકાણા સીવાય બીજે કોઈથી હોય તે જાણતું નથી. એજ બતાવે છે કે, એના બનાવનારે રખે તે તરતની લખાયેલી પકડાઈ આવે એવા હેતુથી તે જમાનાના કોઈથી લખેલા આસામીને બતાવવાના અખાડા કરી જઈ તેના પાના જુના થયા બાદ તરજુમો કરનારના હાથમાં મેલવામાં આવ્યા છે.” અપરથી એમ ઠરે છે કે જો કેતાબોની એકુ બેજ નકલો હવે મળે તે સઘળી બનાવટી ઉભી કરેલી ! જેની આપણા ને-

આગાનોએ નકલ નહીં કરી તે સઘળી કેતાબો બનાવટી ઉભી કરેલી ! મુદલાં ફીરોઝ જેવા નામીયા ઉસતાદ—જેના જેવો ઇરાનથી હીંદુસતાન આપણે આવયા પછી કોઈથી આપણો જરથોસતી કાબેલયતમાં થઈ ગયો નથી—પણ એ “ પાના જુના થયા બાદ તરજુમો કરનારના હાથમાં મેલવામાં આવયા ” તેથી ઠગાઈ ગયા ! તેવણેથી અસલ કેતાબ જોયેલી નહીં ! અને એ અસલ કેતાબ ફારસીમાં મુદલાં ફીરોઝનાજ પોતાનાં કેતાબખાનામાં હતી તેની સાબેતી છે ! તમારો ચરઆપત્રી કહે છે કે એની એકુ બે કરતાં વધુ નકલો હતીજ નહીં અને તે માટે હાદેસાનામાનાદીબાચાનું પાનું ૧૪ મું ટાંકે છે. પણ એજ પાને હાદેસાનામાવાળા કાબેલ હસતુર ફરામજ રખાદી તો એથી ઉલટુંજ કહે છે:—સેવકે મેહેનત લઈને ઉપર કહેલી બેઉ ફારસી કેતાબોની દશ બાર નકલો એકઠી કરી તપાસીને તેનો તરજુમો ગુજરાતી કરીને તે બેઉ કેતાબો બનાવીને છપાવી છે,” અને વળી એવણ કહે છે કે ‘ ગુજરાતીની કેતાબ વાંચયાથી જે સાહેબને શક પડે કે એ તરજુમો ફારસી કેતાબ બરાબર કર્યો હશે, યા એ તરજુમા મધે એ તરજુમાના કરનારે પોતાની તરફથી વધારચું હોય એ પ્રમાણે શક પડે, તો તે ફારસી કેતાબો હાલમાં સેવક પાસે હાજર છે. તે કેતાબો સાથે તપાસી જુએ. એજ અરજ.” એ તો ખુલ્લું તેડું કરે છે કે સઉ કોઈએ આવી એ કેતાબ ફારસીમાં તપાસવી. તયારે એ ઢાંકવા સાંતવામાં આવી તે તોફાં દલીલ કયાં ગઈ ? એ તયારે વળી તમારા ચરઆપત્રીનો નવો ઓરંગો. કોણ પુછે છે, મારો ફડાકા ! એવી રીતે તમારો ચરઆપત્રી તકરાર ચાલુ રાખતો દીસે દો.

પેશોતન રામે “ ગોસતક્યાન ” કેતાબ મેં કહ્યું તેમ બીલકુલ લખી નથી,

એ વાત સીધ છે અને એ આરંગામાં પકડાઈ જવાથી હવે કબુલ કરે છે કે પેશોતન રામે એ કેતાબની એક માત્ર નકલ કરી હતી એટલે અસલપરથી ઉતારી લીધી હતી! અને તેમાં પેહેલવીમાં ૧૨-૧૫ લાઈનનું સરનામું કરેલું છે ” તેથી એ મોટો પેહેલવી કાબેલ ઉસતાહ થઈ ગયો અને તેથી એના ભરૂચવાસીઓ અને ગુજરાતના સઘલા પારસીઓ કાબેલ હતા ! અને તેથી મેહેરજીરાણા અકબરની દરબારમાં જમરો “વાઘ મારી આવયા ! ” એ નવાં સીધાંતો !

વળી આ બાબત અને ઇતીહાસની નુકસાનેનીના કાયદા સમજવાનું કેકાણું નહીં મળે તેમાં શીવાજીની બાબત વિવેચન કરવાનો શોખ થઈ આવેલો લાગે છે. મોચોએ ચામડાંનેજ વળગી રહેવું એવી નાદર કહેવત મુજબ એ નવસારી વીશેજ આરંગા મારવાને વળગી રહે તો બહુ સારું, નહીં તો પોતેજ ઉપલાં ચરચાપત્રમાં કબુલ કરે છે તેમ “ હાથે કરીને ફજેત થવા જશે.” વાંચનારી આલમે અતયાર અગાઉ જોયું હશે કે મારી તકરારો જેમની તેમ ઉભી રહેલી છે અને એ ચરચાપત્રી તેને તોડી “ક્રીસસે કાઉસ” ને તેમજ રેવાયતવાળા તેના ટેકાને બનાવટો ઉભા કરેલા બતાવી શક્યો નથી, બલકે તેવી જાણવાજોગ કોશેશખી નથી કરી. એવા સાથ વધુ તકરાર કરવામાં શો ફાયદો ? હવે મારે ખીજે વખતે મેહેરજીરાણાને અકબરે આપેલી કહેવાતી જમીનની સનહની તપાસ લઈ અને તેનાં ખરાપણું વીશે ખીજ વખતે અકબરે આપેલી ત્રાખાની અને ખીજ સનહો સાથ સરખામણી લઈ વૃસતેજ કરી આ મેહેરજીરાણા વીશેની બાબત સમાપ્ત કરવી છે. તયાર પછી એ સઘળું એક ચોપાનીઆના આકારમાં બહાર પાડી જાણવું જોઈએ છે કે, ભવીશમાં કોઈ વળી

એ બાબતસર બહાર નીકળી ખોટો ધાંધલ કરી પારસીઓને ભાવવા નીકળે નહીં કે મેહેરજીરાણાએ સુરજ આસમાનમાંથી ઉતાર્યો અને અકબર બાદશાહને સદરો કસતી પહેરાવી જરથોસતી કર્યો હતો.

સેવક તમારો,
રસતમજ પેઠ કરકરીયા.

નાં ૬૩.

સત્ય મિત્ર.

(તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૬૬.)

ત્રણ સદી ઉપરના પારસીઓનાં જ્ઞાન વીશે ખુલાસો.

સત્ય મીત્રના અધીપતી જોગ.
સાહેબ,

ચાલતા મહીનાની તા. ૧૩ મીના સત્ય મીત્રમાં ત્રણ સદી ઉપર ગુજરાતના પારસીઓની ધરમજાનની હાલત વીશે બોલતાં મરહુમ દસતુર જમાસપ આસા વીશે આપ સાહેબ જણાવો છો કે “ જ્યારે તેવાજુ (જમાસપઆસા) ભરૂચ હતા ત્યારે દીલીથી ત્યાં આવેલા એક સરકારી ઓધેદારે તેમની કાબેલીયત પર ફીકા થઈ તેમને પોતા જોડે દીલી લઈ જઈ ત્યાંના શેહનશાહના એક મુનશીનો અધીકાર બખશાવવાની બાહેશ દેખાડી હતી, જે એ મરહુમ દસતુરે તુરતજ ઉંચકી લીધો હતી. ” એ વીશે સેવક ખરો ખુલાસો કરવાની રજા લીધે છે.

ઈ. સ. ૧૭૧૬ માં મરહુમ દસતુર જમાસપ આસા ભરૂચથી એલમ હાસલ કરી નવસારી આવયા પછી તેવણે દીલીના તે વખતના શેહનશાહ મહમુદશાહ ઉપર ફારસી જુબાનમાં અરજ લખી તેની દરબારમાં ઓધેદારે મેલવવાની ઉમેદવારી કરી

હતી. આ અરજીનાં એખારત બંદી ઉપરથી પાદશાહ મહમુદશાહ અને તેવણના દરબારીઓ એવા અનુમાન ઉપર આવ્યા કે ઉમેદવારી કરનાર શખસ આલેમ હોવો જોઈએ. આ ઉપરથી પાદશાહે સુરતના તે વખતના નવાબ તગમેખખાન ઉપર પાદશાહી ફરમાન મોકલી મરહુમ દસતુર બમાસપઆશાને દીલ્લી દરબારના મીર મુનશીના અધીકાર ઉપર મોકલી આપવાની ફરમાસ કરી હતી. આ વખતે મરહુમ દસતુર સુરત હતા. તેવણ ત્યાંથી દીલ્લી જવા રવાના થયા, હજુ તો ભરૂચ તરફ છે તેટલાં આપ સાહેબ જણાવો છે તેમ “તેમના પીતા મરહુમ મોમેદ આસાજી જેઓ તે વેલા હાથાત હતા, તેઓને નહીં ગમ્યાથી તેવણે તત્કાલ ભરૂચ જઈ લાગી પોતાની મુરખીગીરીની સત્તાથી તે વાત ભાંજી પાડી હતી” ઉપલી પાદશાહી ફરમાનની નકલ હમારા બાવા મહિવાલા દસતુર પુરશેદજી જમશેદજીએ ભરૂચવાલા મરહુમ દસતુર જમશેદજી રસતમજી દસતુર કામદીનના કેતાબખાનામાં જોઈ હતી. આ ખુલાસો આપના પત્રમાં દાખલ થયેલો જોવાનો ઉમેદવાર.

સીકનદ્રાબાદ તા. ૧૫-૯-૯૬.

સેવક અરદેશર પુરશેદજી દસ્તુર
બમાસપઆશા.

નાં ૬૪.

બમે જમશેદ

(તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર અને ૧૮૯૬)

ત્રણ સદીનો વાત ઉપરના પારસીઓ
વીશે મી. કરકરીયા.

બમે જમશેદના અધોપતી જોગ--
સાહેબ,

મી. ૩. પે. કરકરીયાના અસભ્ય પ-
ત્રનો હું જવાબ આપનાર ન હતો, પણ

રખે મારા બસતેકુસતીઆન ભાઈઓમાં તેઓના હીંદી વડવાઓ વીશે માઠો ખયાલ રહી જાય, તે હેતુ ધ્યાનમાં લઈ આ લખવાની ફરજ પડે છે. પહેલે તો મને તુછકારી કાઢી જવાબ આપશેજ નહીં, એવો એવણે ઠરાવ કર્યો હતો, પણ જ્યારે તકરારોથી ખુણામાં ઘેરવામાં આવયા, ત્યારે તોછકાઈભરી ભાશા વાપરી ફરીથી બાહર આવયા કે, “મારી તો તકરારો ઉભીજ છે.” એવણી તકરારો કેવી ઉભી છે તે જો સાહેબ તમો મને જગા આપશો તો તેનું પુરતું ખંડન કરી બતલાવીશ.

એવણનું વાંચન ઉપર ટપકેનું છે, તે ઉંડું નથી, અને તેથી એવણ જે બાબદ હાથ ધરે છે, તેને બરાબર ધનસાફ આપી શકતા નથી. મેહેરજીરાણા સાહેબની બાબદમાં એવણની અધુરી દલીલોને ગઈ તા. ૨૪ મીના “મુંબઈ ગેઝટમાં” † એક “ઓફીસરી” નામના ચરચાપત્રીએ તોડી જગતચુરનો અરથ, ઇર્તાસત નામના ફારસી લોગત સંબંધી ભુલ, બદલોનો તવારીખ ઉપરથી નવસારીવાળા દસતુરજીનાં દીલ્લી જવાના સને વગેરે બતલાવી, એવણને ખુલ્લે ખુલ્લી ચેલેજ કરી. મેહેરજીરાણા દસતુરવાળી તકરારમાં તકી ન શકાવાથી તે તકરાર અધુરી છોડી એવણ ૩૫૦ વરસ ઉપરની કુલ હીંદી જરથોસતી આલમની ખોડખાપણ કહાડવા નીકળી પડયા. તયાંથી જ્યારે ન તકાયું ત્યારે આવીને એક એવી ચોપડીનો આશરો લીધો છે કે જે દેખઈતી કલપીત બનાવટની ઉભી કરેલી છે. એ કેતાબ કાઉન્સલ અફસાદના કીસા વીશે એવણ કહે છે કે ૧૮૩૧ માં તેનો તરજુમો બીજી વાર છપાયો હતો, પણ તેમ છેજ નહીં. દીખાયાને પાને ૬ તથા ચોપડીના પાના પર માહેલી નોટમાં એરવઢ ફો રખાડી પોતે કહે છે કે તે “તમામ નહતી,”

એટલે તે હોય તો લખાયલી હાલતમાં હતી છપાયલી નહીં. વળી તેના પહેલા અધુરા ગુજરાતી તરજુમાનો સને ઇ૦ સ૦ ૧૭૮૩નો આપવામાં આવ્યો છે, જે સનેમાં યાને આજે બરાબર ૧૧૩ વરસની વાત પર દાદીશેઠવાળાં આતશબેહેરામ સાહેબને પરથવામાં આવ્યાં હતાં, જે વખતેની અલબત્ત કદમી અને શેહેનશાહીઓ વચે ઝઘડો ચાલતોજ હતો, કારણ છેક ૧૭૨૧ થી તે ઝઘડાનું મુળ રોપાયલું હતું, તે અરસામાં કોઈખી વખત આ ચોપડી લખાયલી હોવી જોઈએ. આ ખોટી ચોપડીનો તરજુમો કરનાર એરવદ રખાડી—જેવણ અને હાડના આપણા મી૦ કરકરીયા એકજ સાથના છે—ની લાગણી તદ્દન કદમીઓ તરફ હતી, તેના દાખલા તેવણની ચોપડીનાં પાનાઓ ટાંકી મેં બતાવી આપ્યું છે કે, આદરાનના આતશ દર વરસે સરદ કરવા વગેરેની કદમીઓની ચાલ તેને એવણે પુરતો ટેકો આપ્યો હતો, તે ઉપરાંત એક બીજો અગતનો દાખલો મળી આવ્યો છે, જે ઉપરથી સમજી જરથોસતીઓ ચેતી જશે કે એરવદ રખાડી દસતુરજી સાહેબ મુલ્લાં શીરોઝજીના હાથમાં રમી રહેલા હતા. જ્યારે મરહુમ દસતુરજી એદલજી સંજનાએ પોતાની નામીચી કેતાબ “ખોરહે વહીજક” બહાર પાડી અવસતા વગેરેની બાબદોથી સાબેત કર્યું કે દીનમાં કળીસો થાયજ છે, ત્યારે કદમી બેહેદીન સાહેબોએ પોતાના દસતુરજી ઉપર દબાણ કર્યું કે તમે એનો જવાબ આપો. આનો જવાબ આપતાં દસતુરજી મુલ્લાં શીરોઝજીને બે વરસ લાગ્યાં, જે અરસામાં તેવણે “અવીજેહદીન” નામની એક કામેલીઅત લેરેલી ચોપડી બનાવી. પણ બે વરસના લાંબા અરસા સુધીમાં બેહેદીનો શાંત ન રહે, તેથી તેવણે તે ચોપડીનો મુખતેસર યાને ટુંક ઇનતેબાબ ૧૮૨૮ માં બહાર પાડ્યો, જેનું નામ “મુખ-

તેસર રહ જવાબ કળીસાની ખોરહે વહીજક કેતાબનો” કરી આપ્યું. આ ચોપડીને પાને ૫૫) મેં એરવદ ફરામ અસપંદી-યારજી રખાડી કરી બીજા મોબેદોની સાથે શેહેનશાહીઓની વીરૂધ્ધ પોતાની સહી કરી સાથે સેરો માર્યો છે કે, “જાણવું જે આપરા નાધલા તથા મોટા અવસતા મધે કોઈ જગો કળીસાની કાંઈ જીકર આવી નથી, જે મજદીઅસની દીનમાં કળીસો કરે, અને કળીસાનું નામ પણ જંદ અવસતા તથા પેહેલવીમાં કાંઈજ આવ્યું નથી, કાંચ જે દીનમાં કળીસો જાયજ નથી અગરજો કરવો રીવાજ હતો તો અસલ કદીમથી આગલા બુજરેગો કરતા આવતો તે સત કરી જાણવું...” ક્યાં ગયા મી૦ કરકરીયાના “ચુસ્ત શેહેનશાહી?” બીજું સાહેબ, તમે જાણતા હશે કે, કદમી લાઇઓ શેહેનશાહીઓને તોછડાઈથી રસમી કરી બોલે છે, પણ કોઇખી શેહેનશાહી પોતાને રસમી કરી બોલતો નથી, પણ એરવદ રખાડી પોતે શેહેનશાહીઓ માટે રસમી બોલ વાપરે છે. એ સંધુ શું બતાવે છે? અસલી રવાયતોમાં પોતાની મતલબના ફકરા ઘુસાડવામાં આવતા હતા, તેનો નજરે જોયલો એક દાખલો મેં ગઈ વેળાએ આપ્યો હતો. કળીસાની ભાંજગડ વખતે ધણીક ખોટી સાહિતો બંને બાજુ તરફથી લાવવામાં આવતી હતી, જુની કેતાબોમાં ફકરાઓ ઘુસાડવામાં આવતા હતા, અને ખોટા તરજુમાઓ કરવામાં આવતા હતા, એવું હું કાંઈ નવું નથી કહેતો. એ બાબદ મશહુર છે, અને તેને મી૦ નવરોજજી ફરદુનજી જેવા કામેલ લખનારનો ટેકો છે. જુઓ એવણની “તારીખે જરથોસતીઆન” નામની ૧૮૫૦ માં નીકળેલી ચોપડીનાં પાના ૪૫-૪૭-૧૩૧-૧૩૩-૧૬૭ વગેરે. સાહીત્યની તવારીખ જાણવાનો ફાંકો મી૦ કરકરીયા રાખે છે, તો એવણને માલુમ હોવું

જ્યેષ્ઠ કે ઘણીક બનાવટી ચોપડીઓને ખરી તરીકે મુદ્દાં ફીરોઝજી કરતાં ઘણા મશહૂર ઓલમાઓએ એક વખત કબુલ રાખી હતી. જેવાં કે Ireland ના નાટકો, Chatterton ની કવીતાઓ, Psalm-anazar ની ફારમોસાની તવારીખ અને વયાકરણ, Phalaris નાં કાગળો વગેરે બાહોશ લેખોઓએ એક વખત કબુલ રાખ્યા છતાં પાછળથી જણાયું હતું કે તે બનાવટો forgeries હતી.

જ્યારે કાઉસની દફાંસો મેં જોટી પાડી ત્યારે એવણુ કહેવા નીકળ્યા કે એ તો ફારસી લખનારાઓની સાહેરી છે. કબુલ કર્યું, હોયખી. માણેકશાહના આરખી ઘોડા, ખરેખરી સોનેરી ખુરસી, એવણુ સાહેબને લેવા મોકલેલી ધામધુમભરી સવારી વગેરે કાઉસની આપવડાઈની વાતો અલંકાર માન્યે તો ચોક્કસ ટકા તેમાંથી બાદ કરવા જોઈએ, ત્યારે જરથોસ્તીઓનાં ઘરો કરતાં દોખમું ભંડુ, તેઓ કરતાં દેવોનો ટોળો ભલો, ઓરતો કસતી બાંધતી ન હતી, રવાંનોને દુરવંદો પાસે ઉંચકાવતા હતા, વગેરે બાબદોમાંથી કેટલા ટકા બાદ કર્યે. મારા ભાઈ જાણતા નથી કે ગુજરાતમાં જરથોસ્તીઓને ઉંચ વરણના હીંદુઓ સાથે વહેવારમાં આવવું પડતું હોવાથી તેઓ સુરતી ઘેડા જેવાઓને પોતાના ઓટલા ઉપર ચઢવા હેતા ન હતા. ગુજરાતના કેલીઓ, દુબરા વતીક ઉંચ કહેવાય છે, તેઓ તો પારસાંનાં મુઠકાંને કઠી અડકે નહી. ત્યારે રવાન ઉંચકનાર રહ્યા કોણ ? ઘેડ લોકજ કેની ? આમ જો તે વખતના જરથોસ્તીઓએ ઘેડ લોક સાથે વહીવટ રાખ્યો હોતે, તો ગુજરાતી હીંદુઓ તેઓ સાંથે લેળાતે ? તેઓ પારસીઓને તો પછી ઘેડાઓની માફક દુરજ રાખતે ! પોતાનાં બોહોળાં વાંચનનો લાભ આપી એવણુ આપણને કહે કે ઘેડે સારીયા પછી રવાંનોને દોખમમાં અવલ-

મંજલ પહોંચાડતી વખતે આપણા વડવાઓ ઘેડાઓની મદદ લેતા હતા કે કેમ તેમ જ હોય તો ઘેડે સારેલી રવા કેમ રહેતી હશે. હું ધારું છું એવણુ એમ તો કહેવા ન નીકળશે કે તે વખતનાં પારસીઓમાં ઘેડે-સારણુ જેવી ચીજ હતીજ નહી. મેં કહ્યું હતું કે આ કીસસાનો જીની નકલો કેથે-થીખી મળતી નથી, તો એવણુ ભાઈ કહેવા નીકળ્યા છે કે એરવદ રખાડી પાસે તર-જીમો કરતી વખતે ૧૦ થી ૧૨ નકલો હતી, પણ એમ ન હતું. એરવદ સાહેબ ૧૦ થી ૧૨ નકલો માટે જોલે છે તે તો કીસસે સંજ્ઞન અને કીસસે કાઉસની બે ચોપડીઓ માટે જોલે છે. હવે તેમાં કીસસે સંજ્ઞનની કેટલી હતી ને કાઉસની કેટલી હતી, તે જણાતું નથી. અલબત્તે કીસસે સંજ્ઞનની તો આજેખી ઘણી નકલો પુરાણી મળી આવે છે. પણ કીસસે કાઉસની તેવી ૧૬ કે ૧૭ મી સદીની નકલો કેથે મળી આવતી નથી. મુદ્દાં ફીરોઝ કેતાબખાનામાં જે કેતાબ હાલ મોજુદ છે તે થોડા વખત વિપરની લખેલી છે, ને તેપર સને જણાતો નથી, જે બતલાવે છે કે વરસ મુકવાના અખાડા કરવામાં આવેલા છે.

મીં કરકરીયા અમો ગરીબ નવસારી-વાસીઓને દબરાવે છે કે હવે એવણુ મેહે-રજીરાણુ સાહેબને આપેલી સનદ, અકબરે આપેલી ત્રાંબાની બીજી સનદો સાથે સર-ખાવીને જોટી પાડવાનાં કામમાં મશગુલ થયલા છે. તેમ કરે તો ભલે પણ તે આગમજ ફારસી ભાશાનો પુરતો અભ્યાસ કરે તો ઠીક. સનદો ઉકલવવી એ કાંઈ દબે-સતાન ચા બદાઉનીના બીજાએ કરેલા આઈતા તરજીમાઓ ટપકાવી લેવા જેવું સહેલું કામ નથી. ૩૦૦ વરસની જાગીર જે જુદા જુદા રાજકરતાઓએ પકી કરી આપેલી છે, તેને જોટી પાડવી તે કાંઈ સહેલી બીના નથી. વળી મરહુમ દસતુર સાહેબનો

કીરતી એવણે થોડી ઝાંખી પાડી હોય તેમ તેને વધુ અંધારામાં લાવવા માટે એવણે એક જુદું ચોપાનીકું છપાવનાર છે. ભણે તેમ કરે, પણ તે આગમજ બીજાઓની તકરારોના જવાબ આપી, પોતાનો રસ્તો સાફ કરી પછી તેમ કરે તો બેહેતર, કે હવે પછીનો ઓલાદને એવણની કાબેલી-યતનું તોલ કરવાને બની આવે.

સેવક તમારો,
રસતમજ કે. મોદી.

મુંબઈ, તા. ૧૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૬.

ના. ૬૫.

અખબારે સોદાગર, સમાચાર
દરપણ, તથા મુંબઈ ચાલુક.

હુનીયામાં વેપારથી દરવીય વધે છે અને માણસોનાં મુખમાં વધારો થાય છે.

(તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૬ ને વાર સોમ.)

ત્રણ સદી ઉપર ગુજરાતના પારસીઓની
ધરમની સ્થિતિ કેવી હતી ?

આપણે આપણા બાપદાદાઓથી જાણતા તથા સાંભળતા આવયા છીએ કે, જ્યારથી પારસીઓ હિંદુસ્તાનમાં આવી વસ્યા ત્યારથી તેમની સ્થિતિ નાણા સંબંધી બાબતમાં મુશ્કેલ હતી, તોપણ તેમની ધર્મ સંબંધી હાલત સારી અને સંતોષકારક હતી. તેઓ ધરમના બચાવનેજ અરથે અહીં આવયા હતા, અને સદા તેજ નેમ ધ્યાનમાં રાખીને વરતયા હતા, તેઓ બાતે ધરમ-મુસ્ત, એતેકાદવાલા, પરહેજગારીમાં પુર, ભણનાર ગણનાર અને ધરમની જગાઓ તથા ધરમના તોહેવારો અને ધરમની કોરી-આઓપર બનકેશાની કરનારા હતા. એજ કારણથી તે વેલા તેમને અથોરનાન ટોલો

બેહદીનોપર ચઢીઆતાપણું ભોગવતો, તથા તેમની રેહનુમાઈ કરતો હતો. તેમના માંના દસ્તુરો તથા દાવરોતો તે વખતને અનુ-સરતો ધરમનો એલમ પણ જાણતા હતા, અને તેઓમાંના મોબેદોનો મોબેદી પેશો ધીકતો હતો. તેઓ સંજાણથી આગલ વધી ગુજરાતમાં ઠરીકામ થયા પછી તેમની એ હાલતમાં સુધારો અને વધારો થયો હતો, અને આજથી ચારસો વરસ પછી તો તેઓ ધરાન ખાતે ખેપીઆ મોકલી પોતાના ધરમ જ્ઞાન તથા ધરમ પેશામાં મજબુત થવા માટે પુછપરછ ચલાવતા હતા. લગભગ એજ હીગામથી ભરૂચમાં એક જંદ પેહલવી મહરેસા ચાલુ થઈ હતી, અને નવસારી તો તે વેલા માણેકશાહ ચાંગાશાહ જેવા માત-બર અને દીનદાર અકાબર ધરાવતું હતું. તે પછી બેહેસતનશીન દસતુરો મેહેરજી રાણા, આસદીન કાકા, પહાલન ફરેહન, જમાસપ આશા, દારાબ પહાલન વગેરે જેવા પરહેજગાર અને એલમબાજ ધરમગુરુઓ અનુકરમે ત્યાં થઈ ગયા છે. એટલું છતાં તે વાતપર શક નાખી આજે પારસીઓમાં ગ'લીદાઈ સાથે સવાલ ઉભો કરવામાં આવ્યો છે કે, તરણસો વરસપર ગુજરાતના પાર-સીઓનો ધરમ સંબંધી હાલત કેવી હતી, અને તેમના દસતુરોમાં ધરમનું જ્ઞાન હતું કે નહીં ! એ સવાલ મીંડ રસતમજ પેસ-તનજી કરકરીઆના અકબર તથા પારસીઓ અને દસ્તુર મેહેરજી રાણાવાલા નીબંધથી ઉભો થયો છે, અને તે ઉપર સામસામી પુશકલ તકરાર ચાલે છે. મીંડ કરકરીઆ કહે છે કે, તે વેલા ગુજરાતના પારસીઓમાં દીનદારી તો હતીજ નહીં, પણ સામુ અધરમીપણું ફેલાયલું હતું, કારણ કે “કોસે કાવુસ અફઝાદ”માં તેમને ઉઘાડે પગે તથા સદરા કરતી વગર ફરનારા અને દીનની રાહોરવેશથી ઉલતા ચાલનારા જણાવેલા છે. તે સાથે તેવજ એમ પણ

કહે છે કે, તે વેલાના દસતુરોમાં ધરમનું જ્ઞાન પણ કાંઈ નહીં હતું, અને માતર પોણીબસો વરસપર જામાસપ વેલાતી ધરા-નથી આવ્યો તેનાથી તેઓએ તે મેલવયું હતું. સામેવાળાઓ મીંઠ કરકરીઆની એ તકરારોને તોડીને તરૈહવાર નવી દલીલો રજુ કરે છે કે, તે વેલા ગુજરાતના પાર-સીઓમાં પુસ્તી દીનદારી હતી, તેમ તે વેલાના દસતુરો ધરમનું જ્ઞાન પણ સાફ ધરાવતા હતા.

પણ એને માટે એટલું લંબાણ જવાની આજીજ રૂઝ નથી. દસતુર મેહેરજી રાણા, જેમના ચરીતરને લીધે આ તકરાર ઉભી થઈ છે, તેમનો મુલ દાખલોજ લેશો. તો એ તકરારનો ફડચો થઈ જશે. અને તે ફડચો ત્રણસો વરસપર ગુજરાતના પારસી-ઓમાં દીનદારી તથા દીનનો એલમ હતો તેની તરફેણનોજ થશે. જો એટલું સાબિત થાય કે દસતુર મેહેરજી રાણા દીનદાર અને દીનના એલમવાલા હતા, તો પછી સાથે લાગું આ પણ સાબિત થવું જોઈએ કે તે વેલાના ગુજરાતના પારસીઓ પણ દીનદાર અને તે વેલાના દસતુરો દીનના એલમવાલા હતા; કેમકે મીંઠ કરકરીઆએ એ સવાલ એટલુંજ સાબિત કરવા માટે જગાડ્યો છે કે, તે વેલા ગુજરાતના પારસીઓમાં ધર-મનું અધાર્જ હતું, તેથી ત્યાંનો એક દસતુર (મેહેરજી રાણા) અકબરને પારસી ધરમ સમજાવી શકે નહીં. મીંઠ કરકરીઆ એજ સીધાંત લઈ ખેડા છે કે, દસતુરજી મેહેરજી રાણાએ નહીં પણ ધરાનવાલા દસતુર અર-દેશર કેરમાનીએજ અકબરને પારસી ધરમ સમજાવી તેને પારસીપણા તરફ ફેરવ્યો હતો. પણ અમે એથી જુદો વીચાર ધરા-વીએ છીએ, અને તે તેનાં કારણો સહીત અમે આગલ જણાવી ગયા છીએ.† તે પછી એ

બાબતપર ચાલેલી તકરારથી જે વધારે અજવાલું પડ્યું છે તેથી આટલું તો ખાતરી પુરવક સાબિત થયું છે, અને તેનો ધનકાર મીંઠ કરકરીઆ પણ કરી શક્યા નથી કે, અરદેશર કેરમાની તો મેહેરજી રાણા દીલી જઈ આવ્યા પછી એક દાહેકાની મુદતે દીલી આવ્યા હતા, કે જે વેલા એ નવ-સારીવાસી દસતુર મીનોઈ દુનયાને રસતે પડી ચુકા હતા, તથા અકબરે ઉઠાવેલી ધરમ સંબંધી તપાસનો છેડો આવી ચુકેલો હતો, અને વડી અરદેશર કેરમા-નાને જે ખાસ કારણસર બોલાવેલા તે તો ફારસી નવી બનાવવા ધારેલી ફરહંગમાં જદ પેહેલવી લોગતોનો સમાવેશ કરવા નું હતું; એ ઉપરથી સાફ આધનાની-મીસાલ દીસે છે કે, મજકુર ધરાની દસતુર આવવાની અગાઉજ અકબર જરથોસ્તી ધરમની સમજ મેલવી ચુક્યો હતો, તેના તરફ ધડી ચુક્યો હતો, પવીતર આતશની સંભાલનો હાકમ ફરમાવી ચુક્યો હતો, તથા કેટલાક જરથોસ્તી રેવાંજે પણ ધાર-ણ કરી ચુક્યો હતો. ત્યારે તે સઘલું તેણે કોની સમજાવતથી કર્યું? અલબત્ત દસતુર મેહેરજી રાણાનીજ, કારણ તવારીખ આપણ-ને જણાવે છે, અને તે તવારીખનો આધાર, મીંઠ કરકરીઆએ પોતે પણ લીધો છે કે, અકબરે ચલાવેલી ધરમની જુસ્તેજે વેલા પારસી ધરમ તેને સમજાવવા માટે નવ-સારીથી આતશપરસતો દીલી આવ્યા હતા, તેઓએ શેહેનશાહની મેરમાની મેલવી હતી અને તેમના આગરહથી શહે-નશાહે આતશની જલવણીનો હાકમ ફરમા-વ્યો હતો. નવસારીથી ગયલા એ આતશ પરસતો દસતુર મેહેરજી રાણા અને મલતા વીશેકોજ હોવા જોઈએ, અને તે મીંઠ કરકરયા પોતે પણ ના પાડતા નથી. વડી એ દસતુરજીને શહેનશાહે પનામ તરીકે બખશેલો ૩૦૦ વીંગાનો ગંબવર વજુદો તેની જીવતી શાહદત છે કે જે ઇનામ તેમની

એ રાહબરીનું જ હોવું જોઈએ. સારાંશ એકે, અકબરને પારસી ધરમ સમજાવી તેના તરફ ફીદા કરવાનું કામ દસતુર મેહેરજીરાણાએ બજાવ્યું હતું અને જે દસતુર એવું માહાભારત કામ બજાવે તે દીનના એલમવાલો અને દીનચુશત હોય તે વેલાના પારસીઓ દીનદારીમાં તથા દીનના એલમમાં તદ્દન પછાત હોય એમ માનવું વાજબી ગણાય નહીં. જે વેલાના લોકો ધરમનાં કામો કરવા માટે અગીઆરીઓ ખાંધે અને તેમાં ધરમનાં મોટાં ગણાતાં કીરયાકામો ચલાવે, તેઓ ધરમથી તદ્દન ઉલટી રાહિ ચાલે અને ઉંઘાડે પગે સદરા કુસતી વગર ફરે, એમ કદી બને નહીં. અને તે વેલા એવાં કીરયા કામો થતાં હતાં તે તો મીં કરકરીઆ, પોતે પણ કબુલ કરે છે. આ સીવાએ બીજી ઘણી રીતે સાબેત કરી શકાશે કે, તરણસો વરસ ઉપરના ગુજરાતના પારસીઓ દીનદારીમાં સાબેત અને તે વેલાનાં દસતુરો ધરમનું જ્ઞાન ધરાવનારા હતા, પણ તુરતવેલા ઉપલી એકજ મુસતકીમ દલીલપર સંતોશ પામી, બીજી વાત અમે જોગવાઈ પર મુલતવી રાખ્યે છીએ.

નાં ૬૬.

કચસરે હિન્દ.

(તા. ૨૭ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૬)

નમુનેદાર ઇતિહાસીક નુકતેચીની.

THE CRITICAL MR. KARKARIA.

થોડા વખત ઉપર અમે જણાવ્યું હતું કે મેહેરજીરાણાની કથાના બાબમાં મીં કરકરીઆ ફતેહમંદ ઉતર્યા નથી, અને અમે આશા બતાવી હતી કે કોઈ બીજા લખેલા મહસ્થો બહાર પડીને એ વિષય

ઉપર વધુ ચુનોચેરા ચલાવીને તે ઉપર કાંઈક વધુ અજવાળું પાડે. તે આશા ફળી-ભુત થઈ છે, અને “મુંબઈ ગેઝટ”ના એક ચર્ચાપત્રીએ† બહુજ માયાકુલ દલીલોથી મીં કરકરીઆના રેસાલના વાવટેવાવટા ઉરાડ્યા છે અને સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે તે ચંપટલો તો કાચો, અધુરો અને તરેહવાર ભુલચુકો, તાલમેલો અને ગથલમથલોથી ભરપુર છે કે તે ઉપર, ચાતો મીં કરકરીઆનાં હવે પછીનાં કોઈપણ લખાણ ઉપર બીલકુલ ઇતબાર રાખી શકાશેજ નહીં. અમે પોતે ઘણી વખત રાજદારી બાબ-તોમાંનું મીં કરકરીઆનું પોકળપણ અને તેઓના અધકચડા વિચારો બતાવી આપ્યા છે, તોપણ આપણામાં કેટલાકો આજવેર એમ સમજતા આવ્યા છે કે હિન્દુસ્થાનની તવારિખને વિષે નવી શોધખોળ કરવામાં તો મીં કરકરીઆ થોડી ઘણી શક્તી યા ભડોળ ધરાવે છે. આ તર્કના ઘણાખરો પાચે “ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા”નાં છાપડે ચહડાવનારાં લખાણો ઉપર બંધાએલો હતો, પણ હવે તો તે તદ્દન ધસી પડ્યો છે. મીં કરકરીઆ ફારસીમાં લખેલી હિન્દુસ્થાનની તવારિખોમાંથી નવું શોધી કહાડવામાં અને તે કેહેવાતી નવી શોધોને આધારે કેટલાક મશહુર ઇતિહાસોની કહેવાતી ભૂલચુકો બતાવવામાં પેહેલાજ હોવાનું જે ખોટું માન ખાત્રી ગયા છે તે દાવાને હવે સમજડ ફટકો પડ્યો છે, કારણ કે પેહેલાં તો ફારસી તવારિખોના આ કહેવાતા નુકતેચીનને ફારસી ભાષાનું બીલકુલ જ્ઞાનજ નથી એમ હવે સેવટનું સાબેત થઈ ચુકું છે અને જણાઈ ગયું છે કે તેમનો સઘળો ભપકો સપકો અધુરા ઇંગ્રેજી તરજુમાઓ ઉપરજ લટકેલો છે. તે તરજુમાઓનો ઘણીજ બેહુદી ભુલો “કાપા ટુ કાપી અને માખી ટુ માખી” ની સાધારણ કે-

† જુઓ નંબર ૯

હેવત મુજબ ઉતારી લેવાથી તેઓનું આ જીવનું લોપાળું આખરે કુટી ગયું છે. “દમ્પેસ્તાન ઉલ મઝાહેબ” ના એક ઘણાજ અગત્યના ફકરાના બાબમાં એવણે જે થાપ આપી છે, તે ઉપરથી આઈનાની માફક રાશન થાય છે કે “ તબકાતે અકબરી ” “ અકબર નામે ” વગેરે મોટી કેતાઓ જાહેલી અને વાંચેલી હોવાનો, તેમાં જાણે કેવા માહેર હોવાનો, અને તેનાં પાનાના આંકો વટીક એવણનાં મોહોડાંમાં રમી રહેલા હોય એવો જે દાવો એવણે લઈ બેઠો છે, તે કેતાઓ તો તેવણ ઉકલાવો પણ શકતા નથી !

હવે એ તો ફારસીનો વાત થઈ, પણ મેહેરજીરાણાનો ખ્યાલ વટીક સમજી શકવા જેટલું લઠોળ પણ એમનામાં નથી, કારણ કે “ જગતગુરુ ” કરીને જે શબ્દ તેમાં ઘડી ઘડી આવે છે, તેને મીં કરકરીઆએ એક માણસનું પોતાનું નામ તરીકે ઠોકી બેસાડ્યું છે. જ્યારે ખરેખર તો તે રોમન કેથલીકોના ‘ પોપ ’ ને મળતો એક ખેતાબ યા એધો છે, અને હિન્દુઓ શ્રી શંકરાચાર્યની ગાદીના વારેસને હમેશ “ જગતગુરુ ” કહીને બોલાવે છે. એક સાધારણ હિન્દુ છેકરાને વટીક પુછવાની કાળજી રાખી હતે તો તે આ શબ્દનો ખરેખરો ભાવાર્થ મીં કરકરીઆને આપતો. પણ એ ઉપરથી અને બીજી એમની સંખ્યાબંધ ભુલો ઉપરથી એટલુંજ માલમ પડે છે કે જોકે એમનું જ્ઞાન ઘણુંજ ઉપર ટપકેનું છે, તોપણ પોતાનાજ ખ્યાલો અને તુરંગોમાં એટલા તો એવણે ચકચુર રહે છે કે કોઈ પણ બાબદ ઉપર ચોક્કસાઈથી યાતો બારીકીથી લખવાને એવણને હજી લાંબો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. હવે આપણે મૂળ બાબત ઉપર આવ્યે છીએ તો જણાય છે કે તવારીખગી નુકતેચીનીનાં આંધાં હેઠળ મીં કરકરીઆએ એક આગળ

જમાનાનો ફેસાદ તાજે કરીને મેહેરજીરાણા અને તેનાં વારેસોને અપમાન અને હીણપસતી લગાડવાની મતલબ રાખી છે. તેવણ આપણને સમજાવે માગે છે કે મેહેરજીરાણાએ જગતગુરુની નજરબંધીને શીકસ્ત કરવાની કથા બનાવટી છે એટલુંજ નહીં, પણ તેવણ દીલ્લી ગયાજ હતા નહીં, તેવણને જાગીર મળીજ હતી નહીં અને તે જાગીરની જે સનદ તેવણના વારેસો ધરાવે છે, તે પણ બનાવટી અને પાછળથી ઉભી કરેલી છે. વળી તેવણ એમ પણ કહે છે કે જો તેવણ દીલ્લી ગયા પણ હોય, તો તેમનામાં અકબરને જરથુસ્ત્રનાં ધર્મના મૂળત્તવો પણ સમજાવવાનું અથવા તો તે વિષે તકરાર ચલાવવાનું સામર્થ્ય હતુંજ નહીં. આએ સઘલાં ગુલબાનોનાં કારણ તરીકે તેવણ એટલુંજ જણાવે છે કે દમ્પેસ્તાનમાં જુદા જુદા ધર્મોના ઉપાધ્યાઓ વચ્ચે જે સામ સામી જબાનદારી ચાલે છે તે ઉપરથી જણાય છે કે જરથોસ્તીઓનો હિમાયતી તર્ક શાસ્ત્ર, તવારીખ અને જુદા જુદા મઝહબોની પ્રીલસુખીમાં પ્રવીણ હોવાજ જોઈએ, અને મેહેરજીરાણા તો ગુજરાતનાં એક ખુણામાં જન્મેલા તેથી તેવણને તો કંઈ એવી આવડ હોય એમ કોઈ કાલે બનેજ નહીં. હવે ખરી વાત તો એ છે કે દમ્પેસ્તાનનો કર્તા તો એવું કાંઈજ કહેતો નથી. ધર્મ સંબંધી તકરારોનાં આખાં પ્રકરણમાં જરથોસ્તીઓનો પ્રતિનિધિ ફક્ત બેજ લીટીનું એક વાક્ય બોલે છે અને મીં કરકરીઆએ કંઈ પણ આધાર વગર અને ફક્ત મેહેરજીરાણા ઉપર એક તાલુખી ભરેલો હુમલો કરવા સાથે તવારીખનવેશને તો શું પણ એક સાધારણ માણસને પણ નહીં છાજે એવી બાજુ રચીને એક શરીઆત ખોટી વાત અડાવી દીધી છે. ઇમાનદાર નુકતેચીનીનો આ નમુનો આખ્યા પછી તેવણ તેજ હબ ઉપર અબદુલકાદર બદાઓનીના ખુલ્લેખુલા ફક-

રાઓમાંથી સૌથી અગત્યના ભાગ કહાડી નાખી અને તેને ખોડા કરીને પોતાના વાંચનારાઓ સનમુખ ધરે છે અને પછી તે ખોડા ફકરાઓ ઉપરથી કંઈપણ અનુમાન બંધાઈ નહીં શકાય તો તેમાં શી નવાઈ? બદાઓનીનું કહેવું એમ છે કે નવસારીથી કેટલાક આતશપરસ્તો આવ્યા હતા, જેઓએ જરથોસ્તી ધર્મની મોતેબરી અને આતશની આરાધનાની બીજી સઘળી પરસ્તેશો ઉપર સર્વોપરી બહુર કરી હતી, તેઓએ શેહનશાહની મેહરબાની પોતા તરફ ખેંચીને કેઆની પાદશાહોના રેવાજ, ક્રિયામાર્ગ, અને દીનઆધનના હોઠમો અકબરને શીખવ્યા હતા. અને તે ઉપરથી અકબરે અબુલફઝલને ફરમાવ્યું કે ધરાનના અસલી પાદશાહોની માફક પવિત્ર આતશની હેફાઝત તેણે કરવી અને રાત દિવસ તેને સળગેલો રાખવો. બદાઓની કહે છે કે એ સઘળું ઇ. સ. ૧૫૭૮ ના સાલમાં બન્યું હતું, અને પછી ઉમેરે છે કે ઇ. સ. ૧૫૮૦ માં તો અકબરે નોરૂઝને દહાડે સુરજ અને આતશને બહુરમાં સેજદો કર્યો હતો અને જ્યારે સાંજે બતીઓ સળગાવવામાં આવી ત્યારે પોતાના સઘળા ઉમરાવોને આદરમાનથી ઉભા રહીને નમવાની ફરજ પાડી હતી, એટલે કે ઇ. સ. ૧૫૮૦ ની અગાઉ અકબરે પારસીઓના ધર્મ તરફની પોતાની વળાણ અચ્યુક આકારમાં બતાવી હતી, અને તે બદાઓનીના કેહેવા પ્રમાણે નવસારીના આતશપરસ્તોએ શેહનશાહના મન ઉપર જે ઠસાવ્યું હતું તેનેજ લીધે હતું. પારસીઓમાં જે દંતકથા ચાલુ છે અને જેને અકબરે આપેલી સનદનો ટેકો છે, તે પણ બદાઓનીના એહેવાલને અજબ રીતે મળતી આવે છે. તે એમ કે પારસીઓ માનતા આવ્યા છે કે ઇ. સ. ૧૫૭૮-૭૯ માં એટલે કે બદાઓનીએજ કેહેલાં સાલોમાં

મેહરજીરાણા મોગલ દરબારમાં ગયા હતા. “અલણ” અને “હુમેશનાં અધારામાં ગરક થઈ ગયલા” નવસારી ઠસખાની આ દંતકથા બદાઓનીના ઇતિહાસથી કેવળ સ્વતંત્ર રીતે હસ્તીમાં આવી છે એમાં તો કંઈ શક હોયજ નહીં, અને તેથી તેઓનું આ લગભગ ચમત્કારિક મળતાપણું પુરવાર કરી આપે છે કે નવસારીથી જે આતશપરસ્તો ગયા હતા તેમાં નવસારીના મોબદોના અગ્રેસર મેહરજીરાણા તો હોવાજ જોઈયે. પણ મીં કરકરીઆની મતલબ તો મેહરજીરાણાને હલકા પાડવાની એટલે બદાઓની અને પારસી કથાની બારીક બારીક બીનામાંનું એકાગ્રપણું બતાવવું એવણને કંઈ પરવડે નહીં, તેથી તેવણે ઇ. સ. ૧૫૭૮-૮૦ વીગેરેની તારીખ વાર માટેનો કટકો દાખી દેવાની વેતરણ કીધી અને જણાવ્યું કે અકબરની પારસી ધર્મ ઉપરની આસ્થા તો મેહરજીરાણાના નહીં પણ અરદેશર નશરવાન કેરમાનીના પ્રતાપથી હતી. આ ઠીંગડાંનો સઘળો મદાર દખેસ્તાનના કર્તાએ પચાસ વરસ પછી એક બે સાંભળેલી વાતો ઉપર બાંધેલો છે, જેમાં લખેલું કે અરદેશીરને અને આઝરકેવાંનને અને વળી બીજાબી કેરમાનના આતશપરસ્તોને અકબરે તોડાવ્યા હતા. પણ હ્યાં વળી પાછી એક મુદ્દાની બીના મીં કરકરીઆને દબાવી રાખતી પડી અને તે એ કે અરદેશર તો છેક ઇ. સ. ૧૫૬૭ માં એટલે કે મેહરજીરાણાના ગયા પછી સતર, અઢાર વર્ષે હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યા હતા. એજ સમયને લીધે બદાઉની તો પોતાની તવારીખમાં અરદેશરનું નામ આપતો નથી, કારણકે તે તવારીખ ઇ. સ. ૧૫૬૫ એટલે કે અરદેશરના આવી પોહોંચવાની બે વર્ષ અગાઉ ખતમ થાય છે. અને વળી બદાઓની અને દખેસ્તાનનાજ કોલ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૫૮૦ ની અવલ અકબરે આતશ

અને ખુરશેદની એખાદત અને પારસીઓની બીજી કેટલીએક રાહરસમો અખત્યાર કીધા હતી. તો પછી એમ કેમ કહેવાઈ શકાય કે છેક ઈ. સ. ૧૫૬૭ વેર નહીં આવેલા અરદેશીરના સમજવાથી અકબર પારસી ધર્મ તરફ દોરવાયો હતો? આટલું જ કરીને આપણા “કાબલ અને અપક્ષપાત તવારીખનવેશ” ધરાયા નહીં. અરદેશરને તો ખસુસ કરીને “ફરહંગે જહાંગીરી” માંના ઝંદ અને પાઝંદ લફોના અર્થો સમજાવવાને સાડ પૈસા મોકલીને બોલાવ્યો હતો એમ એ ફરહંગના જ કર્તા મીર જમાલ ઉદ્દીન અનબુ, જે અરદેશરને ઘણી જ સારી પેઠે ઓળખતો હતો, તેણે ભાર મુકીને સ્પષ્ટ રીતે જણાવેલું છે. અને બલોકમેનને એક રેસાલો, જે મી. કરકરીયાએ બંધે વાર ટાંક્યો છે, તેમાં ફરહંગમાંના એ ફકરાઓ ઉતારી લાધા છે, તોપણ તે વિષે મી. કરકરીયાએ બીલકુલ અખાડા કરી જઈને અરદેશર તો મેહરજી રાણાથી અકબર સંતોષ પામ્યો નહીં હતો નેથી ધર્મ સમજાવવાને જ કાજે આવ્યા હતા એમ અડાવી દીધું અને વળી મેક્સ મુલર પણ એમજ કહે છે એવોબી ટોલ્કો માર્યો. આનું નામ તે સરસો મુકવા લાયક નુકતેચીની! આ તે અપક્ષપાતપણું! આ તે સાહિત્યની શોધખોળ! ખરેખર જે નુકતેચીનીનો અર્થ પારસીઓના એક નામવર વડવાને વાલંગી અકટલોને આધારે ધુતારા તરીકે ઓળખાવવામાં સમાયલો હોય, તેવણને “લાલીઆ પરાપરો” સાથે સરખામણી કરવામાં સમાયલો હોય અને અને જે તે તવારીખની મોબુદ શાહાદત છુપાવવામાં અને નહીં હસ્ટી ધરાવતી ધુસડી દેવામાં હોય, તો મી. કરકરીયા એક નુકતેચીન છે ખરા! પણ જે તેમ નહીં હોય અને નુકતેચીનીનો અર્થ ધ્રુમાનદારીથી જે સાચેસાચું હોય તે તાસુબી વિના દેખાડવું, અને આરીકેબારીક બીના કાળજીથી સમજવી તપાસવી, અને સરખાવવી

અને ઉપર ટપકેનાં અને લઈ દાડેલાં જ્ઞાન ઉપરથી દોરવાઈ નહીં જવું એમ હોય, તો બેશક મી. કરકરીયા નુકતેચીન તો નથીજ!

મી. કરકરીયાએ પોતાના રેસાલા પછી “બમે જમશેદ” માં અને “ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા” માં મેહરજી રાણાને, નવસારીના મોબેદોને અને આપણા વડવાઓને ગાળો ભાંડવાનો જે ધંધો લઈ બેઠો છે, તે વિષે વિગતે બોલવાની અમને હમણાં તક નથી, પણ અમે આટલું જ કહીશું કે મેહરજી રાણા વિષેની તકરારની મૂળ બાબતમાં ઉઘાડા પડવાથી તેઓએ એક આડો માર્ગ લીધો છે તે સઘળાઓ સમજે છે. કાઉસ અફશાદના કાહાણી જેવા કિસ્સાને આધારે અને “પારસી પ્રકાશ” માંથી બે ત્રણ લલતીજ બાબદો તારવી કાહાડીને પારસીઓના વડવા કેવળ અજ્ઞાન, દુરવંદો કરતાં પણ અધર્મી અને તેઓનાં ઘર દુખમગ્યો કરતાં પણ વધારે નાપાક હતાં અને એજ ક્રીસમનાં બીજાં ટાહેલાંઓથી વાંચનારી આલમનું ધ્યાન પોતાની શીક્ષત ઉપરથી બીજી બોર્ડુએ ઘસડી લઈ જવાની જે તજવીજ કીધી છે, તેથી મી. કરકરીયાએ ઉલટી પારસી આલમમાં પોતાની હસ્ટી કરાવીને પોતાનું જ અજ્ઞાનપણું વધારે આશકારા ઠર્યું છે.

નાં ૬૭.

અખખારે સોદાગર.

(તાં ૧ લી અક્ટોબર સને ૧૮૬૯.)

તરણ રાદી ઉપર ગુજરાતના પારસીઓની હાલત વીશે મી. કરકરીયા.

મેહરબાંન અખખારે શોદાગરના અધીપતી સાહેબ,

જત ગઈ તાં ૨૩ મીના “ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા” માં પીટ જેવા નામકીત

† જુઓ નંબર ૧૦. * જુઓ નંબર ૧૦

વક્તાનું વસ્તેલું એક ભવીશ ખોટું પાડતાં તેના લખનારે અતરેના એક માહાન નર ઉપર નાહકનો ઉતરી પડી જે જે ખરાબ વીશેશણો તેની આગલ લગાડ્યા છે તે વાંચવાથી અતરેના પારશીઓના દીલ ઘણાં દુખાયાં છે. શાહેબ તે લખનાર જો તે મરહુમને “obscure and ignorant parsi priest” (અપરશીધ અને અજ્ઞાન પારશી દશતુર) એટલું જ લખીને અટક્યો હોત તો તેના શામે ઘણું બળડવાનું કાંઈ કારણ રહેત નહીં. પણ તે મરહુમ માહાતમાના નેક નામ આગલ ‘impostor’ (કગ; પાંખડી) જેવો ખરાબ વીશેશણ મુકી તેઓને ‘Cagliostro’ (કેલી ઓશતરો) જેવા એક બદ્દેલ પાતરની ઉપમા આપવાથી લોક લાગણી વધારે ઉશકેરાઈ છે. એક જીવતાં માણસ શામે આવું ખરાબ લખવા ગમે એવું શખતમાં શખત અંતકરણ આંચકી ખાય તો મુવા પાછળ આવું હડહડતું બોલાય એ ક્યુ અંતકરણ શાંખી શકે? માણસ ગમે તેવું બદ્દેલ અથવા ખરાબ ચાલનું હોય તોપણ તે જીવતું હોય ત્યાં શુધીજ લોકો તેને માટે ખરાબ બોલશે. પણ તેના મુવા પછી તેની કાલી બાબુ સઘલી ઢાંકીને ચલકતી બાબુજ પરબ હજુર ધરશે. તેમજ વલી તે લખનાર અંગરેજ થઈને અંગરેજ લોકોનો મુદરાલેખ જે ‘Don’t speak evil of the dead’ (મુવાની બદ્દગોઈ કરવી નહીં.) તે ભુલી જાય છે. એ ઘણી અચરતીની વાત છે જે વીશેશણો તે લખનારે એ મરહુમના નામ આગલ લગાડ્યાં છે તે જો તેણે તેઓનો બચાવ કરનારાઓના નામ આગલ લગાડ્યાં હોત તો તે જરા પણ વાજબી ગણાત કારણ કે તે મરહુમે પોતે તેવું માન લેવાનું કાંઈ પણ કર્યું નથી પણ તેઓનો બચાવ કરનારાઓ તેઓને તે લાયક માન આપવા માંગે છે.

તેઓને કોઈ પણ રીતે માન લેવાનો અલખરો હોવોજ જોઈએ નહીં કારણ જો તેમજ હોત તો પોતે કરેલાં આવાં માહાભારત કામની જાતે ટુંક નોંધ પણ રાખત. આગલા નેયાગાનોને તેવાં માનની બુખ હતીજ નહીં. આટલું છતાં પણ ભલે જો તે લખનારે તે મરહુમને સત્તાવાનીજ નેમ રાખી હોય તો તે તેને મુખારક છે. “ટાઇમ્સ” જેવાં વગવાલાં પતરમાં આવું લખાણ પરગટ થવાથી ભલે તે મરહુમના વીરોધીઓ ખુશી થાય. પણ તેથી તે દસતુરના પક્ષવાલા કે કોઈ પણ તરાહીત શખશનું દીલ કેટલું દુખાય તેનો ક્યાશ કરવાનું કામ અધીપતી રાજ આપનીજ મુનશકી ઉપર શોંપુ છું.

ઉપરું લખવા પછી જ્યારે કલમજ પકડી ત્યારે તો વધુ લખવાની લાલચ દબાવી શકતો નથી. સાહેબ આપના પતર મારફતે એ મરહુમ દસતુર માંટે આરટી-કલમાં થયલી ચરચા શેવકના વાંચવામાં પણ આવી છે. અને તે ઉપરથી એ બાબદ વીશે થોડીક શોધ કરવાનું મન થવાથી જે કાંઈ મલચું છે તે વાંચનારાઓ હજુર ધરવાની રબ લઉં છું. પરથમ તો મીઠ કરકરીઆ દસતુર મેહેરજી રાણાએ દીલીમાં ધરમ સંબંધી બાબદો શેહેનશાહ અકબરને સમજાવવાની વાત નાપાડે છે. અને તેનું માન ધરાવના એક દસતુર “અરદેશર કેરમાંની” ને આપવા માંગે છે. એના સંબંધમાં એટલું જ લખવું બશ થશે કે જો મીઠ કરકરીઆને ફારશી ભાશાનો અભ્યાસ હોય તો તેઓએ “ફરંગે જાંગીરી” ના બીજા વાલમમાં “બરસમ” (!!) બોલ જોવાની તકલીફ લેવી. કે જે શખજની સમજણના શેવટની તરણ લીટીમાં સાફ લખેલું છે કે અરદેશર કેરમાંનીને પાદશાહે પોતે ખરચ આપીને ધરાવથી “ફરંગ” બનાવવાને વાસતેજ બોલાવ્યો હતો. અને

તે દસતુર જે વખતે દીલી આવયા તે વખતે તો ધરમસંબંધી કામ ખલાશ થઈ ચુક્યું હતું. અને તે અગાઉના કેટલાં વરશના દસતુર મેહેરજીરાણા તો જેમ મીં ૩. કે. મોદી જણાવે છે તેમ જીનતગુજીન બી થયા હતા. તો પછી અરદેશર કેરમાનીની ધરમ સંબંધી સલાહ લેવાની મી. કરકરીઆની દલીલ ક્યાં રહી.

મીં કરકરીઆ પોતે જ્યારે એક દલીલમાં હારે છે. ત્યારે લાગલા બીજી બાબતને વલગી પડે છે. અને તેમ આપણે આ વખતે જોઈ લીધું છે. જ્યારે દસતુર મેહેરજી રાણાં માટે તેઓથી જવાબ આપી શકાયો નહીં ત્યારે તેઓ “ગુજરાતના પારશીઓની હાલત ઉપર ઉતરી પડ્યા છે.”

પણ તે બાબતમાં પણ મેશરસ અરદેશર દસતુર કામદીન તેમજ ૩. કે. મોદી જેવા ચુનદા લખનારાઓએ શેકશત દીધા પછી તેઓ એકદમ “કાઉસ અફશાડ”ના ક્રીસશાને વલગી પડ્યા છે. પણ તે ક્રીસશાના તો મીં મોદીએ વાવટા ઉરાડી મુક્યાં છે. તે ક્રીસશા ઇંટના દબમાં તરફ કાઉસે ખતાવેલો ધીકકાર મીં કરકરીઆએ પોતાની પક્ષની મજબૂતી માટે આધાર તરીકે લીધો છે. પણ વંદીદાદ જેવું ક્રીમતી ધરમ પુસતક તે આધારને કેવો ધીલો કરી નાખે છે. તેમાં દાદાર અહુરમજદ જરથોસત સાહેબને છાંચે ઇંટ, અથવા પતથર, એ તરણે ચીજના દબમાં બનાવવાને સાફ ફરમાવે છે તો પછી વંદીદાદ જેવાં કદીમ ધરમ પુસતક ઉપર ઇંટબાર રાખવો કે પેલા ક્રીસશાને આધાર તરીકે પકડવો એ વાચનારી આલમની મુનશદી ઉપર રહે છે. આટલું છતાં ધરમની માહિતી બરાબર નહીં ધરાવનાર કોઈ કાઉસ જેવા શખશના ક્રીસશા કાહણી ઉપરજ મીં કરકરીઆ આધાર માંધતા હોય તો તેઓને આટલુંજ કહેવું

પુરતું છે કે જો આગલા નેયાગાનોથી જેમ સાંભલતા આવયાં છીએ તેમ રવાનની નધયતે દાદર ઇબ્બવાની વાત ખરી હોય તોજ પછીજ જેમ મી. કરકરીઆ કહે છે તેમ ગુજરાતમાં ખરુંજ અંધારૂ હતું.

મીં કરકરીઆ પોતે ક્રીસશા કાહનીને ઘણી બાબતોમાં સાહકત તરીકે ટાંકી દસતુર મેહેરજીરાણાની તારીફમાં જોડાયેલો ખયાલ તેના ટેકામાં લેવા ના પાડે છે. પણ તે ખયાલના સંબંધમાં જણાવવાની અગત છે કે તે કોઈ તે દસતુરના સગા સનેહી કે એલખાણ પીછાનવાલા મોબેદ સાહેબે તો શું પણ કોઈ બેહેદીન સાહેબે પોતાના દસતુરની તારીફમાં જોડ્યો નથી. “તોરાવાલાના” ઊસતાદ “મહારાજગીર” ના ચેલા “સુદનવ” નામના કોઈ હીદુએ જોડેલો છે. હવે જો તે દસતુરને પોતાની તારીફ પોતાને મોહડેજ ગાવાનો અથવા બીજા પાસે ગવાડવાનો અલખરોજ હતો તો પોતાના હમદીનોને છોડી જુદીન ને હાથ તે કામ શું કરવા સોંપતે? અને જુદીનવાલાને શું એટલી બધી પડેલી કે પોતાથી ઉલટા ધરમવાલાની એટલી બધી તારીફ કરે અને “જગતગુરૂ” જેવા સવ ધરમવાલાને ઉતારી પાડે. પણ જ્યારે આવી રીતે ખોલું એક જુદીનથી જોડાયલું છે ત્યારે તેમાં કેટલી બધી સચાઈ હોવી જોઈએ તેનો તોલ વાંચનારાઓએજ કરવો.

શેવટે તવારીખનબેશને મારી એટલીજ ફરમાશ છે કે તેઓએ એક બાબત ઉપર વાદવીવાદ ચલાવતાં બીજી બાબતને પકડવી નહીં જોઈએ તેઓએ યાદ રાખવું જોઈએ કે તેઓ પોતાનો જનમ મુંબઈમાં થવાથી તેને પોતાનું વતન ગણતા હોય પણ તે સમ્રાટ પછી બાપેદાદે તેઓ પણ એક નોશાકરાજ છે. અને તે નોશાકરા તરીકે જાણવું જોઈએ કે નોશાકરાઓ જેનો

પીછે પકડે છે તેને છોડતા નથી. માટે મુંબઈવાલામાં જો અપના ગયા તો નોશા-કારા સાથે કામ લેતાં સંભાલ રાખતી, એજ નવસારી તા. ૨૬ મી શપટેમખર ૧૮૯૬.

લી. શેવક “ દરેજ ”

ના. ૬૮.

સ્વતંત્ર.

(તા. ૪ થી અક્ટોબર સને ૧૮૯૬.)

મી. કરકરયાને ગભરાવતો દસ્તુર
મેહરજીરાણાનો ભુત !

‘ MEHRJI RANA ON THE BRAIN. ’

શુરવીર શીવાજી ઉપર બીજાપોરવાળા ફ્રેંચજીવાનને દગાથી વાઘનખ વડે મારી નાખવાનો જે કલંક મુસલમાન તવારીખ-નવેશોએ અમર ચોંટાડ્યો છે, અને જેને આધારે પાછલથી જાણીતા અંગ્રેજ ઇતિહાસકર્તાઓની તેજ મતને સ્વીકારી શીવાજીને માથે બદનામીનો તોલો બેવડાં જોડાઈ માર્યો છે, તે હિન્દી ઇતિહાસમાં અગત ધરાવનારા અભીપ્રાયને મરાઠી શાહુદતોને આધારે તકલીફી અને વજુદ વગરનો ઠરાવવાની જે કેશેશ થોડુંકની વાત ઉપર આપણા મી. ૩. પે. કરકરયાએ રસાલા વાંચી તથા લખાણ કરી કીધી હતી, તેની સ્તુતી વાસ્તવીક રીતે ઘણે ઠેકાણેથી થઈ હતી. શીવાજીના પરાક્રમેને શોભા લગાડનારી અને એક ઇતિહાસીક શોધખોલ કરનારને તદ્દન છાજતી સ્વતંત્ર રીતે મી. કરકરયાએ તે અગતની બાબતને ઇનસાફ આપ્યો હતો, અને મરાઠી ‘ બાખરો ’ ને આધારે ગણી ભરૂસેદાર રીતે તેઓએ આખા મહારાષ્ટ્રના લોકોનાં દીલ મગર બનાવ્યાં હતાં કે શીવાજીએ નીચ કાવા-હાવાથી અફઝુલખાનને જીવ વાઘનખે

લીધો નહીં હતો, પણ ખુદ અફઝુલખાને શીવાજીને જીવતો પકડવાનો પ્રયત્ન આગળથી રચીને રાવગઢની ટેકડીપર મુલાકાત કરવાનું ચોકઠું રચવાથી શીવાજીને તે વીશેની છુપી ખબર મળતાં તે પોતાની જીંદગીના ભયાવ અર્થે વાઘનખ છુપાવી મુલાકાતે ગયો હતો અને અફઝુલખાન સાથની ભેટમાં તે મુસલમાન સરદારની ‘ કાતેલ કોટી ’ ની મતલબ ઝટ પામી જઈને તે વાઘનખનાં સાધણ વડે તેણે અફઝુલખાને જીવ લઈ પોતાની જીંદગી બચાવી હતી.

વાંચનારને અત્રે જણાવવાની અગત છે કે, તે આખા રસાલામાં યા તેને લગતાં છપાયલાં વર્ણનમાં કેથેળી મી. કરકરયાએ સ્વભાવ ખોડી શીવાજીનો ભયાવ કરતાં અફઝુલખાન યા મહમદખાન ઇતિહાસ કર્તાઓનું અપમાન કીધું ન હતું, યા ‘ હાંડા માસ્તરો ’ ની જાણીતી રીત મુજબ તુરતાતુરત તર્યા પાવ પર આવી જઈ સામી ખોડુંને તોડી પાડવા માટે એકાં લશ્કે-પણે લગાડ્યાં ન હતાં. ખરી ઇતિહાસીક તકરારને છાજતી રીત મુજબ અને તકરારના અચુક કાનુનો મુજબ મી. કરકરયાએ તે વેળા કામ લઈ પોતાના વીશે અને પોતાનાં ભંડોળ વીશે સારો છાપ આસપાસ બેસાડ્યો હતો અને અમોએ બીજા લાઈ-બંધો ભેગા તે માટે તેમને ઘટીત શાખાશી આપી હતી, પણ અફસોસ કે એક પાછલી વર્તણૂકથી એ જવાન ઝેડ્યુએટે તે શાખાશીને નાલાયક થવા જેવું કામ કરીને પોતાનાં ભંડોળની કેતાઈ દેખાડવા સાથ કાચી ખુદ્દી, ઉતાવળ્યો સ્વભાવ, અને આજના વખતની ઇતિહાસીક શોધખોલ ચલાવનાર આસામીને બીલકુલ શરમાવે એવી પક્ષપાતીનો ખેદકારક પુરાવો આપ્યો છે. અમો નવસારીવાળા દસ્તુર મેહરજીરાણા અને અકબરવાળા જાણીતા ઇતિહાસની

બાબદમાં બોલ્યે છીએ, કે જે ઉપર થોડું-
કની વાતપર મીંઠ કરકર્યાએ રાયલ એશ-
યાટીક સોસાઇટીની અત્રેની શાખા સમક્ષ
વાંચેલા રસાલા પછી જે ગડબડ જાગી છે,
તેથી વાંચનાર જાણીતા છે. એમના રસા-
લાની પ્રથમ નેમ અજ્ઞાયાઓને એવી
લાગી હતી કે, દસ્તુર મેહરજીરાણા અક-
બરની હરબારમાં ગયા, ત્યાં એક મોજેજો
કરી દેખાડ્યો અને સેવટે અકબરને જર-
થોસ્તી મહજબમાં વટલાવી તેને સુદરે કુસ્તી
પહેરાવી, એવી જે દંતકથા આજ ચારસો
વર્ષ થયાં ચાલતી આવી છે, તે દંતકથા
વીશે એઓ (યાને મીંઠ કરકર્યા) કાંઈક
નવું અજવાળું પાડવા માગે છે. પણ ખીજી
વખતના ઠાવકા વિચારે તે ખ્યાલને દફે કરી
આ અટકળને મજબુત બનાવી છે કે, મીંઠ
કરકર્યા દસ્તુર મેહરજીરાણાવાળા અને તેને
મલતા વીશેક ટોળાથી જુદા પક્ષને લગતા
હોવાથી તેઓને ધારવા મેજે મેહરજીરાણા
યાને ભગર્યા પક્ષના વોરૂધવાળા કોઈક
આસામીઓએ ઉશકેરીને છાપડે ચઢાવી
દીધાથી એકદમ તંઓએ લાંબા વિચાર
વગર આ રસાલો ચીત્રી કાઢી, દસ્તુર મેહ-
રજીરાણાવાળી દંતકથાને ખોટી ઠરાવવા
જતાં તે બાબદને લગતી અનેક પ્રકારની
બેખબરી અને ખીનમાહીતગારીથી પોતાનો
રકાશ અને હસી કરાવ્યાં છે.

તે તો તેઓની અધુરી માહીતીને લીધે
થયું. પણ ખીજી તેઓએ જે કીધું છે તે
એ છે કે, એક ઈતીહાસીક શોધખોલ
ચલાવનારને ન શોભાવે એવો પોતાનો
ખવાસ તેઓએ એ રસાલામાં અને તે
પછીની તકરારને લગતી પોતાની તરફની
છાપાછાપીમાં દેખાડ્યો છે. તેઓએ મેહ-
રજીરાણાને ‘દસ્તુર’ નો એલકાબ આપ-
વાના આખાડા કરી પોતાની પક્ષપાતી
અદેખાઈની ગવાહી આપી છે. તેઓએ તે
મરહુમ અશો દસ્તુરને ન છાજતાં વિશેષજો

લગાડી પોતાનો અચ્છદસ્થાઈ ખવાસ દે-
ખાડ્યો છે, અને ખોટી તારીફ અને મત-
લબા ખુશામતથી કુલી ફાટી ગયલા એ
જવાને તે વિશેષજો દસ્તુર મેહરજીરાણાને
લગાડવામાં જે મજાહ લીધી છે, તેજ દેખાડે
છે કે અપક્ષપાત શોધખોલ કરનારની
ઉપમાને તે કેવળ અયોગ્ય છે. આ વીશે
અમને બોલવું ન હતું. અમો તેના રસાલા
ઉપર પ્રથમ ગુજરાતી ઠટારમાં ટકોરમાં
શરેહ કરી ચુપ બેઠા હતા અને પાછળથી
મીંઠ કરકર્યાની વીરૂધ જુદે જુદે ઠેકાણેથી
જે કાંઈ બોલાયું હતું તે અમો કેવળ પુરતું
સહમજતા હતા, અકસર કરી ગુજરાતના
પારસીઓની આગલી અધર્મી સ્થીતીના
તેના લગાડ તકાકાને જે રીતેઆખાદતોડવામાં
આવ્યો છે, તે પછી અમો માનતા હતા કે
તે હવે ચુપ બેસશે અને પોતાનો જે રીતે
ખામખા ફેસ્તો કરાવી ચુક્યો છે તે પછી
દસ્તુર મેહરજીરાણાની પવીત્ર યાદને પોતાની
નાની જીભલી અને બેલગામ કલમથી
વીના કારણે અપમાન આપવાથી હવે
શરમાશે. પણ મીંઠ કરકરીયાને ગોચા
દસ્તુર મેહરજીરાણાના નામનું થેલું લાગ્યું
છે, તેને એ નામેજ જાણે ભુત માફક
ઘેર્યો છે, જેથી પડેલો પડેલોખી એ
જવાન ગાલો દેવા અને એકાં વિશેષજો
લગાડવામાં તે મુએલા દસ્તુર અને તેની
પક્ષનાઓ ઉપર પોતાનું વેર લેતો સહમજે
છે. પણ પહેલા દસ્તુર મેહરજીરાણા
સામે વગર આધારે અને કાંઈખી સંગીન
દલીલ વગર, ચારસો વર્ષ પછી ધુલ છાંટવા
બહાર પડેલા આ નોશકશ જવાનને હવે
જતો મુકવો જોઈતો નથી. “ટાઇગ્સ
ઓફ ઈંડયા” ના ગઈ તારીખ ૨૩ મી ના
અંકમાં પ્રગટ થયલી એક આર્ટીકલમાં
ઈંગ્લાડના નામાંકીત રાજદ્વારી પીટનાં નામ
સાથ જોડાયલી એક અગતની દંતકથા
વિષે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે કે જેમ

કરતાં આપડા દસ્તુર મહેરજીરાણાને પાછી છુટે મોઢે હલકી ભાશા વાપરવામાં આવી છે.

* *

*

હવે વાંચનારને જણાવવાની કશી જરૂર નથી કે, એ વિવેચન કરનાર કોઈજ નહીં પણ તારા અને સેતારાની હરદમ ચાલ ગણનાર અને ગ્રહ મંડળ સાથ ચાલુ ગોક્તેગો ચલાવનાર આપણા જીવતા જગતા મીં કરકરયા છે. મજકુર પત્રમાં તેના મરહુમ કુશળ અધીપતી મીં કર્વને એ જવાન્યાને થોડુંથોડું લખાણ કરવાનું કામ સોપેલું થયું. જાણે છે, જેના પ્રતાપથી તે હજી ત્યાં ટકેલો છે અને તેથીજ એ પત્રના ગઈ તાં ૨૩મીના અંકમાં તે નામાંકીત પત્ર વીશે બોલતાં દસ્તુર મહેરજીરાણાપર પાછો પોતાનો ઉભરો પરદામાં ભરાઈને ખાલી કીધો છે. તે આટીકલમાં જ્યારે પોતાને તે બાહોશ અને અપક્ષપાત તવારીખનવેશ દાખલ જણાવે છે, ત્યારે દસ્તુર મહેરજીરાણાને ‘પેલો ઇમ્પોસ્ટર (Imposter) મહેરજીરાણા’ કરી જણાવે છે. ઇમ્પોસ્ટર સંજ્ઞાનો અર્થ ગુજરાતીમાં “ ઠગ, ધુતારો, ઢોંગી યા પાખંડી માણસ ” તરીકે થાય છે, એટલે કે મીં કરકરયા દસ્તુર મહેરજીરાણાને ઠગ, ધુતારા, ઢોંગી યા પાખંડી એમાંનો એકાદ અવગુણ ધરાવનાર યા સઘળા સામટા અવગુણ ધરાવનાર દાખલ આપણી સમક્ષ રજુ કરે છે. આગલ ચાલતાં એ જવાન તે દસ્તુરને એક ખુણે પડેલા (obscure) અને અજાણ (ignorant) મોઝેદ દાખલ ઓળખાવી કહે છે કે, તેમની બાહશાહ અકબરના સંબંધમાં જે હંતકથા હસ્તી લોગવે છે તે બનાવટી ઉભી કીધેલી છે. આગળ વધતાં તે એટલો બધો બેહકી ગયો છે કે “ ઠગ, ધુતારા, ખોટા અને પાખંડી મહેરજીરાણાને તે નવસારીનો કેગળીઓસ્ટ્રો (Cagliostro)ની ઉપમા

આપે છે, કે જે બોલનો અર્થખીતેના ભાવાર્થમાં ઠગારાના કરતાં જુદો થતો નથી. સેવટે તે દસ્તુર મહેરજીરાણાને (“ ચારલેટન પ્રીસ્ટ ”) યાને ધુતારો મોઝેદ જણાવે છે અને તેમને લગતી હંતકથાને “ લખાડ ” ની ઉપમા આપે છે. આ સઘણું જેમનું તેમ પસાર કરી જવું જોઈતું નથી. માથામાં રાઈ અને પવન રાખી ફરતા ઉછાછલા માણસોની શુદ્ધ ઠેકાણે લાવવાનો એખલો ઉપાય તેમને તેમનાં ખરાં રૂપમાં ઉઘાડા પાડી બેહોરમત કરવાનો છે; જેથી દલગીરી સાથ કહેવું પડે છે કે, ઘટે તે કરતાં વધુ બહેર અગત પામ્યાથી હુલકાઈ ગયલા મીં કરકયાનાં મગજ અને દીલમાંથી દસ્તુર મહેરજીરાણાના ‘ભુત’ને કાઢી નાખવા કીજે કાંઈ આપતા ઉપાય હવે લેવા જોઈએ.

પ્રથમ જે ઉપાય લેવો જોઈએ છે તે એ કે, આપણી વચમાંથી કોઈ અપક્ષપાત વલણુના, સંગીન યુનીવરસીટી કેળવણીવાળા ઇતીહાસીક સાઈં ભડોળ ધરાવનારા અને મીં કરકરયાને પેચે પેચ પોંદચી વળે એવા નરે-પછી અથોરનાન કે બેહદીને-મુંબાઈમાં મીં કરકરયાના ભુલભર્યા રસાલા વીરૂધ ગુજરાતી તેમજ ઇંગ્લેન્ડમાં બહેર ભાષણો આપી તેનું ખોટાઈ ખુલું પાડી આપવું ઘટે છે. એ કામ બજા લાવવા માટે સાંધણો સંપૂર્ણ પડેલાં છે. પ્રથમ તો દસ્તુર મહેરજીરાણા વીશે સાઈં ભડોળ, ખીજું તો અકબરની દરબારમાં પેહેલ વહેલા જરથોસ્તી દાખલ તેમના જવાની સત્તાવાર વાત, ત્રીજું તો (મોજેજની વાત બાબુ રાખ્યે તોળી) અકબરના મગજ ઉપર તેવણે પારસી મહજબ વીશે પાડેલું લાલકારક અજવાળું અને તેથી અકબરના ધર્મ સંબંધી વિચાર આચારમાં થયેલો ફેરફાર, ચોથું તો અકબરે તેમને નવસારીમાં બાઆમરૂએ આપેલી જાગીરની સત્તાવાર નોંધ અને પાછલથી તે જાગીરમાં કરી

આપેલો વધારો, પાંચમું તો અકબરની દર-
બારમાંથી પાછા ફર્યા પછી નવસારીની
તમામ અનનુમતે વડા દસ્તુર દાખલ
તેમનો કીધેલો સ્વીકાર, છઠું તો અરદેશર
કેરમાનીના મહેરજીરાણા પછી ઘણે વર્ષે
અકબરની દરબારમાં જવાની મળી આવતી
ભરૂસેદાર ખબર, સાતમું તો મહેરજીરાણાના
વખતમાં અને ત્યાર પછી ગુજરાતના જર-
થોસ્તીઓની ધર્મ અને સંસાર સંબંધી
હાલતની મળી આવતી સંતોષકારક વિગત.
આ સઘળાંપરથી એક અચ્છામાં અચ્છો
નીબંધ-મીં કરકરયાને અચુક કરર ભુસ
કરી નાખે એવો રચી શકાય એમ છે. મુંબ-
ઈમાં પુખ્ત રીતે કેળવાયલા અથોરનાનો
અને બહેદીનો ઘણા પડેલા છે, કે જેઓ
થોડોક શ્રમ લઈ જો એકમતે આ કામ માથે
ઉઠાવે તો મીં કરકરયાના વાંસેવાસા લાંબુ
નાખવાનું સહેજમાં બને, અને ત્યારેજ તેની
પક્ષપાતીપર અબાણ્યાઓનું ખાત્રીપુર્વક
ધ્યાન ખેંચાય. અમારા વિચાર મુજબ એક
ચંચળ ગ્રેડ્યુએટ મીં શાપુરશા હોરમઅશા
હોડીવાળા એમ. એ. આ કામ માથે ઉઠાવ-
વાને પુરતા લાયક છે. તેમને આ સમયે
જોઈતું ઉત્તેજણ આપી બહાર પાડવાની
દસ્તુર મહેરજીરાણાની પક્ષના અથોરનાનોની
પહેલી ફરજ છે. બીજું તો એ કે, મીં
કરકરયાના રસાલાની વીરૂધ્ધ એક બીજો ખરી
વીગત આપનારો રસાલો દસ્તુર મહેરજી-
રાણા વીશે અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતીમાં બહુ
અનુભવી હાથે લખાવો ઘટે છે, કે જેથી
લવિષની ઓલાદને તેમની શોધ કરનારા-
ઓને, દસ્તુર મહેરજીરાણાની સામી પક્ષના
આજના વખતના એ “છોકરા” ના ભુલાવો
ખવાડનારાં લખાણથી અલગ રહેવાનું બને.
ફરામજી કાવસજી ધનસ્વીટ્યુટમાં એક
સુદર સાહુજે મીં હોડીવાલા જેવા ચબરાક
જવાન જો ઉપલી બાબદ વીશે બહેર લાખણ
આપવા બહાર પડે તો ત્યાં મીં કરકરયા

વીરૂધ્ધ જે અજવાળું રંજી થાય તે જેમ પ્રજા-
ને તેનાં ભંડોળ વીશે ખરો વિચાર આપ-
નારું તેમજ એ જવાબ્યાને પોતાનેથી હવે
પછી દગલેને પગલે ધડો લેનારું થઈ પડે.
ધારવા મેલે જે વખત જાય છે તેમાં મીં
કરકરયાની વધુ ખબર બહેરમાં લેવાનો
સમય નજદીક આવતો લાગે છે, કે જે વેળા
અહ મંડળ સાથે સંધેસા ચલાવનારો આ
ગ્રેડ્યુએટ કાંઈ નવાજ રૂપમાં આપણાં માન
મોહબત માટે રંજી થનાર કહેવાય છે !

નાં ૬૯.

કચસરે હિંદ.

(તા. ૪ થી અક્ટોબર સને ૧૮૯૬)

દસ્તુર મહેરજીરાણા અને “કેલીઓસ્કો”
ના સંબંધમાં “ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા.”

કચસરે હિંદના અધિપતિ જોગ--

સાહેબ—ગઇ તા. ૨૩ મીના “ટાઇમ્સ
ઓફ ઇન્ડિયા” માં પ્રગટ થયેલી એક આર-
ટીકલમાં દસ્તુર મહેરજીરાણા જેવા મહાન
માહાત્માનો મુકાબલો “કેલીઓસ્કો” જેવા
બદ્દેલ અને બદ્દકાર પુરૂષ સાથે કરવામાં
આવેલો વાંચી તે મરહુમના કુટુંબીઓ તો
શું પણ દરેક દીનદાર વાંચનારાઓનાં દીલ
પુશકળ દુખાયાં છે. તે લખનારે જો તર્ક
શક્તિ ઉપર દારવાઈ જવા પહેલાં “કેલી-
ઓસ્કો” ના કુકર્મોનો ખરાબર અભ્યાસ
કર્યો હોત, તો તે ગમે તેવાં સખત દીલનો
પુરૂષ પણ આવા એક મહાન નરને આવા
એક બદ્દકાર સાથે સરખામણી કરતાં જરૂર
આંચકી ખાત. પરંતુ એ વિશે હાલ વધુ નહી
બોલતાં “કેલીઓસ્કો” કોણ અને કેવી
કીસમનો પુરૂષ છે તે વિશે જણવું વધારે
અગતનું હોવાથી આપના શોખીન ગુજરાતી
વાંચનારાઓ હજુર તેની જાંઘીનો ટુંક
હેવાલ આપવાની રજા લઉ છું, જે આપનાં

પ્રસિદ્ધ પત્રમાં સર્વની જાણ માટે છાપવાની કૃપા કરશે.

“કાઉન્ટ અલેક્ઝાન્ડર કેલીઓસ્કો” એ એક ધૂતારાનું ધારણ કીધેલું નામ હતું, કે જેનું ખરું નામ “જેસફ બાલસમો” હતું. તેનો જન્મ “પાલરમો” માં થયો હતો. અને જ્યારે ઘણી નાની ઉંમરનો હતો ત્યારે તેનો બાપ મરી જવાથી તેને મઠવાસીઓના રક્ષણમાં તેઓની કયા ઉપર સોંપવામાં આવ્યો હતો, જેઓના પંથમાં તે એક શીખાઉ તરીકે દાખલ થયો. અહીંયાં તેણે રસાયન-શાસ્ત્ર અને વૈદ્યાને લગતું જ્ઞાન મેળવ્યું, પણ થોડા વખતમાં તે ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો અને “પાલરમો” માં એટલાં કાવત્રાં કર્યાં કે ત્યાંથી તેને નાહાસી બાહાર ભટકવાની ફરજ પડી. જુદા જુદા ભાગોની મુલાકાત લીધા પછી તે ‘નેપલ્સ’ જઈ પોહોંચ્યો, કે જ્યાં તે એક બાયડી સાથે પરણ્યો કે જે પોતાના જેવી દુર્વ્યસની હતી. અને તેની સાથે તેણે રપેન, પોર્ટુગલ અને ઇંગ્લાંડમાં મુસાફરી કીધી, કે જ્યાં તેણે એક દેવતાનું રૂપ ધારણ કરીને જે તેના સપાટામાં આવ્યાં તેઓ પાસે પુષ્કળ નાણાં કઢાવ્યાં. ઇંગ્લાંડમાં આ નમુનેદાર જોડાંએ “ઇજીપ્શીઅન મેશનરી” નામનો એક નવો પંથ સ્થાપ્યો, અને ઘણા મોટી પંકતીના પુરૂષો તેઓના ભોગ થઈ પડવાથી તેઓ પાસે પુષ્કળ જવાહીર અને નાણાં કાંઈ કીયા કરવાને બાહાણે મેળવ્યાં. આ બધું લઈને તેઓ પારીસ તરફ વટાણા વાવી ગયાં અને ત્યાં ઘણાજ ભપકાસપકાથી રહ્યાં. એમ છતાં કાઉન્ટ ઉપર “મેરી એનટોનેટ” ની માળાવાળાં કાવત્રામાં સામેલ હોવાનું તોહમત મુકી તેને “એસ ટાઇલ” ના કીલ્લામાં પુરવામાં આવ્યો. ત્યાંથી છુટો થયા પછી તે તુરતજ ફ્રાન્સ છોડી ગયો. તે ત્યાર પછી “ઇટલી” આવ્યો કે જ્યાં તેની તપાસ ચાલતી વખતે તેની બાયડીએ તેનાં કેટલાંક કાવત્રાં જાહેર કરવાથી

તેને “સેન્ટ એનજેલો” ના બંદીખાનામાં કેદ કરવામાં આવ્યો, કે જ્યાં તે ૧૭૯૪ માં મરી ગયો.”

અધિપતિ સાહેબ, આવી બદચાલનાં માણસ વિષે આ ઉપલું વાંચી તેવા માણસ સાથે એક ખરા પ્રાકૃતી પુરૂષની સરખામણી થયલી જોઈ કયા વાંચનારનું દીલ દુખાયા વગર ન રહેશે ?

સાહેબ, હાલ લાંબુ થવાથી દસ્તુર મેહિરજીરાણાના સંબંધમાં કોઈ બીજે પ્રસંગે બોલવાનું હૃસ્ત વિચારી આ પત્ર ખતમ કરું છું. એજ અરજ.

નવસારી, તા. ૩૦મી સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૬
લી. સેવક,

હસ્તમણ મંચેરજી એચજી દેસાઈ.

તા. ૩૦—આપે આપનાં ગયાં પત્રમાં એ વિષય ઉપર દરશાવેલા કીમતી અને વજનદાર વિચારો વાંચી ઘણી ખુશી ઉપજી છે અને આશા છે કે આપે જ્યારે વિષય ખુલ્લો મુક્યો છે ત્યારે તો તેને પુરોજ ધનસાફ આપશો.

તા. ૩૦.

કચસરે હિન્દ.

(તા. ૧૧ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૬)

જરથોસ્તી ધર્મ ઉપર આજ કાલ થતી સમજ વિનાની નુકતેચીની.

MODERN CRITICISM ON ZOROASTRIAN RELIGION.

મેહિરજીરાણાની મૂળ બાબત વિષે મી. ૦ કરકરીયાએ પોતાના પેહલા રેસાળામાં અને ત્યાર પછી “જામે” અને “ટાઇમ્સ”માં જે જે લખ્યું હતું, તેનો મુખતેસર રદીઓ અને તે ઉપરથી ઉપજતા વિચારો અમે

આગળા અંકમાં આપી ગયા છીએ. † આજે અમે એજ વિષયનો પાછળો ભાગ ઉપાડી લઈને “મુંબઈ ગેઝેટ”ના એક ચર્ચાપત્રીએ કરેલાં કાબેલ અને ઝમકદાર લખાણને આધારે ‘નુકતેચીન’ મીં કરકરીઆની ખીજી વાર તપાસ લઈશું. તવારીખરૂપી શાહુદતો પ્રમાણે તો જ્યારે એજ ઠરી ચુકું કે તે જીજ્ઞતગુઝીન દસ્તુર દીલ્લીની દરખાસ્તમાં તશરીફ લઈ ગયાની વાત ઘણી સંભવિત છે, ત્યારે મીં કરકરીઆએ એક નવોજ રસ્તો પકડ્યો અને પારસીઓના પુર્વજ ઉપર ઉતરી પડ્યા. તેવણુની દલીલ એવી છે કે ઇ. સ. ૧૪૭૮ માં હિન્દુસ્તાનના પારસીઓએ ઇરાનના દસ્તુરે ઉપર કાસદો મોકલાવીને દીન આધનના સવાલોની તલાસ કરી હતી અને ઇરાનીઓએ પોતાના જવાબમાં તેમને એવી ભલામણ કરેલી કે હિન્દુસ્તાનથી જે જરથોસ્તીઓએ ઇરાન આવીને પેહેલવી શીખવું. મીં કરકરીઆ વળી પારસી પ્રકાશમાં જે ચાર ઠેકાણે એ રવાયેતો વિષે જે કાંઈ ઉપર ટપકેતું લખાણ મળે છે તે આધતું ઉતારી લઈને આપણને સમજાવવા માગે છે કે તે સવાલ જવાબો ઘણાજ નિર્જીવ અને શીખાઉ ખરચાંઓનેજ લાયકના છે અને તેથી તે જમાનાના પારસીઓની ક્રિયા કામ વગેરેની કોતાહી સાબેત કરી આપે એવા છે. અને આ તકલીફી તકરારોના ટુકડાઓ વતી એક કાગળનો કિલ્લો ખાંધીને એવું અનુમાન ઠઠાવવા માગે છે કે તે અધ્યામના પારસીઓ બેહેદીન નહીં પણ બેદીન, બેખબર અને એવા તો અધર્મી હતા કે તેઓમાંથી શેહનશાહ અકબરને સ્પીતમ જરથુશત્રે સ્થાપેલા ધર્મના મુખ્ય કાનુનો સમજાવવા સાડ એક પણ દસ્તુર શોધ્યો જડે નહીં. હવે ખરી વાત તો એ છે કે ઇ. સ. ૧૪૭૮નાં સાલમાં નવસારીના એક નામવર અને

દીનચાશીદાર બેહેદીન ચાગાં આસાએ એ કીસમના ઇરાની ખુરસેશ પાસુખાની પેહેલ કાઢી હતી. અને ત્યાર બાદ ઇ. સ. ૧૬૭૩ સુધી અને તે પછી પણ હિન્દુસ્તાનના જરથોસ્તીઓ, જ્યારે પણ દીનઆધનના બાખમાં કંઈ પણ શક શુભેહ ધયાતો શરીયતના ફરમાનોને માટે કંઈપણ મતફેર જાગી ઉઠતો હતો, ત્યારે ઇરાની આલમાઓનાં મતો મંગાવતા હતા. એવી લગભગ બાવીસ રવાયતો આપણી પાસે મોજુદ છે. એમાંની પંદર એક વિષે મીં બમનજી પટેલનાં ઉપ્યોગી દક્ષતરમાં ઇશારા મળે છે, પણ ખીજી છ સાત, જેવી કે કાઉસ કામદીન, જસા બેહેદીન અને ફરેદુન મરઝબાનનાં નામો દ્વારાજ હોરમજીદીઆરના સંગ્રહમાં ટાંકેલાં મળે છે. મીં કરકરીઆએ એ રવાયતોનો કાળજીથી થોડો પણ અભ્યાસ કર્યો હતો, તો એમને માલમ પડતે કે આપણા નીઆગાનોએ દીનઆધનની બારીકે બારીક તકસીલ મેળવવા સાડ અને ક્રિયા કામમાં રખેને અજાણપણે કંઈપણ બેની ધયા નારવા થતું હોય તે અટકાવવા સાડ મુશકેલી અને ગરીબાઈના વખતમાં રંજ અને ઝેહેમત ખેંચીને વખશુરે વખશુરાન જરથોસ્તનાં સઘળાં ફરમાનો ઇરાનમાં વધારે સારી રીતે જળવાઈ રહ્યાં હોય એમ માની લઈને કાસદો મોકલ્યા હતા. તે ઉપરથી કંઈ એમ ઠરતું નથી કે તેઓ દુરવંદો ઠરતાં પણ નબેતર હતા. પણ ઉલટું એમ સિદ્ધ થાય છે કે જે ચતુર કોમ લાગટ ખસે વરસ સુધી વીસ બાવીસ વાર એટલે કે દરએક દાહેકામાં એક વખત ધર્મ સંબંધી સવાલો વિષે ચુનોચેરા ચલાવીને દુરદરાઝ મુલકોમાંથી અજવાળું મેળવવાની કાળજી રાખે, તે પોતાના બાપીકા એતેકાદ ઉપર અસાધારણ આસ્થા બતાવતી ઠહેવાય એટલે કે તેવી કોમને અધર્મી કેહેવાને બદલે દીનદાર અને ધાર્મિકનાં વિશેણુ

લગાડેલાં વધારે દરોખસ્ત કહેવાય. વાડું એમ પણ કબુલ કરીએ કે ઇ. સ. ૧૪૭૮માં પારસીઓ થોડા ઘણા અજ્ઞાન હતા. તો પછી શું મીં કરકરીઆ એમ કહેવા માગે છે કે એક આખી સદીના અરસામાં તેઓના જેવી કોમ, કે જેની ચખરાકી અને બુદ્ધીએ તે વખતના પણ બેગાના મુસાફરોનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું, તેવી કોમમાં કંઈ સુધારો થયોજ હતો નહીં? ઉલટું એમ તો મશહુર છે કે સોલમી સદીમાં પારસીઓની હાલત ઘણી સુધરી હતી, અને એ ખીના “મુખધ એઝટીઅર”ના વિદ્વાન કર્તાએ દાખલાઓથી સાબિત કીધી છે. ઇંટના દુખમા અને લાકડાંની ગેહાન બે ત્રણ જગામાં એક વખત હોવા વિષે મીં કરકરીઆએ જે પીજન કર્યું છે, તે ઉપર તો હિન્દુસ્તાનના જરથુસ્તીઓનું ધરના તરફથી ધ્યાન ખેંચાવાથી તેઓએ થોડાક વખતમાં તે સઘળું સુધારી લીધું હતું, અને અંકલેશ્વર, નવસારી અને ખંખાતમાં ઇ. સ. ૧૫૧૭-૧૫૩૫ ના અરસામાં પથરનાં દુખમાંઓ નવેસરથી બનાવવાની તેઓએ કાળજી રાખી હતી, અને એ સિવાય આપણે એમણી યાદ રાખવું જોઈએ કે વંદીદાદની છઠી અને આઠમી ફરગરદો, જેમાં દુખમાં વિષેનાં ફરમાનો આવેલાં છે ત્યાં સ્પષ્ટ કહેલું છે કે દુખમાંઓ પથર, છોંય, ધયાતો માટીનાં બનાવવાં. (દારમેસતે. ૭૪, ૯૬). અલબત્ત પર્થરનું દખમું મજદયસ્ની ધર્મનાં મુળ તત્વો સાથે વધારે ખંધએસતું લાગે છે. પણ વંદીદાદ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે, દખમાં અવશ્ય કરીને પથરનાંજ હોવાં જોઈએ એવો વિચાર પાછલા રીવાજોને આધારે છે અને તે રેવાજ રેવાએતોને દ્વીધેજ આપણાં મનમાં જડ ઘાલી બેઠો છે. એટલે કે ખીજ બોલોમાં દખમાં બનાવવાની ત્રણ જાએઝ રીતોમાંની સૌથી ઉત્તમને માટે આપણે હવે એમ માની લઈએ છીએ

કે તેજ રીત જાએઝ છે અને ખીજાએ નારવા છે. હિન્દુસ્તાનમાં સઘળુંજ અંધારું નહીં હતું. અને અહીં તહીં કેટલાક પુરૂષો પોતાના મજહુબ વિષે વાકેફગારી તેમજ તિક્ષણ લાગણી અને અત્યંત લાવ ધરાવતા હતા, તે તો મીં કરકરીઆનાજ વખાણેલા અને માનીતા કાઉસના પોતાના એહેવાલ ઉપરથીજ આશકારા થાય છે; કારણ કે માણેક ચાંગા વિષે તે કહે છે કે “તેની પાકીજગીથી એહેરીમનનું દીલ શીકસ્ત થયું હતું” અને વળી ઉમેરે છે કે “માણેકશાહ જેવો દીન ઉપર જન પછાડનારો મેં કોઈ નહીં જોયો.” માણેકશાહના છોકરા કેકોબાદ વાસ્તે તે કહે છે કે “તેના જેવો પાક કોઈ માએ નહીં જણેઓ હોશે” અને એજ મીસાલે ખીજ છોકરા એહેમનની પણ તારીફ કરે છે. ભરૂચના દસ્તુર રામચાર અને તેના છોકરા પદમને સાડ કાઉસને જરા આનાકાનીથી કબુલ કરવું પડે છે કે તેઓને “દીનની થોડી એક ખબર હતી.” અને “એહેરમની કામથી તેમનું દીલ પરહેજ કરતું હતું.” અને વળી એજ રામીયારને માટે મુદલાં કાઉસ રસ્તમ જલાલ કહી ગયા છે કે તેવણ દીનઆઝન અને ઉરવીસગાંહનાં કામમાં મોટા ઉસ્તાદ હતા. વળી એક રેવાયતમાં ધરનાવાળા દસ્તુરો પોતે જણાવે છે કે અસપદીઆર સોરાબથી તમારી તરફના ક્રિયા માર્ગોનું ધ્યાન સાંભળીને અમે ખુશી થયા છીએ. એ સઘળું એટલું તો ખતાવે છે કે જે સદીમાં મેહરજીરાણા જનમ્યા હતા, તે સદીમાં પારસીઓએ દીનના એલમમાં આગળ કરતાં ઘણો વધારો કર્યો હતો. દસ્તુર દારાખ હોરમજીદીઆર અને ખરજેર કામદીને જે સંગ્રહો કીધા છે, તે હરેક બાબત ઉપર બુદ્ધી બુદ્ધી રેવાએતોમાં જે વિખરાયલું મળી આવે છે તે સઘળું એકદું ઠરવાનો નિયમ રાખીને કીધા છે. પણ જો એ

સ્વાયતોને ફક્ત તેઓના હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યાની તારીખ પ્રમાણે અનુક્રમે ગોઠવીને તપાસીએ છીએ તો તુરત માલમ પડે છે કે જેમ વખત જતો ગયો, તેમ હિન્દુસ્તાનના દસ્તુરોના સવાલો વધારે ખારીક, વિગતવાર અને મુશકેલ બનતા ગયા, એટલે કે વખતના વેહેવા સાથે અને ખસુસ કરીને સોળમી સદીના પાછળા ભાગમાં મેહરજી રાણાનાજ વખતમાં હિન્દુસ્તાનના દસ્તુરોની કાબેલિયત ઘણી આગળ વધી હતી અને તેઓમાં વધારે “નુકતેચીન” સવાલો પુછવાની તાકત પણ થતી. દીન આઈનના એલમના બાબમાં સુધારો થયો હતો તેના બીજા મુસ્તકીમ પૂરાવા એજ કહીમ જમાનામાં જંદ પેહેલવી કેતાબોની સંખ્યાબંધ નકલો થયલી હાલ હસ્તી ધરાવે છે તે ઉપરથી આપણને મળે છે. ઇ. સ. ૧૩૨૩ માં ખંખાત ખાતે લખાયલા અવસ્તા અને પેહેળવીનાં ચાર દફતરો આજ વેર છે. પંદરમી સદીનું એક પાજંદ સંસ્કૃત ચરદા-વિરાદ નામું અને ખોરદેહ અવસ્તા પણ જળવાઈ રહ્યાં છે. એ તો મેહરજી રાણાના જમાનાની ઘણી આગળની વાત થઈ; પણ મેહરજી રાણાના જન્મનીજ સદીમાં કોઈ પણ આગળી સદી કરતાં વધારે નુસખાઓ નકલ થયલા હોવાની આપણી પાસે ગવાહી છે. સૌથી બાણુવા જોગ એ છે કે રાણા જેસંગ એટલે મેહરજી રાણાના પોતાનાજ બાવાને હાથે લખેલી પાજંદ ‘જામાસ્પી’ નવસારીના કેતાબખાનામાં મોજુદ છે. વળી તેવજોજ એક યજ્ઞશને લખેલી છે એમ પણ જણાયું છે. ઇ. સ. ૧૫૨૦ માં નવસારીના પોલીઆ દેસાઈ ખાનદાનના બુજેરગવાર બેહરામ પાહલણને માટે એક પાજંદ સંસ્કૃત ‘મીનોખેરદ’ લખાઈ હતી. તેવીજ રીતે “શીકંદ ગુમાનીક વખર”ની એક નકલ ઇ. સ. ૧૫૬૬ માં નવસારીમાંજ દસ્તુર આસદીન કાકાએ લખી હતી. ઇ. સ.

૧૫૭૨-૧૫૭૬ માં તેવજોજ એક યજ્ઞશને પણ લખેલી લાગે છે. વળી પેહેલવી તરબુમા સાથની એક ખોરદેહ અવસ્તા પણ એજ “પહેલા અને ખખરદાર દસ્તુર” આસદીન કાકાની કલમનેજ આભારી છે. પેહેલવી વંદીદાદનો ઇ. સ. ૧૫૯૪ માં થયલો એક પોથો હસ્તીમાં છે અને એજ વખતની એક બીજી પણ નકલ આપણી યુનીવર્સીટી લાયબ્રરીના હવાલામાં છે. વળી નેરીઓસંગ ધવલના સંસ્કૃત તરબુમાઓ વિષે હાઉગે કહેલું છે કે તેમની સોલમી સદીમાં થયલી ઘણીએક નકલો મળી આવે છે અને મીલસ ઉમેરે છે કે નેરીઓસંગ પોતે સંસ્કૃતમાં ખખરદાર હતા એટલુંજ નહીં પણ તેઓ પછી થઈ ગયલા દસ્તુરો પણ સંસ્કૃતમાં લખી શકતા હતા અને તેથી તેઓએ કોઈ કોઈ વાર નેરીઓસંગના લાખાંતરોમાં પોતાની અક્કલ અને જ્ઞાન મુજબ સુધારા કરવાની કોશિશો કરી છે. એ સિવાય બીજી બીસીયાર નકલોની વિગતો જેલ્ડનરના અવસ્તાના જીલદોની પ્રસતાવના અને વિલાયતના કેતાબખાનાઓની ફેહરેસ્તો ઉપરથી મળી શકે છે. વળી સતરમી સદીના પેહેલા ભાગમાં લખાયલાં પુસ્તકો પણ મોટા જથ્થામાં મળી આવે છે; પણ અમે ધારીએ છીએ કે આથી વધારે દાખલા ટાંકવાની હવે જરૂર રહી નથી, અને તેટલા ઉપરથીજ આટલું તો નિશ્ચય છે કે સોલમી સદીમાં જંદ પેહેલવીનું અસલી રૂબીનું જ્ઞાન ઘણેક ઠેકાણે અને ઘણાક આસામીઓમાં હતું. નહીં તો પછી આટલી બધી નકલો કરવાનો અર્થજ શું? વળી આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે પેહેલવીનું બંધારણ કંઈ એવું સેહેલું નથી કે તે સમજ્યા વગર નકલ કરી શકાય. તેથી ઉલટુંજ પેહેલવી કેતાબોની એક સહી નકલ ત્યારેજ થઈ શકે કે જ્યારે લખનાર પેહેલવીનું સાફ લઠાળ ધરાવતો હોય;

નહી તો જગેજગ ઉંધુ માર્યા વગર રહેજ નહી એટલુંજ નહી, પણ આ ઘણી ખરી સઘળી પોથીઓને છેડે તેના લખનારાએ પેહેલવી ભાષામાંજ તે ક્યારે, કેણે અને શા સાડું લખી તેનું વીવેચન કીધેલું મળે છે, જે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે એ લખનારો પોતે પેહેલવીમાંજ પોતાના વિચારો દર્શાવી શકતા હતા. આ સઘળાં ઉપરથી આટલું તો રોશન છે કે મીં કરકરીઆએ સોળમી સદીનાં કેહેવાતાં અંધારાં ઉપરથી મેહેરજીરાણા કદી દીલ્લી ગયાજ હોય નહીં એવાં અનુમાન કાઢ્યાં છે તે ખીલકુલ ગલત છે. મીં કરકરીઆનાં જેવાં “ચતુર” માણસો કદાચ તે વખતે નહીં હોશે; પણ તેથી અકબરને મજદ્યસ્ની ધર્મની ખુળીઓ સમજવી શકે એવો પણ માણસ નહીજ હતો એ ઠંઠ મનાઈ શકતું નથી.

નાં ૭૧-૭૨

કચસરે હિન્દ

(તા. ૧૧ મી અક્ટોબર સને ૧૮૬૬)

શેહેનશાહ અકબર અને પારસીઓ.

કચસરે હિન્દના અધિપતિ જોગ:-

સાહેબ-- આગળા રવીવારનાં તમારાં પ્રખ્યાત “ કચસર ” માં તમે સાહેબે એક “ નમુનેદાર નુકતેચીની ” નાં મથાલાં હેઠળ જે ખીના લખી છે, તેને લગતી થોડીક ચર્ચા તમારાં પેપર મારફતે જાહેર કરવાની હીમત કરૂં છું તે દરગુજર કરશે. જે બાબતો વિષે તમેએ તમારા આગળા અંકમાં લખાણ કીધું છે, તેજ બાબતોના તેજ ઇતિહાસીક દાખલાથીજ હું પુરવાર કરી આપીશ કે મીં કરકરીઆ જેમ ઓરંગો મારી ગયા છે કે “ અકબરને પારસી ધર્મ અરદેશરે સમજાવ્યો ” તમ નથાજ.

સાહેબ, એ બાબત ઉપર જે બે કેતાબોનો આધાર મીં કરકરીઆ લઈ બેઠા છે, તેજ કેતાબોમાંથી ખુદ ફારસી ફકરાના બોલેબોલ ગુજરાતી તરજુમા ટાંકીનેજ હું હાલમાં એ લાઇને ચેલંજ કરીશ.

પેહેલે આપણે બદાઉનીની તવારીખમાંનો દાખલો તપાસીએ, જેમાં નીચે મુજબ લખ્યું છે:-

“અને આતસપરસ્તો, જેઓ ગુજરાતના નવસારી શેહેરથી આવ્યા હતા તેઓએ જસ્તોસ્તી દીનને ખરી બતાવી અને આતશની બંદગીને ઘણી બુલંદ કેહેતા હતા. અને તેઓને પોતાની તરફ બોલાવીને ક્યાંનીઓની વાપરવેસ રાહા અને રવેશથી વાકેફ થયા એટલે મુઘી કે આતશને શેખ અબુફઝલને ઇરાની પાદશાહોની રીત પરમાણુ જેમ તેઓના આતશ કહેહો હમેશાં ઝલતાં રહેતાં હતાં તેમ રાત અને દહાડો પોતાના મેહિલમાં નેગાહા રાખવાને કહ્યું, કારણકે આતશ ખોદાની બખશેશો માંહેલી એક બખશેશ છે અને તેના નુરો માંહેલું એક નુર છે. અને જલુસી પચીસમાં વરસના નવરોઝને દહાડે આફતાબ અને આતશનો સેજદો બુલંદીથી કીધો અને દરબારીઓએ પણ દીવા બતી સલગાવતી વેળા સેજદો કરવાનો શરૂ કીધો. ”

હવે આએ ફકરો બદાઉની પોતાની તવારીખ લખતાં ૧૫૭૮ ના સાલની ખીના લખતાં લખે છે અને એમાં ખોલું લખ્યું કે નવસારીથી આવેલા આતસપરસ્તોએ જરથોસ્તી ખરી બતાવી અને પાદશાહ તેઓથી વાકેફ થયા તો એમાં અરદેશરનું તો નામ વટીક નથી અને જેમ તમેએજ બતાવ્યું છે તેમ અરદેશરનું નામ તો આવેજ ક્યાંથી ? હવે સવાલ એ છે કે ૧૫૭૮ માં ઈસ્તુર મેહેરજીરાણા દીલી ગયલા જણાયલા છે અને ૧૫૭૮ માં નવસારીના

આતસ પરસ્તોની વીગત બદાઉનીએ લખી છે અને તેમાં સેવટે લખ્યું છે કે પારસી રસમ મુજબ આક્રતાબ અને આતશનો સેજદો પણ કીધો અને તે ક્યારે કે જ્યારે અરદેશર તો દીલી આવેલો પણ નહી, તો હવે એ નવસારીના આતશપરસ્તો કોણ હતા? અલબત્ત દસ્તુર મેહેરજીરાણા અને તેઓનાજ સાથીઓ હોવા જોઈએ.

હવે મીં કરકરીયા “ દહેસ્તાન ” કેતાબનો આધાર બતાવે છે, તે પણ તેના ખુદ ફકરાથીજ તપાસીશું તો જેમ મીં કરકરીયા ઠસાવવા માંગે છે તેમ ખીલકુલ નીકલતું નથીજ, કારણ “ દહેસ્તાન ” કેતાબવાળાએ પોતાનો આધાર બદાઉનીમાંથી લીધો છે અને તે બદાઉની પછી ઘણું વરસે લખાઈ છે.

“ એજ પ્રમાણે નવસારી કસબો, જે ગુજરાતમાં છે, ત્યાંથી આતશપરસ્તો આવ્યા હતા. તેઓ જરથોસ્તી દીનને ખરી અને આતશની બંદગીને બુજેરગ કેહેતા હતા. અકબરે તેઓને પોતાની નજદીક બોલાવીને ક્યાંનીઓની રાહુરવેશથી વા-કેફગારી મેળવી હતી. અને વળી અરદેશર નામના એક જરથોસ્તી દાનાવને પૈસા મોકલી ધરાનથી લાવ્યા હતા. અને આતશને તમામ બુજેરગીથી શેખ અબુફઝલ નામના દાના નવાબને સોંપાયો હતો અને ઠરાવ કર્યો હતો કે મોબેદોની રીત પ્રમાણે ધરાનમાં આતશકદેહો જેમ હંમેશાં કાયમ હતાં તે પ્રમાણે રાતને દહાડો હંમેશાં મારા એવાનમાં સંભાળ રાખે, કારણ આતશ એ ખોદાતાલાની બખશેશો માહેલી એક બખશેશ છે અને બુલંદ ખોદાતાલાનાં નુરો માહેલું એક નુર છે. ”

ઉપલા ફકરા ઉપરથી પણ એમજ સીધ થાય છે કે નવસારીનાજ આતશપરસ્તોએ જરથોસ્તી ધરમ સમજાવ્યો, તો પછી હવે મીં કરકરીયા શા આધાર ઉપરથી

એમ થોકી ખેસાડવા નીકળ્યા છે કે “ અરદેશરે ધરમ સમજાવ્યો? ” પણ કદાચ એ ભાઈ ઉપલા ફકરામાં અરદેશરનું નામ આવેલું જાણી તે ઉપરથી લેઈ પડ્યા હશે, પણ એવણુ ભાધને બખર નથી કે દહેસ્તાનવાળાએ એ નામ તો ફરંગે જહાંગીરીમાંના ફકરામાંની એક લીટી તાંકી બતાવી લીધું છે. હવે જ્યારે ઉપલા ફકરાઓમાંથી એમ નીકળે છે કે નવસારીનાજ આતશપરસ્તોએ ધર્મ સમજાવ્યો, તો તેઓ કોણ હતા એજ મીં કરકરીયાએ બતાવવાનું હવે રહ્યું છે.

અરદેશરને બાદશાહે ફરંગે જહાંગીરીમાંના પાજંદ અને અવસ્તાના બોલો માટે બોલાવ્યો હતો એમ દસ્તુર અસપનદીઆરજી કામદીનજી કહી ગયલા છે તે જ્યારે બતાવી આપ્યું, ત્યારે તે દલીલ મીં કરકરીયાને ગળે ઉતરી નહી, કારણ એ ભાઈની પોતાની ફારસી ભાષાની પ્રવીણતા આગળ એક દસ્તુરની કાબેલીયત એવણુને પસંદ પડી નથી તો હવે ખુદ ફરંગે જહાંગીરીમાંથી તે અસલ ફકરાઓજ તાંકીને હું બતાવી આપીશ કે અરદેશરને તો બાદશાહે ખાસ ફરંગે જહાંગીરી સારુંજ બોલાવ્યો હતો, પણ ફીકર માત્ર એટલીજ છે કે તેજ વખતમાં લખાયલી એ ફરંગને પણ મીં કરકરીયા પોતાના બોલવાને ટેકો આપવા ખાતર ખોટી કેહેવા નહીં નીકળે. એ ફરંગે જહાંગીરીનો બનાવનાર નીચલા બોલોમાં બોલે છે:—

“ આએ હરફેના બનાવનારે ફકીરે પારસીઓ, જેઓ જરથોસ્તી દીનમાં હતા, તેઓના એક બુદાને જોયો કે જેની પાસે કેટલીએક જન્દ અને અવસ્તાની કેતાબો હતી, જ્યારે મને ફારસી (પારસી) બોલો એકઠા કરવાની ખાહેશ અને મરજ હતી અને ફારસી (પારસી) માં જન્દ

અવસતા સીવાય બીજી કોઈ મોતેબર કેતાબો નથી, તેથી બોલોની તજવીજ કરવાને સાડું તેની સાથે મેં દોસ્તી કીધી હતી અને ઘણા ખર્ચા જન્દ અને અવસ્તાના બોલો, જે આખે કેતાબના વધારામાં લખેલા છે, તે તે જરતોસ્તીની તરફનાજ છે.

આ ફકરા ઉપરથી જોણું જણાય છે કે ફરંગે જહાંગીરીમાં જે જન્દ અને અવસતાના બોલો છે, તે કોઈ પારસી જરતોસ્તીએ બનાવેલા છે. હવે એ પારસી જરતોસ્તી કોણ હતો તે આપણે તપાસીએ. એજ કેતાબમાં તે વીગતવાર નામનીશાન સાથે લખેલું મળી આવે છે. તે નીચે મુજબ છે:—

“આખે બોલતું ખ્યાન જે પારસી, કે પોતાની દીનની અંદર ઘણો હુશીઆર હતો અને જેનું નામ અરદેશર હતું અને જેને બીજા પારસીઓ મોબેદ (દાના) જાણતા હતા અને જેને હુઝરત અકબરે ખસુસ કરીને પારસી બોલોની તેહકીક કરવા સાડું પૈસા મોકલીને કેરમાનથી બોલાવ્યો હતો, તેની પાસેથી તેહકીક કરી લખ્યું છે.”

હવે એ ખુદ ફરંગના આખે દાખલાઓ શું બતાવે છે અને હવે આઇના માફક જોણું જણાઇ ગયું છે કે અરદેશરને તો ફક્ત ફરંગને સાડુંજ બોલાવ્યો હતો.

જ્યારે હવે મીં કરકરીયાની એ તકલીફી તકરારનો અહીં છેડો આવે છે કે નવસારીનાજ જરતોસ્તીઓએ ધરમ સમજાવ્યા અને અરદેશર તો ફરંગે જહાંગીરીને માટેજ આવેલો, તો હવે હું મીં કરકરીયાને બોલો ચેલેજ કરું છું કે મેહરબાનો ઠરી મારા નીચલા સવાલોનો જવાબ આપે:—

૧—દબેસતાન બેદાઉની અથવા બીજી કોઈ પણ કેતાબમાંથી એમ નીકલતું હોય

કે અરદેશરે ધર્મ સમજાવ્યો તો તે અસલ એખારત તાંકી બતાવી પોતાના બોલવાને ટેકો આપવો.

૨—દબેસતાન બેદાઉની અથવા બીજી કોઈ પણ કેતાબમાંથી બાદશાહાની દરબારમાં જે ધર્મ સંબંધી તકરારો ચાલી હતી તેમાં તકરાર કરનાર તરીકે અરદેશરનું અથવા બીજા કોઈ પણ જરતોસ્તીનું નામ તાંકી બતાવવું.

૩—દબેસતાન અથવા બીજી કોઈ પણ કેતાબમાંથી ધર્મની તકરારોમાં કયા જરતોસ્તીએ કંઈ કંઈ મોતેબર તકરારોમાં ભાગ લીધો છે તે બતાવવું.

૪—જ્યારે દબેસતાન બેદાઉની વીગેરે કેતાબોમાંથી એમ જોણું જણાય છે કે “નવસારીથો આવેલા આતશપરસ્તોએ બાદશાહને જરતોસ્તી ધર્મ સમજાવ્યો,” તો તે જરતોસ્તીઓ દસ્તુર મેહરજીરાણા અને તેઓના સાથી સીવાય બીજા કોણ હતા તે બતાવવું.

૫—જ્યારે ખુદ ફરંગે જહાંગીરીનો બનાવનાર પોતે અરદેશર માટે જોણું લખે છે કે તેને બાદશાહે જન્દ અને અવસ્તાની લોગાત બનાવવાને કેરમાન વેરથી પૈસા મોકલી બોલાવ્યો હતો, તો અરદેશરે ધર્મની સમાજમાં ધર્મ સમજાવ્યો એમ મીં કરકરીયા લલતુંજ કહે છે તે શા આધાર ઉપરથી થોડી બેસાડ્યું છે તે દાખલા દલીલ સાથે બતાવી આપવું.

સાહેબ, હવે મીં કરકરીયાના ચોરંગાનું તકલીફીપણું બતાવી આપી સેવટે મારે એ ભાઈનો ઉપકાર માનવો જોઈએ કે જો એવણુ ભાઈએ આવું લલતું લલતું બોલી નહીં દીધું હોતે, તો આટલી બધી તકરાર ચાલી આટલું બધું અજવાળું એ બાબદ ઉપર પડતે નહીં અને દસ્તુર મેહરજીરાણાની ખરી બીનાથી જે વાંચનારાઓ

અંજાણા હતા, તેઓને પણ હવે ખાતરીથી જણાઈ જવાનો વખત આવતો નહીં.

લાં સેવક,

પેસ્તનજી નસરવાંનજી દસ્તુર મેહેરજીરાણા
૨.

ક્યસરે હિન્દના અધિપતિ જોગ:-

સાહેબ-શાહનશાહ અકબર અને દસ્તુર મેહેરજી રાણાના સંબંધમાં મીં કરકરીયાએ જે મતલબી લાખણ આપ્યું હતું, તેને માટે તમારાં જાણીતાં પત્રમાં વાજબી અને અપક્ષપાત ટીકા જે તમે કર્યાં છે, તેને માટે અમે નોસાકરા તમારા ઘણા આભારી છીએ અને હું આશા રાખું છું કે જ્યારે તમારાં પત્રમાં એ તકરાર ચાલુ કીધી છે, તો મને પણ એ શબ્દ બોલવાની રજા આપશો.

મીં કરકરીયાની મતલબ છુપી રહી નથી. એવણનાં લાખણની મુજબ મતલબજ દસ્તુર મેહેરજીરાણાને હલકા પાડવાની માલમ પડી આવે છે. પણ જ્યારે તમે અને બીજાં પત્રવાળાઓએ એવણનું “કામેજ્યતપણું અને અપક્ષપાતપણું” હવામાં ઉડારી દીધું છે, ત્યારે જો એવણ દલગીર હોય તો તેમાં મારી દીલસોજી છે, પણ એવણ જાણે તો છેજ કે “It is surely an iconoclastic age we are living in.” પણ હવે એવણને હું પુછવા માગું છું કે જ્યારે મેહેરજીરાણાની બાબદમાં પાધરું કાંઈ વળ્યું નહીં ત્યારે “થાકયાના ગાઉ” કરીને એક બીજી ભગતીજ બાબદ પર-અને તે પણ ખોટા-ગિરી પડયા, પણ જ્યારે તેમાં પણ હાથ ચાટતાં પેટ ન ભરાયું, ત્યારે વળી નાચારીએ ત્રીજી બાબદ પકડી! એ બધું શું બતાવે છે? અધિપતિ સાહેબ, એ ત્રીજી બાબદ તે શું? એવણ ફારસી લાપાને પુરતો અભ્યાસ કરીને દસ્તુર મેહેરજીરાણાને અકબર બાદશાહ

તસ્કથી મળેલી જાગીરનું ફરમાન તપાસીને પછી એ બાબદ ખતમ કરવા માગે છે. વાહવાહરે મીં કરકરીયા! પહેલો તો એજ સવાલ ઉલો થાય છે કે એ સવાલ બંધ કરવાની તમને શું સત્તા છે? તમારો હીસાબ પતી રહ્યો તેથી કે? વાડું તકરારને ખાતર કળુલ કર્યે કે તમને એમ કરવાની સત્તા છે, તોપણ ફરમાન તપાસવાની હવે તમને શી જરૂર છે? તમે તો તમારી “મલબાર હીલ લોજી”થી “અલગીમેટમ” પર આવ્યા છો, અને છેક વિલાયતમાં પેલી તમારી મોટી ચોપડી છપાવનાર છો તેમાં તો દસ્તુર મેહેરજીરાણાને ખદલે દસ્તુર અરદેસરનું નામ મુકવાનો નાદાન બચ્ચાંને ધમકી આપનારા અવાજમાં તમારો ધરાદો જણાવ્યો છે (અહીંયાં શેખસાદીની પેલા ચીતારા અને વાઘની વાત યાદ આવ્યા લવના રહેતી નથી) ત્યારે શું એ ફરમાનને “ફારજરી” ઠેડવવાનો ફાંકોળાંકો રાખો છો શું? ભગે, પણ પુન્ય કરો તો પુરુંજ કરજો! જો એમજ કરો તો એ ૩૦૦ વીંધાના મોટા વજીરા બામેળી તમારાં ફીલસુફી લેખને આધારે હમેશા ટકી રહે એવું અનુમાન કાઢી તમારાં પેલાં બીજાં ચોપાન્યાંમાં જાળવી રાખજો કે આવતી એલાદના લોકો પાછાં ગુંચવાડામાં પડે નહીં. પણ એ સઘળું ક્યારે કરશો? અમે મેહેરજીરાણાવાળાઓને રાત્રે ઉંઘ અને દીસે ભુખ નથી. તમને ફારસી લેખો વાંચવાનો અનુભવ મેળવવાને તો કાંઈ વર્ષો લાગશે તેથી તમારા કોઈ ખાત્રીદાર પાસે એ કામ નહીં કરાવો? અથવા તો બીજાઓ ધારે છે તેમ “અખારા બેહદીન કાઉસ” કરીને એ બાબદ પર બીલકુલ પાણી ફેરવવા માગો છો? એક પત્રના ફક્ત તમને માફક આવતા શબ્દો લઈને ઈંગ્રેજી છાપામાં દોડી ગયા હતા તેવું પણ હવે તો કાંઈ રહ્યું નથી. તમારો “તરો-આપાવ” નો ખબરો પણ હવે કાંઈ તમને

મહદ કરી શકવાનો નથી. ત્યારે હવે ઉપાય ફકટ બે બાકી રહ્યા છે; એક તો એકે હવેથી સદાની ચુપકીદી પકડવી; કુતરાંને ભાંસવા દેવાં; અને કોઈ પુછે તો કહેવું કે તવારીખની શાહત વગરવાળાઓને જવાબ આપવાનો તમારો કાયદો નથી. અને બીજો ઉપાય જે અતિ ઉત્તમ છે તે એક તમારી ભુલ કબુલ કરવી. ઈનસાન બાત ભુલને પાત્ર છે.

ભુલ (?) કબુલશો તો લોકોને જરા-પણ વિશ્વાસ રહેશે અને તમારું કહેવાતું અપક્ષપાતપણું જળવાઈ રહેશે. તમારો માનીતો બદાઓની જેને તમે દાળમાં ને દોધીમાં આતવ્યા કરતા હતા, તેજ તમારી સામે ઉભો છે. દસ્તુર મેહરજીરાણાનું નામ ગળે ઉતરતું નહિ હોય, તો તમારી “માહુભારત શોધ” ને આધારે કોઈ બીજાને શોધી કાઢો કે જેનું નામ તમે ધારે તેવા સખોને લીધે તવારીખમાં આવવા નહિ પામ્યું હોય. પણ દસ્તુર અરદેશરનું નામ તો હવે મેહરજીરાણી કરીને માંડીજ વાળજો. અમે ખોટાનું ખરું કરવા માગતાજ નથી. માટે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તમને હવે કંઈ પસંદ નહિ પડતું હોય તો “સખસે ખરી ચુપ” એ કહેવતનો ઉપયોગ કરવાની તમને દરેક છુટ છે, કારણ કે માણસ પોતાની મરજીનો ધણી છે.

છેવટે મુંબઈ યુનીવરસીટીના બીજા વર્ગના ગ્રેડ્યુએટને તો શું પણ એક સાધારણ માણસને પણ નહિ જાણે એવા ખરાબ શખ્તો તે મરહુમને માટે તમે વાપર્યા તેથી એક સખતમાં સખત હૈયું પીગળાય તો મારા જેવાનું તો કેવું પીગળાયું હશે તેનો તમને તો ક્યાંથીજ ખ્યાલ હોય ? તોપણ જેમ દરેક માઠાંમાંથી સાડું નીકળી આવે છે, તેમ તમારી મતલબ ગમે તેવી હોય તોપણ તેમાંથી અમારે માટે તો

ઘણુંજ સાડું પરિણામ આપ્યું છે; જેથી હું તેમજ માડું આપું ખાનદાન તમારા આડકતરી રીતે આભારી છીએ. પણ એથી તમારી જે દયા કરવા લાયક હાલન થઈ પડી છે, તેમાં મારાં ખાનદાનની નહિ તો મારી તો દીલસોજી છેજ તે સત કરી માનજો. અધિપતિ સાહેબ, હાલ વધારે તો શું લખું ? તારદેવ, તા. ૬ ઠી અક્ટોબર.

લા. સેવક,

દારાશાહ સોરાબજી દસ્તુર મેહરજીરાણા.

ના. ૭૩.

સ્વતંત્ર.

(તા. ૧૧ મી ઓક્ટોબર સને ૧૮૯૧.)

મી. ૦ કરકરયા-અધુરો ઘડો છલકાય ઘણો !

સ્વતંત્રના અધીપતી જોગ—
સાહેબ,

જત તમે સાહેબે કેટલાંક અઠવાડ્યાંની વાત પર તેમજ તમારા છેલ્લા અંકમાં “મી. ૦ કરકરયાને ઘભરાવતો દસ્તુર મેહરજી રાણા નો ભુત” એવાં મથાલાં હેઠલ તમારા નામને જાજતું, કોઈપણ રીતે ખોટી શરમ યા રાખ રખાવતને આધીન નહીં થતાં “સ્વતંત્રપણે” અંગરેજીમાં તેમજ ગુજરાતીમાં જે લખાણ કીધું છે તે માટે આ તકે ખરાં જોગથી મારા કુટુંબીઓ તરફથી તેમજ મારી પોતા તરફથી તમે સાહેબનો ઉપકાર માનવાની મારી ફરજ સમજી છું, અને આશા છે કે તમે તમારી એ અપક્ષપાત વર્તણુક ચાલુ રાખી મી. ૦ કરકરયાની શુદ્ધ ઠેકાણે લાવવા કીજે તેમજ બીજી વખતે “અધુરાં જ્ઞાન સાથ” “નવી શોધ ખોલને આધારે” રેસાલા ચીતરી કાઢી “સસ્તું માન” ખાતી જતાં

એ જવાનને અટકાવવા કીજે એજ પ્રમાણે તમારી અંગ્રેજી ગુજરાતી કટારોમાં લખાણ કરતા રહેશો, કે જેથી “ જાતી ભેદ ” વચમાં લાવી કોઈ મહુરમ અશે નરને કહે રે મોઢાં શું ભાવે છે એવા હલકા અને એક “ ઇતીહાસીક નુકતેચીન ” માં ખપતા આજકાલના એ પારસી “ જવાન ” ને ખીલકુલ નહીં છાજે એવાં હલકાં વીશે-પણા વાપડવાની એ પારસી ગરેડચુએટને પડી ગયલી નઠારી ટેવપર આંકેશ બેશક પડશે. તેની એ ટેવને અચુક શબ્દોમાં વખોડી કાઢીને જે ચીમકીઓ તમોએ બંને મરતબે લગાવી છે તેની સારી અસર હું ધારું છું. કે મીં કરકરયાપર થયા વિના રહેશે નહીં અને આશા રાખવામાં આવે છે કે એ ચીમકીનો અચરાત લાંબા વખત સુધી યાદ રાખી ભવીષમાં બે વખત વીચાર કરીને પછીજ એ જવાન જાહેરમાં પોતાનાં “ અધુરાં જ્ઞાનનું ” ભંડોલ બતાવવાને બહાર પડશે. તમો સાહેબે જે લખાણ કીધું છે તે એટલું તો માઆકુલ અને બંધ બેસતું છે કે તે વીશે વધુ નહીં બોલતાં નીચલી એક એલાહેદી ખીના તમારાં પત્રની મારફતે બહાર લાવવાની મારી ફરજ સમજું છું અને આશા છે કે તમો સાહેબ તેને તમારાં પત્રમાં જગા આપીને સવખતે મારા હિન્દુ અને મોહો-મેદન ભાઈઓને હમારા કુટુંબીઓના જેવી કઠંગી હાલતમાં આવી પડતાં બચાવશે.

સાહેબ, અત્રેનાં રોજાંદાં પત્રોના ગઈ તા. ૨ જી ના અંકમાં મીં કરકરયાએ મુંબઈના હિંદુ તથા મોહોમેદન જાહેર ધરમ ખાતાંઓની વીગતો મેલવવા કીજે એક ચરચા પત્ર છપાવ્યો છે, કે જે વીશે બે બોલ બોલવાની રજા માંગુ છું. પેહલાં તો મારા નાકેશ વીચાર પ્રમાણે મીં કરકરયાએ ખુલ્લે ખુલ્લું જણાવવું જોઈતું હતું કે “ વીલાયતનો એક જાણીતો અંગ્રેજ

લખનાર જે આપણા દેશથી સારી રીતે વાકેફ છે ” અને જેને ખાતર તેઓ ઉપલી વીગતો માંગે છે તે અહસ્થ કોણ છે, કે જેથી કરીને હિંદુ અને મોહોમેદન ભાઈ-ઓને તેના નામના આધાર અને વજન પર એવણે માગેલી વીગતો પુરી પાડવાનું ઉત્તેજન મલત અથવા તો તે ગૃહસ્થ ઉપર બાહુરે બહાર મોકલી આપવાનું સવલ પડત. એજ વેળા હું સમજી શકતો નથી કે તે જાણીતા અંગ્રેજે શા કારણસર હિંદુ અને મોહોમેદન કોમના અંગ્રેસરોને છોડી દેઈને મીં કરકરયા જેવા આજ કાલના પારસી જવાનને એવું કામ કરવાને લાયક ગણ્યા છે; પણ એ વીશે વધુ નહીં બોલતાં નીચલી ખીના મારાં હિંદુ તથા મોહોમેદન ભાઈઓને ચેતવણી આપવા માટે જાહેરમાં લાવવાની હું મારી ફરજ સમજું છું.

આજ નજદીક ચાર માસ ઉપર મીં કરકરયાએ હુમણાની માફક એવી મતલબનું છપાવ્યું હતું કે તેવણ (એક ઇતીહાસીક નુકતેચીન તરીકે “ નવી શોધખોલ ” ને આધારે) “ અકબર અને પારસીઓ ” વીશે રસાલો લખનાર છે, માટે દસ્તુર મેહેરજીરાણા વીશેની વીગતો જો તેવણને કોઈ પુરી પાડશે તો તેનો ઘટતો ઉપયોગ કરવામાં આવશે. એ ઉપરથી સાહેબ, મારા (મેહેરજીરાણાના) ભલા અને ભોળા કુટુંબીઓમાંથી ત્રણ ચાર જણાઓએ પોતા પાસે એ મરહુમ દસ્તુરને લગતાં જે જે ઓચરીઓ હતાં તે હમારા કુટુંબના એક ભણું ઇચ્છનારના લખવાથી હુમોએ તે અહસ્થને સ્વાધીન કીધાં, એવી ઉમેદથી કે તે અમારો શુભેચ્છક મીં કરકરયાને તેનો ઘટતો ઉપયોગ કરવાને આપશે ને ત્યાર પછી મીં કરકરયા તે ઓચરીયાં તે અહસ્થને પાછાં સ્વાધીન કરશે. પણ સાહેબ, મને પોતાને આજે હકીકત જાહેરમાં લાવતાં

ઘણી દલગીરી લાગે છે કે એવણે ભાષણ કીધાને નજદીક બે મહીના થયા છતાં અને તે શ્રદ્ધસ્થ તરફથી તે આચરીઆંઓ પાછાં મેલવવાની અનેક માંગણીઓ થવા છતાં તે હજી સુધી પાછાં મદયાં નથી. અને આપ-ણમાં એક જાણીતી કહેવત છે કે “ સુધની સાંજ ને મોચીનું વાહણ ” તેમ છેક નેપીઅન સી રોડ સુધી “ સવાર સાંજ ” એવણને ઘેર જઈ માગવા છતાં “ આજે આપું છું, કાલે આપું છું ” એમ વાયદા ઉપર વાયદા કર્યા જાય છે. એ તો જાણીતી બીના છે કે મીંઠ કરકર્યાને ફારસીનું જ્ઞાન નથી, તેથી પેહલાં તો અમારા શુભેચ્છકને એમ ધીરજ આપી કે “ મેં નકલ કરનારાઓ રાખીને ઉતરાવવા માંડ્યું છે ” પણ તે વાતનેથી આજે એક મહીનો થઈ જવા છતાં હજી નકલ થઈ રહી નથી અને ખોદા જાણે ક્યારે થઈ રહેશે. પણ વાત એટલા-માજ અટકતી નથી. વધારે અગત્યનું તો એ છે, કે અમારા એક કુટુંબી લાઈ પેશ-તનજી નશરવાનજી દસ્તુરે ઉપલાજી શુભેચ્છકના લખવાથી નવસારીથી બીજાં આ-ચરીઆંઓ સાથે ફારસીના ત્રણ ફરરા તેમના પર મોકલી આપ્યા અને તેવણને ખુલ્લે ખુલ્લું લખેલું કે જે ચોપડીમાંથી એ ફરરા ઉતારેલા જણાવયા છે તે બાબત વીશે મારા ઉત્તર હીંદુસ્થાનના પ્રવાસ દરમીયાન બનતી શોધ ખોલ કીધા છતાં તે ચોપડીમાં એ ફરરા જડતા નથી. પણ વાંચનારા સાહેબોએ અત્યાર આગમજનું જોયું હશે કે મીંઠ કરકર્યાએ તેનો કેવો સરસ ઉપ-યોગ કીધો છે ! લાઈ પેસતનજીએ મીંઠ કરકર્યાને ખુલ્લું કહેવાડયા છતાં મીંઠ કર-કરીયા તોહમત મુકવા નીકલે છે કે કાંઈ બીજું મલે નહીં ત્યારે મેહરજીરાણાના વારેસો ખોટા ખોટા ફરરાઓ મને પુરા પાડે છે. પેહલાં તો એવણે પોતાના રેસા-લામાં જાણે પોતેજ “ નવી શોધ ખોલ ”

કીધી હોય તેમ ઠંડે પેટે ઠોકી બેસાડ્યું કે એ બાબદમાં મારા હાથમાં એક કુટુંબી તરફથી ફરરા મુકવામાં આવ્યા છે, પણ ઘણું નવાઈ જેવું છે કે મારી હમેશની “ શોધ ખોલ ” છતાં તેજ ફરરાઓ મને તે ચોપડીમાં જણાતા નથી ! મેં ઉપર કહ્યું તેમ મીંઠ કરકરીઆને ફારસીનું જ્ઞાન નથી, તે છતાં કેવી ચાલાકીથી એવણે “ નવી શોધ ખોલ ” કીધી છે, તે ઉપલાં લખાણથી તુરત જણાઈ આવશે.

વાંચનારા સાહેબો જાણીને ખુશી થશે કે સાંભળવા મેલે ફક્ત ગયા રવીવારથીજ મીંઠ કરકરીયા ફારસી ભાષાની Clerk's Manual ” થી શરૂ કરીને એ ભાષાનો અભ્યાસ કરવા રોકાયેલા છે, જેથી એવણ અત્યાર આગમજની પોતાની પુરવાર થઈ ચુકેલી અસાધારણ બાહોશીથી થોડા દીવસ-માંજ એ ભાષા શીખી જશે. પણ અમે ગરીબ કુટુંબીઓને લય લાગે છે કે રખેને એવણના એ પાટક જ્ઞાનને આધારે પાઠશાહ અકબરે ૩૦૦ વીધાં બક્ષેસ આપેલી જમી-નનું અસલ ફરમાન જે હાલ અમારી પાસે મોજુદ છે તે પણ “ ત્રાંબાની પતરીઓ ” સાથે સરખાવીને ખોટું પાડે. અને અમે ગરીબ કુટુંબીઓ અમારા મરહુમ મુરબી-જીની દોલતે આજ ત્રણસો વરસ થયા એ વજીહની ઉપજમાંથી નીમક રોટી ખાઈએ છીએ તેના ઉપર પણ ત્રાપ મારવા જેવું કરે. ખોદા હાફેજ !!

ઉપલી વીગતો ઉપરથી હું મારા નમ્ર હીંદુ તથા મોહમ્મદન લાઈઓને સુચના કરવાની ફરજ સમજું છું કે જે વખત વીચાર કીધા પછીજ પોતાનાં ધર્મ ખાતા-ઓને લગતી વીગતો મીંઠ કરકર્યાને પુરી પાડવી.

મુંબઈ તા. ૭ મી અક્ટોબર ૧૮૯૬.

લાં સેવક,

D.

* * * મીં કરકરયાવાળી બાબદના સં-
બંધમાં 'હેશાનમંદ' વખાણનારાઓ તરફથી
અમને કેટલાંક લખાણો મળ્યાં છે તેમાં
એ જવાન્યાને પુષ્કળ તુપી નાંખેલો હોવાથી
અમોએ તે દાખલ કીધાં નથી, જે હાલમાં
થયું છે તેજ અમોએ પુરતું ગણ્યું છે
અને મીં કરકરયા કાંઈ નવો ફટવો લઈ
પાછા બહાર પડે તેટલાં થોબવું ઘટે છે.

નાં ૭૪.

સત્ય મિત્ર

તથા

હપ મજદયસ્નનામ.

(રવીવાર તા. ૧૧મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૬)

મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા સંબંધી
આગલ વધેલી તકરાર-તેમની તર-
ફેનમાં રજુ થયેલી નવી દલીલો.

નવસારીના આગલા મરહુમ દસ્તુર
મેહરજીરાણાએ અકબરને પારસી ધર્મ
સમજાવી તે મહાત્મા પાદશાહનું દીલ પારસી-
પણું તરફ ફેરવ્યું હતું. એવી ત્રણ સદીથી
મનાતી આવેલી વાતનું ખંડન પેલા એક
તવારીખનવેશમાં ખપતા જવાન મીં
રસ્તમજી પેસતનજી કરકરયાએ એ માસની
વાતપર રાયલ એક્ષાટીક સોસાયટીની અત્રેની
શાખાની સભામાં ભાષણ રૂપે કર્યું, તેની
નોંધ લેતાં અમે એવો સંશય દેખાડ્યો
હતો કે, દસ્તુર મેહરજીરાણાને એજ
શેહનશાહ તરફથી જે ઇનામી મોટો વજીફો
મળ્યો હતો, અને જે હજુ પણ તેમના
વંશજોના હસ્તકમાં છે, તે ત્યારે તેમને
શા માટે મળ્યો હતો તેનો નીર્ણય થવો
જોઈએ. તે જોડે અમે એવી પણ ભલામણ
કીધી હતી કે, એ મરહુમ દસ્તુરના વંશજો-
એ યાતો કોઈ બીજા તવારીખના અભ્યાસી-

ઓએ એ બાબતના સંબંધમાં વધુ જુસ્તોજો
કરી, મલી શકે તો તેમની તરફેનની નવી
શાહદતો રજુ કરવી, કે જેથી એ દસ્તુરની
કીર્તી એકવાર ફરી ઝલકતી થાય. અમે
જોઈને ખુશી છીએ કે, અમારી તે ભલામણ
ફાકટ ગઈ નથી. તે પછી એ ચરચા અત્રે
ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી પત્રોમાં નવેસરથી
જાગી છે, અને તે અત્યાર સુધી ચાલુજ
રહી છે. તે ચરચામાં જેમ દસ્તુર મેહરજી
રાણાના વંશજો ઉતરયા છે, તેમ બીજા
તરાહિત ગ્રહસ્થો પણ તેમાં ભાગ લેય છે.
એ ભાગ લેનારા સઘલા ખરી રીતે જોતાં
દસ્તુર મેહરજીરાણાની તરફેનમાંજ તકરાર
ચલાવે છે; જ્યારે તેમની વીરૂધ્ધ માત્ર એકલા
મીં કરકરયા જેને પોતાનું વીરૂધ્ધ મત
ખાંધીજ લીધું છે તે રહી ગયા છે. આ
ઉપરથી દીસે છે કે, અહીંના પારસીઓ
પોતાના એક માજી ધર્મગુરૂની કીર્તી ફાકટ-
ની વગોવાતી જોવા ચાહતા નથી; અને
એ તેમની લાગણી વાજબી અને માન
ભરેલી છે. લાગણી ઉપરાંત દલીલોની તેમાં
પહેલી જરૂર છે; અને અમો ખુશી સાથે
જોઈએ છે કે, દસ્તુર મેહરજી રાણાની
તરફેનમાં નીકળેલા તકરારીઓ પોતાના
ટેકામાં કેટલીક નવી અને વજનદાર દલીલો
રજુ કરે છે; અને તે એટલી હદ સુધી કે,
મીં કરકરયાની દલીલોથી મેહરજીરાણાનાં
કામ વીશે પ્રથમ લોકોનાં મનમાં જે ખતરો
પડ્યો હતો તે હવે નીકળી ગયેલો જણાય છે.

આટલું તો નક્કીજ છે, અને તે અમે
અમારી પ્રથમ આરટીકલમાં જણાવી ગયા
છીએ કે, શેહનશાહ અકબરે કરાવેલી ધર્મો
સંબંધી તકરારનું પરીણામ મોટે ભાગે
જરથોસ્તી ધર્મના લાભમાં ઉતર્યું હતું,
અને એ ધર્મની સમજાવટે તે ઘણે દરજે
પારસીપણું તરફ દબ્યો હતો; તે અહીં
વેર કે, એ ધર્મની ગોઠવણ પ્રમાણે તે

નામદ્વારે આતશ તથા સુર્યને જોદાઈ કેબલા તરીકે ગણ્યા હતા, તથા પારસી રોજ માહ પ્રમાણેનું પંચાંગ ચાલુ કરવા બેડે કેટલાક પારસી તેહવારે પણ પાલવા માંડ્યા હતા. પણ એખલો મીં કરકરીયા તકરાર એ કરે છે કે, તેને પારસી ધર્મ એવો સરસ રીતે સમજાવનાર કોણ? આપણા તરફ અસહથી મનાતું આંબુ છે કે, એ સમજાવનાર તે મેહરજીરાણા; પણ મીં કરકરયાએ તે ના પાડીને એ કામ બજાવનાર તરીકે ધરાવના તે વેલાના એક પારસી દસ્તુર નામે અરદેશીર કેરમાનીને રજુ કર્યા છે. પણ હાલ રજુ થયેલી દસ્તી-લોના આધારથી તો એવું સાબિત થાય છે કે, દસ્તુર અરદેશીર કેરમાની અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવનાર નહીં હતા, તો પછી દસ્તુર મેહરજીરાણા સામે ઉભો થતો સંશય આપોઆપ નીકળી જાય છે, કેમકે આ બે યાદગાર દસ્તુર સાહેબો સીંચાય ત્રીજા કોઈ દાવાદાર તો એ માન માટે છેજ નહીં અને હોતો પણ નહીં. મેહરજીરાણાના હીમાયતીઓ જેમ આડકતરી સાબેતીઓથી એમ દેખાડવાને શક્તિવાન થયા છે કે, અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવનાર મેહરજીરાણા હતા, તેમ સીધી સાબેતીઓથી એમ બતાવવાને પણ તેઓ શક્તિવાન થયા છે કે, અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવનાર અરદેશીર કેરમાની ન હતા. એની ખાતરી માટે આ તકરારમાં રજુ થયેલી દસ્તીલોનો નીચલો ટુંક સાર વાંચનારાઓને ઉપયોગી થઈ પડશે.

શેહનશાહ અકબરે ધર્મો સંબંધી પુછ-પરછ અથવા તકરાર માટેનો જુદા જુદા ધર્મોના ઉપાધ્યાઓનો મહાન મેલાવડો સન ૧૫૭૮ ઇસ્વીમાં કર્યો હતો. એ મેલાવડામાં પારસીઓ, તરફથી રજુ થનાર અન ભાગ લેનાર કોણ હતા તે વીષે વીગતવાર અને

નામ નીશાન સાથનું લખાણ કેઠે મલતું નથી. બદાઓની, જેણે આ બનાવની હકીકત તેજ હીંદામમાં અને જાતી અનુભવ ઉપરથી લખેલી છે, અને જેના ઉપર ખુદ મીં કરકરયાએ પણ મોટો આધાર લીધો છે, તે માત્ર તેનાં વીષે એટલુંજ જણાવે છે કે:—

“ આતશ પરસ્તો (એટલે પારસીઓ) જેઓ ગુજરાતના નવસારી કસબાથી આવ્યા હતા, તેઓએ પોતાના જરથોસ્તી ધર્મને સાચો બતાવ્યો, અને આતશની સેતાએ-શને ઘણી ઊંચી જણાવી. તેમને પોતા તરફ બોલાવીને (પાદશાહ) કયાની રાહો રવેશથી વાકેફ થયો; તે એટલે વેર કે આતશને ધરાની પાદશાહોના તરીકા પ્રમાણે જેમ તેઓની આતશકદેહોમાં તે બલતો રહતો હતો તેમ, પોતાના મેહલમાં શમો-રોજ નેગાહ રાખવાને શેખ અબુફઝલને ફરમાવયું, સખબ કે આતશ જોદાની બખ-શેશોમાંની એક બખશેશ, અને તેનાં નુરો-માંનું એક નુર છે. જલુસી પચીસમાં વરસના નોરોજને દહાડે સુરજ અને આતશને સેજદો (પાદશાહે) ખરાં દીલથી કીવો. અને દરબારીઓએ પણ ચેરાગ સલગાવતી વેલા હંમેશ તેને સેજદો કરવા માંડ્યો. ”

આ ઉપરથી એટલું તો નક્કી જણાય છે કે, અકબરના ધર્મ સંબંધી વાદવીવાદના આ મહાન મેલાવડામાં જે પારસીઓ હાજર થયા હતા, તેઓ ધરાવના યા કેરમાનના હતાજ નહીં. તેઓ નવસારીનાજ હતા; અને તે નવસારીના પારસીઓ કોણ તે બેકે તેમાં નામ નીશાન સીકે જણાવ્યું નથી, તો પણ તેઓમાં મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજીરાણા અવશ્ય અને પહેલા હોવા બેઠા; કેમકે (૧) તે પ્રમાણે તે વખતથી તે અત્યાર સુધી બોલાતું તથા મનાતું આંબુ છે; (૨) તે માટેના ખ્યાલો તથા લાવણીઓ બેડાયલાં છે; (૩) તે બનાવનો

અને મેહુરજીરાણાંને વખત મલતો આવે છે; (૪) ત બનાવ પછી, યાને મેહુરજીરાણાં દીલીથી નવસારી આંચા પછી, તેમને ત્યાંના પારસીઓએ પોતાના દસ્તુર નેમ્યા હતા; (૫) અને મેહુરજીરાણાંને એજ પાદશાહ તરફથી ખાસ સનદ સાથે મોટો ધનામી વજીફો મલ્યો હતો. અર્થાત્, મેહુરજીરાણાં અકબરની દરબારમાં જવાની પરોક્ષ સાબેતી આમાંથી મલે છે, અને તે એવા લખનારથી મલે છે કે, જેને એ બનાવના સંબંધમાં સર્વથી ચઢતી સત્તા સરખો લેખવામાં આવે છે, અને તેને વડી ઉપર જણાવ્યા સરખી ખીજી આડકતરી સાબેતીઓનો ટેકો છે. અગરજો અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવવાનું કામ દસ્તુર અરદેશર કેરમાનીએજ બજાવ્યું હોત તો તેનો સેજ પણ ઇશારો બહાઓનીમાં આંચા વગર રહત નહી. પણ તે આંચો નથી; અને આવી શકે એમ પણ નથી; કારણ દસ્તુર અરદેશર કેરમાની મજબુર વખતે અને ઉપલાં કારણ સર દીલી ગયાજ ન હતા. તેઓ તો એ બનાવ પછી ઓગણીસ વરસે ત્યાં ગયા હતા, અને તે પણ બુદ્ધાં કારણસર. તે કારણ, અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવવાનું નહી, પણ તેણે બનાવવા ફરમાવેલી ફારસી ફરહંગમાં જદ પેહલવી લોગાતોની સમજ આપવા માટેનું હતું, એ વીષેની સીધી અને ખુદી સાબેતી એ ફરહંગમાંથીજ મલી આવે છે, કે જે ફરહંગને પાછલથી “ફરહંગે જેહાંગીરી” નું નામ મલેલું છે, અને જે ફારસી લાખાના ચઢતે દરજ્જેના અભ્યાસીઓમાં સારી રીતે જાણીતી છે. ખરું છે કે દબેસ્તાન કેતાબમાં અકબરને પારસી ધરમ સમજાવવાના સંબંધમાં દસ્તુર અરદેશર કેરમાનીનું નામ આપેલું છે; પણ તેથી ઉપલી બુલ બાબતમાં કશો ફેર પડતો નથી. અકબરની તવારીખના સંબંધમાં જેટલો આધાર

બહાઓની પર લઈ શકાય તેટલો દબેસ્તાન પર લેવાય નહી, કારણ બહાઓનીની કેતાબ જ્યારે ખુદ દીલીમાં અને ઊપલા બનાવના વખતે લખાઈ હતી, ત્યારે દબેસ્તાન કેતાબ ઇરાનમાં અને એ બનાવ પાછલ અરધી સદી પછી લખાઈ હતી, અને તેના બનાવનારે તેમાં પોતે લખેલી અકબરના ધર્મને લગતી બાબતનો મોટો આધાર પણ બહાઓની ઉપર લીધેલો જણાય છે. તેમાં તેણે પારસીઓને લગતો જે ફકરો લખેલો છે, તે પણ બહાઓનીના મજબુર ઊતારાને મલતોજ છે; અથવા બરાબર ઠીચે તે તો તેણે તેનો ઊતારોજ કર્યો છે. ફરક એજ કે, તેમાં તેણે દસ્તુર અરદેશર કેરમાનીનું નામ ઊમેરયું છે અને બહાઓનીનું ‘છેલું’ વાક્ય લીધું નથી. તેણે અરદેશર કેરમાનીનું નામ કાં ઊમેરયું હશે તેનો ખુલાસો એજ સમજી શકાય છે કે, અરદેશીરને દીલી જવાનું કારણ તેણે બુલથી પાદશાહને ધરમ સમજાવવાનું માની લીધું છે. પણ તે તેની દેખીતી બુલ છે, અને તે બુલ પાદશાહના ધરમ સંબંધી મેલાવડાના તથા અરદેશીરની દીલીની પધરામણીના સનેના મોટા તફાવતથી તરત માલુમ પડી આવે છે. આ રીતે જ્યારે અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવનાર અરદેશર કેરમાની હતા એ વાત બુલ ભરેલી ઠરે છે, ત્યારે તે કામ બજાવનાર મેહુરજી રાણા હતા એ વાત વધુ મજબુતી પામે છે. એ રીતે મેહુરજીરાણાની કીર્તી પાછી દીપતી થાય છે.

હવે આ રીતે જોતાં કોઈ પણ ઘણી સાધારણ શાર કાઢે તો તે દશતુરજી મેરજીરાણાંની તરફેણમાંજ ઉતરે; તે છતાં મીંઠરકરીઆ પોતાનું મત ફેરવતાં નથી; એક વાર મત નહી ફેરવે તો તનું એખલું મત તેને મુબારક; પણ તેમ કરતાં તે જે ઢપે લખવા લાગો છે, અને મરહુમ દશતુરજીને બરાબ વીશેસનો વાપડે છે, તે હમો ઠીચે છે કે ઘણાં નાપસંદ કરવા

જેવાં બલકે ધીકારવા જેવાં છે. તરણુશો સદીપરનાં એક અશો દશતુરને એવાં ખરાબ વીશેશનો લગાડવાં અને જે તેમનાં મનમાં કે દીલમાં નહીં તેવું લખવું-કે તેવો ફલાણું કરી નહીં શકે તેવાં છતાં જાણે તેવો કેહતા હોય કે તેઓ ફલાણી બાબદમાં હોશીઆર હતા-એવું તેમને ગળે પડવા જેવું મીં કરકરયાનું બેહુંડુ લખાણ ટાઈમસ જેવાં એક મોભાદાર પત્રની કાલમમાં આશકાર થવા પામે છે.† એ બહુ અબયબ જેવું સાથે બહુ દલગીરી ભરયું છે; કેમકે એક વાર મીં કરકરયા જેવા જવાંન લખનારા તો મોહડે આવયું ગમે તે ભાંડે પણ તેવાં પત્રના બાહોશ અધીપતીઓએ તેવાં નાલાયક લખાણ પોતાનાં પત્રમાં દાખલ કરતાં ઘટતો આંકોશ રાખવો ઘટે છે, કારણ કે શમજી લોકો મીં કરકરયાનું એવું ખરાબ લખાણ વાંચી જેટલા દલગીર થાય છે, તેથી વધુ દલગીર અંગરેજી પત્રોમાં અનજાણથી એવાં લખાણો પ્રગટ થવા માટે થાય છે; તે એવાં આબરૂદાર પત્રના અધીકારીઓએ શારી પેઠે શમજવું જોઈએ છે.

નાં ૭૫.

અખબારે સોદાગર.

(તાં ૧૨ મી અક્ટોબર ૧૮૬૬)

નવસારીવાલા દસતુર મેહરજીરાણા
બાબે ચાલતી તકરાર.

અખબારે સોદાગરના અધીપતી બેગ.

સાહેબ,—જત તમારા પત્રના ગઈ તાં ૨ જીના અંકમાં મીં ૩. પે. કરકરીઆએ મુબઈના હીંદુ તથા મહોમેદન બહેર ધરમ ખાતાંઓની વીગતો મેલવવા

જે ચરચાપતર છપાવયો છે તે વીશે બે બોલ બોલવાની રજા આપશે તો ઉપકાર થશે.

પેહેલાં તો મારા નાકેશ વીચાર પરમાણે મીં કરકરીઆએ ખુદલે ખુદલું જણાવયું હતું કે “ વીલાયતનો એક જાણીનો અંગરેજ લખનાર આપણા દેશથી સારી રીતે વાકેફ છે, ” તે કોણ ગરહસ્થ છે; કે જેથી કરીને હીંદુ અને મહોમેદન ભાઈઓને તે ગરહસ્થનું નામ જાણવાથી બનતી વીગતો પુરી પાડવાનું ઉતેજન મલતે, અથવા તો તે ગરહસ્થના ઉપર બહારો બહાર મોકલી આપવાનું સવલ પડતે. તેમજ હું સમજી શકતો નથી કે તે જાણીતા અંગરેજે શા કારણશર હીંદુ અને મહોમેદન કોમના અગરેશરોને છોડી દધને મીં કરકરીઆ જેવા આજ કાલના પારશી જવાનને એવું કામ કરવાને લાએક ગણ્યા છે. પણ એ વીશે વધુ નહીં બોલતાં નીચલી ખીના મારા હીંદુ તથા મહોમેદન ભાઈઓને ઉપયોગી થઈ પડશે એમ જાણી બહેરમાં લાવવાની મારી ફરજ સમજી છું.

આજ નજદીક ચાર માસ ઉપર એજ મીં કરકરીઆએ હમણાની માફક એવી મતલબનું છપાવયું હતું કે તેવણ (એક ઇતીહાશીક નુકતેચીની તરીકે “ નવી શોધ બોલ ” ને આધારે) “ અકબર અને પારસીઓ ” વીશે રેશાલો લખનાર છે. માટે દસતુર મેરજીરાણા વીશેની વીગતો જો તેવણને કોઈ પુરી પાડશે તો તેનો ઘટતો ઉપયોગ કીધામાં આવશે. એ ઉપરથી, સાહેબ, મારા બલા અને લોલા કુટુંબીઓમાંથી તરણ ચાર જણાઓએ પોતા પાશે એ મરહુમ દશતુરને લગતાં જે જે ઓચરીયાંઓ હતાં તે હમારા કુટુંબના એક લહું ઇચ્છનારના સમજાવવાથી હમેએ તે લહું ઇચ્છનારને સ્વાધીન કીધાં, એવી ઉમેદથી કે તે શુભઅછેક મીં કરકરીઆને તેને, ઉપયોગ કર-

વાને આપશે અને તયાર ખાદ્ય મીં કરક-
કરીયા તે ગરહસથને તે પાછાં સ્વાધીન
કરશે, પણ સાહેબ મને પોતાને આ હકીકત
બહેરમાં લાવતાં ઘણી દલગીરી લાગે છે કે
એવણે ભાશણ કીધાને નજદીક એ મહીના
થવા છતાં અને તે ગરહસથ તરફથી તે
આચરીયાંઓ પાછાં મેલવવાની અનેક
માગણીઓ થવા છતાં તે હજી સુધી પાછાં
મળ્યાં નથી. અને આપણામાં એક બાળીતી
કહેવત છે કે “શુધની સાંજ ને મોચીનું
વહાણું” તેમ છેક નેપીઅનશી રોડ સુધી
“સવાર સાંજ” એવણને ઘેર જઈ માંગવા
છતાં “આજે આપું છું” કાલે આપું છું”
એમ વાએદા ઉપર વાએદા કર્યા બંધ છે.
એ તો બાળીતી બીના છે કે મીં કરકરી-
આને ફારસી પુરૂં પાઘરૂં આવડતું નથી,
તેથી પેહલાં તો તે ગરહસથને એમ ધીરજ
આપી કે નકલ કરનારાઓ રાખીને ઉતા-
રાવા માંડ્યું છે પણ તેનેથી આજે એક
મહીનો થઈ જવા છતાં હજી નકલ થઈ
રહી નથી અને જોદા બણે ક્યારે થઈ રહેશે.
એટલુંજ નહીં પણ વધારે અગત્યનું તો
એ છે કે હમારા એક કુટુંબી ભાઈ પેશ-
તનજી નશરવાનજી દશતુરે ઉપલાજી શુભ-
ધ્યએકના લખવાથી તે ગરહસથના ઉપર
નવશારીથી બીજાં આચરીયાંઓ સાથે
ફારસીના તરજી ફકરા મોકલી આપ્યા અને
તેવણને ખુલ્લે ખુલ્લું લખેલું કે મારા
ઉતર હીંદુસતાનના પરવાશ દરમીયાન જે
ચોપડીઓ પરથી એ ફકરાઓ લીધા છે
એમ લખ્યું છે તેની બનતી શોધખોળ
કીધી છતાં તે ચોપડીમાં એ ફકરા જડતા
નથી. પણ વાંચનારા સાહેબોએ અતયાર
આગમજનું જોયું હશે કે મીં કરકરઆએ
તેનો કેવો સરસ ઉપયોગ કીધો છે!!!
ભાઈ પેશતનજીએ મીં કરકરીઆને ખુલ્લે
ખુલ્લું લખ્યું છતાં તોહમત મુકવા નીકલે

છે કે બીજું કાંઈ મલે નહીં તયારે મેરજી-
રાણાના વારસો મને જોડા જોડા ફકરાઓ
પુરા પાડે છે. પેહલાં તો એવણે પોતાના
રેસાલામાં બણે પોતેજ “નવી શોધખોળ”
કીધી હોએ તેમ કહે પેટે ઠોકી બેસાડ્યું
કે એ બાબતમાં મારા હાથમાં એક કુટુંબી
તરફથી ફકરા મુકવામા આવ્યા છે,
પણ ઘણું નવાઈ જેવું છે કે મારી હમેશની
“શોધખોળ” છતાં તેજ ફકરાઓ મને તે
ચોપડીમાં જણાતા નથી!!! મેં ઉપર
કહ્યું તેમ મીં કરકરીઆને ફારસીનું
પુરૂંપુરૂં જ્ઞાન નથી તે છતાં કેવી ચાલાકીથી
એવણે ‘નવી શોધખોળ’ કીધી છે તે ઉપલાં
લખાણથી તુરત જણાઈ આવશે.

હજી મીં કરકરીઆ ગમે તો ફારસી
ભાશાની ‘Clerke’s manual’ થી શરૂ
કરીને એ ભાશા શીખવા માંડે, જેથી કરીને
એવણ અતયાર આગમજની પોતાની પુર-
વાર થઈ ચુકેલી અશાધારણ બાહોશીથી
ગણતરીના થોડા દીવસમાં એ ભાશા શીખી
જશે. પણ હમો ગરીબ કુટુંબીઓને ભય
લાગે છે કે રખેને એવણનાં એ પાકટ જ્ઞાનને
આધારે પાદશાહ અકબરે ૩૦૦ વીલાં
બક્ષેસ આપેલી જમીનનું અસલ ફરમાન
જે હાલ અમારી પાસે મોજુદ છે તે પણ
‘તરાંબાની પતરીઓ’ સાથે શરખાવી
જોડું પાડે, અને હમો ગરીબ કુટુંબીઓ
હમારા મરહુમ મુરખીજીની દોલત આજ
તરણસો વરશે થયાં એ વજીફાની ઉપજ-
માંથી નીમક રોટી ખાઈએ છીએ તેના
ઉપર પણ તરાપ મારવા જેવું કરે. જોદા
હાફેઝ!!!

ઉપલી વીગતો ઉપરથી હું મારા નમ્ર
હીંદુ તથા મહોમેદન ભાઈઓને શુચના
કરવાની ફરજ સમજું છું કે મીં કરકરી-
આને એ વખત વીચાર કરીને પછીજ પોતાનાં
ધરમખાતાંઓને લગતી વીગતો પુરી પાડે,
કારણ કે એવણને અતરે આપેલાં આચ-

રીઆંઓ પાછા મલ્યાં નથી તો તમે ભાઈ-
ઓની વીગતો છેક વીલાયત સુધી મોકલ-
નાર છે એટલે તે ક્યારે પાછી ફરશે તે
કાંઈ કેહવાઈ શકાએ નહીં. અને જો પાછી
ફરે તો આ જમાનાના એક મોજેજા જેવું
થઈ પડશે.†

મુ'બઈ તા. ૭-૧૦-૧૮૯૬
લી. સેવક--D.

ના. ૭૬.

મુ'બઈ સમાચાર.

(તા. ૧૬ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૬.)

મરહુમ હસ્તુર મેહેરજી રાણાએ શેહેન-
શાહ અકબરની દરબારમાં કરી ખતા-
વેલા જણાવવામાં આવતા મોજેજા
વગેરેને લગતી તકરાર.

મુ'બઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ,--નીચલી સતરોને તમારાં માન-
વંતા પત્રમાં જગા આપવાથી મારીપરજ
નહીં પણ કુલે જરથોસ્તી ટોળાપર તમે
સાહેબનાં ઉપકાર થશેજી.

સાહેબ,--આજે કેટલા કેટલા દાહાડા
થયા મુ'બઈનાં વરતમાનપત્રોમાં જરથોસ્તી-
ઓને લગતી એક ઘણી અગતની બાબ-
તની ચકચાર ચલાવવામાં આવે છે. અંગ્રેજી
પત્રોએ તેમજ ગુજરાતી પત્રોએ તે માટે
પોતાની કટારો ખોલ્લી મેલી છે, અને
ટાઇમસ ઓફ ઇન્ડિયા ને બેંગ્લો ગેઝટમાં
તો લાંબા લાંબાં ને કાબેલીયતભરેલાં ચરચા-
પત્રો છપાયાં છે. તે બાબત નવસારીના

મેહેશતનશીન હસ્તુર મેહેરજી રાણાને
લગતી છે. એ મરહુમ હસ્તુર સાહેબ નવ-
સારીથી દીલ્લી ખાતે ગયા હતા અને શાહ
નશાહ અકબરને તેઓએ સુદરહે પેહેરાવ્યો
હતો, તથા જે જગતગુરુએ આસમાનપર
એક થાલી ઉડારીને બે સુરજ ઉગેલા
શાહનશાહને દેખાડ્યા તે જગતગુરુનું બહુ-
મંત્ર તેઓએ તોડી નાખ્યું હતું, એવી
વાત કંઈ વરસો થયાં જરથોસ્તી ટોળામાં,
શું મેહેરીનોમાં કે અથોરનાનોમાં, જાએજ
છે. એ વાત ખોટી છે એમ મુ'બઈની રાયલ
એશીયાટીક સોસાયટીની એક મીટીંગમાં
મી. ૩૦ ઈરકરયા નામે એક કાબેલ સલા-
સદે વાંચેલા નીબંધમાં જણાવ્યું છે, અને
તે ઉપરથી એ બાબતને લગતી ચકચાર
ઘણી તરફ ચલાવવામાં આવી છે. પણ
સાહેબ, હું જોઈને હેરાત થાઉં છું કે એવી
અગતની બાબતને તમારા પત્રમાં કાંઈ હાથ
ધરવામાં નથી આવી ? હું એ બાબત વાસ્તે
બે બોલ બોલવા માંગું છું, તે તમે મેહેર-
બાન મને બોલવાની રજા આપશેજી.
મરહુમ હસ્તુર સાહેબ મેહેરજી રાણા ૩૦૦
વરસપર થઈ ગયલા નવસારીના એક જર-
થોસ્તી વતની હતા. તેઓએ એક જર-
થોસ્તી તરીકે અકબર શાહનશાહની દર-
બારમાં જેવો જણાવવામાં આવ્યો છે તેવો
લાગ બજારી દેખાડ્યો હોય તો, તે જર-
થોસ્તી ટોળાની તવારીખમાં ખચીતજ અગ-
તની જગા રોકવાને લાયકનો અને સોનેરી
અક્ષરે નોંધવા જેવોજ બનાવ છે. જરથોસ્તી
ટોળાને સામાન્ય રીતે અને અથોરનાન
ભાઈઓને અકસર કરીને તે ખાસ જેબ
આપનારો છે; અને તેટલા માટે એ બનાવ
સંબંધી જેથી શાહદતો મળતી હોય તે
એકઠી કરીને જરથોસ્તી ટોળાની તવારી-
ખમાં જો તેમને ખાતરી ભરેલી નોંધપર
ચંહડાવી હોય, તો તેથી એ ટોળાનાં માન
અને ઈજ્જતમાં તે વધારો કરનાર અને તેને

† આખરે કંટાળીને મી. મોહીએ રૂ. ૬૦
ના ખાડામાં ફેંકટમાં ઉતરી મી. પેમાસ્ટર વકીલની
મારફતે સોલીસીટરોની નોટીસ મોકલાવી ત્યારેજ
મી. ઈરકરીઆએ ઉપલાં કાગળો આપ્યાં.

જેખાચશ આપનારૂં થઈ પડશેજી, એવું કમતરીન ધારે છે. એટલા માટે તમે સાહેબને મારી એટલીજ અરજ છે કે જેની કોઈ જરથોસ્તી, પછી તે બેહેલીન હોય કે અથોરનાન હોય, તે મુંબઘનો રેહવાસી હોય કે નવસારીનો વતની હોય, તે આખે બાબતમાં ખરેખરી જેની શાહદતો રજુ કરવાને બાહર પડે તેને તમે સાહેબ તમારાં માનવતાં પત્રમાં જગા આપીને જરથોસ્તી ટોળાની ખરેખરી સેવા બબવશેજી. હમણાં એ બાબતની જે ચકચાર થાય છે તેમાં ઘણી ઘણી બાબતો એવી મુકાય છે કે તે મારા જેવા વીહયાસ્થીઓને અને તવારીખના વાંચકોને ગુચવાડા ને ગભરાટમાં નાખનારી થઈ પડી છે. હું પોતે એક વીહવાન હોવાનો દાવો કરતો નથી, પણ જે રીતે એ ચકચાર રજુ થઈ છે તે સાધારણ સમજનાં માણસને સારી રીતે સમજ પડવાને મુશકેલ લાગે છે. માટે મારી નમનતાઈ ભરેલી અરજ છે કે, એ બાબતમાં લખાણ કરનારા સાહેબો પોતાની તરફથી ખેલાસાવાર લખાણ કર્યા જશે તો જરથોસ્તી ટોળાની તેઓ સારી સેવા બબવશે. તમારો નમનતાઈ ભરેલો સેવક, ન. પા.

નાં ૭૭.

જામે જમશેદ.

(તા. ૧૯ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૬)

આંકટીલ કુ પેરો—જરથોસ્તી ધરમનો અભયાસ કરનાર પહેલો ફરેંચ વીહવાન.

“ કલકતા રીવયુ”ના છેલ્લા અંકમાં* એક લખનારે જરથોસ્તી ધરમનો અભયાસ કરનારા જાણીતા પહેલા યુરોપીયન વીહવાન આંકટીલ કુ પેરોને યાદ કરી તેની સેવાને ધનસાક્ષ આપ્યો છે. જંદ પહેલવીનું જ્ઞાન

યુરોપમાં જ્યારે હસતી ધરાવતું ન હતું, જરથોસ્તી ધરમ શું છે અને તેની અવસતામાં કેવું ઉંડું ડાહપણ સમાયલું છે, તે વીશે દુનીયાના કોઈજ લોકમાં ફક્ત અટકળ થતી હતી, ત્યારે ક્રાનસ જેવા દુરના એક દેશથી સંકટો ખમતા, દરીયા દોહોવી એ ધરમનો અભયાસ કરવા તથા એ બહુ પુરાણો ધરમ પાળનારાઓનો અનુભવ મેળવવા એક ઉદ્યોગી ફરેંચ વીહવાન નામે આંકટીલ કુ પેરોં હીંદુસતાન દેશમાં આવ્યો હતો. નજદીક ૧૦ વરસ સુધી અત્રે રહી, જંદ પહેલવીનો અભયાસ કરી, પોતા સાથ એ ધરમનાં કેટલાંક પુસ્તકો તે પોતાને સવદેશ લઈ ગયો હતો, જ્યાં એ ધરમના લોકોલનો વધારો કરી, અવસતાનો ફરેંચ ભાશામાં પહેલો તરજુમો કર્યો હતો, જે ખંત તથા ઉલટની જેટલી સતુતી થાય તેટલી બેશક થોડી ગણાય. આંકટીલ કુ પેરોંએ જરથોસ્તી ધરમ યુરોપના વીહવાનો સનમુખ પહેલો રજુ કરી તેની ક્રીલસુષ્ટી દરશાવી, તેની ભાશાએ સમજવાની ચાવી તેઓ સનમુખ ખુદ્દી મેલી આપી હતી. આંકટીલની અગાઉ એકાદ બે ઇંગ્લેંજો, જેવા કે ફરેંચર વગેરેએ, એ ધરમનો અભયાસ કરવાની ઉલટ બતાવી હતી ખરી, પણ તેઓને ચોક્કસ સખબોને લીધે નાઉમેદ થવું પડ્યું હતું. આંકટીલ પોતાનાં પુસ્તકમાં એ સખબો જણાવવા માગે છે, અને તે એ કે હીંદી જરથોસ્તીઓમાં તે વખતે ઘણું અજ્ઞાનપણું ફેલાયલું હતું, તેનાજ બોલો ટાંકયે તો “અજ્ઞાનપણું” એ તેઓની સઉથી મોટી બદી હતી.” જામાસપ વીલાયતી નામનો ઇરાની દસતુર સને ૧૭૨૦ માં ઇરાન દેશથી ગુજરાતમાં આવ્યો, ત્યારે તેને પણ એવો મામલો જણાયો હતો અને આંકટીલના કહેવા મુજબ, જામાસપ વીલાયતીએ ગુજરાતના ત્રણ દસતુરોને જંદ પહેલવી ક્ષીખવી હતી. જામાસપે શીખવેલા

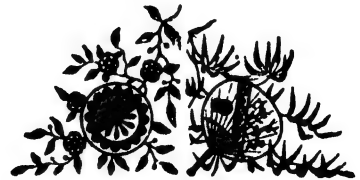
એ ત્રણ દસતુરોમાંના એક દસતુર દ્વારા
પાછળથી આંકટીલને લાશાઓ શીખવનારા
ઉસતાદ થયા. જામાસપ વીલાયતી અત્રે
આવવાની અગાઉ યાને આશરે ૬૦ સં
૧૭૦૦ નાં વરસમાં ફરેઝરે સુરત તથા બીજાં
શેહેરોમાં જરથોસતી ધરમ શીખવાની
ખાએસ રાખી હતી, પણ તે પાર પડી
નહી, જેથી તેણે ખરી યા ખોટી રીતે એવો
ખયાલ બાધ્યો હતો કે, તે વખતના જર-
થોસતી ધરમગુરૂઓમાં પોતાના ધરમને
લગતું ઘણું જ્ઞાન જણાતું નથી. પણ
ન્યારે જામાસપ વીલાયતી પાસે દસતુર
દ્વારા શીખીને તથ્યાર થયો હતો, ત્યારે
તેણે આંકટીલને પદસા લઈ તે શીખવવાની
કાંઈ અડચણ કરી નહી. તે વખતે હીંદુ-
સતાનના જરથોસતીઓમાં પોતાના ધરમને
લગતું ઘટતું જ્ઞાન ન હોવાથી-ક્રાયર, થોસ,
વગેરેના જણાવયા મુજબ ઘટતું જ્ઞાન ન
હોવાથી-નવસારીથી ધરમના સવાલો લખીને
તેના ખુલાસા જાણવા માટે ધરાન મોકલ-
વામાં આવતા હતા, ન્યારે “ પારસી
પ્રકાશ”માં જણાવવા મુજબ ધરાનવાળા-
ઓએ નવસારીવાળાઓને સુચવયું હતું કે,
“અગર બે એરવદો અહીં તમારી તરફથી
આવે અને પહેલવી શીખે તો તમને દીત્તની
રાહ બરાબર માર્ગમ પડે,” એટલે કે ધરા-
નવાળાઓને એવું લાગેલું હોયું જેમણે
કે, હીંદુસતાનના પારસીઓમાં કદીમ જર-
થોસતી ધરમનું પુરતું જ્ઞાન નથી. કોઈ
પણ રીતે ધરાનથી વખતે વખત કાબેલ
નરો હીંદુસતાનમાં આવી હીંદના પારસી-
ઓને કેટલુંક જ્ઞાન આપી ગયા હતા.

આંકટીલ હુ પેરોએ અવસતાના ફરેઝ
તરજુમાના ત્રણ પુસતકો પગટ કર્યાં હતાં,
જેમાંનું પહેલું પુસતક દીબાચાથી રોકાયું
હતું, જેમાં આંકટીલે ગુજરાતમાં કરેલા
પ્રવાસનું વરણન આવેલું છે. એ પહેલાં
પુસતકમાંથી પારસી તવારીખ તેમજ તે-

ઓની આગલી હાલતનો કેટલોક ખયાલ
આપવામાં આવ્યો છે, જેથી એ પુસતક
કોઈ તવારીખ લખનારને, મીંઠ કરકરીઆ
યા એવા ઇતીહાસીક શોધ ખોળના શોખી-
નોને સારો ખોરાક આપનારું થઈ પડે,
કદાચ પારસી આગલી તવારીખનો નહી
જણાયલો સફે હાલના પારસીઓ સનમુખ
રજુ કરી શકે. એ ફરેઝ પુસતકમાં “ ક્રી-
સસે સંજન ” માંથી પારસીઓ હીંદુસતા-
તાનમાં આવયા પછીની હાલમારીઓના
હેવાલ આપયા બાદ આંકટીલ લખે છે કે,
ગુજરાતના પારસીઓ અસલ ધરાનથી પોતા
સાથ વંદીદાદની નકલ લાવયા હતા, તે
તેઓના હાથમાંથી ખોવાઈ ગઈ હતી, જેથી
એ કેતાબ વગર તેઓને ચલાવી લેવું પડ્યું.
પછી ઘણે વખતે ન્યારે ધરાનના સીસતા-
નથી દસતુર અરદેશર અત્રે આવ્યો, ત્યારે
તેની પાસેથી પારસીઓએ વંદીદાદની બીજી
નકલ લીધી અને ગુજરાતના પારસીઓની
વંદીદાદની સઘળી નકલો એ અરદેશર
સીસતાનીની અસલ ઉપરથી ઉતારી
લીધી છે, અને અરદેશર ૧૫ મી સદીમાં
ગુજરાત આવ્યો હતો. પણ આપણે અત્રે
રજુ કરી શક્યે કે અરદેશર સીસતાનીને
વંદીદાદની નકલ ગુજરાતમાં ન જણાઈ
હોય, તે ઉપરથી કાંઈ એવું સીધ
થતું નથી કે હીંદુસતાનના કોઈ પણ જર-
થોસતી પાસે વંદીદાદ હતોજ નહી. આંક-
ટીલ આ દેશમાં આવ્યો છે, તે જરથોસતી
ધરમ અભયાસ કરે છે, તેને વંદીદાદનાં પુસ-
તકની બહુ અગત છે, એમ સઘળાજ જર-
થોસતીઓને જણાયું હશે એમ માની લે-
વાના સખખો શું છે? માટે એ અનુમાન
ખરૂજ ન હોય. આંકટીલ વધુ જણાવે છે
કે ફરોખશીની કેતાબ પણ જામાસપ વીલા-
યતી અત્રે પહેલો લાવ્યો હતો અને એ
દસતુર પોતાની પહેલવી ફરહંગમાં લખે
છે કે, ગુજરાતના પારસીઓએ લગભગ

૧૦૦૦ વરશ સુધી ફરોખશી વગર ચલાવયું હતું, અને તે સામે પણ અમો ઉપલોજ સવાલ કર્યો. જામાસપ વીલાયતીની એ પહેલવી ફરહંગની નકલ મુલ્લાં ફીરોઝ કેતાબખાનામાં મોબુદ છે અને અભયાસ કરવા લાયક તે એક પુસ્તક છે. આંકટીલ વધુ જણાવે છે કે, જામાસપ વીલાયતી ફરોખશી સાથે વજરકરદદીની અને નીરંગેસતાનનો તરબુમો પણ લાવ્યો હતો. ચાંગાશાહ નામના નવસારીના લલી લાગણીના એક તવંગર બેહેદીને નવસારીના જરથોસતીઓ જેઓ દીનની રાહ ચુકેલા હતા, તેઓને પાછા રાહ ઉપર લાવવાને કોશેશ કરી હતી, એવું જણાવતાં આંકટીલ દુ પેરેં જણાવે છે કે, “ એ પુરૂષે પોતાની દોલત ગરીબોમાં વહેંચી, પારશીઓને સદરા કસતી પહેરાવયા અને લોકો જેઓ અજ્ઞાનપણાં તથા હાદેસાને લીધે ઘણીક ભુલચુકોમાં અટવાયા હતા, તેઓને જરથોસતી ખરી રીત પ્રમાણે ચલાવવાને મેહેનત લીધી. એ કામ માટે જરથોસતી રીતો જે ગુજરાતમાં ભુલાઈ ગઈ હતી, તે બાબે સલાહ લેવા કેરમાનના હસતુરો ઉપર ચાંગાશાહે કાગલો લખ્યાં. એની પછી જ્યારે પણ ધરમની બાબદ વીશે કાંઈ શક પડે, ત્યારે હીંદુસતાનના હસતુરો ચાંગાશાહનો હાખલો પકડી ધરાન ખાતે લખતા હતા અને જે જવાબો આવતા તેની રેવાયત યાને તવારીખનાં નામ તળેની ચોપડીઓ બનેલી છે. ” આંકટીલે ઉપલું લખાણ તે જ્યારે હીંદુસતાનમાં સને ૧૭૫૫ માં હતો, ત્યારે લખયું હતું. આંકટીલનાં ૩ માંના બીજા તથા ત્રીજા પુસ્તકોમાં અવસતાનો તરબુમો સમાયલો છે, જે તરબુમો હસતુર દારાબે તેને આપેલી તાલીમ મુજબ તેણે ફરેંચમાં કર્યો હતો, જે તરબુમો કોઈપણ રીતે ખાતરીપુરવક કહેવાય નહીં. તેની કીમત એટલીજ ગણાય કે યુરોપીયન ભાશામાં

અવસતામાં તે પહેલો તરબુમો હતો. આંકટીલની એ ઠાચી પહેલથી બીજા યુરોપીયન, મુખ્ય કરી જરમન, વીહવાનોને જરથોસતી ધરમનો અભયાસ કરી શોધ ખોળ કરવાની ઉલટ થઈ આવી. કલુકર નામના એક જરમન વીહવાને આંકટીલનાં ફરેંચ પુસ્તકોનો પોતાની સરેહ સાથે જરમન ભાશામાં તરબુમો કર્યો. ઈંગ્રેજ વીહવાનોને કહાચ તેથી માફ લાગ્યું, જેઓએ એવું બતાવવાની કોશેશ કરી કે, આંકટીલને ગુજરાતના મોબેદોએ ઠગ્યો હશે અને જે પુસ્તકો અવસતાના તરબુમા તરીકે તેણે બાહર પાડ્યાં છે, તે કાંઈ ખરા અવસતા નથી, કારણ કે જરથોસતનું વખણાયલું ડાહપણ એ ફરેંચ પુસ્તકોમાં જડતું નથી. અને ખરેખર એ કાચા તરબુમાઓ હોવાથી ઘટતા વીશવાસને લાયકના ન હતા. આખરે વધારે કાબેલ તરબુમાઓ બાહર પડવાથી જરથોસતી ધરમની ખુબીઓ અને તેની ઉડી શીલસુકી યુરોપમાં વધુ પ્રકાશવા માંડી. ગમે તે હોય, પણ આંકટીલ દુ પેરેંએ કહાડેલી પહેલ પછી તેનાજ બે ફરેંચ ભતલાઈઓ ખરનુક તથા ડારમેસટેટ એ અભયાસમાં મોડું નામ કહાડી ગયા છે, જે માટે વાજબી રીતે આંકટીલને યોગ્ય કીરતી આપી શકાય, જે યુરોપમાં એ અભયાસની પહેલ કરનાર તરીકે માન સાથે લાંબી મુદત સુધી યાદ રહેવાની.†

† નંબર ૮૨ માં આ બાબદનો સરસ જણાવ છે. બીજા બુકો નંબરો ૧૬ અને ૮૪.

નાં ૭૮

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૨૨ અક્ટોબર સને ૧૮૯૧)

મરહુમ હસ્તુર સાહેબ મેહરજી રાણાએ
અકબરને મુદરેહ પેહરાબ્યા વીષે તથા
બીજા મોજેજ કર્યા વીષે મુંબઈ,
પુણા તથા નવસારીના હસ્તુર
સાહેબોને પોતાની પાસેના
ખુલાસો બાહર મેલવા માટે
કરવામાં આવતી વીન'તી.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ--

સાહેબ,—ગયા શુકરવારના તમારા પત્ર-
માં મરહુમ હસ્તુર સાહેબ મેહરજી રાણા વીષે
તમારા એક ચર્યાપત્રી મી. ન. પા. એ જે
વીચાર આપ્યા છે તેને હું મળતો થાઉં છું.
એ સવાલ વીષે બીજી તરફ ઘણી તકરારો
થયલી મેં વાંચી છે, પણ તેમાં ગુચવાડો
ઘણો કરવામાં આવ્યો છે, અને તે એવો છે
કે તે ઉપરથી સાધારણ વાંચનાર કોઈ સાર-
પર આવી શકે નહીં. તકરારની શુરૂઆત
કરનાર તવારીખના નામીયા અભયાસી મી.
ફ. પે. કરકર્યાએ જે વીચારો જણાવ્યા છે
તેમાંના કેટલાક સાથે હું મળતો થાઉં છું,
અને કેટલાક સાથે મળતો થઈ શકતો નથી.
પણ તે વીષે હમણાં હું બોલવા ઈછતો નથી.
આ લખવાનો મારો મુળ હેતુ તકરાર કરતી
વખતે તે ચલાવનારાઓએ વીસારી મેલેલી
દેખાતી એક અગતની બીના ઉપર તેમનું
તથા બીજાઓનું ધ્યાન ખેંચવાનો છે. હસ-
તુર સાહેબ મેહરજી રાણા શેહેનશાહ અક-
બરની ફરખારમાં જઈ આવ્યા તે પછી
તેઓને નવસારી પંથકના સર્વ હસ્તુરોના
વડા ઠરાવવામાં આવ્યા હતા એમ કહેવાય
છે, અને તેઓને તથા તેમના વંશજોને
આજે પણ સર્વ હસ્તુરોના વડા કબુલ રાખ-
વામાં અશ્વવા સમજવામાં આવે છે. તેમ

હોવાથી એ તમામ હસ્તુરો પોતાના એ
વડીલ હસ્તુરજીને લગતી નોંધો ધરાવતા તો
હોવાજ નોંધ્યે, તે નોંધો બહાર મેલવાને
તે સાહેબોને, અને અકસર કરીને આપણા
વચે લખેલા અને કામેલ ગણાતા હસ્તુર
સાહેબોને હું અરજ કરું છું. તે નોંધો બાહાર
મેલાવાથી તેમને પોતાને તેમજ અથોરનાન
ટોળાને જેમ મળશે અને તેઓની હોર-
મતમાં વધારો થશે. એ હસ્તુરજીઓમાં
પેહેલે, ભગર્યા મોખેદો તરફથી નવું આતશ-
ખેહરામ પરથવાનું કામ માથે લેનાર હસ્તુર
સાહેબ ડાકટર જામાસ્પજીને હું અરજ કરું
છું. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે એ હસ-
તુરજીના વડીલોએ ખાસ તપાસ કરીને
મરહુમ હસ્તુર મેહરજી રાણા વીષે કેટલીક
નોંધો તઈયાર કરી છે, અને તે નોંધો હસ-
તુરજી ધરાવે છે. માટે જરથોશતી ટોળાની
વાકેફી માટે ખોદાને હાજર નાજર બાણી તે
નોંધો તથા બીજી જે ખબરો તેઓ ધરાવતા
હોય તે તેઓએ બાહાર મેલવી;† અને
તેમ મેલવાની તેમની અર્ધન ફરજ છે. એવી-
જ અરજ પેહેલવી તથા ફારસી સાહીત્યમાં
પંકાયલા પુણેવાળા હસ્તુર સાહેબ શમસુ-
લઓલમા સરદાર ખાન બહાદુર ડાકટર
હોશંગજીને કરવાની રજા હું લઉં છું. પકે-
પણે મને મળેલી ખબર પ્રમાણે એ હસ્તુર
સાહેબે મરહુમ હસ્તુર મેહરજી રાણાને લગતા
ઇતીહાસનો ખાસ અભયાસ કર્યો છે, અને
તેઓએ આગળ કેટલાંક વરસોની વાતપર તે
બાબત લખાણ પણ કર્યું હતું, તથા
તેઓએ કે તેમના કોઈ વડીલે તે વીષે એક
ચોપાનચું પણ કાઢાડેલું જણાય છે. હસ્તુર
સાહેબ હોશંગજી તેટલા માટે એ સવાલ
ઉપર સાફ અજવાળું નાખવાને શક્તિવાન
છે; અને પારસી કોમને પોતાની ફરજની રૂબે
વાકેફગાર કરવાને તેઓએ આ વેળાએ
બાહર પડવાની તસ્દી લેવીજ ઘટે છે. એજ

પ્રમાણે શમસુલ્લોભમા દસ્તુર સાહેબ ડાક-
ટર પેશોતનજી બેહેરામજી સનભાણુને
પણ હું વીનંતી કરું છું. એમના મરહુમ
બપાવા બેહેરામજીનશીન દસ્તુર સાહેબ એદલ-
દાર તું જે કીમતી કેતાબખાનું તેઓ ધરાવે
છે, તેમાં પણ મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણા
વીષે નોંધ મળી આવશે એમ એ દસ્તુર
સાહેબના વડીલો અને મેહેરજીરાણાનાં ખાન-
દાન સાથના તેમના જીના વખતથી ચાલતા
આવેલા ઘાડા સંબંધ ઉપરથી માનવાને કારણ
છે. જેથી નોંધ કે ખબર દસ્તુરજી પેશોતનજી
ધરાવતા હોય તે તેઓએ બાહાર મેલવાની
તેમની ફરજ છે. પણ દસ્તુર સાહેબો જામા-
રપજી, હોશંગજી તથા પેશોતનજી એ બાબ-
તમાં જે ફરજ ધરાવે છે તે કરતાં વધારે
ચહુડતી ફરજ, બેહેરામજી મેહેરજીરાણાના
ગાદીવારેસ લગરયા પંથકના વડા નવસારીના
હમણાંના દસ્તુર સાહેબ દારાબજીની છે.
તેઓ સાહેબ, પોતાના વડીલની કીર્તીની
સાથે ઘણો અતલગને સંબંધ ધરાવનારા
એક સવાલની બાબતમાં, ચુપ બેઠા છે તે
મને ઘણું અજબ લાગે છે. તેઓ પોતાના
એ મુરબી સાહેબ તથા તેમના ગાદીનશીન
તમામ દસ્તુર સાહેબોનું દફતરખાનું તથા
તેમને હાથની લખેલી તરેહવાર કેતાબો
તથા નોંધો ધરાવે છે, અને ઘણાઓ કહે છે
કે, તેમની પાસે ઘણા ઘણા જીના દસ્તાવેજો
છે. ત્યારે મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણા વીષેની
સઘળી નોંધ તેઓ કેમ નહીં બહાર મેલતા ?
સઘળું અજવાળું પાડવાને આપણા દસ્તુર-
જીઓ શક્તીવાન છે, અને તેઓ જો આ
વખતે પોતાની ફરજ અદા કરશે તો બીજા-
ઓને વચમાં માથું મારવાનું કારણ રહેશે
નહી, અને સઘળો ખુલાસો પારસી આલમ
તથા બીજા અભયાસીઓ સેજમાં જાણી લેશે.
ધોબીતળાવ, ૧૬ મી અક્ટોબર.

સેવક

મા. કા. પા.

નાં ૭૯

સ્વતંત્ર.

(તા. ૨૫ મી અક્ટોબર ૧૮૯૬)

ઓલમા, 'ઉમરાવ' અને વળી
'પ્રોફેસર' મીં કરકરીઆ!

સ્વતંત્ર ના અધીપતી જોગ—

સાહેબ,

પારસી ટોલાને હંમેશનો પ્રકાશતો કર-
નાર મરહુમ દસ્તુરજી દસ્તુરજી સાહેબ મેહ-
રજીરાણાએ અકબરની દરબારમાં કીધેલાં
કામ દેખી નહી શકાવાથી મીં કરકરીઆએ
જે કકલાટ કરી મુક્યો છે તે માટે આપ
સાહેબે આપનાં માનવંત પત્રમાં લખાણ
કરી મરહુમ દસતુરજીનો જે બચાવ કીધો છે
તે માટે ઉપકાર માની મને મલેલો અનુભવ
નીચે દરશાવવા માંગું છું તે પ્રગટ કરી
સેવક ઉપર ઉપકાર કરશેજી.

સાહેબ, મીં કરકરીઆને જાણ અજા-
ણમાં આપણી પારસી કામમાં વીદવાનોમાંના
એક વીદવાન લેખે વીચારવામાં આવવાથી એ-
ઓ છળકાંઈ જઈ 'તારાઓ સાથે વાત કરતાં'
અહંકારમાં ગરૂર બની ગયા છે અને મારા
જેવો કોઈજ નહી એવું સમજીને 'તરેહવાર
રંગો બદલે છે.' રોયલ એશીયાટીક સોસાયટી-
માં અકબર અને પારસીઓ વીશે ભાષણ
આપી, કાંઈ આગલું પાછલું જોઈ આવ્યાથી તે
મરહુમ દસતુરજી તરફ ખીસ્કારવા જોગ તુચ્છ-
કારથી વરતયા અને તેમ કરી એવો દેખાવ
કીધો કે જાણે ભાષણ કરતા એક ઓલમાજી છે
અને તેથી વળી પુરાણી ફારસીના !! પણ
અંગ્રેજી તરજુમો કરનારાઓએ ફારસી શબ્દો
દોની જે ખોટી જોડણી કીધી હતી તેજ એઓ-
એ પોતાના ભાષણમાં વાપડી, તથા ફારસીજ
વાંચી આવ્યા હોય તેસ ફારસી ચોપડી-
ઓનાં પાના ટાંકી બતાવ્યાં !! કેમ સાહેબ,
એઓ ફારસીના ઓલમા ખરા કે ? પણ

મારી વાણી કદાચ ફલે ખરી. કારણ કે એવણે મારી જાણ પ્રમાણે કારસીની કલાર્કસ મેન્યુઅલ (કારસી ભણવાની શરૂઆતની ચોપડી) નો અભ્યાસ શરૂ કરીયો છે. ત્યારે હવે શમશુભ એલમાળી થાય ખરા કે ? !

અગરબે લોર્ડ મેકોલેમાં ખપવાનીળી એઓને હોંશ થાય તો હું અજબ થાવું નહી, કાંકે જુવે સાહેબ ગઈ તાં ૩ જી અકટોબરનું ' જામે જમશેદ ' જેમાં ' પારસી રેવાયતો ' વાલી આરટીકલમાં લખવામાં આવ્યું છે કે " મીં કરકરી-આએ આએ કટારોમાં ત્રણ સદીની વાત ઉપરના જરથોસ્તીઓની હાલતનો જે ઇતીહાસીક ચીતાર આપ્યો હતો તેથી કેટલાકો કચવાયા હતા. લખનાર તરફ કેટલાક જરથોસ્તીઓનો અણગમો ખેંચાયો હોય, પણ તેઓને જાણીને સધીઆરો મલવે જાંધએ કે મેકોલેએ ૧૭ મી સદીના અંગ્રેજ ધરમશુરઓની હાલત પણ ઘણી અભણ તથા હલકી ચીતારી હતી જેથી તેને પણ કેટલાક ધરમશુરઓના હુમલા ખમવા પડ્યા હતા. " કેમ સાહેબ મીં કરકરીઆનાં મીત્રો તેમને લોરડ મેકોલેની સંક્રમાં મુકે છે એ શું તેમને મોટું માન નથી ? અને તેઓ મોટા નહી તો નાના લોરડ મેકોલેમાં ખપે તો કાંઈ અડચણ તો નહી કેની ?

વળી ધારવા મેલે તેવણને એક 'પ્રોફેસર' ના જેટલું માન ખાટવાની કાંઈક ઉલટ થતી દેખાય છે ! બેહસ્તનસીન દસ્તુર મેહેરજીરાણુને તાં ૧૩ મી સપ્ટેમ્બરના " ટાઇમસ ઓફ ઇન્ડીઆ " માં હલકી ગાલો ભાંડી પ્રોફેસરના જેટલું ભડોલ ધરાવવાનું ડોલ ઘાલતાં લખવામા આવ્યું છે કે, મીં કરકરીઆના જેવીજ આબેહુબ નુકતેચીનીની રીતી પ્રમાણે " પ્રોફેસર કાયસીએ પીતની હંત કથા ખોટી પાડી છે, " શાખાશ,

કદાચ એમ તો નહી હોય કે પ્રોફેસર કાયસી તથા બીજા વીહવાનોને પીતનું ખોતાડું કેમ બાહર લાવવું તે આટલો વખત સુધી આવડ્યું નહી હોય, પણ તાં ૮ મી આગસતે મીં કરકરીઆએ આપેલું ભાશણ વાંચી પ્રોફેસર કાયસી હુશીઆર થઈ ગયો હોય ! પણ ત્યારે તો મીં કાયસી પણ મીં કરકરીઆના જેવોજ અપક્ષપાત ટીક્કાર, અને ચાલાક તથા બાહોશ હોવો જોઈએ. કાંકે મીં કરકરીઆની માફક થોડાજ વખતમાં બધું શીખી જવાની શક્તી ધરાવતો હીસે છે ! હવે સાહેબ, મીં કાયસીએ તો મીં કરકરીઆની રીત પોતાને લાગુ પાડી છે, ત્યારે મીં કરકરીઆને કયા પ્રોફેસર કહું ? મારી અલપ શક્તી પ્રમાણે અને ચુકલીડના પેહેલા નીચમ પ્રમાણે મીં કરકરીઆને પ્રોફેસર કાયસીજ કહું તો ખસ છેની ?

મુંબઈ, તાં ૧૪-૧૦-૯૬.

લાં સેવક,

નોશીરવાન જ. કોટવાલ.

નાં ૮૦

કયસરે હિન્દ

(તાં ૨૫ મી અકટોબર ૧૮૯૬.)

જરથોસ્તી ધર્મઉપર થતી સમજ

વિનાની નુકતેચીની.

MODERN CRITICISM ON ZOROASTRIAN RELIGION.

આગળા બે અંકોમાં મેહેરજીરાણા વિષે મીં કરકરીઆએ જે કાલી ગડબડ જગાડી છે, તેના મુખ્ય મુદ્દાઓ હાથ ધર્યા હતા. આજે અમે એજ ખોખરા થઈ ગયલા રેસાલામાંની બે ચાર બાબતો વિષે થોડુંક બોલવાનો ઈશદો રાખીએ છીએ. પેહેલાં તો

મીં કરકરીઆએ એ સુરજની હંતકથાના અર્થનો જે અનર્થ કર્યો છે તેજ દેખાડી આપે છે કે “આપણા એકપુરા તવારીખ-નવેશ” એવી સેહેલી વાતનો પણ ભાવાર્થ સમજવાની તકલીફ લેતા નથી મયા તો તાકત ધરાવતા નથી. તેઓ ઘડી ઘડી મેહરજી રાણાએ એ સુરજ દેખાડ્યા એમ લઈ પડે છે, અને પછી તેની ઠેકડી ઠરે છે; જ્યારે ખરેખર તો કથા ધ્યા તો ખ્યાલમાં મેહરજી-રાણાએ એ સુરજ દેખાડ્યા હતા એમ કદી પણ કહ્યું જ નથી. ધાતુની ચળકતી થાળી ગગનમાં ચડાવીને તેને સૂર્યનું તેજ અને રૂપ આપનાર તો એક હિન્દુ જાદુગર હતો અને મેહરજીરાણાએ જે કીધેલું કહેવાય છે તે એટલું જ કે પોતાનાં જ્ઞાન યાને પોતાની પરહેજગારી એટલે પરવરદેગારે મોકળેલી અને પેગમખરે લાવેલી દીન ઉપ-રનાં ખાલેસ અને સાચા એતેકાદગી સંપાદન થયેલાં આગ્નિક જ્ઞાનનાં કૌવતે કરીને તેઓ તે બાજુગરનાં યુક્તી સમજી જઈને તેને તોડી નાખી હતી. જગતગુરૂએ મદારીના જેવા એક અખતરારને કરામત યા મોજેજ તરીકે ઠોકી બેસાડ્યો હતો અને તેનો ઢોંગ નવસારીના એ પાકઝાદ દસ્તુરે ઉઘાડો પાડ્યો હતો. એવીજ રીતે “દબેસ્તાન” માં કહેલું છે કે જ્યારે ધર્મ સંબંધી તક-રારો કરતાં એક ચાહુદીએ એમ કહ્યું કે તેના પેગમખર મુસાએ મીસરના ફરઉનને લાકડીનો સાંપ કરી બતાવ્યો હતો, ત્યારે એક હુકીમે ત્યાંને ત્યાંજ તેવોજ એક ખેલ તે ચાહુદીની દલીલની તકલીફી બતાવવા સાડુ ભજી બતાવ્યો હતો. જગતગુરૂએ ઠરેલી તેવીજ કીસમની નજરખંધી યા ઠગાધ-થી જ્યારે સઘળાઓ ભોળવાયા હતા યાતો અચરત થયા હતા, ત્યારે મેહરજી રાણાએ એ સુરજ બનવા વિષેના ચમતકાર ઉપર શંકા લઈ જઈને તે માનવાને ખીલકુલ ના પાડી અને તે હિન્દુ બાજુગરનો ભરમ

ફાહેશ કરીને તેની ફજેતી કીધી અને તેથીજ મેહરજીરાણા વિષેના ખ્યાલમાં કહેલું છે કે “બડાજી કાખીલ દસ્તુર ઉનપર નહી ચલા જાદુ કીસકા” હવે આ કાહાલી ખરી હોય કે ખોટી હોય તે તો જુદોજ સવાલ છે, પણ આટલું તો ખરું છે કે એ ઉપર મીં કરકરીયાએ કંઈજ અજવાળું પાડ્યું નથી. તેઓ કહી કહીને એટલું જ કહે છે કે એ બનાવ વિષેની શાહાદત તવારીખોમાં મળવી જોઈએ અને તે તો મળતી નથી. અમે પુછીએ છીએ કે શું પારસીઓ એ વિષે આજવેર વાકેફ નહી હતા? અને વળી અમે પુછીએ છીએ કે જો એક નહિ પણ દસ તવારીખમાં પણ આ કેહેવાતા ચમતકાર વિષે પાનાનાં પાના લખ્યાં હોત તો શું તેથી એમ ઠરતે કે એ ખરેખરા સુરજ એકજ ઘડીએ આસમાનમાં પ્રકાશયા હતા? આ જાતની કથાઓ આપણા લોકોમાંજ છે એમ કંઈ નથી, પૃથ્વીના સઘળા ભાગોમાં તે પ્રસરેલી છે અને ખરેખરા નુકતેચીનનું કત્તવ્ય તો એજ છે કે એવી કીસમના ખીજ એહવાલો સાથે તેને સરખાવવી, તે કેમ અને કેવા સંજોગમાં ઉત્પન્ન થઈ અને કેવી જાતના આચાર વિચારો ઉપર તેનો પાયા રચાયો છે તે તપાસવું. મીં કરકરીયામાં જો ખરા એલમ અને ફઝીલતનું કંઈ પણ ખમીર હોતે, તો તેઓ મેહરજીરાણાને અપશબ્દો કેહેવાને બદલે આવું કંઈ કરી બતાવતે. હિન્દુ જાદુગરો આગળા વખતમાં કેવા કેવા પ્રયોગો ભજવતા હતા, તે ઘણાક મુસાફરોએ વર્ણવ્યું છે. ચીનાઈ બાજુગરો સુર્ય અને ચંદ્ર બનાવતા હતા એમ ચૌદમી સદીના એક યુરોપીયન પ્રવાસીએ કહેલું છે. અકબરનાજ છોકરા જાહાંગીરે પોતાના હાથે લખેલાં એક પોતાનાં ચરિત્રની એક આવૃત્તીમાં બંગાળના જાદુગરો ખુરશેદ અને માહા બતાવી શકતા હતા એમ ખુલે-ખુલું લખ્યું છે.

ધાતુની થાળી આકાશમાં ફેંકીને અત-
રંગ લટકાવી રાખવા જેવાજ એક ખેલનું
ખ્યાન ઇબન ખતુતા નામના એક અરબ
લખનારે પોતાની આંખે જોઈને કીધું છે.
એ સીવાય બીજા ઘણાક દાખલાઓ મીં
ઠરકરીઆમાં જોઈને ખરેખર ભંડોળ હોતે
તો તેમને મળી શકતે અને તે વતી તેઓ
પોતાના લુખા અને દમ વગરના રેસાલાને
ખરેખરે રસીક બનાવી શકતે. અલખતે
એવા લખનારાઓના વચનને કેટલું માન
ઘટે છે અને તેઓની સત્તા સામે શું
કહેવાઈ શકાય તેથી અમે પુરતા બહુકાર
છીએ. એ દાખલાઓ ઉપરથી ઈંધ એમ
તો ઠરતુંજ નથી કે જગતગુરુએ યા તો
મેહરજીરાણાએ કોઈપણ તરાહનો મોજેજો
ખતાવ્યો હતો, પણ એવી સરખામણી
કાળજીથી કરીએ તો આપણને જગતગુરુના
ભરમની ચાવી હાથ લાગે છે અને તે ઉપ-
રથી આપણે સમજી શક્યે છીએ કે એવો
કોઈ બનાવ બન્યો હોય તો તે કેવી તરેહની
યુક્તિ યા છળભેદ કામે લગાડવાથી બની
શક્યો હોય.

નાની બાબદોમાં, મીંઠરકરીઆએ
કરેલી અગણીત ભૂલચુકો ઉપર હવે અમે
ભાર મુકવા માગતા નથી, કારણ કે વાંચના-
રી આલમની મીંઠરકરીઆનાં પોકળ
જ્ઞાન અને ખેહદ ગુમાન વિષે હવે પુરેપુરી
ખાત્રી થઈ છે, નહીં તો અમે નેરીઓસંગ
ધવલને મેહરજીરાણાની પાંચસે વરસ
અગાઉના એવણે ઠોકી ખેસાડ્યા છે તે ઉપર
મુજાહેમત ચલાવતે. ડાકટર મીલ્સના એક
ફકરાને એવણની હમેશની લેભાગુ અને
ખેદરકાર ઢપે વાંચવાથી એ ભૂલ ઉત્પન્ન થઈ
છે. કારણકે જરથુશ્ત્રના ગાથાના એ અથંગ
અને ખેમીસાલ અબ્યાસીએ પોતાના દીબા-
ચામાં એમ કહ્યું છે કે નેરીઓસંગ આજથી
આસરે પાંચસે વરસ અગાઉ થઈ ગયા

હતા. “ આજથી પાંચસે વરસ ” ને મેહર-
જીરાણાની અગાઉનાં પાંચસે વરસ સાથે
મીંઠરકરીઆએ લેખી નાખવાથી આ
ગથલમથલ થઈ છે. તેવીજ રીતે પારસા-
ઓના કેહેવાતાં અજ્ઞાનપણા વિષે વેસ્તર-
ગાર્ડના દીબાચામાંથી જે ફકરો એવણે ટાંક્યો
છે, તે તો વેસ્તરગાર્ડ, ઓકીટીલ ડુપેરોમાંથી
લીધો છે, તો પણ મીંઠરકરીઆ એમજ
અડાવે છે કે બહુ વેસ્તરગાર્ડ પોતેજ
પોતાના અનુભવ ઉપરથી કહેતો હોય!
‘ અરદાવીરાફનામુ ’ અને ‘ વીસપરદ ’ની
અસલ નકળો હિન્દુસ્તાનમાં ઈ. સ. ૧૫૨૭
ની અગાઉ હતીજ નહીં એમ જે તેવણે કહ્યું
છે, તે પણ સરીયામ ખોટું છે. એ તો
સઘળું રહ્યું, પણ જ્યારે મીંઠરકરીઆ
કહે છે કે મેહરજીરાણા ઈ. સ. ૧૫૭૬ ની
અગાઉ એક “ સાધારણ અધ્યાય ” અને
“ મોખેદોના ગાદરીયા ટોળામાં ” ના એક
હતા અને દીલ્લીથી આવ્યા પછીજ “ ફઝાકા
મારવાને ” લીધેજ તેવણને નવસારીની
દસ્તુરા આપવામાં આવી હતી, ત્યારે તો
તેવણની ખખર લેવીજ ઘટે છે. હવે આટલું
તો મુકરર છે કે સંવત ૧૬૨૨ (ઈ. સ.
૧૫૬૬), એટલે કે દીલ્લીથી પછા ફર્યાની
તેર વરસ અગાઉ, મેહરજીરાણા નવસારીની
અંજુમનના એક આગેવાન અકાબર હતા.
આ વાત એક જુનાં કાગલ, જેની નકળ
નવસારીનાં કેતાખખાનામાં દસ્તુર બમારપણ
સોરાખજીએ મુકાવલાં ખે હાથનાં લખેલાં
દફતરોમાં મોજુદ છે અને જેનો અસલ લેખ
પણ હસ્તીમાં છે, તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય
છે. એ પત્રની મતલબ નવસારીની અગયા-
રીમાં થતાં ફીયાકામ અને તેને લગતા
હરખદોમાં ચોકસ ખંદોખસ્ત અને ચાંપતી
દેખરેખ રાખવાની છે અને તે ઉપર નવ-
સારીના ૨૩ હરખદોએ સહીશાખ કરી છે,
તેમાં વળી પાછી પેહેલી સહી માહીઆર
વાછા એટલે કે મેહરજીરાણાએજ (જેઓ

સંવત ૧૬૧૬ માં પોતાના કાકા વાછાના પાળક બેટા થયા હતા) કરી છે. એનો અર્થ એટલોજ કે જોકે નવસારીની અંબુ-મને એક વડો દસ્તુર ખાસ ઠેડાવથી નેમ વાનું પગલું હજીભર્યું હતું નહીં, તો પણ દીલ્લી ગયાની ખાર તેર વરસ અગાઉ મેહરજીરાણા એક જાતનું વડપણ લોગવ-તાજ હતા. મેહરજીરાણાના બાવા રાણા જેસંગ પણ કંઈ સાધારણ મોબેદ તો હતાજ નહીં, તેની સામેતી ઇ. સ. ૧૫૨૭ અને ૧૫૩૫ માં આવેલી દેવાયતોનાં સરના-માં ઉપર તેઓનું નામ પેહેલુંજ હોવા ઉપરથી અમે આપી છે; પણ તે વતરોગે આ એક વધુ મજબુત પુરાવો અમે રજુ કર્યો છીયે, તે એ કે સંવત ૧૫૭૬ (ઇ. સ. ૧૫૨૦) માં નવસારીના મશહુર માણેક ચાંગા અને આસદીન મેહરવાન અને બીજા આઠ બેહદીનોએ “દીનને ખાતર” રાણા જેસંગને દસ વીંધા જમીન અને સો તાડનાં ઝાડ બક્ષેશ આપવાનું લખત કરી આપેલું છે. અને તે હુમેશ સાલબસાલ પાળવાનો એકરાર કીધો છે. તે ઉપરથી તો નકી સિદ્ધ થાય છે કે રાણા જેસંગ પણ પોતાના વધારે નામવર બેટા માહીઆરની માફક નવસારીના આગેવાન હેરબદ્દ હતા. મેહરજીરાણાના બપાવા જેસંગ દાદાનું નામ પણ અસપદ્દીઆર સોહોરાબ અને માણેક ચાંગાના વખતમાં (૧૫૧૧ વાળી નહીં) આવેલી એક દેવાયતમાં મળે છે. રાણા જેસંગ પોતે એક વખત પાંચ પૈસે સુખી હતા. અને તેઓ પાસે ઘણીક જમીનો હતી, તે પણ કેટલાંક જીનાં ખતપત્રો ઉપરથી સામેત થાય છે. નવસારી કસબાનું ચોધરી-પણું એટલે દેશાધગડ્ડું પણ એવણુ થોડોક વખત ધરાવતા હતા એમ પણ માનવાને કંઈક કારણ છે. વળી નવસારીના મોટાં દેશાઈ ખાનદાનના મૂળ પુરૂષ દેશાઈજી સાહેબ ખુરશેહજી તેહમુરજીએ પોતાને

હાથની લખેલી કેટલીક નોંધોમાં એમ સ્પષ્ટ લખેલું છે કે “દસ્તુર મેહરજી-રાણાજીને કસબે નોસારાંનું તથા પરગણે પારચોલનું દેસાધગડ્ડું અસલથી, ગુજરાતી પાઠશાહોથી તથા પાઠશાહ અકબરથી, છે તેનાં ફરમાન છે. અને દસ્તુર કેકેબાદજીએ તે દેશાધગડ્ડું ચલાવ્યું” વગેરે. આ સઘળા પુરાવાઓ આપણી ખાતરી કરે છે કે નવસારીની અંબુમને સરખી પંકતીની પાંચ પોળનો પોતાનો દેવાજ એક કોરે મુકીને મેહરજીરાણાને પોતા ઉપર રાજખુશીથી સર્વોપરી આપી હતી. તે “ફડાકા અને લાંબી લાંબી વાતો” ને લીધે નહીં, પણ તેમની બાહોશી અને પરહેજગારી, અને તેમના બાવા અને બપાવાનાં મરતાબાને લીધે હતું. અમારા વાંચનારાઓમાંથી જેઓને કદીમ જમાનાની આવી ખારીક વિગતો ધુંડી કાઢવાની ટેવ હોશે, તેઓ તુરત આ દાખલાઓની મોતેબરી સ્વીકારશે. મેહરજીરાણાવાળા ફરમાની વજીહ અને તેની સનદો બનાવટી હોવા વિષે જે ખોટું ગુલખાન મીઠ કરકરીયાએ ઉભું કીધું છે અને અકબરનાં ફરમાનને બીજી ત્રાંખાંની પતરીઓ સાથે સરખાવીને ખોટી પાડી આપવાની જે ધરપચી ધમકી આપી છે, તે વિષે અમારે એટલુંજ કહેવું છે કે મીઠ કરકરીયા એવો તુરંગ બાંધવાને શાથી લલચાયા તેનાં કેહેવાતાં કારણો જાણવાને અમે અતિ ઘણા આતુર છીયે.

નાં ૮૧.

જામે જમશેદ.

(તા. ૨૮ મી ઓક્ટોબર સને ૧૮૬૬)

આંકટીલ કુ પેરોંનો આગલા પારસીઓ
માટેનો કાચો અનુભવ.

જામે જમશેદના અધીપતી જોગ.

સાહેબ,

તમારા ગઈ તા. ૧૯ મીના અંકમાં*
“આંકટીલ કુ પેરોં” નાં મંથાળાં હેઠળ
તમોએ જે આરટીકલ લખી છે, તે વીશે
તમારાં માનસરયાં પત્ર મારફતે થોડુંક જો-
લવાની રજા આપશો.

દારાબ જામાસપ વીલાએતીનો એલો
હતો, અને પોતાને તથા ઇરાનીઓને
ચહડાવવાને અને પોતાનીજ કીમત વધાર-
વા સાડું પોતાનાજ અને પોતાના ઉસ-
તાદનાં વખાણ કરયાં હતાં. દારાબ પાછો
પોતે કઠમીઓનો વડો હતો, અને તે પંથનો
મુખ્ય મહાર ઇરાનીઓની ખબરદારી તથા
હીંદુસ્તાનના પારસીઓનું બેખબરપણું
ખતાવવા ઉપરજ બંધાયેલો હતો. આંકટીલ
પોતાના પુસ્તકમાં કહે છે કે, હીંદી જર-
થોસતીઓમાં તે વખતે ઘણું અજ્ઞાનપણું
ફેલાયલું હતું અને તમો તમારી આરટી-
કલમાં લખો છો કે “જામાસપ વીલાએતી
નામનો ઇરાની ફરતુર સને ૧૭૨૦ માં
ઇરાન દેશથી ગુજરાતમાં આવ્યો, ત્યારે
તેને “પણુ” એવો મામલો જણાયો
હતો.” તેને “પણુ” કરી લખવાનું કારણ
શું? આંકટીલને જે કાંઈ પારસીઓ વીશે
ખબર પડી હતી અને વળી જે કાંઈ લખી
ગયો છે, તે તો તેના પોતાના કબુલવા
પ્રમાણે ફક્ત દારાબના કહેવાથીજ હતું,
અને નહીં કે જામાસપ વીલાએતીએ એને

એ વીશે ખબર કરી હતી (જુઓ કાવ-
સજી કાંગાની આંકટીલવાળી ચોપડી
પાનું ૨૫).

હવે દારાબ કોણ હતો તે ઘણાખરા
જરથોસતીઓમાં જાણીતું છે. દારાબ પોતે
પહેલે શહેનશાહી પંથનો હતો અને પોતા-
ના વડા ભાઈ, જેવણ સુરતમાં શેહેરમાંના
ફસતુર હતા, તેવણના ગુજરવા બાદ, તેના
ભત્રીજાની ફસતુરીના વખતમાં તેની સાથે
કાંઈક ખટપટ થવાથી પોતે તે પંથથી
જુદો પડીને ઇરાની રોજ માહા કબુલ
કર્યો હતો. તમો વળી લખો છો કે “પાર-
સી પ્રકાશમાં જણાવવા મુજબ ઇરાનવાળા-
ઓએ નવસારીવાળાઓને સુચવયું હતું કે
અગર બે એરવદો અહીં તમારી તરફથી
આવે અને પહેલવી શીખે તો તમને દીનની
રાહ બરાબર માર્ગ પડે.” પણ “પારસી
પ્રકાશ” માં જે લખ્યું છે, તે તો ઇ. સ. ૧૪૭૮ ની વાત છે, અને નહીં કે ૧૭૨૦
માં પણ એવોજ મામલો હતો. તમો લખો
છો કે “ઇરાનથી વખતે વખત કાબેલ નરો
હીંદુસ્તાનમાં આવી હીંદના પારસીઓને
કેટલુંક જ્ઞાન આપી ગયા હતા,” પણ
ઇરાનથી કયા કયા ઇરાનીઓ હીંદુસ્તાન
આવીને ધરમ જ્ઞાન આપી ગયા હતા,
તેઓનાં નામો જણાવયાં હોત તો સાડું.

સ્વાએતો સવાલ જવાબો ફક્ત doubtful points” વીશે છે, એમ આંકટીલ
પોતે પણ કહે છે. મુશકેલ અને શક ભરેલા
સવાલોના જવાબો ઇરાનથી પુછવામાં આવતા હતા, તે ઉપરથી કાંઈ એમ સાબેત નથી થતું કે, તે વખતના હીંદુસ્તાનના પારસીઓમાં કાંઈ ધરમ જ્ઞાન હતુંજ નહીં. તે લોકો કઈ કઈ બાબદોના અને કેવા બારીક સવાલો પુછતા હતા તે વાંચ્યો, તો તે વખતના પારસીઓ અભણ હતા કે શીખેલા હતા તે જાણવાને બની આવશે.

દારાએ પોતે ઇરાનીઓ ઉપર કદમીઓના ઝઘડા વખતે ઇઠોતેર સવાલો (જે હાલ ઇઠોતેર રવાએતને નામે ઓળખાય છે) મોકલ્યા હતા. તે ઉપરથી શું દારાખ પોતે પણ બેખબર અને અજ્ઞાન હતો એમ કહેવાય કે ?

વયાકરણ પ્રમાણે જ'દ અવસતાનું જ્ઞાન. શું અરદેશર કેરમાનીને કે જમાસપને કે દારાખને કે આંકટીલને હતું જ નહીં. તેઓ તો પહેલવીજ જાણતા હતા અને પહેલવી ઉપરજ જમાસપનો પણ બધો આધાર હતો. તેઓના વખતમાં જેટલું બધાઓ જાણતા તેટલું તેઓ પણ જાણતા હતા. જમાસપ વીલાએતી હીંદુસ્તાન આવ્યો તેની અગાઉ દસ્તુર પાલન ફરેદુન, દારાખ પાલન વગેરે ઘણા સારી રીતે પહેલવી જાણતા હતા અને જમાસપેજ આવીને બધાઓને પહેલવી શીખવી એમ માની શકાતું નથી, કારણ કે જમાસપ ફક્ત ૧૧ મહીના હીંદુસ્તાનમાં રહ્યો હતો. તે તા. ૨૬ મી નવેમ્બર ૧૭૨૦ માં હીંદુસ્તાન આવી તા. ૨૩ મી અક્ટોબર ૧૭૨૧ માં પાછો ઈરાન ગયો હતો. (જુલો “પારસો પ્રકાશ” પાને ૨૩-૨૪). જમાસપે હીંદુસ્તાનના પારસીઓની પહેલવીમાં ભુલ કહાડી પણ જમાસપના ચેલા દારાખ અને તેના ચેલા આંકટીલે કેટલી ભુલો કરી છે ? સઘળું પોતપોતાનાજ વખત પ્રમાણે જે લેવું અને સમજવું જોઈએ છે. તમો લખો છો કે “એ પહેલાં પુસ્તકમાંથી પારસી તવારીખ તેમજ તેઓની આગલી હાલતનો કેટલોક ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે. તેથી એ પુસ્તક કોઈ તવારીખ લખનારને, મીંઠ કરકરીયા યા એવા ઇતીહાસીક શોધ જોળના શોખીનોને સારો ખોરાક આપનારું થઈ પડે.” પણ આંકટીલે જેની કાંઈ પારસીઓ વીશે લખેલું છે તેનો ઇત્રેજી તરજુમો આપણા જાણીતા એસ્વદ કાવસજી

એદલજી કાંગાએ સને ૧૮૭૬ માં એટલે આજથી વીસ વરસ અગાઉનો કરેલો છે, તેથી મીંઠ કરકરીયા જેવાને વાસતે હવે કાંઈ શોધજોળ કરવાનું રહ્યું નથી. તમો જે ફરોખશીની ચોપડી વીશે લખો છો કે જમાસપ વીલાએતી આવ્યો તે અગાઉ હીંદુસ્તાનમાં ફરોખશી જેવું કાંઈ હતું જ નહીં, તે પણ ખોટું છે. જમાસપે પોતે એવો દાવો કર્યો છે ખરો, પણ વેસ્ટર-ગારડ જેવા એક કાબેલ ઉસતાદ તે માનવાને આચકી કરે છે. પણ તે ઉપરાંત સંવત ૧૬૧૦ માહા ખોરદાદ, રોજ રસના, ફાગણ સુદ ૧૧ ને દીને ગુજરાતના બાદશાહ મહમુદશાહની સલતનતની આખેરીમાં એસ્વદ જાલ કામદીને મીનોખેરદ તેના ગુજરાતી તરજુમા સાથે અને ચાર યશતો લખી છે તે મધે ફરવરદીન યશત યાને ફરોખશી લખી છે. તેવીજ રીતે સુરતમાં જમશેદ કેકેબાદ જમશેદે યઝદેજરદી ૧૦૭૮ (ઇ. સ. ૧૭૦૬) માં એટલે કે જમાસપ વીલાએતીના આવવાની ૧૧ વરસ અગાઉ એક તમામ ખોરદાદ અવસતા લખી છે તેમાં પણ ફરોખશી આવી છે. તેવીજ રીતે એક ખોરદેહ અવસતા જે દારાખ હરમજદયારના બાપે લખેલી છે, તેમાં પણ ફરોખશી છે. દારાખ હરમજદયારે પોતાની રવાએત ૧૦૫૪ યઝદેજરદી (ઇ. સ. ૧૬૮૫) માં લખી હતી એટલે એવણના બાવા તે આગમજ અને તેથી જમાસપ વીલાએતી આવવાની ઘણા વરસ પુરવે થઈ ગયલા પુરવાર થાય છે.

હું છું, તમારો સેવક,

માણેકજી રૂસ્તમજી ઉનવાળા.

હોરનખી રોડ, તા. ૨૭ મી અક્ટોબર.

નાં ૮૨.

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૨૯ મી ઓક્ટોબર સને ૧૮૯૬.)

મરહુમ હસ્તુર મેહેરજી રાણાએ શહેનશાહ અકબરને પારસી ધરમમાં વટલાવ્યો હતો એવી ચાલતી આવેલી કથા વીષે ભગરયા હસ્તુરે ખુલાસો કરવાને વધારે શક્તીવાન છે એમ સામાન્ય રીતે માનવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ કાં નહીં પોતાની પાસેના ખુલાસો બહાર મેળતા ?

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ,

મરહુમ હસ્તુર પહેલાં મેહેરજી રાણા શહેનશાહ અકબરની દરબારમાં ગયા હતા, અને ત્યાં તેઓએ મોજેજો કરી બતાવી જરથોસ્તી ધરમમાં શહેનશાહને વટલાવ્યો હતો, એવી કથાને કાંઈ પણ પાથો છે કે નહીં તે વીષે ખુલાસો કરવાને આપણા હાલના કાબેલ હસ્તુર સાહેબો વધારે શક્તીવાન છે, એવા તમારા ચરચાપત્રી મી. મા. કા. પા. ના વીચારને હું પસંદ કરું છું. એ વીચાર મારા મનમાં કેટલાક વખતનો ઘોળાયા કરતો હતો, અને તે વીશે હું લખવા માંગતો હતો, તેટલાં તમારા આ ચરચાપત્રી બહાર પડ્યા હતા. હસ્તુર સાહેબો સાથના મારા વધતા ઓછા સંબંધ ઉપરથી તથા ખીજી રીતે હું ખાતરી ધરાવું છું કે હસ્તુર મેહેરજી રાણા વીશે તેઓ જે બખરો ધરાવે છે તે બાહાર મેલવાની મેહેરબાની તેઓ કરશે તો તેથી આસપાસ કાંઈ પણ શક રહે નહીં એવું અજવાળું પડશે. તમારા ચરચાપત્રાએ એ બાબતમાં ખુલાસો કરવા આવવાને જે ચાર હસ્તુર સાહેબોને નોતડું દીધું છે તેઓમાં એકનો વધારો કરવાની રજા હું માગું છું,

બાહારકોટની કપાવાળાની દરેમેહેરના હસ્તુર સાહેબ જમશેદજી સોરાબજી કુકાજીએ મરહુમ હસ્તુર મેહેરજીરાણાના ધતીહાસનો ખાસ અભયાસ કરેલો કહેવાય છે, અને હું બુલતો નહીં હોઉં તો કેટલાંક વરસોની વાતપર તેવજી પોતાનો તે અભયાસ પારસી કોમની માહીતી માટે લખાણ મારફતે બાહાર પણ મેલ્યો હતો. આ પાંચે હસ્તુર સાહેબોને ખુલાસો કરવા માટે બાહાર આવવાનું નોતડું દેવાની ઇછા તકરારમાં ઉતરેલા બને બાબુના સામાન્ય રીતે ધરાવતા દેખાય છે. તવારીખના નામીયા અબ્યાસી મી. ૩૦ પે. ૮૨ કરકરયાએ હસ્તુર મેહેરજી રાણાનાં નામ સાથે જોડાયેલી કથાને લગતો સવાલ તપાસ માટે હાથ ધર્યો તે પછી તેમની સામે નીકળેલા એક ભગરયા મોબેદ સાહેબે બળાપો કરેલો મને યાદ છે કે, મી. કરકરયા એક ભગરયા નથી. મી. કરકરયાની વીરૂધવાળા તે મોબેદ સાહેબ એમ માનતા લાગા હતા કે ભગરયાઓ એ સવાલ વીષે વધારે સાડું અજવાળું નાખી શકે. જોકે એ વીચાર સાથે હું મળતો થઈ શકતો નથી, તોપણ બ્યારે તેવજી ભગરયાઓનેજ શાહેદ તરીકે બાહાર પડતા જોવા માગે છે ત્યારે જે ચાર હસ્તુર સાહેબોના નામ તમારા ચરચાપત્રાએ સુચવ્યાં છે, તથા જે એકનું નામ મેં સુચવ્યું છે તેઓ કરતાં વધારે લાયક સાહેદો એ બાબતમાં મેળવવા મુશ્કેલ છે. હસ્તુર સાહેબો જામાસપજી મીનાચેરજી જામારપ આસાના અને જમશેદજી સોરાબજી કુકાજી તો ભગરયા મોબેદોના આગેવાનો છે; અને તેઓ બંને સાથે મળીને ભગરયાઓ માટેનાં નવાં આતશબેદરામ પરથવા વગેરેનાં કામમાં સઘળી તસદી લેતા આવયા છે. ખીજા હાથ પર તેઓ બંને નવસારીના હસ્તુર સાહેબ દારાબજી માહીઆરજી મેહેરજીરાણાને પોતાના વડીલ ગણે છે તથા તેમના હાથ હેઠળ

કામ કરવામાં માન સમજે છે. દસ્તુર સાહેબ હોસંગલ અને દસ્તુર સાહેબ પેશોતનલ પણ ભગરયાજ છે, અને દસ્તુર સાહેબ દારાબલ તો દસ્તુર સાહેબ મેહેરલ રાણાના ગાદીવારેસજ છે. એમ હોવાથી એ પાંચે દસ્તુર સાહેબો મરહુમ દસ્તુર માટે જે ખુલાસો કરે તે સામે મીં કરકરયાની વીરૂધ્ધવાળા જેઓ મીં કરકરયા ભગરયા નથી તેટલા માટે તેમની તકરાર સામે અવીશ્વાસથી જોય છે તેઓને શક લાવવાનું કારણ રહેશે નહીં. દસ્તુરલઓને ખુલાસો કરવા માટે ભગરયાઓ તરફથી અરજ કરવામાં આવ્યા છતાં તેઓ ચુપ બેઠા છે તે અજાણ્યોળી ઉત્તપન કરનારી ખીના છે. મરહુમ મેહેરલ રાણાના નામ સાથે તેઓએ જે મોજેજ કરેલો હોવાની કથા ચાલે છે તેને ખાતર મને તેમની ચુપકીદીથી અજાણ્યોળી લાગે છે એમ નથી. તે મોજેજની વાત તો હું માનતોજ નથી. તે હસી કહાડવા જેવી છે. તે વાત તો મીં કરકરયાની વીરૂધ્ધ તકરાર ચલાવનારાઓ પણ કબુલ રાખી ચુકા છે. પણ દસ્તુર સાહેબોની ચુપકીદીથી જે ખીના શક ઉત્તપન કરાવનારી થઈ પડી છે તે એ છે કે મરહુમ દસ્તુર અકબરની દરબારમાં ગયા હતા અને તેઓએ જરથોસ્તી ધરમની શીલસુશી સમજાવી હતી તેથી અકબર જરથોસ્તી ધરમમાં વટલ્યો હતો, એવી જે કથા ચાલે છે તે પણ ખરી છે કે નહીં. તે સવાલ અગતનો છે, અને તેનો ખુલાસો વધારે સારી રીતે કરવાને ઉપર જણાવેલા દસ્તુર સાહેબો શકતીવાન છે અને તે કરવાને તેઓ અંધાયલા પણ છે.

તાં ૨૬ મી અક્ટોબર.

લાં કાવસલ પાલનલ આપુલ.

નાં ૮૩.

મુંબઈ સમાચાર

(તાં ૩૦ મી આક્ટોબર સને ૧૮૯૬)

મરહુમ દસ્તુર મેહેરલ રાણાએ શહેનશાહ અકબરને વટલાવ્યો હતો એવી ચાલતી આવેલી કથાને લગતી તકરાર પકડેલું અંગત મારામારીના જેવું રૂપ-પારસીઓએ પોતાની આખરને ખાતર પોતાને લગતી કથાઓ કેવી રીતે તપાસવી જોઈએ ?

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ. સાહેબ,

પેહેલા દસ્તુર મેહેરલ રાણા વીધે ચાલતી કથાની તપાસને લગતું કામ શરૂ કરવામાં આવતાં, તે વીધે જે સારી આશા ખાંધવામાં આવી હતી તે કમનસીબે ખોટી પડી છે. તકરારની શરૂઆત નામીયા કારલાઈલનું પુસ્તક એડીટ કરનાર જાણીતા વીદવાન મીં રૂ. પે. કરકરયાએ રાયલ એશયાટીક સોસાયટી જેવી નામીયી મંડળી આગળ એક લાખલ મારફતે કરી હતી, અને તેમાં જે વીદવતા તેઓએ ખતાવી હતી તે માટે તેઓને તેજ પ્રસંગે સભાના પ્રમુખ ડાક્ટર મેકડાનલડે તેમજ ડાક્ટર પોલને મુખ્યારકબાદી ઇચછી હતી. પણ તે પછી માઠાં ભાગયે તકરારમાં સામેલ થયલા કેટલાક લખનારાઓ તકરાર ચલાવવાની રૂઢીથી માહીતગાર નહીં હોવાથી કે ખીજાં કારણોથી તકરારે અંગત મારામારી જેવું રૂપ પકડ્યું છે, અને મુળ સવાલને પડતો મેલી ખાળુ ખાળુથી બલતા સવાલો ઉચકી લઈને તાસુખી સાથે તકરાર ચલાવવા તથા હુમલા કરવામાં આવે છે. મરહુમ દસ્તુર સાહેબ મેહેરલ રાણાએ અમતકારો કરી ખતાવવાની જે કથા ચાલે છે તે કોઈએ

ખોટી ઉભી કરેલી છે, એમ ખતાવવામાં મીં
કરકરયાએ પારસી કોમની અને અકસર કરીને
તે દસ્તુર સાહેબની સેવા બબ્બી છે. વીદ્યા
હુનરમાં આગળ વધેલા આજના જમાનામાં
અમતકારો અને બહુમંત્રની વાત ટકી શકતી
નથી, અને તેવો દાવો કરનારાં સ્ત્રી પુરૂષો
આજની વીદ્યાની મદદથી ઘણી વધારે સી-
ફતથી કામ કરવા છતાં ટુક વખતમાં ઉધાડાં
પડી ફેળેત થવાના બનાવ છેલા દાહિકામાં
થોડા બનયા નથી. ઘણી ખારીકીથી અને
ખંત સાથે તપાસ ચલાવનારા આજના જ-
માનામાં પારસીઓ તારે દેખીતી અસંભ-
વીત અને ખોટી વાતો પોતાના ધરમ અને
ધરમશુરૂઓના સંબંધમાં ચાલવા દે અથવા
ચાલવા દેવાની હઠ લે, તો તેથી તેઓ પો-
તાને અને સાથે પોતાના ધરમને માટે
આસપાસ કેવો ઉતરતો વીચાર ફેલાવે?
પારસીઓની ફરજ પોતાની આખરૂને
ખાતર તો એવી છે કે તેમના ઇતીહાસ
અથવા તેમના ધરમના સંબંધમાં જેખી
ઠલખીત અથવા હસવા જેવી વાતો ચાલતી
હોય તે તેઓએ પોતેજ તપાસીને જેટલે
દરજાએ ખોટી દેખાય તેટલે દરજાએ ખોટી
કરાવી તેને રદ કરવી. તેથીજ તેઓ પોતાની
આખરૂ બાળવી તથા વધારી શકશે. ખોટી
વાતોને આધારે મેળવેલી આખરૂ કદી ટકી
શકવાની નથી. તે ખીના ધ્યાનમાં રાખીને
મરહુમ દસ્તુરના ઇતીહાસની તપાસ કર-
વામાં આવે, અને તેમાં જેમ કોઇનું દીલ
નહીં દુખાય તેની સંભાળ લેવામાં આવે, તેમ
કોઇને છાપરે ચહુડાવવાની અથવા રાજી
કરવાની નેમથી વાતો નહીં કરવામાં આવે,
એમ થયલું જોવાને હું તેમજ મારા ઘણા
સાથીઓ ચાહે છે.

લાં સેવક,

લાં પેં એકર.

મુ'બઇ તાં ૨૬ મી અકટોબર.

નાં ૮૪.

કચસરે હિન્દ.

(તાં ૧ લી નવેમ્બર સને ૧૮૬૬.)

વંદીદાદ અને ફરોખશી વગર રહેલા
કહેવાતા પારસીઓ.

ANQUETIL DUPERRON AND THE PARSEES.

અકટોબર માસના “ કલકતા રીવ્યુ”માં
આંકીટીલ ડુપેરોનાં નામનો જે ક્રૂંચ વિદ્વાન,
ઈ. સ. ૧૭૫૫ નાં આગસ્ટ મહીનામાં જર-
થોસ્તી ધર્મ પુસ્તકો અને તેમની ભાષાનો
અભ્યાસ કરવા સાડ ઘણીક રંજ અને ઝેહિ-
મત ખેંચીને હિન્દુસ્તાન આવ્યો હતો તેની
જીંદગીનું વૃત્તાંત મીં બેવરીડજે આપ્યું
છે. શરૂઆતમાંજ મીં બેવરીડજ જણાવે
છે કે ઝંદ અવસ્તા વિષે વિવેચન કરવા
જેટલું ખારીક જ્ઞાન તેનામાં નહીં હોવાથી
અને તે બાબદ ઉપર ખીજા કાબેલ ચોલ-
માઓએ વધારે મહત્વવાળાં લખાણો કી-
ધેલાં હોવાથી તે પોતે તો આંકીટીલના
પ્રવાસનુંજ વર્ણન, તેના જન્મ ચરિત્રનાં
કેટલાક રમણીય બનાવોનુંજ ખ્યાન અને
અવસ્તા સિવાય થોડાઓનીજ બાજુમાં
આવેલાં તેનાં ખીજાં એક બે પુસ્તકોની
ખબર લઈને સંતોષ પકડશે. મીં બેવ-
રીડજની આ આરટીકલના ઓઠાં હેડળ
વળી પાછો પારસીઓના પુર્વજો ઉપર
એક નાલાયક હુમલો કરવામાં આવ્યો છે†
“ખુણે પડેલા નવસારી કસબામાં” આગળા
વખતમાં પણ સરકશી અને કીતનેઅ-
ગેઝીને માટે બાણીતા થયલા એક ટોળાનો
જે નખીરો આજે ત્રણ માસ થયાં કેમ પણ
કરીને અને કોઇપણ ખુણે ખટોલે પડેલી
અને ખરા ચોલમાઓનો એતખાર ખોઈ
ખેઠેલી કેતાબોને આધારે આપણા નીઆ-
ગાનોની નાલેસી કરવાનો ધંધોજ લઈ
ખેઠો છે, તેણેજ વળી પાછો આ બડકો

† જૂઓ નવેમ્બર ૧૫ અને ૭૭.

સળગાવ્યો છે. સોળમી સદીના પારસીઓ દુરવ્વે કરતાં પણ નબેતર, નસાના ખાનારા અને દુખમા કરતાં પણ નાપાક ઘરોમાં રહેનારા હતા એવા એવા તડાકા તો જ્યારે હવામાંજ ઉરાડી દેવામાં આવ્યા, ત્યારે હવે અઢારમી સદી પકડીને તે અધ્યાત્મના પારસીઓ પણ ઘણાજ અલણ હતા, અને તેઓના દસ્તુરો વડીક જામારૂપ વિલાયતીના ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં આવ્યા અગાઉ પોતાના ધર્મ વિષે કંઈ પણ જ્ઞાન ધરાવતા હતાજ નહીં, અને ઇ. સ. ૧૭૨૦ સુધી ફરોખશી શુ' તે પણ જાણતા હતાજ નહીં, અને વળી પંદરમી સદી સુધી તેઓ પાસે વંદીદાદ જેવી મોતેખર કેતાબ પણ હતીજ નહીં, અને એવાંજ ખીજાં લલતાં તોહોમતો કલકતારીઓવાળા રેસાલાનો એનતેખાખ આપવાને બાહુને અડાવી દીધામાં આવ્યાં છે; જોકે અમે આગળ કહ્યું તે પ્રમાણે મીં ખેવરીડજે તો એ લખાણમાં જામારૂપ યા ફરોખશી યા પંદરમી સદીમાંજ મળેલી કેહેવાતી વંદીદાદ યા પારસીઓના અજ્ઞાનપણાં વિષે એક હર્ફ પણ ઓચરચો નથી. આ જાતનાં કાચાં અને વગર વિચારનાં લખાણોને જાહેરમાં મેળવાની જોગવાઈ કરી આપવી એ દીનચુસ્ત અને અસલી એતેકાદ ઉપર આસ્થા રાખનારા સાહેબોને મનસે બહુ તાબુખીની ખીના લેખાવી જોઈએ અને તોય તેવા વિચાર માટે જાણીતાં થયલાં ઠેકાણાથીજ તેવાં લખાણને ઉકમાઈથી જગ્યા આપવામાં આવે એળી ફેરવાયલા મામલાના ઢંગ સમજવા. એટલું તો ખુશી થવા જોગ છે કે પારસીઓમાં હજી પણ કેટલાક અભ્યાસીઓ મળી આવે છે જેઓ આવાં લખાણોના પેચે પેચ ખોલીને તેના સમગ્ર વાંસે વાંસા ભાંગી શકે છે. આ વખત પણ મુંબઈ “ગઝેટ” નાજ એક ચર્ચાપત્રીએ તેમ કરી દેખાડ્યું છે† અને પારસીઓના

નીઆગાનોની કીર્તિને નાહક ઝાંખ લગાડવાની આ સમગ્રી કોશેશોને ઉંધી વાળવામાં “ગેઝેટ” જે મદદ આપી છે તેને માટે પારસીઓ તેના ખચ્ચીત આભારી થયા છે. ગેઝેટના ગદ્ય કાલના અને પરમ દીનનાં બે અંકોમાં આવેલાં કાગળોનો સાર હવે અમે અમારા હમદીન લાઈઓ આગળ રજુ કરીશું અને તેમાનાં ત્રણ મૂખ્ય મુદ્દાઓજ લઈશું. પેહેલાં તો આંકીટીલને આધારે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે જામારૂપ વિલાયતી હિન્દુસ્તાન આવ્યો તે અગાઉ અહીંયાં પહેલવીશું જ્ઞાન હતુંજ નહીં અને તેણે તે ઉપરથી સુસ્તવાળા દસ્તુર દારાબ, નવસારીવાળા દસ્તુર જામારૂપ આસા અને ભરૂચના દસ્તુર કામદીનને પેહેલવી શીખવી ત્યારેજ થોડો ઘણો પેહેલવીનો એલમ પારસીઓમાં આવ્યો અને જામારૂપના પધારવાથીજ કરીને તેનો ચેલો દારાબ આંકીટીલને ઇ. સ. ૧૭૫૫-૧૭૬૦ પેહેલવી શીખવી શક્યો, એટલે કે જામારૂપ જે અહીંયાં અગીયાર મહીના રહી નહીં ગયો હતો તો ખીયારા આંકીટીલને પણ કાંઈખી એલમ હાંસેલ કર્યા વગર પાછું સીધારવું પડતે. એની સામેતી તરીકે એમ કહેવામાં આવે છે કે જેમસ ફેસર નામનો એક ઇંચેજ આંકટીલની અગાઉ સુસ્ત આવ્યો હતો અને ઝંદ પેહેલવી શીખવાની ઘણીક પ્રયત્ન કીધો હતો પણ તે તેમાં નિષ્ફળ થયો હતો અને યજ્ઞશને, રવાએત અને ખીજી કંઈક ચોપડીઓ ખરીદીનેજ તેને પાછું ફરવું પડ્યું હતું. હવે ફેસરનો ફેરો ફાકટ ગયો તેનું કારણ “ટાઈમ્સ” વાળો આપણો નમુનેદાર નુકેતેચીન એમ સમજાવે છે કે તે જામારૂપની અગાઉ આવેલો અને તે વખતે તો દસ્તુરો પોતે કાંઈ શીખેલા નહી અને જામારૂપે તેઓનાં અધારને ઉજરડાંમાં ફેરવી નાખેલું નહી એટલે પછી તેઓએ ફેસર આગળ જરથોસ્તી ધર્મના લેહો જુદીનોને શીખવવા વિષે પ્રતીખંધ હોવાનું

ખાહાનું કાહાડયું અને કાહાપણ ખરચીને પોતાનું અજ્ઞાનપણું છુપાવી રાખ્યું. હવે આ સઘળી તર્કનો રહીઓ ઘણોજ સેહેલો છે અને તે એ કે ફ્રેસર જામારપની અગાઉ નહીં પણ ઘણા વરસ પછી આવ્યો હતો, તેણે પણ દારાખ પાસેજ શીખવા માંગ્યું હતું અને દારાખના પોતાનાજ કેહેવા પ્રમાણે પૈસા પણ આપવા માંગ્યા હતા, પણ તે વખતે દારાખે ના પાડી હતી. આટલું તો સીદ્ધ થાય છે કે જ્યારે ફ્રેસર આવ્યો ત્યારે આપણા નુકતેચીનના કેહેવા પ્રમાણેજ દસ્તુરો અને ખસુસ કરીને દારાખ પોતે જામારપની ખરકતથી કાબેલ થઈ ગયલા હતા. યજ્ઞશનેની જે કેતાખ ફ્રેસરે સુરતથી વેચાતી લીધી હતી, તે હજુર શ્રીડીશ મયુ-ઝીઅમમાં મોજુદ છે અને તે ઉપરથી જણાય છે કે તે ઈ. સ. ૧૭૩૫-૩૬ માં લખાયેલી હતી એટલે જામારમ આવ્યાની ઓછામાં ઓછાં પંદર વરસ પછીજ ફ્રેસર આવેલો હોવો જોઈએ. ફ્રેસર મુંબઈની કાઉનસીલનો એક એમખર હતો અને ઝંઘ પેહેલવી શીખવાને જે યત્નો તેણે કીધી તે ઈ. સ. ૧૭૪૨ પછી હતી એમ માનવાને ત્યારે કારણો છે. હવે ફ્રેસર જામારપ પછી વીસ વરસે આવ્યો હતો ત્યારે તો તેની નિષફળતા દસ્તુરોના અજ્ઞાનપણાને લીધે નહીં પણ જુદીને ઉપર તેઓને વિશ્વાસ નહીં આવવાને લીધેજ હોવી જોઈએ. હાઉગે ખુલ્લે ખુલ્લું કહ્યું છે કે, દસ્તુરોએ પહેલાં તો આંકીટીલ ઉપર પણ ખીલકુલ વિશ્વાસ મુક્યો હતો નહીં અને તેને ઝંઘ પુસ્તકો વેચવા યાતો તે પુસ્તકોની ભાષા શીખવવાનું પેહેલાં તો નાજ કહ્યું હતું. આંકીટીલની ખંત અને તેના પૈસા આગળ પાછળથી તેઓ માહાત થયા હતા તેથી કાંઈ એમ ઠરતું નથી કે ફ્રેસરને ના કહેવાનું કારણ પોતાની કેહેવાતી નાકાબેલીયતને લીધેજ હતું.

પણ આ ઠરતાં પણ વધારે ચોંકાવનારો ઓરંગો મારવામાં આવ્યો છે. અને તે એમ કે પારસીઓ પાસે ઈ. સ. ૧૭૨૦ માં જામારપ આવ્યો તે અગાઉ ફ્રેસરખશી એટલે ફરવરદીન યશતનું લણતર હતુંજ નહીં. આ ઉપરથી એ લખનારની મતલબ શું તે સહેલથી સમજી શકાય છે. તે એટલીજ કે ફ્રેસરખશી વગરની તે વખતની રૂવાનોની નકલને કીધેલી ક્રિયાઓ અધુરી, નારવા અને નકામી હોવી જોઈએ. આ કંઈ જેવી તેવી બાબત નથી અને તે વિષે કંઈ પણ લખવા અગાઉ ઘણીજ કાળજી અને ખાત્રી ભરેલી શોધ જોળ થવી જોઈતી હતી. પણ તેવું કંઈ પણ કીધા વગર જામારપે પોતે જે દાવો કીધો છે અને જામારપના શાગેરદ દારાખે આંકીટીલને પણ એમજ સમજાવ્યું હતું તેથી એ સઘળી વાત માની લઈને આપણાં નુકતેચીન તો એમજ લઈ પડ્યા કે પારસીઓ ઘણાજ અજ્ઞાન અને અધર્મિ હતા. ફરવરદીન યશત વિષેનો જામારપનો દાવો હમણાના આપણા જ્ઞાન આગળ એક ઘડીભાર પણ ટકી શકે એવો નથી. છેક ૧૮૫૪ માં વેસ્ટરગાર્ડ પોતાના પુસ્તકના દીખાચાના પંદરમાં પાનાની એક નોટમાં એ વિષે વિવેચન કર્યું છે અને તે ઉપરથી જણાય છે કે તે વખતે પણ જામારપે કહેલી વાત માનવાને વેસ્ટરગાર્ડે આંચકી કરી હતી, કારણકે તેને માલમ પડ્યું હતું કે ફરવરદીન યશતની હિન્દુસ્તાનમાં મળી આવતી હાથની નકલોમાંનાં ઘણાંક વાચણો જામારપવાળી નકલથી તદ્દન જુદાં હતાં અને તે ઉપરથી તેણે અનુમાન કાહાડ્યું હતું કે, હિન્દુસ્તાનમાંજ લખાયેલી ફરવરદીન યશતની એક અસલ નકલ હોવી જોઈએ; જે ઉપરથી ખીજી સઘળી નકલો ઉતરેલી હોય. વેસ્ટરગાર્ડનું એ અનુમાન તદ્દન ખરૂં પડ્યું છે. કાકટર ગેલડનરે કાહાડેલાં અવસ્તા ભાષાનાં મશહુર પુસ્તકોના છેલ્લા ભાગ,

જે હમણાજ મુંબઈમાં આવી પોહ્યાંચ્યા છે, તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ફરવરદીન યશત ધ્યાને ફરોખશી જામારપના આવવાની ૧૨૬ વરસ અગાઉ હિંદુસ્તાનમાં જણાયતી હતી. એ યસ્ત છાપવા અગાઉ ગેલડનરે સોલ નકલો તપાસી હતી, તેમાંની ત્રણ ઘણી જુની તેમજ જાણવા લાયક છે. તેમાંની પહેલી પોથી નવસારીવાળા પેલા “ ખબરદાર અને પહેલા દસ્તુર ” આસદીન કાકાએ ઇ. સ. ૧૫૯૧ માં લખી હતી, તેમાં બીજાં લખતરો સાથે ફરવરદીન યશત પણ છે. બીજી પણ ઘણી જુની છે, અને તે એક વખતે મરહુમ દસ્તુર એદલજી દારાબજી સંજાણાનાં કેતાબખાનામાં હતી, તે પણ હિંદુસ્તાનમાંજ સતરમી સદીમાં લખાઈ હતી અને તેમાં પણ ફરોખશી મળી આવે છે. વળી આપણા જાણીતા દસ્તુર પેશુતનજી પાસે પણ એક ખોરદેહ અવસ્તા છે, જે ઇ. સ. ૧૬૨૫ માં સુરત ખંદરે હોરમજદીઆર રામીઆરના એક વંશજ દારાબે લખી હતી. તેમાં પણ ફરવરદીન યશત છે. તે સીવાય હેરબદ માણેકજી રૂસ્તમજી ઉનવાલા પાસે એક જુની પોથી છે, જેમાં આવાં, મેહર, ફરવરદીન અને ઝમયાદ યશતો મળી આવે છે, અને તે પોથી ઇ. સ. ૧૫૫૪ માં હમણમાં જાલ કામદીને લખેલી છે એટલે કે જામારપના આવવાની ૧૬૬ વરસ અગાઉ તો “ ફરોખશી ” હિંદુસ્તાનની કેતાબોમાં મળી આવે છે. ઇ. સ. ૧૭૦૬ માં નકલ થયેલી એક ખોરદેહ અવસ્તામાં પણ ફરવરદીન યશત મળે છે, જે કેતાબ પણ લાલાની અગીયારીવાળા જુની કેતાબોના એજ શોખીન હેરબદની માલેકીની છે. આ ઉપરથી હવે કાંઈજ શક રહેા નથી કે જામારપે કેહેલી વાત ખોટી છે. અને તે ઉપરથી કહેલાં પારસીઓની બેખબરી વિષેનાં સઘળાં અનુમાનો જમીનદોસ્ત થઈ જાય છે.

એજ કીસમની ત્રીજી બીના એ છે કે દારાબે આંકીટીલને કહ્યું હતું કે ધરાનથી નાસી આવ્યા તે વેળાએ લાવેલી વંદીદાદ થેદમી સદીમાં પારસીઓએ ગુમાવી દીધી હતી અને તેઓને પંદરમી સદી સુધી પાછી મળી હતી નહીં અને વંદીદાદ વગર રહેવું પડ્યું હતું, જ્યારે સીસ્તાનથી અરદેશર નામનો એક દસ્તુર હિંદુસ્તાન આવ્યો હતો, અને તેણે પેહેલવી તરજુમા સાથની એક વંદીદાદ તેઓને પુરી પાડી હતી, જે ઉપરથી બીજી બે નકલો લખવામાં આવી હતી અને આ બે નકલો હિંદુસ્તાનની સઘળી વંદીદાદોની અસલ લેખાય છે. હવે આ વાતમાં બીજી ઘણી એક વાતો માફક સચાઈનો થોડોક અંશ છે ખરો, અને તે એટલોજ કે હિંદુસ્તાનની સઘળી વંદીદાદો બે જુની નકલો ઉપરથી ઉતરેલી છે. પણ તે સિવાય બીજી બધું તદ્દન ખોટું છે, અને તે ઘણું કરીને દારાબે એક ચોકસ ફકરો ખોટી રીતે સમજવાને લીધે છે, એમ સાબેત થઈ ચુકુ છે. ખરી બીના તો એમ છે કે ઇ. સ. ૧૧૮૪ માં અરદેશર નામના એક ધરાનીએ વંદીદાદની એક નકલ યઝદ (સીસ્તાન) માં લીધી હતી. ત્યાર પછી માહીયાર નામનો એક હેરબદ, જે હિંદુસ્તાનથી ધરાન ગયો હતો અને છ વરસ સુધી સીસ્તાનમાં રહ્યો હતો, તે પાછો ફરતી વખતે પોતાની સાથે અરદેશરવાળી વંદીદાદની એક નકલ લેતો આવ્યો હતો. માહીયારની એ નકલ ઉપરથી ઇ. સ. ૧૨૭૦ ને આસરે રૂસ્તમ મેહરબાને ઉતારો કીધો હતો. રૂસ્તમ મેહરબાનવાળી ચોપડી ઉપરથી ઇ. સ. ૧૩૨૩-૪ માં બે વંદીદાદો લખાઈ હતી, જે બેઉ હાલ મોજુદ છે. આ સઘળાનો અર્થ એટલોજ કે અરદેશરવાળી જે નકલ વીધે દસ્તુર દારાબે બોલ્યો હતો કે તે પંદરમી સદીમાં આવી હતી તે ખરેખર તો છેક ખારમી સદીમાં લખાઈ હતી અને દારાબે ગેલડ-

નર કેહે છે તેમ તારીખના બાબમાં બહુજ મોટી થાપ ખાધા હતી. પંદરમી સદીવેર પારસીઓને હાથ નહીં લાગેલી વંદીદાદ વીષેની વાત પણ ખોટી છે કારણ કે આપણે જોયું કે, ચૌદમી સદીમાં કરેલી બે નકલો તો હજી પણ હસ્તીમાં છે. હવે જો ચૌદમી સદીવાળી બે નકલો હાલ પણ બચી રહેલી હોય તો પછી કેમ કહેવાઈ શકાય કે તેજ સદીમાં પારસીઓની એક પુરી વંદીદાદ ગુમ થઈ ગઈ હતી? અહીંયાં અમે હવે ખતમ કરીશું અને પારસી વાંચનારાઓને ભલામણ કરીશું કે એવી બાબતોમાં ખબરદાર અને વિશ્વાસુ અભ્યાસીઓ પાસેજ કાળજીથી તલાસ કરાવ્યા વગર પોતાના વડવાઓ વિષેના કોઈપણ ખોટા ગુલબાનો ઉપર સહેજ પણ ઇતખાર રાખવો નહીં.

નાં ૮૫.

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૫ મી નવેમ્બર સને ૧૮૯૬)

હસ્તુર મેહેરજી રાણાના નામ સાથે ચાલતી આવેલી કથા નાપાયાદાર છે એવી મીં ૫૦ ૩૦ કામાએ ચાર વરસની વાત પર કરેલી જણાવવામાં આવતી ખાતરી. પોતાનો અનુભવ બાહ્ય મેલવાને તેમને કરવામાં આવતી સુચના.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ,—ચીકાગો ખાતે ચાર વરસની વાતપર જુદા જુદા ધરમવાળાઓના પ્રતીનીધીઓની જે પારલામેન્ટ સરવામાં આવી હતી, તેમાં પારસીઓ તરફથી એરવહ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ જવાની ઇચ્છા બતાવી હતી, અને મીં ૫૦ ૩૦ કામાએ તેમને ત્યાં મોકલવાની ગોઠવણ કરવા માટે આગેવાની લીધી હતી. પારસીઓને તે

કારણસર સમજાવવા અને જોડતો ખરચ લેગો કરવા તેટલા માટે તેમના તરફથી એવો દાખલો આપવામાં આવ્યો હતો કે જેમ મરહુમ હસ્તુર મેહેરજી રાણા દીલી ગયા હતા અને ત્યાં આપણા ધરમ વીશે અજવાળું પાડી આવ્યા હતા,† તેમ એરવહ જીવનજીને પણ ચીકાગો મોકલવા કે તેઓ પણ અમેરીકનો આગળ જરથાશતી ધરમ વીષે અજવાળું પાડી આવે. મરહુમ હસ્તુરે જેમ શેહેનશાહ અકબરને વટલાવ્યો હતો તથા બે સુરજનો એક સુરજ કરી બતાવ્યો હતો, તેમ એરવહ જીવનજી પણ કરશે એવી આશા તો તેઓએ અલખતે રાખેલીજ નહીં હતી. પણ હસ્તુર મેહેરજી રાણાનો દાખલો બહાર મેલવામાં આવતાં, તમારા પત્રમાં કેટલાક ચરચાપત્રીઓએ તવારીખની શહાદતથી તથા બીજા દાખલા દલીલોથી જ્યારે દેખાડી આપ્યું કે મરહુમ હસ્તુર દીલી ગયાજ નહીં હતા, ત્યારે બીજાઓની માફક મીં ૫૦ ૩૦ કામાને પણ મરહુમને લગતી ચાલતી આવેલી કથા વીશે શક પડી ગયો હતો, અને તેથી મારા સાંભળવા પ્રમાણે તે વીષે ખાતરી મેળવવાનો ઇરાદો તેઓએ રાખ્યો હતો. અને તેવી ખાતરી નવસારીના વડા હસ્તુર દારાજી માહીઆરજીને ત્યાંથી હસ્તાવેજે વગેરે મારફતે મેળવી શકાશે, એમ તેઓ માનવા લાગેલા જણાયા હતા. તે પછી તેઓ જ્યારે પરીક્ષાના કામ માટે નવસારી ગયા ત્યારે ત્યાં તેઓએ પુછપરછ કરી હતી તથા હસ્તાવેજે વગેરે જોવાની ખાએશ બતાવી હતી. અલખતે તે વેળાએ તેઓની મક્કહ એવી હતી કે કોઈ ખાતરી-પુર્વક શહાદત હાથ લાગે તો તે વાત પારસીઓ વચે આશકારા કરવી, અને હસ્તુર મેહેરજી રાણા દીલી ગયાજ નહીં હતા એવી તમારા પત્રમાં સાબેત થયેલી વાત ખોટી

પાડી બતાવવી. પણ નવસારીમાં જે ખબરો તેમને મળી હતી અને જે દસ્તાવેજો તેઓએ જોયા હતા તે પછી, તેમના જેવા તવારીખના અભયાસીએ ચુપકી અખત્યાર કરવામાંજ સાર જોયો હતો. એમ છતાં તેઓનાં મનમાં ચટાપટી થયા કીધી હતી કે નવસારીના દસ્તુર તો કાંઈ લણેલા નથી એટલે તેઓ એ બાબતમાં મદદ કરવાને અશક્ત થઈ પડ્યા હશે. તેથી તેઓએ પુણેવાળા કાબેલ અને વીદવાન દસ્તુરજી સાહેબ હોશંગજી જામાસ્પજી જામાસ્પ આશાનાને એ બાબતમાં પુછવાનો વીચાર કર્યો હતો. તે મુજબ થોડે વખતે તેઓ પુણે ગયા ત્યારે ત્યાંના દસ્તુર સાહેબથી પુછપરછ કરી. પણ ત્યાંથી તે દસ્તાવેજો અને નોંધો મળવાને બદલે તેમને એવી ખબર મળી કે તે વાત બંધ પાડવામાંજ તેઓએ ડહાપણ જોયું હતું. દસ્તુર મેહરજી રાણુને લગતો સવાલ પારસીઓ વચ્ચે હમણાં જ્યારે ફરી ચરચામાં આવ્યો છે, ત્યારે એક આગેવાન પારસી અભયાસી દાખલ મીં ૫૦ ૩૦ કામાને ઘટે છે કે તેઓએ પોતાની શોધખોળનું પરીણામ કેમની વાકેફી માટે બાહાર મેલવું.†

લાં ૦ સેવક,

R. F. Vakeel.

નાં ૦ ૮૬.

મુંબઈ સમાચાર.

(તાં ૧૨ મી નવેમ્બર સને ૧૮૯૬.)

દસ્તુર મેહરજી રાણુ દીલી ગયા તે આગમ્ય ભરૂચમાં તેઓએ કરી બતાવેલો કહેવાતો હિરત ઉપજાવનારો એક મોજેજો-ભરૂચ પારસીઓ દરદ દરે કરાવવા બેહરતીની બાજ કરે છે એવી પણ તેની સાથે સાથે ચાલતી એક વાત-ભરૂચના સમજી પારસીઓ પાસેથી તે માટે ખુલાસો મેળવવાને કરવામાં આવતી અરજ.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ

સાહેબ,—મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણુ દીલી ગયા હતા અને ત્યાં બે સુરજના એક કરી આપવાનો હિરત ઉપજાવનારો મોજેજો તેઓએ કરી બતાવ્યો હતો, તથા શેહેનશાહ અકબરની જરથોશતી ધરમ વીશે સંપુરણ ખાતરી કરી આપી તેને વટલાવ્યો હતો તથા સુદરેહ કુસ્તી બંધાવી હતી, એવી વાતો જ્યારે તમારાં પત્રમાં તથા બીજી તરફ વખતે વખત કરવામાં આવતી હું જેઉં છું, ત્યારે તેના કરતાં વધારે નહીં તો તેટલીજ હિરત ઉપજાવનારી એક બીજી વાતની ચરચા કાં નથી કરવામાં આવતી તે હું સમજી શકતો નથી. તે વાત તમારા પત્ર મારફતે બહાર મેલવાની રજા હું માગું છું, અને આશા રાખું છું કે મરહુમ દસ્તુરના મોજેજો વગેરેની જે વાતો અને નોંધો એકઠી કરી નવસારીમાં તેમના એક કુટુંબી તરફથી છપાવવામાં આવનાર છે, તેઓમાં આ વાત પણ તેને લગતા ખુલાસા સાથે દાખલ કરવાને ભુલી જવામાં આવશે નહીં. મીં ૩. પે. કરચાનું ધ્યાન પણ તેપર ગયલું જણાવું

નથી. હું ઇચ્છું છું કે તેપર તેઓ તેમજ તવારીખના ખીજા અગ્યાસીઓ ધયાન પહોંચાડે અને તેના અસંલ દસ્તાવેજો મેળવવાની તેમજ તેને સાબેત કરવાની તજવીજ કરે. તે વાત બેહેશતી દસ્તુર દીલી ગયા તે વખતે મારગમાં ભરૂચ ખાતે તેઓ થોભ્યા ત્યારે શું બનાવ બન્યો હતો તથા ત્યાં તેઓએ કેવો મોતેબર મોજેજે કીધો હતો તેને લગતી ઘણી રસીલી છે. મેહરજી રાણાના ખાનદાનના કેટલાક નખીરાઓ તરફથી આજ કેટલોક વખત થયો એવું જણાવવામાં આવતું રહ્યું છે કે અકબરનો શાહજહાં સલીમ જેણે ગા-દીએ બેઠા પછી પોતાનું નામ બદલીને જેહાંગીર રાખ્યું હતું, તે પોતાના માતૃશ્રી સાથે ફરતો ફરતો સુસ્ત આવ્યો હતો અને ત્યાં કેટલોક વખત સુધી તે રહ્યો હતો. તે પછી તે પાછો દીલી જવા નીકળ્યો તે વખતે તેણે પોતાના પેદર શેહનશાહ અકબરને માટે કાંઈક લાયક સોગાદ લઈ જવાનો વીચાર કર્યો. શેહનશાહને શોક કાબેલ તથા ફાજેલ પુરૂષોની સંગતમાં રહેવાનો અને તેમની સાથે ધરમ તથા પ્રીતસુશ્રીને લગતી તકરાર ચલાવાનો હોવાથી, તેને એવી સલાહ આપવામાં આવી કે કોઈ કાબેલ અને ફાજેલ પુરૂષને શોધી કહાડી દીલી લઈ જવો. તે ઉપરથી પુછ-પરછ કરતાં જણાયું કે આખા ગુજરાત પ્રાંતમાં એવા કાબેલ અને ફાજેલ પુરૂષ તો એકલા નવસારીવાળા દસ્તુર મેહરજી રાણાજ છે. શાહજહાં સલીમ તે ઉપરથી તુસ્તજ તેમના પર એક રૂકો મોકલી તેમને દીલી પધારવાનું પોતાના પેદરને નામે ઇજન કીધું. પણ દસ્તુર મેહરજી રાણાને સાથે લઈ જવાને બને એટલો બધો વખત થોળી શકાય એમ નહીં હોવાથી તે પોતે દીલી ચાલી ગયો, અને જતાં જતાં મારગમાં દરેક સુબાને તાકીદ

કરતો ગયો કે પારસીઓના મોટા ધરમ-ગુરૂ દસ્તુર મેહરજી રાણા શેહનશાહના પરોણા તરીકે દીલી પધારવાના છે, માટે જ્યાંથી તેઓ થાશે ત્યાં તેમની ઘણી મદારત કરવી. તે પછી દસ્તુર સાહેબ દીલી જતાં રસ્તામાં ભરૂચ તરફ આવી લાગ્યા, ત્યાં તે વીધે ખબર થતાં ત્યાંની આખી પારસી અનજુમન સરહદ સુધી બા આબરૂ તેમને એસતોકબાલ આવી, અને તેઓ શેહરમાં દાખલ થયા. પણ તેવામાં નાપાક સેહેતાન ઉધો પડ્યો. ભરૂચનો નવાબ કેઠો ઘણો જુલમી હતો અને ત્યાંના પારસીઓ ઉપર ઘણી સખતી ગુજારતો, તેથી દસ્તુર સાહેબ ભરૂચ પધાર્યા તે વખતે ત્યાંના પારસીઓએ તેમને આજેજી કરી કહ્યું “તમે પાદશાહના બોલાવવાથી દીલીની દરબારમાં જાવો છો તો અહીંના ભરૂચના નવાબનો અમારી ઉપર અતી ઘણો જુલમ ગુજારે છે, માટે મેહરજીની કરી પાછા આવો તે વારે આટલા અમારી ઉપર ગુજરતા જુલમને દુર કરાવીને આવશો તો તમારો મોટો ઉપકાર માનશું.” ત્યારે મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાએ તે લોકોને જવાબ દીધો કે “મારાથી શું બનવાનું છે, પણ મારો નેગેહબાન એક ખોદા છે, તે ખોદા તમને મદદ કરશે.” નવાબને આ વાતની ખબર પડતાં તે બીધો કે દસ્તુર સાહેબ જો શેહનશાહ આગળ ફરીઆદ બરીઆદ કરશે તો કમખખતી. તેથી તેણે તે મરહુમનો આંકો લાવી મેલવાની કોશેશ કરી. તેમને પાદશાહી મકાનમાં ઉતારે આપવાને બહાને એક જખરદસ્ત કીલામાં મોકલાવી ત્યાં તેમને તેણે બંધ કર્યા, અને તેમનાપર ચોક્કી પોહોરા મેલ્યા. પેહેલાં તો દસ્તુર સાહેબને તેની સમજ પડી નહીં; પણ મધરાતે ખાબમાંથી જ્યારે તેઓ બીહાર થયા ત્યારે આસપાસનો દેખાવ જોઈ તેઓ વમળમાં પડી ગયા કે આ શું

સીતમ થઇ ગયો? નાપાક સેહિતાનપર સદ હજાર લેયાનત નાખી, પોતાની સાથ જે એક ખીદમતગારને તેઓ લાવયા હતા અને જેને પણ કીલામાં તેમની સાથે બંધ કરવામાં આવ્યો હતો તેને તેઓએ જગાડ્યો, અને તેને ફરમાવયું કે કુસ્તી પાદયાબ કરવા કુવાનું પાણી લઈ આવ. પોહોરે-ગીરને જેમ તેમ સમજાવીને પેલો ખીદમતગાર પાણી લઈ આવ્યો. અને દસ્તુર સાહેબે પાદીઆબ કુસ્તી કરી ખુલ્લું અવાજે બંદગી કરી, એટલે તેની ખુબીથી તેઓ પોતાની સાથના ખીદમતગાર જોડે પણ વારમાં ત્યાંથી ગેબી રીતે ઉડીને દીલીમાં શેહનશાહની દરબારમાં જઈ ઉભા. ભરૂચથી દીલી તેઓ જઈ પાંહોંચયા તેના સંબંધમાં આ મતલબની એક કથા ચાલે છે; પણ ખીજી કથા વળી એવી છે કે પાદયાબ કુસ્તી કરી દસ્તુરજીએ બંદગી કરી તેથી પણ વારમાં તેઓ દીલી ઉડી ગયા નહીં, પણ તેમની બંદગીની ખુબીથી કીલાનો એક દરવાજો ખુલો ગયો અને ત્યાં કોઈ પોહોરેગીર નહીં હોવાથી તે દરવાજા મારગે પોતાના ખીદમતગાર સાથે તેઓ બહાર પડયા અને ઉગત રાહે સેતાબ નીકળી ચાલયા. તેઓ એટલી બધી સેતાબીથી આગળ વધી ગયા કે સવાર પડતાં તેમની પાછળ નવાબે સવારો દોડાવયા તોપણ તેમનો પતો મળ્યો નહીં, અને તેઓ નાસીપાસ થઇને પાછા ફરયા. દસ્તુર સાહેબે કરેલો કહેવાતો આ મોજેજો, દીલીમાં તેઓએ કરેલા જણાવવામાં આવતા મોજેની સાથે સરખાવતાં ચહડયાતો નહીં તો ઉતરતો તો નથીજ.

દસ્તુર સાહેબને ભરૂચના પારસીઓએ સોંપેલું કામ તેઓએ કેમ બજાવયું હતું તે માટે પણ બે જાતની વાત ચાલે છે. એક વાત એવી છે કે તેઓએ પાદશાહ અકબરને પેલા ભરૂચના નવાબની તરફથી પાર-

સીઓ ઉપર ગુજરવામાં આવતી વાત સરવે કહી સમજાવી, અને અરજ કરી કે તે લોકો ઉપરનો જુલમ દુર કરવો જોઈએ. ત્યારે પાદશાહે સેતાબ ભરૂચના નવાબ ઉપર ઘણી તાકીદનું ફરમાન મોકલ્યું, તેથી ભરૂચના લોકો ઉપરનો જુલમ ટળી ગયો. પણ ખીજી વાત એવી છે કે શેહનશાહને વટલાવી તેને સુદરેહ કુસ્તી પેહોરાવયા બાદ દીલીથી દસ્તુર પાછા ફરવા નીકળયા તે વખતે શાહજહાં સલીમે તેમને સવાલ કર્યો કે મારગમાં કયા કયા સુબાએ તમારી ઘણી વધારે મદદરત કીધી હતી. દસ્તુર સાહેબે તે ઉપરથી દુરંદેશી વાપરી ભરૂચના નવાબનું નામ આપ્યું હતું. શાહજહાંએ તે ઉપરથી નવાબ ઉપર નજરાણું મોકલાવી શાબાશીનો પત્ર લખ્યો હતો. દસ્તુર સાહેબના આવા લાગવગથી અને તેઓનાં આવાં હેસાનથી નવાબપર એટલી બધી અસર થઈ કે તેઓ ભરૂચ પાછા ફરયા તે વખતે તે શેહરનાં નાકાં સુધી લશકર લઈ વાજતે ગાજતે તેમને એસતેકબાલ લેવા ગયો, તેમને તેણે ઘણો મરતબો આપ્યો, અને ભરૂચના પારસીઓ ઉપર તે પછી તે ઘણી મેહેરબાની તથા મોહબત રાખવા લાગ્યો હતો.

સાહેબ, આ જાતની વાતો બેહેશતીનાં પરાકરમો વીશે ચાલે છે. કમનસીબે તેની કોઈ પણ તવારીખમાંથી શાહાદત મળતી નથી. પણ એ બનાવો આખાં હીંદુસ્તાન તથા મુખ્ય કરીને ગુજરાતના ધંતીહાસના સંબંધમાં ઘણી અગતના ગણવા જોઈએ. ભરૂચના લોકોને તો દસ્તુર સાહેબે નવાબના જુલમમાંથી છોડવી સદાના ઉપકારી કરેલા, એટલે ત્યાંથી તો તેને લગતી નોંધ ખાસ કરી મળવી જોઈએ. અને વાત બી કાંઈ લાંબી મુદતની નથી; માત્ર ૩૦૦ વરસની છે. ભરૂચવાળા સાહેબોને અને અક-

સર કરીને ભરૂચના ઇતીહાસ વીષે અછી માહીતી ધરાવનાર બહુતા વીદવાન દસ્તુર અરદેશર સોરાબજી કામદીનને હું અરજ કરું છું કે એ બાબતમાં શોધખોળ કરી અજવાળું નાખવાની મેહિરબાની કરવી. દસ્તુર સાહેબ અરદેશર સોરાબજી કામદીન ભરૂચને લગતા અને ત્યાંની પારસી અન-બુમનને લગતા ઘણા ઘણા જુના દસ્તાવેજો તથા નોંધો ધરાવતા કહેવાય છે; અને વળી દસ્તુર મેહિરજી રાણાને લગતી કથાઓના સંબંધમાં શોધખોળ કરી પોતાની તરફથી મદદ આપતા પણ તેઓને જણાવવામાં આવે છે, તથા મરહુમને માટે તેઓ ઘણી દીલસોજી ધરાવતા કહેવાય છે, ત્યારે તો આ વાતો ઉપર પણ અજવાળું નાખવાની તસદી તેઓએ લેવી સબબાર છે. હું માનું છું કે એ કામમાં તેઓને ઘણી મેહિનત કરવી પડશે નહીં; કેમકે મરહુમના કેટલાક નળીરાઓ તરફથી એમ પણ જણાવવામાં આવે છે કે મરહુમે ભરૂચના પારસીઓને જીલમમાંથી છોડવયા તેનાં હેસાનમાં ત્યાંના સઘળા પારસીઓ દરવરસે તેમની બાજ કરે છે, તથા મરહુમની મો-જેબ કરવાની શક્તિ ઉપર એટલો બધો વીશ્વાસ તેઓ ધરાવે છે કે તેમને ત્યાં કોઈનિ દરદ થતાં તે દફે કરાવવા પણ મરહુમની બાજ તેઓ કરે છે.†

તા. ૮ મી નવેમ્બર.

ઇતીહાસનો શોખીન.

ના. ૮૭

કચસરે હિન્દ.

(તા. ૧૫ મી નવેમ્બર સને ૧૮૯૬)

એક નવો પ્રયોગ.

CONTROVERSIAL DEVICES.

મેહિરજી રાણાની મુળ બાબતમાં જે લખાણો આ કટારોમાં આવી ગયાં છે, તે પછી ખાસ જરૂર વગર કંઈ વધારે લખવા-નો અમારો ઇરાદો હતો નહીં, પણ અમે જ્યારે છીએ કે થોડોક વખત થયો મી. કરકરીઆના હમશરીફો, બંધુઓ અને આડાતોડા ફાંટાઓ કંઈ નવીજ વળણ ઉપર ઉતરીને નવીજ તજવીજથી પારસી આલમને ભમાવવાની તાલમાં લોટે છે. આપણા એ હવે બહુતા થયલા “એક-પુરા તવારીખનવેશ” ને પણ બદાઓની અને દબેસ્તાનનીજ શાહુદત ઉપરથી “ઓકીલત્રી” એ જ્યારે ખ્યાદાંની માહાત આપી હતી, ત્યારે તેઓએ પારસીઓનાં અજ્ઞાનપણા વિષેના એક જુના કુથલાને ઉપર ટપકેની થોડી ઘણી ટાપટીપ કરીને એક નવોજ બુટો ઉભો કીધો હતો, તે પર-પોટો પણ જ્યારે J. O. E. અને બીજાં ઓએ ફેડી નાખ્યો, ત્યારે એજ મુરશેદને પગલે ચાલતા તેવણુના કેટલાક “ઇતિહાસના શોખીન” મુરીદો હવે એક નવી નવાઇ બાહાર લાવ્યા છે. પેહેલાં બાજુ એમ હતી કે મેહિરજીરાણા દીલ્હી ગયલા હોવાની ખરી વાતની મુસ્તકીમ ફલીલો બાધ જધને તેવણુ એક સુરજના બે સુરજ બનાવ્યા હતા એમ અડાવી દધને તે પાકઝાદ દસ્તુર અને તેના વંશજોની નાલાયક ઠેકડી કરવી. તેમાં તો ઉઘાડા અને ફજેત પડયા, અને એમ બતાવી આપવામાં આવ્યું કે ખ્યાલના અહેવાલ પ્રમાણે પણ મેહિરજીરાણાએ એક સુરજના બે કીધાજ હતા નહીં અને

“એક્કા દો” કરવા જેવો ખેલ એક તો હિન્દુ બાળગરે કીધો હતો અને ખલકને ગુમરાહ કરનાર તે હિન્દુની ઠગાઇ તેઓએ આલમને જાહેર કરીને એક દીનદાર અને ધમાનદાર માણસ તરીકેની પોતાની ફરજ બજાવી હતી. એક કેહેવાતી કરામતની ઠઠા કરવાની અને તે ઉપરથી મેહેરજીરાણા વિષે નાલાયક સંખુને એચરવાની તક જતી રહી, ત્યારે ખુલ્લે ખટોળે પડેલી એક બીજી કાહાણી ખોળી કાઢાડવામાં આવી છે. નવસારીથી દીલી જતી વખતે માર્ગમાં ભરૂચ શેહરમાં પણ તેઓએ એક “મોતેખર મોજેજો” બતાવ્યો હતો એવી વાત લાવીને તેવણની મજાખ કરવાનું બાહાનું કોઈ ઇતિહાસના નહીં પણ ઢોંગ સોંગના શોખીને શોધીયું છે. એ કાહાણીના પણ અસલ દસ્તાવેજો મેળવવાની અને તે વિષે તરેહવાર માણસોને શોધ ખોળ કરવાની પાઠ બેઠાઈથી ભરપુર ભલામણ કરવામાં આવી છે. આ કરામતો અને મોજેજોની કથાઓ કહાચ “રસીલી” હશે, પણ તેને ઇતિહાસીક મુળ તકરાર સાથે શું નીરખત છે તે અમે જાણવા માગીએ છીએ. મેહેરજી રાણાના વખત પછી તેઓ વિષે જેમ બીજા માહાત્માઓના બાબમાં બન્યું છે, તેમ તરેહવાર વાતો જોડી કહાડાયેલી છે. તે વાતો કહાચ ખોટી હશે. તેથી શું તેઓએ ખરેખર કરેલાં પરાક્રમો પણ ખોટાંજ હોવાં જોઈએ? આદરબાદ મારે-સંપદે ખખખતી ધાતુ વતી કરેલો મોજેજો પારસીઓના ઘણાક પુસ્તકોમાં મળે છે. નેરીઓસંગ વિષે કેહલું છે કે આસમાનમાંથી આતશ પાડી તેવણે પેહેલાં આતશબેહિરામને પાચો નાખ્યો હતો. અરદાવીરાફે પણ મોજેજો બતાવ્યા હતા. એટલુંજ નહીં પણ ખુદ વખશુરે વખશુરાન અશો જરથોસ્ત વિષે પણ જરથોસ્તનામામાં ઘોડાના ઘુસી ગયલા પગ

અને તે વગેરે બીજા મોજેજોઓનું ખ્યાન મળે છે, અને ૫૦ વર્ષ ઊપર ઘણાખરા સઘળા પારસીઓ તે વાતો માનતા હતા. આપણે હમણાં કહાચ આદરબાદના યા નેરીઓસંગના અને કહાચ જરથોસ્તના પણ મોજેજોની વાતો માન્યે નહીં. પણ શું તેથી એમ કોઈ કહે છે કે નેરીઓસંગ યા આદરબાદ યા જરથોસ્તે કાંઈ પણ પરાક્રમો કીધાં હતાંજ નહીં? મેહેરજીરાણાના બાબમાં પણ સવાલ એજ છે કે તેઓ (૧) દીલી ગયા હતા કે નહીં, (૨) શેહેનશાહને ધર્મ સમજાવ્યો હતો કે નહીં, અને (૩) તેમને જાગીર બક્ષવામાં આવી હતી કે નહીં? ઇતિહાસની એવી ખારીક અને ઝીણી બાબતોના જવાબોમાં ભુમીતી યા બીજગણીતના જવાબો જેવું પૂર્ણ નિશ્ચયપણું તો હોયજ નહીં, પણ જે શાહજો આપણી પાસે મોજુદ છે, તે ઊપરથી એમ લગભગ નક્કી થાય છે કે તેઓ ધર્મ સમજાવવા સાડ દીલી ગયા હતા અને તેમને જાગીર પણ એનાયત થઈ હતી. તવારીખને લગતો તો એટલોજ સવાલ છે. બંધ ખારણા મંત્ર લાણીને ઊઘાડી નાખવાં અને અલોપ થઈ જવું તથા એકના બે કરવા એ કાંઈ તવારીખની બાબતો નથી. એવીજ રીતે તો વળી કોઈ કાલે આવીને કહેશે કે મેહેરજીરાણાના એક નખીરાના બોલવા પ્રમાણે તેના ખાનદાનને આશકારા કરનાર એ બુજેરગે કૃણાણા શેહેરના અમુક ઘરમાંથી વંદીદાદ પઢીને ભુતપલીદ કહાડયા હતા, તેથી તેની શાહજો પણ કોઈ પાસે મોજુદ હોવી જોઈએ. અને જો તે નહીં મળી શકે, તો પછી એમ ઠરવું જોઈએ કે મેહેરજીરાણા દીલી ગયાની વાત પણ ખોટી હોવી જોઈએ. આ જાતની ગલેપડુ તકરારના દહાડા વહી ગયા છે. અસલ બાબત છોડીને ભલતીજ દશાએ ઊતરી પડવાથી યા ખુદો

પુલ્લી શહાદતો ગટાવી જઈને બીજી શહાદતો ફલાણા પાસે છે અને ફલાણાને ખબર છે વગેરે લખાણથી કંઈ સહુમજી માણસો લોળવાતાં નથી. ફલાણા દસ્તુરના “ વડીલોએ ખાસ તપાસ કરીને કેટલીએક નોંધો તૈયાર કરાવી હતી તે જરથોસ્તી ટોળાની વાકેશીને માટે ખોદાને હાજર નાજર જાણીને ખાહાર પાડવાની તેમની ફરજ છે,”† તે વિષે એટલુંજ જણાવવું ખસ થશે કે તે દસ્તુર સાહેબ પાસે મેહેરજીરાણાની સામે જાય તેવી કંઈ નોંધ છેજ નહીં અને તેવણુ પોતે તો મેહેરજીરાણા કાબેલ હતા અને દીલ્હી જઈને પારસી ધર્મ અકબરને સમજાવી આવ્યા હતા એમ સાફ દીલથી અને ખાત્રીથી માને છે. બીજા જે કાબેલ દસ્તુરે ખાસ અભ્યાસ કરીને ત્રીશ વર્ષ ઉપર મેહેરજી રાણા સામે જે લખાણ કરાવ્યું હતું,† તે હમણા તેવણના નામ સાથે પાછું છાપવામાં આવે તો તેથી કદાચ તેઓને પોતાને પણ કલગીર થવાનું કારણ મળે. પેહેલવીના જે ઉસ્તાદના બપાવાનાં કેતાખખાનામાં પણ “ ઘણીએક નોંધો હોય એમ માનવાનાં કારણ છે, ” તે કારણો અને નોંધો તો હવામાંજ હસ્ટી ધરાવતાં હશે. એવા રંગબેરંગી ભમરડાઓ ફેરવવાથી કંઈ એક ખરી વાતને સમજીએના મનમાં ધોકકો પોહાયતો નથી એમ હવે મેહેરજીરાણાના હરીફો સમજે તો સારું.

આ લખયા પછી અમારી જાણમાં આવ્યું છે કે આ પત્રના એક આગળા અંકમાં* આવેલા ચોકસ શબ્દો વિષે કેટલાકોનાં મન રંજા થયાં છે. કોઈપણ ખાનદાનનાં સઘળાં અશો રવાનોને ગાળો દેવા યા નામુનાસેબ લખવાની અમારી મક્કસદ હતીજ નહીં. ભગરીઆ અને કરકરીઆઓ વચે લાંબા વખતથી જે ઠમ-

નસીબ મીનાકેશો ચાલતો આવ્યો છે તે વિષે એક કે બીજી બાજુ તરફ તાસુખી-ભરેલું મત આપવાની અમારી મતલબ હતીજ નહીં. તે મીનાકેશાનાં કારણો અને તે અરસામાં બનેલા કેટલાક બનાવોના ખરા એહેવાલો વિષે ઘણાક મતફેર છે. તે સઘળી બાબતો ઉપર વિચાર કર્યા પછી કોઈપણ અપક્ષપાત બેહેદીન અભ્યાસીથી એમ તો કહેવાઈ શકશેજ નહીં કે સઘળો વાંક એકજ બોર્ડુએ હતો. એ પ્રીતનો પહેલા જાણ્યો હતો તે વખતે અને ત્યાર પછી બેઉ બાજુ તરફથી કેટલુંક ઝનુન બતાવવામાં આવ્યું હતું. જેમ ભગરીયાના આખા ટોળામાં “ ખરેખર સાલેસ અને લાયકીવાળા ” ઘણા મોબેદો થઈ ગયા છે અને હમણા પણ છે, તેમ કરકરીઆની પોળવાળાઓમાં પણ હતા અને છે એમ કોઈપણ અકલમંદ આસામી નામુકેર જશે નહીં. મીનોચરહોમજી, દાદાચાનજી અને રણાડી વગેરેનાં ખાનદાનોમાં પણ દાનાવ અને આલેમ માણસો થઈ ગયા છે, અને હમણા પણ છે. તે અમે તેમજ સર્વ કોઈ કબુલ કરે છે. જ્યારે મીં કરકરીઆએ મેહેરજીરાણાને વિષેજ નહિ, પણ પારસીઓના સઘળા વડવાઓ વિષે તરેહવાર નાલાયક અણુઘટતાં લખાણો કીધાં હતાં, અને કેવળ ખોટાં આળો તેઓ ઉપર ઘણીજ તાઝુખીથી મુક્યાં હતાં, ત્યારે અમે કહ્યું હતું કે આગળા વખતનો એક પ્રીતનો પાછો જગાડીને તેઓના ટોળામાંના કેટલાકોએ તે જમાનામાં આજના જેવું ઝનુન દેખાડ્યું હતું તેવાજ ઝનુનની ઓગણીસની સદીમાં પણ તેઓએ આપણને યાદ આપી હતી, અને તેવી ચાલ તેવણના જેવા શીખેલા અને તવારીખ અને પ્રીલ-સુફીની લાંબી લાંબી વાતો કરનારા માણસને કેવળ નહીં છાજે એવીજ હતી.

નાં ૮૮

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૧૯ મી નવેમ્બર સને ૧૮૯૬)

મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાએ કરેલા કહેવાતા મોજેજની વાતોને વળગવા જતાં ખતા ખાવી પડશે અને હવે તે વાતોને દાખીજ દેવી એવી નવસારીના દસ્તુર દારાખજીને તેમના મીત્રો તરફથી મળેલી સલાહ—મોજેજઓની વાતો હવે નહીં કરવાની દસ્તુરજીએ પોતાના લગતા વળગતાઓને તે ઉપરથી કરેલી જણાવવામાં આવતી સુચના—એક નવો ગુચવાડો.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ,—ચાલતા માસની તા. ૩ જીના તમારા અંકમાં મારો પેહેલો પત્ર આવ્યા પછી તે જાણે તેમજ તે પછી બીજી જે જાણતો મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણા વીધે તમારા જુદા જુદા અંકોમાં પ્રગટ કરવામાં આવી છે તે ઉપરથી, અમારી નોસારીમાં કાંઈક ગભરાત સાથે ચરચા ચલાવવામાં આવે છે, મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણા દીલી ગયા હતા અને ત્યાં શેહનશાહ અકબરને વટલાવવા આગમજ તેઓએ જે સુરજના એક કરી દેખાડવાનો મોજેજો કર્યો હતો. એવી વાતની ઠેકડી આસપાસ થવા લાગ્યાથી અને તે વાત દેખીતી હસવા સરખી જણાયાથી તે તેમજ એવીજ બીજી વાતો ઉપર ઢાંકણું વાળી દેવાની સલાહ અહીંના વડા દસ્તુરજી દારાખજીને તેવજીના વીદવાન ગણતા એક જે મીત્રોએ લખી મોકલાવેલી સંભળાય છે. “મેહરજી રાણા બડાજી શીઆના” એવા શબ્દોથી શુરૂ કરવામાં આવતા એક જે-વજન ખયાલ ઉપરજ તે વાતનો આધાર

છે, અને તેવો આધાર પારસીઓની હાલની ઓલાદને સમજાવવા નીકળ્યાથી વધારે હસી થશે એમ તેઓએ તેમને સમજ પાડી છે. તે સમજ ઉપરથી ચાંકીને મરહુમ દસ્તુરને નામે કરવામાં આવતી બીજા મોજેજઓની વાતો હવે બંધ પાડી દેવાને દસ્તુરજીએ પોતાના લગતાવળગતાઓને સુચના કરેલી જણાવવામાં આવે છે. જો કે તે વાત મેલી દેવાને તેમને ગમતું નથી તોપણ હવે તે ચાલવાની નથી ત્યારે ચારે નહીં કરીને તે છોડી દેવા સીવાય છુટક લાગતો નથી. પણ તેમ છતાં ભરૂચના એક બંધખસ્ત ગાંબવર કીલામાંથી મરહુમ દસ્તુર ગેબી રીતે એક પળવારમાં ઉડીને દીલીની દરબારમાં જઈ ઉભા રહેવાની બીજી હસવા સરખી જે વાત મરહુમના કેટલાક નજીરા ઉકમાઈથી કરતા આવ્યા છે, તે પણ તમારા પત્રમાં પ્રગટ થઈ જવાથી અહીં કેટલોક ગભરાત ચાલી રહ્યો છે. બાહાર પાડેલી એવી એવી વાતોને માટે હવે એવું ફેરવી તોળવાની ગોઠવણ થઈ છે કે મરહુમ દસ્તુરે જે સુરજના એક કરી બતાવવાની વાતમાં શરાહગાત થઈ છે. કોઈ જગતગુરૂએ હવામાં ઠાલી ઉડારેલી હશે તે કેવી રીતે તેનો ભેદ મરહુમે સમજાવ્યો હશે, અને તે ઉપરથી તેમના તરફ પયાર ધરાવનારાઓએ જે સુરજના એક કરી બતાવવાની વાત ઉભી કરી હશે, એવું એવું બોલી તથા બોલાવીને હવે ધીરજ લેવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે ભરૂચમાંથી મરહુમ દસ્તુર પોતાના એક ખીદમતગાર સાથે એક પળમાં ગેબી રીતે દીલી ઉડી ગયા હતા તે વાતને માટે હવે એમ સમજાવવામાં આવે છે કે આગલા વખતના કોઈ ધરાની દસ્તુર વગેરેએ એવા કેટલાક મોજેજ કરવાની વાતો કેટલાંક પારસી પુસ્તકોમાં મળે છે તેમ મરહુમે પણ કર્યું હોય, અથવા તેવી

વાતો વાચીને તેમના તરફ તેમની મોટી કાબેલ્યતને દીધે મોહબત ધરાવનારાઓએ તેમને માટે પણ એ વાત ઉભી કરી હોય. એ રીતે મુંબઈથી તાજી મળેલી સલાહ અને કેળવણીથી પડતાં અજવાળાંએ અહીંના કેટલાક ધામધુમયાઓને અને ખીચારા દસ્તુરજીને પણ હા અને નાની વચ્ચે મેલી દીધા છે. મારે કહેવું જોઈએ કે મોજેબઓ મરહુમ દસ્તુરે કરવાની વાત દસ્તુર દારાબજી અને તેમના કેટલાક કુટુંબીઓ તથા હુમશરીફો હવે માનવાની ના પાડે છે, તોપણ હજી કાંઈક ધ્યુપધ્યુ પણ રહેવા માગે છે. અને એટલી પણ સમજણ તેઓમાં આવી છે તે બનાવને હવે પછીના વખત માટે સારા સગન હું સમજું છું; કારણ કે અમારા નોશાકરાઓમાં સાધારણ રીતે એવી ટેવ હોય છે કે એક વાર જે બોલ કાઢાડયો તે ગમે તેવો હસવા સરખો છતાં તેને છોડવો નહીં ને તેને વળગી રહેવું. દસ્તુર દારાબજીના હુશયાર મીત્રોએ તેમના પર તથા તેમના કુટુંબીઓ ઉપર કરમ બક્ષેસ કરીને તેમને એટલા બી પાછા ત્યારે હટાડ્યા છે તેમાં તેવાઓનો કાંઈક ઉપકારજ માનવો પડશે.

એમ હોવાથી બેહેશતી દસ્તુર બાબે ચરચા ચલાવનારા તમારા ચરચાપત્રીઓને હું સુચવવા માગું છું કે હવે તેઓએ મોજેબઓની વાતો બાબે વધારે ચરચા કરવાનું માડી વાળવું, અને ખરા મુદ્દાને વળગી તે બાબે અજવાળું પાડવાની તસદી લેવી. હું આશા રાખું છું કે તમારા ચરચાપત્રીઓ સચાઈનેજ બાહાર લાવવાની નેમ રાખી ખાનગી લગણીઓને વચે નહીં લાવતાં એક જાહેર સવાલ તરીકેજ તે બાબે વિવેચન કરવાની કોશેશ કરશે. અત્યાર સુધી એ બાબતમાં જે લખાણો થયાં છે તે તરેહવાર વીચારોના વમળમાં અને ગુચવાડામાં ઉતારનારાં મને જણાયાં

છે તેમ હવે થવું જોઈતું નથી. તવારીખની શહાદતથી જો એમજ જણાતું હોય કે મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા દીલી ગયા હતા, શેહિનશાહ અકબરને ધરમ તેઓએ સમજાવ્યો હતો અને જાગીર તેથી તેમને મળી હતી, તો તેટલું તે બેહેશતી માટે ઉજું રહેવા દેવું, અને તે માટે રકજી કસવી નહીં. તેવણને એ બાબતમાં ખરેજ માન ઘટતું હોય તો, તેમના કુટુંબીઓની કે બીજાઓની વસ્તીક વગેરેનો વીચાર નહીં કરતાં તે તેમને આપવું. તેમાં પારસી ટોળાને પોતાને પણ માન મળશે. મરહુમના કુટુંબીઓ તથા તેમના લગતાવળગતાઓ હવે મોજેબની વાત પર ઢાંકણું વાળી દઈને મરહુમ દીલી ગયા હતા કે નહીં, અકબર પાદશાહને તેઓએ ધરમ સમજાવ્યો હતો કે નહીં અને તેથીજ તેમને જાગીર મળી હતી કે નહીં, તેટલીજ બીના ઉપર આવી ઉભા છે. જ્યારે તેઓએ બી એટલા થોડાં ઉપર સતોષ લેવાનો જીવ મોટો કીધો છે ત્યારે હવે તમારા ચરચાપત્રીઓએ પણ મોજેબની હસવા સરખી વાતને મેલી દઈને ફક્ત એટલોજ સવાલ તપાસ માટે હાથ ધરવો, અને તેનું પરીણામ મરહુમની તરફેણમાં જતું હોય તો તેમને તે માટે ઇનસાફ આપવો એવી મારી એલતેમાસ છે.

મોજેબઓની હસવા સરખી વાતો જ્યારે હવે ઉડી ગઈ છે ત્યારે બીજી વાતનો ગલરાટ દસ્તુર દારાબજી અને તેમના હુમશરીફો અને દોસ્તોને લાગ્યો છે, અને તે બાબે તેમના કાબેલ મીત્રો ઉપર કાગજ લખાઈ ગયાં છે. નવસારીની મેહરજી રાણા લાઈબરેરીમાં મેહરજી રાણાના એક કુટુંબીએ હાથની લખેલી ચોપડી મેલેલી છે, તેમાં મેહરજી રાણા દીલી ગયા હતા અને ત્યાં મોજેબ જેવું કર્યું હતું અને તેની મોટી હોહા થઈ રહી હોય એવી

જાતના ખરી તવારીખમાં દાખલા હોય એવું કાંઈ લખેલું છે. તેનું શું કરવું? તે દાખલાઓને ખરા કહેવા કે ખોટા? તે બાબે વળી બીજા ગભરાટ ચાલી રહ્યો છે. તે દાખલા હું મેળવીને કદાચ તમો ઉપર મોકલી આપશ. તે વખતે માલમ પડશે કે તેમાં વળી શું દોહ્યાણ કરવામાં આવ્યું છે.

એક ભરમપોરીયો.*

નવસારી તા. ૧૪ મી નવેમ્બર.

તા. ૮૯

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૨૪ મી નવેમ્બર સને ૧૮૯૬)

મરહુમ દસ્તુર મેહેરજી રાણા દીલી ગયા હતા અને શેહેનશાહ અકબરને તેઓએ વટલાવ્યો હતો એવી ચાલતી આવેલી કથાનું તોલ બરાબર રીતે કરવાને બને તે માટે તેના સંબંધમાં સંલવીત કે અસંલવીત જે કાંઈ વાતો જણાયલી હોય તે સઘળી તેમના અસલ આકારમાં બાહાર મેલવા માટેની સુચના.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ,-મરહુમ દસ્તુર મેહેરજી રાણા દીલી ગયા હતા કે નહીં અને ત્યાં તેઓએ શેહેનશાહ અકબર આગળ મોજેજા કરી બતાવી તથા બીજી રીતે જરથોસતી ધરમ વીશે તેની ખાતરી કરી હતી કે નહીં, વગેરે સવાલો તવારીખ સાથે અને અકસર કરીને પારસીઓની તવારીખ સાથે સંબંધ ધરાવનારા છે; અને તેથી તવારીખને લગતા સવાલોની તપાસ જે રીતે લેવામાં આવે છે તે રીતેજ સંભાળથી અને બારીકીથી તેમની તપાસ કરવી ઘટે છે. ત્રણસો વર-

સની વાતપર એ સવાલોમાં જણાવેલા બનાવ બનેલા જણાવવામાં આવે છે, અને એટલી મુદતમાં બનેલા બનાવોની તપાસ ચલાવવી મુશ્કેલ થઈ પડવી જોઈએ નહીં. થોડાંક વરસ થયાં પારસીઓ વચે હા અને નાની વચે એ સવાલો અઠઠતા રહ્યા છે, પણ તે વીષે જે તકરારો હુમણા સુધી ચલાવવામાં આવી છે તે ખાતરી ભરેલાં સેવટ પર જવાને બની આવે એવી નથી. ખાતરી ભરેલાં સેવટ ઉપર આવવા માટે તકરાર ચલાવનારાઓ જેમ ધીરજવાંતા હોવાની તેમજ તકરારી સવાલ સાથે સંબંધ ધરાવનારી તરફેણ કે વિરૂધ્ધમાં જનારી કોઈપણ બબરો ઘટતી રીતે બાહાર લાવવાને અચકાય નહીં એવા હોવા જોઈએ. વળી તે એવાં ધોરણપર ચલાવવી જોઈએ કે તકરાર સાંભળનારાઓને પોતાનાં મત બાંધવામાં ગુચવાડો ઉતપન્ન થાય નહીં, તથા હવે પછી જેઓ પારસીઓની તવારીખ લખવા બેસે તેઓને તે ઉપરથી પારસીઓ વીશે નકાફાં મત બાંધવાને કારણ મળે નહીં. તેટલા માટે જેઓ આ તકરાર સાથે સંબંધ ધરાવનારી જેથી સંલવીત કે અસંલવીત દેખાતી વાતો અથવા બબરો ધરાવતા હોય, તેમને મને અરજ કરવા દેશો કે તેઓએ તે સઘળી વાતો અને બબરો જે આકારે તેઓ તે ધરાવતા હોય તે આકારમાંજ બાહાર મેલવી, જેથી એકવાર સંપુરણ રીતે તે સઘળીની તપાસ કરી તે વીશે ખાતરી ભરેલા નીવેડા ઉપર આવવાને બને. સંલવીત અથવા અસંલવીત સઘળી વાતો અને બબરો તેમના અસલ આકારમાં બાહાર મેલયાથી સમજી વીદવાનો તથા અભયાસીઓ ખરા મારગ પર કામને મેલવાને શક્તીવાન થશે. એજ વખતે તે વાતો અને બબરો ધરાવનારાઓને હું સુચવીશ કે તે વાતો અને બબરો તેઓની જાણમાં કેવી રીતે અને કયાંથી

આવી, અથવા તે માટે તેઓ પાસે અસલ શાહુદત શું છે તે પણ સાથે સાથે જણાવવાની તસ્દી લેવી; કેમકે નહીં તો ગુચવાડો નીકળી જવાને બદલે ચોર વધવાનો ભય રહેશે.

તમારા ચરચાપત્રી “ ઇતીહાસના શોકીને ” મરહુમ દસ્તુરે ભરૂચમાં કરેલા કહેવાંતા જે મોજેબની વાતો જણાવી છે તે લગભગ જીન અને પરીની વારતા જેવી દેખાય છે. હું ધારું છું કે વગર આધારે તે વાતો તેઓએ બહાર મેલી નહીં હશે; તોપણ તેઓએ પોતાનો આધાર જણાવેલો નહીં હોવાથી, તેઓ તાસુબીથી કામ લે છે એવી તેમની વીરૂધ્ધમાં અટકળો કરવામાં આવવાનો સંભવ રહે છે. તેટલા માટે તમારા ચરચાપત્રી પોતાનો આધાર જણાવવાની તસ્દી લેશે તો બહુ સારું થશે. ફરીથી અહીં સુચવવાની રજા હું લઉં છું કે એવી વાતો જે આધારે જણાવવામાં આવે તે આધાર જાહેરમાં મેલવા સાથે તે જે આકારમાં મળી હોય તે આકારમાંજ વધઘટ વગર અને જેમ બને તેમ તેમના અસલ શબ્દોમાંજ બહાર મેલવામાં આવશે તો ગુચવાડો દુર કરવાને તવારીખના અભ્યાસીઓને તથા બીજા મત બાંધનારાઓને સવલ પડશે.

મારી બાળ પ્રમાણે મરહુમ દસ્તુરે દીલી જઈ મોજેબ કર્યા હતા અને શેહનશાહ અકબરને સુદરેહ કુસ્તી પેહેરાવેલા હતા એવી ફેલાયલી વાતોનો આધાર માત્ર એક ખયાલ ઉપરજ છે. જેઓથી એ વાતો મેં સાંભળી છે તેઓ મને તે ખયાલનોજ આધાર તે માટે બતાવે છે. મેં તે ખયાલ સાંભળ્યો નથી અને હું માનું છું કે ઘણાઓએ તે સાંભળ્યો નહીં હશે. પણ એ વાતો તે ખયાલને આધારેજ ફેલાવવામાં આવી છે અને બીજા કોઈ આધાર

તે માટે હોય એમ દેખાતું નથી. છતાં તે ઉપર ભરૂસો મેલવામાં આવે છે તેનું કારણ મને એમ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે અકબરે મરહુમને એક જાગીર બક્ષી હતી અને તે જાગીર હજી પણ મરહુમના વારસોના હાથમાં છે, અને તે ઉપરથી તે ખયાલને ટેકો મલી જાય છે. તે ખયાલનો જે સાર મને સમજાવવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી તો તેમાંની કેટલીક વાતો કેળવણીમાં આગળ વધેલા આજના જમાનાના પારસીઓ હસી કહાડે તેવી અને પારસીઓની બીજા લોકો વચ્ચે ઠેકડી ધરાવવાને કારણ આપે એવી છે. પણ તેટલું છતાં મરહુમને લગતી સઘળી વાતોનો મુખ્ય આધાર એ ખયાલ ઉપરજ લેવામાં આવેલો હોવાથી તે આખો ખયાલ સદાબરો પ્રગટ કરવાની જરૂર હું જાહેર છું, કેમકે તેમાંની શરાહગાત કાહાડી નાખ્યા પછી તેમાંના કોઈપણ ભાગ ટકી શકે એવો છે કે નહીં તે વીશે વીચાર ચલાવવાને તે ઉપરથી બની આવશે. તેટલા માટે જો કોઈ સાહેબ એ ખયાલ ધરાવતા હોય તો તે એમનો એમ બહાર મેલશે તો બહુ મહેરબાની.

લાં સેવક સો. કા. બ.

નાં ૬૦.

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૨૭ મી નવેમ્બર સને ૧૮૯૬)

નવસારીની મેહરજી રાણા લાઈબ્રેરીમાં
મેલવામાં આવેલી હાથની લખેલી
એક ચોપડીમાં મરહુમ દસ્તુર મેહરજી
રાણાએ કરેલા કહેવાતા મોજેબઓની
આપવામાં આવેલી વીગત અને તેના
ટેકામાં જણાવવામાં આવતી વગર
આધારની શહાદતો-નવસારીના
દસ્તુર દારાબજી અને તેમના
મીત્રો વચ્ચે તેથી ઉભો
થયેલો ગુચવાડો.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ, -અત્રેની મેહરજી રાણા લાઈ-
બ્રેરીમાં મેહરજી રાણાના ખાનદાનના એક
નખીરાએ મેલેલી હાથની લખેલી જે
ચોપડી વીશે ચાલતા માસની તા. ૧૪
મીના મારાં પત્રમાં મેં ઇશારો કર્યો છે,
અને જેને વીધે “ પારસી પ્રકાશમાં ” પણ
કેટલેક ઠેકાણે ઇશારા મળે છે, તેમાં મરહુમ
દસ્તુર મેહરજી રાણાએ કરેલા કહેવાતા
મોજેબઓ વીધે કરવામાં આવેલું લખાણ
તેને માટે જણાવવામાં આવેલી શહાદતોના
નામ સાથે આ જોડે હું મોકલી આપું
છું. મોજેબઓની વાતો હવે કરવીજ નહીં
અને તેમને બાબુએજ મેલી દેવી એવી
સલાહ અહીંના દસ્તુર દારાબજીને તેમના
મુંબઈવાળા કાબેલ મીત્રોએ આપયાથી
દસ્તુર અને તેમના કુટુંબીઓ વગેરે,
ગુચવાડામાં આવી પડ્યા છે, એમ મેં
ગઈ વેળા જણાવ્યું છે તેનું કારણ લાઈ-
બ્રેરીમાં તેમના એક કુટુંબીએ મેલેલી
ચોપડીમાંના આ જાતનાં લખાણો છે.

મોજેબઓની વાતનો આધાર માત્ર એક
ખયાલ ઉપરજ રહેલો હોત તો તેને માત્ર
હસી કહાડીનેજ કામ લઈ શકાત. પણ
જે ચોપડીમાં આ લખાણ લખલ કરવામાં
આવ્યું છે તે તો નવસારીના દસ્તુર મોખેદો
વગેરેના ઇતીહાસના જેવી ગણાવવામાં
આવે છે, ત્યારે એ ચોપડીનું શું કરવું તે
એક સવાલ થઈ પડ્યો છે. વળી એ ચોપડી
છુપી રહી નથી. ખયાલમાં જણાવેલા
મોજેબઓના સંબંધમાં વધારે પુછપરછ
કરવામાં આવતાં, મરહુમના કોઈ કોઈ
નખીરાઓ એ ચોપડી મધેની તવારીખની
શહાદત અવારનવાર આગળ કરતા રહ્યા
છે, તેમજ તેમાંથી નકલો ઉતારીને તે પણ
પોતાના લગતાવગતાઓ વચ્ચે ફેરવતા
રહ્યા છે. ઘણા ગુચવાડો એટલા માટે
ઉભો થયો છે કે એ ચોપડીમાં જે શહાદતોને
નામે વાતો કરવામાં આવી છે તેવી કોઈ
શહાદત હસ્તી ધરાવતી નથી, અથવા તેમાં
જણાવેલી જે કેતાબ હસ્તી ધરાવે છે તેમાં
તેને નામે જણાવેલી વાતો મળતી નથી.
એક શહાદત “ બદલાની ” ની લખેલી
ચોપડીની જણાવવામાં આવે છે; પણ મને
જણાવવામાં આવ્યું છે કે તે નામ લખવામાં
ભુલ થઈ છે. “ બદલાની ” નહીં પણ
“ બદાઉની ” ની તે ચોપડી છે; પણ તે
ચોપડીમાં તો લાઈબ્રેરીમાં મેલવામાં
આવેલી ચોપડીમાં લખ્યા છે તેવા
કોઈ મોજેબની કશી પણ વાત મળતી
નથી. જેમ અહીંયાં તેમ મુંબઈમાં
તે વીધે મારી જણ પ્રમાણે ઘણી શોધ-
ખોળ ચલાવવામાં આવી છે અને હજી
પણ ચલાવવામાં આવે છે, પણ તેના કાંઈ
પણ પતો મળતો નથી. એવી આપેલી
શહાદતોની ચોપડીનું કરવું શું તે વીધે
ગલરાટ અને ગુચવાડા વચ્ચે વીચાર
ચલાવવામાં આવે છે. શું પરીણામ તેનું
આવે છે તે જોઈશું; અને તેટલાં નીચલા

ફરારાએ બોલેબોલ જેમ એ ચોપડીમાં
આપયા છે તેમ હું ઉતારી મોકલું છું.

એક ભરમપોરનો.

નવસારી, તા. ૨૩ મી નવેમ્બર.

અસલ જીની ફારસી વહી ઉપરથી
બરાબર નકલ કરી છે.

જમાનાનો પાદશાહ અને જમાનાના
ધનસાક્ષવાળા બાહાદુર અકબર પાદશાહ કે
ખોદાતાલા હમેશા તેના મુલકને કાયમ રાખે.
તે પાદશાહના વખતમાં શને ૯૯૧ હીજરીના
વરસમાં દીલી શહેરમાં જગતગુરૂ નામનો
એક બ્રાહ્મણ નીચ એલમમાં ઘણો ખખડ-
હાર હતો. તેને અકબર પાદશાહની હજુ-
રમાં ઘણો બોજ અને હોરમત અને આ-
ખડ મેળવી હતી અને તે બહુધથી હાથ
ચાલાકી બતાવવામાં ઘણો પુરો હતો, તેથી
પાદશાહ તે ઉપર બેહદ એતેકાદ રાખતો
હતો અને તેનો તાબેદાર થઈને તેની ઉપર
સઘળું એકીન રાખતો હતો કે એ બ્રાહ્મણ
કામે કરનારો ઘણો છે. અને તે બ્રાહ્મણ
છુપી રીતે બહુધ અને મકરપણાના ખેલથી
એક સુનાની તસત ધયાને થાળી બનાવીને
તેને આશમાન ઉપર હવામાં આક્રતાબની
સનમુખ અતરંગ ઉભી કીધી હતી. અને
પાદશાહને અને તમામ પાદશાહી અકાબરોને
નીશાન બતાવતો હતો કે મેં મારી કરા-
મતથી બીજા આક્રતાબ બનાવ્યો છે, અને
એમ કરવાની શક્તી પરવરદેગારથી હું
પામેલો છું કે કોઈની તાકાત નથી કે મારા
સીવાય એવા મોટા કામની નીશાન બતાવે.
અને પાદશાહીનો મોટો વજીર પોતાનાં
દીલમાં જગતગુરૂ ઉપર ભરોસો નહી રાખતો
હતો તેથી પાદશાહને સમજાવ્યો કે એ
જનોઈ રાખનારે બહુધ અને મકરથી ફરેબ
કીધો છે કે આશમાન ઉપર બે આક્રતાબની
નીશાન બતાવે છે તેથી એમાં બેહદ ફરેબ

માલમ પડે છે. તેવારે પાદશાહે ફરમાવ્યું
કે આએ તરફનો કોઈ એલમના કામવાળા
ભરોસાભરેલા આદમીને શોધી કહાડે કે
તેથી એના ફરેબ માલમ પડે તેથી એની
અજમાએશ કરવામાં આવે. તેવારે મોટા
વજીરે તમામ હીંદુસ્થાન અને દક્ષીણનો
મુલકો તરફમાં ઘણી તલાશ કરવાથી ખબર
પડી કે સુરત બંદરની નજીક નવસારી
નામનો એક મકાન છે. તે જગાએ એક
પુરા એલમવાળો બંદગીના કામ કરનારો
પાક દીનનો યજ્ઞપરસ્ત છે. અગર તેઓને
આએ જગાએ બોલાવે તો તેઓના મોખા-
રક કદમ આવવાથી જગતગુરૂનો ફરેબ
માલમ પડશે. તે વારે તે મોટા વજીરે
મેહેરજી રાણા નામના યજ્ઞપરસ્ત દ-
સ્તુરને ઘણી ખાહેશ અને એજત અને માન
સાથે દીલી શહેરમાં બોલાવીને બાહા-
દુર અકબર પાદશાહ સાથે મુલાકાત કરાવી
અને બીજા આક્રતાબ વીશેનો શબ્દો હેવાલ
તેવણને સમજાવ્યો, તે વારે તે નામદાર
દસ્તુરે ફરમાવ્યું કે કાલ રોજે પાદશાહ
પોતાના પાદશાહી અકબરો સાથે એકઠા
થાએ અને શહેરની બાહર જંગલમાં એક
મીજલશ કરે તો ખુદાનો ચાહવું છે તો
એના મકરનો ભેદ ખુલો થાશે. તેવારે
પાદશાહે સવારને પોહોરે અમીર અને
વજીર સાથે શહેરની બાહર જંગલમાં
મીજલશ કીધી, અને તે પાક દીનનો દશતુર
એખલો એક જગાએ ખોદાતાલાની બંદ-
ગીમાં બે ઘડી મશગુલ થયો હતો. અને
ખુદાતાલાના ખુજરગ નામની બરકતથી
અને પાક દીનના પઢવાથી તે સુનાની
થાળી કે જે બહુધથી હવા ઉપર અત-
રંગ ઉભી કીધી હતી તે જગોથી ફરીને
ચકરાવો બાધને એકદમ પાદશાહની રૂખડ
અને મજલેશના લોકો આગળ પડી. તે
વખતે પાદશાહે અને તે મજલેશના અક-
બરોએ તે ભેદને હજાર આફરીન કીધી

અને તે પાક દીનવાળા દશતુર ઉપર જાનો-
દીલથી ઘણો ભરોસો રાખનારા થયા, અને
જગતગુરુ શરમીદા અને ખેડોરમત થઈને
તે જગોથી નાસી ગીઓ. અને પાદશાહ
હંમેશા તે પાક દીનવાલાના શબ્દોને પસંદ
કરતો હતો તે એટલી હદ સુધી કે પાદશાહ
તે પાક દીનવાલાના મજહબ અને રીતભાવ
ઉપર અને ઇઅજ્ઞાની પરશતેશ કરવા
ઉપર પોતાનો દીલોજાનીથી પુરો એતેકાદ
રાખતો હતો, અને કુશતી શુદ્ધરાહા છુપી
રીતે પેહેરીને ખોદાની બંદગી કરતો હતો.
તેહેવાર પછી કેટલીએક મુઠતે દશતુર
મેહેરજીરાણાને હદીઓ અને શોગાત અને
નીઆમત અને આખરુ અને બખશેશ અને
શનંદ સાથે શરફરાજ કરીને નોસારી તેવ-
ણને ઘેર મોકલેઆ. તેવી હજુર સુધી તેવ-
ણની નેકનામી મશહુર અને જાહેર છે. એજ,
તા૦ ૫ મી માહે-શાઆબાને મએજમ સને
૧૨૦૨ હીજરી, એ બીર નામે જગોએ
લખીઉં.

લખનાર-કાજ હુસીબ અલાખાન
દીલીના રહેવાશી.

શાહાદતો લખી છે.

મોટા મરતખાના પાદશાહના અમીરો
મધેથી અબદુલ કાદેર બદલાની નામનો
શખસ પોતાની બનાવેલી વાકેઆતે અક-
બરીમો લખે છે કે મોખારક જલુશી શને
૩૩ ના શાલમો આલમની પહનાના અક-
બર પાદશાહને તમામ મહુજો તપાસ-
વાનો શોખ થાએઓ તેટલા માટે ખબરદાર
નુજુમીઓ તથા કાબેલ રમલ જાણનારા અને
બીજા હુશીયાર દાનાઓને હાજર કીધા હતા,
જેમાં ઇઆહુવદી અંગ્રેજ અને પારસી અક-
બરો હતા. ફરાણુશના વકીલને હુકમ કરી બે
ત્રણ પાદરીઓને બોલાવી તમામ અંજ-
લનું બીઆન સાંભલીઉં. તાર બાદ શેખ

અબુ ફજલની મારફતે તમામ હીંદુ શાશ-
તરનો તરબુમો કરાવી શાંભલેઓ. તે વખત
હીંદુઓનો એક શાશતરી જગતગુરુ નામનો
હતો, જેણે જાદુઈના જોરથી પાદશાહના
દીલને તાબે કરીને રોશની આપનારો સુરજ
અને ચાંદ આશમાનની બોલદીના ઉપર
કાએમ કરીઓ હતો, જેથી મુશલમાની મજ-
હબના તમામ બોલમાઓ પુર ગોશો રાખતા
હતા અને ચાહતા હતા કે અગર કેઈ શખશ
એ જાદુઈને દુર કરે તો ઘણું શારૂં. કારણ કે
પાદશાહાનું દીલ એના તરફ ઘણું છે માટે
રખેને હીંદુ મજહબ કબુલ કરે. એ વાતના
દરમીઆનમાં એવી ખબર પડી કે ગુજરાત
ધલાકામાં નવસારી નામનું પરગણું છે તે
જગો ઉપર મેહેરજી રાણા નામનો દાનાવ
ઇઅજ્ઞા પરશત પારશી છે તેને જો બોલા-
વામો આવે તો આએ જાદુઈ તલેશમને
તોડે. પછી પાદશાહના હોકમથી મેહેરજી
રાણાને નવસારીથી ઇબન તથા હોરમતના
સાથે બોલાવેઆ. મેહેરજી રાણા ખોદાતા-
લાની બંદગીમાં મશગુલ રહેઓ જેથી જાદુ
તલેશમાની સુરજ અને ચાંદ જમીન ઉપર
પડેઆ કે જેથી મજલેશના તમામ અક-
બરોએ હજાર હજાર આફરીન કીધી, અને
જગતગુરુ શરમીદો થએઓ અને મોડું પણ
કાલુ થઈઉં જેથી નાથા વગર છુટકો થઓ
નહી. પછી કેટલાએક બોલમાઓએ મેહે-
રજી રાણાને દીન મજબ વીશે સવાલો કીધા.
જેના જવાબો મેહેરજી રાણાએ ઘણા આશા-
નીથી દીધા. પછી કેટલીએક ઇબત તથા
હોરમત અને બા ફરજનદાન ઇનામી જમીન
સાથે કેટલાએક માલુશોને સાથે આપી
પોતાને વતન રવાના કીધા.

શાહાદત બીજી.

શેખ અબુફજલ તવારીખે માહાનામાંમે
લખે છે કે મોટા દરજના મોહોમદ અકબર
જલાલોદીન પાદશાહને હીજરી શને ૯૬૨

તેજલુશી શને ૩૩ ની શાલમે શઘલા મજબો તપાસવાની મોટી ખાદેશ થાઈ. કાહા તલક કે જગતગુરૂ નામના હીંદુ શાશતરીએ અકબરને એટલો તો રજુ કરી રાખેલો હતો કે તેની મતલબ હીંદુ મજબ પાળવાની હતી. અને જગતગુરૂએ આશમાનની ખુલ્લી ઉપર ખુરશી અને ચાંદને કાએમ રાખી પોતાના મજબનો ફેલાવો કરવાને ધારણા રાખતો હતો. એવી તકરારના દરમીઆનમો ગુજરાત પ્રાંતના પરગણે નવશારીથી એક કાબેલ ઇઅજઢાં પરશત મેહેરજી રાણા નામના શખસને પાદશાહની દરબારમાં બોલાવે-આમાં આવેઆ, જેણે બહુધથી ઉલા કરેલા સુરજ અને ચાંદને જમીન ઉપર નાંખીઆ. આએ બનાવ જોઈ જગતગુરૂ શરમીંદો થઈ નાહાસી ગીઓ. પછી પાદશાહ શલામતે મેહેરજી રાણા મચકુરને કેટલાએક ઇનામ તથા એકરામ અને મોટી ઇજત સાથે પોતાને વતન રવાના કીધા.

શાહાદત ત્રીજી.

મોલવી અબદુલ નખી શીશતાની પોતાની જણાવેલી તવારોએ તખકાતે અકબરી નામની કેતાબમાં જણાવે છે કે મોબારક જલુશી શને ૩૩ તે હીજરી શને ૯૯૨ ની આખેરીએ પાદશાહ અબુઅલ ફજર જલાલોદીન મોહમદ અકબર પાદશાહ કે શાએ-ઓ હોજા તેના ઉપર પરવર ફગારનો, તે શાહેબનો મેજાજે આલી તમામ મજહુબોની તપાશ કરવાને રજુ થાએઓ હતો. તેથી હીંદુઓના ઓલમાઓને તથા પંડીત શાશતરી અને કાબેલ ઇઆહુવદી અને અંગરેજો તથા ઇઅજઢાં પરશતી ઓલમાઓ વીગેરે સરવે મજહુબોના અકાબરોને પોતાની હજુરમે હાજર રાખેઆ હતા, અને એક બીજામાં મજહુબોની તકરાર ચલાવતા હતા. તે તકરારો સાંભળતા મોબારક પાદશાહની તબીઅત ઇઅજઢાં પરશતી મજહુબ તરફ વધારે

પરીત ધરાવતી હતી. એ વાતના દરમીઆનમાં જગતગુરૂ નામનો શખસ ખીરબલ વજીરની મારફતે પાદશાહની દરબારમો આવી પાદશાહનાં દીલને બહુ અને તલેશમથી પોતાના મજહુબ તરફ રજુ કરી, એ રોટલી ચોખાની બનાવી એક સુરજ અને બીજી ચાંદના આકારમાં બહુધથી આશમાન ઉપર ચહડાવી પોતાના મજહુબનો દંગો વગાડતો હતો. એવાબનાવથી તમામ નાહુના મોટાઓ પોતાના દીલમે અદેખાઈ લાવી બોલતા કે આએ કાફરે શુ' કામ કરીઉ છે, વાસ્તે હેવું બનવું જોઈએ કે એણે ચડાવેલા ચાંદ સુરજને કોઈ હેઠે પાડનાર તજવીજ કરવો જોઈએ. એટલામાં પાદશાહને ખબર પડી કે ગુજરાત પરાંતમો નવસારી નામનું 'પરગણું' છે, તાંહ મેહેરજીરાણા નામનો ખોદા પરશત એક જરથોશતી કાબેલ શખસ છે, તેને જો બોલાવવામાં આવે તો આએ બહુધથી ચડાવેલા ચાંદ સુરજને જમીન ઉપર લાવશે. એ વાત સાંભળતાંજ પાદશાહે ગુજરાતના શુખા તરફ હોકમ લખી મેહેરજી રાણાને બોલાવીઆ. જેથી મેહેરજી રાણા પાદશાહની દરબારમાં હાજર થઈ પાદશાહની મોલાકાત લીધા બાદ જગતગુરૂના તલેશમ તથા બહુધની હકીકતોથી વાકેફ થઈ ખોદાતાલાની બંદગીમાં મશગુલ રહેઆ, જેથી તલેશમાહી ચાંદ અને સુરજ પાદશાહની અનજુમનની રૂબરૂ આવી પડેઆ, જેથી જગતગુરૂ શરમીંદો થઈ પાદશાહના રોબથી ગરકાવ ગઓ. પછી પાદશાહે તેહને શેહેર બાહાર કહાડયો. પછી મેહેરજીરાણાની કાબેલીઅત ઉપર શરવે મજલેશીઓએ આફરીન કરી, અને પાદશાહે કેટલાએક માણસ શાથે અને જમીનના ઇનામ શાથે નોશારી રવાના કીધા.

નાં ૯૧

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૧ લી ડિસેમ્બર સને ૧૮૯૬)

મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા દીલી ગયા
હતા અને શેહેનશાહ અકબરને
તેઓએ સુદરેહ કુસતી પેહેરાવ્યો
હતો એવી ચાલતી આવેલી
કથાના ટેકામાં આગળ કર-
વામાં આવતો એક
ખ્યાલ.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ, -તાં ૨૪ મી નવેમ્બરના તમારા
પત્રમાં સો. કા. બ. ની સહીથી લખનાર એક
ચર્યાપત્રીએ એવી સુચના કરી હતી કે,
મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાએ શેહેનશાહ
અકબરને સુદરેહ કુસતી પેહેરાવ્યાની વાત
જે ખ્યાલ મધે જણાવી છે તે ઉપર લગતા
વળગતાઓ મોટો આધાર લેતા હોવાથી
તે બાહેર મેલાય તો સાડું. તે ખ્યાલ આ
સાથ મોકલી આપવાની હું રજા લઉં છું.
મુંબઈમાં આશરે ૩૦ થી ૩૫ વરસ ઉપર
છપાયલી એક ચોપડીમાંથી મેં તે ઉતારી
મોકલ્યો છે. તાં ૨૬ મી નવેમ્બર.

ભ. ઉ.

* * * એજ ખ્યાલની નકલ બીજા ત્રણ
ચર્યાપત્રીઓએ અમારા ઉપર મોકલી
આપી છે. -અધીં મું સં

દસ્તુર મેહરજી રાણાનો ખેઆલ.

મેહરજી રાણાં બરા નેક થા પુરા
ખંદા શાહેબકા. પાદશાહ અકબર શુધરા
પેહેનાં દેખ તમાશા મજહબકા-ટેક.

અકબર પાદશાહ બરે પાદશાહ ઘોશા
બાજે કંઈ મુલખોમે, જગતગુરુને થાલી
ઉરાઈ બીર જોરશે ગઘનમે. ઉશ થાલીકા
સુરજ હુવા દો સુરજ દીખે બાદલમે, દો
સુરજ દેખે રઈયત શારી અચરત હુવે અપને
દીલમે. પાદશાહ આગે ઉશી દીનશે બરા
મરાતબ જગતગુરુકા, પાદશાહ અકબર
શુધરા પેહેના દેખ તમાશા મજહબકા-[૧]

અકબર પાદશાહ જગતગુરુકુ મુજરા
કરતે ઉશ દીનશે, દીલભર વજીર થા જી
શેઆના અકલ તોલી દીલોશે. કમર બાંધ-
કર બીરા ઉથાયા આયા નવસારી દેશે,
મેહરજી રાણાકુ લેકર ગયા બા પોહોંયા પાદ-
શાહ પાશે. પાદશાહ જી તુમ શુનો શબોમે
બરા મજહબ હુએ પારસીકા, પાદશાહ
અકબર શુધરા પેહેના દેખ તમાશા મજહ-
બકા.-[૨]

મેહરજી રાણા તેરા દેખું મજહબ કેહેતે
પાદશાહ અકબરે, દો સુરજ કેગી હુવા ઘઘ-
નમે જવાબ દેવો જલદી કરે. મેહરજી
રાણાકુ દીઆ બીછાના ના બેઠા બરા દુરે,
અપને પાશકા રોમાલ બીછાકર બેઠ ગયા
ઉનકે પરે. પાહેબ કુશતી કરકર કામ શુર
કીઆ થા પહરનેકા, પાદશાહ અકબર શુધરા
પેહેના દેખ તમાશા મજહબકા-[૩]

પાકી શાકીશે પહરને લાગા ધેઆન
ધરતા સાહેબશે, થાલી આનકર ગીરી જમીન
પર જગતગુરુકે ગહે હોશે. અકબર પાદશાહ
દીલભર વજીર દેખ રહે મેહરજી રાણાશે,
ઉઠાઈ જમીનસે થાલી આલમ દેખ રહી
શબ તમાશે. બરા જી કાબીલ વજીર ઉનપર
ચલા નહી જાહુકી શકા, પાદશાહ અકબર
શુધરા પેહેના દેખ તમાશા મજહબકા-[૪]

પારસીકા મજહબ દેખકર પાદશાહ
હુવા મગને, શુધરા પેહેનકર બેઠા તખતપર
જયશા બીલ રહેઆ ચાને, કીબલે નુરાની
કબુલ કરકે આતશ કીઆ રોશને, કંઈ તરાંકે

દેખ મોજેજા લાએઆ રાશત થકીને. જરા-
તોશતી ઉપર ધમાન લાએઆ બખશા નુર
શાહેબકા, પાઢશાહ અકબર શુધરા પેહેના
દેખ તમાશા મજહબકા.-[૫]

જામાશપી એર જરાતોશતકી નજુમ
ઉનકુ માલમે, અગર નામને કીશે રહે ગયા
શાચી શીખા તાલમે. જાગીર દીઆ શાહ
અકબરને મેહરજી રાણાકુ ધનામે, નવસારીમે
આજ તક હયે ઉનકા વશીલાશે નામે. ધલમ
ઉપર અમલ કીયા પોંહોંયા બેહિશત મુકામે,
આગે પીછે શખકુ મરના નેકીકા કર લેવો
કામે. પાઢદીનેકા ખરા મુરાતખ જરાતોશતી
શાચા શીકા, પાઢશાહ અકબર શુધરા પેહેના
દેખ તમાશા મજહબકા.-[૬]

હીનદુ મુશલમીન ખરીશટી મજહબ
નહી શાહાને ખાતર લાઈઆ, પારસીકુ
શાચા ઠેરાકર ખુલી કબરશે ગઈઆ. રાજગીર
ઉશતાહ હમારે લલી દીનકે ગુન ગાએઆ,
શુધનવ ખેઆત્રી બોલે બેએઆરો કુલ આ-
લમકે મન લાએઆ. લાખોકી ફેાજમે
મોહોરા નહી છુપેગા પારસીકા, પાઢશાહ
અકબર શુધરા પેહેના દેખ તમાશા મજ-
હબકા.-[૭]

નાં ૯૨

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૩૭ ડીસેમ્બર-૧૮૯૬.)

મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાએ ભરૂચમાં
બંધબસ્ત બંદીખાનામાંથી ગળી રીતે*
દીલ્લી નીકળી જવાના કરેલા કહેવાતા
મોજેજાનો મુંબઈ ચાલુકમાં અઠાવોસ
વરસની વાત પર છપાયેલા હવાલ-
“મેહરજી રાણાનું પરલ” અથવા
“દીસો” દર વરસે ભરૂચના
પારસીઓ કરે છેએવી મરહુમના
કોઇ કોઇ કુટુંબીઓ તરફથી
હાથનાં લખાણ મારફતે
રેલાવવામાં આવતી
વધુ બીના.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ, -ભરૂચ ખાતે મરહુમ દસ્તુર
મેહરજી રાણાએ કરેલા કહેવાતા મોજેજા
સંબંધી જે વાતો તમારા પત્રના ગઈ તા. ૦
૧૨ મીના અંકમાં હું જણાવી ગયો છું,
તેના સંબંધમાં તમારા ચરચાપત્રી સો. કા.
બ. એ જણાવેલા વીચારો ખરહક છે, અને
તેનો આધાર જણવાને તેઓએ દેખાડેલી
ખાહેશ સારી છે. ભરૂચમાંના મોજેજાની
વાતો મારી તરફથીજ આ પેહેલી વાર ખાહાર
મેલવામાં આવી છે એમ નથી. એ વાતો
આગળ પણ છપાઈ ગયેલી છે, અને તે વીષે
તે વખતે પણ કેટલીક ચરચા ચાલી હતી.
મુંબઈ ચાલુક પત્રે ૧૮૬૮ ના વરસનાં જુન
માસની તા. ૧૭ મીના અંકમાં તે છાપી
પ્રગટ કરી હતી; અને તેની સામે જામે જમ-
શેદ પત્રના એજ વરસના જુન માસની તા.
૨૫ મી અને જુલાઈ માની તા. ૨૮ મી

* આ “ગેબી રીતે” શબ્દો ઘુસાડી દીધા છે જુઓ

ના અંકોમાં લખાણ કરવામાં આવ્યાં હતાં. તે સઘળાં લખાણોની નકલ હું ધરાવું છું. પણ તે લખાણોમાંથી પહેલાં મુંબઈ ચાલુક માંનું લખાણ હું ઉતારી મોકલું છું. એક તરફ જોવામાં આવશે કે પેલા જગતગુરુએ બે સુરજ તથા બે ચાંદ બનાવવાની અને મરહુમે તે આકાશમાંથી તોડી પાડી બતાવવાની વાતોને તો ચાલુકના અધીપતીએ હસી કાઢાડવા જોગજ ગણી છે. ચાલુકમાંના આ હેવાલની સાથેજ પુસ્તકની તરીકે, મરહુમના કોઈ કોઈ નબીરાઓ તરફથી હાથની લખેલી એક નકલ મારફતે, જે એક વધુ વાત ભરૂચમાં મરહુમે કરેલા કહેવાતા મેળેબના સંબંધમાં ફેલાવવામાં આવે છે તે પણ મોકલી આપવાની રજા લઉં છું. જામે જમ-શેઠમાં આવેલાં લખાણો હવે પછી હું મોકલી આપશ.

તા. ૨૪ મી નવેમ્બર.

ઈતિહાસનો શેડીન.

(મુંબઈ ચાલુક, તા. ૧૭ મી જુન ૧૮૬૮.)

આવા એક પરતાપી તથા એલમ હુનરના કંદરદાન રાજકરતા (અકબર) ની સલતનત માહેલા નવસારી કસબામાં એ વખતે દાનાઈ તથા અશોઈને માટે પરખ્યાત થયેલા દસ્તુર મેહેરજીરાણા રેહતા હતા જેમની નામવરી બાબેની ઉતરતી આવેલી દંતકથા, જે પરભારી રીતે મલીચ તે નીચે મુજબ છે.

શાહનશાહ અકબરનો બેટો શીદ્દીમ જે જીહાંગીરને નામે આશકારા થયો હતો, તે પોતાની માવતર સંગાથે પોતાના બાપની રાજસલતનતમાં સેલઘા કરવાને નીકળ્યો. જ્યારે તે સેલઘાથી પાછો ફરતા ગુજરાતની સરહદમાં આવ્યો ત્યારે જીહાંગીરશાહે પોતાની માને પુછ્યું કે હવે આપણે તો સઘળું જોઈ પાછા આપણા પાયતખત શેહે-

રમાં જઈએ છીએ. ત્યારે હદીયા તરીકે અકબરશાહને માટે શું તોફાં વસ્તુ આપણે લઈ જઈએ. તેને નજર કર્યે. આના ઉતરમાં જીહાંગીરને તેની માએ જણાવ્યું કે બેટા તારો નામવર પીતા તો એલમમાં તથા ફાજેલોનો બહુ શોખ રાખી તેમની ઉપર બનફેશાની કરે છે. એ ઉપરથી જીહાંગીરશા જે પોતાની માએ સાથે સુરતમાં હતો તેણે તાંહા વસતા જુદી જુદી કોમના મુખીઓને બોલાવી એલમ હુનરમાં કાબેલ તથા કામેલ થયેલાઓને મેળવી આપવાને ફરમાવ્યું. પારસીઓએ પોતાની કોમ તરફથી નવસારીવાળા દસ્તુર માહીઆર અથવા મેહેરજી રાણાને ચુંટી કાઢાડીયા. હવે જીહાંગીરશાહને શાહનશા અકબર હજુર જવાની ઉતાવળ હતી. તેથી સુરતના નવાબને એવો હુકમ કરી ગયેઓ કે દસ્તુર માહીઆરની બનતી માહવજત કરી તેને જોઈતા રીશાલા સાથે દીલ્હી રવાના કરવા. જે વેળાએ મેહેરજી રાણાને બોલાવવા માટે સુરતની સરકારે નવસારી મધે રંજ (?) હતો મોકલયા ત્યારે સરકારી માણસોના બોલાવવા જવાથી દસ્તુર ગભરાટમાં પડીયા સુરત જવા માટે દસ્તુરે પોતાની સાથે કપડાંની એકાદ બે જોડ બાંધી લઈ ઉઘાંતરી કીધી. જીહાંગીરશાના હુકમ મુજબ સુરતના નવાબે દસ્તુરની માહવજત કરી. રાહના દરમીયાનમાં તેમની ખીદમતને માટે તેમણી સાથે એકાદ બે પારસી નોકરો આપી તેમણે માન સહીત આગળ રવાના કરયા. દીલ્હી જતી વખતે જીહાંગીરશાહે મથકે મથકના હાકેમોને હુકમ કર્યો હતો કે દસ્તુર તથા તેમના રેસાલાની અછી રીતે બરદાસત કરવી. દસ્તુર માહીઆરનાં આવવાની ખબર થવાથી ભરૂચનાં કેટલા-એક પારસીઓ તેમણે એશતેકબાલ ગીઆ-જેવોએ પોતાના નવાબ તરફથી તેમની ઉપર પડતા જુલમની હકીકતથી તેમને

વાકેફ કીધા. જ્યારે દશતુર માહીયાર એશ-
તેકબાલ લેવા આવનારા પારસીઓ સંગાથે
શેહેરમાં ફાખેલ થયા ત્યારે તે નવાબને
શક ગએઓ કે તેની તરફથી પારસીઓ
ઉપર ગુજરતા બુલમની ફરીયાદ શાહન-
શાહાની દરગાહમાં રજુ થશે. તેથી તેણે
દસતુરને એક ઘણાંજ બંધબસત મકાનમાં
ઊતારે. આપી રાતને સમે ખેમાલુમ રીતે
તાંહાં ચોકી પેહેરા રાખીઆ. એટલા માટે
કે વલતે દીને તે દસ્તુરની હુધઆતીને
આંકે લાવી મેલે. પણ તે કરીમો કારશા-
જની રેહેમથી તે નવાબની ખુરી નેમ
બરખાદ ગઇ. તે એવી રીતે કે રાતની વખતે
પીશાબની હાજત થવાથી દસ્તુર માહીયાર
ખેવાબમાંથી બીદાર થાએઆ તીઆરે
પેહેરેગીરો ચોકી કરતા તેમની નજરે પડીઆ
તેથી ગભરાઇને પોતાની સાથનાં એક
માણસને જગાડી કહ્યું કે કુશતી પાદીઆબ
કરવા માટે પડેશના એક કુવામાંથી ચોખું
પાણી લઇ આવવું. દસ્તુરના માણસે દર-
વાજા આગળના પોહોરેગીરને આજ્ઞેજ
કરવાથી અને તેને રેહેમ આવવાથી તે
માણસને પાણી લાવવા માટે જવા દીધો.
પાણી લાવીયા પછી દસતુર કુશતી પાદી-
આબ કરી પોતાની ઉપર એકાએક આવી
પડેલી આફત તાળવા માટે એખાદત કરવા
મંડયા. એખાદતથી ફરેગ થવા પછી તે
બંધબસ્ત મકાનમાંથી નહી જણાએ એવી
રીતે નીકલી જવાનો મારગ તેમણી નજરે
પડ્યો. જેમાંથી તે દસતુર પોતાના માણસો
સહીત નીકલી ઉગત રાહે બનતી ઉતાવલથી
ચાલ પકડી. બામદાદ પડવે ખેલ કરતાં
જ્યારે દસતુર સાહેબ નીકલી ગયલા જણાયા
ત્યારે તે બુલમી નવાબના હાંજ ગગરી
ગીયા. તેથી સવારે તેમણી પાછળ ફોડાવયા.
પણ તે સઘળું બેજ હતું. એ પ્રમાણે
ઘણીએક મનજલ કાપયા પછી દસતુર

માહીયાર દીલી જઈ પુગા જાહાં તેમણે માટે
આરાશતા કરેલા મકાનમાં ઇજત સાથ
ઉતારે. આપવામાં આવ્યો. શાહાનશા
અકબરની દરગાહામાં તે વખતે મુલકે
મુલકના એલમાએ આવયા હતા. જેમણી
સંક્રમાં મેહેરજી રાણા આવયાથી વધારે
થયો. એક દીને શાહનશાહે પોતાની કચેરી-
માં બીરાજવાને દસ્તુર માહીયારને ઇજન
કરીયું જાહાં તેમણે જરથોસ્તી ધરમની
બારીકી સંબંધી ઘણાએક બીકટ સવાલો
પ્રુદ શાહાનશાહે તથા બીજા એલમા
અને અમીર ઉમરાવોએ કરીઆ જે
સઘલાનો જવાબ સહમજ પડે એવી રીતે
ખુલાશા સાથે ચપલાઈ તથા ચંચલાઈથી
વાળીઓ. જેથી શાહાનશાહ તેમજ બીજા
દરબારીઓ તાબુબ તથા હેરત રેહયા.
દસ્તુરની કાબેલીઅત તથા કમાલીઅત ઉપર
આફરીન કરવા લાગા. જરથોસ્તી મહજબ-
નાં પાકીજે કલામો દસ્તુરને મોડેથી
સાંભળીઆથી શાહનશાહ અકબરને એ
માજદીઅશની દીનમાં થોડો વખત સુધી
આવવાની ઘણી ખાહેશ થઇ. જેથી પોતા-
ની માતા તથા રાજના બીજા મોહોટા
અધીકારીઓની મહા મુશકેલીથી રજા
મેલવી શુદરે કુશતી પેહેરવા સાડ અકબર-
શાહે દસ્તુર માહીયારને ફરમાશ કરી જે તે
અશે દસ્તુર સાહેબે મોટી ખુશી સાથે
ખાહાલ રાખી. જગતગુરૂ સંબંધી નહી
માનવા સરખી બીનાની હાલમાં જગો
કરવી હમો બેજ સમજાએ છીએ. શાહાન-
શાહાની બજાવેલી ખીદમતના અવેજમાં
દસ્તુર માહીયારને તેના માગવા મુજબ
અકબરશાહે નવસારી કશખા મધે ૩૦૦
વીંધાના વીસ્તારનો એક વજીફ બખશીયો.
જે હાલમાં તેમનાં વંશજો વાપરે છે.
જ્યારે દસ્તુર માહીયાર પોતાના વતન
પાછા ફરવાની તધ્યારી કરવા મંડયાં ત્યારે
દીલી આવતાં રાહમાં મથકે મથકની

સરકારે દસ્તુરની મહારત શી રીતે કરી હતી તે બાબે બહાગીરશાહે પુછતા દસ્તુર મજબુરે દુરઅદેશીથી જણાવ્યું કે સઘળી સરકારે કરતાં ભરૂચના નવાબે તેમની આગતા સવાગતા સારી રીતે કરી હતી. જે સાંભળી ખુશી થઈ બહાગીરશાહે ભરૂચના નવાબ ઉપર કેટલુંક નજરાણું મોકલ્યું. નવસારી આવવા માટે દસ્તુર માહીઆર દીલ્લીથી નીકળે છે. એવી ખબર જ્યારે તે નવાબને થઈ તીઆરે કેટલીક મનજલ સુધી દશતુરને એશતકબાલ લેવા માટે મોહોટી ધામધુમ સાથે ભરૂચનો નવાબ ગીઓ અને તેમના ઉતારા માટે એક આલીશાન મકાન આરાશતે કરાવ્યું બહાં તેમની મેહેમાનગીરી મન માનતી રીતે કરી અને તેમણે તાહાંથી વીદાએ થતી વખતે ભરૂચના પારસીઓ ઉપર પડતા અનેક વેરાની બુશરી-માંથી તેઓને મોકળા કરવાને કબુલાત આપી.

[મરહુમના કોઈ કોઈ નબીરાઓ તરફથી હાથની લખેલી નકલ મારફતે ફેલાવવામાં આવતી વધુ વાત.]

જેવારે મેહેરજી રાણાં દીલી બવા નીકલેઆ અને ભરૂચ મેહેરમાં જઈ પોહોતા તે વારે તાંહાંનાં કેટલાએક પારસીઓએ આવીને મેહેરજીરાણાને આજેજી કરી કહીઉ કે તમે પાદશાહના બોલાવેઆથી દીલીની દરબારમાં બઘોછો તો ઈહાંનાં ભરૂચનાં નવાબનો હુમારા ઉપર અતી ઘણો બુલમ ગુજરે છે માટે મેહેરબાની કરી પાછા આવો તે વારે એટલા હુમારા ઉપર ગુજરતા બુલમને દુર કરાવીને આવસો તો તમારો મોટો ઉપકાર માનશું. તે વારે મેહેરજી રાણાએ તે લોકોને જવાબ દીધો કે મારાથી શું બનવાનું છે, પણ મારો નેગેહોબાન ખોદા છે તે ખોદા તમાને મદદ કરશે. એટલું કહીને ભરૂચથી રવાના થયેઆ, અને જે

વારે મેહેરજી રાણાં પોતાને સોફેલું કામ કરીને ફારેગ થયેઆ અને ઈજત સાથે દીલ્લીથી પાછા ફરેઆ તેવારે પાદશાહા અકબરને પેલા ભરૂચના નવાબની બુલમ ગુબરવાની પારસીઓ ઉપરની વાત સરવે કહી સમજાવી અને અરજ કરી કે તે લોકો ઉપરનો બુલમ દુર કરવો બેધએ. તે વારે પાદશાહાએ તુરત ભરૂચના નવાબ ઉપર ઘણી તાકીદ કરી કાગજ લખેઆ તેથી ભરૂચનાં લોકો ઉપરનો બુલમ ટલી ગીઓ છે. તેથી ભરૂચના પારસીઓ આજ દન તલક મેહેરજીરાણાને ઈઆદ કરે છે, અને તેનાવોના રોજગારને દન “ દરૂન, બાજ, ઈજશને, વંદીદાદ, ” વીગેરે સરવે પોતાની શક્તી મુજબ જેને મલે તે કરાવે છે, અને તેને “ મેહેરજી રાણાંનું પરખ ” અથવા “ દીસો ” કરી બોલે છે, અને કેટલાએકો તો જે વખતે કોઈને કાંઈ દરદ થાય છે તો મેહેરજી રાણાંના “ દરૂન બાજ ” કરવાની માનતા લીએ છે.

તા. ૬૩

મુંબઈ સમાચાર

(તા. ૫ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૬૬)

મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાએ કરેલા કહેવાતા મોજેબચોની તથા પાદશાહ અકબરને પારસી ધરમ તેઓએ સમજવવાની વાતો હસવા સરખી અથવા ખોટી છે એવી મતલબનું જામેજમશેદ પત્રમાં અઠાવીસ વરસની વાતપર કરવામાં આવેલું લખાણ-કુટુંબીઓ સાથે ટંટો થયાથી કેટલાક પારસીઓ સાથે મરહુમ દીલી ગયા હતા જ્યાં અકબરને પારસી ધરમ સમજવવાની કોશિશ કરતાં તેમને ગુચવાડો લાગ્યાથી ધરાનથી દસ્તુરેને બોલાવવામાં આવ્યા હતા એવો આપવામાં આવતો ખુલાસો.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જાગ.

સાહેબ-મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાએ લખ્યના એક બંધનસ્ત કીલ્લામાંથી ગેળી રીતે દીલી નીકળી જવાના કરેલા કહેવાતા મોજેબ વીષે મુંબઈ આખુલ પત્રે પ્રગટ કરેલો હેવાલ મારા તા. ૨૪ મી નવેમ્બરના પત્ર મારફતે મોકલી આપ્યા પછી, તે પત્રમાં મેં આપેલી કબુલાત મુજબ તેની સામે જામેજમશેદ પત્રે ૧૮૬૮ નાં વરસના જુન માસની તા. ૨૫ મીએ કરેલાં લખાણની નકલ કરી આ સાથે મોકલી આપું છું. તેમાં મરહુમે કરેલા કેહેવાતા આ તથા બીજા મોજેબચોની વાતોને તેમજ મરહુમે શેહેનશાહ અકબરને ધરમ સમજવવાની તથા શુદરેહ પેહેરાવવાની વાતોને હસી કાઢાડવા અથવા ખોટી ગણવાના કારણ નીચે પ્રમાણેનાં આપવામાં આવ્યાં છે: (૧) અકબરના વખતના કોઈ પણ ઇતીહાસમાં મરહુમ દસ્તુરનું નામ મળતું નથી,

તો જો કે ધરમની તકરારમાં ભાગ લેનારા બીજા વીદવાનોનાં નામ તેમાં મળે છે; (૨) જેહાંગીર સંદેર આવથો તે વખતે મરહુમ દસ્તુર હસ્તી ધરાવતા નહીં હતા; (૩) કહે છે કે મરહુમ દસ્તુર પોતાના કુટુંબ વચે થયલા ટંટાને સળબે નવસારી તળને કેટલાક વેપારી પારસીઓની સોબતમાં દીલી ગયા હતા; (૪) અકબરની ઇચ્છાથી પારસી ધરમ વીષે ખુલાસો કરવાને તે પારસીઓએ મરહુમને આગળ કર્યા હતા, અને તેઓએ ફારસી સદર કેતાબને આધારે ધરમ સમજવવાની કોશિશ કરી હતી; પણ જન્મ અને પાજન્દ એટલે શું તે તેમને નહીં આવડ્યાથી તેઓનીજ સુચનાથી (૫) ધરાનથી મરહુમ દસ્તુર અરદેશર અને બીજા પારસીઓને ખાસ ખરચ આપી અકબરે તેડાવ્યા હતા; (૬) આ છેલી બીનાને દબેસ્તાન વગેરે કેતાબોથી ટેકો મળે છે; અને તેમની મારફતે શેહેનશાહે સંતોશ મેલવ્યો તેથી, કહે છે કે, ખુશી થઈને મેહરજી રાણાને તેઓએ તેને દેખાડેલા ઉપાય માટે એક જાગીર બક્ષી હતી. લખાણ નહીં કરતાં અસલ લખાણ વાંચી જવાની વાંચનારાઓને હું ભલામણ કરું છું.

ઇતીહાસનો શોધીન.

તા. ૨૬ મી નવેમ્બર.

(જામેજમશેદ, તા. ૨૫ મી જુન ૧૮૬૮.)

આ જમાનો સચાઈ શોધવાનો તથા સચાઈ શાબેત કરવાનો છે તેમજ પારસીઓના આગળા વખતમાં થઈ ગયેલી ઇતિહાસ તથા શાહાશીક કામોની ઘટતી નોંધ કરી રાખવાનો છે. પણ આએ કામ કેહેવી શોધો, મજબુત દલીલો અને કબુલ રાખવા જોગ બીનાઓથી અનુશરીને થવું જોઈએ? “હંતકથા” જેહમો શરાગાત અને નહીં મનાએ તેહેવી બાબતો ભેલાઈ

અસલ બાબતને ઠઠરૂપી કરી હોય તે ખામીઓ તારવી કાઢાડી ખરી સચાઇને બાહર લાવવાનો આગ્રહે વખત છે.

નાશારીના અશો દસ્તુરજી સાહેબ મેહેરજીરાણા વીશે તરેહવાર વાતો આપણને કેહેવામાં આવે છે, પણ તેમાં મરહુમના ખેશકુટુંબીઓએ કેટલી શરાગાટ વધારી અસલ વાત વધારી નાખી છે? એમાંથી જે ખરૂં તુર દીપી નીકળવું જોઈએ છે, તેમ ન થતાં દક્ષિણના અધિકાર તળે દબાઈ જાય છે. દસ્તુર મેહેરજીરાણા નામદાર અકબરશાહના વખતમાં થઈ ગયા હેવું કેહેવામાં આવે છે. હવે એ નામદાર પાદશાહના વખતની દરોબશ તવારીખ, ઇતીહાસ અને બનાવોની નોંધો “રોજ નામચા,” “તારીખે અકબરી” (અથવા “અકબર નામે”) તથા “આખરે અકબરી” ની જુદી જુદી કેતાબોમાં કરે-આમાં આવી છે. ઉપલીમાંની કેાઈખી કેતા-બમાં એ મરહુમ દસ્તુર વીશે બલકે તેમનું નામ વટીક જોવામાં આવતું નથી. તેહારે જે નહીં માનવા જોગ બનાવેલો એ દસતુર સાથે સંબંધ જોડે છે, તેની શાબેતી કે આધાર શું?

તેવણે “અકબર શાહને શુદરેહ પેહ-રાવીને જરથોશતી કીધો” આ વાત હેવી હુશવા સરખી છે. કાંજે અકબર પોતે ઘણો દાનેશમંદ હતો. જો કબુ તે શુદરેહ પેહેરી જરથોશતી થાયે તો જહનુની મુશ-લમાનો તેના શું હાલ કરે તે અછી પેરે જાણતો હતો. વારૂ એક ખારગી આપણે કબુલખી કરીએ પણ બીજી તરફથી શવાલ ઉઠે છે કે હાવા મહાબારત બનાવની તેનીજ તવારીખમાં નોંધ નહીં હોય? માટે ઉપલી વાત કબુલ કરતાં લગાર શંક પેદા થાયે છે. અને માનીઆમાં આવે છે કે કોઈ છંદ બનાવનાર પારસીઓ એ ખુટો ઉભો કરીઓ છે હેવું શુધ શીધ થાય છે.

બીજી ગમથી બેહિશતી મેહેરજી રાણાને અકબરના છોકરા “જેહાંગીર” એક કાબેલ અને માહા વીહવાનના નમુના તરીકે પાદ-શાહાની દરબારમાં લઈ જવાતું કેહેવામાં આવે છે. હવે જેહાંગીર રાંદેરમાં આવી છાવણી કરી પડીઓ હતો તે વખત એ બેહિશતી (મેહેરજીરાણા)નો નહીં પણ તેમના છોકરા કેકુબાદજીનો હતો. પણ તકરારને સારૂ આપણે કબુલ કરીએ કે બેહિશતી મેહેરજી રાણાને તેવોની કાબેલી-યતને લીધે દીલ્લી લઈ જવામાં આવીયા હોય, પણ તેનીલી એકુ લેખી દલીલ આપણને મલતી નથી. પાદશાહાની દર-બારના વીહવાનોના નામે ઉપલા ગરંથમાં છે, તેમજ ફરેસતા અથવા પારકા દેશના વીહવાનો જે પાદશાહથી શરફરાજ થયેઆ હતા તેવોના નામે પણ જણાવીઆમાં આવીઆ છે, તેમ ઉપલા પુસ્તકોમાં એ મરહુમ દસતુરનું નામ વટીક જણાવીલ નથી.

બીજી તરફથી જે ખોલાસો (તેલી જો કે હંતકથા છે તો પણ તે વધારે માનવા જોગ દીસે છે તે) કરીઆમાં આવે છે, તે હમારા વાંચનારાઓ માટે અતરે પરગટ કરીએ છે. કેહે છે કે સુરતથી તાલેયારખાનવાલા, ખાન સાહેબવાલા, રતી પંચીવાલા તથા તેમની જોડે બીજા ઘણાક જરથોસતીઓ વેપારના કારણસર સરકારની મદદથી દીલ્લી જઈ વસયા હતા, અને તેમજ નવશારી-વાલા પરખીયાત પારસી માકાશાહા ચાંગા-શાહનો તાંહા સંબંધ હતો. (આ વાતોના લેખી દાખલાઓ મોજુદ છે.) ઉપલા સાહેબોની સોહબતમાં દશતુર મેહેરજી-રાણાએ (પોતાના લોકોમાં કાંઈ ટટો હો-વાથી) દેશ તજી પરદેશ ગમન કરીઉં હતું. ઉપલા વખતમાં પાદશાહ અકબર ખરા ધરમની શોધમાં રોકાયેલો હતો, અને સઘળા ધરમોની તકરાર તથા તેમની ખામી-ઓની શોધ વીહવાનોથી આમનસામજી

બેશાદી કરાવતો હતો. આ વખતમાં જે જરથુશતીઓ તાંહાં હતા તેમાંથી ધરમ સંખાધી વધારે વાકેફગાર દશતુર મેહેરજી રાણા હતા. હેવું હોવાથી તેવોને આગલ કરેઆમાં આવીઆ હતા.

કહે છે કે દશતુરજીએ ફારસી “શહર” નામની કેતાબ ઉપરથી ધરમ શમભવવા માંડીઓ હતો અને તે મધે લખે છે કે “બુજેરગાને વશતાવો પાજાંદજાંદ” આ મીશરામાં કાલા કીધેલા હરફોનાં બે શબ્દ “પાજાંદ” અને “જાંદ” એ શું છે અને એ ભાશા તે કેહી તે જાણવાની પાદશાહે ખાહેશ દેખાડી, અને મરહુમ દશતુરજીએ ઉતર આપીઓ કે “ધરાન મધે હમારામાંના કાબેલ શખશે છે, તેવો એ ભેદ શમભવી શકશે.”

એ ઉપરથી શાહે ઇજદ તથા કેરમાન પઇસા તથા કાગળે મોકલી તાંહાંથી ઘણા કાબેલ જરથુશતીઓને બોલાવયા હતા, જેઓમાં એક વીદવાન અરદેશર નામનો કેરમાનથી આવ્યો હતો, અને તેણે કાબેલીયતથી પોતાનો ધરમ શાહને સમજાવ્યો હતો. પાદશાહે પરશન થઇ, ઉપલી, હસ્તુર મેહેરજીરાણાની મદદ તથા મેહેનતના બદલામાં એક વજીફ જે “ગેલખરી” ને નામે બોલાખાએ છે તે જાગીર કરી આપી.

આ ઉપલી બાળદ જેમ સાધારણ માણુવા જોગ તેમજ બીજી રીતે દાખલાવોથી શાબેત થાએલી જણાએ છે. શુરત તથા નવશારીથી ઘણાજ જરથોશતીઓ દીલ્લી તરફ ગએલા આપણે ખુબ અછી રીતે જાણીએ છે, અને તેનો દાખલો “દમેશતાન” કેતાબની ૧૦ મી તાલીમની બીજી નજરમાં આપણને આએ રીતે લખેલું જણાય છે.

અસલ ફારસી એબારત:-“ વ હમ-ચીનીન આતશપરસતાન અજ કસબે નો-

શારી કે અજ વેલાએતે ગુજરાત અશીઆં-મદેહ બુદંદ દીને જરદોશતીરા હક વ તાગજીમે આતશરા એબાદતે અજીમ ગોફતંદ હજરતએ શારા બખાને બે બુદ ખાંદ.”

ઉપલી ફારસી એબારતનો તરજુમો:- “એજ રીતે નોશારી કસબો જે ગુજરાત પરાંતમાં છે તાંહાંથી આતશપરસતો (પાર-શીઓ) (દેલહીમાં) આવેલા હતા. તેવો જરથુશતી દીનને શાચી તથા આતશને માન આપવાને મોહોટી બંદગી કેહેતા હતા. તેવોને હજરતે (અકબરશાહે) પોતા પાશે બોલાવીઆ હતા.”

વલી દશતુર મેહેરજીરાણા “પાજાંદ અને જાંદ” શહમજવી ન શકીઆ હોય તેને લીધે ધરાંનથી બીજા વધારે પટેલ જર-થુશતીઓને બોલાવવાની પાદશાહાને અગત પડી હોય, તેનો દાખલો મજકુર કેતાબમાં આએ રીતે મલી આવે છે.

અસલ ફારસી એબારત:-“ હમ અ-રદેશર નામ જરદશતીએ દાનારા જર ફેરસતાદેહ અજ ધરાન આવોરદંદ વ દકા-એકે દીન જરદોસત અજ એશાં પુરશીદંદ”

ઉપલી ફારસી એબારતનો તરજુમો:- “વલી અરદેશર નામના એક દાનાવ જર-તોશતીને નાણા મોકલી (પાદશાહે) ધરાંનથી તેદાવીઓ હતો. એજ રીતે કેરમાનથી આતશપરસતો (પારસીઓ) ને તેડાવી જર-તોશતી દીનની ખારીકી તેવોથી પુછી હતી.”

હવે છેલ્લો વાકીઅ જેમ ઉપર કેહેલી વાતને શાબેત કરે છે તેમજ ખોલી રીતે જણાવે છે કે “જરતોસ્તી ધરમની ખારીકી નોશારીવાળા નહીં પણ કેરમાનવાળા જર-થોસ્તીઓએ બતાવી હતી.”

આટલો ખોલાસો હમોને મળ્યો તે અમારા વાંચનારાઓની શેવામાં મુકી બે મુદઆ ધરીએ છઇએ:-પેહેલું એકે મરહુમ સરીખા નામીઆ હસ્તુર વીશે કોઇ લેખી

દાખલા હોય તે તેવોના લાયક કુટુંબી-
એએ બાહેર પાડવા, જેની હમો ખુશીથી
જગો કરીયું. તેમજ એક ખરા કીરતી-
વાન પુરૂશની ખરી હકીકત દર્શાવના અધા-
રામાં ડટાઈ જાય તેહેને ખતતી કેશેશથી
બાહેર લાવવી. આ બેહુ મુદ્દા ઉપરથી
છેલ્લા મુદ્દા એ રાખીએ છે કે “જગટ
ગુરૂનાં બે શુરીઅ,” અકબર પાદશાહને
મોજેજે દેખાડી “થાલી આકાશપરથી નીચે
પાડી,” “લડ્ડયાના બંદીખાનામાંથી ગેબ થઈ
જવું” હેવી હેવી હસવા સરખી નહી
મનાએ એવી તાલો જોડીને નેકજત દસ્તુર
મેહેરજીરાણીની ખરી કીરતી જોડી નાખી
હમારા પારસી લાઇબંધાએ પોતાની મુર-
ખાઇ ભરેલી લોલાઇના લોગ ન થવું.

ઉપલી હકીકત મળી છે તે ઉપરથી
મજકુર દશતુરજી ફારશીનું ગનીઆન
ધરાવનાર અને (હાલના દસ્તુરો માફક
ઠીગડાંમાં નહીં પણ) પરમાણીક શામેત
થાએ છે, અને પારકા રાજમાં કોઇલી રીતે
તેવોએ વગ મેલવી એક જગીરની ઇલાજી
પોતાના કુતંબીઓ સાડ મુકી ગયેઆ છે.
એ ખરેખર તેવોનાં કુતંબીઓને નકલ
કરવા જોગ છે. તેમજ હાલના આપણા
ધરમગુરૂઓ પણ મજકુર દસતુરનો દાખલો
પકડે એ અમારી સુચના છે.

નાં ૯૪

કયસરે હિન્દ.

(તા. ૬ ડીસેમ્બર સને ૧૮૬૬)

ડા. ગેલ્ડનરના અવસ્તા.

DR. GELDNER'S AVESTA.

લગભગ બાર વર્ષ સુધી અઠાગ મેહેનત
કરીને પ્રોફેસર ડૉ. ગેલ્ડનરે પોતાનું મહા-
ભારત અવસ્તાનું પુસ્તક તમામ કર્યું છે.

વેસ્ટરગાર્ડનું જે ૧૮૫૪ માં છપાયું હતું
તે હવે બહુ કમઘયાબ થઈ ગયું છે, અને
ગેલ્ડનરની કેતાબ વેસ્ટરગાર્ડની બીજી
આવૃત્તી તરીકે લેખાય. હિન્દુસ્તાનના
દસ્તુરો તેમજ બેહીનોએ તેને જે હાથની
લખેલી નકલો પુરી પાડી હતી, તેને માટે
તે બહુ ઉપકાર માને છે. એની લગભગ
૧૫૦ કેતાબો તેણે તપાસી અને સરખાવી
હતી. અને તેઓની મદદથી વેસ્ટરગાર્ડ
પોતાની ખુદિયા અટકલને આધારે કરેલા
ઘણા સુધારા ખરા તરીકે હવે તેણે સામેત
કરી આપ્યા છે. યજ્ઞશને અને ખુરદેહ
અવસ્તાના બાબમાં ખસુસ કરીને એમ
ખન્યું છે. ખુરદેહ અવસ્તાની એક બહુજ
પુરાણી નકલ, જે આસહીન કાકાને હાથે
નવસારીમાં ઇ. સ. ૧૫૯૧ માં લખાઈ હતી,
તે કેતાબની મદદથી ડા. ગેલ્ડનર ખુરદેહ
અવસ્તાના ટેક્ષ્ટમાં બહુજ સુધારા કરવાને
શક્તિવાન થયા છે. અમારા વાંચનારા-
ઓને ઠઠાચ યાદ આવશે કે આ તેજ નકલ
છે કે જેનો દાખલો અમે થોડાજ દહાડા
ઉપર આપ્યો હતો અને બતાવ્યું હતું કે
ફરવરદીન યશત તેમાં મળી આવે છે અને
તેથી કરીને જમારપ વિલાયતીએજ ફર-
વરદીન યશત હિન્દુસ્તાનમાં પેહેલે ૧૭૨૧
માં લાવવાનો કીધેલો દાવો ખખડી પડે છે.
પારસીઓએ ડા. ગેલ્ડનરને બહુ સારી
મદદ કરી છે અને તેઓને માટે ડા.
ગેલ્ડનર તો એહેસાનના સખુનોજ ઓચરે
છે. પણ પારસીઓમાંજ એક ચીખાવલો
લખનાર બહાર પડ્યો છે, તેણે ડા. ગેલ્ડ-
નરના પુસ્તકની પરીક્ષા લેવાનાં ઓઠાં હેઠલ
પારસીઓના નામીયા દસ્તુરો પેશુતનજી,
જમારપજી અને હોશંગજી ઉપર એક
નાલાયક અને હસદથી ભરપુર હુમલો કર્યો
છે, તેઓમાં યા તો બીજા કોઈપણ પારસી-
ઓમાં પોતાના ધર્મ વિષે કંઈપણ ઉપ્યોગી

ધ્યા મોતેખર પુસ્તક લખવાની તાકત નથી; યુરોપીયન વિદ્વાનોએ તેઓની કરેલી વખાણો ઠાલી ભટાઇજ છે અને તેઓને એનાએત થએલી માનપુર્વક ડીઝીઓ તેઓની વિદ્વતાને માટે નહીં પણ તેઓ પાસે અસ્લી ચોપડીઓ હોવાનેજ લીધે આપવામાં આવી છે; એવાં એવાં નાલેશી ભર્યાં તોહોમતો તેઓ ઉપર નેડયાં છે. આ સઘળાંનો જવાબ એટલોજ ખસ થશે કે દીનકરદ જેવી મુશકેલ અને ગંજવર પેહેલવી કેતાખની અસલ એખારત અને તરબુમા માટે આપણે દસ્તુર પેશુતનજીને આભારી છીએ. દસ્તુર બસારપજીએ એક પેહેલવી ફરહંગનાં ચાર દફતરો બહાર પાડયાં છે અને દસ્તુર હોશંગ બમારપની તો મારટીન હાઉના અને એડવરડ વેસ્ટ જેવા નુકતેચીન એલમાઓએ મદદ માગીને તેવણની સાથે મળીને અરદાવીરાફ, ફરહંગે એઈમયક, શીકંદગુમાનીક વબર અને પેહેલવી પાઝંદ કોશ વગેરે કેતાઓ બહાર પાડી છે. એ અર્વાચીન દસ્તુરોનીજ ગીબત કરીને આ લખનાર ધરાયો નથી, પણ ત્યારપછી વળી પાછા નામવર મેહરજીરાણાને ગાળો ભાંડી છે અને અરદેશર કેરમાની અને પારસીઓનાં સામાન્ય અજ્ઞાનપણા વગેરેનું પોતાનું ટાહેલું પાછું બારી ઠર્યું છે. એ લખનાર એમ સમજતો લાગે છે કે જ્યારે એક તકરારમાં કંઈ વજુદ નહી હોય અને તેના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા હોય, ત્યારે પોતાને શરમીંદગીમાં નાખે એવી શીકસ્ત છુપાવવાનો એકજ રસ્તો એ છે કે તેનું તેજ ગુલબાન ઘડોઘડી બોલ્યાજ કરવું. એટલું તો ગંનીમત છે કે હવે એ લખનારને પણ કબુલ કરવું પડ્યું છે કે મેહરજીરાણા બદાઓનીના કહેવા પ્રમાણે નવસારીથી જે પારસીઓ અકબરની હરબારમાં ગયા હતા તેમાં હતા, પણ હવે તો એટલુંજ બાહાનું રહ્યું છે કે તેવણથી

અકબર નારાજ થયો હતો અને તેથી અરદેશરને બોલાવ્યો હતો. આનો રહીઓ પણ તુલોતવીલ રીતે એક વખતે આગળ અમે આપી ગયા છીએ અને હીઆં તો અમે એટલુંજ કહીશું કે અરદેશર તો મેહરજીરાણા પછી છેક ઓગણીસ વરસે ફક્ત “ફરહંગે બહાંગીરી”નાંજ કામને માટે ઇ. સ. ૧૫૯૭ માં આવ્યો હતો, અને ત્યારે તો મેહરજીરાણા છ વરસના ગુજરી ગયલા હતા. વળી મેહરજીરાણાને અકબરે ખસેં વીંધાંની એક બગીર આપી હતી. જેવી બગીરો, એલમાઓ, ધાર્મિક પુરૂષો અને એવા બીજાઓનેજ આપવામાં આવતી હતી, અને તેજ બગીરના ખસેં વીંધાં ઇ. સ. ૧૫૯૫ એટલે કે અરદેશરના આવ્યાની બે વરસ અગાઉ ત્રણસેં સુધી વધારીને મેહરજીરાણાના છોકરા કેકોબાદને બક્ષવામાં આવી હતી. એજ દેખાડો આપે છે કે અકબર કોઈ વખત પણ મેહરજીરાણાપર નારાજ થયો હતો નહી અને બાદાઓની ખુલેખુલું કહે છે કે તેવણે તો અકબરના મન ઉપર ઘણીજ અસર કરી હતી-એટલે વળી પાછું આ બાહાનું જમીનદોસ્ત થઈ જાય છે. વળી આટલુંબી બાણવા લાયક છે, કે મેહરજીરાણાના છોકરા કેકોબાદને જે બગીર ઇ. સ. ૧૫૯૫ માં આપી હતી, તે પાછી અકબરે પોતે ઇ. સ. ૧૬૦૩ માં અસાધારણ કારણો અને સંજોગો વચે મુકરર કીધી હતી, અને વળી પાછી બાંહાગીરે પણ પોતે શેહનશાહાતની મસનદ ઉપર બેસવા પછી બીજે વર્ષે મુકરર કીધી હતી. તે વખતના અસલના ફરમાનો અને તે સીવાય ગુજરાતના સુબાઓ અને મોગલાઈ હરબારના બીજા બીજા ઘણાક હાકે-મોના પરવાનાઓ વગેરે હજી મોબુદ છે અને તે અમે તપાસ્યા છે. અને તે બે છપાશે તો પારસી આલમની એ બગીર વિષે પરીપુર્ણ ખાત્રી કરી આંખ્યા વગર

રહેશે નહીં એમ અમે હિમતથી કહીએ છીએ. ત્યારપછી ફરવરદીન યશત વિષે પોતે કીધેલું આગળું છળખર પાછું ભરડી ગયા છે, અને તેમાં હવે ગેડડનરનીજ શાહાદત ટાંકવાની શોખાઈ કરી છે. પણ તે એમ કે તેના એક ફકરામાં એક બોલ ઘુસાડીને તેનો ઉલટોજ અર્થ કરી નાંખ્યો છે અને બીજા એક ફકરા દ્વારાવી રાખ્યો છે, આવી આવી તાલમેલોનું નામ તે નુકતેચીની! ત્યાર પછી ગેડડનર પરજ હુમલો કરવાને પણ પોતે ચુક્યા નથી. તેને જે હાથની લખેલી કેતાબો સોંપવામાં આવી હતી તે કેતાબોને છેડે તેની લખાવાની તારીખો વિષે જે એહેવાલો આપવામાં આવે છે; તે તો બધા બનાવટી છે, અને તેમાં તો નકલ કરનારાઓએ જાણીજોઈને ઠગાઈ કરી હતી, અને પછી નવી કેતાબોને બુની દેખાડવા સાડું ધુમાડો ખવાડ્યો હતો, એવી એવી અટકલોને આધારે તે કેહેવા નીકળ્યો છે કે ડાકટર ગેડડનરે બહુ મોટી થાપ ખાધો છે, અને તે બહુ ભોળવાઈ ગયો છે. અને દાખલો વળી એવો ટાંક્યો છે જે તદ્દન પોતાનીજ સામે જાય છે. ઇ. સ. ૧૬૨૫ માં લખાયેલી એક ખોરદેહ અવસ્તા દસ્તુર પેશુતનજી પાસે છે, જેમાંનું એક પાનું જતું રહેવાથી કોઈએ પછવાડેથી તેની તારીખવાર અને તેના લખનારનું નામ ઉમેર્યું છે. આ તારીખ તદ્દન બનાવટી છે એમ આ લખનાર લઈ પડ્યો છે, પણ તેને ખબર નથી કે એજ કેતાબને તેના જેવીજ બીજાઓ સાથે ગેડડનરે ઘણીજ ખારીકીથી સરખાવી છે અને તેની તે ઉપરથી ખાત્રી થઈ છે કે જે તારીખ આપી છે તે તદ્દન ખરી છે, અને તેને ચુંથવાનું કંઈ પણ મુસ્તકીમ કારણ મળતું નથી. પણ ગેડડનર, જેણે અવસ્તાના કોઈ પણ બીજા અભિયાસી કરતાં વધારે હાથની લખેલી નકલો જોઈ છે અને તપાસી છે અને

તે વિષે વધારે મહાવરો ધરાવે છે, તે જે કંઈ છેડતો નથી અને માનવાની આંચકી કરતો નથી, તે આપણા આ નુકતેચીનને ગળે ઉતરતું નથી, અને પોતે ઝંઢ પેહેલવીનો અક્ષર જાણવા વગર, આ કાબેલ અને ફાજેલ અભયાસીની ઉપર અલાપ લીધી છે, અને તેની કેતાબનો આખો પાયો ફક્ત એક અટકલને આધારે પોતાના વડવા-એજ ઉપર એક ગાંભીર બોહોતાન મુકીને તોડી નાખવાની ચુકતી કરી છે. હવે બહુ લાંબુ થયું છે અને આ “નુકતેચીન” ને કદાચ આવી રીતે તોડીને તેને ઘટતું હોય તે કરતાં અમે વધારે માન આપ્યું છે, પણ અમારી મક્કસદ એટલીજ છે કે પારસીઓ તરફથી આ બેખબર લખનારને કંઈ પણ ટેકો નથી અને તેણે આપેલા વિચારોને તેઓ માન્ય રાખતા નથી.

નાં ૯૫

સ્વતંત્ર.

(તા. ૬ ઠી ડીસેમ્બર સને ૧૮૯૬)

“ MEHERJI RANA ON THE BRAIN.”

હોર્નબી રોડમાં પેડેલો દસ્તુર મેહરજીરાણાનો ભુત—ગયા શનીવારનાં ‘મું-ખાઈ ગેઝેટ’ માં પ્રગટ થયેલી એક એડીટોરીયલ આર્ટીકલ જેઓએ વાંચી હશે તેઓ ખચીત માથું ધુણાવી ઠપ્પલ કરવાના કે દસ્તુર મેહરજીરાણાનો ભુત “મુંખઈ ગેઝેટ” ની આપ્રીસમાંથી જાગ્યો છે. તે ત્યાં કેમ દાખલ થવા પામ્યો તે જણાવવાનું હાલ અમારું કામ નથી, પણ મેહરજીરાણાની પક્ષના અધોરનાન વર્ગ તથા એ મરહુમ દસ્તુરની અશોધ અને તેવણું મેલ-વેલા દરજા તરફ માનની નજરથી જોનારા સઘલા જરથોસ્તીઓ એ આર્ટીકલ વાંચી આટલું તો કપ્પલ કરવાના કે “ગેઝેટ”

ના અધીપતીના વિશ્વાસનો એ દસ્તુરજીના કોઈ હેતના કટકા યા કટકાઓએ ઘણો અઘટીત લાલ લાઈ, ગેઝેટ મારફતે એ મરહુમ નર તરફ પોતાનો ધીક્કારવા લાયક અણુગમો વેરલાવથી દેખાડવાની તક હાથ ધરી છે. આ નીચ તક કેમ મળી ગઈ છે તે વીશે અત્રે થોડુંક જણાવશું. જરમનીમાં સ્ટટગાર્ટ ખાતે ગયે મડીનેજ ‘અવસ્તા, યાને પારસીઓના પવિત્ર લખાણો’ એવે નામનું પુસ્તક બહાર પડ્યું છે, જેની ખબર લેતાં ખબર લેનાર “હેતના કટકા” એ દસ્તુર મહેરજીરાણાનું નામ તાણી તોડીને અપમાન આપવા કીજે નીચે પ્રમાણે વાપર્યું છે:—

“આગળા વખતમાં પણ આ ધર્મ પાળનારા (જરથોસ્તી) એને પોતાના પવિત્ર ઇલમની માહીતી મેલવવા માટે ધરાન માહેલા પોતાના પરદેશી ભાઈબંધો ઉપર આધાર રાખવો પડેલો હતો. છેક પંદરમી સદીને છેડે વટીક તેઓના (હિંદુસ્થાનના પારસીઓના) ધર્મગુરુઓ પોતાની પુરાતન પવિત્ર ભાષાઓથી અજ્ઞાન હતા અને ફારસી રવાયતના પહેલા હસ્ત લેખમાં જણાવ્યા મુજબ તો ધરાનના દસ્તુરોએ તેમને કહેણ વટીક મોકલ્યું હતું કે “તમારામાના એક અથવા બેને એ ભાષાઓનું જ્ઞાન મેળવવા અમારી તરફ મોકલો કે તેઓ શીખી આવી પાછળથી પોતાના સ્વદેશીઓનેખી એ જ્ઞાન હાંસલ કરાવે.” સોળમી સદીની આખેરીએ હિંદુસ્થાનના સરવેથી કીર્તિવંત મોગલ બાદશાહ જ્યારે ગુજરાતમાં આવેલો તે નવસારી મઠકના મોખેદો જેઓમાં પેલો ઠગારો મહેરજી રાણાખાં હતો,--તેઓથી સંતોષ પાર્યો નહી ત્યારે તેને ધરાનનાં કેરમાન શેહેરથી એક પટેલ દસ્તુરને બોલાવવો પડ્યો હતો. ઇત્યાદી.

ઉપલા ફકરા ઉપરથી વાંચનાર જોશે કે જે જાતની સરકશી મહેરજીરાણાની સામી પક્ષના પેલા પારસો જવાન નામે રૂશતમજી પેસતનજી કરકરયાએ “ટાઇમસ ઓવ ઇંડયા” માં થોડુકની વાત પર આ બાબદના સંબંધમાં ટીકા કીધા હતા અને પરીણામમાં પગથી માથા સુધી છંટાયો હતો, તેવીજ સરકશી આ કોઈ નનામાં ‘ગેઝેટના’ ભોળા પણુ ગ્રહસથાઈ ખવાસના અગ્રેજ અધિપતિઓની ભોલાઈ અને મહેરજીરાણાને લગતી તવારીખની ખીનમાહીતીનો લાલ લાઈ કીધો છે. પણ શક પેલા થાય છે કે તે કરનાર ઓસ્તા રૂશતમજી કરકરયા તો રખે ન હોય? કરકરયાજીની ચાલ ‘ખુદ દોલાના ઘોડા’ જેવી છે તેથીજ આમ અટકલ કરવી પડે છે, પણ જો તેમ ન હોય એટલે કે એવણનો કરો હાથ ‘ગેઝેટ’ના ઉપલા લખાણમાં નહી હતો એમ જો અમને સતાવાર જણાવવામાં આવશે તો ખુશીથી એ ભાઈને ધનસાફ આપી લોકોને બા પોકાર કહીશું કે મીં કરકરયા જેઓ હાલ મુંબઈમાં એક આટંસ કાલેજ કાઢવામાં રોકાયલા સંભલાય છે, તેઓપર નારવા શક નહો લઈ જવો.

નાં ૯૬ મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૮ મી ડિસેમ્બર ૧૮૯૬.)

મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાએ કરેલા કહેવાતા મોજેજાઓની તથા પાદશાહ અકબરને પારસી ધરમ તેઓએ સમજાવવાની વાતો હસવા સરખી અથવા ખોટી છે એવી મતલબનું જાહેરમશેદ પત્રમાં અઠાવીસ વરસની વાત પર કરવામાં આવેલું બીજું લખાણ.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ,—મરહુમ દસ્તુર મેહેરજી રાણાએ કરેલા કહેવાતા મોજેજાઓની તેમજ શેહનશાહ અકબરને ધરમ સમજાવી તેના બદલામાં જાગીર મેળવવાની વાતો હસવા સરખી અથવા ખોટી કાં છે, તે વીષે જાહેરમશેદ પત્રના ૧૮૬૮ ના વરસના જુન માસની તા. ૨૫ મીના અંકમાં કરવામાં આવેલાં લખાણની નકલ તમે ઉપર હું મોકલી ચુકે છું. જાહેરમશેદમાં આવેલાં તે લખાણ પછી કોઈ ચરચાપત્રીએ તે સામે ઉઠાવેલાં ઝનુની અને વગર અરથના કેટલાક વાંધા ઉપરથી એજ વરસના જુલાઈ માસની તા. ૨૮ મીએ એક બીજું લખાણ તેમાં કરવામાં આવ્યું હતું, જેની નકલ પણ આ સાથે હું મોકલી આપું છું. તે ઉપરથી જોવામાં આવશે કે, સામે થવા નીકળનાર ચરચાપત્રીએ હાસ્તાનની તથા બીજી શહાદતો ખોટી પાડવાની તજવીજ કરવાને બદલે અધીપતી ઉપર ફક્ત અંગત હુમલો કર્યો હતો. ચરચાપત્રીએ પોતાની તરફથી માત્ર શહાદત તરીકે દસ્તુર મેહેરજી રાણાના મરણ બાદ પાણીખસે વરસે કોઈ દસ્તુરે લખેલી કહેવાતી એક ખેતમાંનો ફક્ત ટાંક્યો હતો, જેમાં એવું જણાવેલું હતું કે, મરહુમ “ હુનીઆમાં મોટો દસ્તુર હતો. ” પણ મરહુમ દસ્તુર હતા કે નહીં તે સવાલ જુદોજ હતો અને હજી જુદોજ છે, અને જાહેરમશેદે પણ તે વખતે તે જુદોજ પાડ્યો હતો. તે વખતે તપાસવાનો સવાલ માત્ર એટલોજ હતો કે, તેઓએ મોજેજા કર્યા હતા કે નહીં તેમજ તેઓએ શેહનશાહ અકબરને ધરમ સમજાવી તેના બદલામાં જાગીર મેળવી હતી કે નહીં. તેની સાબિતીમાં ઇતીહાસની કે માનવા જોગ કોઈ પણ બીજી શહાદત મરહુમના કુટુંબીઓ કે તેમના બીજા લગતાવળગતાઓ દેખાડી શક્યા નહીં હતા; અને હમણાં સુધીમાં તે વીષે કોઈ ખાતરી ભરેલો પુરાવો દેખાડવામાં આવ્યો હોય એવું મારી જાણમાં આવ્યું નથી. જાહેરમશેદ પત્રે કરેલાં બંને લખાણો સાથે સામાન્ય રીતે મળતાપણું બતાવી, મરહુમના કુટુંબીઓના હાથમાંની જાગીરની કહેવાતી સનદ વીશે તેનાં પહેલાં લખાણમાં કરવામાં આવેલી એક ભુલની નોંધ હું આ જગ્યાએ કરીશ. મરહુમના કુટુંબીઓ જે જાગીર હમણાં ધરાવે છે તે મરહુમે મેળવી હતી અને તેની કહેવાતી સનદ મરહુમના નામની છે, એવી વાત સાધારણ રીતે તે વખતે ફેલાયેલી હતી, અને તે માની લઈને જાહેરમશેદે લખાણ કર્યું છે. † પણ મરહુમને જાગીર મળી હતી તે વાત પુરવાર કરવાની રહી છે, અને મરહુમને મળેલી કોઈ પણ સનદ હમણાં હસ્તી ધરાવતી નથી. હસ્તી ધરાવતી સનદ તો તેમના દીકરા મરહુમ દસ્તુર કેકોબાદને મળેલી જણાવવામાં આવે છે. તુરત વેલા એટલીજ ટીકા કરી જાહેરમશેદમાંનું બીજાવારનું લખાણ હેઠલ હું ઉતારી મોકલું છું.

તા. ૩૦ મી નવેમ્બર.

ઇતીહાસનો શોધીન.

[ભમેજમરોહ તા. ૨૮ મી જુલાઈ ૧૮૯૮.]

હરેક વાતની સચાઈ શોધી કાઢવાને માટે, કેટલીક રીતે ખોલ અને તપાસ કરવાની જરૂર છે. તેમજ મોટી જરૂર તે બાબતસર અપક્ષપાત વીચારો આપવાની છે. એક બાબતસર જો આપણે એક પક્ષ તથા એક તરફની વલ્લાન રાખીએ તો બીજી તરફની હકીકત ગમે એવી વાજબી હોય તે આપણને મનપતીજ લાગતી નથી. એ એક સાધારણ નીયમ છે. ખશુસન જાહેર લખનારાઓએ કોઈ શખશ કે કોઈબી ખાનદાન તરફ વલ્લાણ રાખ્યાથી મુનસફ વાંચનારાઓ તે લખનારની મતલબ સમજી જાય છે.

હમારા તારીખ ૨૫ મી જુનના પત્રમાં હમોએ પાંકજાદ હસ્તુર મેહેરજી રાણા સાહેબ વીશે એક આરટીકલ લખી હતી. તે લખવામાં હમારી નેમ કાંઈજ નહીં પણ એને લગતી ખરી હકીકતો જાહેર લાવવાની તેમજ એ મરહુમના કુટુંબીઓ પાસે કાંઈ હસ્તાવેજી દાખલો હોય તો બાહેર પાડવાથી એ નેકનામ ધરશયની કીરતીથી અનજાણીઓને વાકેફ કરવાની હતી. હવે હમોને એ બાબત લખવાનો સખબ તા. ૧૭ મી જુન અને ખુધવારના મુખ્ય ચાખુકમાં જે એક બીના મરહુમ હસ્તુર મેહેરજી રાણા વીશે પ્રગટ થઈ હતી તે ઉપરથીજ હતો. હમારી મતલબ કે હમારો હેતુ આએ મરહુમ તરફ કે એ મરહુમના માન પામેલાં ખાનદાન તરફ કશીબી રીતે મુજાહેમત કે ગેરવરતણુકનો નહીંજ હતો, અને હાલ બી નથી.

માત્ર કેટલીએક બીના નહીં માનવા તથા હશી કાઢવાજીગ (જેવી કે જગત ગુરૂએ થાલીને ઊંચે ચઢાવીને બે સુરજ ખતાવયા હતા, તેને મરહુમ હસ્તુર મેહેરજી રાણાએ નેરંગ પહડીને નીચે પાડી તે

મોજેબથી અકબરશાહે શુદ્ધરેહ પેહલયો હતો !!! વળી લડચના નવાબનાં કેદખાનામાંથી મરહુમ હસ્તુરજી સાહેબ મેહેરજી રાણા કાંઈ મનતરને જોડે ગેબ થઈ દીલ્લી પોહતા હતા !!! ઇત્યાદી) બાબતોથી જે ખરી ખુબી તથા લાયકમંદ કીરતી હોય છે તે ઢંકાઈને સઘળીજ બાબત અને હકીકત ગપ તથા જુડી બનાવટમાં પડે છે. તે છુટી પાડી ખરી હકીકત અજવાળામાં લાવવાની હમારી નેમ હતી અને છે.

આ યોગનીસમી સદીમાં કોઈ પણ શખસ પેગમખરી મોજેબ કરી શકવાની તાકાદ ધરાવે અથવા પેગમખરી દાવો થલાવે, એ જેમ નહીં માનવા જોગ તેમજ હસી કહાડવા જોગ છે. અને ખરેખર એ શક્તી હકતાલાના પોતાના ખરા પેગમખરો સીવાય બીજા હસ્તુરો, મુલ્લાંઓ, પાદરીઓ કે બ્રાહ્મણોમાં નહીંજ હોવી જોઈએ એવું સરવે કોઈ માને છે. અગર એક હસ્તુર દીનદાર, કામેલ અને પરેહજગાર હોય તો તે વીશે હમોને કોઈ પરકારે વાંધો કે શક નથી.

હમો વળી ફરી ફરીથી કેહજીએ છે કે હમો હસ્તુરજી સાહેબ મેહેરજી રાણા તરફના માનનેજ ખાતર જણાવયે છે કે તે હસ્તુરાન હસ્તુર સાહેબે થાલીને નેરંગ લણીને નીચે પાડી, બે સુરજને નહીં શા કરીયા, તથા કેદખાનામાંથી નેરંગની પાકીથી ગેબ થઈ ગયા, એ વાત તદ્દન કોઈએ શરાગાત તથા વધારોને એ બેહિસ્તીની ખરી ખુબી તથા કીરતીને શકમાં નાખી છે. અલબતાં હમો કબુલ કરયે છે કે એ શરાગાત તે મરહુમ તરફ માન તથા પયારથી થવી જોઈએ. પણ ઘણી વખતે હેવી ખોતી શરાગાતથી ખરી વાતો જે ખરેખર માનવા જોગ તથા બનેલી હોય છે તે પણ શકના પરદામાં ઢંકાઈ જાય છે.

કોઈ C. E. નામનો ચરચાપત્રી હોમારાં ઉપલાં સાદાં અને સાચાં લખાણને અદાવટી અને હશદ ભરેલું શમળને પોતાની નેક યુધીમાં આવ્યું છે તેમ ક્રાંતી ગયો છે. પોતાના દાખલામાં તેણે દસ્તુર દારાબ પા-હલણનું બનાવેલું એક બેટ ટાકીઉ છે; જેનો તરબુમો આએ રીતે કર્યો છે:—“(કે તે માણેકળ દસ્તુર) પાક તનના માહીઆર રાણાની નશલનો છે કે માહીઆર દુનીયામાં મોટો દસ્તુર હતો. ” તો હમો કાંહ તેને ના કેહજીએ છે ? હમોએ મુતલબ એમ કહ્યું નથી કે મરહુમ દસ્તુર સાહેબ વડા દસ્તુર નહીં હતા, તથા અનબુમનથી દસ્તુર તરીકે ચુટી કહાડયા ન હતા, તેમજ તેઓની પવીત્રાઈ વીશે અમે શક બતાવયો નહીં હતો. હમોને પોતાને એ બાબત સાથે કશું એ લાગતું વલગતું નથી, અને તે વીશેનો હમોએ ઇનકાર કર્યોજી નથી, અને કરવા આહતાજી નથી. હમો જાણ્યેય કે એ મરહુમના ખાનદાનના વારસો વડા દસ્તુર તરીકે નવસારીનાં ભગર સાથના પંથક ઉપર દસ્તુરી ચલાવતા આવે છે. તે બાબતને હમારી આએ બાબત જોડે કાંઈજ સંબંધ નથી.

મજકુર શાપુરજી માણેકળ સંજાણી બનાવેલી નવસારીના આતશબહેરામની તવારીખની જે શહાદત આપે છે તે હજુર લગે જાહેર પડેલી નથી, પણ તે ખરી તેમનીજ બનાવેલી કબુ રાખયે તો પશુ સાબેત થાય છે ? આજ ૧૦૨ વરસ થયાં નવસારીના આતશબહેરામ થયા છે. તેની તવારીખ મરહુમ શાપુરજી સંજાણીએ મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા ગુજરયા બાદ આશરે ૧૭૫ વરસ પછી બનાવેલી છે. તેનો આધાર એ ચરચાપત્રીએ મોટી દલીલ તરીકે વચે મુક્યો છે. તે જોઈ એ ધણીની ખોલ ઉપર હમોને હસવું આવે છે. અને

વાંચનારી આલમને એવું જણાવવાની કોશે-શ કરી છે, કે જાણે હમો દસ્તુર મેહરજી રાણાને દસ્તુર લેખે નહીં ગણતા હોઈયે, યા મેહરજી રાણાના દીલી જવા વીશે ઇનકાર કરતા હોઈયે તેમ ગાભરા પડીને તે મરહુમની તારીફનાં બેટો શાબેતીના દાખલામાં આપે છે. તો હમો કેહજીએ છે કે જેહારે એ ધણીએ ઉપલા બેટો લખવા તથા તેનો તરબુમો કરવાની તસદો લીધી તો તે કરતાંને પેલું છંદ “ મેહરજી રાણા, બરાહી શીઆણાં, પુરા બંદા શાહેબકા, અઠ-બર પાદશાહ શદરા પેહના દેખ તમાશા મેહેજબકા, ” એજ ટાંકતે તો બીજી કશી જોશતેજો કરવાનું નહીં રહેતે; અને ટેકામાં ૧૭ મી જુનના ચાબુકનો ઉતારો કરી લેતે તો એક મજબુત અને નહીં પડે એવો ટેકો થઈ પડતે !!! હરેક દાખલો જાહેરમાં મુકવા આગમચ તે કેટલા ટોલનો થશે તે વીશે જોવા મેલે બીચારા લોખા ચરચાપત્રીને બીલકુલ લાણુ નથી, તે એના પોતાના લખાનથી સાબેત થાય છે.

હમોએ દબેસતાન કેતાબમાંથી જે દાખલાને સાડ ફકરા મુક્યા હતા તે વીશે આ લખનાર મોટી બહાદુરીથી જણાવે છે કે, “ અધુરા ફકરા ટાંકેઆ છે. ” જાણે અધુરા ફકરાની એબારતમાં મરહુમ મેહરજીરાણા વીશે એબારત છુપાવી હોય યા હમોએ કાંઈ મતલબ શાહધી હોય અને ખાહમ-ખાહ તે શબ્દો કહાડી નાખયા હોય; પણ મજકુર ચરચાપત્રીએ જાણવું જોઈયે છે કે જે બાબતસર હમોએ આરટીકલ લખી હતી તેને અને “ કબેઆની પાદશાહોની રીતભાતને ” અને “ આતશ પરઠીને કેબ-લો કરવાને ” શુ સંબંધ છે ? હમોએ જે બાબત લખી હતી તેને મળતાજ ફકરા ઉતારી લીધા હતા. બીજી બીજી બાબતો લાંબી ટુકી કરવાની હમોને કશી જરૂર નથી.

હજીર હમો આશા રાખીયે છે કે મર-
હુમ દસ્તુરજી સાહેબ મેહરજી રાણાએ શું
શું કર્યું તે વીશે કોઈબી ગ્રહસ્થ તેઓના
કુટુંબીમાંથી લેખી દાખલા અને માનવા-
ભોગ દલીલથી હમોને વાકેફ કરશે તો હમો
મોટા ઉપકાર સાથે હમારી કાલમમાં જગો
આપીશું. પણ C. E. જે પોતે બીચારો
હસદ અને બળાપાના આતશમાં બળી
રહેલો છે, તે મીશાલે પોતાની હશદ ભરેલી
નેમ પારકાઓ તરફ જાહેર પાડવા માંગે
તો તે ઉપર ધીકારની નજર સીવાય હમો
બીજું કશું કરી શકતા નથી.

સેવટે આ બીના બંધ કરતાં હમો જ-
ણાવયે છે કે હમોને કોઈ દસ્તુર કે દસ્તુરી
ખાનદાન તરફ કશું લાગતું વળગતું નથી.
હમો તો માતર એક ખરી હકીકત, ખરી
તવારીખ અને ખરૂં ચરીત્ર જાણવાની મક્ક-
સદ રાખયે છે, અને તેમ કરતાં પાકજાદ
અનોશીરવાન દસ્તુર મેહરજી રાણાં તરફ
પ્રીતી તથા માનની નજરથી જોઈએ છે, કે
તેહના રૂહને સારી જગા હોજો. †

નં. ૯૬-ક.

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૧૬ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૯૬)

ચરચાપત્રી ઇત્યાદીને ખબર.

* દસ્તુર દારાખ ફરામજી મેહરજી
રાણા ભરૂચથી લખી જણાવે છે કે મુંબઈ
સમાચારમાં “ભરમપોરચા” ની સહીથી
જે ચરચાપત્રો પ્રગટ થયાં છે તે લખનારા
તેઓ નથી.

ના. ૯૭.

કચસરે હિન્દ.

(તા. ૨૦ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૯૬)

મેહરજીરાણા અને અકબર.

AN UNSEEMLY CONTROVERSY.

નવસારીના પ્રસિદ્ધ દસ્તુર મેહરજી-
રાણા વિષે કેટલોક વખત થયાં જે લખાણો
થયાં છે, તે ઉપરથી આટલું તો હવે નકી
થયું છે કે તેવણે અકબરને પારસી ધર્મ
સમજાવવાની વાત સામે જે પણ હસદખોરી
તકરારો આણવામાં આવી છે, તેનું પરી-
પુર્ણ ખંડન કરવામાં આવ્યું છે. ‘બદાઓની’
અને ‘દખેસ્તાન’ અને ‘ફરહંગે બાંહાંગીરી’
જેવાં મોતખર પુસ્તકો ઉપરથીજ જ્યારે
મેહરજીરાણાના હરીફોની દલીલોના તાંટીઆ
તોડી નાખવામાં આવ્યા છે, ત્યારે હવે તેઓ
૨૮ વરસ ઉપર કોઈ નનામા ધણીએ
“મુંબઈ ચાબુક” અને “જામે જમશેદ” માં
કીધેલાં લખાણો† વતી મન સમજાવવા
જેવી ખાંધઘોડી કરીને સમજી પારસી વાંચ-
નારાઓમાં પોતાનીજ હસી કરાવવા નીક-
ળ્યા છે. પેહેલાં અમો “ચાબુક” નાં લખાણ
વિષે થોડુંક બોલીશું. તે લખનાર મેહરજી
રાણા ઉપર ભરૂચમાં જે મુસીબત ગુજરી
હતી તેનું ખ્યાન કરે છે. એ કાહાણી મેહ-
રજીરાણાના હેતના કટકાઓએજ હવે મશહૂર
કરી છે, એટલે તે લખાણથી દર્શાવવાની
જરૂર નથી, તેઓની “ગળે પડુ” તકરાર
એવી છે કે આ વાત પણ કોઈ કોઈ ઠેકા-
ણેથી સંભળાય છે, તેથી એ પણ “ઇતિહા-
સોમાંથી ખોળી કાઢો, નહીં તો મેહરજી
રાણા વિષે તમે જેબી કંઈ કહો તે સઘળું
ખોટું; એટલે કે આ કેહેવાતો મોજેજો
સાબેત કરો, નહીં તો અમે મેહરજીરાણાએ
કરેલાં ખરાં પરાક્રમ માનવાના નથી.” આ

બેહુદી તકરાર વિષે વધુ નહીં બોલતાં “ચા-
બુકે” છાપેલી કાહાણી ઉપર આવીશું.
એમાં જાણવાનું એટલું જ છે કે “ચાબુક”
વાળો લખનાર પોતે જે એહેવાલ આપે
છે, તે ઉપરથી કંઈ પણ મોજેજો થયો
હોય એમ ઠરતું જ નથી. એ એહેવાલ
ઘણાંક ભારખોજથી પાછો છાપતી વખતે
જે લાંબુ લય મથાલું મુક્યું છે તે એમ છે:
“મરહુમ હસ્તુર મેહેરજી રાણાએ ભર-
ચમાં બંધબસ્ત બંદીખાનામાંથી ગેબી
રીતે દીલ્લી નીકળી જવાના કરેલા કહેવાતા
મોજેજોનો * * * * હેવાલ.” પણ
જો આપણે “ચાબુક” માંનો ફકરો વાંચીએ
છીએ તો તેમાં ગેબી રીતે મોજેજો બતા-
વીને નીકળી જવાની વાત છે જ નહીં, ફક્ત
એટલું જ છે કે કીલ્લામાં પોતે સપડાયા હતા
તે વિષેનો શક જતાં તેવણે ખોદાની બંદગી
કરવા પોતાના નોકરને પાણી લાવવા માટે
મોકલ્યો અને “પાણી લાવ્યા પછી હસ્તુર
કુસ્તી પાદીઆબ કરી પોતાની ઉપર એકા-
એક આવી પડેલી આફત તાળવા માટે
એળાદત કરવા મંડ્યા. એળાદતથી ફરેઘ
થવા પછી તે બંધબસ્ત મકાનમાંથી નહીં
જણાએ એવી રીતે નીકળી જવાનો
માર્ગ તેમની નજરે પડ્યો, જેમાંથી તે
હસ્તુરે પોતાના માણસો સહિત નીકળી
ઉગત રાહે બનતી ઉતાવળથી ચાલ પકડી.”
હવે અમે પુછીએ છીએ કે એમાં મોજેજો
શું થયો? એક સાધારણ રીતે નહિ જણા-
એલો દરવાજો અથવા બહાર નીકળવાનો
માર્ગ જણાયો તેમાં કરામત શાની, અને
મોજેજો શાનો? એમાં અસંભવીત શું છે?
શું આજે પણ એવા કીલ્લાઓ હસ્તોમાં
નથી, જેમાં ઘણાંક છુપાં બારી બારણાઓ,
ભોયરાંઓ અને રસ્તાઓ રાખેલા હોય છે?
શું આજે પણ એવી જાતના અચાનક

અને નહીં ધારેલી રીતે રક્ષણ થવાનું
આપણે સાંભળતા નથી? શું તવારીખોમાં
પણ એવા દાખલાઓ મળતા નથી? એમાં
હસવા જેવું શું છે વાડ? અને તોપણ ઉપર
ટપકેથી જ વાંચનારાઓને ભમાવવા સાડ
મેહેરજીરાણા કીલ્લામાંથી ગેબી રીતે નીક-
ળીને દીલ્લી જઈ એકદમ ઉભા રહ્યા હતા
એવું એવું લખાણ કરવામાં ખરેખરી મત-
લબ શી છે તે હવે ઊંઘાડી પડે છે. “જામે
જમશેદ” નાં બે લખાણોની કંઈ બીજું
નહીં જડવાથી જે લાંબી લાંબી વખાણ કર-
વામાં આવી છે તેને માટે એટલું જ કહેલું
બસ થશે કે એ લખનારને છેક ઇ. સ.
૧૮૬૮ માં બહાઓનાના નામનો વડીક
ખબર નહીં હતી-જોકે બહાઓનીએ લખેલો
ફકરો વીલસને છેક ૧૮૪૦ માં બાહાર
પાડ્યો હતો અને જોકે બહાઓનીને એલ-
ફીનસ્ટનની નીશાળ્યાઓને પણ જણાયેલી
તવારીખમાં જાબજ ટાંકવામાં આવ્યો છે.
વળી તે એટલું પણ નહીં જાણતો હતો કે
દહેસ્તાનમાં જે ફકરો છે તે તો બહાઓની-
માંથી ઉતારી લીધેલો છે અને ‘બહાઓની’
માં તો અરહેશરનું નામ વડીક આપવામાં
આવ્યું નથી અને અરહેશરનું નામ તો
દહેસ્તાનનાજ કર્તાએ અકબરના ગુજરી
ગયા પછી લગભગ પચાસ વર્ષ પોતે કોઈ
સાંભળેલી વાત ઉપરથી પોતાની તરફથી જ
ઉમેર્યું છે, જ્યારે બહાઓની તો પોતે
નજરે જોયેલી અને પોતાનાજ વખતમાં
બનેલી વાત કહે છે. બહાઓનીની શાહુદત
વિષે કંઈ પણ ખબર ધરાવ્યા પાના
જે પણ લખાણ કરવામાં આવ્યું હોય
તે નકામું છે, તે તો હવે સર્વે કોઈ
સમજી શકશે, કારણ કે બહાઓની તો
મેહેરજીરાણાના બાબમાં મુખ્ય ટેકો પુરો
પાડે છે. તે વતરોગે એ લખનારે કેટલીક
હસવા સરખી ભુલો કરી છે, તેજ દેખાડી
આપે છે કે પારસી તવારીખનું તેને કેટલું

જ્ઞાન તે વખતે હશે. “ તાલેયારખાંવા
ખાઓ, ખાનસાહેબવાળાઓ વગેરે વેપા-
રને કારણસર સરકારની મદદથી દીલ્લી
જઈ વસ્યા હતા ” અને “ ઉપલા સાહેબોની
સોહોબતમાં દસ્તુર મેહેરજીરાણાએ પોતાનાં
લોકોમાં કંઈ ટંટો હોવાથી દેશ તજી
પરદેશ ગમન કર્યું હતું ” એમ આપણને
સમજાવવામાં આવે છે. હવે અમે પુછીએ
છીએ કે આ ગમન કર્યાની વાત કેઈ કેતાબમાં
લખી છે વાઝુ? “ રોઝનામચે ” માં,
“ અકબરનામા ” માં કે “ દખ્ખેસ્તાન ” માં ?
અથવા તો કયો “ લાલ ખુઝરોગ ” એ
વાત “ જામે જમશેદ ”વાળા લખનારના
કાનમાં ૨૮ વર્ષ ઉપર આવીને કહી ગયો
હતો? એ વાતની શાહાહત કોઈ દસ્તા-
વેજમાં છે, કે શું તે તેનાં ગજવામાંનીજ
છે? વળી તાલેયારખાંવાળાઓ અને ખા-
નસાહેબવાળાઓ અકબરના વખતમાં દીલ્લી
જઈ વસ્યા હતા તે કેઈ તવારીખમાં મળી
આવે છે? ઉલટું તેઓ તો અકબર પછી
લગભગ દોઢસો વરસે દીલ્લી ગયા હતા અને
તેઓ સાથે મેહેરજીરાણા ગયાની વાત
કેવળ બનાવટી છે. તાલેયારખાંનનાં ના-
મીયાં ખાનદાનના વડવા સોરાબજી કાવ-
સજી કોઈ ઈંગ્રેજ પાસે સુરતમાં ઘડીઆળ
સમારવાનો ધંધો શીખ્યા હતા. પછી છેક
ઈ. સ. ૧૭૪૪ માં દીલ્લીના બાદશાહા ઉપર
રૂમથી આવેલું એક પુરાણું ઘડીયાલ બગડી
જવાથી કોઈ હુશીઆર કારીગરની ખોળા
થતાં સોરાબજીને દીલ્લી મોકલવામાં આવ્યા
હતા. તેવણે તે કામ બહુ ચાલાકીથી કીધું
હતું અને તેના બદલામાં તેમને “ નેક
સાઅતખાંન ” એટલે કે “ લાગ્યશાળી
ઘડીનો સાહેબ ” નો ખેતાબ બક્ષવામાં
આવ્યો હતો. ત્યાર પછી તેમના બે છો-
કરાઓને “ તાલેયારખાં ” અને “ મેહેર-
મંદખાન ” ના એલકાબો આપવામાં આ-
વ્યા હતા. (જુવો પારસી પ્રકાશ, પાનું

૪૯.) હવે આ ઉપરથીજ જણાશે કે આ
ગપાટામાં કેટલું વળુદ છે. જે લખનાર
એકે તકાકે દોઢસો વરસજ ગટાવી ગયો
છે, તેને બીજું શું પુછવું પડે? અને છે
પણ તેમજ. વળી એવીજ કીસમનો બીજો
ઓરંગો એણે માર્યો છે, તે એ કે મેહેર-
જીરાણા દીલ્લી ગયલા અને ધર્મ સમાજમાં
સવાલ જવાબ કરેલા તે વાત ખરી છે, પણ
તેવણે તો ફક્ત “ સદ્દર ” નેજ આધારે
જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવેલો અને “ સદ્દર ”
ની શરૂઆતની એક બેતમાં “ જંદ ”
અને “ પાજંદ ” એવા જે બોલો આવે છે,
તે વિષે પાદશાહે સવાલ કરતાં તેવણે કહ્યું
કે હું જાણતો નથી કે “ પાજંદ ” એટલે
શું અને “ જંદ ” એટલે શું, તેથી ધરા-
નથી દસ્તુર અરદેશરને બોલાવી મંગાવ્યો
અને તલાશ કરાવી. હવે આ ગુલખાનની
શાહાહત શી છે છે તે કોઈ પણ જાણુવા
માંગે તો તેમાં અચરત થવા જેવું કંઈ નથી.
આ ખારીક બીના અને પાદશાહાની દરબા-
ખારમાં થયેલી વાત એ લખનારની જાણમાં
ક્યાંથી આવી તે કહેવાની તસ્દી લીધી હતે
તો સાડ, અને તોપણ એજ લખનાર આ-
પણને કહે છે કે મેહેરજીરાણાનું નામ કોઈ
પણ તવારીખમાં મળતું નથી, એટલે એવ-
ણને વીષેની વાત સઘળી ખોટી હોવી
જોઈએ. વાહ વાહ! વળી મેહેરજીરાણા-
નેજ “ પાજંદ ” અને “ જંદ ” બે લાખા-
ઓનાં નામો છે એટલું પણ માલમ નહીં,
પણ કોઈ બીજાને પણ આખી દરબારમાં
ખબર નહીં, તેથી તે જાણુવા સાડ છેક કેર-
માનથી અરદેશરને બોલાવ્યો, એ વાત
કોણ માને વાડ? અકબરના જમાના
અગાઉ લખાયેલી ઘણીક ફારસી ફરહંગો
છે, તેઓમાંની લગભગ સઘળીઓમાં
“ જંદ ” અને “ પાજંદ ” એ શબ્દોના
અર્થ સમજાવવામાં આવ્યા છે અને એ
સાધારણ શબ્દો, જે શાહાનામામાં સેંકડો

વખત વપરાયલા છે, તેના અર્થથી દર-
ખારના સંખ્યાબંધ વિદ્વાનોમાંથી કોઈ
પણ વાકેફ નહીં હતો એજ હસવા સરખું
છે, એટલુંજ નહીં પણ એ ફરફગોમાંની
ઘણીકોમાં ઘણાક બીકટ પેહેલવી અને
પાજંદ શખ્દો પણ સમજાવવામાં આવ્યા
છે. વળી આપણે એટલું પણ યાદ
રાખવું જોઈએ કે મેહરજીરાણાનાજ
બાવા રાણા જોશંગ પોતે “પાજંદ” સારી
પેઠે લખી વાંચી જાણતા હતા. તેવણે
લખેલી એક પાજંદ “જમાસ્પી” હજુર
પણ મોજુદ છે, અને તેજ રાણાજોશંગના
કાબેલ દસ્તુર દીકરા, પાજંદ એક ભાષાનું
નામ છે એટલું પણ નહીં જાણે એ કેવી
વાત? એ લખનારે “દમસ્તાન” નો
ફકરો ઉતારી લેવામાં પણ જે તાલમેલ
કીધી છે અને તેના કાપી વહાડીને ટુકડા
કરી નાખ્યા છે, તે વિષે ૨૮ વર્ષ પછી
બોલવામાં હવે કંઈ સાર નથી. તેજ
પ્રમાણે અરદેશરને મેહરજીરાણાના કહેવાથી
આમંત્રણ મોકલવાની કહાણી વિષે પણ
અમે આગળ દેખાડ્યું છે કે અરદેશર તો
મેહરજીરાણા ગુજરી ગયા પછી છેક ૬
વર્ષે આવ્યા હતા, એટલે તે વિષે પણ અમે
લખાણ કરશું નહીં. મેહરજીરાણાની જાગીર
વિષે જે તરેહવાર બનાવટો ઉભી કરવામાં
આવે છે, તે વિષે અમે બોલીશું. તે જાગીર
પણ મેહરજીરાણાને મળી નહીં હતી એવી
વાત વળી કોઈએ પોતાનાજ લેખમાંથી
કાઢી છે અને વળી ટોલ્લો માર્યો છે કે ફર-
માન તો કેકોબાદને નામનુંજ છે. હવે
ખરી વાત તો એ છે કે ઇ. સ. ૧૫૯૫ વાળાં
ફરમાનમાંજ નહીં, પણ ઇ. સ. ૧૬૦૩ અને
ઇ. સ. ૧૬૦૬ માં ફરીથી મળેલાં જાહાં-
ગીરશાહનાં ફરમાનમાં પણ સાફ લખેલું છે
કે એ જાગીરમાંના બસો વીધાં આગળ મેહ-
રજીરાણાને જાગીર તરીકે બક્ષવામાં આવ્યાં
હતાં. તેવીજ રીતનું લખાણ તે સીવાય

બીજાં દશ ખાર કાગળો અને ગુજરાતના
સુબાઓ વગેરેના પરવાનાઓમાં મળી આવે
છે. તે વતરોગે વળી એક બીજો ઘણોજ
મજબુત પુરાવો ઇ. સ. ૧૫૯૬ ની તારી-
ખની એક મેહરજીમાં મળે છે, જે ઉપરથી
તદ્દન નકી થાય છે કે એ અસલ જાગીર
મેહરજીરાણાનેજ એનાયત થઈ હતી, અને
ત્યાર પછી કેકોબાદ ઉપર તો ફક્ત મુકરર
થઈને વધારી આપવામાં આવી હતી. મોહર
સાથના આ સઘળા પુરાવાઓ અને અસલ
દસ્તાવેજો છાપવામાં આવશે ત્યારે પારસી
આલમની પુરે પુરી ખાતરજમા થશે કે
મેહરજીરાણાને જાગીર મળી હતી તે વાતમાં
જરા પણ શક છેજ નહીં, અને ત્યારે એમ
પણ જણાશે કે એવી જાગીરો ધાર્મિક
અને વિદ્વાન માણસોનેજ આપવાનો કાયદો
હતો. અઠાવીસ વર્ષ ઉપરના “જામે
જમશેદ” ના લખનારને અમારે આટલો
તો ઇનસાફ આપવો જોઈએ કે તે ગમે તે
પણ એક આબરૂદાર અને લાયકીવાળો
માણસ હતો. તેણે પોતાની કંઈ મતલબને
સાફ ઠીંગડાં માર્યાં તો હતાંજ, તોપણ
મેહરજીરાણાને ગાળો દેવાની યા નાલાએક
સખુનો ઓચરવાની બેઅદબી તે કરતો
નથી. તેથી ઉગાતુંજ તે તો તેવણને “નેક-
જાત,” “પ્રમાણીક” અને “ખરા કીર્તિવાન
પુરૂષ” ની ઉપમાં આપે છે. તે કંઈ મેહ-
રજીરાણાને ધુતારા તરીકે ઓળખાવતો
નથી અને તેથી તેની ખસલતમાં અને મે-
હરજીરાણાના હુમણા બાહાર પડેલા હુશ-
મેનોનાં ખમીરમાં ઘણોજ તફાવત છે.

નાં ૯૮

રાહો રૌશન.

(જુલાઈ-ઓગસ્ટ સને ૧૮૬૧)

દસ્તુર મેહેરજી રાણા અને ખાદશાહ
અકબર.

રાહો રૌશનના અધીપતી જોગ,

સાહેબ,--પારસીઓ અને પાદશાહ અકબર એ વીશય ઉપર અતરેની "રૌયલ એસિયાટીક સોસાયટી" ની મંડલી હજુર મીં ૩. પે. કરકરીઆએ જે ભાષણ કર્યું હતું, તે ઉપર તમેએ તમારાં દીનદાર ચોપાન્યાના છેલા ૪ થા અંકમાં* જે વીવેચન કર્યું છે તે વાંચવાથી સંતોષ ઉપજ્યો છે.

સાહેબ, પાદશાહ અકબરે જુદા જુદા ધરમોની ખુબી શું છે તે જાણવાની ખાદેશ રાખી જુદાજુદા ધર્મવળાઓની જે "કેંગ્રેસ" ઈસ્ટી સને ૧૫૭૯ માં અકબરની દરબારમાં ભરી હતી તેમાં સામેલ થવા માટે નવસારીથી જે ધર્મગુરુઓ ગયા હતા તે વીશે ભાષણકર્તાએ જણાવ્યું છે કે અમુલ ફાજલના તવારીખના પુસ્તકમાં પારસીઓ વીશે માત્ર નીચલો ફકરો જોવામાં આવે છે:- "નવસારીથી આતશપરસ્તોઓ આવ્યા હતા, જેઓ જણાવતા હતા કે, જરથોસ્તી ધર્મ સાચો છે અને આતશને માન આપવું, એજ બંદગી કરવાની સૌથી સરસ રીત છે. તેઓઓ પાદશાહની મેહેરબાની મેલવી શક્યા હતા અને તેવણે અસલી ઈરાની પાદશાહો પંઠે આતશ રૌશન રખાવવાને માથે લઈ આતશના કેબલાની સંભાળ અમુલ ફાજલને સોંપી હતી."

ઉપલો દાખલો કહી સમજાવવા પછી મીં કરકરયા બોલ્યા કે 'મેહેરજીરાણા કદાચ અકબરની દરબારમાં ગયા હશે કાંક

તેમના વારસો પાસે મોગલ દરબાર તરફથી મળેલી ૩૦૦) એકર જમીન જેટલી જાગીરની સનદ છે, પણ તેવણે કાંઈ ધર્મ સંબંધી તકરારોમાં અગતનો ભાગ લીધો ન હોય.' પાદશાહ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મની ખુબી સમજાવવા માટે નવસારીથી જે ધર્મગુરુઓ તેની દરબારમાં ગયા હતા તે દસ્તુર મેહેરજીરાણા હશે એમ મીં કરકરીઆ કબુલ કરે છે, તે છતાં તેવણે એ અશો દસ્તુરજી વીશે પોતાના ભાષણ વેળા શા માટે અણધટતી કઠણાઈ વાપરી હતી તેની મને તેમજ બીજા ઘણાઓને સમજ પડતી નથી. પણ સંતોષની વાત તો એ છે કે ભાષણ પુરૂ કરવા પછી દસ્તુર મેહેરજીરાણાને અછો ખચાવ મુબઈના હાલના વીદવાન કલેક્ટર દાક્ટર પોલને કર્યો હતો.

હવે ભાષણકર્તાએ અમુલ ફાજલની તવારીખમાંથી જે દાખલો ટાંકી બતાવ્યો છે તે એકલો એકજ નથી. શાહનશાહ અકબરે જે વેળાએ હુન્યાના સઘળા ધરમો વીશે તેહકીક ચલાવી તે વેળાએ તેની દરબારમાં નવસારીથી જે જરથોસ્તી ધર્મગુરુઓ ગયા હતા તે વીશે "ઇલીઅતસ હીસ્તરી ઓફ ઈંડયા" ના પુસ્તક પ માંને સફે પૃથ ૩૦ મે જે લખાણ છે તેનો ઉતારો 'પારસી પ્રકાશ' ના પેહલાં વાલમને સફે ૮૩૮ મે નીચે મુજબનો જોવામાં આવેછે:-

"વળી ગુજરાતમાના નાવસારીથી પારસીઓ પણ આવ્યા હતા અને તેઓએ જરથોસ્તનો ધર્મ સાચો છે તથા આતશને માન આપવું એ બીજી બધી પુજાઓ કરતાં સરસ છે એમ જાહેર કીધું. તે લોકોપર શેહનશાહની મેહેરબાની ઉતરી અને તેઓએ (નવસારીના ધર્મગુરુઓએ) તેને અસલી ઈરાની ધર્મ સંબંધી કીયા મારગો, તેને લગતા સબકો, ફરમાનો, વગેરે શીખવ્યાં. અને સેવટે તેણે (અકબરે) આગલા ઈરાની શેહનશાહોના મેહેલોમાં

નાં ૯૯

રાહે રોશન.

(જુલાઈ-ઓગસ્ટ.)

“ નાંધ અને નુકતેચીની ”

રાત ફહાડો આતશ જરી રહેતો તેમ પવીત્ર આતશને સંભાલથી રાખવાને પોતાના વડા વજીર અબુલ ફાઝલને ફરમાવ્યું કે તેને (આતશને) દીવસ યા રાત કોઈથી વખતે બુજાવવો નહીં કાંચકે ખોદાનું નુર અને તેની પેદાયશોની ધણીક રોશનીઓમાંની એ મુખ્ય છે.”

વળી પ્રોફેસર જેમ્સ કારમેસ્ટેટરે “ હિંદુસ્તાનને લગતો પોતાનો અનુભવ ” જનરલ ડે ડીલાં નામનાં એક ફ્રેંચ પત્રમાં છપાવેલો છે, તેમાં અફગાનોની તવારીખ આપતાં કાબુલ ખાતેની એકપુરી પારસી દુકાન વીશેનો એહવાલ આપતાં લખે છે કે:—

“ મીં દોરાબજીની કાબુલની દુકાનનો વહીવટ એક વરસ થયું મીં પેશોતન (નોશરવાનજી દસ્તુર) નામનો એક જુવાન પારસી ચલાવે છે જેની ઉપર અમીર અબદુલ રહેમાનનો અતીશય ચાહ છે, અને પોતાના છોકરાઓના શીક્ષક તરીકે અમીરે આ મીં પેશોતનને નેમ્યા છે. મીં પેશોતન મેહરજીરાણાના કુટુંબના છે જેના બાપદાદાઓએ અકબરશાહની દરબારમાં મોટાં કામો બજાવ્યાં હતાં.”

સાહેબ, ઉપલા દાખલાઓથી જણાય છે કે અકબરે બોલાવેલી “ કોંગ્રેસ ” માં નવસારીથી જે ધર્મગુરુઓ ગયા હતા અને પાદશાહને જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી કીયા-માર્ગો અને તેને લગતી સમજણો તથા ફરમાનો, આખ્યાં હતાં તે આપનાર અને સમજાવનાર કોઈ નહીં પણ દસ્તુર મેહરજીરાણા હતા એમ અપક્ષપાત વાંચનાર સેહલાઈથી જોઈ શકશે.

લાં સાચને આંચ નથી.

મીં ૩. પે. કરકરીઆના “ અકબર અને પારસીઓ ” વિશેના છેલ્લા ભાશણથી ચાલી રહેલી તકરારનો સાર પોતાની તરફથી આપતાં ‘ ટીકાકાર ’ લખી જણાવે છે કે:—

“ અકબરને જરથોસ્તી દીન સમજાવનાર અને તેની તરફ ખેંચનાર પેહલા જરથોસ્તી મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા હતા તે હવે સારી રીતે જાહેર થયું છે. મીં કરકરીઆના પાછલા જવાબોમાં એ અનુમાનની સામે જાય એવી કંઈ પણ દલીલ નથી. તેવણનાં લાખણ ઉપરની તમારી શાંત તથા અપક્ષપાત નુકતેચીની જોડે ટુંકી તો પણ લાંબા રદીઆઓ કરતાં અસરકારક છે. તમારા એ ટીકાને સંપૂર્ણ જવાબ કરવા માટે જે બીના જરૂરની છે તે ફક્ત સનેની શાહદત છે. એક તવારીખનવેશને જો કોઈ દલીલ સૌથી અગતની હોય તો તે તારીખને લગતી છે. દસ્તુર મેહરજી રાણા ૯૬૦ યજ્ઞ-દેજરદીમાં હક થયા અને ઇરાની દસ્તુર અરદેશર એ બનાવ પછી સાત વરસ રહીને એટલે ૯૬૭ માં અકબરની દરબારમાં આવ્યા એ સારી સત્તાને અધારે આપણા જાણવામાં આવ્યું છે. જ્યાંસુધી એ તારીખોને મીં કરકરીઆ ખોટી પાડે નહીં ત્યાં સુધી તેવણની ખીજ બધી તકરારો નકામી છે. આ ચરચાના સંબંધમાં અંગ્રેજીમાં ગેઝેટ, ટાઈમ્સ, તથા સ્વતંત્રની કટારોમાં અને ગુજરાતીમાં જામે જમશેદ, કચસરે-હિન્દ, ઇં, માં જે કાંઈ પ્રસીદ્ધ થયું છે તે એટલું પુરતું છે કે વધારે લખી તમારી જગાપર દબાણ કરવા ચાહતો નથી.”

નાં ૧૦૦

“સ્વતંત્ર.”

વિલાસ વાણી.

(એકજ પત્રના ત્રણ બહી બહી તારીખનાં આ લખાણો ઘણાં નાનાં તેમજ રમુજ હોવાથી, તે અત્રે સામઠાં લીધાં છે.)

(તા. ૧૩ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૧)

સવાલ પુછતાં સંભાળજો, નહીં તો અજ્ઞાન ગણાશો !

ત્રણસો વરસ ઉપરના ગુજરાતના પા-
રસીઓમાં અંધારૂં અને અજ્ઞાનપણું હતું,
એવાં પોતાનાં સીધાંતના ટેકામાં આપણા
કાબેલ તવારીખ અઘ્યાસી મીં કરકરયા
એક દલીલ એવી દેખાડે છે કે, તેઓ ધ-
ર્મની બાબતના સવાલો ધરાન ખાતે પુછી
પુછાવી તેના જવાબ મંગાવતા હતા. તેનું
સમજવું એ કે, સવાલ પુછાય ત્યાં અંધારૂં
ને સવાલ પુછે પુછાવે તે અજ્ઞાન ! ત્યારે
તો મારા પોતાના પણુ બાર વાગી જવાના;
કારણ હું પોતે દર અઠવાડીએ સંખ્યાબંધ
સવાલો પુછું છું ! પણુ હું એકલોજ કાં ?
આપણા સુધારાવાળા, જેઓ દરેક બાબ-
તમાં કાં, કેમ, શું, શા માટે એવા તરેહ-
વાર સવાલો ઉભા કરેછે, તેઓ પણુ અજ્ઞાન !
આપણા ધારા સભાના બીનસરકારી સભા-
સદો પણુ અજ્ઞાન, કારણ તેઓ દર બેઠકે
બેઠક સંખ્યાબંધ સવાલો સતાવાળાઓને
પુછે છે ! અને વેલાતની પાર્લામેન્ટના
મેમ્બરો પણુ અજ્ઞાન, કારણ તેઓ પણુ
પ્રધાનોને ધરાધર સવાલો પુછે છે ! અરે
તમરૂં અત્યાપાત થાય રે સવાલો ! ત્યારે
તમે તો કેઠા બરા ઢંક નીવડયા ! ચાલો બા,
ત્યારે હવેથી સવાલોના નામ પર છેકે મેલો;
નહી તો ત્રણસો વરસ ઉપરના પારસીઓનાં
જેવા અભણુ અને અજ્ઞાન ગણાશો !

(તા. ૧૧ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૧)

મીં કરકરયા કે મીં કરકરણુસ ? જ્યાં
સુધી મીં કરકરયાએ અકબર વીષેનાં પો-
તાનાં સાપણુમાં દસ્તુર મેહરજીરાણા વીષેની
તકરાર નહોતી જગાડી, ત્યાં સુધી તેવણુ
ખરે મીં કરકરયાજ હતા, પણ એ તકરાર
જગાડયા પછી અને તેમાં ગેઝેટવાલા મીં
ઓફીલત્રીએ તેમજ મીં સ્વતંત્રણુએ
પોતે તેમનું ખોટારૂં દેખાડી તેમની ઝાટ-
કણી ઉતાર્યા પછી તેવણુ મીં કરકરણુસ
થઇ ગયા છે. મીં કરકરણુસ એટલે મીં
કરકરયાની તકરાર કરકરણુસ ! તવારીખની
કીર્તીના મીનારા પર ચઢતો એક ઉલટમંદ
જવાન, અધવચેથીજ આમ કરકરણુસ થાય,
એ ખેદકારક છે; પણ જ્યાં મનપવનનો
વંટેલ્યો પુકે ત્યાં ઉપાય નીરૂપાય, અને
એલાજ લાએલાજ !

(તા. ૨૫ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૧)

મીં કરકરયા તવારીખરૂપી કરકરયાં
(પોપટજી !) કરવામાં બડા ઉસ્તાદ જણાય
છે. આગળ તેવણે શીવાજી વગેરેની તવા-
રીખનાં કરકરયાં બનાવ્યાં હતાં, તે બહું
મીઠાં, સ્વાદોષ્ટ અને સુગંધી નીવડ્યાં હતાં,
અને વાંચનારી આલમે તે હાંસે હાંસે
ચપાટયાં હતાં. પણ હમણાં અકબરની તાવ-
રીખમાં નવસારીના માજી દસ્તુર મેહરજી
રાણાના જે કરકરયાં, આ કરકરીયા લાઇએ
બનાવ્યાં છે, તે ઘણાઓને કડવાં, ખોરાં
અને નાપસંદ લાગ્યાં છે. અને જ્યારે એ
કરકરયાં બેઠ જીવતાં માણસો ઉંડું-હુંડું
કરે છે, ત્યારે બેહશતી મેહરજીરાણાના
ગુજર પામેલા આત્મા પર તેનું લખાણુ

મેલાંતાં તે કેમ તેને પસંદ કરશે ? પણ એ કરકરયાં એવાં ખોરાં કેમ થયાં હશે ? કદાચ તેમાં સોજાં ઘીને બદલે ખોરૂં તેલ વપરાયું હશે !

નાં ૧૦૧

જામે જમશેદ.

(તા. ૧૮ ડિસેમ્બર સને ૧૮૯૭)

દસ્તુર એરચળ સોરાખળ મેહરજીરાણાને
ઈનસાફ આપવાની કાળજી.

જામે જમશેદના અધિપતિ જોગ:--

સાહેબ,

તે દહાડાઓ શું વહી ગયા છે કે જ્યારે રાયલ એશીયાટીક સોસાયટી “ લાણેલાઓનું મંડળ ” કહેવાતી હતી ? જો કે હાલ ઘણાક શીખેલા આસામીઓ તેના સભાસદો છે અને તેઓના તાબામાં ચોપડીઓનો મોટો જથ્થો છે, તે છતાં એ મંડળ જે અસલ સારી શોધખોળ કરનારૂં ગણાતું હતું, તેમ હાલ પણ ગણાય કે, એ સવાલ કરવા જોગ છે. એ મંડળીના થોડાક દીવસ ઉપર બાહર પડેલાં ચોપાનીઆમાં એક એવો રેસાલો દાખલ થયેલો છે કે, જેને ગયાં વરસના આગસ્ટ માસમાં કેટલાક નુકતેચીનીઓએ ભુલેથી ભરેલો અને આડે મારગે દોરવનારો જણાવ્યો હતો. “ અકબર અને પારસીઓ ” ના લખનારે ગમે તેવાં બીનભરૂંસેદાર લખાણ કરવા ઉપરાંત એક વીદવાન દસ્તુર ઉપર ‘ ફારજરી ’ નું તોહોમત મેદ્યું છે. એ વીદવાન દસ્તુર જો પોતાનો બચાવ કરે એવી હાલતમાં હોતો તો મને આ લખવાની જરૂર હતી નહીં, પણ તેવણ પોતાની જાકશી તથા આંખનાં દરદને લીધે એકાંતવાસ પટ્ટી બેઠેલા હોવાથી, અને કમનસીબે એ બાબતમાં તેવણ

અને મીં કરકરીયા વચે મારી મારફતે કામ થયલું હોવાથી, એ લાણેલા બુજરગ દસ્તુર એરચળ સોરાખળ મેહરજીરાણા તરફથી મને બોલવું પડે છે.

સાહેબ, સને ૧૮૯૬ ના મે મહીનાની તા. ૩૦ મીના તમારાં “ જામે ” મારફતે મીં રૂસતમળ પેસતનળ કરકરયાએ ખાસોઆમને બાહર કર્યું હતું કે શેહેનશાહ અકબરના પારસીઓ સાથના સંબંધ વીશે તેવણ એક રેસાલો લખનાર છે અને તેમાં દસ્તુર મેહરજીરાણા વીશે ચાલતી આવેલી દંતકથા તેવણ સામેલ કરનાર હોવાથી, તેને લગતા કાંઈ પણ દસતાવેજો જો કોઈ પાસે હોય, તો તે પોતાનો સવાધીન કરવાની તેવણે અરજ કરી હતી. આ ઉપરથી એ બાબત ઉપર સાડા અજવાળું નાખવાના હેતુથી મેં નવસારીવાળા મજકુર દસતુર એરચળના દોતરા મીં પેસતનળ નસરવાનળ દસતુર સાથે પત્રવહેવાર ચલાવ્યો હતો, જેના પરીણામમાં મીં પેસતનળએ છાપેલી તેમજ લખેલી ચોપડીઓમાંથી કેટલાંક લખાણોની નકલ કરીને મારી ઉપર મોકલી હતી. એ ઉપરાંત એક બીજા બુજરગ દસતુરે સથાપક નયાગાન વીશે પોતે જે કાંઈ સમજેલું અથવા વાંચેલું હતું, તેની કરી રાખેલી અસલ નકલ પણ મોકલી હતી, જે સઘળાં કાગલો હાલ મીં કરકરીયા પાસે છે. મીં પેસતનળએ ત્રણ તવારીખની ચોપડીઓમાંથી ત્રણ ફકરાઓ મોકલ્યા હતા, જે ચોપડીઓ “ કબાઆતે અકબરી ” તથા “ તારીખે મહાનામે ” અને “ તબક્કાતે અકબરી ” હતી, એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું. સને ૧૮૯૫ માં પુનામાં રહેતો દીદ્દી તરફનો કાજ હબીબુલાખાન નામનો મુનશી દસતુર મેહરજીરાણા વીશે કાંઈ જાણે છે અથવા જણાવાથી, અક બુજરગ મોખેદે તેની પાસેથી મજકુર ત્રણ ફકરાઓ લખાવી લઈને દસતુર

એરચળ ઉપર મોકલ્યા હતા. દસ્તુર એરચળ જેવણે આજે ૨૫ વરસની વાત ઉપર એરવહ મનચેરળ વાછા સાથે મળીને દશ યશતોનો તરબુમે પહેલવહેલો બાહર પાડ્યો હતો અને જેવણની અવસતા, ફારસી તથા અરબી ભાષાની કાબેલીયત વીશે વીઢવાનોને સાડું મત છે, તેવણે એ ફકરાઓને ફારસી તવારીખની કેતાઓ સાથે સરખાવ્યા, પણ તે ન મળી શકવાથી અને તે વીશે મજકુર મુનશીને લખી જણાવવાથી મુનશીએ જવાબ વાળ્યો હતો કે તેણે એ ફકરાઓ આગ્રા ખાતેની હાથની લખેલી કેતાઓ ઉપરથી મેળવ્યા હતા. એ વીશે ઘટતી તપાસ કરવા માટે આગ્રા જવાને દસતુરજી તે વખતે શક્તીમાન નહી હતા. ૧૮૮૬-૮૨ ના વરસોમાં જ્યારે પોતાના દોતરા પંબળ તરફ વસતા હતા, તે વખતે મજકુર ત્રણ ફકરાઓ વીશે તેવણે ત્યાંની કેતાઓમાં તલાસ કરાવી હતી, પણ તે ત્યાંથી ન મળી શકવાથી તેવણે અનુમાન કર્યું કે, મુનશી હખીબુલાખાને તેવણને ભોળવેલા હોવા જોઈએ.

હવે સાહેબ, મીં ૩૦ પેં ૪૨૨યા એક મોટા તવારીખનવેશ, મોટા શોધક તથા બારીક તપાસ કરનાર છે, એવું મેં સમજેલું હોવાથી, જ્યારે તેવણે બાપોકાર બહિર કરીને દસ્તુર મહેરજીરાણા (હબરો હબર દરૂદ હોજે તેવણના રૂઢ ઉપર) વીશે કાંઈ કામ લાગે એવું સાહીતય માગ્યું, ત્યારે મેં મજકુર ત્રણ ફકરાઓ જેની અસલ નકલ શોધી કહાડવામાં દસતુર એરચળ તથા તેવણની દીકરીના દીકરા નીશકુળ થયા હતા, તે મેં મીં ૪૨૨યાના હાથમાં મેલ્યા. એ ફકરાઓ મીં ૪૨૨યાને આપતી વખતે તેઓની અસલ નકલ કેથે જડતી નથી તેને લગતા ખુલાસાનું મીં પેસતનજી દસતુરનું અગલ મેં તેવણને

વાંચી સંભળાવીને તેવણનેજ સપુરદ કર્યું હતું. આ ઉપરથી તમે સાહેબ જોઈ શકશો કે મીં ૪૨૨યાના બોહોળાં વાંચણ વીશે મેં જે સાંભળ્યું હતું, તે ઉપરથી દોરવાઈને મજકુર ત્રણ ફકરાઓ તેવણના હાથમાં મેં એવી આશાથી મેલ્યા હતા કે તેવણના અભયાસ દરમયાન જો તેવું કાંઈ મળે તો તેવણને જશ મળે અને તવારીખને પણ એક નવી બીના બાહર આવયાથી કાંઈ ફાયદો થાય. પરીણામ એ આવ્યું કે, ગયાં વરસના આગસ્ટ માસમાં મીં ૪૨૨યાએ પોતાનો રેસાલો વાંચતાં જણાવ્યું કે “ એ ત્રણ ફકરાઓને પારસીઓને રાજી રાખવા માટે પુનાના મુનશીએ ઘુસાડેલા ગણીને તેઓને નામન્યુર કરવા જોઈયે. એ રેસાલો વંચાયા બાદ વીઢવાન ઇડી ઓકલત્રી તથા બીબઓએ તેની ખામીઓ બતાવી આપી હતી. બાદ મીં ૪૨૨યાએ છેક દોઢ વરસ પછી, પોતાનો રેસાલો છપાઈને બાહર પડ્યો તેમાં મજકુર મુનશી ઉપરનો આરોપ ઉલો રાખીને દસ્તુર એરચળ ઉપર પણ તે લાગુ પાડતાં તેવણ જણાવે છે કે “ ઘણું ખરૂં તો નકલ કરનારે પોતે ફારજરી (ખનાવટ) કરેલી છે.” જે વીઢવાનો અને બીબ ગ્રહસ્થો દસતુર એરચળને ઓળખે છે તેઓ તો એ ભરમ ચેતી જશે, પણ બીબ વાંચનારાઓને માટે આ ખુલાસો લખી મોકલવાની જરૂર જણાઈ છે. પુનાવાળા મુનશીએ પોતાને હાથે લખી આપેલા મજકુર ત્રણ ફકરાઓ હજી દસતુર એરચળના કેતાખખાનામાં મોબુદ છે અને જો તે ખનાવટ હોય, તો તે મુનસીની ખનાવટ છે અને દસ્તુર એરચળ તો તદન નીરદોશ છે. મરહુમ પાઠબદ દસ્તુર મહેરજીરાણાનાજ વંશના દસ્તુર એરચળ, જેવણ પોતાના અભયાસના શોખથી પોતાની આંખો ખોઈ એકાંતવાસ ભોગવે છે, તેવણને છેલ્લે દહાડે

આવું બોલીને મીઠું કરકરયા પોતાની કીર-
તીમાં થું ઉમેરો કરનાર છે, તે સમજી
શકાતું નથી.

સેવક તમારો,
૩. કે. મોદી.

મુંબઈ, તા. ૧૪ મી ડીસેમ્બર ૧૮૯૭.

ના. ૧૦૨.

જામે જમશેદ.

(તા. ૨૫ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૯૭)

દસતુર મેહરજીરાણા વીશેની તકરાર.

જામે જમશેદના અધીપતી જોગ:—

સાહેબ,

મેહરજીરાણા પાછો જાગ્યો છે. ગયે
વરસે ટાઉનહોલમાં મારા ભાશણમાં અને
ધંધેજી તેમજ ગુજરાતી પત્રોની કતારોમાં
તયાર પછી લાંડનના “ઈડયન મેગેઝીન”
અને “કલકત્તા રીવ્યુ” ની મારી આરટી-
કલોમાં અને હમણાજ પ્રગટ થયેલા અમારી
રોયલ એશીયાટીક સોસાયટીના “જન-
રલ”માં, એમ જુદે જુદે ઠેકાણે મેહર-
જીરાણાની કથાનું ખંડણ હવે પુરતી
રીતે અને દરેક તકરાર પીછાની શકનાર
વાંચનારની ખાતરી પુરવક કરવામાં આવ્યું
છે. મારી તકરારો ઉપર જણાવેલે ઠેકાણે
ઉલેટી છે અને તેમાં દરેક પગલે મેં મારી
સાહજતો ખુલ્લા આપી છે. જો મારા
વીચારને ખોટો પાડવો હોય તો એ તકરારો
તોડવી જોઈએ. પણ આજ દોઢ વરસ થયું
સીધો રીતે તેને તોડવાની કાંઈ કોશિશ થઈ
નથી. આડકતરી રીતે અને ખુણખંટોલેની
ખાબદો ઉપર લાંબી લાંબી અને વગર
અરથની તકરારો ચલાવી કેટલાક અણ-
સમજીઓને ભોળવવાની ઘણી તજવીજ

થઈ છે, પણ શયાણા વાંચનારાઓ એવી
તકરારની રૂઢીનું પોકળપણું અત્યાર અગા-
ઉનું જોઈ ચુક્યા છે.

હવે જ્યારે મેહરજીરાણાવાળી ખાબદ
વીશે પાછો એક ચરચાપત્રી લખાણ કરવા
નીકળ્યો છે, ત્યારે તેને મુજબ ખાબદ તો
છોડી દેવીજ પડી છે. હવે તે ઉપર તકરાર
કરવાનું રહ્યુંજ નથી. એ કથાનું પોક-
ળપણું હવે કોઈબી રીતે તકરારથી તો
ટકાવી શકાવાનું નથીજ. હવે તો માત્ર
એક ખુણખાંની ખાબદ બહાર કહાડી છે.
પણ એ વીશે લખાણ કરતી વખતે સામી
ખાબુવાળાઓએ જેમ મને આગળ ગાળ
દેવાનું દરસત વીચાર્યું હતું, તેમ હવે
અમારી રોયલ એશીયાટીક સોસાયટીને
ગાળ દેવામાં આવી છે. એ સોસાયટી હવે
વીદવાન નથી, એ મંડળ શોધખોળ કરનાર
નથી, ઇત્યાદી. પણ વીદવાનોનાં એ મંડળ
ઉપર મત ઉચારનાર એ તમારો ચરચાપત્રી
પોતે કેવો ખોટો વીદવાન છે, તે જોયો
જાણે છે તેઓ ખરેખર હસ્યા વગર રહ્યા
નથી. જ્યાં ફરેસતાઓ આસતેથી ચાલતાં
પણ બીએ ત્યાં મુરખો યાહોમ દોડવાને
લજવાતા નથી, એ ધંધેજી કહેવત કાંઈ
ખોટી નથી. વીદવાનોનાં મંડળની ઉપર
નુકતેચીની કરવાને ખરેખરા વીદવાનોજ
જ્યારે આચકી ખાય ત્યારે કેટલાક દોઢ
ચતુરો બેધડક હુમલો લઈ જઈ પોતાની
હુશીયારી બતાવાને ચુકતા નથી.

હવે તમારા ચરચાપત્રીએ ઉઠાવેલી
લાંજગડ ઉપર આવયે. મેહરજીરાણાની
કથાના ટેકામાં સાહજત તરીકે ખોટા ઉભા
કરેલા ફારસી તવારીખમાંના ફકરાઓ લઈ
એ તમારો ચરચાપત્રી મારી આગળ આવ્યો
હતો. જે કાગળમાં એ ફકરાઓ સમા-
વેલા હતા તેને સાબેતીઓના આકારમાં
ગોઠવેલું હતું અને એ ૩ ખોટા ઉભા

કરેલા ફકરાઓ “ સામેતી છઠી, સામેતી સાતમી, સામેતી આઠમી ” એમ ગોઠવયા હતા. હવે એ કાગળમાં જેણે એ ફકરાઓ લખયા તેનું નામ તેમાં લખવામાં આવ્યું નથી. હમણા કહેવામાં આવે છે કે નવસારીના અપંગ મોએદ એરચણ મેહેરજીરાણાએ એ દસતાવેજ લખયો હતો. જેને પણ એ મળયો હોય પણ તે એ ફકરાઓ વીશે કાંઈ પણ નોંધ કરતો નથી, કે તે ખોટા ઉભા કરેલા છે. તેની ફરજ હતી કે એ ફકરાઓ ક્યાંથી તે લાવયો તેની તેમાં નોંધ મારી મેલે. પણ એ ઉ ફકરાઓને કશી નોંધ મારી નથી. હમણા કહેવામાં આવે છે કે એતા કાજ હખીયુલાખાને એ ફકરાઓ ઉભા કર્યા. ત્યારે કાં નહીં મને જે દસતાવેજ મોકલવામાં આવ્યો તેમાં એમ લખ્યું. તેમાંતો એવું કશું નથી. કાજ હખીયુલાખાનું નામ તો “ સામેતી પ મી ” ની નીચેની નોંધમાં છે, તેમાં તો બીજેજ એક ફારસી હેવાલ એ કાજની સાહદત ઉપર આપયો છે. હવે એ કાજને માથે જ્યારે એ “ ફારજરી ” ઘોળાવવામાં આવે છે, ત્યારે એ સામેત કરવું જોઈયે. તમારો ચરચાપત્રી કહે છે કે એ કાજના હાથ દસકત અને બીજી સાહેદી છે, તો જરૂર એ સઘળું જાહેરમાં મુકી તેનો એ અપરાધ સામેત કરવો જોઈયે. ત્યાં સુધી તો એ ફકરા ઉભા કરવાની જોખમદારી એ દસતાવેજ લખનાર મજકુર અપંગ મોએદ ઉપરજ રહેશે.

પણ એક મુસલમાન કાજ એ ફકરાઓ ઉભા કરી આપે એ પહેલી નજરે માનવામાં આવતું નથી. મુસલમાન મોલવી અને કાજઓ પારસી ધરમની કદીબી અતીશય તારીફ કરવાને મુહલ જાણીતા નથી. એાર તેથી ઉલટું તેઓ તો એ ધરમ ઉપર હમેશ બખારે છે, અને વળી એવા ફકરા ઉભા કરી બદાઉની જેવા ચુસત અને મહા-મેદન ધરમ ઉપર અતી પ્રીદા એવા તવા-

રીખનવેશનાં નામ ઉપરજ થોકી ખેસાડે એળી ઘણુંજ નવાઈ જેવું લાગે છે. તોબી જો એ કાજનો ગુનાહ સામેત કરવામાં આવે, તો હું ખુશીથી મારો વીચાર ફેરવીશ.

પણ એક ખારગી કબુલ કર્યે કે એ મુસલમાન કાજએ ફકરા ખોટા ઉભા કરી મજકુર નવસારીવાળા લખનારને આપયા, તોબી એ નવસારીવાળાએ કબુલ કેમ રાખયા ? તે તો તમારો ચરચાપત્રી લખે છે તેમ મોટો ફારસીખાં છે અને ફારસી સાહીતય બધું જાણે છે, અને વળી મુદલાંફીરોઝ જેવાં મોટાં ફારસી કેતાબખાનાંનો લાઇબ્રેરીયન હતો. ત્યારે શું એ એવા ખોટા ફકરાઓ પારખી નહીં શક્યો ? અને તેળી ૩૦ વરસની લાંબી મુદત સુધી, કારણ કે એ ખોટા ફકરાઓ આજ ૩૦ વરસ થયાં ખરા તરીકે ચાલતા આવયા છે. તે એટલે સુધી કે મેહેરજીરાણાવાળા નવસારીના કેતાબખાનામાં કહેવાતા અસલ દસતાવેજની ચોપડી — જે ચોપડીનો ઘણા જણાએ લોળવાધને આધાર લીધો છે — તેમાં પણ એ ખોટા ઉભા કરેલા ફકરાઓ મજકુર નવસારીવાળા મોએદ સાહેબે ઉતારીને ગોઠવયા છે, અને તેળી કોઇને ચેતાવયા વગર કે એ તો કાજ હખીયુલાખાનની “ ફારજરી ” છે ! વળી જ્યારેખાં મેહેરજીરાણાની તકરાર અગાઉ નીકળતી હતી, ત્યારે એ ફકરાઓ સાહદત તરીકે લાવવામાં આવતા હતા, જેમ કે “ સમાચાર ” માં ૧૮૬૨ માં ચાલેલી તકરાર વખતે. એ સઘળું શું બતાવે છે, તે વાંચનારજ જોઈ દેશે. એ ખોટા ફકરાઓ ફેલાવાનો દોશ તો જરૂર મજકુર નવસારીવાળા મોએદ સાહેબને લાગુ પડે છે; તેમાં શક નથી. હવે એની તરફથી કહેવામાં આવે છે કે એ તો મુસલમાન કાજ હખીયુલ.એ એને ઠગ્યો ને એ તો નીરદોશપણે તે ફેલાવતો હતો. એ વાત સામેત કરવાની રહી છે અને જ્યાં સુધી એ બરાબર

સામેત નહીં થાય ત્યાં સુધી એ માનવામાં નહીં આવશે. વાસતે જેમ મેં “ટાઈમ્સ ઓવ ઇંડિયા” માં જણાવ્યું છે તેમ, હવે એ સામેત કરી બહેરમાં પોતાનું નીર-દોશપણું બતાવી આપવાનું કામ એ એરચન બેહેરનરાણાનું છે અને વગર ઢીલે તેવણે એ માથે ઉઠાવવું. એ કાળ હખી-ખુલાખાન કોણું હતો, તેણે એ ફકરા ક્યારે બનાવયા અને ક્યારે એ એરચનને આપયા, તેવણે કેમ કબુલ કરયા, એ આપતી વખત કોણ સાહેદી આગળ હતો, એ કાળના દસકત છે તેની શું સાહેદી, ઇત્યાદી સઘળી બાબતો બહેરમાં મુકી સામેત કરી નીર-દોશપણું બતાવે, અને હું જરૂર મારાં લખાણની નવી આવડતીમાં એ અપંગ નવસાવાળા સાહેબને એ ઉભા કરવાના શકમાંથી મોકળા કરીશ—વાંચનારે ધ્યાનમાં રાખવું કે મેં શક્ય બતાવ્યો છે, ચોક્કસ પણે નથી કહ્યું કે એવણેજ ઉભા કરયા—“ Very

likely a forgery by the copyist.” પણ એ સામેત થાય ત્યાં સુધી હું દલગીર છું કે, મારું મત ફેરવવાનું હું કારણ જોઈ શકતો નથી. એ સામેત કરવાની કોશેશ ખરેખર થશે તોજ હું એ બાબત વીશે લખાણ કરીશ, નહીં તો ખાત્રી અહીં તહીંની ને વગર સારની તકરારમાં ઉતરવાને હું દલગીર છું કે હું વખત ફાલતું પાડી શકીશ નહીં.†

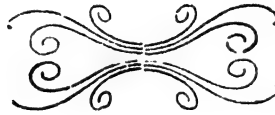
સેવક તમારો,

૩. પે. કરકરયા.

મલબારહીલ, તા. ૨૨ મી ડીસેમબર ૧૮૯૭.

* * મીં રસતમણ કરકરયાનું ઉપલું ચરયાપત્ર અમને મળ્યું છે, તેમજ અમોએ પ્રગટ કર્યું છે.

અધીપતી, જામે જમશેદ.

† આ નંબર ૧૦૨ નંબર ૨૫ નો ગુજરાતી તરજુમો છે, નંબર ૧૦૨ (જામે જમશેદ) માં જેમ છપાવ્યું છે તેમજ તેજ તારીખનાં (૨૫-૧૨-૧૮૯૭ નાં) મુબઇ સમાચારમાં પણ મીં કરકરીઆએ છપાવ્યું છે. ફરક એટલોજ છે કે, સમાચારમાં નીચે પ્રમાણે મથાણું ક્યું છે:—“શેહનશાહ અકબરને દરતુર મેહેરનરાણાએ નહીં, પણ ફેરમાનવાળા દસતુર અરદેશરે પારસી ધરમ સમજાવ્યો હતો એવી પોતાની તકરાર વીધે મીં ૩૦ પેં કરકરીઆએ કીધેલો વધુ ખુલાસો.”

તેમજ શરૂઆતમાં દીબાયા તરીકે મીં કરકરીઆ “સમાચાર” માં એટલો ઉમેરો કરે છે:—“મેહેરનરાણા વીધે ‘ટાઈમ્સ ઓફ ઇંડિયા’ ઉપર મેં જે પત્ર લખ્યો હતો તેનો આ સાથે મોકલેલો તરજુમો તમારા પત્રમાં પ્રગટ કરવાની મેહેરબાની કરશે; અને હું આશા રાખું છું કે, ઇતીહાસના શોકીન તમારા વાંચનારાઓને તે ઉપયોગી થઈ પડશે.”

આ પછી ચરયા પત્ર શરૂ થાય છે તે જોલેબોલ જામેના ચરયા પત્રને મળતું છે. જામેના જ્યારે તાં ૨૨ છે, ત્યારે સમાચારમાં તે તાં ૨૪ છે. જામેના અધીપતીએ નોંધ મારી છે, જેમ સમાચારવાળાએ કીધું નથી.

નાં ૧૦૩

નવસારી પ્રકાશ.

(૨૬ મી ડિસેમ્બર સને ૧૮૯૭)

મરહુમ હસ્તુર મેહરજીરાણા સંબંધી
તકરાર નવેસરથી—હસ્તુર એરચળ
સોરાબજી ઉપર મીં કરકર-
યાનો નાલાએક હુમલો.

ચંચળ બુદ્ધીના તથા ભણીગણીને પ-
સાર થયલા વીઘાર્થીઓ પણ ઉછાછલાપણું
અને તાસુબીને લીધે પોતાની કીર્તીને કેટલીક
વાર કેવી ઝાંખ લગાડે છે, તેનો એક ખેદકા-
રક દાખલો આપણા પેલા તવારીખના શોધક
ગણાતા મીં રસ્તમજી પેસ્તાનજી કરકરયાએ
મરહુમ હસ્તુરના હસ્તુર પહેલા મેહરજી
રાણા સામે લાઘેલી વલણમાંથી મલી આવે
છે. ગયાં સાલના આગસ્ટ માસમાં રાયલ
એશીઆટીક સોસાયટીની મુખર્ધની શાખા
મંડલીમાં પોતે વાંચેલા “અકબર અને
પારસીઓ” વીષેના રેસાલામાં, અને તે
પછી વર્તમાન પત્રોની કટારોમાં એ ચંચળ
બ્રહ્મચર્યે એ મરહુમ હસ્તુર સાહેબને જે ગેર-
ધનસાફ અને અપમાન કર્યાં હતાં, તે વાંચ-
નારાઓની યાદદાસ્તમાં તાજું હશે. આજ
ત્રણસો વરસથી મનાતું આવ્યું છે કે, મહાન
મોગલ શેહનશાહ અકબરને પારસી ધર્મ
સમજાવી તેની આસ્થા તે ધર્મ તરફ ખેંચ-
નાર મુખ્ય પુરૂષ એજ હસ્તુર મેહરજીરાણા
હતા; અને આપણ સર્વેએ સ્વભાવીક રીતે
વક્ષો એજ રાખી હતી કે, મીં કરકરયા
પોતાના આ રેસાલામાં તે વાત મજબૂર
રાખવા જોડે, જે તેમાં કાંઈ શક સુએહ હોય
તો તે, પોતાની શોધ ખોળ વડે દુર કરશે
પણ બન્યું તેથી ઉલટુંજ. મીં કરકર-
યાએ હસ્તુર મેહરજીરાણાને ઘટતું આ
વાજબો માન તેમન આવ્યું તો નહીંજ,
પણ સામી તેમની ઠેકડી કરવાની લાએકી

દેખાડી એટલુંજ નહી, પણ મેહરજીરાણાના
જમાનાના પારસીઓને અધર્મી જેવા તથા
તે વેલાના હસ્તુર દાવરોને ધર્મજ્ઞાનથી
નાવાકેફ જણાવ્યા. પણ તેમની એ નવી
વીચીત્ર શોધો ઘડી ભરખી ટકી શકી નહી.
“ધડી આકલત્રો” ની સહીના વીદ્વાન
અને ખરેખરા શોધક અને ચરચા પત્રીએ
અત્રેજી પત્રોની કટારોમાં, ઘણી ખલતવા-
રીથી મીં કરકરયાનાં આ અનુમાનોનું
પોકલ ઉઘાડું પાડવા સાથે, તવારીખી
શાહદતો તથા હસ્તાવેજી પુરાવાઓ વગે-
રેથી સુર્યના તેજની પેઠે સાબેત કરી આપ્યું
કે, અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવી પારસી
પણાં તરફ ખેંચનાર મરહુમ હસ્તુર મેહરજી
રાણાંજ હતા; એ હસ્તુરજી તેમજ તેમના
જમાનાના હસ્તુર દાવરો ધર્મજ્ઞાનમાં પરી-
પુર્ય અને તે વેલાના જરથોસ્તાઓ દીનદાર
રીમાં નમુના સમાન હતા; અને અકબરને
પારસી ધર્મ સમજાવનાર તરીકે મીં કર-
કરયા ઈરાનના જે હસ્તુર અરદેશરને આગળ
કરે છે, તે હસ્તુર સાહેબ તો મેહરજીરાણાએ
એ કામ બજાવ્યા પછી ઘણાં વરસની મુદતે,
અને પાદશાહ તરફથી બનાવવામાં આવતી
ફારસી ફરહંગમાં જદ શખ્દો દાખલ
કરવામાં મદદ આપવાના કામ માટે,
દીલ્હી આવ્યા હતા. આ સઘળાં સીદ્ધાંતો
અને તકરારોનું કશું ખંડન મીં કરકરયા
આજ સુધી કરી શક્યા નથી; અને તેમની
એ શીકસતથી એવી આશા રાખવામાં
આવી હતી કે, તેઓ હવે પોતાની જુલ
જોઈ મરહુમ હસ્તુર મેહરજીરાણાનો તથા
તેમના ખાનદાનીઓનો પીછો છોડશે.

પણ નહી; “હારેલો જુગારી વધારે
રમે” તેમ, મીં કરકરયા પોતાની આ
ખોટી ખાજી છોડતાજ નથી. “અકબર
અને પારસીઓ” વીષેના તેમના ઘોંકાઈ
ગયલા રેસાલાનો એવો હાલ થયા પછી

તે છપાયા વગર અલરધ પર મેલાશે એવી વચ્છી હતી, પણ તે પાર પડી નથી; અને રાયલ એશીઆટીક સોસાયટીનાં ચોપાન્યામાં તેને દાખલ કરવાને તેના કારોબારીઓએ ઘટીત વીચારયું છે. તે ચોપાન્યું હાલ બાહર પડ્યું છે, જેમાં આ રેસાલો પણ બીરાજેલો જોવામાં આવે છે. તે મધે મીં કરકરયાએ આપણા બુઝોર્ગ અને વીદ્વાન દસ્તુર એરચળ સોરાબળ પર ચોક્કસ દસ્તાવેજના સંબંધમાં “ફારજરી” કરવાનું તોહમત મેલ્યું છે. એ દસ્તાવેજ તેજ છે, કે જે છેક સન ૧૮૬૫ નાં સાલમાં દીલહી તરફનો એક મોલવી નામે કાળ હબીબુલાખાન, જે તે વેલા પુણામાં રહેતો હતો, તેની પાસેથી મલ્યો હતો, પણ પાછલથી ભુલ ભરેલો માલુમ પડ્યો હતો, અને જેની નકલ મીં કરકરયાની બાહર માગણી ઉપરથી મુબંધવાસી ભલા અહરથ એરવદ રસ્તમળ કેરશાસળ મોદીએ, નવસારીથી મીં પેશુતન નોશેરવાનળ દસ્તુર પાસે મેલવીને મીં કરકરયાને પહોંચાડી હતી. જે વેલા તેમને આ નકલ પહોંચાડવામાં આવી તેજ વેલા, એ દસ્તાવેજની તવારીખ તથા તેના સંબંધમાં ઊભા થયલા સંસયથી મીં કરકરયાને વાકેફ કરવામાં આવ્યા હતા; અને તે છતાં આજે તેવણુ જો તેના સંબંધમાં દસ્તુર એરચળ ઉપર આવું જબુન તોહમત મેલે, તો તે તેવણુ ખોટું કીધેલું એટલુંજ નહી, પણ “ઉપકારને બદલે અપકાર” કીધેલો ગણાય. તેમના એ તોહમતનો રહીઓ એરવદ રસ્તમળ કેરશાસળ મોદીએ, તુરતજ ટાઇમ્સ ઑફ ઈન્ડીઆમાં તેમજ જામે જમશેદમાં આપ્યો છે.* પણ છેડો એટલાંમાંજ આવે એમ જણાતું નથી. હવે જયારે મીં કરકરયાનો આ વાંધા ભરેલો રેસાલો રાયલ એશીઆટીક

સોસાયટીનાં ચોપાન્યામાં છપાઈ પ્રગટ થયો છે, ત્યારે તેનો રહીઓ, તેમજ મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાની અકબરને જરથોશતી ધર્મ સમજવવાની તવારીખ પણ, તેના દાખલાઓ તથા પુરાવાઓ સાથે, સામી બાબુથી છપાવાની વચ્છી આપણે રાખવી જોઈએ. સાંભલ્યા મેલે, આ કામ તેને લાયકના એક વીદ્વાન હાથે થાય છે, જે બાહર પડ્યાથી આ તકરારી સવાલ ઉપર પુરતું અને સત્તાવાર અજવાલું પડશે.

નાં ૧૦૪

જામે જમશેદ.

(તાં ૧ લી જાનેવારી સને ૧૮૯૮)

અકબર અને દસ્તુર મેહરજીરાણા.

જામે જમશેદના અધીપતી જાગઃ--

સાહેબ,

તમારાં પત્રના ગયા સનીવારના અંકમાં* મીં કરકરીયાએ દસતુર મેહરજીરાણા વીશેની તકરારના સંબંધમાં જે લખાણ કર્યું છે, તેમાં તેવણુ જણાવે છે કે સામી બાબુવાળાઓએ તેવણુને ગાળ દેવાનું દરસત વીચાર્યું હતું. પણ સાહેબ એ તકરાર હું ઘણાજ ધયાનથી વાંચતો હોવાથી મારે જણાવવું જોઈએ કે સામી બાબુવાળાઓએ પોતાની તકરારમાં એક ગાળ તો શું, પણ એક આડો શબ્દબી મીં કરકરીયા સામે વાપર્યો નથી. જો મીં કરકરીયા મને બતાવી આપીને મારી ખાતરી કરે કે તેવણુને ગાળ દેવામાં આવી છે, તો તે માટે હું એક અહરથ તરીકે મારી ભુલ ખચીત કબુલ કરીશ. પણ મારે ફરી જણાવવું જોઈએ કે મીં કરકરીયાએ પોતેજ દસ્તુર મેહરજીરાણાને અપમાન કરીને

આળો ભાંડી છે, જેના એકાદ બે દાખલાઓ તમે તેમજ તમારા બાંચનારાઓની ખાતરી માટે નીચે રજુ કરું છું.

મીંઠ કરકરીયા હસ્તુર મેહેરજીરાણા વીશે લખતાં જણાવે છે કે “દીલ્હી ગયા એટલે નવસારીના ગરીબ અને અભણ કસબામાં એવણુનો ભાવ વધ્યો. પછી દીલ્હીમાં ગમે તે કર્યું હોય, દરબારમાં એક ખુણેખી કાં નહીં પડ્યા હોય, તોપણ સવ-દેશમાં આવીને તો લાંબી લાંબી વાતો કરી હશે, કે અમે એમ કર્યું ને અમે તેમ કર્યું, અને તે ઉપરથી ખીચારા લોળા નોશાકરાઓ સમજ્યા કે ખરેખર કાંઈ વાધ માર્યોજ હશે, અને તેથી હસતુર બન્યા.” તેમજ “આપણા લાલયા પરાપર નોકરો મુંબઈમાં આપણે ત્યાં શું દરજ્જે લોગવે છે, તે આપણે જાણીએ છીએ, પણ તેઓ લાકાં, સંભણ, નવસારી, વગેરે પોતાના ગામમાં જઈ, પોતે મુંબઈમાં એમ કર્યું અને તેમ કર્યું કરીને પોતે શું એક મોટા ‘આલીસર’ હોય તેમ ગામના લોળા લોકો આગળ ફડાકા મારે છે, જે ઘણાઓને ખબર હશે. તેમજ નવસારીથી દીલ્હી ગયલા મોખેદો નવસારી પાછા આવીને દીલ્હીમાં જાણે શું એક જાહેજલાલી લોગવી હોય, તેવો દેખાવ કરીને લોળા નોશાકરાઓને લોળાવેલા લાગે છે.” એ ઉપરાંત મીંઠ કરકરીયાએ પોતાના છેલ્લાં પત્રમાં કાબેલ હસતુર એરચળ સોરાબળ મેહેરજીરાણા માટે અપમાન અને તુચ્છ-કારભરેલા શબ્દો વાપર્યા છે, જેમ કે, “નવસારીના અપંગ મોખેદ એરચળ મેહેરજીરાણા તો તમારો ચરચાપત્રો લખે છે તેમ એક ફારસી ખાં છે, બધું ફારસી સાહીતય જાણે છે અને મુલ્લાંફીરોજ જેવાં ફારસી કેતાબખાનાના લાઇબ્રેરીયન હતો,” વગેરે. ઉપલા દાખલાઓ ઉપરથી તમારા બાંચનારાઓ જાણી શકશે કે મીંઠ કરકરીયા

પોતા પાસે કાંઈ તકરાર નહીં હોવાથી ગાળગલોચ કરીને “તરીયાપાવ” ઉપર આવ્યા હતા, અને મરહુમ હસતુર મેહેરજીરાણા તથા તેવણના લાગતાવળગતાઓ તરફ ફવેશભાવ બતાવ્યો હતો. એજ તકરાર દરમિયાન મીંઠ કરકરીયાએ પોતાના ટેકામાં, પોતાના મીનોચેહેર હોમજીની સાથના એક એરવદ ફરામજ અસપંદી-ચારજી રખાડીને લઇને તેવણને હસતુરનો એલકાબ આપ્યો છે, જ્યારે મરહુમ હસતુર મેહેરજીરાણા તથા તેવણનાં નખીરા હસતુર એરચળ સોરાબળ મેહેરજીરાણાનાં નામો આગળ હસતુરનો તો નહીંજ પણ એરવદ કે મોખેદ જેવા માનભર્યા શબ્દો પણ મુક્યા નથી. વળી એજ એરવદ રખાડીને મીંઠ કરકરીયાએ પોતાના ટોળાના ચુસત શેહેનશાહી કહ્યા છે, જ્યારે તમારા પત્રમાં સામી પક્ષ તરફથી મીંઠ મોદીએ “હાદેશાનામું” ખોટું પાડી બતાવી આપ્યું છે કે એ એરવદ રખાડી જાતે શેહેનશાહી છતાં તેવણની સઘળી વલણ કદમી રીવાજે તરફ હતી. એ સઘળું શું દેખાડે છે? કાંઈજ નહીં પણ મીંઠ કરકરીયાનો હસતુર મેહેરજીરાણા તથા ભગરીયા મોખેદો તરફનો અણગમો. મીંઠ કરકરીયાને મારે જણાવવું જોઈએ કે આગલા જમાનાના ખુજરગોને “લાલયા પરાપર” ની ઉપમા આપવી એ તેવણ જેવા ભણેલા આચારના-નને શોભા આપનારું લેખાય નહીં. એ ઉપમામાં તો મીંઠ કરકરીયાના મીનોચેહેર હોમજીની સાથનાઓ પણ સમાઈ જાય છે, જે એવણુ સમજી શક્યા નથી. આગલા જમાનાના ખુજરગો હાલના વખતના કરતાં ઉલટાજ યાને સાચા, પહુરેજગાર, ચક્રીન-દાર, આપલેમાં ચોખો વહેવાર રાખનાર અને હલાલ રોટી પેઠા કરનાર હતા. પણ આજના જમાનામાં મુંબઈમાં વસતા કેટલાકો થોડું ઘણું શીખીને ફડાકા મારે છે. અને કદાચ અજાણ્યાઓને ખુશી કરે છે.

મીં કરકરીયા પોતાના ગયા સનીવારના પત્રમાં લખે છે કે, “આડકતરી અને ખુણે ખટોલેની બાબદો ઉપરથી અણુ-સમજીએને ભોળવવાની તજવીજ થઈ છે.” પણ એ તકરારના મારા અભ્યાસ ઉપરથી મારે જણાવવું જોઈએ, કે મીં કરકરીયાએ પોતેજ એવી કોશેશ કરી હતી જે ઉપરથી એવણની તકરારનું પોકળપણું જણાઈ ચુક્યું છે. એક લખનાર અં, મીં પેસતનજી નસરવાનજી દસ્તુર તથા બીજાઓને સીધો જવાબ આપવાને બદલે મીં કરકરીયા ખોટાં ઠરેલાં “હાદેશા-નામા”નાં ઓઠાં હેઠળ “ત્રણ સદી ઉપર ગુજરાતના પારસીઓની હાલત” જેની ભલતી બાબદ ઉપર ઉતરી પડ્યા હતા, જે પણ મીં મોદી અને “અં” એ ખોટું પાડી આપ્યું હતું. મીં પેસતનજી દસ્તુરે પોતાની તકરારના ટેકામાં જે ફારસી ફકરાઓ ટાંકી બતાવ્યા હતા, તેનો જવાબ આપવાનું અખાડા કરીને મીં કરકરીયાએ, જરા નાટકના શોખીન હોવાને લીધે, કોઈ કોઈ વખતે નાટક પણ ભજી બતાવ્યો હતો. જેમ કે “ઢાબા હાથપર જવોજી, નીરંગ લેવોજી, પુલીઉં પાણીમાં બોળોજી, ચીકાગોની ધરમસમા-જમાં કોઈ કાકા પાહલન ઉસતાદને કાં નહીં મોકલ્યો,” વગેરે. જ્યારે તકરાર આગળ વધી ત્યારે મીં કરકરીયાએ જણાવ્યું કે “એ ચરચાપત્રી તેમજ બીજા ચરચાપત્રીઓ તવારીખનું સાડું લંડોળ અને ઇતિહાસીક નુકતેચીનીની કરવાની રૂઢીથી-નવસારીની પેટંટ નહીં હો—પોતાને વાકેફ દેખાડે નહીં, ત્યાં સુધી તકરારમાં ઉતરવાને હું દરસત સમજીશ નહીં.” આ ઉપરથી હું અને મારા મીત્રો તથા બીજાઓ, જેઓ એ તકરાર વાંચતા હતા, તેઓ સમજ્યા કે “ઠાકાના ગાઉ.” પણ પેલા કોઈ મીં મોદી તો જખરા

ઠર્યા. તેવણે મીં કરકરીયાને પાછા તકરારમાં ઉતરવાની ફરજ પાડીને લખ્યું કે “તકરારમાં વળુદ છે કે નહીં, તે જોવાનું કામ બહોર આલમનું છે.” આ ઉપરથી મીં કરકરીયા એક વખત પાછા બહોર પડ્યા અને પોતાનો લુલો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે “એવા સાથે વધુ તકરાર કરવામાં શો ફાયદો?” બીજા બોલોમાં મીં કરકરીયાએ તકરાર બંધ પાડી, “દરદીને જોઈતું વધદે ફરમાવ્યું!”

સેવક તમારો,

રતનજી પાલનજી કુતાર,
હોરનખી રો, તાં ૨૬મી ડીસેમ્બર ૧૮૯૭.

નાં ૧૦૫.

કયસરે હિન્દ.

(તા. ૨૦ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૮.)

અકબર અને દસ્તુર મેહોરજી રાણા.

કયસરે હિન્દના અધિપતિ જોગઃ—

સાહેબ, રોયલ એશીઆટીક સોસાયટી માટે અકબર અને પારસીઓ વીચેના એ સોસાયટીના છેલ્લા જરનલમાં છપાયેલા રસાલા ઉપરથી ચોક્કસ ટીકા થયા છે, જેના જવાબમાં મીં ૩૦ પેં કરકરીયા બચાવ કરે છે કે “વીઢવાનોના એ મંડળ ઉપર મત ઉચારનાર.....પોતે કેવો મોટો વીઢવાન છે તે જોઓ જાણે છે તેઓ ખરેખર હસ્યા વગર રહ્યા નથી. જ્યાં ફરેસ્તાઓ આસ્તેથી ચાલતાં પણ બીહિ ત્યાં મુરખાઓ યાહોમ દોડવાને લજવાતા નથી.” હવે એ બાબદ મીં કરકરીયા અને ટીકા કરનાર મીં ૩૦ કેં. મોદી વચ્ચેજ હતી, પણ મને લખવાનું કારણ નહીં બારેલા બનાવ ઉપરથી મળ્યું છે. મીં કરકરીયાએ પારસી કોમની કેવી સેવા બજાવી છે તે

ખતાવવાનું છે. મીં મોદીએ એ સોસાયટી વીશે કરેલા ટીકા જે દહાડે (ગઈ તાં ૧૮ મી ડીસેમ્બરે) બાહર પડ્યા તે દીવસે સાંજે પ્રગટ થયલાં “ એડવોકેટ એન્ડ ઇંડીયા ” પત્રમાં† એ સોસાયટી માટે ટીકા થયા છે અને મીં કરકરીયાના રેસાલા માટે પણ નીચે પ્રમાણે ટીકા થયા છે.

“ એડવોકેટ એન્ડ ઇંડીયા ” માં લખે છે કે “ આપણી એસીયાટીક સોસાયટીના નવા બહાર પડેલા અંકના પહેલા સફા ઉપર મીં ૩૦ પેં કરકરીયાએ એ સોસાયટી હજુર તાં ૮ મી આગસ્ટ ૧૮૯૬ ને દીને વાંચેલો “ અકબર અને પારસીઓ ” નો વીશય છે; એની પછી એજ વરસના પાછળા અરધા ભાગમાં વંચાએલા ત્રણ રેસાલા છે અને ત્યાર પછી જેમ મુઅમ્મ શેહરમાં બીજી સરવે ચીજ ઉપર પુરા વખતમાં જમ દેવે પોતાનો હાથ લાંબાવ્યો હતો તેમ આ સોસાયટી ઉપર પણ લાંબાવેલો દીસે છે, કારણ કે બાકીનો છેલ્લો વીષય છેક ૧૮૯૭ ની ૧૭ મી જુને વંચાયો હતો. આ અંકમાં સોસાયટીના કામકાજનો હેવાલ સમાયેલો છે જે ઉપરથી માલમ પડે છે કે વચમાં વચમાં વંચાયેલા કેટલાક રેસાલાઓને સોસાયટીના એ જરનલમાં જગા આપી નથી. આગલા વખતમાં એવી બાબતમાં ઘણી છુટ મુકાએલી હતી, જેનું પરિણામ એ થતું કે ખરેખર કીમતી લખાણો બીજાં હલકાં લખાણોની વચમાં આવી જવાથી તેઓની કીમતની પીછાણ થઈ શકતી ન હતી. આશા છે કે હાલની મુધરેલી વલાણ ચાલુ રહેશે. જેકે દર વરસે સોસાયટીએ નવી શોધ ખોલનો હેવાલ બાહર પાડવો એ સોસાયટીને તદ્દન અગત્યનું બલકે ઘણું જ લાભકારક છે, તો પણ બીજું કંઈ નહીં મલતું તે માટે મગજમાંથી ની-

કલેલો કચરો (ઇનતલેકચુઅલ રબીશ) પ્રગટ કરવો એ બહુ વાંધાભરેલું છે. આજ કાલ તો એવી વલાણ લગાર વીશેશ લીધેલી દીસે છે. મીં કરકરીયાના લખાણ પર હાલ અમો ખોલવા માંગતા નથી કારણ કે મીં ૩. કે. મોદીએ આજના “ ટાઇમ્સ એન્ડ ઇંડીયા ” માં તે લખનાર પર ટીકા ચલાવ્યા છે. એ તો બાણીતી વાત છે કે શેહનશાહ અકબર પોતાના ખોડોલા મુલકની સઘળી દીન સાથે સીક્ષતથી રમત કરતો હતો એ બીના જેટલી ધારવામાં આવે છે તેટલી અબ્બયબી ઉપખવનારી નથી. હિન્દુસ્તાનના ઘણાક રાજાઓએ એમ કયું છે. બીજી ગમથી દાખલો લેઈએ તો આપણા પોતાના માહરાણી જ્યારે ઇંગ્લંડ છોડી સ્કોટલંડ જાય છે ત્યારે ધર્મ સંબંધી પોતાના વીચારોમાં ફેરફાર કરે છે. અમારે જણાવવું જોઈએ કે મીં કરકરીયા ધારે છે તેમ કહેવાનું કંઈ કારણ નથી કે અકબરે પારસીઓના પુરાના અને પવિત્ર ધરમ ઉપરથી પોતાની સુર્ય આરાધના સ્થાપી હતી. સુર્યની આરાધના કંઈ હિન્દુસ્તાનમાં બાહુરથી આવી નથી. રીગવેદમાં તે જગેજગ મલે છે. ખરું કહીએ તો તે મનુષ્ય જાતની આશીએતમાંજ મુકાયેલી છે. “ મીરેજો ” ને માટે કહેવાયલું છે કે જ્યારે તે મરવા સુતો હતો ને સુર્યને છેલ્લીવાર ઉગતો દીઠો ત્યારે તે ખાલ્યો કે, ‘ ખચીત આ સુર્ય ખોદા હોવો જોઈએ, નહીં તો ખોદાનો પીત્રાઈ તો જરૂરજ હશે. ’ એ કંઈ તે પારસીઓ પાસથી શીખ્યો નહતો. એ તો ખુદરતેજ તેને શીખવ્યું હતું. જેમ ખુદરતે આજ હજારો જમાના થયા વપરાતી પ્રાહમણોની ખંદગી હજારો વરસની વાત પર પહેલાં માણસને શીખવી હતી તેમ.”

આ ઉપરથી તમારા વાચનારાઓ જોશે કે એ સોસાયટી માટે મીં મોદીનું કહેવું

વાજખી હતું. વળી એ તરબુમામાં મેં
ઠરેલા કાળા અક્ષરો ઉપરથી તમારા ચંચળ
વાંચનારાઓ જોશે કે “હસ્તુર મેહરુજી
રાણાની” કીર્તીને જાંખ લગાડવાની હોંસમાં
મીં કરકરીયાએ છબરદો કરી પારસીઓની
તવારીખને જાંખ લગાડી છે. મીં કરકરી-
યાએ જણાવ્યું છે કે “અકબરે પારસી-
ઓના પુરાણા અને પવીત્ર ધર્મ ઉપરથી
પોતાની સુર્ય આરાધના સ્થાપી હતી”
જ્યારે “એડવોકેટ ઓફ ઇંડીયા” પત્રના
વીદ્વાન અધીપતી જણાવે છે કે “સુર્યની
આરાધના કાંઈ હિન્દુસ્તાનમાં બહારથી
આવી નથી. રીગવેદમાં તે જગે જગે છે.”
વગેરે. હસ્તુર મેહરુજી રાણાની તવારીખનું
ખંડન કરવાને મોટા તવારીખનવેશો અને
નુકતેચીનો હીમત કરી શક્યા નથી ત્યારે
મીં કરકરીયા તેનું ખંડન કરવાના કામ
ઉપર દોડવાનેલજવાયા નથી. અંગ્રેજી કહે-
વત પ્રમાણે પારસી કોમ જરૂર કહેતી હશે
કે મીં કરકરીયાથી હોમને બચાવે. મીં
કરકરીયાની વીદ્વતા અત્યાર અગાઉની
જણાઇ ચુકી છે. “એડવોકેટ” ના અધી-
પતી સોસાયટીના એ જરનલમાં પ્રગટ
થયેલા બીજા ગ્રહસંથોના રેસાલાઓ વીધે
સારા વીચારો આપે છે જ્યારે મીં કરક-
રીયાને માટે ચુપકીદીજ અખત્યાર કરવામાં
વાજખી જીવે છે. આજ દેખાડે છે કે એ
રેસાલાને તેઓ કેટલી અગત આપે
છે. જોઇને ખુશી થાઉં છું જે આપણી
કોમના જાણીતા અથોરનાન (ભગરીયા
સાથના) શમસુલ ઓલમા એરવદ જીવ-
નજી જમશેદજી મોદીના “મીસર દેશના
અસલી રહેવાસીઓ અને પારસીઓના
વડવાઓમાં આત્માના ભવીષ્ય વીધેના વી-
ચારોની સરખામણી” એ નામના એક
રેસાલા માટે “એડવોકેટ” ના અધીપ-
તીએ લખ્યું છે કે “આ જરનલના છેલ્લા
લખાણમાં મીસર દેશના અસલી રહેવા-

સીઓ અને પારસીઓના વડવાઓમાં
આત્માના ભવીષ્ય વીધેના વીચારોની સર-
ખામણીના કેટલાક રસીલા દાખલા મીં
જ. મોદી આપે છે જે વીધે અમે
સોસાયટીને ખરાં દીલની મુબારકબાદી
ઇછીએ છીએ. પણ બીજી તરફથી હલગીર
છું જે બીજા અથોરનાન (મીનાચેર
હોમજી સાથના) મીં રૂ. પે. કરકરીયાના
રેસાલાને લેશભારખી એ અધીપતીએ
અગત આપી નથી.

સાહેબ આ લગાર લંબાણ પત્ર લખી
આપને તસદી આપવાનું કારણ એજ છે
કે બેહેશતનશીન હસ્તુરજી સાહેબ મેહર-
જીરાણા માટેની તકરારમાં તમારી કીમતી
કટારો ખુલ્લી મુકી આરટીકલોમાં માયા-
કુલ તકરાર ચલાવી પારસી કોમની પસં-
દગી મેળવી હતી, તેની જળવાયલી નોંધોમાં
એ પણ નોંધ રહે એવો મારો હેતુ છે.

લીં દુવાગો,

નોશીરવાન જમશેદજી કોટવાલ,
મુંબઈ, તા. ૧૫-૨-૯૮.

ના. ૧૦૬

જામે જમશેદ.

(તા. ૨૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૮.)

૧૬ મી સદીના પારસીઓના કહે-
વાયલાં અજ્ઞાનપણાં વીશે તથા ભગરીયા-
ઓના અતી માનીતા કદીમ હસ્તુર મેહરુજી
રાણા વીશે જાણીતા જંદ અને પહેલવી
સકાલર ડાકટર વેસટનો અભીપ્રાય અત્રેના
એક ગ્રાડ્યુએટ આથોરનાન એરવદ મનચે-
રજી પાલનજી કુટાર, બી. એ; એ પાંચ
સવાલો લખી મોકલીને મંગાવ્યો હતો,†

† અસલ (અંગ્રેજી) સવાલો તથા તેના
જવાબો માટે જુઓ નંબર ૨૬ થી ૩૦.

જે કાગેલ જરમન વીઢવાને વધારે વીગત-
વાર લખી મોકલયો છે, અને તે આજના
અંકના ૬ મા સફા ઉપર શરૂ થયલો
જેવામાં આવશે. વીઢવાન ડાક્ટર વેસ્ટને
એ અલીપ્રાય અલીયાશ કરવા જોગ છે
અને એ અલીપ્રાય ઉપરથી એ સવાલ
ઉપર વધુ અજવાળું પડશે એમ લાગે છે.
ગમે તે હોય, પણ ગુજરાતના જરથોસતી-
ઓને—મુખ્ય કરી આથોરનાનોને—વીઢ-
વાન ડાક્ટર વેસ્ટના એ અલીપ્રાય ઉપરથી
પોતાના વડવાઓ માટે વધુ મગરૂર થવાનો
સખખ મળે, એ ખનવાજોગ છે. નવસારીના
આથોરનાનો કેળવણીમાં સારા આગળ વ-
ધેલા છે, હીંદુઓના બ્રાહ્મણો માફક ભગ-
રપંથ મગજનું બહુ સાડું કઠિવત ધરાવતો
માલમ પડ્યો છે, અને પોતાના બડવાઓને
થયલા યા થતા ગેરધનસાફને પખોડી ના-
ખવા માટે એ પંથના ચંચળ બેટાઓ
એવી સારી ખંત બતાવે, તો આપણે ઉમેદ
રાખ્યે કે પોતાના પંથ તેમજ પોતાની
કોમની આખાદીના વધારા માટે પણ, તે-
ઓના ઉદ્યોગ હુનરોના વધારા માટે પણ,
એ અથોરનાન જવાનો એવીજ ખંત વધારે
ઉમંગ સાથે બતાવી, પોતાના જરથોસતી
બાધઓને તેજ પગલે ચાલવાને ઉશકેરે,
અને તેમાંજ સઘળા ભલા આથોરનાનોની
ફરજ સમાયલી લેખાવી જોઈયે. ભગરપં-
થની કેળવણી વીશે બોલતાં ધયાન ખેંચી
શકાય કે હાલ કુતોહમંદ નીવડેલા સીવી-
લીયન મીં બેહેરામજી ધનજીભાઈ મેહેતા
જેમ એ પંથના છે, તેમ એક ખીજ ચુનંદા
પારસી સીવીલીયન મીં કાવસજી જામાસ-
પજી બાદશાહ પણ ભગરપંથનાજ એક છે.

નાં ૧૦૭.

જામે જમશેદ.

(તાં ૨૪ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૮)
ડાક્ટર વેસ્ટનો દસતુર મેહેરજીરાણા તથા
૧૬ મી સદીના પારસીઓના કહેવાતાં
અજ્ઞાનપણા વીશે અલીપ્રાય.

જામે જમશેદના અધીપતી જોગ—
સાહેબ,

દસતુર મેહેરજીરાણાએ દીલ્લી દરબા-
રમાં જઈ અકબર પાદશાહને જરથોસતી
ધરમ સમજાવ્યો હતો, તે બાબદ વીશેની
ચરચા આજ ઘણાંક વરસો થયાં ચાલ્યા
કરતી હતી. તે પાછી આજ બે વરસ ઉપર
તાજી થઈ હતી અને તે વખતે ઘણીક
લાંબી તકરારો તમારાં પત્ર મારફતે તથા
“ટાઇમ્સ ઓવ ઇન્ડિયા”, “બોએ ગેઝેટ”
અને “ક્રયસરે હીંદ” મારફતે ચાલી હતી.
તે તકરારી બાબદ વીશે મેં ગઈ તાં ૧૫
મી એપ્રિલે યુરોપના વીઢવાન જંદ પહેલ-
વીના સકાલરો ઉપર એક પત્ર લખી તેઓ-
ના મત મંગાવ્યાં હતાં. તે સાથે “ટાઇમ્સ
ઓવ ઇન્ડિયા” અને “બોએ ગેઝેટ” માં
તે વીશે ચાલેલી બેઉ બાબુની તકરારનાં
નયુસપેપર “કટીંગસ” તેઓ ઉપર મોકલી
આપ્યાં હતાં અને તેઓ પાસે નીચલા
સવાલોનો ખુલાસો માગ્યો હતો. તેનો
ખુલાસેવાર જવાબ ડાં વેસ્ટે ઘણી મેહે-
નત કરી મોકલી આપ્યો છે. આ વખતે
પણ પોતાની ખંત પ્રમાણે આ પત્રનો
ઘણી મેહેનતથી ડાં વેસ્ટે ખુલાસો મોકલી
આખી પારસી કોમને તેવણની વધારે
આભારી કરી છે. પારસીઓ ૧૬ ની સ-
દીમાં તદ્દન અજ્ઞાન અને અધકારમાં હતા
કે નહીં તે અને ખીજ ઘણીક બાબદો
આખી પારસી કોમને લાગતીવળગતી

હોવાથી તે વીઢવાન સકાલરે જે ખુલાસો મારી ઉપર મોકલ્યો છે, તે તમારાં પત્ર મારફતે પારસી કોમને જાહેર કરવા માગું છું.

મારા મોકલેલા સવાલો નીચે પ્રમાણે હતા:—

૧-શુ' ૧૬ મી સદીની આખેરીએ હિં. દુસ્તાનના પારસી ધરમગુરૂઓ એટલા બધા અજ્ઞાન હતા કે તેઓમાંથી પાદશાહ અકબરને જરથોસતી ધરમ સમજાવવાને એક પણ લાયક શખશ મળી શકે એમ હતું નહીં?

૨-તે વખતે જ'દ, પહેલવી, પાજ'દ અને સંસકરતનું સાડું જ્ઞાન ધરાવનારા (અલબત્તાં અસલના કાયદા પ્રમાણે) કોઈ પારસીઓના ધરમગુરૂઓ હતા કે?

૩-રેવાયતોમાં જે સવાલો પુછાયલા મળે છે, તે શુ' માત્ર એવાં ધરમના મુળ તત્ત્વો (Elementary) વીશે હતા કે તે ઉપરથી તે સવાલના પુછનારાઓ પોતાના ધરમના મુળ પાયાથી તદ્દન અજ્ઞાન હતા એમ કહેવાઈ શકાય?

૪-શુ' તે સવાલો ધરમની ખારીકીઓ, ક્રીયાઓ તથા શકલરેલી બાબતોને લગતા નહીં હતા, અને તે ઉપરથી શુ' એમ નથી દીસતું કે તે વખતના પારસીઓ જેવા કહેવામાં આવે છે તેવા અજ્ઞાન અને બેદરકાર નહીં હતા?

૫-શુ' “ફરવરદીન યશત” પહેલવહેલી હિંદુસ્તાનમાં જામાસપ હકીમજી લાવયો હતો? અને શુ' તે ઇ. સ. ૧૭૨૧ ની અગાઉ હિંદુસ્તાનમાં લખાયલાં “મેનયુસ્ક્રીપ્ટો” માં મળતી નથી?

સેવક તમારો,

મનચેરજી પાલનજી કુટાર.

પીરોજખાઈ દાદાભાઈ વાછાની અગીયારી, હોરનખી રોડ, મુંબઈ, તા. ૧૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૮.

ના. ૧૦૮

જામે જમશેદ.

(તા. ૨૪ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૬૮)

વીઢવાન ડાક્ટર વેસ્ટે ઉપલા પત્રનો મોકલેલો જવાબ.

મેપલ લોડજ, વોટફરડ,

તા. ૧૦ મી જુન ૧૮૬૮.

વહાલા સાહેબ,

તમારૂં તા. ૧૫ મી એપ્રિલનું પત્ર આઠ બોંબે ગેઝેટનાં અને ત્રણ ટાઇમ્સ ઓવ ઇન્ડિયાના ન્યુસપેપર “કર્ટીગસ” સાથે મને મળ્યું છે, પણ તે વખતે મારા ધર અને મારી ચોપડીઓથી દુર રહેવાના સળબે મારેથી હાલના કરતાં જલદીથી જવાબ લખવાનું બન્યું નહીં. મેં એ ન્યુસપેપર કર્ટીગસમાંની બાબતો ઘણી સંભાળથી વાંચી છે અને હું એટલું કહેવા માગું છું કે, તકરારી બાબતોને લગતા મારા વીચારો ‘એડી ઓકલ્ટરી,’ અને જે. ઓ. ઇ. ના તખલ્લુસથી લખનારાઓના વીચારોને ઘણાખરા તદ્દન મળતા છે.

મહેરજીરાણા ઇ. સ. ૧૫૭૮ ને આશરે દોલ્લી ગયા હતા, તે ખીના તો તે વખતેજ તેવણને આપેલી જાગીર ઉપરથી સીધ થાય છે. પણ તેવણે કીધેલો કહેવાતો આવેલો મોજેજે બેશક એક કથા છે, કે જે હાલના વખતનો કોઈ પણ શીખેલો પારસી ખરેખર માને નહીં (જોકે તે કદાચ કોઈક વધારે માનવાલાયક અથવા વધારે માનવાબેગ ખીનાની ગેરહકીકત અથવા ગેરસમજૂતીથી ઉત્પન્ન થઈ હોય.) આટલું સમજવું તો સહેલ છે કે સુરજને માટે પારસીઓનું આદરમાન ખીજા ધરમના તકરારીઓ હસી કાઢવાને યતન કરે

અને હીંદુઓ કરતાં કદાચ મુસલમાનો અને રોમન કેથલીક ધરમગુરૂઓ તેમ કરવામાં વધારે આગળ પડે, અને તેથી એક હુશીઆર હીંદુ બાળગર કેવી સેહેલાઈથી જેટલા જોઈએ એટલા બનાવટી સુરજો પેદા કરી શકે છે, તે કરતાં પારસીઓની હસી કરવા સાડું અને તેમને પજવવા સાડું વધારે બંધ બેસતી બાબદ બીજી કંઈ ઉભી કરી શકાય ? મેહરજીરાણી નવસારી પાછા ફર્યા પછી થોડે વખતે એવી કોઈ કથા ઉપજાવવા સાડું આવો કોઈક ઇસારો તદ્દન પુરતો થઈ પડે એમ મને લાગે છે.

આ કથા હમણા કેવાં રૂપમાં ચાલે છે, તે લગાર અચોક્કસ છે. મીંઠ આર. પી. કરકરીયા એક બનાવટી સુરજ વીશે બોલે છે કે જેથી એક છોકરું પણ કદાચજ કઠાઈ શકાય, પણ પ્રોફેસર જે. ડારમેસ્ટેટર પોતાના “વનંત યશત” ના તરજુમાના દીબાચામાં (જુઓ તેનું જંદ અવસતાનું ફરેચ ત્રાંસલેશન વોલમ ૨ પાનુ ૬૪૪) મીંઠ પેસતનજી નશરવાનજીના આધાર ઉપરથી તે કાહાણીનું નીચે પ્રમાણે વરણન કરે છે:—“કેટલાંએક રાજદવારી કાવતરાંની અંદર ભાગ લેનાર દીલ્લીના એક જાદુગરે એક વાદળું ઉપજાવ્યું, જેથી સુરજ ઢંકાઈ ગયો અને મેહરજીરાણીએ વનંત યશત ભણી તે વાદળાંને વીખેરી નાખ્યું, ” હવે હીંદુસતાનમાં મેં પોતે જોયું છે કે સુરજની પોતાની ગરમી બીજા કશાંની પણ મદદ વગર તેની આગળ આવતાં સઘળાં વાદળાંઓને આપણી પૃથ્વી અને સુરજની વચ્ચેથી પસાર થઈ જાય, તે આગમજ વારંવાર વીખેરી નાખે છે. (જેમ બીજે ઠેકાણે બનતું નથી.)

સોળમી સદીમાં ગુજરાતનાં પારસી મોબેદો તેમજ બેહેદીનોનાં કહેવાતાં અજ્ઞાનપણા અને નાકાબેલીયત વીશે તો હું

ધારું છું કે એવું કોઈપણ તોહોમત મુકવું તે ખરેખરી બીનાની ઘણીજ સરાગાત કરેલી કહેવાય.

ઈંઠ સં ૧૪૭૮ અને ૧૪૮૬ માં ઇરાનથી નરીમાન હોશંગ જે ‘રેવાયતો’ લાવ્યો હતો, તેની અંદરની ચોક્કસ બાબદો ઉપર આ તોહોમતનો પાયો રચાયેલો લાગે છે. હવે ખરી રીતે બોલતાં તે રેવાયતો તો મેહરજીરાણીની એક સદી આગમજ લખાઈ હતી, પણ તેઓના પોતાના વખતમાં પણ એ બાબદો કેટલી હદ સુધી ખરી હતી, તે તપાસવું બોધકારક થઈ પડશે. હવે ઈંઠ સં ૧૪૭૮ ની રેવાયતના એક ઇરાની લખનારે નીચે મુજબ ફારસી ભાશામાં લખ્યું હતું:—“ મેં આ બાબદો પહેલવી અક્ષરે લખી નથી, તે આએ કારણથી કે નરીમાન હોશંગે કહ્યું અને જાહેર કર્યું કે, કદાચ (મગર) નવસારી, ખંખાત, ભરૂચ, સુરત, અંકલેશવરનાં હોરમજદની પરસતેસ કરનારા મોબેદો અને બેહેદીનો પહેલવી લખાણ સમજતા હશે નહીં. તેણે કહ્યું કે આ શહેરમાં બેહેદીનો અને કદાચ મોબેદો એવા છે કે જેઓ કદાચ પહેલવી લખાણ સમજશે નહીં.” પણ એજ ‘રેવાયત’ના આગલા ભાગમાં જરથોસ્ત અને હોરમજદની વચ્ચે પાઝંદમાં થયેલી વાતચીત અવસતા અક્ષરોમાં લખાયેલી છે, અને વળી ગાથાના કેટલાક ચુટી કાઢેલા ફકરાઓ અવસતા અને પાઝંદમાં અને વળી તે સાથે થોડાંક પહેલવી વાક્યો પુશકળ ફારસી લખાણો સાથે તેમાં સમાવેલાં છે. હવે ત્યારે અવસતા અને ફારસી લખાણોનો આવો છુટથી કરેલો ઉપલો ઉપયોગ અને વળી તે સાથે સમાવેલું કેટલુંક પહેલવી, ખુલ્લી રીતે દેખાડે છે કે, ઇરાનના લખનાર હીંદુસતાનના પારસીઓ (જેઓની ભાશા જુની ગુજરાતી હતી અને જેઓને ફારસી પણ પારકી ભાશા

હતી) તેનાં લખાણ સમજશે નહીં એવી ખરેખરી ધાસતી રાખતો હતો નહીં, સી-વાય કે જો તે પહેલવીનો જોઈએ તે કરતાં પણ વધારે ઉપયોગ કરે.

હવે નરીમાન હોશંગ જે સવાલો ચ-અદ તરફ લઈ ગયલો, તે બાબદ ઉપર આવતાં તો (તેના આશરે ચાળીસ જવાબ કે જે દ્વારાબ હરમજદીયારની 'રેવાયત'ના સંગ્રહમાં જુદે જુદે ઠેકાણે વીખરાઈ ગયલા મળી આવે છે તે ઉપરથી અનુમાન કરતાં) મને લાગે છે કે જે સવાલો હાંદુસતાનના પારસીઓએ સુચવ્યા હતા, તે કાંઈ તયાંના મોબેદાનું અજ્ઞાનપણું દેખાડતા નથી, પણ તે ઉપરથી એટલું જ લાગે છે કે તયાંના બેહેદીનો પોતાના મોબેદોએ આપેલું ધર-મનું શીક્ષણ અને તેઓના ફટવાઓ પ્રમાણે ચાલવાને કાંઈક નામરજી બતાવ્યા કરતા હતા. એકલે કે બેહેદીનોને કુદરતી રીતે બીજા ધરમવાળાઓની વચે વસવાટ કર-યાથી પોતાના મોબેદોએ ફરમાવેલી કેટ-લીએક સાવચેતી ભરેલી રીતી અને રીવાજે કંટાળાભર્યા અને જુલમાત ભરેલા લાગે, એવા સંજોગની અંદર મોબેદો અને ચાલતી રીતીને વળગી રહેનાર બીજા ધણાક બુજે-રગોએ એવી તકરારી બાબદોમાંની મુખ્ય વીશે ધરાનમાં વસતા પોતાના જાતલાઈઓને પુછાવવાનું અગતયનું વીચારયું, કે જેથી પોતાની કોમમાં એવી સરકસી કરનારા ધણાઓની સામે તેઓનાં (ધરાનીઓનાં) મત ટાંકી બતાવવાને તેમને બની આવે.

જો હાંદુસતાનનો પારસી મોબેદ વરગ ખરેખર પોતાના ધરમ વીશે એવો અજ્ઞાન અને બેદરકાર હતો, તો તે ધરાની મોબેદ વરગ (કે જેને હાંદુસતાનના પારસીઓને અપીલ કરવા લાયક એક મોટી અદાલત સમજતો હોવો જોઈએ,) તેની આગળ આવી બાબદો પુછવા વીશે આટલી મેહે-નત અને ખરચ કરવાનું માથે લેતોજ

નહી. વળી જે સવાલો તેઓ તરફથી પુછ-વામાં આવ્યા છે, તેમાં પારસીઓના ધર-મનાં મુળ કાનુનો વીશેના સવાલો કવચીતજ મળે છે. પણ બધા સવાલો ધણાખરા હમેશાં ક્રીયા અને ચોખાઈની બારીકીઓને લગતા છે, અથવા તો તે અને બીજી બીજી બાબદોના સવાબ ચા ગુનાહના વાદવીવાદ સાથે તાલુકો રાખે છે.

બીજી સઘળી રેવાયતો અને લખાણો કે જે વખતે વખત બીજી બે સદી દરમિયાન ધરાનથી લાવવામાં આવ્યાં છે, તે વીશે પણ એમજ કહેવાઈ શકાય. તે સઘળું પારસી મોબેદો અને બેહેદીનોની ઉંડી ટાળજ દેખાડી આપે છે કે જે તે લોકોએ પોતાના ધરમની સંભાળ કરવામાં અને ધણી મુશ-કેલીથી મળી શકે એવાં લખાણોની કોપી કરવામાં લીધી હતી.

જે હાલતમાં પહેલાં પારસીઓ ગુજ-રાતમાં આવી વસ્યા હતા, તે ખચીતજ તે ઓમાં એલમની જાળવણી માટે લાભકારક હતી નહીં. તેઓ ધણા ખરા વેપારી ટોળીઓ માફક પોતાના કુટુંબો, તાબે-દારો અને ખીદમતગારો સાથે ધરાનથી આવી વસ્યા પછી તેઓને પોતાનાં ગુજ-રાનને માટે એક કરકસર કરનારી અને ઉદ્યોગી કોમ સાથે હરીફાઈ કરવી પડી હતી. થોડાએક મોબેદો તેઓ સાથે આવ્યા હતા, તેમાં તો કાંઈ શક નથી અને સાથે સાધારણ પરસતેસ ચાલુ રાખવાના જરૂરજોગાં આલાતો અને હાથનાં લખેલાં પુસ્તકો જેવાં કે ખોરદેહ અવસતા અને વંદીદાદ સાથે લાવેલા હોવા જોઈએ, પણ તે વખતે તેઓનાં અભ્યાસ અને કેળવણીનાં સાધનો થોડાં હોવાં જોઈએ.

પારસીઓ સંજોગમાં આવ્યાની તારી-ખ ધણી અચોક્કસ છે. “પારસી પ્રકાશ” માં ઇ. સ. ૭૧૬, ૭૪૫, ૮૦૬ અને ૮૨૦

વગેરે સુચવવામાં આવી છે, પણ ઇ. સ. ૮૮૧ માં ધ્રુવનનો મોટો દસ્તુર માનુશચેદાર લખે છે કે (Epistle. II. VIII. 5) “તેને ફરીયા મારગે ચીન લગણુ લટકવું પડશે” અને તે હીંદુસ્તાન વીશે તેમાં જરા પણ બોલતો નથી, અને ત્યાં જો તે વખત ઘણા પારસીઓ વસતા હોતે, તો જરૂર તે વીશે તે બોલતો. ખીજા હાથ ઉપર ફક્ત હીંદુસ્તાનમાં મળેલી ધરમાદાનને લગતી એક ત્રાંખાની તખતી ઉપર સાક્ષી દાખલ કેટલાએક પારસીઓએ પોતાની સહી પહેલવીમાં કરેલી છે, અને તે ઘણું ખર્ચ ૪૦ સ. ૮૫૦ ની આગમજની છે. જો કે તે લોકો કદાચ ધ્રુવનથી આવેલા ત્યાંના વેપારી રહીશો હોય. તોપણ કોઈપણ રીતે જે પારસીઓએ “કેનરી” ના ગુફાઓમાં ૪૦ સ. ૧૦૦૬ અને ૧૦૨૧ માં પોતાની પહેલવી સહીઓ કેતરેલી છે, તે પારસીઓ સંબંધથી આવેલા હોવા જોઈએ.

ખીજા એક તારીખ કે જે જાણવી ઘણી મુશ્કેલ છે, તે પ્રખ્યાત નેરીઓસંગ ધવલની છે, જેને હીંદુસ્તાનના આગલા પારસી મોબેદોમાં સરવેથી બણેલો સઘળા જણાઓ અંકમતે કબુલ કરે છે. તેનો સંસકરૂતમાં કરેલો પહેલવી ઇજશનેનો અધુરો તરબુમો તેનાં બેઉ ભાશાનાં બોહોળાં જ્ઞાનનો ખાતરીલાયક પુરાવો છે, કે જે વખતમાં ફરેક તરબુમો કરનારને પોતાનાજ શબ્દકોશ અને વ્યાકરણ રચવાં પડતાં હતાં. તેણે વળી ખોરદેહ અવસતાનો કેટલોક સંસકરૂત તરબુમો કર્યો હતો અને પહેલવી મીનાખેરહતું પાઝંદ સંસકરૂત ભાશાંતર બનાવ્યું હતું કે જે તયાર પછી થયેલા પહેલવી અરદાવીરાફનાં એક ભાશાંતર કરતાં ચઢ્યાતું છે.

હવે મને લાગે છે કે ભરૂચના દસતુરની ૪૦ સ. ૧૮૮૬ માં લખાયેલી વંશાવ-
રર

ખીથી નેરીઓસંગની તારીખ સહી સેહેલી રીતે જણાય છે. તે વંશાવળીમાં પેશોતન રામના જનમથી તે ૧૮૩૮ સુધી ૧૬ પહેડીનાં નામ આવે છે. પેશોતન રામનો જનમ ૧૩૭૩ થી ૧૩૮૨ ની અંદર થયેલો જણાવે છે, કારણકે ૧૩૬૭ નું તેને હાથનું એક જીનું લખાણ મોબુદ છે અને તે વખતે (૧૩૬૭ માં) તે ઘણો નાનો હોવો જોઈએ, કારણકે છેક ૧૪૧૦ માં એક ખીજું “મેનયુસફીપટ” તેના બાપે લખ્યું છે. ૪૬૫ અથવા ૪૫૬ વરસમાં ઓગણીસ પેહેડી થઈ જવાથી ફરેક પેહેડી ૨૪૫ અથવા ૨૪ વરસની ગણી શકાય. ૧૩૬૭ નાં “મેનયુસફીપટ” ના “કોલોફ્રાન” માં પેશોતન રામની વંશાવળી હરમજદીઆર જેનો અને નેરીઓસંગનો જમાનો એકજ હતો, ત્યાં સુધી પાછળ લઈ જતાં નવ પેહેડી થાય છે, (પણ એમાંની ત્રણ પેહેડી ગોસતેફરીઆન નામની કેતાખના ઇંચેજી તરબુમોમાં ભુલથી રહી ગઈ છે, જે પહેલવી ટેક્સ્ટ ઉપરથી જણાયો.) આ નવ પેહેડી ઉપલી ૧૬ પેહેડીઓના જેટલીજ લાંબી ગણીએતો ૨૨૧ અથવા ૨૧૬ વરસ સુધી લંબાય અને ૪૦ સ. ૧૧૫૨ અથવા ૧૧૬૬ હરમજદીઆર અથવા નેરીઓસંગના જનમની તારીખ લેખાય. તેટલા માટે આએ આધાર ઉપરથી આપણે એવાં અનુમાન ઉપર આવે છીએ કે નેરીઓસંગ ૧૨ મી સદીની આખેરીએ થઈ ગયેલો હોવો જોઈએ, અને જ્યારે હીંદુસ્તાનના પારસીઓ નેરીઓસંગની અગાઉ ત્રણ કરતાં વધારે પેહેડી અથવા ઘણીક મુશકેલીથી ૧૧૦૦ થી વધારે આગળ લઈ જઈ શકતા નથી, ત્યારે આપણને ધારવું જોઈએ કે ઘણાં નામો જતાં રહેલાં હોવાં જોઈએ.

નેરીઓસંગ એક ખરેખર ઘણોજ વીહવાન મોબેદ હતો, કે જેની સાથે

આગલા પારસી મોબેદોમાંના કોઈને પણ ખરી રીતે ઈવચીતજ સરખાવી શકાય. તોપણ તેઓમાં બીજા ઘણા વીદવાન અને ઉદ્યોગી મોબેદો હતા અને તેમાં ખસુસ કરીને આપણે, આખરોની જેઓએ ઘણી-ખરી સઘળી વીગત આપનારી (Encyclopaedic) 'રેવાયત' બનાવી હતી અને જુનાં લખાણો ઘણી સંભાળથી નકલ કર્યાં હતાં તેઓની નોંધ લેવી જોઈએ. દુ-કમાં ખરેખર તો તેઓમાં ઘણાજ થોડા કોઈ પણ રીતે નાલાયક હતા. હવે જો આપણે હીંદુસ્તાનના નેરીઓસંગને માનુશચેદાર જેવો ધરાની કે જેણે "દાદેસતાને દીની" લખી હતી, અને આતર ફરનબગ અને આતરપદ જેવા ધરાનીઓ જેઓએ "દીનકરદ" લખી હતી, તેઓ સાથે સરખાવે તો આપણે હીંદુસ્તાનના ઘણાખરા દસતુરોને પણ ધરાનના ઘણાખરા દસતુરો સાથે લાયકાત, જ્ઞાન અને કાબેલીયતને માટે વાજબી રીતે સરખાવી શક્યે. પહેલવીનાં જ્ઞાનની કાંઈક કોટાઈ વીશે બોલતાં આપણને યાદ રાખવું જોઈએ કે પહેલવી ભાશા લગભગ નવમી સદીની આખેરી સુધી સઘળા ધરાનીઓની સવદેશી ભાશા હતી, અને તયાર પછી પણ પારસી મોબેદોમાં કેટલીએક સદી સુધી ચાલુ રહી. જ્યારે હીંદુસ્તાનમાં તો મોબેદોને રોજના ચાલુ વપરાસને ખાતર બીજી ભાશાઓ વાપરતી પડી, જેથી તેઓના પહેલવી અને ફારસી ભાશાના અલયાસમાં ઘણી ખલલ પડી.

ના ૧૦૯

જામે જમશેદ.

(તા. ૨૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૬.)

મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણા તથા ૧૬ મી સદીના પારસીઓના કહેવાતાં અ-

જ્ઞાનપણાં વીશે ગયે વરસં અમારી કટારોમાં ચાલેલી ચરચા ઉપરથી એક ખંતીલા અથોરનાન બ્રાહ્મ્યુએટ મીં કુટારે ડાકટર વેસટના મેળવેલા અભીપ્રાયનો શરૂઆતનો ભાગ ગયા સનીવારના અમારા અંકમાં અમોએ પ્રગટ કર્યો હતો, જ્યારે તેનો બાકી રહેલો ભાગ આજના અંકના પાછલા સફા ઉપર અમો રજુ કર્યે છીએ. ડાકટર વેસટ ઉપરાંત એ ખંતીલા એરવહે બીજા બે જાણીતા ઓરીયેટલ સકાલરો ડાકટર મીલ્સ તથા ડાકટર ગેલ્ડનરના અભીપ્રાયો પણ, તેજ પાંચ સવાલો તેઓ ઉપર લખી મોકલીને, મેળવયા છે અને એ બે વીદવાનોના મળેલા જવાબો પણ, એરવહે કુટારની ખાએસથી અમે પ્રગટ કર્યા છે.

હવે જ્યારે આપણે હીંદુસ્તાનના દસ-તુરોને ધરાનના દસતુરો પાસે ચોક્કસ "મેન-યુસફીપટો" માંગતા જોઈએ છીએ, તો તે ઉપરથી આપણને એમ ધારવાનો કાંઈ હક નથી કે હીંદુસ્તાનમાં તે વખતે કોઈપણ ઠેકાણે તે "મેનયુસફીપટો" હસતીમાં હતાં નહીં. પણ તે ઉપરથી ફક્ત એટલું જ કહી શક્યે કે જે ચોક્કસ દસતુરો તે મંગાવતા હતા, તેઓની પાસેજ તે હતાં નહીં. દાખલા તરીકે ફરવરદીન યશતનું ફારસી અક્ષરે લખાયલું અવસતા ટેક્ષ્ટનું એક "મેનયુસફીપટ" જે હાલ "મયુનીચ" ખાતે ડાકટર હાઉના કલેક્શનમાં છે, તે "મેનયુસફીપટ" ના કેલોફ્રેન ઉપરથી આપણને માલમ પડે છે કે જામાસપ હકી-મને યઝદથી સુરત ખાતે કેટલાક સવાલના જવાબો, હોમ અને વરસનો કાંઈ જથ્થો આપી તથા ફરવરદીન યશતનું અવસતા "મેનયુસફીપટ" જે સુરતખાતે તે વખતે નહીં હતું તે સાથે મોકલયો હતો. ૧૭૨૨ માં મુખર્ષ આવયા પછી તેણે સમન્નયું કે રૂસતમજી માણેકજી જેઓની આગળ તે

આવયો હતો, તે લગભગ એ વરસ અગાઉ ગુજરયો હતો. સુરત જઈને તેણે જે દસતાવેજ અને મેનયુસફીપટ તે લાવ્યો હતો તે આપયાં અને સવદેશ પાછા ફરતી વખતે ફરવરદીન યશતની અવસતા ટેક્ષટ ફારસી અક્ષરમાં લખવાને માટે લગભગ છ મહીના સુધી મુબઈની નજદીક રહ્યો હતો અને તે મેનયુસફીપટ હાલ મયુનીયમાં છે. આએ “કોલોફ્રેન” ઉપરથી કોઈએ ભુલભરેલું અનુમાન કર્યું છે કે ફરવરદીન યશત પહેલવહેલી ઇ. સ. ૧૭૨૨ માં જામાસપ હકીમ હીંદુસ્તાનમાં લાવ્યો હતો. પણ પ્રોફેસર ગેડનરને પોતાની શોધખોળ દરમિયાન ત્રણ “મેનયુસફીપટો” હીંદુસ્તાનમાંથી મળ્યાં છે, કે જે જામાસપ હકીમના “મેનયુસફીપટ” થી તદ્દન જુદાજ છે અને તોપણ તેમાં ફરવરદીન યશત આવેલી છે. તેમાંનું F I ૧૫૯૧ માં આસદીન કાકાએ લખેલું, Pt I ૧૬૨૫ માં લખાયેલું અને E I જેની ફરવરદીન યશતની કોપી F I ની કોપી ઉપર ઘણી ખરી રચાયત્રી છે, F I ના કોલોફ્રેનનો મોટો ભાગ પછવાડેથી પાછો લખાયેલો છે, કારણકે છેલ્લું પાનું (વરક) ખવાઈ ગયેલું હતું, પણ અસલ કોલોફ્રેનની કેટલીએક આગલી લાઇનો ટેક્ષટની છેલ્લે હજુર રાખેલી છે અને તે બીજા લખનારે ખરોખર નકલ કરી છે. આએ “મેનયુસફીપટ” ના અક્ષર તે પછી ૨૧ વરસે આસદીન કાકાને હાથનું લખેલું “શીકંદ ગુમાની” નું મેનયુસફીપટ Ak 2 ની સાથે પણ સરખાવવામાં આવ્યાં છે. અને બેઉ અક્ષરો ઘણાખરા મળતા આવે છે. Pt I નો કોલોફ્રેન પણ ફરીથી લખાયેલો છે. E I તેના કરતાં પાછલા વખતની છે પણ તેમાંની ફરવરદીન યશત F I ની નકલમાંથી અને નહીં કે જામાસપ હકીમનાં મેનયુસફીપટમાંથી લીધેલી છે. એ સઘળાં ઉપરથી આપણે એજ અનુમાન

ઉપર આવે છીએ કે આએ (ફરવરદીન) યશત સુરતમાં જામાસપ હકીમ જે મેનયુસફીપટ લાવ્યો તેની ૧૩૧ વરસ કરતાં પણ ઘણી અગાઉ નવસારીમાં હતી, જો કે તે હીંદુસ્તાનમાં પહેલવહેલી ક્યારે આવી તે વીશે રવાયતમાં નોંધેલું મને ખબર નથી.

જો પારસીઓ પ્રોફેસર ગેડનરના દીખાયાનો જ્યાં સુધી તેઓ તે સમજે ત્યાં સુધી વાંચી વાંચીને અલયાસ કરશે, તો તેઓને ખોટા “કોલોફ્રેન” (જો તેવું કંઈ હીંદુસ્તાનમાં હોય તો) થી ખોટે રસતે દારવાઈ જવાની જરા પણ ધાસતી રહેશે નહીં. આવા ખોટા કોલોફ્રેન પારસી મેનયુસફીપટોમાં કદાચજ હોય છે અને મારા ૩૦ વરસ ઉપરના અનુભવમાં એવો એક પણ કોલોફ્રેન મને મળ્યો નથી. કોઈ કોઈ વખત વાંચનારાઓ તેને ખરોખર સમજતા નથી. પણ તે તો તેઓનાજ કાચા અનુભવ ઉપરથી બને છે. જાપાન-સનાસો તો સાધારણ રીતે બીજા વીદવાન માણસોની માફક પોતાના મન ઉપર પડેલા પહેલાજ છાપ ઉપર ઘણો ધતખાર રાખતા નથી અને જ્યાંસુધી તેઓએ ખરાખર ઉલટપાલટ તપાસ કરી નહીં હોય અને ભુલ થવાના સઘળા બનવાબેગ સંજોગો ધ્યાનમાં નહીં લીધા હોય, ત્યાંસુધી કંઈપણ માની લેતા નથી.

ધરાનીઓ અને હીંદુસ્તાનના પારસીઓ સાથની સંબંધ રાખનારી સથીતી અને તેઓ વચેના વહેવાર સાથે તાલુકો રાખતી ઘણીક બાબતો છે, જેની શોધખોળ હજી થઈ છે તે કરતાં વધારે કાળજી ભરેલી અને અપક્ષપાત થવી ઘટે છે. માનુશચેહારનાં કાગલો ઉપરથી માલમ પડે છે કે ઇ. સ. ૮૮૧ માં ચાને પારસીઓના પાદશાહોમાંનાં છેલ્લા પાદશાહનાં મરણ પછી ૨૩૦ વરસે ધરાનમાં ઘણીક જરથોસ્તી કોમો હતી.

માનુશચ્છેદાર પોતે મોટો ધરમગુરુ અને પારસ અને કેરમાનમાં વસતી કોમોનો મુખ્ય અધીકારી હતો અને તે શીરાઝ, સરકન, કેરમાન, રય, અને સરખસને કદીમ ધરમનાં મુખ્ય મથકો તરીકે લખે છે. આખે શેહેરો ઇરાનના મોટા ભાગ ઉપર વહેંચાઈ ગયાં છે અને પહેલવી વંદી-હાદના જુનામાં જુના કોલોફેન ઉપરથી જાણ્યે છીયે કે ઇ. સ. ૧૨૦૫ માં સગે-સતાનમાં જરથોસ્તી કોમ રહેતી હતી. પારસીઓ તેટલા માટે ઇરાનમાં ઘણા અને આબાદ હતા, જ્યારે તેઓના જાતલાભાઓ હિંદુસ્તાનમાં ઠરીઠામ થવાને માટે ફાંફાં મારતા હતા. દીનકરદનાં ૮ અને ૯ માં દક્ષતરો ઉપરથી માલમ પડે છે કે નવમી સદીની આખેરી સુધી તેઓએ તેઓનાં ધરમશાસ્ત્રના આગલા ૨૧ નુસકમાંથી ૧૯ નુસક ઇરાનમાં જાળવી રાખ્યાં હતાં, જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં આપણે જોયું તેમ તેઓને ઘણીજ જરૂરજોગી સાધારણ ખંદ-ગીને લગતાં ત્રણ અધુરાં નુસક ઉપરજ સંતોશ પામવું પડ્યું હતું.

દશમીથી પંદરમી સદી સુધી, જ્યાં-સુધી જાણ્યું ત્યાંસુધી, પારસીઓની તવા-રીખ ઘણીખરી ખાલી છે. ઇ. સ. ૧૦૦૯ અને ૧૦૨૧ માં કનેરીના ગુફા તરફ પારસી-ઓની લાંબી મુલાકાત, ૧૧૪૨ અને ૧૨૧૫ માં નવસારી ખાતે મોખેદોનું આવવું, ૧૨૦૫ માં માહીયારનું સગેસતાનમાં છ વરસ રહ્યા પછી પહેલવી વંદીહાદના “મેન-યુસફીપટ” સાથે પંજાબમાં ઉંચ તરફ પાછા ફરવું, ૧૨૬૯ પછી ઇરાની મોખેદ રૂસતમ મેહેરપાનનું આવવું અને ૧૨૭૮ માં અંકલેશવરમાં તેનું વીસપરદનું લખવું, વળી તેના ભાઈના છોકરાના છોકરાનો છોકરો મેહેરપાન કેખુશરૂ કે જેણે ખંખા-વનો એહાલસંગ નામનો એક ગુજરેલો

પારસી (કે જેને માટે મેહેરપાનના પાંચ “કોલોફેન” સીવાય બીજું કંઈપણ લખાણ મળતું નથી,) તેને માટે જે પહેલવી ઇજ્જતને અને જે પહેલવી વંદીહાદ અને બીજાં કેટલાંએક ઇ. સ. ૧૩૨૩ અને ૧૩૨૪ માં મેનયુસફીપટો લખ્યાં હતાં, અને ઇ. સ. ૧૩૦૯ માં ભરૂચમાં ઇંટના દોખમાનુ બાંધવું, એ સીવાય બીજું શું જાણ્યે છીયે ?

આપણે ધારી શક્યે કે ઇ. સ. ૧૪૭૮ કરતાં આગળ પણ રેવાયતો હિંદુસ્તાનમાં આવવી જોઈયે. હવે ત્યારે હું પુછું કે જાણવાજોગ બનાવોની જે નોંધ “ફરેસત” અને “ખારમાસીયા” કે જે ઘણા પારસી મોખેદો હિંદુત્તરનમાં રાખતા હતા, તેમાં એ વીશે શું કંઈ પણ મળે નહીં ?

આપણી મોજુદ રેવાયતો ઇ. સ. ૧૪૭૮ માં શરૂ થઈ, ત્યાર પછી તરત માલમ પડી આવે છે કે ઇરાનમાં પારસીઓ પોતાનું બળ ખોતા ગયા અને હિંદુસ્તાનના પારસીઓની સ્થિતિમાં સુધારો થતો ચાલ્યો છે. ઇ. સ. ૧૫૧૧ માં ચાર ઇરાની વેપારીઓ ગુજરાતમાં એક કાગલ લઈ આવ્યા, જેમાં ઇરાની પારસીઓ પોતાની વસતી સરકાખાદ અને તુરકાખાદમાં ૪૦૦, યઝદમાં ૫૦૦, કેરમાનમાં ૭૦૦, સીસતાનમાં ૨૭૦૦, અને ખોરાસાનમાં ૧૭૦૦ માણસો (નફર) ગણે છે. જે આપણે “નફર” નો અર્થ “કુટુંબનો વડો” તરીકે ગણ્યે તો આખે ૬૦૦૦ નફર મળી આખી પારસી વસતી ઉપર કહેલાં પરગણાઓમાં ૨૫૦૦૦ અને ૩૦૦૦૦ ની વચમાં થવા જાય, કે જે વસતી હિંદુસ્તાનનાં પારસી-ઓની વસતી કરતાં વધારે ગણી શકાય નહીં.

જે તે વખતના હિંદુસ્તાનના દસતુ-રાએ પોતાના રીવાજો અને હંતકથાઓ ઇરાનના દસતુરોની માફકજ છે કે નહીં, તે

જાણવાને પુછપરછ કરી તે સાડું તેઓને નાકાબેલ ગણીને આપણે તેઓને ઠપકો આપયે. તો ધરાની દસ્તુરે કે જેઓએ પોતાનાં ધરમનાં પત્રીત્ર નુસકનો ફક્ ભાગ દશમી અને પંદરમી સદીની વચ્ચે જોઇ દીધો અને તારાજ થવા દીધો, તેઓને કેટલો ઠપકો આપવો જોઈએ? ખડું છે કે તે વખત ધરાનાં દસતુરે માટે ઘણો સંકટ ભર્યો હતો, તોપણ તે લોકો સઘળા અજ્ઞાન થઇ ગયા હતા નહીં, કારણ કે ઘણાં કીમતી “ મેનયુસફીપટો ” ની કેટલાકોએ નકલ કરી હતી, પણ કેટલાકોએ ફક્ત ખંતની ગેરહાજરીથી અગતયના “ મુનયુસફીપટ ” ની બેઠરકારી કરી અને તેથી તે નકલ કરવાનાં રહી ગયાં અને આખરે બધાં ગુમ થઇ ગયાં અને જ્યારે હીંદુસ-તાનના દસતુરોએ ઇ. સ. ૧૪૭૮ માં ૨૧ નુસકો માટે પુછાવયું, ત્યારે તેઓમાંની સાધારણ બાબદોમાંની ઘણી ટુંક વીગતોજ તેઓ મેળવી શક્યા અને તે પણ થોડી ઘણી ભરોસાલાયક હતી.

શું આવીજ ખંતની ગેરહાજરીથી હાલના પારસીઓએ તેઓની સઘળી કેળવણી, સાહાસકામ અને સાદી સમજ છતાં, ઘણા જુના દસતાવેજે જેવા કે ફરેસત અને બીજા તેઓની કોમના નયાગાનોની નોંધો (જેની પુરેપુરી નકલો તેઓના અકાબરે ભવીશ્યની ખબર અને તેઓની કોમના ઉપયોગને માટે એકઠા કરીને જાળવી રાખે, તો તેઓની તવારીખના ઘણાખરા ભાગનો સમાવેશ તેમાં થઇ જાય,) ધીમે ધીમે નાશ થવા દીધો નથી અને હજુર તેનો નાશ થવા દેતા નથી.

હું ધારું છું જે આ કાગલમાં તમારા સઘળા સલાહના જવાબો તમને મળશે, જો કે તમે જે અનુક્રમે પુછ્યા હશે તેમ

નહી હશે. તમે જોશો કે મારા વીચારો માટે લંગાણથી તેનાં કારણો દરશાવવાની જરૂર પડી છે. આ કાગલ તમારી મરજી માં આવે તો છપાવવાની ચાલો તેનો કોઈ પણ રીતે ઉપયોગ કરવાની તમને છુટ છે અને જો તમને નયુસપેપર કટીંગસ પાછાં જોઈતાં હોય તો મહેરબાની કરી મને જણાવજો.

તમારો સેવક,
ઈ. ડબલ્યુ. વેસ્ટ.

નાં ૧૧૦

જામે જમશેદ.

(તા. ૨૬ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૬૮)

ડાક્ટર મીલ્સનો અલીપ્રાય.

ઓકસફર્ડ, મે-૨૫-૧૮૬૮.

મારા વહાલા સાહેબ,

તમે કામેદીઅત, મધ્યમપણા, અને વીચારવંતપણાથી (Scholarly Judicious and moderate) પુછેલા સવાલોના જવાબો વીશે મારો અલીપ્રાય તમે જે કહ્યું છે તે સાથે તદ્દન મળતો છે. નેરીઓસંગની તવારીખ પણ તમે જે જમાનામાં તેને મુક્યો છે ત્યાં વેર, તદ્દન નહીં તો લગભગ ત્યાં વેર જાય છે. અને કેટલાક (વીદ્વાનો) તો જેવા કે મારો મરહુમ દોસત ડારમેસ્ટેટે નેરીઓસંગના સઘળા વીચારોને સવીકારવામાં કાંઈ પણ મના રાખતો નથી.

આપણા પહેલવી તરજુમા તો અકબરના જમાનાની અગાઉનાજ છે, અને નેરીઓસંગના પહેલવી ઉપરથી કીધેલા સંસક્રીત તરજુમાઓ દેખાડે છે કે (તેના

જમાનાની) કેટલીએક સદી આગમજ પણ પહેલવીનું વંશપરંપરા ઉતરેલું જ્ઞાન હતું. નેરીઓસંગ પોતે પણ તેના જેવોજ (કાબેલ) નહી હોય ત્યાં સુધી પહેલવી કેમ શીખે ? ટુંકમાં હું (તમારા સવાલોના જવાબમાં) કહું છું કે “હા.” ખચીત અકબરના વખતના તેમજ તેની આગળના પારસી મોઝેદોમાં એક ઘણુંજ ઉંચી પંક-તીનું વંશપરંપરા ઉતરી આવેલું જ્ઞાન હતું, અને અકબર ખચીત કાંઈ એવો એવકફ નહિ હતો કે પોતે પારસી ધરમથી વાકેફ થવા સાડ તે ખાસ એવાજ કોઈ પારસીને બોલાવે કે જે તે વાંચે કાંઈજ બાજુતો નહી હોય.

હું છું તમારો વીશવાસુ,
એલ. એચ. મીલ્સ.

તા. ૪૦—મને હમણા કામનો બોલે ઘણોજ છે.

ના. ૧૧૧

બમે જમશેદ.

(તા. ૨૬ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૮)

ડાક્ટર ગેલડનરનો અલીપ્રાય.

બરલીન, ૨૫-૮-૧૮૯૮

માનવંતા સાહેબ,

તમારાં તા. ૧૫ મી એપ્રિલના કાગલ માટે અને તે સાથના “કર્ટીંગસ” માટે ઉપકાર માનતાં મારે તમારા સવાલોના આ અસુરા જવાબને માટે દરગુજર ચા-હવી જોઈયે. સોળમી અને અઠારમી સદીની વચેના પારસી મોઝેદોનાં જ્ઞાન સંબંધી હાલત વીશે એકસ જવાબ આપવો કાંઈ સહેલું નથી, કારણ કે તે માટે ખાતરી

લાયક ખબરોની લગાર ખુટ છે, પણ આંકેટીલનો એ ખામદ વીશેનો અલીપ્રાય તો કાંઈજ કીમતનો (કામનો) નથી. જંદ પહેલવી જખાનોનું તેનું પોતાનું જ્ઞાન ઘણુંજ ઉપર ટપકેનું હતું અને ખનવાજોગ છે કે તેણે પોતાના ઉસતાદને એવા સવાલો પુછ્યા હોય કે જેના સઉથી સરસ દસતુરો પણ ઉતર આપી શકે નહી અને તેટલાં ઉપરથીજ તેણે બાંધેલો વીચાર ઘણો ઉતાવળાએ હોવા વગર રહે નહી. ૧૬ મી અને ૧૭ મી સદીઓના જુના “મેનથુસકોપટો” ની નકલ કરનારાઓમાં ઘણાકે એવા હતા કે જેઓ ઘણાજ કાળજી-મંદ ઠહેવાય, જે કે ખુદ અવસતા બાશનું તેઓનું જ્ઞાન ઘણું બોહોળું નહોતું એમ મને જરાક શક છે. હીન્દુસ્તાનમાં ત્યાંના મોઝેદોને સાડ અવસતાનું વધાકરણ અને તે શીખવાની મદદેશાઓ નહી હોવાથી, ત્યાંના પારસીઓને અવસતા લખાણો સમજવાનું વધારે અને વધારે મુશકેલ થઈ પડ્યું, પણ એ ખુટ પહેલવી તરજુમા-આથી અને બકીનાં તમામ પહેલવી સાહીત્યથી પુરવામાં આવી હતી. (ખરેખર તો) ખુદ અવસતામાં આપણને જરથોસતી મહજબનો ખુલ્લો અને પુરે-પુરો ચીતાર કાંઈ હમેશ મળતો નથી, અને એવો કાંઈ ચીતાર આપવાનું કામ તો પહેલવી સાહીત્યને માટેજ રાખી મુકવામાં આવ્યું છે. એટલે કે થોડોજ શક છે કે સોળમી સદીમાં એવાળી દસતુરો હતા કે જેઓ પહેલવી પુખત રીતે સમજતા હતા. (Understood Pahlavi thoroughly) એવા દસતુરો ગુજરાતના એક અંધારાં ખુણામાં રહેતા હતા તો શું થયું, એમ તો બ્રાહ્મણો અને યાહુદીઓમાં પણ ધર-મને લગતાં વંશપરંપરા ઉતરી આવેલાં ખરેખરાં જ્ઞાને ઘણીક વખતે એવાં ખુણાં-

ખંડોલાંઓમાંજ વાસો કરેલો મળે છે; અને એજ મીસાલે હીંદુસ્તાનનાં ચોક્કસ દસતુરી ખાનદાનોમાં પહેલવીનું જ્ઞાન તે વખતે પેહેડી દર પેહેડી ઉતરી આવેલું હોવું જોઈએ. અને તેજ મીસાલે હમણાં પણ છે, નહીં તો (ફક્ત એકજ દાખલો આપું તો) પેલા તમારા પુનાવાળા બુઝેરગ દસતુર હોશંગજી જેઓ યુરોપીયનોના ઉસતાદ થાય છે, તેવલુ પોતે પણ પહેલવીનું જ્ઞાન કયાં સંપાદન કરતે ?

એવાં બધાં કારણોને લીધે હું ધારૂં છું કે એવો કોઈ વીદવાન પહેલવી ઉસતાદ મહાન મોગલ (પાદશાહ અકબર) ને જ-રથોસતી ધરમના કાનુનો ઘણીજ ખાતરી લાયક રીતે સમજવી શક્યો હતો.

વળી “રેવાયતો” માં પણ કાંઈ સાધારણ મુળતત્વોનીજ ખામદોનું બયાન આવતું નથી, પણ ઘણી વખતે તેમાં ઘણાજ મહત્વના સવાલોનો સમાવેશ કરેલો છે. (જુઓ Sacred Books of the East VOL. XXXVII P. 419) અને તેઓમાં વળી વારંવાર ઈરાનના વીદવાન દસતુરોના સતાવાર ફટવાઓ પણ મળે છે.

એમ કહેવામાં આવે છે કે જાપાસપ ઇ. સ. ૧૭૨૧ માં ફરવરદીન યશત હીંદુસ્તાનમાં લાવ્યો હતો, જ્યાંથી તે ગુમ થયેલી કહેવામાં આવતી હતી. પણ એ ગુમ થયેલી હોવાની વાત ઘણું ઘણું તો પારસીઓના ચોક્કસ પંથકોનેજ લાગુ પડે, નહીં કે હીંદુસ્તાનના તમામ પારસીઓને. ખરી ખીના તો એ છે કે એ યશત તે વખતે (૧૭૨૧ માં) હીંદુસ્તાનની ઘણીક નકલોમાં મોજુદ હતી. અને તેથી વળી કેટલેક દરજ્જે તો જામાસપની ઇરાની નકલ કરતાં પણ વધારે સારી (સુધ) હાલ તમાં. જોકે કહાય એમ હોય કે તેના માલિકોએ તે તેઓથી છુપી રાખી હોય.

પ્રાચીન ગ્રેષો ઉકલાવવાની વીદ્યા ઉપરથી તથા અસલ એખારતની ખારીક નુકતેથીની ઉપરથી (Palaeographical and text-critical reasons) થોડોજ શક રહે છે કે જે-“ મેનયુસક્રીપટો” ને મે F I અને Pt. I ના નામ આપ્યાં છે, તે ખરેખર તેના “કોલોફોન” માં જેટલાં જીનાં કહેવામાં આવ્યાં છે તેટલાંજ પુરાણાં છે.

હું છું, તમારો તામેદાર,
કે. એફ. ગેલ્ડનર.

ના. ૧૧૨

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૨૮ સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૮.)

મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજી રાણાને પાદશાહ અકબરે આપેલી કહેવાતી જાગીરની સનદની નકલ બાહર મેલવાની કરવામાં આવતા માગણી.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ,--મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજી રાણાને લગતી તકરાર વળી પાછી નવાં રૂપે શુરૂ કરવામાં આવી છે. જાણીતા અંગ્રેજ વીદવાન ડાક્ટર વેસ્ટ ઉપર ચોક્કસ સવાલો મરહુમ દસ્તુરજીના ખેશીઓ તરફથી મોકલાવી તેનો અણીપ્રાય તેની પાસે પુછાવવામાં આવ્યો હશે; અને તે ઉપરથી તે વીદવાને એવું મત આપેલું જણાવવામાં આવે છે કે, “મેહરજી રાણા “ ઇ. સ. ૧૫૭૮ ને આશરે દીલ્લી ગયા હતા, તે ખીના તો તે વખતેજ તેવજીને આપેલી જાગીર ઉપરથી સીધ થાય છે.” પણ, સાહેબ, અગતનો સવાલ તો એ છે કે જાગીર તે વખતેજ મળી હતી કે કેમ અને

શા માટે?† તેનો ચુકાદો સંતોષકારક રીતે લાવવાનો અકસીર ધલાજ તે જાગીરને લગતી સનદની નકલ બાહર મેલવાનો છે. તે નકલ બાહર મેલવામાં આવે તો સઘળી લંબાણ તકરારોનો ટુંકમાં નીવેડો આવી જાય. પ્રેક્ટિસર વેસ્તે તો, મરહુમના ખેશીઓની એવી વાત માની લખને જવાબ આપ્યો છે કે મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાને ૧૫૭૮ માં અકબરે જાગીર આપી હતી; પણ તે વાત ખરી છે કે કેમ તે દેખાડવાને તેની સનદ કાં નહીં બાહર મેલવામાં આવતી ?

તકરાર કરવાની ખરી રૂઢી.
મુ'બદ, તા. ૨૬ મી સપ્ટેમ્બર.

ના. ૧૧૩.

જામે જમશેદ.

(તા. ૧ લી અક્ટોબર સને ૧૮૬૮)

અકબર અને દસતુર મેહરજી રાણા.

જામે જમશેદના અધીપતી જાગ—
સાહેબ,

દસતુર મેહરજીરાણાની હીમાયતમાં ડાકટરો વેસ્ટ, મીલ્સ અને ગેલ્ડનર જેવાઓના જે અભીપ્રાયો તમારાં પત્રમાં છપાયા છે, તેથી વીરૂધ્ધવાળાઓ ઘણાજ મુન્નયા છે. બદ્દાઓનીએ તો ભર દરીએ તરાપો ડુખાવ્યાથી, સોળમી સદીના પારસીઓનું કહેવાતું “અજ્ઞાનપણું” હવે ચાલે નહીં એવું હોવાથી, અને ફરવરદીન યશતવાળું ઓથું પણ જમીનદોસત થવાથી, હવે તેઓએ તકરાર કરવાની એક નવીજ રૂઢી અખતયાર કરી છે, અને તે એ કે તેઓ મેહરજી રાણાને મળેલી જાગીર, જે હમણા

સુધી સહ કોઇ કબુલે છે, અને જેની સનદનો ભાવારથ “ પારસી પ્રકાશ” માં આપેલો છે, તે ઉપર શંક નાખવો. આ સઘળી કાબેલીયતને માટે મારે જણાવવું જોઈએ કે મેહરજી રાણાને જાગીર મળી હતી તે ધીના એક સનદ ઉપરથી નહી, પણ પાંચ સાત ઘણાજ જુના દસતાવેજો ઉપરથી સંતોષકારક રીતે સાબિત થઈ શકે એમ છે. એ જાગીર પહેલાં તેમનેજ મળી હતી તે વીશે કાંઇ પણ સંદેહ નથી. આ દસતાવેજોમાંનો મોટો ભાગ પેચવાન ફારસી ભાશામાં લખેલો છે અને જે પારસી કોમમાંથી ફારસીના ઉંડા જ્ઞાન ધરાવનારો કોમમાં માન પામેલો ગ્રહસ્થ એ દસતાવેજો જોવા માંગશે તો ઘટતી સાવચેતી સાથે તેમને તે દેખાડવાની જોગવાઈ કરો આપવાને મેહરજીરાણાના ખેશીઓ ખુશી થશે. તેટલાં એ સઘળા દસતાવેજો તેની અસલ ફારસી તેમજ તરજુમા સાથે છપાવીને બાહર પાડવાની કાંઈક તજવીજ થાય છે, અને હું આશા રાખું છું કે એ કોશેશનું ફળ થોડા વખતમાં ચોક્કસ રીતે પારસી આલમ આગળ ધરવામાં આવશે.

આપનો સેવક,

દારા એસ. દસતુર મેહરજી રાણા.
ચોપાટી, તા. ૨૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૮.

† હા તેજ વખતે મળી હતી. જુઓ ના. ૧૧૩.

નાં ૧૪.

મુખર્થ સમાચાર

(તા. ૫ મી અક્ટોબર સને ૧૮૬૮)

મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજી રાણાને શેહેન-
શાહ અકબરે આપેલી કહેવાતી
જાગીરની સનદના સંબંધમાં માગ-
વામાં આવતો ખોલાસો.

મુખર્થ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ-મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજી રાણા
વીષે તેમના ખેશીઓ તરફથી પાછી તકરાર
જગાડવામાં આવતાં તે વીષે મેં એક ઘ-
ણીજ સાદી સુચના તમારાં પત્ર મારફતે
તેમને કરી હતી. મને, સાહેબ, જણાવવા
દેશે કે દસ્તુરજીને લગતી તકરારમાં હમણાં
સુધી જેવો ભાગ લેતા આવ્યા હતા તેમને
લગતો હું નથી. હું પોતે એક ધરાની છું,
અને આગલ બે ત્રણ વરસ ઉપર ચલાવ-
વામાં આવેલી સામસામી તકરારો હું ધીર-
જથી વાંચતો હતો. તે વેળાએ મને
લાગ્યું હતું કે તકરાર જેવાં શાંત મનથી
ચલાવવી જોઈએ તેવાં શાંતમનથી ન
ચલાવતાં તકરારમાં ઉતરેલા મુખ્ય
પક્ષોએ નહારા શખ્તોનો એક બીજા સામે
વધારે ઉપયોગ કર્યો હતો. તે કારણે તક-
રારનું સેવટ આવ્યું ન હતું; અને પો-
તાના વડીલોના ખરા ઇતીહાસથી વાકેફ
થવાની હોંસ ધરાવનારા મારા જેવા બીજા
કેટલાકો તેથી દલગીરજ થયા હતા. પણ
તકરાર હમણાં જ્યારે પાછી જગાડવાની
તજવીઝ કરવામાં આવી છે, ત્યારે વળી
તે આડે રસ્તે ઉતરી નહીં જાય તે અરથે મેં
તમારાં માનવતાં પત્ર મારફતે સુચવવાની
રજા લીધી હતી કે, તકરારનો સેહેલથી
નીકાલ આણવાના ઉપાય તરીકે મરહુમ
દસ્તુરજીને શેહેનશાહ અકબરે આપેલી

કહેવાતી જાગીરની સનદ બાહેર મેલવી-
પણ મારી દલગીરી વચ્ચે હું જોવું છું કે
તે સીધો સવાલ ઉપાડી લેવાને બદલે તેને
ઉડાવી દેવાની તજવીઝ કરવામાં આવી છે.
મીં દારા એસં દસ્તુર મેહરજી રાણા
મરહુમના એક ખેશી તરીકે તકરારનાં મે-
દાનમાં બાહેર પડ્યા છે, અને તેઓએ
મારા સવાલના જવાબમાં જણાવ્યું છે કે,
“ મેહરજી રાણાને મળેલી જાગીર, જે
“ હમણા સુધી સઉ કોઈ કબુલે છે, અને
“ જેની સનદનો લાવારથ ‘ પારસી પ્રકાશ ’
“ માં આપેલો છે તે ઉપર શક નાખવો ”
એવી નવીજ રૂઢી મેં ધારણ કરી
છે. આગલ વધી તેઓ જણાવે છે કે,
“ આ સઘળી કાબેલીયતને માટે મારે
“ જણાવવું જોઈએ કે મેહરજી રાણાને
“ જાગીર મળી હતી તે બીના એક સનદ
“ ઉપરથી નહીં, પણ પાંચ સાત ઘણાજ
“ બુના દસ્તાવેજો ઉપરથી સંતોષકારક રી-
“ તે સાબેત થઈ શકે એમ છે. ” “ આ સ-
“ ઘળી કાબેલિયત ” તે કંઈ તે જણાવવામાં ન-
થી આવ્યું; પણ તે સવાલ હમણાં હું પડ-
તોજ મેલું છું. મીં દારાના ઉપલા શખ્તો
ઉપરથી જો હું તેમને સમજવામાં ગેર ઈન
સાફ કરતો નહીં હોઉં તો એમ ઠરે છે કે,
મરહુમ દસ્તુરજીને મળેલી કહેવાતી જાગી-
રની કોઈ સનદ હસ્તી નથી ધરાવતી. મા-
ફ તે અનુમાન ખોટું હોય તો મીં
દારા તે સુધારવાની તસદી લેશે. જે શહાદ-
તનો ઉપયોગ કરવાની લલામણ તેઓ મને
કરતા લાગે છે તે શહાદત તપાસતાં મારાં
તે અનુમાનને ટેકાજ મળતો હું જોવું છું.
મારાં ગયાં લખાણમાં ડાકટર વેસ્તના સંબં-
માં લખતાં મેં જણાવ્યું હતું તેમ પારસી
પ્રકાશના બનાવનારે તો મરહુમના ખેશીઓ
તરફની વાત માની લઈને એમ જણાવેલું
માલમ પડે છે કે, શેહેનશાહ અકબરને તે-
ઓએ જરથોશ્તી ધરમ સમજાવવાથી તેણે

તેમને જાગીર ખખશી હતી. તેની સનદ હસ્તી ધરાવતી હોત તો તેજ પુસ્તકમાં બીજી કેટલાક ખખરોના સંબંધમાં જોવામાં આવે છે તેમ સનદની તારીખ વગેરેની નોંધ આપવાને તેઓ ચુકત નહીં. દાખલા તરીકે મરહુમના દીકરા દસ્તુર કેકોગાદને મળેલી કહેવાતી જાગીરની સનદની તારીખ તેમાં આપવામાં આવી છે. તટલામાટે મીંઠ દારાને નીચલા બે સવાલોનો જવાબ આપવાની સુચના હું કરું છું* (૧) મરહુમ દસ્તુરજીને મળેલી કહેવાતી જાગીરની સનદ હસ્તી ધરાવે છે કે નહીં, અને હોય તો તે ઉપર કય તારીખ આપી છે? (૨) જે જુના દસ્તાવેજોની વાતો તેઓ કરે છે તે કોઈ જાહેર ઇતિહાસને લગતા છે કે ખાનગી, અને કોણને હાથના લખાણ છે?

તકરાર કરવાની ખરી રૂઢી.

નાં ૧૧૫.

નવસારી પ્રકાશ.

(તા. ૬ મી અક્ટોબર ૧૮૯૮ ને વાર રવેક.)

મરહુમ પહેલા દસ્તુર મેહરજી રાણાને તથા તેમના જમાનાના બીજા હીંદવાસી દસ્તુર મોબેદાને યુરોપના જંદ વિદ્વાનો તરફથી મળેલો ઇન્સાફ.

આપણામાં એવી એક કહેતી ચાલતી આવી છે કે, હરએક મહા પુરૂષ યા ભદ્રા પુરૂષને ખરો ઇન્સાફ તેની જીંદગીમાં નહીં, પણ તેનાં મરણ બાદ મળે છે. એ કહેતી ખરી છે; અને અમે તેમાં માત્ર એક ઉમેરો કરીએ છીએ કે, હર કોઈ મહા પુરૂષ યા ભદ્રા પુરૂષને ખરો ઇન્સાફ જેટલો

તેના સ્વદેશીઓથી મલતો નથી એટલો પરદેશીઓથી મલી શકે છે! એવોજ એક સંતોષકારક બનાવ, હાલ મરહુમ અશો દસ્તુરજી સાહેબ પહેલા મેહરજી રાણા તથા તેમના જમાનાના બીજા હીંદવાસી દસ્તુર મોબેદાના સંબંધમાં બન્યો છે. વાંચનારાઓને યાદ હશે કે, આજથી ત્રણ વરસની વાતપર આપણા એક ચંચલ ગ્રાજ્યુએટ મીંઠ રૂસ્તમજી પેસ્તનજી કરકરયાએ, રાયલ એશીઆટીક સોસાયટીની મુખ્યની શાખા મંડલીમાં પોતે વાંચેલા હીંદુસ્તાનના પારસીઓ તથા અકબર વિષેના રેસાલામાં એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે, અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવવા માટે નવસારીથી તે વેદાના દસ્તુર મરહુમ મેહરજી રાણા દીલ્લી ગયા હતા, અને તેવણની સમજાવટથી અકબર જરથોસ્તી તરીકા તરફ ખેંચાયો હતો, એવી જે વાત ત્રણસો વરસથી પારસીઓમાં બોલાતી તથા મનાતી આવી છે તે ખોટી છે, કાંકે અકબર જેવા મહાન શેહનશાહ ઉપર એવી ચમતકારીક અસર કરનાર તો અરહશીર કેરમાની નામનો એક ઇરાની કાબેલ દસ્તુર હતો, જેને અકબરે ખાસ રીતે પોતાની ધર્મ સંબંધી તકરાર સમાજમાં ભાગ લેવા માટે અત્રે બોલાવ્યો હતો. મીંઠ કરકરયાનો આ વિચાર દેખીતોજ ઉતાવળ્યો, ભૂલ ભરેલો તથા એક તરફી હતો; અને જ્યારે તેમની તે ભૂલ મુખર્મનાં પત્રોમાં કેટલાક ગ્રહસ્થો તરફથી દેખાડવામાં આવી, ત્યારે તે સુધારવાને બદલે તેમણે મરહુમ મેહરજી રાણા સામે, તે નિરદોષ દસ્તુરજીને અપમાન થાય અને તેમના વંશજોનાં દીલ નાહક દુખાય એવાં તોછડાં લખાણો કર્યા; અને તે ઉપરાંત પોતાનાં સીદ્ધાંતની સાબિતી તરીકે એક દલીલ એવી રજુ કરી કે, મરહુમ મેહરજી રાણાના વખતના તથા તેની આસપાસના વખતના હીંદુસ્તાનના પાર-

* જવાબ મઠિ જુઓના ૧૨૦ નો છેવટનો ભાગ.

સીઓ ધર્મ સંબંધી બાબતમાં એટલા બધા તો બેદરકાર બેરાહ અને બેએલમ હતા, તથા અકસર કરી તે વેલાના દસ્તુર મોબેદો પોતાના ધર્મની બાબતોથી એટલા તો બેખબર હતા, કે તેઓમાં પુરૂં પાઘડું પારસીપણું પણ રહેલું ન હતું, તો તેઓ અકબર જેવા શેહનશાહને ધર્મ સમજાવી શકેજ નહીં, અને ધર્મ સંબંધી ચુનોચેરા માટે તે શેહનશાહે ભરેલી વિદ્વાન ધર્મગુરૂઓની સમાજમાં ભાગ પણ લઈ શકેજ નહીં. આ ઉપરથી તે વેલા મુબંઈનાં ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી પત્રોમાં એ બંને સવાલોપર બહુ ગરમા ગરમ ચરચા ચાલી, જેમાં એક બાબુ મીં કરકરયાએ પોતે, અને બીજી બાબુ “એડી ઓકલત્રી” નામના એક પરદેપોશ કાબેલ વિદ્વાનના જુંડા હેઠલ બીજા કેટલાક લખનારાઓએ ભાગ લીધો હતો. અને તેનું શેવટ મીં કરકરયાની જગરદસ્ત શીક્ષતમાં આંખું હતું કેમકે બાહોશ લખનાર “એડી ઓકલત્રી”—જેનું નામ બાલુવાથી હવે થોડાઓજ અણબધ્યા હશે—તેણે જેમ મીં કરકરયાનાં પોતાનાં લખાણથી, તેમજ કાબેલીઅત ભરી તકરારો, સંખ્યાબંધ દાખલા દલીલો તથા ઇનકાર નહીં થઈ શકે એવા કેતાળી પુરાવાઓથી સાફ આયના પેરે દેખાડી આપ્યું કે, મરહુમ મેહરજી રાણાના અથવા ઇસ્વી સોલમી સદીના વખતના જરથોશ્તી દસ્તુર મોબેદો પોતાના ધર્મના એલમ તથા જ્ઞાનમાં પ્રરીપુર્ણ, ક્રિયા ભણતરોમાં ચુસ્ત તથા દીનહારીમાં નમુના સમાન હતા, અને તેટલા માટે અકબર પાદશાહને ધર્મ સમજાવવાને તેઓ શક્તિમાન હતા. એજ શોધક છુદ્દીના કાબેલ કલમકશે વલી સામેત કરી આપ્યું હતું કે, અકબરને જરથોશ્તી ધર્મ સમજાવવા માટે ગુજરાતના (નવસારીના)જ જરથોશ્તીઓ દીલહી ગયા હતા, જેઓમાં આગે-

વાન ભાગ બળવનાર મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાજ હોવા જોઈએ; કાંકે તે વેલાની તવારીખમાંથી જોકે તેમનાં નામ સાથની સીધી સામેતી મલી શક્તી નથી, તોપણ આડકટરી સામેતીઓ પુષ્કલ અને મજબુત છે. જેટલી મજબુતીથી “એડી ઓકલત્રી” એ આ સીદ્ધાંત સામેત કરી દેખાડ્યું, તેટલીજ ઉસ્તવારીથી તેણે વલી મીં કરકરયાનું, અરદેશર ફેરમાનીએ અકબરને ધર્મ સમજાવવાનું સીદ્ધાંત જમીનદોસ્ત પણ કરી નાખ્યું હતું; એવું દેખાડીને કે, આ કાબેલ ઇરાની દસ્તુર તો અકબરની ધર્મ સંબંધી તકરાર સમાજ ખલાસ થયા પછી લગભગ બે હાલેકાની મુદતે, અને વલી અકબરે રચાવવા માંડેલી ફારસી મહાન ફરહંગમાં જદ પેહલવી શબ્દોની પુર્ણી કરવાનાંજ ખાસ કારણથી દીલહી આવ્યો હતો. એ તકરારની બરકતથી બાહર પડેલું સાહીત્ય એક પુસ્તક ભરાય એટલું થયેલું છે; અને તેટલું જાણે પુરતું નહીં હોય તેમ, મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાના લગતા વલગતા ચોકસ આસામી, વધારે કેતાળી તથા દસ્તાવેજી પુરાવા સાથનું એક કીમતી પુસ્તક તેમની એ ઐતીહાસીક કીર્તીની હીમાયતમાં કાઢવાની તૈયારીમાં છે, એમ જાણી અમોને ખુશાલી ઉપજે છે.

પણ મીં કરકરયા તથા તેમના પક્ષકારો હજી પોતાનો ભૂલ ન સુધારતાં, તે ફેલાવવા તથા અણબધ્યાઓને ભોળવવાની કોશેશ કરતા રહ્યા છે, જેથી આ અગત્યના સવાલોનો ફડથો, બાહરના કોઈ તાસુબીથી મોકલા અને અપક્ષપાટ હાથેથી કરાવવાની એક બહુ અસરકારક તથા માન ભરેલી કોશેશ કરવામાં આવી છે. આપણાં હમવતન નવસારીનાં મરહુમ દસ્તુર હારાબ પહાલનનાં ખાનહાનના એક ઉલટમંદ નળીરા એરવદ મીનોએહરજી પહાલ-

નજી કુતાર જેઓ યુનીવર્સિટીના એક આજ્ઞયુએટ છે, અને હાલ મુંબઈ રહે છે, તેમણે એ સમ્પત્તી તકરારો તેના અસલ આકારમાં યુરોપના ત્રણ નામીયા જંદ વિદ્વાનો ડાક્ટરો વેસ્ટ, મીલ્સ અને ગેલ્ડનર ઉપર મોકલીને, તે ઉપરથી ઉપજાવી કાઢેલા મુદ્દાના પાંચ સવાલોના જવાબો મંગાવ્યા હતા, જે જવાબો તેમના પર ફરી વલ્યા છે, અને તે મુંબઈનાં જામે જમશેદ તથા ક્યસરે હિંદ પત્રોમાં પ્રગટ થયા છે. તે સવાલો આ પ્રમણે છે:—

૧ શું ૧૬ મી સદીની આખેરીએ હિંદુસ્તાનના પારસી ધરમગુરૂઓ એટલા બધા અજ્ઞાન હતા, કે તેઓમાંથી પાદશાહ અકબરને જરૂરોસ્તી ધરમ સમજવાને એક પણ લાયક શબ્દસ મલી શકે એમ હતું નહીં?

૨ તે વખતે અંદ, પહેલવી, પાઝંદ અને સંસ્કૃતનું સાઝું જ્ઞાન ધરાવનારા (અલબત્ત અસલના કાયદા પ્રમાણે) કોઈ પારસીઓમાં ધરમગુરૂઓ હતા કે?

૩ રવાયતોમાં જે સવાલો પુછાયલા મલે છે, તે શું માત્ર એવાં ધરમનાં મુળતત્ત્વો (Elementary) વીશે હતા, કે તે ઉપરથી તે સવાલના પુછનારાઓ પોતાના ધરમના મુળ પાયાથી તદ્દન અજ્ઞાન હતા એમ કહેવાઈ શકાય?

૪ શું તે સવાલો ધરમની બારીકીઓ, ક્રીયાઓ તથા શક ભરેલી બાબતોને લગતા નહીં હતા, અને તે ઉપરથી શું એમ નથી દીસતું, કે તે વખતના પારસીઓ જેવા કહેવામાં આવે છે તેવા અજ્ઞાન અને બેદકાર નહીં હતા?

૫ શું “ફરવરદીન યશત” પહેલવહેલી હિંદુસ્તાનમાં જામાસપ હકીમજ લાવ્યા હતા? અને શું તે ઇ.સ. ૧૭૨૧

ની અગાઉ હિંદુસ્તાનમાં લખાયલાં “મેન-યુસફીપટો” માં મલતી નથી?

એ સવાલોને જો સગવડને ખાતર આપણે ટુકા રૂપમાં મેલી તેના એકજ સવાલ બનાવોએ, તો તે એવો થશે કે, આ તકરારમાં ખરો કોણ અને ખોટો કોણ-મીં કરકરયા કે “એડી ઓઠલત્રી”? અને તેના જવાબ પણ મજકુર ત્રણે ઓદમાઓનાં પત્રોનો અંક જેથીને આપણે એકજ વાક્યમાં સમાવીએ, તો તે એવોજ નીકલી શકે છે કે, ખરો “એડી ઓઠલત્રી” અને ખોટો મીં કરકરયા! એટલે, યુરોપના આ જગ પ્રસીદ્ધ અને પારસી પ્રિય ઓરયંટલીસ્ટોએ એવી મતલબનો જવાબ વાલ્યો છે કે, સોલમી સદીની આખેરીના, યાને મેહરજી રાણાના જમાનાના પારસી ધર્મગુરૂઓ અકબરને પોતાનો ધર્મ સમજાવી શકે તેવા જ્ઞાની અને એદમી હતા; મેહરજી રાણા દીલહી એજ કારણસર ગયા હતા; તેવણે તેને પોતાનો ધર્મ સમજાવી મોહીત કર્યો હતો; રવાયતોના સવાલો મીં કરકરયા સમજાવે છે તેમ માત્ર ધર્મ સંબંધી અજ્ઞાનપણાને કારણે ધર્મનાં મુલતત્ત્વો જાણવાના હેતુથી હિંદવાસી દસ્તુરોએ પુછેલા નહીં, પણ તેવણના હરીફો સમજાવે છે તેમ ધર્મની બારીકીઓ, ક્રીયાઓ તથા શક ભરેલી બાબતોની ચુનોચેરા કરવા, તથા ખુલાસા મેલવવા માટે તે પુછેલા હતા; અને ફરવરદીન યશત (ફરસી) મીં કરકરયા જણાવે છે તેમ હિંદુસ્તાનમાં માત્ર ૧૭૨૧ માં દસ્તુર જામાસપ વેલાયતી ઈરાનથી લાવ્યાથીજ અહીંના લોકમાં જણાઈ ન હતી, પણ તેવણના હરીફો જણાવે છે તેમ તે તો તે આગમજ પણ હિંદુસ્તાનના દસ્તુર મોએદ્દોમાં જાણીતી તથા માનીતી હતી. પોતાના આ જવાબો,

ડાક્ટરો મીલસ તથા ગેલ્ડનરે રોકાણને લીધે ટુંકમાંજ આપ્યા છે, પણ ડાક્ટર વેસ્ટે તો બહુ લંબાણથી ખુલાસાવાર જવાબ આપી પોતાનાં અનુમાનના ટેકામાં, કહો કે “એડી એકલત્રી” ની હીમાયતમાં, દાંબલા તથા પુરાવાઓ વટીક રજુ કર્યા છે. અમોને ઘણી લાલચ થાય છે કે, આ મહાન યુરોપ્યન ઓદ્દમાઓના જવાબોમાંના અગત જોગ ફક્ત, અમારા વાંચનારાઓની વાકેફી માટે અત્રે ઉતારી લઈએ, પણ આ બાબત લંબાણ થયાથી તે હવે પછીની જોગવાઈ ઉપર અમે મુલતવી રાખીએ છીએ.

અપક્ષપાટ અને કાબેલ યુરોપ્યન ઓદ્દમાઓનાં આ ખુલ્લાં મત, મરહુમ દસ્તુર મેહેરજી રાણા તથા તેમના જમાનાના આપણા દીનદાર, ધર્મશાની તથા ધર્મભીમાની વડીલોપર મેલાયલો એક નાલાએક તથા નાસામેત કલંક ધોઈ નાખી તેમને તેમની અસલ નીરમલ કીર્તીમાં આલમ હજુર પાછા ઝલકતા કરે છે, જે માટે આપણે નવસારીવાસીઓ ખરેજ મગરૂર રહીશું. યુરોપ્યન ઓદ્દમાઓનાં એ મત વળી આ નાખુશ જીકરનો મનમાનતો અને શેવટનો ફડચો પણ કરી નાખે છે; પણ તે છતાં આ તાબુળી ભરેલું છે કે, હજુ કેટલાક તાસુળીવાલા આસામીઓ સુર્યપર ધુલ છાંટવાના જેવી રમત કરી, એવી માંગણી કરતા જણાય છે કે, મરહુમ મેહેરજી રાણાના હીમાયતીઓ આ બાબતની કોશેશ કરે છે તે કરતાં, એ મરહુમ દસ્તુરજી અકબરને ધરમ સમજાવવા દીલહી ગયા હતા તેની સીધી સાબેતીજ કાં નહી રજુ કરતા? અને એ માંગણીને તેઓ “તકરાર કરવાની ખરી રૂઢી”નું નામ આપે છે! પણ તેમની એ તકરાર માત્ર “ઠાકાના

ગાઉ” ગણવા જેવી, તેમની નીરાશી દેખાડનારી છે. તેઓ ભુલી જાય છે કે, જો ચોક્કસ બાબતની સીધી સાબેતી હાજર નાજર હોય, તો પછી તકરાર ઉઠેજ શાની અને મતભેદ પડેજ કેમ? સીધી સાબેતી નહી મળ્યાથી યા ગુમ થયાથીજ હા કે ના એવી તકરાર ઉભી થવાને કારણ મળે છે; અને આ તકરારમાં પણ તેમજ બન્યું છે. સીધી સાબેતીની ગેરહાજરીમાં આડકતરી સાબેતીઓ જોવી તથા પકડવી પડી છે, પણ તે એટલી મુસ્તકીમ છે, કે સીધી સાબેતીની ગરજ પુરતી રીતે સારે છે, અને તે એટલે સુધી કે, યુરોપના મજકુર ત્રણે નામીયા જંદ ઓદ્દમાઓ તે વડે ‘કન્વીન્સ’ (ખાતરી ભરેલા) થયા છે. પણ એટલુંજ નથી. જો આપણા પેલા ઉલટમંદ હમવતની મીઠા દારાશાહ સોરાબજી દસ્તુરના જામે જમશેદ મારફતે બાહર પડેલા સુખનને આપણે પાયદાર તરીકે લઈએ—અને તે પાયદાર નહી હોય એમ માનવાને કશું કારણ નથી—તો મરહુમ દસ્તુર મેહેરજી રાણાની અકબરને ધરમ સમજાવવા સંબંધી બાબતની તરફેણમાં સીધી સાબેતીઓ પણ મલી આવી છે, અને તે તેમનાં જન્મ ચરિત્ર સાથે બાહર પાડવાની ગોઠવણ વટીક થઈ ચુકી છે. આપણે ત્યારે સામી પક્ષવાલાઓને એટલુંજ કહીશું કે, “જીવો અને જીઓ”!

તા. ૧૧૬

જામે જમશેદ.

(તા. ૧૦ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૮)

યુરોપીયન વીદવાનો તથા દસતુર
મેહરજી રાણા.જામે જમશેદના અધીપતી જોગ--
સાહેબ,

તા. ૧૫ મી, ૨૨ મી તથા ૨૪ મી
આગસ્ટ ૧૮૯૬ ને દીને મેં તમારાં પત્રમાં
૩ ચરચાપત્રો છપાવ્યાં હતાં, તેને હાલ
યુરોપીયન વીદવાનોથી ટકો મળેલો જોધ
મને ખુશી ઉપજી છે. વળી “હાદેસા નામા”
ઉપરથી જરથોસ્તીઓએ ભુલાવો ખાવો
નહી જોધયે, તે વીશે મેં લખ્યું હતું.
હાલ મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે છેક
તા. ૪ થી જુન ૧૮૩૨ નાં સાલમાં “જામે
જમશેદ” માં “હાદેસા નામા” વીશે
હવાલ છપાયો હતો.† તે પણ મારાં મતને
ટકો આપે છે, જે જોધને મને ખુશી
ઉપજી છે.

સેવક તમારો,

અ. સો. દ. કામદીન.

મુંબઈ, તા. ૬ મી અક્ટોબર ૧૮૯૮.

તા. ૧૧૭

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૧૨ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૮)

મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજીરાણાને મળેલી
કહેવાતી જાગીર વીશે ચાલતી ચરચા—
દસ્તુર અરદેશર નોશરવાન કેરમાનીએ
ભરજવાળા મરહુમ દસ્તુર કામદીન
પદમ ઉપર લખેલા પત્રના સંબંધમાં
મી. અરદેશર સોરાબજી દસ્તુર
કામદીનને કર્યામાં આવતી
એક સુચના.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ:-

સાહેબ,—મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજી
રાણાના સંબંધમાં જે એ સવાલો, તકરાર
કરવાને બાહર આવેલા મરહુમના એક
જેથી મી. દારા એસ. દસ્તુર મેહરજી
રાણાને તમારા પત્ર મારફતે પુછવાની રજા
મેં લીધી હતી, તેનો જવાબ વાળવાની
તસદી તેઓએ લીધી નથી. મારાં ગયાં
લખાણમાં મેં જણાવ્યું હતું કે, “મી.
“દારાના ઉપલા શબ્દો ઉપરથી જો હું
“તેમને સમજવામાં ગેરઈનસાફ કરતો
“નહી હોઉં તો એમ ઠરે છે કે, મરહુમ
“દસ્તુરજીને મળેલી કહેવાતી જાગીરની કોઈ
“સનદ હસ્તી નથી ધરાવતી. માફ તે અ-
“નુમાન જોટું હોય તો મી. દારા તે
“સુધારવાની તસદી લેશે.” એમ જણાવી
“મેં તેમને નીચે પ્રમાણે એ સવાલો પુછ્યા
હતા: “(૧) મરહુમ દસ્તુરજીને મળેલી
“કહેવાતી જાગીરની સનદ હસ્તી ધરાવે
“છે કે નહી અને હોય તો તે ઉપર કંઈ
“તારીખ આપી છે? (૨) જે જુના દસ્તા-
“વેજની વાતો તેઓ કરે છે તે કોઈ બાહર
“ધતીહાસને લગતી છે કે ખાનગી, અને
“કોણને હાથના લખાયલા છે?” મી.

દારાએ તે સવાલોના સંબંધમાં કાંઈ પણ ખોલાસો કરવાની તસ્દી નથી લીધી, અને તેથી ઠરે છે કે તેમના શબ્દોનો મેં જે અર્થ કર્યો છે તે ખરો છે એમ તેઓ કબુલ રાખે છે; એટલે કે મરહુમ દસ્તુરજીને મળેલી કહેવાતી જાગીરની કોઈ સનદ હસ્તી નથી ધરાવતી. તેમની ચુપકીનો વધુ અર્થ એવો થાય છે કે જે જુના દસ્તાવેજોની વાતે! તેઓએ કરી છે તે કોઈ જાહેર ઇતીહાસને લગતા નથી; પણ જો તેમ નહી હશે તો તેઓ તે વીષે ખોલાસો કરવાની તસ્દી લેશે એવી આશા હું રાખું છું. એજ વખતે અગતના આ સવાલનો ફરજી આણવાને એક સુચના કરવાની રજા હું માગું છું. મને લાગે છે કે, દસ્તુર અરદેશર નોશેરવાન કેરમાની જેઓને શેહનશાહ અકબરે ઇરાનથી ખાસ ખોલાવયા હતા, તેઓ સાહેબે ભરૂચવાળા દસ્તુર મરહુમ કામદીન પદમ ઉપર જે કાગજ તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૫૯૭ ને દીને લખ્યો હતો, તે આખો પ્રગટ કરવાનાં આવે તો તકરારી સવાલ ઉપર રોશની નાંખવાને તેથી જની આવશે. પારસી પ્રકાશના બનાવનારે તે કાગજનો શરૂઆતનો થોડોક ભાગ આપી શેવડે એમ જણાવ્યું છે કે, “એ પછી આતશબેહરામ બનાવવાની કીયાને લગતી મુખ્ય જાખદો એ કાગજમાં લખી છે.” ઘણી દલગીરીની વાત છે કે પારસીઓના લાલ સાથે સંબંધ ધરાવતો તે આખો પત્ર હજી સુધી જાહેર આણવામાં નથી આવ્યો. મી. અરદેશર સોરાખજી દસ્તુર કામદીન ભરૂચવાળા મરહુમ દસ્તુર કામદીન પદમના હું ધારું છું કે એક વંશજ છે, અને તેઓ સાહેબ પારસી ધરમના સવાલો ઉપર ઇંતેજારીથી જે ધ્યાન આપતા આવયા છે તે જોતાં, તેમને અરજ કરવી ફાકટ નહીં કહેવાશે કે તેઓએ તે આખો પત્ર મેળવી પારસીઓની જાણ માટે જાહેરમાં મેલવવાની તસ્દી લેવી.

તેઓ તે રીતે પોતાના વડીલનું અને તેમના મીત્ર દસ્તુર અરદેશરનું માન જાળવશે તથા વળી પારસી કોમનું હિત સાચવશે. મારી ખાતરી છે કે તે આખો પત્ર જાહેરમાં આવ્યાથી મરહુમ દસ્તુરજી મહેરજી રાણુને લગતી તકરારોનો ફરજી ઝટકાવી જશે, અને તે મરહુમ દસ્તુરજીને તથા જીજ્ઞાસુઓને ઘટતો ધનસાફ આપવાનો જની આવશે. †

નં. ૧૧૮

મુંબઈ સમાચાર.

(તા ૧૩ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૮.)

મી. અરદેશર સોરાખજી દસ્તુર કામદીન તરફથી પોતાના કેટલાક વડીલો વીષે આપવામાં આવતો ખોલાસો.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ, -દસ્તુર અરદેશર નોશેરવાન કેરમાનીએ ઇ. ૨૦ ૧૫૬૭ માં મારા બપોવાના બપોવાના બપોવાના બપોવાના બપોવા ભરૂચના મરહુમ દસ્તુર કામદીન ફનદામ (પદમ) ઉપર કાગજ લખ્યો હતો તે સદાબરો પ્રગટ કરવાને મારી તરફથી તમારા ચરચાપત્રી “તકરાર કરવાની ખરી રૂઢી” જાહેશ રાખે છે. પણ એટલો જુનો દસ્તાવેજ મારી પાસે નહી હોવાથી હું દીલગીર છું કે તે જાહેશ હું પાર પાડી શકતો નથી. મેં ૨૦ વરસો ઉપર “ભરૂચના દસ્તુર ખાનદાનની વંશાવળી” પ્રગટ કરી હતી, તે સુધારીને ૧૦ વરસો ઉપર મેં એ વંશાવળી ૩૦ પેઢી સુધીની બનાવી હતી. તે એરવહ જીવનજી મોદીએ ડાક્ટર વેસ્ટ ઉપર મોકલાવી હતી. મારાથી ૨૦ પેઢીના વડવા ઉસ્તાદ પેશોતન રામે “ગોસ્ટ ફીયાન” વાળી પેહલવી કેતાબની નકલ

† જુઓ ના. ૧૨૦નો છેવડનો ભાગ.

૬૦ સં ૧૩૯૭ માં કરી હતી. એ કેતા-
બનો તરજુમો દસ્તુર હોશંગજી તથા ડાકટર
વેસ્ટે કર્યો છે. તેમાં ઉસ્તાદ પેશોતન
રામની પેહેલવીમાં લખેલી વંશાવળી છે.
પણ તેના તરજુમામાં ૩ નામો રહી ગયાં
છે. મેં તરજુમા ઉપરથી ઉસ્તાદ પેશો-
તન રામની વંશાવળી લીધાથી ડાકટર
વેસ્ટે એ ભુલ ઉપર એરવદ જીવનજીનું
ધ્યાન ખેંચ્યું. એરવદ જીવનજીએ ડાકટર
વેસ્ટનો અસલ કાગજ મારા ઉપર મોકલ્યો
હતો. એ ત્રણ નામો ઉમેરતાં ભરૂચના
દસ્તુર ખાનદાનની વંશાવળી તેત્રીસ પેઠી
સુધીની થાય છે. એ વંશાવળી બના-
વતાં મને ૨૫ વરસો લાગ્યાં હતાં, કાર-
ણકે બને તેટલી સંભાળ મારે રાખવાની
હતી. હવે એ વંશાવળી ઉપરથી આગળા
વખતનો કેટલોક ખુલાસો કરવાની હું
રજા લઉંશ. મરહુમ કાવુસ જલાલ
(મુલ્લાં ફીરોઝજીના બાવા) ના લખવા
પ્રમાણે રામયાર કહાનના (દસ્તુર કામદીન
પદમના બપાવા) મોબેદાન મોબેદ,
સઘળા મોબેદો અને હેરબદોના ઉસ્તાદ,
હીંદુસ્તાનના તમામ હેરબદોને ઉરવીસ-
ગાહને લગતું પવીત્ર કામ શીખાડનાર
અને હીંદુસ્તાનનાં જેખી શેહેરામાં જર-
થોસતીઓની તે વખતે વસ્તી હતી તેમાં
મોબેદી કામને રેવાજ આપનાર એક
નામીઆ ઉસ્તાદ હતા. દસ્તુર ફનદામ
(પદમ) વીશે બરજેર કામદીનવાળી
રવાયતમાં કંઈક ખુલાસો મળે છે. એ
દસ્તુરના વખતમાં ભરૂચના જરથોસતી-
ઓએ કામદીન શાહપુર નામના ખંબા-
તના એક રેહવાસીને ધરાન મોકલી
દીનને લગતી કેટલીક કેતાઓ તથા
વરસીઆના બાલ મંગાવ્યા હતા.
ધરાનના જરથોસતીઓએ મજકુર દસ્તુર
ફનદામ રામયાર જોગું ૬૦ સં ૧૫૫૯
માં કાગજ સાથે તે મોકલ્યું હતું, તથા

તે સાથે વરસીઓ કેમ કર્યો તે વિશેનો
ખુલાસો તે કાગજમાં લખ્યો હતો. (જોવો
પારસી પ્રકાશ, સફે ૮ મો). દસ્તુર
કામદીન દસ્તુર ફનદામ વીશે પણ દારાબ
હોરમજદ્યારે લખેલી રવાયતમાંથી નીચલી
ખીના મળે છે. તે એ છે કે પાદશાહ
અકબરને જરથોસતી દીનને લગતી સમજ
આપવાને ધરાનથી દસ્તુર અરદેશર નોશે-
રવાન કેરમાની દીલી ખાતે આવ્યા હતા,
તે વીશેની ખબર મજકુર દસ્તુર કામદીનને
પડવાથી તેણે તેની ઉપર એક કાગજ
લખી દીનને લગતી કેટલીક ખીનાઓ
પુછાવી હતી. જેનો જવાબ દસ્તુર અરદેશર
કેરમાનીએ ૬૦ સં ૧૫૯૭ માં લખ્યો
હતો કે “ સાડા પાંચ મહીના થયા ત-
મારી ઉપર મેં કાગજ લખ્યો, પણ તેનો
કાંઈ જવાબ તમારી તરફથી મળ્યો નહીં.
પછી હું જ્યારે દીલીથી નીકળી મુલતાન
આવ્યો ત્યારે બેહદીન કાઉસ માહીયાર
મને ત્યાં મળ્યો, અને તેનાથી મેં
બધો હેવાલ જાણ્યો. અગરજે કાઉસ
મને લાહોરમાં મળતો તો હું જરૂર
તમારી બેદમતમાં ભરૂચ આવતે. વળી
મને કાઉસે કહ્યું કે તમો ધરાન આ-
વવાની ઘણી ખાહેશ રાખો છો, તેથી
મને ધીરજ આવી કે તમારી સાથે મારી
મુલાકાત થશે, અને રસ્તાએજ સુધી
તમારી યાદગારી હીંદુસ્તાનમાં રહેશે. તમો
આવો તો કાઉસની સાથે આવજો, રસ્તાનો
કંઈ દગદગો કરશો ના, અગર તમારું
આવવું નહીં નહીં થાય અને કાગજ
લખવું પડે તો ચઝહના મોટા દસ્તુર
મેહેરવાન ઉપર અથવા કેરમાનના દસ્તુર
મેહેરામશાહ ઉપર યા મારી ઉપર
લખજો.” એ પછી એજ કાગજમાં
આતશબેહરામ બનાવવાને લગતી મુખ્ય
ખાબતો લખી જણાવી હતી. (જોવો
પારસી પ્રકાશ, સફે ૧૦). નોસારી,

સુરત, તથા ભરૂચના જરથોશતીઓએ સુરતના એક બેહદીન બહમન અરફંદી-યારની મારફતે ધરાનના દસ્તુરોને જરથોશતી ધરમને લગતા કેટલાક સવાલો પુછાવ્યા હતા, જેના જવાબ ઇ. સ. ૧૬૨૬ માં મજકુર બેહદીન બહમન લાવ્યો હતો, તેમાં વડા દસ્તુર તરીકે ભરૂચના મજકુર દસ્તુર કામદીન દસ્તુર પદમતું નામ દસ્તુર બેહરામ અરદેશર તથા બેહદીન આશા જમશેદનાં નામો સાથે જોવામાં આવે છે. (જેવો પારસી પ્રકાશ, સફે ૧૧). દસ્તુર કામદીન પદમતના એક દીકરા બેહરામ વીશે જણાય છે કે તે પોતાના વખતમાં ઘણા કાબેલ પુરૂષ હતા. તેણે કળીસા વીશે ધરાનના દસ્તુરોને પેહેલવેહેલો કાગજ લખ્યો હતો, જેનો જવાબ ઇ. સ. ૧૬૩૬ માં ધરાનના દસ્તુરોએ લખેલો આવી પોંહોંચ્યો હતો, પણ તે વખતે બેહરામ ભરૂચમાં ગુજરી ગયલા હતા. દસ્તુર કામદીન દસ્તુર ફનદામના દીકરા દસ્તુર ફરેહનના દીકરા દસ્તુર કામદીનના દીકરા દસ્તુર જમશેદ આસરે ૨૨૫ વરસો ઉપર ભરૂચના દસ્તુર થઈ ગયા છે. ભરૂચના એ દસ્તુર જમશેદ કામદીન પાસે દસ્તુર જામારપઆશા ઇ. સ. ૧૭૧૨ માં જઈ પેહેલવી શીખવા ભરૂચ ગયા હતાં, અને ઇ. સ. ૧૭૧૬ સુધી એટલે ૭ વરસો સુધી ભરૂચમાં રહ્યા હતા.

સેવક તમારો,

અ. સો. ૬૦ કામદીન.

મુંબઈ, તા. ૧૨ મી અક્ટોબર.

નં. ૧૧૯

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૧૪ મી અક્ટોબર ૧૮૬૮.)

મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજી રાણાને મળેલી કહેવાતી જાગીરનાં સંબંધમાં ચલાવવામાં આવતી તકરાર-પારસી પ્રકાશના બનાવનારને કરવામાં આવતી સુચના.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ,—મી. અરદેશર સોરાબજી દસ્તુર કામદીને લખેલો જે પત્ર આજના તમારા અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે તેથી મને જેટલી અબાએબી એટલીજ દલગીરી ઉપજી છે. એઓના વડીલો કેટલા અને કોણ હતા તે સાથે મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજી રાણાને મળેલી કહેવાતી જાગીર અને તેની સનદને લગતા સવાલને શું લગતું વળગતું છે તે હું જાણ નથી શકતો; તેમજ કેરમાનવાળા દસ્તુર સાહેબ મરહુમ અરદેશર નોશરવાનને ભરૂચવાળા દસ્તુરજી મરહુમ કામદીન પદમે કીધેલું નોતરૂં તેઓ સ્વીકારવાને કાં અશક્ત હતા તે ખબરથી હું અબાએબી નહીં હતો, અને પારસીઓને તે કંઈ નવું જણાવવાનું નહીં હતું. પારસી પ્રકાશમાં તે બીના આવેલી છે તે હું પોતેજ મારા આગળ પત્રમાં દેખાડી ગયો હતો. પારસીઓને જે નવું જણાવવાનું છે તે કેરમાનવાળા દસ્તુર સાહેબે ભરૂચના દસ્તુરજી ઉપર તેઓએ કીધેલું નોતરૂં નાકમુલ રાખતાં આતશબેહરામની કીયા વીષે કરેલાં વીવેચન સંબંધી છે. કેરમાનવાળા દસ્તુર સાહેબનું લખાણ મી. અરદેશર પાસે નથી તે દલગીર થવા

જેવી બીના છે. હું આશા રાખતો હતો કે તેઓ સાહેબ તેની નકલ બીજી તરફથી મેળવવાની કોશિશ કરશે, અને તેવી આશા મેં એટલા ઉપરથી બાંધી હતી કે પારસી પ્રકાશના બનાવનારના જણાવ્યા પ્રમાણે તે લખાણની નકલ હસ્તી ધરાવે છે, અને તેનું અસલ લખાણ મીં અરદેશરના એક વડીલ ઉપર આવેલું હોવાથી તેઓ તે અસલ લખાણ મેળવવાની, અને તેમ નહીંજ બની શકે તો પોતાના વડીલ તરફની મોહોબત અને તેમના પ્રત્યેના માનને ખાતર તેની નકલ પણ મેળવવાની, અને તે પોતાની પાસે બળવવા અને કોમના લાભ માટે પ્રસીદ્ધ કરવાની તજવીઝ તેઓ કરે તે સ્વભાવીક હતું. પણ દલગીર છું કે તેવી આશા તેમના ઉપર બાંધવામાં મેં ભુલ કરી હતી.

મીં અરદેશર જ્યારે આ બાબતમાં કાંઈ પણ કરવાને અશક્ત છે, ત્યારે હવે હું પારસી પ્રકાશના બનાવનારને પોતાને તેના સંબંધમાં એક એલતેમાસ કરવાની રજા તમારાં પત્ર મારફતે લઉં છું, અને હું ધારૂં છું કે તેઓ પોતાનાં પુસ્તકને ખાતર તે ઉચકી લેશે. તેઓએ મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજી રાણાના સંબંધમાં પ્રગટ કરેલી બગીરને લગતા સવાલની વાતો તેઓએ જોયું હશે કે શકમંદ થઈ પડી છે, કેમકે બગીરને લગતી સનદ કે એવાજ સતાવાર દસ્તાવેજ હસ્તી નથી ધરાવતા, અને વળી એકના બે સુરજ કરી બતાવવાની ઠગાઈનું પોકળ દેખાડી આપવાની જે કથાને મુખ્ય કરી બગીર તેમને મળવાના ટેકામાં આણવામાં આવતી હતી તે ખોટી અને હસવા સરખી છે, એમ સરવ કોઈ હવે ઠપ્પલ રાખે છે. સઘળો આધાર હવે કેરમાનવાળા દસ્તુર સાહેબ મરહુમ અરદેશર નોશેર-

વાનના ઉપર જણાવેલાં પત્રની તારીખ ઉપર, શેહિનશાહ અકબરને મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજી રાણાએ જરથોશતી ધરંમ સમજાવવાના બદલામાં બગીર તેમને મળી હતી એવી તકરારનો લેવામાં આવે છે. તે કારણે પારસી પ્રકાશના બનાવનારને પુછવાની રજા હું લઉં છું કે જે પત્ર વીંચે તેઓએ પોતાનાં પુસ્તકમાં ઈશારો કર્યો છે તે તેઓએ પોતે જોયો અને વાંચ્યો હતો કે તેનો જેટલો ભાગ તેઓએ પ્રગટ કર્યો છે તે કોઈએ તેમને પુરો પાડ્યો હતો? અને કોઈએ પુરો પાડ્યો હોય તો તે કોણે? તેમજ અસલ દસ્તાવેજ મેળવી તે આખો પ્રગટ કરવાની તસદ્દી તેઓ લેશે? તેઓને હું જણાવીશ કે તકરારનો ફરિયાદ લાવવા માટે તેઓએ જણાવેલી તારીખ તેહિકીક કરવાની જેટલી જરૂર છે, તેટલીજ જરૂર તેમાં આપવામાં આવેલું આતશબેહેરા-મની કીયાને લગતું વરણન પણ બાહેર મેલવાથી માલમ પડશે.

તકરાર કરવાની ખરી રૂઠી.

નં° ૧૨૦.

ક્યસરે હિન્દ.

(તા. ૧૬ મી અક્ટોબર ૧૮૯૮.)

યુરોપીઅન જખાનશનાસો અને દસ્તુર મેહરજીરાણા.

DASTUR MEHERJIRANA VINDICATED.

અમારા વાંચનારાઓ કદાચ વિસરી ગયા નહિ હશે કે ૧૮૯૬ નાં સાલના પાછલા ભાગમાં એક કેહવાતા “પારસી નુકતે-ચીને,” મોગલ તખત્તાના બખ્તાવર પાદશાહ અકબર સાથે પારસીઓના સંબંધ ઉપર અજવાળું પાડવાનાં ધરપચીઆં બાહાનાં હેઠળ એક રેસાલો વાંચ્યો

હતો, જેમાં તેણે નવસારીના પેહલા દસ્તુર મેહરજીરાણા ઉપર હુમલો કરવાની પેરવી કીધી હતી, અને પારસીઓમાં તે મરહુમ વિષે ચાલતી આવેલી કથા બીલકુલ નાપાએદાર હતી એવું સમજાવવાને પોતાની અછલ ખરચી હતી. આ રેસાલો આપણું રોજીંદાં વર્તમાન પત્રો મારફતે આશકારા થયો ત્યારેજ એમાંની કેટલીક તકલીફોએને લીધે અમારું માથું તણખું હતું, અને અમે તેની ખબર લેતાં ઉમેદ ખતાવી હતી કે કોઈ બીજા ભણેલા ગ્રંથસ્થો એ રસીલા સવાલ ઉપર ચુનોચેરા ચલાવવાને બાહાર પડે. આ પછી એક હફતાની મુદતમાંજ મુંબઈ ગેઝેટમાં “એદી ઓકીલત્રી જૂનીઅર”ના તખલ્લુસ હેઠળ કોઈ ઉસ્તાદે મેદાન પડીને એ લખનારની સામે જખડું જંગ મચાવ્યું હતું અને તેની તકરારોનું માથું એવી તો સાબેત રીતે ભાંજ્યું હતું કે કોઈ કોઈ શખસોનાં મનમાં એ હકીકત વિષે જેઓ ખતરા ઉભા થયા હતા, તે હમેશના ભાંચે પડી ગયા હતા. આ કેહવાતા નુકતેચીનની મુખ્ય દલીલ એ હતી કે મેહરજીરાણાનું નામ અબદુલ-કાદર બદાઓનીની “મુનતખબ ઉત તવારીખ,” અબુલફઝલનાં “અકબરનામાં,” નીઝામઉદ્દીન એહેમદની “તખક્કાતે અકબરી” કે કોઈ બીજા મુસલમાન ઇતિહાસમાં મળતું નથી. પણ ઓકીલત્રીએ એનાજ માનીતા બદાઓનીમાંથી મળતા નવસારીના આતશપરસ્તોને લગતા અગત્યના ફકરાનો ખરો ભાવાર્થ સમજાવીને દેખાડી આપ્યું હતું કે મરહુમ દસ્તુર વિશે આપણામાં ચાલતી દંતકથા અને આ ઝનુની મુસલમાનનાં લખાણ વચ્ચે ખારીકે ખારીક બાબદમાં જે અજબ જેવું મળતાપણું હતું તેથી તે

કથાને મુસ્તકીમ ટેકે મળતો હતો. પોતાની લુલી લંગડી તકરારની પુષ્ટ કરવા સાડ મેહરજીરાણાના મુદ્દાએ વળી ‘દબે-સ્તાન’ની શાહદત ટાંકવાની કાંઈ તજવીજ કીધી હતી, પણ અહીં વળી ઓકીલત્રીએ તેની દુબાલ પકડીને સાબેત કીધું હતું કે તેણે દબેસ્તાનનું નામ અમથુજ અડાવ્યું હતું અને તે કેહતો હતો તેવી મતલબનું લખાણ દબેસ્તાનમાં હતુંજ નહિ. પણ એવી રીતે મુદ્દાની બાબદમાંજ તેના ટાંકા ઢીલા કરીનેજ “ઓકીલત્રી” અટક્યો હતો નહિ. તેણે એ લખનારની બીજી ઘણી ભુલ ચુકો ખતાવી આપી હતી અને “ઇતીસત” અને જગતચુરના બાબમાં તેણે કીધેલા છખરડા ઉઘાડા પાડીને તેની નાવાકેરીના ભરમનો પરદો ફાડી નાખ્યો હતો. ટુંકમાં એ સઘળાં ઉપરથી રેશન રેજની માફક ખુદલું થયું હતું કે આપણી એશીઆતીક સોસાયટીનો એ મેમબર ફારસીના એલમથી બીલકુલ બેનસીબ હતો એટલુંજ નહિ, પણ ઈંગ્રેજી તરજુમાઓની મદદ છતાં પણ તે ફારસી તવારીખનવેસોનાં લખાણો પૂરાં પાઘરાં સમજવાની તાકાત ધરાવતો હતો નહિ. હવે જ્યારે ગેઝેટના આ ચર્ચાપત્રીએ એ કાચા રસાલાનો કાદવનો પાયો ધસાવી નાખ્યો ત્યારે તેના લખનારે તેને કાંઈ પણ ઉત્તર આપવાના અખાડાજ કીધા, અને કોઈ પણ માઆકુલ જવાબના વાખા હોવાથી ઓકીલત્રી તો હસદથીજ લખતો હતો અને તે તો બધું નોનસેન્સજ ભરડી ગયો હતો વગેરે વગેરે બોલીને પોતાની શાનસલુકાઈમાં જરૂર જોગો વધારો કીધો હતો. પણ પોતાના હમનબદનેજ ગાળો દઈને તે ધરાયો નહિ હતો. મેહરજીરાણાને લગતી મુળ તકરારમાં શીકસ્ત મળવાથી તેણે હવે એક જુદીજ વળાણ

પકડી હતી અને એક બુદ્ધેજ રસ્તે ઉતરી પડવાનું દૃશ્ય જોયું હતું. મેહરજીરાણાના જમાનામાં તો નવસારીમાંજ નહિ પણ ગુજરાતમાં ધર્મ સંબંધી અધારે હતું અને ત્યાંના સઘળા જરથોસ્તીઓ ધર્મના કાનુનોથી બીલકુલ બેખબર અને નાવાકેફ હતા અને તેઓમાં કોઈ પણ ભણેલો શખસ શોધ્યો જડે નહીં એમ હતું અને તેઓ બધા દુરવંદની મીસાલે રહેતા હતા વગેરે વગેરે ઘણુંક લાંબું પોહોળું લખવા તેણે માડ્યું. આ બધું બોલવામાં તેની મતલબ ખુદ મેહરજી રાણુનેજ હીણું લગાડવાની હતી અને તેની તકરાર એજ હતી કે જ્યારે ગુજરાતના પારસીઓ એવા અજ્ઞાન અને અર્ધ-મી હતા ત્યારે એ પ્રાંતના એક ખુણામાં પડેલા એક દસ્તુર અકબરની દરબારમાં જઈને બીજા બોલમાની સામે ઉભા રહી પોતાના ધર્મની સચ્ચાઈ અને ખુબી કેમ સમજાવી શકે? આ બાબદન સંબંધમાં તેણે આડું તેડું ચીતરવામાં કંઈ ઠસર રાખી હતી નહિ અને રવાયતોમાંથી લીધેલા બે ચાર ભલતા ફકરાઓને આધારે અને કાઉસ અફશાદ નામના કોઈ બે ધરાનીઓને નામે લખેલાં એક બનાવટી ભુતીઆનો આશરો પકડીને તેણે આપણા ખુન્નેર્ગવારોની નાલેશી ઠરવામાં કમાલ કીધી હતી. ત્યાર પછી વળી પોતાની દાનાઈના દરીયામાં ડાહ્યાવી ડાહ્યાવીને તેણે એક બીજું રોખડું બાહાર ઠાહ્યાડ્યું હતું અને તે એ કે જામારપ વિલાયતી ઇ. સ. ૧૭૨૦-૧૭૨૧ માં ધરાનથી હિન્દુસ્તાન આવ્યો તે અગાઉ અહીંના સઘળા દસ્તુરો પેહલવી વગેરેથી અનબાણા હતા અને ધર્મ જ્ઞાનમાં તેઓનું કાંઈ ઠેકાણું નહિ હતું, અને અહીંઆના જરથોસ્તીઓ પાસે ફવરદીન યશત પણ નહિ હતી. આ

સઘળાં ગુલબાંગોના અક્કલ પસંદ જવાબો વળી પાછા ગેઝેતમાંજ J. O. E. ની સહી હેઠળ પ્રગટ થયા હતા, જે સહી અમારી બાણ મુજબ “એડી ઓકીલત્રી બુનીઅર” ના તખલ્લુસનુંજ બીજું રૂપ હતી. J. O. E. એ એવી રીતે તેનું મોહોડું બંધ કીધાથી આ તકરાર ૧૮૯૬ ના દીસેમબર મહિનામાં ખતમ થઈ હતી. પણ તે પછી કેટલેક મહિને “અકબર અને પારસીઓ” ઉપરના આ છિન્ન છિન્ન થઈ ગયેલા રેસાલાને તેના લખનારે જેમ તેમ સાંધી જોડી અને ઠીંગડાં મારીને એશીઆતીક સોસાયટીનાં ચોપાનીઆમાં છપાવ્યો હતો. એમ કરતાં તેણે ઓકીલત્રી અને J. O. E. એ ખતાવેલી ઘણી ભુલચુકો પોતાના એ હરીફનું નામ લીધા વગર ચુપાચુપ સુધારી હતી એટલુંજ નહીં, પણ એ સઘળું તો પોતે આગળથીજ બાણતો હતો, એવુંબી ડોળ ઘાલ્યું હતું. એ સિવાય તેણે બીજા ઘણાક ફેરફારો કીધા હતા અને અસલ રસાલામાં નહિ હતું તેવુંબી ઘણુંક ઘુસાડ્યું હતું અને સાથે સાથે વળી પોતાની હમેશની આદત પ્રમાણે બીજા બે ચાર નવી ભુલો પણ ઠરી ખતાવી હતી. એવી રીતે આ રસાલો છપાયા પછી મેહરજીરાણાની તરફથી એ તકરારમાં ઝીપલાવનાર આગેવાનને એવો ખ્યાલ આવ્યો કે સોળમી સદીના પારસીઓનાં અજ્ઞાનપણાના બાબમાં એ લખનારે જે ભમરડા ઘુમાવ્યા હતા તે વિષે કોઈ અપેક્ષાપાત યુરોપીઅન વિદ્વાનોનાં મત મેળવવાં. એ ઉપદેશી દાકતરો વેસ્ટ અને મીલ્સ અને પ્રોફેસર ગેલ્લેનર ઉપર એ તકરારની ઉત્પત્તિની સમજણ આપનારો એક કાગળ લખવામાં આવ્યો હતો, અને એ જીકરને લગતા પાંચ મુદ્દા ઘડી કાઢાવામાં આવ્યા હતા, અને તે સાથે બેઉ બાજુ તરફથી ઇંગ્રેજીમાં જેબી કંઈ લખાયું

હતું તેની નકલો સમાવવામાં આવી હતી. આવી રીતે તદ્દયાર કરેલાં કાગજ ઉપર એરવદ મંચેરણ કુતાર નામના એક જીવાન શ્રેજ્યુએતની સહી મેળવવામાં આવી અને તે તેમને નામે રવાના કરવામાં આવ્યો હતો, જેના જવાબો થોડુંક ઉપર ફરી વલ્યા છે. આ જવાબને માટે અમે મેહરજીરાણાના નળીરાઓ અને વખાણનારાઓનેજ નહીં પણ હિન્દુસ્તાનના તમામ જરથોસ્તીઓને દિલોબ્ધનથી મુખારકખાદી આપીએ છિયે; કારણકે જોકે સોળમી સદીના પારસીઓનાં કેહવાતાં અજ્ઞાનપણાના સવાલને મેહરજીરાણા અકબરની દરબારમાં જઈ આવ્યા હતા કે નહીં તે સાથે ખરેખર તો થોડોજ સંબંધ છે, તોપણ જ્યારે એ મસે પારસીઓની અઝ્ઝલ ચોરીને મેહરજીરાણાનેજ નહિ પણ આપણુ સઘલાઓના વડવાઓને નામેસી લગાડવાની વેતરણ થઈ છે, ત્યારે એવા નામચીન કાબેલોએ એવાં નાલાયક “ખોહતાનેને મારેલા છેલ્લા ફટકા” માં કુલ જરથોસ્તી આલમને લાલ છે, અને એ જવાબોનો ખારીકીથી અભ્યાસ કરવાને અમે દરેક દીનદાર જરથોસ્તીને ભલામણ કરીયે છિયે. એ ત્રણમાં દાકતર વેસ્તનો જવાબ સૌથી લાંબો અને અગત્યનો છે, અને ખરૂં ખોલ્યે તો એ કીસમના સવાલમાં દાકતર વેસ્તનું મત યુરોપના બીજા કોઈપણ હયાત વિદ્વાનનાં મત કરતાં વધારે માન અને સત્તા ધરાવે છે, કારણકે જેવી રીતે તેણે આપણા પેહલવી અને પાછલા જમાનાનાં ફારસી લખાણોનો અભ્યાસ કીધો છે તેવો બીજા કોઈએ કીધો નથી. હિન્દુસ્તાનમાં લાંબો વખત વસવાટ કીધાથી જેવો તે આપણા વડવાઓની “તવારીખનો ભોમીઓ” છે તેવો બોલ કોઈ નથી. વળી રવાયતોનો તો તે કીડોજ છે, અને આપણા દસ્તુરોના ખાનગી

કેતાખખાનાઓમાં કે યુરોપનાં બહાર સંબંધસ્થાનોમાં આપણા મજહબને લગતા જે પૂરાણા હસ્તલેખો મળે છે તેનું જેવું તે ખારીક જ્ઞાન ધરાવે છે તેવું (કદાચ ગેદદનર સિવાય) બીજા કોઈ ઉસ્તાદ ધરાવતો નથી. તેના લાંબા અને દાખલા દલીલોથી ભરપૂર કાગજનો સાર તે પેહલા ફકરામાંજ જણાવી દેએ છે અને તે એજ છે કે આ તકરારમાં તેના વિચારો એદી ઓકીલત્રી અને J. O. E. ના “વિચારો સાથે ઘણાખરા તદ્દન મળતા છે.” એદી ઓકીલત્રી જે તો બધું “હસદખોડ” નોન-સેન્સ”જ ભરડી ગયો હતો તેને આટલી “સરતીકીકેત” ખસ છે. તેની મહેનતનો આટલો બદલો તેને ઇઆ કોઈપણ બીજાને માટે પૂરતો છે. એટલું કહીને દાકતર વેસ્ત આ અજ્ઞાનપણાના સવાલના ઉંડાણમાં ઉતરે છે, અને રવાયતોના જે ફકરા ઉપર મદાર ખાંધવામાં આવ્યો છે તેનો ખરો અથ સમજાવીને બતાવે છે કે તે ઝાઝા ભરૂંસો મુકવા લાયક નથી. વળી એ રવાયતોમાં આવેલી બીનાઓ મુળતત્વોને લગતીજ છે એવું જે કહેવામાં આવ્યું હતું તે પણ ખોટું છે એમ તે સાબેત કરે છે. તેજ પ્રમાણે તે કહે છે કે હિન્દુસ્તાનના તે વખતના પારસીઓએ ધર્મ સંબંધી સવાલોને લગતાં નામાંઓ મોકલવાનો જે રવાજ પાડ્યો હતો તે તેઓનું અજ્ઞાનપણું નહિ પણ ઉલટું તેઓની ઉંડી કાળજી દેખાડે છે. એ ઉપરાંત તે કહે છે કે “હિન્દુસ્તાનના તે વખતના દસ્તુરો તે વખતના ધરાની દસ્તુરો સાથે લાયકાત, જ્ઞાન અને કાબેલી-અતને માટે વાજબી રીતે સરખાવી શકાય” એવા હતા અને જાણે એ બધું પાકું કરવા તે ઉમરે છે કે “તેઓમાં ઘણાજ થોડા કોઈ પણ રીતે નાલાયક હતા.” ક્વરદીન યશતના બાબમાં પણ તે J. O. E. નેજ ટેકો આપે છે અને મેહરજીરાણાના બેખ-

બર મુદ્દયે પ્રોફેસર ગેલ્દનર સામે માથું ઉંચકવાની જે શોખાઈ કીધી હતી તેને જળરી ચીમકી લગાવે છે અને ખોટા અને ખનાવટી કોલોક્ષનોથી તે પ્રોફેસર ઠગાયો હતો એવો જે એરંગો તેણે માર્યો હતો તેની ટકોરમાં તે કહે છે કે જો “પારસીઓ પ્રોફેસરના ગેલ્દનરના દીબાચાનો જ્યાં સુધી તેઓ તે સમજે ત્યાં સુધી વાંચી વાંચીને અભ્યાસ કરશે તો તેઓને ખોટા કોલોક્ષનોથી ખોટે રસ્તે દોરવાઈ જવાની જરા પણ ધાસ્તી રહેશે નહિ.” એટલે કે બીજા બોલોમાં દાકતર વેસ્તનાં મત પ્રમાણે આપણી એશીઆતીક સોસાયટીવાળો ‘નુકતેચીન’ ગેલ્દનરનો દીબાચો સમજ્યોજ નથી ! એ સિવાય એ કાગળમાં બીજું ઘણુંક જાણવાજોગ છે અને ખુદ મેહરજી રાણાને વિષે તો દાકતર વેસ્ત કેહે છે કે મેહરજીરાણા દીલી ગયા હતા તે બીના તો તેવણને આપેલી જાગીર ઉપરથીજ સીદ્ધ થાય છે. વળી એજ સુધ્ધો વિદ્વાન પેલી બે સુરજની કથા વિષે પણ કંઈક માઆકુલ સમજણ આપે છે, અને કેટલાક અધુરા ઘડાઓની માફક તેને માત્ર હસી કહાડવાને ઈઆ તેને માટે બીચારા મેહરજીરાણાને ગાળો ભાડવાને બદલે તે કોઈ “વધારે માનવા લાયક ઈઆ વધારે માનવા જોગ બીનાની ગેરહકીકત ઈઆ ગેરસમજુતીથી ઉત્પન્ન થઈ હોય” એમ તે ધારે છે, અને તે વિષે પોતાની એક તર્ક પણ આપણી સનમુખ ધરે છે. દાકતર મીલ્સનો જવાબ કામની રોકાણને લીધે ઘણો ટુકો છે, પણ એ વિદ્વાન પણ થોડા બોલોમાં દા. વેસ્ત સાથે મળતો થાય છે અને કેહે છે કે “અકબરના વખતમાં તેમજ તેની અગાઉના પારસી મોબેદોમાં એક ઘણુંજ ઉંચી પંક્તીનું વંશ પરંપરા ઉતરી આવેલું જ્ઞાન હતું અને અકબર ખચીત કંઈ એવો બેવકુફ નહિ હતો કે પોતે પારસી ધર્મથી વાકેફ થવા

સાડૂ ખાસ એવાજ કોઈ પારસીને બોલાવે જે તે વિષે કંઈજ જાણતો નહીં હોય.” તેજ પ્રમાણે પ્રોફેસર ગેલ્દનર પણ કેહે છે કે “સોળમી સદીમાં એવાબી દસ્તુરો હતા, જેઓ પહેલવી પૂજત રીતે સમજતા હતા;” અને તે કારણો આપીને પોતાનું મત જાહેર કરે છે કે “એવો કોઈ પહેલવી ઉસ્તાદ મહાન મોગલ (અકબર)ને જરથોશતી ધર્મના કાનુનો ઘણીજ ખાતરી લાયક રીતે સમજાવી શક્યો હતો.” પણ હવે બસ. એ સઘળાં ઉપરથી અમારા વાંચનારાઓએ જોયું હશે કે આ તકરારમાં આ ત્રણે આલમાં એકમત છે અને તેથી આપણા પારસી નુકતેચીનની અડધી પડધાં કાબેલી-યત અને ધાંધલ ધરપચ હવામાં ઉડી જાય છે.

અહીં અમારે કેહવું જોઈએ કે આ ત્રણ કાગળે ભાઈબંધ “જામે જમશેદ” માં તેમજ અમારી કટારોમાં છપાવવામાં મેરહ-જીરાણાના વખાણનારાઓની મતલબ કંઈ એ તકરારને પાછી જગાડવાની નથી. તેઓએ એટલા સાડૂજ તે પ્રગટ કીધાં છે કે તેમાં એવું ઘણુંક છે જે પારસી આલમને માટે અગત્યનું અને જાણવા જોગ છે. અમે જોઈએ છીએ કે એક ચોકસ ઠેકાણેથી એક નનામો ચર્ચાપત્રી જે પોતાને એક ‘ધરાની’* તરીકે જણાવે છે, અને જે બે વર્ષ ઉપર ચાલેલી તકરાર પોતે ધ્યાનથી વાંચેલી હોવાનો દાવો કરે છે તે હમણાં બેઉ બાબુ-વાલાઓનેજ નહિ પણ દાકતર વેસ્તને પણ “તકરારની ખરી રૂઢી” શીખવવા નીકળ્યો છે. એ દાનાવ સાહેબનો વિચાર એવો છે કે આજ લગણુ ચાલેલી સઘલી તકરાર નકામી છે અને સઘળાઓ આજ સુધી આડે માર્ગે-જ ઉતરતા આવ્યા છે. એવણની અકકલમાં હવે એમ આવે છે કે મેહરજીરાણાને મળેલી

* જુઓ નંબર ૧૧૪.

જાગીરની તારીખ ક્યાંથી પણ પેદા કરવી જોઈએ. જો તે મળે તો એ ખર્ચ અને નહીં મળે તો બીજું બધું ખોટું, એમ તે સમજે છે ઇચ્છા સમજાવવા માગે છે અને તે સાડ તે અસલ સનદ જાહેરમાં મુકાવવાની માંગણી કરે છે. મેહરજીરાણા ખાનદાનના એક નબીરાએ તેને પોતાના નામ સાથે જાણવું છે કે એ જાગીરને લગતી બીના સાબેત થાય છે તે કાંઈ એક સનદ કે ફરમાન ઉપરથીજ નહિ, પણ પાંચ સાત સનદો, પરવાનાઓ અને દસ્તાવેજો ઉપરથી તે સંતોષકારક રીતે સીદ્ધ થાય છે અને તેણે ઉમેર્યું છે કે એ સઘળા દસ્તાવેજો પ્રગટ કરવાની હીલચાલ થાય છે. પણ આ નનામા ધરાનીની ધીરજ રહેતી નથી, અને દોહોડસો વખત સાબેત થઈ ગયલી એ જાગીરની બીના તે પાછી ચુંથવા પડી ગયો છે, અને એ સનદો ખાનગી છે કે સરકારી એવા એવા નામાઆકુલ સવાલો કરવા પડી ગયો છે, જે બીજું નહિ તો એટલું તો દેખાડે છે કે તેણે બે વર્ષ ઉપર ચાલેલી તકરાર વાંચીજ નથી યા વાંચી હોય તો સમજ્યો નથી. વળી હમણા અમે જોઈએ છિયે કે તે ૧૫૬૭ વાલા દસ્તુર અરદેશર ફેરમાનીના કાગજને વળગ્યો છે, અને તે કાગજ ભરૂઆના એક અશો દસ્તુર ઉપર લખાયો હતો તેથી આપણા જાણીતા ભરૂઆ મીં અરદેશર દસ્તુર કામદીનને ખાસ અરજ કરે છે કે તેવણેજ તે છપાવે. શું એ “ધરાની” એમ સમજે છે કે મીં અરદેશર પાસેજ એ કાગજ છે, યા શું તેને કાંઈ એવો ખ્યાલ છે કે તેને મીં અરદેશરે તાળાં કુંચીમાં રાખેલો છે? અને એ કાગજને છપાવવાથી તેનું શું વળવાનું છે? તેમાં જે કાંઈબી અગતનું છે તે અનેક વાર છપાઈ ગયું છે, અને મીં બ. બે. પટેલે તેના જે સાર અને તારીખ વાર આપ્યાં છે તે

તદન દરૂસ્ત છે, અને તેમાં જેબી કાંઈ છે તે મેહરજીરાણાનાજ દાવાની તરફેણમાં જાય છે. મીં અરદેશરે તેને રોકડું પરખાવ્યાથી હવે તે મીં બ. બે. પટેલને નકામા સવાલો પુછવા પડ્યો છે,† જેના ચોખ્ખા જવાબો “પારસી પ્રકાશ” ના દસમાં પાનાની પેહેલી નોતમાં અત્યાર અગાઉ તેવણ આપી ચુક્યા છે. મતલબ એ કે એ સઘળાં ફાંફાં છે અને નવસારીના એ મરહુમ દસ્તુરના હિમાયતીઓને અમારી મલાહ તો એ છે કે એવા લખનારાને હવે કંઈ પણ જવાબ આપવા ઉપર પોતાનો વખત ગુમાવવો નહી, કારણકે ગયાં પખવાડીઆમાં પ્રગટ થયલા આ ત્રણ વજનદાર કાગજોથી સમજી પારસી આલમની તો સેવટની ખાતરી થઈ છે કે મેહરજીરાણાની સામે લાવવામા આવેલી તકરારોમાં કાંઈજ વળુદ નથી. આ બીના અહીં ખતમ કરતાં અમે એટલુંજ કહીશું કે મેહરજીરાણાનો મુદ્દા પણ એ સઘળું સમજીને હવે ચુપ બેસશે તોજ તેની શોભા રેહશે અને અમે તેને ખાતરી આપ્યે છિયે કે જો તે આ નામવર યુરોપીઅન ઉસ્તાદોનો ઉપરવારી થઈને તેઓનાં મત સામે માથું ઉંચકશે, ઇચ્છા સુખનપરવરીને વશ થઈને પોતાનો કંકો ખરો કરવા સાડ વળી પાછાં કાંઈ ડીગડાં કાંગડી મારીને અહીં કે કલકત્તામાં કે કોઈબી બીજે ઠેકાણે બાહાર પડશે, તો ૧૮૯૬ માં તેના જેવા હાલ થયા હતા તેવા એક વાર ફરીથી થયા વગર રેહશે નહિ.

નં ૦ ૧૨૧

મુખ્ય સમાચાર.

(તા. ૧૯ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૮.)

મરહુમ દસ્તુરજી મહેરજી રાણાને મળેલી કહેવાતી જાગીરની સનદ હસ્તી નથી ધરાવતી અને તેને લગતી દંતકથા ખોટી છે એમ કબુલ રાખવામાં આવ્યું છે ત્યારે તેના સંબંધમાં જોઈતું અજવાળું મેળવવા શું કરવું જોઈએ ?

મુખ્ય સમાચારના અધીપતી જાગ:-

સાહેબ,—મરહુમ દસ્તુરજી મહેરજી રાણાને મળેલી કહેવાતી જાગીરને લગતી ચરચા તેમના ખેશીઓએ નવેસરથી જગાડી ત્યારે તે વીશે લખતાં મેં આશા બતાવી હતી કે, ગઈ વેળાએ જેમ તે તકરારમાં ઉતરેલા મુખ્ય પક્ષોએ તકરારને સીધે રસ્તે નહીં ચલાવતાં એક બીજા સામે નકારા શબ્દો ઉચારવામાં વખત કહાડી નાખ્યો હતો, અને તકરારને તે રીતે ગુચવી નાખી હતી, તેમ હવે કરવામાં નહીં આવશે. પણ હું દલગીર છું કે તકરાર સીધી રીતે ચલાવવાને મરહુમના ખેશીઓ ખુશી નહીં જણાતા. મારી સામે તકરાર કરવાને બાહિર પડેલા મરહુમ દસ્તુરજીના એક ખેશી મી. દ્વારા એસ. મહેરજીરાણાના જવાબ ઉપરથી તમે સાહેબે તથા તમારા વાંચનારાઓએ ખાતરી મેળવી છે કે મરહુમ દસ્તુરજીને મળેલી કહેવાતી જાગીરની સનદ હસ્તી ધરાવતી નથી. તે જાગીર ત્યારે તેમને મળી હોય તો તે શા માટે, તેના માત્ર એકલો આધાર દંતકથા ઉપર જઈ પડે છે. પણ તે દંતકથા તો તદ્દન હસી કહાડવા જેવી છે એમ મરહુમના અંગ્રેજી ભણેલા ખેશીઓને હવે કબુલ રાખવું પડે છે; તો

જે કે મરહુમ દસ્તુરજીને નામે ચાલતી મહેરજીરાણા લાઈબ્રેરીમાં મરહુમના ઈતિહાસ વીશે હાથની લખેલી જે ચોપડી મેલવામાં આવી છે, તે મધે તો દંતકથાને ઘણી ઉકમાધથી તે જાગીરના પાયા સમાન દેખાડવામાં આવી છે. દસ્તુરજીએ બે સુરજનો એક કરી આપ્યો હતો તથા ભરૂચનાં એક બંદીખાનામાંથી ગેળી રીતે ઉડીને તેઓ દીલી જઈ પોંહોંચ્યા હતા, એવી કલ્પિત વાતો દંતકથામાં ચાલતી આવી છે, અને દંતકથા પ્રમાણે તો તેવા મોજેજ કરી બતાવવા માટેજ તેમને શેહનશાહે જાગીર આપી હતી. પણ હવે જ્યારે તે દંતકથાને મરહુમના અંગ્રેજી ભણેલા ખેશીઓ પોતેજ ખોટી પાડે છે, અને વળી જ્યારે મરહુમને મળેલી કહેવાતી જાગીરની સનદ પણ હસ્તી નથી ધરાવતી, ત્યારે શેહનશાહ અકબર તરફથી દસ્તુરજીને શા માટે જાગીર મળી હતી તે દેખાડવાનું કામ મરહુમના ખેશીઓ માટે ગુચવાડા ભરેલું ખેશક થઈ પડ્યું છે. પણ તેટલા માટે, સ્વભાવ જોહી દઈ નકારા શબ્દોનો ઉપયોગ કરવો એક અહસ્થ લખનારને કદી પણ નહીં જાજે. માઠાં ભાગ્યે તેવી સમજ મરહુમના કેટલાક ખેશીઓ અને મીત્રો નહીં ધરાવતા જણાતા. તેઓએ તેમની સાથે બે વરસની વાત ઉપર તકરારમાં ઉતરેલા એક અહસ્થને અને મને ભેલી નાખવાની ચુક કરી છે. એક અહસ્થ તરીકે મેં જણાવેલી વાત તેઓએ કબુલ રાખવી જોઈતી હતી કે હું તદ્દન જુદોજ લખનાર છું; પણ અહસ્થાઈનો તે નીચમ નહીં જાળવતાં મને અને આગળ તકરાર કરનારને સાથે ભેળી નાખી તે બીજા ગૃહસ્થ સામે ઘણા નકારા શબ્દો વાપરવામાંજ તેઓએ સંતોષ મેળવ્યો છે.

પણ, સાહેબ, તેઓની તેવી રીતની હું નકલ કરીશ નહીં, અથવા તેઓ જે ખોટું

રસ્તે ઉતરી ગયા છે તે રસ્તે હું ઉતરનાર નથી. પ્રથમથીજ હું જણાવી ચુકેા છું તે પ્રમાણે મારી નેમ ખરે ઇતીહાસ જાણવાની અને કીર્તી જેમને ઘટતી હોય તેમને મળતી જોવાની છે. તે કારણે આ તકરારી સવાલને દરેક બાજુએથી તપાસવાની ઇચ્છા હું ધરાઉં છું. કેરમાનવાળા મરહુમ હસ્તુર સાહેબ અરદેશર નોશેરવાનના સંબંધમાં મેં જે સવાલ પારસી પ્રકાશના બનાવનારને પુછ્યો છે, તથા મરહુમ હસ્તુર સાહેબનો આખો પત્ર પ્રગટ કરાવવાની માગણી મેં કરી છે, તેનાં કારણો હું જણાવીશ. પ્રથમ તો “ પારસી પ્રકાશ ” ના બનાવનારે, હસ્તુરજી મેહરજી રાણાના સંબંધમાં આપણે જોયું છે તેમ, મરહુમના ખેશીઓ ઉપરજ આધાર રાખીને તેઓએ જણાવેલી વાત પોતાના પુસ્તકમાં ઉતારી લીધી છે. હસ્તુર અરદેશરના સંબંધમાં પણ તેઓએ તેમજ કરેલું ચોક્કસ સંજોગો ઉપરથી ધારવાને બને છે. તેમનો આખો પત્ર પ્રગટ કર્યાથી જણાશે કે “ પારસી પ્રકાશ ” માં જે તારીખ તે પત્રની આપવામાં આવી છે તે ખરી નથી, અને જેમ હસ્તુરજી મેહરજી રાણાના સંબંધમાં તેમ આ બાબતમાં પણ તેઓએ પારકે આધારે કામ કર્યું છે. તે બાબતમાં ખરે ખોલાસો બાહર મેલવામાં “ પારસી પ્રકાશ ” નો પોતાનો લાભ સમાયલો છે, એમ જણાવવાની જરૂર નથી. પણ, સાહેબ, તે પત્ર ઉપરની તારીખ એકલીજ કાંઈ ઘણો અગતનો સવાલ નથી. વધારે અગતનો સવાલ તેમાં કરવામાં આવેલાં આતશ બેહેરામની કીયાના વરણનનો છે; કેમકે તે ઉપરથી શેહિનશાહ અકબર તથા કેરમાન અને નવસારીવાળા હસ્તુરજીઓ વચ્ચેનો સંબંધ ઘણી અસરકારક રીતે જોવાને બની આવશે.

સાહેબ, યુરોપના ઓક્સમા સાથે તમારો સેવક પણ પત્ર વેહેવાર ચલાવવાનું માન ધરાવે છે, અને તેમના અભીપ્રાયો વગેરેથી સેવક માહીતગાર છે. જે તકરાર તમોએ તમારાં પત્ર મારફતે ચલાવવાની રજા મને આપી છે તેથી તેમને વાકેફ કરવાની જોઈવણ મેં રાખી છે, અને તકરારનું સેવટ આવ્યા પછી તે બાબતનો તેમનો સેવટનો અભીપ્રાય મેળવી તે પણ બાહર મેલવાનો ધરાદો હું રાખું છું. †

તકરાર કરવાની ખરી રૂઢી.

નાં ૧૨૨

જામે જમશેદ.

(તા. ૨૪ મી ઓક્ટોબર સને ૧૮૬૮)

૩૦૦ વરસો ઉપર પારસીઓની હાલત કેવી હતી ?

જામે જમશેદના અધીપતી જોગ, સાહેબ,

ઉભાં કરેલાં “ હાદેસાનામા ” ઉપરથી કેટલાકો બુલાવો ખાય છે કે ૩૦૦ વરસો ઉપર પારસીઓની હાલત ડુબરાઓ જેવી હતી, ધરમનો એલમ તેઓમાં કાંઈ નહી હતો, કુસતી, જોડા, સપાટ તેઓ પહેરતા નહી હતા, ગુજરેલાંઓની લાસને કરકટી ઉપર મુકી હલકી વરણના હીંદુઓ પાસે

† આ પત્રમાં એટલી બધી શું તકરાર ચાલી છે કે તે ઉપરથી યુરોપીઅન વીદવાનો મત આપે! પણ એ વીદવાનોએ મી. કુતારને મત આપ્યાં છે તેનું શું? શું એ મતો ખોટાં કહેવાઈ શકશે? આજ લગભગ સોલ વરસ યવા છતાં એ મતો હજી બાહર પાડવામાં આવ્યાં નથી, તો હવે ક્યારે બાહર પાડવામાં આવશે ?

અવલમંજલ પહોંચાડતા હતા, વગેરે, હાદે-
સાનામામાં લખેલું હોવાથી કેટલાકે એવું
જણાવવા માંગે છે કે ૩૦૦ વરસો ઉપર
જરથોસતીઓમાં અધુ અંધારું હતું. પણ
એ સહંતર ખોટું છે, તે હું પુરવાર કરી
શકીશ. નવસારી તો ખામુદત ઉદવાડાના
આતશબેહરામનું મથક હતું. ત્યાં પાંચે
વખત યોય દેવા વગેરે, ધરમક્રીયા થતી
હોવી જોઈએ. આજે નવસારીમાં ઘણાં
ઢાળેલ લેખાઓ છે, તેથી નવસારીમાં
અનેલા દાખલાઓ રજુ કરવા હું તેઓ
ઉપર રાખીશ. પણ દસતુર મેહરજી રાણા
વીશે હું કહીશ કે તેઓ દીલ્હી ખાતે ગયલા
હોવા જોઈએ, જે બદાઉનીનાં લખાણ
ઉપરથી માલમ પડે છે. તેણે જણાવ્યું
છે કે નવસારીથી જરથોસતીઓ અકબરની
દરબારમાં દીન સમજાવવા આવ્યા હતા,
જોકે તેણે ખુલ્લી રીતે દસતુર મેહરજી
રાણાનું નામ લખ્યું નથી, પણ યાદ
રાખવું કે તેણે જેમ દસતુર મેહરજી રાણાનું
નામ લખ્યું નથી, તેમ બીજી કોઈબી
કોમોના ઓલમાઓ અકબરની દરબારમાં
પોતાના ધરમોની સમજ આપવા ગયા હતા,
તેઓનાં નામો પણ લખ્યાં નથી. પણ
દસતુર મેહરજીરાણા દીલ્હી ખાતે ગયા
હતા, તેની ખાતરી એટલા ઉપરથી થાય
છે કે તે હીંંગામપર નવસારીના જરથોસતી-
ઓએ મેહરજીરાણાને પોતાના દસતુર
ઠરાવયા હતા, અને અકબરથી તેઓને
મળેલી જાગીરીની વાત પણ વંશપરંપરાથી
ચાલી આવે છે. કેટલાક સાહેબો જાગી-
રીની અસલ સનદ હાલ મોજુદ નહી હોય
તો દસતુર મેહરજીરાણા દીલ્હી ગયા હતા
એવું માનવાજ ના પાડે છે. ૩૦૦ વરસો
ઉપરનો કોઈ દસતાવેજ આજે હસતી
નહી ધરાવે, તે બનવા જોગ છે. માટે
એવી ભાંજગડ કરનારાઓ સાથે માથા-
ઝીકણ કરવી નકામી છે. એટલું કહી હું

ભરૂચનો રહેવાસી હોવાથી ત્યાં અનેલા
દાખલાઓથી સાબેત કરીશ કે હાદેસાના-
મામાં જણાવેલી બીના ઉભી કરી છે
ભરૂચમાં આજથી ૯૪૪ વરસોની પણ
આગમજ અગીયારી હતી; તે પણ જાણીતી
વાત છે. મોબેદ હોરમજદયાર એરવદ
રામયાર આજથી આશરે ૬૭૫ વરસો
ઉપર થઈ ગયા છે, તેઓના બાપના ખીત-
રાધના દીકરા મોબેદ નેરીઓસંગ ધવલ
હતા. મોબેદ શાહપુર મોબેદ શેહેરીયાર
આજથી ૭૨૫ વરસો ઉપર થઈ ગયા છે.
એ ત્રણે સાહેબોનાં નામો હીંદુસ્તાન સર-
જમીન પર જરથોસતી ક્રીયાઓમાં યાદ
કરવામાં આવે છે. પણ યાદ રાખવું કે
આજથી ૬૭૫ વરસો ઉપર થઈ ગયલા
મોબેદ નેરીઓસંગ ધવલ, પ્રખ્યાત નેરી-
ઓસંગ ધવલથી, જુદા પુરૂષ હતા. પેશોતન
રામે “ ગોશતકરીયાન તથા અરદાવીરાફ ”
વાળી પેહેલવી કેતાબની આજથી ૫૦૦
વરસ ઉપર નકલ કરી હતી. રામયાર
કાહનાન વીશે મુલ્લાં શીરોજીના બાવા દસ-
તુર કાઉસ જલાલ લખે છે કે તેઓ
“ મોબેદાન મોબેદ, સઘળા મોબેદો અને
હેરબદોના ઉસતાદ, હીંદુસ્તાનના તમામ
હેરબદોને ઉરવીસગાહને લગતું પવીત્ર કામ
શીખાડનાર, અને હીંદુસ્તાનના જેબી શેહે-
રોમાં જરથોસતીઓની તે વખતે વસતી
હતી, તેમાં મોબેદી કામને રીવાજ આપ-
નાર નામીયા ઉસતાદ હતા. ” દસતુર
ફનદામ રામયાર વીશે બરજ્જેર કામ
દીનવાળી રવાયતમાંથી કાંઈક ખુલાસો મળે
છે. એ દસતુરના વખતમાં ભરૂચના જર-
થોસતીઓએ કામદીન શાહપુર નામના ખં-
ખાતના એક રહેવાસીને ધરાન મોકલી દીનને
લગતી કેટલીક કેતાબો વગેરે મંગાવ્યું
હતું. ધરાનના જરથોસતીઓએ મજકુર
દસતુર ફનદામ જોયું ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં

કાગજ સાથે તે મોકલ્યું હતું, તેમાં કેટલાક દીનને લગતો ખુલાસો લખ્યો હતો. એક ઠેકાણે ઇરાનના દસતુરે લખે છે કે રાજ્ય-કરતાઓના બુલમને લીધે તેઓથી ધરમ સચવાતો નથી, અને સાચેસત લાસાચેસત તેઓ ચલાવે છે, અને તેઓ ખુશી છે કે હીંદુસતાનમાં તેઓના હમદીનો સારી રીતે વખત ગુજરે છે. દસતુર કામદીન ફનદામ વીશે દારાબ હોરમજદ્યારની રવાયતમાં ખીના આવી છે. વળી પાદશાહ અકબરને દસતુર મેહરજીરાણાના વખત પછી ફર-હંગને માટે દીનને લગતા લોગતોની સમજ આપવાનાં કારણસર ઇરાનથી દસતુર અર-દેશર નોશરવાન કેરમાની દીલ્લી ગયા હતા. તે વીશેની ખબર મજકુર દસતુર કામદીન ફનદામને પડવાથી તેઓએ તેમના ઉપર એક કાગજ લખી દીનને લગતી કેટલીક ખીનાઓ પુછાવી હતી, જેનો જવાબ દસતુર અરદેશર કેરમાનીએ ઇ. સ. ૧૫૬૭ માં લખ્યો હતો, તેમાં લખ્યું છે કે જ્યારે હું દીલ્લીથી નીકળી મુલતાન આવ્યો, ત્યારે બેહદીન કાઉસ માહીયાર મને ત્યાં મળ્યા અને તેમનાથી મેં બધો હેવાલ જાણ્યો. જો કાઉસ મને લાહોરમાં મળતે તો હું જરૂર તમારી જેદમતમાં ભર્ય આવતે. વળી મને કાઉસે કહ્યું કે તમે ઇરાન આવવાની ઘણી ઉલટ રાખો છો, તેથી મને ધીરજ આવી કે તમારી સાથે મારી મુલાકાત થશે, અને રસતા-ખેઝ સુધી તમારી યાદગારી હીંદુસતાનમાં રહેશે. તમે આવો તો કાઉસની સાથે આવજો. રસતાનો કાંઈ દગદગો કરશે ના. અગર તમારું આવવાનું નહીં થાય અને કાગજ લખ્યું પડે તો યઝદના મોટા દસ-તુર મેહરવાન ઉપર અથવા કેરમાનના દસતુર બેહરામશાહ ઉપર યા મારી ઉપર લખજો. પછી નવસારી, સુરત તથા ભરૂચના જરથોસ્તીઓએ સુરતના એક બેહદીન

ખહમન અસફંદીયારની મારફતે ઇરાનના દસતુરને જરથોસ્તી ધરમને લગતા કેટલાક સવાલો પુછ્યા હતા, જેના જવાબ ઇ. સ. ૧૬૨૬ માં મજકુર બેહદીન ખહમન લાવ્યા હતા. તેમાં વડા દસતુર તરીકે ભરૂચના મજકુર દસતુર કામદીન ફનદામનું નામ જોવામાં આવે છે. દસતુર કામદીન ફનદામના એક દીકરા બેહરામ પોતાના વખતમાં ઘણા કાબેલ પુરૂશ હતા. તેઓએ કખીસા વીશે ઇરાનના દસતુરને પહેલ-વહેલો કાગજ લખ્યો હતો, જેનો જવાબ ઇ. સ. ૧૬૩૬ માં ઇરાનના દસતુરેએ લખેલો આવી પહોંચ્યો હતો, તે વખતે બેહરામ ભરૂચમાં ગુજરી ગયલા હતા. દસતુર જમશેદ દસતુર કામદીન આશરે ૨૧૫ વરસો ઉપર ભરૂચના દસતુર થઇ ગયા છે. ભરૂચના એ દસતુર પાસે દસ-તુર જામાસપઆસા ઇ. સ. ૧૭૧૨ માં જંદ પેહેલવી શીખવા ભરૂચ ગયા હતા, અને ઇ. સ. ૧૭૧૬ સુધી, એટલે ૭ વરસો સુધી, ભરૂચમાં રહ્યા હતા. દસતુર ફરેદુન જમશેદ થઇ ગયા છે, તેઓ ઘણા કાબેલ હતા તે એટલા ઉપરથી માલમ પડે છે કે તેઓ મોઢાંપર ને મોઢાંપર બેતો બનાવી શકતા હતા. દસતુર કામ-દીન દસતુર ફરેદુન કેવા કાબેલ હતા તે તો સરવે કોઇને જાણીતું છે. દસતુર અસફંદીયાર દસતુર કામદીનનું નામ, કખી-સાની ઝુબેસ વખતે પ્રખ્યાતી મેળવવાથી, હીંદુસતાન સરજમીનપર શેહેનશાહી જર-થોસ્તીઓને ત્યાંની કીયાઓમાં યાદ કર-વામાં આવે છે. ઉપર મુજબ ભરૂચમાં ૩૦૦ વરસો ઉપર તથા તેની આગમજ તથા તેની પછીના કેટલાક બનેલા બનાવો મેં આપ્યા છે, તે ઉપરથી જરથોસ્તીઓની ખાતરી થશે કે કેટલાકો ભુલથી ધારે છે કે આજથી ૩૦૦ વરસો ઉપર હીંદુ-

સત્તાનના જરથોસતીઓમાં બધું અધારૂં હતું, તે વાત સરતાપા ગલત છે, અને હાદેસાનામાં જે ખીનાઓ આવી છે તે ઉભી કરેલી છે. હાદેસાનામાં વીશે તમારાં પત્રમાં છેક ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં યુનોચરા થઈ હતી તે ઉપરથી પણ સાબત થાય છે કે હાદેસાનામાં ઉભું કરેલું છે. એ નામાં ઉપરથી જે સાહેબો એવું માને છે કે ૩૦૦ વરસો ઉપર પારસીઓની હાલત ડુંબરાઓ જેવી હતી, તેઓ પોતે પોતાને ઠગે છે અને ખીજાઓને ખોટી રીતે શકમંદ કરે છે.

સેવક તમારો,

અ. સો. દ. કામદીન.

મુંબઈ, તા. ૨૧ મી અક્ટોબર ૧૮૬૮.

ના. ૧૨૩

મુંબઈના જામે જમશેદ

(તા. ૪થી જુન સને ૧૮૩૨)

હમારા વાંચનારાઓને માલમ થાએ જે હવડાં થોડા દહાડા થએઆ હાદેશાનામાં એવે નામની ઘણીએક ચોપડીઓ બાહર પડી છે, ને તે ચોપડીનાં મથાલાનાં પાનાંમાં જાહેર લખેઆ પરમાણે ફરામજી અસપનદીઆરજી રખાડીએ છપાવી છે; પણ ખાતેનમાં કેટલાએક ચુરીગરોએ એ ફરામજી આસપનદીઆરજી રખાડીને નામે તેને આગલ પાડીને તે પાસે છપાવી છે તે હમુને તથા ખીજા ઘણાએક શાએશતા તથા નામીઆ સાહેબોને ખબર છે. એ ચોપડી તેનાં મથાલેનાં પાનાંમાં લખેઆ પરમાણે સને ૧૨૦૦ ઇઅજહેજરદી, તા. સને ૧૮૩૧ ઇસવીનાં વરસમાં ચુરીગર અધીઆરૂ ફરદુનજી મરજખાનજીનાં મુંબઈ સમાચાર છાપખાનામાં

છપાઈ છે, અને તા. ૨૬મી મેએ ૧૮૩૨ રોજ ૧લો માહુ દમો સને ૧૨૦૧ ઇઅજહે જરદીને દીનથી જાહેર બાહર પડી છે, ને એ ચોપડીના લેનાર ઘણુંકરીને શક્તા ચુરીગરો છે, અને ચુરીગરોની મતલબની ગોઠવણો પરભાડે હાથે તથા પરભાડે નામે ગોઠવવા સાડ, તથા એ રખાડીને વરતાવવા સાડ એ ચોપડી બનાવી છે. એ ચોપડીના લાવ દર ચોપડી એકના રૂ. ૪) કાહાડેઆ છે, અને સાંલલીઆમાં આંબુ છે જે એ ચોપડી ૧૦૦૦) છપાઈ છે. તેમાં કાગજ તથા છપામનીનો ખરચ રૂ. ૧૫૦૦) કાહાડેઆ છે, ને રૂ. ૨૫૦૦) ની કમાઈ એ રખાડીને દેખાડી છે. તેમાં કોઈ ચુરીગરોએ એ ચોપડીમાંની ૫) અને કોઈ ચુરીગરે ૧૦) ને કોઈએ ૨૦) ને કોઈએ ૨૫) ને કોઈએ ૫૦) લીધી છે. હવે હમારા વાંચનારા સાહેબોએ જાણવું કે જે શહેનશાહી જરથોસતીઓ, ખુલ્લું, જેનાવેને લાંચખોરા અથવા લાલચુ અથવા પેટલરા જેહાનખોરા મોખેદો કરી કહે છે તેમાંના એક એ ઉપર લખેલો ફરામજી અસપનદીઆરજી રખાડી છે, અને શ્રી મુંબઈના રેહવાસી જરથોસતીઓ જે એ ઘણીને એલખે છે તેનાવેને સારીપેઠે માલમ છે કે ચુરીગરના વડા અધીઆરૂ મુલ્લાં પ્રીરોજ ખીન મુલ્લાં કાઉશે એ રખાડીને શ્રી સુરતથી ખોલાવી મંગાવીને આજ આશરે છ વરસ થએઆ પોતાના અથવા પોતાના શક્તા ચુરીગરોના પઈશાની લાલચથી એ ફરામજી રખાડીને કરી રાખેલો છે, તે કાંહુ સુધી જે પોતે આજ આશરે વીશ માસ ઉપર ગુજરેઓ તાં સુધી અને તેવાર પછીથી તે આજ દીન સુધીખી એ રખાડી સાથે કેટલાક ચુરીગર લોકોએ તેજ રીત રાખી છે; ને જેવારે શ્રી સુરતથી એ રખાડીને ખોલાવી મંગાવીઓ તેવારે પેહલાં તો આસરે વરસ ૨ સુધી

મુદલાં પ્રીરોજે ચુરીગરી આતશ બેહરામ-
વાળાં ઘેરમાં પોતાની સાથે રાખીઓ હતો,
ને આશરે ૪ વરસ થયેઆં તે રખાડીનો
કાપીલો બોલાવીઆ પછી એ ચુરીગરી
આતશબેહરામની સામે પોતાની નજદીક
રાખેલો છે, અને એ મરનાર મુદલાં
પ્રીરોજને જે જે કામ પરલાડે હાથે કરવું
હતું તે પોતાની હૈયાતીમાં એ રખાડીને
તથા બીજાઓને હાથે પોતાની મતલબ
મુજબ કરાવી લીધું. તેજ પરમાણે હવડે
આએ ચોપડીનું કામ કેટલાએક ચુરીગરો-
એ એ રખાડીને હાથે કરાવીડું છે, અને
બહેર છે જે એ રખાડીના વળુદનું ઝાડ
આજ કેટલાક વરસ થયેઆં ચુરીગરોના
પઈશાની લાલચનું પાણી પીઈ પોશઈ
પરવરશ થયું છે, ને હજુરબી પરવરસ
થાયેચ, અને એને દીનનું કામ સુધારવા
તથા બીગાડવાનું કશું દરદ હોએ એવું
દીસતું નથી. તથા એવો મોતો ગુનાહ
કરવાથી શરમ નથી. તેવારે એ પાલેલો
રખાડી પાલનારનું કહેવું કરે તેમાં શું
નવાઈ, જેમકે એક પાલેલું કુતડું તેના
પાલનાર ધણીના ટુકરા ખાધા ઉપરથી તે
પાલનાર ધણીનાં ઘેરની ચોકી કરે છે. પછી
તેની નઈએત નેક હોય યા બદ. પણ ખડું
છે જે જે ધનસાન દીલનું દરદ રાખે અને
પઈસાનેજ પીઆરો નહી કરે અને ખોદાનો
કોફ રાખે અને ગુનાહથી નાશે તે શખશ
હરગેજ થઈને એવું કામ કરે નહિ, ને
એનાં એવાં કામ કરવાની એક શાએદી
તો એજ ઉપર લખેલી ચોપડી છે (પણ
અનળના લોકોની નજદીક કેઆરે જે
જેવારે ખોલાસો થાયે) અને બીજી
શાએદી બેઘએ તો સને ૧૮૨૮ ઇસવીમાં
ચુરીગરોના વડા અધીઆડું મુદલાં પ્રીરોજ
બીન કાઉશે રહ જવાબ નામનું એક
ચોપાનીયું છપાવી બાહેર પાડીઈચ તે છે,

કે જેમાં ઘણુંએક ખોટું લખેલું છે ને
તે ઉપર જણ ચારની શહી લીધી છે, તેમાં
એક શહીનો કરનાર એ રખાડી છે. ને
સરવે કોઝ વાંચનારા મુબઈના રવાસી
જરથોસતીઓને રોશન છે જે તે શહી કર-
નારમાંથી બહેર થઈ ચુકેલું છે કે ખવરાવી
પીવરાવી મસત કરી લાંચ અપાવી શહી
લીધી છે તેમાં એ રખાડીએ રાસ્તીથી દુર
થઈને પોતાની શહીમાં કેટલીએક બુડી
ભટાઇ સાથે લખીડું છે જે કબીરો દી-
નમાં બંધેજ નથી, અને એ વીના બીજી
ઘણી શાહેદીઓ છે. વળી બાણું જે એ
ફરામજી અસપનદીઆરજી રખાડી વીશે
ઘણું થયું સાંભરીડુંચ જે જેમ કેટલાએક
અધીઆડું લાલચમાં લપેતાઈને ચુરી-
ગરો થયા છે ને આજ હવડાંબી થાયે
છે તેમ એ ઘણી પણ થનાર છે પણ
ચુરીગર લોકો સાથે રહ બદલીમાં થોડો-
એક વાંધો રહીઓ છે તેથી દીલ પડી
છે એમ સાંભરીડું છે. પણ વળી એમ
પણ સાંભલવામાં આવીડું છે જે હાલના
ચુરીગરોના દસતુર મુદલાં પ્રીરોજના બંધે-
નશીન એ રખાડીને ચુરીગર કરવામાં રાજી
નથી. કાંએજે એમ સાંભરીડુંચ જે
તે ધણી એમ ધારેચ જે એ રખાડીનો
પગપેસારો સારી પેઠે ચુરીગરોમાં થયેલો
છે ને જેવારે એ ધણી ચુરીગર થાશે તે-
વારે ચુરીગરો મને હાલની પેઠે ગણશે
નહી વાસતે એને કેડે કેકાણે પાડી આપીને
ચુરીગર કરવા નહી દીજીએ તો સાડું.
વળી એમ પણ સાંભળવામાં આવીડુંચ
કે કોઈ ચુરીગરનું તથા એ રૂસતમજી
કેકોબાદજીનું ધારેલું થનાર નથી. પણ
જે કાંઈ મુબઈ સમાચારવાળા ફરદુનજી
મરજખાનજીએ ધારીડું હશે તે થાશે કાં-
એ જે કહે છે જે ચુરીગરવાળા સાહેબોનાં
એવાં સઘલાં કામો વીશે જેટલું પાણી
ફરદુનજી પાએચ તેટલું પીએ છે ને જે

જે કામો એવણે એ રખાડીને હાથે કરાવી લેવા ધારવીઆ હશે તેટલા કરાવી લીધા પછી એને ચુરીગર કરાવશે એવી રીતે જુડું જુડું સાંભલવામાં આવીઉં છે પણ હજુર ચોકસ માલમ પડીઉં નથી જે કહીઉં ખરું ને કહીઉં ખોટું છે. હવે એ વાતને અહીંઆં રાખીને એ ઉપર લખેલી હાદેશાનામાની ચોપડી બનાવવામાં શું જીવ છે તે શેજમાં અરસતો લખી જણાવીએચ જે એ ચોપડી અવલથી તે આખેર સુધી વાંચીઆથી નજર એ આવેચ જે એમાં અંધીઆર મુલ્લાં ફીરોજની આગલી બહોર કીધેલી કેટલીક વાતોને ટેકો આપેઆછે અને વલી કેટલીક ચુરીગરોની ખોટી વાતને પુસતી કીધીચ. તેમાં કેટલેક ઠેકાણે કાન મેલવતાં નાખ ખોયું છે ને ઊઘાડું માલમ પડેચજે કળીસાના એકરારના કરનાર શહેનશાહી જરથોસતીઓના કોઇ બલાપા ભરેલા દુસમને પોતાના ચુરીગર લોકોની મતલબ મુજબ ગોઠવણ કરાવીછે પણ તે ખબરદાર તથા અકલમંદ લોકોની નજદીક વગર હાથ પગનીછે અને તે ગોઠવણોને મજબુતી આપવા સારૂ જે દલીલ તથા શાહેદીઓ લાવીઆછે તે જો આપવા બેસીએ તો ઘણીએક દલીલ તથા શાહેદીઓથી સેજમાં રહખાતલ થાએ તેવીછે અને કસી વાતે માનવાબેગ નથી. ને વલી એ ઘણીની આપેલી શાહેદી એવીછે કે જેમ એક આંધલું ઢોર એક તરફનો કચરા ભરેલો ચારો ચરે ને બીજી તરફની લીલી દરોઇ દેખી નહી શકેઆના સળબથી તદન પડતી મેલે તેવી છે. હવે ઉમેદ છે જે કોઇ તેજ કલમવાલો સાહેબ એ ચોપડીમાંની ચુરીગરોની મતલબની ખોટી ગોઠવણને સચાઇ તથા મજબુતીથી ખોલાસા સાથે રદ ખાતલ કરી આપે એવી રીતે જે અનબના લોકો ફરેખ નહી ખાએ. પણ હમો આએ

લખીઆથી કબુલ થાઇએચ જે એ રખાડી આએ હમારાં ઉપલાં સઘલાં લખેલાંને કોઇબી સમાચાર પતરની મારફતે આડો પડે તો હમો એ ચોપડીમાંનું ખોતાડું મજબુત દલીલ તથા દાખલા સાથે ખતલાવી આપીશું.

તા ૧૨૪

મુંબઈના જામે જમશેદ

(તા ૧૧ મી જુન સને ૧૮૩૨)

શ્રી મુંબઈના જામે જમશેદના અધીપતી સાહેબ,

હાદેશાનામું એવે નામની એક ચોપડી શને ૧૨૦૦ ઇઅજદેજરહી તથા શને ૧૮૩૧ ઇસવીના વરસમાં છપાએલી તા ૨૬ મી મેએ ૧૮૩૨ ને દીને બાહોર પડી છે તે ચોપડીને બહોરમાં પોતાને નામે છપાવનાર અંધીઆર ફરામજી અસપનદીઆરજી રખાડીને તથા ખાતેનમાં જેનાયોએ તે ચોપડી બનાવીચ તે ચુરીગરોને તમારા પતરની મારફતે કેટલીક વાતો તે ચોપડી વીશે પુછવાની ઉમેદ રાખીને તે બાએ કેટલુંએક લખી મોકલીઉંચ તેને મેહોરખાની કરીને તમારા પતરમાં જગા આપવી. હેશાન થાશે.

અંધીઆર ફરામજી અસપનદીઆરજી રખાડીની ખીદમતમાં એક અરજ એ છે જે તમોએ હાદેશાનામાની એક ગુજરાતી ચોપડી તમારે નામે શને ૧૮૩૧ ઇસવીમાં છપાએલી તા ૨૬ મી મેએ ૧૮૩૨ ને દીને બાહોર પાડી તે વાંચીને તે ઉપર કેટલાએક કમતરીને તમુને નીચે સવાલ કીધાચ તેનો મેહોરખાની કરીને રાસતી તથા દરૂસતીથી જવાબ દેશે તો તમારીજ બુબાનથી અનબલા જરથોસતીઓ તે બીના વાંચી વાકેફ થાશે અને

ખરાં ખોતાંની પરીકસા કરશે તેથી તમોને સવાળનો બેહરો હાંસેલ થાશે. પણ એ બાબમાં કાંઈ કસુર કરશે તો અનબળા લોકો જે એ ચોપડીની બીના વાંચી શારી-પેઠે ગોર કરી નહીં શકશે ને કોઈ ગેરરસ્તે ચાલસે તો તેની ફરજ તમારી ગરદન ઉપર રહેશે. વાસતે હરેક પતરની મારફતે નીચે લખેલા સવાલોના જવાબ વીગત સાથે જાહેર કરવા કે તેમાંથી જરથોસતી લોકોને ઉપર લખીઆ પરમાણે ગુણુ થાએ, ને તમારા જવાબ આપીઆમાં જે જે હમો તમારી કસુર તથા ચુક સમજશું તે વીસે સઘણા જરથોસતીઆને વાકેફ થવા સારૂ હમો જેટલું જાણુતા હોઈશું તેટલું જાહેર કરશું.

કાઉશં તથા અફસાદના કીરસા વીશે.

૧ લો સવાલ. કીશએ કાઉશ વ અફસાદ નામનો કરી કીશશો છાપેઓ છે તેના દરએઆન લખેલું છે તેથી હેવું માલમ થાએ-ય જે તે શને ૮૦૦) ઇઅજહેજરદી બનેઓ છે પણ એ લખીઆનો ચોકસ દહાડો વાર લખેલો નથી વાસતે પુછીએય જે તમારા લખીઆ પરમાણે કેટલીએક ફારશી નકલો તમે તપાસીને તેનો તરજુમો ગુજરાતીમાં કીધો અને તે બંધી નકલોમાં દહાડો વાર લખેલો છે કે નહિ તે જાહેર કરો અથવા લખેલો હોએ તો તે દહાડો વાર લખી જણાવો.

૨ જે સવાલ. એ કાઉશ તથા અફસાદનો બનાવેલો અસલ કીશો તમારી પાસે છે અથવા કોઈ બીજા પાસે છે તે જાણુતા હોએ તો લખી જણાવવું.

૩ જે સવાલ. એ કીશો કાઉશ તથા અફસાદ નામના શ્રી ઇરાનથી આવેલા બે શખશોએ બનાવીઓય હેવો તમોને પકો ભરોશો છે કે કોઈએ તેઓને

નામે આજ ૧૦૦૭ વરસની અંદર એ કામ કીધુય એમ પકો ભરોશો રાખોય કે એ વીશે શું તમારી ધારણા છે તે સઘણું લખી જણાવવું.

૪ થો સવાલ. એ કાઉશ તથા અફસાદના કીસામાં જે લખેલું છે તે સઘણું ખરૂં છે એમ કબુલ રાખોય તે લખવું.

૫ મો સવાલ. તમોએ લખીઉંચ જે બેએ કીશાની દસ બાર ફારસી નકલ એ-કઠી કરી તપાસીને તેનો તરજુમો ગુજરાતીમાં કીધોય એમ લખીઉંચ તે ઉપરથી પુછીએય જે તે તમારી લખેલી દશ બાર નકલોમાં એ કાઉશ તથા અફસાદના કીસાની કેટલી નકલ તમોએ તપાસીને તેનો તરજુમો કીધોય ને તે સઘણી નકલ એક બીજા સાથે મલતી છે કે ફેરફાર છે અને તે નકલો કીઆ કીઆ શખશોની અને કીઆ કીઆ શાલમાં કીએ કીએ દહાડેવારની લખેલીઓ છે ને તે લખનાર ધણીઓ હએઆત છે કે નહિ અને અગર ગુજરી ગયા હોએ તો તેનાંબોના દશખત સામેત થાશે એવું છે કે નહિ તે સઘણું વીગત સાથે લખી જણાવવું. અને અગર તે કીસાઓમાં ફેરફાર લખેલું હોય તો તમોએ તેનો તરજુમો શી રીતે કીધોય. શું એક નકલનેજ શહી રાખીને તેના સલંગ તરજુમો કીધોય કે એ સઘણી નકલોમાંથી થોડો થોડો તરજુમો કીધોય ને થોડો થોડો પડતો મેલીઓય કે કેવી રીતે કીધોય તે લખી જણાવવું.

૬ થો સવાલ—એ ગુજરાતી ચોપડીને પાને પર) માં નોટ કરીને તમોએ લખીઉંચ જે (મોખેદ એદલદારૂ નવરોજ-દારૂ આતીઆ નોશારીવાલાએ ગુજરાતીમાં એક કેતાબ દીનનાં જવાબ સવાલની સને ૧૧૫૩ ઇઅજહેજરદીમાં લખેલી હમારી

પાસે મોંબુદ છે તે મધે એ કાઉસ અક-
શાદનો કીશો મુખતેશર ગુજરાતીમાં
લખેલો છે) એમ લખીઉચ તે લખીઆથી
તમારી મોરાદ શું છે. શું એમ મતલબ
છે કે તે એદલદાર આંતીઆએ અવલથી
તે આખર સુધી એ સઘલા કીશાની
મતલબનો તરબુમો કીધોય કે શું. શું
એમ મતલબ છે જે તે ઘણીએ અવલથી
તરબુમો કરવા માંડીઓ ને થોડોએક કરીને
ખાકીનો પડતો મુકીઓય તે લખજો ને
તે સાથે વળી જણાવજો જે તે તરબુમાના
સઘલા મુદ્દા તમારા તરબુમા સાથે
મલતા છે કે તેમાં કાંઈ ફેરફાર છે તે
લખજો. વલી એજ નોટમાં ગેઆન બાએ
એ નવરોજદારને નામે લખીઉચ તે વીશે
પુછીએચ જે તે નવરોજદારએ કાંઈ લખી
જણાવીઉચ જે ફલાણી મજબુતી ઉપ-
રથી એ વાત લીધી છે કે નથી લીધેલું
તે લખજો અને અગર લખેલું હોય તો
તે લખેલું તમારા માનવામાં આવે તેવું
છે કે નહીં ને તે શું લખેલું છે ને નહીં
લખેલું હોય તો એ ગેઆન બાળદની
વાતપર ભરોસો રાખવો જોઈએચ કે નહીં
તેથી લખી જણાવજો.

શનજાણના કીશા તથા બીજા વીશે.

૧ લો સવાલ. તમોએ લખીઉચ જે
એએ કીસાની દશ બાર ફારશી નકલ
એકઠી કરીને તપાસીને તેનો તરબુમો
ગુજરાતીમાં કીધોય એમ લખીઉચ તે
ઉપરથી પુછીએચ જે તે તમારી લખેલી
દશ બાર નકલોમાં એ શનજાણના કીશાની
કેટલી નકલ તમોએ તપાસીને તેનો તર-
બુમો કીધોય અને તે સઘળી નકલો
એક બીજા સાથે મલતી છે કે ફેરફાર છે.

૨ જો સવાલ. એ સનજાણના કીશા-
ના તરબુમામાં શનજાણમાં ઉતરીઆનો
દહાડો વાર નથી આપીઓ તે શું પેલી
તમારી નકલોમાં છે કે નહીં તે લખજો.

૩ જો સવાલ-એ ઉપર લખેલા બંધે
કીસાઓનો તમોએ ફારશીમાંથી ગુજરાતી
તરબુમો કીધો કરી લખીઉચ તે ઉપરથી
પુછીએચ જે તમોને એટલી ફારસી
જબાન આવડેચ કે તમો તેમાંથી ગુજ-
રાતીમાં તરબુમો કરી શકો ને એ
તરબુમો તમોએ પોતે કીધોય કે કોઈ
બીજાએ કીધોય અથવા કોઈ બીજા
શખસ સાથે તમોએ મળીને કીધોય
તે સઘળું લખી જણાવજો.

૪ થો સવાલ—શ્રી વરીઆવના
બેહદીનો મારીઆ ગીઆ તેને સાડ તમોએ
લખીઉચ જે મરદ ચોરત તથા બચ્ચાં
સઘલાં મારીઆં ગીઆં. પણ તે સઘલાં
મળીને કેટલાં હતાં, પાંચ, પંદર, પચીસ-
પચાસ કે તેથીબી વધારે હતાં ને તે
કીઆ શંનેમાં ને કીઆ રાજે અને કીઆ
માહે તે લડાઈ થાઈ તે જો તમોને
માલમ હોએ તે લખી જણાવજો ને
નહી માલમ હોય તો તેવું લખજો.

આતશબેહરામ વીશે.

૧ લો સવાલ:—શ્રી આતશ બેહરામ
સાહેબને નજરે જોએ તો મરગરજાની
થાએ એમ તમોએ લખીઉ છે તો હમો
તમોને પુછીએચ જે એ વાત સાબેત
કરવાની જ'દ અવસતાની તમારી પાસે
કશી શાહેદી છે. જો હોએ તો તેના પદ
તેની માએની સાથે લખી તરત જાહેર
કરજો. વળી પુછીએચ જે એ વીશે તમોએ
રવાએતોને નામે શાહેદી આપી છે તો
તે રવાએતમાં જે જે લખીઉ છે તે સઘળું
તમોને કબુલ છે અને તે રવાએતોમાં લખે-
લું છે તે સઘળું ખરું છે અને તે રવાએ-
તોમાં કોઈ કોઈએ કલમ મારીને ક'ઈકમજાદા
અને હતાંનું નહીં હતું અને નહીં હતાંનું
હતું કીધેલું છે કે અસલ મુજબ હરોસ્ત
છે ને જેવું તમો સમજતા હોએ તેવું
લખી જણાવજો ને તે રવાએતો ક્યા

અનેમાં અને કોણ કોણના હાથની લખેલી છે તે જાહેર કરજો. અને અંધીઆડ મુદ્દાં ફીરોજીએ કેતાબોને નામે હતાનું નહીં હતું ને નહીં હતાનું હતું કીધેલું છે તેમ એ દેવાએતોમાં કોઈએ હેવું કામ કીધું હોય હેવી તમોને સમજ પડેય યા હેવું કામ તે દેવાએતમાં થયુંજ નથી એમ સમજેય કે શું સમજેય તે સઘણું લખી જણાવજો.

૨ જો સવાલ:—તમોએ શ્રી સુર-તમાં તથા શ્રી નોશારીમાં તથા શ્રી ઉદે-પુરમાં* વગર ખુબે નજરે જોઈને આતસ બેહરામ સાહેબની નીઆએશ કીધીય અથવા નહીં તે લખી જણાવજો અને કીધી હોય તો તમારા લખીઆ પરમાને તમો મરગરજન થાએય કે નહીં તેખી લખી જણાવવું ને જે સખસ મરગરજન થાએ તેને શું સજા વાજેય છે અને તે શજાને પેલો મરગરજની નહીં પોંદયે તો તે મર-ગરજની ગુનાહથી છુટે કે નહીં તેખી લખજો અને અંધીઆડ મુદ્દાં ફીરોજી ખીન કાઉશ સાથે તમો ઘણું સુધી તેવણના ચુરીગરી આતશબેહરામવાલા ઘેરમાં એકઠા રહોઆ તથા લોકોને ત્યાં ઉઠીઆણે તથા ઓટલે તથા વાડીઓમાં સાથેના સાથે જાવ આવ કરતા હતા તેથી તમોને તો સારી પેઠે માલમ છે જે ચુરીગરોના દસ-તુર અંધીઆડ મુદ્દાં ફીરોજી હમેશાં હર તીજે અથવા ચોથે દહાડે હજમ પાસે માથુ બોડાવતા હતા અને તેઓ તે આતશબે-રામને નજરે જોતા હતા વાસતે શું તેવણ હર જોતી વખતે મરગરજન થયા કરતા હતા અને હવડાં તેજ પરમાણે તે મરનારના જાએનશીન અંધીઆડ રૂસતમજી કેકે-બાદજી કે જેઓની સાથે ઉપર લખીઆ પરમાણે ફેરા છે ને સાથે બેસોય ઉઠોય

તેવણખી હજમ પાસે માથુ બોરાવેય તેખી તમોને સારી પેઠે રોસન છે તેવણખી આતશબેહરામને નજરે જોએય કે નહીં તે તમોને સારી પેઠે રોશન હશે ને જેવારે તમો એમ કહેશો જે હા જુવેય ત્યારે રૂસતમજી કેકેબાદજીખી હર જોતી વખતે મરગરજન થાએય કે નહીં તે લખજો. કાંએજે તમારાજ લખીઆ પરમાણે ખુબ કીધા વગર આતશબેહરામને જુવે તો મરગરજન થાએય, ને એ ચુરીગરના અં-ધીઆડ તો ખુબ કરતા નથી કાંહ સુધી કે આતશબેહરામની બોએનો દેનારખી પોતે ખુબ કરતો નથી અને એ ચુરીગરનો મરનાર દસતુર અંધીઆડ મુદ્દાં ફીરોજી તથા હાલનો દસતુર અંધીઆડ રૂસતમજી કેકેબાદજી ખુબ કરાવતા નથી. તે વાસતે સઘણાએ હર જોતી વખતે મરગરજન થાએયા કરેય અને ચુરીગર બેહદીનો મરદો તથા ઓરતો નાન નાહીને ચુરીગર આતશબેહરામને નજરે જોઈને નીઆ-એશ કરેય તે સઘણાએ મરગરજની થાએય કાંએ જે તમારા લખીઆ પ્રમાણે વગર ખુબે તથા વગર ઓરવદ થએલો જે કોઈ આતશબેહરામને નજરે જુવે તે મરગરજન થાએ તેવારે હવે એ સઘલાએ શું ચુરીગરના દસતુરો તથા મોમેદો તથા બેહદીનો મરગરજન થાએ તે તમારા લખેયા પરમાણે મરગરજન થાએયા કે નહીં તે લખી જણાવજો. ને એ વાત તમારા હીમાએતી તથા વરતાવનાર ચુરીગર શેઠીઆઓ તથા ચુરીગરના હાલના દસતુર કખુલ રાખેય તે પણ લખી જણાવવું.

હમો હવે કુલે એ ચોપડી બનાવનાર ચુરીગર સાહેબોની ખીદમતમાં અરજ કરીને પુછીએય જે એ ઉપર કહેલી ચોપડીમાં હરએક કીસા તથા દેવાએતોને નામે જે ગુજરાતીમાં લખેલું છે તે

* ઉદવાડા હોવું જોઈએ.

સઘલું અને દરોસત છે અને તે સઘળાને તમો કબુલ રાખોય અને એ અંધીઆર ફરામજી અસપનદીઆરજી રખાડીને નામે જે જે ચોપડીમાં લખેલું છે તે સઘળાને પણ તમો એજ પરમાણે કબુલ રાખોય તે જરૂર હરએક પતરની મારફતે જાહેર કરવું.

સાહેબો

હું તમારો નમતાઈ ભરેલો સેવક

અસપનદીઆર.

તા. ૫ મી જુન ૧૮૩૨

ના. ૧૨૫.

મુંબઈના જામે જમશેદ.

(તા. ૧૬ મી જુલાઈ ૧૮૩૨).

શ્રી મુંબઈના જામે જમશેદના અધીપતી જોગ સાહેબ,

હાદેશાનામું હવે નામે એક ચોપડી જાહેરમાં અંધીઆર ફરામજી અસપનદીઆરજી રખાડીને નામે ચોરાક દહાડા ઉપર મુંબઈ સમાચારમાં છપાએલી જાહેર પડી છે તે ઉપરથી કેટલાક મુંબઈસર સવાલો એ અંધીઆર ફરામજી રખાડીને તથા ખાતેનમાં જેનાવોએ તે ચોપડી બનાવીય તે ચુરીગરોને તમારા જામે જમશેદની પતરની મારફતે તા. ૧૧ મી જુન સને ૧૮૩૨ ની તારીખે પુછીઆ હતા તે અમારા સવાલોના જવાબો હજુર સુધી વાળીઆ નથી વાસતે તમોને તસદી આપુચ કે આએ એક ટુક પતર તમારાં આવતાં સોમવારના પતરમાં પરગટ કરવું કે તેથી તેવણને બીજી વાર જાહેર થાએ અને તે ચોપડી જાહેરનામે બનાવનાર અંધીઆર ફરામજી રખાડી જે તમારું પતર નહી લેતા હોએ તો તેવણને તથા હાલના ચુરીગરોના શીરમુંઢા દસતુર અંધીઆર ફરામજી કે કાળાં નહી લેતા

હોએ તો તેવણને બી હમારી તરફથી તા. ૧૧ મી જુન સને ૧૮૩૨ નું તમારું પતર તથા જેમાં એ બીના છાપો તે પતરો એ બંધ જણાવો ઉપર જુદાં જુદાં મોકલજે અને તેની કીમતના રૂ. ૨ હમો તમોને રોકડા મોકલશું તે જાનજે.

અંધીઆર ફરામજી રખાડી તથા ખાતેનમાં જેણાવોએ ઉપર કહેલી ચોપડી બનાવીય તેઓને માલમ થાએ જે હાદેશાનામું એવે નામની એક ગુજરાતી ચોપડી જે જાહેરમાં અંધીઆર ફરામજી અસપનદીઆરજી રખાડીને નામે પરગટ થાઈ છે તે જામે હમોએ ઉપર કહેલી તારીખના જામે જમશેદના પતરમાં તમોને કેટલાક સવાલો કીધા છે તેને આજે આસરે એક માસ થવા આવીઓ તો પણ તમોએ હમારા છપાવેલા સવાલનો જવાબ પરગટ કરીઓ નથી તે કાંઈ સારું નથી કરતા વાસતે તે સવાલોના જવાબ મેહુરબાનીની રાહથી વાજળી તથા દરોસ્તી સાથે હરએક પતરની મારફતે છપાવી પરગટ કરો કાંએ જે હમારે બીજા કેટલાક સવાલો એ ચોપડી વીશે પુછવા છે તથા કેટલુંક બોલવું છે અને અગરજો જવાબ નહી આપશો તો નામુનાસેગ થાશે. એજ અરજ તા. ૮મી જુલાઈ સને ૧૮૩૨. સાહેબો, હું તમારો નમનતાઈ ભરેલો સેવક,

અસપનદીઆર

બાઈ અસપનદીઆરને (તથા બાકીના હમારા સઘળા લખનારાઓને) માલમ થાએ જે તમારા લખીઆ પરમાણે બંધે ઠેકાણે બંધે પતર આજ દીને મોકલીશું પણ અગર તમો એમ સમજીને મોકલાવતા હોઓ જે, જે ઘણી હમારા પતર નહી લેતા હોએ તેનાવો વીશે હમારાં પતરમાં જે જે બીના છપાએય તે તેવણના જાણેઆમાં તથા વાંચીઆમાં આવતું નહી હશે તો હમો કહીએય જે તે વીચાર ખોટો છે.

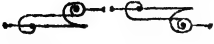
જામે જમશેદના બનાવનાર.

નાં ૧૨૬.

મુંબઈના જામે જમશેદ

મુંબઈના જામે જમશેદ તા. ૧૨ મી ડીસેમ્બર ૧૮૩૬

સવરગવાશી દસ્તુરાંન દસતુર મેહરજી રાણા કે તેના પવીતર આતમા ઉપર હજારો હજાર સલામ હોજો કે તે સાહેબનાં એક જીવથી પારસીના આખા ટોળાને એક મોટું માન અને નામીચી આખરૂ શ્રી દીદલીના પાએતખતથી મલી હતી અને જે સાહેબને પારસીના ટોળાના પાંચે પંથકવાલાઓએ પોતાના દસતુર ઠેરવીઆ હતા તે સાહેબની ગુણગારી માએઆની ધધાણી શું મોખેદ કે શું બેહદીનેનાં દીલમાંથી ઉઠી ગએલી જોધઆમાં આવેચ તેથી હમોને મોટો સંતાપ અને ભારે કુરાપો લાગેચ. એ નામીચા દસતુરના ખાનદાનમાંના ધણાએક એરવદો શ્રી મુંબઈમાં હધયાત છે તેઓને જે માન મલવું જોધ-એચ તેમાં હમો અતી ધણી કોતાઈ જોધ-એચ તેની ફરીયાદ હમારા વાંચનારાઓ આગલ કરીઆ વીના ચાલતું નથી. એ સવરગવાસી દસતુરનાં ખાનદાનમાંના બે સાહેબો તેમાં એક એરવદ બેહરામજી તથા બીજા એરવદ રૂસતમજી અતરે છે તેઓની સાહેસતગી અને તેઓની આદર-માન ભરેલી ચાલચલણથી આ ટાપુના થોડાક જરથોસતીઓ અનબાણા હશે. અને આ માહેલા પેહલા ધણી આપણામાં વખના-એલા બેહરતી ફરામજી સોરાબજી દસતુર કે જેની યાદગારી આપણાંમાં રહી ગઈ છે તેનાં છોકરા થાએ, અને બીજા નોશરવાન શોરાબજી દસતુરના છોકરા થાએ એ બંધે સાહેબો ગઈ કાલ દીને એક ઉઠીઅમનાની મીજલશમાં હાજર હતા તે છતાં ..... ખાનદાનમાંના એક ધણી

નામે એરવદ ..... એતે મીજ-લશમાં પતેત માંડી એ જોધ હમો થોરા અચરત નથી થએઆ, અને જોધુ જે જે બેહદીનને ત્યાંનું ઉઠમણું હતું તેના પંથ-કીએ ઉપર કહેલા દસતુર બેહરામજી ફરા-મજી તરફ હાથ કરીને પતેત માંડવા કહી તોપણ પેલા ..... એ પતેત માંડી એ એક જીલમ જેવું છે. બાએગ સારાં તેથી એ બાબેની તજવીજ કરવાને હમોને તે મીજલસમાં સારો સમો મલીઓ હતો તેથી હમારી તજવીજથી હેવુંજ માલમ પડીઉં જે જે વેળાએ હરેક ઉઠમણાની મીજલસમાં આપણા નામીચા દસતુર સાહેબ એદલજી દારાબજી સંજાણાની ગેરહાજરીએ જામાસપ આશાના ખાનદાન-માંના એક ખુજરગવાર સાહેબ દારાબજી પતેત માદે છે અને તે સાહેબની ગેર-હાજરી હોએચ તો ..... ખાનદાનમાંના હરેક સાહેબ પછી તે ગમે તેવી હોરમત-વાલો હોએચ તો તે બરાએખુદીથી પતેત માદેચ તેથી ધણાખરા મોખેદો પણ દલ-ગીર છે અને જો હરેક ધણી મેહરજી રાણાનાં ખાનદાનમાંના સાહેબો પાસે દસતુર સાહેબ એદલજી સનજાનાની ગેર-હાજરીએ પતેત મંદાવા માગેચ તો તેની સાથે એ ..... વાલાઓ તે મીજલસમાં તંતો અને બખેડો કરેચ અને તેઓની એવી ભુંડી ચાલથી સધ-લાઓ કંટાળો ખાઈ મુગા મુગા જોયા કરેચ. રે ..... ખાનદાન-વાલાઓ તમે કયે દહાડે સહુખાધના મારગ ઉપર આવસો—તમો કહે જનમે લલાઈ ભરેલાં કામો કરી લલાઈની પંગ-તમાં બેશશો—તમો કહી વેલાએ તોલાનું ભલુ ચાહવામાં તમારી દામન ઓસતવાર કરશો. હમો સધલા બેહદીનો તથા મોખેદોને લલામણુ કરીએચ કે સહ

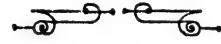

નાં ૧૨૭

મુંબઈ સમાચાર.

(તારીખ ૨૬ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૮)

દસ્તુરજી મેહરજી રાણાને શેહેનશાહ અકબર તરફથી મળેલી કહેવાતી જાગીરના સંબંધમાં મીં અરદેશર સોરાખજી દસ્તુર કામદીને ઉભી કરેલી તકરારો-હીંદના પારસીઓ જ્યારે જરથોસ્તી ધરમનો ઉંચો અભ્યાસ ધરાવતા હતા ત્યારે છેક ધરાનથી “ દીનના લોગતો સમજાવવા ” દસ્તુર અરદેશરને બોલાવવાની જરૂર કાં પડી હતી ?

મુંબઈ સમાચારના અધીપતી જોગ.

કોઈએ મેહરજીરાણાના ખાનદાનમાંના ઉપલા કહેલા બે શબ્દોમાંથી જે વડા હોય તેવો પાસે દસતુર એદલજી દારાખજી સનજી તથા દસતુર સાહેબ દારાખજી જમશેદજીની ગેરહાજરીમાં પતેલ મંદાવવી અને જો એ બે સાહેબની ગેરહાજરીએ ..... ખાનદાનમાંના હરેક ધણી પતેલ માડવા માગે તો તે પાસે હરગેજ પતેલ નહીં મંડાવવી કાએજે એવા માનને લાએક હમો ..... વતરાગે બીજા કોઈને જોતા નથી. એ ખાનદાનમાંના બીજા સઘલાએએ ફેસાદના બીછાના ઉપર પોતાનો વાસો કરીએ છે. આએ જે હમો કહેજીએય તે ખરેખર અને વગર તરફદારી તથા વગર કપટથી કહેજીએય, અને એટલું બધું હમોને બોલવાની પણ કશી ગરજ નહીં હતી પણ જરૂર હમો હરેક જુલમાત હમારી આજોથી જોઈએય તે જાહેર કીધા વીનાએ છુટાતું નથી. અને એ હમારા બોલવાને થોડાજ લોકો નાપસંદ કરશે કાએજે જેવાને જે હંક આપવો ઘટેય તેનીજ માતર હમો ફરીઆદ ઉઠાવીએય, કે વાજબી હક અપાવવાની સઉ કોઈ પેરવી કરે. સઘલાએને જાહેર છે કે એ ..... ખાનદાનવાલાઓમાંથી કેટલાએક ધણીઓના આપેલા જુઠા ફતવા ઉપરથી પારસીના ટોલામાં અતી ઘણો બીગાડ અને કંકાસ ઉઠી ઉભો થયો છે અને મેહરજીરાણાવાલાઓથી સારાં અને લઘાઈ ભરેલાં કામો થયાં છે. ત્યારે સા વાસતે આપણે તેવા લલા લોકોને માન નહીં આપીએ અને શું કરવા જેવો અનગટતુ માન લીએય તે નહીં છીનવી લીજીએ. *

*આ લખાણમાં જ્યાં ખાલી જગ્યા મુકી છે તે ઠેકાણે ચેકસ હસમનું યા તેના ખાનદાનનું નામ આપેલું હોવાથી અમારી બાબદને તેની સાથ કાઈ સંબંધ નહીં હોવાથી તે માફી નાખ્યું છે.

સાહેબ,—મીં અરદેશર સોરાખજી દસતુર કામદીને જેવા ગ્રહસ્થ મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજી રાણાને લગતી તકરારમાં લાગ લેવાને મરહુમના ખેશીઓ તરફથી ખાહેર પડ્યા છે, તેથી સેવકને ખુશીજ ઉપજ છે. તેઓ સાહેબે એવી તકરાર ઉભી કરી છે કે, “ કેટલાક સાહેબો જાગીરીની અસલ સનદ હાલ મોજુદ નહીં હોય તો દસતુર મેહરજીરાણા દીલી ગયા હતા એવું માનવાજ ના પાડે છે.” સાહેબ, આવો વીચાર કોઈએ હમણાં સુધીમાં જણાવ્યો હોય એવી ખબર હું નથી ધરાવતો; અને દસ્તુરજી મેહરજી રાણા દીલી ગયા હતા કે નહીં તે સત્તાલ અગતનો છેજ નહીં. જાગીરની સનદ ખાહેર મેલવાની જે માગણી મેં કરી છે તે એટલુંજ નકી કરવા કે જાગીર તેમને મળી હોય તો તે શા કારણે ? જાગીર જો શેહેનશાહ અકબરને જરથોસ્તી ધરમની ખુબી સમજાવવાને ખાતર મળી હોય તો, સનદ મધે તે વીચેનો એશારો મેળવવાની વકી

સ્વભાવીક રીતે આપણે રાખવી જોઈએ. પણ મીં અરદેશર તકરાર કરે છે કે “૩૦૦ વરસો ઉપરનો કોઈ હસ્તાવેજ “આજે હસ્તી નહીં ધરાવે તે બનવા જોગ “છે, માટે એવી ભાંજગડ કરનારાઓ સાથે “માથાંઝીકણ કરવી નકામી છે. ” તેમની તે તકરાર ખાતરી ભરેલી ગણવામાં નહીં આવશે; કેમકે હસતુરજી મેહરજી રાણાને જે વરસમાં સનહ મળેલી જણાવવામાં આવે છે તે પછી માત્ર સોળ વરસે તેમના દીકરાને મળેલી ઘણી ઓછી અગતની સનહનો હસ્તાવેજ જાળવી રાખવામાં આવ્યો, અને તે કરતાં હજારો દરજ્જે વધારે અગત ધરાવનારા હસ્તાવેજની જાળવણી કરવાની સંભાળ લેવામાં નહીં આવી, તે બીના ભેદભરી નહીં તો ખરેજ અજાણી ઉત્પન્ન કરનારી ગણાવી જોઈએ. પણ તે બાબતમાં લંબાણ કરવાની જરૂર નથી. બીજી રીતે તકરારી સવાલનો નીવડો આણી શકાતો હોય તો તે બાબતને વાળગી રહેવાની જરૂર નથી રહેતી, તે કબુલ રાખવા હું તકરાર છું. મીં અરદેશર તકરાર કરે છે કે, “હસતુર મેહરજી રાણા વીધે હું કહીશ “કે તેઓ દીલી ખાતે ગયલા હોવા જોઈએ, જે “બહાઉનીનાં લખાણ ઉપરથી માલુમ પડે છે. “તેણે જણાવ્યું છે કે નવસારીથી જરથોસ્તી- “ઓ અકબરની દરબારમાં દીન સમજાવવા “આવ્યા હતા, જોકે તેણે ખુદશી રીતે હસ્તુર “મેહરજી રાણાનું નામ લખ્યું નથી; પણ “યાહ રાખવું કે તેણે જેમ હસ્તુર મેહરજી “રાણાનું નામ લખ્યું નથી, તેમ બીજી કોઈબી “ક્રોમના ઓલમાઓ અકબરની દરબારમાં “પોતાના ધરમોની સમજ આપવા ગયા “હતા, તેઓનાં નામો પણ લખ્યાં નથી.” મીં અરદેશર આ પ્રમાણે એમ સમજતા જણાય છે કે શેહનશાહ અકબરે પોતાના ઇલાહી ધરમની સ્થાપના આગમચ જુદી જુદી કોમોના ઓલમાની સાથે જે વાહવીવાહ

ચલાવ્યો હતો, તેની નોંધ બહાઉનીના સીવાય બીજાં કોઈ પુસ્તકમાં મળતી નથી. તે બીના દેખાડે છે કે તેઓ કાચે પાથે તકરાર કરે છે, અને આ બાબત ઉપર અજવાળું નાખતા સઘળા ઇતીહાસ વાંચવાની તસદી તેઓએ લીધી નથી, અથવા તેવા ઇતીહાસ હસ્તી ધરાવે છે એવી ખબર તેઓ નથી ધરાવતા. બહાઉની ઘણા જુના વિચારનો હતો અને શેહનશાહે જે સુધારા દાખલ કરવાની તજવીજ કરી હતી તેની સામે તેમજ શેહનશાહને તેના સંબંધમાં સલાહ આપનારાઓ સામે તે સારી લાગણી ધરાવતો નહીં હોવાથી, તે સંબંધી હકીકત ઘણીજ ટુંકમાં અને કાંઈક બેદરકારીથી તેણે લખેલી લીધી હોય તેમાં અજબ થવાનું થોડુંજ છે. તેટલા માટે બહાઉનીનાં લખાણને બાજુએ રાખતાં તે વેળાનાં બીજાં સત્તાવાર લખાણો ઉપર નજર કરવી નકામી થઈ નહીં પડશે. મીં અરદેશરને તેટલા માટે હું સુચનીશ કે હાએસ્તાનનો અભ્યાસ તેઓએ કરવો. તે ઉપરથી તેઓ જોશે કે જેઓએ અકબરને જુદા જુદા ધરમ સમજાવવામાં આગેવાન લાગ લઈ નામના મેળવી હતી, તેમનાં નામ વીગતે તે મધે આપવામાં આવ્યાં છે. અને તે ઉપરથી તેઓ વળી જોશે કે, “ પાદશાહ અકબરને હસ્તુર “મેહરજી રાણાના વખત પછી ફરહંગને “માટે દીનને લગતા લોગતોની સમજ “આપવાનાં કારણસર ઇરાનથી હસ્તુર અરદે- “શર નોશેરવાન કેરમાની દીલ્લી ગયા હતા,” એમ જે તેઓએ જણાવ્યું છે તે નાપાયદાર છે અને તેમાં તેઓ ભુલ્યા છે. પણ તે બીના ઉપર જવા આગમચ તેમને એકજ સવાલ પુછીને તરત વેળા હું સંતોષ પામીશ. તેઓ જ્યારે પોતાનાં લખાણમાં દાવો કરે છે કે હીંદુસ્તાનમાં જરથોસ્તી ધરમનો અભ્યાસ અકબરના વખતમાં ઊંચા પ્રકારનો હતો. ત્યારે “દીનના લોગતોની સમજ આપવાનાં

કારણસર” છેક ધરનથી દસ્તુર અરદેશર
નોશેરવાન કેરમાનીને ખાસ ખરચ આપીને
ખોલાવવાની જરૂર શા માટે પડી હશે? તેનો
ખોલાસો મીં અરદેશર કરી શકશે? †
તકરાર કરવાની ખરી રૂઢી

નાં ૧૨૮

કચસરે હિન્દ

(તા. ૩૦ મી એક્ટોબર સને ૧૮૯૮)

અકબર અને અરદેશર કેરમાની.

કચસરે હિન્દના અધિપતિ જોગ;—

સાહેબ—કોઈ નનામો ચર્ચાપત્રી
હાહ્યામાં ખપીને અવિચારી બાબતો લખે
છે તે અજબ જેવું છે. તે મીં કામદીનને
સવાલ કરે છે કે જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં ધર્મનો
અભ્યાસ હતો ત્યારે છેક ધરનવેરથી અરદે-
શર કેરમાનીને શા માટે ખોલાવ્યા હશે ?
એ ઉપરથી નનામો ચર્ચાપત્રી એવો સાર
કહાડવા માંગતો લાગે છે કે હિંદુસ્તાનમાં
ધર્મનો અભ્યાસ નહીં હતો. એના જવાબ
માં હું એટલુંજ કહેવશ કે હાલમાં નવસારી-
વાળાઓએ જાંદ તથા પેહલવી ખ્રીસ્તી
વિદ્વાનો પાસે મત મંગાવ્યા છે, તે ઉપર-
થી શું એવો સાર કહાડવો કે હાલમાં
મુંબઈમાં કોઈ પારસી જાંદ તથા પેહલવી
બાણનાર નથી ? મીં કામદીનને હું લલા-
મણ કરીશ કે એવી અવીચારી તકરારમાં
સામેલ થવું નહીં.

૨૭મી અક્ટોબર.

લાં શાપુરજી સોરાબજી નવસારીવાલા.

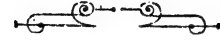
નાં ૧૨૯

મુંબઈ સમાચાર

(તાં ૨ જ નવેમ્બર સને ૧૮૯૮)

મરહુમ દસ્તુરજી મેહિરજીરાણાને શહેન-
શાહ અકબરે આપેલી કહેવાતી જાગીરના
સંબંધમાં ચલાવવામાં આવતી

તકરાર.

મુંબઈ સમાચારના અધીપતિ જોગ.

સાહેબ,—મરહુમ દસ્તુરજી મેહિરજી
રાણાને લગતી તકરારના સંબંધમાં મીં
અરદેશર સોરાબજી દસ્તુર કામદીને મને
પુછેલા સવાલોનો ગયા ખુધવારના અંકમાં
જે જવાબ મેં આપ્યો હતો તેથી તેમની
ખાતરી થઈ ગઈ છે અને તેથી
તેઓ ચુપ બેઠા છે. મીં અરદેશર કેવા
ચીવટ તકરાર કરનારા છે તે તો મીં ખં
૩૦ કામા સામે જે સંખ્યાબંધ ચરચાપત્રો
તેઓ લખ્યા જાય છે તે ઉપરથી આપણે
જાણીએ છીએ. મીં કામા તેમની દરકાર
જોડે નહીં કરતા તોપણ સચાઈને ખાતર
તેઓ મીં કામાએ ઉભા કીધેલા સવાલને
મજબુતીથી પીળયાજ જાય છે, અને પોતાને
ખરા દેખાડવા માટે તરેહવાર સવાલો અને
ગણતરીઓ તેના સંબંધમાં બાહર મેલવાને
અજાણ જેવું ચીવટપણું બતાવતા આવયા
છે. તેવા ચીવટ ગ્રહસ્થ જ્યારે ચુપ બેઠા છે,
ત્યારે મારા જેવા અદના લખનારને ખુશ-
હાલી ઉપજે છે કે મારો એક નાનો પત્રજ
તેમની ખાતરી કરવાને અને તેમને સંતોષ
આપવાને કામે લાગ્યો છે. તેઓની ખાતરી
થઈ છે કે દસ્તુરજી મેહિરજીરાણાને લગતી
તકરારનો આધાર એકલા બદાઉનીના લખા-
ણ ઉપરજ મેલવાનો નથી; પણ વધારે
વીગતવાર હેવાલ તો નામીચી દબેસ્તાન

† જુઓ ૧૨૮, ૧૩૦ (છેવટો ભાગ)
ખાસ કરી ૧૫૯

કેતાળ મધે આવેલો છે, અને તે મધે શેહિનશાહ અકબરની દરબારમાં જુદા જુદા મઝહબો વીધે તકરાર ચલાવવામાં જેઓએ આગેવાનીભરેલો ભાગ લીધો હતો તેઓનાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે. એવી રીતે જે જુદા જુદા મઝહબવાળાઓનાં નામ તેમાં આપવામાં આવ્યાં છે તેઓ મધે પારસીઓમાંથી એકલા કેરમાનવાળા દસ્તુર સાહેબ અરદેશર નોશેરવાનનું નામ મળે છે. તે દસ્તુર સાહેબને માટે તે નામીયી કેતાળનો લખનાર જણાવે છે કે જરથોસ્તી ધરમ વીધે વાકેફી મેળવવાને શેહિનશાહ અકબરે તેમને ખાસ ખરચ આપીને બોલાવયા હતા, અને વળી તેમની સાથે કેરમાનથી એજ કારણસર બીજા પણ કેટલાક જરથોસ્તીઓ આવયા હતા. ઉપરાંત નામીયા દસ્તુર સાહેબ આઝર કયવાનને પણ શેહિનશાહે નોતડું દીધું હતું પણ તેઓ પોતે હાજર થઈ નહીં શકયાથી પોતાની તરફથી પોતાને હાથનું તર્જ્યાર કરેલું એક ધરમપુસ્તક તેઓએ મોકલી આપ્યું હતું. દબેસ્તાન મધે દસ્તુરજી મેહેરજીરાણાનું નામ પણ મળતું નથી. તેમાં માત્ર એટલુંજ મળે છે કે ગુજરાતથી પણ કેટલાક “આતશપરસ્તો” આવયા હતા. હવે જો ગુજરાતવાળા “આતશપરસ્તો” એ કાંઈ પણ નામના મેળવી હોત તો કેરમાનવાળા વીદવાન દસ્તુર સાહેબ અરદેશર નોશેરવાન અને દસ્તુર આઝર કયવાનની માફક તેઓનાં પણ નામ આપવાને દબેસ્તાનનો લખનાર ચુકત નહીં. મીં અરદેશર સોરાબજી કામદીનનું પ્યાન તે બીના ઉપર મેં ખેચચું હતું અને તે વીધે તેમની ખાતરી થયાથી તેઓ ચુપ બેઠા છે. અગર નહીં તો તેમના જેવા ચીવટ તકરાર કરનારા ચુપ કદી પણ બેસે નહીં તે તો તેમનાં લખાણો વાંચનાર પારસી ભાઈઓ સારી રીતે જાણે છે, તેઓએ એવી અટકળ કરી હતી કે

દસ્તુર સાહેબ અરદેશર નોશેરવાનને તો “દીનના લોગતો સમજાવવાને” ખાતરજ બોલાવવામાં આવયા હતા. પણ તેમની તે તકરાર પણ તેમની વીરૂધ્ધ કેવી રીતે જાય છે તે વીધે ગયા અકમાં મેં કરેલો ખુલાસો તેમનાં મનની પતીજ કરનારો થઈ પડેલો હું જોગું છું. પણ તેમના જેવા અહસ્થ જ્યારે તેનો જવાબ આપી નહીં શકયાથી ચુપ બેઠા છે ત્યારે કોઈ મીં શાપુરજી સોરાબજી નવસારીવાળા તેમની તરફથી બચાવ કરવાને બાહર પડ્યા છે. પણ તે બચાવ વાંચીને, મારી ખાતરી છે કે, મીં અરદેશર ઘણા કયવાયા હશે અને બોલયા હશે કે, “મને મારા મીત્રથી બચાવો.” તેમની હિમાયતમાં નીકળેલા મીં શાપુરજી સોરાબજી નવસારીવાળા તકરાર કરે છે કે, “હાલમાં નવસારીવાળાઓએ ઝંદ તથા “પહેલવી ખ્રીસ્તી વીદવાનો પાસે મત મંગાવ્યો છે, તે ઉપરથી શું એવો સાર કહાડવો કે “હાલમાં મુળમાં કોઈ પારસી ઝંદ તથા પહેલવી જાણનાર નથી?” આ તકરાર તદ્દન બેહુદી છે. ખ્રીસ્તી વીદવાનો પાસે મત મંગાવવામાં આવયા છે તે શાનાં? દસ્તુરજી મેહેરજીરાણાને લગતા સવાલ વીધે પારસીઓ વચે જે મતભેદ ચાલે છે તે વીધે. પણ દસ્તુર સાહેબ અરદેશર નોશેરવાનને અકબરની દરબારમાં ગયલા ગુજરાતના “આતશપરસ્તો” વચે મતભેદ પડયાથી તેડાવ્યા હતા એમ કાંઈ મીં અરદેશર કામદીન કહેતા નથી. તેઓ તો એમ કહે છે કે “દીનના લોગતો” સમજાવવા તમને ખાસ તેડાવવામાં આવયા હતા. બીજા શખ્તોમાં બોલતાં ગુજરાતના “આતશપરસ્તો” દીનના લોગત સમજતા નહીં હોવાથી તેમને પડતા મેટીને અને કદાચ તેમની પોતાનીજ અરજ ઉપરથી ધરનાના બોલમા દસ્તુરે આઝર કયવાન અને અરદેશર નોશેરવાન વગેરેને શેહિનશાહ અકબરે ખાસ

ખરચ આપીને બોલાવયા હતા; અને
 “હીનના લોગતો” સમજાવવાને ગુજરાતના
 “આતશપરસ્તો” શક્તિવાન નહીં થયા
 ત્યારે એમ કેહેવામાં જરા પણ સહરાગાત
 કરેલી નહીં કહેવાશે કે હીંદુસ્તાનમાં તે
 વેળાએ જરથોસ્તી ધરમનું જ્ઞાન દસ્તુર
 મોબેદો બાણુવા જેવું ધરાવતા નહીં હતા.
 સેવટે એક વધુ બીના ઉપર મીઠા અરદેશર
 સોરાખજી કામદીન અને મેહરજીરાણાના
 ખાનદાનના કુટુંબીઓ તથા મીત્રોનું ધયાન
 ખેંચી હું આ લખાણ પત્ર તુરત વેળાખતમ
 કરીશ. તેઓ તકરાર કરે છે કે દસ્તુર સાહેબ
 અરદેશર નોશેરવાને લગ્નવાળા દસ્તુર
 કામદીન પદમ ઉપર ૧૫૬૭માં કાગજ
 લખયો હતો તેથી તેઓ તેજ વરસમાં
 હીંદુસ્તાન આવયા હતા. તે તકરાર પણ
 બેહુદી છે. તે ઉપરથી એમ નથી ઠરતું કે
 તેજ વરસમાં તેઓ પહેલવેહેલા હીંદુસ્તાન
 આવયા હતા. તે વરસે તેઓ નામીયા
 ફારસી શબ્દકોષ “ફરહંગે જેહાનગીરી”
 માં ઝંઢ પહેલવી તથા ફારસીના જરથોસ્તી
 ધરમને લગતા લોગતો દાખલ કરવાનાં
 કામમાં મદદ આપવાને આવયા હતા, અને
 તે ઉપરથી તો એમ ઠરે છે કે ૧૫૭૮-૭૯
 માં અકબરની દરબારમાં તેઓએ દેખાડેલાં
 ચહુડતા પ્રકારનાં જ્ઞાન ઉપરથી હીંદી દસ્તુર
 મોબેદોને પડતા મેલી શેહેનશાહે દસ્તુર
 અરદેશરને ધરાનથી ખાસ બોલાવયા હતા.*

તકરાર કરવાની ખરી રૂઢી

* બદાઉની બીલકુલ અરદેશરનું નામ લેતાજ
 નથી; પણ તે નવસારીના પારસીઓ માટે લખે છે.

નાં ૧૩૦

કચસરે હિન્દ

(તા. ૬ થી નવેમ્બર સને ૧૮૬૮)

અકબર, મેહરજીરાણા તથા અરદેશર
 કેરમાની.

કચસરે હિન્દના અધિપતિ જાગઃ—

સાહેબ—કોઈ નનામો ચર્યાપત્રી મોટાં
 તખ્તલુસથી લાંબી મુદત થઈ ૩૦૦ વર્ષો
 ઉપર થઈ ગયલા દસ્તુર મેહરજીરાણા,
 જેઓ આજે પોતાનો બચાવ કરવા હાજર
 નથી, તેઓનાં હાર ધુભવે છે; અને આજના
 જમાનામાં જ્યારે મીનોચેહર હોમજીવાળા
 તથા મેહરજીરાણાવાળાઓ વચે પૂર એખ-
 લાસ છે ત્યારે મીનોચેહરહોમજીવાળાઓની
 પક્ષ પકડી મેહરજીરાણાના કુટુંબીઓને
 સતાવે છે. જ્યારે તેઓ તથા બીજા સાહેબો
 એવા નનામા ચર્યાપત્રીને કોહું આપતા
 નથી ત્યારે તે અલીમાનીથી એવું માની લે
 છે કે તે બધાઓને માહત કરે છે ! તેની
 એક સુફીઆની દલીલ એ છે કે મેહરજી
 રાણા અકબરની દરબારમાં ગયાજ નહિ
 હતા, અને જો ગયા હોય તો તેઓને મળેલી
 જાગીરની સનદ તેઓનાં કુટુંબીઓએ
 બતલાવવી. પણ એ નનામા ચર્યાપત્રીને
 એટલું બી માલુંમ નથી કે મેહરજીરાણાને
 મળેલી ખુદ જાગીર હાલ મોબુદ છે, એટલુંજ
 નહિ પણ ત્યાર પછી તેઓના દીકરા દસ્તુર
 કેકોબાદને પણ જાગીર મળી હતી જે
 પણ હાલ મોબુદ છે, અને તેની સનદ પણ
 હાલ હસ્તી ધરાવે છે, અને તે ખુદ સદનમાં
 દસ્તુર મેહરજીરાણાને આગળ મળેલી
 જાગીર વિષે ખુદલે ખુદલું લખેલું છે, અને
 તે ઉપરાંત બીજા પાંચ છ દસ્તાવેજો મેહર
 જીરાણાને મળેલી જાગીરીની સાબેતી રજુ
 કરે છે. એવી રીતે મેહરજીરાણાને મળેલી
 જાગીરના હાલ છ સાત દસ્તાવેજો હસ્તી

ધરાવે છે. એ નનામા ચરચાપત્રોની બીજી સુક્યાની દલીલ એ છે કે ઇરાનથી અરદેશર કેરમાની અકબરની દરબારમાં ધર્મની સમજ આપવા માટે ગયા હતા, અને નહિ કે મેહેરજીરાણા. પણ ખુદ્દી સાબેતી છે કે નવસારીના જરથોસ્તીઓ અકબરની દરબારમાં ધર્મની સમજ આપવા માટે ગયા હતા. તેની ત્રીજી દલીલ એ છે કે ફરહંગે બહાંગીરી માટે ઇ. સ. ૧૫૬૭માં દસ્તુર અરદેશર કેરમાની દીલ્લી ગયા હતા, તે ઉપરથી તે એવો સાર કાઢે છે કે ઇ. સ. ૧૫૭૮માં તેઓએ દેખાડેલાં ધર્મ જ્ઞાનને લીધે તેઓને ઇ. સ. ૧૫૬૭માં ફરહંગે બહાંગીરી માટે દીલ્લી બોલાવવામાં આવ્યા હતા ! એ નનામો ચરચાપત્રી દેખાડી શકશે કે ઇ. સ. ૧૫૭૮માં દસ્તુર અરદેશર કેરમાનીએ ધર્મ જ્ઞાન દીલ્લી જઈને દેખાડ્યું હતું ? એક માણસે આજે પ્રખ્યાતી મેળવી હોય તે ઉપરથી ૨૦ વર્ષો ઉપર પણ તેણે પ્રખ્યાતી મેળવી હતી એવું ધારવું શું વાજબી છે ? એવો વિચાર તો કોઈ ડાહ્યો પુરૂશ નહિ પણ એ નનામો ચરચાપત્રીજ કરી શકે. તેની આ ત્રીજી દલીલ તો બહુજ સુક્યાની છે ! હું હવે ઠીકથી કે એવી ઠંગધડા વગરની તકરારમાં મેહેરજીરાણાના કુટુંબીઓએ સામેલ થવું નહીં. તેઓ એ સંબંધી ચોપડી કાઢનાર છે એવું મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે તે ઉપરજ સંતોષ પકડવો. એ નનામા ચરચાપત્રીનાં લખાણ ઉપરથી મને લાગે છે કે તેણે બહાઉની યા દખ્ખેસ્તાન વાંચી પણ નથી. જો એ નનામો ચરચાપત્રી ખરાં નામે બાહાર આવે તો જરથોસ્તીઓ જોઈ શકે કે એ કેવો અને કેટલો ભણેલો છે. ગુજરેલા દસ્તુરનું હાર ધુળવવું હીચકારાપણું છે.

એ બેખબરા ચરચાપત્રીને એટલી ખબર નથી કે અબકરે પોતાના દરબારમાં

તથા પોતાના દેશમાં માહ બોલમાઓ હોવા છતાં બાહારથી ફક્ત અરદેશર કેરમાનીનેજ નહીં પણ બીજા ભણેલા શખસોને પણ બોલાવ્યા હતા. તેનો હું એકજ દાખલો આપીશ:-જો કે અકબરની દરબારમાં હિંદુસ્તાની મુસલમાન બોલમાઓ તથા ફાઝેલોનો ટોટો નહીં હતો, તોપણ તેણે શીરાઝ વેરથી પંદસા ખર્ચીને ચલપીબેગ નામના કાબેલ મુસલમાનને પણ તેની દરબારમાં આવવા ખાસ તેડું ઠ્યું હતું, જેની નકલ એ નનામા ચરચાપત્રીને (જો તેને ફાર્સી ભાષા આવડતી હશે તો ઇનસાએ અબુફઝલનાં ૭૭માં પાને મળી શકશે.

૨જી નવેમ્બર.

લાં સેવક,

શાપુરજ સોરાબજી નવસારીવાલા

નાં ૧૩૧.

મુ'બઇ સમાચાર.

(તા. ૯ મી નવેમ્બર સને ૧૮૯૮)

મરહુમ દસ્તુરજ મેહેરજી રાણાને શહે-
નશાહ અકબરે આપેલી કહેવાતી
બગીચાના સંબંધમાં ચલાવવામાં
આવતી તકરાર.

મુ'બઇ સમાચારના અધીપતી જોગ.

સાહેબ,—મરહુમ દસ્તુરજ મેહેરજી રાણાને લગતી તકરારમાં મીં અરદેશર સોરાબજી કામદીન જેવા ચીવટ લડનારા પોતાની ભુલ જોઈને જ્યારે ચુપ બેઠા છે, ત્યારે કોઈ મીં શાપુરજ સોરાબજી નવસારીવાલાએ તેમની હેમાયત કરવા નીકલવાને બહાને વધારે અને વધારે છબરડો કરવા તથા મીં કામદીનના હેમાયતી તરીકે પોતાને ગણાવી તેમને નહાઈ લગા-

ડવાનું ચાલુજ રાખ્યું છે. મીં નવસારી-
વાળાના હાથમાંથી તકરાર ખુટી ગઇ છે
ત્યારે હવે તેઓ ગાળો દેવા અને અબજાણ્યા
લોકોને ઉરકેરવાની તજવીઝ કરવા પડ્યા
છે. “ગુજરેલા દસ્તુરનું હાડ ધુળવવા”
ની, “મેહેરજી રાણાના કુટુંબીઓને સ-
તાવવા” ની, “હીચકારાપણું” ની અને
એવીજ બીજી નઠારી વાતો આ લખનારે
કરી છે. આગળ પણ એવીજ રીતે નઠારા
શબ્દો મારફતે તકરારને લાંછી નાખવાની
તજવીઝ કરવામાં આવી હતી, પણ તે
તજવીઝ આ વેળાએ ફાવી નહીં શકશે;
કેમકે મેં પ્રથમથીજ જણાવ્યું છે તેમ
મુળ તકરારને તે રીતે ઢાંકી દેવામાં નહીં
આવે તે અરથે એવા શબ્દોને હું વજન
આપીશ નહીં. મીં નવસારીવાળા મારા
મેહાડમાં એવા શબ્દો મેલે છે કે “મેહ-
રજી રાણા અકબરની દરબારમાં ગયાજ
નહીં હતા.” મેં આવા શબ્દોનો કોઈપણ
વાર ઉપયોગ કર્યોજ નથી. મારી માગણી
પ્રથમથી એટલીજ છે કે જે જાગીર દસ્તુ-
રજીને મળેલી જણાવવામાં આવે છે તે
શેહેનશાહ અકબરને તેઓએ ધરમ સમ-
જવયો હતો તેટલા માટેજ મળી હતી
એમ દેખાડવું, અને તે પુરવાર કરવા માટે
જાગીરને લગતી સનદ ઉપયોગી થઇ પડવી
જોઈએ. દસ્તુરજી શેહેનશાહની દરબારમાં
ગયા હતા અથવા તેઓએ જાગીર મેળવી
હતી તે કાંઈ અગત્યનો સવાલ નથી. અગત-
્યનો સવાલ તો એ છે કે તે જાગીર શા કારણ
સર તેમને મળી હતી. જાણીતી આ વાત
છે કે આગળા દેશી રાજાઓના અમલમાં
પટેલો અને દેશાધ્યો જેવા મેહસુલી
અમલદારો અને કામદારોને રોકડ નાણાંને
બદલે ચોકસ વીસ્તારની જમીન ખેડીખાવા
આપવામાં આવતી હતી. મરહુમ દસ્તુ-
રજી મેહેરજીરાણાને પણ દેશાઈ તરીકે

જાગીર મળી હોય, અથવા તેમના જે વડીલ
દેશાઈ હતા તેમનાથી વારસામાં તે જાગીર
તેમને મળી હોય, તે અસંભવીત નથી. †
જાગીરની સનદ જેવા માગવાનો તે મુખ્ય
સબબ છે. મીં કામદારને જવાબ વાળતાં
મેં જણાવ્યું હતું તેમ દસ્તુરજી મેહેરજી
રાણાને જે વરસમાં જાગીર મળેલી જણાવ-
વામાં આવે છે તે પછી માત્ર સોલ વરસે
તેમના દીકરાને મળેલી ધણી ઓછી અગ-
તની સનદનો દસ્તાવેજ જાળવી રાખવામાં
આવ્યો, અને શેહેનશાહ અકબરને ધરમ
સમજાવી તે વીષે તેની ખાતરી કરવા માટે
માનારથે મળેલી કહેવાતી હજારો દરજ્જે
વધારે અગત ધરાવનારી જાગીરને લગતા
દસ્તાવેજની જાલવણી કરવામાં નહીં આવી,
તે બીના ભેદભરી નહીં તો ખરેજ અજ્ઞ-
યથી ઉત્પન્ન કરનારી ગણાવી જોઈએ.
મીં કામદારની તરફથી તકરાર કરતાં મીં
નવસારીવાળા પુછે છે કે ઇ. સ. ૧૫૭૮
માં દસ્તુર અરદેશર કેરમાનીએ ધરમજ્ઞાન
દીલી જઈને દેખાડ્યું હતું તે માટે મારી
પાસે પુરાવો શો છે? પુરાવો દખ્ખેસ્તાન
કેતાબનો હું આપી ચુકો છું. તેમાં જણા-
વ્યા પ્રમાણે શેહેનશાહ અકબરની દરબાર-
માં જુદા જુદા મજહબોની તકરાર ચાલતી
હતી તે વેળાએ ગુજરાતના કેટલાક પાર-
સીઓ ત્યાં જઈ લાગ્યા હતા, અને
તેઓએ એવો એકરાર કર્યો હતો કે જર-
થોસ્તી ધરમ બરહક અને ખુશીવંતો છે.
તે ઉપરથી અકબરની જાણસા તે ધરમના

† દેશાઈઓ દસ્તુરોના વડીલ હતા એ વાત
બીલકુલ ખોટી છે. તેમજ દેશાધગર પહેલાં તો
મેહેરજીરાણાના દીકરા કેકાબાદતું હતું જેવળે ત્યાં
દેશાઈઓના વડીલ હોમજ ફરેદુન દેશાઈજીરાની
ગુમારાતાગરી કરતા હતા; જ્યાર પછી, લાંબે વખતે
દેશાઈ તેમજળથી એ લોકો (દેશાઈઓ) દેશાઈ
કહેવાવા લાગ્યા.

સંબંધમાં ખોલાસો મેળવવાને ઉસ્કેરાયલી જણાય છે, અને તેનો ખોલાસો તેઓ જોઈએ તેઓ આપી નહીં શક્યાથી અને કદાચ તેમની પોતાનીજ લલામણુ ઉપરથી શેહેનશાહ અકબરે કેરમાનથી ખાસ ખરચ આપીને દસ્તુર અરદેશર કેરમાનીને ખોલાવયા હતા, અને તેઓએ તેને આતશની જાળવણી તથા તેને લગતી ક્રીયા સમજાવી હતી. વળી તે બનાવ શેહેનશાહે પોતાનો નવો ધરમ સ્થાપ્યો તે આગમચ બનેલો હોવાથી, સ્વભાવીક રીતે દસ્તુર અરદેશર ૧૫૭૮ માં દીલ્લી આવેલા ઠરે છે. મીં કામદીને પ્રથમમાં જણાવવાની જુલ કરી હતી કે અકબરની દરબારમાં ધરમ સમજાવવાને ગયલા ખીજુ કોઈખી કોમના ઓલમાના નામ મળતાં નથી; પણ તેમની હેમાયતમાં તકરાર કરનાર કબુલ રાખે છે કે શેહેનશાહને ધરમ સમજાવવા માટે નામીયા થયલા ઓલમાના નામ મળે છે, અને તેઓ મધેના એક મેહોમેદનનું નામ ચલખી બેગ હતું.

તકરાર કરવાની ખરી રીતી.

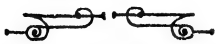
નાં ૧૩૨

રાસ્ત ગોપ્તાર.

(તા. ૨૬ મી અક્ટોબર સને ૧૮૯૯)

અકબર બાદશાહ અને દસ્તુર

મેહુરજી રાણા.

શાં ગોા તથા સં પ્રા ના અધિપતિ જોગ-

સાહેબ, મરહુમ મુનસફ સાહેબ મોબેદ નશરવાનજી સોરાબજી વજીરદાર દસ્તુર મેહુરજીરાણાનાં કાગળો ખોલતાં હેઠલ ટાંકેલો કીમતી દસ્તાવેજ તેવજીના કુટુંબીઓને હાથ લાગ્યો છે, જે અકબર શાહે દેહલવી મુગલ શેહેનશાહે મેહુરજી-

રાણાં ખાનદાનને બક્ષેશમાં આપેલા વજીરદાર બાબત કીમતી અજવાળું પાડતો હોવાથી, તમારાં નામીયાં પત્રમાં સદાબરો ટાંકી લેવાની રજા માગું છું. ચકચારમાં ચરવાયલા એક ચાલુ સવાલ ઉપર તેનો પ્રકાશ અજબ તરેહની સાબેતી દર્શાવે છે. જુલ-ઠાપ ખાઈ જનારા ઘણા આસામીઓને રાસ્ત માર્ગે મેલવાનો દાવો કરતો તે ગોયા આલમ સનમુખ ખડક માફક ખુલો ખડો રહ્યો છે. લાજમ છે કે તેની સચાઈ ઉપર કશોખી સુખન નાખવા આગમચ તેને ઉઠાવનારી કોઈ વજનદાર દસ્તાવેજ હકીકતો રજુ કરવામાં આવે, અને નહી કે ટીકાનાં અને સુખનખાજનાં તકલીફી બાનો ઉપર પાયો રચી તેની સત્યતાને તોડી પાડવાની નાહક અને ખીનફાકટની કોશેશ કયાંમાં આવે. અસદ્દી ફારસી લેખનો જોકે તે ગુજરાતી તરજુમો છે, તોખી તેનાં ખરાંપણાંનો પુરાવો તેથી જરાખી ઓછો થતો નથી. ઔરખી તેની ચમક વીજળીના ચમકારાના તેજ સમાન દીપે છે. એ લેખ દસ્તુર કેકોબાદ દસ્તુર માહ્યારને નામનો એટલે કે બેહસ્તનશીન દસ્તુરજી સાહેબ મેહુરજીરાણાના દીકરાને નામનો છે. અનુમાન જાય છે કે માહ્યારજી, જેઓ ખુદાઈ જ્ઞાનમાં મશગુલ રહેતા હતા, તે-ઓએ પોતે યા તો વજીરદાર લેવા ના પાડી પોતાના દીકરાને નામનો લેખ કરાવી માંગ્યો હોય, અગર તેમ નહી તો એવું બન્યું હોય કે માહ્યારજીના ગુજર પામવા બાદ લેખ તૈયાર કીધામાં આવ્યો હોય, અને નવસારી ખાતે રવાના કરવામાં આવ્યો હોય. નવસારીની સુબાગીરીમાં બસોં વીંધા અને એરૂ પારચોલની હદમાં સો વીંધાનો એ લેખ ખુલ્લો છે તેના ઉપર મુબારક બાદશાહીની, અબુલફઝલીની મેહિસુલખાતાંના વજીર દાખલની ખાન

ખાનાનની, તથા બીજા ઘણાએક શાહી
 હરબારીઓની મોહર છે, તેની તારીખ માહ
 અને સાલ જે મીસાલે મુગલાઈ વંશના
 જમાનામાં ઈરાની રાણક પર લખાતાં હતાં
 તે મીસાલ મોજુદ છે. કાગદીઓને હાથના
 બનાવેલાં જુનાં અસલી ઢપનાં કાગજ
 ઉપર પાકા ખતથી તે લખાયેલો છે. તેના
 ઘડી વાલેલા સલ એટલા તો કાપામાંથી
 કત્રાઈ ગયા છે. અગર કસારાંથી ખવાઈ
 ગયા છે કે વચમાંની એક લીટીના કેટલાક
 અક્ષરો અને શબ્દો ગેબ થઈ ચાલ્યા છે.
 મઠાલેજ સાત મોહરોનો જુમખો છે. ત્રણ.
 પેહલી એલમાં; વચલી એળમાં એક.
 મોહરી; અને નીચલી એલમાં બીજી ત્રણ.
 પેહલી એલની વચલી મોહર “સાહેબ
 કેરાન મીર તેમુર”ની, વચલી એલની એક-
 લીજ મોહર “જલાલોદ્દીન અકબર પાદશાહ
 ગાજી”ની અને બાકીની મોહરો ખાલી
 મુકેલી હોવાથી અનુમાન જાય છે કે
 તરજુમો કરનાર સાહેબને તેની ઉપરનાં
 નામો ઉઠલી શકવાં મુશ્કેલ થઈ પડ્યાં
 હોય. ફરમાનની સેવટે આઠ મોહર તેમાં
 જમની તરફ ત્રણ:—“મુરાદ અકબર પાદ-
 શાહ ખાનખાનાં;” “મીરજાં ગોગે;” અને
 “કમાલોદ્દીન”. દાબી બોરદુએ ચાર, તેમાં
 ત્રણ ખાલી ખોખાં મુકેલાં છે (ધારવા
 મુજબ નામો નહીં ઉઠલી શકવાથી), અને
 ચોઠી “સદર જેહાં કમતરી બદે” ને
 નામની છે. ડાબી અને જમણી એ સાત
 મોહરના જુમખા નીચે લોલક પેઠે ટંગા-
 ચલી છે. આઠમી મોહર “જલાલોદ્દીન
 હશીન” ને નામની છે. દસ્તાવેજને મઠાલે
 પેહલો લેખ “અલ્લા અકબર” નો; અને
 બીજો “ફરમાન જલાલોદ્દીન મહમદ અક-
 બર પાદશાહ ગાજી” નો. આઠ મોહરના
 દસ્તાવેજની આખરના જુમખા વચે આ
 પ્રમાણેનો લેખ:— ફાયદાની પનાહના

તથા બખ્શેશની કુદરતના નવાબ શેખ
 અબ્દુલ ફજલના રેસાલા તથા બખત
 વાકે નવીશ માજનોદ્દીન હસીનના વખતમાં
 પોંચ્યો.” લેખ ટાંકવા આગમજ તેના
 સાથે મલી આવેલી વંશાવલી વીશે જે
 બોલ બોલી લીજયે. કેકોબાદજી માહયા-
 રજીના વડા દીકરા મેહરનોશજી. તેમની
 વડપણની એલાદ:—માણેકજી, મેહરજી,
 ફરદુનજી, માણેકજી, રસ્તમજી, ખુરશેદજી,
 શોરાબજી અને નાશેરવાનજી (તે મરહુમ
 મોખેદ મુનસફ સાહેબ પોતે.) કેટલાકો
 જાણીતી લાવણીનાં ગાયનને ખોટું ગણી
 હસી ઠાહડે છે કે:—“મેહરજીરાણા, બડાજી
 શ્યાણા, પુરા બંદા સાહેબકા; અકબર બાદ-
 શાહ સદરા પેહના દેખ તમાશા મેહજબકા”
 ઇત્યાદી, કે એ તો બનાવટી છે, અને
 પાછલથી દફ્ફાં બજાવનાર કલગીર તોરા-
 વાલા માસ્તરે જોડી કાઢેલું છે. એવા ખાં
 સાહેબોને સને ૧૮૬૨માં “નીતી પ્રકાશ”
 છાપખાનામાં છપાયલી “કબીરી ગાયલુ”
 નામની ચોપડી ઉપરથી ઉતારેલો અકબ-
 રના જગતપ્રસીદ્ધ ગવૈયા તાનસેનનો
 “સારંગ” રાગમાં ખેંચેલો હેઠલો સરોદ
 ભેટ કરું છું:—

યા અહુ ! પારસી પઢે સો કબુલ;

યા ઘણી ! પારસી પઢે સો કબુલ.

અંગરકી પીઠ ચંદન લપેટયો, જે સોધ

સુધઠ મકબુલં યા અહું

લંબી લંબી દહાડી શાહ મેહરચાર, તેરે

મુખપર બરસત દુર;

કેહત મીયાં તાનસેન સુન શાહ અકબર

એહી બેહસ્તકો કુલં યા અહું

“અંગર” બોલને વગર અનુસ્વારે

લેયે તો મતલબ એવી ઉઠાડી શકાય કે

“અંગર” જેવાં સોડમદાર સાંવલાં બદન

પર જાણે સુખડનો ઉજલો લેપ ચઢાવ્યો

હોય તેવાં સફેદ પોશાક પેહેરેલો સુધઠ

પવીત્ર પરેહજગાર. આતશના અંગારાપર

સુખડ ચઢાવવાની પારસી રીતનેથી કવીની એ કલ્પના ઊત્તમ લાગુ પડેછે. લાઝમ છે મેહરજીરાણીની કીર્તીના લલું ચાહનારાઓને કે મીયાં તાનસેન, જે અસલ ગ્વાલ્યરનો બ્રાહ્મણ હતો, અને જેની પંડીતાઈ તેનાં ધૃપદોમાં જાહેદાન સુધીની ચાહગીરીમાં મોજુદ પડેલીછે, તેની કુલ્યાત પેદા કરીને, અથવા તેનાં ગાયણોની વધુ જુસ્તેજુદ કરીને, મેહરજીરાણીની બાબતમાં વધુ ગાયણી સાહીત્ય મેળવે. પણ એ બાબદમાં સત્તાધારી રીતે બોલવાનો અધીકાર જેટલો આ રાસ્ત પત્રના તેજ કલમકશ અધીપતી શેઠ કેબુશરૂ નવરોજજી કાબરાજી ધરાવેછે, તેટલો કવચીતજ બીજા સાહેબો ધરાવતા હોય, એવો મારો મુદ્દામ અભીપ્રાય છે. તેથી ઘટેછે મેહરજીરાણીના ચાહનારાઓને કે એવણુ સાહેબની સારી સલાહ લઈ પોતાનું કામ આસાનીથી સરંજામ ઉતારે.

આતશપર સુખડ બાલવું તે અંગારની પીઠ પર ચંદન લપેટવું, એમ કવીએ કલ્પ્યુંછે. એ બાબત પર લાગુ પડતું બીજું ગાયણુ જોકે ઉપર ટાંક્યુંછે તેટલે દરજ્જેનું નથી, તોખી મંત્રેલા દરજ્જાનું એ ગાયણુ સને ૧૮૩૮ માં દમણ ખાતે આઠ કાવશજી ફરદુનજી મરજબાને છાપેલી મીઠા બેરામજી ટેમુલજી ચીનાઈની “રાગસ્તાન પોથી” ને નેવુંમે પાણેથી “ગોરી” રાગણીનું ટાંકી બતલાવું છું. તે પુરવારી આપેછે કે અકબરની દરબારમાં પારસી પગદંડો કમતી ન હતો. બલકે પારસીઓનું માન એટલું મોટું હતું કે તેમની તારીફમાં દરબારી ગવૈયાઓ “તાનસેન—મંગલ—ગોસલખાન” પારસી કીર્તી ગાવામાં મોટો મરતબો માનતા હતા, અને પોતાના અદલ શાહ તરફથી તેમાં સરફરાજી અને ધણી નવાજેશ પામતા હતા.

ચંગે કામ, હોય આસાન, તતછન પારસી, ચેહી દરબાર, જે તન હોત મન આરામ. ઓલ્યા કે ચરણપર લોમ બીશ્રામ, કાટન કાટા દાલદર દામઠ ચંગેઠ તું શાહે અકબરપર હોજી મેહરખાન, હેત કર પાંઉં, અચલે નાંઉં, તાનસેન મંગલ ગોસલખાનઠ ચંગેઠ

એ બંને ગાયણોમાં તેમજ નીચલાં ફરમાનમાં દસ્તુરજીને “પારસી” ના પ્રબ્દ એલકાબથી પીછાણવામાં આવ્યા છે, તે એકસરખાપણું અચરતીભરેલું છે. “પારસી” શબ્દ અને બીજા અગતના શબ્દો કાલા કરવાની મેં છુટ લીધીછે કે જેથી વધુ લાર મુકવાને બની આવે.

ફરમાન જલાલોદ્દીન મહમદ અકબર પાદશાહ ગાજી.

એ વખતમાં ફરમાન બુલંદ શાનનું મેહરખાનીની નીશાનનું ઉતરવાની ઇજત પામ્યું કે જમીન વીંધાં ૩૦૦ ખોદાઈ ગજથી, તાડ તથા ખજુરાંનાં ઝાડો સાથે કે જે તે જમીન મળે છે, કર્એ નોશારી વગેરે જુદલા મધેથી નીચે લખેલી તફરીલ મુજબ, પારસી કેકોબાદ વલદે માહીયારની રોજના ખરચમે જાગીરદારની તગીર કરેલી તે, કેાઇઓઇલની ફસલથી સુરતની સરકારથી મુકરર કરીછે, કે સાલ દર સાલ તેની ઉપજને પોતાના વખતનાં ગુજરાણના ખરચમે લાવીને દોલત તથા એકબાલનાં વધારો થવાની દોઆમાં શુકર કર્યા કરે. જાણવું જે હાકમો તથા અમલ(દારો તથા) કરોરીઓ તથા જાગીર (દારો) માહાલના જે હાલ છે, અને હવે પછી થાય, તે આય લખ્યા પ્રમાણે અમલ કરીને જમીન મજકુરને માપી તથા ચક બાંધીને કેકોબાદ મજકુરના કબજામાં સોંપે; અને તે બખશેશને કાયમ જારી રાખવામે કેશેશ કરીને તગીર તથા બદલ કરવું નહી કરે, અને તેના માલ

ખાખે તથા તમામ ખાખતો, મીસાલે—
 દહીનો મટકો, તથા પેશકશ તથા માપણી,
 તથા જાખેતો, તથા મોહોરાણુ, તથા
 દારોગો, તથા મોહોશલ, તથા દેહનીમી
 તથા શદ્દોઈ, તથા મજમુદારી, તથા
 જીરાયતની તકરાર, તથા તરકારી, તથા
 જમીનનું જગાત, તથા હરસાલની જપતી,
 ખાશ માપીને તથા ચક્ર ખાંધીને આખ્યા
 પછી તમામ સરકારી ધજા અને પાદશાહી
 ચરચો વીશે કાંઈ મુજબેમત નહી પોંચાડવી,
 અને સર્વ પ્રકારથી માફ અને કલમ
 કાપીને, તે જમીનની આસપાસ જાવું
 નહી, અને એ ખાખતમાં હરસાલ ફરમાન
 અથવા પરવાનો નવો નહી માંગવો, અને
 જ્યારે જુબેરગ જુલદ હુકમ પોંચે તે ઉપર
 ભરસો કરવો. તાં ૧૦ મી આખર માહે
 સફદારમદ ૪૦—ખેઆન તાલુકે રોજ તીર
 માહે આંવાં સને ૪૦ ની તારીખે હોકમ
 ફરમાવ્યો કે ૩૦૦ વીધાં જમીન તાડ
 તથા ખજુરીનાં ઝાડ વગેરે સાથે, કે જે તે
 જમીનમાં મોજુદ છે, કસબે નોશારીની
 સરહદમેથી નીચે લખેલી તક્સીલ મુજબ
 કેકોખાદ વલદે માહીયાર પારસીના રોજ
 ખરચમે મુકકર થઈ. તેને વાસ્તે આગળ
 તાં ૧૫ મી માહે મેહર સને ૪૦ ને
 રોજે હોકમ થયો હતો, મગર વાંકાનવી-
 શની શરેહમાં દાખલ નહી થઈ હતી.
 તેથી તક્સીલથી દાખલ કરી આપી છે.
 ખખશેષ અને દાનાઈના વાકેફ શેખ અબુલ
 ફઝલના રેસાલામાં દાખલ થઈ; અને
 ખાજે મજનોદીન હશીનના વખતમાં
 ખયાન રાખીને વાંકાનવીશના હસ્તખતથી
 જમીનની શહરે માજનોદીન હશીનના વાંક
 મુવાફેક છે. શહરે ખીજી મુલ્લાં નજરના
 હસ્તખતથી જાગીરદારની તગીરીથી જોદાઈ
 ગજથી હવાલે કરે કાંઈ ઓછલની ફસલથી
 ૩૦૦ વીધાં કસબે નોશારીમેથી, કે જમીન
 મજકુર એની આગળ માહીયારના રોજ

ખરચમે હતી તે ૨૦૦) વીધાં. એક
 પરગણે પારચોલ, ૧૦૦) વીધાં.

નોટ:—ઉપલી ખીના લખતી વખતે
 મને ખબર નહી હતી કે માહીયારને ખસેાં
 વીધાં જમીનની જે આગળી જાગીરી
 હતી, તેમાં સો વીધાં એકની જમીન
 ઉમેરીને ત્રણસો વીધાંનું તેમના દીકરા
 કેકોખાદને નવું ફરમાન બક્ષવામાં આવ્યું
 હતું. પણ એ ખીના ફરમાનની પાછલી
 ખે ત્રણ લીટીઓથી સાફ આંચના મીસાલે
 રોશન થઈ આવે છે. ફરમાનમાં વલાયા
 ( ) માં મુકેલાં શબ્દો મારી અટકળના
 છે, પણ તે એખારતખંદીને છાજતા છે.
 કેટલીક ટાંખો પણ મારા તરફની છે, અને
 શબ્દ રચણા હાલના અવસરને અનુસરતી
 કીધી છે. એ ફરમાનની લીટીએ લીટી
 સચાઈનો અંશ લખકે છે. તેના ઉપર
 નકામી તાણાજાણી અને સુખનપરવરીની
 હુજતી મુજબેમત કરવી તે ગોયા ખેહેસ્તી
 રવાનોને રૂવે રૂવે કંપારી છુટાવ્યા
 ખરાખર છે.

લી૦ સેવક, રસ્તમજી હો. ખુરશેહજી.

તાં ૨૨ મી અકટોખર ૧૮૬૬.

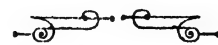
નાં ૧૩૩

રાસ્ત ગોફતાર

(તાં ૧૨મી નવેખર સને ૧૮૬૬)

અકખર ખાદશાહ અને હસ્તુર

મેહુરજીરાણા.

૨૦ ગોં તથા ૨૦ પ્ર૦ ના અધિપતિ જોગ
 સાહેબ, આપણા ગયા અંકમાં અમારા
 જણાસુ શુભેચ્છક મેખાંન લાઇસાહેબ રસ્ત-
 મજી હો. ખુરશેહજીનું ઉપલી ખીના વીશે

આપે પ્રગટ કરેલું પત્ર વાંચી હું અને મારાં ખાનદાનનાં હસ્તુર્જાદા નેહાયત ખુશી થયા છીએ, અને આપે એ વીશે રોકેલી જગા કીજે ઉપકાર માન્યે છીએ. હસ્તુર્જા મેહેર્જીરાણાની યાદગારી વગોવવાને ધણું જે જે કું કું કર્વામાં આવ્યું છે. પણ તે દાહડા હવે વહી ગયા છે કે તે વીશેનો જવાબ આપવાની કોઈએ દરકાર ન કરી. આજે અમારા પાસે એવા એવા કીતાબી અને સનદી પુરાવાઓ પડ્યા છે કે ગમે એવાળી નાસ્તીકની ફીફડી ફાડવાને બસ પડે. વધુ દમશુમારી નહી ચલાવતાં હું ઠહીશ કે એ વીશય ઉપર રચવા ધારેલું એક પુસ્તક તયાર થવા આવ્યું છે. ખોતી માત્ર છાપવાના ખરચની જોગવાઈ કરવાની છે. તે થતેજ સાબીતી પુરાવા સીકકે અમે આલમની મુન્સફી સન્મુખ કુર્નાશ બજાવી ખડા રહીશું. તેટલાં મારે ટુકમાં જણાવવું જ્યે કે સાર્ગલ અથવા મદદે માશની જમીન આપવાનો નામદાર જીવતગુજન અકબરશાહ બાદશાહનો રવૈયો તેના મુલકોના પંડીતો કીજે જાયજ હોતો. તેની શાહદત અખુલ ફજલની આઈને અકબરી ઉપરથી તથા બદઓનીની તવારીખ ઉપરથી સાફ મળેછે. તેનો અને અકબરની સુરત સુધીની ચઢાઈનો વધુ પુરાવો ધલ્લટ, ડાઉ, હંટર, મેટ્રીસન, હોલ્ડન વગેરેના ઇતીહાસી પુસ્તકોમાં મોજુદ છે. મીયાં તાનસેન જેવા દરબારી ગવૈયાએ જે હસ્તુર્જની કીર્તીમાં ધ્રુવપદો બનાવ્યાં, તે સાહેબ શેહનશાહે આદેલાન આદેલ અકબરની નજરમાં કેટલા ખ્યારા હશે તેનું ગુમાન સેકજજ થાયછે. ઇબાદતખાનામાં એકઠા થયલા કુલ પંડિત, ધર્મશુર, એલમી, આકેલ, ફાઝેલ, દાના અને હસ્તુર્મી ઝંઘડો બર્પા થયો. તેમાં કંકાસક લોકોએ બાદશાહની પણ મુર્વત ન રાખતાં શોરબકોર ને કલાહોલ મચાવી મુકયો. ત્યારે શાહે તેઓ ઉપર ખફગીથી ધ્યાનતના સુખન વર્શાવી

બદઓનીને રીપોર્ટર નેમ્યો કે આડી ચાલના મીજલશીઓ બાબે હમુર આગળ દર્ગામાં રીપોર્ટ કરે. મને લાગેછે કે તે વેળાએજ મીયાં તાનસેને તાણાબણીનું આ નીચલું ગાયણ એબાદતખાનાના જુબાન જંગ બાહદુરે વીશે બનાવી ગાયું હોય. તે બેભાશમાં છે, અને રાગસ્તાન પોથીને રબ્દ પાને છે:—

ખીધા ધર ગુણીઅનસે, કયું વઢયે,
ગુણ ચર્ચાકી લડાઈ લડયે,
જે કયુ બણયે તતીયે ના બોલ્યે,
દોડ ગુણીનકે ચરણ ન પડયે.
તેરો મેરો ન્યાય નીરંજન આગે,
ચંદન બાબુલ કેસે એક ઠોરીયે;
તાનકુ ઝગડો માનકુ પકડો,
કેહતે તાનસેન જ્ઞાનનસુ તરીયે.

ખીના પાયે હસ્તુર્જની યાદદાસ્તને સતાવવા નીકળેલા સાહેબોનેખી એમાંની સુફીયાણી શીખામણ ઠીક લાગુ પડેછે. એ સાહેબો તારીમારીપર ન જતાં “ગુણ ચર્ચાની લડાઈ” લડવામાંજ પોતાની વડાઈ માને તો સાડું, પછી તો તેઓ મુખ્યત્વાર છે. એમ પણ બને કે ઉપલાં ગાયણમાં તાનસેને પોતાનો તરફથી તમાચો લગાવ્યો હોય. તેવું હોય તો તે છતાંખી તે આબાદ અજ્ઞાન અનાડીઓની અપટ આડાઈને સખત ટક્કર લગાવે છે. મેહરજીરાણાની પાકી-ઝગી અને એલમ ઉતારી પાડવા ખાતર ધરાનવાળા હસ્તુર અર્દેસરનું બોલું નાહક વચમાં લાવવામાં આવેછે. પુરતો પુરાવો મોજુદ છે કે હસ્તુર અર્દેસર ફરહંગે જાહંગીરી નામની ડીક્ષનરીનાં સંબંધમાં હીંદુસ્તાન ખાતે ખાસ આવ્યા હતા. એ કીતાબ અકબરના વખતમાં શુરૂ થઈને તેના દીકરા જાહંગીનાં રાજઅમલમાં તમામ થઈ. પણ અગર મેહરજીરાણા ઉપરાંત હસ્તુર અર્દેસરની કીર્તીખી ઘણી વધી ગઈ હોય તો જરથોસ્તી દાખલ સર્વથી

પેહલો હું મગરૂબ અને ખુશી થઈશ. મગર મેહરજીરાણાનો વગવસીલો કેટલો મોટો હતો તે લાહોરના જરથોસ્તીઓએ તે વેળાએ લખેલાં એક કાગજ ઉપરથી રોશન થાય છે. દસ્તુરજીએ બાદશાહની બમવેલી ખીદમત અને સારી સેવાથી બાદશાહની મેહરજાની લાહોર્યાં પાસીંઓ ઉપર ઘણી ઉત્રી હતી. મીં રસ્તમજીએ પોતાનાં પત્રમાં આપેલાં નામો ઉપરાંત તેઓએ લખેલાં બાલી સીલોપરનાં બીજાં નામો પણ ઉકલાવવામાં આવ્યાં છે, અને મને ખબર પડી છે કે એ નામવાળા ઘણીઓ કેટલો ભારે મરતબો ધરાવતા હતા, તે પણ શોધી કહાડવાને મીં રસ્તમજી શક્તીવાન થયા છે. દરેક દીનદાર જરથોસ્તીને વધામણીની વાત છે કે મહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાની યાદદાસ્તને ખરો ઈન્સાફ આપી તવારીખના એક ધુધવાયલા સફા ઉપર ચમકતું અજવાળું પાડવાનો અવસર નજદીકીમાં આવી પોંહ્યો છે.

(તાન્સેન્નાં ઉપલાં પદમાં ‘ તાનનસુ તરીયે ’ ફેરવીને મેં ‘ જ્ઞાનનસુ તરીયે ’ કીધું છે, કેમકે તે એબારતબંદીને બંધ ખેસ્તુ જણાય છે.)

મેહરજીરાણા.

નાં ૧૩૪.

રાસ્ત ગોફતાર.

(તાં ૧૯ મી નવેમ્બર સને ૧૮૯૯.)

બાદશાહ અકબર અને દસ્તુર
મેહરજીરાણા.

રાં ગોં તથા સં પ્રં ના અધિપતિ બેગ
સાહેબ, મને કેહેવાની રજા આપશો
કે મીં રસ્તમજી હોરમજી ખરશેદજીનો
લાંબો પણ રસીલો અને વાંચવાલાયક કાગળ

ગઈ તાં ૨૬ મીના તમારાં માન પામેલાં
રાસ્તમાં છાપીને તમોએ મારી ઉપરજ
નહી, પણ દસ્તુર મેહરજીરાણાનાં આખાં
ખાનદાન ઉપર અને તેઓનાં સેંકડો
બીજા વખાણનારાઓ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે.
મેહરજીરાણાવીશે તાનસેનના ગાયજોમાંથી
મળતા એશારાઓ ઉપર હુમારૂં ધ્યાન
તેઓએ ખેંચ્યું છે, અને તે વોશે વધારે
જસતેજ કરવાની સલાહ આપી છે, તે ઉપર
અમલ કરવાને હુમે હુમારેથી બનતું
કરીશું. મેહરજીરાણાને મળેલી જગીરને
લગતાં ફરમાનનો ગુજરાતી તરજુમો તમારાં
માન પામેલા રાસ્તની મારફતે છપાયાથી
પારસી આલમમાં તે વધારે પ્રસાદ થયે છે,
અને તેથી હુમોને વધારે ખુશી થઈ છે, જોકે
મારે કેહેવું જોઈએ કે એ દસ્તાવેજ હુમણાં
પેહેલીજવાર જાણમાં આવ્યો નથી. જે
અસલ ફારસી ફરમાનનો એ ગુજરાતી
તરજુમો છે તે યાને જે અસલ સનદ દસ્તુર
કેકેબાદજીને આજથી ૩૦૪ વરસ ઉપર મળી
હતી, તે આજે પણ નવસારીના વડા દસ્તુ-
રજી પાસે મોજુદ છે. તેની ફારશી નકલ
મારી પાસે તેમજ મારાં કુટુંબના બીજા
ઘણાકો પાસે પણ છે અને તેમજ એક
નકલ આજથી વીસ વર્ષ કરતાં વધારે ઉપર
મારા મમાવા દસ્તુર એરચજી શોરાબજી
મેહરજીરાણાએ ખાનબહાદુર બહમનજી
બેહરામજી પટેલને બતાવી હતી અને તે
ઉપરથીજ તેઓ સાહેબે પોતાના “ પારસી
પ્રકાશ ” ના નવમાં પાણામાં નોંધ લીધી છે.
એ ફારશી સનદના ગુજરાતી તરજુમાની એક
નકલ જે મીં રશતમજીને મરહુમ મુન-
સફસાહેબ નશરવાનજી વજીફદારના કાગ-
લોમાંથી મળી છે, તે પણ હુમારા ઘણાક
કુટુંબીઓ પાસે મોજુદ છે, કહો કે ગેલ-
ખડીના વજીફામાં ભાગલાગ ધરાવતા ઘણા
ખરા સઘળા ઘણીઓ પાસેથી તેવો કાગલ
મલે છે. મીં રશતમજીએ એ દસ્તાવે-

જની સત્તા અને સચાઇ વીશે જે લખ્યું છે તે તેમને ઘણું માનભરેલું છે અને તે બેશક ખરું છે. પણ તે વીશે જે કાંઈ પણ શક હોય તો તે ઇ. સ. ૧૮૬૬-૬૭ માં મેહેરજીરાણા બાબે ચાલેલી તકરારના દરમ્યાનમાં નવસારીમાં ચલાવેલી કેટલીક શોધ ખોલ પછી હાથ લાગેલા બીજા અગત્યના દસ્તાવેજોથી દુર થાય છે. અકબરના ૪૦ માં વરસમાં દસ્તુર કેકોબાદજીને આ સનદ મળ્યા પછી આઠ વરશે એવીજ એક બીજી સનદ તેઓએ શાહાનશાહી દરબારથી મેળવી હતી, જે એ પહેલીને મજબુત ટેકો આપે છે. તેજ પ્રમાણે અકબરશાહના ગુજરવા પછીથી જાંહગીરશાહે પોતાના અમલનાં બીજાં વરસમાં એજ દસ્તુરને જે સનદ નવી કરી આપી હતી, તે પણ હાથ લાગી છે. તે સીવાય ખાનખાનાન અબદુલ રહીમ અને બીજા કેટલાક અમલદારોએ મેહેરજીરાણાને મલેલી જાગીરના સંબંધમાં કહેલા “હસ્ત-ઉલ હોકમો” પણ જડ્યા છે. વલી એ ઉપરાંત એક લંબાણ મેહેજર પણ હસ્તી ધરાવે છે, જેની ઉપર નવસારીના શેકદાર (મેહેસુલી કામદાર) કાજી દેસાઈ, અને બીજા કેટલાક આગેવાનોની મોહોરો અને સહીઓ છે જે સાબેત કરે છે કે એ જાગીર અસલ મેહેરજીરાણાનેજ મલી હતી અને ત્યાર પછીજ તેમાં ૧૦૦ વીંધાનો વધારો કરીને કેકોબાદજીનાં નામ ઉપર કરી આપવામાં આવી હતી. આ સઘળી સનદો અને પુરાવાઓ આજે પણ મુંબઈમાં છે અને મેહેરજીરાણાને લગતા કેટલાક ઘણાજ અગત્યના પુરાણા દસ્તાવેજો તેમજ આ ફારસી સનદોની ફોટો-ગ્રાફીની મદદથી આગ્રેહુમ નકલ લેધને તે એક કેતાબમાં સમાવવાનો હુમારો વીચાર છે. આ કેતાબમાં હમોએ મરહુમ દસ્તુરને લગતા આખા સવાલની

ઘણીજ બારીકીથી તપાસ કરીને તેનો સેવટનો નીર્ણય કરવાની મતલબ રાખી છે અને હમો આશા રાખીએ છીએ કે થોડા વખતમાં તે બહાર પડશે.

સેવટે મારે એક બીજી અરજ કરવી છે કે હીંદી ગાયણના સૌથી ચુનંદા પારસી ઉસતાદ તરીકે મી. રૂશતમજીએ આપને તાનસેનમાં મલતા મેહેરજીરાણાને લગતા એસારાઓ ઉપર કાંઈ વધુ અજવાળું પાડવાની અપીલ કીધી છે, તે અપીલ ફરીથી હમો પણ કરવાની રજા લઈએ છીએ અને આશા રાખીએ છીએ કે હીંદી ગાયણના ઉસતાદ તરીકેજ નહીં પણ એક પારસી તરીકે અને પારસી કીતીના એક ઉતસાહી અભ્યાસી તરીકે આપ એ બાબત ઉપાડી લેધને પારસી આલમ ઉપર ઉપકાર કર-શો.

લા. શેવક,

પેશતનજી નશરવાનજી દસ્તુર કેકોબાદ મેહેરજીરાણા.

મુંબઈ, તા. ૧ લી નવેંબર ૧૮૬૯.

ના. ૧૩૫.

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૨૦ ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૧.)

શેહનશાહ અકબરની દરબારમાં પારસી-ઓ અને મહેરજીરાણા વીચે એરવદ મોદીએ વાંચેલો રેસાલો

રોયલ એશીએટીક સોસાયટીની મુંબઈની શાખા તરફથી શમશુલઓલમાં એરવદ જીવણજી જમશેદજી મોદીએ ગઈ કાલે સોસાયટીને લગતા હોલમાં “શેહનશાહ અકબરની દરબારમાં પારસીઓ અને મહેરજીરાણા” એ વીષય ઉપર એક લંબાણ રેસાલો વાંચી સંભળાવ્યો હતો.

પ્રમુખસ્થાને મીંઠ મેકડોનેલ્ડ બીરાજ્યો હતો, અને સભામાં બે પારસી બાનુઓ ઉપરાંત ૧૬ યુરોપીયન, પારસી, હિંદુ વગેરે મળી આસરે ત્રીસ ગ્રહસ્થાંત્રે હાજરી આપી હતી.

પોતાના વીષય રજુ કરતાં એરવલ્ડ મોદીએ જણાવ્યું કે મારો રેસાલો બહુ લંબાણ હોવાથી તેમજ સોસાયટીને લગતાં જનરલમાં તે પ્રગટ થનાર હોવાથી હું તે આખો વાંચી નહીં સંભળાવતાં માત્ર અગતના ભાગો ઉપરજ તમારું ધ્યાન ખેંચીશ. ધરમ અને હકુમતની બાબતમાં અકબરે આગલ થઈ ગયલા રાજકરતાઓની નકલો માત્ર કરવાની કોશિશ કરી હતી અને તેણે તે માટે અરદેશર બાબેગાન અને ટોલેમીની પુઠે ચાલવાનું પસંદ કર્યું હોય એમ લાગે છે. તેનો પોતાનો કંઈ ખાસ ધરમ હોય એમ જણાતું નથી, પણ તેનો ધરમ બુદ્ધાં બુદ્ધાં તત્તવોનો માલમ પડે છે અને એક લખનાર તેનો ધરમ પારસી સુર અને હિંદુઓના ધરમ સંબંધી વીચારોનું મીશ્ર જણાવે છે. હવે તેના ધરમમાં પારસીપણાનું જે તત્તવ આમેજ થવા પામ્યું તે કેવી રીતે અને તે વીશેનો છાપ તેના મન ઉપર પાડવામાં કોણે મુખ્ય ભાગ બજાવ્યો હતો તે વીશે ઘણા મતભેદ વીદવાનોમાં જોવામાં આવે છે. જે કે પારસીઓના ઘણાક રેવાળે, કીરીયાઓ અને વીચારો તેણે સવીકારીયા હતા તે વીશે તો સઘળા એકમત છે. આપણને આજે મુખ્ય સવાલ તપાસવાનો છે તે એ કે અકબરના મન ઉપર પારસીપણાના છાપ પાડનાર હિંદના કે ઈરાનના જરથોસ્તીઓ હતા ?

તવારીખના બાણીતા અભયાસી મીંઠ કરકરયા જેઓએ એ સવાલ વીશે તપાસ ચલાવી તે વીશે એક રસાલો પ્રગટ કરાવ્યો

છે તેમનું મત એવું છે કે અકબરને પારસી ધરમ તરફ ખેંચવામાં હિંદના જરથોસ્તીઓનો કશો હાથ નહીં હતો અને તે કામ ખરેખર બજાવનાર તો ઈરાનના જરથોસ્તીઓ હતા. મીંઠ કરકરયાએ પોતાનો એ અભીપ્રાય દરશાવયા પછી પારસીઓમાં તે વીશે ભારે ચકચાર ઉભી થઈ હતી અને તે ઉપરથી ઉભી થયલી તકરાર પછી એ સવાલના ઉંડાણમાં ઉતરવાની મેં કોશિશ કીધી છે, અને તે માટે હાથે લખેલા દસ્તાવેજો, અસલી લેખો, પત્રવહેવાર, તવારીખની શાહાદતો વગેરેના બારીક અભયાસ પછી મીંઠ કરકરયાના કરતાં બુદ્ધાંજ સેવટ ઉપર હું આવ્યો છું, અને તે સઘળી શાહાદતો નજરે જોઈ ખાતરી કરવા માટે હું તમારી હજુર લાવ્યો છું. આ તકરારનું સેવટ લાવવા માટે આપણને જે પેહોલો સવાલ હાથ ધરવાનો છે તે એ કે પારસીપણા તરફ તેને ખેંચવામાં સરવથી પહેલો ભાગ કોણે બજાવ્યો હતો. એ સવાલનો જવાબ આપવા માટે સ્વભાવીક રીતે આપણું ધ્યાન પહેલવહેલું બાણીતા તવારીખનવેશ બદાઉનીની તવારીખ ઉપર ખેંચાય છે, તે પોતાના તવારીખના બાણીતા ગ્રંથમાં લખે છે, કે અકબરની દરબારમાં

નવસારીથો આવેલા આતશપરસ્તો એ અકબરના મન ઉપર પોતાના ધરમની બુલંદી વીષે એટલી મજા ત છાપ મારી હતી કે અકબરે તેમની ઘણીક કીયાઓ અને રેવાળે ગ્રહણ કરી લીધા હતા એટલુંજ નહીં પણ અબુલ ફઝલને એમ પણ ફરમાવ્યું હતું કે તેમના જેવું આતશકદેહ બરપા કરી તેમાં હમેશાં રાત અને દીન આતશ રોશન રાખવો. ના એટલુંજ નહીં પણ તે પછીથી અકબર આતશ અને ખુરશેદની હજુરમાં બહાર રીતે શેતાયસ

કરવા લાગ્યો હતો. બદાઉનીના એ ફકરા ઉપરથી નીચલી વીગતો પુરવાર થાય છે:— (૧) અકબરની દરબારમાં પધારેલા પહેલ-વહેલા જરથોસ્તીઓ નવસારીના પારસીઓ હતા; (૨) પોતાના ધરમ વીશે અકબરનાં મન ઉપર સંતોષકારક અસર તેઓ કરી શક્યા હતા; (૩) અકબર તેમનાં શીક્ષણ તરફ ઢલ્યો હતો; (૪) તેણે અબુલ ફઝલને આતશકહેલ ખરપા કરી કેબલો રોશન રાખવાનું ફરમાન આપ્યું હતું; (૫) તે ખુરશેહ અને આતશની ખોલી રીતે પરશ-તેશ કરવા લાગ્યો હતો અને (૬) દોખ-માઓ તેણે ઉભાં થવાં દીધાં હતાં. આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે જેમ કેટલાક બીજા ધરમવાલાઓના વીચારોથી અકબરે પોતા ઉપર અસર થવા દીધી હતી તેવીજ અસર જરથોસ્તી ધરમ વીષે પણ તેના ઉપર મજબુતીથી પાડવાને તેની દરબારમાં ગયેલા નવસારીના જરથોસ્તીઓ ફતેહમંદ ઉતર્યા હતા. આ બીના પણ યાદ રાખવી જોઈએ છે કે બદાઉની ફક્ત એકલા નવસારીના પારસીઓનું જ એ કામ જણાવે છે અને બીજે કોઈ ઠેકાણેના જરથોસ્તીઓ વીશે તે ઇશારો કરતો નથી. પ્રોફેસર વીલ-સન સરખો, એક ખ્રીસ્તી પણ બદાઉનીની સત્તાને આધારે પોતાના રેસાલામાં ઠપ્પલ રાખે છે કે નવસારીથી આવેલા આતશ-પરશતોએ અકબરનાં મન ઉપર જરથોસ્તી ધરમ વીષે અસર કરી હતી, અને ઘણાકેને જરથોસ્તી ધરમમાં વટલાવ્યા હતા અને એવી રીતે જરથોસ્તી ધરમ સ્વીકારનારાઓ-માં ચોક્કસ દરજ્જે શેહેનશાહ અકબર પોતે પણ હતો એણે કહી શકાય; તે હોમની ક્રીયા જે ચોક્કસ અંશે આતસની પરશતેશને મલતી છે તે કરવામાં મદદ કરતો હતો. અકબરના ઇતિહાસ માટે બદાઉની એક મોટી સત્તા સરખો છે અને બદાઉનીના કહેવાનો ખરો ભાવાર્થ ઉઠાવવામાં વીલ-

સનની બરાબરી કોઈજ કરી શકે; કોંટ દનોયે એ નામનો બીજો એક લખનાર પણ વીલસનના કહેવાને ટેકો આપે છે, અને તે પ્રમાણે આ તકરારી સવાલના સંબંધમાં તેઓ સઘળા એક મત છે.

દબેશતાનની શહાદત.

હવે એ સવાલના સંબંધમાં બીજો અગતનો સવાલ દબેશતાનની શહાદતનો છે. પણ એ ગ્રંથની શહાદત ધયાનમાં લેતી વેળાએ આટલું યાદ રાખવાનું છે કે બદાઉનીના મરણ પાછી સતાવન વરસો રહીને એ ગ્રંથ લખાયો હતો. હવે એ દબેસ્તાની શહાદત શું છે? બદાઉનીની માફક તેમાં પણ જણાવ્યું છે કે અકબરના દરબારમાં આવેલા પારસીઓ નવસારીના જરથોસ્તીઓ હતા અને તેઓએ કરેલી અસરને લીધે અકબર જરથોસ્તી મઝહબ તરફ ઢળ્યો હતો; પણ દબેસ્તાનમાં એ ઉપરાંત વધુ એમ પણ જણાવ્યું છે કે અકબરે ઇરાનથી અરદેશર નામના એક પારસી ઓલમાને બોલવ્યો હતો અને મુસાફરીના ખર્ચ પણ તેને પુરો પાડ્યો હતો. દબેસ્તાનના એશારાવાળા ફકરા ઉપરથી ત્યારે આપણે જાણ્યે છીએ કે (૧) નવસારીથી આતશપરશતો અકબરની દરબારમાં ગયા હતા, (૨) અકબરે તેમને પોતાની રૂન-રૂમાં રાખી તેમના હાથ હેઠળ ખુશી સાથે તાલીમ લીધી હતી અને (૩) આતશકહેલ ખરપા કરાવ્યું હતું. આટલે સુધી દબેસ્તાન બદાઉનીની હકીકતને ટેકો આપે છે પણ તે વચે જે ફેર જોવામાં આવે છે તે એકે (૪) દબેશતાન પ્રમાણે અકબરે નાણાં આપી ઇરાનથી અરદેશરને અને કેરમાનથી બીજા આતશપરશતોને પણ બોલાવ્યા હતા. દબેસ્તાનની આ વધુ વીગત ઉપરથી એવો મહાર બાંધવામાં આવે છે કે નવસારીના મોખેદોથી અકબર સંતોષ

પામયો નહી હતો અને તેથી તેને ધરાન અને કેરમાનથી જરથોસ્તી ઓલામાઓને યોલાવવા પડ્યા હતા. બદાઉનીની તવારીખ સાથે દબેસ્તાનની બારીક સરખામણી કરતાં જણાય છે કે દબેસ્તાન કોઈ પણ પ્રકારે વધારે વીગતવાર પુસ્તક નથી. પણ બરાબર તેની સમોંતર આવી રહે એવું છે. અને તેમાં આપેલી વીગતો માટે માટે ભાગે બદાઉનીનોજ આધાર લેવામાં આવેલો છે. હાલના જમાનાની ભાષામાં કહીએ તો દબેસ્તાન માટે ‘તક્રીમચી’ શબ્દ અનુકુળ થઈ પડે. અત્રે એસ્વદ મોદીએ એ તક્રારના ટેકામાં કેટલાક ઉતાઉઓ ટાંકી જણાવ્યું કે દબેસ્તાનના કરતાએ પોતાની હકીકતનો મોટો ભાગ બદાઉની ઉપરથી લીધો છે અને તેમાં તેણે જે કંઈ ઉમેરો કર્યો છે તે તેણે પોતાના ભેજામાંથી ઉપજાવી કહાડેલો હોવો જોઈએ. હવે સવાલ એ છે કે એ બે પુસ્તકોમાં કંઈને વધારે સારી શહાદત ગણી શકાય. વીલસન અને બલોકમેન જેવા વીદ્વાનો તે વીષે એક મત છે અને તેઓ દબેસ્તાન કરતાં બદાઉનીની તવારીખને વધારે અગત લાગુ પાડે છે.

ધરાનથી અરદેશરને અકબરે શું કામ યોલાવ્યો હતો ?

ધરાનથી અકબરની દરબારમાં એક લાગેલો પારસી પધાર્યો હતો તે ખરું છે; પણ તે ધરમ સંબંધી તક્રારમાં ભાગ લેવા માટે આવ્યો નહી હતો તેમજ અકબરે જરથોસ્તી ધરમ અંગીકાર કર્યો તે પછી લાંબો વખત રહીને તે આવ્યો હતો. મોર જમાલુદ્દીન નામનો ઇસ્લામી અંધકાર ‘ફરહંગે જહાંગીરી’ નામના પોતે રચેલાં શબ્દ કોષમાં તેઓ અભીપ્રાય દર્શાવે છે. તે જણાવે છે કે મારી ઉમરનો એક મોટો ભાગ પુસ્તકો અને શબ્દો વાંચવામાં મેં

ગાળ્યો છે અને તેમાં ફરી, અંદ, પાઝંદ વગેરે ભાષાઓના ઘણાક અરથ જણાયલા શબ્દો મને માલમ પડવાથી ફારસી શબ્દ કોષોનો ઉપયોગ તે માટે મેં કર્યો હતો પણ તેમાં તે ન જડવાથી ઘણાક નહી જણાયલા બોલો મારી પાસે ભેગા થયા હતા જેમને વીષે બુસ્તેબુ ચલાવવામાં મેં એક જમાના એટલે ત્રીસ વરસ સુધી મહેનત કરી હતી. અકબરની દરબાર જ્યારે કાશમીરના પાચતખત શ્રીનગર ખાતે થઈ તે વેળાએ મારા એક મીત્રે તેની સાથે મને ઓલાખ ઠરાવી હતી અને તે વેળા અકબરે મને જણાવ્યું હતું કે એ બાબત વીષે એક ગ્રંથ તથ્યાર કરવાનું મેં ફરમાન આપ્યું હતું પણ તે બજાવવાને લાયકનો કોઈ મને મલ્યો નથી માટે તારે તે પાર પાડવું; અને એ શબ્દકોષ રચવામાં સહાયતા આપવા માટેજ અકબરે અરદેશરને નાણાં આપી ધરાનથી યોલાવ્યો હતો. એ શબ્દ કોષમાં ‘બરસમ’ શબ્દનો અરથ આપતાં જે યોલાસો આપવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી એ વાતને ટેકો મળે છે. તે યોલાસો એ છે કે ‘અરદેશર’ નામનો મનુસ જે એક મોટો ધરમગુરુ હતો અને જેને ખરથ આપી કેરમાનથી ખાસ યોલાવવામાં આવ્યો હતો, તે એ શબ્દનો અરથ આ પ્રમાણે આપે છે. આ ઉપરથી શીઘ થાય છે કે અરદેશરને ધરાનથી ધરમ સંબંધી તક્રારમાં આગ લેવા માટે યોલાવવામાં આવ્યો હતોજ નહી. પણ એટલું છતાં કોઈ તક્રાર કરશે કે અરદેશરે અકબરની દરબારમાં ચાલેલા ધરમ સંબંધી વાદવીવાદમાં ભાગ લીધો હતો પણ તવારીખની તારીખો આગળ એ તક્રાર ઉડી જાય છે. અરદેશર ૧૫૮૨ નાં વરસ પછી હિંદુસ્તાન આવ્યો હતો જ્યારે એ તક્રાર તો ૧૫૭૬ નાં વરસમાં ચાલી હતી એટલે આ ઉપરથી ફરીને સાબેત થાય છે કે અકબરને જરથોસ્તી ધરમ તરફ

ખેંચનારાઓ પહેલવહેલાં નવસારીવાસી પારસીઓજ હતા. અરદેશર હીંદુસ્તાન આવવાની વાત જણાયા પછી દહેસ્તાન લખાઈ હતી અને ઠરતાની જાણમાં તે આવવાથી તેણે પોતાના પુસ્તકમાં કદાચ તે વીષે એશારો કર્યો હશે; તોપણ તે ઉપરથી નવસારીના પારસીઓએ અકબરનાં મન ઉપર અસર કરી હતી તે ખીના ખોટી પાડવા માટે સેજ પણ આધાર મળતો નથી. સામું તે કબુલ રાખે છે કે નવસારીના પારસીઓએ અકબરનાં મન ઉપર અસર કરી હતી અને પોતાના મઝહબની સચાઈ તેને દેખાડી આપી હતી. ખીજે એક સવાલ એ છે કે અરદેશરે જો અકબરના મનનું સમાધાન કર્યું હોય તો પછી આઝર ક્યવાનથી તેણે વધુ પારસીઓ શા સાડે બોલાવ્યા હતા? અકબરે ગોવાના પાદરીઓએ ખ્રીસ્તી ધરમ સમજાવવા છતાં યુરોપથી બોલાવ્યા બોલાવ્યા હતા, અને તે સાથે સરખામણી કરતાં ખાતરી થાય છે કે નવસારીના પારસીઓથી તે સંતોષ પામ્યો નહીં હતો એવી તકરારમાં કશું વળુદ નથી. અરદેશર ૧૫૯૨ ની આગમચ હીંદુસ્તાન આવ્યો નહીં હતો અને બહાઉનીના જણાવા પ્રમાણે પારસી ક્રીયા વગેરેનો અંગીકાર અકબરે કર્યો તેને એ વેળાએ અગયાર વરસ જેટલી મુદત ઘટી ગઈ હતી.

તારીખે મમાલીકની શહાદત.

‘તારીખે મમાલીક’ જે જોડે પાછળથી લખાયલી તે પણ મારા વીચારને ટેકો આપે છે. તેનો ઠરતા જણાવે છે કે અકબરના રાજ્યના ચોવીસમાં વરસમાં કેટલાક કુદર પારસીઓ અને મળુસોએ પાદશાહના મન ઉપર ખરાબ અસર કરી તેનું મન ફેરવી નાખ્યું હતું. હવે એ પારસીઓને તે ખીરબલ સાથે જોડે છે અને ખીરબલ તો અરદેશર ઇરાન પર આવ્યો તે પહેલાં મરણ પામ્યો હતો. તે પણ સ્પષ્ટ કરે છે

કે ખીરબલનાં નામ સાથે જે કુદર પારસીઓને જોડવામાં આવ્યો છે તેઓ નવસારીના પારસીઓજ હતા.

ગુજરાતના પારસીઓની કેળવણીના આધારની તકરાર.

અકબરની દરબારમાં ગયલા પારસીઓ નવસારીના પારસીઓ નહીં હોવા જોઈએ એવા પોતાના અભીપ્રાયના ટેકામાં મીંઠ કરકરયા ગુજરાતના પારસીઓની તે વેળાની કેળવણી સંબંધી હાલતનો આધાર લેય છે અને જણાવે છે કે ધરમ સંબંધી બાબતોને લગતી તકરારોમાં ભાગ લઈ શકે એવી તે વેળાની તેમની સ્થિતિ ન હતી. સામટી રીતે લેતાં પારસીઓ કદાચ લાયક નહીં હોય તોપણ તેઓમાંથી તેવા લાયક આસામીઓ મલી નહીંજ આવે એમ કહેવું બેહુકું છે. અબુલ ફઝલ જણાવે છે કે સચાઈની શોધમાં ઉપયોગી અને મદદગાર થઈ પડે એવા મોબેદો વીષે એશારો કરે છે; હવે મીંઠ કરકરયા જણાવે છે તેમ ગુજરાતના સઘળા પારસીઓ અજ્ઞાનજ હતા ત્યારે આજે મોબેદો વીષે એશારો છે તે કોણ હતા?

મહેરજીરાણા.

મેં આપેલી શહાદતો ઉપરથી હવે જો તમારી ખાતરી થાય કે અકબરને જરથોસ્તી ધરમ તરફ ખેંચનાર નવસારીના પારસીઓજ હતા તો સવાલ ઉઠશે કે તેમને આગેવાન કોણ હતા? હું તે માન દસ્તુર મહેરજીરાણાને આપુ છું. તેમને માટે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે તેઓ તો નવસારીના ખુણે પડેલા એક નહીં જણાયલા મોબેદ હતા; પણ દસ્તાવેજી પુરાવાઓ જે હું તમારી હજુર મેલીશ તે ઉપરથી તમો જોશો કે તેમનું આ વરણન કેવલ કદ્દીત છે. અત્રે એરવદ મોદીએ કેટલાક દસ્તાવેજી પુરાવાઓ સહીશાખ સાથના રજુ કરી જણાવ્યું કે પહેલો દસ્તાવેજ નવસારીના મોબેદોએ ખરસનુમ અને બોય દેવાની ક્રીયા વેળાએ તાડી

નહી પીવાના કરેલા ઠરાવને લગતો છે અને તે ઉપર સપર પહેલી સહી મહેરજી રાણાનીજ જોવામાં આવે છે. તેમની સહી પહેલી છે તે દેખાડે છે કે તેઓ નવસારીના ખુણે ખંટોળે પડેલા મોખેદ નહી હતા. બીજા એક દસ્તાવેજ ધરમની કીયાઓ ધરમના ફરમાનોને અનુસરીને ઘટતી રીતે બળવવાના કબાલાને લગતી છે, અને તે ઉપર પણ મહેરજીરાણાનીજ સહી પહેલી જોવામાં આવે છે. ત્રીજા પુરાવો નવસારીના આગેવાનોએ તેમને ભેટ કરેલી દશ વીંધા જેટલી જમીનનો છે; એવી બખશોશ કોઈ એછાં જણાયલાં આસામીને કરવામાં આવે નહી. ચોથા પુરાવો રેવાયતોનો છે અને ધરમ સંબંધી સવાલોના ઠરાવથી જે જવાબ વાળવામાં આવ્યા હતા તે ઉપર પહેલું નામ મહેરજીરાણાનું છે. તેઓ સારી પેઠે જણાયલા હતા તેનો એક વધુ પુરાવો તેમના પીતા રાણા જેસીંગ ઉપરથી મલે છે. તેઓ પણ ભણેલા હતા અને ઇરાનની રેવાયતોમાં તેમને વીંધે એશારો આવેલો છે. અત્રે એરવદ મોદીએ મહેરજીરાણાનાં કુટુંબને બગીર ભેટ આપતાં તેમના બેટા કેકોબાદને અકબરે પોતાની-મોહર સાથનું જે ખત આપયું હતું તે અસુલ રજુ કરી તેઓએ જણાવયું કે તે પરથી ખોલું જણાય છે કે મહેરજીરાણાને આપેલી ખસો વીંધા જેટલી જમીન ઉપરાંત તેમના બેટા કેકોબાદને એકસો વીંધા જુદી જમીન આપવામાં આવી હતી. એ ખતમાં ‘મદદે માસે માહીઆર’ એવા શબ્દો ખોલા લખાયલા છે, અને અકબરે જ્યારે પાછલથી બીજા એલમાઓને આપેલી મદદે માસ અરથે ભાગે પાછી લઇ લીધી હતી ત્યારે મહેરજીરાણાના બાબમાં તેમ કરયું નહી હતું. આ પછી બગીરની હુદનાં સંબંધમાં ઉઠેલા વાંધાને લગતી તપાસ ઉપરથી એક વધુ પુરાવો રજુ કરી જણાવયું કે એકસો

ને નેવું વરસ જેટલી લણતરની એક જુની કીતાબમાં (જે રજુ કરવામાં આવી હતી) પણ દસ્તુર મહેરજીરાણાનું નામ મોખેદ છે અને તે ઉપરથી પણ સાબેત થાય છે કે મીં કરકરયા ધારે છે તેમ તેઓ ખુણેખોચરે પડેલા મોખેદ નહી હતા.

રાગસ્તાનની શહાદત.

હવે એ બાબતના સંબંધમાં રાગરાગણીઓની શહાદત હું રજુ કરીશ. મીં કરકરયા મહેરજીરાણાના નામ સાથે જોડાયલાં ગીતોને ‘ડોગરેલ’ ની ઉપમા આપી હસી કહાડે છે, પણ સર દીનશા પીટીટના એક આગલા વડવા માટે લખાયલી એકસો દશ વરસની એક જુની કેતાબ (જે રજુ કરવામાં આવી હતી) માં આવેલાં એક ગીતમાં મહેરજીરાણા અને અકબર વીંધે એશારો છે. હવે એ ગીતનો લખનાર કોણ છે તે તપાસીયે. મને તે અકબરના બાણીતા ગવંધયા તાનસનનું જણાયું હતું અને તે વીંધે વધુ સતાધારી શહાદત મેળવવા માટે બંગાલવાલા મહારાજ તાગોર જેઓ હીંદુ ગાયનના સંબંધમાં એક સતા જેવા છે તેમની ઉપર તે મોકલાવી તેમનો અભીપ્રાય મંગાવ્યો હતો. તેમનો જવાબ આજેજ તાર મારફતે ફરી વળ્યો છે. અને તેમાં તેઓ જણાવે છે કે તાનસને તે રચેલું લાગે છે. હવે આ કરતાં વધારે મજબુત શહાદત બીજી શી હોય ? પ્રોફેસર હોડીવાલા જેઓએ આ સવાલને લગતી આગલી ચરચામાં ઉલટમદ ભાગ લીધો હતો તેમના તરફથી મળેલા બે મરાઠી ગાયનો (જે રજુ કરવામાં આવ્યાં હતાં) પણ એવો સંબંધ પુરવાર કરી આપે છે. એક બીજા ગીતમાં જણાવયું છે કે અકબરે સુદરેહ કુસ્તી પણ પહેર્યો હતો; ખીસ્તી મીશનરીઓના લખાણ ઉપરથી એ વાતને ટેકો મળે છે, કેમકે તે મુજબ તેણે ખીસ્તી અને હીંદુ ધરમનાં ચીનહો પણ સજ્યાં હતાં,

અને તે જોતાં તેણે જરથોસ્તી મઝદબના એ ચીનહો. પણ સ્વીકાર્યાં હોય તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. બહાઉનીમાં પણ એક ઠેકાણે જણાવ્યું છે કે અકબર પોતાના કપાલ ઉપર તીલક કરતો અને કમરે 'ઝનાર' (કુસ્તી) લપેટતો હતો; તે દેખાડે છે કે સદરા કુસ્તીની વાત પાછળથી પારસીઓએ ઉભી કીધી નથી, પણ આવા ખોદાસાઓને આધારેજ તેઓ દોરવાયા હતા. દસ્તુર શા-પુરજી સંબંધી પણ લખી ગયા છે કે મહેરજી રાણાએ અકબરની જનાબમાં જઈ તેને દીનબેહ દેખાડી હતી. એક સવાલ એવો કરવામાં આવે છે કે તેમના જમાનામાં મહોમિદન તવારીખનવેશોએ મહેરજી રાણા વીશે કાં એશારો નથી કર્યો? પણ યાદ રાખવું જોઈએ છે કે બહાઉની એક ધરમચુસ્ત એસ્લામી હતો અને તેથી તેમનું નામ લખવાની તેણે દરકાર કરી નહીં હોય. વળી ખ્રીસ્તી મીશનરીઓમાં પણ સઘળા-ઓનાજ નામ તે વેળાના તવારીખનવેશોએ ઉતાર્યાં નથી તે ઉપરથી પણ એને ટેકો મળે છે. મહેરજીરાણાએ કરેલી મોજેબની બાબત ઉપર આવતાં એરવહ મોદીએ જણાવ્યું કે આવી બાબતોને આપણે હાલ કાંઈ ઝાઝું વઝન લાગુ પાડ્યે નહીં. તવા-રીખમાં જો મોજેબની શહાદતોનો આધાર લેવામાં આવે તો તે સામે કોણ બચી શકશે. વરજીલનો દાખલો લેવો, તેને નામે શું થોડા મોજેબ અરાવી દેવામાં આવ્યા છે? પણ એ આધારની તકરાર કાંઈ ઘટતી તકરાર કહેવાય નહીં. તેમ છતાં મોજેબની ખીના એક ખીજી રીતે સમજાવી શકાય. ખગોળવેતા અને વાયુશાસ્ત્રીના અભ્યા-સીઓ ખોટો ચાંદ કે સુરજ દેખાવાતું કબુલ રાખે છે, અને તેવા કોઈ કુદરતના ભેદ વીશેની તકરારમાં મહેરજીરાણાએ ભાગ લેવાથી મોજેબે કરનાર તેમને ઠોકી ખેસાડવામાં આવ્યા હોય, અકબરના

જમાનામાં એક ધુમકેતુ જણાવાથી તેની છાવણીમાં તે વીશે ભારે ખળભળાટ ચાલી રહ્યો હતો અને તે જોતાં આ તવારીખનો બનાવ બન્યો નહીજ હતો એમ કહી નહીં શકાય. અને એરવહ મોદીએ જણાવ્યું કે મીં કરકરયાએ મહેરજીરાણાના વંશ-જોને હડહડતો ગેરધનસાક કર્યો છે. તેમના કનેના દસતાવેજ વાંચવામાં તેઓએ થાપ ખાધી છે. પોતે જે દસતાવેજ તપાસ્યા હતા તેના સંબંધમાં ભવીશમાં પોતાનું રક્ષણ થાય એવી મતલબથી તેઓએ બે જાણીતા ગૃહસ્થોની તે ઉપર સહીઓ કરાવી હતી અને તે સહીવાળા દસ્તાવેજો તમારી આગળ હું રજુ કરું છું તે ઉપરથી ખાતરી થશે કે મીં કરકરયાએ જણાવ્યું છે તેમ એ દસ્તાવેજમાં બહાઉ-નીનું નામ નથી પણ બહાની એવું નામ જોડું લખેલું છે. વળી નામના મલતાપ-જીને લીધે ભુલ થઈ હોય એમ પણ નથી કેમકે સાથે પુસ્તકનું નામ વાકેઆ તે અકબરી કરી લખેલું હતું જ્યારે બહાઉ-નીનાં પુસ્તકનું નામ તો મીં કરકરયા જાણે છે તેમ મુનતખબલ તવારીખ છે. આવી રીતે મહેરજીરાણાના વંશજોને ખોટા રૂપમાં મેલવાનું કામ ઘણું અણુઘટતું છે.

અત્રે લગભગ દહોડ કલાક રહીને એરવહ મોદીએ પોતાના રેસાલાના અગતના ભાગોનો સંક્ષેપ વાંચીને પુરો કર્યો હતો.

અત્રે વખત થઈ જવાથી પ્રમુખની સુચના ઉપરથી તે વીષેની તકરાર મુલતવી રાખવાની દરખાસ્ત મીં કામાએ મેલી હતી.

મીં કરકરયાએ તેને ટેકો આપતાં પોતા સામે લાવવામાં આવેલી તકરારોના જવાબમાં એક યાદી લખી વધુ તકરાર માટે સગવડ કરી આપવાની કબુલાત

આપતાં ટીકા કરી કે મીં મોદી પોતે જે દસ્તાવેજો અને સાધનો ધરાવે છે તેમના સંબંધમાં બહુ ધરશાની લાગણી ધરાવે છે અને ખસુસ કરીને આનતને લગતું ખત તેઓએ મારી તરફ આવવા દીધું નહતું તે બહુ સુચક થઈ પડે છે.

મીં મોદીએ તે તેમને દેખાડવા જણાવ્યું હતું.

બાદ દરખાસ્ત પસાર કરી મીં મોદી તથા પ્રમુખનો ઉપકાર માની સલા વીસરજન થઈ હતી.

નાં ૧૩૬.

અખબારે સોદાગર

(તાં ૨૦ મી ડીસેમ્બર સને ૧૯૦૧)

“ અકબરની દરબારમાં પારસીઓ અને દસ્તુર મેહરજી રાણા ” એ વીશય ઉપર સમસુલએલમાં એરવદ જીવણજી જમશેદજી મોદી બી. એ. નું ભાષણ.

ગઈ કાલે ટાઉન હોલમાં રાયલ એસીયાટીક સોસાયટીની મુખ્યની સાખા તરફથી એરવદ જીવણજી જમશેદજી મોદીએ “ અકબરની દરબારમાં પારસીઓ અને દસ્તુર મેહરજી રાણા ” એ વીશય ઉપર એક નીબંધ વાંચી સંભળાવ્યો હતો.

અમારા આજના અંકપર અસાધારણ દળાણ હોવાથી સમસુલએલમાં એરવદ જીવણજી જમશેદજી મોદીએ કીધેલું ભાષણ આજરોજે લંબાણથી અમે આપી શકતા નથી, પણ અમારા આવતી કાલના અંકમાં તે વીગતવારે આપવામાં આવશે. મીં મોદીએ પોતાનાં ભાષણ દરમિયાન અકબર બાદશાહની દરબારમાં

ગયલા પારસીઓને લગતું ઘણું રસીલું વરણન કહી સંભળાવ્યું હતું અને તેમ કરતાં તેવણે તરેહવાર પુસતકોની શાહકોટો ટાંકી બતાવી સાબેત કરી આપ્યું હતું કે એ પ્રખ્યાત બાદશાહની દરબારમાં દસ્તુર મેહરજી રાણા ગયા હતા અને તેવણ પોતાના જમાનામાં એક નહી જણાયલા ધરમગુરૂ નહી પણ આગેવાન જરથોસ્તી ધરમગુરૂ તરીકે જાણીતા થયલા હતા. ૧૬૦ વરસની વાતપર લખાયલી ચોક્કસ બંદગીની ચોપડીમાં દસતુર મેહરજીરાણાનું નામ માલમ પડે છે. બાદશાહ અકબર કાંઈ એકજ ધરમ પાલતો નહી હતો. તે હીંદુ ધરમ પાલતો જણાયલો હતો તેમજ તે કરીશચીન ધરમને પણ માનતો હતો અને તેમજ તે સુદરો કુસતી પણ પેહરતો માલમ પરચો હોય એ બનવાબેગ છે. મીં કરકરયાએ દસતુર મેહરજીરાણાને અને તેવણનાં કુટુંબને ઘણો ગેરદનસાફ કર્યો છે. છેવટે મીં મોદીએ મીં હોડીવાલાનો કેટલીક સાહકોટો ટાંકી બતાવવા માટે તેમજ પુરાના પુસતકો રજુ કરવાની જે તક આપી હતી તે માટે ઉપકાર માન્યો હતો. બાદ મીં મોદીની તકરારનો વળતો જવાબ આપવાનું મીં કરકરયાએ વખત થઈ જવાથી મુલતવી રાખ્યું હતું.

નાં ૧૩૭.

અખબારે સોદાગર, સમાચાર
દરપણુ, તથા મુખ્ય ચાબુક.

(તા ૨૧ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૧.)

દસ્તુર મહેરજીરાણા અને શહેનશાહ
અકબર.

નવસારીના અસલી વખતના પ્રખ-
યાત દસ્તુર મહેરજીરાણા મોગલ વંસના
શહેનશાહ અકબરની દરબારમાં ગયા હતા,
અને એ પ્રખયાત પાદશાહના દીલમાં
જરથોસ્તી ધરમ તરફ ખડું સારી લાગ-
ણીઓ પેદા કીધી હતી તે વીશે અસલી
જમાનાથી જુદા જુદા તવારીખનવેશોએ
નોંધ કીધા છે, એટલુંજ નહીં, પણ એ બના-
વની યાદગીરીમાં કેટલાંક ગાયનો પણ હસ્તી
ભોગવતાં જણાવવામાં આવે છે. દસ્તુર
મહેરજીરાણાને લગતી આ સઘળી હકીકત
પર તવારીખના બારીકબીન અભયાસી
મીં કરકરીયાએ ભારે શકની નજરથી
જેઠ આજ પાંચ વરસની વાતપર એવો
અભીપ્રાય ઉચાર્યો હતો કે, દસ્તુર મહેર-
જીરાણાને લગતી જે કીસ્સાકહાણી પાર-
સીઓમાં ચાલે છે તે તવારીખની શાહદતો
તપાસતાં વજુદ વીનાની ઠરે છે. મીં
કરકરીયાના આ અભીપ્રાય પર તે વેળા
પારસીઓમાં ભારે ચરચા ચાલી રહી હતી,
પણ જેમ હું મેંશાં બને છે તેમ એ ચરચા-
એ થોડોક વખત ગરમી દેખાડી પાછી
તે ઠંડી થઈ ગઈ. આપણા કાબેલ એરવદ
સમસુલઓલમા એરવદ જીવણજી જમ-
શેદજી મોદીએ એ બંધ પડેલી ચરચા
હાલ પાછી જગાડી છે. એ ચરચા પાછી
જગાડવામાં સાફ થયું છે કે નરસું થયું
છે તે વીશે કાંઈ પણ મત નહીં ઉચારતાં

અમો એટલુંજ કહીશું કે, એ મરહુમ
દસ્તુરની તરફેણમાં બધે એવી જે કાંઈ
મોતેબર તકરારો લાવવામાં આવશે તે
પારસી કોમ ભારે આવકારદાયક ગણી
ખુશીથી સાંભળશે. પારસી કોમની આવી
લાગણીનો ખયાલ કરીનેજ મીં મોદીએ
કદાચ આ ચરચા પાછી જગાડી હોય. જે
વીદવતાથી મીં મોદીએ મરહુમ દસ્તુર
મહેરજીરાણાની કથાને સાચી ઠેરવી આપ-
વાની કોશેશ કીધી છે તે એ ચાલાક
ધરમગુરૂના ઉંડા અભયાસ અને બહોળાં
જ્ઞાનની બહુ અચછો સહાદત પુરી પાડે છે.
મીં કરકરીયા તવારીખ વીશે જે ખંત
અને ઉલટ ધરાવે છે, તે જોતાં તેવણ પોતે
પણ જો કાંઈ સંગીન ઇતીહાસીક તકરાર
પોતાની આગળ રજુ થતી જોશે તો તેવણ
ખરેખ ખુશી થશે. મીં કરકરીયાએ આજ
પાંચ વરસપર કરેલાં ભાશણોનો રદ્યો આ-
પવાની કોશેશ મીં મોદીએ કીધી છે, તે
ઉપર હાલ તરત તકરાર ચલાવવી કવખતની
ગણાશે. કારણકે ખુદ મીં કરકરીયા એ ટીકા-
ઓનો રદ જવાબ રાયલ એશયાટીક સોસાયટી
આગળ આપવાના છે. ઉંડાણમાં જઈ સઘળી
બાબદની મજબુત જુસતેજો કરીનેજ તવારી-
ખની બાબદ પસાર કરવા દેવા માટે એવણ-
ની ઉલટ એટલી જાણીતી છે કે, આ બાબદ
ઉપર જ્યારે એવણ ફરીથી ધ્યાન આપવાના
છે ત્યારે ઘણું રસીલુંજ લખાણ આપણને
વાંચવાનું મળશે.

મીં મોદીએ પોતાના ભાશણ દરમયાન
બહાઉનીની તવારીખ પર મુખ્ય મહારબાંધેલો
માલમ પડે છે, અને તેની તવારીખમાં
જણાવેલી વીગતો જો ખરી હોય તો મીં
મોદીના જણાવયા મુજબ નીચલી વીગતો
પુરવાર થાય છે:— (૧) અકબરની દરબારમાં
પહેલવહેલા પધારેલા જરથોસ્તીઓ એ
બીજા કોઈજ નહીં પણ નવસારીથી ગયલા

પારસીઓ હતા. (૨) શાહ અકબરના મનપર જરથોસ્તી ધર્મની મોટાઈ વીશે તેવણે સંતોશકારક છાપ માર્યો હતો. (૩) તેમના શીક્ષણથી અકબર કુદરતીજ રીતે જરથોસ્તી ધર્મ તરફ ઢલ્યો હતો. (૪) એક આતશકહેહ પરથાવી તેમાં આતશ રોશન રાખવાને એ બાદશાહે અબુલફઝલને ફરમાન આપ્યું હતું. (૫) સુર્ય અને અગ્ની દેવતાને તે ખોલી રીતે પુજવા લાગ્યો હતો, અને (૬) દોખમાઓ ઉભાં થવાં દીધાં હતાં.

બદાઉનીએ જાહેર કીધેલી આ સઘળી વીગતોનો મીં કરકરીયા કેવો જવાબ આપે છે તે જ્યાં સુધી આપણે જાણીએ નહી ત્યાં સુધી એ વીશે મત ઉચારતાં અટકીશું. મીં મોદી દસ્તુર મહેરજીરાણાના વંશજે કનેના દસ્તાવેજેના સંબંધમાં જણાવે છે કે, એ દસ્તાવેજે તપાસતાં મીં કરકરીયાએ થાપ બાધા છે. પોતે તપાસેલા દસ્તાવેજેના સંબંધમાં પાછળથી કાંઈ વાંધો નહી ઉઠે તેટલા અરથે મીં કરકરીયાએ આ દસ્તાવેજેપર એ જાણીતા ગ્રહસ્થોની સહો કરાવી હતી, અને તે સહીવાળા દસ્તાવેજે સભા આગળ રજુ કરી મીં મોદીએ જણાવ્યું હતું કે, એ દસ્તાવેજેમાં ‘બદાઉની’નું નામ નથી પણ ‘બદલાની’ એવું નામ ખુલ્લી રીતે લખેલું છે. વળી ‘બદલાની’નું નામ ભુલમાં ‘બદાઉની’ના નામ સાથે ભેળી દેવાયું હોય એમ પણ નથી, કારણકે ‘બદલાની’ એ લખેલાં પુસ્તકનું નામ તેની સાથેજ “વાકેઆતે અકબરી” એ મુજબ લખેલું છે, અને બદાઉનીના પુસ્તકનું નામ તો મીં કરકરીયા જાણે છે તેમ ‘મુનતખખઉલ તવારીખ’ છે.”

મીં મોદીના કહેવા મુજબ મરહુમ દસ્તુર મહેરજીરાણાના વંશજેને આ અચાનક ભુલથી ગેરધનસાફ કીધાં છે. મીં કર-

કરીયા જેવા તવારીખની સચાઈને ચહાનારા ગ્રહસ્થ તરફથી આ વીશે શો વધુ ખુલાસો થાય છે તેની આપણુ ખરેખ ભારે ધનતેબરી સાથે રાહ જોતા રહીશું.

ના. ૧૩૮.

જામે જમશેદ

(તા. ૨૧ મી ડીસેમ્બર સને ૧૯૦૧)

દસ્તુર મહેરજીરાણા અને અકબરની દરબાર.

રોયલ એશિયાટીક સોસાયટી સનમુખ એરવદ જીવનજી મોદીનું લાખણ.

રોયલ એશિયાટીક સોસાયટીની મુખ્યની શાખાની સભા, સોસાયટીના ટાઉનહોલમાંના દીવાનખાનામાં ગયા ભરેસપતવારે પાઠલાકે મળી હતી જે વેળાએ સમશુલ એલમાં એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ, શેરીફ મીં મેકડોનલ્ડના પ્રમુખપણા હેઠળ “અકબરની દરબારમાં પારસીઓ અને દસ્તુર મહેરજીરાણા,” એ વીશય ઉપર લાખણ આપ્યું હતું. એ વેળાએ સરનશીન ઉપરાંત મીસીસ દોરાબજી જમશેદજી તાતા, મીસ ખરશેદજી રૂસ્તમજી કામા, વીલસન કેલેજના પ્રાનસીપલ રેવરંડ મીં સકોટ, મેસરસ ખરશેદજી રૂસ્તમજી કામા, બેહરામજી નશરવાનજી સીરવઈ, ફરામરોજ અરદેશર વકીલ, પ્રીરોઝશાહ જહાંગીર મરઝખાન, ડી. મેકડોનલ્ડ, જમશેદજી મેરવાનજી આંટયા, દોરાબજી જમશેદજી તાતા, રૂસ્તમજી પેસતનજી કરકરયા, નવરોજજી આદરજી ડેપ્યુટી, એરવદ માણેકજી રૂસ્તમજી ઉનવાળા, રૂસ્તમજી મહેરનોસજી મસાની, વગેરે હાજર હતા.

* ભાશણ પુરૂં થવા બાદ મીં ખ. રૂ. કામા ભાશણ કરતાનો ઉપકાર માનવાની દરખાસ્ત કરતાં બોલ્યા કે આ તકરારી બાબદનો એરવદ મોદીએ ઘણો ઉંડો અભ્યાસ કરેલો દીસે છે. અલબત્તા એ ઘણી રસીલી બાબદ છે અને કુદરતી રીતે તેનો રદ જવાબ મીં કરકરયા તરફથી મળેલો જોવાને આપણે ઇતેબર છીએ. પણ તે તકરાર હમણાજ લંબાયલી જોવા મોડું થઈ ગયાના સખબથી કદાપી આ સભા રાજ હશે નહીં; અને હમણાજ જવાબ આપયાથી મીં કરકરયા પોતાને તથા પોતાની બાબદને ઈનસાફ આપી શકશે નહીં. માટે હું સુચવું છું કે મીં કરકરયાએ પોતાનો જવાબ બીજી વખતે સભા બોલાવીને આપવો.

પ્રમુખ મીં મેકડોનલ્ડે પણ આવીજ સુચના કરયાથી મીં કરકરયાએ કંઈું કે તેવણુ જોડે તયાંને તયાંજ જવાબ આપવા તઈયાર છે તોપણ વધારે લંબાણથી ઉતરવાને બની આવે માટે એવણુ પોતે જુદો નીબંધ લખી બીજી સભા આગળ રજુ કરશે. મીં કરકરયાએ દલગીરી બતાવી કે જે અસલના દસતાવેજો અને કેતાબે ઉપર એરવદ મોદી પોતાનો આધાર રચવા માંગે છે તે છુટથી સભામાં બતાવવામા આવયા નથી, તેવણુને પોતાને એ દસતાવેજો જોઈ તપાસવા માટે અગતયના છે, માટે તે સોસાયટીમાં તપાસ માટે ખુલ્લા રહેવા જોઈએ. મીં કરકરયાએ વધુ જણાવયું કે “ખદ્યોની” નામના જે તવારીખન-વેશનો ફકરો એરવદ મોદીએ ટાંક્યો છે તેની અસલ કેતાબ બતાવવી. એરવદ મોદીએ એ સઘળા દસતાવેજો તપાસવા દેવા કબુલયું હતું.

* આ સંપૂર્ણ બાબલુ માટે જુઓ એરવદ જીવનજી મોદીનો “ શાહ અકબરની દરબારમાં પારસીઓ-અને દસ્તુર મેહેરજીરાણા ” વાળો ગ્રંથ પાના ૧૭૮-૩૬૮

નાં ૧૩૯.

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૨૮ ડિસેમ્બર સન ૧૯૦૧)

મરહુમ દસ્તુર મેહેરજી રાણાને લગતી ચાલતી આવેલી દંતકથાના ટેકામાં એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ ગયાં અઠવાડયામાં આપેલાં ભાષણમાં જણાતી મુસ્તકીમ દલીલો તથા સંગીન શહાદતોની ખેદ કરવા જેવી ગેરહાજરી.

મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણા દેહલીની દરબારમાં ગયા હતા, શેહનશાહ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવ્યો હતો, અને મોઅજેઝો કરી બતાવી તે મહાન શેહનશાહને એ ધર્મમાં વટલાવ્યો હતો, એવી અકસર કરીને નવસારીના પારસીઓમાં ચાલતી આવેલી દંતકથાની તરફેણમાં એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ અત્રેની રાયલ એશીએટીક સોસાયટી આગળ જે ભાષણ ગયા અઠવાડયામાં કીધું છે તેની ટુંક તપાસ અત્રે અમો લઈશું. આ બાબત વીષે થોડાંક વરસ ઉપર અમો લંબાણથી વીવેચન કરી ગયા હતા તે કદાચ વાંચનારના ધ્યાનમાં હશે. તે વેળાએ દંતકથાનું ખંડન એજ સોસાયટી આગળ ઇતીહાસના જાણીતા વીદ્વાન અભ્યાસી મીં રૂ. ૩૦ પેં કરકરયાએ કર્યું હતું, અને તેઓ જે દલીલો લાવ્યા હતા તે સાથ અમો મળતા થયા હતા. કહેવાને અમને જોદ ઉપજે છે કે હાલમાં એરવદ જીવનજીએ મીં કરકરયાનો દલીલોને નાપાયદાર ઠરાવવા માટે, ફતેહ મેળવવાની આશા બીલકુલ છોડી બેઠેલા એક આસામી તરફથીજ કરવામાં આવે એવી મીથ્યા

તજવીઝ કીધેલી અમને લાગે છે. આશરે પાંચ વરસ ઉપર એ ઇતીહાસીક સવાલનો નીર્ણય શેહેનશાહ અકબરને લગતી હયાત તવારીખોને આધારે કરવામાં આવ્યો હતો. તે વેળાએ તે દંતકથાની તરફેણ કરનારા તથા તેના વીરોધીઓએ પોતાની તકરારો પુરતી છુટથી રજુ કરી હતી, અને કાંઈ પણ તાર્સોળી વગર ધીરજથી વિચાર કરનારાઓને પોતાનું મત બાંધવા અને સામસામેની તકરારો વચ્ચે તોલ કરવા માટે પુરકળ જોગવાઈ મળી હતી. તેમ છતાં એ દંતકથાને લગતો સવાલ તેના નીર્ણય પછી પાંચ વરસ ગુજરી ગયા બાદ પાછો ઉભો કરવાની ખબર એરવદ જીવનજી તરફથી બાહર મેલવામાં આવી, ત્યારે ફારસી ભાષાનાં તેમનાં જ્ઞાન સંબંધી કેટલાકો વચ્ચે ચાલતાં મતને કારણે તે સવાલના સંબંધમાં તેમના ભાષણ મારફતે કાંઈ નવીજ શહાદતો બાહરમાં આવવાની તથા તેની ઉપર નવુંજ અજવાળું પડવાની અમોએ સ્વભાવીક રીતે વકી રાખી હતી. પણ જણાવવાને દલગીરી ઉપજે છે કે અમારી તે વકી ખરી નથી પડી. મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણુએ દેહલીમાં મોઅજેઝો કરી બતાવી શેહેનશાહ અકબરને જરથોશ્તી ધર્મમાં વટલાવવાને લગતી દંતકથા ઉપર મજબૂત શક નાખવાની ફરજ પોતે એક જરથોસ્તી તથા અથોરનાન હોયા છતાં મીઠા કરકરયાને પડી હતી; કારણકે હયાત તવારીખો મધેથી એ દંતકથાને ટેકો આપે એવી સીદ્ધી સામેતી જેમ મળી શકતી નથી, તેમ આડકતરી શાહદતો તેની સામુ વીરૂદ્ધ જાય એવાજ જણાય છે. એ દંતકથા વીરૂદ્ધનો તેઓનો દલીલોને નાપાયદાર ઠરાવવાની આગળ બહુ કોશેશ થઈ હતી, પણ સમજીએની નજરમાં તેને લગતો શક હમબા સુધી કોઈથી દુર થઈ શક્યો નથી. તે શક દુર કરવા-

નું એરવદ જીવનજીએ માથે લીધું તે વેળાએ, અમોએ ઉપર એશારો ઠર્યો છે તેમ, તેમની તરફથી કોઈ સંગીન તથા સીદ્ધી દલીલો અને શહાદતો બાહરમાં મેલાવાની વકી અમોએ રાખી હતી. પણ એકવાર ફરીથી અમો જણાવીશું કે એમનાં લંબાણ ભાષણમાં તે શકને દુર કરનારી અથવા તો તે દંતકથાને ખાતરી પુર્વક રીતે સાચી દેખાડનારી કોઈ તેવી દલીલો કે શહાદતો અમારા જોવામાં નથી આવતી. તે કારણે તે દંતકથાને લગતો સવાલ એકવાર ફરીથી ચર્ચા માટે ઉભો કરીને સામાન્ય રીતે પાર્સીઓને તથા ખાસ કરીને મરહુમ દસ્તુરના કુટુંબીઓને, ઇતીહાસનાં સાહીત્યને કે પોતાની જ્ઞાન સંબંધી પ્રતીષ્ઠાને તેઓ કાંઈ પણ લાભ કરી શક્યા હોય અથવા હવે પછી કરી શકે એમ અમને નથી લાગતું. બિલકુલ તેઓએ રજુ કરેલી નબળી તથા નાપાયદાર અને કેટલાક દાખલાઓમાં હસી કાહાડવા સરખી જણાતી દલીલો તથા શહાદતો મારફતે તેમની જ્ઞાન સંબંધી પ્રતીષ્ઠાને નુકસાન પોંડોંચવાનોજ અમને તો સંભવ જણાય છે.

એ દંતકથાના જે લાગો મોઅજેઝા અને શેહેનશાહ અકબરના વટાળને લગતા છે, તેઓ વીશે એરવદ જીવનજીએ જે વીચારો અને દલીલો રજુ કરી છે તે ઉપર અમો બે બોલ શુરૂઆતમાં બોલીશું. પાંચ વરસ ઉપર થયેલી ચુનોચેરા પછી અમે એમ માનતા હતા કે એ દંતકથાના ગમે એવા ચુસ્ત હેમાયતીઓ પણ તેના એ લાગોને કાંઈ પણ વઝન લાગુ પાડવાને ના પાડી તેમને ભવીષ્યમાં બાબુએજ મેલતા જશે અને તેમની ઉપર મીથ્યા વાદવીવાદ નહીંજ ચલાવશે. તેમ માનવાનું પહેલું કારણ એ કે પાર્સી ધર્મના સ્થાપક અને પયધમ્બર હઝરત જરથોશ્ત સાહેબ અને આદરબાદ તથા અરદાવીરાફ જેવા તેમના જનનશીનો સેવાયના પ્રાચીન તથા અરવાચીન કાળના

ગમે એવા બાહોશ અને પરહીઝગાર દસ્તુરના સંબંધમાં પણ મોઅજેઝા ઠરવાની શક્તી ધરાવવાનો પયધમ્બરો દાવો કરવાનું કામ, કાંઈ નહીં તો ઓગણીસમી સદીને છેડે અને વીસમીની શુરૂઆતમાં સૌથી પુરાતન તથા પવીત્ર જરથોશ્તી મઝહબને અપમાન કરનારૂં અને, નરમમાં નરમ શબ્દમાં બોલ્યે તો, જેમ પાર્સીઓને તેમ બીજા ધર્મો પાળનારાઓને પણ બેહુદ અન્યબીમાં ગરકાવ તથા બીલકુલ ડંગ કરનારૂં જ ગણાવું જોઈએ; અને બીજું કારણ એ કે, અકબરજે વા એક મહાન શહે-નશાહને કોઈ પણ પારકા ધર્મમાં ફતેહમંદી સાથે વટલાવવાનો બનાવ બહુજ મહત્વનો હોવાથી તેની અનેક નોંધો તે વેળાની સઘળી જાણીતી તવારીખોમાં સ્પષ્ટ ભાષામાં જલવાયલી હોવી જોઈએ તે તદ્દન દેખીતું છે, તે છતાં તેવી એક પણ નોંધ કેથે નથી મળતી. તે બંને ભાગોને તદ્દન નાપાયદાર ઠરાવનારાં તે બંને મુસ્તકીમ કારણોની હસ્તીને લીધેજ, અમો ધાર્યે છીએ કે, આગલાં વરસોના અરસામાં તેમનાં હેમાયત કોઈએ પણ કરવાનું હસી કાઢાડવા જેવું ઉછાછળાપણું બતાવ્યું નહીં હતું. તેમ છતાં પુર્વ તથા પશ્ચીમને લગતાં જ્ઞાનનું અજવાળું અને જરથોશ્તી ધર્મની કેટલીક માહિતી ધરાવનારાં એરવદ જીવનજી જેવા એક ગ્રહસ્થ તરફથી દંતકથાના તે બે ભાગોની હેમાયત થયેલી જોઈને, પોતાના ધર્મ તથા સમજ શક્તી વીધે માન ધરાવનારાં પારસીઓ તેમજ બીજા ધર્મો પાળનારાઓ શું વીચારશે તે ભાષા મારફતે દર્શાવવાને અમો તો કેવળ અશક્તજ છીએ.

ખુદ એરવદ જીવનજીનાજ કહેવા પ્રમાણે બદ્દઓની લાંબે છે કે અકબરે બ્રાહ્મણો પાસેથી જનોઈ લીધી હતી; ત્યારે જો સુદરેહ અને કુસ્તી એ મહાન શહેનશાહે ઉપયોગમાં લીધાં હોત તો તેવા તદ્દન અસાધારણ

બનાવની કાંઈ પણ નોંધ તે જાણીતો તવારીખનવીસ લીધા વીના નહીજ રહ્યો હોત, એવી દલીલ સહ કોઈના ધ્યાનમાં ઉતરશે. મોઅજેઝા વીશે એરવદ જીવનજી તરફથી એવો બહુજ નબળો ખોલાસો આપવામાં આવે છે કે, બીજા સુરજ જેવો કાંઈ કુદરતી આકાર આસમાનમાં દેખાયો હોય, અને મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાએ કુસતી કીધા બાદ તે આકાર પાછો કુદરતી રીતેજ ગુમ થઈ ગયાથી લોકોએ એમ ધાર્યું હોય કે મરહુમનો બંદગોને કારણેજ તે આકાર નાબુદ થઈ ગયો, તો તે તદ્દન નહીં બનવા જેવું નથી! એ ખોલાસો ખરેખર બહુ વીચીત્રજ લાગે છે. બીજા સુરજ દેખાવાના બહુ અજબ જેવા બનાવો નોંધાયલા છે તે ખરૂં, પણ જો તેઓ બહુજ અદ્ભુત અને કદાચજ દેખાતો આકાર મહાન અકબરના વખતમાં જોવામાં આવ્યો હોત તો, મોસલમાન તવારીખનવીસો તેની નોંધ લેવાની જરૂર નહીં બાજુએ મેળી શકાય એવીજ સમજત. બદ્દઓની એવા વીચીત્ર કુદરતી દેખાવોજ નહીં પણ બીજા કહેવાતા ચમતકારોની પણ પોતાની તવારીખમાં વારંવાર નોંધ લેતો હોવાથી, એકજ વખતે આસમાન ઉપર બે સુરજ દેખાવાનો બનાવ જો અકબરના વખતમાં ખરેખર બન્યો હોત તો, તેની નોંધ તે જાણીતો ઇતીહાસકર્તા પોતાની તવારીખમાં જરૂરજ લેત, એમ માનવાને મજબુત કારણ મળે છે. પણ તેવી કોઈ નોંધ તેની તવારીખમાં હસ્તી ધરાવતી નહીં હોવાને લીધે એટલોજ સંભવીત સાર ખેંચી શકાય છે કે, તેવો કોઈ અદ્ભુત બનાવ અકબરના વખતમાં બન્યો નહીજ હશે. મોઅજેઝા વીધેના એરવદ જીવનજીના નબળા ખોલાસા સામે પેહેલા જેવોજ બીજા મુસ્તકીમ વાંધો એ ઉલો થાય છે કે, જે ચમતકાર કરી બતાવવાની કીર્તી મરહુમ દસ્તુરને લોકો તરફથી આપવામાં આવી

હતી તે, એ જોલાસા મારફતે કબુલ રાખવામાં આવે છે તેમ, તેઓએ કરેલો નહી હોયાથી, અને જણાવવામાં આવે છે તેમ તેઓ ભણેલા અને પરહીઝગાર હોવાને લીધે, તે ખોટી કીર્તી પોતે લઈ બેસવાને બદલે તેઓએ ખરી હકીકત બહારમાં મેળી લોકોને તેવો વેહેમ તથા ખોટો વીચાર દુરજ કર્યો હોત. બીજા શબ્દોમાં બોલ્યે તો, મોઝબેઝાને લગતી દંતકથા જે રૂપમાં હસ્તી ધરાવે છે તે તે ધારણ કરવાજ નહી પામત. એ દલીલ ઉપરથી પણ એટલોજ સાર ખેંચી શકાય છે કે, એકજ વખતે બે સુરજ આસમાન ઉપર દેખાવાને બદલુત બનાવ અકબરના વખતમાં બન્યોજ નહી હશે, અને તે મોઝબેઝાને લગતી દંતકથાને મરહુમ દસ્તુરનાં મરણ પછીજ માત્ર કલ્પના શક્તીને આધારે ઉભી કરવામાં આવી હશે. વળી હિંદુ જોગીઓ વીશે બહુઓની વારંવાર તીરસ્કાર બતાવે છે, એટલે જો જગતગુરુ જેવા ધુતારા હિંદુએ કોઈ ચમત્કાર કરી બતાવ્યો હોત, અને તેને મરહુમ દસ્તુર મહેરજી રાણાએ તોડ્યો હોત, તો તે બહુજ જાણવા લાયક બીનાની નોંધ લેવાથી તે જાણીતો તવારીખનવીસ કદી પણ પાછળ નહી પડત. અમોએ ઉપર જે દલીલો આપી છે તે ઉપરથી વાંચનાર જોઈ શકશે કે મોઝબેઝા વીષેનો એરવદ જીવનજીનો જોલાસો નખજો, કલ્પીત, અને બીલકુલ નાપાયદાર છે. તે કારણે એ જોલાસોનું પોકળ દેખાડવા માટે વધારે લખાણ કરવાની અમો જરૂર નથી જોતા. એ જોલાસાને જેમ પારસીઓ તેમ બીજી કોમોને લગતા સમજી વર્ગ તરફથી હસી કાઢાડવામાં આવશે તો અમો અજબ નહી થઈશું.

મરહુમ દસ્તુર મહેરજી રાણા શેહનશાહ અકબરને પાર્સી ધર્મ સમજાવી વટ-

લાવી આવ્યા તેના બદલામાં તે નામદારે તેમને જાગીર આપી હતી એવી નાપાયદાર તકરાર વળી ફરીથી એરવદ જીવનજીએ રજુ કરી છે. તેમ છતાં અજબ જેવું તો એ છે કે એ જાગીર ખુદ મરહુમ દસ્તુરને મહાન અકબરે આપી હતી એવું પુરવાર કરનારી કોઈ સનદ હસતી ધરાવતી નથી, એમ એરવદ જીવનજી કબુલ કરે છે. તે કારણે કુદરતી રીતે સવાલ ઉભો થાય છે કે, તે તકરાર કઈ મુસ્તકીમ શહાદતને આધારે તેઓ રજુ કરે છે? પોતાનાં ભાષણ મારફતે તેવી કોઈ શહાદત તેઓએ બહારમાં મેલી હોય એમ નથી જણાતું, એટલે તેવી કોઈ શહાદત તેઓ નહીંજ ધરાવતા હશે એમ આપણે માની લઈશું. બીજા શબ્દોમાં બોલ્યે તો, તેમની તે તકરારને કોઈ પણ જાતની મુસ્તકીમ શહાદતનો ટેકો નહી હોયાથી તે બીલકુલ નાપાયદારજ જણાય છે. જે સનદ હસ્તી ધરાવે છે તે તો મરહુમ દસ્તુરના બેટા મરહુમ કયકોબાદને નામની છે. વળી તે સનદમાં પણ જાગીર મરહુમ કયકોબાદને શા માટે આપવામાં આવી હતી તે જણાવવામાં નથી આવ્યું. મરહુમ દસ્તુર મહેરજીરાણાનાં મરણ પછી પાંચ વરસ ગુજરી ગયા બાદ તે સનદ મરહુમ કયકોબાદને આપવાનાં આવી હતી. તે રીતે મરહુમ દસ્તુર મહેરજીરાણાને જાગીર આપવામાં આવી હતી એમ પુરવાર કરનારી કોઈ મુસ્તકીમ શહાદત નહી હોયા છતાં, માત્ર તકરારને ખાતેર આપણે કબુલ રાખીશું કે મહાન અકબરે તેમની ઉપર કોઈ જાગીર ની નવાજેશ કીધી હતી. ત્યારે કુદરતી રીતે એવો સવાલ ઉભો થાય છે કે, પોતાને જરૂરોશ્તી ધર્મ સમજાવી તેમાં વટલાવવાને સામર્થવાન થયલા એક પાર્સીને અકબર જેવા મહાન શેહનશાહે માત્ર બસોથી ત્રણસો વીંધા જેટલી જમીનની જાગીર આ-

ખીનેજ સંતોષ પકડયો હતો? તે ખીના તે શેહેનશાહની જાહેજલાલી તથા તે નામદારની સલ્તનતનો વીસ્તાર ધ્યાનમાં લેતાં કોઈના પણ ધ્યાનમાં ઉતરી શકે એવી નથી. જેમ જણાવવામાં આવે છે તેમ મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાની બાહોશી તથા જરથોસ્તી ધર્મને લગતાં તેમનાં જ્ઞાન વીધે મહાન અકબરે બહુ ઉંચો અભીપ્રાય બાંધ્યો હોત તો, તે નામદાર તેમને બહુ મોટીજ જાગીર બખશત. મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણા દેહલી ગયા હતા એવી પણ કોઈ મુસ્તકીમ શહાદત હસ્તી ધરાવતી નહીં હોયા છતાં, તેમને મળેલી કહેવામાં આવતી જાગીરને લગતી બાબતની માફક તે ખીના પન માત્ર તકરારને ખાતેર કબુલ રાખી તેનું પરિણામ આપણે તપાસીશું. બસોથો ત્રણસો વીંધા જેટલી જમીનની જાગીર એટલી નાની છે કે તે સામું આપણને એવું અનુમાન કરવાનું કારણ આપે છે કે, શેહેનશાહી ઈજનને માન આપીને છેક નવસારીથી દેહલી સુધીનાં લોખંડની સડક જેવાં બહુજ સગવડભરેલાં સાધનની ગેરહાજરીમાં, રંજ ભરેલી મુસાફરી કરીને મોગલ સલ્તનતનાં તે પાયતખ્ત શહેરમાં માત્ર હાજર થવાના બદલામાંજ રૂબસત લેતી વખતે મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાને તે જાગીર મહાન અકબરે આપી હશે. વળી એમ કહેવામાં આવે છે કે મરહુમ કચકોબાદ જ્યારે દેહલી ગયા ત્યારે મહાન અકબરે તેમને સો વીંધા જેટલી ખીજ વધુ જમીનની જાગીર આપી હતી ત્યારે શું મરહુમ કચકોબાદે પણ શેહેનશાહને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવ્યો હતો? મરહુમ કચકોબાદે શેહેનશાહને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવ્યો હતો એવો દાવો કોઈપણ તરફથી કરવામાં નથી આવતો, તે છતાં તેમને પોતાને સો વીંધા જમીનની જાગીર મળી હતી તે ખીના કબુલ રાખવામાં આવે

છે, ત્યારે સ્વભાવીક રીતે સવાલ ઉભો થાય છે કે બસોથો ત્રણસો વીંધાની આગલી જાગીર જે ખરેખર મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાનેજ મળી હોય, તો તે જાગીર તેમના બેટાનીજ માફક તેમને પણ જરથોસ્તી ધર્મ અકબરને સમજાવ્યા તથા તેમાં તે શેહેનશાહને વટલાવ્યા વગર કાં નહીં મળી હોય? ટુકમાં કહે તો, મહાન અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવવા તથા તે નામદારને તે મધે વટલાવવાના બદલામાં મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાને જાગીર મળવાની ખીનાને તવારીખ કે ખીજ કોઈ મુસ્તકીમ શહાદત મારફતે બીલકુલ ટેકો નથી મળતો; એટલુંજ નહીં પણ કેટલીક મુસ્તકીમ દલીલો તે ખીનાની બીલકુલ વીરૂદ્ધ જતી જણાય છે.

એવદ જીવનજીનાં લાષણમાં કોઈ ઇતીહાસીક શહાદત પણ નજરે નથી પડતી. ફક્ત જાણીતા તવારીખનવીસ બદખોનીના નામીયા ઇતીહાસ માહેલા એક ફકરા ઉપર તેઓ કાંઈ પણ પાયા વગરનો સઘળો મદાર બાંધે છે; અને તે ફકરા મારફતે એવું બતાવવાની નાપાયદાર તજવીજ તેઓ કરે છે કે, મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાએ જરથોસ્તી ધર્મનો સઘળો મર્મ મહાન અકબરને સમજાવ્યો હતો, અને એ શેહેનશાહનાં એઆદતખાના માહેલા જુદા જુદા મંત્રીઓને લગતા વાદવાવાદમાં જરથોસ્તી ધર્મના સંબંધમાં મુખ્ય લાગ તેઓએજ લીધો હતો. પણ તે ફકરામાં મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાનું નામજ નથી. તે મધે બદખોની માત્ર એટલુંજ જણાવે છે કે, નવસારીથી પારસીઓ ગયા હતા અને શેહેનશાહને આતશને લગતી ક્રિયા તેઓએ દેખાડી હતી. નવસારીના પારસીઓ એવાં બહુ વચનનો બદખોની ઉપયોગ કરે છે, તે ખીના ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. તે પારસીઓ મધે મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણા પણ

હતા એમ માન લેવાને આપણને કશું કારણ નથી; તેમ છતાં તકરારને ખાતેર આપણે તે બીના એકબીરગી કબુલ રાખ્યે તો સવાલ ઉઠે છે કે મરહુમ હસ્તુરે આગેવાન ભાગ લીધો હતો એવો સાર આધારે શા તે ફકરા મારફતે ખેંચી શકાય ?

તે પારસીઓ મધેથી કોઈ પણ એક જરથોસ્તી જો જણાવવા જોગ બાહોશી ધરાવતો હોત અથવા મઝહબોને લગતા વાદવીવાદમાં તેણે આગેવાન ભાગ લીધો હોત તો બદલોની તે બીનાની ખાસ નોંધ લેવાને અને તે આસામીનું નામ પોતાની તવારીખના સફા ઉપર જાળવી રાખવાને પાછળ નહીંજ પડત. એમ કહેવામાં આવે છે કે બદલોની એક ચુસ્ત મોસલમાન હોયાથી તેણે તે બીનાની કે તે આસામીની નોંધ નથ લીધી. જો ખરેખર તેમજ હોય તો સવાલ ઉઠે છે કે, બદલોનીએ ત્યારે નવસારીથી આવેલા પારસીઓ વીષે ખોદલો એશારો કરી તેઓએ અતશને લગતી ક્રીયા શેહેનશાહ અકબરને દેખાડી હતી તે બીનાની નોંધ કાં લીધી છે ?

મહાન અકબરનાં મરણ પછીનાં પચાસ વરસની અંદર ધર્મ સંબંધિ બાબતોના એક ઉંડા અભ્યાસનો કલમથી લખાયેલી દબેસ્તાન નામની નામીચી ફારસી કેતાબમાં અકબરના ધર્મ વીષે કરવામાં આવેલું વીગતવાર વીવેચન ઈતીહાસના સાધારણ અભ્યાસીઓ વચ્ચે પણ બહુ જાણીતું છે. તે વીવેચનમાં ખોદલું જણાવવામાં આવ્યું છે કે, અર્દશીર નામના વીદ્વાન ધરાની મોખેદ ઉપર શેહેનશાહે નાણાંની મદદ ખાસ મોકલી આપીને તેમને કેરમાનથી દેહેલી જરથોસ્તી ધર્મ પોતાને સમજાવવા માટે બોલાવ્યા હતા. ત્યારે સવાલ ઉઠે છે કે નવસારીના પાર-

સીઓ અથવા તેઓ માહેલા કોઈ એક અથવા અનેકે જો મહાન અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સંપુર્ણ રીતે સમજાતાં તેમાં તે શેહેનશાહને વટલાવ્યો હતો, તો છક કેરમાનથી અર્દશીરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવવા માટે બોલાવવાની જરૂર શા કારણે પડી ? કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે નવસારીથી પારસીઓ આવ્યા તે આગમજ અર્દશીર આવ્યો હતો; તો પણ સવાલ ઉઠે છે કે તે પારસીઓએ પાછળથી જો સંપુર્ણ રીતે ધર્મ સમજાવ્યો હતો, તો તેમના નામો આપવાને બદલે દબેસ્તાનનો કર્તા અર્દશીરનું નામ આપી તે ધરાનીને કાં ખાસ અગત લાગુ પડે છે ? દબેસ્તાનનો કર્તા જરથોસ્તી આલેમ આઝર કેધવાનનો શાગેર્દ હતો, અને આઝર કેધવાન અકબરના વખતના બહુ મોટા આલેમ અથવા જુદા જુદા મઝહબોના ઉંડા અભ્યાસી તરીકે પ્રસીધ્ધ હતા. અકબરે ખુદ એમને પણ પોતાની દરબારમાં બોલાવ્યા હતા, પણ તેઓથી આવવાને બન્યું નહીં એમ દબેસ્તાનનો 'ખાવખોદલું' જણાવે છે. વળી અકબરના મહેરજીરાણાનર અબુલફઝલના આઝર ગુજરી ગયા બાદ તીવ્ર હતા, એટલે દબેસ્તાનમાં અકબરના ધર્મ વીશે જે અહવાલ આપવામાં આવ્યો છે તે ઘણો સત્તાવારજ ગણાવો જોઈએ. તે ઉપરાંત સર વીલીઅમ જોન્સથી મેક્સ મુલર સુધીના સઘળા અરવાચીન યુરોપીઅન ઓલમા એ કેતાબને બહુ કીમતિ તથા સત્તાવાર ગણે છે અને ઘણી મહેનતે અને ખર્ચે એ ફારસી કેતાબનો તરજુમો અથ્રેજી તેમજ ફ્રેન્ચ ભાષામાં બે વીદ્વાનો પાસે યુરોપની વીદ્વાન મંડલીઓએ કરાવી પ્રગટ કરેલો મોજુદ છે. તેમ છતાં એરવદ જીવનજીએ

દેખેસ્તાન કેતાબને ઉતારી પાડવાની જે કોશિશ કીધી છે તે વીદ્વાનો વચ્ચે હસીનુંજ મુળ થઈ પડશે, એમ અમો માન્યે છીએ.

અત્રે અમો એરવદ જીવનજીની એક બીજી ઘણી ગંભીર તેમજ હસવા સરખી ભુલ સુધારીશું. તેઓ અબુલફઝલનાં અકબરનાં મામાંથી એક ફકરો એવી મતલબનો ટાંકે છે કે, જરથોશ્તી ધર્મના વીદ્વાનો સાથે વાદવીવાદ કરવામાં તેનો કર્તા મળાહ મેળવતો હતો, અને પોતાની તરફથી એવી શરેહ તેઓ ઉમેરે છે કે તે ફકરામાં તે રીતે મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા વીષેજ એશારો કરવામાં આવ્યો છે. એ ફકરો, એરવદ જીવનજી પોતેજ જણાવે છે કે, ૧૫૭૪માં લખવામાં આવ્યો હતો. પણ મેહરજીરાણા તો તે સાલ પછી પાંચ વરસે દેહલી ગયા હતા એમ ખુદ એરવદ જીવનજી પોતે કહે છે ત્યારે દેખીતું છે કે અબુલફઝલ તે ફકરામાં મરહુમ દસ્તુર વાંધે કશો પણ એશારો કરી નહો શકે ખરી બીના તો એ છે કે, અબુલફઝલ દસ્તુર આઝર કેઠવાન વીષે પોતાના ફકરામાં એશારો કરે છે; કેમકે દેખેસ્તાનમાં ૨૫૬ જણાવવામાં આવ્યું છે કે અબુલફઝલ દસ્તુર આઝર કેઠવાનને ઘણું માન આપતો હતો અને તેના ઉપર સંપુર્ણ વીશ્વાસ રાખતો હતો.

તવારીખને લગતી એરવદ જીવનજીની એક ત્રીજી ઘણી ગંભીર ભુલ ઉપર હવે વાંચનારનું અમો ધ્યાન ખેંચીશું. તેઓ જણાવે છે કે મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા ૧૫૭૯ માં દેહલી છોડી ગયા પછી અકબરની દરબારમાં ધર્મના વાદવીવાદ માટેની મજલેસો ખંધ થઈ હતી. એરવદ જીવનજીની એ ટીકાને તવારીખ

સીધી રીતે ખોટી પાડી આપે છે. એમાદત-ખાના માહેલી ધર્મના વાદવીવાદ માટેની મજલેસો ૧૫૭૯ પછી ખંધ તો નહીં થઈ હતી, પણ સામું ખરેખર તો તેઓ ૧૫૮૦થી શુરૂ થયેલી ગણાવી જોઈએ, કેમકે ૧૫૮૦ના ફેબ્રુઆરી માસમાં ગોઆથી બોલાવેલા ખ્રીસ્તી પાદરીઓ પેહેલી વેળાજ અકબરની દરબારમાં જઈ પુચ્યા હતા. વળી બીજા ખ્રીસ્તી પાદરીઓ અકબરની દરબારમાં છેક ૧૫૯૫ માં પણ ગયા હતા; એટલે તે વરસ સુધી મ હોમોને લગતા વાદવીવાદો અકબરની દરબારમાં અવારનવાર ચાલુજ રહ્યા હતા. દેખેસ્તાનના અહવાલમાં ધર્મોને લગતા વાદવીવાદનો જે નમુનો આપ્યો છે, તેમાં જરથોશ્તી સાથે ખ્રીસ્તી પાદરીને તકરાર કરતો બતાવ્યો છે. હવે એ જરથોશ્તી મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા હોધ નહીં શકે એમ મેહેલથી બતાવી શકાશે. એરવદ જીવનજી પોતેજ કહે છે કે, મરહુમ મેહરજીરાણા ૧૫૭૯ માં દેહલી છોડી નવસારી આવ્યા હતા, અને ૧૫૮૦ માં નવસારીમાં તેઓને દસ્તુર બનાવવામાં આવ્યા હતા એવી નોંધ હસ્તી ધરાવે છે. પણ ખ્રીસ્તી પાદરીઓ ૧૫૮૦ની આગમજ અકબરની દરબારમાં ગયા હતા નહીં, એમ કાઉંટનર જેને એરવદ જીવનજી વારંવાર ટાંકે છ તે પોતે કહે છે. વળી તે જર્મન લખનાર અર્દશીર કેરમાનીનું નામ આપી જણાવે છે કે, જરથોશ્તી ધર્મ પોતાને સમજાવવા માટે તેમને અકબરે ખાસ બોલાવ્યા હતા, અને મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા વીશે તે એક હરફ પણ લખતો નથી !

એરવદ જીવનજી પોતાનાં લાપચુ મારફતે મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતી દંતકથા ઉપર કાંઈ પણ નવું

અજવાળું નાખવાને તેમજ કોઈ પણ મજબુત દલીલો કે મુસ્તકીમ શહાદતો તે દંતકથાના ટેકામાં રજુ કરવાને શક્તિવાન નથી થયા, એમ અમોએ ઉપર કરેલાં વીવેચન ઉપરથી વાંચનારે સારી રવેશે જોઈ લીધું હશે. જુના અસલી દસ્તાવેજો અને નહીં જણાયલી કેતાઓ પોતાનાં ભાષણ દરમીઆન રજુ કરવાની તેઓએ કૃપુત્રાત આપી હતી. પણ તે દસ્તાવેજો અને કેતાઓ ક્યાં છે અને તેમની મારફતે શું સાબિત થાય છે, તે બુદ્ધ તેમનાં ભાષણ વેળાએ તેઓ બતાવી શક્યા નહીં હતા. તે કહેવાતા દસ્તાવેજો અને કેતાઓ ભાષણને ટાંકણે જેમ લાવવામાં આવ્યાં હતાં તેમજ ઉતાવળે થોડાંક દેખાડીને પાછાં લઈ જવામાં આવ્યાં છે. તે રીતે હમણાં સુધીમાં તો તે કહેવાતા દસ્તાવેજો તથા કેતાઓ મારફતે કાંઈ પણ મુસ્તકીમ શહાદતો મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતી દંતકથાના ટેકામાં જાહેરમાં મેળવાને એરવદ જીવનજી નીષ્ક્રાંત નીવડ્યા છે. તે કારણે અમો એકવાર ફરીથી જણાવીશું કે તે દંતકથાની સચાઈ વીષેનો શક હજી સુધી દુર કરી નથી શકાયો, અને તેને ઇતીહાસીક અથવા ખીજી કોઈ પણ પ્રકારની મુસ્તકીમ શહાદતનો ટેકો નથી એટલુંજ નહીં, પણ સામું ધણીક મજબુત દલીલો તથા ખીનાઓ તે દંતકથાની બહુ વીરૂદ્ધમાંજ જાય છે.

દેલસુઝ

નાં ૧૪૦.

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૮ મી જાન્યુવારી સને ૧૯૦૨)

દસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતી દંતકથાના આડકતરા ટેકામાં ફરહંગ જેહાનગીરી માંહેલા અમુક વાક્યના એક ભાગ ઉપરથી એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ કહાડેલાં અનુમાનનું પોકળાએ દંતકથા વીષેના શકને શેહેનશાહ અકબરના જમાનાના નવસારી ખાતેના પારસી દસ્તુરો તથા મોએદોની જરથોસ્તી ધર્મને લગતાં જ્ઞાન સંબંધી બહુજ ઉતરતા પ્રકારની સ્થિતી મારફતે મળતો મજબુત ટેકો.

મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા દેહલી ગયા હતા અને શેહેનશાહ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવી તે નામદારને એ મહાબમાં વટલાવ્યો હતો, એવી જે દંતકથા અકસર કરીને નવસારીના પારસીઓ વચ્ચે ચાલે છે, તેના ટેકામાં એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ જે ભાષણ ગઈ ૧૯ મી તારીખે રાંચલ એશીઅંટીક સોસાઈએટીની મુંબઈ ખાતેની શાખા સનમુખ આપ્યું હતું, તેના મુખ્ય મુદ્દાઓની ટુંક તપાસ ગઈ ૨૮ મી તારીખે અમો લઈ ગયા છીએ. તે તપાસ મારફતે અમો દેખાડી ગયા છીએ કે, તે દંતકથાની સચ્ચાઈના સંબંધમાં જે શંક આસરે પાંચ વરસ ઉપર ઇતીહાસના જાણીતા વીદ્વાન અબ્યાસી મી. ૩૦ પે. કરકરયાએ લેખો કર્યો હતો તે હજી સુધી દુર થઈ શક્યો નથી, એટલુંજ નહીં પણ કેટલીક સંગીન દલીલો તથા મુસ્તકીમ ખીનાઓ તે દંતકથાની ખીલકુલ વીરૂદ્ધમાંજ જાય છે. તે તપાસ મારફતે વળી એરવદ જીવનજીની તવારીખ સંબંધી ગંભીર અને

કેટલાક દાખલાઓમાં તો હસી કાઢાડવા સરખી ભુલો ઉપર પણ અમો ધ્યાન ખેંચી ગયા છીએ. તે ભુલોનું ગંભીરપણું દેખાડી આપી સાથે સાથે અમોએ પુરવાર કરી આપ્યું હતું કે, ઇતીહાસમાં નોંધાયેલી ખીનાઓને આધારે પોતાની તરફથી અનુમાન કાઢાડવાની એરવદ જીવનજીની શક્તિ ખડુ કાચી અને ઉતરતા પ્રકારની છે. એઓનાં ભાષણની તપાસ આજે આગળ ચલાવતાં એમની તેવી કાચી અને ઉતરતા પ્રકારનો શક્તિ દેખાડનારા કેટલાક વધુ દાખલાઓની નોંધ લઈ, એમનાં ભાષણનું વધુ પોકળ અમો દેખાડી આપીશું. બદ-એ નીની નામીચી મોન્તખખોત તવારીખ માહેલા નવસારીના પાર્સીઓને લગતા ફકરા મધે મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાને વીષેજ એશારો કરવામાં આવ્યો છે એવું પોતાની તરફનું નાપાયદાર અનુમાન કાઢાડતાં, મોહસેન ફાનીની જુદા જુદા ધર્મો સંબંધી દબેસ્તાન નામની જે બાણીતી કેતાબમાં અર્દશીર કેરમાનીનાં નામની ખોટી અને ખાસ નોંધ લેવામાં આવી છે તેને તોડી પાડવાનો તેઓએ કરેલી મીઠ્યા અને હસવા સરખી તજવીજ વીષે અમો ગયે અડવાડયે ખોલી ગયા છીએ. દસ્તુર અર્દશીર કેરમાનો માટે તેઓ એમ કહે છે કે, તેઓને તો માત્ર ફારસી શબ્દોના અર્થો નક્કી કરવા માટે શેહનશાહ અકબરે ખોલાવ્યા હતા. પોતે જણાવેલી એ ખીનાના ટેકામાં “ફરહંગે જેહાનગીરી” ના બનાવનાર મીર જમાલોદ્દીન અન્જુના શબ્દ કોષમાંથી તેઓ એક વાક્ય ટાંકે છે. “ખરસમ” શબ્દનો અર્થ આપ્યા પછી મીર જમાલોદ્દીન અર્દશીર કેરમાનીના સંબંધમાં એવી ટીકા કરે છે કે શેહનશાહ અકબરે નાણાંની મદદ તેમની ઉપર મોકલી આપીને ફારસી શબ્દોના અર્થો નક્કી કરવા માટે તેમને કેરમાનથી ખો-

લાવી મંગાવ્યા હતા. પણ અર્દશીર કેરમાનીના સંબંધમાં માત્ર તેટલોજ વાક્ય હસ્તી ધરાવતો હોત તોપણ, તે ઉપરથી એવો સાર ખેંચી નહી શકાય કે તેમને જરથોશ્તી ધર્મની સમજણ મેળવવા માટે શેહનશાહ અકબરે ખોલાવ્યા નહીં હતા, કેમકે માત્ર શબ્દોના અર્થો નક્કી કરવા માટેજ તેમને ખાસ ખોલાવવામાં આવ્યા હતા એમ તે વાક્યમાં નથી આવ્યું. ફક્ત તેટલીજ ખીના ધ્યાનમાં નથી લેવાની એરવદ જીવનજીએ ટાંકેલા તે વાક્યના ઉપલા ભાગમાં મીર જમાલોદ્દીન ખોલું જણાવે છે કે, અર્દશીર કેરમાની જરથોશ્તી મઝહબનું બહુજ ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન ધરાવતા હતા અને જરથોસ્તીઓ તેમને મોખેદ ગણતા હતા. અલગતે મીર જમાલોદ્દીને મોખેદ શબ્દનો માત્ર જરથોશ્તી ભણતરો સમજ્યા વીના મોહોડેથી ભણી જનારનો જે અર્થ હાલમાં કરવામાં આવે છે તેવો નથી કીધો, તે સેહેલથી દેખાડી શકાશે. ઇરાનના મરહુમ શાહ નાસેરોદ્દીનના વખતમાં બનાવવામાં આવેલી ફરહંગે અન્જોમન આરાયે નાસેરીમાં મોખેદ શબ્દનો ખરો ઉચ્ચાર મોવખદ છે એમ જણાવી, હેદાયતનો તખલ્લોસ ધરાવનારો તેનો રચનાર રજા કોલીખાન એ શબ્દનો અર્થ “હકીમ” એટલે પ્રીલસુફ અને “દાના” એટલે જ્ઞાની કરે છે. આગળ ચાલતાં તે જણાવે છે કે, મધોખેદ જેનો અપખ્રશ મોવખદ છે, તેનો અર્થ મોધાન એટલે જ્ઞાની લોકોનો સરદાર થાય છે. સેવટે એ શબ્દનો અર્થ યઝદાનપરસ્તોનો રાહબર થાય છે, એમ ફરહંગે નાસેરીનો રચનાર ખોલું જણાવે છે. ફરહંગે જેહાનગીરી ઉપર આપણે પાછી નજર દોડાવીશું. “આઝર” શબ્દનો અર્થ આપી મીર જમાલોદ્દીન સ્પષ્ટ જણાવે છે કે જરથોશ્તી અર્દશીર ફારસી

લાષાનેા ઊસ્તાદ હતો અને ઝન્દ, પાઝન્દ, અને અવસ્તા કેતાબોનું સાડું જ્ઞાન ધરાવતો હતો એ કોષના બનાવનારના પોતાનાજ શબ્દો ખર્લોકમેન આ પ્રમાણે આપે છે: “ આ ચોપડીના અદના લખનારને જરથોશ્તી ધર્મ પાળનારા એ દીનના એક રાહબર સાથે ઓળખ પડી હતી; તે પારસી ઝન્દ અવસ્તા કેતાબના કેટલાક ભાગો ધરાવતો હતો. ફારસી ભાષાના શબ્દો ભેગા કરવાનો મને બહુ શોક અને ઇચ્છા હોવાથી તેમજ ફારસી ભાષામાં ઝન્દ અવસ્તા કરતાં કોઈ વધારે ઉત્તમ કેતાબ નહીં હોવાને લીધે, શબ્દોના અર્થો નક્કી કરવા માટે હું તેની સાથે ચાલુ સમાગમમાં આવતો હતો. આ કેતાબ (એટલે ફરહંગે જેહાનગીરી) ને છેડેના વધારાના કોષમાં જે ઝન્દ અને પાઝન્દ શબ્દોનું બયાન આપવામાં આવ્યું છે, તેમના મોટા ભાગનું વર્ણન એ જરથોસ્તીએજ મને પુરું પાડ્યું હતું. ઝન્દ વાંચતાં જ્યારે, પણ આ શબ્દ (એટલે ‘આઝર’ શબ્દ) આવતો ત્યારે એનો ઉચ્ચાર તે ‘ આદોર ’ કરતાં, ” તે રીતે જોતાં ખુદ ફરહંગે જેહાનગીરીનો કર્તા, જેને એરવદ જીવનજી બહુ ઉકમાઇથી ટાંકે છે, તેણે અદંશીર કેરમાની વીષે કરેલી ટીકાઓ સામું એરવદ જીવનજીનાં જે નાપાયદાર અનુમાન વીષે અમોએ ઉપર એશારો કર્યો છે તેની વીરૂદ્ધ જાણ છે. વળી મીર જમાલોદ્દીનને અદંશીર કેરમાનીએ સાધારણ ફારસી બોલો નહીં, પણ “ બરસમ ” અને “ આઝર ” અથવા “ આદોર ” જેવા જરથોસ્તી ધર્મ સાથે નીકટનો સંબંધ ધરાવતા શબ્દોના વીગતવાર અર્થ પુરા પાડ્યા હતા, અને તે અર્થો મારફતે દસ્તુર અદંશીરનું જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી ઉડું જ્ઞાન પ્રગટી નીકળે છે એમ કહેવાની જરૂર નથી. તે બંને બીનાઓ પણ એરવદ જીવનજીનાં અનુમાનની વીરૂદ્ધ-

જ જાય છે. ખુદ ફરહંગે જેહાનગીરી માહેલીજ જે આડકતરી શબ્દોનો એરવદ જીવનજીનાં અનુમાનની વીરૂદ્ધ જાણ છે તેમને ગણતરીમાં લીધા પછી, વીરૂદ્ધ જતી દ્વેસ્તાનની તથા કાઉંટ ડનરની તેમજ બીજી સીધી શબ્દો ઉપર આપણે ધ્યાન પોહોંચાડીશું. દ્વેસ્તાનમાં તેનો કર્તા સ્પષ્ટ ભાષામાં કહે છે કે, “ અને વળી અદંશીર નામના જરથોસ્તી વીદ્વાન (દાના) ને નાણાંની મદદ મોકલી ઇરાનથી બોલાવી મંગાવ્યા. ” વળી આગળ ચાલતાં જુદા જુદા ધર્મોને લગતી એ નામીચી અને સત્તાવાર કેતાબનો કર્તા જણાવે છે કે, “ તેજ પ્રમાણે કેરમાનથી આતશપરસ્તો (એટલે જરથોસ્તીઓ) ને બોલાવી મંગાવ્યા, અને જરથોસ્તની દીનને લગતા લેદલરમો વીષે તેમને સવાલો કર્યા. ” એ વાક્ય ઉપરથી પણ જોલુ દેખાય છે કે કેરમાનથી બીજા જરથોસ્તીઓ પણ આવેલા હોવા છતાં, અદંશીરજ તેઓ મધે આગેવાન ભાગ લીધાથી, તે વીદ્વાનનું જ નામ નોંધી રાખ્યાની મોહસેન ફાનીએ જરૂર વીચારી છે. ત્યારે જો મરહુમ દસ્તુર મેહેરજી રાણાએ મોઅજેઝા કરી બતાવી અને ધર્મ વીષેની પોતાની કાબેલ-યત બાબે ઉંચો વીચાર ઉત્પન્ન કરી શહેનશાહ અકબરને પાર્સી ધર્મમાં વટલાવ્યો હોત, તો મોહસેન ફાની તે મરહુમ દસ્તુરનું નામ ખચીતજ બાળવી રાખવાની જરૂર વીચારત, અને “ જુજરાતના મુલક માહેલા નવસારી કર્ણામાંથી આતશપરસ્તો (એટલે પાર્સીઓ) આવ્યા હતા ” એટલુંજ માત્ર નહીં લખત, એવી મુસ્તકીમ દલીલ સહ કોઇનાં ધ્યાનમાં ઉતરશે. વળી જર્મન તવારીખનવીસ કાઉંટ ડનર જેને એરવદ જીવનજીએ પોતાની તરફેણમાં ટાંક્યો છે, તે જોલુ લખે છે કે, “ અદંશીર નામના પાર્સી દસ્તુરને પોતાના ધર્મની

ક્રીયા અને ફરમાનો શેહિનશાહ (અકબર) ને સમજાવવા માટે મોટે ખર્ચે ધરાનથી બોલાવવામાં આવ્યા હતા. ” એ તવારીખનવીસ એ બનાવ માટે હીજરી ૯૮૮ એટલે ઇસવી ૧૫૮૦-૮૧ ની તારીખ આપે છે. વળી ફારસી રવાયતમાંથી પણ દસ્તુર અર્દશીર વીષે એવોજ એશારો મળે છે, અને “ પારસી પ્રકાશ ” ના બનાવનાર પણ ખોલ્લુ એ રવાયત ઉપરથી લખે છે કે, દસ્તુર અર્દશીર “ જરથોસ્તી ધર્મને લગતી સમજણો આપવાને ધરાનથી દીલ્લી ખાતે આવ્યો હતો. ” મરહુમ શેઠ સોરાબજી બંગાલી પણ પોતાના ૧૮૫૮ માં પ્રગટ કીધેલા “ જરથોસ્તી લોકોનાં ધર્મ પુસ્તકો બાબેના નીબંધ ” માં દસ્તુર અર્દશીર વીશે એજ પ્રમાણે લખે છે. વળી ઉપલી શહાદતો ઉપરાંત બે દલીલોને પણ ગણતરીમાં લેવી જોઈશે. નવસારીના પારસીઓએ અકબરની દરબારમાં જઈ ત્યાં પોતાનાં ધર્મ સંબંધી જ્ઞાનને લગતી પોતાની બાહોશી વીષે દંતકથા પ્રમાણે બહુ ઉંચો છાપ બેસાડ્યો હોત તો, અર્દશીર કેરમાનીની નહીં પણ નવસારીના પારસીઓનીજ મદદ મીર જમાલોદ્દીનને જરથોસ્તી ધર્મને લગતા ફારસી બોલોના બોલાસા માટે શેહિનશાહ અકબર અપાવત. શેહિનશાહના પોતાના મુલકમાં નવસારીનો કસબો આવેલો હતો, અને તે કારણે ધરાન જેવા પારસા દેશમાંથી જરથોસ્તી ધર્મને લગતો વોદ્ધાન બોલાવવાને બદલે પોતાના જ મુલકમાં જ એવો વીદ્ધાન હસ્તી ધરાવતો હોત તો તેનેજ તેડી મંગાવવાનું શેહિનશાહ અકબર વધારે પસંદ કરત. ઉપલી સઘળી સીદ્ધી તેમજ આડકતરી શહાદતો તથા દલીલો ઉપરથી વાંચનાર જોઈ શકશે કે, અર્દશીર કેરમાનીને પારસી ધર્મની સમજણ મેળવવા માટે નહીં પણ માત્ર ફારસી શબ્દોના અર્થો નક્કી કરવા

માટેજ બોલાવવામાં આવ્યા હતા, અને શેહિનશાહ અકબરે તેમની પાસે પારસી ધર્મને લગતી સમજણ મેળવી નહીં હતી એવું જે અનુમાન ફરહંગે જેહાનગીરી માહેલા અમુક વાક્યના એક ભાગને આધારે એસ્વદ જીવનજીએ કાઢાડ્યું છે, તે બીલકુલ નાપાયદાર છે, અને ખરી બીના તો તે અનુમાનથી તદ્દન ઉલટા પ્રકારની છે.

દસ્તુર અર્દશીર કેરમાનીએ અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવ્યો હતો અને ફરહંગે જેહાનગીરી માહેલા પારસી ધર્મ સંબંધી ગ્રંથ તથા પહલવી શબ્દોના અર્થો મીર જમાલોદ્દીનને તેઓએ પુરા પાડ્યા હતા તે બીનાને ઇતીહાસ મારફતે સીધો ટેકો મળે છે એમ અમોએ ઉપર દેખાડ્યું છે. વળી શેહિનશાહ અકબરના વખતના હીંદી પારસીઓ સંબંધી આબુબાબુના સંજોગો તપાસીશું તો તે બીનાને વધારે ટેકો મળતો જણાશે. શેહિનશાહ અકબરે અર્દશીર કેરમાનીને બોલાવી મંગાવી તેમની મારફતે જરથોસ્તી ધર્મની સમજણ મેળવી હતી, અને આઝર કેધવાનને તેજ કામ માટે તેડાવ્યા છતાં તેઓ આવ્યા નહીં હતા, પણ પારસી મઝહબને લગતી સઘળી સમજણ આપનારો એક રેસાલો તેઓએ શેહિનશાહ ઉપર લખી મોકલ્યો હતો. બીજા શબ્દોમાં બોલ્યે, તો, પારસી ધર્મને લગતી બાબતોની સમજણ મેળવવા માટે શેહિનશાહ અકબરને હીંદુસ્તાન નહીં પણ ધરાન તરફજ નજર ફેરવવાની ફરજ પડી હતી. તેજ પ્રમાણે નવસારી તથા ગુજરાતના પારસીઓ પણ જરથોસ્તી ધર્મને લગતી સાધારણ બાબતોની સમજણ ધરાની દસ્તુરો સાથેજ ખેંચાઓ મારફતે પત્ર વેહેવાર ચલાવીને મેળવતા હતા. તેવા પત્ર વેહેવારનાં પરીણામમાં ધરાન ખાતેના દસ્તુરો

મારફતે જરથોસ્તી ધર્મને લગતી બાબ-
તોની જે સમજણ હીંદી પારસીઓએ
મેળવી હતી તે રેવાયતને નામે ઓળખાતાં
લખાણોમાં આજે પણ મોજુદ છે. વળી
લગ્ન આતેના દસ્તુરે દેહુદી કાગજ લખી
આતશ ખેડિરામને લગતી ક્રીયા સાથે
સંબંધ ધરાવતા સવાલો દસ્તુર અર્દશીર
કેરમાનીને પુછાવ્યા હતા તે જાણીતી બાના
છે. નવસારોના દસ્તુરો તથા મોખેદોની
શેહિનશાહ અકબરના જમાનામાં ધર્મને
લગતાં જ્ઞાન સંબંધી જે સ્થિતિ હતી તે પણ
આપણને એવુંજ અનુમાન કરવાનું કારણ
આપે છે કે, શેહિનશાહ અકબરની દરબા-
રમાં પોતાનો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે તે બીના ખાત્રી-
પુર્વક રીતે બીજા ધર્મ પાલનારાઓ સાથે
તકરાર કરી બતાવી આપવાની શક્તિ તેઓ
ધરાવતા હોવા નહીં જોઈયે. સઘળે ઠેકાણેથી
કબુલ રાખવામાં આવ્યું છે કે, તે વખતે
નવસારીના દસ્તુરો તથા મોખેદો જરથોસ્તી
ધર્મને લગતું લગભગ નહીં જેવું જ્ઞાન ધરા-
વતા હતા, અને વંશપરંપરા ઉતરી આવેલાં
લખુતરો સેવાય ખુદ દસ્તુરો પણ બીજું
કશું જાણતા ન હતા. વળી અવસ્તાની સઘળી
કેતાઓ પણ તેઓ પાસે હતી નહીં. ખુદ
વંદીદાદ ચાદમી સદીમાં અર્દશીર નામનો
ધરાની સીસ્તાનથી ગુજરાતના પારસીઓ
માટે લાવ્યો હતો. ફરવરદીન યશ્ત છેક અઢા-
રમી સદીમાં જામારપ વેલાયતી નામના
કાબેલ ધરાની દસ્તુરે ગુજરાતના પારસી-
ઓને આપી હતી જામારપ વેલાયતીના
જમાના પછીજ ગુજરાતના દસ્તુરો જર-
થોસ્તી ધર્મને લગતું જ્ઞાન સંપાદન કરવા
લાગ્યા તે બીના સર્વ તરફથી કબુલ રાખ-
વામાં આવી છે. જામારપે નવસારીના દસ્તુર
જામારપઆસાને અને સુરતના દસ્તુર દારા-
બને જરથોસ્તી ધર્મની અને ઝન્દ તથા પહ-
લવી ભાષાનાં પેહેલાં વેળાએજ તઅલીમ
આપી હતી. પુર્વ તરફની ભાષાઓના નામી-

યા ફ્રેંચ વીદ્વાન આબ્રામ્સાં હીંદઆસેંટ
આંકટીલ-દુપરો, જેને દસ્તુર દારાબે જર-
થોસ્તી ધર્મ અને ઝન્દ તથા પહલવી ભાષા-
ઓનું શીક્ષણ આપ્યું હતું, તે ઝન્દ અવ-
સ્તાના પોતાના તરજુમાનાં પેહેલાં દફતરમાં
ગુજરાતનાં પારસીઓમાં આગળ જરથોસ્તી
ધર્મને લગતું જ્ઞાન કેટલું ઓછું બલકે
નહીં સરખું હતું તે બરાબર વીગતવાર દર-
શાવે છે. જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી જ્ઞાનની
તેવી ગેરહાજરીની બીજી શહાદતો નામીઓ
વીદ્વાન વેસ્ટરગાર્ડ પોતે પ્રગટ કરેલી અવ-
સ્તાના દીબાચામાં અને બીજા રેસાલાઓમાં
પુરી પાડે છે. દાંકતર વીલસન નવસારી
વગેરે શેહરોમાં જઈ પોતે જાતે દસ્તુરોનું
કેટલું જ્ઞાન હતું તેનો અનુભવ મેળવી
આવ્યો હતો, અને તે પણ ખોલ્લું જણાવે
છે કે અરધી સદી ઉપર પણ તે જાણ-
વાજોગ હતું નહીં. પોતાની બીલકુલ વીરૂદ્ધ
જતી અને ખોટી ઠરાવી નહીં શકાય એવી
ઉપલી શહાદતોનું ખંડન કરવાની મીથ્યા
તજવીઝ એરવદ જીવનજીએ સ્વભાવીક રીતે
પોતાનાં ભાષણ મધે નથી કીધી. તેવી તજ-
વીઝ નહીં કરવા માટે અલબત્તે તેમને
ઠપકો આપી નહીં શકાશે, કેમકે તેવી
તજવીઝ તેઓએ કરી હોત તો વીદ્વાનો
વચ્ચે તેઓ માત્ર પોતાની હસીજ ઠરાવત.
સચ્ચાર્થ શોધી કહાડવાની વળણની જે
સમુળી ગેરહાજરી તેમનાં ભાષણ મધે
જણાય છે અને પોતાનાં નાપાયદાર અનુ-
માનોનેજ માત્ર ટેકો આપવાની જે
મકસદ તેમનાં ભાષણ મધે વ્યાપી રહેલી
નજરે પડે છે, તેને અનુસરીને તેઓ તેમની
બીલકુલ વીરૂદ્ધ જતી તે અસ્તકીમ શહા-
દતોની માત્ર નોંધ પણ નથી લેતા, તે
બીના ખેદ કરવા જેવી છે. પણ વધારે
ખેદ કરવા જેવું તો એ છે કે સામું
તેઓ એમ જણાવે છે કે, દાંકતર વેસ્તાનાં
એક લખાણ પ્રમાણે શેહિનશાહ અકબરના

જમાનામાં નવસારીના મોખેદો જેટલા ધારવામાં આવે છે એટલા અજ્ઞાન નહીં હતા. દૌકતર વેંસત પોતાનાં કયાં લખાણમાં એ બીના પુરવાર કરે છે તે એરવદ જીવનજીએ નથી જણાવ્યું. દૌકતર વેંસતના એ કહેવાતાં લખાણનું નામ અને તેની દલીલો બહેરમાં મેલવાની મેહેરખાની એરવદ જીવનજી કરશે તો તેમની તપાસ અમો ખુશીથી લઈશું. દૌકટર ગેલ્ડનરે પ્રગટ કરેલી અવસ્તાના દીખાયાનો અભ્યાસ કરતાં પણ આ બીનાઓ પ્રગટી નીકળે છે કે, મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાના જમાનામાં નવસારી ખાતેના દસ્તુરો તથા મોખેદો જરથોસ્તી ધર્મ વીષે નજીવું અથવા લગભગ નહીં જેવું જ્ઞાન ધરાવતા હતા, અને એ મઝહબના સંબંધમાં તેઓએ કાંઈ પણ લખાણો કર્યાં ન હતાં. મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણા, એરવદ જીવનજી પુરવાર કરવાની મીથ્યા અને નાપાયદાર તજવીઝ કરે છે તેમ, જરથોસ્તી ધર્મનું સાચું જ્ઞાન ધરાવતા હોત તો તેમના હાથથી લખાયેલી કોઈ શરેહ અથવા તરજુમો યા કાંઈ નહીં તો જરથોસ્તી ધર્મને લગતી કોઈ કેતાબની અમસ્થી નકલો પણ મોજુદ હોત. પણ મરહુમ દસ્તુરનાજ નહીં પણ તેમના વખતના નવસારી ખાતેના બીજા કોઈ પણ મોખેદની કલમથી જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી કાંઈપણ લખાણ થયેલું જણાયું નથી. મરહુમ દસ્તુરની આગમજ તેમજ પાછળના જમાનાઓમાં ઘણી પેઢી સુધી જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી જ્ઞાનમાં ઉંચા પ્રકારની તો નહીં પણ માત્ર સાધારણ કાબેલિયત પણ પોતે ધરાવતા હતા, એમ નવસારી ખાતેના કોઈ પણ પારસીએ કોઈ પણ રીતે બતાવ્યું નથી. અવસ્તાના ભાગોની જે નકલ આગળ ગુજરાતમાં કરવામાં આવી હતી તે પણ મોટે ભાગે ઈરાનીઓને હાથની છે, જેમાં

યસ્નેની નામીચી કેતાબ જે હાલ ઑકસફર્ડની પાઠશાળાને ભેટ આપવામાં આવી છે તે મુખ્ય છે. પણ નવસારી ખાતેના મોખેદો અવસ્તાની પોથીની નકલો કરવાની શક્તી ધરાવતા હતા એવું પુરવાર કરનારી શહાદતની ગેરહાજરી છતાં, માત્ર તકરારને ખાતેર આપણે એકબારગી માની લઈએ કે તે પોથીની નકલો તેઓએ કરી હતી, તો તે ઉપરથી એમ સાબિત થતું ગણી નહીં શકાય કે તેઓ ઝંદ ભાષા બોલતા અથવા સમજતા હતા. આ બહુ અગત્યની બીના છે કે મરહુમ દસ્તુર નેરયોસંગ ધવલે ઘણા આગળા જમાનામાં ગુજરાતમાં વસી અવસ્તાનો સંસ્કૃત તરજુમો કીધા પછી, અઢારમી સદી સુધી કોઈ પણ નવસારીના બીજા દસ્તુર યા મોખેદે અવસ્તાનો બીજા ભાષામાં તરજુમો કીધો નથી. માત્ર કીયા કામ કેમ કરવું અને અવસ્તા મોઢે કેમ લખી જવી, તેજ એ દસ્તુરો તથા મોખેદો બોલતા હતા. એ બીના કોઈ પણ રીત અબજબી ઉત્પન્ન કરનારી નહીંજ જણાશે, કારણકે આજે પણ સેંકડે નેવું ટકાથી પણ વધુ મોખેદો માત્ર એટલુંજ જ્ઞાન ધરાવે છે. હાલના મોખેદોનો બહુજ નાનો ભાગ સઉથી પર્વત તથા પુરાતન જરથોસ્તી ધર્મનાં મહત્વ તથા તેની ખરી ખુબીઓને લગતું થોડું ઘણું પણ જે જ્ઞાન સંપાદન કરવાને શક્તીવાન થાયછે, તે માટે પારસી કોમને નહીં પણ પશ્ચીમ તરફના જ્ઞાન અને ઉત્તેજનનેજ તે આભારી છે. પણ હાલના મોખેદોના બહુ મોટા ભાગની જરથોસ્તી ધર્મને લગતા જ્ઞાન સંબંધી તેવી ઉતરતા પ્રકારની સ્થિતી માટે તેમને નહીં પણ પારસી કોમને ઠપકો ઘટે છે. એ કોમ જ્યાં સુધી પોતાના ધર્મ તરફની સામાન્ય બેદરકારીને બાજુએ મેલી પોતાની અને અકસર કરીને

નાં ૧૪૧

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૧૫ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૨)

પોતાના ધરમગુરુઓના વર્ગે વચ્ચે જર-
થોસ્તી મજહબની સંગીન કેલવણી કેળ-
વવાના ઉપાય નહીં લેશે, ત્યાં સુધી પોતાના
ધરમના સંબંધમાં તેની તેમજ તેનાં ધરમ
ગુરુઓના વર્ગની બહુજ ખેદ તથા અકસોસ
ઉમત્ત કરવા જેવી જે હાલત થઈ પડી છે.
તેનો છેડો આવેલો જોવાને ભાગ્યશાળી
નહીંજ થશે.

આજના અમારા વીષય ઉપરથી વાંચ-
નાર જોઈ શકશે કે, મરહુમ દસ્તુર મેહર-
રજાણાને લગતી દંતકથાના આડકતરા
ટેકામાં અર્દશીર કેરમાનીએ શેહેનશાહ
અકબરને પાર્સી ધર્મ સમજાવ્યો નહીં હતો
અને તેમને તો માત્ર ફરહંગે જેહાનગીરીને
લગતા ફારસી શબ્દોના અર્થો નકી કરવા
માટેજ કેરમાનથી બોલાવી મંગાવવામાં
આવ્યા હતા, એવું જે અનુમાન તે ફારસી
શબ્દકોષ માહેલા અમુક વાક્યના એક ભાગ
ઉપરથી એરવદ જીવનજીએ કાઢાડ્યું હતું,
તે ઇતીહાસીક મોસ્તકીમ શહાદતો મારફતે
ખીલકુલ નાપાયદાર ઠરે છે, એટલુંજ નહીં
પણ કેટલીક સંગીન દલીલો તેની તદ્દન
વીરુદ્ધમાંજ જાય છે. વળી વાંચનાર વધુ
એ જોઈ શકશે કે, મરહુમ દસ્તુર મેહરજા-
ણાને લગતી દંતકથાની સચાઈ સંબંધી
શકને, શેહેનશાહ અકબરના જમાનાના
નવસારી ખાતેના પાર્સી દસ્તુરો તથા મોખે-
દોની જરથોસ્તી ધર્મને લગતાં જ્ઞાન સંબંધી
બહુજ ઉત્તરતા પ્રકારની સ્થિતી મારફતે
બહુજ મજબુત ટેકો મળે છે.

દેલસુઝ.

મરહુમ દસ્તુર મેહરજાણાને લગતી
દંતકથાને ટેકો આપનારી નવસારી સાથે
સંબંધ ધરાવનારી ભરસો મેલવા લાય-
કની કેઈ શહાદતો કે નોંધોની સમગ્રી
ગરહાજરી મારફતે તેની સચ્ચાઈ વીષેના
શકને મળતી મજબુતી.

ગયા બુધવારના અંકમાં અમો સ્પષ્ટ
રીતે દેખાડી ગયા છીએ કે, દસ્તુર અર્દશીર
કેરમાનીને તો માત્ર ફાર્સી શબ્દોના અર્થો
ફરહંગે જેહાનગીરીના રચનાર મીર જમા-
લોદીન અન્જુને પુરા પાડવા માટેજ ધરા-
નથી ખાસ બોલાવવામાં આવ્યા હતા અને
તેઓએ શેહેનશાહ અકબરને જરથોસ્તી
ધર્મ સમજાવ્યો નહીં હતો, એવું જે વળુદ
વગરનું અને કાચું અનુમાન મરહુમ દસ્તુર
મેહરજાણાને લગતી અકસર કરીને નવ-
સારીના પાર્સીઓ વચ્ચે ચાલતી આવેલી
દંતકથાના આડકતરા ટેકામાં એ ફાર્સી
શબ્દકોષ માહેલા અમુક વાક્યના એક ભાગ
ઉપરથી એરવદ જીવનજીએ કાઢાડ્યું હતું,
તે એજ શબ્દકોષ માહેલી અર્દશીર કેર-
માનીને લગતી આડકતરી શહાદતો મારફતે
નાપાયદાર ઠરે છે એટલુંજ નહીં, પણ ખીજી
ઇતીહાસીક સીદ્ધી શહાદતો અને મોસ્તકીમ
દલીલો ખરી હકીકતને તે નાપાયદાર અનુ-
માનથી તદ્દન ઉલટા પ્રકારનીજ પુરવાર કરે
છે. જણાવવાની જરૂર નથી કે એકબારગી
એરવદ જીવનજીએ ખાતરીપૂર્વક રીતે એમ
સાબેત કરી આપ્યું હોત કે દસ્તુર અર્દશીર
કેરમાનીને ફરહંગે જેહાનગીરીના રચના-
રને માત્ર ફાર્સી શબ્દોના અર્થો પુરા પાડ-
વાને માટેજ શેહેનશાહ અકબરે નાણાંની

મહદ મોકલી ખાસ ધરાનથી બોલાવી મંગાવ્યા હતા, અને તેઓએ તે મહાન સજ્જતાને જરથોસ્તી દીનની સમજણ આપી નહીં હતી, તોપણ તેની મારફતે એમ પુરવાર થયલું ગણી નહીંજ શકાત કે મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાએ તે નામદારને પાર્સી મઝહબ સમજાવ્યો હતો. તર્કશાસ્ત્રનો આ એક ઘણો જાણીતો નીયમ છે કે એક નકાર સુચક બીના મારફતે હાકાર સુચક બીના કદી પણ સાબિત કરી નહીં શકાય. બીજા શબ્દોમાં બોલ્યે તો દસ્તુર અર્દશીર કેરમાનીએ જરથોસ્તી દીન શહેનશાહ અકબરને સમજાવી નહીં હતી એમ સાબિત કર્યાથી એવું પુરવાર થયલું કદી પણ ગણી નહીં શકાય કે મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાએ પાર્સી મઝહબની સમજણ તે નામદારને આપી હતી. મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાએ શેહેનશાહ અકબરને પાર્સી ધર્મ સમજાવી તેમાં તેને વટલાવ્યો હતો તે બીના પુરવાર કરવા માટે સીદ્ધી શકાદતો તથા હાકાર સુચક દલીલોજ રજુ કરવી જોઈએ. તર્કશાસ્ત્રના તેવા એક બહુ સાદા નીયમને અનુસરીને તકરાર કરવાની સંભાળ એરવદ જીવનજી જેવા ઉચ્ચ કેળવણી ધરાવનાર ગ્રહસ્થે નથી લીધી તે બીના વીદ્વાનો વચ્ચે અભય-બીજ ઉત્પન્ન કરશે. ગયા બુધવારના અંકમાં વધુ અમો એવું દેખાડી ગયા છીએ કે મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતી દંતકથાની સચ્ચાઈ વીષે જે શક આસરે પાંચ વરસ ઉપર ઇતીહાસના જાણીતા વીદ્વાન અભ્યાસી મી. ૩૦ પે. ૦ કરકરયાએ ઉલ્લેખ કર્યો હતો તેને, શેહેનશાહ અકબરના જમાનાના સામાન્ય રીતે સઘળા હિંદી પાર્સીઓની, અને ખાસકરીને નવસારીના જરથોસ્તીઓની, મઝહબસ્ત મઝહબને લગતાં જ્ઞાનના સંબંધમાં ઇતીહાસીક શકાદતો મારફતે સાબિત થતી બહુજ ઉતારતા પ્રકારની સ્થિતિ, મજબુત ટેકા આપે છે. ગયા બુધવારના અંકમાં અમો જે બીનાઓ પુરવાર કરી ગયા છીએ તેઓ વીષે એટલો ટુંક એશારો કરી, મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતી દંતકથાના ટેકામાં જે બાબત ગઈ ૧૯ મી તારીખે રાયલ એશીઅંટીક સોસાયટીની અત્રેની શાખા સનમુખ એરવદ જીવનજીએ વાંચ્યું હતું તેની તપાસ આગળ ચલાવીશું.

મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતી દંતકથા સાથે સંબંધ ધરાવતી જે એક બીના આપણું બહુ ગંભીર ધ્યાન ખેંચે છે તે એ કે, તે દંતકથા વીષે શેહેનશાહ અકબરના જમાનાના તેમજ ત્યાર પછી લગભગ એ સદી સુધીના બુદ્ધ નવસારી ખાતેના પાર્સીઓએ પણ કશી નોંધ જાળવી નથી રાખી. મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા પેહલે માત્ર એક મોખેદ હતા અને નવસારી ખાતેના પાર્સીઓએ એમને પાછળથી દસ્તુર બનાવ્યા હતા. તે બનાવ સાથે સંબંધ ધરાવતો એક દસ્તાવેજ હસ્તી ધરાવતો જણાવવામાં આવે છે. પણ બુદ્ધ તે દસ્તાવેજ ઉપર જે મોખેદોએ સહી મેલેલી નજરે પડે છે તેઓ તરફથી તે મધે એમ જણાવવામાં આવેલું નથી દેખાતું કે, મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા દેહલીની દરબારમાં જઈ મોઅજેઝો કરી તથા પાર્સી ધર્મ શેહેનશાહ અકબરને સમજાવી તે નામદારને જરથોસ્તી મઝહબમાં વટલાવી આવ્યા તેથી તેઓને દસ્તુર બનાવવામાં આવ્યા છે. મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા અકબર જેવા મહાન શેહેનશાહની દરબારમાં જઈ તે નામદારને પાર્સી ધર્મમાં વટલાવવાને ફતેહમંદ નીવડ્યા હોત તો તેમની નામના નવસારી જેવા નાના કસ્ટામાં બહુજ ફેલાઈ જવા પામત; અને તેમની નામનાના તેવા ફેલાવાના પરીણામમાં તે અજબ જેવા અને પાર્સી કોમે બહુ

મગરૂરી લેવા જેવા બનાવની નોંધ તે કસ્બા મધેના અનેક જરથોસ્તીઓ જાળવી રાખવાને પાછળ નહીજ પડત. એકપ્રારગી તેવી કોઇ નોંધ હસ્તી ધરાવતી હોત તોપણ, તેની ઉપર વીશ્વાસ મેલવા આગમજ તેમાં દેહલી જઇ આવેલા પાસીઓએ પોતાને વીરે મોહો-ડેથી કહેલી બીનાઓનોજ સમાવેશ થવાના તેમજ તે કારણે તેમાં સરહાગાતનું તત્વ મોટાં પ્રમાણમાં આમેજ થવાના લગભગ નદી સંભવને ગણતરીમાંજ લેવો પડતા. ટુંકમાં કહ્યે તો તેવી નોંધ ઉપર વીશ્વાસ મેલી અથવા કોઇ પ્રકારનો મહાર ખાંધી નહીજ શકાત. પણ તેવી પણ કોઇ નોંધ હસ્તી નથી ધરાવતી, તે બીના મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતી દંતકથાની સત્યાઇની બહુજ વીરૂદ્ધ જાય છે એમ સૌ કોઇ કબુલ રાખશે.

વળી અકબર જેવા મહાન શેહનશાહે નવસારી ખાનેના પાસીઓ ઉપર પોતાને જરથોસ્તી દીન સમજાવવા દેહલી આવવા માટે ખાસ આમંત્રણ મોકલ્યું હોત તો, તેને લગતા અમલ દસ્તાવેજ અથવા તેની સત્તાવાર નકલો સ્વાભાવીક રીતે બહુ કાળજીથી જાળવી રાખવામાં આવેલી જણાત. પણ તેવા કોઇ અસલ દસ્તાવેજ કે તેની એક યા વધુ નકલો અથવા તેમની સાથે સંબંધ ધરાવતી માત્ર કોઇ નોંધ વટીક હસ્તી નથી ધરાવતી. બીજા હાથ ઉપર ખ્રીસ્તી ધર્મની સમજણ મેળવવા માટે જે પાઠરીઓને શેહનશાહ અકબરે ગોઆથી ખાસ બોલાવી મંગાવ્યા હતા, તેમને આમંત્રણ કરનારો તે નામદારે તેમની ઉપર લખેલો પત્ર હજી મોજુદ છે. દુઝારીક નામના તવારીખનવીસે પોતાના ઇતીહાસમાં તે જાળવી રાખેલો નજરે પડે છે, અને તે ઇતીહાસ ઉપરથી જર્મન ઇતીહાસ કર્તા કાઉંટ ડ નરે પોતાની તવારીખમાં

તેને ઉતારી લીધેલો જોવામાં આવે છે. દસ્તુર આઝર કેઇવાન અને દસ્તુર અર્દશીર કેરમાનીને શેહનશાહ અકબરે ખાસ આમંત્રણ કીધું હતું, તે બીનાની નોંધ હમેસ્તાનમાં તેના કર્તા મોહસેન ફાનીએ જાળવી રાખી છે. પણ ખાસ આમંત્રણ મોકલી નવસારીથી પાસીઓ બોલાવી મંગાવ્યા હતા એમ કોઇ તવારીખમાં લખવામાં આવેલું જણાતું નથી. એરવદ જીવનજી જે તવારીખનવીસને બહુ વજન લાગુ પાડીને ટાંકે છે તેજ બદઓની માત્ર એટલુંજ લખી ગયો છે કે “ નવસારીથી પાસીઓ આવ્યા હતા.” તેમને ખાસ બોલાવવામાં આવ્યા હતા એમ જેમ બદઓની તેમ મોહસેન ફાનીએ લખેલું નથી જણાતું. તે કારણે નવસારી ખાતેથી પાસીઓને ખાસ આમંત્રણ કરીને પોતાને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવવા માટે શેહનશાહ અકબરે બોલાવી મંગાવ્યા હતા એવું જે અનુમાન બદઓનીને આધારે એરવદ જીવનજીએ કાઢાડ્યું છે, તે નાપાયાદારજ જણાશે. નવસારીના કેટલાક પાસીઓએ શેહનશાહ અકબરની દરબારની લીધેલી મોલાકાત સાથે સંબંધ ધરાવતી જે શહાદતો હસ્તો ધરાવે છે તેમની ઉપરથી માત્ર એટલુંજ અનુમાન સલામતી સાથે કાઢી શકાશે કે, ગુજરાત માંહેલા તે નાના કસ્બામાંથી થોડાક પાસીઓ મોગલ રાજધાની શેહર મધે ધંધાને કારણે યા કોઇ બીજા સળંગ આવેલા પોતાની જાણમાં આવતાં જરથોસ્તો ધર્મને લગતી બાબતોની થોડીક સમજણ મેળવી લેવા માટે શેહનશાહે તેમને પોતાની હજીર બોલાવો મંગાવ્યા હોય. વળી આ પણ બનવાજોગ છે કે નવસારીના થોડાક પાસીઓ દેહલી કોઇ બીજા સળંગસર ગયા હોય, અને ત્યાં જુદા જુદા ધર્મોને લગતી તકરારો સાંભળવાના શેહનશાહના શૌકની ખબર તેમને પડતાં જરથોસ્તી મઝહબની

તે નામદારને કાંઈક સમજાવ્યું આપવાને માટે તેઓએ પોતેજ તે નામદારને અરજ કરી હોય. વળી બહુઓની એમ નથી લાગતો કે તેઓએ ધર્મને લગતી તકરારોમાં ભાગ લીધો હતો, અથવા જરથોસ્તી ધર્મની બારીકીઓ શેહેનશાહ અકબરને સમજાવી હતી. તેનો માત્ર અંટલુંજ જણાવે છે કે “આતશને માન આપવાનાં કામને તેઓએ મોટી બંદગી કહી, અને પોતાની તરફ શેહેનશાહને ખેંચી તે નામદારને કયાની શેહેનશાહોના વખતના અમુક શબ્દો અને તેઓનાં રાહરવેશથી વાકેફ કીધો.” હવે એ પ્રકારનું જ્ઞાન આપવા માટે કાંઈ ધર્મના ઉંડા અભ્યાસની અગત નથી. કોઈ પણ સાધારણ મોઝેહ તે પ્રકારનું જ્ઞાન પારકો ધર્મ પાળનારા કોઈ પણ શખ્સને આપી શકે. આતશની પરસ્તેશ અને તેને લગતી કીયાઓ કેમ કરવી તેમજ અવસતાની બંદગી કેમ લણી જવી તે અલખત સઘળા મોઝેહો જાણતાજ હોવા જોઈએ, અને તેવું જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે કાંઈ અસાધારણ હુશીયારીની જરૂર નથી પડતી. પણ કેરમાનના દસ્તુરો માટે હમેસ્તાનનો કર્તા કહે છે કે તેઓને “જરથોસ્તી દીનને લગતા લેહલરમો અને બારીકીઓ વીષે સચાલો કરવામાં આવ્યા હતા.” દસ્તુર આઝર કેઈવાન વીષે હમેસ્તાનનો કર્તા લખે છે કે તેમણે ખાસ શેહેનશાહ અકબર માટે પોતાના ધર્મ અને ફીલસુફી વીષે એક અતી કાબેલ રેસાલો ચૌદ ભાગમાં લખી એ શેહેનશાહનાં આમત્રણના જવાબમાં મોકલ્યો હતો. આઝર કેઈવાનનો એ રેસાલો નાદરશાહે દેહલી બાળી નાંખ્યું ત્યારે ૧૭૩૮ માં ત્યાંના પાદશાહી કેતાબખાના સાથે બળી નાશ પામ્યો હતો એમ કહેવામાં આવે છે. દસ્તુર અર્દેશીર કેરમાની વીષે હમેસ્તાનનો કર્તા લખે છે કે તેને શેહેનશાહના વજીર અબુલફઝલને આતશ પવીત્ર

કરી હમેશ મહેલમાં બાળવી રાખવા શીખવ્યું હતું. તે પ્રમાણે નવસારીના અને કેરમાનના પાર્સીઓએ બળવેલાં કામો વચ્ચેનો જે ફરક શેહેનશાહ અકબરનાં જમાનાની ઇતીહાસીક શહાદતો મારફતે પ્રગટી નીકળી છે, તે જોઈતું બતાવે છે કે તે નામદારને જરથોસ્તી ધર્મનું ખરૂં મહત્વ અને તેનો મર્મ સમજાવનારા તેમજ એળાદતખાના મધે સઘળા ધર્મો વીષેના વાદવીવાદમાં ભાગ લેનારા ઇરાની દસ્તુરો તથા મોઝેહોજ હોવા જોઈએ.

મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણુ દેહલી જઈ મહાન શેહેનશાહ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવી આવ્યા એવી, અકસર કરીને નવસારી ખાતેના પાર્સીઓ વચ્ચે ચાલતી આવેલી દંતકથાના ટેકામાં એ કરુખા મધે થયેલી, જે એક નોંધની શહાદત એરવહ જીવનજી રજુ કરે છે, તે મરહુમ દસ્તુરનાં મરણ પછી લગભગ પોણી બસા વરસ ગુજર્યા બાદ કરવામાં આવેલી માલમ પડે છે. તે નોંધ દસ્તુર શાપુરજી સંજાણી કલમથી લખાયેલા નવસારીના આતશબેહરામને લગતા કીરસામાં હસ્તી ધરાવે છે પણ એ કીરસાની શહાદત લરૂસો મેલવા લાયક નથી એમ ખુદ ભગર સાયના દસ્તુરો તથા મોઝેહો આઠકતરી રીતે કબુલ રાખી ચુક્યા છે, કેમકે નવસારીના આતશબેહરામ કેસાઈ ખુરશેહજીએ પોતાને ખરચે બંધાવ્યા હતા એવી જે બીના એ કીરસા મધે જણાવવામાં આવી છે, તેને બીલકુલ ખોટી જાહેર કરી તેઓ જોઈતું જણાવે છે કે એ આતશબેહરામ તો અન્જોમને ભરેલાં નાણાં મારફતે તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં. તેમ છતાં મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણુને લગતી દંતકથાના ટેકામાં એ કીરસાની શહાદત એરવહ જીવનજીએ રજુ કરેલી હોવાથી માત્ર એટલોજ સાર ખેંચી શકાય છે કે તે માહેલા જે ભાગો

પોતાની લાગણીઓ, વેળાઓ કે ખુદાઓની તરફેણમાં જતા હોય તેમને ખરા તરીકે તેઓ સ્વીકારે છે, જ્યારે તેમની વીરૂદ્ધ જતા લાગોને સાચા માનવાને તેઓ ના પાડે છે. તકરાર કરવાની તથા શાહદતો રજુ કરવાની તેવી રીતી બહુ વીચીત્ર અને ગેરવાજબીજ છે. અત્રે કોઈ એવી દલીલ કદાચ રજુ કરશે કે શું એક ચોપડી માંહેલી અમુકખીના ખોટી હોય તો તેથી તે માંહેલી બાકીની સઘળીજ બાબતો સત્યાઈથી વેગળી હોવી જોઈએ. પણ તે દલીલ ના પાયાદારજ જણાશે કેમકે એક ચોપડીમાં નોંધવામાં આવેલી કોઈ અમુક ખીના ખોટી જણાતાં તે ચોપડીની શહાદત શકમંદજ ગણાવી જોઈએ, અને તેવી શકમંદ ચોપડી માંહેથી કોઈ ખીનાને શહાદત તરીકે ટાંકવા આગમજ તેના તેવા ઉપયોગ કરનારને તે ખીનાની સત્યાઈ પેહલે પુરવાર કરવાને બંધાયલોજ સમજવામાં આવે. ખીજા શબ્દોમાં બોલ્યે તો દસ્તુર શાપુરજ સંજ્ઞાણાના નવસારીનાં આતશબેહરામને લગતા ફીરસા માંહેલી મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતી દંતકથાને ટેકો આપતી નોંધ તેની તરફેણમાં ટાંકવા આગમજ તે નોંધની સત્યાઈ પુરવાર કરવાને એરવદ જીવનજ તર્કશાસ્ત્રના નીયમો પ્રમાણે બંધાયલા હતા. પણ તે કામ લગ લગ અશક્ય જેવુંજ હોયાથી તેઓ તે કરી નથી શક્યા, કારણ કે તે નોંધ ખરી છે એમ સાબેત કરવું અને એ દંતકથા સાચી છે એમ પુરાવાર કરવું એ એક સરખુંજ મુશ્કેલ છે. તે પ્રમાણે એ દંતકથા જેવી એક બહુજ શકમંદ ખીનાના ટેકામાં તેટલીજ શકમંદ ચોપડીસાંથી જે શહાદત રજુ કરવામાં આવી છે, તેને વજન લાગુ પાડવાને અથવા સાચી તરીકે સ્વીકારવાને ખરા ખોટા વચ્ચે તોલ કરવાની સાધારણ શક્તી ધરાવનારો કોઈપણ અપક્ષપાત આસામી તૈયાર નહીંજ થશે. તેવી ખીલકુલ નકામી

શહાદત શોધી કઢાડવા પાછળ એરવદ જીવનજીએ પોતાનો વખત તદન ફેકટમાં ગુમાવ્યો છે, એમ અમને લાગે છે. વળી મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાના મરણ પછીનાં છેક પોણીબસો વરસ સુધી તેમને લગતી દંતકથાની નોંધ નવસારીના કોઈપણ પાર્સીએ નથી લીધી તે ખીના ઉપરથી એવોજ સંભવીત સાર ખેંચી શકાય છે કે એ દંતકથા ખીલકુલ નાપાયદારજ હોવી જોઈએ; અને મરહુમ દસ્તુરનાં મરણ પછી ઘણોજ લાંબો વખત ગુજરી ગયા બાદ ખોટી ફીર્તી મેળવવાના અઘટીત અને નાનું મન બતાવનારા હેતુથી, મરહુમ દસ્તુરના કુંટુખીઓએ કે કોઈ પણ ખીજા પાર્સીઓએ એ દંતકથા ઉભી ફીધી હશે. ઉપરાંત એ દંતકથાની સત્યાઈની બહુ વીરૂધ્ધમાં જે ખીના જાય છે તે એ કે પાર્સીઓ હિંદુસ્તાનમાં પહેલવહેલા આવ્યા ત્યારથી પોતાના વખત સુધીની ફીરસે સંજ્ઞાન નામની જે નામીચી ટુંક તવારીખ શેહિનશાહ અકબરના જમાનાના નવસારી ખાતેના એક મોખેદે લખી છે, તેમાં દસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતી દંતકથાની કશી પણ નોંધ લેવામાં આવેલી નથી જણાતી. જો દસ્તુર મેહરજીરાણાએ દેહલી જઈ શેહિનશાહ અકબરને પાર્સી ધર્મખરેખર સમજાવ્યો હોત, અને મોંઘજે-ઝો કરી તે નામદારને એ સહથી પવીત્ર તથા પુરાતન મજહૂબમાં વટલાવ્યો હોત, તો તેવા મહાભારત બનાવની નોંધ તે ટુંક તવારીખમાં ખરચીતજ લેવામાં આવત. એ દસ્તુરની આગળ થઈ ગયલા પ્રખ્યાત ચાંગાશાહના પ્રાક્રમોની નોંધ એમાં લેવામાં આવેલી છે. અમો આગળ વધીને કહીશું કે તેવું પ્રાક્રમ જો મરહુમ દસ્તુરે ફીધું હોત તો તે અદ્ભુત બનાવની નોંધ નવસારી ખાતેના કોઈપણ પાર્સીએ શેહિનશાહ અકબરના જમાનામાં અથવા તેની

પછી થોડાંક વરસ ગુજરી ગયા બાદ કોઇ ખાસ ચોપડી મારફતે જાળવી રાખવાની પોતાની અર્ધન ફરજ જીવવાની હોત. જણાવવાની જરૂર નથી કે ક્રીસ્તે સંજનની કેતાબ ઈ. સ. ૧૬૦૦નાં સાલમાં એટલે શેહેનશાહ અકબરની હયાતી દરમ્યાન અને મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણા દેહલીથી નવસારી પાછા ફર્યાની કહેવાતી તારીખની માત્ર વીસજ વરસ અને તેમનાં મરણની માત્ર નવ વરસ પછી ખુદ નવસારીમાં લખાઈ હતી. પણ જેમ તે ક્રીસ્તમાં તેમ મરહુમ દસ્તુરના જમાનામાં કે તેમનાં મરણ પછીના છેક લગભગ પોણીબસો વરસ સુધાંમાં લખાયલી કોઈપણ કેતાબમાં, તેમનાં કહેવાતાં પ્રાકૃમની કશી નોંધ લેવામાં આવેલી નહીં જણાતી તે ખીના બહુજ અર્થસુચક છે. એથી ઉલટું મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાનાં મરણ પછી સો વરસે નવસારીમાં લખાયલી “ખોલાસે દીન” નામની કેતાબમાં તેના કર્તા દસ્તુર દારાખ પાહલન, ખુદ એરવદ જીવનજીના જણાવ્યા પ્રમાણે, માત્ર એટલુંજ લખે છે કે મેહેરજીરાણા પરેહજગાર દસ્તુર થઈ ગયા હતા. એ દસ્તુર દેહલી જઈ અકબરને ધર્મ સમજાવી સફરો પહેરાવી આવ્યા હતા એવી વાત દસ્તુર દારાખ પાહલનને ખબર હોત અને તેઓ જો તે માનતા હોત તો જરૂર એ દસ્તુર વીધેની પોતાની નોંધમાં તે ખીના તેઓ ઉમેરત. ૧૬૯૦માં લખાયલી આ કેતાબની શહાદત પણ બહુ મજબુતાપથી આ દંતકથા સામે જાય છે એમ વાંચનાર જોશે. આ સઘળી દલીલો એવાંજ અનુમાનને મજબુત ટેકો આપે છે કે મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાને લગતી દંતકથા ખીલકુલ નાપાયદાર છે, અને તેમનાં મરણ પછી ઘણી લાંબી મુદત ગુજરી ગયા બાદજ તેને ઉભી કરવામાં આવી હશે.

મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાને લગતી દંતકથાના ટેકામાં એરવદ જીવનજીએ આપેલાં લાખણનું પોકળ, તે માંહેલી દલીલો તથા તેમનાં અનુમાનોની નાપાયદારી વાંચનાર સનમુખ અચુક આકારમાં રજુ કરી અમોએ બતાવ્યું છે. અમારા વીધેની મદદથી વાંચનારે જોઈ લીધું હશે કે તવારીખના એક સાધારણ અભ્યાસીનાં જેટલું પણ ઇતીહાસીક જ્ઞાન તેઓ નથી ધરાવતા તેમજ ઇતીહાસીક શહાદતો ઉપરથી ખરાં નહીતો સંભવીત પણ અનુમાનો કાઢાડવાની એમની શક્તી બહુજ ઉતરતા પ્રકારની છે, તે ખીનાઓ એમનાં લાખણ મારફતે સ્પષ્ટ પ્રગટી નીકળે છે. વળી અમારાં લખાણો મારફતે તેઓની ઇતીહાસ સંબંધી ગંભીર અને કેટલાક દાખલાઓમાં હસવા સરખી ભુલો ઉપર વાંચનારનું ધ્યાન અમો આગલા અંકોમાં ખેંચી ગયા છીએ. તેમની ઇતીહાસને લગતી ખીજ બે ભુલો બતાવી આપી આજનો વીધય અમો ખતમ કરીશું મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાનાં નામની સઘળી હયાત તવારીખોમાં જણાતી સંપુર્ણ ગેરહાજરી શેહેનશાહ અકબરને પાર્સી ધર્મમાં વટલાવવાનું પરાક્રમ તેઓએ કયું ન હતું એમ પુરવાર નથી કરતી, એવું દેખાડવા માટે તેઓ એવી દલીલ રજુ કરે છે કે એમ તો અબુલફઝલ ખ્રીસ્તી પાદરીઓમાં માત્ર એકનુજ નામ આપે છે, અને ખીજાઓનાં નામોની નોંધ નથી લેતો. પણ એ દલીલ તદ્દન ભુલ ભરેલી અને ખીલકુલ નાપાયદાર છે તે અમો બતાવી આપીશું. જે પાદરી વીધે પોતાની તે દલીલમાં એરવદ જીવનજીએ એશારો કીધો છે તેનું નામ રદીફ અથવા રદોદ્દફ છે એમ કહેવાની જરૂર નથી. પણ તે ઉપરાંત ખીજા કોઈખી પાદરીનું નામ અબુલફઝલ નથી આપતો

એ ખીના તદ્દન ખોરી છે કેમકે ગોઆથી ખીજ પાદરીઓ શેહેનશાહ અકબરનાં તેડાંને માન આપી ખ્રીસ્તી ધર્મ તેનામદારને સમજાવવા માટે આવ્યા હતા તે બનાવની નોંધ લેતાં, તે નામીઓ ઇતીહાસ કર્તા પોતાનાં અકબરનામામાં ખોલેલું જણાવે છે કે “પાદરી ફરમાલીયુન ગોઆથી દરબારમાં આવ્યો અને તેને ઘણો માન લેલો આવકાર આપવામાં આવ્યો.” તે રીતે એરવદ જીવનજીની તે દલીલ જીલલરેલી અને નાપાયદાર હોયા ઉપરાંત, સામુ મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણુને લગતી દંતકથાની સમ્યાઈની વીરૂધ્ધમાંજ તે જતી જણાશે. પાદરી રદોલ્ફ ગોઆથી ૧૫૮૦માં પેહેલી વેળાએ ગયલા ત્રણ પાદરીઓનો વડો હોયાથી, તેમજ જુદા જુદા ધર્મોને લગતી તકરારમાં પોતાના બે હમશરીકો સાથે સરખાવતાં તંજોજ આગેવાન ભાગ લીધેલો હોવાને સખબે અબુલફઝલે સ્વભાવીક રીતે તેનાં નામની નોંધ લીધી છે. અલબત્તે તે ખીના ઉપરથી એવું સંભવીત અનુમાન કાઢાડી શકાય છે કે, શેહેનશાહ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવવા માટે નવસારીથી દેહલી ખાતે ગયલા પાર્સીઓના વડા જેમ જણાવવામાં આવે છે તેમ મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણુ હોત અને જુદા જુદા ધર્મો, સંબંધી તકરારોમાં તે પાર્સીઓ મધેથી તેઓએજ આગેવાન ભાગ લીધો હોત તો તેઓનું નામ ઇતીહાસમાં જળવાઈ રહેલું જોવામાં આવત. પણ કોઈ પણ ઇતીહાસકર્તા મરહુમ દસ્તુરનાં નામની નોંધ નથી લેતો; એટલુંજ નહીં, પણ અબુલફઝલ તો નવસારીથી દેહલી ગયલા પાર્સીઓ વીષે કશો એશારો પણ નથી કરતો ! તે ખીના પણ એવુંજ અનુમાન કાઢાડવાને આપણને કારણ આપે છે કે મેહેરજીરાણુ નવસારીથી દેહલી એકબારગી ગયા હોય,

તોપણ ત્યાં પોતાની સાથના નવસારીના ખીજ પાર્સીઓ સાથે સરખાવતાં કોઈ પ્રકારનો આગેવાન ભાગ તેઓએ ભજવી બતાવ્યો નહીંજ હશે, અને જરથોસ્તી ધર્મની પોતે આપેલી સમજણ મારફતે નવસારીના પાર્સીઓ માંહેલો કોઈ પણ એક કાંઈ પણ જીવ જેવી કે જાણવાબેગ અસર શેહેનશાહ અકબર ઉપર કરી શક્યો નહીં હશે.

વળી એરવદ જીવનજીએ પોતાનાં ભાષણ મધે ખીજ એવી ખીના જણાવી છે કે અકબરે ખ્રીસ્તી પાદરીઓને યુરોપથી ખોલાવી મંગાવ્યા હતા. એ ખીનાને તવારીખનો ખીલકુલ ટેકો નહીં હોયાથી તેઓ એ ભાષણ વાંચતા હતા તે દરમીઆનજ ઇતીહાસના જાણીતા વીદ્વાન અભ્યાસી મી० રૂ૦ પે૦ કરકરીયાએ એઓ પાસે તે ખીનાની શહાદત માગી હતી. તે માગણીના જવાબમાં લગાર અચકાયા પછી પોતાની શહાદતો તરીકે કાઉંટ ડનર અને ફુઝારીકનાં નામો એરવદ જીવનજીએ રજુ કર્યાં હતાં. પણ એ બંને તવારીખનવીસોના ઇતીહાસોનો અભ્યાસ કરતાં જણાશે કે અકબરને યુરોપ સાથે કશો વ્યવહાર હતોજ નહીં, અને ગોઆના પૌરટુગીઝ સત્તાવાળાઓની મદદથી તે બંદર ખાતેના પાદરીઓનેજ દેહલી ખોલાવી મંગાવવાને તે નામદાર શક્તિવાન થયો હતો. ખ્રીસ્તી પાદરીઓ યુરોપથી નહીં પણ ગોઆથી અકબર આગળ ગયા હતા. આ તો જાણીતી ખીના છે કે મોગલ દરબારને યુરોપ સાથે પેહેલો સીધો સંબંધ શેહેનશાહ જેહાનગીરના વખતમાંજ થયો હતો, જે વખતે અંગ્રેજ એલચી સર ટૉર્મેસ રો તે નામદારની દરબારે ઇંગ્લેંદથી આવ્યો હતો.

આજના અમારા વીધ્ય મારફતે અમોએ ગતાવી આપ્યું છે કે મરહુમ હસ્તુર મેહરજીરાણાએ દેહલી ખાતે કરી ગતાવેલાં કહેવાતાં પરાક્રમની માત્ર એક અપવાદ સેવાય કરી પણ નોંધ નવસારી ખાતેના કોઈ પણ પાર્સીઓએ એ કરુણા મધે જાળવી નથી રાખી, અને તે અપવાદ સાથે સંબંધ ધરાવતી ચોપડી બહુ શકમંદ હોયથી તથા ભરૂસો મેલવા ભ્રમ નહીં હોવાને કારણે, તેમજ મરહુમ હસ્તુરની મરણ પછી છેક પોણી બસો વરસ ગુજરી ગયા બાદ તે લખાયલી હોવાને લીધે તેની શહાદત રજુ કરવી નકામુંજ છે. નવસારી સાથે સંબંધ ધરાવતી ભરૂસો મેલવા લાયકની કોઈ નોંધની સમુળી ગેરહાજરી પણ મરહુમ હસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતી દંતકથાની સમ્બાધ વીધે આસરે પાંચ વરસ ઉપર ઉભા કરવામાં આવેલા શકને બહુ મજબુત ટેકો આપતી જણાયે.

દેલસુઅ.

નાં ૧૪૨

પંચડાંડ

(તા. ૧૯ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૨)

શહેનશાહ અકબરને પારસી ધર્મ કોણે સમજાવ્યો હતો તે વિષે નવેસરથી જાગેલી ચર્ચા. *

“તવારિખ પોતાનું કથન પાછું કયે છે.” આ એક અંગ્રેજી કહેવત છે, જે હમણાં મથાળેના પ્રશ્નના સંબંધમાં પણ ખરી પડતી જણાય છે. આજથી આશરે છ વરસની વાટ પર જ્યારે એ તકરાર રાયલ એશીઆટીક સોસાયટીમાંથી આગલ વધી છાપામાં ફાટી નિકળી હતી, તે વેળા જે નાલાયક વલણ મરહુમ હસ્તુર

મેહરજી રાણાના તથા તેમના ખાનદાનના શત્રુઓએ ધારણ કીધી હતી, બરાબર તેજ વલણે કામ લેવાનું આ વેળા પણ તેઓએ શરૂ કર્યું છે. ચર્ચાપત્રીના કે તખલ્લુસના વેશ ધારણ કરી તેને ઓથે તે બિચારાઓને શતાવવા તથા ભાંડવામાં આવ્યા હતા; અને આ વેળા પણ તેવોજ કટાક્ષ દેખાડવા લાગ્યા છે. મુલ મુદાની વાત એટલીજ છે કે, મરહુમ હસ્તુર રાણા અકબરની દરબારમાં ગયા હતા કે નહીં? અકબરને પારસી ધર્મ કોણે સમજાવ્યો હતો? અને તે સમસમજાવટની તેના ઉપર શી અશર થઈ હતી? એ સવાલોનો ફરજીયો તે વેળા, છાપા મારફતે મીં કરકરયાની વિરુદ્ધ અને હસ્તુર મેહરજી રાણાની તરફેનમાં થઈ ગયો હતો. તેની અચુક સાબેતી ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા તથા મુંબઈ ગેઝેટમાં તે વેળા પ્રગટ થયેલાં “એડી ઓફલટરી” ના તખલ્લુસવાળા વિદ્વાન લખનારનાં, તેમજ કયસરે હિન્દનાં લખાણોથી મળે છે. તે વેળા આ લખનારાઓની મુસ્તકીમ તકરારો સામે મીં કરકરીયા કર્યું કરી શક્યા ન હતા. માત્ર તેમના પક્ષકાર છાપાવાળા. મરહુમ હસ્તુરની તથા તેમનાં ખાનદાનની ઠાઠાઠીડી કરીને, મેદાન છૂટી ગયેલા પોતાને સમજતા હતા. જ્યારે સદરહુ કાબેલ લેખકોની મઆકુલ તકરારનો પાયો તેઓ હલાવી શક્યા નહીજ, ત્યારે મેહરજી રાણાના કહેવાતા “મોજેબ” ની મુલ મુદાથી દુરની વાતને વલગી પડીને, અને તે ઉપરથી તે મહાત્મા અશો હસ્તુરની મરકેરી કરીને તેઓ પોતાની હાર છુપાવતા હતા. આજે જોકે તેઓ બહુબાની વાપરવામાં હજુ સુધી તેટલી હલસુધી “ફાશ” ગયા નથી તે કદાચ હવે પછી થશે. તેમણે તેઓએ પોતાની લડતનો લેપુરો તો “મોજેબ” ને તથા “વટલાવ્યા” શબ્દ-

ને આગળ પાડીનેજ કુકચો છે, અને જો કે દેખાવ માત્ર તકરારનો તથા મધ્યમપણાનો કચો છે, તે પણ જીવનજીનાં ભાષણથી તેમની તકલીફી લડતનો પાયો ધસી પડ્યાને લીધે તેમને કેટલો બધો ચટકો લાગ્યો છે, તે તેમાંથી આરપાર દેખાઈ આવ્યા વગર રહેતું નથી. હવે જીવપર આવી કાંઈ પણ કરીને એર્વંદ જીવનજીને તથા તેમનાં ભાષણને ઉતારી પાડવાને તેઓ મથન કરે; અને તે માટે, જ્યારે પોતાના પક્ષકાર મીં કરકરયાને “ ઇતિહાસના જાણીતા વિદ્વાન અબ્યાસી ” કહી છાપડે ચઢાવે છે. ત્યારે એર્વંદ જીવનજી જેવા ખરેખર વિદ્વાન “ શમસુલ એલમા ” ને તથા તેમના રેસાલાને નીચલા સભ્યતા ભરેલા (!) શબ્દોની શાલ પામરી હોરાડે છે; “ ફતેહ મેળવાની આશા ખીલકુલ છોડી બેઠેલા ”, નખળી, “ નાપાયદાર ” “ હસી કહાડવા સરખી, ” “ ઉછાછલાપણું, ” “ નખળો ” “ કલ્પીત, ” “ ખીલકુલ નાપાયદાર, ” “ હસીનું મુલ, ” “ હસવા સરખી ભુલ, ” “ નિષ્કળ, ” “ શક્તી બહુ કાચી અને ઉતરતા પ્રકારની. ” “ પોકલ, ” “ મીથ્યા અને હસવા સરખી ” “ સચાઈ શોધી કહાડવાની વલણની સમુદ્ધી ગેરહાજરી, ” ઇત્યાદિ. પણ તેઓ ભુલી જાય છે કે, તેમની એ ધાંધલ ધુધલથી વાંચનારી વિવેકી આલમ અંતઃ જવાની નથી. તેઓ આ પણ ભુલી જાય છે કે, તવારિખના આ એક મહાન સવાલનો ફડચો કંઈ કલગીર તોરાના અખાડાની ઢપે છાપાની ક્તારોમાં થતી કુથલીથી થવાનો નથી. તે તો રાયલ એશીઆતીક સોસાયટી જેવી પહેલા વર્ગનો વિદ્વતાઈ સભા મધે કાબેલ અનુભવી, અપક્ષપાટ વિદ્વાનો મારફતે થવાનો છે, જેના ઝલકાટ આગલ આ જાતની કુથલીઓ આપોઆપ અલોપ થઈ જવી જોઈએ. એર્વંદ જીવનજીનાં

સિદ્ધાંતનો મુખ્ય અને મોટો આધાર દાખલા દલીલો, તવારિખી શાહુદતો, પાદ-શાહી ફરમાનો, તથા લેખીત પુરાવાઓ ઉપર છે; જ્યારે તેમના વિરૂધ્ધાઓ માત્ર તે સાહુદતો ઉપરથી ખેંચી તાણીને ઉભા કરીધેલા વિરૂધ્ધ પ્રશ્નો ઉઠાવીને તેમની સચાઈને ઢાંકવાની ચુકતી કરે છે-કહો કે તેઓ ફક્ત શબ્દો અને તર્કો ઉપરથી રમત કરે છે, અને ખીલસ જેવાં મોટાં મથાલાં ઓથી તેને લપકા ભરેલું રૂપ આપે છે. અલબત્ત, કેટલીક બાબતો તેઓ તકરાર રૂપે દલીલ તરીકે રજૂ કરે છે, પણ તેખી એક તરફ અને ભુલાવો ખવાડનારી છે. અમે તેનું વિગતે ખંડન કરવા માંગિયે છીએ, પણ તે હવે પછી કરીશું. હાલ તો સામેવાળાઓની તકરાર કરવાની રીતિનું બેહુદાપણું દેખાડતાંજ એટલું લંબાણ થઈ ગયું છે કે, અમોને અટકવાની ફરજ પડે છે.

નાં ૧૪૩

મુંબઈ સમાચાર

(તા. ૨૫ મી, જાન્યુઆરી ૧૯૦૨)

પારસીઓ ધરાનથી હીંદુસ્તાન ખાતે નાસી આવ્યા પછી તેઓએ પરઠાવેલાં આતશબેહેરાઓ—પારસી ધર્મનાં તે વેળાનાં તેઓના જ્ઞાન વીરની કેટલીક હકીકત.

(મુંબઈ સમાચાર માટે ખાસ લખનાર.
મી. જમશેદજી પાલનજી કાપડયા.)

ઇઝનેનાં છવીસમા હામાં જણાવ્યા પ્રમાણે દરરોજ ખાધા આગમજ હરેક મરનારના ખેશીઓએ તે રવાનની નધયતે ક્રવશીનાં ઠલાઓ લણાવવા જોઈએ, તથા પહેલે વરસ દસ દીન સુધી તેના મુકતાદ માંડવા જોઈએ. આ રવાજ પ્રમાણે હમણા સુધી પારસીઓ ચાલતા આવ્યા છે. કહે છે કે એ ક્રવશી યાને ફરવરદીન યશતની એક નકલ પારસીઓના હીંદુસ્તાન ખાતેના આગળા વડીલો માટે હકીમ જમારપ વેલાયતી ઇ. સ. ૧૭૨૧ માં પેહેલીવાર સુરત શહેરવાળા મંચેરજી શેકને આપી ગયો હતો. તેની આગમજ તેમની પૂર્વેનાં પારસી ન્યાગાનો કને એ યશતની નકલ હતી નહી, તો જ કે મરહુમ દસ્તુર પેશોતનજી ખેહિરામજી સંજના કનેથી એ યશતની એક નકલ પ્રોફેસર ગેલદનરનાં જોવામાં આવી હતી. જમારપ વેલાયતી તરફથી મળેલી નકલની આગમજ લગભગ સો વરસ પૂર્વે યાને ઇ. સ. ૧૬૨૫ માં દસ્તુર પેશોતનજી પાસેની નકલ લખાયેલી હતી એમ તેનાં હાશીયામાં જણાવેલું છે; પરંતુ તે અસલી હાશીયો (કોલોફેન) તેમાંથી ગુમ થયેલો હોવાથી, કોઈ

ત્રાહીત શખ્સે બીજો હાશીયો પોતા તરફથી પાછળથી લખી કાઢાડી તેમાં ઇ. સ. ૧૬૨૫ નો સને પોતા તરફથી પછવાડેથી દાખેલ કીધેલો હોય એમ મને હાલ શક જાય છે. (જુઓ ગેલદનરનો “ અવસ્તા ” “ પ્રોલોગામેન ” યાને દીખાવાને સરે ૧૨ મે) એ જમારપ વેલાયતીનાં વખતમાં આપણાં દસ્તુર મોખેદો અવસ્તા તથા પેહેલવીની સમજણ અને જ્ઞાન એટલું તો કોતાહ ધરાવતા હતા કે, તેણે ગુજરાતનાં આખા પ્રાંતમાંથી ત્રણ ચેલાઓ શોધી કહાડીને, તેઓને અવસ્તાનો એલમ ફરીથી વ્યાકરણ કાયદા પ્રમાણે અર્થ સાથ શીખવવાનો શરૂ કર્યો હતો. એ ત્રણ ચેલાઓમાં એક તો સુરતવાળા દસ્તુર દારાજ હતા, જેમને આપણાં લોકો કુમાનો દાદો કરીને કહે છે, અને જેમની કનેથી પાછળથી આંકીટલ હુ પેરંએ અવસ્તાનો અભ્યાસ સુરત શહેરમાં વસીને કર્યો હતો. બીજો ચેલો ભરૂચવાળા દસ્તુર કામદીન અને ત્રીજો ચેલો નવસારીવાળા દસ્તુર જમારપ આશા હતા. (જુઓ એ જમારપ વેલાયતીના હાથની લખાયેલી “ પેહેલવી ફરહંગ, ” જે હાલ મુલ્લાપ્રીરોઝ કીતાબખાનામાં છે. ”). અરઓનાં દોરને લીધે ધરાન સર જમીનમાંથી નાહાસીને થોડાંક વરસો સુધી જ્યારે પારસીઓના વહાલો હોરમજદના ટાપુમાં આવી ભરાયા અને ત્યાં પણ તેમનો જોહાડી દોર ખમી ન શકાય તેવો થઈ પડ્યો, ત્યારે, કહે છે કે, આધાહદાઝ નામના કોઈ એક નજુમી દસ્તુરે પોતાનો રમલનો એલમ અજમાવી જોયો, અને હોરમજદના ટાપુમાંથી નાહાસીને હવે કયાં ભરાઈ જવું કે જેથી જરથોસ્તી ધર્મની ખોલખાલા રહે અને મહોમદનોના જુલમમાંથી ધરાની પારસીઓ બચી શકે તે માટે તેણે પાસા નાખી જોયા. કહે છે કે તેનો

પામે યુરોપ કે એશીયાના ઉત્તર તરફનાં ભાગે માં નાસી ભરાવાની તરફેણમાં પડ્યો નહીં હતો, પરંતુ હિંદુસ્તાનની સર જમીન પર નાસી જઈ ત્યાં વસવાની તરફેણમાં પડ્યો હતો. આથી યજ્ઞદેજરદ્દી સને ૮૪ ચાને ઇ. સ. ૭૧૫ ના સાલમાં પારસીઓના કેટલાએક વડીલો કીશતીઓ ઉપર સ્વાર થઈ હિંદુસ્તાન તરફ નીકળી આવવા સાડુ ઉપડયા હતા. માઠાં ભાગ્યે તે વેળાએ ચોમાસાંનો ફરીયામાં પુરં જોર હોવાથી, ચાલીસ દીન સુધી અરબી સમુદ્રમાં બેઠક હાડમારી લોગવયા બાદ આખર તેઓ સહીસલામત સનજાનનાં બંદર ખાતે આવી લાગ્યા. તે મુબારક રોજે શુકરવાર હતો, અને પારસી લોકોનો ચોથો મહીનો તીર અને બહમન રોજ હતો, તથા હિંદુઓનો સંવત ૭૭૬ નો શ્રાવણ શુદ્ધ ૬ નો દીવસ હતો. ત્યાંના રાજાની મેહરબાનીથી પેલા તોફાનની વેળાએ કરેલી માનતાને લીધે, સપર પેહેલાં આતશબેહરામ “ ઇરાન શાહ ” નામે સંવત ૭૭૭ ચાને ઇ. સ. ૭૨૦, એટલે જે ય. સ. ૮૬ ના આદર મહીનો ને આદર રોજે, મોબેદ નેરીઓસંગ ધવલ પેહેલાંએ સમસ્ત પારસી અનજમેન સનમુખ તખતનશીન કર્યા હતા. (જુઓ મારા માળ મીત્ર શેઠ મંચેરજી દોરાબજી ઇજનેરના કીતાબખાના માંહેલી એક ચોપડીનાં હાંસીયા પર તેવજી ધણુક વરસોના વાત ઉપર પોતાના હાથથી ઉતારી લીધેલી યાદી.) સંવત ૧૪૭૫ ચાને ઇ. સ. ૧૪૧૮ તથા ય. સ. ૭૮૮ નાં તીર મહીનાના દેપમેહર રોજે એ “ ઇરાન શાહ ” નાં આતશબેહરામ સાહેબને નવસારીનાં કરબામાં લાવી, તમામ પારસી અનજમેન સનમુખ શેઠ ચાંગાશાહે ત્યાં તખતનશીન કર્યા હતા; જ્યાંથી સંવત ૧૭૬૬ માં ચાને ઇ. સ. ૧૭૩૬ તથા ય. સ. ૧૧૦૬ માં ઉદવારા

ખાતે લઈ જવામાં આવયા હતા, જ્યાં એ આતશબેહરામ સાહેબ હમણા સુધી કાયમ થઈ રહ્યા છે. એ આતશબેહરામ સાહેબની એક નવી અને મોટી ઇમારત પરસી પોલીશની ઢપજી પ્રમાણે મરહુમ બાદશાહ મોટલાંબાઈ વાડીયાએ મોટો ખર્ચ કરીને ઇ. સ. ૧૮૬૪ એટલે સંવત ૧૯૫૨ ચાને ય. સ. ૧૨૬૪ ના અરદીમેહસ્ત મહીનો ને મેહર રોજે બંધાવીને સમસ્ત હિંદુસ્તાનના પારસીઓને બક્ષીસમાં આપી દીધી છે. તે પછી સંવત ૧૮૨૨ ચાને ઇ. સ. ૧૭૬૫, એટલે ય. સ. ૧૧૩૫ના અરદીમેહસ્ત મહીનાના સરેશ રોજે નવસારી કરબામાં બીજાં એક આતશબેહરામ સાહેબને મરહુમ ખરશેહજી તેમુલજી દેસાઈના તથા મરહુમ દસ્તુર સોરાબજી રસ્તમજી માંડીબાર રાણાનાં હસ્તકમાં આપીને તખતનશીન કરવામાં આવ્યાં હતાં. મુબઈમાં પેંહલું આતશબેહરામ કદમી ટોલાના પારસીઓએ સ્થાપયું હતું અને એ આતશબેહરામ સાહેબ જેને આપણે દાદીશેઠનાં આતશબેહરામને નામે ઓલખયે છીયે, તેને સંવત ૧૮૩૬ ચાને ઇ. સ. ૧૭૮૨, એટલે ય. સ. ૧૧૫૨ ના અરપંદારમદ મહીનાના સરેશ રોજે શેઠ દાદાભાઈ નસરવાનજી દાદીશેઠે તથા મુઝાં-કાઉસ જલાલીએ મહીને તખતનશીન કર્યાં હતાં, સંવત ૧૮૮૦ મુતાબકે સને ઇસવીઆ ૧૮૨૩ માં ચાને ય. સ. ૧૧૬૩ નો અરદીમેહસ્ત મહીનો ને સરેશ રોજે સુરત શહેરમાં દાદાભાઈ નસરવાનજી મોદીની નધયતે શેહનશાહીઓનાં એક આતશબેહરામ સાહેબને મરહુમ શેઠ હોરમજી બમનજી વાડીયા અને દસ્તુર એદલજી દારાબજી સંજાનાની મારફતે પરથવામાં આવ્યાં હતાં. એ આતશબેહરામને ત્યાંના રહીશો હાલમાં “ જાઈમોદનનું આતશ બેહરામ ” એવા નામથી ઓલખે છે. વળી એજ વરસનો

ખેરદાઢ મહીનો ને અરદીખેસ્ત રોજે તેજ શહેરમાં શેઠ પેશતનજી કાલાભાઈ વકીજે એક કદમીઓનું આતશ ખેડેરામ પણ પરથાવયું હતું, અને તેને પરથાવવાની ક્રીયા મોખેદ સોરાખજી જમશેદજી નાંલાદાડુએ કીધી હતી, જે વીશે સુરતની સદર અદાલતમાં સરેસ્તાઈ લોગવવા માટે ટાંચો વટીક નીકળી હતી. ત્યારબાદ સાત વરસ પછી યાને સંવત ૧૮૮૭ માં અથવા ઇ. સ. ૧૮૩૦ માં એટલે જે ય. સ. ૧૨૦૦ ના અરદીખેડેસ્ત મહીનાના શરોશ રોજે મરહુમ શેઠ હોરમસજી ખમનજી વાહાડીયાવાળાં શેહેનશાહીઓના આતશખેડેરામ સાહેબને મુંબઈમાં મરહુમ દસ્તુર એદલજી દોરાખજી સંજનાએ પરથ્યા હતા તે પછી કંઈક સંસારી ખટપટને લીધે શેઠો ફરાંમજી, રૂસ્તમજી તથા ખરશેદજી કાવસજી ખનાનાએ આપણા આ રોજીકદાર શેહેરને ફરીએ કીનારે (બેંક બે ઉપર કાવસજી ખેરામજી ખનાજીવાલાં કદમીઓનાં આતશખેડેરામ સાહેબને દસ્તુર જમશેદજી એદલજી જમારપઆસાનાકને ક્રીયાકામ કરાવીને સંવત ૧૯૦૧ મુતાબકે સને ઇસ્વીએ ૧૮૪૪ માં, એટલે ય. સ. ૧૨૬૪ ના તીર મહીનાના સરોસ રોજે, પરથાવયા હતા. એ ગલીર અને દબદબા ભરેલી ક્રીયા આ નામેનીગાર જેને તે વેળાએ ખરોખર સાત વરસને સાત દીન થયલા હતા, તેને પોની બચગી વેળાએ જ્યેઝી હોવાથી હજી સુધી તેની યાદદાસ્તમાંથી તે ખસી ગઇ નથી, અને તેજ વેળાએ તેજી મરહુમ શેઠ ખરશેદજી કાવસજી ખનાજી જેવા એક હાતેમ દીલ પાર્સી શેઠ્યાને આતશના પાત્રાંને પાર્સી અન્જેમન સન્મુખ ફેરવોને પરથાવતી વેળાએ જ્યાં હતા એમ તેની રમરણ શક્તી હમણા પણ તેને યાદ આપે છે. પાર્સીઓને વેપારી બનાવવામાં તથા તેઓને ઉઠી ઉભા કરવામાં તે શેઠે અસલ કંઈ થોડી મેહેનત

કરી ન હતી, અને ખીનસ્વાર્થે છુપી રીતે તેઓને પોતાની ખરોખરોઆ બનાવવામાં પોતાના બોહોળા વગવસીલાને ઉપયોગ કરી કશાં પણ પ્રયત્નો બકાત રાખ્યાં ન હતાં, પરંતુ આ દુનીયા કેવો બેવફા અને નચુની છે કે, આવા પરમાર્થો નરની આપણા ટોળામાં કશીપણ હાલ યાદદાસ્ત રહી નથી, ત્યારે ખીજાઓ જેઓ અમસ્થો ઘોંઘાટ કરનારા તથા સત્તાવાલાઓની ખુશામત કરનારા હોય છે, તેઓ ફાવી જાય છે અને નામચીનોમાં ખપે છે. ખરેજ તે બહુજ વીલાપ કરવા જેવો ખીના છે, કેમકે તેથી ખરી અને સહી તવારીખ સદા અધારાના વમળમાં ગોયા ગોતાં ખાયા કરે છે, અને સચાઈ ઉપર જીકાઈ લાંબો વખત સુધી ફાવા અને ટકી શકે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કદમીઓનાં એક ઉખાનદાનોની માંહેમાંહોની ખટપટથી ખનાજીના આતશ ખેડેરામ સાહેબનો જેમ અત્રે પાચો નખાચો હતો, તેમજ દસ્તુર પેશુતનજી ખેરામજી સંજના સાથે તેમનાં ભગરપથનાં મોખેદોને નાણાં સંખંધી વાંધો ઉઠયાથી અત્રે શેહેનશાહી “અન્જેમનનાં આતશખેડેરામ” ના નામથી ખીજાં એક આતશખેડેરામ સાહેબનાં પાચો નખાચો; (અ જીદા જીદા સનેઆની ખરોખર ગણત્રી વીધે જીઆ કાવસજી પટેલની “કરોનોલોજી.”) જેમાં ન.ણાની રકમો પારસીઓ કનેથી ભરાવાંને અંકઠી કરવા તેરથી તે ચૌદ વરસ સુધી મરહુમ દસ્તુર જમારપજી મીનોચેડેરજી જમારપઆશાનાએ કંઈ થોડી મેહેનત અને જંહેમત ખેંચી નહી હતી. તે આતશ ખેડેરામ સાહેબને સંવત ૧૯૫૩ માં યાને ઇસ્વાશન ૧૮૯૭ માં અને યજદેજરદી સને ૧૨૬૭ ના અરદીખેસ્ત મહીનાને અરદીખેસ્ત રોજે, ઘણી ધામધુમથી સેક્રીટરીઓ મેશર્સ શામુરજી ખેરામજી કાતરક અને સોરાખજી રૂસ્ત-

મજી બનશાએ પારસી અન્નભનની સન-
મુખ એ મરહુમ દસ્તુર જામાસજી કને આ
મારી જન્મભુમીમાં તખ્તશીન કરાવ્યા હતા.
એ આતશબેહેરામ સાહેબનો મુખરો પણ
પારસી પોલીસની ઇમારતોની ઢપછપ પ્ર-
માણે આપણા અત્રેનાં શીલ્પશાસ્ત્રી મીં
દીનશા દેરાબજી મીસ્ત્રીએ લખને તેને બહુ
રોનકદાર બનાવ્યો છે.

હવે હીંદુસ્તાનમાં ગુજરાત પ્રાંતમાં
આવીને પાર્સીઓએ જ્યારે વાસો કર્યો,
ત્યારે તેઓ પોતાનું દીન ધરમનું કામ
સપર પહેલાં તો સારી પેઠે સમજતા હતા,
કેમકે તે જમાનાના હીંદુ રાજાઓએ તેઓને
સારો આશ્રો આપ્યો હતો, અને અવસ્તા
તથા પેહેલવી ભાષાથી તેઓના દસ્તુર મો-
બેદો થોડા ઘણા પણ વાકેફ હોવા જોઈએ
એમ કેનેરી તરફના કોઈક ગુફાઓમાં
તેઓ પોતાનાં નામો પેહેલવી ભાષામાં
કોરાવી ગયા છે તે ઉપરથી સાફ જણાઈ
આવે છે. પરંતુ આસ્તે આસ્તે ગુજરાત
પ્રાંતમાં મુસલમાનોનું જોર વધી પડ્યું,
જેથી અર્ધશીર નામના એક પારસી સરદાર-
ની સરદારી હેઠળ આપણાં નીઆગાંનેને
મહમદશાહ બેગડા સામે હીંદુ રાજાઓ
તરફથી એક વેળાએ હથીઆરો ફરીને
બાંધવાને ફરજ પડી હતી એમ આપણા
લોકોમાં ચાલતી આવેલી દંતકથા ઉપરથી
માલમ પડે છે. આ લડાઈ દરમ્યાન કહે
છે કે, પાર્સી બાનુઓએ પણ પોતાની
બાહાદુરી મરદ પોશાકમાં દેખાડી હતી,
પરંતુ પાછળથી મહમદશાહના હાર બાધે-
લા સેપાહોને જ્યારે માલમ પડ્યું કે તેઓ
સામે તો ચોરતો લડે છે ત્યારે વધારે ઉરકે-
રાઈને ફરીને એક સખત હુમલો તે બાંધ્યો
પર તેઓ લઈ ગયા, જેમાં ઘણી ખરી પા-
રસણો, કહે છે કે મરી ગઈ હતી. આથી
હીંદુ રાજાઓએ આપણાં નીઆગાંનેને

પોતાની રજપુત સ્ત્રીઓ સાથે પરણવાની
છુટ મેલી હતી, જેના પરીણામમાં ઘણાએક
બેહેદીનો નાચારીના મારથા કેટલીક રજ-
પુતાણીઓને પોતાની બાયડી કરી બેઠા
હતા. ઇરાન ખાતેથી પારસી સ્ત્રીઓ
મેળવવા માટે તેઓએ પુછાવ્યું, ત્યારે હીંદુ-
સ્તાન જેવા ઘણા દુરના દેશ ખાતે તેમને
મોકલી આપવાની ઇરાની પારસીઓએ
આનાકાની દેખાડી હતી, અને હીંદુસ્તાનના
પારસીઓને એમ લખી વાળ્યું હતું કે,
હીંદવાણીઓ સાથે તેઓ જો પરણી જશે
તો તેમાં હરકત જેવું હવે કશું નથી, કેમકે
હીંદવાણીઓનું લોહી પોતાની અસલી સ્વછ
હાલતમાં તે વખતે જલવાઈ રહેલું હતું.
ઇરાન સાથે હીંદી પારસીઓને ખટખટુતા
જે (પત્રવેહવાર) ચાલ્યાં હતાં, તેમાં એ
પ્રમાણે ઇરાની જરથોસ્તીઓએ અત્રેના
પારસીઓને લખી વાળ્યું હતું એમ મારા
મીત્ર કેખશર મેરવાન ઇરાની કનેથી એક
વેળાએ મેં સાંભળ્યું હતું, જેઓએ તે
ખટખટુતો યા તો પોતે યા તો પોતાના
કોઈક ખેશીઓ મારફતથી ઇરાનમાં વાંચી
જેયલાં હતાં એમ તેઓએ મને કહ્યું હતું.
આથી જરથોસ્તી ધરમને લગતા જ્ઞાનનો
મામલો પાછળથી જરા વધારે બગડતો
ચાલ્યો, કેમકે હીંદુ સ્ત્રીઓને પારસીઓ
પરણુયાથી તેમને લીધે પારસી લોકોમાં
હીંદુઓની રીતભાતો વધારે આમેજ થતી
ચાલી, ને એટલે સુધી કે નવસારીમાં તો
દબમાં વટીક પથરનાં નહીં પરંતુ ઇંટના
બનાવવા માડ્યાં, અને રવાનોને ગેહાનો
પર નહીં પણ કરકતીઓ પર મેલીને અવ-
લંબલ આપણાં લોકો પોંહોચાડવા લાગ્યા
હતા. એટલામાં સારા ભાગ્યે મોતી તથા
ઝવેરાતોનાં વેપારને અરથે કાઉસ અને
અફસાર નામના બે ઇરાનીઓનું નવસારી
કસબામાંથી આસરે ૬૦ સ. ૧૫૩૦ માં

મુસાફરી કરતા પસાર થવાનો સંજોગ બન્યો. તેઓએ પારસી લોકોને એમ સમજાવ્યું કે જરૂરથી ધર્મ પ્રમાણે ઇંદનું દબમું નારવા છે, અને પથરનું જ બાંધેલું દબમું હોવું જોઈએ આથી ત્યાંના તે વેળાનાં પારસીઓનાં શેઠીઆ માણેકશાહ ચાંગાશાહે ઇં ૦ સં ૧૫૩૩ માં એક નવું પથરનું દબમું બંધાવીને ઇજાવી આપ્યું હતું, જે દબમુ તથા તેની આગમજનું ઇંદનું બનેલુ દબમું પણ આજે ઘણી ખીસ્માર હાલતમાં ત્યાં મોજુદ છે.

નાં ૧૪૪

પંચડાંડ.

(તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૨.)

ચર્યાપત્ર.

“ ઇતીહાસના જાણીતા વીદવાન અભ્યાસી ” !

પંચડાંડના અધિપતિ જોગ.

સાહેબ, - શેહનશાહ અકબરને પારસી ધર્મ કોણે સમજાવ્યો હતો તે વિષે હમણાં ચાલુ થયેલી ચર્યામાં તમે સારો લાગ લેતા હોવાથી, તેના સંબંધમાં મને લાગતા નીચલા ગુચવાડાનો ખુલાસો તમારા પત્ર મારફતે મેલવવાની હું જાણસા રાખું છું. આ બાબતમાં શરમુલ ઓદમા એર્વેદ જીવનજીએ રાયલ એશીઆટીક સોસાયટીમાં વાંચેલા રેસાલાથી જ્યારે મીં ૩૦ પેં ૦ કર્યાનું પુલસુંઘણું જતું રહ્યું છે, ત્યારે વકફી પ્રમાણે મુંબઈ સમાચારે તેમનો

પક્ષ પકડી મરહુમ દસ્તુર મેહિરજી રાણા તથા તેમના વંશજો સામે તેમજ એર્વેદ જીવનજી વિરુદ્ધ નવેસરથી પોતાના ઉભરા ઠહાડવા માંડ્યા છે તેમ કરતાં તમારો એ વડિલ લાઇખંધ જ્યારે એર્વેદ જીવનજીને ઉતારી પાડવાને લગભગ લીટીએ લીટી “હસવા જોગ,” “ નાપાયદાર,” “ નબલા ” “ કલપીટ,” ઇત્યાદી શબ્દો વાપરે છે, ત્યારે મીં ૦ કકરયાને વારંવાર “ ઇતીહાસના જાણીતા વીદવાન અભ્યાસી ” એવાં વિશેષણો લગાડીને છાપરે ચઢાડાવે છે. કોઇ પણ છાપાવાળો પોતાના વિરુદ્ધી-ઓને નિંદે તથા પોતાના પક્ષકારને છાપરે ચઢાડાવે, તેની તે મોજમાં હું ખલલ કરવા માંગતો નથી; પણ હું જે જાણુવા માગું છું તે એજ કે, ઇતીહાસના જાણીતા ‘ વિદવાન અભ્યાસી ’ તે શું અને કેવા ? હું જાણું છું, અને તે સારી આલમને જાણીતું છે, કે જે “ વિદવાન ” હોય તે “ અભ્યાસી ” ઠહેવાય નહી, કાંકે અભ્યાસ પરિપુર્ણ કર્યાથી તે વિદવાનની પદ્ધતિ પામે છે; તેમ જ “ અભ્યાસી ” હોય તે “ વિદવાન ” ગણાય નહી, કાંકે વિદવાનને દરજ્જે પુગવાને હજી તેને વલંબ હોય છે, ત્યારે આપણા આ “ વિદવાન અભ્યાસી ” મીં ૦ કકરયાને આપણે ખરી રીતે શું સમજવા ? “ અભ્યાસી ” કે “ વિદવાન ” ? જો અભ્યાસી સમજવા હોય તો કશો વાંધો નથી, કાંકે તેમનું ભંડોલ અભ્યાસીની હક જેટલું જ જણાય છે. પણ જો તેમને વીદવાન ગણાવવાની મતલબ હોય તો હું જાણુવા માગું છું કે, વીદવાનની પદ્ધતિ તેમને કોણે, ક્યારે, ક્યાં, અને તેમનાં ક્યાં ભંડોલને માટે આપી છે ? શું તેઓ વારંવાર પોતે હાથ ધરેલા વિષયોમાં છબરડો કરે છે તે માટે ?

હુબખગ.

નાં ૧૪૫

મુંબઈ સમાચાર

(તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૨)

ઈરાનથી પારસીઓ નાહાસી આવ્યા
પછી આ દેશમાં તેમના ધર્મ સંબંધી
જ્ઞાનનો થયેલી સ્થિતિ-નવસારીના
મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણા વીશે
ચાલતી દંતકથાના સંબંધમાં
કેટલોક ખોલાસો.

(મુંબઈ સમાચાર માટે ખાસ લખનાર
મીં જમશેદજી પાલનજી કાપડયા.)

નવસારીના જરથોસ્તીઓમાં પારસી
ધર્મને લગતાં જ્ઞાનની સ્થિતિ ૫૦ સં
૧૫૩૦ ના વરસમાં કેવી હતી, તેને લગતી
વીગત ગયા શનીવારના અંકમાં આપી
જવામાં આવી છે. કાઉસ અને અફસાર
નામના બે ઈરાનીઓએ નવસારીના પાર-
સીઓને ઇંટનાં નહીં પણ પથરનાં દખમાં
ખાંધવાની સમજ આપ્યા પછી, લગભગ
પચાસ વરસ ગુજરી ગયા બાદ યાને
આશરે ૬૦ સં ૧૫૮૦ માં દસ્તુર મેહ-
રજીરાણા નામના નવસારીના એક રહીસ
જરથોસ્તી ધર્મની સમજ આપવા સાડ
શેહેનશાહ અકબરની દરબાર ખાતે દેહલી
શેહેર તરફ રવાને થયા હતા; પરંતુ તે
જમાનામાં આપણા દસ્તુર દાવરો જરથોસ્તી
ધર્મની ખુબી અને જ્ઞાનમાં એટલા તો
પાછળ પડી ગયલા હતા કે, અકબર જેવા
મહાન શેહેનશાહની દરબારના એલમા,
જેવા કે અબુલફઝલ તથા ફઘજીને હાથે
તેઓ તરતજ માત થઇ બચ તેવું
હતું, અને તેમ બન્યું પણ હતું ખરું,
કેમકે જ્યારે મોઅજેઝા વીષે ત્યાં એકઠા
થયલા વીદ્વાનો વચ્ચે વાદવીવાદ થઇ પડ્યો
ત્યારે હમેસ્તાનવાળો લખે છે કે,

“જરથોસ્તી દર ગુશે ઘસ્તાહે ખુદ
ગોર કે એનકારે મોઅજેઝાત મકોન કે પથ-
ઘમબરે મા નીઝ બર આસમાન રફતે (ખુદ)”

યાને “એક જરથોસ્તી જે એક ખુ-
ણામાં ઉભેલો હતો તે એકાએક બોલી
ઉઠ્યો કે, મોઅજેઝા વીષે તમારે એનકાર
કરવો ન જોઈએ, કેમકે અમારો પેગમ્બ-
રથી આસમાન ઉપર ગયો હતો.”

એક હકીમે તેના પ્રતીઉત્તરમાં તેને
એમ ખાંધી લીધો હતો કે, “તમે જર
થોસ્તીઓ તે યજ્ઞદાન તથા અહુરીમનની
હસ્તી વીષે માનો છો, કે જેથી બહી
યજ્ઞદાન તરફથી ઉતરતી નથી એમ
તમેને કહેવાને બની આવે; પરંતુ તમે
વળી એમ બી બોલો છો કે પરમેશ્વરના
પુરા વોચારમાંથી અહુરીમન પેદા થયો
હતો, ત્યારે તો બહીનો પેદા કરનાર હોર-
મઝદ કરે છે. આથી તમારા ધર્મનો પાંચો
ખુનબેખથીજ ગોયા ખોટો અને ધસી
પડે તેવો છે, અને તે પર મચાવેલો સરવે
માંચડો તેથી ભાંગી તુટી પડે તેવો ખોટો
અને નાપાયાદાર હાલતમાં આવે છે.”
પેલો જરથોસ્તી તેનો ઉત્તર વાળી શક્યો
ન હતો, અને તેથી પેલો હકીમ તેના પર
ફાવી ગયો હતો એમ હમેસ્તાનના મંઝમુન
ઉપરથી સારાંશ નીકળી શકે છે. (બુઓ
ફારસી હમેસ્તાન પાનું ૨૬૬ તથા ઇંગ્રેજી
હમેસ્તાનનાં દક્ષિણ ત્રીજાને સફે ૭૩ મે.) આ
પરથી અકબરની ખાતરી થઇ હતી કે હાદે-
સાના માર્યા બીચારા હીંદુસ્તાનના પારસીઓ
પોતાના દીનધરમનું જ્ઞાન ખોલી બેઠા છે,
તેથી મહમ્મદની ધર્મની ખુબી ખામી વીષે
હઝરત આઝર કેઇવાન કનેથી મહદ લેવાની
તેને ફરજ થઇ પડી હતી, કેમકે કાશમી-
રમાં કેથે તે દસ્તુર સાહેબ સાથે એ પાદ-
શાહને આગળ એક વેળાએ મુલાકાત થઇ

હતી જે વેળા તે ખંને સાહેબો વચ્ચે આ નીચલી ઢપછપ પ્રમાણે કેટલાએક સવાલ જવાબો થયા હતા:—*

સવાલ—પાદશાહ અકબર પુછે છે કે, દસ્તુરજી સાહેબ, તમે મારાં ખાનદાન વીચે હવેથી શું આગાહી આપી શકો છો ?

જવાબ—તમારાં ખાનદાનમાં એકજ નામવર શખશ હવે પછી પેદા થશે, અને ત્યાર બાદ તમારાં ખાનદાનનો સેતારો દીન પર દીન ગરૂબ થવા માંડશે (તે શખશ તે પાછળથી શેહેનશાહ અઉરંગઝીબ થયો હતો.)

સવાલ—વારૂ સાહેબ, અમારાં ખાનદાન (મોગલ વંશ) કનેથી અમારી સલ્તનતનને કોણુ છીનવી લેશે ?

જવાબ—ઘણાજ દુરના દેશાવરો તરફથી કોઇક લોકો આવશે જે તમારાં ખાનદાનનો અંત આણશે. (તે આપણને અંગ્રેજ લોકો સમજવા જોઈએ.)

સવાલ—વારૂ ત્યારે તે લોકો કેટલા લાંબા વખત સુધી મારી ગાદી લઈ બેસશે અને રાજપાટ લેગવશે ?

જવાબ—ને હું કહી શકતો નથી; યાને એટલી બધી દુરનો આગાહો કહેવાની મારામાં શક્તી આવેલી નથી (અં પરથી અંગ્રેજ લોકો આ દેશ ખાને બહુજ લાંબો વખત સુધી રાજ લેગવશે એવો અર્થ ઉઠે છે.)

સવાલ—વારૂ તમારા જરથોશ્તીઓનું કૈથે નાનું જેવું રાજપાટ ફરીને હું સ્થાપી આપું ?

જવાબ—ના સાહેબ. અમારો વખત હજી સુધી આવી પહોંચ્યો નથી, અને તે ખનાવને હજી ઘણાજ વીલંબ જોઈએ.

લોર્ડ ટેનીસનને “અકબરનાં સ્વપ્નનાં” ઉપર જે પોતાની કલમ ભેતખાલમાં કસેલી છે, તે ગોયા આ મજકુર સવાલ જવાબોનો એક પડછાયો હોય તેમ મને લાગે છે. પાછળથી તેજ દસ્તુરજી સાહેબ આઝર કેઈવાનના પેલા ચૌદ જોડાઓએ અકબરના દરબારીઓનાં મન ઉપર એવી તો સારી અસર કરી હતી કે, તેથી તેણે પોતાના નવા એલાહી મઝહબમાં આપણાં જરથોશ્તી તથા કેટલીએક ક્રીયાકર્મો પોતે દાખલ કર્યાં હતાં; એટલુંજ નહિ, પરંતુ કેળ્લે તરીકે આતેશને પાર્સીઓની રીતભાવ મુજબ સદા પોતાના મહેલમાં બળતો રાખવાનું કામ પોતાના વઝીરે અલલામી યાને બેહદ કામેર પ્રધાન અબુલ ફઝલને સોંપી આપ્યું હતું. (જુઓ અંગ્રેજી “દરેસ્તાન” દફતર ત્રીજું, પાનું ૯૫ થી ૯૬.) તે જોડાઓ છેક નાદેરના વખત સુધી દેહલીના કેતાબખાનામાં મોજુદ હતા, અને તે વેળાએ ધરાનમાં જે લગભગ પાંચ લાખ પાર્સીઓ હતા તેઓમાંના કોઇ કોઇ ધરાની પાર્સીઓ જોયો નાદેરનાં લશકરમાં હતા તેઓના વાંચવામાં પણ તે આવ્યા હતા.

માડાં લાગ્યે ત્યાર બાદ દુરાની તાયફાવાળા અહમદશાહ અબદાલીએ નાદેર પછી વીસ વરસે દેહલીનું કેતાબખાનું પોતાની ચોથી સ્વારી વેળાએ બાળી નાંખ્યું હતું. તેમાં તે જોડાઓ બળીને ભસ્મ થઈ ગયા હતા. આ ઉપરથી જોવામાં આવશે કે જે માન દસ્તુર હઝરત આઝર કેઈવાનને ઘટે છે તે માન નવસારીના પારસીઓ દસ્તુર મહેરજીરાણુને આપે છે અને જણાવવા માગે છે કે, મરહુમ દસ્તુર મહેરજીરાણુએ શેહેનશાહ અકબરને સોદરેહ કોસ્તી વટીક પહેરાવ્યો હતો. પરંતુ આ પ્રમાણે જણાવવા માટે નવસારીના પારસીઓ પાસે

* દસ્તુર મહેરજીરાણા દીલ્લીથી નવસારી પાછા ફરવા પછી છેક દશ વરસે અકબર કાશ્મીર આવ્યો હતો; એટલે દસ્તુર આઝર કેઈવાનની સાથની પોતાની મુલાકાતની દશ વરસ આગમ્ય અકબર આતશ અને પારસી મહિનાઓ વિષે હુકમ આપી ચૂક્યો હતો. આ મુલાકાત વખતના સવાલ જવાબોનો reference તો એ તવારીખનવેરો આપ્યો નથી.

શહાદત જેવું કશું નથી. પાછળથી કોઈ તરફથી સહરાગત તરીકે તે બીના ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે. અકબર શેહનશાહે મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાને તેમની દેહલી ખાતેની લાંબી મુસાફરીના બદલામાં એક મોટી જગીર તેમના માગવાથી નવસારીના જ કસ્બામાં વંશપરંપરા આપી દીધી હતી, અને જે જગીર તેમના વારસો હમણા સુધી ભોગવતા જણાવવામાં આવે છે. તે જગીરની બીનાને શેહનશાહ અકબરને સોદરેહ કોસ્તી પહેરાવવાની સહરાગત સાથે જોડવામાં આવે છે. પણ એમ તો ગુરૂ નાનકના ચોથા ગાદીનશીન વારસ ગુરૂ રામદાસને પણ એ શેહનશાહે અમરીતસરમાં જમીનનો એક મોટો કકડો પોતે બખ્શેશ કર્યો હતો, જ્યાં તે ગુરૂએ એક મોટો તળાવ બંધાવ્યો હતો જે વખણાયેલા તળાવ હજી સુધી ત્યાંના રહીશોના વપરાસમાં આવે છે. એ ચોથા ગુરૂ રામદાસ સાથે અકબરને બહુપ્રોત્તી હતી, એટલું જ નહીં પરંતુ તેની પૂર્વેના નાનકના ગાદીનશીન ત્રીજા ગુરૂ અમરદાસ સાથે પણ ધર્મ સંબંધી તકરારોમાં તે પોતે વારંવાર ઉતરતો હતો. (જુઓ “ એડવોકેટ ઓફ ઇન્ડિયા, ” તા. ૨ જુન ૧૯૦૨ માં છપાયેલું મીસીસ એની બેઝેન્ટનું “ નાનક ” પંથ ઉપરનું લાખણ. આજ પચાસ વરસની વાત ઉપર મેં મારા મુરબી બાવા કનેથી સુરત અને નવસારીમાં ચાલતી આવેલી એક એવી દંતકથા સાંભળી હતી કે,† એજ અરસામાં જ્યારે કોઈ એક દાના મોઘલ નવસારી તરફ જઈ લાગ્યો ત્યારે ત્યાં પાર્સીઓને વસ્તા જોઈને પોતે બહુ મન થઈ ગયો હતો, અને ત્યાંના દસ્તુર સાહેબની મોલાકાતે જવાને પોતાની મોટી ખાહેશ દેખાડી હતી. દસ્તુરજીને તે વાત કોઈએ

જણાવ્યાથી તેવણ ખુદ પોતેજ તે મોઘલની મોલાકાતે ઉતરી પડ્યા હતા, આથી પેલો મોઘલ તેવણને ઠેક પોતાનાં ઘરનાં ઉંચર સુધી એસ્તેકમાલ લેવા ગયો હતો, પરંતુ વાતચીત કરતાં પેલા દસ્તુરજી સાહેબ તેને ફારસી તથા અવસ્તાનાં જ્ઞાનથી એટલા તો બેખબર લાગ્યા હતા કે, જ્યારે તેઓએ ત્યાંથી રોખસત લીધી ત્યારે પોતે પોતાના દાદર સુધી પણ તેમને વલાવવા ગયો ન હતો. તેનું કારણ કોઈએ તે મોઘલને પુછ્યાથી તે પોતે એમ બોલી બિડ્યો હતો કે જ્યારે તમારા ધર્મના ઉપાધ્યાયો આવા બેખબર હોય ત્યારે તેઓને માન કે આ બરૂ આપણે શા સાડું આપવું જોઈએ? જ્યારે હું આપણી યુનીવર્સિટીમાં લગભગ દશ વરસની વાત ઉપર ફાર્સી ભાષા તથા સાહિત્યનો પરીક્ષક હતો ત્યારે મારા એક જોડીયા મીરઝા હોસેનખાને મી કોઈક પારસી ચોપડીની સત્તાને આધારે મને તે વાત ઠહીસ લખાવી હતી; પરંતુ તે ચોપડી હું જોઈ અને તેનું નામ પુછી લઉં એટલામાં માઠા લાગ્યે તે મારો મિત્ર એકાએક મરણ પામ્યો હતો, જેથી હું આજ દીન સુધી હાથ ધમકતો રહી ગયો છું, અને જરાક આગમન કર્યાથી એક મોઘલેજર શહાદત મારા હાથમાંથી ગોમ થઈ ગઈ છે.

ગુજરાત પ્રાતમાં આવી વસ્ત્યા બચાદ ચારસો પાંચશો વરસમાં અવસ્તા તથા પહલવીને એલમ એટલો તો આપણા લોકોમાંથી બુજાનો ચાલ્યો હતો. અને આ દેશની ગુજરાતી ભાષા આપણા લોકોમાં એવી તો જડ નાખી બેઠી હતી, કે ઇ. સ. ૧૨૦૦થી ૧૨૫૦ માં તે વેળાના નામવર દસ્તુરજી સાહેબ નેરીઓસંગ ધવલ બીજને આપણાં અવસ્તાનાં બચી રહેલાં દક્ષતરોનો સંસ્કૃત ભાષામાં તરજુમો કરવાની ફરજ પડી હતી, કેમકે તેઓને

† પોતાના એકલા બાવાએ કહેલું તે તવરીખની શહાદત અને હજારો લોકોમાં દંતકથા ચાલે તે બોલી.

ભય લાગ્યો હતો કે કઢાય આગલ ચાલતાં આપણું ધરાની સાહીત્ય તદ્દનજ ભુલાઈ ભય, એ બનવાભેગ હતું; અને તેટલા માટે આ દેશની સંસ્કૃત જેવી અસલ ભાષાથી આપણો ધર્મ ખરકરાર રાખવાની દુરઅદેશી તેઓએ વાપરી હતી. આવી તેમની દુરઅદેશી તેમની કીરતીમાં બહુજ ઉમેરો કરે તેવી છે, (જુઓ શ્વીગલનો નેરીઓસંગના જમાના પર લખેલો નીબંધ.) કેમકે ત્યાર પછી એક સદીમાંજ પાર્સી લોકો વંદીદાદની પોથી પણુ ગુમ કરી બેઠા હતા, કે જે દક્ષતર ફરીને આસરે ૬૦ સં ૧૩૫૦ માં સીસ્તાનના એક મોવબહ નામે અર્દશીરે ધરાનથી લાવીને આપણા નીઆગાનને ભેટ કીધું હતું, અને તેથી આપણા ધર્મની કેટલીએક ફાયાઓ પાછી સચવાવા માંડી હતી.

અકબરની દરબાર ખાતે ચાલેલી “બહસે અદીઆન” યાને જુદા જુદા મઝાહેબને લગતી તકરાર, જેનો સાર હમેસ્તાન ઉપરથી આપણે ઉપર આપ્યો છે, તે વીષે બહુઓની તથા બીજા એક બે મેહોમેદન નવીસંદાઓ સેવાય બીજા તે ઝમાનાના મોસલમાનોએ કસું લખાણુ કીધું નથી. તેઓએ તેમ નહી કરવાનું કારણ એ દીસે છે કે, અકબરે બીજા નવો એલાહી મઝહબ સ્થાપવાથી તેઓ તેનીપર રૂઝ્યા હતા. અબુલફઝલ તે બાબતપર વીસ્તારીને એક પુસ્તક રચનાર હતો, પરંતુ મોતના હઠતે તે બીચારાની મોરાહ બર આવવા દીધી નહી. તોપણુ શારેસ્તાનનો ચોથો ચમન જે ગોમ થઈ ગયો છે, અને આગળા વખતના મેહોમેદનોએ પોતાના ધરમનાં તઅસ્સોબથી તેને કઢાય પરાગદે પણુ કરી નાખ્યો હોય, એ બનવાભેગ લાગે છે, તેમાં રીઆઝતના એલમની

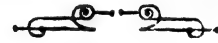
કેટલીએક સમજ આપવામાં આવી હતી. “ધરમ સંબંધી થયલી તકરારો” વીશે તેમાં ખોલાસાથી લખતાં જરથોસ્તી ધર્મ વીશેની સર્વે બાબતો દરશાવવામાં આવેલી હતી; પરંતુ તે ચમન હાલ ન મળી શકવાથી આપણી મોશકેલીમાં ઉલટો વધારો થાય છે. નહીતો હમેસ્તાનનાં લખાણોને એ ફરજાને બહુરામથી આજે ઘણી મજાબુત પુછી મળી શકત.

નાં ૧૪૬.

મુબંધ સમાચાર.

(તા. ૩૧ મી બન્યુઅરી ૧૨૦૨)

હસ્તુર જમારપ વેલાયતી ધરાનથી હીંદુસ્તાન આવ્યા તે વેળાએ પાર્સી મોબેદા તથા હસ્તુરો અજ્ઞાન નહી હતા તે દખાડવા માટે કરવામાં આવતી વીચીત્ર તકરાર.

મુબંધ સમાચારના અધીપતી ભેગ.

સાહેબ,—આપ સાહેબના ગઇ તાં ૨૫ મી બનેવારીના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવેલા શેઠ જમશેદજી પાલનજી કાપડીયાના, “પારસીઓ ધરાનથી હીંદુસ્તાન ખાતે નાસી આવ્યા પછી તેઓએ પરકાવેલાં આતશ બેહરામો-પારસી ધરમના તે વેળાના તેઓના જ્ઞાન વીષેની કેટલીક હકીકત” એવાં મથાળાં હેઠળના વીષયમાં એવાણુ સાહેબ લખે છે કે ‘એ હસ્તુર જમારપ વેલાયતીના વખતમાં આપણા હસ્તુર મોબેદો અવસ્તા તથા પેહલવીની સમજણુ અને જ્ઞાન ઘણુંજ કોતાહ ધરાવતા હતા, અને હસ્તુર જમારપ વેલાયતીના ત્રણુ ચેલાઓ મધે હસ્તુર જમારપ આશા પણુ હતા.’ હમારા ધર ખાતે હમારા વડવાઓને માટેની જે નોંધો મલી આવે છે

તે નોંધો ઉપરથી દસ્તુર જમારપ આશા વીધેનો નીચલો જોવાસો આપ સાહેબ ઉપર મોકલું છું, તે આપના પત્રમાં છાપી મુજ ઉપર ઉપકાર કરશેજી.

દસ્તુર જમારપ વેલાયતી હીંદુસ્તાન ખાતે આવયા તે આગમજ દસ્તુર જમારપ આશાએ અવસ્તા પેહેલવી ભાશાનું જ્ઞાન ભર્યના તે વખતના કામેલ દસ્તુરજી પાસે મેલવયું હતું, અને તે સાથે ફારસી ભાષાનું જ્ઞાન ભર્ય ખાતેની સરકારી મદદેસામાં અને અરબી ભાષાનું જ્ઞાન તેજ શેહેરના એક કામેલ મુસલમાન શીક્ષક પાસે મેળવયું હતું. ત્યાર પછી નવસારી કસબામાં પોતાની કામેલીયતને માટે એ દસ્તુરજી સાહેબ ઘણા વખણાતા હતા. ઇ. સ. ૧૭૨૧ માં ધરાનવાલા દસતુર જમારપ વેલાયતો હીંદુસ્તાન ખાતે આવયા ત્યારે સુરત શેહેરમાં રોજમાહા બામેની તકરાર ઉભી થઈ હતી. મરહુમ દસતુર જમારપ આશા ધરાનવાલા દસતુર જમારપ સાથે તે બાબત તકરારમાં ઉતરયા હતા અને તે વેળાએ સુરત તથા નવસારીના ઘણાક પારસીઓ હાજર હતા. આ તકરારમાં દસતુર જમારપ આશાએ ધરાનવાલા દસતુર જમારપને કેટલીક બાબતમાં તોડયા હતા; તેમ ધરાનવાલા દસતુર જમારપે કેટલીક બાબત દસ્તુર જમારપ આશા પાસેથી પણ મંજુર રખાવી હતી.

બીજું દસતુર જમારપ વેલાયતીને એક ભુલ ભરેલો વિચાર એ હતો કે દરેક દસતુર મોખેદોએ પોતાના કાન વીધેલા થાને સુરાખદાર રાખવા જોઈએ. તે પુરવાર કરવાને તેની સામેતીમાં ઇઝ્ઝતનેનાં ૪૫ માહાનો પેહેલેલો ફકરો ટાંકી તેનો અર્થ દસતુર વેલાયતી સમજાવતા હતા. પણ દસ્તુર જમારપ આશાએ એ ફકરાનો અર્થ એવો સમજાવ્યો કે “ભલી દીનના, રાસ્ત

એતેકાદના માણસો સદા દીનના સખુન સાંભલનારા અને તેની અસર લેનારા જોઈએ (તે નહી સાંભળનારા ‘કરપ’ એટલે બેહેરા છે).” આ જોલાસો સાંભળતાંજ ધરાનવાળા જમારપે પોતાના કાનમાંની સોનાની કડી કાઢાડી નાખી હતી.

દસ્તુર જમારપ આશાએ ધરાનના દસતુર જમારપ વેલાયતીનું અવસ્તા પેહેલવી ભાષાનું જ્ઞાન પોતાથી વધુ જોઈને દસતુર જમારપ વેલાયતીને હાથનું શીક્ષણ એ ભાષામાં લીધું હતું, તે ઉપરથી એમ કરતું નથી કે તે વખતના દસતુરો ધરમની બાબતોની માહેતોથી બીન વાકેફગાર હતા. જ્યારે દસતુર જમારપ આશા પોતાના અવસ્તા પેહેલવી ભાષાના જ્ઞાનને માટે પંકાતા હતા, ત્યારે તેણેના શીક્ષક ભર્યવાળા કામદીન દસતુરજી કેટલા કામેલ હોવા જોઈએ ?

આ ઉપરથી એટલું સીધ થાય છે કે ધરાનવાળા દસતુર જમારપ વેલાયતીના આવવાની ઘણા વરસ આગમજના હીંદુસ્તાનના દસતુરો દીનની બાબતથી બીન માહીતગાર હોય, પણ દસ્તુર જમારપ વેલાયતી હીંદુસ્તાનમાં આવયા ત્યારે તો અત્રેના દસતુરો દીનની બાબતોથી પુર વાકેફગાર હતા. (!).

લા૦ દોઆગો,

મીનાચેહેર દસતુર જમારપજી જમારપ આશા.

મુંબઈ, રોજ ૧૮ મો માહા ૫ મો ૧૨૭૧, તા૦ ૩૦ મી જાનેવારી ૧૯૦૨.

નાં ૧૪૭

મુંબઈ સમાચાર

(તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૨)

પારસીઓ ધરાનથી હીંદુસ્તાન નાહાસી
આવ્યા પછી તેમના ધર્મની થયલી
સ્ત્રીતી ઉપર કેટલુંક વધુ અજ-
વાણું—આઝર કેઈવાન અને
તેના ચેલાઓ.

[મુંબઈ સમાચાર માટે ખાસ લખનાર,
મી૦ જમશેદજી પાલનજી કાપડયા.]

જ્યારથી મોદલા ફીરૂઝ મહરેસેને
પાયો મુંબઈમાં ઈ૦ સ૦ ૧૮૫૪ માં
નાખવામાં આવ્યો ત્યારથી પારસીઓના
ઉદ્ધરતા જવાનો વ્યાકરણના તથા યુરોપી-
અંન એલમ હોનર તથા ઝળાનશનાસીના
કવાએદઓ પ્રમાણે પારસી ધર્મ પુસ્તકોનો
અભ્યાસ કરવા લાગ્યા છે, અને તેઓએ
એ ધર્મની પવીત્ર પોથીઓના તથા કેટ-
લાંએક પહલવી દફતરોના તરજુમા ગુજ-
રાતી ભાષામાં ખાસોઆમની સગવડ સાદ-
છપાવી પ્રગટ કર્યા છે તે બહુજ સંતોષ-
કારક ખીના છે. દરેક ટોળામાં દોલત
અને રાજપાટો જેમ સદા કાયમ રહી
શકતાં નથી, તેમજ એલમ પણ સદા ચાલુ
રહેતો નથી. કેઈક દોર એવો આવી જાય
છે કે હરેક ટોળાનાં નામીયા શાએરો કે
નવીસંદાઓ સામટા પેદા પડે છે, અને
પછી ખસો કે ચારસો વરસ સુધી તેવાં
માનવીઓ તેઓમાં કદાચજ પેદા થાય છે.
હાખલા તરીકે જુઓ કે અરબોએ જ્યારે
ધરાન લીધું ત્યારે તેઓ ઘણાજ જંગલી
હાલતમાં હતા. પરંતુ ત્યાર બાદ પોતાનાં
રાજપાટને લીધે ખસોથી ત્રણસો વરસમાં
તેઓએ એવા તો ઉસતાદો હુકીમો અને
નવીસંદાઓ પોતાની કોમમાં પેદા ફીધા

હતા કે જેઓએ અરબી ભાષામાં તે જમા-
નામાં જણાયલા તમામ એલમો ઉપર દફ-
તરો રચ્યાં હતાં, અને આગળા પારસી કે
યુનાની લોકો કનેથી તેઓ બેહુદ એલમ
પોતે સંપાદન કરી બેઠા હતા. આમર
ખતાએ પારસીપોલીસ તથા એસકંદરીઆની
બોહોળી લાઇબ્રેરીઓને બાળી ભશમ કરી
નાખી ત્યારબાદ ધરાનના પારસીઓની
સાસાનીઓના દોર પછી પડેલા હાદેસાને
લીધે અવસ્તાનો કુચી બરાબર રીતે સાચવા
શક્યા ન હતા. તેથી તે જમાનાના ધરાનના
મઝદીયસ્તાન પારસી પહેલી નવીસંદાઓ
અવસ્તાની અસલી મઝમુન બરાબર રીતે
સમજી નહી શક્યાથી પોતાનાં દફતરોમાં
ઘણીએક ગલતોએ કરી ગયા છે. આથી
શાએર ફીરહોસી તુમી પોતાનાં ધીકકાર તે
બાબતસર દર્શાવતી વેળાએ કહે છે જે—

“દેગર ગુને શોદ ચરખે ગરદુન બેચેદર
ઝે આઝાદગાન પાક બોબરીદ મેહેર,
હુમાન ઝેશ્ત શોદ ખુબો શોદ ખુબ ઝેશ્ત
શોદે રાહિ દુઝબ પદીદ અઝ બેહેશ્ત.”

યાને જમાનાનો દોર પાછો હવેથી
બદલાઈ ગયો ને પારસી ધરાનીઓ જેઓ
આગળ નેક લોકોમાં ખપતા તેઓપરથી
પોતાની મમતા તેણે પોતે ઉઠાડી લીધી
હતી તથા જેઓ ઐદ લોકોમાં ખપતા
હતા તેઓ હવેથી બદ લોકોમાં
ખપવા લાગ્યા અને જે લોકો બરાબ માન-
વીઓમાં ખપતા હતા તેઓ ઐદમાં
ઐદ માનવીઓમાં ખપવા લાગ્યા; જેથી
બેહેસ્તમાંથી ગોયા દોજખનો રસ્તો હવેથી
દીસવા લાગ્યો હતો.”

અરબોના આ દોરની પુર્વે જે જે
અસલી યવન તથા રૂમી અથકારો આ
“મેજુઅનો” નાં પંથ વીધે લખી ગયા
છે તેઓમાં આઓ કે પાઉઝેનીઅસ પછી
કોઇખી બીજા નવીસંદાઓ તે વર્ગ વીધે
કાંઈ નવું કે ઝાઝું બાણુવા જેવું ઠાસ્તાન

આપી ગયા નથી, કારણ કે ત્યાર બાદ એ ટોળો તમામ લોકોમાં બહુ જાણીતો થઈ પડ્યો હતો, અને ધરાનનાં મોખેદો ઠંઠ અકબરશાહના જમાના સુધી દાના શખ-સોમાં ખપતા હતા એમ શારેસ્તાન, હમે-સ્તાન, ખીશતાબ, બંમે કેઈખોસરો, ઝરેહ-હસ્ત અફસાર તથા એન્હેફ રૂઢ વગેરે તેઓને હાથથી રચાયેલી ચોપડીઓ ઉપરથી માલમ પડે છે. (જુઓ મારી “ તવારીખે કદીમ ધરાન ” પાં ૧૨૨ માં આપેલી નોંધ.) હઝરત આઝર કેઈવાન તથા તેના જરથોશ્તી મોખેદ શાગેદો જેવા કે ફરઝાને બહરામ. મોખેદ હુશ, મોખેદ સરૂશ વગેરે ભેંકે સેપાસી સુફી ચાને ચોજદાથરેગર પંથના મોખેદોમાં ખપતા હતા, પરંતુ તે પરથી તેઓ જરથોશ્તી મઝહબ પાલતા ન હતા એમ કહેવું તો સેફ હેમાકત જેવું છે. જેમ મોસલમાનોમાં સુફીઓનો પંથ છે, જેમ ખ્રીસ્તીઓમાંથી છુટા વીચારવાળા પાહરીઓ છે, તેમજ તેઓથી પોતાનાં ફીલસુફી તથા વીદ્યાનાં બોહોળાં જ્ઞાનને લીધે મહાવીરો તથા તપસ્વીઓમાં પોતાના જમા-નાના પાર્સીઓમાં ખપતા હતા, તથા એકાંત રીતે રહી અને આ દુન્યાની જુઠી માયા છોડી દઈને પોતાની જીંદગી દાદાર હોરમ-ઝદની સેવા તથા બંદગીમાં અર્પણ કરી ગયા હતા. તે ઉપરથી તેઓની ખુઝરગી તથા તેઓનું ઉત્તમ દીલ દેખઈ આવે છે. તેજ આઝર કેઈવાન સાહેબના પેલા ચૌદ જોઝવોની બરકતથીજ શેહેનશાહ અકબરે જરથોશ્તી ધર્મનાં ઘણાંચક ક્રીયા કર્મના કાનુનો પોતાના નવા “ એલાહી ” મઝહબ-માં દાખલ કર્યા હતા. અને આતશ જેવી એક નુરાની ચીજને પોતાનો કેળવે કરીને કબુલ મંજુર રાખ્યો હતો.† માઠા ભાગ્યે

તે જોઝવો નાદેરશાહની ઈ. સ. ૧૭૩૬ ની (જુઓ “ દોરરે નાદરી ” તથા હીંદુસ્તા-નની એલફીન્સ્ટનની તવારીખનો બાબ ૧૨, પ્રકરણ ૨, પાનું ૭૧ થી ૭૨) તથા અહમદશાહ અબદાલીની ઈ. સ. ૧૭૫૬ માં દેહલીપર કરેલી ચોથીવારની સવારી વેળાએ ત્યાં ચાલેલી ખુનરીઝીના વખતમાં બળીને ભખ્મ પામ્યા છે (જુઓ એલફી-ન્સ્ટનનો “ હીંદુસ્તાનનો ઇતીહાસ ” બા. ૧૨ પ્ર. ૪ પા. ૭૪૬-૭૪૭), પરંતુ તે-ઓમાં એવું તો મોઅતેબર જ્ઞાન પાર્સી-ઓના ધર્મના સંબંધમાં આપવામાં આવ્યું હતું કે તેની તવારીખ અદાપી પાર્સીઓને જાણવાબેગ છે. બેહેશ્તી મોદલા ફીરૂઝ જ્યારે હૈયાત હતા ત્યારે તેવણના મોટા નામને લીધે ઘણાંએક ધરાનના મોસલેમ એલમાઓ (મોઘલો) તેઓને દાદીશેઠનાં આતશબેહેરામમાં મલવા આવતા હતા. એક દીને એવો એતેફાક બની ગયો કે, એક મોઘલ વીદ્યાર્થી જેના વડીલો બે ત્રણ પેઢીની વાત ઉપર જરથોશ્તી ધર્મ તજીને એસ્લામી મઝહબ કબુલ કરી બેઠા હતા, તે આપણા આ મઝકુર દસ્તુરની મોલાકાતે આવ્યો તેટલામાં આતશબેહેરામ સાહેબનો ખાર વાગેનો ઘંટ થયો જે સાંભળતાં પેલા મોગલે મુદલાફીરોઝજીને પુછ્યું કે, શું સાહેબ એહીંયા કાંઈ આતશકહેહ છે ? ” ફીરોઝજીએ જવાબ વાળ્યો કે, “ ન-હીંજ અહીંયા તો આતશબેહેરામ સાહેબ છે. ” પછી બજીદ થઈને ફીરોઝજીએ પેલા મુસલમાન મોગલને પુછ્યું કે એ સવાલ નાખવામાં તમારી મક્કશહ શી છે ? ” ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, “ મારા બપાવાનો બાપ પણ જરથોશ્તી હતો પણ પછી અમોને ઇસલામ ધર્મ કંઈક જુલમ જાસ્તીને લીધે અખત્યાર કરવાને ફરજ પડી હતી. ” પછી તે મોઘલે મોલા ફીરૂઝને પુછ્યું કે, “ તમે

† દસ્તુર બેહેરજીરાણા દીલ્હી જવા પછી અકબરે આતશ તથા પારસી મંદિરાઓ વિષે હુકમ આપ્યો હતો એમ બદલની કહે છે તે કાંઈ દસ્તુર આઝર અબલાન વિષે બોલતોજ નથી.

જરથોશ્તીઓ સવારના ખરી ખામદાહની ધુપ આપતાં કંઈ સુગંધી વસ્તુ પેલા આતશબેહેરામના પાત્રાં ઉપર ચઢાવે છે?" જવાબ મળ્યો જે સુખડ, બોચે કે લુખાન. ત્યારે તે મોઘલ બોલી ઉઠ્યો કે, તેમ નથી સાહેબ. દરરોજ ધુપ જુદી જુદી સુગંધીની પેલાં આતશના પાત્રાં ઉપર ખરી ખામદાહની વેળા પેલા બોચે દેનારને ચઢાવવાની ફરજ છે. પછી આખો દીવસ તે પછી તે આતશ ઉપર ગમે તે સુગંધીઓ કે કાઠીઓ ખાળે તો તેનો કશો મુબકો નથી. શ્રીફળે પછી તે મોઘલને તે વીધેની સત્તા પુછી, ત્યારે તે મોઘલ બોલી ઉઠ્યો કે, મારા બપાવાના બાપે મઝકુર હઝરત આઝર કેયવાનના પેલા ચૌદ જોડવો દેહલીની લાઈ-બ્રીમાં વાંચી જોયા હતા, તેમાં તે વીધેનો સઘળો ખુલાસો આપવામાં આવેલો હતો આ વાત મેં મારા બેહેશ્તી મુરખની બાવા કનેથી આજ પચાસ વરસની વાત ઉપર સાંભળી હતી, જેવણુ અસલમાં દાદીશેઠના આતશબેહેરામ આગળ રહેતા હતા અને મોઘલા શ્રીફળનાં ભત્રીજા તથા ગાદીનશીન મોઘલોસ્તમ બેન કયકેળાદ કનેથી તેવણુ પોતે તે બીના સાંભળેલી હતી. એમ તો મોઘલા શ્રીફળ ખુદ પોતેની શ્રીલસુક તથા કેટલાએક પોતાનાં આચાર-વીચારોમાં સુશીઓ જેવા હતા, અને કોઈનાથી મઝહબની નીંદા કરતા ન હતા; પરંતુ તે પરથી એમ કહેવું કે તેવણુ જરથોશ્તી ન હતા, તો તે વાત હાલ કોઈ પણ પાર્સી કબુલ મંજુર રાખી શકશે નહીં. તેવણુ પોતાના "જરજનામઃ"માં તથા બીજે ઠેકાણે આ પ્રમાણે સાફ જણાવે છે કે,

એ ઇસા ઓ મુસા મરા કીને નીસ્ત
એ મેહેરે મોહમ્મદ તેહી સીને નીસ્ત.

મરા ગરચે અસ્તોસ્ત પયધમખરસ્ત
બે ગીતી એ કેરદારે બદ રેહબરસ્ત.
બે ફરમાને પાકશ નેહાદે દો ગુશ
બેદીનશ સેપોર્દે દેલો બનો હુશ.
રેહી ચુન રેહે ઉ બેપરહીઝ નીસ્ત
બેકસ ચુન ગોઝસ્તે મરા જન્મ નીરત.

યાને "ઇસા કે મુસા સાથે મને કશો કીનો નથી, ને મહમ્મદની દોસ્તીથીબી મારો સીનો કંઈ ખાલી નથી. જોકે મારો પૈગમ્બર તો હઝરત જરથોસ્ત છે, અને આ દુન્યામાં બદ કીરદારથી તે સાહેબ મારો રેહેબર છે ને તેનાં પાક ફર્માનો પર મેં મારો દીલોબન તથા હોસ અને કાનોને અર્પણુ કર્યા છે, કેમકે તેના જેવી કોઈની પણ દીન પાકીજગી તથા પર-હેજગારીમાં છે નહીં, પરંતુ જે કોઈ શખસો કે તેની દીનના ચેલા નથી તેઓ સાથે મને કશો પણ ઝગડો કે મીના-કેસો છેજ નહીં."

આજ ત્રીસ ચાળીસ વરસની વાત ઉપર હઝરત આઝર કેઇવાન "ખલેબદન" થતા તમારા દીલની વાત કહી શકતા હતા તે બીના હસી કહાડવામાં આવતી હતી, પરંતુ ત્યાર બાદ વીદ્યા એટલી તો હક્કલી અને તીનહોલની મેહેનતથી વધતી ગઈ છે કે, "કોટ રીડરસ" (વિચાર વાંચનારા) તથા સમાધીમાં પડનારા (ખલે-બદન થનારા) શખસો કેઠે કેઠે છુટાછવાયા હમણા પણ જોવામાં આવે છે, તે વાત હાલના વખતમાં સર વીલીયમ કુકસ જેવા વીદ્વાને "લંડન રૉયલ સોસાયટી" જેવી વીદ્વાનોની એક મંડળી આજાજ ખાત્રીપૂર્વક રીતે સાબેત કરેલી છે; માટે એવી અદભૂત બાબતો ઉપર પુર ગોર કર્યા વીના તેઓને સદંતરજ હસી કહાડવી તે ખરેખર નામોનાસેબ છે. હીંદુઓમાં એક કહેવત મશહુર છે કે "નર જો કરણી કરે તો નર કો નારાયન હોય."

પોતાનાં સ્વાનની જોતને દાદાર હોરમ-
જહની બેહુલ રોશનીમાં આખરે મેળની
નાખવી તે કાંઈ સાધારણ માણસોથી
બની શકતુંજ નથી, તથા તે સાહેબ
સાથે “ખેત્વોદય”માં પોતાનાં શરીરને
અર્પણ કરી દેવું તથા તેમાં તેનો ભોગ
આપવો તે બહુજ મુશ્કેલ કામ છે, કે
જે માહાવીરો અને તપસ્વીઓ સેવાય
બીજા કોઈથી પણ બની શકે તેવું નથી.

એમ તો મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા
પછી એ “બહુસે અદીઆન”ની મેહફેલોમાં
ગોઆના કેઠાલીક પાદરીઓ વટીક ખ્રીસ્તી
ધરમની બોઝોરગી દેખડાવવા માટે તે
તકરારોમાં શામેલ થયા હતા. જેસુઈત
ફાધર કાતરૂ એ જીએશ વીષેનો પોતાના
એક પ્રાચીન રેસાલામાં આપણા નવસા-
રીના રહેવાસીઓનો માફક સઘળું માન-
પાન પોતે ખાટી જવા માગે છે અને
એવી નાપાયદાર વાત પોતા તરફથી રજુ
કરે છે કે અકબરે ખ્રીસ્તી ધરમ ગોયા
કબુલ મંજૂર રાખ્યો હતો. પરંતુ આ
વાત આપણને યાદ રાખવી જોઈએ કે
“એલાહી મજહૂબ”માં જેમ જરથોસ્તી
ઓનાં રેવાજે તથા જશનો અકબરે કેટ-
લાએક કબુલ રાખ્યાં હતાં તેમ ખ્રીસ્તી
ધરમના ફરમાનો કશાં તેના એ નવા
પેઢા કરેલા ધરમમાં જોવામાં આવતાં નથી
માટે ફાધર કાત્રુખી પોતાની તરફની સહ-
રાગતો કરી ગયો હોય તેમ મને લાગે
છે. પરંતુ તે બાબતો આપણી મુલ મત-
લબથી વેગલી હોવાથી અત્રે તે ઉપર
વધુ બોલવા હું હૃસ્ત વીચારતો નથી.

નાં ૧૪૮.

પંચડાંડ.

(તારીખ ૨ જ ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૨)

શેહનશાહ અકબરને પારસી ધર્મ કોણે
સમજાવ્યો હતો?

આ વિષયની ચર્ચામાં મરહુમ દસ્તુર
મેહરજી રાણાના વિરૂધ્ધાઓ પોતાના પક્ષ
કિંવા સુખનનો બચાવ, સામેવાલાઓ
વિરૂદ્ધ કેવા તરયાપાવ ફેંકીને તથા પક્ષ-
પાટ રીતે કરે છે, તે અમે આગલા અ-
કમાં દૂકમાં પણ સ્પષ્ટ રીતે દેખાડી ગયા
છીએ. તે પછી ખુદ તેમની તકરારો પકડીને
તેનું પોકલ દેખાડીએ તે પહેલાં એ
વિષયની મુલ બાબતોની માહિતી વાંચ-
નારાઓને આપવાની જરૂર સમજીએ
છીએ. એ બાબત, ધારવામાં આવે છે
તેટલી મુશ્કેલ કે ગુચવાડા ભરેલી નથી.
તે દુકી અને સહેલ છે ; પણ મરહુમ
દસ્તુર મેહરજી રાણાના વિરોધીઓએ,
ધર્મોને કારણે એ દસ્તુરજીને ઉતારી પાડ-
વાની કેશોશ કરતાં, તેને નાહક ગુચવાડા
ભરેલી બનાવી દીધી છે. તવારિખના
આ બનાવમાં એક મોટી અપુર્ણતા એ
છે કે, જે પુસ્તકોમાં એ મહાભારત
બનાવની નોંધ લેવાઈ છે તેઓમાં, જે કે
ઈશારા તથા નીશાનીઓ તો સ્પષ્ટ છે,
તોપણ દસ્તુર મેહરજી રાણાનું નામ નોંધા-
યલું નથી ; અને “ડુબંગા આદમી ફીલુને
વળગે તેમ,” એ અપુર્ણતાનો લાભ લઈ
તેને બાજી પડીને માં ૦ કક્કરીઆ તથા
તેમના રનેહીઓ તે ઉપર પોતાની તકરા-
રનો મદાર જાંધે છે; અને માંગે છે કે,
દસ્તુર મેહરજી રાણાએ જે શેહનશાહ
અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવી તેનાં
મનપર તેની તરફની અસર ક્રિયાજ

હતી તો તેની સીધી સામેતી અથવા એ દસ્તુરજીનું નામ તેમાંથી બતાવો. જાણે, જો કોઈ બનાવની તવારિખમાં કોઈ કારણે કોઈ પુરૂષનું નામ નહીં આવ્યું હોય તો તેના વિષેની વાત ખોટીજ હોય-પછી તેની તરફેનમાં જતી બીજી ગમે એવી શાહદતો મોઝુદ કાં નહીં હોય! પણ આપણે પુછીશું કે, જો દસ્તુર મેહરજી રાણાનું નામ તે ઐતિહાસિક પુસ્તકોમાં હોત, તો પછી આ ચર્ચા ઉભી થવાજ કેમ પામત? તે પુસ્તકોમાં તેમનું નામ નથી એ ખરૂં, પણ તે નામની અપુર્ણતા દુર કરવાને બીજી તરેહવાર સીધી તથા આડકતરી શાહદતો છે, જે આગલી તકરાર વેળા જાહેર થઈ ચુકી છે, અને તે ઉપરાંત બીજી વધુ નવી શાહદતો સાથે શમ્સુલ્લોખાદમા, -પણ “ઇતિહાસના જાણીતા વિદ્વાન અબ્યાસી” નહીં હો!- એર્વદ જીવનજી હમણા ખાહેર પડ્યા છે. એર્વદ જીવનજીનો શાહદતો, કોઈ પણ અપક્ષપાટ તથા વિવેકી નુકતેચીનીની ખાતરી કરવાને બસ છે; છતાં જો તેનો પણ અનાદર કરવાને આ વિરૂધ્ધાઓ ચુકતા નથી તો અમે કહીએ છીએ કે, એકવાર દસ્તુર મેહરજી રાણાનાં નામ સાથની તવારિખી શાહદત હવે પછી કોઈ રજુ કરે તો તેને ઉડાવવાને પણ નઅં તરેહવાર હીલા બહાનાં ઉભાં કયાં વિના રહે નહીં. આપણામાં એક શેખચટ્ટીની કથા છે કે, તે એક સભામાં ગયો ત્યાં એકસ બાબત વિષે જ્યારે સઘળા હા કહીને એકમત થયા ત્યારે તેણે ના ને નાજ કહુયા કીધું, અને શેવટે ધરે આવી પોતાની મા આગલ વડાઈ લીધી કે “મા મા! હું સમા જીતી આવ્યો”! તે વાતનો સાર આ જગે બરાબર લાગુ પડે છે.

મરહુમ દસ્તુર મહેરજી રાણાએ શહે-નશાહ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમ-

જવી તેનાપર અસર કરવાની વાત, તેમના તથા તેમનાં ખાનદાન તથા ટોળાનાં વિરૂધ્ધાઓ કહે છે તેમ માત્ર નવસારીના પારસીઓમાંજ નહીં, પણ આખા પારસી ટોળામાં, છેક તે વખતથી તે અઘાપિ પર્યાંત દંત કથા રૂપે ચાલતી આવી છે; અને જેમ દરએક દંત કથાના સંખ-ધમાં બને છે તેમ, આ દંત કથામાં પણ કેટલીક વાતો ચમતકારિક કિંવા નવાઈ સરખી લેખાયલી છે; જેવી કે, એ દસ્તુરજીએ “જગત ગુરૂ” નામના કોઈ હિન્દુ જાદુગરે આકાશમાં થાળી ચઢાવી એ સુર્ય દેખાડ્યા હતા તે કંગાઈ પોતાના ધર્મના અવસ્તાઈ વચ્ચેનો પઢીને ઉઘાડી પાડી હતી, તથા અકબરને “સુદરો કસ્તી” પહેરાવ્યો હતો છત્યાદિ. પણ એ કાંઈ મુલ મુદાની વાત નથી. સાધારણ લોકો તેને ગમે તેવી માને, પણ અમે તેને ઝાણું વજન લાગુ પાડતા નથી, અને મરહુમ દસ્તુરજીના ભણેલા વારસો તથા એ દસ્તુરજીનો બચાવ કરનારા વિદ્વાન ગ્રહસ્થો પણ તેને થોડુંજ વજન લાગુ પાડે છે. દંત કથા હંમેશાં શરાહધાત ભરેલી તથા વિચિત્રપણાંથી ભિન્નીત હોય છે; તોપણ તેમાં સચ્ચાઈ તથા શક્યતાનો અંશ તો ખરચીતજ હોય છે, અને ચોક્કસ બનાવ બન્યાથીજ તે જન્મ પામે છે. સાધારણ લોકો પોતાની આસ્થા તથા સમજ શક-તીથી તેમાં નવો નવો ઉમેરો કરતા બચે, અને એ રીતે પાછલથી, જેમ શીખમાં મોતી અથવા કોટલાંમાં ફલનો માવો છુપો રહે છે તેમ તે દંત કથાનું પણ રૂપાંતર થઈ જાય છે. પણ તેટલાજ માટે દંત કથાને હસી કાઢવી યા ખોટી ગણવી એ મુખાંઈ છે, અને એ સિદ્ધાંત તવા-રિખ તથા દંત કથાના વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે એટલું તો સર્વ માન્ય છે કે, તે સાબેત કરવાને હાખલા રજુ કરવાની અમે જરૂર

જેતા નથી. એટલું છતાં દસ્તુર મેહરજી રાણાના વિરૂધ્ધાઓ તે સિધ્ધાંતનો પણ ઇન્કાર કરી આ દંત કથાને તેનાં બહોળાં સ્વરૂપમાં તો નહોતી, પણ મુળ બાબતમાં પણ માનવાને ના પાડે છે એટલું જ નહીં, પણ તે દંત કથામાંની ચમત-કારિક બાબતોને વળગી પડી સામા મેહરજી રાણાની, તેમના ખાનદાનીઓની, તથા તે મરહુમ દસ્તુરને ન્યાય આપવા બાહિર પડેલા એવંદ જીવનજી તથા તેવા બીજા ખરેખરા “ઇતિહાસના જાણીતા વિદ્વાન અભ્યાસી”ઓની ઠાઠા ઠી ઠી કરે છે! આ યુક્તિ વડે તેઓ કદાચ વાંચનારાઓની નજરમાં ધુલ છાંટવા માંગતા હશે; પણ તેઓએ યાદ રાખવું જોઈએ કે, એથી એાર તેઓની ઇર્ષા અદ્વાવત ઉંઘાડી પડે છે, અને સામાવાલાઓને બદલે સમ જીવોમાં તેમનીજ ઠેકડી થાય છે.

મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાની દંત કથા આજથી અર્ધી સદીની વાટ સુધી સર્વ પારસીઓમાં લગભગ એક સરખી રીતે ખરી મનાતી, બહુકે પુજ્ય ગણાતી હતી. પણ તે વખત પછી તેમનાં ખાન-દાનના કોઇ વિરોધી ફારસી અભ્યાસીના વાંચવામાં “દમસ્તાન” કેતાબ આવી, જેમાં અલબત્તે અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવવાની બાબતમાં દસ્તુર મેહરજી રાણાનું નામ નથી, પણ તે વેળા ઇરા-નથી હિન્દુસ્થાન આવેલા એક ઇરાની દસ્તુર, મરહુમ અરદશીર કેરમાનીનું નામ છે. આ ઉપરથી તે ફારસી અભ્યાસી તેમજ તેના જેવા વિચાર વલણના બીજા મુકીલર પારસીઓ, “ગાંધીના હાથમાં હલદનેા ગાંઠીયો આવવાથી વૈદ થઇ બેસે” તે રીતે એવું જ લઈ નાહા કે, અકબરને પારસી ધર્મ અરદેશર કેરમાની-એજ સમજાવ્યો હતો, અને મેહરજી રાણાં-એ તે સમજાવવાની વાત તો માત્ર ખાલી

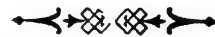
ગપાટો છે. એટલું જ કરીને તેઓ અટક્યા નહીં પણ મરહુમ મેહરજી રાણાંને હીલું લાગે તથા તેમનાં ખાનદાનીઓનાં હીલ દુબાય એવી તરેહવાર બનાવટી વાતો મેહરજી રાણાંને લાગુ પાડી પોતાનું ઝેરી વેર વાલતા રહ્યા. આપણા પેલા “ઇતિહા-સના જાણીતા વિદ્વાન અભ્યાસી” (!) મી. રૂ. પે. કરચાએ પણ મંડાલમાં જ ગોલાટ ખાઈ છબરડો કરી નાખ્યો હતો તે, ધાર્યા મેલે એજ કારણે, મુખ્યત્વે “દમસ્તાન” કેતાબ ઉપર બધો આધાર લઈ લેવાને લીધે બન્યું હતું. પણ તેમાં તેઓ કેટલા બધા ઠગાયા છે તે, તેઓ અત્યાર આગમજ જોઈ ચુક્યા છે, અને હવે વધારે જોઈ શકશે. અહીં આપણે “દમસ્તાન” વગેરેની તવારિખને લગતી મુલ બાબત પર આવિયે છીયે: પણ આ લંબાણ થવાથી તે હવે પછી જોઈશું.

નાં ૧૪૯

મુંબઈ સમાચાર

(તા. ૫ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૨)

દસ્તુર મોદલા શ્રીરૂઝ શહેનશાહ અક-બરની દરબારના કઠોલીક પાદરીઓ તથા દસ્તુર જમારુપ આસા વીચેની કેટલીક હકીકત-જમારુપ વેલાયતીએ, કીયા કીયા દસ્તુરોને જરથોસ્તી ધર્મના એદમ શીખવ્યો હતો?

[મુંબઈ સમાચાર માટે ખાસ લખનાર, મી. જમશેદજી પાલનજી કાપડયા]

જેમ મોદલા શ્રીરૂઝ ફારસી સાહિત્યમાં પોને એકકા ગણાતા હતા, તેમજ અરબી તથા તોફી ભાષાઓનું પણ તેવજી પુખ્ત જ્ઞાન ધરાવતા હતા. આપણા એસલામી ભાઈ-બંધોએ અત્રે જ્યારે મરજેદે જામેનો

પેહેલવેહેલો પાયો ઇં સં ૧૮૮૨ માં નાખ્યો. ત્યારે તે મસજેદમાં હોઝ કદ બાબુ પર બાંધવો જોઈએ તે વીધે તેઓમાં જે મતફેર પડ્યો હતો તેની લવાદી આપણા એ કાબેલ દસ્તુર મોદલા ફીઝના અરબી તથા તોર્કી ભાષાનાં ઉમદા જ્ઞાનને લીધે આપવાની તે વેળા તેઓને ફરજ પડી હતી. પોતાનાં લવાદનામામાં અરબી તથા ફારસી કેતાઓ તથા હદીસ અને કોરઆને શરીફમાંથી એટલી તો મોંઝતેબર દલીલો મરહુમ મોદલા ફીઝે ટાંકી બતાવી હતી કે, તેથી મસજેદ માંહેલો હોઝ એસલામાં ભાઈબંધોએ તેવાળાં લખાણો પ્રમાણે બંધાવી તૈયાર કર્યો હતો, એમ મેં ઘણા-એક વરસોની વાત ઉપર આપણા વડીલો કનેથી સાંભળ્યું હતું. તે અસલી લવાદનામું ફારસી કે અરબી ભાષામાં હમણા સુધી કદાચ મસજેદના કદીમ મોતવલ્લીઓના નબારાઓ કને મોજુદ હોવું જોઈએ, અને તેને જ છપાવીને પ્રગટ કર્યું હોય તો તેથી તેવણની મોસ્લેમ ધરમ વીધેની માહી-તગારી તથા ઉગમણનાં સાહીત્યો વીધેની બેહદ કાબેલીયત વધુ અજવાળામાં આવી શકે તેવું છે.

જેમ રોમન કેઠોલીક પંથના ખ્રીસ્તી પાદરી કાત્રુએ અકબરની દરબારની “ધરમ સંબંધી તકરારો”ની મહફેલો વીશે પોતાના ધરમની એકતરફી લાગણી પ્રમાણે અહવાલ આપ્યો છે (જુઓ તેનો મોગલો વીધેનો ફ્રેંચ ગ્રંથ જે “એશી-આર્ટીક સોસાયટી”ની અત્રેની શાખામાં પણ હાલ મોજુદ છે), તેમજ “રોહા-લફ્દ આકવા વીવા” જે ખુદ પોતે તે તકરારોમાં શામેલ હતો અને ફતેહપોર (આગ્રા) માં ઇં સં ૧૫૮૩ની આગમજ હાજર હતો, તેણે શેહેનશાહ અકબરને પોતાનો ખ્રીસ્તી ધર્મ ગોચા સમજાવતો હોય તેવી રીતે તે દરબારનો ચીતાર

પોતાના ગ્રંથમાં આપ્યો છે. (જુઓ તેની ફ્રેંચ ચોપડીનું પાં ૬૭ તથા ૧૨૪ મું) તે ચીત્રોમાં એ પાદશાહના નામીયા વજીર અબુલફઝલ તથા તેના ભાઈ ફૈઝી જેણે “રામાયણ” તથા “મહાભારત”ના તરજુમા ફારસી ઝબાનમાં કર્યા હતા અને જે તરજુમા, દલગીરી ભરેલું છે કે, હમણા સુધી છપાયા વગર રહી ગયા છે, તેમના જે ચીત્રો તેણે આપ્યાં છે તે જાણે પાદશાહના તક્ષની આગળ ગોચા તેઓ ઉભેલા હોય એમ આપણી દ્રષ્ટીએ પડે છે, અને તે પાદરી સાહેબ ગુંઠણ મરડીને અકબરને એક લાંબો કુરસ (કોસ) પોતે અર્પણ કરતો હોય તેમ તે પોતાને ચીતારે છે. આ પાદરીનાં તે લખાણોના ટેકામાં ફાધર ગરૂબરે જર્મન ભાષામાં ઇં સં ૧૮૬૪ માં એક ગ્રંથ પ્રસીદ્ધ કર્યો હતો, જેમાં જરથોસ્તીઓ વીધે પણ કંઈક અહેવાલ આપ્યો છે. વળી માનુકચા નામનો કોઈ એક ઇટલીઅન કઠોલીક ઝવેરી, જે મોગલોની દરબારમાં ઘણુંક સુધી રહી ગયો હતો, તેના ખટખોટુ ઉપરથી મઝકુર પાદરી કાત્રુએ પોતાની “મોગલ વંશની તવારીખ” લખેલી છે: તેમાં આપેલો સઘળો અહવાલ તેઓનાં એકતરફી લખાણો ઉપરથી જ અને દર્શાવ્યો હોય તો એક મોટો જેવો ગ્રંથ થઈ જાય એમ છે. માટે વધુ વીગતો સાડ જુઓ ફાધર હુ ઝારીકનો “ઇસતોઆર દલા દેકુવર્ત દે પોરતુગેઝ” અબુલ ફઝલની “આધને અકબરી” નો ખલોઠમનનો તરજુમા; તથા તેજ વજીરને હાથથી લખાયલું “અકબરનામું”; તથા વાન નોરનો બે દફતરોમાં પ્રસીદ્ધ થયેલો જરમન ગ્રંથ.

તવારીખ લખનારાઓની ફરજ અપશ્ચ-પાત રીતે ફક્ત સચાઈજ શોધી કહાડીને તે દેખડાવવાની હોય છે તે વાત હું સારી પેરે સમજું છું; માટે મારાં લખાણોથી કે.ઈ.ક

સાહેબો જો વિરૂધ્ધ મત ધરાવતા હોય તો તેઓ સાથે અમરથી તકરારમાં ઉતરી મારો વખત હું બરમાદ કરવા માંગતો નથી, કેમકે મારા લગભગ અર્ધા સદીના નાકેસ અલીઆસ ઉપરથી હજુ મને ધરાનની અસલા તવારીખ ઉપર ઘણુંક લખાણ કરવાનું બાકી રહેલું છે. જામારુપ આસાના ખાનદાનના એક દસ્તુરઝાદા પોતાના એક વડવાએ એક ધરાની મોબેદની ચુક સુધારી હતી એવો જવાબ તમારાં પત્રમાં મારા પેહેલા અંક વીશે આપે છે, તે માટે તેમને મોટો ઉપકાર થયો છે. પરંતુ મેં તો તેથી ઉલટીજ વાત ઘણુંક વરસો ઉપર સાંભળી હતી, અને તેવણના અપાવાના આપ બેહે-શ્તી એદલત જોવા એક નર અશોની ઘણીએક વખતો મારી અચગીની વેળાએ મેં સાંભળી પણ હતી. તે પરથી તેવણની જરથોશ્તી ધરમની ફીલસુફી તથા તેનાં સાહીત્ય વોશેનાં જ્ઞાન માટે, ઘણી દલગીરી સાથે અત્રે કહેવું પડે છે કે, મેં કોઇ કાળે પણ ઉંચું મત બાંધ્યું ન હતું. તેવણ ઘણાજ અશો અને પરહીઝગાર હતા. તેવણનો હસ્તો લાલ ટુટી જેવો ચેહેરો મારી નજર આગળથી હજુ સુધી ખસતો નથી, અને તેજ ગોઝાખી ચેહેરો તેવણની પવીત્રા-ઇનાં ગોયા ગવાહી પણ આપતો હતો. પણ તે વીધે લાંબાણ નહીં કરતાં તમારાં પત્રમાં બાહેર પડેલા આ જવાન દસ્તુર-ઝાદની તકરારની મુળ બાબત ઉપર હું આવું છું તેવણ કહે છે કે મરહુમ દસ્તુરજી સાહેબ જામારુપ આસા, જામારુપ વેલાયતી હીંદુસ્તાન ખાતે આવી પોહોએ તેની આગમચથીજ પેતે ઝંદ પહલવી ભાષાથી સારી પેઠે માહીતગાર હતા. વળી તે બાગ-તમર એ દસ્તુરઝાદા પોતા તરફથી વધુ એમ પણ વાંચ્યન કરે છે કે, તે વીશેની નોંધો તેવણનાં કુટુંબનાં દફતરોમાં હમણાં સુધા જળવાઇ રહેલી તથા મોજુદ વટીક

છે. તે નોંધો પોતાના બોલવાના ટેકામાં તરતજ જો તેઓએ છપાવીને બાહેર કરી હોત તો તેમનાં બોલવાને કંઈક વઝન મળતે; કેમકે જામારુપ વેલાયતીએ હીંદુ-સ્તાનમાં આવીને ગુજરાત પ્રાંતમાં ત્રણ મુખ્ય જરથોશ્તી શેહેરો માંહેલા ત્રણ દસ્તુરોનેજ ઝંદ પહલવીનો એદમ શીખવ્યો હતો, તે બાબત આપણા પારસીઓના હીંદુસ્તાન ખાતેના ઇતીહાસમાં નોંધાયેલી એક સતવાર બીના ગણાય છે, અને આંક-ટીલ દુ પેરોએ ઇં ૨૦ ૧૭૭૧ માં છપાવેલાં પોતાના “ઝંદ અવસ્તા” નાં પેહેલાં દફતરમાં તે વીશે વીગતવાર રીતે સાફ લખેલું પણ છે. એ ત્રણ દસ્તુર સાહેબોમાં એકતો સુરતવાલા દસ્તુર દારાબ હતા, જેઓ આંકટીલના ખુદ પોતે ઉસ્તાદ થતા હતા, અને તેઓએ એ બીના આંકટીલ સનમુખ પોતે માંડીને કહી હતો. વળી પ્રોફેસર વેસ્તર ગારદ પણ પોતાનાં “ઝંદ અવસ્તા” નાં દફતરના દીબાચાને પાંચમે પાને ખુદલો ખુદલો રીતે એમ લખી બંધ છે કે, “અજ્ઞા-નપણું તેજમાનાના હીનદુસ્તાનના પારસી-ઓની ચોતરફ ફેલાયલી એક ખામી ગણાતી હતી. તે સુધારવાની નેમથી જામારુપ વેલાયતીએ કેટલાક ચેલા ઉભા કર્યા હતા, જેવા કે સુરતમાંથી દારાબ, નવસારીમાંથી જામારુપઆસા, અને એક ત્રીજો ભરૂચ-માંથી. અને તેઓને તેણે ઝંદ પહલવી ભાષા પોતે શીખવી હતી.” આ ફકરામાં જણાવેલા ત્રીજા દસ્તુર તે ભરૂચવાલા દસ્તુર કામતીન હતા, એમ “પારસી પ્રકાશ” ના રચનાર કમુલ રાખે છે. (જુઓ “પારસી પ્રકાશ” નું પાનું ૨૩ થી ૨૪મું) જ્યારે આંકટીલ તથા વેસ્તરગારદ જેવા વીદવાનો છેક યુરોપ ખંડ વેરથી આ દેશ ખાતે આવી પારસીઓના ધરમ વીશે ખાસ શોધખોલ કરી ગયા છે અને ખુદલો ખુદલો રીતે એકરાર કરી ગયા છે કે જામારુપ

વેલાયતીએ જમારપ આશાને વટીક ઝંઢ પહલવીના એદમથી વાકેફ કર્યા હતા, ત્યારે તેથી ઉલટી ખીના એક દસ્તુરઝાઢા કસીપણ શહાદત તાંકયા વગર જણાવે, તે ખીનાને માનવાને જો હું આચકી ખાઉં અને વઝન લાગુ નહીં પાડું તો તે માટે તેઓ તથા વાંચનારા સાહેબો પણ મારી મોશકેલી તરત સમજી શકશે.

નાં ૧૫૦

પંચડાંડ

(તા. ૧૬ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૨)

અકબરને પારસી ધર્મ કોણે સમજાવ્યો હતો તે વિષેની તકરારમાં મીં જ. પા. કાપડયા.

શેહનશાહ અકબરને પારસી ધર્મ કોણે સમજાવ્યો હતો તે સંબંધી અમારી તકરાર માલા આગળ ચલાવિયે તે પહેલાં; મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાના વિરૂધ્ધાએ તરફથી એક નવુંજ પીઆડું પેચાયલું જોઈ, તેની કાંઈક ખબર લેવાની અમોને ફરજ પડે છે. અસલી ધરાની તવારિખના ખરેખરા “જાણીતા વિદ્વાન અભ્યાસી” જમશેદજી પાલનજી કાપડયા અણચીતા અને અચળુચ આ તકરારનાં મેદાનમાં ખડા થયા છે, અને આશ્ચર્યકારક રીતે દસ્તુર મેહરજી રાણાના ભોગે તે મરહુમના વિરોધી-ઓને ચઢાવી આપવામાં તેમણે પોતાનું ઐતિહાસિક ભંડોલ ખાલી કર્યું છે. પણ તેથી મુલ તકરારમાં કશો ફરક પડતો જણાતો નથી. મીં કાપડયાનાં તવારિખી બહોલાં ભંડોલ ઉપરથી અમે તેમનાથી

કાંઈક નવી રોશની જોવાની આશામાં હતા, પણ તેને બદલે તો તેવણુ ઓર અંધકાર અને ગુંચવાડા ઉભા કરી બેઠા છે. તેમ ૥ પક્ષ-કારોને પણ ચારી દેવાને બદલે સામે આડકતરી રીતે તેમણે તેઓનાં મુલ સિદ્ધાંતનો પાયોજ ઘેસવી નાખ્યો છે. અને તે કેમ ?

મીં ૩. પે. કકરયા અને તેમના પક્ષકારો આપણને એવું સમજાવવા તથા મનાવવા માંગે છે કે, અકબરને પારસી ધર્મ હિન્દના (નસારીના) દસ્તુર મેહરજી રાણાએ નહીં, પણ ધરાનના એક દસ્તુર મરહુમ અરદેશીર કેરમાનીએ સમજાવ્યો હતો, કે જેને અકબરે એજ કારણુશર ખાસ રીતે ધરાનથી દ્વીટ્રી બેલાવ્યો હતો, પણ આજે તેમના હિમાયતી સદરહુ મીં કાપડયા શું કહે છે તે જુઓ. તેવણુ, કાંઈજ નહીં પણ માત્ર એકલ દોકલ પેટ્રી દમેસ્તાન કેતાબનાજ આધારે, કેટલીક કલ્પીત કથા કહાણીના ઉમેરા સાથ કહે છે કે, અકબરને પારસી ધર્મ હજરત આજરકયવાન નામના સુફી પારસી દસ્તુરે તથા તેમના ચેલાઓએ સમજાવ્યો હતો. અને ત્યારે દસ્તુર અરદેશર કેરમાની ? તેનું તો નામ નિશાનજ મીં કાપડયા દેતા નથી ! આ રીતે મેહરજી રાણાનો વિરૂધ્ધ પક્ષ પોત પોતા વચ્ચેજ અથડા પડ્યો છે, અને પોતાનાં સિદ્ધાંતનો મુલ પાયો પોતેજ ઘેસવી નાખ્યો છે.

મીં કાપડયાએ પોતાના માનીત હજરત આજર કયવાન તથા તેઓ સહબતા ચેલાઓને આ માન આપવાનાં ઝનુનમાં દસ્તુર મેહરજી રાણાને માફું લગાડવાને કશી આંચકી ખાધા નથી. એ દસ્તુરજીએ અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવ્યો તે વિષે દંત કથા ચાલતી આવી છે, તે દંતકથાને તેમણે હસી નાખી છે, અને મરહુમ

દસ્તુર જમારપ આસાના ખાનદાનના એક નમિરાએ તેમનાં ચોકસ ખોટાં અનુમાન વિરુદ્ધ પોતાનાં કુટુંબમાં જલવાયલી નોંધનો ઇશારો કીધો, તો તેને પણ હસી નાખ્યો છે. અર્થાત્, મીઠા કાપડયા આવી મહત્વની તક-રારમાં તવારિખી શાહદતો સિવાય દંત કથા કે કાને સાંભળેલી વાતને વજન આપવા માગતા નથી. અને તો પણ, વાંચનાર, માનશો? તેવણે પોતે આ તકરારમાં કીધેલાં ત્રણ ત્રણ લખાણોમાં, જ્યાં પોતાની મત-લખ આવી છે ત્યાં, પોતાના બાવા કે દાદાએ કહેલી માત્ર મોઢેની ભલતી વાતોના આધાર ભારે ઉકમાઈ સાથે લીધા છે! તેના બે ત્રણ દાખલા માત્ર રમુજને ખાતર અમે અત્રે ઉતારી લઈશું, કે જેથી તેમની તક-રારો કેવી બે વજન અને એક તરફી છે તે વાંચનારાઓ જોઈ શકે. તે વેલાના નવ-સારીના લોક ધર્મ જ્ઞાન વગેરેમાં છેક ઢંક હતા તેને કોઈ નનામા ભલતા “દાના મો-ઘલ” નો દાખલો આપતાં તેની શાહદત મીઠા કાપડયા આ પ્રમાણે આપે છે:—

“આજ પચાસ વરસની વાત ઉપર મેં મારા મુરખી બાવા કને રી સુરત અને નવસારીમાં ચાલતી આવેલી એક એવી દંત કથા સાંભળી હતી કે” —

વળી મરહુમ મુદ્દલાં ફીરોજ વીષે ચો-કસ નકામી વાત લખતાં તેની ફરમાસુ શાહદત તેવણ આમ આપે છે:—

“આ વાત મેં મારા બેહેસતી મુરખી બાવા કનેથી આજ પચાસ વરસની વાત ઉપર સાંભલી હતી, જેવણ અસલમાં દાદી શેઠના આતશ બેહરામ આગલ રહેતા હતા. અને મોદલા ફીરૂઝના ભત્રીજા તથા ગાદીનશીન મોદલા રોસ્તમ બેન કચકોબાદ કનેથી તેવણે પોતે તે બીના સાંભલેલી હતી.”

વળી બીજી બાબત, જે આના કરતા પણ છેક ભલતી અને વગર સંબંધની છે, અને જે મુંબઈના મોહમ્મદનોની જુમામ-સજ્જમાંની હોજ મરહુમ મુદ્દલાં ફીરોજે આપેલા ફતવા પ્રમાણેની દિશાએ બાંધવાને લગતી છે, તે રજુ કરતાં તેની શાહદત માટે પણ તેઓ, કહેનારની જીભ અને સાંભળનારના કાનનોજ હવાલો, નીચે પ્રમાણે આપે છે:—

“તેથી મસજેદ માહેલો હોઝ એસ-લામી લાઇખાંધેએ તેવણનાં લખાણો પ્રમાણે બાંધાવી તૈયાર કર્યો હતો, એમ મેં ઘણાંએક વરસોની વાત ઉપર આપણા વડીલો કનેથી સાંભલેલું હતું.” (સઘળે ઠેકાણે કાલા અક્કર અમે કર્યા છે.)

કુંકમાં, મીઠા કાપડયાનું લખાણ, સં-બંધ તથા અનુક્રમમાં જેટલું ભલતું તથા વિખરાયલું તેટલુંજ શાહદતોની બાબતમાં “સાંભલેલી” હવાઈ વાતો પર કીલ્લો બાંધનારું છે. તેવણના એક બાવા કે દાદા માત્ર ચાલીસ પચાસ વરસ પર કહી ગયા તે સાચું અને શાહદત, પણ મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણા વિષે ત્રણસો વરસોથી આખી પારસી કોમમાં, લેખપોટ તથા ગીતો સાથની દંત કથા ચાલતી આવી તે ખોટી અને હસવા સરખી! માણસ જાતની મત-લખ તથા પક્ષપાટનો પણ કાંઈ હદ છે! દિલગીરી સાથે જોઈએ છિયે કે મીઠા કા-પડયા જેટલા કદીમ ઇરાનની તવારિખ લખવામાં દીપી નિકલ્યા છે, તેટલાજ હિન્દી પારસીઓની તવારિખમાં નિષ્કળ નિવડ્યા છે. બેહતર કે, પોતાથી નહો પહોંચી વલાય એવી એ જીઠર પડતી મલી તેવણ હજી પોતાના માનતા “દારયુસ વિ-સ્તારપ” ના વિષયમાંજ મચલા રહે!

નાં ૧૫૧

પંચડાંડ.

(તાં ૨૩ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૨.)

અકબરને પારસી ધર્મ કોણે સમજાવ્યો
હતો તે વિષેની તકરારમાં
મીં ૪૦ પાં કાપડયા.

પંચડાંડના અધિપતિ જોગ.

સાહેબ, તમારાં છેલ્લા અંકમાં ઉપલે મથાત્રે તમે સાહેબે મીં ૪૦ મશેદલ પાલનજી કાપડયાની મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણા વિરુદ્ધની તકરારનું ખંડન કરતાં તેમનાં લખાણનું મેહંગાપણું એકતરફીપણું તથા મુળ તકરારથી આડા ઉતરી પડવાની નબળાઈ વિષે જે ટીકા કર્યા છે, તે વાજબી છે. પણ તેની સામેતીમાં એક વધુ અગત્યનો દાખલો આપવાને તમે ભુલી ગયલા જણાવ્યો છો. જે હું લખી મોકલું છું. નવસારીવાલા મરહુમ દસ્તુર જમારપ આસાએ પોતાનો એલમ ધરાનથી સુરત આવેલા મરહુમ દસ્તુર જમારપ વેલાયતથીજ હાંસલ કર્યો હતો એવાં તેમનાં લખાણનું ખોટાઈ જ્યારે તે દસ્તુરજીનાં ખાનદાનના એક નબીરાએ ખતાવી આપ્યું, ત્યારે તેનો રદ જવાબ આપતાં તેવણ મુખના માળ દસ્તુર મરહુમ દસ્તુરજી સાહેબ એદલજી દારાબજી જમારપ આસાના, કે જેમને આ બાબતમાં કશુંએ લાગતું વલગતું નહીં. તેમને વચ્ચે આણી તેવણપર ઉતરી પડ્યા છે, અને એક સારા તથા અપક્ષપાટ તવારીખનવેશને ન છાજતી નીચલી રીતે તે બેહેસ્તીની મશકેરી કરી છે:-

“જમારપઆસાનાં ખાનદાનના એક દસ્તુરજી પોતાના, એક વડવાએ એક ધરાની મોબેદની ચુક સુધારી હતી એવો જવાબ

તમારાં પત્રમાં મારા પેહલા અંક વીશે આપે છે. પરંતુ મેં તો તેથી ઉલટીજ વાત ઘણાંક વરસો ઉપર સાંભલી હતી, અને તેવણના બપાવાના બાપ મેહશતી એદલજી જેવા એક નર અશોની ઘણીએક વચ્ચેઓ મારી બચગીનો વેળાએ મેં સાંભલી પણ હતી. તેપરથી તેવણની જરથોસ્તી ધરમની કીલસુકી તથા તેનાં સાહીત્ય વિશેનાં જ્ઞાન માટે ઘણી દલગીરી સાથે અત્રે કેવું પડે છે કે, મેં કોઈ કાલે પણ ઉંચું મત બાંધ્યું ન હતું. તેવણ ઘણાજ અશો અને પરહીઝગાર હતા તેવણનો હસ્તો લાલ ટુટી જેવો ચેહરો મારી નજર આગલથી હજી સુધી ખસતો નથી, અને તેજ ગોલાખી ચેહરો તેવણની પવીત્રાઈની ગોયા ગવાહી પણ આપતો હતો.”

સાહેબ, મને પુછવા દેવો કે, દસ્તુર જમારપ આસા કાની આગલ એલમ શિખ્યા હતા તેને મવસુફ દસ્તુર એદલજીની સાથે શો સંબંધ? છેલ્લા દસ્તુરજીની વાત અહીં લાવવાનું કારણજ શું? તેઓ સાહેબનો ચેહરો “લાલ ટુટી જેવો” અને “ગોલાખી” હતો કે સફેદ બરફ જેવો હતો, તેને આ બાબત સાથે શું સનાન સુતક? એજ કેની કે તેમનો મરકેરી કરી લોકોની નજરમાં તેમને હલકા પાડવા, અને તેમના ખેશીઓનાં દીલ દુખવવાં? શું કોઈ પણ વિદ્વાન, ગભિર અને અપક્ષપાટ તકરારી કે તવારિખનવેશ આ બાબતનાં ચેડાં, ગુજર પામેલા નિર્દોષોનાં નામ સાથે કાઢે છે? મીં કાપડયા અંબું દેખાડવા માંગે છે કે, મરહુમ દસ્તુર એદલજી માત્ર ખાઈ પી “લાલ ટુટી” જેવા બન્યા હતા. પણ તેમનામાં એલમનું ભંડોલ ન હતું. આ વાત શરફ જીરી છે, પણ એકવાર તકરારને ખાતર તેમ માની લઈએ તો તેનો દોષ, એજ મીં કાપડયાએ ઘણા વખાણેલા ધરાની દસ્તુર જમારપ વેલાય-

તીને સીર આડકટરી રીતે જઇ પડવો
જેઈએ; કારણ મીં કાપડયાના વિચાર
પ્રમાણે દસ્તુર જમારપ આસા પોતાના
એલમ માટે જમારપ વેલાયતીને આભારી
હતા, અને દસ્તુર એદલજી પોતાના વડિલ
જમારપ આસાના સીલસીલાથી ચાલતો
આવેલો એલમ શિખેલા હતા ! જો તમે
બારિકીથી જોશો તો, મીં કાપડયાનાં
લખાણમાંથી એવા ઉમદા “ ઘવેર ” તો
લીટીએ લીટીએ મઢી આવે છે, પણ નમુના
દાખલ હાલ તો એટલું જ બસ.

દારયપુસ.

નાં ૧૫૨.

પંચડાંડ.

(તારીખ ૨ જી માર્ચ સને ૧૯૦૨)

ચર્યાપત્રો ઈત્યાદિને ખખર.

“ મકબુલ ”—અકબરને પારસી ધર્મે
કોણે સમજાવ્યો હતો તે તકરારના સંબં-
ધમાં લંગાણ ખુલાસો કરી એવું સમજા-
વવા માંગે છે કે, એ બાબતમાં મુખ્ય તવા-
રિખી શાહદતો. દસ્તાવેજો તથા ફરમાનો
વગેરે ફારસી ભાષામાં લખાયેલાં છે, અને
જ્યારે શમ્સુલ એદમા એર્વદ જીવનજી
જમશેદજી મેદી ફારસીમાં પ્રવિણ વિદ્વાન
છે, ત્યારે મીં રૂ. પે. કકરયા તે ભાષાથી
બેનસીબ છે. મુખ્યત્વે એજ કારણે જ્યારે
એર્વદ મોદી આ વિષયને બરાબર ઇનસાફ
આપી શક્યા છે, ત્યારે મીં કકરયાએ
તેમાં છબરડો કરી પોતાને બાર હાથીમાં
આણ્યા છે. તે એટલે સુધી કે, મરહુમ
મેહરજી રાણાના વંશજો તરફથી તેમને

મળેલા દસ્તાવેજોમાં “ બદલાની ” નામ હતું
તેને તેવણે “ બદાઉની ” થોડી બેસાડ્યું
હતું, તેમજ ચોકસ કેતાબનાં નામમાં પણ
ભુલ કીધી હતી. એ વગેરે જણાવી, આ
ચર્યાપત્રી શેવટે ઉમેરે છે કે, મીં કકરયા
આ તકરારથી અલગ રહે તેમાંજ તેમની
શોભા છે.

નાં ૧૫૩

પંચડાંડ

(તા. ૨ જી માર્ચ ૧૯૦૨)

ચર્યા પત્ર.

અકબરના વખતમાં જગતગુરૂએ બે
સુરજ દેખાડવાની દંતકથાને મળતો
એક બોજો ઐતિહાસિક બનાવ.

પંચડાંડના અધિપતી જોગ.

સાહેબ, આપના પેપરમાં હાલ શેહેન-
શાહ અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવ્યા
બાબતની જે ચર્યા કેટલાક વખતથી ચાલે
છે, તે બાબતમાં તાં ૨ જી ફેબ્રુઆરી
૧૯૦૨ ના આપના અંકમાં, જગતગુરૂ
નામના કોઈ હિન્દુ બદુગરે આકાશમાં
થાળી ચઢાવી બે સુર્ય દેખાડ્યા હતા તે
ઠગાઈ પોતાના ધર્મના અવસ્તાધ વચ્ચે
પઢીને મરહુમ પારસી ધર્મ ગુરૂ દસ્તુર
મેહરજી રાણાએ ઉઘાડી પાડી હતી, એવી
બાબતનો પણ ઇશારો થયો છે, તે બાબ-
તમાં કોઈ હિન્દુ બદુગરનું નામ આવેલું
છે, તેથી સ્વાભાવિક રીતે તે બીનાપ-
માર્ગ ધ્યાન ગયું છે. મરહુમના સંબંધમાં
જે દંતકથા ચાલતી હશે તેને ખોટી પાડ-
વાને આ મારો લેખ નથી. પણ તે સંબંધે

કેટલીક જાણવાબેગ ખીના જાહેર મુકવા જેવી જણાય છે તે લખું છું. કદાચ દસ્તુર મહેરજી રાણામાં તે દંતકથામાં બતાવવામાં આવેલી શક્તિ હશે. પણ મહાન મોગલ પાદશાહ અકબર પારસી ધર્મ સ્વીકારી તેનાંજ ફરમાન મુજબ ચાલતા હતા, એમ પાકે પાયે કહી શકાય નહીં. કારણ કે એ મુગલશાહની નીતિ રીતિનો પાર કોઇથીજ પામી શકાયો નથી. તેમની ખુદ્દી ચાતુર્યનું તોલ કોઈ કરી શક્યું નથી. અને તેજ કારણે આજ એગર જો તેઓ ઘણું વરસથી મૃત્યુ પામી પોતાનું અમરનામ જગત ખત્રીશીએ મુકી ગયા છે, છતાં દરેક હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રીસ્તી વિગેરે સમ્રાજીજ કોમ અને જાત તેમને માન આપી એવો દાવો કરે છે કે, તેઓ હમારા ધર્મનાં ફરમાન મુજબ ચાલતા હતા, અને હમારા ધર્મને તેઓએ ઉત્તેજન આપ્યું હતું. એજ ખોલો તેમની નીતિ રીતિ અને રાજ્ય ચલાવવાની ખુબીની છાપ, આપણી દ્રષ્ટી સમોપ તાદૃશ્ય કરે છે. ખરી વાત એ દીવસે છે કે, સ્વાભાવિક રીતે તેઓ સમ્રાજીજ ધર્મને માન આપતા હતા. હિન્દુ ધર્મ પર પણ તેઓને સારી શ્રદ્ધા હતી; અને તેના દાખલા તરીખે કેટલાક હિન્દુ ધર્મનાં પુસ્તકોનું તેઓએ ફારસીમાં ભાષાન્તર પણ કરાવ્યું છે. તેમ તેઓ મુસલમાન ધર્મને કદી ધિક્કારતા નહીં. તો તેઓ જ્યારે સમ્રાજીજ ધર્મને માન આપતા, ત્યારે તેઓએ પારસી ધર્મને માન નહીં આપ્યું હોય એમ તો કોઈથીજ કહી શકાયો નહીં. અને મરહુમ દસ્તુર મહેરજી રાણાએ તેમને પારસી ધર્મ સમજાવ્યો હશે તે વાત સત્યજ હશે. તે ખોટી પાડવાને મથન કરવું, તે અકબર શાહની નીતિ રીતિ પર હલ્લો કરવા સમાન થઈ પડે.

હવે, સાહેબ, આકાશમાં થાળી ચઢાવવાની બાબતમાં જે દંતકથા ચાલે છે, તે બાબતમાં કેટલોક ખુલાસો મારે કરવાનો છે. એવોજ એક વૃત્તાંત સંવત ૧૧૯૯ ની માલ પછી એ ત્રણ વરસે બન્યો હતો, અને તે પ્રાચીન ઇતિહાસિક ગ્રંથ પરથી માલમ પડે છે. જૈન ધર્મના આચાર્ય મેરુતુંગાચાર્યે, ગુજરાત અને માળવાના રાજાનો કેટલોક વૃત્તાંત પોતાના પ્રખ્યાત ચિન્તામણી ગ્રંથમાં સાચવી રાખ્યો છે. મેરુતુંગાચાર્યે, વિક્રમ, શાલીવાહન, વનરાજ મુળરાજ, મુંજરાજ, લોજરાજ, ભીમરાજ, સિદ્ધરાજ, અને કુમાળપાળ રાજાના સમયનો વૃત્તાંત પોતાના ગ્રંથમાં લખેલો છે, તેમાં છેલ્લા રાજા કુમાળપાળના સમયમાં જૈન ધર્મના મોટા પ્રભાવિક અને ચમત્કારિક એવા હેમાચાર્યે આચાર્ય હતા. એ હેમાચાર્યે યોગ અને વ્યાકરણ સંબંધી ઘણા ગ્રંથો રચેલા છે, જેમાં યોગશાસ્ત્ર સર્વોત્તમ અને બહુ માનનીય ગ્રંથ છે. તેનાં ભાષાન્તર ઈંગ્લીશ અને જર્મન ભાષામાં થયાં છે. વ્યાકરણમાં તેમનો હેમીકાશ પ્રસિદ્ધ છે. કાર્યનામ માળા, દેશીનામ માળા, સાહિત્ય શાસ્ત્ર, તર્કશાસ્ત્ર, છેદાનુ શાસન, અલંકાર ચુડામણિ, પરિશિષ્ટ પર્વક જે ઠલકતામાં છપાયું છે, ત્રિષષ્ટિ શિલાકા-પુરૂષ ચરિત, જેનું ગુજરાતી ભાષાન્તર પણ થયું છે, વીગેરે બીજા ઘણા મોટા ગ્રંથો હેમાચાર્યે રચેલા છે. તેમાંના ઘણા સરકારના સગ્રહમાં પણ છે. એ હેમાચાર્યના સંબંધમાં મહેરજીરાણાવાળી દંતકથાને મલતી આવે તેવો એક વૃત્તાંત બન્યો છે, અને તે કુમાળપાળ રાજાના વખતમાં, એટલે સં. ૧૧૯૯ નાં પછી થોડાં વરસે, એટલે આજથી લગભગ સાડીસાતસો વર્ષ પર બન્યો હતો. જ્યારે અકબરનો કાળ તે પછીનો, એટલે લગભગ ૧૬૦૦ સંવત હતા. એટલે કુમાળ-

પાળ અને અકબરની વચમાં લગભગ ચારસો વરસનો તફાવત ચાલી જાય છે. તો કદાચ એમ કાં નહીં અને કે તે પ્રાચીન વૃત્તાંતનું અનુકરણ મહેરજી રાણાના સંબંધમાં ગોઠવાયું હોય, કારણ તેમાં જે હિન્દુ જાદુગરની બાબત આવે છે તેનું નામ ને વીગત જણાતાં નથી. હેમાચાર્ય સંબંધી એ વૃત્તાંત નીચે મુજબ છે, અને તેના બીજા ઘણા પુરાવા પણ છે. કુમાળપાળના રાજ્યામલમાં શંકરાચાર્ય, અને જૈન મત વચ્ચે સખત વિરૂદ્ધતા ચાલતી હતી. ભારત વર્ષમાં તે કાળે જૈન મતનું પરિબળ વિશેષ હતું. કુમાળપાળે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો, અને એ જૈન મત ખંડન કરવા શંકરાચાર્યે બહુ જબરી લડત તે સમયે ચલાવી હતી. પાટણ શહેરમાં હેમાચાર્ય રહેતા હતા, શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યનો મુકામ પણ એ પ્રસિદ્ધ શહેરમાંજ હતો. મેરૂતુંગાચાર્ય, કે જેમણે ગુજરાતનો ઇતિહાસ જાળવી રાખ્યો છે, તેઓ એ દંતકથાને મળતો વૃત્તાંત નીચે મુજબ જણાવે છે:—

“ એક વખતે સોમવતી અમાવાસ્યાને દિવસે પાટણ શહેરમાં તમામ નાગર બ્રાહ્મણ વગેરે સારા સારા ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓની ટોળી ઘરેણું ગાઠાં પંડરી હાથમાં પૂજાપાની થાળી લઈ શોભાયમાન વસ્ત્રોથી શરીરને શણગારી પીપળાની ફેરી ફરવાને ગામ બહાર ગએલી પાછી ફરતી હતી. તેવામાં સંન્યાસીઓ, ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણોને ઘેરથી ભિક્ષા કરી હાથમાં જાળના કમંડલ અને દંડ લઈ મઠ બાજી ચાલ્યા જતા હતા. તેટલામાં એક બાબુએથી હેમાચાર્યના શિષ્યે પણ શ્રાવકોને ઘેરથી ગાયત્રી (ભોજન લઈ) કરી પાછા અપાશ્રયે (ધર્મના સ્થાનકે) જતા હતા. તેવામાં કુમાળપાળ દેહરે દર્શણ કરી

પોતાની મેનામાં બેસી બહાર નીકળી મહેલ બાજી આવતા હતા. તેણે સ્ત્રીઓની ધામધુમ જોઈ શ્રાવકના બાજી નજર કરી પુછ્યું કે, આજે શી તીથી છે ! શહેરમાં આટલો બધો ઉત્સવ શાનો ? ત્યારે સાધુ તર્તમુક્તિ જૈન ઉતાવળથી બોલી ઉઠ્યો, કે આજે તીથી પુર્ણિમા છે. તે સાંભળી સંન્યાસીઓને હસવું આવ્યું. કુમાળપાળે તેમને હસવાનું કારણ પુછ્યું. તો તે કહેવા લાગ્યા કે, આજે સોમવતી મોટી અમાવાસ્યા છે, પણ તે છતાં એઓ પુર્ણિમા આજે કહે છે, એટલા માટે અમે આશ્ચર્યથી હસ્યા. કુમાળપાળ મનમાં વિચાર કરતો પોતાના મહેલમાં ગયો. સંન્યાસીઓએ પોતાના મઠમાં આવી શંકરાચાર્યને આ થએલું વૃત્તાંત નિવેદન કર્યું. જૈન સાધુઓએ બણ્યું, અરે આજે અમાવાસ્યા છે, તે છતાં આપણે ભુલથી કુમાળપાળને પૂર્ણિમા કહી હવે કેમ થશે ! એમ વિચાર કરતા અપાશ્રયમાં હેમાચાર્ય ગુરૂની પાસે આવ્યા. ત્યારે તેમનાં ઉતરી ગએલાં મોઢાં જોઈ હેમાચાર્યે તેમને પુછ્યું કે, આજ શું દુઃખ છે ? ગુરૂના પુછવાથી તેમણે પોતાની બનેલી ખરી હકીકત તેમને નિવેદન કરી. હેમાચાર્યે કહ્યું કે તેમાં શી શ્રીકર છે ? આજે પૂર્ણિમા છે. જો રાજા પુછશે તો તેનો જવાબ હું કરીશ. થોડી વારમાં કુમાળપાળે શંકરાચાર્ય અને હેમાચાર્યને પોતાના શિષ્યો સહુવર્તમાન સભામાં બોલાવ્યા. યથાસ્થિત તેમનું સનમાન કરી કુમાળપાળે પુછ્યું “ મહારાજે આજે શી તીથી છે ? શંકર કહે અમાવાસ્યા અને હેમાચાર્ય કહે કે પૂર્ણિમા. કુમાળપાળ કહે કે આ બેમાંથી ખરું કોનું કહેવું ? હેમાચાર્ય કહે કે, અમાં ચિંતા શી છે. સાંયકાળે પરિક્ષા કરો. જો પૂર્ણિમા હશે તો ચંદ્રોદય જણાશે, ને અમાવાસ્યા હશે તો નહીં જણાય. પછી કુમાળપાળ અને સઘળી

સભાએ તે વાત અંગીકાર કરી. સાંયકાળ થયો, તેવામાં હેમાચાર્ય પોતાની વિધાના બળવડે કાંસાનો મોટો થાળ પુર્વ દીશામાં ચઢાવી અને બાર ગાઉ સુધી ચંદ્રોદય જણાવ્યો હતો.

આવો વૃત્તાત મેરૂતુંગાચાર્ય આપે છે તો મહેરજીરાણાના વૃત્તાંતવાળી દંત કથામાં બે સુર્યની વાત, તે ઉપલા વૃત્તાંતને મલતી હોવી જોઈએ. તે માટે જ ચોક્કસ પુરાવા હોય તો તે ખોટા પડી શકે નહીં. સુરત, તા. ૨૨ ૨-૦૨

લી. બા. ભ.

આ ચર્ચા પત્ર લખનાર એક કાબેલ હિન્દુ ગ્રંથસ્થ છે. અને તેમનું વૃત્તાંત શાસ્ત્ર-ધાર તથા વજ્રનદાર છે. જો તેવો બનાવ ખરેખર બન્યો હોય, તો તે કાંઈ જ નહીં પણ મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતી જગત-ગુરૂએ બે સુરજ દેખાડવાની દંત કથાને મજબુત પુષ્ટી આપે છે. સદરહુ કાબેલ લેખક એવું અનુમાન કરે છે કે, જગત ગુરૂવાલી દંતકથા ઉપલા હેમાચાર્યનાં વૃત્તાંતનું અનુકરણ હશે; પણ તે અનુમાન ટકી શકતું નથી, કારણ હેમાચાર્યવાલાં વૃત્તાંતમાં માત્ર નહીં ચંદ્રનો ચંદ્ર દેખાડવાની વાત છે, અને તે ચંદ્રને શંકાચાર્ય કે બીજા કોઈએ ખોટો પાડી દેખાડ્યો નથી. પણ જગત ગુરૂવાલી દંત કથામાં તો બે સુર્ય દેખાડવાની વાત છે. અને તેમાંના કૃત્રીમ સુર્યને મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાએ પોતાનાં અવસ્તાઈ મંત્રથી ખોટો પાડી દેખાડેલો જણાવવામાં આવે છે.

અધિપતિ પંચડાંડ.

ના. ૧૫૪

પંચડાંડ.

(તા. ૧૬ મી માર્ચ ૧૯૦૨.)

શેહનશાહ અકબરને પારસી ધર્મ કોણે સમજાવ્યો હતો ?

દિલ્લીર છિયે કે, બીજા કેટલાક અગત્યના ચાલુ બનાવોના વિષયોનાં દબાણને લીધે, અમે હાથ ધરેલા આ ઐતિહાસીક વિષયનું સાધન આગલ ચલાવવામાં અમે ઘણા પછાત પડી ગયા છિયે; પણ તે નિરૂપાયેજ. મી. જમશેદજી પાલનજી કાપડયાના વિચારોનાં અમે કીધેલાં ખંડ-નના વિષય બાદ કરતાં, આ બાબત વિષેનું અમારું છેલ્લું લખાણ, પંચડાંડના ગઈ તા. ૨ જાન્યુઆરીના અંકમાં આવ્યું હતું, જેમાં મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા સંબંધી દંત કથા વિષે વિવેચન કરી, આ બાબતની તવારિખી શાહદતનો છેડો પકડ્યો હતો. આજે તે શાહદતો વિષે અમે ટુંકમાં ખુલાસો કરીશું. અકબરને પારસી ધર્મ કોણે સમજાવ્યો હતો તે વિષે ડજન બંદ પુસ્તકોમાં લખાણો થયેલાં છે, પણ તેમાં બે પુસ્તકો મુખ્ય છે; એક, બદશ્ચોની નામે મોહમ્મદન તવારિખનવેશનું “મુન-તખ્ખબિત તવારીખ;” અને બીજું, દબે-સ્તાન. બાકીનાં પુસ્તકોમાંનાં લખાણ મુખ્ય-ત્વે આ બેના આધારે થયેલાં હોવાથી, તુરત વેલા અમે તેમને બાજુએ રાખિયે છિયે. આ બે પુસ્તકોમાં પણ મુખ્ય અને વધુ બલકે સંપૂર્ણ ભરૂંસો મેલવા જોગ પુસ્તક બદશ્ચોનીનુંજ છે; કાંકે તે પોતે અકબરના વખતમાં થઈ ગયો છે; આ બનાવ તેના પોતાના વખતમાં અને તેની પોતાની હદમાં બન્યો હતો; તેનું વર્ણન તેણે કોઈ બીજા લખનારના આધારે

નહી પણ પોતાના અંગત અનુભવના આધારે કીધેલું છે; અને તે પણ એ બનાવ બન્યા પછી તુરતનાજ હિંગામમાં, માત્ર એ વરસની મુદતે એટલે, અકબરની દરબારમાં ધર્મો સંબંધી ચર્ચા ઇ.સ. ૧૫૭૬ માં ચાલુ થઈ હતી, અને તે સંબંધી બહામોનીનું લખાણ ૧૫૭૮ માં થયેલું છે. ફક્ત આટલીજ વાતથી વાંચનારાઓની ખાતરી થવી જોઈએ કે, આ બાબતમાં સર્વોપરી તથા સર્વ માન્ય સત્તા બહામોનીનીજ છે.

અને બહામોની, અકબરને પારસી ધર્મ કેાણે સમજાવેલો કહે છે? તે ટુંકમાં પણ ખુદલા શબ્દોમાં કહે છે કે, અકબરને પારસી ધર્મ ગુજરાતનાં નવસારી શેહરથી આવેલા પારસીઓએ સમજાવ્યો હતો; તેથી તેનાપર તેની તરફ સારી અસર થઈ હતી, અને તે કારણે આતશને સંભાળવા તથા માન આપવાનું તેણે ફરમાવ્યું હતું, વગેરે. નવસારીથી આવેલા આ પારસીઓ કેાણુ હતા, અને તેમનો વડો કેાણુ, તે અલખતે બહામોનીએ જણાવ્યું નથી; પણ તે ઇશારે મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાનેજ લાગુ પડે છે તે દંત કથા ઉપરથી આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ, અને બીજી શાહુદતોથી હવે પછી જોઈશું. તે પહેલાં વાંચનારાઓએ અહીં ખુબ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ છે કે, આ સર્વોપરી સત્તાધારી તવારિખનવેશ બહામોની જ્યારે અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવનાર દાખલ નવસારીનાજ પારસીઓને રજુ કરે છે, ત્યારે પેલા ઇરાની દસ્તુર મરહુમ અરદશીર કેરમાની કે હઝરત આઝર ક્યવાન તથા તેમના ચેલાઓ વિષે તો તે એક હરફ પણ બોલતો નથી. ત્યારે, જો આપણે બહામોનીને આ બાબતમાં સર્વોપરી સત્તા ગણીએ, અને વગર તામુબીએ અપક્ષપાટપણે સાર કાઢીએ, તો તે મરહુમ મેહરજી

રાણાની તરફેનનોજ નિકલે છે, અને આ ભાંજગડનો છેડો ટુંકમાં અને એટલામાંજ આવી જાય છે.

પણ ક્રમ નસિએ દખેસ્તાન કેતાબે, વચ્ચે આવી એક નકામો અને ન ધારેલો ગુચવાડો ઉભો કર્યો છે. તે કેતાબમાં જો કે બહામોનીને બરાબર મલતીજ રીતે અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવનાર તરિકે નવસારીનાજ પારસીઓને પ્રથમ રજુ કર્યા છે, તોપણ તેની પાછલ “અને વલી” એવા શબ્દો ઉમેરીને એવું જણાવ્યું છે કે, ઇરાનથી અર્દશીર નામના દસ્તુરને બોલાવ્યો હતો તેણે પણ પારસી ધર્મ અકબરને સમજાવી તેના પર તેની તરફેનની અસર કીધી હતી. મેહરજી રાણાના શત્રુઓના હાથમાં આ એક જખડું હાડકું આવ્યું છે, અને તેઓ તેને હઠીલાઈથી બાહાણ પડ્યા છે. જો તેના આધારે તેઓ અર્દશીર કેરમાનીને પણ અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવનારાઓમાંના એક તરિકે જણાવીને સંતોષ પામતા હોત તો અમે તેની પરવાહ કરત નહીં; પણ તેને બહલે અને અર્દશીરને બહાને તેઓ મેહરજી રાણાને અન્યાય કરે છે, અને તેથીજ આ સાદી વાતે એક ચિવટ ભાંજગડનું રૂપ પકડ્યું છે. પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નથી, અને ફાવવાના પણ નથી. દખેસ્તાન એ બેશક એક નામીયું પુસ્તક છે; પણ આ બાબતમાં તેની સત્તા નબલી અને ઉતરતે દરજ્જેની છે. પેહલું તો એ કે, તે પુસ્તક અકબરના પોતાના વખતમાં લખાયેલું નથી. તે પછી ઘણાં વરસોની મુદતે તે લખાયેલું છે. વળી તે મધેની અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવવાની મુલ બાબત, તેના બનાવનારે માત્ર બહામોનીનો નફલ કરીને બલકે તેની લખાણ ચોરી કરીને ઘુસાડી ઘાલેલી છે; કાંકે તેમાં નવસારીથી દીલ્હી આવેલા પારસીઓને લખતો

જેટલો ભાગ છે તે લગભગ બોલે બોલ બદ્ધઓનીને મલતોજ છે.

તેમ છતાં તેણે ત્યારે અર્દશીર ધરાનીનું નામ તેમાં શા માટે ઉમેર્યું હશે? તેનું કારણ સમજવું પણ મુશ્કેલ નથી. એ ધરાની દસ્તુરને પાછલથી, એટલે ધર્મોની તકરાર ચાલુ થઇ તે પછી શેહન-શાહ અકબર તરફથી ખાસ ખરચ આપીને, તે નામદારે મીર જમાલુદ્દીન પાસે લખાવવા માંડેલી ફરહંગે જેહાંગીરી નામની ફારસી ડિક્શનેરીમાં અંદ તથા પેહલવી ભાષાના શબ્દોની સમજણ ઉમેરી આપવા માટે ધરાનથી બોલાવ્યો હતો; અને ધારવા મેળે તેથી ઠગાઇને, યા તે વિષે ખોટી ખબર મળ્યાથી, દબેસ્તાનના બનાવનારે તેને પણ અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવવા માટેજ બોલાવેલો ઠોકી બેસાડ્યો છે. અર્થાત, દબેસ્તાનના બનાવનારનું આ બનાવ વિષેનું વર્ણન, ખાતરી પુર્વક નહીં, પણ અલલ ટપેનું જણાય છે. નવસારીથી આવેલા પારસીઓવાલુ પોતાનું વર્ણન જેમ તેણે આંખ વીચીને બદ્ધઓનીમાંથી તફાવી દીધું છે, તેમ અર્દશીર કેરમાનીવાલું લખાણ પોતે સાંભલેલી-અને તે પણ ખોટી રીતે સાંભલેલી-વાત ઉપરથી અડાવી દીધેલું જણાય છે. આ રીતે જોતાં, અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવવાની બાબતમાં દબેસ્તાન કેતાબ એક તો મુલેજ બદ્ધઓનીની “મુનતખખઉત તવારીખ” થી ઉતરતી છે, અને વલી તેના તે ઉતરતાપણામાં તેની આ ઘાલમેલથી મોટો વધારો થાય છે. તેવી કેતાબના આધારે મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાની કીર્તીપર ધુલ છાંટવી એ જેમ એક ઘાતકીપણું છે, તેમ તેવી કેતાબના આધારે અર્દશીર કેરમાનીને તેવી કીર્તી અપાવવાની કોશેશ કરવી એ વલી તે મરહુમ ધરાની દસ્તુરની મશકેરી

કરાવવા સમાન છે. અહીં આપણે આ તકરારના વધારે અગત્યના તબક્કાપર આવી પહોંચીએ છીએ, પણ લખાણ થયાથી તે હવે પછી રજુ કરીશું.

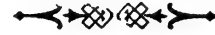
—:—

નાં ૧૫૫

પંચડાં

(તા. ૬ ડી એપ્રિલ સને ૧૬૦૨)

શેહનશાહ અકબરને પારસી ધર્મ કોણે સમજાવ્યો હતો ?

આ ચર્ચાના છેલ્લા વિષયમાં આપણે તવારિખના આધારે જોઈ ગયા કે, અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવવાનું મહાભારત કાર્ય નવસારી નિવાશી મરહુમ પહેલા દસ્તુર મેહરજી રાણાએજ બજાવ્યું હતું; જ્યારે ધરાનથી આવેલા મરહુમ દસ્તુર અર્દશીર કેરમાનીએ તો, નામદાર અકબરે મીર જમાલુદ્દીન પાસે લખાવવા માંડેલી ફરહંગે જેહાંગીરી નામની ફારસી ડિક્શનેરીમાં અંદ તથા પેહલવી જેવી ભાષાઓના શબ્દોની સમજણ આપવામાં મદદ કીધી હતી. આ છેલ્લી વાત હાલની તકરારમાં ખાસ રીતે લક્ષમાં રાખવાની છે; કારણ મેહરજી રાણાના વિરૂધ્ધાએ મીશીઅર્શ રૂસ્તમજી પેસ્તાનજી ઠકરયા અને કું, જેઓ અર્દશીર કેરમાનીનેજ અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવનાર તરીકે થોકી બેસાડે છે, તેઓ અર્દશીરના આ ખરા અધિકારની વાતથી પ્રથમ બિલકુલ નાવાકેફ અને બેખબર હતા. અર્દશીર કેરમાની માત્ર આ ફરહંગમાં મદદ કરવા અર્થેજ આવ્યો હતો એ વાત ખુદ તે ફરહંગની અંદરજ, અને તે પણ ખુલ્લે ખુલ્લી જણાવેલી છે, અને તે હાલના હિંગામમાં શોધી કાઢવાનું માન મેહરજી

રાણાના પક્ષકારોને ખાસ કરી મરહુમ દસ્તુર એરચણ સોરાબણ મેહરજીરાણાને, ઘટે છે. જો મીંઠ કઠરયાએ નાહક આ ચર્ચા જગાડી મેહરજી રાણાને તથા તેમના ખાનદાનીઓને સતાવ્યા ન હોત, તો એ અતી અગત્યની વાત કવચીતજ ખાહેર આવવા પામત. મીંઠ કઠરયાનાં સિધ્ધાંતને ખોટું પાડવા માટે પુસ્તકોની તપાસ કરતાં આ ખુલાસો અણચીતો મળી આવ્યો છે, અને તે, “માહું જે થાય છે સારાંને કાજ” એ કહેવતને પુરતી રીતે અનુસરતો છે.

એ ખુલાસાથી મીંઠ કઠરયા અને તેમનાં પુછડાંઓની તકરારની ઇમારતનો મુલ પાયોજ ધસી પડ્યો છે, અને તેને ખોટો પાડવાની નાચારીમાં તેઓ તરેહવાર વગર જરૂરના પ્રશ્નો ઉભા કરી પોતાનાં ભાગી ગયલાં ખારકસને થીગડ થાગડ કરવા મંડ્યા છે. તેમનો મુખ્ય પ્રશ્ન આ છે કે, જો મેહરજી રાણા ખરેજ કાબેલ ધર્મ ગુરૂ હતા, અને તેમણેજ અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવ્યો હતો, તો મજકુર ફરહંગે જેહાંગીરીમાં ઝંદ પહેલવી શબ્દોના ખુલાસા માટે પણ તેમનીજ મદદ કાં નહીં લેવામાં આવી? અને તેઓને પડતા મેલી શા માટે છેક ઇરાન વરથી અર્દશીર કેરમાનીને બોલાવવામાં આવ્યો? આ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે, પણ મીંઠ કઠરયાના પક્ષનું તો તે વલી એક નવું અજ્ઞાનપણું ઉંઘાડું પાડે છે. આ પ્રશ્નનો ખુલાસો આપણને કોઈ કેતાબી શાહદતથી મલી શકતો નથી; તોપણ તે માટે આ એક અનુમાન ખાતરી પુર્વક રીતે થઈ શકે છે કે, ફરહંગે જેહાંગીરીના બનાવનારને અકબરે પોતા તરફની મદદ આપી, અને તે ફરહંગમાં ઝંદ પેહલવી શબ્દોના ખુલાસા આપવાની કારસાણ થઈ, તે હાંગામમાં દસ્તુર મેહરજીરાણા

પોતાના ખુદાપાની નાતવાનીથી કે નહીં તો પોતાના મરણથી નિરૂપાયે, તે કામ બનાવવાની સ્થિતિમાં હોવા નહીં જોઈએ. તેની સમજ નીચલા સનેઓથી મળી શકે છે. અકબરની દરબારમાં ધર્મો સંબંધી ચર્ચા ઇસ્વી ૧૫૭૬ માં શરૂ થઈ હતી, અને તે વેલા મેહરજીરાણાએ તેમાં ભાગ લીધો હતો. એ ચર્ચા ૧૫૭૯માં ખલાસ થઈ હતી, કે જે વેલા અથવા જેની આગમજ મેહરજીરાણા પાછા પોતાને વતન નવસારી વિદાય થઈ ચુકેલા હોવા જોઈએ. એજ ૧૫૭૯માં ફરહંગે જેહાંગીરી લખવાની માત્ર શરૂઆત થઈ હતી, અને ૧૫૮૨ માં અકબરે તે કાર્યમાં મદદ આપી, તથા અર્દશીર કેરમાનીને ઇરાનથી બોલાવ્યો હતો. આ છેલ્લું સાલ, કે જે ફરહંગે જેહાંગીરીના કામમાં મદદ આપવા તથા ભાગ લેવાનું છે, તેની એક વરસ આગમજ એટલે સને ૧૫૮૧માં તો મેહરજીરાણા ગુજરી પણ ગયા હતા. તો આ તદ્દન બનવા જોગ છે કે, તેની એક બે વરસ આગમજ તેઓ સાહેબ ખુદાપાની એટલી નાતવાનીમાં હોવા જોઈએ, કે જેથી તેઓ નવસારીથી છેક દીલી સુધી હજારો માઇલની મુસાફરી પગ રસ્તે કદી પણ કરી શકેજ નહીં. તેવાં સાંઠકમાં અને અર્દશીર કેરમાની ઇરાનનો વતની હોવાને લીધે પોતાના બીજાં ભંડોળ જોડે ખુદ ફારસી ભાષા ઉપર હિન્દી પારસીઓ કરતાં વધારે કાળુ ધરાવનારો હોનાથી, તેને આ ફરહંગનાં કામ માટે કુષલગણી બોલાવવામાં આવ્યો હોય તો તેમાં નવાઈ નથી.

ફરહંગે જેહાંગીરીનો લખનાર પોતે બાપુકાર શાહદત આપે છે કે, અર્દશીર કેરમાનીને આ ફરહંગમાં મદદ આપવા માટેજ બોલાવવામાં આવ્યો હતો. જો એ ઇરાની દસ્તુરને આ કામ સિવાય આ એ કામની જોડે, અકબરને પારસી

ધર્મ સમજાવવા માટે પણ બોલાવવામાં આવ્યો હોત, તો તે પોતાની ફરહંગમાં તેમ પણ જણાવત. તેમ તેણે અવશ્ય જણાવવું જ નોંધ્યું; કારણ એક ફરહંગનાં કરતાં એક રાજકર્તાને ધર્મ સમજાવવાનું કામ, તવારિખી બનાવ તરિકે વધારે મહા-ભારત અને યાદગાર છે. છતાં તેવો ભાગો તુટો ઇસારો વટીક એ ફરહંગમાં મળે નહીં, એ અચુક રીતે સાબેત કરે છે કે, અર્દશીર માત્ર એ ફરહંગને કારણે જ આવ્યો હતો, અને અકબરને ધર્મ સમજાવવાને કારણે તો નહીંજ. જ્યારે એ ફરહંગમાંથી અર્દશીરનો તરફેનમાં એવો એક હરફ પણ જડતો નથી, ત્યારે મીંઠ કકરયાના જીદ પર ચઢેલો હિમાયતી એ પુસ્તકમાં એજ દસ્તુરની સેક્તમાં થયેલાં ઉંચા લખાણો ટાંકી પોતાનું મન મનાવે છે કે, જુઓ તે તેવો કાબેલ હતો ! પણ તે કાબેલ હતો તે ના કોણ કહે છે ? અને તે કાબેલ હતો માટેજ, જે કામ તેણે નહીં બજાવેલું તેની કીર્તી પણ તેને આપવી ખરી કે ?

મેહરજી રાણા હિંદમાં અને નજ-દીકમાં છતાં તેમને પડતા મેલી છેક ઇરાન જેવા દુરદરાજ મુલકથી અર્દશીરને શા માટે બોલાવવામાં આવ્યો, એ મીંઠ કકરયાના પક્ષકારનો ભારે ઉકમાઈથી ઉભો કીધેલો પ્રશ્ન, વળી બીજી રીતે પણ ઢટી બળ્ય છે; બલકે તેમનીજ એક તકરારની વિરૂધ્ધ જઇ તેમને પાયો લુલો કરે છે. તેઓ અને તેમના પેલા નવા હિમાયતી મીંઠ જમશેદજી પાલનજી કાપડયા, મરહુમ દસ્તુર હજરત આજર કયવાન તથા તેમના ચેલાઓની ભારે સિફારસ કરે છે, અને અ-કબરને પારસી ધર્મ સમજાવવાનું માન તેઓને આપે છે. આપણે તેમને પુછીશું કે, જ્યારે આજર કયવાન તથા તેના ચેલાઓ જેવા મહાપુરૂષો પોતાના નજદીક

અને પોતાની મીત્રાચારીમાં હતા, ત્યારે તેમને પડતા મુકી અકબરે શા માટે છેક ઇરાન વેરથી અર્દશીર કેરમાનીને બો-લાવ્યો ? શું તે તેઓથી એલમ અમલમાં ચઢ્યાતો હતો ? શાહજાનવાંચનારાઓ અહીં સ્પષ્ટ રીતે જાણ શકશે કે, મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાના વિરૂધ્ધાઓએ તેમની કીર્તી સામે જે પ્રશ્નો ઉભા કર્યા છે તે કેવા તકલીદી મતલબી, અને “ તેમની પાગડીના આંટા તેમનાંજ ગલામાં ” ચોલવનારા છે !

નાં ૧૫૬

મુંબઈ સમાચાર

(ઑગસ્ટ ૧૯૦૨)

છેલ્લા સાસાનીઆન શેહેનશાહ યઝ-દજરદના અમલ પછી હિંદુસ્તાન આવેલા જરથોશ્તીઓએ પોતાના આપ દાદાનું અસલ ઇરાની સાહીત્ય જાળવવા અને પ્રસિધ્ધ કરવાને કરેલી કોશેશનો દુક ઇંતેઆબ

[મુંબઈ સમાચાર માટે.]

મુંબઈ નગરીની કેલવણીમાં આગલ વધેલી ગણવામાં આવતી કોમ પારસીઓની કહેવાય છે. એ કોમમાં ધરમ કેળવણીના બખેડાની ધજા ઉડી રહી છે. ધરમ કેળવણી આપવાનું કામ શાંત મને અને ઉશકેરાયલા જોસાઓને દાખવાથીજ થઇ શકે. પણ એવાં શુભ કામમાં બે તડાં બની ગયાં છે. તે બંને તડાંમાં સમજી ગ્રહસ્થાની નજીવી સંખ્યા દીસે છે, અને મોટો ભાગ જલદી ઉશકેરાઇ આવે એવો પ્રકરતીનો અને સામસામા અંગત હુમલા

કરવામાં ઉપરાસાપરી શબ્દોના ખાણોના ગોળા છોડવામાં જાણે બાહુદુરી માની રહ્યો છે. કોણે બોલવું, કેમ બોલવું, ક્યારે બોલવું, એ વીશેના કોઈ જાતના પણ અંકુશની ગેરહાજરીમાં પારસી કોમની હસી થવા લાગી છે. પણ તે વીષે હમણાં લંબાણ નહીં કરતાં, હીંદુસ્તાનમાં જરથોશતીઓ આવયા પછી પસાર થયલાં ૧૨૭૦ વરસના અરસામાં તેમના આગલા વડીલોએ પોતાના ખુલ્લું ધરમનું સાહીત્ય જાળવી રાખવા, અને તે પ્રસીધ કરવા કેવી જેહમતો ખેંચી છે, આપણાં હજારો વરસનાં પુરાણાં દફતરો આપણે માટે બચાવી રાખવાને શુ મેહેનત કીધી છે, છાપા કળા નહીં જાણાયલી એવા જમાનાઓમાં લેખણકળાની ઉમદા મદદથી, યાદદાસ્ત શક્તીનાં અજબ ગોહરથી, અને મગજની કાબેલીયતથી શબ્દોના અરથો સમજી અને સમજાવવાની, તેમજ ખીજી ભાષામાં તરજુમા કરવાની શું કોશેશો કીધી છે, તેનો એક ટુંક ઇતેખાખ આજના શુભ પ્રસંગે વાંચનારી આલમ આગળ અમે રજુ કરીશું.

સાહીત્યની ખીલવણીમાં મુખ્ય મદદ શેહેનશાહો, અમીરો અને તવંગરો તરફથી થઈ શકે. વીદવાન વરગ જરનું જોર નહીં ધરાવતો હોવાને લીધે પોતાની વીદ્યાનાં ગોહરો બહાર પાડવાને તેનાથી હામ લીડાતી નથી. સાસનીઅન દોરમાં અરદશીર બાબકાન, ખુસરૂ કોબાદાન (યાને નોશીરવાને આદેલ), શાપુરે ગાપુરાન જેવા નામીયા બાદશાહોએ આપણા ધરમની જાળવણી માટે આદરબાદ મારે-સ્પંદ, ખુબ્બરગ મેહર, અને તોસર જેવા કાબેલ દીનચાશીદાર દસ્તુરો અને તેમના સાથીઓને મદદ કરી આપણા ધરમના સાહીત્યની મુખ્ય સેવા બજાવી છે. આપણા

જરથોસ્તી નયાગાનોએ હીંદમાં ઉતારો લેવા પછી ઓછામાં ઓછી ચાર સદી વેર પોતાની પેહલવી જબાન વપરાસમાં રાખી હતી, તેની શાહાદતો મલે છે. અનેરી કનેરીના ગુફાઓમાં યજ્ઞજરદી સને ૩૬૮ માં યાને આજથી નવસો વરસની વાત ઉપર કોઈ જરથોશતીઓ ફરવા ગયલા તે વેળાએ ત્યાં તેઓ પેહલવી હરફે થોડુક લખાણ કોતરી આવેલા છે. પુરાણા પહેલવી હસ્તલેખો મારફતે જે તવારીખ થોડી ઘણી આપણા નેક નયાગનો આપણે માટે જાલવી ગયા છે, તે પરથી માલમ પડતું નથી કે પહેલી ત્રણ સદીઓમાં આપણા પારસીઓએ પોતાના સાહીત્ય પછવાડે શું શું કીધું છે. પણ ત્યાર પછીની સદીઓમાં કાંઈ કામ થયલું તવારીખના સફાપર મોજુદ છે. એપસ્થી એમ ધારી નહીં શકાય કે પહેલી ત્રણ સદીઓમાં પારસીઓ બેકામ થઈ બેસી રહ્યા હતા.

મરહુમ દસ્તુર પેશોતનજીનાં ગંજે શાયમાનમાં એક હસ્તલેખના આપેલાં સરનામા ઉપરથી, તેમજ મરહુમ દસ્તુર જમાસ્પજીના ‘યાદયારે જરીરાન’ નામના જીના હસ્તલેખમાં મલતાં એક સરનામાં ઉપરથી માલમ પડે છે કે, ઇ. સ. ૩૨૭ માં અને હીંદુસ્થાની સને ૧૦૭૭ માં એટલે આજથી ૯૪૩ વરસની વાત ઉપર દીનપનાહ અએત્રપા દીનપનાહ નામનો કોઈ ઉસ્તાદ લઝ્યના આતશકહેદમાં શાગેરદોને સબક આપતો હતો. આ વેલાએ લઝ્યમાં આતશકહેદો હતાં કે નહીં એ સવાલની ચારવણી કરવાને આપણા વીદ્યારથીઓએ મંડવું જોઈયે. લઝ્યના નવાખી અમલમાં એક નહીં, બે નહીં, પણ નવ સદીથી વધારે આગમચ આપણા પારસી નયાગાનોમાંના એકનું નામ પહેલવી હસ્તલેખોએ અમર

રાખ્યું છે, અને તેઓ જણાવે છે કે તે ઉસ્તાદ હતો, અને ધરમના સખકે આપવામાં મશગુલ હતો. કમનસીબે એ ઉસ્તાદની બાબતમાં બીજી કોઈ વીગત મલતી નથી. એમની નજદીકના જમાનામાં થઈ ગયલા નામીયા ઉસ્તાદ મોબદાન મોબેદ નેરયોસંગ ધવલના નામથી કોઈ પણ આજનો અથોરનાન અજ્ઞાન હશે નહીં. મોબદાન મોબેદ નેરયોસંગ ધવલનો જમાનો નકીપણે કેહો શકતો નથી, પણ છેલ્લી શોધખોળો મુજબ તે નામીયો ઉસ્તાદ આસરે ૮૦૦ થી ૯૦૦ વરસની વાત ઉપર થઈ ગયેલો હોવો ભેદબે. આજનું દરેક મોબેદ ખાનદાન પોતાને નેરયોસંગ ધવલથી અને હોરમજદયાર રામયારથી ઉતરી આવેલું જણાવવામાં મગરૂરી સમજે છે. એ મોબેદ નેરયોસંગ ધવલના વખતમાં ધરાન સાથે ધરમ સાહીત્યના બાબમાં પત્ર વહેવાર ચલાવવામાં આવ્યો હોય એમ લાગે છે. ખલીફા મામુનની દરબારમાં બાણીતા થયલા નામીયા ધરાની દસતુર આદર ફરોબીદ ફરોખબદ વીધે એશારો ધરાવનારાં 'શેકન્દ ગુમાનીક વખર' નામના પેહલવી પુસ્તકનું નેરયોસંગ ધવલે પોતાના જમાનામાં પાઝંદ અને સંસ્કૃત જબાનોમાં ભાષાંતર કીધું છે. તે ઉપરથી સાર એવો નીકલે છે કે સાસાનીઅન શહેનશાહત પછી ખલીફાની સાનશાહતના વખતમાં થયલાં ધરાની સાહીત્યનાં લખાણો મેલવવાની આપણા દુરદેશ નયાગાનોએ કોશેશ કીધી છે. જે નેરયોસંગ ધવલે પાઝંદ અને સંસ્કૃત ભાષામાં 'શેકન્દ ગુમાનીક વખર' નામના પેહલવી પુસ્તકને તરબુમો કીધો હતો નહીં તો, આજે આપણા સાહીત્યમાંથી એ ચોપડી ગુમજ થયલી ગણાતે, સખબકે પેહલવી " શેકન્દ ગુમાની વખર " નો ઘણોજ જુજ ભાગ આપણી પાસે બચી રહેલો છે. બાકીનો ભાગ પાઝંદ અને

સંસ્કૃત ભાષાંતરમાંજ જલવાયલો છે. પણ એટલામાંજ બસ નથી થયું. મોબેદાન મોબેદ નેરયોસંગ તો પોતાની કીરતી ગયા પથરપર કેતરી ગયા છે. તેઓએ અવસ્તા સાહીત્યના થયલા પેહલવી તરબુમાઓ ઉપરથી તેના સંસ્કૃતમાં તરબુમા કીધા છે. ગાથા, ધજશનેના બીજા હા, ખોરદેહ અવસ્તા, એ સઘલાંનો સંસ્કૃત તરબુમો, તેમજ બીજાં કેટલાંક પેહલવી લખાણો જેવાં કે મીનોખેરદ, વીરાફનામું, પારસીઓના આશીરવાદ, આ સઘલાંનો સંસ્કૃત તરબુમો તેઓએ કીધો છે. એવું પણ સમજવામાં આવે છે કે ધરમના હસ્તલેખો એકઠા કરવા માટે નામીયાં થયલાં એક પારસી કુટુંબના પુરાણ કેતાબખાનામાં વંદીદાદનો સંસ્કૃત તરબુમો પણ મોબુદ છે. પણ એ વાતની તેહકીક થઈ નથી, અને કોઈ વીદ્યાર્થીઓને એ વીશે ખબર નથી. એટલું તો ચોક્કસ છે કે જ્યારે ગુજરાતી ભાષા હસ્તીમાં આવી હતી નહીં એવા જમાનામાં હીંદના તે વેળાના રાજાના ફરમાન અને આશ્રા હેઠળ પોતાના ધરમનાં ફરમાનોને પર કોમોમાં પણ પ્રસીધી આપવા તેમજ પોતાના અથોરનાની પેશામાં પડતા શાગેરદોની કેળવણીને માટે ઉસ્તાદોના ઉસ્તાદ અને મોબેદોના મોબેદ નેરયોસંગ ધવલે આપણા ધરાની સાહીત્યના મોટા ભાગનાં પાઝંદ અને સંસ્કૃત તરબુમાઓ બનાવ્યા હતા. આપણે ટુંક ઇતેખાબજ લખવો છે, અને લંખાણ ટીકા સાથે તફસીલવાર વીગતો આપવી નથી, વાસ્તે એ કાબેલ પ્રતાપી મોબેદના જ્ઞાનની શુધતા, સંસ્કૃત ભાષાનું ઊંડું જ્ઞાન, વીગેરે બાબતો ઉપર વીવેચન કરવા હામાં થોભશું નહીં. જે સાહેબો કહેવા માંગે છે કે આજેજ પારસીઓ શીખ્યા, કેલવાયા, આજનાજ પારસીઓએ બધું કીધું અને કરે છે, આગલ કાંઈ હતું નહીં, તે સાહેબોને

નેરયોસંગનાં લખાણો ધ્યાનથી અભ્યાસ કરવાની ફરજ છે. તેમ કીધાથી નામીયા કવી ગોલ્ડસ્મીથના કહેણની ખુબી તેઓને બહાર થશે જે “Fools who came to scoff remained to pray.”

આશરે ચારથી વધુ સદીઓ થયાં બેગાના મુલકમાં આવીને વસવાથી બેગાના મુલકની રાહરસમ અને રીતીનીતી એક કોમમાં પેવશ થાય તો તેમાં તે કોમનો વાંક કાઢાડી શકશે નહીં; ખાસ કરીને પારસી કોમને માટે એવું કહેવાય છે કે એ કોમ જેઓની સાથે વસવાટમાં આવે છે તેઓની રીતીનીતીની નકલ કરવા, તેઓના પોશાક લેખાસ ધારણ કરવા અને તેઓની ખુબી કરતાં ખામીઓ વધુ પકડી લેવાની વલણ ધરાવે છે. તેમ હોવાથી ઉચ્ચતાદ નેરયોસંગના જમાનામાં પણ પારસીએ પોતાનું અસલ ખમીર, અસલ ધરમના વીચાર આચારો કાંઈક દરજ્જે તરક કરી બેગાના મુલકના રહેવાસીઓની થોડી ઘણી રીતભાતો પોતામાં આમેજ કરી હોય તે બનવા જોગ છે. પણ નેરયોસંગનાં લખાણો ઉપરથી અને ઉપજાવેલા તરજુમાઓ ઉપરથી, કીયા કાસ્તીની સમજ જાળવી રાખવાને એ ઉસ્તાદે કરેલી કોશેશો ઉપરથી એવું ગુમાન જાય છે કે આ પહેલા દાહેકાઓમાં અને પેહેલી સદીઓમાં જરથોશતીઓએ જરથોશતીપણું પુખ્ત રીતે જાલવી રાખ્યું હતું. નેરયોસંગનો જમાનો પુરતી રીતે જણાયલો નહીં હોવાથી છેલ્લી શોધખોલ મુજબના અનુમાનને આધારેજ આપણે ચાલયે છીએ, પણ જાણવું અગત્યનું છે કે એ ઉસ્તાદના સંસ્કૃત તરજુમાના પુરાણ હસ્તલેખો સંવત ૧૪૦૦ માં લખાયલા મોબુદ છે, અને તે લખનારા એ ઉચ્ચતાદના સીલસીલાથી ઉતરી આવેલા નખીરાઓ છે. એક પુરાણી હદીસને આધારે એવું મનાય છે

કે નેરયોસંગ બહી રાણાના વખતમાંયાને ધસવી સને આઠમી સદીની શરૂઆતમાં થઈ ગયા હતા, પણ એ સંદેહ ભર્યું છે.

હવે ધરાની સાહીત્યના સંસ્કૃત ભાષામાં થયેલા તરજુમાઓ પછી એક દગલું આગલ વધયે. આગલ ચાલતાં જણાવવું જોઈએ કે યજ્ઞજરદી સનેની પાંચ તેમજ છઠી સદીમાં સાહીત્યને માટે શું કરવામાં આવ્યું હશે તે આપણને માલુમ નથી. કોઈ તવારીખપરથી વધારાની સાબેતી મલતી નથી, પણ એ સદી પણ કંઈ છેક ખાલી જવાની નથી. યજ્ઞજરદી સને ૫૫૪ માં માહીયાર નામનો મોબેદ સીસ-તાનમાં ધરાની સાહીત્યનો અભ્યાસ કરવા ગયલો તેની એક પુરાણ હસ્તલેખમાં ગવાહી છે. એ પછી યજ્ઞજરદી સાતમી સદીની શરૂઆતમાં હીંદના જરથોસ્તીઓ ધરમથી બેકામ થયા હોય એવું ધારવામાં આવે છે. પણ તે બેકામી દુર કરવાના એલાજો લીધા વગર તેઓ બેસી રહ્યા હતા નહીં. તેઓએ ધરાનથી ધરાની સાહીત્યના ઉસ્તાદોને હીંદુસ્તાનમાં બોલાવવા માંડ્યા, અને તેઓથી એલમ હાંસેલ કરવા માંડ્યો. યજ્ઞજરદી સને ૬૧૦ પછી ધરાની એરવદ રૂસ્તમ મેહરવાન મરજબાન હીંદમાં આવીઓ, અને તેણે પારસી એરવદોની કેળવણીને અસ્થે હસ્તલેખો જુદી જુદી નામીયી અવસ્તા પહેલવી કેતાબોના લખવા માંડ્યા. તે હસ્ત લેખો મોબુદ છે કે કેમ તેની ખબર નથી. ધારવા મેલે નાશ પામ્યા છે, પણ એ ધરાની ઉસ્તાદના હસ્તલેખો ઉપરથી ઉતારેલા હસ્ત લેખો આજે હાથપાત છે. એનાથી આગળ ચાલતાં યજ્ઞજરદી સાતમી સદીની આખે-રીએ એક નામીયા ધરાની એરવદની કાર-કીરદી શરૂ થાય છે, જેની સેવાને આજનો દરેક અવસ્તા પહેલવીનો અભ્યાસી આ-ભારી છે. તે એરવદ મેહરવાન ક્યખશરૂ

મહેરવાન અપસંહ્યાર નામનો નામીચો નવીસંદો છે. એ નવીસંદાના હાથના લખેલાં પુસ્તકો કોપનહેગન, ઑકસફરદ, અને મુંબઈના જાણીતા હસ્તુર ખાનદાનનાં કેતાબખાનાંઓમાં હાથયાત છે. જો એ વીદવાન એરવદના હસ્તલેખો હાથયાત નહીં હોતે તો આજના પારસી વીદ્યારથીઓને પછવાડેના લખાયેલા બગડેલા હસ્તલેખોથી કામ ચલાવવું પડત, અને તેમાં ઘણી જગાએ તેઓને ખરા અર્થ કરવામાં મુશ્કેલી પડત. એ વીદવાને અવસ્તા પેહલવી યજ્ઞશને, વંદીવાદ ખોરદેહ અવસ્તા, બુનદહીશન ચાહગારે જરીરાન નામનું કીમતી તવારીખનું પુસ્તક ઇત્યાદી ઘણા હસ્તલેખો લખ્યા છે. હયાં નેરયોસંગના જમાના પછી થયેલો ફેરફાર પ્રસંગોપાત છે. નેરયોસંગના જમાનામાં જેમ પાઝંદ અને સંસ્કૃતમાં ભાષાંતરો કરવામાં આવ્યાં છે, તેમ આ પાછલા જમાનામાં જોવામાં આવતું નથી, એપરથી સાર કહાડવા ભુલ ભરેલા નહીં કહેવાશે કે હીંદના રાજ્યો તરફથી તેમજ ખુદ જરથોસ્તી ખેહદીનો તરફથી નેરયોસંગના જમાનામાં જેટલું ઉતેજન વીદ્યાના વધારાને મલયું હતું તેટલું ઉતેજન આ જમાનાના મોખેદોને મળ્યું નહીં હશે. વળી આ જમાનામાં મુસલમાનોનાં રાજ્યનો દોર શુરૂ થઈ ચુક્યો હતો, એટલે રાજ્ય કારોબારના ફેરફારો સાથે પારસી કોમના સાહીત્ય ઉપર જેમ રાજ ફેરફારના વખતમાં થવું જોઈએ તેમ ઝાઝું ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નહીં હોય. વલી ખીજી ખીના ધ્યાનમાં લેવાની છે કે સંસ્કૃત તરજુમાં બંધ થયા તો હવે સંસ્કૃતની જગો ફારસી લે છે. હવે જે જમાનો શરૂ થાય છે તે ફારસી ભાષાંતરનો અને ફારસી ટીકાઓનો છે, જે બાબત હવે પછી હાથ ધરીશું.

Orion.

નાં ૧૫૭

મુંબઈ સમાચાર

(તા. ૬ મી ઓગસ્ટ સને ૧૯૦૨)

છેલ્લા સાસાનીઅન શહેનશાહ યજ્ઞજરદના અમલ પછી હીંદુસ્તાન આવેલા જરથોસ્તીઓએ પોતાના આપ દાદાનું અસલ ધરાની સાહીત્ય જાળવવાને અને પ્રસિધ્ધ કરવાને કરેલી કોશિશનો ટુંક ઇતેખાખ

[મુંબઈ સમાચાર માટે.]

પારસીઓના નયાગાનોએ ૧૨૭૦ વરસના અરસામાં ધરમને લગતું સાહીત્ય જાળવી રાખવા માટે શું કીધું છે, એ સવાલની તપાસ હાથ ધરી યજ્ઞજરદી સને ૭૦૦ ની આગમચ જે નામીચા ઉસ્તાદોએ આપણા ધરાની સાહીત્યને જાળવવા અને ખીલવવા બાબતમાં કીમતી સેવા બજાવી છે, તેઓનું ટુંક વરણુ આપણે આગળા અંકમાં જોઈ ગયા. આજ રોજે એ ૭૦૦ વરસ પછીની બાબત હાથ ધરવા આગમચ ચોકસ અગત્યના મુદ્દાઓ રજુ કરીશું, કેમકે તે ધ્યાનમાં રાખવા વગર આપણા સાહીત્યનો ઇતીહાસ ઘણો લુપ્ત થઈ જાય છે. પેહેલો આ છે કે ઇરાન છોડી આ દેશમાં આવેલા જરથોસ્તીઓ પોતાના અસલ વતન સાથેના સંબંધ વીસરી ગયા હતા. એવો જે વિચાર કેટલીક તરફ ફેલાયો છે તે ખરો નથી. ઇરાનથી હીંદુસ્તાન તરફ નીકળી આવેલા જરથોસ્તીઓએ પત્ર વ્યવહારથી તેમજ પોતાના અસલ વતન તરફ મુસાફરીઓ કરીને પોતાનો સંબંધ હમેશનો ચાલુજ રાખ્યો હતો. દાખલા તરીકે આગલા અંકમાં અમો ધ્યાન ખેંચી ગયા છીએ તે પ્રમાણે યજ્ઞજરદી સને ૧૭૬ ને શુમારે થઈ ગયેલા હસ્તુરાન

દસ્તુર આદર ફરોબગ ફરખોબદે, ખડીફે મામુનની દરખારમાં, અખાલીસ નામના આશમોગ યાને ધરમની સામે થનાર શખસ સાથે ધરમની તકરારો કરી હતી, અને તેના સંબંધમાં લખાયેલી પેહેલવી કેતાબ ‘ શેકનહ ગુમાનીક વબર ’ નો, આસરે ૬૦૦ વરષની વાત ઉપર થઈ ગયલા ઉસ્તાદ મોખેદ નેરયોસંગ ધવલે પાજંદ અને સંસ્કૃત લાખાઓમાં તરજુમો કીધો હતો. એટલે પારસીઓનું રાજ ખતમ થયા પછી લગભગ એ સદી ગુજરયા બાદ “ શેકનહ ગુમાનીક વબર ” પેહેલવીમાં ધરાન મધે લખાઈ હતી, અને તેનો પાજંદ તથા સંસ્કૃતમાં તરજુમો તે પછી આસરે દોઢસો વરસે હીંદુસ્તાનમાં કરવામાં આવ્યો હતો. તે દેખાડે છે કે, ધરાન સાથનો સંબંધ હીંદુસ્તાનમાં આવયા પછી આપણા લોકો તરફથી છોડી દેવામાં આવ્યો હતો એ વીચાર મોસ્તકીમ નથી. બીજું આગલા અંકમાં હમોએ દેખાડ્યું છે કે માહીયાર નામનો શખસ યજ્ઞજરહની છઠી સદીમાં સીસ્તાન ખાતે ધરમનું સાહીત્ય શીખવાને હીંદુસ્તાનથી ગયો હતો, અને સાતમી સદીમાં નામીયા ધરાની ઉસ્તાદો રૂસ્તમ મેહરવાન અને મેહરવાન ક્યંબશરૂને માન અકરામથી હીંદુસ્તાન મધે હીંદુસ્તાનના અથોરનાનોને ધરમનાં સાહીત્યની તાલીમ આપવા બોલાવવામાં આવયા હતા.

હવે તપાસવાનું આ છે કે જો હીંદુસ્તાનના પારસીઓ ધરાન શીખવા જતા હતા, અને ધરાનથી ઉસ્તાદોને હીંદુસ્તાનમાં તેઓ બોલાવતા હતા, તો ધરાનના જરથોસ્તીઓએ સાસાનીયન શેહેનશાહત પડી ભાંગવા પછી ધરમના સાહીત્યની જાલવણી બાબે શું કર્યું હતું ? ધરાનમાં આપણા લાઇબંધ જરથોસ્તીઓને માટે પોતાના ધરમનાં સાહીત્યની જાળવણી કરવાનું કામ

ઘણું બીકટ હતું. એક ધરમ માનનારી પ્રજાને જ્યારે બીજા ધરમ માનનારી પ્રજાના તાબા તળે વસવું પડે, ત્યારે જો રાજ્ય કરનારી પ્રજા ધરમનું છુટાપણું નહીં આપે તો તાબે થયેલી પ્રજાનો ભાગ બીજા તરફ નાહાસી જઈ પોતાનું ધરમનો રક્ષણ કરે અથવા તો સઘળી મુસીબતો અને હાડમારીઓ વેડી પોતાનાં અસલનાં પયારાં વતનમાં પોતાના ધરમ ઉપરની શ્રીદાગરીનો પુરાવો આપે, અથવા તો જીવમ અને મુશીબતોથી હારી ખાઈને રાજ્ય કરનારી પ્રજાને ધરમ એખત્યાર કરી રાજ્ય કરનારી પ્રજાના જેવા હુકો અને સ્વતંત્રતા મેળવવાની કોશેશ કરે. જરથોસ્તીઓના બાળમાં એ સઘળું ખરૂં પડ્યું છે. જરથોસ્તીઓનો એક ભાગ સાસાનીયન શાહનશાહતના પડી ભાંગવા પછી પોતાના ધરમ અને સ્વતંત્રતાની જાળવણીને અરથે ધરાન છોડી હીંદુસ્તાન આવી આવ્યો, તે ભાગના વંશજો આપણે હીંદુસ્તાનના પારસીઓ છીએ, બીજો ભાગ સઘળી હાડમારીઓ ભોગવવા છતાં ધરાનમાંજ વસ્યો અને પોતાની નેકીથી અને ધરમ ઉપરની ઉસ્તાવરીથી પોતાના ધરમના ફરમાનોની પાકી અને ખુલ્લું રાજ કરનારી કોમના વડાઓમાં જાહેર કરવાની કોશેશો ખંતથી કરતો રહ્યો. એ જરથોસ્તીઓને સાસાનીયન શેહેનશાહત પડી ભાંગ્યા પછી આપણા ધરમની સાહીત્યની બીલવણી માટે આપણે આભારી છીએ. ત્રીજો ભાગ જે પારસીઓથી અલગ થઈ ગયો તેણે એક રીતે પારસી ધરમને હાણી પોહોચાડી છે, ને બીજા આડકતરી રીતે પારસી ધરમની ખુબીનો પમરાટ વગર ધારણાએ બહાર પાડ્યો છે. જ્યારે કોઈ ઓસ્તવારીથી એક ધરમના કૃતવાઓ, વીચારો અને આચારો માનવા છતાં દુનયાદારીમાં આગળ વધવા માટે બીજો ધરમ એખત્યાર કરે છે,

ત્યારે પોતાના નવા એખત્યાર કીધેલા ધરમ ઉપર ડામાડોલ યકીન ધરાવવાથી, અને બાપદાદાથી પોતાના ખમીરમાં ઉતરી આવેલા વીચાર આચારો પ્રમાણેજ ચાલી બાહેરથી બીજો ધરમ પાળવાને સળખે, નવા એખત્યાર કીધેલા ધરમને ઘણી હાની પોહ્યાડે છે, અને એવા બે ધરમ ઉપરના લેખસેખ યકીનને લીધે વીચાર આચારોનું તદ્દન નવું તત્વ ધરાવનારાં ટોલાંઓને જન્મ આપે છે. ધરાનમાં એમજ બન્યું છે. એ બીના આપણી બાબત સાથે સંબંધ નહીં ધરાવતી હોવાથી હયાં પડતી મેલીશું. હવે જે મોબુદ હસ્ત લેખો ધરાનથી મુંબઈ ઘસડાઈ આવ્યા છે, તે પરથી આપણને જાણવાને બને છે કે ધરાન વીલાયતમાં યજ્ઞજ્વરદ પછીની સાડા ચાર સદીઓ સુધી નામાંકીત દસતુરો અને ઉસ્તાદોએ ધરમના સાહીત્યો ઉપર શરેહો લખી, અસલ હસ્ત લેખોની નકલો કરી, જુના લખાણોને તાજાં કરી તેમજ નવાં નવાં લખાણો કરીને આપણે માટે એક મોતેબર પેહેલવી સાહીત્ય જીવતું રાખ્યું છે. એ સાડા ચાર સદીઓના નામીયા દસતુરો નાં નામજ માત્ર હયાં ચાદ કરી આગળ ચાલીશું. આદર ફરોબગ ફરખોબદ, માનુશચેહેરે ગોશનજમ અને ઝાદસ્પરમ (જેઓ બે લાઈઓ હતા અને પેહેલવી સાહીત્યના સફા ઉપર પોતાનાં નામ અમર કરી ગયા છે.) મરદાન ફરોખ (શેકનદ ગુમાનીક વજરનો લખનાર), બાબત આફ્રીદ અને બીજા એાછી નામના મેળવેલા દસતુરો અને નવીસંદાઓ યજ્ઞજ્વરદી સનની પેહેલી સાડા ચાર સદીઓ પછી ધરાનમાં થઈ ગયા છે, જેઓની મેહિનંતથી જીવતા રહેલા ઘણા હસ્ત લેખો હાલ આપણા વચે હીંદુસ્તાનમાં હયાત છે. પણ આપણી બાબત સાથે હાલ તરત તેને કાંઈ

નીસબત નહીં હોવાથી એ બીના પડતી મેલીશું.

પારસીઓ હીંદમાં આવ્યા ત્યારે હીંદુ રાજાઓનું રાજ હોવાથી હીંદુ રાજાઓના આશ્રય તળે તેમની રધયત તરીકે તેઓ રહ્યા હતા. તે પછી ચાર સદી રહીને મુસલમાન રાજાઓના હીંદ ઉપરના હુમલા શરૂ થયા, એટલુંજ નહીં પણ મુસલમાન વંશોએ કેટલીક સદીવેર હીંદ ઉપર રાજ્ય પણ ચલાવ્યું. તેવા અમલમાં હીંદુ રાજાઓની રધયત તરીકે પારસીઓને પણ હલાકીઓ ખમતી પડી હશે એ સવાલ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. વળી બીજું એ પણ જાણવું છે કે પારસી લોહી જનમથીજ વફાદાર છે. પારસી લોહીમાં વફાદારીનો ગુણ એવો તો ઉતરેલો છે કે જે રાજના આશ્રય તળે તે લોકો ગયા છે, તે રાજની આબાદાની કરવામાં મુખ્ય ભાગ આપવા સાથે પોતાના રાજાનાં સુખ તેમજ દુઃખમાં ભાગ લેવાને પારસી ટોલો તત્પર રહે છે. યજ્ઞજ્વરદની ૭૮૨ વરસ પછી સંજાણના હીંદુ રાજા ઉપર અમદાવાદના સુલતાન મહમુદ બેગડાએ ચહડાઈ કીધી હતી, તે વેળાએ પારસીઓ કમર બાંધી રાજ તરફની પોતાની ફીદાગીરી બતાવવા લડાઈનાં મેદાનમાં બહાર પડ્યા હતા. અને એકવાર દુશમનના લશકરને મારી હડાવી શક્યા, પણ બીજી વાર દુશમનોએ તેઓની નીરજીવ સંખ્યા છતાં બતાવેલી બહાદુરી જોઈ મોટી સંખ્યામાં હુમલો લાવી તેઓમાંના કેટલાકને મારી નાખ્યા, અને બીજાઓને પરાગંદા કીધા. પારસીઓની હીંદુસ્થાનમાંની તવારીખમાં આવા એકજ બનાવનો દાખલો નોંધાયો નથી. બીજા દાખલાઓ પણ છે, કે જેમાં પારસી બાનુઓએ પણ લડાઈના મેદાનમાં દેખાવ દીધેલો જણાયો છે. આપણી મતલબ આ

ખીનામાંથી આ સાર કાઢવાની છે કે પારસી સાહીત્યની તવારીખમાં જ્યાં જ્યાં વચમાં સીલસીલો તુટી જાય છે અને કંઈ કામ કીધેલું હોવાની નોંધ મળતી નથી, ત્યાં પારસીઓ ઉપર અને પારસીઓને આશરે આપનાર, તેઓનાં સાહીત્યને ખીલવનાર રાજાઓ ઉપર આવેલા હાદેસાઓની ખીના યાદ કરવાથી એ હંગામો સાહીત્યની ખીલવણી વગર ખાલી કેમ પસાર થયા તેનું કારણ સમજ પડે છે.

હવે આપણે આપણી અસલ બાળત હાથ ધરી આગળ વંધીશું. યજ્ઞજ્ઞરદ્દી સને ૬૯૦ થી ૭૨૦ સુધીની લાંબી મુદત વેર ધરાની ઉસ્તાદ મેહરવાન કયખશરૂએ હીંદુસ્તાનના બુદ્ધા બુદ્ધા શેહરો ખંખાયત, થાના, ભરૂચ, નવસારી વગેરે મથકો ઉપર પારસી એરવદોને અવસ્તા અને પેલવી સાહીત્યની કેલવણી આપી તેમજ પેલવી સાહીત્યમાંની જાણીતી કેતાઓના હસ્તલેખો લખી, પારસી કેામનું ધરમનું સાહીત્ય જીવતું રાખવાની કીમતી સેવા બજાવી છે. કેટલાક સાહેબોના મનમાં વીચાર આવશે કે હસ્તલેખો લખવામાં તે શું મોટી સેવા બજાવી? પણ વીચાર કરતાં માલમ પડશે કે જો છાપાકળા નહી જણાયલી એવા જમાનામાં હસ્તલેખો લખવામાં નહી આવે તો પુરાણા ગ્રંથોનો નાશજ અચુક થયલો સમજવો. અને હસ્તલેખો જો દર સદીઓમાં લખવામાં નહી આવે તો કુદરતના કાયદા મુજબ જ્યારે પુરાણા થયલા હસ્તલેખોની જીંદગી લીનાશ, ગરમી અને મોસમોની તળદીલથી થતા ફેરફારોને સળખે ખતમ થાય ત્યારે સાહીત્યની જીંદગી પણ ખતમ થાય. ધરાની ઉસ્તાદ મેહરવાન કયખશરૂએ પોતાની જીંદગીનાં ૩૦) વરસ હસ્તલેખો લખવામાં ગુજાર્યાં છે. તેમાંના કેટલાક હસ્તલેખો એવા છે

કે તે હસ્તલેખોની ગેરહાજરીમાં પેલવી સાહીત્યનો એક અગત્યનો ભાગ આપણા પારસીઓના હાથમાંથી ગુમ થયો હતો. શેહનશાહ ગુસ્તાસપ અને ખયોનાન અર-જસપ વચેની લડાઈનું બયાન ધરાવનારો હસ્તલેખ જે દસતુર કયખશરૂ જમાસપ આસાનાના કેતાખખાનામાં હસતી ધરાવે છે, તે મેહરવાન કયખશરૂના હાથથી લખાયલો છે. તે જો આજે ગુમ થયો હતો તો તેના ગુમ થવા સાથે તેમાં આવેલી ઘણી જુની બાળતો નહી જણાયલી રહેતો. Orion.

નાં ૧૫૮.

મુંખઈ સમાચાર.

(તા.....સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૨ *)

છેલ્લા સાસાની શેહનશાહ યજ્ઞજ્ઞરદ્દીના અમલ પછી હીંદુસ્તાન આવેલા જર્થોશ્તીઓએ પોતાના બાપ-દાદાનું અસલ ધરાની સાહીત્ય જાળવવા અને પ્રસીદ્ધ કરવાને કરેલી કોશિશનો ટુંક એન્તેખાખ.

—(૨)—

(મુંખઈ સમાચાર માટે.)

પારસીઓના નીઆગાનોએ ૧૨૭૦ વરસના અરસામાં ધરમને લગતું સાહીત્ય બાળવી રાખવા માટે શું કીધું છે, એ સવાલની તપાસ હાથ ધરી યજ્ઞજ્ઞરદ્દી સને ૭૦૦ ની આગમચ જે નામીયા ઉસ્તાદોએ આપણાં ધરાની સાહીત્યને જાળવવા અને ખીલવવા બાળતમાં કીમતી સેવા બજાવી છે, તેઓનું ટુંક વરણુન અમો આગલા અંકમાં આપી ગયા છીએ.

* આ લખાણની તારીખ નક્કી નથી. પણ તે ૬ ઠી અથવા ૯ મી એ બેમાંથી એક છે તેમાં કંઈજ શક નથી.

ત્યાર પછી આ ત્રણ બાળતોની આપણે તપાસ હાથ ધરી હતી: (૧) ઇરાન છોડી આ દેશમાં આવેલા જરથોશ્તીઓએ પોતાના અસલ વતન ઇરાન સાથેના સંબંધ સમુળો છોડ્યો ન હતો; (૨) ઇરાનના જરથોશ્તીઓએ સાસાની સક્તતત પડી ભાગવા પછી પણ ધરમનાં સાહીત્યની બાળવણી બાળે ઘણી કેશિશો કરી છે; અને (૩) પારસીઓ હીંદમાં આવ્યા પછી તેઓ અને તેઓને આશ્રે આપનાર હીંદના રાજાઓ ઉપર હાદેસાઓ ગુજરવાથી વચમાં વચમાં પારસીઓ સાહીત્ય ખીલવી શક્યા ન હતા. આજે આપણને આગળ ચાલતાં જે એક ખાસ ખીનાનો અભ્યાસ કરવાનો છે તે એ કે, હીંદુસ્તાનની કચી ભુમી ઉપર પારસીઓએ ઇરાનમાંથી આવતાને વાર પેહલો પગ મુક્યો હતો; તેમજ તેઓની વસ્તી જેમ વધતી ગઈ તેમ હીંદુસ્તાનના બુદ્ધાં બુદ્ધાં શેહરોમાં તેઓએ જે સંસ્થાનો બનાવ્યાં તેનો અનુક્રમ પણ જાણવો ખાસ અગત્યનું છે. ચોક્કસ સાહીત્યની તવારીખને લગતો સવાલ તપાસતી વખતે, સાહીત્યની ખીલવણી કરનારા કોણ અને કયા શેહરના રહેવાસી હતા, અને તેઓનાં કામની અસર ક્યાં ક્યાં ફેલાઈ હતી એ બાળતની તપાસ કરવી અગત્યની હોય છે.

પારસીઓની તવારીખની નોંધ ઘણા બુના વખતથી ફેહરેસ્ત નામની અનુક્રમ-ણીકાઓ અથવા ટીપની કેતાઓમાં નોંધાઈ રહેલી હતી. એ કેતાઓમાં જનમ, મરણ, નાવર, મરાતેખ થવાના બનાવોની તારીખ તેમજ બાણવા ભેગ ખીજ બનાવો, જેવા કે સખાવતનાં કામો, કોઈ આવી પડેલી આફત જેવી કે ધરતીકંપ, દુકાળ, વતરોગે બાણવાભેગ બનાવોની નોંધ કરવામાં આવતી હતી. એ સખબને લીધે આપણા

કેટલાંક નામીયાં મોઝેદ ખાનદાનો પોતાના વડવાઓમાંના પેહેડો દર પેહેડો પચીસથી ત્રીસ વડવાઓનાં નામો નેશાનની યાદ બાળવી રાખવાને શક્તીવાન થયાં છે. અમારી બાણ મુજબ આપણા ઇરાનના જરથોશ્તી હમદીનો એ બાળતમાં કમન-શીખ છે. આપણા જરથોશ્તી ઇરાની-ઓએ એ રેવાજ ઘણો લાંબો વખત થયો-આસરે સાત આઠ સદીઓ થયાં પડતો મેલેલો લાગે છે. પણ હીંદુસ્તાનના પારસીઓએ ફેહરેસ્તમાં પોતાને લગતી તવારીખની જે નોંધો રાખી છે, તે સંપુરણ છે એમ કાંઈ કહેવાશે નહીં. તેટલું છતાં હીંદી પારસીઓને પોતાની તવારીખના બનાવોની નોંધ ખીજ રીતે બાળવવાના સંભેગ પણ હતા. ગુજરાતના હીંદુઓને લગતી તવારીખની નોંધ લેનારાઓ જેઓ ખારોટ અથવા તો વહીવંચા કહેવાય છે, જેઓનું મુખ્ય કામ હીંદુ પ્રજાની તવા-રીખની નોંધ રાખવાનું છે, તેઓએ પારસી કોમની સાથે વસવાટમાં આવવાથી, પારસી કોમમાં બનેલા અગતના બનાવોની સખબ મળવે નોંધ કીધી છે. એ તવારીખનાં સાધનો ઉપરાંત પારસી-ઓએ હીંદુસ્તાનની ભુમી ઉપર આવવા બાદ કચી જગે પેહેલો પગ મુક્યો તે વીશેની એક વારતાના આકારમાં લખાયેલી કેતાખ “કેસ્સેએ સંજાણુ” નામની છે, જે આસરે દોહડસો વરસ ઉપર લખાયેલી હતી. એ કેતાખ માત્ર ફીસ્સો યાને કહાણી છે, અને તેમાં જણાવવામાં આવેલી બાળતો ઉપર એતેકાદ ક્યાં સુધી મેલવો એ સવાલ લગાર ખીકટ છે. ઉપલાં બે સાધનો ફેહરેસ્ત અને ખારોટ અથવા વહીવંચાઓની વહીવોથીમાંથી પારસીઓના અત્રે આવવાના પ્રસંગ વીશેની નોંધ આજ સુધી મળી નથી. પણ ‘કેસ્સેએ સંજાણુ’ નામની ઉપર કહેલી

વારતામાં જણાવવા મુજબ, પારસીઓ પહેલે સંજ્ઞામાં આવી ઉતર્યા હતા, અને સંજ્ઞાથી ખીજી જગ્યાઓ પર આસ્તે આસ્તે પંથરાવા લાગ્યા હતા. એવું પણ જણાવવામાં આવે છે કે સઉથી પહેલાં પારસીઓએ દીવ ખંદરે ઉતારે કીધો હતો. આપણી પાસે હસ્તી ધરાવતા મોબુદ્દ ધરાની સાહીત્યના હસ્ત લેખપરથી એમ લાગે છે કે, પારસીઓ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી સાહીત્યના ખાગમાં ભરૂચ શહેર, જેને આગલા લેખોમાં ‘બરૂચ’ અને ‘ભરૂચ કચ્છ’ તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું છે, તે શહેરે નામીયા શખસો પેદા કીધા હતા. યઝદજર્દ પછી ત્રીજી સદીથી તે છેક આઠમી સદી સુધી ભરૂચ પારસી અથોરનાનો અને પારસી ઉસ્તાદોનું મુખ્ય મથક હતું. એ શહેરમાં જુની આસરે નવસો વરસની અગીયારી છે. (આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ કે યઝદજર્દ સને ૩૨૭ માં ભરૂચનાં એક આતશકદેહમાં દીનપનાહ અએતરવાએ દીનપનાહ નામનો ઉસ્તાદ શાગેદોને કેળવણી આપતો હતો.) અજબ થવા જેવું એ છે કે, ભરૂચમાં આગલા જમાનામાં કોઈ પણ આતશબેહરામ પરઠાવવામાં આવ્યાં નથી. જ્યારે નવસારીમાં પારસી બેહેદીનો વસ્તી વધી અને કીયા કામને માટે મોબેદોની જરૂર પડી, ત્યારે ભરૂચ ખાતેથી પેહેલવેહલા મોબેદો નવસારીમાં બોલાવવામાં આવ્યા હતા. નવસારી જેને આગળ “નાગ મંડળ” કહેતા હતા, ત્યાં યઝદજર્દ સને ૫૧૧ થી પારસીઓએ પગપેસારો કીધો હોય એવી નોંધ મળે છે. ત્યાર પછી થોડાં વરસ રહીને મોબેદ કામદીન જરથોશ્ત મોબેદ હોરમઝદયાર રામયાર અને તેના બે દીકરાઓ, રાણા (કાકા પાહલન) અને

મોબેદ (કાકા ધનપાલ) નામના નવસારી આવ્યા હતા. એ મોબેદ કામદીન જરથોશ્ત ભરૂચનો અસલ વતની ધારવામાં આવે છે. યઝદજર્દ સને ૫૮૩ ના અરસામાં વધુ મોબેદોની જરૂર જણાયાથી ભરૂચથી મોબેદ હોમ બહમનયાર (નેરથો-સંગ ધવળની ઓલાદના) પોતાના દીકરા ફરીડુન સાથે નવસારી આવ્યો હતો. એ બે ખાનદાનીઓ નવસારીના કુલે મોબેદ ખાનદાનના વડવા ગણાય છે. નવસારી પછી પારસીઓની નજર મુંબઇ ઉપર છેક યઝદજર્દ સને ૧૦૦૦ પછી દોડી, અને પારસી મોબેદો પેહેલે નવસારી ખાતેથી મુંબઇ આવેલા ધારવામાં આવે છે. ભરૂચ અને નવસારી ઉપરાંત પારસીઓનાં સાહીત્ય ખીલવવાને જાણીતાં મથકોમાં ખંભાત, અંકલેશર, થાણા, દમન, સંજ્ઞા અને ઉદવાડા મુખ્ય છે. યઝદજર્દ સને ૬૯૦ થી ૭૨૦ સુધીમાં હસ્તલેખો લખવાને માટે નામીયા થયલા ઉસ્તાદ મેહરવાન કેઇખોસરોએ પોતાના હસ્તલેખો ભરૂચ, ખંભાત, અંકલેશર અને થાણાનાં મથકો પર લખ્યા છે. અંકલેશર ગોદાવરા મોબેદોનું એક મુખ્ય મથક છે, અને છેલ્લી છ સદીના અરસામાં ત્યાંના મોબેદોએ સાહીત્યમાં લીધેલા ભાગની તવારીખ થોડીજ મોબુદ છે. ખંભાત જે આગળ પારસીઓનું મુખ્ય મથક હતું, તેણે છેલ્લી પાંચ સદીના અરસામાં સાહીત્યને માટે જો કાંઈ કીધું હોય તો તે જાહેરમાં આવ્યું નથી.

આ રીતે પારસીઓના જુઠા જુઠા મથકોની ટુંક તવારીખ નજરમાં રાખી, મેહરવાન કેઇખોસરોએ યઝદજર્દ સને ૬૯૦ થી ૭૨૦ ના અરસામાં કરેલાં કામની પછી આગલ વધયે. યઝદજર્દ સને ૭૨૦ પછી હિંદુસ્તાનના પારસીઓએ

સાહીત્યની ખીલવણી માટેની કીધેલી કો-
શેશો ભર્ય શેહેરમાં જ થયેલી હોવી
જોઈએ એમ દીસે છે. આપણા ભર્યનાં
જાણીતાં કામદીન ખાનદાનનો વડો એરવહ
કામદીન એરવહ શેહેરચાર એં નેર્યોસંગ
એં શાહમર્દ, એં શેહેરચાર, એં
એહરામ, મોએદ હોરમઝદચાર, એં રામી-
ચાર નામનો મેહેરવાન કેધખોસરોનો
ભર્યમાં શાગેઈ થયેલો હોય એવું સંભવે
છે. એજ ઉસ્તાદ મેહેરવાન કેધખોસરોના
ખંભાત, અંકલેશર, થાણા, ઈત્યાદી જગો
ઉપર જુદા જુદા મોએદો શાગેઈ થયા
હતા. સારાં ભાગ્યે એં કામદીન એં
શેહેરચારના હાથના લખેલા હસ્તલેખો-
માંનો એક હજી બાકી રહી ગયો છે,
અને તે નવસારીનાં એક કેતાખખાનાંમાં
હસ્તી ધરાવે છે. એરવહ કામદીન શેહેર-
ચારનું નામ જેમ પોતાના કામ માટે
તેમજ તેના કુટુંબીઓએ કીધેલાં કામોને
લીધે. ઘણા વખત સુધી અમર રહેશે.
એરવહ કામદીનના બેટા એરવહ રામ
કામદીને યઝદજર્દી સને ૭૬૬ થી યઝદ-
જર્દી સને ૭૮૪ સુધી ધરાની હસ્તલેખો
લખ્યા હોય એવું જણાય છે, અને એરવહ
રામ કામદીનનો બેટો ઉસ્તાદ એરવહ
પશુતન રામ તેના વખતમાં અવસ્તા
પહલવીનો મશહુર ઉસ્તાદ ગણાતો હતો.
એ ધણીએ પોતાના બાપની સાથેસાથ
હસ્તલેખો લખવામાં અને હસ્તલેખો સાથે
અવસ્તા પહલવીના શબ્દો આપવામાં
ઘણાં વરસો ગુજાર્યાં હતાં. આજના આ-
પણા મોખુદ પહલવી હસ્તલેખોમાંના
ઘણા ઉસ્તાદ પશુતનના લખેલા હસ્તલેખો
ઉપરથી નકલ થયેલા છે. આ કામદીન
ખાનદાનની નામનાનો પાયો નાખનારા-
ઓની પછીની પેઢીઓ સારે ભાગ્યે
પોતાના વડાઓની નામના વધારતીજ

રહી છે. ઉસ્તાદ પશુતનની પછીની
આઠમી પેઢીએ રામચાર કાહનાન યઝદ-
જર્દી આઠમી સદીની આગેરી અને નવમી
સદીની શરૂઆતમાં થઈ ગયો, તે મરહુમ
કાઉસ જલાલના જણાવવા પ્રમાણે મોખ-
દાન મોખદ, સઘળા મોએદો અને એરવહો-
નો ઉસ્તાદ, હીંદુસ્તાનનાં તમામ મોએદોને
ઉરવીસગાહને લગતું પવીત્ર કામ શીખાડ-
નાર તથા મોખદીનાં કામને દેવાજ આપ-
નાર હતો. રામચાર કાહનાનનો દીકરો
પદમ (ફનદામ) હીંદુસ્તાનના હસ્તુરોનો
સરદાર ગણાતો હતો, અને યઝદજર્દી સને
૯૨૮ માં ધરાનના હસ્તુરોને ધરમના દેવાજે
તેમજ કીયાઓ વાસ્તે પુછાવેલા સવાલના
જવાબો સાથે ધરાનના હસ્તુરોએ તેના
ઉપર માન સાથે કાગજ લખ્યું હતું. પદમ
રામચારનો દીકરો કામદીન પદમ આજનાં
બોહોળાં કામદીન ખાનદાનને નામ આપ-
નાર નામીચો વડો, શેહેનશાહ અકબર
અને સલીમનાં જમાનામાં હીંદુસ્તાનનો
નામીચો હસ્તુર હતો, અને યઝદજર્દી
સને ૯૬૫ થી ૯૯૪ સુધી એણે હસ્તુરી
કીધી હતી. શેહેનશાહ અકબરની દરબારમાં
ધરાનથી હસ્તુર અર્દશીર નઓશીરવાન
કેરમાની દેહલી ખાતે આવ્યો હતો તે
તકનો લાલ લખ હસ્તુર કામદીન પદમે તેના
ઉપર કાગજ લખી ધરમને લગતી પરચુ-
ટણ બાગતો વીધેનો બખરો મેળવી હતી.
વળી યઝદજર્દી ૯૯૬ ના સાલમાં ધરાનથી
બેહલીન બહમન અસખંદચાર સુરતી સવા-
લોના જવાબ લખ આવ્યો, તેમાં ભર્યના
હસ્તુર કામદીન પદમને નામથી યાદ કીધો
છે. એરવહ રામ કામદીનના નામીચા
દીકરા ઉસ્તાદ પશુતનના લાઇ મોએદ
અર્દશીર રામના એક નખીરા અર્દશીર
મોએદ જુવા લીખા મોએદ અર્દશીર એર-
વહ રામ એરવહ કામદીને પણ યઝદજર્દી
આઠમી સદીને છેડે હસ્તલેખ લખનાર

તરીકે કામો કીધેલાં હોવાની નોંધ મળે છે. અત્રે કામદીન પદમના વંશજોએ કીધેલાં કામોની નોંધ નહીં કરતાં અમો હયાંજ અટકીશું, કારણ કે યજ્ઞજર્દી સને ૭૫૦ થી ૧૦૦૦ સુધી આપણા પારસી સાહીત્યની ટુંક તવારીખ જોઈ યજ્ઞજર્દી સને ૧૦૦૦ પછીની તવારીખ ખીજી વેળા હાથ ધરીશું, કેમકે યજ્ઞજર્દી સને ૧૦૦૦ પછી પારસી સાહીત્યની ખીલવણીને માટે, ચોકસ તકરારોનાં જનમથી, જે ઉતસાહ ઉપજ્યો હોતો તેનું સવીસ્તર ખયાન અગત્યનું છે.

આપણે ઉપર જોયું તેમ લગ્ન્યમાં ઉસ્તાદ મેહેરવાન કેઇખોસરો પછી તેના ચેલા કામદીન શેહ્યારના દીકરાઓએ સાહીત્ય ખીલવવા પાછળ ઘણી ઝહમત લીધી હતી. હવે જોકે લગ્ન્ય પારસી સાહીત્યની ખીલવણીનું મુખ્ય મથક થઈ પડ્યું હતું, તોપણ માત્ર લગ્ન્યમાંજ અથોરાનાનો ઇરાની સાહીત્ય પર ધયાન આપતા હતા એમ નથી. લગ્ન્યથી આગળ વધતાં નવસારી તરફ આપણે નજર દોડાવીશું તો ત્યાં પણ ઉદ્યોગી અથોરાનાન કુટુંબોનાં કામ જીવતાં રહેલાં નજરે પડે છે. આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ કે, નવસારીમાં પારસી બેહિદીનોએ યજ્ઞજર્દી સને ૫૧૧ થી પેસારો કરવા માંડયાથી રફતે રફતે ત્યાં મોબેદોનાં જથ્થક રહેઠાણની જરૂર પડી હતી, તેથી મોબેદ હોરમઝદ્યાર રામયારનો નખીરો કામદીન જરથોશ્ત પોતાના બે દીકરાઓ સાથે લગ્ન્યથી નવસારી આવ્યો હતો. એ કામદીન જરથોશ્ત સંજાણમાં પેહલે પોતાનો પેશો ચલાવતો હોય અને ત્યાંથી નવસારી આવ્યો હોય એવું દીસે છે. પણ થોડાં વરસમાં નવસારીની પારસી વસ્તી વધી અને કામદીન જરથોશ્ત તેમજ તેના દીક-

રાઓથી પુરૂં પડી નહીં શકાયાથી નેરથોસંગ ધવળની ઓલાદનો-નેરથોસંગનો સાતમો નખીરો હોય-ખહમનયાર પોતાના ફરીદુન નામના દીકરા સાથે યજ્ઞજર્દી સને ૫૮૩ માં નવસારી આવ્યો. કામદીન જરથોશ્તના બે દીકરા રાણા અને મોબેદ નામના હતા, જેઓને કાકા પાહલન અને કાકા ધનપાલ પણ કહે છે, તેઓ બે અને ફરીદુન હોમના ત્રણ બેટા આસા, માહીયાર અને ચાંદા, એ ત્રણ મળી પાંચ જણને નામની નવસારીમાં પાંચ પોલો થઈ છે. એ પોલોમાં આપણા મોબેદોના ઘણાક નામીયાં ખાનદાનો સમાઈ જાય છે. યજ્ઞજર્દી સને ૭૦૦ થી ૧૦૦૦ ના અરસામાં સાહીત્યને માટે કામ કીધું હોય એવા નવસારીના મોબેદોમાં બેહરામ લખમીધાર, એરવહ રાણા જેશંગ, આસદીન કાકા, અને દસ્તુર મેહેરજીરાણાના નામો મળે છે. જો ખીજા કોઇ મોબેદ સાહેબોએ એ જમાનામાં સાહીત્યને માટે કાંઈ પણ કીધું હોય તો તે અમોને માલુમ નથી. બેહરામ લખમીધારને હાથે યજ્ઞજર્દી સને ૮૧૭ માં લખાયલી જીની વીરાફ નામે પાઝંદ હરફે તેના ગુજરાતી તથા સંસ્કૃત તરજુમા સાથે આજે હયાત છે. એ ગુજરાતી એબારત આજે ૪૫૩ વરસની જીની છે અને એનું વાંચન મુશકેલ છે. એથી વખારે જીની પારસી ગુજરાતીમાં લખેલી કેતાબ મેળવવી મુશકેલ છે. પણ એ બેહરામ લખમીધારે તો જેવું જોયું તેવું લખ્યું છે, માટે તેણે પોતે ગુજરાતી તરજુમો કર્યો નથી; જેમ આગળ કોઇએ તરજુમો કરી લખ્યો હશે તેની નકલ માત્ર કીધી છે. એ બેહરામ લખમીધારના ભાઈ ધનપાલ લખમીધારનો નખીરો દસ્તુર આસદીન કાકા ધનપાલ લખમીધાર નવસારીનો એક નામીયા ઉસ્તાદ થઈ ગયો

છે. એ ધણી યઝ્ઞર્હી સને ૧૦૦૭ માં મરણ પામ્યો અને પોતાની જીંદગીનાં આલીસથી પીસતાળીસ વરસ અવસ્તા પહોંચીને કેતાબો લખવામાં તેણે ગુજર્યાં છે. એવી પણ દંતકથા છે કે, નામીયા ઉસ્તાદ નેરયોસંગ ધવલે યઝ્ઞનેના તરબુમો કીધેલો પાછલા ભાગમાં અધુરો હતો, યાને છેલ્લા થોડાક હાનો તરબુમો પોતાની જીંદગી ખતમ થવાને લીધે નહીં થઈ શક્યો, તે આસદીન કાકાએ પુરો કીધો હતો. એ માત્ર દંતકથા છે; પણ એટલી વાત તો ખરી કે, આસદીન કાકાને હાથના યઝ્ઞનેના સંસ્કૃત તરબુમા સાથના પુરાણા હસ્તલેખો કેટલાક મોખેદ સાહેબો પાસે છે. આસદીન કાકાએ બજાવેલી મુખ્ય સેવા આ છે કે, નવસારીની જીની ફેહ-રેસ્તમાં પોતાના જમાના સુધી જે જે બનાવો બનેલાની નોંધ હતી તે પાછી સામટા આકારમાં તેમાં તેણે એકઠી કીધી હતી. એ આસદીન કાકા નામના શખ્સે ૯૨૧ યઝ્ઞર્હીમાં લખેલી ખુરદેહ અવસ્તા પહોંચી તરબુમા સાથે નવસારીનાં એક કેતાબખાનામાં છે. એ સને માટે અમને શક પડે છે, કારણકે એ શખ્સ ૧૦૦૭ યઝ્ઞર્હીમાં ગુજરી ગયા અને ૯૨૧ યઝ્ઞર્હીમાં એ હસ્તલેખ લખ્યો હોય, તો એવણે ધણી લાંબી જીંદગી ભોગવેલી હોવી જોઈએ. મેહેરજીરાણાના કુટુંબને નામ આપનાર રાણા જેશંગને હાથે યઝ્ઞર્હી સને ૮૭૩ માં લખાયેલો એક હસ્તલેખ નવસારીનાં એક કેતાબખાનામાં મોજુદ છે. એ હસ્તલેખમાં પાઝંદ જમા-રખી લખેલી છે. દસ્તુર મેહેરજીરાણાના હાથના લખેલા હસ્તલેખો વીધે મોખેદ સાહેબો તરફથી ખબર મળે છે પણ તે અમારા જોવામાં નથી આવ્યા. નવસારીમાં અનનુમને પહેલવહેલા મેહેરજીરાણાને

દસ્તુર ઠરાવયા હતા. તેના લેખો નવસારીના મેહેરજીરાણા કેતાબખાનામાં મોજુદ છે. એમાંના એક લેખ ઉપર તેર જણની અને બીજા ઉપર એકવીસ શખ્સોની સહી છે. પણ આસદીન કાકાને હાથે થયેલાં કામો આજે મોજુદ છે તેમ મેહેરજીરાણાના કામની નોંધ ઝાઝી મળતી નથી.

આ પ્રમાણે આપણને માલુમ પડે છે કે નવસારીમાં યઝ્ઞર્હી સને ૭૦૦ થી ૧૦૦૦ સુધીના અરસામાં બેહરામ લખ-મીધાર, આસદીન કાકા, રાણા જેશંગ, અને મેહેરજીરાણા એ ચાર જણ જાણીતા છે. બીજા શખ્સોના કીધેલાં કામો જાહેરમાં નહીં આવ્યાં હોય એ બનવાજોગ છે. કેટલીક વેળાએ જીના હસ્તલેખોનાં પેહેલાં અને છેલ્લાં પાનાઓ ગુમ થવાથી હસ્તલેખ કોણે અને ક્યારે લખ્યો તેની નેશાન રહેતી નથી. કેટલીએક વેળા એમ પણ બને છે કે, પોતાનાં કુટુંબની કાંઈ પણ નેશાન આપ્યા વગર કેટલાક શખ્સો હસ્તલેખમાં પોતાના નામ લખે છે, તેથી તે કંઈ જગાનો હસ્તલેખ છે તેની ખબર પડતી નથી. હાખલા તરીકે, યઝ્ઞર્હી સને ૭૮૫માં હોશંગ નાથા નામના શખ્સે ફારસીમાં કેટલુંક લખાણ કીધું છે. એ હોશંગ નાથા કયા ખાનદા-નનો છે તે જણાતું નથી. આ વેળાએ ભરૂચ અને નવસારી સેવાય બીજા પારસી મથકો ખાતેથી એ યઝ્ઞર્હી સને ૭૦૦ થી ૧૦૦૦ ના ત્રણસો વરસના અરસામાં ખુદ તે મથકના અધ્યોક્તાઓએ કરેલાં કામની નોંધ કાંઈ મળતી નથી. સુરત ખાતે યઝ્ઞર્હી નવમી સદીમાં એસ્વદ દારાખ નામનો જાણીતો મોખેદ થઈ ગયો છે, જેના હાથના લખેલા કોઈ હસ્તલેખો આપણા દસ્તુરોનાં કેતાબખાનાઓમાં મળે છે. અંકલેશર ખાતે આશરે ત્રણ હાંકા આગમચ કોઈ થોડાક આશરે ચારસોથી છસો વરસના

જુના હસ્તલેખો હતા, પણ તે નામીયા મુન્નાફર અને અલયાસી હાકતર હાકિગને સપુરદ કરી દેવામાં આવ્યા હતા. તે હસ્તલેખો લખનારનાં નામની ખબર રહી નથી. ખંખાત ખાતે નામીયા ઉસતાદ મેહરવાન કેઈખોસરોની પછી કોઈએ ધરાની સાહીત્યને માટે હસ્તલેખો જાળવવાની કોશિશ કીધી હોય તો તે જાહેરમાં આવી નથી.

Orion.

નાં ૧૫૯

મુંબઈ સમાચાર.

(તા. ૨૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૨)

છેલ્લા સાસાની શેહનશાહ યઝ્દજર્દના અમલ પછી હિંદુસ્તાન આવેલા જરથોસ્તીઓએ પોતાના આપદાહાનું અસલ ધરાની સાહીત્ય જાલવવા અને પ્રસીદ્ધ કરવાને કરેલી કોશિશને ટુંક એન્ટેખાખ.

[મુંબઈ સમાચાર માટે.]

આ સવાલના બાબમાં લખતાં ગઇ વેલાએ હમોએ યઝ્દજર્દી સને ૭૦૦ થી ૧૦૦૦ ના અરસામાં હિંદુસ્તાનના પારસીઓએ પોતાનું સાહીત્ય જાલવવા માટે શું શું કામો કીધાં ત્યાં તેની ટુંક નોંધ લીધાં હતી. તે મધે ભરૂચના કામદીન શેહરીયારના નખીરાઓની તેમજ નવસારીવાળા આંસદીન કાકા, રાણા જેશંગ, અને મેહરજીરાણાની ટુંક કારકીરદી જણાવી હતી. આજરોજે હમો પારસી સાહીત્યની ખીતવણીનું એક અગત્યનું

સાધન જે ફારસી રેવાયતો છે તે ફારસી રેવાયતોની ઉત્પત્તી અને તેઓને એકઠી કરવામાં એ ૭૦૦ થી ૧૦૦૦ નાં ૩૦૦ વર્ષના અરસામાં જુદા જુદા અથોરનાનો અને બેહુદીનોએ કરેલી કોશિશનો ટુંક એન્ટેખાખ હાથ ધર્યો છીયે. કેટલાક સાહેબો એવું ધારે છે કે પારસીઓ ધરાનથી પહેલાં હિંદુસ્તાન આવ્યા ત્યારથી ધરાનમાં રહેનારા પોતાના બાઈખંધો સાથેનાં દરેક જાતનો વયવહાર તેઓએ સમુજો છોડી દીધો હતો. પણ એમ નથી, તે દેખાડવાને માટે અમે આગળ કોશિશ કરી છે, અને દેખાડ્યું છે કે રૂસતમ મેહરવાન, અને મેહરવાન કયખસરૂ નામના ધરાની ઉસતાદો જેઓની કારકીર્દીનું વર્ણન અમો આગળ આપી ગયા છીયે, તેઓ યઝ્દજર્દીં છસો વરસ પછી આવ્યા હતા, અને તેની આગમચ હિંદુસ્થાનથી માહીયાર નામનો એક જરથોસ્તી યઝ્દજર્દીં ૫૦૦ વર્ષ પછીના હંગામમાં ધરાન ખાતે દીનનો એલમ હાસેલ કરવા ગયો હતો, તે જીના પણ અમો જણાવી ગયા છીયે. હવે આ રેવાયતો ફારસમાં કાં લખાઈ છે તેના કારણો જણાવવાં અગત્યનાં છે. સાધારણ રીતે એવું કહેવામાં આવે છે કે હિંદુસ્તાનના અથોરનાનો પોતાનાં કીયા કાસ્તીનાં કામો દીનપર દીન વીસરતા ગયા, તેને લીધે પોતાના વધુ કાબેલ ધરાની અથોરનાન બાઈઓ પાસેથી કીયા માર્ગ તેમજ દીનનાં ફરમાનો વીશેના ફત્વાઓ મેલવવા કાળે ધરાનના કાબેલ દસ્તુરોને સવાલો લખી મોકલાવી તેના જવાબો તેઓએ મંગાવ્યા, અને તે જવાબોનું સાહીત્ય તે રેવાયતને નામે આલખાય છે. ત્યારે આપણને બે ચીજ જાણવાની છે કે શું યઝ્દજર્દી સને ૭૦૦ થી ૧૦૦૦ ના અરસામાં આપણા ધરાનના

જરથોસ્તીઓ હીંદુસ્તાનના પારસીઓ કરતાં વધુ કાબેલીયત ધરાવતા હતા, અને શું આપણા હીંદુસ્તાનના અથોરનાનો ક્રીયાકામ અને દીનઆધન સમુળાં વીસરી ગયા હતા? આ બીજા સવાલના જવાબમાં અમે એકદમ જણાવીશું કે જે ગ્રીજ રોજને રોજ ઉપયોગ અને વાપરવેસમાં આવે તે તદ્દન કદી પણ વીસરાય નહીં, તો હીંદુસ્તાનના જે અથોરનાનોને ધરાનના જરથોસ્તીઓ જેવા કોઈ પણ પ્રકારના જુલમ અને દબાણ તલે રહેવાનું નહીં હતું, તેઓ તે ભુલ્લી જાય તે અસંભવીત છે. ગયાં લખાણમાં અમે એ દેખાડ્યું છે તેમ ભૂરૂચ મથકથી જુદાં જુદાં જાણીતાં મથકો જેવાં કે નવસારી, સંજણ, દમણ, મુંબઈ વગેરે મધ્યે અથોરનાનોને ક્રીયા કામને વાસ્તે વસવાત કરવા બોલાવેલા હોવાથી માલમ પડે છે કે પારસી બેહદીનો ક્રીયા કામ કરાવવા ખાંતી હતા, અને જ્યાં જ્યાં તેઓ પોતાનું મથક કરતા ગયા ત્યાં ત્યાં આતશકહેડો અને દખમાઓ પોતાના ધર્મના રેવાજ પ્રમાણે બનાવતા ગયા હતા. તે ઉપરથી એમ કહેવું કે અથોરનાનો પોતાનું કામ વીસરી ગયા હતા એ તકલીફી છે. ત્યારે જો પોતાનું કામ તેઓ વીસરી ગયા નહીં હોય તો શું સખખસર તેઓએ ધરાન મધ્યે સવાલો લખી મોકલ્યા હશે તે સવાલ ધ્યાન આપવા બેગ થઈ પડે છે. જાણીતી વાત છે કે એક ટોળાની સંખ્યા જ્યારે નાની હોય છે ત્યારે તે ટોળો ઝાઝા મતફેરને આધીન હોતો નથી, અને જો મતફેર થોડો ઘણો હોય તો ટોળાનો સમજી ભાગ તે મતફેર દાખી દેવાને બનતી કેશેશ કરે છે. પણ જ્યારે ટોળાની અંદર વસતીની સંખ્યા જેમ વધતી જાય છે તેમ વીચાર આચારનાં ફેરફારને લીધે અને ટોળાના મુખોઆની

સરદારીની અસર ટોળો વધવાથી બધે સરખાં પ્રમાણમાં નહીં પુચ્ચાથી, ટોળાના મતફેર આતશના શોલા મુત્તકેક બહાર પ્રગટી આવે છે. અને જો ટોળાના મુખોઓ જ્ઞાનનાં બળે નહીં પણ પધસાનાં બળે આગેવાન હોય, તો તે મતફેરનો ફડચો પોતે નહીં કરતાં ટોળાની બાહરના તે સવાલોની સમજ ધરાવનાર શખસોની આગલ મુદાઓ રજી કરી તેઓનો અભો-પ્રાય શોધવા પડે છે. આ રેવાયતોની તારીખ પણ તેવોજ છે. જેમ જેમ હીંદુસ્તાનના પારસી અથોરનાનો જુદાં જુદાં મથક હાથ કરતા ગયા, પોતાનાં વડાં મથકની સરદારી હેઠળથી નીકળી જવા લાગ્યા, તેમ તેમ ક્રીયા કાસ્તી અને દીન-આધનના વીચારોમાં મતફેર ઉભાવા લાગ્યો અને તે મતફેર દુર કરી-ખડું શું છે તે જાણવાની જુજાસા થતાં, વાજખી માર્ગ ઉપર ચાલવાને માટે ધરાન વીલાયતના દસ્તુર સાહેબો આગળ સવાલો રજી કરવામાં આવ્યા હતા. જે સાહેબો એમ કહે કે એ સવાલો અજ્ઞાનપણાંને લીધે પુછાયા તે સાહેબોએ વીચાર કરવો કે જો અજ્ઞાન પણું હોય તો, અમેએ ગયા લખાણમાં જણવ્યું છે તેમ યજ્ઞજર્દો સને ૭૦૦ થી ૧૦૦૦ ના અરસામાં થયેલા ગુજરાતી તરજીમાઓ, તેમજ એ વરસોમાં થયેલા હસ્તલખો કેમ હસ્તીમાં આવત? હવે બીજો સવાલ હાથ ધરવાનો તે આ છે કે શું આપણા ધરાનના લાઇખંધ જરથોસ્તીઓ હીંદુસ્તાનના અથોરનાનો કરતાં દીનઆધનના કામોમાં વધુ કાબેલીયત ધરાવતા હતા? એનો જવાબ હમો આપીશું કે વધુ કાબેલીયત તો નહીજ ધરાવતા હતા પણ તેઓની કાબેલીયત કાંઈ ઉતરતી હતી. એ જમાનાના ધરાનના દસ્તુર સાહેબોએ આપણા અવસ્થા સાહી-ત્યના વાંચણમાં જે ભુલભાલો કીધેલી

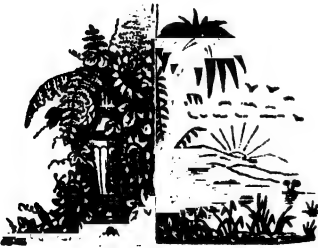
છે તે ઉપરથી માલમ પડે છે કે તેઓ-
પર પરરાજ તરફથી ગુજરાત રહેલા બુલ-
મોને લીધે તેઓને માટે સાહીત્ય ઉપર
મંડવું અશક્ય હતું. જો કે એ હાડમાર
થતા ઇરાનીઓને ધન્યવાદ ઘટે છે કે આવી
હાડમારીના જમાનામાં પણ એઓ તરફથી
થયલાં કામો મોબુદ છે, એટલુંજ નહીં પણ
જો એ જમાનામાં તે કામો તેઓએ નહીં
કીધાં હોતો તો આપણાં પેઢલવી સાહીત્ય-
માંનું ઘણું ઝમકદાર લખાણ ગુમજ થયું
હોતે.

આપણું ફારસી રેવાયતનું સાહીત્ય
યઝદજર્દી સને ૮૪૭ થી શરૂ થઈ યઝદ-
જર્દી સને ૧૧૩૭ સુધી ત્રણ સદીઓ વેર
લખાયલું છે. એ રેવાયતો ઉપરથી એવું
માલમ પડે છે કે કેટલાક પારસીઓમાં
અજ્ઞાનપણાનો એવો પણ વખત આવ્યો
હોતો કે ગુજરાતનાં તનને લઈ જવા માટે
લાંકડાંની ગેહાન વપરાતી અને બુદ્ધીનો
પારસી ગુજરાતનાં તનને અડકી શકતા.
એજ જમાનામાં ઇરાનથી જવાબ લખના-
રાઓના કહેવા મુજબ હાદેસાના સળખથી
નીરંગ, ધરસમ અને ચોજદાઝગરીનાં
કામો ઇરાનમાં બુજ થતાં હતાં. યઝદજર્દી
૮૪૭ થી ૧૧૩૭ ના અરસામાં આસરે
ખાવીસ રેવાયતો લખાઈ આવેલી જાણીતી
છે. એ રેવાયતોની તવારીખ તે આપણા
પારસીઓએ પોતાનાં સાહીત્યને માટે
આસરે ૩૦૦ વર્ષ સુધી કરેલી શોધ-
ખોળની તવારીખ છે. સાથી પહેલી
રેવાયત ભરૂચનો બેહિદીન નરીમાન હોશંગ
લઈ આવ્યો હતો. નવસારી અનબુમનના
વાડા બેહિદીન ચાંગાઆશાએ નરીમાન
હોશંગને નવસારી, ભરૂચ, ખંભાત,
અંકલેશ્વર વગેરેની પારસી અંબુમનની
સાથે મળીને સવાલો તૈયાર કરી ઇરાન
મોકલ્યો હતો. આઠ વરસ પછી યઝદજર્દી

સને ૮૫૫ માં નરીમાન હોશંગ ખીજ
વાર ખીજ નવા સવાલોના જવાબો લેવા
ઇરાન ગયો હતો. યઝદજર્દી સને ૮૮૦
માં ઇરાનના દસતુરેએ નવસારી અનબુ
મનના વડાઓપર લખેલા કાગજની નકલ
મોબુદ છે, જેમાં ઇરાનના દસતુરે
જણાવે છે કે તેઓને ૮૮૦ વર્ષ સુધી
ખબર નહીં હતી કે ઇરાનની બાહર જર-
થોશતીઓ વસે છે. એમાં તેઓ કાંઈક ભુલ
કરે છે, કારણકે યઝદજર્દી છસો વરસ પછી
રૂસતમ મેહરવાન અને મેહરવા ક્યખસરૂ
ઇરાનથી હીંદમાં આવ્યા હતા, અને ત્યાર
પછી તેઓ હીંદના જરથોશતીઓને વોસરી
ગયા એ નવાઈ જેવું છે. યઝદજર્દી ૮૯૬
માં ખંખાતનો બેહિદીન કામા આસા
કેટલાક સવાલોના જવાબ મેળવવા નવસારી
તેમજ ખંખાતની પારસી અનબુમન
તરફથી ગયો હતો. યઝદજર્દી સને ૯૦૪
માં ખંખાતના બેહિદીનો અરપંદ્યાર યઝ-
દ્યાર અને રૂસતસ સવાલો લઈ ગયા
હતા. યઝદજર્દી સને ૯૦૦ માં સુરતનો
કામા વોરા ઇરાન જઈ આવ્યો હતો, યઝદ-
જર્દી સને ૯૧૧ માં ખંખાતનો કામા
આસાનો દીકરો કાઉસ પોતાના બાપને
પગલે ચાલી ઇરાન ખાતે મઝહબને લગતા
સવાલોનો જવાબ મેળવવા ગયો હતો.
યઝદજર્દી સને ૯૨૮ માં ભરૂચના જરથોશતી-
ઓએ ખંખાતના બેહિદીન કામદીન
શાહપુરને ઇરાન મોકલી વરસીયાના બાલ
તથા દીનઆધનની કેતાબો મંગાવ્યાં હતાં,
જે ભરૂચના દસતુર પદમ રામચારપર
મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. યઝદજર્દી સને
૯૬૭ નું સાલ અગત્યનું છે. એ સાલમાં
ઇરાનનો ઉસ્તાદ અરદેશર કેરમાની હીંદુ-
સ્તાનમાં શાહનશાહ અકબરની દરબારમાં
આવ્યો હતો. એજ સાલમાં કાઉસ
માહીયાર ભરૂચનો ઇરાન જવા નીકળ્યો

હતો. સને ૯૭૧ ના સાલમાં ભરૂચનો કાકિસ માહીયાર અને ખંખાતનો માહીયાર રૂસતમ ધરાન ગયા હતા. યઝ્દજ્ઞર્દી સને ૯૮૨, ૯૯૭, ૯૯૭, ૧૦૧૬, ૧૦૩૧, ૧૦૪૦, ૧૦૪૩, ૧૦૪૩, ૧૦૫૩, અને ૧૧૩૮ ના સાલોમાં સુરતનો બેહદીન અસપંદયાર સોહરાબ, સુરતનો બહમન અસપંદયાર, ધરાનનો રૂસતમ જંદેલ, સુરતનો મેરવાન જંદેલ, નવસારીનો રૂસતમ ખુરશેદ અસપંદયાર, ખંખાતનો કામા વેરા, સુરતનો જમશેદ હીરજી નાના, અને ભરૂચનો એરવદ કાકિસ રૂસતમ જલાલ ધરાન જઈ રેવાયતો લઈ આવ્યા હતા. દુરઅંદેશીથી વીચાર કરતાં માલમ પડશે કે એલમની શોધમાં વરસો વરસ ધરાન ખાતે બેહદીનોને મોકલવા તે અજ્ઞાનપણાંની નીશાની નથી, પણ જ્ઞાન મેળવવાની હોંશનો પુરાવો છે.

Orion.

નાં ૧૬૦

મુંબઈ સમાચાર

(તા. ૧૪ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૨)

પારસીઓ સંબંધી એશાસ કરનારા
ઈસ્વી સતરમી અને અઢારમી
સદીના પોર્ટુગીઝ દસ્તાવેજો
વીષે મીં જે. ગોડીન્હોએ
ગઈ કાલે વાંચેલો
નીખંધ.†

રોયલ એશીયાટીક સોસાયટીની મુંબઈની શાખાના સભાસભોની એક સભા ગઈ કાલે સાંજના સવા પાંચ વાગતે ટાઉનહોલ મધેના સોસાયટીના દીવાનખાનામાં મીં જેમસ મેકડોનલ્ડના પ્રમુખપણાં હેઠળ મળી હતી.

શરૂઆતમાં ઓનરરી સેક્રેટરી રેવરંડ આર. સ્કોટે સભાની ગઈ વેળાની બેઠક વેળા થયલાં કામકાજની નોંધ વાંચી સંભળાવી હતી, જેની સેવટે તેણે ટીકા કરી કે એ બેઠક દરમયાન એરવદ જીવનજી મોદીએ દસ્તુર મેહરજીરાણાનાં સંબંધમાં મીં કરકરયાને જે ચેલેન્જ કર્યો હતો તેનો તેઓએ હજી જવાબ વાલ્યો નથી, પણ આપણે આશા રાખીશું કે તેઓ તેનો જવાબ હવે જલદી મોકલશે.

† મી. ગોડીન્હોના આ નીખંધ નંબર ૧૬૦ અને દાખલ કરવાની મતલબ એ છે કે એમાંથી જોવામાં આવશે કે મીં કરકરીઆએ રોયલ એશીયાટીક સોસાયટીના સેક્રેટરીને જવાબ આપ્યો છે કે મીં જીવનજી મોદીના ચેલેન્જનો જવાબ તેવલ આવતે મહિને આપશે. સેક્રેટરીએ પણ મીં કરકરીઆને બહારમાં ચેલેન્જ નહિ, તો યાદ આપી છે તેની પણ આ એક નોંધ છે. આટલું જાણવું અગત્યનું થઈ પડશે કે મનકુર જવાબ આપ્યાને પણ આજે તેર વરસ થઈ જવા છતાં મીં કરકરીઆ બીલકુલ સુપ રહ્યા છે.

મીં કરકરયા—ઘણું કરી આવતે મહીને તે જવાબ આવશે.

બાદ મીં સ્કોટે જણાવ્યું કે સભામાં વાંચવા માટે રજુ થયેલા બે નીબંધોમાં પહેલો “ ગુરજર ” કોમનો ઇતીહાસ અને ગુજરાત મધેનું તેમનું સેવટનું રહેથાણ એ વીષેનો મીં ડી. આર. લંડાર-કર તરફનો છે. પણ તેઓ આજે અત્રે હાજર થયા નથી અને તેમનો નીબંધ બહુ લંબાણ તથા અંબાણા સંસ્કૃત શબ્દોથી ભરપુર હોવાથી અત્રે તે વાંચવો હાલ કઠણ ઘઈ પડશે. આપણા લાઇબ્રેરી-યને તે નીબંધનો થોડોક સાર ઉપજાવી કઢાડ્યો છે જે અત્રે વાંચવામાં આવશે.

લાઇબ્રેરીયને તે ઉપરથી તે નીબંધ વાંચી સંલક્ષાવયો હતો, જેમાં ગુરજર કોમ અસલ રજપુતાણાની હતી અને તે સેવટે હાલના ગુજરાતમાં આવી કેમ વસી હતી તેનું વરણન આપવામાં આવ્યું હતું.

બાદ પારસીઓ સંબંધી એશારા કરનારા ઈસ્વી સતરમી અને અઢારમી સદીઓના પોરટુગીઝ દસતાવેજો વીષેનો મીં ગોડીનહોનો નીબંધ હાથ ધરવામાં આવતાં એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદી એ તે દસ્તાવેજો બાહર કેમ આવવા પામ્યા તેનો ખોલાસો કરતાં જણાવ્યું કે નવસારીવાળા દસ્તુર મેહેરજીરાણા અકબરની ફરબારમાં ધરમ સંબંધી તકરારોમાં લાગ લેવા ગયા હતા કે નહીં તે બાબતમાં થોડાં વરસની વાત ઉપર મીં કરકરયાએ આ મંડળી હજુર જે લાષણ કર્યું હતું તેમાં બારમાં, તે રમી અને ચઉદમી સદીના પારસીઓ ઘણા અજ્ઞાન સ્થિતિમાં હતા એવું તેઓએ મત આપ્યું હતું. આ બાબતમાં યુરો-પીઅન વીદવાનો વેસ્ત, ગેલડર વગેરેના મતો શું છે તે વીષે તેમને પુછાવ-

વામાં આવ્યું હતું, જેના જવાબમાં દાકતર વેસ્તે એ સંબંધી પુરાણા દસ્તાવેજો પારસી કુટુંબોને હસ્તક હોય તો તે ભેગા કરવાને પારસી પંચાયતના ત્રસ્તીઓને સુચના કરી હતી. તેણે વળી ધાસ્તી બતાવી કે એ જુની ફરહેસ્તો રાખવાનો ચાલ હવે નીકળી ગયેલો હોવાથી એ કીંમતી દસ્તાવેજોને જલદી ભેગા કરવામાં નહીં આવશે તો તે થોડા વખતમાં સદાના હાથમાંથી જશે. તેની તે સુચના ઉપરથી જુના દસ્તાવેજો તે કેમ ભેગા કરવા કહે છે તે માટે તેને ફરી લખવામાં આવ્યું હતું જેના જવાબમાં તેણે એક યોજના લખી મોકલી હતી. તે ઉપર વીચાર ચલાવવાને પારસી પંચાયતે મીં ખં ૩૦ કામા, બાં બાં બમનજી મેહરામજી પટેલ, મીં માણેકજી રૂસ્તમજી ઉનવાલા અને મારી (એરવદ જીવનજીની) બનેલી કમીટી નેમી હતી. તેણે તે વીષે ફરેલા રીપોર્ટ ઉપરથી પ્રાચીન લેખો તથા દસ્તાવેજો પોતાને હસ્તક હોય તો તે પંચાયતને આપવામાં તેની નકલ ઉતારવા દેવાને પારસી કોમને અરજ કરવામાં આવી હતી, પણ દલગીર છું કે તેનું કાંઈ જાણવા જોગ પરાણામ આવ્યું હતું નહીં. પણ નારગોળવાલા મીં રતનજી પટેલ, જેઓ તે ગામના પટેલ છે, તેઓએ પોતાના કુટુંબને લગતા કેટલાક દસ્તાવેજો મને આપ્યા હતા જે પોરટુગીઝ ભાષામાં હોવાથી મારા મીત્ર મીં ગોડીનહોએ મારે માટે અંગ્રેજીમાં તરજુમો કર્યો છે. આ દસ્તાવેજો કેવી રીતે બાહર આવવા પામ્યા તેનો આટલો ખોલાસો કરવાની મને જરૂર લાગી છે.

મીં ગોડીનહોનો નીબંધ.

મીં જે. ગોડીનહોએ તે બાદ પોતાનો નીબંધ વાંચતાં જણાવ્યું કે

મને જે દસ્તાવેજ તરજુમો કરવા માટે આપવામાં આવ્યા છે તે ઉપરથી જણાય છે કે પારસીઓ હમેશાં પોતાના રાજકરતા, પછી તે પોરટુગીઝ હોય કે અંગ્રેજો હોય તેમની તરફની વફાદારી માટે જાણીતા છે. તેઓ મેહેનતુ, દયાળુ અને સુધારા વધારામાં આગળ વધવા માટે શોખ ધરાવનારા તરીકે જાણીતા થયા છે. હાલમાં હાથ આવેલા પોરટુગીઝ દસ્તાવેજો ઇસ્વી ૧૬૬૫ થી ૧૭૩૬ ના વરસો દરમિયાનના છે. પેહલો દસ્તાવેજ વસંધના પોરટુગીઝ લશ્કરના વડા કેપટન એનટોનીયા ક્રાઇઝની સહીનો છે, જેમાં વસંધના કીલા ઉપર હુમલો લાંબનારા મરાઠાઓ સામે પોરટુગીઝો તરફથી વગર પગારે લડવા માટે બાહર પડેલા પારસી ગૃહસ્થ રતનાજી ભીખાજીને પારસીઓની જે રેજીમેન્ટ ઉભી કરવાની પરવાનગી તથા તેના કેપટન તરીકે રતનાજી ભીખાજીને સત્તા આપવામાં આવી છે. બીજો દસ્તાવેજ પણ ઉપલાજ પોરટુગીઝ સરદાર તરફનો છે, જેમાં દાદાજી જેસીંગા નામના એક પારસીને પારસીઓની એક પલટન ઉભી કરવાની સત્તા આપવાને પોરટુગીઝો તરફથી પરવાનગી આપવામાં આવી છે. બાકીના દસ્તાવેજો પણ લગભગ એજ મતલબના મીં ગોડીનહોએ વાંચ્યા હતા, જેમાં સરવેમ પારસીઓની વફાદારી, બહાદુરી અને હીંમતના વખાણ કરી તે સરટીફિકેટો તેમના કહેવાથી આપવામાં આવી હતી એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું.

નીબંધ વંચાઈ રહેતાં એરવહ મોદીએ જણાવ્યું કે પારસીઓના પોતાના રાજકરતા તરફથી લડવા નીકળવાના આજ એકલા દાખલા નથી. કીરસે સંજાણ નામની ચોપડીમાં આગલા એક હીંદુ રાજા તરફથી તેની પારસી રધયત લડી

હતી અને મેહોમેદનોનો હુમલો મારી હઠાવ્યો હતો અને સેવટે મોટી સંખ્યાની દુશ્મનને મદદ મલતાં હાર્યા હતા તેનું બયાન મળે છે. વળી આપણા મુંબઈના ટાપુ ઉપર જંજીરાનો સોદી રાજકરતા જ્યારે હુમલો લાવ્યો હતો ત્યારે રૂસતમ દોરાબ નામના એક પારસીએ તે મારી હઠાવ્યો હતો. ત્યારે એ ટાપુ અંગ્રેજોને હસ્તક હતો. તેના બદલામાં એ રૂસતમ દોરાબને મુંબઈની પટેલાઈ આપવામાં આવી હતી. આગળ ચાલતાં એરવહ જીવનજીએ જણાવ્યું કે મીં ગોડીનહોએ આ પોરટુગીઝ દસ્તાવેજોનો તરજુમો કર્યા પછી તેમાં જણાવેલો પારસી દાદાજી જેસંગજી કેણુ હતો તે વિષે મેં નારગોળ તપાસ કરાવી હતી અને મીં રતનજી પટેલે તે પારસીને પોતાના વડવા તરીકે ઓળખાવી તેની વંશાવળી મારી ઉપર મોકલી આપી છે. તેમાં એ દાદાજી જેસંગજીનું નામ દાજીલાઈ જેસંગજી તરીકે મળે છે. પોરટુગીઝ દસ્તાવેજોમાં આપેલું રતનજી ભીખાજી નામ કેણુનું હતું તે મને ખાત્રી પુરવક જણાયું નથી.

મીં ભંડારકરે વાંચવામાં આવેલા નીબંધ ઉપર બોલતાં ટીકા કરી કે આગલા વખતના પારસીઓની સ્થિતિ વીશે ગઈ વેળા એરવહ જીવનજીએ જે લાપણ કર્યું હતું તેમાં ઉલટી હાલના કરતાં મજબુત તકરારો હતી. કારણ કે આ દસ્તાવેજો ઉપરથી એવું કાંઈ ખાસ જણાતું જ નથી કે સોળમી, સતરમી સદીના પારસીઓ કાંઈ ઘણી ઊંચ સ્થિતિમાં હતા. તેઓ પોરટુગીઝો તરફથી લડ્યા અને તે માટે પોરટુગીઝ સરકારે તેમના વખાણ કર્યા છે તેમાં કાંઈ દમ જેવું નથી. કારણ કે પહેલાં તો વગર પગારે તેઓ લડવા

નીકળયા તેથી નીરધન થયલા પોરટુગીઝે ખુશી થયા હોય અને ખીન્નું તો પારસીઓ પશુ અમથા લડયા નહીં હોય. એક તો તેમના જાતી બચાવ ખાતર તેઓ લડયા હશે અને ખીન્નું તેઓ જાણતા હોવા જોઈએ કે તેઓ રાજ ખુશીથી લડવા બાહેર પડશે નહીં તો પોરટુગીઝે તેમને દબાવ કરી લડવા બાહેર પાડશે. આ દસ્તાવેજે લાવી મીં મોદી એવું સાબેત કરી શકયાજ નથી કે આગલા વખતના પારસીઓ રાજદવારી કે ખીજ બાબતમાં ઉંચ સ્થિતિમાં હતા.

મીં મોદી-હું તે સાબેત કરવાની નેમથી એ દસ્તાવેજે લાવ્યો નથી.

મીં કરકરયાએ તે બાદ નીબંધ વીષે બોલતાં જણાવ્યું કે નવસારીવાળા દસ્તુર મેહેરજીરાણા વીશેના મારા લાખજે ઘણા-ઓમાં ચરચા ફેલાવી હતી તે જાણીતું છે. મારી તકરાર તે વેળાએ હતી અને હજી પણ એજ છે કે ચઉદમી, પંદરમી અને સોળમી સદીના પારસીઓ ઘણા અજ્ઞાન સ્થિતિમાં હતા તે ખીના ખોટી પાડવાને હાલના દસ્તાવેજે કાંઈ પણ કામના નથી.

મીં મોદી-તે નેમથી એ લાવવામાં આવયાજ નથી.

મીં કરકરયા-વફાદારીમાં અને ખેડુત તરીકે પારસીઓ ઘણા જાણીતા તેઓ ભલે હોય પણ વીદ્યા હુનર, રાજદવારી સતા યા ખીજ મોટા ઓધાઓમાં તેઓ આગેવાન હતાજ નહીં.

બાદ મીં જોશીએ ટીકા કરતાં મરાઠા ખખરમાંથી એક દાખલો ટાંકી એવું જણાવ્યું કે છેલા બાજીરાવના અમલમાં દોરાબજી નામનો એક પારસી પેશવાની દરબારમાં ઘણો લાગવગ ધરાવતો હતો.

મીં કરકરયાએ તે વીષે બોલાસો કરતાં કહ્યું કે તેના કરતાં તો મીં ખુરશેદજી મોદી નામના પારસી, જેઓના નામથી પુણામાં મોદીના ગણપતી તરીકે એક મુરતી પણ જાણીતી છે તેઓ ઘણો ભારે લાગવગ ધરાવતા હતા અને તેમને ઝેર દધ મારી નાખવામાં આવ્યા હતા. પણ તે બનાવ છેક ઓગણીસમી સદીનો છે, જેથી મારી તકરાર સાથે કશું લાગતું વળગતું નથી. સોળમી પંદરમી સદી-માંથી એવા દાખલા જો મેળવી આવવામાં આવે તો તે વેળાના પારસીઓ વીદવાન હતા એવા અભીપ્રાયને નમવાને હું તથ્યાર છું. પણ ત્યાં સુધી તો નહીં.

બાદ નીબંધ વાંચનારનો તથા પ્રમુખનો ઉપકાર માની સલા બરખાસ્ત થઈ હતી.

નાં ૧૬૧.

પંચડાંડ.

(તા. ૨૩ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૨)

નવસારીના પારસી ધર્મગુરૂને
મુખ્યમાં માન.

નવસારીના વડા દસ્તુર દોરાબજી માહીઆરજી મુખ્ય પધારી પાછા વિદાય પણ થઈ ચુક્યા છે. તેમની અત્રેની પધરામણો જેમ એક અસાધારણ બનાવ છે, તેમ મુખ્યમાં અને તે પછી ખુદ નવસારીમાં તેમને તેમના પંથકવાલાઓ તથા ખીજાઓ તરફથી મળેલો જાહેર અને મોટો આવકાર પણ અસાધારણ જણાય છે. એ બનાવ દેખાડે છે કે, મુખ્ય સર્વ પ્રકારે માતબર, મગરૂર અને સ્વતંત્ર છતાં તેમાં નવસારી અને નવસારી પારસીઓનું કેવું પ્રબલ છે.

હસ્તુરજીને માન આપનારાઓએ જણાવ્યું, અને હસ્તુરજીએ સ્વીકાર્યું તેમ, આ માન તેમના પોતાના કરતાં તેમના વડીલોના પુણ્ય પ્રતાપ તથા ગાદીને વધારે આભારી છે. ગમે તેમ હોય પણ એ માન અસાધારણ છે, અને તે મેલવવાને શક્તિવાન થવા માટે હસ્તુરજીને, તેમનાં ભગર પંથકને અને “ધર્મ ટેકરી” નવસારીને મીં પંચડાંક ધન્યવાદ દે છે. આ હસ્તુરજી તેજ મહાત્મા હસ્તુરજી મેહરજી રાણાની ગાદીના હકદાર વારસ છે, કે જેમ મરહુમ હસ્તુર, ત્રણસો વરસ પર શેહનશાહ અકબરને દીલી જઈ પારસી ધર્મ સમજાવી આવ્યા હતા, અને તેમની એ કીર્તિનો પેલા મીં રૂસ્તમજી પેસતનજી કકલ્યાએ ઈન્કાર કર્યાથી તે સામે આ કટારોમાં અમે કેટલાંક ચાલુ લખાણો કર્યાં હતાં. હસ્તુરજીની આ મુસાફરીથી તેમને પોતાને અંગત લાભો થવા જોડે, કેટલાંક જાહેર લાભો થવાની પણ વકફી છે, મુખ્ય લાભ એ કે, આ ખનાવે યજમાનોમાં પોતાના ધર્મગુરૂ પ્રત્યે ભક્તિ ભાવ રાખવા તથા દેખાડવાની નવી ઉલટ જાગૃત થઈ છે, કે જેવી ઉલટની હમણાના સમયમાં ધર્મની મહત્તા તથા ધર્મગુરૂઓના દરજ્જાની જાલવણીને ખાતર મોટી આવશ્યકતા છે. જે વેલા કોમના “સુધ-રેલા” કહેવાતા શખસો ધર્મગુરૂઓનો અનાદર કરી તેમની ઠાઠા ઠીઠી કરતા જાય છે! તેવા વખતમાં ધર્મગુરૂઓ તરફ જાનફેશાની ખતાવવાનું જોશ તથા વલણ વધું આવકારદાયક છે.

નાં ૧૬૨.

પંચડાંક.

(તા. ૨૩ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૨)

પંથિક છુ: મંતર.

મીં રૂસ્તમજી પેસતનજી કકલ્યા કાંઈ મુવા પડ્યા નથી હો! તેજણ હજી જીવતા જાગતાજ છે, અને હમ ઉપરજ છે. રાયલ એશીયાટીક સોસાયટીની મુખધની શાખા મંડલીમાં મીં ગોડીનહોએ આપેલાં ભાષણ વેલા ત્રણસો સદીની વાતપરના પારસીઓની કીર્તિ સામે તેવણે ફરી તાણતોડ કીધી હતી; અને વધાઈ કીધી હતી કે, અકબર પાદશાહને હસ્તુર મેહરજી રાણાએ પારસી ધર્મ સમજાવવાની હિમાયતનાં એવંદ જીવનજી મોદીનાં ભાષણનો રહ જવાગ હું હવે થોડાજ વખતમાં આપીશ! શાખાશ, અમારા “આપણા તવારીખના વિદ્વાન અભ્યાસી” શાખાશ! હું તો જાણું જે તમારો ખબનો ખુટી ગયો છે, અને આપ ભર્યા ભારમાં સખસે બડી ચુપ કરી બેઠા છો. પણ ના; જેનું નામ મીં કકલ્યા! તીખાને તમ-તમતા, તવારીખના ખાં ને શાસ્ત્રોના ભંડાર! તમે કાંઈ કોઈથી ખાંડ્યા જાઓ નહો. “મીઆ મરતે મરતે પણ ટટી સાથ લરતે હે”! ઘલોડી મરી જાય તો-પણ તેની પુછડી તો હાલ્યાજ કરે! સુતલી બલી જાય તોપણ વલ તો નહીજ છોડે! આપ થોડાજ વખતમાં રહ જવાખ આપવા કહોછો તો ભલે; પણ, મેહરખાને મન! એટલી બધી ઉતાવલ શા માટે? વરસ, બે વરસ, પાંચ વરસ રહીનેજ આપશો તો શું અડચણ? એમળી લગભગ એક વરસ તો ગગડાવી કાઢ્યું કેની? તો ધુલ નાખી; થોડી મુઠત વધતી “નવાણું ત્યાં ભર્યા સો”!

હજી મુકતાહના. હહાડા કેટલા તેની ગરમા ગરમ તકરારમાં પડેલી ચીંગારીથી તો ફારેગ થાઓ, “તવારીખના વિહવાન અભ્યાસી” છ ?

નાં ૧૬૩.

બમે જમશેદ.

(તા. ૨૬ મી જુન સને ૧૯૦૩)

“પારસી સાહિત્ય”

(લખનાર—“અથોરનાન”)

એરવહ જીવનજી મોદીએ બબવેલી પારસી તવારીખની એક નાદર સેવા દરેક જરથોસ્તી જીગરનો સાચો આભાર જીતી ગઈ છે. શાહ અકબરની અમર હકુમતની તવારીખમાં પારસી ધર્મના તેજનો જે પ્રકાશ દાખલ થયો છે, તેને ઝાંખો પાડવાની મીંડ રૂસ્તમજી પેસ્તનજી કરકરયાની ઈતીહાસરૂપી લડત હજી પારસીઓના મગજમાં ધુમતી બંધ પડી નથી. દસ્તુર મેહરજીરાણાનું અમર તવારીખી નામ, જે દરેક પારસી દીલ આજે ંહાલ અને માન સાથે જીવતું રાખે છે, જે અનેક પારસી કથાઓ અને લાવણીઓમાં બોલાય અને ગવાય છે, તેની સાથે બેડાયલી જગ આશકારા કીર્તીને જમીન-દોસ્ત કરવાની મીંડ કરકરીયાની જેહેમત ગમ હું પ્રથમથીજ અભયબી સાથે જોતો આવ્યો છું. દસ્તુર મેહરજીરાણાની જગને મહોડે ચઢેલી નામના જો આછી થાય, તો પારસી સીકકાની બોલબાલા પણ ઘટો બય, એ તો દેખીતું છે. પારસી કીર્તીને એ કલંકમાંથી બચાવવાને એરવહ જીવનજી મોદી પોતાના લણેલા અભ્યાસી મીત્ર પ્રો. શાપુરશાહ હોડીવાળાના જખરદસ્ત ટેકા

સાથ બહાર પડ્યા, અને વર્ષોની આજી જેહેમત, રંજ તથા શોધખોળ પછી દસ્તુર મેહરજીરાણાની પ્રતીષ્ઠાને તેની અસલ ખુલંદીએ પાછી સ્થાપી પારસી તવારીખનો ચળકાટ બળવી રાખ્યો છે. એવી જાહેર સેવાઓની બીજા પારસી અભ્યાસીઓએ કાળજીથી નકલ કરવી ઘટે છે.

નાં ૧૬૪.

બમે જમશેદ.

(તા. ૧૪ મી જુલાઈ સને ૧૯૦૩)

શેહનશાહ અકબર અને દસ્તુર મેહરજી રાણા વિષે આંકુએટીલ ૩ પેરોની નોંધ.

—:~:—

રોયલ એશીયાટીક સોસાયટીમાં સમ-શુલ ઓલમા એરવહ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ ગઈ સાંજે શેહનશાહ અકબર અને દસ્તુર મેહરજીરાણા વીષે આંકુએટીલ ૩ પેરોના વીશય ઉપર મીંડ જેમસ મેકડોનલ્ડના પ્રમુખપણા હેઠળ એક ભાષણ આપ્યું હતું.*

મીંડ ખરશેદજી રૂસ્તમજી કામાએ ભા-શણ પુરૂં થતાં જણાવ્યું કે સોસાયટી નસીબવંત છે કે મીંડ જીવનજી મોદી જેવા એક સરસ સંકેલર તેને મળ્યા છે. એક બાબત તેઓ હાથ પકડે છે તો પછી છેક તેની તપાસના ઉડાણમાં ઉતરે છે અને જોઈતી સાહજતો પોતાના ટેકામાં મેળવે છે. હવે સવાલ એ છે કે દસ્તુર મેહરજીરાણાએ અકબરને ધરમ સમજાવ્યો

* આ ભાષણ માટે જુઓ એરવહ જીવનજી મોદીના “શાહ અકબરની દરબારમાં પારસીઓ—અને દસ્તુર મેહરજી રાણા” વાલાં પુસ્તકના સફા ૩૭૦-૩૮૦. આ ભાષણ અસલ અંગ્રેજીમાં પણ એજ પુસ્તકના પાનાં ૩૮૨-૩૮૭ ઉપર આપેલું છે.

હતો કે ધરમ સમજાવવા માટે અકબર અરદેશર કેરમાનીને આભારી હતા? મીં જીવનજીએ પોતાના એ વીષયને લગતાં પહેલાં ભાશણમાં ઘણીક ચોપડીઓની સાહદતથી દેખાડી આપ્યું છે કે દસતુર મેહરજીરાણા અકબરની દરબારમાં ગયા હતા અને અરદેશર કેરમાનીને ફરહંગે જહાંગીરી બનાવવા માટે પછવાડેથી અકબરે બોલાવયા હતા, આંકુએટીલ ડ પેરોની નોંધ મીસ મેનાએ પારીસની સોસાયટીમાંથી મળેલી મોકલી આપી છે. તે બતાવે છે કે ઘણાં વરસ પછી અરદેશર આવયા હતા પણ ધરમ સમજાવવા આવયા નહી હતા. આંકુએટીલ કહે છે કે દસતુર મેહરજીરાણાએ અકબરને આપેલી સલાહ ઉપરથી અરદેશરને બોલાવવામાં આવયા હતા. કેટલાંક વરસની મેહનતથી મીં મોદીએ દેખાડી આપ્યું છે કે દસતુર મેહરજીરાણાએ અકબરને ધરમ સમજાવયો હતો. દરેક સવાલ વખતે મીં મોદી સાહદતો અને ટેકા સાથે લખ આવે છે. આ સોસાયટી તેઓના ઉપકારમાં છે કે આવા સારા વીશયો એઓ અહીં લાવે છે. હવે પુરવાર થયું છે કે મેહરજીરાણાએજ અકબરને ધરમ સમજાવયો હતો અને મેહરજીરાણાએજ પોતાથી ફરહંગનું કામ નહીં થઈ શકે, માટે અરદેશર કેરમાનીને બોલાવવા અકબરને સમજાવયા હતા. મીં જીવનજી આવી મેહનત લઈ આ સવાલનો ચુકાદો લાવયા છે માટે હું એઓનો મોટો ઉપકાર માનવાની દરખાસત કરું છું.

મીં કમરૂદીન અમીરૂદીને તેઓને ટેકો આપ્યો હતો જે પછી પ્રમુખ બોલયા કે ભાશણકરતાનો ઉપકાર માનવાની દરખાસત એકમતે પસાર થઈ છે એઓ વાજબી રીતે ઉપકારને લાયક છે. અને હું મીં જીવનજી સભા તરફથી તમારો ઉપકાર માનું છું. (તાલીઓ.)

મીં જીવનજીએ આ પછી પારસીઓના પુરાણા પુસ્તકોમાં ચીન વીશે ઇસારાના વીશય ઉપર ભાશણ આપ્યું હતું જે હવે પછી પ્રગટ કરવામાં આવશે.

નાં ૧૬૫

નવસારી પ્રકાશ.

(તા. ૨૫મી અક્ટોબર ૧૯૦૩).

રાખી દીલ દાઝ દેશની, ધરી સાચ અને આરા,
નવીન રહારાના તેજથી, નવસારી—પ્રકાશ.

“શાહ અકબરની દરબારમાં પારસીઓ અને દસતુર મેહરજીરાણા.”

ઉપલાં નામનું એક મોટું, દલદાર સુંદર છપાઈ બંધાઈવાલું અને બોહલાં લંડોલથી ભરેલું કીમતી પુસ્તક, આપણા જાણીતા પારસી વિદ્વાન અથોરનાન, એરવઢ જીવનજી જમશેદજી મોદી બીં એં એ રચી હમણાં છપાવી પ્રગટ કર્યું છે, જે તેના પોતાના વિષયમાં એટલું તો નાદર, માતબર તથા મોતેબર છે, કે તેની સિક્કારસ કરવી એ સોનાપર ઢાલ અઢાવવા જેવું ગણાય, અને જેની તપાસ લેવાનો દાવો કરવો એ અમારા જેવા અઢના લેખક માટે અભિમાની કરવા જેવું થઈ પડે. એરવઢ જીવનજીનાં પુસ્તકની સિક્કારસ માટે કર્તા તરીકે તેમનું નામજ બસ છે, કે જે નામ હેઠલ કુડીબંધ ભાષણો થયાં છે, તથા પુસ્તકો નિકલ્યાં છે, કે જે સઘલાં વિદ્વતામાં અકકેકથી સરસ છે; અને તોપણ અમે હિંમતથી કહી શકિયે છિયે કે, તેમનું આ છેલ્લું પુસ્તક તે સર્વથી સરસ, નમુનેદાર અને યાદગાર છે. તે શાની બાબતનું છે તે, તેનાં મથાલે આપેલાં નામથીજ માહિતગાર વાંચકો ઝડ સમજી

લેશે, અને તે વિષય તથા તે ચરચા કેમ ઉપસ્થિત થયાં તે પણ વાંચનારાઓથી અજાણું નથી. મરહુમ રૂડશાહ પાકઝાદ અશો દસ્તુરાન દસ્તુર મેહરજીરાણાં જોકે ત્રણસો વર્ષપરના જુના જમાનામાં થઈ ગયા છે, અને શાહ અકબરને તેવજો જર-થોસ્તી ધર્મ સમજાવી તે પર ફીદા કીધો તે તવારિખી વાત પણ તેટલાજ જુના જમાનાની જગ જાહેર છે; તોપણ તેની તકરાર તો આજ કાલની, આપણાં નાંક અને આંખ સન્મુખ પામેલી છે. આ પુસ્તક તે તકરાર કિંવા તે તકરાર બાબત-થીજ ભરપુર છે, તોપણ તે તેના જોડે એ મરહુમ મહાત્મા દસ્તુરજી સાહેબની, તથા તેમના જમાનાના ગુજરાતના જર-થોસ્તીઓની કેટલીક તવારિખ પણ પુરી પાડે છે, કે જેવી મોટી, શોધખોળ ભરેલી કાબેલીઅતથી લખાયેલી અને સતાવાર જેવી તેની તવારિખ, અત્યાર સુધી બાહેર પડેલી અમારી બાણમાં નથી. એવી એક નામોચી તવારિખ, અથવા તે સંબંધી પુસ્તક લખવાની તમામ મહેનત જેહમત જોકે પુસ્તકના કાબેલ કર્તા એરવદ જીવનજીએ ખેંચી છે, તોપણ તે માટે મોટો ઉપકાર તો આપણે તવારિખના ખાં ગણાતા પેલા મીં કરસતમજી પેસતનજી કરકર-યાનોજ માનીશું. મીં કરકરયાએ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ કેાણે સમજાવ્યો હતો તે સીધાંત જણાવવાને બહાને મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા સામે નાલાયક હુમલા કર્યા હતા; તેમના વંશજો સામે કેટલાક નાપાયદાર આરોપો મુકયા હતા, અને સાથે લાગા તે જમાનાના ગુજરાતના પાર-સીઓને સંડોવી તેમને ધર્મજ્ઞાન વગરના તથા દીનદારીમાં પાછલ પડેલા જણા-વ્યા હતા. મીં કરકરયાને આ બાબતમાં ટેકો આપવાને બહાને મુંબઈ સમાચારે તેથી પણ ઘણા સખત તથા ઈર્ષા ભરેલા

ટીકા અને હુમલા કર્યા હતા; અને તેથી થોડો વખત બીન માહિતગાર લોકોમાં એવોજ વિચાર ફેલાવા પામ્યો હતો કે, અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવવા સંબંધી મરહુમ મેહરજીરાણાની જુના વખતથી ચાલતી આવેલી વાત તથા કીર્તી, વગર આધારની ને કલપિત છે. પણ તે વિચાર ઝાંજો વખત ટકવા પામ્યો ન હતો. વર્તમાન પત્રોમાં કેટલાક કાબેલ તથા અપક્ષપાત લોકોએ, અકસર કરી “એં ડીં એાકલત્રી” નાતખલુસના વિદ્વાન લેખકે અંગ્રેજી પત્રોની કટારોમાં, બહોલા અ-ભ્યાસથી ભરેલાં લખાણો કરી મીં કરકરયા તથા તેમના મલત્યા લેખકોની તકરારો તથા અનુમાનોનું પોકલ દેખાડી આખું હતું. પણ તે પુરતું ન હતું, તેમ છુદ્ધ છવાયું અને કકડે બુઠલે થયલું હતું. તે પછી કેટલેક વખતે એરવદ જીવનજી મોહા, તેમના જણાવ્યા પ્રમાણે વિદ્વાન ફ્રેન્ચ બાનુ મીસ મેનાની લજામણથી, એ વિષ-યનો ખાસ અભ્યાસ કરી, તેને પેતાનો કરી, દાખલા પુરાવાનાં બોહલાં હથારો સાથ મેદાન પડયા હતા. આ બાબત ઉપર તેઓએ બે કીંમતો નિખંધો પ્રખ્યાત રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટીની મુંબઈની શોખા મંડળી હજુર વાંચ્યા હતા. જેઓ-માંનો પહેલો “શાહ અકબરની દરબારમાં પારસીઓ અને દસ્તુર મેહરજીરાણા” એ મથાલે તાં ૧૯મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૧ ને દીને, અને બીજો “શાહ અકબર અને મેહરજીરાણા વિષે આંકુઅટિલ ડું પેશની નોંધ” એ નામે તાં ૨૩ મી જુલાઈ ૧૯૦૩ ને દીને, બંને મીં જેમ્સ મેકડો-નલ્ડનાં પ્રમુખપણાં હેઠલ, વંચાયા હતા.

સહરહુ બંને નિખંધો તે આ પુસ્તક-નું મૂલ છે, કે જેમને એ નવા લેખાસમાં હાલ વાંચનારી ચાલમ સનમુખ રજુ કરવામાં આવ્યા છે. બંને નિખંધો અંગ્રેજી-

માં વંચાયા હતા, અને તેથી તે આ પુસ્તકમાં અંગ્રેજીમાંજ આપવામાં આવ્યા છે. તે પછી ગુજરાતી વાંચનારી આલમને તેથી બેનસિબ રહેવું પડે એમ નથી. એજ વિદ્વાન ગ્રહસ્થે પહેલા વિષયની બાબતપર મુંબઈની જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી હજુર “શાહ અકબરના વખતના નવસારીના પારસીઓના થોડાક પુરાણા હસ્તાવેજો” એ મથાલે તા. ૧૬ મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૨ને દીને એક જાહેર ભાષણ આપ્યું હતું, અને તેને આ પુસ્તક મધ્યે અંગ્રેજી વિષયનાં એક ભાષાંતર તરીકે, પુષ્કળ નોટો વગેરેના વધારા સાથે, પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. એ રીતે આ એક પુસ્તક “એક કાંકરે બે પક્ષી મારવા” જેવું કામ બનવે છે; એટલે તે અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી બંને વર્ગના વાંચકોની ખુટ પુરી પાડે છે. તે ૩૬૭ એટલે લગભગ ૪૦૦ સફાનું છે. જેમાંનાં ૧૬૭ અંગ્રેજીમાં અને બાકીનાં ગુજરાતીમાં રેકાયા છે. ઉપરાંત, પુસ્તકના વધારા તરિકે ફારસી ફરમાનો, પરવાના, વગેરે જુના હસ્તાવેજો, ફોટો ઝીંકો વડે તેમનાં અસલ સ્વરૂપમાં રજુ કરવામાં આવ્યા છે. પુસ્તકની મુલ બાબત જોકે મેહરજીરાણાના અકબર સાથના સંબંધની છે, તે પાશુ તેની જોડે અને તેનાં પેટાંમાં બીજા સંખ્યાબંધ વિષયો સમાઈ ગયા છે, અને અમે ઉપર જણાવ્યું તેમ તે વખતના ગુજરાતના પારસીઓની સ્થિતિ ઉપરાંત, અકબરના વખતની અને તે નામદાર શાહના રાજઅમલ વગેરેની તરેહવાર જાણવાજ્ઞે બાબતો વિટલાયત્રી છે, જેમાંની એકપણ બાબત એવી ન હશે, કે જે પુસ્તકના કાબેલ કર્તાએ અધિક, હસ્તાવેજ કે ગીજી કોઇપણ કિસમના હાખલા પુરાવા વગર રજુ કીધી હોય. આ પુસ્તકની આ એક મોટામાં મોટી ખુબી છે, કે જે ખુબીથી મી. ૦ કરકરયાના લખાણો તથા

ભાષણો ઘણે દરજ્જે બેનસિબ, અને ફક્ત કામાર જેવાં તથા અટકલના ફાટિયા સરખાં, આ પુસ્તકની રોશની વડે દેખાઈ આવે છે.

પુસ્તકના મુલ વિષય તરફ નેગાહ કરતાં, એરવહ સાહેબે તેમાં અચુક રીતે સાબેત કરી દેખાડ્યું છે કે, અકબરને જરથોસ્તી ધરમ સમજાવી તેનાં દીલપર તેની તરફેનની અસર કરનારા પારસીઓ મી. ૦ કરકરયા અને તેમને ઉચ્ચકી આપનાર લેખકો કહે છે તેમ, ધરાનના પારસીઓ ન હતા, પણ નવસારીના પારસીઓ હતા. જેઓમાં આગેવાન, વડા, કિંવા ખરો ભાગ બળવનાર મરહુમ હસ્તુર મેહરજીરાણાજી હતા, કે જે તેમની મહાભારત સેવાના બદલામાં અકબર તરફથી નવસારી ખાતે તેમને ઘેલખરીને નામે ઓલાખાતી બસો વિંધા જમીનનો વજીફો મલ્યો હતો, અને તે વજીફામાં પાછલથી તેમના બેટા મરહુમ હસ્તુર કેકેબાદને બીજાં એકસો વિધાનો વધારો કરી આપવામાં આવ્યો હતો. મેહરજીરાણાના વિરોધીઓ એવું કહેવા માંગે છે કે, અકબરને જરથોસ્તી ધરમ સમજાવનાર તથા તે સંબંધી તેનાપર રૂડી અસર કરનાર તે ધરાનના જરથોસ્તીઓ, મુખ્યત્વે હસ્તુર અરદેશીર કેરમાની હતા; બીજાઓ તોલ્લી ઘુમાવે છે કે, એ મહાભારત કામ હિન્દવાશી સુફી જરથોસ્તી હસ્તુર આઝર કયવાને બળવ્યું હતું;—તે બંને વાતો એરવહ જીવનજીએ ખાતરી ભરેલી રીતે ખોટી પાડીને એવું સાબેત કરી આપ્યું છે કે, હસ્તુર અરદેશીર તો અકબરની દરબારમાં ધરમ સંબંધી તકરારો પુરી થયા પછી, અને અકબરે જરથોસ્તી ધરમનાં ચિન્હો ધારણ કર્યા પછી છેક કેટલાંક વર્ષ રહીને આવ્યો હતો, અને તેને આ કારણ માટે તો નહીંજ, પણ “ફરહંગે

જેહાંગીરી” કેતાળમાં પારસી ધરમ સાહિત્યના લોગતોની સમજ આપવા માટે ખાસ કરી બોલાવવામાં આવ્યો હતો.

આ સિદ્ધાંતો હવે અચૂક અને અતુટ દેખાય છે, અને તેની પુષ્ટીમાં કર્તાએ બદ્ધોનીની તવારીખ, દબેસ્તાન, અબુફજલનાં અકબરનામાં, તારિખે મમાલિકે હિંદ જેવાં સત્તાવાર તથા સર્વ માન્ય પુસ્તકોના આધારે રજુ કીધા છે. ઉપરાંત ખુદ મેહરજીરાણાના સંબંધમાં તેમના વખતના લેખપોટો તથા તે પછીના વખતનાં લખાણોના સંખ્યાબંધ દાખલા પુરાવા આપ્યા છે. વાંચનારાઓનાં ધ્યાનમાં હશે કે, મેહરજીરાણાએ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવ્યો તે સંબંધી એક “ખ્યાલ” (લાવણી) ગુજરાતના ખ્યાલીઓમાં ગવાતો આવ્યો છે. મેહરજીરાણાના શતરૂઓ તેને બનાવટી કહી હસી કાઢતા હતા. એરવદ જીવનજીએ જો કે તેનાપર મોટો મદાર ખાંધ્યો નથી, તો પણ તેમણે તેનેજ મલનો એક નવો અને મજબૂત આધાર શોધી કાઢ્યો છે. તે ૧૧૦ વર્ષનાં એક જુના પુસ્તકમાં લખાયલું ઉસ્તાદી ગાયન છે, જેમાં મેહરજી રાણાનાં નામને અકબર સાથે જોડવામાં આવેલું છે, અને જેના કર્તા તરિકે અકબરની દરબારના નામિયા ગવૈયા તાનસેનનું નામ આવે છે આ ગીત અકબરના વખતમાં, અને ખુદ ઉસ્તાદ તાનસેનનું જ જોડેલું છે એવું ખુદલું મત આધુનીક સંગિત ઉસ્તાદ, બંગાલવાલા સર સુરેન્દ્ર મોહન તાગોરે, એરવદ જીવનજીની પુછામણીના જવાબમાં આપ્યું છે. એવા એવા તો સંખ્યાબંધ દાખલા પુરાવા આ પુસ્તકનાં પોખાલ પેટામાં ભરેલા છે, જેમની આ કટારોમાં વીગત આપવી તો શું, પણ માત્ર ટીપ આપવી પણ, અમારે માટે અશક્ય છે. એરવદ જીવનજી આમ દાખલા પુરાવાથી માત્ર

પોતાનો વિષય સાબેત કરીને અટક્યા છે એટલુંજ નહીં, પણ મેહરજીરાણાના વિરોધીઓ તરફથી તેમની આ કીર્તિ સામે જે જે વાંધાઓ તથા તકરારો રજુ કરવામાં આવ્યાં હતાં. તેમનું ખંડન પણ, ઉસ્તવાર દાખલા દલિલોથી અને ખરી મંતકીની રાહ કરી આપ્યું છે; અને તેમનાં લખાણની વિશેષ ખુશી એ છે કે, તે સરવ એક વિદ્વાનને છાજતી ગંભિરતા તથા સભ્યતાથીજ કીધું છે, કે જે ગુણોની ગેરહાજરીને લીધે મેહરજીરાણાની વિરૂધ્ધ લખાણ કરનારા મીં કરકરીયા વગેરેએ આ તકરારને ખોટે મારગે દોરવીને તેમના વંશજોના દીલ દુખવવા સાથે વિવેકી વાંચકોમાં પોતાની હસી કરાવી છે.

પણ, “માહું જે થાય તે સારાંને કાજ” તેમ, તેઓની એ હસદ ઇર્ષા ભરેલી હાલત, મેહરજીરાણાના હકમાં તો આવકારદાયકજ થઈ પડી છે. કાંકે તેથીજ એરવદ જીવનજી જેવા વિદ્વાન ગૃહસ્થોને તેની સામે થઈ તેમનું ખોટાડું દેખાડી આપવાની ફરજ પડી છે, અને તેમ કરતાં મરહુમ રૂહશાદ હસ્તુરજીની કીર્તિનો એક મહાભારત સ્થંભ આ પુસ્તક રૂપે ઉભો થવા પામ્યો છે. અમે ધારિયે છિયે કે, આ મોટી અગત્યની તકરાર સંબંધી એ પુસ્તક કિંવા લખાણ હવે છેદલુંજ છે, અને તે એ તકરારનો ફૂડ્યો શેવટનોજ કરે છે. કાંકે મીં રૂસ્તમજી પેસ્તનજી કરકરયા મરહુમ હસ્તુરજી સામે પ્રથમ જે જોશ તથા જહનનૂથી ઝુંડો ચઢાવી મેદાન પડ્યા હતા, તેની ગરમી લગભગ થંડ થઈ ગઈ છે. અને એરવદ જીવનજીની તકરારનો રહિયો આપવાના યા પોતાનો બચાવ કરવાનાં કશાં ચિન્હો તેઓ તરફથી જણાતાં નથી. એરવદ સાહેબે આ વિષય પ્રથમ રૉયલ એશિયાટીક સોસાયટીની સભામાં રજુ કર્યો તેને લગભગ એ

વરષ થયાં છે, અને તેજ વેલા સભામાં તેનો રદ્દિયો આપવાની તેવણે કબૂલાત આપી હતી, જે હજી તેઓ પાલી શક્યા નથી; અને એરવદ જીવનજીએ જે અસાધારણ બલતવારીથી તેવણની તકરારોનો હુલો પાચે ઘેસવી પાડ્યો છે, તે જોતાં હવે તેવણ-મીં કરકરયા-તે પાલે, એટલે, મેહરજીરાણાએ અકબરને પારસી ધરમ સમજાવ્યો ન હતો, અને એ દસ્તુરજી તથા તે વખતના બીજા પારસી અથોરનાનો ધરમ જ્ઞાનમાં ગામડયા ગમાર હતા, એવાં પોતાનાં નાપાયદર સીધાંતો સામેત કરી આપવા નિકલે, એ હવે બનવા જોગ લાગતું નથી.

એરવદ જીવનજીએ આ પુસ્તક રચવા પાછલ લીધેલી મેહનત જેહમત જેટલી રંજ ભરેલી છે, તેટલીજ તે ખુશહાલી ભરેલી પણ છે. તે ખુશહાલીનો ઉલરો એ વિદ્વાન ગ્રંથ કર્તા નિચલા અસરકારક શબ્દોમાં જાહેર કરે છે, જે અત્રે ઉતારી લેવાની લાલચ અમે અટકાવી શકતા નથી:-

“એશિઆટીક સોસાએટીની શાખા હજીર અને બીજી સાહિત્ય સંબંધી મંડળીઓ હજીર, મેં મારી કમીની શક્તી મુજબ કેટલાક વિષયો વાંચ્યા છે; પણ તેમાંના કોઈ પણ વિષયે આ પુસ્તકના વિષય જેટલો મારો વખત રોક્યો નથી, અને કોઈપણ વિષય ઉપર મને આ વિષયના જેટલી મેહનત લેવી પડી નથી. પણ તેમ બીજા હાથ ઉપર, મારા કોઈ પણ વિષયે આ મારાં કોઈ પણ પુસ્તકે, મને તે તમામ થતાં, તેટલી ખુશી આપી નથી, અને તેટલો આનંદ પમાડ્યો નથી, કે જેટલી ખુશી અને આનંદ મને આ પુસ્તકની સમાપ્તિથી મળ્યાં છે. આપણાં પુસ્તકોમાં કહે છે કે, આપણાં કોઈ જાણ કામમાં તે દાદાર અને તે દાદારની મેહરથી જાણાંઓનાં અશો ફરોહરો

આપણને ચારી દે છે. આ વિષયના સંબંધના મારા અભ્યાસમાં, જે રૂહશાદ દસ્તુરનાં નામ સાથે, એ વિષયનો સંબંધ છે, તે દસ્તુરનાં અશો ફરોહરો તે દાદારની મેહરથી, ગોચા મને ચારી કીધી છે. મને ઘણીક સુચનાઓ, ઘણીક પ્રેરણા અને ઘણીક હોંસ-હિમ્મત મળી છે. આંકુએટીલ દુ પેરોની હસ્તલેખ નોંધોની શોધ, જાણે આવા પ્રકારની એક ન ધારેલી ચારી છે.”

અમે પોતે મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાના એક વંશજો, તેમનાં કદમની ખાક સમાન એક અદના નબીરા, છિયે; અને તેથી, કહેવાની જરૂર નથી કે, આ જાણ કામની આવી ફતેહમંદ સમાપ્તિથી જેવી ખુશહાલી એરવદ સાહેબને ઉપજી છે, તેવીજ અલબત્તે અમોને પણ ઉપજી છે. કદાચ અમોને એઓ કરતાં વધારે, કાંકે આ તકરારમાં મીં કરકરયા તથા મુગ્ધ સમાચાર તરફથી અમારા એ નિરદોષ વહીલની જે બેહદ સતારા થઈ હતી, તે સતારાબીનાં દુખમાંથી એક લેખે અમારો છુટકારો થયો છે. તે દુઃખ કેવું હશે તેનો ખ્યાલ એરવદ જીવનજીના આ પુસ્તકના લખાયા મધેના નિચલા ઉતારાથી વાંચનારાઓને આવશે:-

“મેહરજીરાણાનાં કુટુંબના એક જાણ કુટુંબીએ ઘણી લાગણી સાથે તા. ૨૯ મી મારચ ૧૯૦૨ ને દીને ઠલકતાથી એક પત્રમાં મારી ઉપર લખ્યું હતું કે, “તવારીખ જો એવણ (મેહરજીરાણા) નાં કામ ખોટાં પાડે તો અમોને દુઃખ નથી. પણ ઘણાં વિશેષણોથી અમારા મરહુમ મુરબીજીને જે વગોવે છે તે દુઃખ અમે ખમી શકતા નથી. બાકી આજે કોઈ શેક્સપીઅરની કીર્તી છુટી લેવા માગે છે તો કોઈ કોલમબસને ખોટા ઠડવે છે.”

જે આ વિષયના સંબંધની મારી અહના કૌશેશ કાંઈ નહીં તો ઉપલા ફકરામાં કરવામાં આવેલી ફરયાહનો છેડો લાવશે, તો હું મારા અમનો પુરતો બદલો મળેલો સમજીશ.”

એરવદ જીવનજીને અમે ખાતરી આપી શકીશું કે, “ઉપલા ફકરામાં કરવામાં આવેલી ફરયાહનો છેડો,” જે અનુનની નજરે જોતાં નહીં, તો વિવેકની નજરે જોતાં તો આવીજ ગયો છે; અને એ “ફરયાહ” ને જો તેઓ દુઃખદાયક સમજતા હોય તો અમે ઠંડીશું કે, તે સારાંનેજ માટે થવા પામી હતી, કારણ, “સઉ સાડું જેનું શેવટ સાડું.”

નાં ૧૬૬

નવસારી પ્રકાશ.

(તા. ૨૫ મી અક્ટોબર ૧૯૦૩)

રાખી દીલ દાઝ દેશની, ધરી સાચને આરા
નવીન સ્હારાના તેજથી, નવસારી-પ્રકાશ.

— ૦ —

આપણા દસ્તુરજીને “છત્રી મસાલ” નું માન—જે એક શુભવાણી સારે ચોધડીએ બોલાય છે, તે મોડે વહેલે ફલિયા વગર રહેતી નથી. વર્ષ એકની વાતપર એવી એક વાણી નિકલીને ઠપ પડી ગઈ હતી કે, આપણા દસ્તુરજી દારાબજી માહીયારજીને વડેદરાના નામદાર મહારાજા શ્રી સયાજીરાવે કૃપાવંત થઈ “છત્રી મસાલ” નું માન આપવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તે વેલા તે વિચાર કે ઠરાવ થયો હોય તો નહીં, પણ હમણાં તો તે ઠરાવ થઈ અમલમાં પણ આવી ચુક્યો છે. ગયા બ્રેસપતવારે અમે ખાસ વધારા કાઢી વધાઈ આપી ચુકા છિયે તે પ્રમાણે, આપણા માનવંત કદરદાન મહારાજા

સાહેબે કોમ પરકોમની બેહદ ખુશાલી વચે, તેની આગલે દીને વડોદરા ખાતે ભરાયલી દિવાલીની સગનવંતી દરબારમાં એ દસ્તુરજી સાહેબને છત્રી મસાલનું માન અર્પણ કીધેલું જાહેર કર્યું હતું. એ માન મોટું છે, અને તે મેળવવાને ભાગ્યશાળી થવા માટે એ ભાગ્યશાળી દસ્તુરજીને અમે અમારી તરફથી, પારસી કોમ તરફથી, તેમજ તેઓને ચાહનારી તમામ પ્રજા તરફથી સુબારકબાદી આપિયે છિયે, અને હુવા માગિયે છિયે કે, તેઓ એ માન લાંબી, સુખી તથા કિર્તી ભરેલી જીંદગી સાથે ભોગવવાને, તથા એ કરતાં ચઢતાં માનો મેળવવાને શક્તિવાન નિવડો. દસ્તુરજી સાહેબ દારાબજી આપણા જરથોસ્તી પ્રીરકાના વડા ધરમશુર તથા નવસારીની પ્રજાના આગેવાન છે; એટલે તેમને આ માન આપવામાં આપણા મેહેરબાન મહારાજાએ જાણે તમામ જરથોસ્તીઓને તથા કુલે નવસારીવાસીઓને માન આપ્યું છે, જે માટે આપણે તેમનો મોટો આભાર માનીશું ને તેમની તથા તેમના રાજ્યની આબાદી તથા જયકારી ધરજીશું. દસ્તુરજીના મહાન વડિલોએ આજથી ત્રણસો વરસપર દીદલી ખાતે શેહનશાહ અકબરની દરબારમાં મોટાં માનપાન મેળવ્યાં હતા, કે જે તવારિખરૂપી યાદગાર બનાવની નોંધ આજનાજ અમારા અંકમાં, એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદીનાં પુસ્તકની તપાસ રૂપે રજુ થઈ છે. તે પ્રમાણે રાજકય માન મેળવીને, દસ્તુર દારાબજીએ મરહુમ મેહેરજીરાણાની ગાદીનાં માન મરતબામાં મોટો ઉમેરો કર્યો છે. એ માનથી કોમ પરકોમમાં કેટલી બધી ખુશાલી ઉપજી છે તે એટલાથીજ જણાશે કે, એ વાતની ખબર ફેલાતાંજ ચોતરફથી દસ્તુર દારાબજીપર સુબારકબાદી તથા હુવા

ગુબરીના કાગળે તથા તારે ફરી વલવા લાગ્યા છે. મરહુમ રૂઢશાહ હસ્તુર મેહેરજી રાણાની ગાદી જાતેજ ભાગ્યશાળી તથા માનવંતી છે, અને તેના જાનનશીનો માન પામતા આવ્યા છે; પણ હસ્તુર હારાબજી જેટલાં અને જેવાં માન અકરામ પામતા જાય છે, તે સર્વથી વધારે જણાય છે. તેમની પેલી ભયંકર માંદગી વેળા અને તેમાંથી સાજા થવા પછી, તેમના પુત્રની નવજોત ટાણે, ત્યાર બાદ તેમની મુબંધની સેલગાહ અને ત્યાંથી અત્રે થયેલી પાછી પધરામણી વેળા તેઓને મળેલાં માન, અને છેલાં રાજ્યાભિષેક ટાણે તેમને મળેલી સરટીફિકેટ ઓફ મેરીટનું માન ખરેજ અસાધારણ હતાં, અને હાલ તેમને મળેલાં “છત્રી મસાલ” નાં માને તેમાં ભારે ઉમેરો કર્યો છે. ત્યારે જો ભવિષ્યમાં તેઓ તેથી પણ કંઈ ચઢતા પ્રકારનાં માન મેળવવાને ભાગ્યશાળી થાય, તો આપણે અજબ થઈ શું નહીં.

નાં ૧૬૭.

જામે જમશેદ.

(તા. ૭ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૩)

અકબરની દરબારમાં પારસીઓ અને હસ્તુર મેહેરજીરાણા.

(૦)

કરતા—સમશ-ઉલ-ઓલમા એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદી, બી. એ.

સમશ-ઉલ-ઓલમા એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદી, બી. એ. ની કાબેલ કલમથી લખાયેલું આ ઉપયોગી પુસ્તક ઘણું અગત્યનું જાણવાજોગ વાંચન પુરું પાડે છે. વીહયા અભયાસના એ માનવંત અથાગ પુબ્બરીએ રાયલ એશયાટીક સોસાયટીની

મુબંધની શાખા સનમુખ તા. ૧૬ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૧ ના દીવસે “અકબરની દરબારમાં પારસીઓ અને હસ્તુર મેહેરજી રાણા” એ વીશય ઉપર એક અગત્યના નીબંધ વાંચ્યો હતો, જેણે તેજ વેળા પારસી કેમનું ઘણું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. તે પછી ગઈ તા. ૧૩ મી જુલાઈએ એજ મંડળી સનમુખ એ વીહવાન એરવદ સાહેબે “શેહેનશાહ અકબર તથા હસ્તુર મેહેરજી રાણાને લગતી આંકેટીલ હુ પેરેંની નોંધો” એ વીશય ઉપર એક બીજો ઉપયોગી નીબંધ વાંચી સંભળાવ્યો હતો. મજકુર બંને નીબંધો એરવદ જીવનજી મોદી તરફથી એક પુસ્તકના આકારમાં હાલ બાહર પાડવામાં આવ્યા છે. પારસીઓને લગતી આગલી પાછલી તવારીખનો અગત્ય અનુભવ જોતે મેળવવા માટે ૧૯૦૦-૧૯૦૧ માં જાણીતાં ફરેંચ બાનુ મીસ મેના ક્રાનસની સરકાર તરફથી પશ્ચીમ હિંદુસ્તાનની મુલાકાતે આવયાં હતાં. એ વેળા એ વીહવાન બાનુએ ક્રીધેલી એલતેમાસ ઉપરથી એ નીબંધોમાં સમાવવામાં આવેલી બાબતો બારીક અભ્યાસ કરવાનું એરવદ જીવનજી મોદીએ માથે લીધું હતું. તેથી પોતાનું આ ઉપયોગી પુસ્તક મીસ મેનાને તેવણની હિંદુસ્તાન દેશની મજકુર મુલાકાતની યાદમાં અરપણુ કરવામાં કરતાએ એક ઘટતું અને તારીફલાયક પગલું ભરેલું લેખી શકાય. પારસી કેમ માટે એરવદ મોદીનું આ પુસ્તક વગર શકે અતી મોટી અગત્ય ધરાવનારું છે. મેહેરજીરાણા જેવા એક નામીયા પરહેજગાર હસ્તુરના સંબંધમાં એ પુસ્તક ઘણું જાણવાજોગ અજવાળું નાખે છે. કેટલાક પુરાણા જાણવાજોગ અગત્યના હસતાવેજોની જે ‘ફેક-સી-મીલી’ એ ચોપડીની આખેરીએ રજુ કરવામાં આવી છે તેને લીધે એ ઉપયોગી પુસ્તકની અગત્ય ચોર વધી પડે છે. પુરાણા

અસલ દસતાવેજે મહા મેહિનતે મેળવી
તેઓની 'ફેક-સીમીલી' ઉતારી લઈ,
તેઓનો ધીરજ અને ખંતથી ખારીક અ-
ભયાસ કરી, તે આધારે અનેક અગતની
શોધખોળો કરી અસલી તવારીખ ઉપર
જાણવાજોગ ઘટતું અજવાળું નાખવાની
અને ખરી ખોના શું છે તે શોધી કહાડવાની
એરવદ જીવનજી મોદીની તારીફ લાયક
કાળજીનાં જેટલાં પણ વખાણુ ગાઈયે
તેટલાં ઓછાં છે. પારસી પંચાયતના
સેક્રેટરીનો માનવંત ઓધો એરવદ જીવનજી
મોદી ભોગવે છે, પણ એ ઓધા સાથે
જોડાયલી ફરજો, જોખમદારીઓ અને કામ-
કાજની રોકાણો કેટલી બધી બોહોળી છે
તેનો જ્યારે આપણે ખયાલ કર્યે છીયે
ત્યારે તેવી અનેક કીસમની બોહોળી
રોકાણો છતાં એ કાબેલ એરવદ પોતાનો
અભયાસ જે ખંતથી દરરોજ ચાલુ વધુ
અને વધુ આગળ વધારયા જાય છે, અને
તેનાં જે શુભ ફળો અનેક ઉપયોગી પુસ-
તકો, વીદ્યવતાલરેલાં લાશણો અને અસર-
કારક વાંચેજોના આકારમાં તેવણુ બાહેર
પાડતા જાય છે, તેથી આપણને અજાણી
ઉપજ્યા વીના રહેતી નથી. એરવદ જીવ-
નજી મોદીએ અત્યાર સુધીમાં પારસી
ધર્મ, તવારીખ, સાહીત્ય, અસલી
ઈરાનીઓ વગેરેને લગતી જુદી જુદી અનેક
રસીલી બાબદોથી ભરપુર ૨૩ ઇંગ્રેજી
તથા ૧૫ ગુજરાતી ઉપયોગી પુસતકો
બાહેર પાડ્યાં છે. એ ઉપરાંત તેવણે
સંખ્યાબંધ બાહેર લાશણો તથા વાંચેજો
કરીને પણ પોતાની કોમની કીમતી સેવા
બજાવી છે. એ સઘળી બીના તેવણુ જેવા
એક અથોરનાનજાદાને વાજબી રીતે મજૂર
કરનારી અને તેવણુ તરફનાં પારસી
કોમનાં માનમાં સંગીન વધારો કરનારી છે.

નાં ૧૬૮

પંચડાંડ.

(તા. ૧૫ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૩)

પ્રોત્ પ્રતાપી પંચશ્રી-લઘ ડાંડ અવતાર,
સુધારે ડાંડ, બાંડ, સાંઠ-ધરી દલમ તલવાર.

અકબર અને મેહરજીરાણા સંખંધી
વિષયનું એર્વદ જીવનજી મોદીનું
નવું મોટું પુસ્તક.

આજથી બરાબર એ વરસની વાટપર,
જ્યારે આપણી વસ્તીના વિદ્વાન પારસી
ગ્રંથસ્થ શમ્સુલ ઓદમા એર્વદ જીવનજી
જમશેદજી મોદી બી. એ. એ, રાયલ
એશિયાટિક સોસાયટીની મુખ્યની શાખાનાં
જેવાં વિદ્વાન મંડળ આગળ “શાહ અક-
બરની દરબારમાં પારસીઓ અને ફરુર
મેહરજીરાણાં,” એ બાબતપર એક કીમતી
નિબંધ વાંચીને, નવસારીના એજ
મહાત્મા પારસી ધર્મ ગુરૂએ નામદાર શાહ
અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવી તેના
તરફ પ્રસન્ન કરવાનું જગ બાહેર સિદ્ધાંત
સાબેત કરી આપ્યું, ત્યારથી એવી વક્ષી
રખાતી હતી કે, એ નિબંધ તેઓ તરફથી
એક પુસ્તક રૂપે છપાઈ પ્રગટ થશે.
અંતે તે વક્ષી ખરી પડી છે, અને એજ
નામે એજ વિષયનું એક મોટું દલદાર,
સુંદર વિદ્વતા ભરેલું પુસ્તક તેમણે
હમણાં બાહેર પાડ્યું છે, તે જો કે લગ્ગર
મોટું નિઠજ્યું છે તોપણ, “મોટું આવે
તે ઘણું સારું આવે” એ કહેવત પ્રમાણે
તે આપણી આશા કિંવા ધારણા કરતાં
બેહદ મોતેબર અને માતબર છે. એર્વદ
જીવનજી તેમાં માત્ર આ એકજ નિબંધ
સમાવીને અટક્યા નથી. તે નિબંધ
સદરહુ સોસાયટીની સભા હજુર વાંચ્યા

પછી તેમણે તેનાજ સંબંધમાં બીજા બે નિબંધો વાંચ્યા હતા;—એક એજ મંડલીમાં “શાહ અકબર અને મેહરજીરાણા વિષે આંકુએટીલ હુ પેંરાની નોંધ” એ મથાળે, અને બીજા અત્રેની જ્ઞાન પ્રસારક મંડલીમાં “શાહ અકબરના વખતના નવસારીના પારસીઓના થોડાક પુરાણા દસ્તાવેજો” એ મથાળે. પેહલા બે અંગ્રેજીમાં, અને છેલ્લો એક ગુજરાતીમાં. ખુલાસાની નોટો તથા દસ્તાવેજી પુરાવાના ફોટો ઝીકો વગેરેના પુશ્કળ વધારા સાથે આ ત્રણે નિબંધો સમાવી આ એક પુસ્તક કરવામાં આન્યું છે; જે જેમ અંગ્રેજી વાંચકોની તેમ તેનાથી બેનસીબ ગુજરાતી વાંચકોની ખુટ એક સરખી પુરી પાડે છે. અકબર તથા મેહરજી રાણાનો કીસ્સો, જે આગળ માત્ર એક મુઠીમાં સમાય એટલો નાનો લાગતો હતો તે, આ રીતે આ પુસ્તક રૂપે એક તવારિખ સમાન ખડો થયો છે, અને તે જેમ એ વિષયનું મહાભારતપણું, તેમ તેના કાબેલ કરતાની ઉંચી વિદ્વતા તથા અથાગ અભ્યાસ, મેહનત તથા શોધ ખોલ, અચુક રીતે સાબેત કરી આપે છે.

પુસ્તકના વિષય વિષે અમારા વાંચના નારાઓને સમજ આપવાની, કે તે બાબે વિવેચન કરવાની અત્રે અમે કશી જરૂર જોતા નથી. પેલા “તવારિખના વિદ્વાન અભ્યાસી” કહેવાતા મીં રસ્તમજી પેસ્તનજી કરકરયાએ જ્યારથી આ “સુતેલો સાપ જગાડ્યો” ત્યારથી, મુખ્યત્વે એર્વેદ જીવનજી મોદીએ એ તકરારમાં આગેવાન ભાગ લેવા માંડ્યો ત્યારથી, અમે તે વિષે દરએક પ્રસંગે પુરતું લખ્યું છે, જે અમારા વાંચનારાઓની સ્મરણ શક્તીમાં તાજું હોવું જોઈએ. મીં જીવનજી મોદીનું પુસ્તક એ જીર્ણોદ્ધાર

ભરેલાં જંગનો એક સામટો સરવાલો કિંવા સરવાયું છે, અને ધાર્યા મેલે તે કદાચ એ તકરારનો છેલ્લો “દ્રોષ સીન” પણ થઈ પડશે. કાંકે, મીં રસ્તમજી પેસ્તનજી કરકરયા, જેઓ આ બાબતમાં જે થોડો વખત અજબ કુદાકુદ ને ઉડાઉ કરી રહ્યા હતા, તેઓ આજકાલ ઠંડાગાર થઈ ગયલા લાગે છે, અને એર્વેદ જીવનજીના પહેલા નિબંધ વેલા તેના રદ જવાબ આપવાની જે કબુલાત આપી બંધાયા હતા, તે પાર પાડવાની કશી નિશાની તેઓ દેખાડતા નથી. અને જો તેઓ તે કબુલાત ન પાલતાં અખાડાજ કરી ગયા, તો તે અચુક રીતે તેમની “લીટરરી” કીર્તિની પડતીજ ગણાશે. તવારિખના ખાં તરિકે એકવાર તેઓ ઉરજીરમાં ઠીક નામના મેલવી ગયા હતા, પણ જ્યારથી તેઓએ આ તકરારમાં મુડી ખોસી છે, ત્યારથી તેમના હરિકેશ્વરે તરેહવાર રસ્તે અને અસંખ્યાત દાખલા દલિલોથી દેખાડી આપ્યું છે કે, તેઓનાં લખાણો, સિદ્ધાંતો અને તકરારોમાં ખરી શોધખોલ તથા વિદ્વતા કરતાં પોકલ ફડાકા પુંકારા વધારે છે, અને તકરાર મૂલ મુદ્દાથી કરવા કરતાં તેઓ ખાનગી અંગત લાગણી તથા પક્ષા પક્ષથી ખોટે રસ્તે વધારે દોરવાઈ જાય છે. અકબરને પારસી ધર્મ મેહરજી રાણાએ નહીં પણ ઇરાનના એક દસ્તુર મરહુમ અરદેશર કેરમાનીએજ સમજાવ્યો હતો, એવું પોતાનું સિદ્ધાંત રજૂ કરતાં તેઓએ એવું ડોલ ઘાલ્યું હતું કે, તેઓ જાણે એ વિષયનો સમુદર ફોહલી વળ્યા છે; પણ એર્વેદ જીવનજીએ નાખેલાં વિજલીક અજવાલાથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આન્યું છે કે, તેઓ તો હજી એ મહાન “સમુદ્રના કીનારા પાસે ફેરી ફેરા વિણે છે” ! એજ કે જે લાઇબ્રેરી મુબઈ

સમાચારમાં પણ પહોંચેલો જણાય છે, કે જેણે મીંઠ કરકરયાની જખરી હિમાયત કરવા ભેડે બિચારા નિર્દોષ મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણા તથા તેમના વંશજોનું વગોણું કરવામાં કશી કચાસ રાખી હતી નહીં. છેલ્લાં, રહ્યા સહ્યા પેલા લોળા બિચારા મીંઠ જમશેદજી પાલનજી કાપડયા પણ તેમને પુછડે ઘસડાયા હતા.

એ ત્રણેની ત્રીકડીની ઢંગ ધડા વગરની તકરારોનું પોકલ, યથાશક્તી અમે તેજ વેલા દેખાડ્યું હતું. પણ તે માત્ર તકરારી રીતેજ. એર્વદ જીવનજી તો તકરારો ઉપરાંત દાખલા ફલીલો, દસ્તાવેજી પુરાવા, તથા તેવી બીજી અસંખ્યાત શાહજોનાં હથ્યારથી સજ્જ થઇ મેદાન પડ્યા છે. તેમનું પુસ્તક તકરારી કરતાં તવારિખી વધારે છે. ખરું ભેતાં તે એક તવારિખજ છે. તવારિખ, તે પણ માત્ર અકબર અને મેહરજી રાણાનીજ નહીં. તે જમાનાના ગુજરાતના પારસીઓની પણ એક નાની સરખી તવારિખ રજુ કરે છે. વાંચનારાઓનાં લક્ષમાં હશે કે, અકબરને પારસી ધર્મ મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાએ સમજાવ્યો ન હતો, અથવા તેઓ તેને તે સમજાવી શકેજ નહીં, એ પોતાનાં ભાગાં ટુંટાં સિધ્ધાંતને મીંઠ કરકરયાએ એક સડેલા વાંસાનો ટેકો એવો આપ્યો હતો કે, તે વેલાના ગુજરાતના પારસીઓ ધર્મ સંબંધો બાબતમાં તદ્દન અજ્ઞાન અને દીનદારીમાં છેક હાલ હવાલ હતા. એર્વદ જીવનજીએ ખુદ મરહુમ દસ્તુર મેહરજી રાણાના, તેમના પીતાના, પુત્રના, તેમજ બીજાઓને હાથના કેતાખી પુરાવાઓ વગેરેથી સુર્યનાં તેજ પેરે સાબિત કરી આપ્યું છે કે, આ વાત તદ્દન નાપાયદાર છે; એટલે મરહુમ દસ્તુરજી તેમજ તેમની આસપાસના જમાનાના

પારસીઓ ધર્મ જ્ઞાન તથા દીન ઇમાનમાં પોતાના ઇરાનવાશી ભાઈબંધો કરતાં કોઈ રીતે ઉતરતા ન હતા; બલકે તેઓથી ચઢતા હતા. ખરેખર આ વાત તે મરહુમોને ઇન્સાફ આપનારી, અને આજના તેમના પારસી વંશજોને ગરૂરી ઉપજાવનારી છે. અલબત્તે, આ કાંઈ નવી શોધી કાઢેલી વાત નથી. તે જુની ને જાણીતી છે. આ તકરારની જુગ્મ્મેશમાં તે દાખલા પુરાવા સાથે પ્રથમ અંગ્રેજી પત્રોમાં, આપણા જાણીતા વિદ્વાન એક માર્ગી પારસી ગૃહસ્થ પ્રોફેસર શાપુરશાહ હોરમજી હોડીવાલા તરફથી ચોક્કસ તખલ્લુસ સાથે રજુ થઈ હતી; અને એર્વદ જીવનજીએ તેને વધારે દાખલા પુરાવા સાથે બહોલા વિસ્તારમાં રજુ કીધી છે. એર્વદ જીવનજીનું પુસ્તક આ રીતે, હૈયાત તેમજ ગુજર પામેલા પારસીઓની એક મોટી સેવા બજાવનારું છે, અને તે દરએક પારસીએ માત્ર વાંચવા જોગજ નહીં પણ અભ્યાસ કરવા લાયક છે.

નાં ૧૬૯

કચસરે હિન્દ.

(તા. ૧૫ મી નવેમ્બર ૧૯૦૩)

પુસ્તક પરીક્ષા.

“The Parsis at the Court of Akbar and Dastur Meherji Rānā. Two Papers, Read by Jivanji Jamshedji Mody, B. A., Before the Bombay Branch, Royal Asiatic Society.”

“શાહ અકબરની દરબારમાં પારસીઓ” એવે નામનું એક ઇંગ્રેજી ભાષણ શમ્શુલ-ઓલમા એર્વદ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ બે વરસની વાત ઉપર

અત્રેની રાયલ એશયાટીક સોસાયટી સન-
મુખ આપ્યું હતું, તે તેના ગુજરાતી
તરજુમા સાથે એવણે હમણાં છપાવી
બહાર પાડ્યું છે, જે ૪૦૦) પાનાનું એક
સુંદર પુસ્તક બન્યું છે. પુસ્તકની સેવટે
પેહેલા દસ્તુર મેહેરજીરાણા તથા તેવણના
છોકરા કેકોબાદને શાહ અકબર તરફથી
મળેલી જાગીરાનાં અસલ ફારસી ફરમા-
નોની આબેહુબ ફોતોથી લીધેલી ફેકસિ-
મિલી નકલો તેમજ દસ્તુર મેહેરજીરાણાનું
વડપણ અને મોલો શો હતો તે દર્શાવનારા
સાડી ત્રણસો વરસ ઉપરના પુરાણા બીજા
કેટલાક ગુજરાતી દસ્તાવેજોની ફોતોથી
લીધેલી આબેહુબ નકલો આપવામાં આવી
છે, જેથી પુસ્તકની અગત્યતા અલબત્તાં
ઘણી વધી ગઈ છે. આ ઓચરીઆંઓ
માહેલું એક આખું મરહુમ રૂહશાહ
દસ્તુરજીના પોતાનાં મુખારક હાથ દસ્કત-
નું છે. આ સઘળાં ફારસી તેમજ ગુજ-
રાતી ઓચરીઆંઓનું વાંચણ એરવદ
જીવનજીએ ઇંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતીમાં
આપેલું છે, જે સઘળું બતાવે છે કે તેવણે
ભાષણ આપ્યા પછી આ ચોપડી પ્રગટ
કરતાં બે વરસની જે લાંબી મુદત ગુજરી
ગઈ છે, તે દરમ્યાન એવણે પૈસાનો
અને મહેનતનો પુશકલ લોગ આપવો
પડ્યો હશે. શાહ અકબરની દરબારમાં
મેહેરજીરાણા દસ્તુરને જરથોસ્તી ધરમનાં
ફરમાનોની સમજણ આપવા માટે બો-
લાવવામાં આવ્યા હતા એવી સદીઓ
થયાં પારસીઓ મધે મનાતી આવેલી
બીના તદ્દન ખોટી અને નાપાયદાર છે
એવું મીં. રૂ. પે. કરકરયાએ ઇં. સં.
૧૮૬૬માં આપેલાં એક ભાષણમાં સમ-
જાવ્યું હતું. તેવણની તકરાર એ હતી કે
શાહ અકબરને ધરમ સમજાવનાર દસ્તુર
મેહેરજીરાણા ન હતા, પણ કેરમાનના
દસ્તુર અરદેશર હતા, કારણ કે જે

જમાનામાં અકબર થઈ તથા “તે વ-
ખતે ગુજરાતમાં જરથોસ્તીઓમાં ધર્મ
સંબંધી બાબદનું અંધારું હતું.” જેથી
પારસીઓની હાલત તે વેળા એવી
ન હતી કે તેઓ ધર્મ સમજાવી શકે,
અને વળી નવસારી તો ખુણે પડેલું એક
ગામ હતું, તેથી શાહ અકબર ત્યાંથી
કોઈને બોલાવી ન શકે. આ સઘલી
દલીલોનું એરવદ જીવનજીએ હાલ છપાવી
પ્રગટ કીધેલાં પોતાનાં ભાષણોમાં ખંડણ
કીધું છે.

આ કાબેલ્યત ભરેલાં ભાષણોમાં ઘ-
ણીક મજબુત દલીલોથી અને યુરોપીયન
ઓલમાઓનાં મતો ટાંકી તેવણે બતાવી
આપવાની કોશેશ કરી છે કે ૧૬મી સદીમાં
ગુજરાતમાં ધર્મ સંબંધી સાડું જ્ઞાન ફેલા-
યલું હતું. લખાણોની શાહકત અને દસ-
તાવેજી પુરાવાઓથી તેવણે દેખાડે છે કે
ગુજરાતની પારસી વસ્તીમાં નવસારી પે-
હેલો દરજ્જે ધરાવતું હતું, અને દસ્તુર
મેહેરજીરાણા અને તેવણના બાવા ત્યાંની
અંજુમનમાં આગેવાન દરજ્જે ધરાવતા
હતા. શાહ અકબરનાં રાજ્યના મુખ્ય
બનાવોનો કોઠો આપી તેવણે સહમજ
પાડી છે કે શાહ અકબરના દરબારમાં
ધર્મ સંબંધી તકરારો ૧૫૭૬માં શરૂ થઈ
૧૫૭૯માં ખતમ થઈ હતી. અને દસ્તુર
અરદેશર તો કેરમાનથી છેક ૧૫૯૨માં
ફરહુગે બાંહાંગીરી નામનો શખ્તકેષ બ-
નાવવામાં મદદ કરવા માટે આવ્યા હતા.
૧૫૭૯માં શાહે બહેર રીતે ખોરશેહ અને
આતશની સેતાયશ કબુલ રાખી, ૧૫૮૨
માં જરથોસ્તી તરીકા મુજબનાં ૧૪ જશનો
મુકરર કીધાં, અને જરથોશતી રોજ માહા
સરકારી દસ્તાવેજોમાં હાખલ કીધો એટ-
લુંજ નહિ પણ પોતાના સીક્કાઓ ઉપર
જરથોસ્તી મહીનાઓની છાપ આપવાનું
પણ શરૂ કીધું. વળી મીં. કરકરયાનું

કેહવું એ હતું કે દસ્તુર મેહેરજીરાણા શાહ અકબરની દરબારમાં ગયા હતા એવાં બોલવાને કોઠળી કેતાબ ટેકો આપતી નથી તથા તેવણની શીક્ષતમાં જોડાયલાં ગાયણો ૪૦-૫૦ વરસથી વધારે આગમજનાં નથી. આ તકરારોની સામે આજથી ૧૩૬ વરસની વાત ઉપર દસ્તુર શાપુરજી સંજનાને હાથની લખેલી એક કેતાબનો ફકરો ટાંકી એરવદ જીવનજી બતાવી આપે છે કે દસ્તુર મેહેરજી રાણા દોહી ગયા હતા એ વાત હમણાંની નહીં પણ આપણા બાપદાદાઓને જાણીતી બીના હતી. એક બીજી કેતાબ જે હાલના સર દીનશાહ માણેકજી પીટીટના બપાવાના બપાવાના સસરા માટે ૧૧૦ વરસની વાત ઉપર લખવામાં આવી હતી, તેમાંથી શાહના પોતાના ગવૈયા તાનસેનના હાથનું જોડેલું એક ચોક્કસ ગાયણ એરવદ જીવનજીએ ટાંકી બતાવ્યું છે. આ ગાયણ જે ગાયણકલાના જાણીતા ઉસ્તાદ સર સુરેન્દ્રા મોહન તાગોરની સરટીપ્રીકેટ પ્રમાણે તાનસેનનું પોતાનું જોડેલું લાગે છે, તેમાં તે શાએર ગાય છે કે

“ ઇઆ હુ પારશી પદે શો કબૂલ
ઇઆ ઘણી પારશી પદે શો કબૂલ ”

એટલે યા જોદાવંદતાલા, પારસી પદે છે તે તારી જનાબમાં કબુલ થાય છે, યા ઘણી પારસીની બંદગી તું કબુલ રાખે છે. (પાનું ૧૬૪) પણ એરવદ જીવનજીની તકરારના ટેકામાં તેવણને જે એક બીજી ન ધારેલી અને વધારે મુસ્તકીમ સાબેતી મળી આવી છે તે એ છે કે પેરીસની જાહેર લાઇબ્રેરીમાંથી હિંદુસ્તાનમાં આવી ગયલા આંકુરીલ કુપેરોના હાથ દસ્તકની ૧૫૦ વરસની પુરાણી એક નોંધ છે, જેમાં એ નામીયા મુસાફર અને અભ્યાસીએ

લખ્યું છે કે “ શાહ અકબરે સુરત નજદીક આવેલી કાંકરાખાડીની જગા આગળ મેહેરજી રાણાની મુલાકાત લીધી હતી.” એજ દસ્તાવેજમાંથી બીજી બીના એ ઘણીએ સમજેલી ટપકાવી લીધી છે કે શાહ અકબરે સદરો કસ્તી પણ પેહેર્યો હતો. (પાનું ૩૮૯).

આવી ઘણીક તકરારોથી એરવદ સાહેબનું પુસ્તક ભરપુર છે. પોતાના દીબાયામાં એવણે એક સાલેસ ગ્રહસ્થનાં નામની “ ખાસ ” નોંધ લેઈ તેવણને-પ્રોફેસર શાપુરશાહ હોરમસજી હોડીવાળાને-માન આપ્યું છે, તેને તેવણ તદ્દન લાયક છે, કારણ ૭ વરસ આગમજ જ્યારે આ તકરાર પેહેલી જાગી ત્યારે એજ ઘણીએ ઘણી બાહોશીથી તે ચલાવી હતી.

સર્વ રીતે આ ચોપડી સંતોષકારક રીતે લખાયેલી છે, અને પોતાના આગલા વખતના એક દસ્તુરની કિર્તિ વીશે જાણવાની હોંસ રાખનાર જરથોસ્તીઓને તે વાંચવાની અમો ભલામણ કર્યે છીએ.

નાં ૧૭૦

રાસ્ત ગોષ્ટાર તથા સત્ય પ્રકાશ.

(તા. ૮ મી મે ૧૯૦૪)

અકબરશાહની દરબારમાં મેહેરજીરાણા.

“ THE PARSEES AT THE COURT OF
AKBAR AND DASTUR MEHERJEE
BANA.”

એરવદ જીવનજી મોદીનો મોટો
ઈંગ્લેજ ગ્રંથ.

આપણા આ શરૂ ઉલ્લેખોમાં એક અન્ય ઈંગ્લેજ ગ્રંથો લખ્યા છે તેઓમાં આ મથાળે મુકેલાં નામવાળો સૌથી મોટો

અને સૌથી રસીલો છે. લાંબા જમાનાથી બોલાતું આવેલું છે કે દિલ્હીના પ્રખ્યાત મહાન પાદશાહ અકબરે નવો ઇલાહી મંજહૂબ રચાવ્યો. તે આગમજ તેણે દેશ પરદેશથી બુદ્ધી બુદ્ધી દીનવાળા આલેમોને બોલાવ્યા હતા તેઓ મધેના એક શ્રી નવસારીવાળા મોબેદ મેહરજી એરવદ વાછા નામના સાહેબ પણ હતા, જેમને દિલ્હીથી પાછા ફર્યા બાદ નવસારીની પારસી અંબુમને પોતાના પેહલવેહલા દસ્તુર મુકરર કીધા હતા, અને જેઓ હિંદુસ્તાનમાં પેહલવેહલા દસ્તુર ગણાય છે. પણ મેહરજીરાણા દિલ્હી ગયા ન હતા એવો આક્ષેપ લેવાયાથી અને રાયલ એશિયાટિક સોસાયટીની બત્રેની શાખા સભામાં એક નિબંધ વંચાયાથી નવસારી, મુંબઈ, અને જ્યાં જ્યાં મેહરજીરાણાને પીછાનનારાઓ હતા તેઓ વચ્ચે ભારી અબજબી ફેલાઈ હતી. આ અચરતીનું સમાધાન ઉપલા નિબંધ પછી થોડીક મુદતે એરવદ જીવનજી મોહીએ ઉપલીજ શાખા સભામાં “અકબરની દરબારમાં ગયલા પારસીઓ અને દસ્તુર મેહરજીરાણા” એ વિષય ઉપર એક માઅકુલ નિબંધ વાચ્યા પછી થયું હતું, કે જેમાં ઘણાંએક અંશકારોનો શાહફત ઉપરાંત દસ્તાવેજ દાખલા પુરાવાઓ રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા. જ્યારે આ નિબંધ એરવદ જીવનજીએ ટાઉન હાલમાં ઉપલી સભાનાં દીવાનખાનાંમાં વાંચ્યો ત્યારે અમો હાજર હતા, અને તેજ અઠવાડિયામાં અમે આ રસીલા વિષય બાબે લખાણ કરીને ઉમેદ બતાવી હતી કે આ નિબંધ છપાઈને પ્રગટ થશે ત્યારે દસ્તુર મેહરજીરાણાના મંબંધમાં પારસી આલમને ઘણી નવી બાબતો બજાવાની બનશે અને આ સવાલ ઉપર ઘણું નવું અજવાળું પડશે.

હવે આ નિબંધ બાહર પડી ચુક્યો છે અને અમારી વકી ઉપરાંત તે નવું અજ-

વાળું નાખનારો અને નવું જ્ઞાન કરનારો સાબેત થયો છે. દરમિયાન એરવદ જીવનજીએ “શાહ અકબર અને દસ્તુર મેહરજીરાણાના સંબંધમાં આંકુટલ ડુ પેરેંની નોંધ (૧૭૫૫-૬૧)” એ નામથી એક બીજા નિબંધ પણ ઉપલીજ મંડળી આગળ વાંચી સંભળાવ્યો હતો, અને તેનેબી હાલનાં દફતરના બીજા ભાગ દાખલ સાથેજ પ્રગટ કરીને એરવદ જીવનજીએ પારસી ટોળાની, અને સૌથી વધારે મેહરજીરાણા ખાનદાનની નહિ વિસરાય એવી કીમતી સેવા બજાવી છે. પારસીઓની તવારીખ ફ્રેંચ ભાષામાં લખનારી પ્રખ્યાત મેમ્બલ મીનાંની ફરમાશથી એરવદ જીવનજીએ અકબર અને મેહરજીરાણાને લગતી બાબતનો અભ્યાસ પેહલો હાથ ધર્યો હતો, અને તે ઉપરથી એ વિષયને પુરતો ઇન્સાફ આપીને એરવદ જીવનજીએ હાલનું ૨૦૦ સફાનું ઇંગ્રેજ દફતર બાહર પડ્યું છે. એરવદ જીવનજી મિસ મેનાંનો ઉપકાર માને છે કે તે બાધએ આ વિષયનાં અભ્યાસનો શોખ એમનાં મનમાં પ્રથમ પેદા કીધો હતો, પણ પારસી કેમ એરવદ જીવનજીનો આભાર માને છે કે આ શોખ ઉપરથી એઓ આ કીમતી રસાલાઓ લખવા, વાંચવા અને સાહિત્યના શોકીનોમાં ફેલાવો કરવાને શક્તિવાન થયા છે. આ નિબંધોની લંબાણ તપાસ લેવાની હવે જરૂર રહી નથી, કેમકે જે કાંઈ આપણે બજાવતા હતા, જે કંઈ આજ વર્ષેથી હંતકથા દાખલ બોલાતું હતું, જે કાંઈ ગાયન કે ખિયાલ રૂપે મશહૂર હતું તેને એરવદ જીવનજીએ પોતાની સદાની રીત મુજબ દાખલા મુકાબલાથી, શાહદતો અને પુરાવાથી, પુસ્તકો અને દસ્તાવેજથી, હુકમો અને ફરમાનોથી, સાબેત કરવાને, મજબૂત અને નકકી કરવાને પોતાથી બનતું કીધું છે.

“મેહરજીરાણા, બડાજી સ્થાણા, પુરા બંદા સાહબકા,
અકબર બાદશાહ સદ્દા પેહના, દેખ તમાશા મનહબકા”

આ મથાળાંની એક લાંબી રસિદ્દી લાવણી આજ વર્ષો થયાં જોડાઈ છે અને સુરત, નવસારી તથા મુંબઈમાં પણ તે ગવાતી આવી છે. પણ એવીજ એક બીજી લાવણી અમોએ એક પુરાણું હસ્તલેખી દફતરમાં વાંચેલી હતી તેની એરવદ જીવનજીને યાદ આપવાથી, તેમાંથી કોઈ જેવા તેવા નહિ પણ મિયાં તાન્સેન જેવા અકબર શાહના ચુનંદા ફરબારી ઉસ્તાદ ગાયનકારની બનાવેલી મળી આવી છે અને આપણા શરૂ ઉલ્લાસ માના હાલ પ્રગટ થયલાં દફતરમાં તે આખી ઉતારી લીધી છે તે મુજબ અમો તે નીચે આપિયે છિયે, કે જે સામેત કરે છે કે મેહરિયાર (મેહરજીરાણા) જેવો પારસી મોએદ દિલ્લી ગયો હતો અને તેની તારીફમાં તાન્સેન ગવૈયાએ આ ગાયન જોડ્યું હતું, કે જે સારંગ રાગમાં ગાઈ શકાય છે. અમો કબૂલ કરીશું કે આ ગાયન કંઈક બિગડેલું છે, તોપણ ૧૧૬૧ યજ્ઞદેગર્હીમાં લખાયેલી એક ગુજરાતી કેતાબમાંથી ઉતારેલું તે છે. માટે જે કાંઈ ખામી હોય તે આજ ૧૧૨ વર્ષની હોવી જોઈએ. તાન્સેન ગાઈ ગયો છે કે—

“ઈઆહૂ પારશી પદેશો કબૂલ,
ઈઆ ધણી પારશી પદેશો કબૂલ.
અગરકી પીઠ ચંદન લપેટેઉ
જેશોઈ શૂખડ પેડ.
ઈઆહૂ પારશી પદેશો કબૂલ.
લાંબી લાંબી દાહાડી શાહ મેહરીઆર,
તેરી મૂખપર બરશત નૂર.
ઈઆહૂ પારશી પદેશો કબૂલ.
કેહોતો મીરાં તાનશંગ
શૂનો શાહ અકબર,
ઈઆહી બેહેશતકો ફૂલ
ઈઆહૂ પારશી પદેશો કબૂલ.”

કેમ જણાય કે આ ગાયન મિયાં તાન્સેન જેવા ચુનંદા ગવૈયાનું જ રચેલું છે? એરવદ જીવનજીએ એ બાબત મુકરર કરવા માટે હિંદી ગાયનના મોટા સત્તાધારી કલકત્તાવાળા મહારાજ સર સુરેંદ્રા મોહન તાગોર બહાદુર ઉપર આ ગાયનની નકલ મોકલાવીને એરવદ જીવનજીએ તેમનો આલપ્રાય માંગ્યો. અગરજે સામેત થાય કે આ ગાયન તાન્સેનનું જ જોડેલું છે તો સામેત થાય કે મેહરજીરાણા દિલ્લી ગયા હતાજ. અને સર સુરેંદ્રા મોહન તાગોરે જે અલિપ્રાય આપ્યો છે તે ઉપલી બિના સામેત કરે છે. પ્રથમ વિજળીક સંદેશા મારફતે અને ત્યાર બાદ પત્ર મારફતે મહારાજ તાગોર જણાવે છે કે—

“I am of opinion, so far as my humble belief goes, that the song which you had sent me as Tansen's is, as I already wired to you, his. Though the language is not that in which he ordinarily composed his songs, yet from the construction and general style of the piece, the song affords internal evidence of being the composition of that great singer . . . .”

આ બાબતને વધારે લંબાવવાની અમારી પાસે જગા નથી તેમ જરૂર પણ નથી. એરવદ જીવનજીનો ગ્રંથ દાખલા પુરાવાથી ચીકાર છે, અને જેઓને ત્રણસો વર્ષની પારસી તવારીખ જાણવાની ખાહેશ હોય તેમને આ ગ્રંથથી ઘણું સારું જ્ઞાન મળશે. આ ગ્રંથને સંગીન બનાવવાને માટે એરવદ જીવનજીએ ઘણાએક દસ્તાવેજની મદદ લીધી છે, અને તે ધરાવનારાઓનાં નામો આપી તેમનો ખાસ આભાર માન્યો છે તે બરાબર કીધું છે. કેટલાક ફારસી દસ્તાવેજ, ફરમાનો તથા પુરાણા ગુજરાતી લેખોની ખાસ નકલ કરાવીને આ પુસ્તકમાં દાખલ કરવામાં આવી છે, જેથી આ ગ્રંથની કીમત ઘણી વધી જાય છે. એક તો પ્રખ્યાત આંકુલ

ડુ પેરાની નોંધનો ફ્રેંચ લેખ અહીં આપણે જોઈએ છિયે, કે જે સાબેત કરેછે કે ૧૮ મી સદીમાં મેહરજીરાણા દિલ્લી ગયા હતા એવું ગુજરાતમાં જાહેર હતું. આ સઘળા હસ્તલેખી દસ્તાવેજોમાં એક તો એક ફારસી કાવ્યગ્રંથ છે, જે “કિસ્સે આતશ બેહરામે નવસારી” નામે મશહૂર છે. એ ફારસી કાવ્ય સુરતવાળા દસ્તુર શાપુરજી માણેકજી સંજાણા (૧૭૩૫—૧૮૦૫) એ લખ્યું છે. અને આ શાયરના પોતાના હાથે લખેલા સૌથી પેહલા ખરડાવાળા ગ્રંથનોજ એરવદ જીવનજીએ પોતાનાં હાલનાં પુસ્તકમાં ઉપયોગ કર્યો છે, કે જેમાં પણ લખ્યું છે કે માહિયાર રાણા દિલ્લી અકબરની દરબારમાં ગયા હતા અને દીનની ઘણી ગવાહી બતાવી હતી. હવે આ દસ્તુર શાપુર સંજાણવાળો કીમતી ગ્રંથ એરવદ જીવનજીને કોઈ ઘણી તરફથી મળ્યો હશે તે ઉપરથી એઓ એમ સમજેલા જણાય છે કે એ પુરાણો હસ્તલેખી ગ્રંથ તે ઘણીની મતા હશે. પણ તેમ નથી. અમો જાણીએ છિયે તેમ એ ગ્રંથ તો નવસારીવાળા મહુમ દેસાઈ ખરજેરજી પાહલનજીનાં ફારસી દફતરખાનાંને * લગતો છે, અને તેમની હૈયાતી બાદ તે તેમના એક બેટાનો માલેકીમાં છે. અમે જોઈએ છિયે કે એજ ભૂલ એરવદ જીવનજીએ પોતાનાં એક ખીન્ના લખાણમાં પણ કીધી છે, અને તેથી તેજ ભૂલ ફરી ફરીથી થવા નહિ પામે એટલા માટે અમો એમનું ધ્યાન ખેંચીએ છિયે કે મજકુર હસ્તલેખી શાયરી ગ્રંથની માલેકીનું જે મત એઓએ જે ઘણીને આપવાનું ખરી બિનાની ગેરહાજરીમાં ઘટિત વિચાર્યું છે તે માલેકી તેનો નથી.

નાં ૧૭૧

રાસ્ત ગોષ્ઠતાર તથા સત્ય પ્રકાશ.

(તા. ૧૫ મી મે સને ૧૯૦૪)

એક પુરાણા ફારસી હસ્તલેખની માલેકી બાબે ખુલાસો.

રાં ગોં તથા સં પ્રં ના અધિપતિ જાગ:-

સાહેબ, જત ચાલતા માસની તાં ૮ મીના તમારા પ્રસિદ્ધ પત્રમાં “મેહરજીરાણા અને અકબરનો દરબાર” એવે નામનાં એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોહીએ પ્રગટ કરેલાં પુસ્તકનો ‘રીવ્યુ’ છપાયો છે તે વાંચવામાં આવ્યાથી એક ખુલાસો કરવાની ધનસાની રાહ જગા આપશે તો ઉપકાર થશેજી.

સદર પુસ્તકની પરિક્ષા કરતાં આપ સાહેબ અસલ દસ્તાવેજ તથા હસ્તલેખોની ઘણીક તારીફ કરોછો તે ખરડક છે, અને એ અસલ હસ્તલેખો મધેનો એક “કિસ્સે જરથોસ્તિઆને હિંદુસ્તાન” નામનો ફારસી કવિતાનો હસ્તલેખ હમારા મરહુમ બાવા ખરજેરજી પાહલજીજી દેશાઈની માલેકી તથા કબજા વહીવટનો હતો તે તેમનાં ફારસી દફતરખાના મધેથી હમોએ ભાઈ શોરાબજી મંચેરજી દેશાઈને તેમની પુષ્કળ આજેજીને લીધે વાપડવા આપેલો હતો, જે એરવદ જીવનજી મોહીએ તેઓ પાસે પોતાનાં કામમાં જરૂરનો જાણી માંગી લીધો હશે અને અંજાણપણે તે હસ્તલેખ ભાઈ શોં મંં દેશાઈની માલેકીનો સમજી એરવદ જીવનજીએ પોતાનાં મજકુર પુસ્તકને પાને ૪૫-૨૩૩-૨૩૪ માં છાપી દીધું છે તે ભૂલ છે.

આગલ પણ જ્યારે એરવદ જીં જં મોહીએ એક જાહેર ભાષણ કરતાં એજ

હસ્તલેખની તારીફ કરી હતી અને તે લેખ પોતાને આપનારનો (શી૦ મં૦ દેસાઈનો) માલેક દાખલ ઉપકાર માન્યો હતો, ત્યારે તે હેવાલ “જામે જમશેદ” માં છપાઈ ગયલો હાલ હમારા જાણવામાં આવ્યો છે, માટે આ લખી જણાવું કે તે હસ્તલેખની માલેકી તો હમારા મરહુમ બાવાના વારેસોની છે કે જે વિષે મી૦ શી૦ મં૦ દેસાઈએ થોડાંક વરસો ઉપર તમારાં “રાસ્ત ગોક્તાર” ના તથા “સત્ય મિત્ર” ના અંકો માં બુદ્ધે બુદ્ધે વખતે એકરાર છપાવી તેમને એ પુસ્તક વાપડવા આપનારનો (યાને હમારો) ઉપકાર માન્યો છે, તેમજ પોતાની બનાવેલી ‘તવારીખે નવસારી’ નામની ચોપડીને પાને ૪૩ મે ખુલ્લો એકરાર કરી જણાવ્યું છે કે “મરહુમ દેસાઈ બરજોરજી પાલણજીનાં દફતરખાનામાંથી તેવણના બેટા મી૦ કેમુશરોએ હમને એ પુસ્તક આપ્યું છે.”

હાલ હમોને જરૂર પડવાથી એ પુસ્તક જાતે માંગતાં તથા બીજા શખસો પાસે મંગાવતાં ભાઈ શી૦ મં૦ દેસાઈએ એરવદ મોદી તરફથી પાછું ફરવે આપી દેવાની કબુલાત આપી હતી, તથા પોતાને હાથના ખાનગી પત્રોમાં પણ એ હસ્તલેખ હમારા મરહુમ બાવાની માલકીનો હોવા સંબંધી એકરાર કરી મરહુમના વારેસોને તે પાછો સ્વાધિન દેવા મોઢેની તેમજ લેખી કબુલત આપી હતી.

એવી રીતના સર્વે પ્રકારના મોઢેના તેમજ હસ્તલેખી કે છાપેલા એકરારો છતાં અજબ જેવું છે કે ભાઈ શી૦ મં૦ દેસાઈ એ પુસ્તક પાછું હમારે સ્વાધિન આપવાની હાલ આનાકાની કરે છે !

નવસારી, તા૦ ૬ મી મે ૧૯૦૪.

આસાકારી દુવાગો,

કેખસડ બરજોરજી દેસાઈ.

ના૦ ૧૭૨

જામે જમશેદ.

(તા. ૩ જુન સને ૧૯૦૪)

અકબર અને મેહરજીરાણા.

લખનાર-એરવદ દારાશા દસ્તુર મેહરજીરાણા.

“અકબર, પારસીઓ અને દસ્તુર મેહરજીરાણા” વાળી મોતેબર કેતાબ પ્રગટ કરી સમશુલ આલમમાં એરવદ જીવનજી જ. મોદીએ કુલ પારસી આલમ ઉપર, નવસારીના ભગરોઆ અથોરનાનો ઉપર અને ખાસ કરી અમારાં મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાના પુરાણા ખાનદાન ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે જે માટે મારાં કુટુંબ તરફથી જાહેરમાં એવણ સાહેબનો મોટો ઉપકાર માનવાની મારી ફરજ સમજું છું. પણ આ તકે જો હું પેલા એકમારગી એકકા અને કાબેલ અભ્યાસી પ્રોફેસર શાપુરશાહ હોરમસજી હોડીવાળાનો ખાસ ઉપકાર નહીં માનું તો ખરેખર અમો ઘણા નગુણા કહેવાઈયે, કારણકે એ બેહદીન ગ્રહસ્થે એરવદ જીવનજી કરતાં કાંઈ એાછું તો કર્યું નથીજ. મરહુમ દસતુરજી મેહરજીરાણાનું નામ અને કીરતી પારસી આલમને સારી રીતે જાણીતાં હતાં. તેઓને આજે સાડી ત્રણસે વરસ પછી એ ભલા નરે સારી દુનીયામાં જનમ સુધીના વધારે પ્રકાશીત કરી અમારાં કુટુંબ ઉપર કદી ન ભુલાય એવો ઉપકાર કર્યો છે અને એરવદ જીવનજી પણ પોતાના રેસાલાના સંબંધમાં જાહેરમાં એવણનો ખાસ આભાર માને છે, જે પ્રોફેસર હોડીવાળાને થોડું શોભા ભરેલું નથી. કુટુંબમાં કહું તો દસતુર મેહરજીરાણાનું

નામ ડાટી દેવા માટે કેટલાક “હિતના કટકાઓ” થી અનેકવાર નાના ખાડા ખોદાતા રહ્યા હતા, જેમાં આ વખતનો ખાડો ઘણો મોટો હતો, પણ કાબેલ ઇજનેર પ્રો. હોડીવાળાએ તેને એક પાયામાં ફેરવી નાખી, તેની અંદર સંગીન કોનક્રીટ કરી, પથરનો પાયો બાંધી, તેની ઉપર એક મજબુત અને શોભીતી ઇમારત બાંધવાનો પસંદગી પામેલો. પલાન તૃપ્તિયાર કરી, એક વધુ ચોમાસું ખવાડવા માટે એ પાયો રાખી રુક્યો હતો; પણ થોડા વખત પછી મુખ્યમાં આવેલી ખેરખાહ ઉલટમંદ મુસાફર મીસ મીનાની ખાએસને અનુસરીને એવદ જીવનજીએ એ ઇમારત બાંધી તેની ઉપર, છેલ્લામાં છેલ્લી થયેલી શોધ પ્રમાણેનું ફેસનેબલ અને કીમતી કેતરકામ કરીને તેને છેવટની “પ્રીનીશ” આપી છે.

આ ઠેકાણે આ અગત્યની બાબતનો દુક ઇનતેખાબ આપેલો નકામે જશે નહીં. દસતુર મેહરજીરાણા દીલ્હીના શેહનશાહ અકબરની દરબારમાં જવાની બાબત વીશે મી. ડી. કે. કરકરીઆ ભાશણ કરનાર હતા, તે વખતે એ બાબતને લગતી કાંઈ પણ ખબર કોઈ પણ તરફથી મેળવવાની ઇંતેજરી આ વરતમાનપત્ર મારફતે એવણે બહાર કરવાથી કેટલેક ઠેકાણેથી કેટલાંક કાગલ્યાં એવણને પહોંચાડવામાં આવ્યાં હતાં અને નવસારીના દસતુર મેહરજીરાણા લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી મી. ડી. કે. મોદીએ તો મી. કરકરીઆ એ બાબતની શોધખોળ કરવા મજબૂર લાઇબ્રેરીની મુલાકાત લેવા જનાર હતા તેવણના ઉતારાની ગોઠવણ પણ કરી હતી. પણ નવસારી આવયા વગર એવણે તો થોડા દહાડામાં એવીંતું ભાશણ કરી મેહરજીરાણા વીરૂધ પોતાનું મત એકદમ બહાર

કરી દઈ ચોમેર અચરતી ફેલાવી. પણ થોડાજ દિવસ પછી મુખ્ય ગેઝેટમાં “Ed. Oohiltree junior” તથા “J. O. E” ના તખલ્લુસ હેઠળ મી. કરકરીઆ વીરૂધ એવાં તો કડાકા અને ધડાકા કરનારાં કાબેલ લખાણો આવવા લાગ્યાં, કે તે લખાણોની ચોમેરથી તારીફ થવા સાથે તે લખનારનું નામ બાણવાની ઘણી ઇંતેજરી ફેલાઈ, અને પ્રોફેસર પીટરસન તથા ડાક્ટર જોન પોલનનાં નામોની અટકળ થવા લાગી. મી. કરકરીઆએ તકરાર કરવાની એક નવીજ રૂઢીની શોધ કરી. તે એ હતી કે નવસારી તો ગુજરાતને છોડે ખુણે પડેલું હતું અને ‘કાઉસ અફશાદ’ના કીસાનો નબળો દેકો લઈ જણાવ્યું હતું કે સોળમી સદીમાં ગુજરાતમાં ધરમ જ્ઞાનનું ‘અંધારું’ હતું તેથી મેહરજીરાણાની દીલ્લ જવાની વાત બીલકુલ ટકી શકતી નથી! શુરૂઆતમાં આ તકરાર કરવાની રૂઢીનું સવરૂપ જોઈ લઈ, તે વખતે પારસીઓની તવારોખ લખતાં બાણીતાં ફરેંચ બાનુ મીસ મીના ઉપર એક પત્ર લખી વરતમાનપત્રોમાં ચાલેલી તકરારોનાં કેટલાંક “કટીંગસ” મોકલી આપી તેવણને સાવચેત રાખવાની મને જરૂર જણાઈ હતી, જે પત્રનો એ ભલાં બાઈએ ઘણો મેહરજીરાણાને લખેલો જવાબ લખ્યો હતો, જે માટે હું આ તકે તેવણનો પણ આભાર માનું છું.

હવે છુંપુ રાખવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી કે મુખ્ય ગેઝેટમાં ઉપલા તખલ્લુસ હેઠલ લખનાર બાહોશ અરૂથ કોઈજ નહીં પણ પ્રોફેસર હોડીવાલા હતા. એવણે મેહરજીરાણાની બાબત પોતાની કરી લઈને તેમાં ઘણી ઉલટ અને ઉમંગ પકડી, ઘણી તકલીફ લઈને શોધખોળો ચલાવી હતી અને નવસારીવેર ખાસ જઈ, ત્યાં ઘરે-

ઘર ફરી, લાગવગ ચલાવી ધુળ ખાતા પેટારાઓમાંથી અનેક કીમતી દસ્તાવેજો શોધી કાઢી તેને ઉકલાવી સરવ દીવાની જોત જેવું પુલ્લું કર્યું હતું. આ વખતે એ બાબદ ઉપર રાયલ એશીયાટીક સોસાયટી રૂબરૂ એક રેસાલો વાંચવા એરવદ જીવનજીએ પ્રોફેસર હોડીવાળાને સુચના કરી હતી, પણ એ એક મારગી શરમાળ ગ્રહસથે તેમ કરવા ના પાડી હતી, તે છતાં એવણે એ બાબદ ઉપર એક મોટી કીમતી ચોપડી રચવા માંડી હતી, પણ કામ કરવું તો પુરૂજ કરવું એવા નીયમથી, કાંઈ વધુ મળી શકે તેની શોધમાં રહી, ઉતાવળ કરવાનું ના પસંદ કર્યું. તેવામાં મુખ્યમાં આવેલા લલાં મીસ મીનાએ એરવદ જીવનજીને મળી, તેવણ પાસથી મેહેરજીરાણાની બાબદ ઘણી ઇંતેજરીથી જાણવા માંગી, જે ઉપરથી પ્રોફેસર હોડીવાળા સાથે તેમની મુલાકાત કરાવવાની ગોઠવણ થઈ હતી, જે નહીં ધારેલી અડચણને લીધે અમલમાં આવી શકી નહીં. પણ એરવદ જીવનજીથી કેટલીક વીગત સાંભળતાં મેહેરજીરાણાની બાબદ ઘણી અગતયની લાગવાથી તે માટે એક રેસાલો રાયલ એશીયાટીક સોસાયટી સનમુખ વાંચવા મીસ મીનાએ એરવદ જીવનજીને લલામણ કરી, જે ઉપરથી એ ખેરખાહ અથારનાને મીં હોડીવાળાને મળી તેઓની સલાહ લઈ, એ કામ માથે ઉઠાવી તેને છેવટનું પાર ઉતાર્યું છે.

ઘણા ખેરખાહો પ્રોફેસર હોડીવાળાવાળું દફતર પ્રગટ થયલું જોવાને ખાએસ ખતાવે છે. અત્રે મારે જણાવવું જોઈએ કે એરવદ જીવનજીનો તો માત્ર આ એક રેસાલો છે, તો પણ તે ઘણો કીમતી છે; છતાં ઉપલું દફતર પ્રગટ થવાથી હું પણ

પુશ થઈશ, કારણકે તેમાં જુદી જુદી બાબદો ઉપર અનેક બાબતો વીસતારીને લખવામાં આવી છે; કાંઈ નહીં તો ગુજરાતમાં સોળમી સદીમાં “અંધાર” હોવાનાં ગંભીર તોહોમતનું તથા “કાઉસ અફસાદ” ના કીસાનું ખંડણ કરનારો બાબ એક ચોપાનીઆમાં છપાઈ બહાર પડેલો જોઈએ, કારણકે એ બાબદ ઘણી અગતની અને કુલ પારસી આલમને લગતી છે.

અતરે જણાવવું અગતયનું થઈ પડશે કે મેહેરજીરાણાના ખેરખાહોની ખાએસને માન આપીને પોતાના ઇંતેજ રેસાલાનું ગુજરાતી વાંચન મુખ્યમાં જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી સનમુખ વાંચવાનું એરવદ જીવનજીએ નકી કર્યું હતું, અને એ લાખણનો નકી દીવસ પણ વર્તમાનપત્રોમાં છપાઈ ગયો હતો, પણ આ એક ધર્મ સંબંધી સવાલ છે તેથી તે એ મંડળીમાં લાવી શકાય નહીં એવો પ્રીલસુફીલરેલો વાંધો છેક અગીઆરમેકલાકે લેવામાં આવવાથી તુરત વેળા એરવદ જીવનજીને નાસીપાસ થવું પડ્યું હતું. આ વાંધો કેવો એક તરફ અને તકલીદી હતો તે સાધારણ માણસ પણ સમજી શકે! જે રેસાલો રાયલ એશીયાટીક સોસાયટી જેવાં મહાભારત મંડળ આગળ વાંચાયો તેજ રેસાલો આવી મંડળીમાં જ નહીં ચાલી શકતો હોય તો પછી એ મંડળીને “જ્ઞાન પ્રસારક” કેમ કહી શકાય? ઠંડા સ્વભાવના એરવદ જીવનજીને બદલે કોઈ બીજા ગ્રહસ્થ હોત તો એ મંડળી સાથેનો પોતાનો સંબંધ એકદમ છોડી જતો, અને એવા ઉદ્યોગી સલાસદની ખોટ એ મંડળીને ત્યારેજ માલમ પડતો. પણ એક શુભ કામ કરવાની પોતાનાં દીલમાં હોંસ હોવાથી એરવદ જીવનજીએ એક નવો ઉપાય શોધી કાઢ્યો, અને એક

તહન નવાંજ મથાળાં હેઠળ એજ બાબ-
દનો રેસાલો વાંચ્યો, જે સામે અલખત
એ મંડળીથી કોઈ પણ વાંધો ઉઠાવી
શકાયો નહીં.

એરવદ જીવનજી અને પ્રોફેસર હોડી-
વાળાએ આ બાબદમાં જે તારીફલાયક
રંજ ખેંચી છે તે એઓના કહેવા પ્રમાણે
એઓ અભ્યાસી તેમજ જરથોસ્તી હો-
વાને લીધે, અથવા નવસારી સાથના પો-
તાના સંબંધને લીધે હોય કે ગમે તેમથી
હોય; પણ અમારાં પુરાણાં ખાનદાન
ઉપર તો એ સાહેબોએ કદી નહીં વીસ-
રાય એવો ઉપકાર કર્યો છે તે માટે
મારી પોતાની તરફથી તથા મારાં બોહોળાં
કુટુંબ તરફથી એ મેહેરખાન ખેરખા-
હોનો હું એકવાર ફરીથી મોટો ઉપકાર
માનું છું. એરવદ જીવનજી એ ચોપ-
ડીના દીબાચામાં જણાવે છે કે એ સઘળું
મરહુમ હસ્તુરજી મેહેરજીરાણાના પુનના
પ્રતાપથી થયું છે, તેમ પ્રો. હોડીવાળા
જેવા કાબેલ ઉસ્તાદ એ મરહુમ સાહે-
બનાં પુનના પ્રતાપથીજ અમારી તરફથી
નહીં ધારેલા ગેળી નીકળી આવ્યા હતા.
એ મરહુમના ચઉદમાં જીવનશીનને મુખ-
ધની પારસી કોમે, નવસારીની કુલ પ્રબલ
અને કેળવાયલા નામદાર મહારાજ સર
સીયાજીરાવ ગાયકવાડે થોડા વખત ઉપર
જે અસાધારણ માનપાન આપ્યાં છે તે
પણ અમે એ મરહુમના પ્રતાપ સમ-
જ્યે છીએ.

મી. કરકરીયાની તકરારથી અમારા
કુટુંબીઓનાં દીલ દુખાયાં હતાં તેઓને
એરવદ જીવનજીની આ કીમતી કેતાબ
પ્રગટ થવાથી રાહત મળી છે, એમ જાણી
એવણુ સાહેબ સંતોશ લેશે. વળી નામ-
દાર મહારાજ સર સીયાજીરાવ, જેવણુ
સાહેબે પોતાની જાહેર દરબારમાં થોડા
વખત ઉપર મરહુમ હસ્તુરજી મેહેરજી-

રાણા તથા તેવણુના ખાનદાન વીશે સારા
વીચાર જણાવ્યા છે, તેવણુ સાહેબે એર-
વદ જીવનજીની એ ચોપડીની કેટલીક
નકલ તેની મોટી કીમત કરતાં ચારગણું
દામ આપી ખરીદ કરવાની મેહેરખાની
કરી છે, તેથી અમારાં ખાનદાનને જે
સંતોશ થયો છે તે કરતાં ઓછો સંતોશ
એરવદ જીવનજીને થયો હશે નહીં.

આ જાણીતી તકરારના સંબંધમાં
વર્તમાનપત્રો વગેરેમાં આવેલાં લખાણોની
અવલથી તે આખર સુધીનો એક ફાઇલ
મી. ખ. મા. શાસ્ત્રીએ તૈયાર કરી છે-
જે ફાઇલ પોતાના રેસાલા વખતે પોતાને
ઘણી ઉપયોગી થઈ પડી હતી એમ
એરવદ જીવનજી પોતાની ચોપડીમાં જણાવે
છે—અને તે નવસારીની હસ્તુર મેહેરજી-
રાણા લાઇબ્રેરીને ભેટ આપવામાં આવે
એવું ઘણાઓ ઇચ્છે છે. આ એક ઘણી
અગત્યની અને કીમતી કેતાબ થઈ પડશે
એમાં તો કંઈજ શક નથી.

છેવટે આ તકરાર દરમિયાન અમેને
મદદ કરનારા વર્તમાનપત્રોમાં ખાસ કરી
“મુખ્ય ગેઝટ” “જામે જમશેદ” “ક્યસરે
હીંદ,” “સ્વતંત્ર,” “સત્ય મીત્ર” તથા
નાનકડાં “પંચડાંડ”ના પણ આભાર
માની, આ પુરાણા “પારસી પાયોનીયર”
પત્ર “જામે જમશેદ”ના અધીપતીએ
તા. ૧૨ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૩૬ ના
પોતાના અંકમાં એક આર્ટીકલ લખતાં,
મરહુમ હસ્તુર મેહેરજીરાણા વીશે જે ફકરો
લખ્યો છે તે અત્રે ઉતારી લઈ આ
લખાણ પત્ર સમાપ્ત કરીશ:—“સ્વરગ-
વાસી હસ્તુરાન હસ્તુર મેહેરજીરાણા (કે
તેના પવીત્ર આતમા ઉપર હજારો હજાર
સલામ હોજો) કે તે સાહેબના એક જીવથી
પારસીના આખા ટોળાને મોટું માન
અને નામીયી આપરૂ શ્રી દીલ્હીના પાએ-
તખતથી મળી હતી.”

નાં ૧૭૩.

પંચડાંડ

(તાં ૧૨ મી જુન ૧૯૦૪.)

“અકબર અને મેહરજી રાણા.”

—*—

આ મથાળાં યા ચર્ચાથી અમારા વાંચ-
નારાઓ અણબાણા નથી. એ ચર્ચા જોડે
વર્ષ એક થયું, શમ્સુલ્લ આદમા એર્વદ
જીવનજી જમશેદજી મોદી બી. એ. નાં
પુસ્તક પછી લગલગ બંધ પડી ગઈ
છે, અને તેમાં મરહુમ દસ્તુર મેહરજી
રાણાનાં દીલ્હીનાં પરાક્રમનું મંડાણ થવા
જોડે તે મરહુમના વિરોધી મીં ૩. પે.
કરકરીયાનો પૂર્ણ પરાજય થયો છે, તોપણ
હમણાં તે બાબદ ફરીયાદ કરવાને અમોને
એક ખાસ કારણ મળ્યું છે. એર્વદ દારા-
શાહ દસ્તુર મેહરજીરાણા, જેઓ મરહુમ
દસ્તુર મેહરજીરાણાના એક ઉલટમંદ
નથીરા છે, અને જેમણે પણ આ ચર્ચામાં
માન ભરેલો ભાગ બજાવી પોતાના કીર્તિ-
વાન વડિલની કીર્તિ જાળવવામાં ઘટો
હિસ્સો આપેલો છે, તેમણે ગઈ તાં
૩ જુનાં જામે જમશેદમાં એ તકરારની
હાલની ઉત્પત્તિ વગેરેના એક ઇતેખાબ
છપાવ્યો છે, કે જે એ બાબતમાં કેટ-
લુંક નવું અજવાળું નાખે છે, અને અમે
જ્યારે એ તકરારમાં તેની ગરમા ગરમીના
વખતમાં અગત્યનો ભાગ બજાવ્યો હતો,
ત્યારે તેની આ પુર્ણાહુતિની નોંધ લેવાની
પણ અમારી ફરજ સમજાયે છે. ચાલાક
મીં દારાશાહ એવું દેખાડવા માગે છે કે,
આ બાબતમાં ભાષણો કરીને તથા પુસ્તક
છપાવીને મીં જીવનજીએ જોડે મરહુમ
મહાત્મા દસ્તુરજી તથા તેમનાં ખાનદા-
નની મોટી સેવા બજાવી છે, તોપણ તેઓ

ઉપરાંત આપણા પેલા બાણીતા વિદ્વાન
સ્કૉલર પ્રોફેસર શાપુરશાહ હોરમસજી
હોડીવાળાએ પણ તેટલીજ, બલકે તે કરતાં
જીઆદે સેવા બજાવી છે. તે કેવી રીતે
અને કેવા પ્રકારની, તે મીં દારાશાહ-
નાજ શબ્દોમાં અમે, ફક્ત મીં હોડી-
વાળાને ન્યાય આપવા ખાતર, અત્રે ઉ-
તારી લઈએ છીએ. મીં દારાશાહ લખે
છે કે :—

“આ ઠેકાણે આ અગત્યની બાબ-
તોનો ટુંક ઇતેખાબ આપેલો નકામો જશે
નહી. દસ્તુર મેહરજીરાણા દીલ્હીના શેહેન-
શાહ અકબરની દરબારમાં જવાની બાબદ
મીં ૩. પે. કરકરીયા ભાષણ કરનાર
હતા, તે વખતે એ બાબદને લગતી કાંઈ
પણ બખર કોઈ પણ તરફથી મેળવવાની
ઈતેજારી આ વર્તમાન પત્ર મારફતે એવણે
જાહેર કરવાથી કેટલેક ઠેકાણેથી કેટલાંક
કાગળ્યાંઓ એવણને પહોંચાડવામાં આવ્યાં
હતાં, અને નવસારીના દસ્તુર મેહરજી-
રાણા લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી મીં ૩. કે.
મોદીએ તો મીં કરકરીયા એ બાબદની
શોધખોળ કરવા મજકુર લાઇબ્રેરીની મુલા-
કાત લેવા જનાર હતા, તેવણના ઉતારાની
ગોઠવણ પણ કરી હતી. પણ નવસારી
આવ્યા વગર એવણે તો થોડા દહાડામાં
ઓર્ચીતું ભાષણ કરી મેહરજીરાણા વિરૂદ્ધ
પોતાનું મત એકદમ જાહેર કરી દઈ
ચોમેર અચરતી ફેલાવી. પણ થોડાજ
દીવસ પછી મુબઇ ગેઝેટમાં “Ed. Ochil-
tree Junior” તથા “J. O. E.”
ના તખલ્લુસ હેઠળ મીં કરકરીયા વિરૂદ્ધ
એવાં તો કડાકા અને ધડાકા કરનારાં કામેલ
લખાણો આવવા લાગ્યાં, કે તે લખાણોની
ચોમેરથી તારીફ થવા સાથે તે લખનારનું
નામ જાણવાની ઘણી ઈતેજારી ફેલાઈ, અને
પ્રોફેસર પીટરસન તથા ડાક્ટર જોન પોલ-
નનાં નામોની અટકળ થવા લાગી...

“હવે છુપું રાખવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી કે, મુ'બઈ એજેટમાં ઉપલા તખલ્લુસ હેઠળ લખનાર બાહેશ અહસ્થે કોઈજ નહીં પણ પ્રોફેસર હોડીવાળા હતા. એવણે મેહેરજી રાણાની બાબત પોતાની કરી લઈને તેમાં ઘણી ઉલટ અને ઉમંગ પકડી, ઘણી તકલીફ લઈને શોધખોળો ચલાવી હતી, અને નવસારીવેર ખાસ જઈ તથા ઘરેઘર ફરી, લાગવગ ચલાવી ધુળ ખાતા પેટારા-ઓમાંથી અનેક કીમતી દસ્તાવેજો શોધી કાઢી તેને ઉકલાવી સર્વ દીવાની જોત જેવું ખુદલું કયું હતું. આ વખતે એ બાબત ઉપર રોયલ એશીયાટીક સોસાયટી રૂબરૂ એક રેસાલો વાંચવા એર્વંદ જીવનજીએ પ્રોફેસર હોડીવાળાને સુચના કરી હતી. પણ એ એક માર્ગી શરમાળ અહસ્થે તેમ કરવા ના પાડી હતી. તે છતાં એવણે એ બાબત ઉપર એક મોટી કીમતી ચોપડી રચવા માંડી હતી, પણ કામ કરવું તો પુરૂંજ કરવું એવા નિયમથી, કંઈ વધુ મળી શકે તેની શોધમાં રહી ઉતાવળ કરવાનું નાપસંદ કયું. તેવામાં મુ'બઈમાં આવેલાં ભલાં મીસ મીનાએ એર્વંદ જીવનજીને મળી, તેવણ પાસથી મેહેરજીરાણાની બાબત ઘણી ઈતિબરીથી જાણવા માંગી, જે ઉપરથી પ્રોફેસર હોડીવાળા સાથે તેમની મુલાકાત કરાવવાની ગોઠવણ થઈ હતી, જે નહીં ધારેલી અડચણને લીધે અમલમાં આવી શકી નહીં. પણ એર્વંદ જીવનજીથી કેટલીક વીગત સાંભળતાં મેહેરજી રાણાની બાબત ઘણી અગત્યની લાગવાથી તે માટે એક રેસાલો રોયલ એશીયાટીક સોસાયટી સન્મુખ વાંચવા મીસ મીનાએ એર્વંદ જીવનજીને ભલામણ કરી, જે ઉપરથી એ ખેરખાહ અથોરનાને મીં હોડીવાળાને મળી તેઓની સલાહ લઈ, એ કામ માથે ઉઠાવી તેને છેવટનું પાર ઉતાર્યું છે.

“ઘણા ખેરખાહો પ્રોફેસર હોડીવાળા-વાળું દફતર પ્રગટ થયલું જોવાને ખાએસ બતાવે છે. અત્રે મારે જણાવવું જોઈએ કે એર્વંદ જીવનજીનો તો માત્ર આ એક રેસાલો છે, તો પણ તે ઘણાં કીમતી છે. છતાં ઉપલું દફતર પ્રગટ થવાથી હું પણ ખુશ થઈશ, કારણકે તેમાં જુદી જુદી બાબતો ઉપર અનેક બાબો વીસ્તારીને લખવામાં આવ્યા છે. કાંઈ નહીં તો ગુજરાતમાં સો-ળમી સદીમાં “અંધારૂ” હોવાનાં ગંભીર તોહમતનું તથા “ઠાકિસ અફશાદ” ના કીસાનું ખંડણ કરનારો બાબ એક ચોપાની-આમાં છપાઈ બહાર પડવો જોઈએ, કારણકે એ બાબત ઘણી અગત્યની અને કુલ પારસી આલમને લગતી છે.

નાં ૧૭૪.

પંચડાંડ.

(તા. ૧૯ મી જુન સને ૧૯૦૪)

“અકબર અને મેહેરજીરાણા”—આ બાબતના સંબંધમાં મરહુમ મહાત્મા દસ્તુર મેહેરજી રાણાના એક ઉમંગી નબિરા એર્વંદ દારાશાહ દસ્તુર મેહેરજીરાણાએ જામે જમશેદમાં છપાવેલા કાબેલિયત ભરેલા “ઇન્તેખાબ” નો એક ભાગ, જેમાં એ અગત્યની તકરારમાં વિદ્વાન પ્રોફેસર શાપુરશાહ હોરમજી હોડીવાળાએ બજાવેલા કીમતી ભાગનું વિવેચન આવેલું છે, તે અમે છેલ્લાં પંચડાંડમાં પ્રગટ કરી ગયા છીએ. આજે એજ “ઇન્તેખાબ” નો છેલ્લો ભાગ અત્રે આપિયે છીએ, કે જેમાં એ બાબતને લગતી કેટલીક નવી ખબરો સમાયલી જોવામાં આવે છે. આ બાબતના સંબંધમાં અત્રેના છાપામાં પણ પુષ્કળ તકરાર ચાલી હતી જેમાં, એકલ ડાકલ એક મુ'બઈ સમાચારેજ અંજત

લાગણીથી દોરાઈ જઈ મરહુમ દસ્તુરજીની વીરૂદ્ધ લાગ લીધો હતો; તે સિવાય, આ પંચગાંડ સહિત બીજા લગભગ તમામ પત્રોએ તરફેનમાં લાગ લઈ, એક હાથપર જેમ મરહુમ મેહરજીરાણા તથા તેમનાં ખાનદાનને વાજબી ન્યાય આપ્યો હતો, તેમ બીજા હાથપર પેલા કહેવાતા “તવારિખના વિદ્વાન અભ્યાસી,” હમકશ, મીંઠ રૂસ્તમજી પેસ્તનજી કરકરયાના ઔરંગામાર ફાકાઓનાં ખોટાફેટાઓ આપ્યું હતું. અને મીંઠ દારશાહના નીચલા ખુલાસામાંથી જાણીને અમો ખુશી છિયે કે, આ જાણીતી તકરારના સંબંધમાં વર્તમાન પત્રો વગેરેમાં આવેલાં લખાણોની અવલથી તે આખર સુધીની એક ફાઈલ મુંબઈના શુજરાતી છાપા મંડળમાં એક ચાલાક રિપોર્ટર તરિકે જાણીતા થયલા મીંઠ ખરશેદજી માણેકજી શાસ્ત્રીએ તૈયાર કરી છે, કે જે નવસારીના પહેલા દસ્તુર મેહરજી રાણાનાં કેતાબખાનામાં ભેટ કરવામાં આવે એવી વક્તી છે. અમે ધ્વંચિયે છિયે કે, ઉમંગી મીંઠ શાસ્ત્રી તે પ્રમાણે કરે, અને જો બની શકે તો મરહુમ મેહરજી રાણાના લગતા વળતાઓ પોતાનાં લેગા નાણાંથી તે ફાઈલ છપાવી તેને જાહેરાતી પણ આપે. મીંઠ દારશાહ દસ્તુરના “ધન્તેખાખ” નો પાછલો લાગ નીચે પ્રમાણે છે:—

“એરવદ જીવનજી અને પ્રોફેસર હોડીવાળાએ આ બાબદમાં જે તારીફ લાયક રંજ ખેંચી છે તે એઓના કહેવા પ્રમાણે એઓ અભ્યાસી તેમજ જરથોસ્તી હોવાને લીધે, અથવા નવસારી સાથના પોતાના સંબંધને લીધે હોય કે ગમે તેમબી હોય પણ અમારાં પુરાણાં ખાનદાન ઉપર તો એ સાહેબોએ કદી નહીં વિસરાય એવો ઉપકાર કર્યો છે તે માટે મારી પોતાની તરફથી તથા મારાં

બોહોળાં કુટુંબ તરફથી એ મેહરખાન ખેરખાહોનો હું એકવાર ફરીથી મોટો ઉપકાર માનું છું. એરવદ જીવનજી એ ચોપડીના દીબાચામાં જણાવે છે કે એ સઘળું મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજીરાણાના પુનના પ્રતાપથી જ થયું છે. તેમ પ્રો. હોડીવાલા જેવા કાબેલ ઉસ્તાદ એ મરહુમ સાહેબના પુનના પ્રતાપથી જ અમારી તરફથી નહિ ધારેલા ગેળી નીકળી આવ્યા હતા. એ મરહુમના ચઉદમા જયનશીનને મુંબઈની પારસી કેમે, નવસારીની કુલ પ્રજાએ અને કેળવાયલા નામદાર મહારાજ સર સીયાજીરાવ ગાયકવાડે થોડા વખત ઉપર જે અસાધારણ માનપાન આપ્યાં છે તે પણ અમો એ મરહુમનાજ પ્રતાપ સમજ્યે છીએ.

“મીંઠ કરકરીયાની તકરારથી અમારા કુટુંબીઓનાં દીલ દુખાયાં હતાં. તેઓને એરવદ જીવનજીની આ કીમતી કેતાબ પ્રગટ થવાથી રાહત મળી છે, એમ જાણી એવણુ સાહેબ સંતોષ લેશે. વળી નામદાર મહારાજ સર સીયાજીરાવ, જેવણુ સાહેબે પોતાની જાહેર દરબારમાં થોડા વખત ઉપર મરહુમ દસ્તુરજી મેહરજી રાણા તથા તેવણુના ખાનદાન વીશે સારા વિચાર જણાવ્યા છે, તેવણુ સાહેબે એરવદ જીવનજીની એ ચોપડીની કેટલીક નકલ તેની મોટી કીમત કરતાં ચાર ગણું દામ આપી ખરીદ કરવાની મેહરખાની કરી છે, તેથી અમારાં ખાનદાનને જે સંતોષ થયો છે તે કરતાં ઓછો સંતોષ એરવદ જીવનજીને થયો હશે નહીં.

“આ જાણીતી તકરારના સંબંધમાં વર્તમાનપત્રો વગેરેમાં આવેલાં લખાણોની અવલથી તે આખર સુધીની એક ફાઈલ મીંઠ ખ. મા. શાસ્ત્રીએ તૈયાર કરી છે—જે ફાઈલ પોતાના રેસાલા વખતે પોતાને ઘણી ઉપયોગી થઈ પડી હતી

એમ એરવદ જીવનજી પોતાની ચોપડીમાં
જણાવે મે—અને તે નવસારીની દસ્તુર
મેહરજીરાણા લાઇબ્રેરીને ભેટ આપવામાં
આવે એનું ઘણું ધન્ય છે. આ એક
જાણી જાણી અને જાણી કેવળ યદ
પડશે એમાં તો કંઈ નહીં.

“શેવટે આ તકરાર દરમિયાન એક
મહા કરનારાં વર્તમાનપત્રોમાં ખાસ કરી
“સુખદ મેઝટ,” “ભમે જમશેદ,” “કયસરે
હિંદ,” “સ્વતંત્ર,” “સત્ય મિત્ર” તથા
નાનકાં “પંચડાંડ” નો પણ આભાર
માની, આ પુરાણા “પારસી પાયોનીયર”
પત્ર “ભમે જમશેદ” ના અધિપતિએ
તા. ૧૨ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૩૬ ના
પોતાના અંકમાં એક આરટીકલ લખતાં
મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા વીશે જે
ફકરો લખ્યો છે તે અત્રે ઉતારી લઈ આ
લખાણ પત્ર સમાપ્ત કરીશઃ—“સ્વર્ગવાસી
દસતુરના દસ્તુર મેહરજીરાણા (કે તેના
પવિત્ર આત્મા ઉપર હજારો હજાર સલામ
હોજો) કે તે સાહેબના એક જીવથી પાર-
સીના આખા ટોળાને મોટું માન અને
નામીચી આખરૂ શ્રી દીલ્હીનાં પાચેત-
ખતથી મળી હતી.”

ના. ૧૭૫.

પંચડાંડ.

(તા. ૧૬ મી જુન ૧૯૦૪.)

“ચર્ચાપત્રી ઈત્યાદિને ખબર.”

“વફાદાર નબીરો”—(નવસારી) તે
લખાણ આખું ઉતારી લેવા જેટલી મોટી
જગ્યા અમારાથી ફાજલ પાડી શકાય
નહી, તેમ તેની જરૂર પણ નથી. અમે
જેટલું બન્યું તેટલું કીધું છે અને તેજ
બસ છે. ઉપક્ષરની કશી જરૂર નથી.

ના. ૧૭૬.

પંચડાંડ.

(તા. ૩ જુલાઈ સને ૧૯૦૪.)

મેહરજી રાણા સંખંધી તકરારની
પૂર્ણાહુતિ અને મી. ૦ કરકરયાની “તવા-
રિખના વિદ્વાન અભ્યાસી” તરિકની
પડતી—જોકે “અકબર તથા મેહરજી
રાણા” સંખંધી મોટા ઐતિહાસિક સવા-
લમાં મરહુમ દસ્તુરના દસ્તુર મેહરજી
રાણાની હિંમાયતમાં આપણા સુપ્રસિદ્ધ
વિદ્વાન, પ્રોફેસર શાપુરશાહ હોરમજી
હોડીવાળાનું પેલું મોતેબર પુસ્તક બાહર
પડવાનું હતું બાકી રહેલું છે, તોપણ
નજદિકનાં લલિત્યમાં તે પ્રગટ થવાની કશી
વકફી જણાતી નથી, અને તે દુઃખિયાન
મરહુમ દસ્તુરજીના એક કાબેલ નબિરા
એવંદ હારાશાહ દસ્તુર મેહરજી રાણાએ
ભમે જમશેદ જોગાં પોતાનાં છેલ્લાં લખાણ
મારફતે એ ચર્ચાની પૂર્ણાહુતિ કીધી છે,†
એટલે હાલને કાજ તો એ તકરાર
મરહુમ મહાત્મા દસ્તુરના પુરેપુરા લાભમાં
બંધ પડેલી અમે સમજીએ છીએ, અને
અમે એ તકરારમાં સારો જેવો ભાગ
લીધેલો હોવાથી તેનાપર અમારી કલમનો
ટુંક પણ શેવટનો શેરો મારવાની ફરજ
વિચારીએ છીએ. આ જોશભરી તકરારમાં
મેહરજી રાણાના પક્ષની જે અચુક ફતેહ
થઈ છે, તે પેલા “તવારિખના વિદ્વાન
અભ્યાસી” કહેવાતા મી. ૦ રૂસ્તમજી પેસ્ત-
નજી કરકરયાની સંપૂર્ણ હાર સમાન છે,
અને એ હારથી મી. ૦ કરકરયાની તવારી-
ખના ખાં તથા એક શુદ્ધ અપક્ષપાત લે-
ખક હાખલની કીર્તિ સદાખંડો પડી ભાગી છે.
તેઓ જ્યારે આ તકરારનો પેલો કુંડો
ઉઠાવી મેદાન પડ્યા, અને માત્ર મેહરજી

રાણાનેજ નહીં પણ તે, વેળાના હિન્દવાસી તમામ પારસીઓને અધિકારમાં અટવાઈ ગયલા હાખલ રંબું કરી ધરપચ મચાવવા લાગ્યા, ત્યારે થોડો વખત અણુબાણીઓ તેમનાથી લોળવાયા હતા. તે પછી તરતજ તેમની સામેની લડત ચાલુ થઈ તેમનું પોકળ ઉંઘાડું પડ્યું; અને તે એટલી હદ સુધી કે, જેમના ઉપર તેઓએ અપકીર્તિના પરદો ઢાંકેલો તેઓ વધારે તેજથી પ્રકાશી નીકળ્યા છે. અને સામા મીં કરકરયા પોતેજ અપકીર્તિમાં આવી પડ્યા છે. તેમની તકરારો પોકળ સામેત થઈ છે, તેમનાં અનુમાનો તથા સિદ્ધાંતો ખોટાં પડ્યાં છે એટલુંજ નહીં, પણ તેઓ એક અપક્ષપાત ટીકાકાર તથા તવારિખ નવેશને બદલે પક્ષપાત તથા પક્ષાપક્ષની લાગણીથી દોરાઈ જતા લેખક હાખલ ઉંઘાડા પડ્યા છે, કે જે વર્તણુક ખરા ટીકાકાર સુદ્ધા તવારિખનવેશના અધિકારને છાજતી નથી. સામાવાળાઓનો મજબુત બચાવ રંબું થયા પછી તેનો રહ જવાબ આપવાની તેમણે બહાર રીતે કબુલાત આપી હતી, પણ ત્રણ વર્ષની મોટી મુદત વીતી ગયા છતાં તે તેઓ અદા કરી શક્યા નથી, જે ઉપરથી સાર એજ નિકળે છે કે, પોતાની હાર છુપાવી ખસી જવાની તેમની એક ચુકિત માત્ર હતી. એ નામોસી ભરેલી હારમાંથી તેમને બચાવી લેવાને તેમના પક્ષકાર છાપાએ પુષ્ટળ તજવિજ કીધી હતી, પણ તેથી તેમને ચારી આપી શકી નથી. આજકાલ તેઓ મેહરજી રાણા સંબંધી તકરારનાં મેદાનમાંથી પીઠ ફેરવી ચાલ્યા છે. એટલુંજ નહીં, બહાર ચર્ચાના રણક્ષેત્રમાંથી પણ બંણે ગેપ થઈ ગયલા બંણાય છે; અને હવે એવું દીસે છે કે, તેમનાં એતિહાસિક લખાણો ખરી સિદ્ધતા તથા પાકટ અભ્યાસનાં નહીં, પણ ઉપર ટપકેના અભ્યાસનાં તથા ફાકામાર હતાં.

અને તેમની પ્રથમની ધાંધળા ધરપજે “મેરેકુ કોઈ નહીં મારે તો મેં સારે ગાવકુ માડું” તે હસવા ભેગ નિયમપર થયલી હોવી જોઈએ. મીં કરકરયાની જે વલણો આપણા જોવામાં આવી છે તેનું પરિણામ આ કરતાં જુદું નિપજી શકે નહીં, અને ત્યારે તેઓ જે ફેળે પહોંચ્યા છે તે ગમે એવો ફ્યા આણવા ભેગ તોપણ સ્વાભાવિક તથા વ્યવહારિકજ છે.

નાં ૧૭૭.

પંચડાંડ.

(તા. ૩ જુલાઈ સને ૧૯૦૪)

પારસી “બુદ્ધીન” સવાલ મોટી કમીટી—હિમાયતોની અરધી હાર.

—

મીં કરકરયાની એ સલામાં કેખા-યલી ન છાજતી વર્તણુક—એજ રીતે સલામાં આપણા પેલા “તવારિખના વિદ્વાન અભ્યાસી” મીં ૩. પે કરકરયાએ ચલાવેલી વર્તણુક અથવા કીધેલો “કેખાવ” પણ ખાસ નોંધ લેવા તથા સખ્ત ટીકા કરવા ભેગ માલમ પડે છે. તવારિખન-વેશ અથવા “તવારિખના વિદ્વાન અભ્યાસી” નો ફાંકો રાખનારાઓમાં જે પહેલા મોટા ગુણની આવશ્યકતા છે, તે અપક્ષપાત-પણાંનો છે; પણ અમે દલગીરી સાથે એ ગુણની ખુદ મીં કરકરયામાં જોતા આવ્યા છીએ; અને તેજ કારણે, અકબર તથા મેહરજી રાણા સંબંધી તકરારમાં તેમનો ફ્યા આણવા ભેગ પરાજય થયો હતો. ખીજા હાથપર એઓ પારસી કોમના સવા-લોની બાબતમાં સુધારાવાળાઓના પક્ષમાં ધુસેલા, અથવા તે તરફ દોરાઈ ગયેલા છે, અને તેથી તેમના ચિત્તારો ઘણી વેળા

પક્ષપાતી માલમ પડે છે. અમે તેની દરકાર કરત નહીં, પણ તેવણુ જ્યારે પક્ષ-પક્ષનાં અનુનમાં સામવાજાઓ પર ઉતરી પડે છે, ત્યારે તે સામે નાપસંદગી દેખા-ડ્યા વિના ચાલતું નથી. ઉપલી સભામાં તેમણે કીધેલો નીચેલો દેખાવ, તેનો એક તાલે દાખલો છે. મીં હો. ન. લોર્ડ જ્યારે પોતાની દરખાસ્તના સંબંધમાં વિવેચન કરતા હતા, ત્યારે એવી સભાના તરિકા તથા વિચેકમુદિથી ઉલટી રીતે મીં કરકરયાએ, હીસા હીસ! બોંશ બોંશ! ના હિનપસ્તી ભરેલા અવાજે કર્યા હતા. મીં કરકરયાની આ વર્તણુક ઉપર અમે કાંઈ પણ ટીકા કરવા કરતાં, ખુદ એ સભામાં તેમની સામે જે ટીકા થયા હતા તે અત્રે ઉતારી લઈનેજ અમે સંતોષ પામીશું કે જે ટીકા મીં કરકરયાને તેમનાં ખરાં સ્વરૂપમાં રજુ કરે છે, અને જેના સામે તેવણુ પોતાનો કશો બચાવ કરી શક્યા નહતા તે નીચે પ્રમાણે:—

અત્રે મીં લોર્ડ વધારે ખુલાસાદાર સમજ આપતા હતા, દરમ્યાન મીં રૂ. પે. કરકરયાએ “હીશ હીશ, બોંશ બોંશ” એવા અવાજે કર્યા હતા.

ડા. સુખીઆ-હું સરનશીનનું ધ્યાન ખેંચું છું કે, કેઈ સભાસદ પોતાની દર-ખાસ્તના ટેકા ઉપર વિવેચન કરતા હોય ત્યારે તેની વચે તદન ન છાજતી રીતે “હીશ ને બોંશ” એવા શબ્દો ઉચારવા એ ઘણું શરમ ભર્યું છે. મીં કરકરયા જેવા એક યુનીવરસીટીની કેલવણી લીધેલા સખસ તરફથી આવા બોલ બાહુર પડે એ બીલ-કુલ શોભાભર્યું નથી.

મીં લોર્ડ-બોલવા દેવો. કાંઈ નહીં, બોલવા દેઓ. મને એ સામે વાંધો નથી.

સરનશીન-હવે એ વાત જવા દેવો.

ડા. સુખીઆ-ત્યારે તમે એવા માણ-સના બોલવાને અગત્યતા લાગુ પાડવા માગતા નથી, એમજ કેની?

સરનશીન-હા, હું કહું છું કે હવે એ વાત જવા દેઓ.

ડા. સુખીઆ-હા, ત્યારે એવાઓને નહીં ગણકારતા હોવો તો ઠીક, તે વાજ-બીજ છે.”

નાં ૧૭૮.

ભમે જમશેદ.

(તાં ૩૦મી જુલાઈ સને ૧૯૦૪.)

[ઇ. સ. ૧૯૦૩-૦૪ માં જુહાપીનાને જરથોસ્તી ધર્મમાં લેવાની ગરમ તકરાર પારસીઓમાં ચાલી હતી તે વખતે મી. હોરમજી નવરોજી લોર્ડે ૧૯૦૪ ના જુલાઈ માસની તા. ૩૦ મીનાં “ભમે જમશેદ” પત્રમાં જુહાપીનાને જરથોસ્તી ધર્મમાં વટલાવવાની વીરૂધ્ધમાં લખાણ કર્યું હતું; અને તેનાં કુટુંબ દેડબીલો પણ છપાવી ભહેરમાં વહેંચ્યાં હતાં, જેમાંના થોડે ભાગ નીચે આપવામાં આવ્યો છે, એવું દેખાડવાની મતલબથી કે પારસીઓમાં જ્યારે પણ ધર્મ સંબંધી તકરાર નીકળે છે ત્યારે એક ચા બીજી બોરડું એમજ કહે છે કે ધર્મનું જ્ઞાન હતું નહિ, નથી વગેરે. પણ મી. લોર્ડ કહે છે કે જરથોસ્તી ધર્મ એવો છે કે તેના પુનરીઓ વધીક, કેટલેક દરજ્જે હાલ પણ તે સમજી શકતા નથી.]

પારસીઓનું હાલનું ધર્મ જ્ઞાન.

કમનસિબે હાલનું આપણું ધર્મજ્ઞાન કેવું છે તેનો ખરો ચીતાર જે ૨૦) વરસ પર મેં અત્રેના Times of India માં આપ્યો હતો તે ઉપર તમારું ધ્યાન ખેંચું છું. અને ૨૦) વરસ દરમ્યાન એ કાંઈ વધારો થયા હોય તો તે ધર્મ પુસ્તકોના તરજુમો કરવામાં દીસે છે પણ તેથી સીધ નથી એમ માહીતગારો કબુલ કરે છે. તથા યુનીવરસીટીની પરીક્ષાઓમાં આપણા ધર્મ પુસ્તકોની ભાષા દાખલ થઈ છે તે ખરો સુધારો છે. તે એક સુખ પ્રગટું છે. પણ ખોટા તરજુમો સુધાર્યા નથી.

(*The Times of India*, 2nd Jan. 1885.)

THE PARSEE RELIGION.

"It was a most novel and interesting spectacle which was witnessed the other day when an intelligent and cultivated member of the Parsee priesthood stood in the centre of the Town Hall expounding with ease the mysteries of one of the oldest, if not the oldest of the religious systems of the world, the followers of which fill no insignificant place in the life of the Bombay Community. That it should be possible for a member of the much-abused Parsee Priesthood to stand up in his place to vindicate his faith in the very Hall in which it has been previously assailed by Christian Missionaries, is indeed a very good sign of the times, and marks an era in the growing popular appreciation of the Parsee Religion. But while candidly offering to the lecturer a humble tribute of praise to his scholarly and popular treatment of his subject, I cannot but take exception to some of the views which he has advanced and which if correct, cannot but throw discredit upon the Religion of the Parsees. The views referred to are such as can hardly harmonize with the science and philosophy of the present era. The lecturer would have exercised sound judgment and discretion if he had seen his way to omit from his lecture certain spurious

dogmas by which his very clever essay is somewhat disfigured, such as the doctrines of resurrection, of the abode of the soul in this world for 3 days after its separation from the body, of purgatory, and others which are so very repugnant to the spirit of this age of reason. These doctrines and others of a kindred nature have been foisted upon Zoroastrianism by commentators who flourished in the ages which succeeded that of Zoroaster, and the fact—a point which the lecturer has strongly emphasized—that these doctrines present analogies to similar doctrines in other religions, far from tending to exalt the Parsee religion, only goes to detract from its beauty. I can scarcely find fault with Mr.....for these faulty expositions of Zoroastrianism, because so far back as 500 years before the commencement of the Christian era and indeed far earlier than that date—Zoroastrianism was a sealed book even to its own votaries as is the case to some extent even at the present day. Zoroastrianism, unlike other religions, is unique in its origin and development. It is only a few decades since the language of the Gathas, the oldest of the Parsee Scriptures began to be partially understood and the acquaintance of many of the European *Savants* with the Zoroastrian religion is based—as appears from their translations of the text—largely upon the Pehlvi, Sanskrit, Pazand, and other works which go under the name of Parsi scriptures, but almost all of which contain

such an enormous admixture of spurious matter that the Parsee religion, as professed by the generality of the community and as interpreted by the *Savants* of Europe, bears in several important points as little resemblance to true Zoroastrianism as things unnatural bear to the natural. No wonder then that Kant, the great German Philosopher, could not discover the slightest trace of philosophical ideas in the Zoroastrian religion, and no wonder that the rising generation of students of Parsee religion should now take upon trust anything that emanates from the Oriental scholars of the West; and this view of mine receives confirmation from the opinion of Dr. Haug that "European authority is apt to be treated with too much deference by the Oriental mind."

January 14th.

Yours &c.

H. N. LORD.

ઉપલા અંગ્રેજી પત્રમાંથી બુલથી દાખલ થયેલા એ શબ્દો કાઢી નાખ્યા છે જેને આપણા સવાલ સાથે કશી નીસબત નથી.*

* આ લખાણ મી. હોર્ડનું પોતાનું છે.

નાં ૧૭૯

સાંજ વર્તમાન

(તા. ૨ જાન્યુઆરી ૧૯૦૩)

જુહીનને જરથોસ્તી મજહબમાં લેવાનો
સવાલ.

(સાંજ વર્તમાન સાડ લખનાર)

(શાપુરજી કાવસજી હોડીવાલા બી. એ.)

[ઇ. સ. ૧૯૦૩-૦૪માં જુહીનને જરથોસ્તી ધર્મમાં વટલાવવાની તકરાર પારસીઓમાં ચાલી હતી તે વખતે, આંગળ લખાયલાં તથા છપાયલાં ચોપડી ચોપાન્યાં માટે વાંધો નીકળ્યો હતો કે કબીસાની તકરાર વખતે ખોટાં ચોપાન્યાં નીકળ્યાં હતાં, એ બાબદના સંબંધમાં "સાંજ વર્તમાન" પત્રમાં લખાણો આવવા માંડ્યાં હતાં, જેમાંથી "કાઠરા અફસાદના ક્રીસતા" વિષેનો ભાગ નીચે આપવામાં આવ્યો છે; કારણકે દસ્તુર મેહેરજી રાણાવાળી આ તકરાર દરમ્યાન મી. કરકરીઆએ "હાદેસાનામાં" માહેલા કાઠરા અફસાદના મજકુર ક્રીસતાનો ટેકા લીધો છે, તે કેટલો તકલીફી છે તે માલમ પડી આવે.

વળી ધરાનના જરથોસ્તીઓમાં ધર્મજ્ઞાન કેવું અને કેટલું હતું તે પણ આ લખાણમાંથી જણાઈ આવશે.]

૭૯ રેવાયતમાં એક સવાલ જુહીનનાં બચ્ચાંઓ લવચેનો છે. હિંદુસ્તાનવાલાઓએ શ્રી ધરાનના મોખેદ, દસ્તુરો લવગેરેને પુછાવ્યું હતું કે હિંદુસ્તાનમાં જુહીનનાં બચ્ચાંઓને સહરો કુસ્તી પેહેરાવી તેઓને હાથે ફરન લવગેરેનું કામ વટીક કરાવવામાં આવે છે, પણ તેઓનાં રૂવાનને દુખમે ચઢાવવામાં આવતાં નથી એ વાજબી છે કે ? આના ઉપર ખાન-

બહાદુર બહુમનજી બેહરામજી પટેલે વાજળી રીતે નુકતેચીની કીધી હતી કે, “શુ” આજથી ૧૩૦ વર્ષની વાત ઉપર આપણી ધર્મ સંબંધી હાલત એટલી બધી અજ્ઞાન હતી કે જુદીને છોકરાં કને દરૂન બાજ વટીક કરાવે? શુ” તે વખતના ઇરાનના દસ્તુર મોખેદા ધણા કાખેસ અને ફાજલ હતા કે એવા સવાલોના જવાબ હાકારમાં આપી શકે? એવાં સેંકડો ભુતયાંઓ છે કે જેને તે વખતેથી કોઇએ વજન આપ્યું નથી અને આજનાં વખતમાં આપશે નહીં”

ઉપલાં લેખાંબુના ટેકામાં “અખબારે કખીસે” માંથી થોડાક ફકરાઓ ટાંકીશ.

તા. ૨૬ મી મારચ ૧૮૨૭ ના ઉપલાં પત્રના પર) માં પાના ઉપર કહે છે કે, “એનો જવાબ એ છે જે કાઉશ અફશાહનો કીશો કહાં પબલીક રહેલો છે ને કીઆ શાલમાં બનેલો છે, તે બનાવનાર કોણ છે, ને તેમાં ખોટાઈ તે ધનીનું છે યા તમો જેમ બીજાં પુસ્તકોમાં ફરફાર કરાવોય તેમ છે.” પાને ૫૩ મેં કહે છે, “હવે જુવો જે મલકમની ખુક પાને ૧૭૩ ના લખેઆ મુજબ તો કશી પાતીનું ઠેકાનું ઇરાનના પારસીઓનું નજર આવતું નથી. તેથી તે લોકો ચુકેલા છે ને તેનો કશી પાતીનો પાએઓ રહો નથી ને તેને તમે અનબનાં લોકોને સમજવીને પીનદારાવોની મીસાલે લોકોને ધગોય.”

તા. ૧૮ મી મે ૧૮૨૭ ના “અખબારે કખીસે”ને ૧૨૧ મેં પાને કહે છે કે, “એ અખતમો જે બમાશ વેલાતીનું નામ લખીઉં છે તે વાત ગલત છે કાંએ જે બમાશ વેલાતી આવેઆ તારે તેવોનને મળવાને વાશતે નોશારીના દશતુરજી બમાશપજી વલદે આશાજી શ્રી શુરત

મધે આવીને દશતુર બમાશ વેલાતીને તથા દશતુર બમાશપજી નોશારીવાલાને મુલાકાત થઇ, તારે નોશારીવાલા દશતુર બમાશપ વેલાતીનાં કાનમાં બાલી દિડી, તે વારે નોશારીવાલા દશતુરે વેલાતી દશતુર બમાશપને પ્રથમ જે તમે દશતુર થાઇને કાનમાં બાલી કેમ રાખી છે? તારે તે બોલ્યો જે અવશતામા કહે છે જે મોખેદ તથા દશતુરનાં કાનમાં છેદ જોઇયે તારે અવશતાની માએનીથી વેલાતી દશતુરની નોશારીવાલા દશતુરે ખાતર જમે કીધી જે દશતુર તથા મોખેદ કાને બહેરો નહીં જોઇએ, કાંઇ જે યએજદાથરનું કામ બહેરાથી નહીં થાય. તે ઉપરથી દશતુર બમાશપ વેલાતીએ તેજ વખત પોતાના કાનમોથી બાલી કહાડી નાખીને બોલેયો જે વેલાત મધે તો શરવમા કાનમાં બાલી છે. તે વેલાત જોઇને શરવેનાં કાનમાંથી બાલી કરાવી નાંખશ જે કંઈ તમે હીનદોશતાનમે આપણી દીનનું કામ ચલાવો છેવો તે ગનું દરશત છે. હવે દુનયાંના લોકોની ખીજમતમે અરજ કરૂં છઉં જે તમે વીચારો જે વેલાતમાં કંઈ વાતનું પાધરૂં નથી. વેલાતમે તો માશ ૧ ચુકેલા છે. પન બીજું ગણું લી ચુકેલા છે પણ તે બીચારા શું કરે તેનાની ઉપર જુદી નવાલાનો ગનો જુલમ છે વાશતે ચુકેલું ભુલેલું જેમ ચાલયું આવે છે તેમ ચલાવે છે.”

સુસ વાંચનારને કહેવાની જરૂર નથી કે “વેલાત” એટલે આપણો અસલ દેશ “ઇરાન.” ઉપલી ખીના સાફ દેખાડે છે (અને તે ખીના સામી બાબુવાલા કદમી-ઓએ ખોટી પાડી નથી) કે ખાનબહાદુર બહુમનજી કહે છે તેમ ઇરાનમાં કાખેલ અને ફાજલ કોઇ હતાજ નહીં. કખીસાની જુએસની વખતે ધણાક ભુતયાંઓ યાને બનાવટી કેતાબો સામસામેવાળા પોતાની

અંબાદે દેખાડી આપવા સાડે બનાવતા હતા તે બીના “અખબારે કબીસે” તથા “એખતાલે કબીસે”ની કાંઈલો ઉઠાવતાં કોઈ પણ અકસ્માતે સહેલાઈથી જણાઈ આવશે. હું અત્રે થોડાક દાખલા ટાંકીશ.

તા. ૧૧ મી મે ૧૮૨૭ નાં “અખ-બારે કબીસે”ને ૧૦૧ મે પાને આ પ્રમાણે લખાણ છે. “બીબુ” અગરબે તમેએ ઉપર કહેલી વાત ઉપરથીબી ધનકાર બશે. તે ૧) મહાભારત દ્વિતર પુરાણ આપણી ધરાન જમીનના દશતુરો તથા દાવરોની શહીશુધાનું છે તે દ્વિતરને જે દાડે મેદાંણ પાડશું તે દાડે કંઈજ તમારી શોભા રહેશે નહીં.” વાંચનારને અત્રે કહેવાની જરૂર છે કે આ ઉપલું ખ્યાન ૭૮) રેવાયતવાળી કેતાબને લાગુ પડે છે તે વિશેનું વધુ વિગત-વાર લખાણ પાછળથી ઉપલાં પત્રમાં છપાયું હતું એમ એ. માણેકજી રસ્તમજી ઉનવાળા, કે જેવણે ઉપલાં પત્રની કાંઈલ મને મેહરબાનીની રાહે વાપરવા આપી છે, તેવણનું કહેવું છે. પણ કમનશીએ ઉપલી કાંઈલમાંથી જોઈતાજ પાનાં કોઈએ પાછ-લથી બદ દીઆનતથી કાઢી લીધાં છે એમ દીશે છે.

“એખતાલે કબીસે” નાં તા. ૧૨-૬ +૧૮૨૭ નાં ૧૨૮ માં પાના ઉપર આ મુજબનું લખાણ છે. “પન બરે કેથે કબીશાને. થાંગો લાગો નહો તારે લોકોને સંમજાવવા સાડું હાલ ૩ દશતુરોએ મલીને ૩ કેતાબો કબીશાનાં જીવ ઉપર બનાવટ કીધીય અને વલી ચોથા શ્રી—વાલા દશતુરજી સાહેબ બનાવટની વધ-યારી કરે છે.”

ના. ૧૮૦.

બમે જમશેદ.

(તા. ૨ જ. આગસ્ટ સને ૧૬૦૪.)

૪૦૦ વરસનું એક ગંભીર ઝાડ.

દસતુરજી મેહરજીરાણાનાં ખાનદાનની વંશાવળી.

ગુજરાતને છઠે ખુણે આવેલી નાનકડી નવસારી નગરીમાંથી છેક દીલ્હી સુધી મોગલ બાદશાહ અકબરની દરબારમાં રોશની નાખી પારસી આલમની કીરતીમાં વધારો કરનાર પેલા મહાપુજ્ય મરહુમ દસતુરાન દસતુર મેહરજીરાણાનાં નામથી આજે કયો પારસી અજાણ્યો છે? એ નામવર દસતુરજીને બેહિસતનશીન થયાને આજે સુમારે સવાત્રણસે વરસ થયાં છે તે છતાં નવસારી તેમજ મુંબઈ વગેરે ઠેકાણેના પારસીઓ એ મરહુમનાં નામ ઉપર કેવા ફીદા છે તે એ મરહુમનાં ચઉદમા જયનશીન વડા દસતુરજી દારા-બજી માહીયારજીને એ વરસની વાટ ઉપર મુંબઈ તેમજ નવસારીમાં મળેલાં અસા-ધારણ જાહેર માનપાનો ઉપરથી માલમ પડી આવ્યું છે.

એ દસતુરજીના એક ખાનદાની એર-વદ દારાબજી રસ્તમજીએ એ ખાનદાનની વંશાવળી એક ઝાડના આકારમાં છપાવી પ્રગટ કરી છે, તેની એક નકલ અમોને મળી છે. શેઠખાનદાનની વંશાવળીનું એવું એક ઝાડ આગળ છાપવામાં આવ્યું છે, પણ તે ઝાડ તદ્દન સીધું હોવા સાથે ફક્ત એકજ રંગમાં છાપવામાં આવ્યું છે, જ્યારે હાલનું ઝાડ વાકું ટીકું હોવા સાથે તેને જુદા જુદા “શેડીંગ” આપેલાં હોવાથી, તે એક કુદરતી ઝાડનો વધારે સારો ખ્યાલ આપે છે. આ ઝાડ ઉંચા

કોમો પેપર ઉપર જુદા જુદા આઠ રંગમાં ઘણી કારીગરીથી છાપવામાં આવ્યું છે. મરહુમ દસતુરજી મેહેરજી રાણાનું ખાનદાન જેમ સરવેથી પુરાણું છે તેમ તે સરવેથી મોટું પણ હશે એમ અમે ધારીએ છીએ. આ ઝાડનાં થડમાં મુળ પુરૂશ તરીકે મેહેરજી રાણાનું નામ જોવામાં આવે છે, તો પણ એ વંશાવળી સંપુરણ નથી. ભરમપોરીયા દસતુર તથા વજીરદાર એ બે ખાનદાની ડાળીઓ જ્યાંની તંગાસને લીધે કાપી નાખવામાં આવી છે, અને તેથી એ વંશાવળીનું નામ મરહુમ પહેલા દસતુર મેહેરજી રાણાનાં ખાનદાનવાળા દસતુર સોરાબજી રૂસતમજીનાં ખાનદાનની વંશાવળી કરી રાખવામાં આવ્યું છે. એટલે એમાં મેહેરજીરાણાનાં હાલનાં નજદીકના ત્રણ મોટાં ખાનદાનોનીજ વંશાવળી સમાવવામાં આવી છે. મજકુર બે ખાનદાનો પણ જો એમાં સમાવવામાં આવ્યાં હોતે તો એ ઝાડ અલબત્ત ઘણું ગંભીર થઈ પડતે.

મજકુર ત્રણ ખાનદાનો જુદા જુદા રંગોને લીધે એકદમ ઓળખાઈ આવે છે. વળી દસતુરજી મેહેરજી રાણાની ગાદી ઉપર આવનારા દસતુરો અને નાયબ દસતુરો, તેઓના અનુક્રમ નંબર તથા મરણના ચોક્કસ દીવસો સહીત એકદમ માલમ પડી આવે છે. તમામ ભગર સાથે ટોળાંની વંશાવળી એરવદ રૂ. જા. દસતુર મેહેરજીરાણાએ પ્રગટ કરી છે. તેમાં બીજાઓના પાળક થનારા માણસોનો સંબંધ તેઓના સગા બાપ સાથે જણાવવામાં આવ્યો નથી, પણ આ વંશાવળીમાં તો એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી છે કે તેમાં ઉપલા અને સંબંધો ખુલ્લા માલમ પડી આવે છે તેથી એ ખાનદાનના નામગરજી જો સમુજામાં શુભ થઈ જાય તો પણ તે

સમજામાં આ ઝાડમાંથી ખુલ્લા માલમ પડી આવે એમ છે. નાની ઉંમરે મરણ પામેલાં બાળકો જેઓને “ ખુદ ” કહે છે તે સમજામાંઓનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે અને કોણ કોણ મરણ પામ્યા અને કોણ હાલ હાથાત છે તે પણ એ ઝાડ ખતાવે છે. એ ઉપરાંત રોજ ૨૪ મે. માહ ૧, સને ૫૫૧ યજ્ઞદેવરદીને દીને નવસારીમાં આવનાર પહેલા અથોરનાન મુળ પુરૂશ જરથોસ્ત મોબેદથી મેહેરજીરાણા દશમી પેઢીએ સીધા ઉતરી આવે છે તે પણ ખતાવવામાં આવ્યું છે. મજકુર જરથોસ્ત મોબેદ અને પ્રખ્યાત દસતુર નેરીઓસંગ ધવલની વચ્ચેની વંશાવળી અધુરી હોવાથી તે પડતી મેલવાનું દરૂસત વીચારવામાં આવ્યું છે. આટલી પુરાણી અને મોટી વંશાવળી સંપુરણ ધરાવવા માટે અમે એ ખાનદાનને ભાગ્યશાળી સમજીએ છીએ. ચારસો વરસનું આવું જીવું ગંભીર ઝાડ આવી આખા હાલતમાં ટકી રહે એ ખુશી થવા જોગ છે; અને એનાં થડ આગળની ઉપલી બે ડાળીઓ જો કાપી નાખવામાં નહીં આવતે તો એ ઝાડ ખરેખર નીચે જુમાઈ પડતે.

આવતા અસપંદાદ મહીનાનો દેપાદર રોજ મરહુમ દસતુરજી મેહેરજીરાણાની ૩૧૪ માં વરસની બાજનો દીવસ છે, તે દીવસે એ મરહુમના સેંકડો વખાણનારાઓ મરનારની નંધયતે બાજ જશણ કરશે. આ એક ઘણીજ સરસ યાદગારી છે. અને આ “ ઝાડ ” ફરેમમાં ટાંગવાથી એ મરહુમની એક બીજી યાદ જળવાઈ રહેશે. એરવદ દારાબની આ ઉલટ અને મેહેનત સતુતીપાત્ર છે. એ વંશાવળી બહાર પાડવામાં એ જવાનયાએ કાંઈ પણ હાંસલની હોંસ તો અલબત્ત રાખી નહીજ હશે, તો પણ એની પછવાડે મોટો ખરચ થયેલો

માલમ પડે છે આ વંશાવળી મુંબઈ કાલ્યાણેવીના એક જુલ્યામાં આવેલા “ચીત્રોત્કલેષ”માં છપાવવામાં આવી છે. આ છાપનાર સોનાને આંક ધરાવનાર એક દેશી છે, અને એક દેશીને હાથે આવી કારીગરી થયેલી જોઈ અમેને સંતોષ ઉપજે છે. આ વંશાવળી સાથે બીજાઓને લાગતું વળગતું નથી તોપણ તે એકવાર જોવાની લીધેલી મહેનત ફાલે જશે નહીં.

નાં ૧૮૧

જામે જમશેદ

(તા. ૧૩ મી અક્ટોબર સને ૧૯૦૪)

૨૬૯ વરસોની એક યાદ.—આજે
હીંદુસ્થાનમાં બનેલો
ગમખવાર બનાવ.

એક બાહોશ લડવઈયો, એક વીઢવાન અલયાસી, એક ચુસત ધનસાફી શેહેન-શાહ કે જે એકવેળા મખમલી બેઠકો, તથા રેશમી કીનખાબી કપડાંઓથી હીરાજડીત તખત ઉપર બીરાજતો હતો. જેની આસ-પાસ કુરનસ બળવી રતન જડીત સીરપેચ આંધી અમીર ઉમરાવો ઉભા રહેતા હતા, જેના રાજમેહેલ આગળ માણકો, પાનાં તથા પોખરાજ જડીત અમબારીઓથી સજાયલા હાથીઓ સહા ઉસતવાર રહેતા હતા, જેની સવારીની પાછળ મોતીઓ-ની કલગીર ખોસેલા ઘોડાઓની પીઠ ઉપર ભરજરીન પોશાક પહેરેલા સવારોની અલગાર લાગતી હતી, જે પર્થસાએ તોલાઈને ગરીબોને વહેંચતો હતો, અને સોના રૂપાની બનાવેલી બદામો અને મેવા તથા બીજાં ફળો પોતાને હાથે ઉછાળતો હતો તે જેવો શેહેનશાહ—બાહોળી સહન-તનો માલેક—પારસીઓને આહનારો,

શેહેનશાહ અકબર આજે બરાબર ૨૬૯ વરસોની વાત ઉપર તા. ૧૩ મી અક્ટોબર સને ૧૯૦૪ માં મરણ પામ્યો હતો.

શેહેનશાહ અકબર માત્ર ૧૩ વરસની કુમળી ઉમરે સને ૧૫૫૬ માં દીલ્લીના તખતે બીરાજ્યો હતો. એ શેહેનશાહ બાલક ઘણો કાબેલ હતો. એનાં કેટલાંક વખાણુવા લાયક લખાણોમાં “આઈને અકબરી” એક તારીફ લાયક ગણાય છે. અકબર જેપુરના રાજા બહારમલની છોકરી સાથે પરણ્યો હતો, અને પોતાના સસરા તથા સાળાને પોતાના લશકરમાં સરદારી બક્ષી હતી. તેની એક બીજી બાયડી પણ હતી અને તે રજપુત રાજાઓની આલાદની હતી.

અકબરને ઝાઝી ઉંઘ નહીં હતી તથા વીઢયાહુનર બાબે તે કોઈ કોઈ વેળા રાત્રોની રાતો જાગીને ઠહાડતો હતો. અકબર શેહેનશાહને શીકારનો ઘણો શોખ હતો અને વાઘ, વર, જેવાં વીકાળ પ્રાણીઓ-નોજ તે શીકાર ઘણો કરતો હતો. ધરમ વીશે તે ઘણો અપક્ષપાત વીચાર ધરાવતો હતો. બદનને કસવું અને દુઃખ સોસવા શીખવું, એવા વીચાર તેના હતા, તેથી તે મોટી મંજલો કરતો હતો. તેણે વેદ, ભારત, રામાયણ, લીલાવતી, ઇત્યાદી, સંસ્કૃત ગ્રંથોના તરજુમા ફારસી ભાષામાં કરાવ્યા હતા. તેણે કેટલાક કાબેલ ખ્રીસતી પાદરીઓ-ને ગોવેથી બોલાવી મંગાવ્યા અને તેઓની પાસે કેટલાક છોકરાઓને વીઢયા અલયાસ કરાવ્યો, ખ્રીસતી બાઈબલનો તરજુમા કરાવવાનું કામ તેણે અબુલ ફઝલને સોંપ્યું હતું. જરથોસતી મહજબની સમજ માટે નવસારીરાળા હસતુરાન હસ-તુર મેહેરજી રાણાને પણ દીલ્લી ખાતે બોલાવ્યા હતા.

એ સરવે છતાં એની સાદાઈ વખાણુ-વાળો હતો. બીજા રાજાઓની માફક ડાળ

નહી કરતાં. ધનસાફ કરવા તખતની નીચે તે બેસતો હતો, સરવે સાથે તે બોલતો હતો, કંઈ ગરીબ માણસ નજરાણું લાવે તો તે લઈ તેનો ઉપકાર માની તે સાથે વાત કરતો હતો. અને તેના ખંગ વાળી આપતો હતો. તે અંદાજથી આણું લેતો તથા એક પોહિર સુતો હતો. તેની રધવત તેની ઉપર ઘણા પયારથી જોઈ તેની દેહસત રાખતી હતી અને દુશમનો તેનું નામ સાંભળી ઠરઠર કાંપતા હતા.

નાં ૧૮૨

નવસારી પ્રકાશ.

(તા. ૨૦ મી જાન્યુઆરી સને ૧૯૦૭)

રાખી દીલ દાઝ દેશની, ધરી સાચ ને આશ,
નવીન સ્થાપના તેજથી, નવસારી પ્રકાશ.

અકબરની તવારીખના સંખ્યામાં
મી. ૩. પે. કરકરીઆનું ઉઘાડું
પડેલું નવું ખોટાડું.

એક “ હીસ્ટોરીઅન ” અથવા તવારીખના ખાંતરીકેનો મી. ૩સ્તમજી પેસ્તનજી કરકરીઆનો દાવો કેટલો પોકળ છે, તેના અનેક દાખલા અત્યાર અગાઉના બહેર થઈ ચુક્યા છે. તેઓમાં સઉથી મોતેબર અને આપણ સાથે સંબંધ ધરાવતો દાખલો, મરહુમ પેહલા દસ્તુર મેહેરજી રાણાને લગતો છે, કે જેમાં મી. ૩ કરકરીઆનું અકબરની તવારીખ સંબંધી અજ્ઞાનપણું પુરતી રીતે ઉઘાડું પડ્યું છે. મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણા પોતાના જમાનામાં એક ભણેલા તથા ધરદેજગાર અને નમુનેદાર દસ્તુર હતા, અને તેઓએ દીલ્હી જઈ શેહનશાહ અકબરનાં ધર્મ મંડળમાં ભાગ લઈ જરથોસ્તી ધર્મની મોતેબરી બહેર કીધી હતી, તથા અકબરને તે ધરમની ખુલ્લે સમજાવી તેને તેના

તરફ જનકેશાન કીધો હતો, કે જે વાતની નોંધ તે વેળાની તવારીખમાં થયેલી છે, અને તેમની તે સેવા માટે એ મહાન મોગલ શેહનશાહ તરફથી ધનામમાં એક ચાહગાર વજીફ મળેલો હતો મોળુદ છે. એટલું છતાં, મી. ૩ કરકરીઆએ તેનો ધનકાર કરી, અકબરને જરથોસ્તી ધરમ સમજાવવાનું માન એક ધરાની દસ્તુર અરદેશરને આપ્યું એટલું જ નહીં, પણ દસ્તુર મેહેરજી રાણાની તેવું કામ બજાવવાની લાયકાત ઉપર શક નાખી તે દસ્તુરજીને જ નહીં પણ તે વેળાના હીંદના તમામ પારસીઓને ધરમ જ્ઞાન વગરના તથા દીનથી ખેરાહ જેવા જણાવવાની અસાધારણ હીમત કીધી હતી પણ તેમાં તેઓ તદ્દન ફસડી ગયા હતા. “ એડીઓકલટરી ” ના તખલ્લુસના વીદવાના લેખક, જેઓ હવે ઝાંઝે વખત આપણી જાણ પીછાણથી છુપા રહ્યા નથી, તેવણે તારીફ લાયક કાબેલીયત તથા અચુક દાખલા પુરાવાથી મી. ૩ કરકરીઆનો રદ જવાબ આપી તેમનાં સીધાંતો તથા તકરારોને ખીલકુલ જમીન દોસ્ત કરી નાંખ્યાં હતાં, અને તે પછી શમ્સુલ ઓલમાં એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ રાયલ એશીયાટીક સોસાયટીની મુબઇની શાખાની સભામાં વીદવતા ભરેલો નીળાંધ વાંચીને, તથા પાછલથી એક મોટું દલદાર પુસ્તક છપાવીને, વધુ દાખલા પુરાવા તથા સતવાર દસ્તાવેજોથી મી. ૩ કરકરીઆનું ખોટાડું ધરીપુર્ણ કરી આપ્યું હતું. તેથી જોકે મી. ૩ કરકરીઆનું પુલસુંધણું છેક જતું રહ્યું હતું, તોપણ તેઓ પોતાની હાર કબુલ કરી ચુપ બેઠા નહીં. તેઓએ પોતા તરફનો જવાબ આપવાની ખુદલે ખુદલી કબુલતા આપી હતી, અને તવારીખના શીફીનો તથા અબ્યાસીઓ તેની રાહ કાગને ડોલે જોતા હતા.

તે બનાવને આજ અરધા ઠાકેકાની મોટી મુદત પસાર થઇ છે, પણ મીંઠ કરકરીઆ હજી પોતાની કબુલાત પાર પાડી શક્યા નથી, અને હવે તે કદાચ “સોસીઓસ” ના જમાનામાં પાર પાડે તો ખોદા બજે ! હજી તો તેમને માથે એ કરજનો બોલે ચડડેલોજ છે, અને આપણો દાવો તેમના ઉપર ચાલુજ છે, તેવામાં તેમનું એજ વિષયને લગતું, એટલે અકબરની તવારીખ સંબંધી, એક નવું તથા ચોકાવનારું ભોપાલું બાહર પડ્યું છે. વાંચનારાઓને યાદ હશે કે, નામાંકીત શેહનશાહ અકબરના કીર્તીવાન રાજ અમલની ત્રણ સદી ખતમ થવાની મુદતની યાદગારી તેને છાજતાં કાંઈ બહાર કાર્ય વડે રાખવાની સુચના તથા હીલચાલ ગયે સાલ થઈ હતી. તેની પ્રથમ સુચના મુબઇના બાહીતા પરમાર્થી પત્રકાર મીંઠ બેરામજી મેરવાનજી મલખારીએ પોતાનાં જગપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજી માસીક “ઇસ્ટ એન્ડ વેસ્ટ” માં કીધી હતી; અને અપર ઇન્ડયા માં પ્રગટ થતાં “ઝમાના” નામના મશહુર ઉરદુ ચોપાન્યાના વીદવાન તથા સાહસીક અધીપતી મીંઠ દયા નારાયણ નગમ બી. એ. એ દેશના યુનંદા વીદવાનો, લેખકો તથા તવારીખનવેશને બહાર રીતે નોતડું દઇને તેમના કને અકબરની તવારીખને લગતી જુદી જુદી બાબતોનાં ઉમદા લખાણો મેલવી તે પોતાના ચોપાન્યામાં છાપી તેનો એક ખાસ “અકબર નંબર” ખેંચાણુકારક રીતે પ્રગટ કરી, એ યાદગીરી રાખવાનું શરૂઆતનું પગલું ભર્યું હતું. ત્યારબાદ, છેક ગયા ૧૯૦૬ નાં સાલના બનેવારી માસમાં મીંઠ કરકરીઆએ, અકબરના રાજ્યની ત્રણ સદીની સમાપ્તિની યાદગારીને નામે, અકબર વીધે એક નીબંધ રાંચલ એશીયાટીક સોસાયટીની મુબઇની શાખાની સભામાં વાંચ્યો હતો,

અને તેમ છતાં એ યાદગીરી સંબંધી પગલું પહેલવહેલું પોતે ભર્યું હોય એવી વડાઇ લીધી હતી ! પણ આપણને તેની સાથે હાલ થોડુંજ કામ છે. અમારી મુલ નેમ, આ નીબંધમાં મીંઠ કરકરીઆએ જે એક છબરડો કરી અકબરને મોટો ગેરઇ-સાફ કર્યો છે, તથા તવારીખ સંબંધી પોતાનું વધુ અજ્ઞાનપણું કરી ઉઘાડું પાડ્યું છે, તેજ અને દેખાડવાની છે.

પોતાના એ નીબંધમાં, અકબરના રાજ્યની ત્રણ સદીની તમામીઅતની યાદગીરીને છાજતી રીતે તે મહાતમા શેહનશાહની ઉમદા ખુબી વણવી તેના તરફ પ્રજનું માન ખેંચવાને બદલે, મીંઠ કરકરીઆએ મુખ્યત્વે કરી એવું દેખાડવા તથા સાબેત કરવા માંગ્યું છે કે, અકબર પોતાનાં રાજ્ય અમલના છેલ્લા તબક્કામાં આપબુદ, જુલમી, બલકે ખુની જેવો થઇ ગયો હતો; પોતાની દરબારના જે દરબારીઓ કે અમલદારો પોતાના માર્ગમાં કાંટા સમાન થઈ પડ્યા હોય તેમને તે હીચકરી તથા કાવત્રાં ભરેલી રીતે ઝેરની ગોળી ખવાડીને મારી નાંખતો હતો; તે કારણસર ન્યારે તે તેવા દરબારીને ચુકતીથી ઝેરની ગોળી આપતો ત્યારે પોતાનું કાવતરું છુપાવવા માટે પોતે ઝેર વગરની ગોળી ખાતો; પણ તેમ કરતાં, ગાઝીખાન નામના એક દરબારીનું કાંટલું કાઢવાની તજનીજ એજ રીતે કરવા જતાં બુલથી ઝેરની ગોળી તેના પોતાનાજ ખાવામાં આવી, અને એ રીતે એક ઘણાજ નામેશી ભરેલા મોતે તે મરણ પામ્યો હતો. અકબર જેવા ન્યાયી, ક્યાળ, પ્રબરક્ષક, દુરઅદેશ, બલકે ફરેશાઇ ખવાસના રાજકર્તા ઉપર આ કેવો કલંક ! અકબરની દુરઅદેશી, સદગુણો તથા તેની કીર્તીવાન તવારી-

ખનું થોડું પણ જ્ઞાન ધરાવનાર એક સાધારણ નીશાળ્યો વટીક એ કલંક માને નહીં; અને તોપણ તેવો કલંક મેલવાની હીમત કે પછી હુલસાઈ, કરતાં મીં કરકરીઆએ આગલો પાછલો કથો વીચાર કીધેલો લાગતો નથી, જેવી ઉધરમાપ રીતે તેવણે મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાને કલમના એકજ ગોદાથી ઉતારી પાડ્યા હતા, તેવીજ ઉદ્ધત રીતે ખુદ અકબરને પણ અપજશ તથા અપકીર્તિમાં લાવી મેલવાની તેવણે નાદાની કીધી છે અને જે શખસ અકબર જેવા દેશ તથા પ્રજાના પરમ પુજ્ય રાજકર્તાની સ્થાપીત તથા અમર થયેલી કીર્તિ સામે એવાં ચેડાં કહાડે, તે મેહરજી રાણા જેવા એક ગરીબ પણ આખરૂદાર દસ્તુરને ઉતારી પાડે તેમાં નવાઈ શી?

પણ, શુકર તે પાઠ પરવરદેગારના ! જેમ મીં કરકરીઆના એવા નાલાયક, નાપાયદાર, નાદાનીયત ભરેલા ફતવા સામે દસ્તુર મેહરજી રાણાનો ખચાવ કરનાર ખરા કાબેલ નરો નીકળી આવ્યા હતા, તેમ અકબરનો ખચાવ કરનાર પણ કોઈ “માયનો પુત” નીકલી આવ્યો છે. મુંબઈ ગેઝેટ પત્રના ગયા અકટોબર માસની તા. ૨૨ મી, ૨૪ મી, ૨૬ મી તથા ૩૦ મીના ચાર અંકોમાં મીં કરકરીઆનાં આ લખાણનો એક વીસ્તીર્ણ તથા મચાકુલ રદીઓ અતી કાબેલીઅત તથા બેશુમાર દાખલા દલીલો સાથે, “*The Death of Akbar-An Enquiry into its Cause*” એ મથાળે આપી, તેમના નીબંધનું પોકળ વાંચનારી આલમ સનમુખ ઉંઘાડું પાડવામાં આવ્યું છે. દલગીરી ભરેલું એજ છે કે, આ કાબેલ લખનાર કોણ છે તેનું નામ તો નહીજ, પણ તેનો તખ્તદુસ વટીક બહેર કરવામાં

આવ્યો નથી. છતાં, એ એ લખનાર, મરહુમ મેહરજીરાણાનો પ્રથમ ખચાવ મુંબઈ ગેઝેટ મધે કરનાર વીદવાન બહુ સ્થજ છે એમ પાછળથી જણાયે, તો અમે અજબ થઈશું નહી. વાંચનારાઓ કહાય આશ્ચર્ય પામી પુછશે કે, મીં કરકરીઆનો આ રદીઓ મુંબઈ ગેઝેટમાં અપાયો તે વેળા નહી, અને હાલ તે પછી હઠી મઠીને તેની ખબર અમે શા માટે લઈએ છીએ. અમારો ખુલાસો એ છે કે, મીં કરકરીઆ કહાય પોતાનો ખુલાસો યા ખચાવ છપાવશે એવે ભરૂંસે અમે જોટી થયા હતા. પણ આજની ઘડી ને કાલના દહાડા સુધી તેવણે પોતાનું મોહડું દેખાડ્યું નથી, અને જેમ દસ્તુર મેહરજીરાણા સંબંધી તકરારમાં તેવણું હંમેશને માટે મેદાન છોડી પલાયણ કરી ગયા છે તેમ, કહાય આ બાબતમાં પણ ફરી મોહડું દેખાડશે નહી. મુંબઈ ગેઝેટમાં લખનારનો રદ જવાબ એટલો તો મુસ્તકીમ અને સાબેત પાયાપર રચાયેલો છે કે, તે સામે મીં કરકરીઆ એક હરફ કહાડવાની પણ હીમત નહીં કરે, એમ અમે ખાતરીથી કહીએ છીએ. અને એટલો ખુલાસો કરી, ગેઝેટમાંનો મીં કરકરીઆ સામેનો રદ જવાબ કેવી મતલબનો તથા કેવા મુદ્દાપર છે, તે મુલ બાબતપર અમે આવીએ છીએ.

આ તકરારના સંબંધમાં મુખ્ય સવાલ એ છે કે, શેહનશાહ અકબર કેવી રીતે શુજર પામ્યો હતો. કિંવા તેનું મરણ કેવા સંજોગો વચ્ચે નિપજ્યું હતું? તવારીખના અભ્યાસીઓ જાણે છે તથા માને છે કે, અકબરના રાજ અમલના છેલ્લા દહાડા તેના કુટુંબ સંબંધી ગમખારીમાં પસાર થયા હતા; પોતાના માનીતા તથા નામીયા એવા કેટલાક

દરબારીઓનાં મરણથી તેને મોટો ગમ લાગ્યો હતો ; તે ગમમાં તેના બેટા મુરદના મરણથી વધારે થયો હતો ; તેના પાછલ જ્યારે તેનો બીજો વહાલો બેટો કેન્યલ મરણ પામ્યો ત્યારે તો તેને એવો મજબુત જખમ લાગ્યો કે તેની તબીયત લકડી પડી ; તેને તાપ લાગુ થઈ, અને તે સાજુ ન થતાં અતીસારના રોગને વધુ હુમલો તેના પર થયો, અને એવી સામટી બીમારી તથા ગમખારીથી તે અતે મરણ પામ્યો. આ બાબત ઉપર અકબરના કાળના ફારસી તવારીખનવેશો એકમત છે. અને યુરોપિયન ઇતિહાસ કરતાઓ તેને ટકો આપે છે. પણ મીંડ કરકરીઆ તેઓ સર્વને ખોટા ગણી પોતાની નવીજ “હીયરી” રજુ કરે છે કે, અકબર તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે, બીજાઓને ઝેરની ગોળીથી મારી નાખવાનું પાપી કર્મ કરતાં અચાનક તેવી એક ઝેરી ગોળી પોતાના ખાધામાં આવ્યાથી મરણ પામ્યો હતો. અને પોતાની આ નવી “શોધ” ના ટેકામાં મીંડ કરકરીઆ એકાદ બે લુલી લંગડી શાહુદતો રજુ કરે છે. તે શાહુદતો; મેનુસી નામના એક વેનીશીઅન, તથા બેહાનેસ ડી લાએટ નામના એક ડચ ગ્રંથ-કર્તાઓની નોંધની છે. હીંદની કે અકબરની તવારીખના સંબંધમાં આ લખનારાઓને કેમ જાણતું કે માનતું નથી, છતાં મીંડ કરકરીઆ તેઓ ઉપર તાબુખી-બરેલી રીતે ફીદા થઈ ગયલા જણાયા છે. ડી લાએટના જે પુસ્તક ઉપર તેવણે પોતાની નવી શોધની ઇમારત ઉઠાવી છે તે અસલ લાટીન ભાષામાં છે ; તેનું નામ “ડી મેન્ની મોગેલીસ ઇમ્પેરીઓ” છે ; તે લીડન ખાતે ૧૬૩૧ ના સાલમાં છપાઈ પ્રગટ થયું હતું, અને મીંડ કરકરીઆ વડાઈ લે છે કે, તેની નકલો કેથે મલી શકતી નથી, સીવાય કે મહા મેહેનતે

તેની એક નકલ તેણે પોતે મેળવી શક્યા છે. પાર્થ મેને આ નવી નવાઈની (!) નકલ મળ્યાથીજ તેઓ તેના ઉપર એકદીત થઈ ગયા છે, અને તેના હરખમાં તેણે તેને એટલું હઠ બાહેર વજન આપી દીધું છે કે, તેની આગળ બીજા સંખ્યાબંધ ભંડોરો તવારીખનવેશોને તેવણે લુચ્છ ગણે છે. ખરેખર, આમ કરવામાં તેવણે પોતાને “હજાફનો ગાંઠયો હાથ લાગાથી ગાંધી થઈ બેસવાના” જેવી હસવાભેગ હાલતમાં મેલ્યા છે. મુબઇ ગેઝેટના વીદવાન યા ખરા શોધક જુહીના લેખકે તરેહવાર મનતકી તથા વ્યવહારીક તકરારોથી મીંડ કરકરીઆની આ એકલ ડાકલ શાહુદતોનું તકલીફપણું દેખાડ્યું છે એટલુંજ નહીં, પણ ફરીશતા, ખાશીખાન, મુતમદખાન સમસમુલ મુલક, સુબનરાય, ગુલામહુસેન તખતખઈ, જેહાગીર, એદ્દી-નરતન, પ્લોચમેન, હંટર, બેવરીડજ, કાઉન્ટ ડી નોયર, માલીસન, ક્રીન ઇત્યાદી ઇત્યાદી મોહમેદન, હીંદુ તથા યુરોપિયન નામીયા વીશ્વાસુ તવારીખનવેશોની અચુક શાહુદતો રજુ કરી, ખારીકે ખારીક વીગતો સાથે, સૂર્યના તેજ પેરે સાબેત કરી આપ્યું છે કે, શેહનશાહ અકબરનું મરણ અકુદરતી તથા અપકીર્તી બરેલી રીતે નહીં, પણ કુદરતી રીતેજ નીપજ્યું હતું, અને તેની જીંદગી ઉપર મીંડ કરકરીઆ જણાવે છે તેવો કથો કલંકી દાઘ લાગ્યો ન હતો. તવારીખના શોકીનો તથા અભ્યાસીઓ માટે આ દાખલાઓ જાણવા, ખલકે અભ્યાસ કરવા ભેગ છે; પણ ફલગીર છીંચે કે તેનો સેજ ભાગ પણ અમારી ટુંક કટારોમાં આપી શકતા નથી, જે તકરારો તથા ફલીલોથી મુબઇ ગેઝેટની છ મોટી કાલમો ઝીણા ટાઈપથી બરાય, તેને પુસ્તો ઇન્સાફ આપવા અદે તે નવસારી પ્રકાશ જેવા એકથી વધુ પત્રો

ભરાવાં બેઠાં. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે, જેઓમાં મરણ થયેલાં આ ધીમણી લખા-
 જોનો સમીક્ષક ગુજરાતી તરબુતો કરી
 એક નાનાં પુસ્તકના રૂપમાં કેટલું તરફથી
 પ્રગટ કરવામાં આવે. આ બાબત આટલી
 બધી અગત્યની છતાં અમે અબજ છીએ
 કે, મુંબઈનાં કોઈપણ ગુજરાતી પત્રે લેની
 કરી મોંઘ કે ખબર લીધી નથી ! આ
 સુધાં મી. કરકરીઆનાં બાહેર પડેલાં અનેક
 ખાટારાં ઉપરથી એટલું તો આપણે નક્કી
 બેઠ શકીએ છીએ કે, તવારીખનાં ખાં કહે-
 વાતા, અને જ્યારે ત્યારે, અહીં અને તહીં,
 છાપાદારે દેખાવ દેવા કરતા એ ગ્રહસ્થ
 ઘણા પ્રમાણમાં છે. તવારીખના જેવા
 અતી અગત્યના વિષયમાં તેઓ પુરતા
 અભ્યાસ, બુસ્તેબે, ધીરજ તથા દુરઅદે-
 શીથી કામ લેવાને બહલે, અલલટપે અને
 ઉધરમાપ રીતે જેમ ગમે તેમ ફડાકા મારે
 છે; અને તેમ કરીને એક હાથપર જ્યારે
 પોતાની હસી કરાવે છે, ત્યારે બીજા
 હાથપર, ગુજર પામેલા કે પછી હયાત,
 નામીયા પુરૂષોને હરડતો ગેરઇન્સાફ
 કરી વાંચક વૃંદને ખોટે રસ્તે દોરે છે,
 કે જે એક નહીં માફ થઇ શકે એવી
 નાહાની તથા હુલકાઇ છે.

ના. ૧૮૩.

પારસી.

(તા. ૧૯ મી બન્યુઆરી સને ૧૯૦૮)

દસ્તુર મહેરજીરાણા.

(મરણ. તા. ૧ લી નવેમ્બર ૧૫૬૧)

— ૦ —

તવારીખના શાગીદોનું આ એક
 માનીતું અને પ્રસીધ્ધ જીવનચરિત્ર છે કે
 જેવણની જીંદગીની સાથે ઘણીએક રસીલી
 કહાણી, કીસ્સાઓ બેઠાયા છે. પંદરમી

સદીમાં થઇ ગયલા મશહુર દસ્તુર મહેરજી-
 રાણા જેવણ નવસારીની અંબુજાને કેરવેલા
 પહેલપહેલા વડા દસ્તુર હતા તેવણના સંખ-
 ધની ધણીક બીનાઓના બાબમાં અભ્યા-
 સીઓ તથા તવારીખનવેશો વચ્ચે હજી પણ
 મતફેરી વાસો કરી બેઠી છે.

શાહ અકબરની દરબારમાં જઈ શહેન-
 શાહના દીલ ઉપર જરથોસ્તી ધર્મનો ખુલ્લું
 છાપ દસ્તુર મહેરજીરાણાએ પાડ્યો હતો
 એમ કેટલાક તવારીખનવેશોએ કબુલ
 રાખ્યું છે, જ્યારે બીજા હાથ ઉપર મી.
 રસ્તમ પે. કરકરીઓએ એમ પુસ્તક કરવાની
 કોશિશ કરી છે કે શાહ અકબરને જરથોસ્તી
 ધર્મ સમજાવનાર દસ્તુર મહેરજીરાણા
 નહોતા પણ ઇરાનથી આવેલા દસ્તુર અર-
 દેશરની મારફતે અકબર બાદશાહ જર-
 થોસ્તી ધર્મનાં ફરમાનોની ખુલ્લું બેઠ
 શક્યો હતો. પણ સમશુલ્કઓલમાં એરવદ
 જીવનજી જમશેદજી મોદીએ મુંબઈની
 રાયલ એશીયાટીક સોસાયટી સનમુખ બે
 રેસાલાઓ વાંચી તે તકરારનો સંપુરણ
 રદીઓ આપી બતાવ્યું હતું કે શાહ અક-
 બરની સનમુખ જઈ જરથોસ્તી ધર્મની
 ખુબીઓ સમજાવનાર બીજા કોઈજ નહીં
 પણ દસ્તુર મહેરજીરાણા હતા અને તક-
 રારના ટેકામાં તેવણે કેટલીક સંગીન સહા-
 દતો ટાંકી બતાવી હતી. આ વીદવતા
 ભરેલા રેસાલાઓ સમશુલ્કઓલમાં એરવદ
 જીવનજી મોદીએ તા. ૧૯ મી ડીસેમ્બર
 ૧૯૦૧ અને તા. ૧૩ મી જુલાઈ ૧૯૦૩ ને
 દીને ઉપલી સોસાયટી સનમુખ વાંચ્યા
 હતા અને તે આજે એક પુસ્તકના આધારમાં
 દસ્તુર મહેરજીરાણાની ગવાહી પુરી પાડે છે.

દસ્તુર મહેરજીરાણાનો અઇમાય તવા-
 રીખના વાંચકોને તે તખલ્કા તરફ ધસડી
 બાય છે કે જ્યારે મશહુર મોગલ શહેન-
 શાહ અકબરનો સબ્બ અમલ પુરખદારમાં

ખીલી નીકળયો હતો. આપણી બધુથી એ દુર વાત નથી કે શાહ અકબર સઘળા ધર્મો તરફ માનની નજરે જોતો હતો એટલું જ નહીં, પણ પોતાની દીન ઉપરાંત પારકી દીનોનો અભ્યાસ કરવાની મોટી ઉલટ ધરાવતો હતો. આથી અકબરશાહનું ધ્યાન ખુલ્લું જરથોસ્તી દીન તરફ ખેંચાયું અને તે દીનના ફરમાનોથી વાકેફ થવાની તેણે મરજી બતાવી. હવે અકબરને જરથોસ્તી દીનની ખુલ્લું ફીલસુફીથી વાકેફ અને માહીત કરવા માટે કયા ઓલમાને પકડવો એ એક વીચારવાબેગ સવાલ થઈ પડ્યો. આપણા મશહુર ફરતુર મહેરજીરાણાની બધુમાં તે વાત આવી એટલે તેવણ દીલ્હી તરફ કુચ કરી ગયા અને પાદશાહ અકબરની સુલાકાત આ માટે મેળવવા માંગી. અકબરને માલમ પડ્યું કે ફરતુર મહેરજીરાણા છેક દુરદરાજ મુલ્કે નવસારીથી દીલ્હી વેરે શાહની મરજીને માન આપીને આઠ્યા છે એટલે ફરતુર મહેરજીરાણાને ઘણા મોટા માન સાથે આવકાર આપ્યો અને જરથોસ્તી ધર્મની ફીલસુફી બધુવાની શાહે ભારી ઉલટ બતાવી. ફરતુર મહેરજીરાણા જેવણ જરથોસ્તી દીનથી માહીતગાર હતા અને એક આકીલ, ફાઝીલ નર તરીકે મશહુર બન્યા હતા તેવણે એવી સફાઈ અને એવી ઉદ્ધારથી શાહ અકબરને આપણી મોતેબર દીનની ફીલસુફી સમજાવી કે જેથી શાહ ઉપર તેની ભારી અસર થવા પામી. શાહે સઘળા ધર્મોની સરખામણીમાં જરથોસ્તી દીનને શ્રેષ્ઠ તરીકે સ્વીકારી અને આવા એક દીનના મુરીદોએ જરથોસ્ત જેવા અશો અને મહાન પયગમબર મેળવવા માટે ઘણા મગરૂર થવું જોઈએ એવો વીચાર શાહે ખુલ્લાં ફીલથી બહાર કર્યો, અને ફરતુરજી ઉપર નવાજેશ કરવાનો ઠરાવ ફીધો. તેવણે પોતાના વજીર અખુલ ફાઝ

લાને તુરતજ ફરમાવ્યું કે એક પવીત્ર આતશ સમારોજ સમાજ કરાવો. આતશ અને અસલ ધરાનીયના પાંચસો આતશી સમાજ સુખના લે આતશની આસપાસ કરવા.

ફરતુર મહેરજીરાણાના અર્જમાં તે વેળાના પ્રસીધ શાયર તાનસેને જોડેલાં ગીતનો નીચલો ભાગ ઘણો રસીલો ખ્યાલ રજુ કરેછે:—

ઈઆહુ પારશી પટે શો કબૂલ,
ઈઆ ઘણી પારશી પટે શો કબૂલ
અગરકી પીક ચંદન લપેટેઉ
જે શોઈ શ્રખડ પેડ
ઈઆહુ પારશી પટે શો કબૂલ
લંબીલંબી દાહાદી શાહમેહેરીયાર
તેરી મૂખપર બરશત નૂર
ઈઆહુ પારશી પટે શો કબૂલ
કેહેતો મીરાં તાંન શંગ
શનો શાહ અકબર
ઈઆહી બેહેશતોકે કુલ
ઈઆહુ પારશી પટે શો કબૂલ,

અર્થ—અરે ખુદાવીંદ, પારસીઓની બંદગી કબુલ મંજુર રહે છે. અરે શાહ, પારસીઓની બંદગી કબુલ મંજુર રહે છે. અગર અને સુખડ આતશની આસપાસ સુકાય છે. અરે ખુદાવીંદ, પારસીઓની બંદગી તો કબુલ મંજુર રહે છે. શાહ મેહેરીયાર, તમારી દાદી છે લાંબી. કીર્તીના ઝળકાટ તમારા ઉપર ખીલી નીકળ્યો છે. અરે, ખુદાવીંદ, પારસીઓની બંદગી કબુલ મંજુર છે. મીઆં તાનસેન કહે છે કે અરે શાહ અકબર, તું મારું સમજ. તે બેહેસ્તનું એક શુલશન છે. અરે ખુદાવીંદ, પારસીઓની બંદગી કબુલ મંજુર રહે છે.

શાહે ફરમાવ્યું કે ફરતુરજી મહેરજી સઘણા જેવા એકદીની ફરતુરને આપણી શહેનશાહત તરફથી ૨૦૦ વીંધા જમીન ધનામ તરીકે એનાયત કરવી. આ બક્ષેશ માટે

હસ્તુર મહેરજીરાણાએ અંબરનો આભાર માન્યો. હવે બીજા કામ ઉપર હસ્તુર મહેરજીરાણાની કમનસૂચી આવી. બીજા કંઠશનારી અંબરસાહ તરફથી વચલી બાણી નવસારી નગરીની જરથોસ્તી અંબુમન તો ખુશાલીની ખુમારીમાં ખીલી નીકળી, કારણકે પોતાના વધ હસ્તુર અંબરજેવા એક મહાન શાહ તરફથી માનચાંદ ખામે અને તેમની લાયકતાની લાયક પીછાણુ આવા એક કાબેલ શાહ તરફથી કરવામાં આવે એ નોશાકરા પારસીઓ માટે એાછી મગરૂરી ઉપબવનારું નહોતું. હસ્તુર મહેરજીરાણા જ્યારે નવસારી પાછા ફર્યા ત્યારે નોશાકરાઓએ તેવણને હકથી જયાદા આવકાર આપ્યો અને સર્વે કોઇ એમજ ખુશ થતું રહ્યું કે આવા એક એાલમા હતા તો પરાઇ દીનને શાહ પણ જરથોસ્તની બુલંદ દીન ઉપર કુરબાન થવા પામ્યો. નવસારી આવ્યા પછી નવસારીની પારસી અંબુમને એવણને પોતાના વડા હસ્તુર બનાવવાનો એક લેખ તા. ૧૨ મી માર્ચ ૧૫૭૬ ને દીને કરી આપ્યો હતો. તે લેખ નીચે મુજબ હતો:-

સંમસ્ત અંબુમન નુસારીના બેગ લા. સંમસ્ત હેરખુદ જત શ્રો સતા નવ સોનવાઢે જે હેરખુદ આપસની નુખતે નવાઢે તે એ, શ્રી મહેરજીરાણાને હજૂર પછી નવસો દીએ ત. શ્રોસ ઇજે તે પુછી ઇજે. પોતદાર વરાંએ શ્રોસ ત. નવસોનાં ઢોકડા જે આવે તે પોતદાર આલે તે વરાંએ બીજું કોઇ નહી આલે જે આલે તે અંબુમનનું ગુનાહગાર શ્રોસ ઇજે ત. નવસો દીએ તે એ. શ્રી મહેરજી વાજાને પુછી દીએ. નહીં પુછે તે અંબુમનનું ગુનાહગાર. રોજ ગુઆહ, માહ તીર સંવત ૧૬૩૫, વર્ષ કતબે સંમસ્ત હેરખુદ.

૧-મોબેદ ખુરસેદ (સા)

૧-ચાંદણા કામ (મત)

૧-પદમ રૂસ્તમ (મત)

૧-બેદ સાબર

૧-બેસંમ

૧-આ. મહેરજીરાણા

૧-અહમન હોરા

૧-નુરશવાન સારાહન

૧-ચાંદણા કામદીન ધનપાલ

૧-આ. રાણા પેશીતન

૧-આ. મહેરજી ચાંદણ

૧-આ. ખુરશેદ બેદેરામ ભાઇઆ

૧-આ. અહમન બેદેરામ

વળી તે પછી એક વર્ષ વીટયું નહીં અને એક બીજે લેખ સને ૧૫૮૦ ના સાલમાં તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બરને દીને કરી આપવામાં આવ્યો હતો. જે નીચે મુજબ છે :-

શ્રી અંબમન નુસારીનાં બેગ્ય લા. હેરખુદ સમસ્ત જત અંગીઆરીની રાસ વહેવા તા. ઘઘરંણા તા. સરોશ તા. શેઆવ તા. નવસો તથા ભગર તા. અંગીઆરી સંબંધી જે કાંઇ આવે તે એ શ્રી મહેરજી વાજાની તસ્લીમ કીધું. એ શ્રી મહેરજી વાજાની બગેર રબ કંઇ અંગીઆરી સંબંધી ઉઆલે વણ પુછે કામ કરે તે વરસ એક લગે ભાગથી અલગુ ખેયાંનત. યુગ પકરે, તે ઢોકડું ૧ લીએ તેહના બમંનાં ખેયાંનત આપે. એ નામું એ શ્રી મહેરજી વાજાની તસ્લીમ કીધું. એ લખાથી ચુકે તે અંબમનનું ગુહનેગાર. એ નામું એ. મહેરજીની શેહેતે રહે સહી. રોજ મહેર, મા દેએ સંવત ૧૬૩૬ છતરીશા વર્ષે.

ધેધયાં ચાંદણ શાખે.

૧-અહમન ચાંદા (મત)

૧-પેશીતન ચાંદા (લખતંગ)

૧-આ. બેદેરામ બેસંમ (લખતંગ)

૧-લી. આ. પદમ રૂસ્તમ

૧-આ. કંઈકાદ મહીઆર

૧-આ. ચાંદણા કાકા (લખતંગ)

૧-આ. ઘરવાલ કામદીન (લખતંગ)

૧-લા. આ. શાપુર આસા

૧-લા. આ. ચાંદણા કામદીન ધનપાલ
(સામ)

૧-લા. આ. ખુરશેદ બેહેરામ મહીઆર

૧-નુશેરવાન યાશદર્થ (લખતંગ)

૧-આદર રાણા (કતમે)

૧-મ. બહમન હોશંગ

૧-આ. મોબેદ સાએર (મતુ)

૧-નરસંગ રાનજી

૧-અ. કાકા અસદીઅ (લખતંગ)

૧-લા. પેસ્તન જીવા (આ)

૧-નરીમાન હોમ (સાખ)

૧-આ. ખુરશીદ બહમન (સાખ)

૧-આ. ધહીઆં બેહેરામ (સાખ)

૧-આ. બેહેરામ ફરેદુન.

એ રીતે નવસારી અંબુમને દસ્તુર મહેરજીરાણાને પોતાના વડા દસ્તુર તરીકે બહેવાર સ્વીકારી તેવણ ઉપર પસંદગીના છાપ પાડ્યો હતો. એ રીતે નવસારીમાં ૧૫ મી સદીની આખરીએ પોતાના નામને યાદગાર બનાવી જઈ દસ્તુર મહેરજીરાણા તા. ૧ લી નવેમ્બર ૧૫૯૧ ને દીને યાને પારસી રોજ ૮, માહ ૧૨ (શે.) ૯૬૦ ચંદ્રેઝરદીને દીને નવસારી મધે ગુજર્યા હતા. નવસારીના મરહુમ વડા દસ્તુર દારાબજી અને હાલના દસ્તુરજીદા રૂસ્તમજી એજ મશહુર ખાનદાનના વંશજ છે..

નાં ૧૮૪

નવસારી પ્રકાશ.

(તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૮)

મેહરજી રાણા અને અકબર—એક
વધુ અને મુસ્તકીમ સામેતી.

શ્રી નવસારી નિવાશી મરહુમ પહેલા દસ્તુર મેહરજી રાણા દીલ્હી ખાતે શેહ-
નશાહ અકબરની દરબારમાં ગયા હતા, અકબરને તેમણે જરથોસ્તી ધર્મની મોતે-
બરી સમજાવી હતી, અને તેની સચોટ અસર એ મહાન મહાત્મા શેહનશાહનાં દીલપર થઈ હતી, એ બીના હવે એક “સેટલ્ડ ફેક્ટ” થઈ પડી છે, અને તે કદી કોઈથી તુટી શકવાની નથી. લગભગ સવા ત્રણસે વરસથી ચાલતી આવેલી એ અધતિહાસીક વાત સામે, માત્ર આજ કા-
લ એકલા એક પેલા મીં રૂસ્તમજી પેસ્ત-
નજી કરકર્યાએ ઉઠાવેલા વાંધાનું ખંડણ પરિપુર્ણ રીતે થઈ ચુક્યું છે, અને તે ખંડ-
ણ સામે પોતાના વાંધાનું મંડણ કરવાની જે કબુલાત, એ કહેવાતા “તવારિખના વિદ્વાન અબ્યાસી”એ આપી હતી તે, લ-
ગભગ એક દાહેકાની મુદત થવા આવ્યા છતાં તેઓ પાલી શક્યા નથી, એટલે આપ-
ણે સમજવું બેધયે કે, તે કબુલાત આપવા માં નેમણે માત્ર એક દમ કર્યો હતો, અને મેહરજીરાણાની કીર્તી સામે લડત ચલાવવાનાં તેમનાં હથ્યાર બુકાં કિંવા નકા-
માં હતાં. દરમીઆન એ મરહુમ દસ્તુરજીએ બજાવેલાં સદરહુ પરાક્રમની સામેતી તરિકે નવનવીન વાત બાહેર આવતીજ જાયછે, કે જે તે મરહુમને મલતા ન્યાય માટે આપણને સાનંદાશ્ચર્ય ઉપજાવે છે.

હુમણાં તેવી એક વધુ અને મુસ્તકીમ સામેતી અજવાલાંમાં આવી છે. જેની નોંધ અત્રે અમે ખુશી સાથ કરીએ છીએ. પ્રખ્યાત બંગાલી વિદ્વાન ડાક્ટર નીશીકંઠ્ય તોપાધ્ય, જેઓ “ડાક્ટર એફ પ્રીલોસોફી” ની સર્વોત્તમ પદ્ધિ ધરાવે છે, અને જરથોસ્તી ધર્મ સાહિત્યના પણ એક અભ્યાસી છે, તથા જેમણે થોડા વખત ઉપર શ્રી મુંબઈ ખાતે ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટ્યુટનાં દીવાનખાનામાં જરથોસ્તી ધર્મ ઉપર એક ભાષણ આપ્યું હતું, તેમણે અલાહબાદ ખાતે પ્રગટ થતાં જાણીતા માસિક “અલાહબાદ રિવ્યુ” ના છેલ્લા એક અંકમાં શેહનશાહ અકબરે સ્થાપન કીધેલી “દ્વીને એલાહી” વિષે એક અતી કાબેલિયત ભરેલું લખાણ કીધું છે, જેમાં એ કાબેલ ગ્રંથસ્થ, મરહુમ દસ્તુરજી સાહેબ મેહરજીરાણા વિષે તથા તેમની સમજાવટથી અકબરે ધારણ કીધેલી જરથોસ્તી રાહોરવેશ વિષે નીચલા જાણવા જોગ વિચારો પ્રદર્શીત કરે છે:—

“અકબરે તારીખે ઇલાહી નામનો નવો સને શરૂ કીધો હતો, જેના મહીનાઓના નામો પારસી હતાં, હેદરાબાદ દખ્ખણમાં તારીખે ઇલાહી હજી ચાલે છે, અને ત્યાં રાજદ્વારી દસ્તાનેમાં ફસલી મહીના ચાલે છે. તે તેજ જરથોસ્તી મહીનાઓ છે, કે જે અકબરે ત્રણ સદીની પણ આગળ દાખલ કીધા હતા. ગુજરાતમાં આવેલાં નવસારીથી મેહરજી રાણાની સરદારી હેઠળ કેટલાક મોએદો અને દસ્તુરો ત્યાં ગયા હતા, અને શેહનશાહને જરથોસ્તી ધર્મની ફીલસુફી તથા તેની ક્રીયાઓના લેહ સમજાવ્યા હતા, જમશેદી નોરોઝ, જેને નોરોઝે જલાલી નામ આપવામાં આવ્યું હતું, તે દર વરસ મોટા તેહેવાર તરીકે પાળવામાં આવતો હતો. જરથોસ્તી તેહેવારો પાળવાનું તો

સાધારણ થઈ પડ્યું હતું. પોતાની રાજ હકુમતનાં ૨૫ મા વરસના પહેલા દીવસથી (ઇ. સ. ૧૫૮૦) નામદાર શેહનશાહે સુરજ અને આતશની જાહેરમાં ખુલ્લી પરસ્તેશ કરવાનું ચાલુ કીધું હતું, અને દરબારીઓને ફરમાવ્યું હતું કે મેહિલમાં દીવાખતી સળગાવતી વખતે સઘળાઓએ ઉઠી માન આપવું.”

ના. ૧૮૫

જામે જમશેદ

(તા. ૨૪ મી આગસ્ટ સને ૧૯૦૬)

મરહુમ મી. બી. ડ. કામાજીનું નામ ભણતરોમાં યાદ કરવાનો ઠરાવ.

મરહુમ મી. બી. ખરશેદજી રૂસ્તમજી કામાજીનાં પાછલી રાતનાં થયેલાં ઉઠમણાં વખતે તેઓનું નામ જાહેર જશનોમાં યાદ કરવા માટે ઠરાવ થયો હતો, જે વખતે તેઓની સીક્રતમાં કેટલુંક બોલવામાં આવ્યું હતું.

એરવદ શેહરીયારજી દાદાભાઈ ભરૂચાએ જણાવ્યું હતું કે એકાવન વરસ ઉપર મને મરહુમ કામાજી સાથ પીછાન થઈ હતી અને પોતે એક લક્ષાપતી છતાં હું એક અદના સાથ ઘણી નમનતાધથી વાતચીત કરતા અને સલાહ આપતા હતા. એઓને ત્યાં હું પહેલાં ધર્મની કેળવણી લેવા ગયો હતો અને મારી સાથ મરહુમ મેહરામજી ભીખાજી કાંગા જોડાયા હતા. તે પછી મરહુમ એરવદ કાવસજી કાંગા અને ખીજાઓ એઓના શાગેરદ થયા હતા. આપણાં ધર્મમાં એક ચેરાગ કરીએ અને તેમાંથી સેંકડો ચેરાગ રોશન થાય તે પ્રમાણે વયાકરણ અને ફાઇલોસોફીના

કાયદે ધરમ કેળવણી લીધેલા અભ્યા-
સીઓમાં આજે મરનારથીજ વધારે
થયો છે. એઓ અમોને કેળવણીજ
આપતા હતા એટલુંજ નહીં પણ અમોને
અમારો કેટલોક ખર્ચ પણ આપતા હતા.
એવા ભલા નરની તારીફ કરવી લાજમ
છે. માટે હું દરખાસ્ત કરું છું કે જાહેર
ભણતરોમાં મરહુમ શેઠ ખરશેદજી રૂસ્ત-
મજી કામાનું નામ લઈ તેઓની યાદ
કરવી.

પ્રાચીન કાળમાં મોખેદ નેરયોસંગ ધવલે
ઝંઢ અવસતાનો સંસકરૂતમાં તરજીમો
કરી હીંદુ રાજાને સમજાવયો હતો, ત્યાર
પછી નવસારીવાળા દસતુર મેહેરજીરાણાએ
અકબર બાદશાહની દરબારમાં જઈ તેઓને
જરથોસતી મહુજબ સમજાવયો હતો, જે
ઉપરથી અકબર બાદશાહે ઇલાહી ધરમ
સ્થાપી જરથોસ્તી ધરમના જશનો મહીના
અને રોજ પોતાનાં રાજ્યમાં દાખલ કીધાં
હતાં, એ જાને મરહુમોનાં નામ જાહેર કી-
યાઓમાં યાદ કરવામાં આવે છે અને આ
દેશમાં કોઈ પણ શેહેર એવું નહિ હશે
કે જ્યાં એ જાને સાહેબોનાં નામ યાદ
કરવામાં આવતાં નહીં હોય અને કોઈપણ
એ જો નામો યાદ કરવામાં ચુકતા નહીં
હશે. મરહુમ મીં કામાજીએ પણ
આપણામાં ધરમજ્ઞાનની કેળવણી આપ-
વામાં ઘણી મહેનત અને કાળજી લીધી
છે અને એ જ્ઞાનનો ફેલાવો કીધો છે,
માટે આપણી ફરજ છે કે તેઓની યાદ
આપણામાં રાખવી.

નાં ૧૮૬

જામે જમશેદ.

(તાં ૨૫ મી જાનેવારી સને ૧૯૦૬.)

નવસારીવાળા મરહુમ દસતુર દારાબજી
માહીયારજી મેહેરજીરાણા.

ઉમર વરસ ૪૯.

તેવણની ૨ જી બાજ.

મરણ તાં ૨૬-૧-૧૯૦૭.

હીંદ સરજમીનના સરવથી પુરાણી
દસતુરી ગાદીના પેઢેલા દરતુર મેહેરજી
રાણાના અઉદમા જાનનીશીન. એ મરહુમ
દસતુર સાહેબ ઘણી જાહેરાતો લીધી
લોગવી દરેક કોમનું માન ધરા-
વતા હતા. વડોદરાના મહારાજા સર
સીયાજીરાવની ખાસ મુલાકાતે ૧૮૬૫ ના
ફેબ્રુઆરીમાં મરહુમ ગયા હતા જે વખતે
મહારાજાએ કીમતી સરપાવ એનાયત
કર્યો હતો અને વડોદરામાં રહ્યા તેટલા
દીવસ રાજમેહેલની ગાડી અને સવારો
એઓની હજુરમાં રાખ્યા હતા. ૧૯૦૨ માં
એ દસતુરજી મુંબઈ આવ્યા હતા
જ્યાંથી બેહદ મોટું માનપાન અને હદી-
યાઓ લઈ નવસારી પાછા વીઢાય થયા
તેવેળા તયાંની તમામ કોંમે તેમજ સર-
કારી અમલદારોએ સરકાર સવારી સાથનું
માન આપ્યું હતું જે ખરોડા સરકારની
પ્રજામાં પહેલુંજ હતું. નામદાર શેહેન-
શાહ ૭ મા એડવરડ તખતે બેઠા તેની
ખુશાલીમાં તાં ૧ લી જાનેવારી ૧૯૦૩
ના દીવસે દીલ્હી દરબાર થઈ હતી તે
વખતે મરહુમના દરજ્જાનાં માનની પીછા-
ણમાં નામદાર શેહેનશાહનાં નામ સાથ
નામદાર ગવરનર જનરલની કાઉન્સીલનાં
ફરમાનથી વડોદરાના પોલીટીકલ એજન્ટે
દરબાર ભરી સરટીફિકેટ આપી મેરીટ આપી

હતી. ૧૯૦૪ માં નામદાર ગાયકવાડ સર-
કારે એઓનો મસ્તખો જોધ છત્રી મસા-
લનું માન આપ્યું હતું જે માન પાર-
સીઓમાં પહેલુંજ હતું, તા. ૩૧ મી
મારચ ૧૯૦૪ ના દીવસે મુંબઈમાં પાર-
સીઓની રીપન કલએ નામદાર ગાયકવાડ
સર સીયાજીરાવને ખાણું આપ્યું હતું
તે વખતે પારસી કોમના વડા મરહુમ
ચોથા સર જમશેદજી મહારાજની સલા-
મતી લેવાડતાં બોલ્યાં હતાં કે નવસારીના
દસતુરજીને માન આપી આખી પારસી
કોમને નવાજી છે. મરહુમે પોતાની ભગર
અંજુમનના હકો માટે લડત ચલાવી કૃતેહ
મેળવી હતી. વગી પ્રજા લાલનાં કામોમાં
પણ આગેવાન ભાગ લેતા હતા. મરહુ-
મની યાદમાં નવસારી, મુંબઈ વગેરે
શેહરોમાં બાજ, જસન કરવામાં આવે છે.

ના. ૧૮૭

સાંજ વર્તમાન.

(તા. ૩ જ નવેમ્બર સને ૧૯૦૯)

અકબર બાદશાહનાં વખતમાં ‘જગત
ગુરૂએ’ પોતાની બહુધ વડે આકાશમાં
થાલ ચઢાવી બે સુરજ દેખાડ્યા, અને

તેમાંના ખોટા કુત્રીમ સુરજને મરહુમ
પહેલા દસ્તુર મેહરજીરાણાએ જઈ અવ-
સ્તા લાણીને જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યો.
એ તવારીખી વાત હવે પણ તમે ખરી
માનશે કે નહીં? જો નહીં માનો તો
નીચલો ખરો બનેલો બનાવ તમારાં
મસ્તકપર હું છુટો માડું છું. કેહજે થોડા
દહાડાપર સ્વીડનનાં પાયતખત ટ્રોકહોમ
ખાતે એક દીને સહવારે અગ્યારને કટોરે
(અરે નહીં, અગ્યારને ટકોરે!) આકા-
શમાં બે સુર્ય, થોડોવાર દેખાયા હતા.
એક સુરજ તો હોય; પણ તેનો ભાગ્યો
લાગ્યો આ બીજો સુરજ ક્યાંથી આવી
ચઢ્યો? શું પેલા અકબરના વખતના
જગતગુરૂએ મશાણમાંથી આવી પેલી
બહુધ થાલી પાછી આકાશમાં ચઢાવીને
તે બનાવ્યો હશે? શેતાનનો હવાલો! પણ
સ્વીડીશોનાં મોટાં નશીબ કે, તેમનો આ
નવો આકાશી પરોણો માત્ર અરધોજ
કલાક રહી રક્ટે રક્ટે પલાયણ કરી ગયો
હતો. નહીં તો? નહીં તો વલી તેને
જમીનદોસ્ત કરવા માટે મરહુમ મેહરજી-
રાણાને બાગે બેહસ્તમાંથી પાછા પૃથ્વી
ઉપર બોલાવી મંગાવવા પડતે! કહો,
મેહરજીરાણાના વિરોધી પેલા મી. કરકર-
યાને, કે આ બનાવની નોંધ લીએ!

નાં ૧૮૮.

બામે જમશેદ.

(તા. ૧૪ મી એપ્રિલ ૧૯૧૭.)

મરહુમ પેહેલા હસ્તુર મેહરજીરાણી
આજ રોજે પડતી ૩૨૬ મી વાળ.

તેવણની શાહ અકબરનો ફરખાર ખાતેની
સુલાકાતની હાલના પુસ્તકોમાં
લેવાયલી સત્તાદાર નોંધ.

તેવણના કુટુંબીઓને એક સુચના.

આજ રોજે નવસારીનાં મહેરજીરાણા
ખાનદાનના સ્થાપક મરહુમ હસ્તુર પેહેલા
મેહરજીરાણી ૩૨૬ મી બાજનો દીવસ
છે તે પ્રસંગે તેવણનાં સંબંધમાં જે બોલ
બોલવાની રજા લઉં છું.

નસીબ જોગે જાણે મારી સરજતમાં
એવું સરજાયતું છે કે કોઈક હસ્તુરો સામે
યતા યા થયલા હુમલાઓ સામે મારી
ઠમીની ઠલમ ધરવી. વડીલોથી સંજાણ
સાથે અને વારસોથી ઉદવાડાનાં હસ્તુરો
સાથે સંબંધ રાખનાર ક્રીસે સંજાણવાળા
હસ્તુર બહુમન કેકોબાદ અને તેવણ સાથે
હસ્તુર હોશંગ આસા માટે બોલી હાલમાંજ
હું થોડોક પરવાર્યો છું. ગયે સાલ સુરત-
વાળા કઠમી ટોળાના હસ્તુર દારાબ માટે
બોલ્યો હતો. અને આજથી ૧૬ વરસ
ઉપર, સને ૧૯૦૧ માં, નવસારીવાળા આ
હસ્તુરજી મેહરજીરાણા માટે બોલ્યો હતો.
આ ત્રણે હસ્તુરોમાંથી એક સામે આજ
મેલનાર એક ફ્રેંચ વીદ્વાન હતા. હાલમાં
જે સામે આજ મેલનારાઓ આપણા
પારસી ભાઈઓજ હતા. આજે ક્રીસે
સંજાણવાળા હસ્તુર બહુમન કેકોબાદ

સામે જે સાહેબો બોલે છે તે સાહેબોની
પછવાડે જે એકાદ જે સાહેબો છે તેજ
સાહેબો આગળ હસ્તુર મેહરજી રાણા
સામે બોલનારા સાહેબોની સંક્રમાં પણ
સાંમેલ હતા, એમ ક્રીસે છે.

હવે આજે મરહુમ હસ્તુર મેહરજી
રાણાની બાજને હાડે એ રૂઢથાદ હસ્તુરની
યાદ કરવાને અને તેવણ માટે જે બોલ
બોલવાને ખાસ ખુશી બર્યો સખખ હાલમાં
પ્રગટ થયલાં એક પુસ્તક ઉપરથી મળ્યો છે.
તે પુસ્તક Akbar the Great Mogul
નામનું છે, જે હિંદની પુરાણી તવારીખ
લખનાર મી. વીન્સેન્ટ સ્મીથ (Vincent
Smith) ની કલમથી હાલમાંજ બાહાર
પડ્યું છે. આ લખનાર આગળ હિંદુ
સ્તાનની સીવીલ સરવીસનો એક અમલદાર
હતો, અને પુરાણી તવારીખની બાબતોનાં
લખનાર તરીકે અતરે તેમજ યુરોપમાં
જાણીતો થયલો છે. તેણે ઉપલે નામે ૫૦૪
સંક્રાંતું એક ફલદાર પુસ્તક શાહ અકબરની
જીંદગી ઉપર લખ્યું છે, અને તેમાં મર-
હુમ હસ્તુર મેહરજીરાણા સામે થયલા
ટીકાને રદ ગણી તેવણના કામને પુરતો
ઈનસાફ આપ્યો છે.

આગળ સવાલ બરપા કરવામાં આવ્યો
હતો કે શાહ અકબરને જરથોસ્તી ધરમ
સમજાવનાર નવસારીના પારસીઓ અને
હસ્તુર મેહરજીરાણા નહી હતા, પણ ઇરા-
નના એક હસ્તુર અરદેશર નામના હતા.
મેં તે વખતે મારા The Parsis at the
Court of Akbar and Dastur
Meherji Rana નામના વીધ્યમાં દેખા-
ડ્યું હતું કે તેમ કરનાર નવસારીના પાર-
સીઓ હતા, અને તેઓમાં આગેવાન
હસ્તુર મેહરજીરાણા હતા. અકબરના
ધર્મ સંબંધી વીચારો બામે બોલતાં આ
તવારીખના માહિતગાર લખનાર એમજ

લખે છે. મને જાણીને ઘણી ખુશી અને સંતોષ ઉપજે છે કે હવે એક તવારીખનાં પુસ્તકમાં, અને મી. વીનસેન્ટ સ્મીથ જેવા એક જાણીતા તવારીખનવેશનાં પુસ્તકમાં, એ બાબે નોંધ લેવાઈ છે અને ખોદલું લખાયું છે કે શાહ અકબરને જરથોસ્તી ધરમનાં મુળ તત્વો સમજાવનાર નવસારીના જરથોસ્તીઓ અને તેઓના વડા દસ્તુર મેહરજીરાણા હતા. આ બાબે એ લખનાર નીચે પ્રમાણે બોલે છે.*

“જરથોસ્તી સાહિત્ય બાબદ અકબરને મુખ્ય તાલીમ આપનાર દસ્તુર મેહરજીરાણા હતા કે જેવળુ ગુજરાતમાં આવેલું નવસારી કે જે તે વખતે પારસી ધર્મગુરુઓનું મુખ્ય મથક હતું તેના એક આગેવાન “મોખેદ” યાને ધર્મગુરુ હતા, અને જેવળુ સાથે અકબરે ૧૫૭૩ ના સુરતના ઘેરા વખતે ઝાળખાણ પાડી હતી, કે જ્યારે પાદશાહી લશકરે કાંકરાખાડીમાં પડાવ નાંખી પડેલું હતું. મજબૂર વરસથીજ જરથોસ્તી ધર્મની ખારીકીઓ જાણવાને અકબર એટલે તો આતુર હતા કે તેણે મજબૂર દસ્તુર પાસેથી જેટલી તાલીમ મેળવવાય એટલી મેળવી લીધી અને ધર્મને લગતી તકરાર ચાલુ રાખવાને તેવળુને પોતાની દરબારમાં આવવાને સમજાવ્યા. ચોકસપણે કહી શકાતું નથી કે મજબૂર દસ્તુર ૧૫૭૩ ના વરસમાંજ કે જ્યારે અકબર પોતાની રાજધાણી તરફ પાછો ફર્યો ત્યારે તેની સાથે દીલ્લી ગયા હતા ચા ત્યાર પછી ઘોર વખતે ગયા હતા. પણ આટલું તો ચોકસજ છે કે આ પારસી ધર્મના અભ્યાસીએ ૧૫૭૮ ની તકરારોમાં ભાગ લીધો હતો અને ૧૫૭૬ ની શરૂઆતમાં પોતાનાં વતને પાછા ફર્યા હતા.

“અકબરની દરબારમાં પોતાના બાપ દાદાઓના ધર્મની બજાવેલી અમુલ્ય સેવાઓથી એવળે પોતાના હુમવતની ગાઠયાઓની સંપૂર્ણ

દીલસોજ છતી લીધી, કે જેઓએ એવળુને કષ્ટદાપૂર્વક રીતે પોતાના વડાતરીકે કબુલ રાખ્યા, કે જે એક ધણેજ માન બરેલો ઓધ્યો હતો, અને જે તેઓએ ૧૫૬૧ એટલે પોતાના મરણ સુધી ભોગવ્યો હતો. એવળુના દીકરા જેઓ એવળુ પછી દસ્તુરી ગાદીએ આવ્યા તેવળે પણ અકબરની મુલાકાત લીધી હતી. ૧૮ મી સદીની જુની ધર્મપોથીઓ આજે હયાત છે, જેમાં દસ્તુર મહેરજીરાણાનું નામ જરથોસ્તી ધર્મની જાણીજ માન બરેલી રીતે સેવા બનાવનારાઓની સંક્રમાં દાખલ કીધેલું તેવામાં આવે છે.

“અકબરે એવળુને એવળુની સેવાના બદલામાં “મદદે મયારા” યાને ગુજરાણુ માટેની મદદ તરીકે ૨૦૦ વીંગા જમીનની વંશપરંપરાની બક્ષેશથી નવાજ્યા, કે જે એવળુનાં મરણ બાદ એવળુના છોકરાના લાભમાં બીજી અરધી (એટલે ૧૦૦ વીંગા) વધારી આપવામાં આવી હતી. આ બક્ષેશોનાં ખત પત્રો મોજુદ છે. મજબૂર દસ્તુરે (મેહરજીરાણા) અકબરને પોતાના ધર્મના ફરમાનો અને કીયા કાતુનો શીખવ્યાં, અને મુખ્ય કરીને સુર્ય અને આતરને નમન કરવાની ફરજ ઉપર બીજી કોઈપણ બાબદો કરતાં વધારે બાર મુક્યો. આથી કરીને પારસી કીયાકાતુનો મુજબ બનાવેલો પવીત્ર આતર મહેલમાં ચાલુ બળતો રાખવામાં આવ્યો હતો, અને તેના રક્ષક તરીકેનું કામ અબુલ ફઝલને સોંપવામાં આવ્યું હતું, કે તે આતર કદી પણ બુઝત નહીં તેની સંભાળ રાખે.” (સફે ૧૬૩-૧૪.)

મી. વીનસેન્ટ સ્મીથ આ બાબતના સંબંધમાં મારાં ઉપલાં પુસ્તકનો હવાલો આપે છે તે હું માફ થઈ શકે એવા સંતોષ સાથે અતરે નોંધું છું.

* [આ લખનાર (ડૉ. જીવનજી મોદી) એ અસલ અંગ્રેજીના ઉતારા આપ્યા છે તેને બદલે, ગુજરાતી વાચનારાઓની સગવડને ખાતર, અત્રે તેનો ગુજરાતી તરજુમો આપવામાં આવ્યો છે. મી. વીનસેન્ટ સ્મીથના અસલ લખાણુ લખાણુ માટે જુઓ અંગ્રેજી “ Catalog ” No. 34-J.—પ્રગટ કરનાર.]

પારસીઓ સાથના અકબરના સંબંધ વીશેનું સત્તાધારી લખાણ, તે “The Parsees at the Court of Akbar and Dastur Moharji Rana ” યાને “અકબરની દરબારમાં પારસીઓ અને દસ્તુર મહેરજીરાણા” એવે નામનું મુંબઈમાં ૧૯૦૩ માં પ્રગટ થયેલું જે. જે. મોદીનું ધણું જ લખાણવા લાયક અને તદ્દન ખાતરી કરી આપનારું પુસ્તક છે. તેના કર્તા અસલ યા તરબુમા રૂપે, અગાઉ નહીં જણાવેલા દસ્તાવેજે રજુ કરીને સેવટનું સાબિત કરે છે કે અકબરને જરથોસ્તી ધર્મમાં થોડે ધણે બળે વટલાવવામાં નવસારીથી આવેલા દસ્તુરની કારસાઝી હતી, કે જેની રાજઆત ૧૫૭૩ માં થઈ ૧૫૭૮-૭૯ સુધી ચાલુ રહી હતી. કર્તા બદાઉની અને બીજા અંચકારોની સહાઈતોને કુટથી ઉપયોગ કરે છે અને “Akbar & the Parsees” “અકબર અને પારસીઓ” એવે નામના મી. આર. પી. કરકરીઆના રસાલામાં આવેલા તદ્દન પોકળ ટીકાઓનું ધણીજ મન-માનતી રીતે ખંડન કરે છે. અકબરનું જરથોસ્તી સાહિત્યનું જ્ઞાન અરદેશર નામના ધરાની વીદવાન કે જેને લાહોરમાં ભરવામાં આવેલી દરબારમાં બોલાવવામાં આવ્યો હતો તેના તરફથી અકબરને મળ્યું હતું એવું મી. કરકરીઆનું કહેવું તારીખો તરફ જોતાં ટકી શકે તેવું નથી. અરદેશર કે જેને શાહ અબાસ ધી એટ મોકલાવ્યો હતો, તેનો “ફરહંગે જેહાંગીરી” નામની અસલી ફારસી બાબાની ડીક્ષનરી— કે જે અકબરના મરણ બાદ ૧૬૦૮-૯ ના વરસમાં પ્રગટ થઈ હતી—તે તૈયાર કરવાના કામમાં મીર જમાલુદ્દીનને મદદ કરવાને માટેજ આવ્યો હતો. હીંદુસ્તાનમાં અરદેશરનું કામ ૧૫૬૩ થી ૧૫૬૭ સુધી લંબાયું હતું, એટલે કે અકબરે જરથોસ્તી ધર્મને લગતું પુરતું જ્ઞાન મેળવી રહ્યા પછી ધણે વરસે હતું. મી. મોદીએ ખેંચેલાં અનુમાનોને પુરતા દસ્તાવેજ પુરાવાઓનો ટેકો છે. એજ પુસ્તકમાં આવેલી Notes of Anquetil du Perron (1755-61) on King Akbar and

Dastur Moharji-Rana “આ કુટીલ દુપેરો (૧૭૫૫-૧૭૬૧) ની અકબર અને મહેરજીરાણા વીશેની નોંધો” એ નામનો રસાલો ધણીક અગત્યની અને રસીલી વીગતોનો ઉમેરો કરે છે.” (સફે ૧૬૫, નોટ ૩.)

અકબર બાબે લખાયેલાં પુસ્તકોનાં વર-લુન સાથેની જે ટીપ (Bibliography) આ લખનાર આપે છે, તેમાં એ લખનાર મારાં પુસ્તકને નીચે પ્રમાણે યાદ કરે છે.

“૧૯૦૩ માં મુંબઈમાં જીવલુજ જમશેદજી મોદી તરફથી પ્રગટ થયેલી અકબરની દરબારમાં પારસીઓ અને દસ્તુર મહેરજીરાણા” એવે નામની ચોપડી ખાસ બ્લેડી નોંધ લેવા જોગ છે, કારણ કે તેમાં અકબરના પારસીઓ સાથના સંબંધ વીશે સંપૂર્ણ દસ્તાવેજ પુરાવાઓ સહીત તકરાર સમાવવામાં આવી છે. કરકરીઆએ ખેંચેલાં ફેરલાંક લુલ ભરેલાં અનુમાનોનું કર્તા ધણું જ મનમાનતી રીતે ખંડન કરે છે.” (સફે ૪૭૮.)

મારો વીષય પ્રગટ થવાં પછી અને અત્યાર આગમજ દસ્તુર મહેરજીરાણા સંબંધી આ બાબતની નોંધ બીજાં પણ નીચલાં અગતના પુસ્તકોમાં નોંધાઈ છે.

૧-સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૪ માં બેસલ ખાતે ધરમેની તવારીખના અભ્યાસીઓનું મંડળ (Congress of the History of Religions) મળ્યું હતું, તેની સનમુખ ડા૦ મારી (Dr. G. Bonet Maury), જેવણે આગળ Count de Noer નામના લખનારના L'Empereur Akbar નામના ફ્રેંચ પુસ્તકનો તરબુમો કર્યો છે, તેવણે Etat du Parsisme dans l'Inde, એવે નામે હીંદના પારસીઓ બાબે વીશય વાંચયો હતો, તેમાં પણ મારાં પુસ્તકનો હવાલો આપી અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ

સમજાવનારાઓમાં નવસારીના જરથો-
શતીઓને અને દસ્તુર મહેરજીરાણાને
ગણ્યા છે.*

૨-બીજું અને વધારે, અગતનું પુસ્તક
રેવરંડ ડા૦ હેસટીંગસના અધિપતીપણ
હેઠળ બહાર પડેલો Encyclopedia of
Religion and Ethics નામનો શબ્દ
કોષ છે, જેનાં કુલે આશરે ૧૫ મોટાં વોલ્યુમો
પ્રગટ થશે. તેનાં પહેલા વોલ્યુમ (પા. ૨૭૩)
માં મી૦ બેવરીજ (H. Beveridge),
જેવણ પણ આગળ આપણાં દેશની સીવીલ
સર્વીસમાં હતા અને એક સારા ફારસી ખાં
છે, અને જેવણે મોગલ વંશના પાદશાહોની
તવારીખોનો સારો અભ્યાસ કર્યો છે અને
અંગ્રેજીમાં તરજુમો પણ કર્યો છે, તેવણે
“અકબર” ની બાબત ઉપર એક વીશય
લખતાં, અકબરને જરથોસતી ધરમ શીખવ-
નારાઓમાં નવસારીનાં જરથોશતીઓને
પહેલી જગ્યા આપી છે, અને તે બાબે
મારા વીશયનો હવાલો આપ્યો છે.

આજ રોજે આ દસ્તુરજીના વારસોનું
એક બાબત ઉપર ધ્યાન ખેંચું છું, જે મને
ઈંગલંડ ખાતેની The Statuary and
Granite Co. ની આસરે ૧૫ વરસપર
બહાર પડેલી મહેહનજર ઉપરથી સુઝ પડી
છે. મરહુમ દસતુર મહેરજીરાણાની બાબ-
દમાં મારી દીલસોજ કાળજી બાણી મરહુમ
નામદાર ચોથા સર જમશેદજીએ ઈંગલંડ
ખાતેની પોતાની સફર દરમિયાન ત્યાંથી તે
મહેહનજર મારા ઉપર મોકલી માડું ધ્યાન
ખેંચ્યું હતું. એ મહેહનજરમાં લખે છે કે†

મોગલ શહેનશાહ અકબર અને કીર્તિવંત
દસ્તુર મહેરજીરાણા કે જેવણનું નામ દરેક
પારસી ધરમાં એક ધરગતુ બોલ્યું થઈ પડ્યું છે
એઓ વચેની મુલાકાતની યાદ એક દમામદાર
કોતરેલી તખ્તીથી ઘણી સારી રીતે કાયમની
જળવાઈ રહેશે કે જે તખ્તી આતશબહેરાંમની
દીવાલ શોભાવશે.

હવે આજે એ સીદ્ધપશાસનનું કામ ઠર-
નારી કંપની હાથ્યાત છે કે નહીં તે હું
જાણતો નથી. હાથ્યાત હોય તો પંજ આપું
શાહ અકબર અને દસતુર મહેરજીરાણા
વચેની મુલાકાતનું ચીત્ર આપનાર એક પેનલ
અત્રે મંગાવી કોઇ આતશબહેરાંમમાં ગોઠ-
વવું કદાચ ખરચાળું કામ થઈ પડે. પણ
મારી સુચના છે કે મરહુમ દસ્તુરના વારસો
પોતે એકલા, યા મરહુમ દસ્તુરનાં કામ
તરફ દીલસોજ દેખાડનારા થોડાકોને પોતા
સાથે લઈ, આશરે રૂ ૫૦૦ યા રૂ ૭૦૦
સુધીની એક રકમ ખરચા કરે, અને કોઇ
કાબેલ પારસી ચીતારા પાસે તે વખતના
પોશાક, રાહરીતી અદબ અદાના ખચાલ
ઉપરથી એક મોટું સુંદર ચીત્ર ચીતારાવી, તે
નવસારીનાં આતશબહેરાંમમાં યા મહેરજી-
રાણા લાયબ્રેરીમાં મુકાવે. સને ૧૯૦૫ ના
સપ્ટેમ્બર માસમાં “પારસી” માહવારીમાં
એ બાબે નીચે પ્રમાણે સુચના કરવામાં
આવી હતી.†

નવસારીવાળા મોખેદો અને તેઓના દોસ્ત
આસ્નાઓને પોતપોતા વચે ફકદ એક એક
રૂપીઆનું જ ઉધરાણું કરીને આવી એક તખ્તી
કરાવી મંગાવવા દેઓ. પછી તે તખ્તી ગમેતો
મુંબઈનાં અંજુમનનાં આતશબહેરાંમમાં યા
નવસારીનાં આતશ બહેરાંમમાં મુકાય.

* [આ આખાં અસલ ફ્રેચ લખાણ તેમજ તેના અંગ્રેજી તરજુમા માટે જુઓ અંગ્રેજી
“Cutting No. 34 A.—પ્રગટ કરનાર.]

† [અસલ અંગ્રેજી માટે જુઓ અંગ્રેજી “Cutting No. 34 E.—પ્રગટ કરનાર.]

‡ [“ ધી પારસી”માં આવેલી આ સંપૂર્ણ અંગ્રેજી “આટીકલ ” માટે જુઓ અંગ્રેજી
“Cutting ” No. 34-E—પ્રગટ કરનાર.]

ખાર વરસ સુધી આ સુચના કદાચ તેનાં વધારે અરચને લીધે, ઉપાડી લેવા વીના પડી રહી છે. આજરોજ મેહેરજી-રાણા કુટુંબના બેટાઓ અને તે કુટુંબના મીત્રો મરહુમની બાજનું જશન કરવા અને તે બાદ ખાણું લેવા એક ગંભીર મીજલસમાં ભેગા મળશે. ત્યાં કોઈ મેહેરજીરાણા કુટુંબની માએનો પુત, યા તે નહીં તે, કોઈ નવસારીની ધરતી માતાનો પુત, આ બાબદ ઉપાડી લઈને તેની શરૂઆત નહીં કરે? બાબત નાની છે. રકમ નાની છે. પણ કામ ઘણાએને ઘણાક વરસો સુધી પ્રેરણા (inspiration) આપે એવું છે.

દસ્તુર મેહેરજીરાણાની બાજના આ અવસરે તેવણના અશો ફરોહરની ભલી યાદ કરી દુઆ ગુબરૂં છું કે તેવણનું રૂઢ તેવણનાં કુટુંબીઓને અને નવસારીના વતનીઓને ઘણી રૂડી પ્રેરણા આપે.

“છ.”

નાં ૧૮૯

સાંજ વર્તમાન

(તા. ૨૬ નવેમ્બર ૧૯૧૭)

પહેલા દસ્તુર મેહેરજીરાણા અને શેહેનશાહ અકબર.

—:—

હીંદ સર જમીનના સર્વથી પુરાણી દસ્તુરી ગાદીના નવસારીની સમસ્ત અંગુ મને ઠરાવેલા પહેલા વડા દસ્તુર મેહેરજી-રાણા દીલ્હી તરફ પાદશાહ અકબરની હબુરમાં તેને જરથોસ્તી ધરમને લગતાં ફરમાનો બાણવાની ખાએસ હોવાથી તે સમજાવવાને નવસારીથી ગયા હતા. ત્યાં કેટલીક મુદતવેર રહેવા પછી અકબરની

શેહેનશાહ તરફથી તેઓને નવસારીમાં ૨૦૦ વીધાં જમીન મદદે માથા ફાળવ એ શેહેનશાહે પોતાના કુટુંબ અને રાજ માટે હમેશ દુવા ગુબરવા ઇનામમાં આપી હતી. જ્યારે દીલ્હીથી બેહસતનશીન દસ્તુરજી સાહેબ મેહેરજીરાણા પાછા આવ્યા ત્યારે નવસારીની અંગુમને તેઓને વડા દસ્તુર બનાવવાનો એક લેખ તા. ૧૨મી માર્ચ ૧૫૭૬ને દીને તથા બીજો લેખ તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૫૮૦ને દીને કરી આપ્યો હતો. એ પાકબદ મરહુમ દસ્તુર સાહેબના જયનશીન ગરોથમાન મરહુમ દસ્તુર કચકોબાદને પણ પોતાના શેહેનશાહ અને રાજની વફાદારીથી સેવા બજાવવા માટે બીજી સો વીધા જમીન શાહ જેહાંગીરે એનાયત કરી હતી. એ પ્રમાણે ૩૦૦ વીધા જમીન મરહુમ દસ્તુર મેહેરજીરાણાનાં કુટુંબને નવસારી આગલની ગેલખરીમાં મલી હતી.

એ મરહુમ દસ્તુર સાહેબ મેહેરજી-રાણા ૧૫૭૮માં અકબરની દરબારમાં જરથોસ્તી ધરમ સમજાવવા જવા વીશે મી. રૂસ્તમજી પેસતનજી કરકરીઆ બી. એ., એ રાયલ એશીઆટીક સોસાયટીની મુબબની શાખાના હોલમાં ૧૮૮૬ના ઓગસ્ટમાં અકબર અને પારસીઓના વીશય ઉપર એક ભાષણ આપી જણાવ્યું હતું કે નવસારીના પારસીઓ અને દસ્તુર મેહેરજીરાણાએ નહીં પણ ઈરાનવાળા દસ્તુર અરદેશર કેરમાનીએ અકબરને જરથોસ્તી ધરમ સહમજાવ્યો હતો. તે ઉપરથી પહેલાં જામે જમશેદમાં તકરાર શરૂ થઈ હતી. “અ”ના તખલ્લુસ હેઠળ મરહુમ શેઠ અરદેશર સોરાબજી દસ્તુર કામદીન બાંમેમાં બહાર પડ્યા હતા અને ઈંગ્રેજી પત્ર મુબબ ગેઝેટમાં ઈ. ડી. ઓફીસરીના તખલ્લુસ હેઠળ બુનાગઢની બહાવદીન કેલેજવાળા

પ્રોફેસર શામુઅલ હોરમન્ટ હોડીવાળા એમ. એ. એ તકરાર શરૂ કરી હતી. પારસીઓને લગતા એ અગતના સવાલની તકરાર વધી ગઈ અને બીજાં પણ ગુજરાતી તથા ઇંગ્લેશ પેપરોમાં તે ચાલી. ફ્રાંસવાળાં મીસ મેના દસ્તુર મેહરજીરાણાના આ તવારીખી બનાવમાં ઘણી અગત ભેટાં હોવાથી તેઓની સલાહ ઉપરથી સમશુલ્ક એલમાં એરવન ડા. જીવનજી જમશેદજી મોદી બી. એ. એ. એ સવાલ ઉપાડી લીધો અને તેનો અભ્યાસ કરી ઉપલીજ સોસાયટીમાં ૧૯૦૧ અને ૧૯૦૩માં અકબરની દરબારમાં પારસીઓ અને દસ્તુર મેહરજીરાણાના વીશય ઉપર ભાશણો આપી પુરવાર કરી પૂરું કરું કે શાહ અકબરની દરબારના ખુદ તવારીખનવેશ બહવનીએ લખેલી તવારીખ પ્રમાણે નવસારીનાજ પારસી એટલે મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા-એજ દીલ્હી જઈ શાહ અકબરને જરથોસ્તી ધરમ સમજાવી તેની ખુશીની અસર કરી હતી અને અરદેશર કેરમાનીએ દસ્તુર મેહરજીરાણા બોદાની રહમતે પોહચયા પછી બે ત્રણ વરશે ૧૫૯૨-૯૩માં આ દેશ આવી ફરંગે જેહાંગીરી (અકબ ના બેટા શાહ જેહાંગીરના નામ ઉપરથી) બનાવવામાં મદદ આપી હતી. બંને બાજુના ભાશણો અને તકરારનું આ પ્રમાણે સારુંજ પરીણામ આવ્યું છે.

૧૯૦૪ના સપ્ટેમ્બરમાં સ્વીટઝરલેન્ડમાં આવેલાં બાલ શહેરમાં ઇન્ટરનેશનલ કોંગ્રેસ ઓફ ધી હીસટરી ઓફ રીલીજીયનસ (ધરમને લગતી તવારીખ માટે મળેલી કોંગ્રેસ) મંત્રી હતી જેમાં આપણા નાયબ દસ્તુર રૂસતમજી એલલજી સંભળ્યા બી. એ ને હાજર થવાનું માન મળ્યું હતું અને “અવસતામાં અહુરમઝદ” ઉપર રેસાલો વાંચ્યો હતો ત્યાં પેરીસ યુનીવર્સીટીના

પ્રોફેસર ડા. જી. બોનેટ મોરેએ અકબર વીશે વાંચેલા રેસાલામાં જણાવ્યું છે કે નવસારીના પારસીઓના વડા દસ્તુર મેહરજીરાણાને અકબરે બોલાવ્યા હતા જેઓએ તેને ધરમના ફરમાન સમજાવ્યાં હતાં અને ઇરાનમાં જેઓ (જરથોસ્તીઓ) રહેતા હતા તેઓએ નહીં. એ બધું ડા. મોદીએ અકબરના ફરમાન, માનીતા ખ્યાલો અને આકેટીલ ડુ પેરોની નોંધ ઉપરથી બતાવી આપ્યું છે.

જાણીતા વીદવાન ડા. નીશીકંઠ ચતોપાધીયાર પી. એચ. ડી. એ અલાહબાદનાં જાણીતા માર્સીક “હીંદુસ્તાન રીંચુ” ના ૧૯૦૮ના માર્ચ માસના અંકમાં “હીને ઇલાહી ઓફ અકબર” (અકબરનો ઇલાહી ધર્મ) ઉપર બાહોશીભર્યું એક લખાણ કરી છે જેમાં તેઓ જણાવે છે કે નવસારીથી મેહરજીરાણાની સરદારી હેઠળ મોબેદો અને દસ્તુરો ગયા હતા અને શહેનશાહને જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવ્યો હતો તથા અકબરે “તારીખે ઇલાહી” નો ધર્મ શરૂ કરી તેમાં પારસી રોજ માહ દાખલ કરીયા હતા જે હાલ પણ દખલ હેઠરાબાદ (નીઝામ રાજ્ય) માં ચાલે છે. વળી ડા. નીશીકંઠે વધુ લખ્યું છે કે જરથોસ્તી તેહવારો પણ પાળવામાં આવતા હતા. આ ડા. નીશીકંઠ એક બાહોશ વીદવાન નર છે જેઓએ ૧૮૯૬ ના ઓગસ્ટની તા. ૪ થીએ ફરામજી કાવસજી ઇનસ્ટીટ્યુટમાં જરથોસ્તી ધરમ (ઝોરોસ્ત્રીયનીઝમ) વીશે વીદવા-ભરેલું ભાશણ આપ્યું હતું.

રેવરંડ ડા. હેસ્ટીંગસના અધીપતીપણા હેઠલ એનસાઇક્લોપીડયા ઓફ રીલીજીયનસ અને ઇડીકસ નામની કેતાબો ઇંગલંડમાં પ્રગટ થાય છે તેનાં ૧૯૦૮ માં પ્રગટ

અચલાં પેહલાં વોલમમાં મી. એચ. બેવરીડજ જેઓ ફારસીના બાહોશ અભ્યાસી છે અને આગળ બંગાલમાં સીવીલ સર્વેન્ટ હતા તેઓ અકબર માટે લખતાં જણાવે છે કે હમેસ્તાન કેતાબમાં ધર્મને લગતી જે તકરાર અકબરની દરબારમાં ચાલેલી જણાવવામાં આવી છે તે જોડી કહાડેલી (ઇમેજીનરી) છે. સાચા હેવાલ માટે તો બહવની અને અબુફઝલનાં કેતાબો જોવી જોઈએ છે. ખચીત મીં બેવરીડજ ખરા છે. બહવની કેતાબમાં ફકત નવસારીનાજ પારસીઓ લખયા છે જ્યારે ઇરાનના જરથોસ્તીઓએ દરબારમાં હાજર થવા માટે પણ કંઈજ લખ્યું નથી. મી. બેવરીડજ નવસારીના પારસીઓને અકબરને ધરમ સહમનનનાર જણાવી ડાં એરવહ જીવનજી મોદીનાં પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવાની ભલામણ કરે છે.

જાણીતા તવારીખનવેશ અને આ દેશના એક આગલા સીવીલીયન મીં વીનસેન્ટ રમીથે ગયા જીન માસમાં અકબર ધી થ્રેટ મોગલ (મોટો મોગલ અબર) નામની અકબરના રાજ્યની તવારીખનું મોટું પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે જેમાં શમસુલ એલમા એરવહ જીવનજી મોદીની તકરાર પાયદાર ખરી ઠરાવી દસ્તુર મેહરજીરાણાનેજ અકબરને જરથોસ્તી ધરમ સહમનનનાર જણાવે છે.

વળી મીં વીનસેન્ટ રમીથ પોતાની એ ઈમતી કેતાબમાં મીં ૩૦ પેં કરકરીયા બી. એ. નાં “અકબર અને પારસીઓ” વાળાં ભાશણ માટે મત આપે છે કે “આર. બી. (પી.) કરકરીયાની પોઠળ તકરાર.” (શેલો ફીટીસીઝમ એફ આર. બી. (પી.) કરકરીયા) એજ વીહવાન પોતાની એ ચોપડીમાં મીં ૩૦ પેં કરકરીયાનાં અકબર

વીશેનાં બીજાં લખાણો અકબરનો ધર્મ (રીલીજીયન એફ અકબર) સીકંદરામાં અકબરની કબર (અકબરસ ટુમ્બએટ સીકંદરા) વગેરે બીજાં લખાણો માટે અલીપ્રાય આપે છે કે તે કાંઈ ઘણા કીમતી નથી (ધે આર નોટ એફ મચ વેલ્થ).

મીં કરકરીયાએ ૧૮૬૬ માં ઉપલું ભાષણ આપ્યું ત્યારે તેજ વખતે ત્યાંજ જાણીતા સરકારી મોટા અમલદાર ડાં જીન પોલન જેઓ જુદી જુદી ભાશાના મોટા અભ્યાસી છે તેઓ બોલયા હતા કે દસ્તુર મેહરજીરાણાને લગતું ટરેડીશન (મોહડેથી ચાલતી આવેલી બીના) જુદા જુદા વીચાર બાંધી ખોટા પાડવા જોઈએ નહીં.

આ પ્રમાણે ભાશણો તથા તકરારનાં પરીણામમાં પારસીઓ સાથે ગેરકોમના વીહવાનોના અલીપ્રાય પણ નવસારીવાળા આ મરહુમ સાલેક દસ્તુર સાહેબ મેહરજીરાણાની તવારીખને મુસતફીમ પાયદાર બનાવે છે.

મરહુમ ખા. બા. બહમનજી મેહરામજી પટેલે રચેલાં પારસી પ્રકાશમાં નવસારીનાં લગરીયા અથોરનાનો માટે જે તવારીખ લખી છે તે મીં કરકરીયા અને તેઓના મલતા વીશેકોને પસંદ પડતું નથી અને કોઈ પણ પ્રકારે તે ખોટી પાડવાની કોશેશ થાય છે જેના પુરાવામાં દસ્તુર મેહરજીરાણાની એ તવારીખનોજ દાખલો હમેરજી કરયે છીએ. હમારો અલીપ્રાય છે કે મરહુમ ખાં બાં બમનજી પટેલ ચંચળ જેહન (કરીટીકલ ફેકલટી) ધરાવતા હતા અને તેથી પોતાના પારસી પ્રકાશમાં તેઓએ પાકબહ દસ્તુર મેહરજીરાણા દીલી અકબરની દરબારમાં જવા માટે લખ્યું છે તે ખૂંજ છે કાંકે મરનાર ખાં બાં બમનજી પટેલ શેહરેશેહર ફરી અસલ

હસ્તાવેજે સંપાસવા પછીજ પોતાનું કામ કરતા હતા અને જેઓ પોતે લખેલા પોતાના વડવાઓની તવારીખ આપવા માંગતા તે લેવા ખુલેખુલ્લી ના પાડી અસલ હસ્તાવેજે પેહલા જોવા માંગતા હતા. તેમ કરી કેટલાક નાના મોટાની દુશમણી ખેંચી લેવા છતાં તેની પરવાહ પણ મરહુમ ખાં ખાં પટેલ કરતા નહી હતા અને પોતે માથે ઉઠાવેલાં પોતાની કામનાં એક કામની ફરજનીજ ફક્ત પરવાહ રાખતા હતા.

નાં ૧૯૦

સાંજ વર્તમાન

(તા. ૫મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૭.)

સમી સાંજનો વરઘોડો.

મહેરજીરાણા, બડા શયાણા, પુરા બંદા ખોદાકા !

શ્રી નવસારી નીવાસી પેહલા દસ્તુર મરહુમ મહેરજી રાણા દીલ્લી ગયા હતા, અને શહેનશાહ અકબરને પારસી જરથોસ્તી ધર્મ સમજાવી જર તથા જાગીર મેલવી આગ્યાહતા, તેની પુષ્ટીમાં દજનબંદ તવારીખ નવેશોની શાહદત સાથેનાં એક કકડધસ લેખ સોમવાર તા. ૨૬મીનાં સાંજ્યાંમાં પ્રગટ થયલો જોઇ હું ખુશીથી નહીં તેટલો અભયખીથી ડંગ થયો છું. પણ એની શું જરૂર હતી, શેકજી મારા ? સુર્યનાં તેજના જેવી એ સચ આત કોણ કમબખ્ત ના પાડે છે? બધા તો તે માને છે-પુર્વના તેમ પશ્ચીમના, સામાન્ય લોકો તેમ

વીઘવાન તવારીખનવેશો છં પણ હા, ખરે-ખર! આપણા પેલા તવારીખના ખાં શેક રૂ. પે. કરકરીયા તે ના પાડતા આગ્યા છે. અને કેમે કરી પોતાની મમત છોડવા નથી. હું ધારૂ છું કે સંકરહુ લેખ કઠાય તેમની નજર સામેના મમતનો પરદો નષ્ટ કરવાને એક અજીવ ઓવધી થઈ પડશે; કારણ તેમાં મરહુમ રૂહશાહનાં એ પરાક્રમની તરફેણમાં સંખ્યાબંધ જુની શાહદતો ઉપરાંત, સુવીખ્યાત તવારીખનવેશ મીં વીનસેંટ સ્મીથનાં હાલ બાહેર પડેલાં “ અકબર-ધી ગ્રેટ મોગલ ” નામનાં કીમતી પુસ્તકની શાહદત રજુ કીધી છે, કે જેમાં શમસુલ્લ ઓદમાં હા. જીવનજી મોદીનાં મેહરજીરાણાંની તરફેણના પુસ્તકની હીમાયત કરતાં મી. કરકરયાનાં લખાણને “ શેલો કોટીસીઝમ ” વગેરેના સીરપાવ આપેલો છે ! હું જાણું છું કે મીં કરકરીયાનાં વીરૂધ લખાણથી મરહુમ દસ્તુરજીના ખાનદનીઓનાં દીલ જખમી થયાં છે. છટ નોનસેન્સ ! થેલા છે તેઓ; તેઓએ તો એર ખુશી થવું જોઈએ, ને મી. કરકરયાનો ઉપકાર માની તેમને શાલ પાઘરીની લેટ અર્પણ કરવી ઘટે; કારણ જો મી. કરકરયા મહેરજીરાણા રૂપી સુરજ પર ધ્રુજ છાંટતે નહી, તો નામીયા વીઘવાન તવારીખનવેશોની તે મરહુમના બચાવની તરેહવાર શાહદતો બાહાર આવવા પામતે નહી. કહેવત છે કેની કે કટો શતરૂ કેટલીકવાર છંટ મીત્રની ગરજ સારે છે ?

ધકનજી બીન મકનજી.

સુરજપર ધુલ છાંટવાની મુશ્કાઈ.

ધુલ છાંટનારા—એ સુરજનું અપાર તેજ અમારી અદેખી આંખોથી દેખી શકાતું નથી. તો અમેખી તો ખરા કે, ધુલ છાંટીને એને ઢાંકી નાખીયે !

ગેબી અવાજ—પણ ધુલ પાછું આવીને તમારેજ મોઢે માથે ભરાવાનું !

(એવું જીવનજી મે.દીએ રાયજ એશીઆટીક સોસાયટીમાં “અકબરની દરબારમાં પારસીઓ ” વિષે વાંચતા કામતી રેસાલાથી, અકબરને પારસી ધર્મ સમજાવવાની મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાવાળી બીના સાબિત થવા છતાં, તેમના વિરોધી મી. ૩. પે. કકરયા તેનો રદ જવાબ આપવા તૈયાર થયા છે. અને તેવણને ઉચ્ચક્રી આપવાને વગા તેમનાં પક્ષકાર છાપાએ એ મરહુમ દસ્તુર વિરુદ્ધ ફરી બખાલા કાઢવા માંડ્યા છે.)

“ જગતગુરુની જાદુઈ થાલી ” તોડવાનો આજનો ચમતકાર !

નવસારીનાં મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણાએ શેહેનશાહ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મ સમગ્રવ્યાપ્ત હોવા, તે તવારિખી બનાવનાં સંબંધમાં એક દંતકથા એવી ચાલતી આવી છે કે, તેજ વખતપર દીલ્લી ખાતે ‘જગતગુરુ’ નામના એક હિન્દુ જાદુગરે આકાશમાં થાલી ચડાવી એ સુરજ દેખાડ્યા હતા અને સદરહુ વિદ્વાન દસ્તુરે અવસ્તાપ્ત મંત્રની મદદથી તે થાલી તોડી પાડી તેની ડગાછ ઉઘાડી પાડી હતી.

(શમસુત્ર ઓક્ષમા એવંદ જીવનજી મોદીનાં અકબર વિખેનાં લાખણથી, મરહુમ દસ્તુર મેહરજીરાણા વિરૂધ્ધનાં મી. ૩. પે. કકરયાના તથા તેવણનાં પક્ષકાર જાપાનાં બખાત્રા નદન નાપાયદાર કર્યા છે.)

મીં કરકરિયાની તવારિખી કીતિનો અંત !

મીં કરકરિયા—પડ્યો ! પડ્યો ! ઉંઘે મસ્તક અપકાર્તિની ઉંડી ખાહીમાં ગળડી પડ્યો ! ભોગ મારાં કરમનાં !

(“અકબર તથા મેહરજીરાણા” સંબંધ તકરારનો ઇન્તેખાખ જામે જમશેદમાં જાપાની એવંદ દારાશાહ દસ્તુર મેહરજીરાણાએ એ ચર્યાની પુર્ણાહુતિ કીધી છે, જેમાં મીં કરકરિયાનો સંપૂર્ણ પરાજય થયલો પ્રગટી નીકળે છે.)

